21. yüzyılın eşiğinde
Türk Dış Politikası

Derleyen: İdris Bal

ALFA®

21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası

Editör
Yrd. Doç. Dr. İdris Bal

Alfa Yayınları: 1042
Dizi No: 40

21. YÜZYILIN EŞİĞİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Editör: Yrd. Doç. Dr. İdris Bal

1. Baskı : Kasım 2001

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni : M. Faruk Bayrak
Yayın Koordinatörü ve Editör : Rana Gürtuna
Kapak Tasarımı : Nevruz Kıran
Pazarlama ve Satış Müdürü : Vedat Bayrak

Copyright © 2001, ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Kitabın tüm yayın hakları ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

AL A Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sk. No: 41/1 34410 Cağaloğlu, İstanbul
Tel : (212) 511 5303-513 8751-512 3046 Fax : (212) 519 3300
www.alfakitap.com
E-mail : info@alfakitap.com

ALFA/AKTÜEL KİTABEVİ
Burç Sinema Pasajı No: 34
Altıparmak / BURSA
Tel : (224) 223 60 16

Baskı ve Cilt

MELİSA MATBAACILIK
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi
No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel/Fax : (212) 501 97 57

İÇİNDEKİLER

Önsöz ix
Giriş xiii

BİRİNCİ KISIM:
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA EĞİLİMLER VE GENEL DEĞERLENDİRMELER

1. *Ramazan Gözen*, Dış Politika Nedir? 3
2. *Selahaddin Bakan*, Teoriler Işığında Dış Politika 9
3. *Abdülkadir Baharçiçek*, Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri 31
4. *Mustafa Çufalı*, 21. Yüzyıla Girişte Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler 51
5. *Mim Kemal Öke*, Küreselleşmenin Algılanması: "Paranoya mı, Türk Asrı mı" Paradoksu 63
6. *Fatih Karaosmanoğlu*, İnsan Hakları Amaçlı Türk Dış Politikası: Bir Faktör Olarak AGİT İnsan Hakları Normları 81
7. *İdris Bal*, İnsan Haklarının Uluslar Üstü Korunması ve Türkiye: Bazı Sorunlar 97
8. *Turkut Göksu*, Türkiye'nin Dış Göç Politikası 69

İKİNCİ KISIM:
ABD, AB VE BALKANLAR

1. *Çağrı Erhan*, Türkiye-ABD İlişkileri'nin Mantıksal Çerçevesi 117
2. *Mehmet Özcan*, 1990 Sonrası AB-Türkiye İlişkileri 131
3. *Şaban Çalış*, Türkiye'nin AB'ye Üyelik Konusu ve Helsinki Kararları 153
4. *Veysel Bozkurt*, 2000'li Yıllarda AB ile İlişkilerde Engeller, Endişeler ve Beklentiler 171
5. *İrfan Kaya Ülger*, Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990'lı Yıllar 185
6. *Birgül Demirtaş-Coşkun*, Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri 201
7. *Şaban Çalış & Birol Akgün*, Çatışmadan Uzlaşmaya: 21. Yüzyıla Girerken Balkanlar'da Türk-Yunan Rekabeti 221
8. *Erol Kurubaş*, Türk-Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler 243
9. Nasuh Uslu, Kıbrıs Sorunu 263

ÜÇÜNCÜ KISIM:
RUSYA, KAFKASLAR VE ORTA ASYA

1. *Ertan Efegil*, Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç? 305
2. *İdris Bal*, Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi 327
3. *Yaşar Kalafat*, Kafkasya ve Orta Asya'ya Yönelik Türk Dış Politikası 345
4. *Meryem Kırımlı*, Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası 359
5. *Bülent Olcay*, Avrasya'da Hazar Denklemi 373
6. *Nejdet Pamir*, Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerji Kaynakları'nın Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları 381

DÖRDÜNCÜ KISIM:
ORTADOĞU

1. *Ramazan Gözen*, Ortadoğu'da Güç Dengeleri 401
2. *Tayyar Arı*, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 409
3. *Tayyar Arı*, Türkiye Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrası Basra Körfezinde Yeni Parametreler 441
4. *Ramazan Gözen*, Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları 461
5. *Enver Bozkurt*, Körfez Savaşı, Ambargo ve Türkiye'nin Politikası 491
6. *Ramazan Gözen*, Kuzey Irak Sorunu 511
7. *Vefa Toklu*, Türk Dış Politikasında Su Sorunu 535
8. *Hamit Ersoy*, Bölgesel Entegrasyon Girişimlerinde Türkiye-İran Rekabeti 553
9. *Kamer Kasım*, Türk-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı 569

BEŞİNCİ KISIM:
GÜVENLİK VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1. *Armağan Kuloğlu*, 21. Yüzyılın Başlangıcında NATO, Avrupa ve Türkiye 585
2. *Hüseyin Bağcı*, Türkiye ve AGSK: Beklentiler, Endişeler 593

3. *Mesut Hakkı Caşin*, Dünya Deniz Ulaşımında Marmara Denizi ve Türk Boğazlarının XXI. Yüzyılda Değişen Stratejik Vizyonu 617
4. *Mesut Hakkı Caşin*, Uluslararası Hukuk Açısından Terör ve Organize Suçlar 647
5. *İhsan Bal & Önder Aytaç*, Soğuk Savaş Sonrası Yeni Düşman Tanımlamaları Bağlamında Terörizm Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri 685
6. *İdris Bal*, Ortadoğu'da İstikrarsızlığa Yol Açan Faktörler ve PKK'nın Katkısı 699
7. *Nurşen Mazıcı*, Ermeni Sorununa İlişkin Politikalar ve Stratejiler 713

Kitaba Katkıda Bulunan Yazarlar 721

ÖNSÖZ

Bu kitap Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyadaki değişimleri, eğilimleri, yeni durumları, değişen parametreleri dikkate alarak, Türk dış politikasının bu yeni dönemde ne gibi gündemlerle yüz yüze geldiğini, farklı bölgelerle, dünyadaki farklı güç odaklarıyla ilişkilerini ne doğrultuda geliştirmeye çalıştığını, bu yeni dönemin Türkiye'nin önüne koyduğu yeni hareket sahalarının neler olduklarını ve buna karşılık yeni dönemin Türk dış politikası için ne gibi handikaplar, zorluklar ortaya çıkardığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda yukarıdaki soruları cevaplayarak ileriye yönelik öngörüler yapmak ve 21. yüzyılda Türk dış politikasının alacağı yeni şekil bağlamında yeni ve alternatif açılımlar sunmak da bu çalışmanın amaçları arasındadır. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönem bu çalışmanın temel zaman periyodunu oluştursa da, ele alınan konuların tarihi alt yapısını vererek, geçmişe yönelik ışık tutucu özetlemeler yapmak da amaçlanmıştır.

Bu amaca yönelik bir çalışmayı tek bir araştırmacının yapması imkansız olmamakla beraber, uzun sürecek araştırma dönemi gerektirmesi, böylesine geniş bir konuda gelişmeleri takip edebilmenin güçlükler içermesi ve tüm bu konularda uzmanlaşmanın getireceği yükler olmasından dolayı çok ciddi zorluklar içermektedir. Diğer taraftan uluslararası ilişkilerin farklı sahalarında ve farklı bölgeler üzerinde uzmanlaşmış bilim adamlarının gerçekleştireceği kolektif bir çalışma hem zaman açısından daha kısa sürede bir ürün elde etmeyi sağlayacak, hem de ortaya konulan analizler daha kapsamlı, derin ve birbirine alternatif olabilecek yaklaşımlarla daha tutarlı, çok yönlü olacaktır.

Bu düşüncelerden yola çıkarak bu çalışma kolektif olarak gerçekleştirilmiştir. Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden 18 ayrı üniversite ve araştırma kurumundan toplam 32 akademisyen ve uzmana ilave olarak bir bağımsız uzman ile beraber toplam "33" bilim adamı bu çalışmaya "39" makale ile katkıda bulunmuştur. Kurumların ve yazarların isimleri şöyledir: Harf sırasıyla Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ka-

mer Kasım, Akdeniz Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Nurşen Mazıcı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim elemanı Dr. Çağrı Erhan, Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyeleri Doç. Dr. Ramazan Gözen ve Yrd. Doç. Dr. Hamit Ersoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Jeopolitik ve Strateji Araştırmaları Başkanı E. Tümgeneral Armağan Kuloğlu, Kafkas Araştırmaları Masa Başkanı Dr. Yaşar Kalafat ve Araştırmacı Birgül Demirtaş Coşkun, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Çankaya Üniversitesi Uluslararası Ticaret Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Meryem Kırımlı, Doğu Akdeniz Üniversitesi (KKTC) İşletme ve Ekonomi Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ertan Efegil, Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim elemanı Dr. İrfan Kay Ülger, İnönü Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Baharçiçek ve Yrd. Doç. Dr. Selehaddin Bakan, Kara Harp Okulu öğretim elemanı Kd. Albay Vefa Toku, Kırıkkale Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Nasuh Uslu, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi Öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. İdris Bal, Yrd. Doç. Dr. İhsan Bal, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çufalı, Yrd. Doç. Turkut Göksu, Yrd. Doç. Fatih Karaosmanoğlu, Yrd. Doç. Dr. Bülent Olcay, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özcan ve Araştırma Görevlisi Önder Aytaç, Selçuk Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Birol Akgün ve Şaban Çalış, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü başkanı Doç. Dr. Enver Bozkurt ve öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Erol Kurubaş, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, Uludağ Üniversitesi İİBF öğretim üyeleri Prof. Dr. Veysel Bozkurt ve Doç. Dr. Tayyar Arı, Yedi Tepe Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Mesut Hakkı Caşin. Ayrıca Uzman Nejdet Pamir de bir makale ile bu çalışmaya katkıda bulunmuştur. Tüm yazarlara bu kolektif çalışmaya katıldıkları için ayrı ayrı teşekkür ederim, hepsine şükran borçluyum.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok sayıda kişinin yardımını ve teşvikini gördüm, hepsine teşekkür borçluyum. Teşvik ederek, katkıda bulunarak, kitabın yapısını oluşturmada görüşlerini esirgemeyerek, farklı nedenlerle eksik kalan makalelerin tamamlanmasında yardımcı olarak kitabın fikir aşamasından yayın aşamasına kadar farklı yönlerden bana desteklerini esirgemeyen sayın Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, Prof. Dr. Veysel Bozkurt, Doç. Dr. Enver Bozkurt, Doç. Dr. Tayyar Arı, Doç. Dr. Ramazan Gözen, Yrd. Doç. Dr. Ertan Efegil, Yrd. Doç. Dr. Şaban Çalış, Yrd. Doç. Dr. Nasuh Uslu, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çufalı, Yrd. Doç. Dr. Hasan Ünal, Yrd. Doç. Dr. Ercan Sancak ve şu anda isimleri buraya yazılmayan çok sayıda kişiden yardım gördüm kendilerine şükran borçluyum. Bu kitabın başlığını "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası" olarak koymayı düşünürken sayın Prof. Dr. Hüseyin Bağcı hocamın önerisi ile "21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası" olarak değiştirdiğimi belirtmek isterim. Kitabın içeriğine ve

amaçlarına daha uygun bu güzel başlık için kendisine teşekkür ederim. Alfa kitapevine de yayın aşamasında gösterdikleri işbirliği ve titizlikten dolayı teşekkür borçluyum.

Editörlüğünü yaptığım bu çalışma 33 yazarın yeni yada yeniden düzenlenmiş 39 yazısının bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Her bilimsel eserde olduğu gibi biçimsel unsurlar ve dipnot düzeni açısından standardizasyon sağlanmış, bunun ötesinde küçük imla ve bazı küçük asgari müşterekler dışında standardizasyon zorlaması yapılmamıştır. Dezavantajlarının yanında, okuyucu açısından metin içerisindeki notu takip edebilmede sağladığı kolaylıklardan dolayı "dipnot" şeklinde referans verme yönünde bir karar verilmiştir. Bu çalışmada "a.g.e" ve benzeri kısaltmalar kullanılmaktan kaçınılmış ve eser birden fazla kullanıldığında yazarın soy adından sonra kitabın veya makalenin sadece başlığı yazılarak okuyucunun her sayfada notları kolaylıkla takip edebilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Dipnotların ilk yazılışlarında eserin tam bibliyografik yazılışı verildiğinden dolayı, yazı sonlarında tekrar bibliyografya hazırlanmamıştır.

Bu çalışmanın Türk dış politikası ile ilgilenen tüm kesimlerin çalışmalarına katkıda bulunacağını ümit ediyorum. Her ne kadar bu kitap uzun bir çalışmanın ürünü olsa da kusurlardan tamamen arındırıldığını ileri sürmek çok zordur. Fakat aynı zamanda, amaçlarına büyük ölçüde ulaştığı da söylenebilir. Doğal olarak, çalışmanın bütünü ile ilgili hatalar, kusurlar çalışmanın editörü olarak bana aittir ve yapılacak eleştiriler ve öneriler bu kitabın ikinci baskısında kusurlardan arınmış olarak çıkmasına yardımcı olacaktır.

Ankara, Ekim 2001 İdris Bal
GSM: 0532-375 44 69
E-posta: idrisbal@hotmail.com

GİRİŞ

Bu kitap Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyadaki değişimleri, eğilimleri, yeni durumları, değişen parametreleri dikkate alarak, Türk dış politikasının bu yeni dönemde ne gibi gündemlerle yüz yüze geldiğini, farklı bölgelerle, dünyadaki farklı güç odaklarıyla ilişkilerini ne doğrultuda geliştirmeye çalıştığını, bu yeni dönemin Türkiye'nin önüne koyduğu yeni hareket sahalarının neler olduklarını ve buna karşılık yeni dönemin Türk dış politikası için ne gibi handikaplar, zorluklar ortaya çıkardığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda yukarıdaki soruları cevaplayarak ileriye yönelik öngörüler yapmak ve 21. yüzyılda Türk dış politikasının alacağı yeni şekil bağlamında yeni ve alternatif açılımlar sunmak da bu çalışmanın amaçları arasındadır. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönem bu çalışmanın temel zaman periyodunu oluştursa da, ele alınan konuların tarihi alt yapısını vererek, geçmişe yönelik ışık tutucu özetlemeler yapmak da amaçlanmıştır. Bu amaçlara ulaşmak için kitap beş kısma ayrılmıştır; Birinci Kısım: Türk Dış Politikasında Eğilimler ve Genel Değerlendirmeler, İkinci Kısım: ABD, AB ve Balkanlar, Üçüncü Kısım: Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya, Dördüncü Kısım: Ortadoğu, Beşinci Kısım: Güvenlik ve Türk Dış Politikası

Birinci kısımda dış politika ve Türk dış politikasına giriş bağlamında genel değerlendirmeler, Türkiye'nin konumunu Soğuk Savaş döneminde ve Soğuk Savaş sonrası dönemde karşılaştıran makalelerin yanında küreselleşme, insan hakları, göç politikası gibi genel değerlendirmeleri içeren çalışmalar da yer almaktadır. Bu kısımda toplam sekiz çalışma bulunmaktadır. İlk yazı Ramazan Gözen'in "Dış Politika Nedir?" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda dış politika kavramının anlamı özetle tartışılmaktadır. İkinci yazı Selahaddin Bakan'ın "Teoriler Işığında Dış Politika" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazı çeşitli dış politika teorilerini incelemektedir. Dış politika teorilerinden Realist ve Determinist görüşleri reddederken dış politikanın eleştirel bir yaklaşımla izah edilmesi gerektiğini ve "Siyaset Bilimi" ile "Uluslararası İlişkiler" arasındaki sınırın kalkması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda bu teorilerin

Türk dış politikasına uygulanabilirliği (ya da uygulanamazlığı) da vurgulanmaktadır. Bu çalışma karşılıklı bağımlılık (Interdependence) teorilerinin Türk dış politikasını açıklamada bize yardımcı olabileceğini iddia etmektedir. İç politika teorilerinden Functionalism ve Federalism incelenerek interdependence teori ile karşılaştırılmıştır. Üçüncü yazı Abdülkadir Baharçiçek'in "Soğuk Savaş'ın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda öncelikle Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışı, anlamı ve Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde oynadığı rol ve konumu incelenmiştir. İkinci olarak ise Soğuk Savaş'ın sona ermesinin anlamı ve Türkiye için ortaya çıkan yeni fırsat ve problemler ele alınmıştır. Dördüncü yazı Mustafa Çufalı'nın "21. Yüzyıla Girişte Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Türk Yunan ilişkileri bağlamında, Kıbrıs sorunu, Ege adaları, Batı Trakya'daki Türklerin durumu, Türkiye ve Bulgaristan ilişkileri ve 1980'lerdeki Bulgaristan'daki Türklerin Bulgarlaştırılması politikası, Balkanlardaki çatışmalar, Azerbaycan'ın içine düştüğü Karabağ sorunu, Çeçenistan sorununun ortaya çıkışı, Hazar bölgesi petrollerinin taşınması için alternatif boru hatları ve Türkiye, Dicle ve Fırat Sularının bölüşümü ile ilgili olarak su sorunu, Türk İsrail ilişkileri ve Türk İran ilişkileri konularına özetle temas edilmiş ve Türkiye'nin yüz yüze geldiği bölgesel sorunlar olarak bu konuların altları çizilmiştir. Beşinci yazı Mim Kemal Öke'nin "Küreselleşmenin Algılanması: "Paranoya mı, Türk Asrı mı" Paradoksu" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda küreselleşme ve bilgi çağı karşısında Türkiye'deki farklı aktörlerin ve kesimlerin tepkileri ve yaklaşımları analiz edilmekte, bu bağlamda Türkiye'nin yüz yüze kaldığı bazı realiteler ortaya konmaktadır. Altıncı yazı Fatih Karaosmanoğlu'nun "İnsan Hakları Amaçlı Türk Dış Politikası: Bir Faktör Olarak AGİT İnsan Hakları Normları" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda, AGİT'le ilgili genel bilgilerin verilmesinden sonra, bir normatif faktör olarak AGİT insan hakları normlarının Türk dış politikası karar alma sürecini etkileme nedenleri üzerinde durulmaktadır. Yedinci yazı İdris Bal'ın "İnsan Haklarının Uluslar Üstü Korunması ve Türkiye: Bazı Sorunlar" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda öncelikle insan haklarının uluslararası hukukun gündemine girişi önemli gelişmelerden örnekler verilerek açıklanmış, daha sonra hukuk devletinin anlamının ne olduğuna ve demokrasinin temel ilkelerine kısaca temas edilmiştir. İkinci olarak ise, dış politika yolu ile uluslararası alanda insan hakları standartlarının yükseltilmesi düşüncesinin ve dış politika yapımındaki ulusal çıkar ve insan hakları ikileminin doğurduğu açmazlar üzerinde durulmuştur. Bazı durumlarda insan haklarının dış politika aracı haline getirildiği Türkiye'den örneklerle açıklanmaya çalışılmış ve bu konuda çözüm önerileri üzerinde durulmuştur. Birinci kısmın son yazısı, Turkut Göksu'nun "Türkiye'nin Dış Göç Politikası" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda, 1960'larda başlayan göçün günümüze kadarki gelişimi ele alınmış, göç 1990 öncesi ve 1990 sonrası dönem olarak iki dönemde incelenmiştir. Göçün resmi olarak geri dön(dür)me niyetiyle başladığı, daha sonra ailenin de gelmesiyle bu niyetten vazgeçilip yerleşik hayata geçildiği ve artık içinde bulunulan toplumla ilişkilerin artırılıp onlarla bir arada yaşama imkanlarının arandığı özetlenmektedir.

İkinci kısımda ABD Türkiye ilişkileri, AB Türkiye İlişkileri, Türk Yunan ilişkileri, Kıbrıs sorunu ve Balkanlar'a yönelik Türkiye'nin politikası ile ilgili dokuz çalışma yer almaktadır. İlk yazı Çağrı Erhan'ın "Türkiye-ABD İlişkileri'nin Mantıksal Çerçevesi" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Türkiye-ABD ilişkileri tarihi köklerinden başlanarak günümüze kadar özetlenmekte ve üç temel neden olan, "yeni güvenlik endişeleri", "stratejik alışkanlık", ve "küreselleşen dünyaya eklemlenmede ABD'nin rolü"nden dolayı Türkiye ABD ilişkilerinin en az eskisi kadar yoğun devam ettiği analiz edilmektedir. İkinci yazı Mehmet Özcan'ın "1990 Sonrası AB-Türkiye İlişkileri" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda tam üyelik müracaatının ardından ortaya çıkan Gümrük Birliği, AB zirve toplantılarında Türkiye'yi ilgilendiren konularda alınan kararlar ve 1990 sonrası AB-Türkiye ilişkilerinin seyri ele alınmış, bu döneme kadar olan sürece de kısaca değinilmiş, bu dönemde AB-Türkiye ilişkilerini belirleyen temel faktörler olarak sayılabilecek olan AB içindeki yapısal değişim, AB'nin genişleme politikaları, Türkiye'nin demokratikleşme sorunu, ekonomik ve demografik yapısı ile Kıbrıs sorunu ele alınarak ilişkilerin gelecekteki seyrine dair ipuçları aranmaya çalışılmıştır. Üçüncü yazı Şaban Çalış'ın "Türkiye'nin AB'ye Üyelik Konusu ve Helsinki Kararları" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Helsinki kararlarına daha yakından bakılmakta, bunun ötesinde Türkiye AB ilişkileri başından günümüze kadar özetlenmektedir. Dördüncü yazı Veysel Bozkurt'un "2000'li Yıllarda AB ile İlişkilerde Engeller Endişeler ve Beklentiler" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda tam üyelik şartları ele alınmakta, Topluluğun Türkiye'ye bakışı ve engellerin altı çizilmekte, bu bağlamda din kültür ve kimlik, demokrasi insan hakları ve etnik sorunlar, Türkiye'nin kalkınmışlık düzeyi ve benzeri sorunlar ele alınmaktadır. Yazıda ayrıca Türkiye için AB'ye alternatif olabilecek başka işbirliği alanlarının olup olmadığına dair bir tartışma ve öngörüler de yer almaktadır. Beşinci yazı İrfan Kaya Ülger'in "Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990'lı Yıllar" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Balkan coğrafyasında 1990'lı yıllarda meydana gelen azınlıklar, etnik sorunlar, uluslararası toplumla bütünleşme çabası gibi sorunların analizi yapılmakta ve Türkiye'nin Balkan gelişmelerine ilişkin tutumu irdelenmektedir. Altıncı yazı Birgül Demirtaş-Coşkun'un "Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda tarihsel alt yapı verildikten sonra, 1990 sonrasında iki ülke arasında yaşanan Kardak krizi, S-300 füzeleriyle ilgili gerginlik, Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusuyla ilgili yaşanan sorunlar ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nde saklandığının anlaşılmasıyla ortaya çıkan problemler ele alınmıştır. Bunun yanında işbirliği yolunda alınan inisiyatifler, 1999 yılının ortalarından bugüne kadar ikili ilişkilerde yaşanan bahar havası incelenmiş ve yabancı aktörlerin bu yakınlaşmadaki rolüne de ışık tutulmaya çalışılmıştır. Yedinci yazı Şaban Çalış ve Birol Akgün'e ait "Çatışmadan Uzlaşmaya: 21. Yüzyıla Girerken Balkanlar'da Türk-Yunan Rekabeti" başlıklı ortak çalışmadır. Bu yazıda önce Türk-Yunan rekabetinin tarihsel kökenlerine temas edilmekte, ardından da Güneydoğu Avrupa'da 1990'larda yaşanan jeopolitik değişimin her iki ülke arasındaki güç mücadelesini nasıl etkilediği incelen-

mektedir. Ayrıca iki ülkede 1999'da yaşanan depremden sonra başlayan Türk-Yunan "detent"ının iki ülke ilişkilerinin geleceği üzerine muhtemel etkileri konusunda da bazı projeksiyonlar yapılmaktadır. Sekizinci yazı Erol Kurubaş'ın "Türk-Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Türkiye ve Yunanistan'ı birbirine düşmanca dış politika davranışını benimsemeye iten kuşkuların, korkuların nedenleri araştırılmakta, bunların iki devlet ve iki toplum arasında neden ve nasıl sürekli güven bunalımına yol açtığı, bunu sağlayan sosyal ve siyasal mekanizmaların neler olduğu ve bunları aşarak ikili ilişkileri normalleştirmenin nasıl bir tutumla mümkün olabileceği incelenmektedir. Dokuzuncu yazı Nasuh Uslu'nun "Kıbrıs Sorunu" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazının giriş bölümünde geçmiş alt yapının özetlenmesinden sonra, 1990-2001 döneminde Kıbrıs'la ilgili gelişmeler daha çok Türkiye'yi ilgilendiren yönleri açısından ele alınmakta ve Kıbrıs sorununun Türk dış politikasındaki yeriyle birlikte Türk makamlarının soruna bakışları analiz edilmektedir.

Üçüncü kısımda Türkiye'nin Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikası ve Hazar bölgesi tabi kaynakları ile ilgili olarak altı çalışma yer almaktadır. İlk yazı Ertan Efegil'in "Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç?" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Türk–Rus ilişkileri iki farklı düzlemde ele alınmakta, öncelikle ikili siyasi, ekonomik, enerji ve askeri ilişkiler incelenmekte, daha sonra iki devletin, Kafkaslar, Orta Asya ve Hazar enerji havzası baz alınarak bölge ve dünya düzenine ilişkin politikaları ele alınmaktadır. İkinci yazı İdris Bal'ın "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda öncelikle Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının açmazlarının altı çizilmekte, ikinci olarak, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olmalarının Türkiye tarafından nasıl değerlendirildiği, algılandığı ve Türkiye'ye ne gibi işbirliği imkanları sağladığı vurgulanmakta ve gelişen ilişkilerin çerçevesi çizilmekte, üçüncü olarak ise, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin geleceği için dikkat edilmesi gereken konular üzerinde durulmaktadır. Üçüncü yazı Yaşar Kalafat'ın "Kafkasya ve Orta Asya'ya Yönelik Türk Dış Politikası" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik Türkiye'nin politikalarının temel hatları çizilmekte ve on yıllık dönemde yapılanlar ve yapılamayanlar muhasebesi yapılmakta ve öneriler getirilmektedir. Dördüncü yazı Meryem Kırımlı'nın "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ne Yönelik Türk Dış Politikası" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin ilk on yılı değerlendirmeye tabi tutulmakta, ayrıca Türk Cumhuriyetleri'nin yeni devletlerini kurma ve dünya ile entegrasyondaki başarı ve başarısızlıkları da ele alınmaktadır. Beşinci yazı Bülent Olcay'ın "Avrasya'da Hazar Denklemi" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Hazar bölgesindeki kaynakların işletilmesi, taşınması ile ilgili rekabet ve global ve gölgesel güçler arasındaki gruplaşmalar ele alınmaktadır. Altıncı ve bu kısmın son yazısı ise Nejdet Pamir'in "Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerji Kaynakları'nın Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Hazar bölgesinin petrol ve doğalgaz potansiyeli, Türkiye'nin enerji ge-

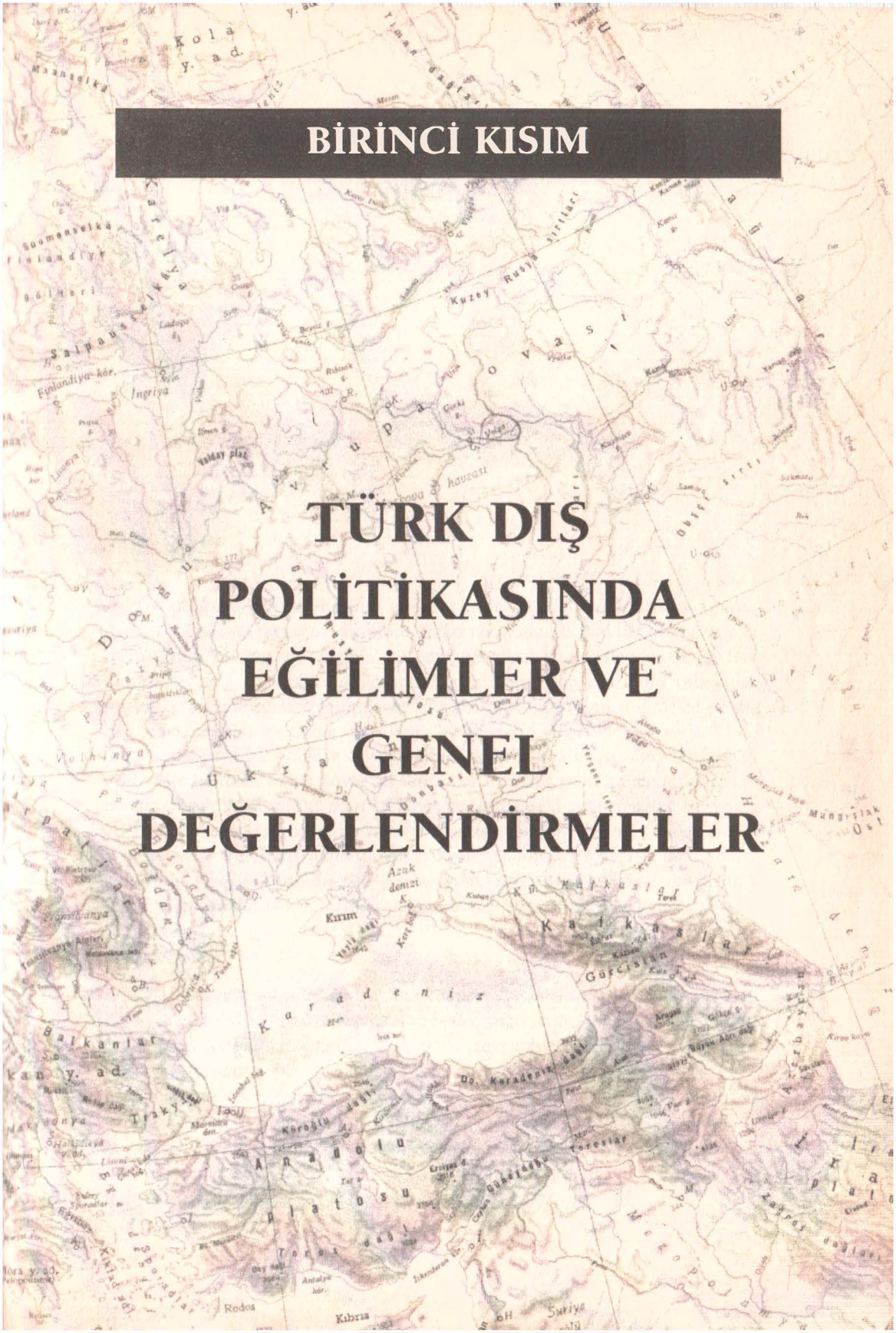
reksinimi içinde petrol ile gazın ve bu kapsamda Hazar bölgesi kaynaklarının önemi, petrol ithalatı ve Bakü-Ceyhan Hattı'nın önemi,Türkiye'nin doğalgaz gereksinimi ve gaz ithal projeleri sırası ile ele alınmaktadır.

Dördüncü kısımda Türkiye'nin Ortadoğu politikası, Körfez savaşı, Kuzey Irak, Su Sorunu, Türkiye İsrail yakınlaşması ve bölgede İran Türkiye rekabeti ile ilgili dokuz yazı yer almaktadır. İlk yazı Ramazan Gözen'in "Ortadoğu'da Güç Dengeleri" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda "güç dengesi" hakkında teorik çerçeve, Orta Doğu'da güç dengesinin temel parametreleri, bölgede güç dengelerinin tarihsel serüveni, günümüzde Orta Doğu'da güç dengelerini belirleyen faktörler özetlenmektedir. İkinci yazı Tayyar Arı'nın "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda tarihsel olarak, Osmanlının son döneminden günümüze kadarki dönem ele alınmakta, günümüzde Türkiye-İsrail, Türkiye Suriye ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü yazı yine Tayyar Arı'nın "Türkiye Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrası Basra Körfezinde Yeni Parametreler" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Çekiç Güç'ten Keşif Güç'e gelinen süreç ve Kürt sorunu analiz edilmektedir. Dördüncü yazı Ramazan Gözen'in "Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki politikası dört farklı açıdan ele alınarak, ilk olarak politikanın oluşumunu belirleyen etkenler, ikinci olarak politikanın niteliği, üçüncü olarak politikanın hedefleri ve son olarak politikanın ortaya çıkardığı sonuçlar değerlendirilmektedir. Beşinci yazı Enver Bozkurt'un "Körfez Savaşı, Ambargo ve Türkiye'nin Politikası" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Körfez krizi öncesi gelişmeler ve krizin nedenleri, BM'ce ekonomik müeyyide kararlarının alınması ve uygulanması, bu bağlamda ambargo kararı, ambargo kurumu, Körfez krizinde ambargonun uygulanması ve abluka kararı ve uygulanması ele alınmaktadır. Daha sonra ise Türkiye'nin Körfez krizinde ve sonrasında izlediği politika incelenmektedir. Altıncı yazı Ramazan Gözen'in "Kuzey Irak Sorunu" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda önce Kuzey Irak sorununun tarihsel geçmişi özetle ele alındıktan sonra, sorunun Körfez Savaşı ile bağlantısı kurulmaktadır. Bu çerçevede, Özal'ın Körfez Savaşı sürecinde Kuzey Irak'a dönük nasıl bir yaklaşım içinde olduğu incelenmekte ve son olarak, savaş sonrasında Irak'la ilgili gelişmelerin ve sonuçta Kuzey Irak sorununun nasıl büyüdüğü incelenmektedir. Yedinci yazı Vefa Toklu'nun "Türk Dış Politikasında Su Sorunu" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Fırat ve Dicle akarsuları ile Asi Akarsuyu'na ilişkin gelişmeler değerlendirilmekte, bu akarsuların Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerin oluşumunda oynadığı rol vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, özellikle 90'lı yıllarda sınır aşan sulara dönük çalışmalar uluslararası hukuk ve çevre boyutlarıyla ele alınmakta, daha sonra da 2000'li yıllara dönük öngörüler yer almaktadır. Sekizinci yazı Hamit Ersoy'un "Bölgesel Entegrasyon Girişimlerinde Türkiye-İran Rekabeti" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda bölgesel entegrasyonla ilgili temel bilgi veren girişten sonra Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) incelenmekte ve İran ve Türkiye'nin bölgesel entegrasyondaki yerleri ele alınmaktadır. Bu kısımdaki dokuzuncu ve son yazı Kamer Kasım'ın "Türk-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gü-

cün Stratejik Ortaklığı" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Türkiye ve İsrail ilişkileri, bu ilişkileri etkileyen uluslararası ortam açısından incelenmekte ve iki ülke arasındaki işbirliğinin taraflara olan etkileri tartışılmaktadır. Filistin sorunundaki gelişmelerin iki ülke ilişkilerine etkisi, Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik politikalarda ve bu çerçevede özellikle Kafkaslarda Türkiye ile İsrail'in işbirliğinin etkileri değerlendirilmektedir.

Kitabın beşinci ve son kısmında NATO, AGSK, Türk Boğazları, terör, Ermeni sorunu ile ilgili yedi yazı yer almaktadır. İlk yazı Armağan Kuloğlu'nun "21. Yüzyılın Başlangıcında NATO, Avrupa ve Türkiye" başlıklı çalışmasıdır. Bu yazıda Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun yeni duruma adaptasyonu, yeni işlevi ve genişleme politikalarına temas edilmekte, AGSK ve Türkiye'nin güvenlik kaygıları incelenmektedir. İkinci yazı Hüseyin Bağcı'nın "Türkiye ve AGSK: Beklentiler, Endişeler" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Avrupa güvenliği ile ilgili çalışmalar çerçevesinde Türkiye'nin güvenlik algılamalarının öncelikleri analiz edilmekte, Türkiye'nin milli güvenlik kültürü içinde Atlantik İttifakı'nın ve Türkiye-AB ilişkilerinin önemi özetlenmekte, Avrupa'nın Soğuk Savaş sonrası güvenlik yapısının genel görünümü ve Kosova krizi etkisi bağlamında AGSK ve AGSP'nın gelişiminin kısa tarihçesi verilmektedir. Daha sonra Türkiye ile AGSP'nın karşılıklı konumu ve Türkiye'nin Avrupa güvenliği ile ilgili rolü tartışılmakta ve sonuç olarak bu çalışma Türk resmi tezinin öneminin altını çizmektedir. Üçüncü yazı Mesut Hakkı Caşin'in "Dünya Deniz Ulaşımında Marmara Denizi ve Türk Boğazlarının XXI. Yüzyılda Değişen Stratejik Vizyonu" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Türk Boğazlarının stratejik ve jeo-ekonomik yapısına hakim temel dinamikler, Türk Boğazlarına hakim uluslararası hukuki rejim, 1936 Montrö Rejimi ve II. Dünya Savaşı krizi sonrası uluslararası siyasal konjonktür içerisinde Türk Boğazlarının rolü ve XXI. yüzyılda boğazlardaki stratejik değişimin muhtemel boyutları analiz edilmektedir. Dördüncü yazı Mesut Hakkı Caşin'in "Uluslararası Hukuk Açısından Terör ve Organize Suçlar" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda terör olgusunun terminolojik tanımlamasındaki güçlükler, terör ve "Low Intensity Conflict-Düşük Yoğunlukta Çatışma" teorisi, anarşizm -terör- propaganda arasındaki korelasyon, uluslararası terörün jeopolitik nedenleri, radikal akımların terör ile işbirliği, terör ve organize suçların illegal işbirliğinin lojistik kaynağı olarak silah-uyuşturucu kaçakçılığı, organize suçların yayılım eksenlerine hakim esaslar, terörizm sorunu karşısında uluslararası hukukun kodifikasyonu ve mukayeseli hukuk açısından düzenlemeler sırası ile incelenmektedir. Beşinci yazı İhsan Bal ve Önder Aytaç'a ait "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Düşman Tanımlamaları Bağlamında Terörizm Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri" başlıklı ortak çalışmadır. Yazıda Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde terör ve terörizmle mücadelenin nasıl gelişmekte olduğu ve Türk dış politikasının bundan nasıl etkilenmekte olduğu, PKK terörünün Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini nasıl etkilediği incelenmektedir. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen uçaklı intihar saldırıları ele alınmaktadır. Altıncı yazı İdris Bal'ın "Ortadoğu'da İstikrarsızlığa Yol Açan Faktörler

ve PKK'nın Katkısı" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Ortadoğu'da istikrarsızlığı hazırlayan bölge içi ve bölge dışı kaynaklı faktörler tespit edilerek çerçeveleri çizilmekte ve bölgede aktif olan PKK örgütünün bölge istikrarsızlığına katkısı vurgulanmaktadır. Bu kısmın ve kitabın son yazısı Nurşen Mazıcı'nın "Ermeni Sorununa İlişkin Politikalar ve Stratejiler" başlıklı çalışmasıdır. Yazıda Ermeni Sorunu'na ilişkin politikalar ve stratejiler saptamak için öncelikle bu sorunun çıkış nedenleri özetle bahsedilmekte, daha sonra Ermeni sorunu için oluşturulacak politikalar ve stratejilerin neler olması gerektiği, Türkiye'nin bu konuda nasıl bir politika izlemesi gerektiği, nelerin yapılıp nelerin yapılmaması gerektiği özetlenmektedir.

BİRİNCİ KISIM

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA EĞİLİMLER VE GENEL DEĞERLENDİRMELER

DIŞ POLİTİKA NEDİR?

*Doç. Dr. Ramazan Gözen**

'Dış politika', günlük hayatta ve literatürde sıklıkla kullanılan kavramlardan biri olmasına rağmen, kavramın anlamı konusunda tam bir oydaşma yoktur. Günlük hayatta 'dış politika' kavramı, genellikle 'uluslararası ilişkiler' kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılırken; akademisyenler kavramın anlamı konusunda farklı görüşlere sahiptirler. 'Dış politika', uluslararası ilişkiler disiplinin sadece bir alt inceleme dalı olup, 'bir devletin' diğer 'devlet' yada 'devlet gruplarına' veya bir bölgeye veya genel olarak uluslararası sisteme dönük eğilimleri ile ilgilidir. Fakat böyle bir tanımlama da, dış politika kavramını açıklamaktan çok uzaktır. Dış politika kavramı üzerindeki anlaşmazlıkların ve dolayısıyla tartışmaların iki temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi, 'dış' denilen alan neresidir ve 'politika'nın oluşumu nasıldır? İkinci neden ise, metodolojik anlaşmazlıklardır. Yani, dış politika kavramı nasıl analiz edilmeli, araştırılmalı ve kullanılmalıdır? Bu yazıda bu sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır.

'Dış' ve 'Politika'

Öncelikle belirtelim ki, dış politika konusunda iki grup tanımlama vardır. Birinci grup tanımlar, 'politika' kavramı üzerinde yoğunlaşır. Bunlara göre dış politika, devletin politika yapıcılarının, uluslararası sistemdeki diğer devletler veya uluslararası aktörlere dönük olarak geliştirdiği stratejiler, planlı davranış kalıpları ve hedefe ulaşma çabalarının bütünüdür. Burada asıl amaç, bir 'politika' (policy), yani 'hedefler listesi' tayin etmektir. 'Politika', 'karar' ve 'program' şeklinde alt bölümlere ayırabilir. 'Hedef, strateji ve amaçlar olarak politikanın' oluşumunda, devletin

* Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

ilgili kurum ve yetkilileri tarafından alınan bir veya birden fazla karar(lar) rol oynar. Bazen alınan tek bir karar bile, bir devletin dış 'politikasının' yönünü belirlerken; genellikle politika, çeşitli aşamalarda ve belli bir süreçte alınmış olan kararlar ve programların tamamını içerir. Alınan kararlar davranışları yaratır; davranışlar da hedeflere ulaşmayı sağlar.

İkinci grup tanımlar, dış politikanın 'dış' boyutu üzerinde yoğunlaşır: 'Dış', devletin iç egemenlik alanı dışında kalan tüm uluslararası alanı, yani devletin kendisi dışındaki tüm devletleri veya ortamı ifade eder. Dış kavramının önemi, onun devletin otoritesi ve yetkisi dışında olmasından kaynaklanır. Devlet, kendi ülkesi içerisinde meşru yollardan her türlü politikayı geliştirme ve uygulama gücüne sahipken; dış ortamda böyle bir fırsata sahip değildir, çünkü o bölgede başka devletlerin egemenliği ve otoritesi mevcuttur.

Dış politika, ilgili ulus-devletin yetkili organları tarafından oluşturulur, fakat dış yani uluslararası ortamda uygulanır. Dış politika yapılışı itibarıyla özünde diğer devlet politikalarına henzer. Çünkü, aynen diğer politikalar (örneğin sağlık, kültür, eğitim vs.) gibi, yürütme erki tarafından oluşturulur. Fakat diğer yandan, dış politika, özelliği itibarıyla iç politikalardan oldukça farklı bir nitelik taşır. Dış politika diğer politikalardan farklı olarak, devletin siyasi ve hukuki otorite alanı dışında, yani uluslararası ortamda uygulanır. Bu niteliği nedeniyle, dış politika, hem iç politika sürecini hem de uluslararası politika sürecini kapsar. Dış politika, hem içselliği hem de dışsallığı olan bir siyasal köprüye benzer.

Dış Politikanın İçselliği

Dış politika ilk bakışta salt dış dünyayla ilgili gibi görünmekle birlikte, aslında öncelikle ülkenin iç politikasının bir uzantısıdır. Bu açıdan bakıldığında dış politika kavramının analizinde iki önemli unsur ortaya çıkar: Devlet ve toplum. Klasik anlamda dış politika, ulus-devletin resmi kurumlarının, yani devletin yürütme gücü olan hükümetin dışa dönük eylemlerinin bir bütünüdür. Hükümet, aynı zamanda ulusun temsilcisi olması nedeniyle, tüm ulus adına hareket eder ve devleti uluslararası ilişkilerde temsil eder. Hükümetin bir organı olan dış işleri bakanlığı ve onun yapısı içinde örgütlenmiş olan diplomatik kadro da, hükümetin almış olduğu dış politika kararlarını uygulayan bir organdır.

Fakat, dış politikanın klasik anlayışına bağlı kalındığında, devletin dış politikasının ulusun yani devleti oluşturan toplumun dış politikasını yansıttığını söylemek her zaman mümkün değildir. Devletin dış politikasının, toplumun dış politikasını yansıtıp yansıtmadığının temel kriteri, demokrasinin varlığı yada yokluğudur. Demokrasi-dışı yönetimlerde, demokrasinin olmamasının yol açtığı temsil sorunu nedeniyle, devletin dış politikasının aynı zamanda toplumun dış politikası olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira, devleti yöneten hükümet, toplumun seçtiği bir organ değildir. Bu tür devlet sistemlerinde devletin dış politika tercihleri tektir ve tartışılmaz. Tek bir dış politika vardır, o da devlet mekanizmasının kabul ettiği dış

politikadır. Bunu şu şekilde formüle etmek mümkündür: Demokratik olmayan devlet biçimlerinin dış politikası, tek elden ve tek bir anlayış veya ideoloji dikkate alınarak ve devlet mekanizmasını elinde bulunduranların çıkarları çerçevesinde oluşturulur. Bu ise ulusun dış politikası değil, devletin dış politikasıdır.

Demokratik devlet sistemlerinde ise, devlet mekanizmasını idare eden hükümet ulusun çoğunluğu tarafından seçilmesi dolayısıyla, bir ulusal dış politika olduğu söylenebilir. Hükümet, ulusun genelini temsil etmekle beraber, ulusun tamamının değer yargılarını yansıtmak durumundadır.

Dış politika, esasen yetkili hükümet tarafından oluşturulmakla birlikte, birçok toplumsal alt grupların değerlerini de içersinde barındıran bir kombinasyon sonucunda ortaya çıkar. Bu kombinasyonun oluşturduğu dış politikanın hangi değerleri ve yönelimleri temsil edeceği ise, iç politikadaki alt gruplar arasındaki mücadeleye ve bu mücadeledeki güçler dengesine bağlıdır.

Ulus birçok alt gruplardan meydana gelir. Her alt grubun kendi değer yargılarına uygun bir dış politika tercihi bulunur. Fakat çoğunluğun tercihi ile devleti idare etme yetkisini elde eden hükümetin, kendisinin dayandığı alt grubun tercihlerine uygun bir dış politika oluşturması, hem mümkün değil, hem de doğru değildir. Demokrasilerde çoğunluğun arzusu geçerli olsa bile, azınlıkların çıkarları da korunmalıdır. Bu yüzden hükümetler, sadece ait oldukları alt grubun değer yargılarını dikkate alarak politika yapamazlar. Eğer yaparlarsa, farklı değer yargılarına sahip olan diğer alt grupların tepkisi ile karşılaşırlar.

Buradan demokrasilerde tekil ulusal dış politikanın mümkün olmayacağı sonucu çıkar. Her bir alt grubun kendi değer yargılarına göre ortaya çıkan birçok dış politika eğilimleri mevcuttur. Bu durumda, "bir dış politika"dan değil "birçok dış politikalardan" bahsetmek gerekir. Birçok dış politika anlayışlarının mevcut olduğu; hükümetin ise bu dış politika anlayışlarından sadece bir kısmını temsil ettiği dikkate alındığında, ulus-devletin dış politikası nasıl oluşturulacaktır? Çözüm, toplumun tamamını ilgilendiren kesişme noktalarının bulunması ve demokratik konsensusun yaratılmasıdır. Dış politikada konsensus, ancak demokratik bir dış politika sürecinin takip edilmesi ile mümkün olabilir. Demokratik dış politika yapımı, toplumun tamamını ilgilendiren konsensus noktalarının bulunmasını mümkün kılar.

Dış politika, toplumun tamamını ilgilendiren bir karaktere sahiptir. Zira hükümetin izlemiş olduğu dış politika hangi değer yargısı çerçevesinde yapılırsa yapılsın, dış politikanın ortaya çıkardığı gelişmeler ve sonuçlar, toplumun tamamını ilgilendiren bir etki ortaya çıkarır. Örneğin, hükümetin yapmış olduğu bir ekonomik anlaşma ile yabancı ülkelere imtiyazlar tanımasının etkilerini sadece ilgili alt gruplar görmeyecektir. Bu imtiyazların doğuracağı etkiler, toplumun tamamını ilgilendirecektir. Aynı şekilde, hükümetin bir ülkeye karşı husumet politikası izlemesi sonucunda savaşa yol açmasının sonuçlarından, tüm toplum fertleri etkilenecektir.

Dış politikanın bu hassasiyetinden dolayı, hükümetlerin dış politikada sorumsuz hareket etmelerinin önlenmesi için, milletin temsilcilerinin oluşturduğu parlamentolara önemli denetleme görevleri verilmiştir. Özellikle demokrasi ile yönetilen ülkelerde, hükümetlerin almış olduğu dış politika kararları ve yaptığı ikili veya çok taraflı an(ı)laşmaların yürürlüğe girebilmesi için parlamentonun onayından geçmesi gerekir.

Yanlış bir dış politikanın ortaya çıkaracağı kayıplar ne kadar riskli ve büyük ise, isabetli bir dış politikanın getireceği faydalar da o kadar büyük olur. Bir hükümetin yanlış dış politika kararları alması o ülkenin tüm bireylerini negatif yönde etkilerken; doğru dış politika kararları alması yine o ülkenin bireylerini pozitif yönde etkiler. Bundan dolayı, sivil toplum örgütleri veya grupları, dış politika kararlarının alınması veya alınmaması konusunda baskı gücü oluştururlar. Negatif etkilerin ortaya çıkacağı durumlarda, ilgili gruplar hükümet üzerinde baskı yaparak politikanın yönünü değiştirmek isterler. Pozitif etkiler doğacığını bekleyen gruplar ise, o yöndeki dış politikanın oluşturulması için hükümeti yönlendirmeye çalışırlar. Bu yönlendirmeler bazen pragmatik çıkarlardan kaynaklanabileceği gibi, bazen de salt ideolojik ve siyasi tercihlerden kaynaklanabilir.

Bazı devlet yönetimlerinde bu iki güç (hükümet ve toplum) arasında bazı denetleyici kurumlar ve güçler geliştirilmiştir. Devletin koruyucusu ve kollayıcısı konumundaki bu kurumlar ve güçler, sahip oldukları siyasi, hukuki ve askeri güç nedeniyle, toplumsal konsensusla oluşan dış politika yerine, kendilerinin uygun gördükleri dış politika tercihlerini hem hükümete hem de alt toplum gruplarına empoze etmeye çalışırlar ve zaman zaman da başarılı olurlar. Bu güçlerin başarısı sadece kendilerinin güç kaynaklarından değil, kendileri gibi düşünen toplumsal alt gruplarla ittifaklar oluşturmalarından gelir. Veya tersi gerçekleşir: farklı toplumsal alt gruplar kendi değerlerine uygun olan ve dolayısıyla kendilerine yakın bulduklar "devlet gruplarını" kendilerinin yanına çekerek dış politikada etkili olmak isterler.

Dış Politikanın Dışsallığı

Dış politika esasen iç politikanın dışa dönük bir uzantısı olmakla birlikte, uygulama alanının niteliği dolayısıyla, uluslararası ilişkiler yada uluslararası sistemle yakından ilgilidir. Dış politika kararlarının ana özelliği, dışarıda yani diğer uluslararası aktörlerinin bulunduğu alanda uygulanmak durumunda olmasıdır. Uluslararası sistem, çok şiddetli güç mücadelelerinin bulunduğu, çıkar çatışmalarının kıyasıya yaşandığı bir ortamdır. Bu nedenle, bir dış politikanın oluşumunda dikkat edilmesi gereken ilk nokta, uluslararası sistemdeki güç dengeleri ve bu dengelerin meydana getirdiği ittifaklar, bloklaşmalar, çatışmalar ve gerginliklerdir. Hükümetler dış politika yaparken, uluslararası ilişkilerdeki mevcut çıkar çatışmaları ve güç dengelerini dikkate almak durumundadır. Bunun yanında, hükümet dış politikayı devletin gücü ve imkanlarını dikkate alarak oluşturmalıdır. Uygulanma imkanının

olmadığı veya uygulansa bile başarı şansının az olduğu bir durum için oluşturulan bir dış politika, retorikten öteye gidemez. Ancak belki hükümetin kendine iç politikada imkanlar sağlamak için kullanmayı düşündüğü bir taktik olabilir.

Hükümetler, dış politika oluştururken sadece uluslararası durumları dikkate almazlar, aynı zamanda dış politikanın hedefi olan ülke veya ülkelerdeki çıkar gruplarının pozisyonlarını da hesaba katmak zorundadırlar. Aynen iç politikadaki baskı güçleri gibi, diğer ülkelerdeki baskı güçleri de, oluşturulmak istenen dış politika stratejilerine katkıda bulunmak veya engelleme yapmak isteyebilirler. Rakip ülkelerin baskı grupları bu baskıyı çeşitli kanallarla yaparlar. Önce kendi hükümetlerini devreye sokarak, sonuca varmak isteyebilirler. Bunun en önemli örneği, çokuluslu şirketlerin kendi hükümetlerini devreye sokarak, kâr imkanlarının geniş olduğu ülkelerin pazarlarına girmek istemeleridir. İlgili iki veya daha çok ülke arasında yapılan bir serbest ticaret anlaşması, bu tür şirketlerin çıkarları bakımından avantajlıdır. Bazı durumlarda ise, rakip ülkenin baskı grupları, etkilemek istedikleri ülkenin mensubu olan ilgili baskı gruplarıyla toplumsal ilişkiler geliştirerek ortak hareket etmek isteyebilirler. Bu ortak hareket etme, lobi faaliyetleri şeklinde olabileceği gibi, toplantılar, seminerler ve bunun gibi hem kamu oyunu hem de hükümetin yetkili kurumlarını etkileyici eylemler şeklini olabilir.

Sonuç

Dış politika, bir ülkenin sınırları içinde oluşan bir süreç değildir. Oldukça kompleks resmi ve gayr-i resmi ilişkilerin, ittifakların, çatışmaların ve işbirliklerinin oluşturduğu bir sistem içerisinde oluşur ve gelişir. Dış politika yapıcısı ve uygulayıcısı yetkili kurumlar ve kişiler, bu kombinasyonların ve sistemin farkında olmalıdırlar. Dış politikada başarılı olmak için sadece bunların farkında olmak yetmez: Fakat, bu ilişkilerde etkin bir rol oynayarak, gerektiğinde aktif taraf olmak gerektir. Önce, hükümetler, uluslararası güç merkezlerini çok iyi tanıması gerekir. Hangi resmi-ulusal aktörler ne gibi çıkarlar peşinde koşmaktadır? NGO'ların ve diğer uluslararası örgütlerin kendisinin ve diğer hükümetlerin dış politika yapımındaki rolü nedir? Eğer bir takım toplumlararası ittifaklar varsa bunların dış politikanın oluşturulmasına katkısı veya engellemesi ne kadar önemlidir? Bu ve benzeri sorulara yanıtlar bulunduktan sonra: hükümet bunları kendi lehine çevirmek için nasıl faaliyet göstermelidir? Sadece resmi-dış politika yapımı ile ilgili ve yeterli kalmakla başarı sağlamak mümkün müdür?

Dış politika, öylesi kompleks bir alandır ki, devletler-arası, toplumlar-arası ve sivil toplum grupları-arası bağlantılar ve ilişkiler dikkate alınmadan anlaşılamaz, oluşturulamaz ve uygulanamaz. Ve bu kompleksitede, dış politikanın nerede başladığı veya nerede bittiğini de anlayabilmek çoğu zaman mümkün değildir. Hatta, dış politikanın "içselliği" ve "dışsallığı" şeklindeki bir ayırım bile zorlama bir ayırımdır. Özellikle, globalleşmenin ortaya çıkardığı sınır aşınmaları nedeniyle çoğu zaman ,"iç" ve "dış" ayırımı da muğlaklaşmıştır.

Dış politikanın bu özelliği nedeniyle, dış politika üzerine yapılacak çalışmalar, her iki alanı kapsamalıdır. Sadece soyut bir devlet ve dış politika analizi, dış politikanın anlaşılmasını sağlamaz. Dış politika analizi, dış politikanın oluşumunda rol oynayan karar alıcıların, etkide bulunan toplumsal güçlerin, ideolojilerin, değer yargılarının ve aynı zamanda uluslararası alandaki güç dengelerinin tamamını içeren bir kompleks araştırma modelidir.

TEORİLER IŞIĞINDA POLİTİKA*

*Yrd. Doç. Dr. Selahaddin Bakan***

Bu çalışma çeşitli dış politika teorilerini incelemektedir. Bu teorilerin Türk dış politikasına uygulanabilirliği (ya da uygulanamazlığı) da vurgulanmaktadır. Dış politika teorilerinden Realist ve Determinist görüşleri reddederken dış politikanın eleştirel bir yaklaşımla izah edilmesi gerektiğini ve "Siyaset Bilimi" ile "Uluslararası İlişkiler" arasındaki sınırın kalkması gerektiğini savunmaktayız. Bu nedenle bu çalışma uluslararası ilişkiler ve dış politika analizinde kullanılan teorileri ortaya çıkarmaya ve bunların yararlılıklarını tartışmaya çalışmaktadır.

İç politika ve dış politikalar arasındaki bağlantıya dikkat çekmek için, – Wallace[1] in da belirttiği gibi zaten orijinal bir husus değil- birinci kısım demokrasi ve dış politikayı karşılaştırmaktadır. Daha sonra realist teori ve bu teorinin eleştirisini yapacağız. Bu çalışma karşılıklı bağımlılık (Interdependence) teorilerinin Türk Dış Politikasını açıklamada bize yardımcı olabileceğini iddia etmektedir. İç politika teorilerinden Functionalism ve Federalism incelenerek interdependence teori ile karşılaştırılmıştır. Nihayet bu çalışma yeni dünya düzeninin nasıl oluşacağına dair kafa yorarak bitirmektedir. Türkiye'nin bu yeni düzende alacağı rol de tartışılmaktadır.

Her ne kadar "Siyaset sınırda durur" dense de iç politika ve dış politika biri birini sıkı sıkıya alakalıdır.[2] Christopher Farrands'ın vurguladığı gibi "Dış politika

---

* Bu makale *Foreign Policy*, Yıl.1999, No.1-4 sayısında Selahaddin Bakan imzasıyla yayınlanan makaleden esinlenerek yazılmıştır.

** İnönü Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi.

1) W. Wallace, *Foreign Policy and Political Process*, London: Macmillan, 1971.

2) Joe D. Hagan, 'Regimes, Political Oppositions and the Comparative Analysis of Foreign Policy', Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr., and James N. Rosenau (Eds.), *New Directions in the Study of Foreign Policy*, (eds.), London: Unwin Hyman Ltd., 1987, p.339.

sosyal bir hadisedir. Karar verici seçkinlerin gücü ve otoriteyi kullanırken değerlerini, beklentilerini ve faraziyelerini"[3] içerisinde bulundukları toplumdan alırlar. Bu toplum demokratik çizgide olabilir de olmayabilir de. İşte bu nedenle dış politikaya dair kararlar karar vericilerin iç politik şartlarından bağımsız değildir ve bu şartlardan bire bir etkilenir.

Türkiye'de yıllarca iç politikanın dış politika ile gerçek bağlantısı pluralist bir yapının eksikliği dolayısıyla oluşturulamadı ya da kısmen var olan bağlantılar da yine bu çoğulcu demokrasinin eksikliği dolayısıyla iç politikanın dış politikaya yansımasına engel oldu. Dış politikamızda istikrarı sağlayan husus Osmanlı'dan Cumhuriyete aktarılan ve devam ettirilen bürokrasi ve devlet geleneği olmuştur. Bu nedenle Türk dış politikası yukarıda bahsettiğimiz saik ile 1980'lere kadar sorumluluk içerisinde getirilmiştir. Bununla birlikte Türk dış politikasının çoğulcu demokrasinin tam işleyememesi dolayısıyla seçkinci (elitist) bir yapıyı yansıttığını söylemek de yanlış olmaz. 1983'den sonra kısmen istikrar kazanan çoğulcu demokrasi ile beraber, dış politika bütün kamuoyunun kaygılandığı bir husus olmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile beraber dış politikamız üzerindeki önemli bir baskı kalkmış ve daha rasyonel ve ideolojiyi değil menfaati ön plana alan bir yapı oluşmuştur. Öte yandan seçim sistemlerinin istikrar kazanması ve demokratik kanalların işleyişindeki iyileşmeler hükümetler tarafından alınan kararların toplumsal takibini ve kontrolünü artırmıştır. Bu nedenle 1980 sonrası hükümetlerin almış olduğu kararlar daha fazla toplumsal baskıyla ve kontrolle şekillenmeye başlamıştır. Kısaca, iç siyasi yaşamda değişiklikler ve dış çevredeki değişiklikler Türkiye'de iç politika ile dış politika arasında ayırım yapmayı zorlaştırmıştır. Bu işlerin kolaylaştığı anlamına gelmemelidir. Aksine siyasi olaylar daha kompleks hale gelmiştir. Ülkenin ücra bir köşesinde meydana gelen ekonomik, siyasi ve sosyal bir olay dış politikamızı doğrudan etkiler hale gelmiştir. Bütün demokratik ülkelerde olduğu gibi dış politika ile iç politika arasındaki sınır "suya çekilmiş bir çizgi gibidir."[4]

Bu çalışma yukarıdaki düşüncelerimizi teorik bir çerçeveye oturtmak için iç-dış politika etkileşimini inceleyen dış politika teorilerini analiz etmektedir. Çalışmamızın ana amacı var olan dış politikaya dair teorilere ve ilgili hususlara yeni bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu çalışmada Türk dış politikasından örnekler verilerek incelenen teorilerin geçerliliği (ya da geçersizliği) tartışılmaktadır. Yoksa bu çalışma Türk dış politikası çalışması değil, genel nitelikte bir çalışmadır. Karşılıklı bağımlılık teorisi ana yaklaşımımız olmuş, bu yaklaşıma realist bakış açısı getirenler eleştirilmiştir.

Dış politika kararlarının karmaşık bir ekonomik sosyal ve siyasi işlemler zinci-

3) Christopher Farrands, 'State, Society, Culture and British Foreign Policy', Michael Smith, Steve Smith and Brian White (Eds.), *British Foreign Policy: Tradition, Change and Transformation*, London: Unwin Hyman Ltd., 1988, p.51.

4) Kjell Goldmann, 'The Line in Water: International and Domestic Politics', *Cooperation and Conflict*, December 1989, Vol.24, No.3-4, pp.103-116.

rinin ürünü olduğu ve üretim aşamasında baskı gruplarının (politika birlikleri) ve toplumun bütün örgütlü yapılarının etkili olduğu göz ardı edilemez. Toplumun bütün kesimlerinin etkilediği (ve etkilendiği) bir siyasi yapının oluşması için işleyen bir demokrasi önkoşuldur. Bu nedenle bu çalışmanın ilk kısmı demokrasi ile dış politika arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

Milliyetçilik, Demokrasi ve Dış Politika

Dünya küçüldükçe bir ulusun dış politikası da dış dünyadaki değişkenlere olan bağımlılığı da artmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile beraber, Amerika yerel güçlerle birlikte yeni bir dünya düzeni oluşturmaya çalışarak tek kutuplu dünyada kendi çıkarlarını ve barışı tesis etmeye çalıştı. Ne yazık ki Amerika çıkarları ile dünya barışı veya çevresel sorunlar çatıştığında hep kendi çıkarını gözetti. Bu da karşılıklı bağımlılığın ve globalleşmenin suistimali anlamına geliyordu. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dünyada zengin ile fakir ülkeler arasındaki uçurum artarak devam etmektedir. Amerika'nın dünya çapında seyreden ekonomik durgunluğun faturasını üçüncü dünya ülkelerine yüklemesi ve demokrasi koşulunu istediğinde öne sürmesi fakat kendine itaatkar demokratik olmayan ülkeler de bu koşulu aramaması, Amerika'nın dünya kamuoyu nezdinde duruşunu zedelemiştir. Dünyada yeni bölgesel güçlere de önem veren demokratik rejimleri ve uluslararası kriterlerin uygulanmasını ön plana çıkaran yeni bir yapılanma söz konusudur. Bu yapılanma III. bir dünya savaşına neden olarak da sağlanacağı gibi, kanaatimce bölgesel birkaç savaş ile atlatılarak sağlanabilir.

Yeni bir uluslararası yapının sağlanması ve istikrar kazanması, üzerinde ihtilaf bulunmayan uluslararası asgari müştereklerin her sahada tatbik edilmesi ile mümkündür. Çünkü demokrasi uygulanan ülkelerde kurumlar arası ve ülkeler arası diyalog artmakta ve savaş ihtimali asgari seviyeye inmektedir. Demokratik ülkeler bu istişari sistem nedeniyle, umumi bir tabir ile kaç kilo geldiklerini bilmekte ve ona göre hareket etmektedirler. Oysa demokratik olmayan otoriteryan ülkeler istişari eksiklik dolayısıyla karşı ülkeye karşı uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yeri olan "yanlış algılama" (missperception) hatasına düşmekteler ve buda savaşa neden olmaktadır. Rudolph Rummell'in dediği gibi "Demokratik ülkeler genelde bir birleriyle savaşmazlar.[5] Savaşsalar bile demokratik ülkelerin savaşı çok daha az tedhiş içerir.[6] Rummell'e göre dünya 1816'dan günümüze kadar neredeyse 2 asırdır demokrasiler arasında savaş görmedi.[7] Bu görüşü desteklemek için Saddam'ın Irak'ının Iran'a karşı açtığı savaş örnek olarak verilebilir. Yine Arjantin'deki cuntanın Ingiltere'ye karşı Falkland Savaşını başlatması da iyi bir örnek olabilir. Yine

5) Rudolph J. Rummel, 'Libertarianism and International Violence', *The Journal of the Conflict Resolution*, Vol.27, March 1983, pp.27-71.
6) A. Wildawsky, 'No War Without Dictatorship, No Peace Without Democracy: Foreign Policy As Domestic Politics', *Social Philosophy and Policy*, Vol.3, No.1, 1985, p.186.
7) Daha fazla bilgi için bkz, Rummel, *Libertarianism and International Violence*, ss.27-71.

Rummell'e göre "iki ülke arasında şiddetin oluşması için bunlardan en azından biri kısmen yada tamamen baskıcı rejime sahip olmalıdır. Tersinden söylemek gerekirse şiddet özgürlükçü toplumlarda olmaz. Bundan da ötesi ortak sınırları olsun veya olmasın özgürlük azaldıkça şiddet artmaktadır.[8] Örneğin, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi Yunanistan'daki askeri cuntanın Kıbrıs'ta seçimle işbaşına gelen Makarios'u alaşağı etmesinin sonucudur.[9] Yoksa sadece %22'si Türk olan bir adada seçim sistemi ve istikrar muhafaza edilseydi, Türkiye müdahale etmezdi. Yunan cuntası adaya müdahale edince Türkiye sadece 40 kara mili ötesinde soydaşlarının bulunduğu adaya kayıtsız kalamazdı. Yunan'lı cunta bir taşla iki kuş vurmak istiyordu: Birincisi kendilerini içerde meşru kılmak ve kahramanlar olmak, ikincisi bir oldu bitti ile Kıbrıs'ı ilhak etmek. Türkiye'nin müdahale edeceğini hesaplayamadılar. İşte bu demokrasi ve istişare eksikliğinden kaynaklanan yanlış algılamaya (missperception) çok iyi bir örnektir. Demokrasilerin iyi bir dış politika üreten mekanizmalar olabilmesi için belirli niteliklere sahip olmaları çok önemlidir. Yoksa demokrasi denen şey salt iki yada üç basit partinin kör dövüşü değildir. Kısacası, demokrasi sadece siyasi partilerle kaim değildir. Demokrasi evvela ekonomik özgürlük ister. Yine demokrasi yaşamın her sahasında örgütlenme özgürlüğü ister. Toplumun her kesiminin alınacak kararları şöyle yada böyle meşru yollardan etkileyebileceği bir sistemdir demokrasi. Sadece birkaç siyasi parti ile kaim demokrasiler etkili ve işe yarar politika üretemezler. Çünkü siyasi partiler temsili demokrasinin aktörleri olduklarından oligarşik yapıya hizmet eden ve toplumun "taleplerini indirgeyen (dindiren) mekanizmalardır."[10] Hitler'in iktidara gelişi de salt siyasi parti mekanizması iledir. Dünyayı savaşla taşıyan ve 20 milyondan fazla insanın ölümüne neden olan dış politika kararlarına imza atmıştır. Demek ki ülke içinde ekonomik ve sosyal karşılıklı bağımlılık (interdependence) sağlanmadıkça ülkeler arası karşılıklı bağımlılık sağlanamıyor. Bu da iç politika ile dış politika arasındaki bire bir ilişkinin önemini belirtmektedir.

Dış politikanın modernizasyonu iç politik yapılanmaya, ekonomik gelişmişliğe ve ekonominin dışa açılmasına bağlıdır. Bu dışa açılma usturuplu ve karşılıklı olmalıdır. Yani ekonomik bağımlılıklar karşılıklı ve olabildiğince simetrik olabilirse dış politika da kendisini sigortalamış olur. Aksi taktirde dış yardıma dayalı ve zayıf bir iç ekonomi ile dışa açılırsa tabirimi bağışlarsanız "dışa saçılma" olur ve bu da ekonomiyi batıracağı gibi dış politikada da söz sahibi olmamızı engeller.

Modernizasyondan bahsetmişken bu konuya biraz değinelim. Morse modernizasyonun dış politikanın genel karakterlerini değiştireceğine inanmaktadır.[11] O

8) *Ibid.*, ss.27-71.
9) Peter Calvocoressi, *World Politics Since 1945*, Essex: Longmen Group U.K. ltd., 1989, ss.200-207.
10) Gabriel Almond, 'A Functionalist Approach to Comparative Politics', Gabriel Almond and James Coleman (Eds.), The Politics of Developing Areas, Princeton: Princeton University Press, 1960, ss.3-64.
11) Edward L Morse, 'The Transformation of Foreign Policies: Modernisation, Interdependence and externalisation', *World Politics*, Vol.22, No.3, 1970, ss.371-392.

modernizasyonun genel karakteristiklerini "fiziki çevreye karşı bilgi gelişimini; artan siyasi merkezileşme (fakat ekonomik yerelleşme), uzmanlaşma, bürokrasi ve kitlelerin siyasallaşması; artı değer üretimi ve toplumun tümüne yayılmış zenginlik; şehirleşme, mevcut durumu kabul etme ve devam ettirme yerine değişime psikolojik uyum"[12] olarak izah etmektedir. Bu kriterlerle karşılaştığımızda Türkiye'nin modernizasyonu yolunda ilerlediğini fakat daha henüz bir hayli eksiği bulunduğunu söyleyebiliriz. Dış politika iç politik ve ekonomik değişikliklerinin direk bir sonucu ve çıktısı olduğuna göre, dış politikanın modernizasyonu için ekonomik istikrar ve gelişmişlik, gelir dağılımı eşitliği ve işleyen bir serbest piyasa ekonomisi şarttır. İşleyen serbest piyasa ekonomisinden kastımız devletin ekonomiye üretim aşamasında piyasada rekabeti olumsuz etkileyecek, kaynakları israf edecek şekilde piyasaya kesinlikle müdahale etmemesidir. Aksine sosyal devletin gereği olan tüketimi tanzim edici politikalar üretmelidir. Çünkü kapitalist sistem kendi kendini kesinlikle yenileyememekte ve her defasında ekonomik durgunluk belirli periyotlarla ortaya çıkmaktadır. İşte bu durgunluğu aşmak ve sistemin işleyişini daimi kılmak için sosyal müdahaleler gereklidir. Zaten modern ekonomiye sahip ülkelere baktığımızda gelişmelerini sistemin yaralarını sarmak için yaptıkları sosyal müdahalelere borçludurlar. Buna kuzey Avrupa ülkeleri en iyi örnektir. Morse'un[13] da belirttiği gibi ekonomik gelişmeyle ancak siyasi gelişme sağlanır ve dış politikayla iç politika arasındaki engel kalkar. Yoksa Saddam'ın Irak'ında olduğu gibi dış politika iç etkenlerin bir ürünü değil, siyasal gücü elinde bulunduran bir veya birkaç kişinin isteklerinin ürünü olmaya mahkumdur.

Modernizasyonun önemli bir faydası evrensel norm ve düşünceleri yerel ve milli düşüncelerle ikame etmesidir. Bu da faşizan düşünceleri ve her türlü sığ düşünceyi ortadan kaldırır. Diğer bir deyimle, ekonomik sosyal ve siyasal modernleşme artıkça insanların düşünce yapıları gelişir ve genişler. Morse modernleşmenin öneminden bahsederken "ilk olarak klasik anlamda devlet ve egemenlik kavramları esrarını koruduğu halde modernleşme iç ve dış politika arasındaki ayrımı kaldırır. İkincisi, yüksek yoğunluklu siyasetle (ki güvenlik ve devletin bekası ile ilgili politikalar) düşük yoğunluklu siyaset (ki vatandaşların sağlığı ve sıhhati gibi konular) arasındaki ayrımın önemi azalmıştır. Çünkü ikincisi de en az birincisi kadar önemli hale gelmiştir. Yada birincisinin geleceği ikincisindeki başarıya bağlıdır da diyebiliriz. Üçüncüsü karşılıklı bağımlılık artıkça büyük güçlerin bile iç ve dış politikalarını artan ve gelişen kontrol mekanizmalarına rağmen, kontrol altında tutabilmeleri giderek zorlaşmaktadır ve daha da zorlaşacaktır."[14]

Wildawski dünya düzeni ile iç politika arasındaki ilişkiyi izah ederken iki önerme sunuyor. "Bir, diktatörsüz savaş olmaz. İki, demokrasisiz barış olmaz."[15] Wil-

12) *Ibid.*, s.374. (Parentez eklenmiştir).
13) *Ibid.*, ss.371-372.
14) *Ibid.*, s.372.
15) Wildawsky, *No War Without Dictatorship, No Peace Without Democracy: Foreign Policy As Domestic Politics*, s.191.

dawski'nin bu önermeleri demokrasi ve dış politika arasındaki ilişkiyi iyi izah etmektedir. Klasik dış politika çalışmacıları uluslararası siyasetin kendine has (sui generis) koşulları olduğunu ve bu nedenle uluslararası siyasi sistemle demokrasinin uyumlu (compatible) olmadığını savunurlar. Waltz "devletlerin dış politikasını sistemik özellikler belirler"[16] demektedir. Demokrasinin uyumsuzluğunu savunanların çıkış noktası ülkelerin bir birine üstünlük kurmaları gereği ve önemini ön planda tutmalarındandır. Bu alışılmış sistemik yol ile düşünmeye devam edince dış politikayı demokratik olmayan yollardan birkaç uzman diplomatın aldığı karar sonucu oluşan bir olgu olarak düşünmeye devam ediyorlar. Dış politikanın demokratik sürece bırakılmayacak kadar önemli olduğunu savunan[17] bilim adamları gerekçelerini uluslararası olayların anarşik bir ortamda cereyan ettiğini, uluslararası hukuk ve açıklık yerine gizlilik ve gücün önemli olduğunu belirtiyorlar.[18]

Demokrasinin dış politika ile uyumlu olmadığın savunan gelenekçi klasik dış politikacıların en büyük zaafı demokrasiye yada konumuz gereği dış ilişkilerde istişari bir sisteme olan güvesizlikleridir. Demokrasinin dünya devletlerinin iç politikalarında yerleşmesi bile yüz yıllarca sürdü ve halen çoğu demokratik sistemler ağır aksak yürümekte. Seçim sistemleri ile gelen demokratik yapılanmanın oluşturduğu uluslararası normların dış politikayı da içermesi elbette biraz zaman alacak. Yoksa gittikçe küçülen ve biri birine bağımlı hale gelen dünyada dış politikanın her şeyden bağımsız sırça köşklerde alınmış kararlar bütünü olduğunu kimse savunamaz.

Demokrasinin dış politikayla alakalı olduğuna inanmayanlara getirebileceğimiz bir diğer eleştiri uluslararası ekonomiyi ve bu ekonomik ilişkilerin ortaya çıkardığı bir diyalog mekanizmasını göz ardı etmeleridir. Oysa ülkeler arasındaki güç mücadelesi yerini ekonomik güç mücadelesine bırakmıştır. Amerika ekonomik olarak kendisine rakip gördüğü Japonya ile rekabet içerisindedir. Bu rekabeti askeri güç kullanımına dönüştürebilmesi için çok olağan üstü değişim ve oluşumların olması gerekir. Yoksa Amerika'nın Japonya'ya farzı muhal atacağı her bombanın yaratacağı fiziki tahribatın en az birkaç katı ekonomik tahribat New York borsasında yaşanacaktır.

Demokrasilerin dış politika ile uyumunu engelleyen en önemli unsur demokrasiyi ve ülke içi birlikteliği sağlamak için çimento olarak kullanılan milliyetçiliktir. Irkçılık düzeyine varacak şekilde bu ruhu canlı tutma uluslararası kuralların gelişmesini engel olmakta ve bir ülkenin dış dünya ile uyumuna engel olmaktadır. Milliyetçiliğin aşırı derecede iç siyasi gerekçelerle canlı tutulduğu ülkelerin dış po-

16) Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, London: McGraw Hill Inc., 1979, ss.38-59.
17) Kjell Goldmann, 'Democracy is Incompatible with International Politics: Reconsideration of a Hypothesis', Kjell Goldmann, Sten Berglund and Gunnar Sjostedt (Eds.), *Democracy and Foreign Policy: The Case of Sweden*, Gower publishing co., 1986, s.11.
18) Bkz Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981; H. Bull, 'War and International Order', A. James (Ed.), *The Bases of International Order*, London: Allen&Unwin, 1974.

litikasında ekonomik menfaati kollama yerine prestiji kollama ön plana çıkmaktadır. Bu ülkelerde demokrasiler de temsili olmak zorunda olduğundan oligarşik bir yapı oluşmakta ve demokratik bir düzen varmış gibi görünse de bu ülkelerin dış politikaları otoriter ülkelerin dış politikalarından farklı olmamaktadır. Hitler'in Almanya'sı görüşümüzü teyit eden en önemli örnektir. Milli devletlerin (nation-states) dış politika açısından bu mahsurlu yönlerini bertaraf edebilmenin tek yolu karşılıklı ekonomik bağımlılığı artırmak ve karar alma mekanizmasını çoğulculaştırarak oto-kontrolü sağlamaktır.

Türkiye tipik ulus-devlet kavramından farklı bir yapılanmaya sahiptir. Türkiye'de milli devlet anlayışı (nation-state) yerine devlet milliyetçiliği (state- nation) ağır basmaktadır.[19] Enloe ve Recai'nin çalışmalarında belirtikleri gibi "Avrupa milli devlet üretirken Asya ve Afrika devlet milliyetçiliği üretmişlerdir."[20] Türkiye'deki milli yapılanma Afrika ve Asya'daki ülkeler gibi değilse de, Avrupa ülkeleri gibi de değildir. Atatürk'ün "Yoktan bir ulus yarattık" demesi de milliyetçiliğin tepeden aşağıya doğru bir yapılanmanın eseri olduğunu gösteriyor. Milli düşünceler içeride birliği ve istikrarı sağlamada faydalı olurken dışarıyla uyumsuz olmamalıdır.

Düşüncemizi özetleyecek olursak dışa kapalı olmayan ve milliyetçiliğini evrensel düşünce ve normlarla takviye etmiş demokratik ulusların dış politikası hem güçlü, hem barışçıl ve hem de dış dünya ile uyumludur. Bu uyumu sağlayan iç siyasal yapılanmanın şeklidir. Burada seçim sistemleri ve siyasal partileri düzenleyen kanunlar büyük önem arz etmektedirler.

Dış politikanın özel uzmanlık gerektirdiğini söyleyenlere cevabımız, iç politikada ve hayatın her alanında uzman kişilere ihtiyacımız olduğudur. Zaten bu nedenle siyasetçiler rutin bürokratik işleri teknik adamlara bırakmaktalar. Dış politikanın uzmanlık gerektirmesi bu sahanın istişari ve siyasi yanının ağırlığını azaltmaz.

Realism ve Eleştrisi

Bu kısımda Soğuk Savaş sonrası dış politikaları izah etmekte yetersiz ve eksik olduğunu düşündüğümüz realist düşüncenin dış politikaya bakış açısını ele alarak inceleyeceğiz. Realist düşünceye göre uluslararası siyaset anarşik bir ortamda cereyan eder.[21] Çünkü onlara göre her devlet oluşacak bir dış politika sorununu kendine özgü yöntemlerle çözmeye çalışır. Böylece her devlet uluslararası kurallar ve normlardan ziyade kendine özgü araç ve düzenlemeleri oluşturur ki bu düzenlemeler diğer devletlerle uyum içerisinde değildir.[22] Zaten bu uyumsuzluk genellikle savaş nedenidir.[23]

19) Cynthia H. Enloe and Rejai Mostafa, 'Nation-States and State-Nations', *International Studies Quarterly*, Vol.13, No.2, ss.140-158.
20) *Ibid.*, s.140.
21) Gilpin, *War and Change in World Politics*, s.7; Hedley Bull, *The anarchical Society*, London: Macmillan, 1977.
22) Waltz, *Theory of International Politics*, ss.11-112.
23) Kenneth Waltz, *Men, The State and War*, New York: Columbia University Press, 1959, ss.159-186.

Realist düşünce dört ana varsayım üzerine oluşturulmuştur. Bu varsayımlar uluslararası ilişkilerde realist düşünceyi oluşturur. Birincisi, realistler devletin uluslararası ilişkilerde "egemen ve bağımsız" olduğu savunmaktadırlar. Ulus devletler basit bir mekanizmanın parçaları gibi görülmektedir. İkinci varsayım ise, "ulus devletlerin" etki ve tepkilerini (action, reaction) güçleri nispetinde daima göstereceklerdir. Bir ulus devlet kendi gücünün farkında olmalı ve ona göre hareket etmelidir. Bu realistlerin hem ahlaki ve hem de siyasi normlarıdır. Realist düşüncenin ihmal ettiği nokta uluslararası ilişkilerdeki karmaşık yapıdır. Devletler uluslar arası ilişkilerde önemli birer aktör olabilirler, fakat uluslararası yapı ve ekonomik ilişkiler devleti tek başına basit bir aktör olmaktan çıkarır. Eğer devletler muhakkak askeri ve siyasi görüşlerine göre hareket etselerdi, bu mantıkla dünyada büyük devletler küçük devletleri yutacaklarından birkaç büyük devlet kalırdı. Oysa bağımsızlık hareketleri ile beraber devlet sayısı aksine artmaktadır.Üçüncü varsayım, "güç"ün bir ulusun çıkarlarını sürdürmekte ana unsur olduğudur. Halbuki daha sonra değinileceği üzere, kriz ortamlarında kısa vadede güç menfaati korumak için bir kalkan olabilir, fakat dünyadaki karşılıklı bağımlılığın artması ve karmaşık uluslararası ekonomik yapının ortaya çıkması ile beraber uzun vadede bir ülkenin çıkarları güç ile korunamaz. Zaten güç ile korumaya kalkarsa gücün harcadığı enerji (askeri maliyet) çıkar zedelenmesine neden olur. Realist düşüncenin dördüncü varsayımı devletlerin faaliyetlerini "güç, barış ve güvenlik" kavramları etrafında yoğunlaştırdıklarıdır.[24]

Realist düşüncenin temel savı ulus devletin uluslararası sistemde baş aktör olduğudur.[25] Realistler askeri güce ulusal güvenlik ve çıkarları muhafazada büyük önem verirler. Askeri güç ulusal çıkarı korumak için elzemdir.[26] Uluslararası bir örgütün kurulma teşebbüsü ulus devleti ihmal edemez. Fakat uluslararası ilişkiler tek bir devletin gücü ile diğer etkenlerden arındırılmış bir şekilde izah edilemez. Yoksa ulus devletlerin varlığı ve dış politikadaki rolünü yadsımıyoruz. Eleştirdiğimiz nokta, ulus devleti yap-boz oyununun basit bir parçası olarak görmektir. Stoesinger devleti oluşturan elementleri sayarken, egemenlik, milliyetçilik, dil, kültür ve din'in yanında ulusal karakter, moral (asabiyet) ideoloji ve liderliği de eklemektedir.[27] Realist düşüncenin eleştirilecek en önemli yanı karmaşık uluslararası yapı-

24) Jacob Bercovitch, 'Super Powers and Client States: Analysing Relations and Patterns of Influence', Moshe Efrat and Jacob Bercovitch (Eds.), *Superpowers and Client State in the Middle East: The Imbalance of Influence*, New York and London: Routledge, 1991, s.10.

25) John Stoessinger, *The Might of Nations*, Fourth Edition, New York: Random House, 1973, ss.7-27; Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Second Edition, New York: Knopf, 1954, ss.28-29; Ken Booth, 'War, Security and Strategy: Towards a Doctrine for Stable Peace', *New Thinking About Strategy and International Security*, Ken Booth (Ed.), London: Harper Collins Academic, 1991, s.337.

26) Bkz;, John Garnett, 'The Role of Military Power', Michael Smith, Richard Little and Michael Shackleton (Eds.), *Perspectives on World Politics*, New York: Open University Press, Routledge, 1981, ss.63-75.

27) Stoessinger, *The Might of Nations*, ss.7-27.

yı ve çevreyi ve bu çevrenin iç politik yapıya etkilerini ihmal etmesidir. Kısaca, devletler yalnızca uluslararası yapıyı etkileyen ve belirleyen aktörler değil, aynı zamanda uluslararası yapıdan, çok uluslu şirketlerden, uluslararası hukuk ve taahhütlerden, hükümetler dışı (Non- Governmental Organisations (NGO's)) örgütlerden v.s. etkilenirler.

Krasner der ki, devletlerin hürriyeti uluslararası çevre tarafından sınırlanabilir, yoksa bu hürriyet mutlaktır. Ülkelerin gücü uluslararası sistemin karakterini belirler, fakat bu sistemin çalışmasını ise ülkelerin pozisyonu ve politikaları belirler.[28] Uluslararası örgütleri ele aldığımızda (Birleşmiş Milletler gibi) devletlerin güçlerini gösterdikleri kısmen doğrudur.[29] Çünkü bu tür dünya çapında örgütlenmiş kurumların üyeleri olan devletler birbirlerine ekonomik olarak bağlanmamışlardır. Bununla beraber, Avrupa Birliği benzeri Bölgesel ekonomik örgütler (B.E.Ö.) ve devletin yanında çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları, vakıflar, yarı resmi organizasyonlar ve hatta devletin farklı resmi organları farklı görüşlerle temsil edilebilirler. İşte bu da devleti tek ve en önemli aktör olmaktan çıkarmaktadır. Bu nedenle bu çalışma OECD, BM gibi organizasyonlara sıcak bakmamakta, daha çok bölgesel ekonomik örgütlere ve bunların uzun vadede başarılı olacaklarına ve muhtemel bir barış ve istikrar ortamını doğuracaklarına inanmaktadır. Pentland'ın dediği gibi uluslararası organizasyonlar (BM, OECD, Dünya Bankası vs.) ulus devletler tarafından bir dış politika enstrümanı olarak görülebilirler.[30] Fakat Bölgesel ekonomik örgütler (AB, ECO, KEİB, ASEAN, NAFTA vs.) oluşturulan karşılıklı ekonomik çıkar ilişkileri, ekonomik, sosyal ve siyasal normlar ve bu normları uygulamaya koyacak kurumlar ve müeyyideler nedeniyle gerek devletler ve gerekse bu örgütlerin diğer aktörleri (Çok uluslu şirketler, Sivil toplum kuruluşları, Siyasi partiler vs.) tarafından istismar edilmeleri imkansız denecek kadar azdır.

Realistlere göre, bir ulus-devletin gözünde diğer devletler potansiyel düşmandırlar. Halbuki, gelişmiş ekonomiye sahip ülkeler anladılar ki globalleşmenin bir ihtiyaç haline geldiği dünyamızda ulus-devletler faydalı olamayacaklardır. İki büyük dünya savaşının temel nedenlerinden biri aşırı milliyetçi devlet yapısı olduğu gerçeğidir. Bu yıllarda Avrupa milliyetçilik ve realistlerin konvensiyonel kavramları olan egemenlik, güç kullanımı, askeri güç gibi kavramlarla şekillenmişti. Batı Avrupa bu yanlışlığı fark ettiği için "ulus-devletin ötesi"ne[31] siyasi ve ekonomik işbirlikleriyle gitti. Realist düşünce gelişmekte olan ülkelerin dış politikalarının is-

28) Stephen D. Krasner, 'State Power and the Structure of International Trade', *World Politics*, Vol.28, No.3, April 1976, ss.317-343.

29) Samuel P Huntington, 'Transnational Organisations in World Politics', *World Politics*, Vol.25, No.2, April 1973, ss.333-368.

30) Charles Pentland, 'International Organisations and Their Roles', Richard Little and Michael Smith (Eds.), *Perspectives on World Politics*, London: Routledge, 1991, ss.242-249.

31) Ernest Haas, *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organisation*, Stanford: Stanford University Press, 1964; Robert W. Cox,.'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', *Journal of International Studies*, Vol.10, No.2, 1981, ss.126-155.

tikrarı için vazgeçilmez olan demokrasi eksikliğidir. Eğer yeni bir dünya düzeni oluşturulacak ise bu düzen tek bir gücün (Amerika) zorlaması ve uluslar arası örgütleri manipule etmesi yoluyla değil, ülkelerin bölgesel örgütlerle biri birilerine önce ekonomik ve bunun sonucu olarak ta siyasi olarak kenetlenmesi yoluyla oluşturulabilecektir. Bu bölgesel örgütler birbirlerine kapalı olmadıkları sürece global ekonomik kenetlenme sağlanacak ve ülkelerin davranışları müeyyide altına alınmış olacaktır. Bu nedenle biz (AB),[32] (ECO),[33] ve (KEİB)[34] gibi bölgesel örgütlenmelerin yeni bir dünya düzenini gerek ekonomik ve gerekse siyasi açıdan oluşturacaklarına inanıyoruz.[35] Bu organizasyonlar evrensel ve liberal düşünce normları yayacaklarından milliyetçiliğin uluslararası ilişkiler için zararlı olan tarafı da yok edilmiş olacaktır.

Realistlerin karmaşık uluslararası ilişkiler ağını açıklamakta zorlanması ve başarısız olması sonucu, neo-realistler (klasik konvensiyonel kavramları ön plana çıkarmakla beraber) devletlerin gücünün etkilenebileceği ve dengelenebileceğini kabul etmeye başladılar. Bu etkileyici ve dengeleyici gücün nüfuz (influence)[36] olduğunu kabul ettiler. Neo-realist düşünce doğrudan realist düşünceye meydan okumamakta sadece 1960 ve 70'lerin gerçeği olan uluslararası kurumların ve ekonomik ilişkilerin artması dolayısıyla devlet kavramına verilen önemi azalttılar veya tabiri caiz ise sulandırdılar.[37] Neo-realist düşünce Soğuk Savaş'ın yumuşama (detente) sürecine girmesi ve dünya ticaretinin genişlemesiyle karakterize edilmiştir.[38] Fakat Neo-realist teori Kuzey Güney arasındaki ekonomik bölünmüşlüğü ve bu bölünmüşlüğün dünyaya getireceği tehlikeleri (belki de üçüncü bir dünya savaşı) görmekten uzak kalmıştır. Neo-realist teori, temelde realist teori ile aynı kavramları kullanması itibari ile realist teorinin kısmen modifiye edilmiş bir versiyonudur. Dünyamızın olası geleceğini izah etmekten uzak kalmıştır.[39]

Entegrasyon mu? Yoksa Karşılıklı Bağımlılık mı?

Realismin uluslararası ilişkileri izahta yetersiz kaldığını savunduktan sonra, si-

32) Selahaddin Bakan, *Emergence of a Modernised Foreign Policy in Turkey: Domestic issues, values in relation to European Community and the other emergent organisations*, Nottingham: Yayınlanmamış doktora tezi, University of Nottingham, 1995, Altıncı Bölüm.
33) *Ibid.*, Yedinci Bölüm.
34) *Ibid.*
35) Aslında Avrupa Birliği milliyetçiliğin tehlikesini bertaraf etmede bayağı başarı kaydetti.
36) D. G. Kousoulas, *Power and Influence: An Introduction to International Relations*, California: Brooks/Cole Publishing Company, 1985, ss.12-14.
37) Robert G. Gilpin, 'The Richness of Tradition of Political Realism', Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, 1986, ss.301-321.
38) Kousoulas, *Power and Influence: An Introduction to International Relations*, s.11.
39) Richard K. Ashley, 'The Poverty of Neorealism', Robert O. Keohane (Ed.), *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, 1986, ss.255-300; Fred Halliday, Rethinking International Relations, London: Macmillan, 1994, ss.31-37; K. Booth, and S. Smith (Eds.), *International Theory Today*, Polity, Cambridge, 1994.

yaset biliminde sıkça başvurulan işlevcilik ve federalist yapılanma ile karşılıklı bağımlılık teorilerini izah etmeye çalışalım. Biz özellikle karşılıklı bağımlılık teorisine vurgu yapmaya çalışacağız. Bu nedenle bu teoriyle başlamamızda yarar var. Karşılıklı bağımlılık düşüncesinin ana teması, dünyanın küçüldüğü ve ülkelerin giderek ve artan bir hızla birbirlerine bağımlı hale geldikleridir. Ulaşım ve telekomünikasyondaki baş döndürücü gelişmeler de ekonomik gelişmeyi hızlandırmış ve ulus devletler yavaş yavaş uluslararası ilişkilerin yegane aktörü olmaktan uzaklaşmışlardır. Ulus devletler artık ne tamamen bağımsızlar ne de tamamen başka bir devlete bağımlılar. Öyle ya da böyle karşılıklı bir bağımlılık oluşmuş durumdadır.

Karşılıklı bağımlılığın giderek artması uluslar arası yapıya istikrar kazandıracağı gibi, dünyanın iki kutbu arasındaki ekonomik uçurumu da yok edecektir. Uluslar arası normlara uyum arttıkça ve demokrasiler yaygılaştıkça bu ilişkilerin fakir ülkeler lehine bir simetrik durum oluşacağını beklemek hayal olmaz. Bu durumda artacak dünya ticaret hacmi ile zengin ülkelerin zenginliklerini sürdürmelerine de yarayacaktır. Kısacası, Kuzey ile Güney arasındaki gelir dağılımı uçurumunu güneyliler lehine çözmek bütün dünyadaki ekonomik kalkınmışlığı hızlandıracak ve bu bütün dünyaya bir artı değer sağlayacağı gibi barışa, siyasi istikrara ve yeni bir uluslararası yapılanmaya katkıda bulunacaktır. Ünlü siyaset bilimci Robert Keohane'in belirttiği gibi, ülkeler "Sadece bir diğer ülkenin zenginliği ile enstrümental nedenlerle ilgilenmezler, çünkü birindeki ekonomik iyileşme diğerinin ekonomisini idame ettirir de ondan ilgilenirler. II. Dünya Savaşından sonra Dünya ekonomik olarak iç içe geçmeye başladığından, durumsal karşılıklı bağımlılık artmıştır. Avrupa veya Japonya için Amerikan ekonomisindeki durgunluk iyi değildir çünkü bu durgunluk Avrupa veya Japon mallarına olan talebi azaltır. Siyasi olarak ne olacağı önemli olmasa da, Brezilya'nın ekonomik çöküşü Amerika'yı fazlası ile üzer, çünkü Brezilyalılar Amerika'ya borçlarını ödeyemezler."[40] Bu da Amerika'da durgunluk yaratacaktır demektir.

Karşılıklı bağımlılık teorisi, realistlerin ulus devletin dünya politikasında önemli ve yegane aktör olduğu düşüncesini eleştirir.[41] Çok uluslu şirketler ve uluslararası bankalar diğer aktörlere örnektir. Ki bunlar "sadece kendi çıkarlarını kovaladıkları için önemli değiller, aynı zamanda ülkelerin hükümetlerinin politikalarını bir birine karşı hassaslaştıran köprü vazifesi görürler.[42] Dış politika olayları böylece karşılıklı bağımlı dünyada gittikçe büyür ve karmaşık hale gelir. Hükümet politikaları da daha karmaşık ve daha geniş bir ufuk içermek zorundadır. Hatta iç politikayı ilgilendiren basit kararların bile dış politika ile yakından alakalı olduğunu görürüz.[43] Örneğin, günümüzde ülkeler dış dünya ile uyumlu olabilmek için

40) Robert O. Keohane, *After Hegemony*, New Jersey: Princeton University Press, 1984. s.123.
41) John A. Kroll, 'The Complexity of Interdependence', *International Studies Quarterly*, Vol.37, No.3, September 1993, ss.321-348.
42) Robert O Keohane.& Joseph S. Nye, 'Complex Interdependence, Transnational Relations, and Realism: Alternative Perspectives on World Politics', Charles W. Kegley, Jr and Eugene R. Wittkopf (Eds.) *The Global Agenda*, New York: Random House, 1984, s.245.
43) *Ibid.*, ss.245-260.

kendi iç hukuk ve siyasi yapılanmalarını gözden geçirmek ve değiştirmek zorunda kalmaktadırlar.

Karşılıklı bağımlılık teorisi üç temel öngörüye dayanır.[44] Birincisi, dünyanın askeri açıdan gittikçe küçüldüğü (silahların nezdinde) ve karşılıklı bağımlılığın arttığıdır. Özellikle nükleer silahlar için dünya, küçük, anlamsız ve hiçbir tarafa menfaat sağlamayacak niteliktedir. Bu da bu silahların kullanım ihtimalini düşürmektedir.

Karşılıklı bağımlılığın ikinci temel öğesi dünyanın ekonomik olarak birbirine girmiş olmasıdır. Dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir mal veya hizmetin fiyatındaki değişme, başka bir yerde başka bir mal veya hizmetin fiyatını etkilemektedir. Üçüncü temel öğe ise, iletişimdeki gelişmeler ve ulaşım kolaylıkları dolayısı ile dünya artık bütün ulusların tabii coğrafyası[45] haline gelmiştir. Brezilya'daki yağmur ormanlarındaki tahribat başka bir yerde yaşayan vatandaşı da yakından ilgilendirmektedir.

Elbette karşılıklı bağımlılığın oluşması kolay olmayacaktır. Bu karşılıklı bağımlılığın uygunsuzluğundan değil, buna karşı yılların vermiş olduğu alışkanlıkla hareket etmeye çalışan ve direnen klasik diplomat davranışlarından kaynaklanmaktadır. Unutmamak gerekir ki üzerinde uzlaşma sağlanmış demokrasi uygulamaları ve diğer bazı normların evrensel nitelik arz etmesi yüzyıllar almıştır ve bu süreç halen devam etmektedir. Bazı güçlü devletler gelişen karşılıklı bağımlılık hareketinin kendi egemenliklerini ve hegemonyalarını tehdit ettiği gerekçesi ve korkusu ile ekonomik ve siyasi ilişkilerine tahdit koymuşlar ve karşılıklı bağımlılığı engellemeye çalışmışlardır.[46] İngiltere bu hususta iyi bir örnek olabilir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na 1960'lı yıllarda girmemiş ve topluluğun federalist bir yapıda ilerlediğinden yakınmıştır. Ekonomik çıkarının zedelendiğini fark edince topluluğa mecburen girmiştir. Topluluğun birliğe dönüştüğü Maastricht anlaşmasına yine muhalif olmuştur. Birliğin almış olduğu ortak para, ortak sosyal politika ve egemenlik devri kararlarına isteğe bağlı olarak katılmama hakkı istemiştir (optional out). Bütün bunların nedeni daha büyük bir milletler topluluğunun küçük bir parçası olmamak yatmaktadır. Kısacası, Birleşik Amerika Devletleri ve İngiltere Yeni Dünya Düzeni ve globalleşme terimlerini Soğuk Savaş sonrası ön plana çıkardılar, fakat bu kavramların gereği olan ekonomik entegrasyona ve karşılıklılığa riayet etmediler. Bu da karşılıklı bağımlılığın oluşumunu engellediği gibi, dünyayı daha önce yaşanmamış ne soğuk savaşa ne de sıcak savaşa benzeyen farklı bir çatışmaya götürmektedir. Oysa en kısa zamanda yapılacak şey Kuzey ile Güney arasındaki gelir adaletsizliğini giderecek politikalar üretmektir. Kapitalist ülkeler daha iyi bilirler ki paranın dini, imanı ve ideolojisi yoktur. Bu nedenle para en keskin ideolojileri bile yumuşatacak niteliktedir.

---

44) Philip Allot, *Eunomia*, London: Oxford University Press, 1990, s.xxiii.

45) The Brand Report, International Commission on Development and Interdependence, *North-South: A Program for Survival*, London: Fontana, 1980.

46) Joan Edelman Spero, *The Politics of International Economic Relations*, Fourth Edition, London: St, Martin's Press inc., 1990, ss.25-26.

Yine teoriye dönecek olursak, Waltz, karşılıklı bağımlılığı eleştirirken[47] teoriyi hem ekonomik ve hem de siyasi olarak farklılaştırıyor. Karşılıklı bağımlılığın piyasa ve pazarlar üzerinde hassasiyeti arttırdığını kabul etmekle beraber[48] ileri ekonomik ilişkilerin hassasiyeti artırmasının ülkeleri biri birine karşı bağlı kılacağını fakat bu bağın ülkelerin faydasına değil zararına olacağını ileri sürüyor. Karşılıklı bağımlılığı "karşılıklı zaafiyet"[49] olarak tanımlamaktadır. Waltz'u ve diğer realist arkadaşlarını karşılıklı bağımlılık hususunda kötümser kılan neden realist düşüncenin konvansiyonel terminolojisi ile (egemenlik, Ulus – Devlet, tank, top, silah vs.) karşılıklı bağımlılığı izah etmeye çalışmalarıdır. Waltz 'ın karşılıklı bağımlılık anlayışı Kuzey'deki gelişmiş batı ülkeleri ile sınırlıdır.[50] Bu tür bir anlayış dünyada hegemonyanın devamı anlamına gelir. Gelişmiş ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık fakat gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında bağımlılık teorisini geçerli kılmaya çalışmak çifte standart olduğu gibi bütün dünyaya ne refah ne de siyasi istikrar getirir. Realistler bütün dünyayı içerisine alan uluslararası bir ekonomik değerlendirmeyi göz ardı ettikleri sürece her defasında karşılıklı bağımlılığı farklı izah edeceklerdir.

Dünya o kadar küçüldü ve ekonomi iç içe geçti ki, klasik anlamda savaş anlamını yitirdi. Örneğin Amerika'nın üçüncü bir dünya ülkesine şu yada bu nedenle yapacağı Askeri müdahale, müdahalede bulunduğu ülkede meydana gelen fiziki tahribatın en az birkaç katı kadar fazlası, kendi ülkesinde borsanın düşmesi ve ekonomik dengenin bozulması ile meydana gelmektedir. Fransa'nın 1993 sonrası Amerika'nın Irak'a yaptığı müdahalelere itirazı da bu nedenledir.[51]

Spero 1960'dan sonra dünyanın iktisadi anlamda üç temel sisteme bağlı olduğunu söylemektedir. Birincisi, karşılıklı bağımlılığın oluştuğu (İnterdependence) batı dünyası, ikincisi Soğuk Savaş döneminde oluşan Doğu ve Batı arasındaki bağımsızlık (independence) sistemi ve üçüncüsü Kuzey ile Güney arasındaki bağımlılıktır (dependence).[52]

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile beraber Doğu ile Batı arasındaki bağımsızlık sistemi yok olmaya yüz tuttu. Bu da karşılıklı bağımlılık için bir fırsat ve avantaj olurken, realistler yara aldı. Fakat Kuzey ile Güney arasında var olan ekonomik bağımlılığın giderilmemesi, sınırlı bir karşılıklı bağımlılığa bizi mahkum etti. Global bir karşılıklı bağımlılık gelişemedi. Bu da bazı bilim adamlarının bu teori hakkında olumsuz düşünmelerine neden oldu. Daha önce belirttiğimiz gibi, Kuzey ile Güney arasındaki iktisadi uçurum giderilmedikçe, dünya çapında bir entegrasyondan bahsedemeyiz ve eksikliğin siyasi olumsuz etkileri de kaçınılmazdır. Tarih boyun-

47) Waltz, *Theory of International Politics*, ss.139-146.
48) Strange, Susan, 'The Politics of International Currencies', *World Politics*, Vol.22, No.1, January, 1971, s.223.
49) Waltz, *Theory of International Politics*, London: McGraw Hill Inc., s.143.
50) *Ibid.*, s.145.
51) *Financial Times*, 21 Ocak, 1993.
52) Spero, *The Politics of International Economic Relations*, ss.11-12.

ca güçsüzler güçlülere karşı değişik stratejiler uygulamışlardır. Bunlar çoğu zaman gayri ahlaki ve kural dışı olabilir. Sorun bu gayri ahlakiliği ve kuralsızlığı tartışmaktan ziyade, bunlara sebebiyet veren faktörleri tedricen ortadan kaldırmaktır. 1990'lı yılların başında uzak doğu ülkeleri ve Türkiye'de ekonomik kalkınma hızı Batı Avrupa ülkelerinden daha fazla olmuştur.[53] Ancak 2000'li yıllara doğru geldiğimizde bu hızın durduğunu ve hatta tersine dönmeye başladığını görüyoruz. Burada en önemli etken Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile kendini tek süper güç gören ABD'nin menfaatini maksimize etmeye çalışması ve bunun sonucu olarak dünyada yapısal bağımlılığın devamı neticesinde dünyanın büyük bir ekonomik durgunluğa itilmesidir. Nasıl ki 1929'daki ekonomik buhranı ABD ve diğer gelişmiş Batı ülkeleri kapitalist sistemi yineleyerek, sosyal politikalar geliştirerek aştılar ise, günümüzdeki global tıkanıklığı gidermenin yolu gelişmekte olan ülkeler lehine tasarrufta bulunmaktan geçer.

Ünlü İngiliz siyaset bilimci Fred Halliday, dünyanın refahı ve istikrarı için global çapta işbirliğinin şart olduğunu söylemektedir. O karşılıklı bağımlılık yerine "uluslararasıcılık (internationalism)" kavramını kullanmaktadır. Ona göre uluslararasıcılık ulus yada devletten daha büyük bir topluluğun parçası olmak ile olur.[54] Halliday'e göre üç tür uluslararasıcılık vardır. İlki, Liberal uluslararasıcılık, ikincisi, hegomonik uluslararasıcılık ve üçüncüsü, devrimci uluslararasıcılık.[55] Halliday hali hazırda dünyada hegomonik uluslararasıcılığın var olduğunu ve bunun uluslarasında asimetrik bir entegrasyona neden olduğunu söylemektedir. Ona göre global müreffeh dünya ancak liberal uluslararasıcılık ile mümkündür.[56] Halliday'ın düşüncelerinden liberal batı düşüncesini ihraç ederek yeni bir dünya sistemi kurmaya çalıştığı anlaşılıyor. Oysa savunduğumuz karşılıklı bağımlılık düşüncesi bir ideoloji ihracı ile değil ülkeler arasındaki ekonomik işleyişin hızlanışı ve simetri kazanması sonucu kendiliğinden oluşacak bir sistemi savunmaktadır. Bunu da gerçekleştirmenin en pratik yolu Avrupa Birliği benzeri bölgesel ekonomik örgütlerin dünya çapında yaygınlaştırılmasıdır. Burada bizi bekleyen en önemli tehlike bu örgütlerin ekonomik yoğunluğun getirmediği siyasi yoğunluğa suni bir şekilde gitmeleridir. Bu da ulus-devleti büyütmekten başka bir şey değildir.

Karşılıklı bağımlığı ekonomik ve siyasi olarak ayırmak mümkün değildir. Çünkü karşılıklı bağımlılık ekonomik olarak başlar ve siyasi semeresi kendiliğinden ortaya çıkar. Ülkeleri biri birine bağlı kılan diplomatik dostluk anlaşmaları değil, dış ticaret ilişkileridir. Bu ilişkilerin muhafazası adına ülkelerin biri birine olan husumetleri azalmaktadır.

Ekonomik işleyişin dış politikayı artan bir şekilde etkilemesi, dış ekonomik

53) Tahminler Türk Genç İşadamları Derneği tarafından yapılmıştır.(TÜSIAD) (Türkiye Genç İs adamları Derneği) Daily Turkish Newspaper, 6 Ocak, 1993, s.4.
54) Fred Halliday, 'Three Concepts of Internationalism', *International Affairs*, Vol.64, No.2, Spring 1988, s.187.
55) *Ibid.*, ss.187-198.
56) *Ibid.*, ss.187-198.

ilişkileri düşük yoğunluklu siyasetten yüksek yoğunluklu siyasete taşımıştır.[57] Bu da devletin dış politikada ki rolünü, nüfuzunu ve bu nüfuzun sınırlarını tartışabilir hale getirmiştir.[58]

Gelişen karşılıklı bağımlılık zamanla iç politika ile dış politika arasındaki ayırımı kaldırmıştır. Hatta Rosenau böyle bir ayırıcı çizginin daha evvela olup olmadığına bile şüphe ile bakmaktadır.[59] Iç politikadaki her gelişmenin dış politika ile yakından alakası vardır. Örneğin, elektrikli ev aletlerinin standardizasyonu ile dış politika arasında bir ilişki olduğunu bile söyleyebiliriz. Çünkü standartlara uymayan teçhizat gerek kullanımında ve gerekse ithalat ve ihracatında sorun yaratır. Oysa her alandaki standart ve norm uyumu ülkelerin yakınlaşmasına ve globalleşmenin ruhuna daha uygundur. Demokratik sürecin devamı ile beraber yerel fikirlerin yerini evrensel fikirler alacak ve böylece sağduyulu sıradan bir vatandaş kendi hükümetinden uluslararası kurallara uymasını, kendisinin hükümeti için yapması gerekeni hükümetinin dünya için yapmasını ister.[60] Türkiye bir yandan AB'nin üyesi olmaya çalışırken öte yandan komşusu Islam ülkeleri ile ve Orta Asya ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Rusya ile hem de Iran ile doğal gaz anlaşmaları yaparak kendini enerji alanında sigortalamaya çalışmaktadır. Bütün bunlar ağır aksak da olsa bir demokratik yapının ürünüdür.

Türkiye'nin ECO ve KEIB'i canlandırmaya çalışması bölgede bir ekonomik ve siyasi canlılığı yaratmayı amaçlamaktadır.[61] Türkiye'nin AB, ECO ve KEIB gibi bölgesel ekonomik örgütlerle ilgilenmesi dış politikasını renklendirme ve istikrara kavuşturması açısından önemlidir. Keohane'nin dediği gibi "uluslararası rejimlere olan talep karşılıklı ekonomik ilişkilere dayandırılmıştır."[62] Yoksa 1950, 60 ve 70'li yılların modası olan uluslararası siyasi kuruluşlar, kurallara uymayan üyelerine müeyyide uygulayamadığından ayakta duramamıştı. Dünyada 1880 yılından beri kurulan uluslararası örgütler arasında en başarılı daimi olanı Uluslararası Posta ve Telgraf Örgütüdür. Çünkü bu örgütte bütün tarafların ortak çıkarı vardır. AB benzeri bölgesel ekonomik örgütler karşılıklı bağımlılığı geliştirerek ve uluslar üstü (supra-national) yapılar oluşturarak hem bir oto kontrol mekanizması oluşturmakta ve hem de çeşitli ekonomik müeyyideler uygulayabilmektedirler. Keohane ünlü kitabı Hegomanya Sonrası (After Hegemony)'nda[63] uluslararası örgütlerin ba-

57) James N. Rosenau, 'Introduction: New Directions and Recurrent Questions in the Comparative Study of Foreign Policy', Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr., and James N. Rosenau (Eds.), *New Directions in the Study of foreign Policy*, London: Unwin Hyman Ltd., 1987, ss.3-4.
58) *Ibid.*, s.4.
59) *Ibid.*, s.4.
60) Michael Smith, 'Beyond the Stable State? Foreign Policy Challenges and Opportunities in the New Europe', S. Smith and W. Carlsnaes (Eds.), *European Foreign Policy*, London: Sage, 1994.
61) Her iki örgüt için bkz. Bakan, *Emergence of a Modernised Foreign Policy in Turkey: Domestic issues, values in relation to European Community and the other emergent organisations*, Yedinci Bölüm.
62) Robert O Keohane, *International Institutions and State Power*, London: Westview Press, 1989, ss.101-131.
63) Robert O. Keohane, After Hegemony, New Jersey: Princeton University Press, 1984.

şarısı için karşılıklı ekonomik menfaatin tesis edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Keohone'in temel savı kurumsalcı geleneğe dayanmaktadır. Realistleri gücün rolü ve hegemonyanın etkisi hususundaki görüşleri dolayısı ile eleştirir. Ona göre "Realist anlamda güç ve çıkar kavramlarına dayalı deterministik bir hegemonya anlayışı doğru değildir."[64] Onun temel savı ilişkilerin hegemonik olmayabileceği ve çıkar ilişkilerinin biri birini tamamlar nitelikte olabileceğidir.[65] Dünya politikası büyük güçlerin baskısı ile istikrar bulamaz. Her ne kadar realistler dünya politikasının devam eden bir savaş süreci olduğunu söyleseler de bu sürecin aktörleri olan devletler ekonomik çıkarlarını ön plana almış durumdalar[66] ve devletlerin yanında diğer dış politika aktörleri ortaya çıkmış durumda. Bu devletlerin bencil davranmalarını önlemek için bölgesel ekonomik örgütlenmelere ihtiyaç vardır. İşleyen bir karşılıklı bağımlı bir dünya belki de bölgesel ekonomik örgütlerin işleyişi sonucu oluşacaktır.

Keohane'in "Hegemonya Sonrası" çalışmasında realistlerle liberal teori arasında ilişki kuran bir duruşu var. Teorik olarak sancılı ve zıt olan bu duruş, çoğu politikacılar tarafından kabul edilebilecek pratik bir zıtlığı da yansıtmaktadır.

Madem ki karşılıklı bağımlı bir dünyanın bölgesel ekonomik örgütlerle geleceğini savunuyoruz, bu örgütlerinin işleyişini izah eden entegrasyon teorilerine şöyle bir göz atarak bu teorilerin karşılıklı bağımlılığa olumlu veya olumsuz etkilerini araştıralım. Bu teorilere geçmeden önce bunların çalışmamız ile alakasını belirtmeliyiz. Bu çalışmada bölgesel entegrasyon teorileri liberal karşılıklı bağımlılığın bir uzantısı olarak görülmektedir. Bu çalışma kişilerin ve toplumun karar alma mekanizmasından dışlanmadığı çoğulcu, dışa açık ekonomisi olan fakat aşırı merkeziyetçi olmayan iç politik yapılanmayı savunmaktadır.

Dinan son AB ile ilgili çalışmasında entegrasyon teorilerinin karşılıklı bağımlılık ile ilişkisini izah etmektedir.[67] Benzer olarak Helen Wallace EC-EFTA ilişkilerini izah ederken bu etkileşime vurgu yapmaktadır.[68] EFTA ülkelerinin AB ülkeleri ile ilişkisine, karşılıklı bağımlılığa entegrasyon hareketinin olumlu etkisi olarak bakılmaktadır.[69]

Taylor fonksiyonalizmi bir çeşit ekonomik determinism olarak izah etmektedir.[70] O "ekonomiler biri birilerine bağlanmalı ki, ekonomik faaliyetlerin otomatik

64) *Ibid.*
65) *Ibid.*
66) *Ibid.*
67) D. Ever Dinan, *Ever Closer Union?*, London: Macmillan, 1994.
68) H. Wallace (Ed.), *The Wider Western Europe: Reshaping the EC-EFTA Relationship*, London: Pinter for the RIIA, 1991.
69) D. Allen and M. Smith, 'The European Community in the new Europe: Bearing the Burden of Change', *International Journal*, Vol.47, Winter 1991-92, ss.1-28.
70) Philippe Arthur Taylor, *The External Relations of the European Community: Toward a Common Foreign Policy, A Common Development Policy and Economic Union*, London: Produced from microfilm-xerography in 1979 by University Microfilms International, london, s.44.

bir ürünü olarak politik entegrasyon oluşsun."[71] der. Neo-fonksiyonalistler[72] ekonomik entegrasyon sürecinin politik entegrasyona yol açtığını kabul ediyorlar fakat bu süreci otomatik bir mekanizma gibi görmüyorlar.[73] Siyasi değişkenler, siyasi aktörlerin (teknokratlar ve bürokratlar) manipülasyonu dolayısıyla ihmal edilemez.[74] Neo-fonksiyonalist düşünce Avrupa'nın tedricen entegre olacağını savunmaktadır.[75]

Federalistlere gelince, onlar bölgesel iş birliklerinin daha çok somut ve görünür yanı ile ilgilenmekteler. Onlar sürecin çıktısı ile daha fazla ilgilidirler. Federalistler ekonomiden öte, siyasi çözümler, siyasi kurumlar arayışı içerisindedirler.[76] Bu da federalistleri bazen sun'i ve tehlikeli oluşumlara götürebilir. Bir örnekle izah edecek olursak, fonksiyonalistler hiçbir şeye karışmayalım ekonomik ilişkileri serbest bırakalım o her şeyi belirlesin. (yani dere aksın kendi macerasını belirlesin) derler. Neo-fonksiyonalistler ise kısmi ekonomik ve siyasi müdahaleden yanadırlar (yani eğer dere erozyona neden olacaksa kenarlarına meşe ağacı dikelim). Federalistlere gelince, onlar önce kurumu oluşturalım sonra işleyişini bekleyelim diyorlar (yani önce mükemmel kanallar yapalım, sonra su bulur akıtırız). İşte bu son görüş daima risklere açıktır. Her zaman mühendislik hatası yapılabilir.

Görüldüğü üzere fonksiyonalist teori kısmen karşılıklı bağımlılığa giden yolu kolaylaştıran bir entegrasyon teorisidir. Buna rağmen her iki teori de global bir karşılıklı bağımlılık yaratmaktan uzaktır. Çünkü bunlar bölgesel teorilerdir. Zaten dış politika teorisi değiller, sadece dış politikayı daha iyi anlamamıza yardımcı oluyorlar.

Bölgesel örgütleri izah etmedeki önemleri dolayısı ile entegrasyon teorilerini ele aldık çünkü bölgesel örgütleri karşılıklı bağımlılığa giden önemli ilk adım olarak görmekteyiz. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde özellikle aydınlar arası, kurumlar arası ilişkilerde bu entegrasyonun ön şartları ortaya çıkmaktadır.[77]

---

71) *Ibid.*, s.44.

72) Haas, *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organisation*; P. C. Schmitter, 'Economics and Differential Patterns of political Integration: Projections About Unity in Latin America', *International Political Communities: An anthology*, Gordon City: Doubledg, 1966, ss.259-300; J.S Nye, *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organisation*, Boston: Little, Brown Co., 1971.

73) Taylor, *The External Relations of the European Community: Toward a Common Foreign Policy, A Common Development Policy and Economic Union*, s.44.

74) *Ibid.*, s.45.

75) *Ibid.*, s.46.

76) D. J. Elazar, 'Federalism', D. Shils (Ed.), *International Encyclopedia of Social Sciences*, London, 1972. Also for more about federalism see, Charles Pentland, *International Theory and Economic Integration*, New York: The Free Press, 1973, ss.149-150; J.C. Friedrich, *Trends of Federalism in Theory and Practice*, London: Allen&Unwin, 1968; W. H. Riker, *Federalism: Origin, Operation, Significance*, Boston: Little, Brown Co., 1964; Peter Hay, *Federalism and Supranational Organisations: Patterns for New Legal Structures*, Urbana: University of Illinois Press, 1966.

77) M. G. Huelshoff, 'Domestic Politics and Dynamic Issue Linkage: A Reformulation of Integration Theory', *International Studies Quarterly*, Vol.38, No.2, June 1994, ss.255-279; Kroll, *The Complexity of Interdependence*.

Karşılıklı bağımlılık teorisi Soğuk Savaş sonrası dünyayı izah etmektedir.[78] Nillward ve Sorensen'a göre "çoğu Soğuk Savaş'tan kalma Avrupa entegrasyon teorileri terk edilmiştir. Kısmen çok az tahmin güçleri olduklarından fakat temelde de dünya gerçeğini yansıtmadıklarından".[79] Bununla beraber integrasyonun interdependence'in (karşılıklı bağımlılık) ilk önemli adımı olması hasebiyle bu teorileri bilmemizde ve incelememizde fayda gördük. Milward ve Sorensen anti Maastricht'çi olmaları nedeniyle integrasyon ile interdependence'in bir birini tamamlayıcı değil dışlayıcı olduğunu söylerler.[80] Her ne kadar Maastricht anlaşması ile Avrupa sun'i bir siyasi yapılanmaya biraz zorlama ile girmişse de, bu hem bölgesel örgütlerin fonksiyonalist gelişimini hem de bu teori ile interdependence teorisinin tamamlayıcılığını bozmasa gerektir.

Gelecek kısımda Globalleşme ve Yeni Dünya Düzeni'ni yukarıdaki teoriler ışığında ele alarak mükemmel bir dünya düzeni hakkında fikir yürütmeye çalışacağız.

Globalleşme ve Yeni Dünya Düzeni

Bu kısımda dünyadaki yakınlaşmayı ifade eden globalleşme ve Soğuk Savaş sonrası dünya yeni bir nizam olarak sunulmaya çalışan Yeni Dünya Düzeni kuramlarını açıklamaya çalışacağız. Globalleşme fikir olarak 1990'lar da gelişmiştir ve karşılıklı bağımlılığın bir uzantısıdır. Karşılıklı bağımlılıktan önemli bir farkı, ekonomik hususların yanında kültürel karşılıklı bağımlılığa da vurgu yapmasıdır.[81] Zaten globalleşmeyi Amerikanın dünyaya zorla sunduğu bir ideoloji gibi görenlerin çıkış noktası da budur. Tomlison ekonomik, kültürel ve teknolojik globalleşmenin örtüştüğünü, fakat aynı şey olmadıklarından, aralarında oluşan sorunların karşılıklı bağımlılık yapısı içerisinde olumsuzluklara neden olduğunu vurgulamaktadır.[82] Bu düşüncenin AB–Türkiye ilişkilerinden ve Türkiye'nin doğu komşuları ile ilişkilerinden bahsettiğimizde doğruluk payı olduğunu görürüz.

Zaten karşılıklı bağımlılığın önce ekonomik, sonra sosyal ve kültürel ve nihayet siyasi sahalarda oluşacağını ve bununda zaman alacağını belirtmiştik. Cox gelişen çok yönlü dünya sistemi içerisinde global ilişkilerin karşılıklı bağımlılığın anlaşılması için iyi belirlenmesi açıklanması gerekir, derken yeni bir karşılıklı bağımlılık haritası çizmektedir.[83] Demek ki globalleşme Soğuk Savaş döneminde gelişmiş

78) Alan S. Milward and Vibeke Sorensen, 'Interdependence or Integration? A National Choice', Alan S. Milward and others (Eds.), *The Frontier of National Sovereignty: History and Theory 1945-1992*, London: Routledge, 1993, ss.1-32.
79) *Ibid.*
80) *Ibid.*
81) J. Tomlison, *Cultural Globalisation and Cultural Imperialism*, unpublished conference paper, Utrecht University, The Netherlands, 6 March 1995, presented to the "Cultural Imperialism or Global Modernisation" Conference.
82) *Ibid.*, ss.3-5.
83) R. W. Cox, 'Multilateralism and World Order', *Review of International Studies*, Vol.18, No.2, 1992, ss.161-180.

batı ülkeleri arasında oluşan karşılıklı bağımlılığın bir uzantısı ve kimilerine göre genişletilmiş versiyonudur.

Karşılıklı bağımlılık teorileri yalnızca ekonomiye vurgu yaparken, globalleşme terimi içerisine sosyal, kültürel ve siyasal yakınlaşma ve kentleşmeyi de almaktadır. Karşılıklı bağımlılıkta siyasal ilerleme, evrensel normların oluşumu, iktisadi ilişkilerin tabii bir sonucu gibi görülürken, globalistler bazı siyasal ve sosyal normları globalleşmenin ön şartı olarak sunabiliyorlar.

Dicken global süreci izah ederken, karşılıklı bağımlılığın gereği üzerinde duruyor ve dünya yapılanmasının böylece sağlanacağını savunuyor.[84] Smith ise "Modernizasyon, Globalleşme ve Ulus–Devlet" adlı çalışmasında Türkiye gibi ülkelerin dış politikalarını tahlil ve bu ülkelerin global dünyaya adaptasyonunu tartışmaktadır.[85]

Globalleşmeye dünyada nerdeyse karşı gelen hiç kimse yok iken, sorun global bir dünyanın nasıl yaratılacağı idi. Sovyetler birliğinin çöktüğü 1991'den 2001'e kadar geçen sürede globalleşme ve yeni dünya düzeni kavramları maalesef içi boş kavramlar olarak kalmıştır. ABD'nin öncülük ettiği ve birazda kültürel ve siyasal (ekonomik yanının yanında) olarak da dayattığı bu yeni düzen dünyaya refah getirmemiş, aksine zengin Kuzey ile fakir Güney'in arasındaki fark birkaç kat daha artmıştır. Yoksa[86] Fukuyama'nın da belirttiği gibi; 1990'lı yıllarla beraber dünyadaki değişim göz kamaştırıcı idi. Doğu Avrupa'nın ekonomisini ve siyasal sistemlerin değiştirmesi, Latin Amerika'daki değişiklikle ve Türkiye'deki ekonomik ve yavaş da olsa siyasi transformasyon globalleşme için gelecek vaat edici idi.

Henüz iş işten geçmiş de sayılmaz. Zengin Kuzeyin yapacağı Güney ile arasındaki ekonomik dengesizliği gidererek, kapitalismin doğasında var olan kendi kendini yineleyememe sorununu gidermektir. Kısaca özetlersek, Kominist sistemlerin çöküşünün temel nedeni her şeyin sahibi olan devletin yatırımlarına amortisman ayırmayarak eskiyen teknolojilerini "yenileyememesi" idi. Kapitalist serbest piyasa ekonomilerinin temel sorunu ise, bu sistemde para parayı çekmekte ve aşırı rekabet dolayısı ile maliyetleri azaltmanın en kolay yolu emek maliyetini düşürmek olarak görülmektedir. Bu da aynı zamanda tüketici olan emek sahiplerinin daha az tüketmesine neden olmakta ve ekonomiyi daraltan bir kısır döngü oluşmaktadır. İşte bu nedenle kapitalist sistem kendi kendini "yineleyememektedir" diyoruz. Global ve adil bir dünyanın tesisi için bu yineleyememe sorununun hem ülke içerisinde, hem de ülkelerarası giderilmesi gerekir. Örneğin, Kenya gerekli ekonomik gelire sahip değilse, İngiltere'den vagon alamayacak bu da İngiltere de ilgili şirketin işçi çıkarmasına, dolayısıyla işsizliğe ve daralmaya neden olacaktır. Demek ki geçtiğimiz on yılda globalleşmenin başarısız olmasının temel nedeni başta ABD ol-

84) P. Dicken, *Global Shift: the Internationalisation of Economic Activity*, Chapman, second edition, London, 1992.

85) M. Smith, 'Modernisation, Globalisation and the Nation State', A. McGrew and P. Lewis (Eds.), *Global Politics, Cambridge:* Polity Press, 1991.

86) Francis Fukuyama, *The End of History and The Last Man*, London: Hamish Hamilton, 1992, s.20.

mak üzere büyük ekonomilerin dünya çapında sürdürülebilir kalkınma (Sustainable development) yerine, kendi karlarını maksimize etmeye çalışarak ekonomik durgunluğa neden olmalarıdır.

Yeni Dünya Düzeni kesinlikle ülkelerin (tam olmasa da) olabildiğince simetrik ekonomik ilişkileri ile sağlanacaktır. Bu yeni düzene, uluslararası iktisadi düzen diyebiliriz.[87]

Agnew, yeni dünya düzeni Birleşik Devletler tarafından oluşturulacak bir düzendir diyordu.[88] Bununla beraber o da ABD'nin Yeni Dünya Düzeni hususunda bir çıkmazda olduğunu kabul ediyordu.[89] O "Amerikanın dev bir ülke olarak globalleşmeyi sağlayacak ekonomik desteği vermesi gerekirken, öte yandan Soğuk Savaş döneminden kalma politika kaldıraçlarından da vazgeçmediğini vurguluyor (Ki bunlar, askeri harcamalar, kotalar, gümrük vergilerini artırarak kendini dünyaya kapatma v.s.). Bütün bunlar globalleşmenin ruhuna aykırı, uluslararası rekabeti cezalandıran politikalardır. "Amerika tarafından dizayn edilen bir dünyanın Amerika'ya daha fazla gelişme sağlayacağına inanamayız Amerika gittikçe sıradan bir ülke haline geliyor."[90] Ravenal'de süper güç dönemlerinin geçtiğini ve bütün dünya sisteminin yapılanması, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi ABD'nin de belirleyiciliğinden çok uzak olduğunu ileri sürmektedir.[91]

Paul Kennedy der ki (aslında bir tahmin) Sovyetler Birliği aşırı askeri harcama dolayısı ile yıkılacak. Ona göre ABD'deyi de askeri harcama ve yardım yıpratacaktır.[92] Bu nedenle ABD endexli dünya düzeni ne istikrar ne de güvenlik sağlayamamaktadır. Yeni bir dünya düzenini sağlamanın tek yolu bölgesel ekonomik birleşmeleri artırmak, yoğunlaştırmak ve fakat biri birilerine kapalı örgütler oluşturmamaktan geçer. Bu nedenle ABD'nin NAFTA (Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Bölgesi) girişimi anlamlı ve önemlidir. Zamanın başbakanı Süleyman Demirel bu örgütün kurulmasını daha sık ve global dünyaya doğru bir adım olarak değerlendirilmiştir.[93]

Global uluslararası düzenin hayal olduğunu söyleyenler çıkabilir. Zaten realistler karşılıklı bağımsızlığı savunanları realiteyi yansıtmıyorlar diye eleştiriyorlardı. Oysa realist düşüncenin kendisi Soğuk Savaş sonrası durumu öngöremeyerek realite dışında kalmıştır. Dünyadaki değişim tirendi bizi doğrulamaktadır.

Uluslararası ekonomik ilişkiler hükümetlerin giderek artan ve başlıca işleri ha-

---

87) Robert S. Walters and David H. Blake, *The Politics of Global Economic Relations*, Fourth Edition, Printice Hall inc., 1992, ss.1-12.

88) John Agnew, 'The United States and American Hegemony', Peter J. Taylor (Ed.), *Political Geography of the Twentieth Century: a Global Analysis*, London: Belhaven Press, 1993, pp.228-233.

89) *Ibid.*, ss.233-235.

90) *Ibid.*, s.233.

91) Earl C. Ravenal, 'The Case for Adjustment', *Foreign Policy*, No.81, Winter 1990/91, s.4.

92) Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict From 1500 to 2000*, London: Unwin Hyman, 1988.

93) *Türkiye'nin Sesi*, 26 Kasım 1993, 3 haberleri.

line gelmiştir.[94] Bu nedenle karşılıklı bağımlılık teorisi uluslararası düzene, özellikle ekonomik düzene büyük bir önem atfetmiştir. Karşılıklı bağımlılığın temel vurgusu, üçüncü dünya ülkelerinin tek başlarına uluslararası sisteme kendilerini uyarlayamayacaklarıdır.[95] Dünya çapında ekonomik kalkınmayı sağlamak için "uluslararası finans ve ticaret rejimlerinin öyle düzenlemeliyiz ki az gelişmiş ülkeler bu rejimlerden fiyat istikrarını sağlarken, ticari ilişkilerini belirlerken ve çok uluslu şirketlerinin davranışlarını düzenlerken olumsuz etkilenmesinler. Bu fakir ülkelerin teknolojiye ve uluslararası para piyasalarına ulaşımı kolaylaştırılmalıdır."[96] Azgelişmiş ülkelerin büyük bir oranda gelişmiş ülkelerle ticaret yapma eğilimi var, fakat bu ilişki eşitlikli olmayan bir ilişkidir.[97] Bu eşitsizliğe rağmen bu ilişkinin varlığı, karşılıklı bağımlılık yolunda olumlu bir gelişmedir, yeter ki yukarıda sayılan tedbirler bir an önce alınsın. Bu ilişkilerin daimi kılmanın yolu bölgesel ekonomik örgütlerin yaygınlaştırılmasıdır. Fakat bu örgütler dışa kapalı korumacı ve sadece entegrasyonu kendi üyeleri arasında sağlamaya çalışan örgütler olmamalıdırlar. Tam tersine dışarı doğru bakan bir politika ile karşılıklı bağımlılık sağlanabilir.[98]

Karşılıklı bağımlığın önündeki diğer bir engel aşırı merkeziyetçi ve kapalı ulus devletlerin eski alışkanlıklarını sürdürmeye çalışmalarıdır. Genellikle seçkinci bir grup tarafından yönetilen bu ülkeler kendilerini dışarıya ve halkına kapatırlar. Bu da karşılıklı bağımlılığın altyapısını oluşturan öğelerin oluşumunu engellemektedir. Oysa kamuya açık ve ondan etkilenen, demokratik bir ortamda sosyal reform ve toplumun transformasyonu kolaylaşacak ve dolayısıyla dünya ile daha uyumlu dış politika sergilenecektir.[99]

Örneğin, Türk dış politikası 1980'lere kadar seçkin bir grubun aldığı kararları yansıtıyordu. Dış politikamız eğer biraz dünya ile uyumlu idiyse, o da demokrasiden veya iç politik yapılanmadan değil, Osmanlı'dan ve cumhuriyetin ilk yıllarından beri var olan iyi bir bürokrasi ve diplomasi geleneğinden kaynaklanmaktadır. 1980'den sonra ekonomik merkeziyetçilikten yavaş yavaş vazgeçilmesi ve dışa açılma ile beraber, Türk dış politikasının daha renkli ve çok boyutlu hale gelmeye başladığını görüyoruz.[100] AB ile ilişkiler değişmedi[101] fakat Sovyetlerin değişmesi ile Türkiye kendine yeni dış politika sahası üretti.[102] Demek ki adil bir uluslararası

94) Ian Clark, *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in The International Order*, Canbridge: Cambridge University Press, 1989, s.211.
95) *Ibid.*, s.211.
96) *Ibid.*, s.38-39; Finansal globalizasyon için bkz, P. G. Cerny (Ed.), *Finance and World Politics*, Aldershot: Edward and elgar, 1993.
97) Michael Barke and Greg O'Hare, *The Third World*, Essex: House, 1991, s.302.
98) P. Ham, 'The European Community after Hegemony: the Future of European Integration in a Multipolar World', *International Relations*, Vol.11, No.5, August 1993, ss.451-467.
99) Barke and Greg, *The Third World*, ss.147-148.
100) Bkz, Bakan, *Emergence of a Modernised Foreign Policy in Turkey: Domestic issues, values in relation to European Community and the other emergent organisations*, Beşinci Bölüm.
101) *Ibid.*, Altıncı Bölüm
102) *Ibid.*, Beşinci Bölüm.

dünya düzeni oluşturabilmek için devlet merkezli sisteme alternatif ve kişilerin kendilerini uluslararası yapının vatandaşları sayabileceği organizmaların artırılması gerekmektedir. Kişiler bu uluslar üstü yapının ekonomik nimetlerinden faydalanabilecekleri gibi, kurallarına uymakla yükümlü olacaklardır.

Yukarıda da açıkladığımız gibi, Realist düşünce uluslararası sistemi anarşik, bir sistem olarak gördüğünden istikrarın da bu düzenin kurallarına uymakla belki karmaşık bir dünya düzeni sağlanacağını savunmaktalar.[103] Karşılıklı bağımlılık yanlıları realistleri bu sahada da eleştirmekte ve böyle bir uygulamanın dünya düzenin önünü tıkayacağını savunmaktalar.[104]

Galbraith yeni dünya düzeninin iyi işleyen Birleşmiş Milletler olmaksızın olamayacağını savunmaktadır. O ABD'ye Yeni Dünya Düzeni'nin oluşumunda gereğinden fazla rol biçmektedir.[105] Galbraith "yoksulluğu dünya düzensizliğinin temel adresi"[106] olarak belirtmektedir fakat bunun nasıl giderileceğine dair çözüm arayışları tatminkar değildir. Yine ikinci sorun olarak eğitim eksikliğini dile getirerek önemli bir sahaya vurgu yapmaktadır. Galbraith'e göre, "yeniden hatırlamalıyız ki, dünyada eğitilmiş hiçbir toplum yok ki fakir, eğitilmemiş hiçbir toplum yok ki zengin olsun".[107] BM aracılığı ile dünyaya nizamat verme çalışmaları akim kalmıştır. Çünkü BM'de uygulanan müeyyideler ya ülkeleri caydırmıyor, ya da husumeti artıyor. Bunun nedeni karşılıklı ekonomik bağımlılığın BM benzeri global siyasi örgütlenmelerle oluşmamasıdır. Bu nedenle bölgesel ekonomik örgütlere karşılıklı bağımlılığın oluşumunda büyük önem atfettik. Örneğin 1987'de alınan tek Avrupa senedi kararı ve yine 1992 Maastricht anlaşması[108] Avrupa'da karşılıklı bağımlılığın Avrupa Birliği eliyle sağlanmasına yol açmıştır.[109]

103) Clark, *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in The International Order*, s.41.
104) *Ibid.*
105) J.K. Galbraith, 'The Call of Arms and The Poor Man', *The Guardian*, Daily Newspaper, Wednesday, 27 March 1991, s.23.
106) *Ibid.*, s.23.
107) *Ibid.*, s.23.
108) Daha fazla bilgi için bkz; Bakan, *Emergence of a Modernised Foreign Policy in Turkey: Domestic issues, values in relation to European Community and the other emergent organisations*, Yedinci Bölüm.
109) Albert Bressond, 'Beyond Interdependence: 1992 as a Global Challenge', *International Affairs*, Vol.66, No.1, 1990, ss.47-65.

SOĞUK SAVAŞIN ANLAMI VE SONA ERMESİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

*Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Baharçiçek**

Giriş

Soğuk Savaşın sona ermesinin Türk dış politikası açısından yarattığı sonuçların iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Soğuk Savaş'ın ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığının kısaca açıklanması gerekmektedir. Soğuk Savaş'ın ne olduğunun bilinmesi ve Türkiye açısından yarattığı sonuçların ortaya konulması aynı zamanda Soğuk Savaş sonrası dönemin ve bu dönemde Türkiye'nin izlediği dış politikanın da daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu makalede öncelikle yapılacak olan şey bu olacaktır. Özellikle Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışı, anlamı ve yarattığı sonuçlara değinilecektir. Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışının Türkiye'yi nasıl etkilediği ve Türk Dış politikasının ortaya çıkan bu cepheleşmeden nasıl etkilendiğinin ortaya konulması yeni dünya düzeni içerisinde Türkiye'nin durumunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Diğer bir ifade ile ancak bu yapıldığında Soğuk Savaş sonrası dönem Türk dış politikası daha iyi analiz edilebilir. Bu çalışmada aynı zamanda Soğuk Savaşın sona ermesinin Türk dış politikası açısından yarattığı sonuçlara ana hatlarıyla değinilmeye çalışılacaktır.

Soğuk Savaşın Doğuşuna Giden Yol

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi uluslararası sistemde köklü bir değişikliği de beraberinde getirmiş oldu. Savaştan sonra dünyadaki güçler dengesi değişti, ABD ve Sovyetler Birliği birer süper güç olarak sahneye çıktılar. Aynı zamanda Av-

* İnönü Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi.

rupa ülkelerinin savaştan oldukça zayıflamış olarak çıkmaları ve bu kıtada etkili bir güvenlik sisteminin bulunmayışı, bu iki ülkenin ekonomik ve askeri güçlerini kullanarak Avrupa üzerinde nüfuz kurmalarına imkan sağladı. Batı Avrupa ülkelerinin de daveti ile ABD kendisini birdenbire bu ülkelerin hamisi olarak gördü. Eski sistemin iki güçlü devleti olan Almanya savaşta yenilmiş, İngiltere ise savaşı kazanmasına rağmen, özellikle askeri açıdan zayıflamış olarak çıkmıştı. Böylece savaştan önce var olan Avrupa güçler dengesi sistemi kaybolmuş ve bu gelişmeler iki kutuplu bir sistemin doğmasına ve ideolojik olarak birbirlerine düşman iki yeni bloğun oluşmasına yol açmış oldu.

Peki savaştan sonra bu aşamaya nasıl gelinmişti? Savaş bitmesine rağmen Almanya'nın silahsızlandırılması, savaş tazminatı, Polonya-Almanya sınırı ve Sovyetler'in Almanya'dan almak istediği maddi kaynaklar müttefikler arasında sorun olarak kaldı. Müttefiklerin üzerinde anlaşmaya vardıkları tek konu ise Fransa'ya Almanya'nın bir bölümünü işgal etme hakkı verilmesiydi.[1] Savaştan sonra tarafların birbirlerine güvenmemeleri işgal ettikleri bölgelerden çekilmelerine engel oluyordu. Çekoslovakya'daki komünist ihtilal ile Berlin Kuşatması ise Soğuk Savaş'ı tırmandıran başlıca nedenler oldu. Sovyetlerin Avrupa'ya yönelik yayılmacı davranışları Batılı devletlerde kaygı ve korkuya yol açarak cepheleşmeyi daha da hızlandırdı. ABD ve Sovyetler Birliği arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlıkların temelleri aslında 1941'lere kadar iniyordu.[2] Sovyetlerin 1944'te Kızıl Orduyu Avrupa'ya sürmesi bu ülkenin bu bölge üzerindeki emellerini ortaya koymuştu.[3] Buna rağmen Batı-Sovyet ittifakı Alman tehdidi yüzünden savaş sonuna kadar devam etmişti. Ayrıca İngiltere Sovyetlerle işbirliğinin kendisine savaş sonrası dönemde Ortadoğu'daki statüsünü sürdürmeye yardımcı olacağına inanıyordu.[4] İngiltere bu nedenden dolayı da ittifakın devamını istemekteydi.

Savaşın hemen sonrasında ABD Doğu Avrupa devletlerine kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkının verilmesini savunurken, Sovyetler Birliği kendisine düşman hiç bir komşu ülkeye müsamaha göstermeyeceğini açıkça belirtiyordu. Yine Sovyet yönetimi Doğu Avrupa ülkelerinde yapılacak serbest seçimlerin büyük bir ihtimalle Sovyet aleyhtarı yönetimleri iş başına getireceğini düşünüyordu.[5]

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası yayılmacı davranış şekli Batıyı birleşmeye yönelten başlıca etkenlerden biri oldu. Örneğin bu ülke savaş sırasında işgal ettiği Baltık devletlerini ve Moldova'yı savaştan sonra ilhak etti. Daha da önemlisi, istih-

1) J. Lewis Gaddis, *The United States and the Origin of the Cold War 1941-1947*, New York: Columbia University Press, 1972, s.72.
2) Walter Lafeber, *America Russia and the Cold War 1945-1990*, New York: McGraw Hill, 1991, s.8.
3) Raymond Smith, 'Ernest Bevin, British Officials and British Soviet Policy 1945-47', Ann Deighton (Der), *Britain and the First Cold War*, London: Macmillan, 1990, s.37; Lafeber, *Amrica Russia and the Cold War 1945-1990*, s.14
4) John Kent, 'The British Empire and the Origins of the Cold War, 1944-49', Ann Deighton (Der), *Britain and the First Cold War*, London: Macmillan, 1990, s.16.
5) Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, s.96.

barat birimlerinin de yardımıyla Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve daha sonra Çekoslavakya'da Sovyet modeli rejimler iş başına getirildi.[6] İngiltere, Sovyetler'in aynı şekilde Fransa ve İtalya'daki komünist güçleri de harekete geçireceğinden korkmaya başladı. Komünist yayılmayı önlemenin tek yolu ise Batı Avrupa'nın askeri ve siyasi bir birlik oluşturmasında görüldü.[7] Sovyetler Birliği'nin bu politikasının Rusya'nın totaliter geleneğinden mi kaynaklandığı, yoksa Sovyetler'in siyasal sisteminin bir sonucu olarak mı ortaya çıktığı tartışması George Kennan tarafından başlatılıp bugüne kadar bilim adamları tarafından tartışma konusu olmaya devam etmiştir.[8]

Son dönem tarihçileri Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasının sorumluluğunu daha ziyade eşit bir biçimde Doğu ve Batı üzerine yüklemektedirler. Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasında bu iki kutbun birbirlerini karşılıklı olarak yanlış anlamaları kuşkusuz önemli bir unsurdu. Bununla birlikte ABD'nin ekonomik pazar arayışı da Avrupa'nın bölünmesinde önemli bir rol oynamıştı.[9] Aynı zamanda Sovyetler'in Doğu Avrupa'ya yönelik politikaları ve bundan kaynaklanan Batıdaki korku ve endişe 1948'de Batı Avrupa Birliği'nin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Fakat bazılarına göre ABD'nin kasıtlı olarak Sovyet tehdidini büyüttüğünü, askeri, ekonomik ve siyasi gücünü kullanarak dünyayı kendi ihtiyaç ve değer yargılarına göre şekillendirmeye çalıştığını göz ardı etmemek gerekmektedir.[10] Zaten ABD'nin dış politikasına egemen olan Wilson ilkeleri de Avrupa'yı Sovyet nüfuz alanına terk etmemeyi gerektirmekteydi.[11] Örneğin 1946'da ABD Başkanı Truman şöyle diyordu: "Eğer devletçi ekonominin dünyadaki yayılması durdurulmaz ve dünya pazarı özel sektöre ve serbest pazar ekonomisine açık hale getirilmezse durgunluk başlayacak ve hükümet bir çok şeye müdahale etmek zorunda kalacaktır. Barış için özgürlük ve dünya ticareti birbirinden ayrılamaz".[12] Başkan aynı zamanda Amerikalıların dünyada özgürlük için çabalayan halklara yardım etmelerini ve totaliter rejimlere karşı gelmelerini istiyordu.[13]

Sovyet lideri Stalin gerçekten Batı'dan korktuğu için mi Sovyetlerin etrafında bir güvenlik bölgesi yarattı, yoksa yayılmacı emelleri vardı ve bunları gerçekleştirmek için 1945'ten sonra ortaya çıkan her fırsatı değerlendirmeye mi çalıştı? Bu so-

6) David Holloway, *The Soviet Union and the Arms Race*, London: Yale University Press, 1984, s.27.
7) John Kent ve John W. Young, 'The Western Union Concept and British Defense Policy', Richard J. Aldrich (Der), *British Intelligence, Strategy and the Cold War 1945-51*, London: Routledge, 1992, s.179.
8) Bakınız: David Mayer, *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy*, New York: Oxford University Press, 1988.
9) Thomas Patterson, *The Origins of the Cold War*, Toronto: D.C. Heat and Company, 1974, s.xvii.
10) Barton Bernestein, 'Confrontation in Eastern Europe', Thomas Patterson (Der), *The Origins of the Cold War*, Toronto: D.C. Heat and Company, 1974, s.90.
11) Henry Kissinger, *Diplomasi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, ss.416-17.
12) Lafeber, *America Russia and the Cold War*, s.54.
13) Christopher Thorne, 'American Political Culture and the End of the Cold War', *Journal of American Studies*, Cilt.26, Sayı.3, 1992, ss.303-330.

ruya kesin bir cevap vermek mümkün olmamakla beraber, Sovyet politikasının her iki gerekçeden etkilenerek oluşturulduğunu söylemek mümkün görünmektedir. George Kennan'a göre Sovyetler'in Batı'ya karşı olan düşmanlığı tarihi ve ideolojik şartların bir neticesi idi ve Marksist ideoloji Rus toplumunun var olan totaliter yapısının daha da güçlenmesine katkıda bulunmuştu.[14] Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında Rusya iki kez kapitalist Batı tarafından işgal edilmiş ve 20 milyon Sovyet vatandaşı bu iki savaşta ölmüştü. Dolayısıyla Batı korkusunun Sovyetler için önemli bir neden olduğu söylenebilir. Fakat son dönem araştırmaların ışığında denilebilir ki Sovyet politikası Stalin'in kişiliği ve Rusya'nın askeri ve totaliter geleneği tarafından önemli ölçüde etkilenmiştir.

1940'lı yılların sonlarına gelindiğinde Avrupa devletleri kendilerine karşı açık bir Sovyet tehdidinin olduğuna inanıyorlardı. Buna karşın Sovyetler ise ABD'nin politikalarının kendilerine karşı düşmanca unsurlar ihtiva ettiğini söylüyordu. Karşılıklı olan bu kuşkuya rağmen Soğuk Savaşın ilk dönemlerinde Batı Avrupa ABD'nin kendilerini askeri olarak korumasını istemiyor ve Batı Avrupa Birliği'nin kendilerini Sovyetler'e karşı korumada yeterli olacağını düşünüyorlardı.[15] Batı Avrupalı devletlerin gözünde Sovyet tehdidi askeri değil, siyasi idi. Fakat Şubat 1948'deki Prag darbesi, bunu takip eden Berlin kuşatması ve son olarak 1950'deki Kore Savaşı bu düşüncenin değişmesine yol açtı. Bu gelişmeler aynı zamanda Batı birliğinin kuruluşunu hızlandırdığı gibi, ABD'nin de bu birlik içerisinde lider duruma gelmesini sağladı ve birliğin askeri ağırlıklı olmasına neden oldu.

ABD tarafından haziran 1947'de ortaya konulan ve Avrupa'nın inşasını hedefleyen Marshall Planı Sovyetler Birliği tarafından emperyalist bir politika olarak nitelendirildi ve Truman Doktrini'nin devamı sayıldı.[16] Sovyetler Birliği tarafından kendisi ve Doğu Avrupa'da oluşturduğu nüfuz bölgesi için reddedilen bu planın sadece Batı Avrupa için uygulanması aynı zamanda ABD'nin de arzuladığı bir gelişme idi. Marshall Planı'na karşı Sovyetler Birliği 1947 sonlarında Cominform'u oluşturdu. Bu gelişmelerin sonucunda Doğu ve Batı arasındaki cepheleşme ekonomik, siyasi ve askeri bir karakter alarak daha da belirginleşmeye başlamış oldu.

İkinci Dünya Savaşından sonraki bu ilk yıllarda Doğu ve Batı arasında bir savaş yoktu, fakat mevcut durum bir savaş görünümü veriyordu. ABD Batı Avrupa'da lider konuma gelmiş ve elinde nükleer silah bulunduruyordu. Sovyetler Birliği ise Doğu Avrupa'yı nüfuzu altına alarak Avrupa'daki en büyük askeri gücü hareket halinde bulunduruyordu. Böylece savaş dönemi ittifakı, yerini gittikçe askeri yönü ağır basan bir cepheleşmeye terk ediyordu.[17]

Marshall Planı ABD için Avrupa ile daha yakın bir işbirliğinin de başlangıcı ol-

14) J. Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, New York: Oxford University Press, 1982, s.33.
15) Hugh Macdonald, *The Soviet Challenge and the Structure of European Security*, Southampton: Edward Edgar, 1990, ss.97-98.
16) Robert Hunter, *Security in Europe*, London: Paul Eleck Ltd., 1972, s.25.
17) Peter Colvocoressi, *World politics Since 1945*, London: Longman, 1987, ss.12-15.

du. Avrupa'daki siyasi belirsizlik ise bu kıtadaki ülkelerin güvenlik konusunda birtakım arayışlara yönelmelerine yol açtı. Bunun sonucu olarak Fransa, İngiltere ve Benelux devletleri 1948 yılında bir askeri pakt kurdular ve kurulan bu yeni pakt ABD'den destek bulurken, Sovyetler Birliği hoşnutsuzluğunu açıkça ortaya koydu.[18] Oysa Sovyetler Birliği tarafından desteklenen ve organize edilen Prag darbesi Batı Avrupa Birliği'nin kurulmasında önemli bir neden oluşturmuştu.[19]

Öte yandan Sovyetler Birliği'nin Berlin'i kuşatma altına alması NATO'nun kurulması için bir dönüm noktası teşkil etti. Batılı ülkelerin 1948 de Berlin'de yeni bir para birimini piyasaya sürmesine tepki olarak Sovyetler şehri tamamen kuşatma altına aldılar. Fakat bu kuşatmaya rağmen ABD ve İngiltere Sovyet baskısına direnerek hiç bir tavize yanaşmadılar.[20] Böylece 1948 ortalarından Mayıs 1949 yılına kadar Berlin kuşatması Doğu-Batı ilişkilerini büyük ölçüde şekillendirdi ve Batı birliğine olan ihtiyacı açık bir şekilde ortaya koydu. Kuşatma süresince ABD, İngiltere ve Fransa beraber hareket ederek Batı Almanya hükümetinin kuruluşunu da hızlandırdılar.[21]

Kuzey Atlantik Paktı Soğuk Savaş'ın yaratılmasında nihai noktayı oluşturdu. Marshall Planı ve NATO'nun kuruluşunun arkasında ABD'nin ideolojik amaçlarının yattığı söylenebilir. Bu nedenle ABD'nin amacı sadece Batı Avrupa'yı Sovyet tehdidine karşı korumak değil, aynı zamanda Amerikan ekonomik sistemine açık yeni bir dünya ekonomik düzeni yaratmayı da kapsıyordu. Diğer önemli bir neden ise İngiltere'nin Avrupa ve Akdeniz bölgelerinde gündemde olan komünizm tehlikesine karşı koyamayacak durumda olması idi.[22]

Soğuk Savaş ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşına katılmamakla birlikte, Türkiye savaştan sonra toprak bütünlüğünü ve egemenliğini tehdit eden Sovyet baskısıyla yeniden karşı karşıya geldi. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri üç temel noktada toplanıyordu: Sınırların yeniden düzenlenmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Sovyetler Birliği lehine yeniden gözden geçirilmesi ve Boğazlar üzerinde Sovyetlere askeri üs hakkının verilmesi. Bu tehditler üzerine Türkiye Batı'dan yardım talep etme ihtiyacı duydu. Sovyetlerin Yunanistan, Türkiye ve İran üzerinde nüfuzunu arttırmasını engellemeye kararlı olan ABD ve İngiltere Türkiye'ye yardım edeceklerini ifade ettiler. Zaten Truman Doktrini, Sovyetler'i Akdeniz ve Ortadoğu'da durdurmak isteyen ABD'nin kararlılığını göstermekteydi.

---

18) Stephan Ambrose, 'The Military Dimension of Berlin and NATO', Thomas Patterson (Der), *The Origins of the Cold War*, Toronto: Heat and Company, 1974, s.176.

19) Deborah W. Larson, *Origins of Containment: A Psychological Explanation*, Princeton: Princeton University Press, 1985, s.102.

20) Stephan Ambrose, 'The Military Dimension of Berlin and NATO', 1974, s.176.

21) John W. Young, *Britain France and the Unity of Europe 1945-1951*, Bath: Leicester University Press, 1984, s.100.

22) Joseph Frankel, *International Relations in a Changing World*, Oxford: Oxford University Press, 1988, s.43.

Türkiye açısından Soğuk Savaş'ın aslında 1939 yılında başladığı söylenebilir. Çünkü savaşın başlamasıyla birlikte Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı politikasını değiştirmiş ve bir kez daha Türk Boğazları üzerinde hak talebinde bulunmuştu.[23] Ağustos 1939'daki Sovyet-Nazi Paktından sonra Sovyetler Birliği ve Almanya Türkiye'nin diğer Batılı ülkelerle herhangi bir anlaşma yapmaması için Türkiye'ye baskı yapmaya başladılar. Fakat bu baskılara rağmen Türkiye, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı'nı sonuçlandırdı.[24] Daha da önemlisi, anlaşma metninde Türkiye'nin bu ittifakın hükümlerinden dolayı Sovyetler Birliği ile herhangi bir anlaşmazlığa neden olacak hiç bir yükümlülük altında olmadığı açıkça ifade edildi ve bu yolla Sovyetleri kışkırtmamak amaçlandı. Böylece Türkiye güçler dengesinden yararlanarak önemli bir yükümlülük altına girmeden tarafsızlığını sürdürme imkanı elde ediyordu.

Alman-Sovyet düşmanlığının başlamasından sonra Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı tavırlarında yumuşamaya başladı. Moskova ve Londra Türkiye'yi Boğazların koruyucusu yapan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden yana olduklarını ve Türkiye'nin savaşta takip ettiği tarafsızlık politikasını beğendiklerini ifade ettiler. Her şeye rağmen Türkiye 1941'den sonra Sovyetler ile müttefik olma ihtimalinden rahatsızlık duyuyordu.

1945 yılı sadece savaşın sonu olmakla kalmadı, aynı zamanda kendisine güvenen ve yayılmacı emeller ortaya koyan bir Sovyetler Birliği'nin de sahneye çıkış yılı oldu. Savaştan hemen sonra Sovyetler Birliği Türkiye ile 1925 yılında imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktını yenilemeyeceğini duyurdu. Bunu Türkiye'nin kabul etmesi mümkün olmayan talepleri takip etti. Savaş galibi olarak savaştan sonra mümkün olabilecek en büyük çıkarı elde etmeye çalışan Sovyetler, Türkiye ile anlaşmaya varabilmek için dört şart ileri sürdüler: Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere iadesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında askeri üs hakkı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesi ve Türkiye'nin Trakya sınırının Bulgaristan lehine yeniden gözden geçirilmesi.[25]

Sovyet tehdidine maruz kalan ülke sadece Türkiye değildi ve Yunanistan ile İran da benzer bir tehdit ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Bu üç ülkeye karşı ortaya çıkan Sovyet baskısı aynı zamanda Batı'nın Balkanlar ve Ortadoğu'daki çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Türkiye çok önemli bir stratejik konuma sahipti ve Türkiye'yi nüfuz bölgesine dahil eden bir Sovyetler Birliği Avrupa'da ve Ortadoğu'da daha etkili olabilecekti.[26] Özellikle İngiltere, Sovyetler'in Türkiye, Yu-

23) Geroge Mcghee, 'Turkey Joins the West', *Foreign Affairs*, Cilt.32, Sayı.4, 1954, s.615.
24) Salih Rıfkı Burçak, 'İngiliz-Fransız-Türk İttifakı: 19 Ekim 1939', *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.4, Sayı.3-4, 1949, s.374; Ayrıca bakınız: İsmail Soysal, '1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı', *Belleten*, Cilt.46, Sayı.181-184, 1982, ss.376-413.
25) Yılmaz Altuğ, 'Soviet Union's Foreign Relations from the Beginning Until End of the Second World War: 1917-1945', *Siyasal Bilgiler Fakültesi Degisi*, Cilt.43, Sayı.3-4, 1988, ss.1-10; Bruce R. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*, New Jersey: Princeton University Press, 1980, s.219.
26) Kuniholm, *The origins of the Cold War*, s.268.

nanistan ve İran'da nüfuz kurduktan sonra Boğazlar üzerinde tek hakim olacağından ve Ak Deniz'i hakimiyeti altına alacağından korkuyordu. Buna ilave olarak Sovyetler dünya petrolünün önemli bir kısmını oluşturan Basra Körfezi'ne de hakim olabileceklerdi. Oysa Ortadoğu İngiltere için son derece önemli idi ve İngiltere bu bölgedeki üsleri aracılığıyla Kuzey Afrika'yı kontrol edebilir, Hindistan yolunu denetimi altında tutabilir ve Sovyetler Birliği'nin önemli stratejik merkezlerini bombalayabilirdi.[27]

İngiliz hükümeti "savaş dışında her ne pahasına olursa olsun gerekli bütün tedbirlerin alınıp komünizmin ve Sovyetler'in bu bölgelerde etkili olmasının önlenmesi gerektiğine" inanıyordu. Buna ilave olarak İngiltere'nin Ortadoğu'da kuvvetli bir güç olarak bulunması gerektiği ifade ediliyordu. İngilizler'e göre Ortadoğu'nun savunması kendilerinin göreviydi ve bu bölgeden gerekirse Sovyetler'in stratejik merkezlerine saldırma imkanı vardı. Çünkü Ortadoğu Sovyetler'in sanayi ve petrol üretim alanlarına en yakın bölge durumundaydı. Açıkçası İngiltere Ortadoğu'da gerçekçi olmayan ve sömürgeci bir yapı arz eden savaş öncesi konumunu sürdürmeyi hedefliyordu.[28] Bu amaca ulaşmak için Commonwealth güçlerini de harekete geçirmek isteyen İngiltere, bu şekilde bölgede etkisini kolayca sürdürebileceğine inanıyordu.[29]

İngiltere, ayı zamanda Ortadoğu bölgesinin güvenliği için Türkiye ve Yunanistan'ın bağımsızlıklarının korunması ve gerek bu ülkelerle ve gerekse Arap ülkeleriyle dostane ilişkiler kurmak gerektiğini ifade ediyordu.[30] Fakat savaştan ekonomik olarak zayıf çıkması ve daha da önemlisi bölge ülkelerine teklif ettiği işbirliği şartlarının gerçekçi olmaması ve sömürge dönemi özellikleri taşıması, İngiltere'nin bu bölgedeki konumunu kaybetmesi sonucunu doğurdu. Tabii olarak bu durum Arap milliyetçiliğinin yükselmesine de yardımcı oldu.[31]

Sovyetler Birliği ise Türkiye'ye karşı yönelttikleri taleplerindeki ciddiyetlerini bazı tavırlarıyla açıkça ifade ediyorlardı. Örneğin Kızıl Ordu Türkiye'nin Bulgaristan sınırında hareket haline geçirilmiş ve gerek Moskova ve gerek Sofya'dan Türkiye aleyhine saldırgan tonlar taşıyan yoğun bir yayın kampanyası başlatılmıştı.[32] Sovyetler birliği özellikle yaptığı yayınlarda Türkiye'nin kendi nüfuz bölgesine dahil olması isteğini açıkça ortaya koyuyordu.[33]

27) Richard Aldrich ve John Zametica, 'The rise and Decline of a Strategic Concept: The Middle East, 1945-51', Richard Aldrich (Der), *British Intelligence, Strategy and the Cold War, 1945-1951*, London: Routledge, 1992, s.77.

28) David R. Devereux, 'Britain, the Commonwealth and the Defence of the Middle East 1948-56', *Journal of Contemporary History*, Cilt.24, 1989, s.327.

29) *Ibid.*, s.331.

30) BDEE (British Documents on the End of Empire), 326 DEFE 4/16, COS 128(48)1, World strategic review, draft report by COS for Cabinet Defense Committee on Commonwealth defense cooperation (JP(48)70), 11 September 1948, s.357.

31) David R. Devereux, *Britain, the Commonwealth and the Defence of the Middle East 1948-56*, ss.328-29.

32) Ali Karaosmanoğlu, 'Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Context', J. Chipman (Der), *NATO's Southern Allies*, London: Routledge, 1988, s.295.

33) Ferenc A. Vali, *The Turkish Straits and NATO*, California: Hoover Institution Press, 1971, s.76.

Savaş sonrası dönemde Türkiye'yi meşgul eden en önemli sorun, Rusya'nın bu yayılmacı politikası oldu denilebilir.[34] Bilindiği gibi Stalin Yalta Konferansında Montrö Sözleşmesinin değiştirilmesini açıkça talep etmişti. Haziran 1945 de ise Sovyet Dış İşleri Bakanı Viachelav Molotov ülkesinin Boğazlar konusundaki niyetlerini açıkça ortaya koyarak Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Serper'e şöyle demişti: "Sovyet hükümeti Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar'ı korumadaki iyi niyetini taktir etmiştir. Fakat Sovyetler Birliği gibi büyük bir devlet böyle önemli bir konuda komşusunun iyi niyetine güvenemez ve Türkiye'nin askeri gücünü de göz ardı edemez." Molotov, bu nedenlerle "Sovyetler'in Boğazlar'ı korumak için askeri üslere sahip olması gerektiğini" ifade ediyordu.[35] Hiç kuşku yok ki bu açıklamalar Türkiye'nin bağımsızlığına açık bir tehdit idi. Fakat Türkiye bu tehditler karşı koydu ve hiç bir tavize yanaşmadı.[36]

Sovyetlerin baskısı 1946 yılında da sürerken İngiltere'nin tavrı Türkiye'yi tatmin etmekten uzaktı. Hatta İngiltere, ekonomik nedenlerden dolayı Türkiye'ye yaptığı yardımları durdurmak zorunda kaldı.[37] Öte yandan uzun vadede Batı sistemi içerisinde kalması için Türkiye'nin siyasal sisteminin demokratikleşmesi gerektiği İngiltere tarafından Türkiye'ye bildirildi. İngiltere Sovyetler'in Türkiye'ye karşı askeri güç kullanmayacağını, fakat diğer tüm yolları deneyerek kademeli olarak Türkiye'yi kendi nüfuz alanına dahil edeceğini düşünüyordu.[38] Ayrıca herhangi bir savaş durumunda İngiltere sınırlı bir hava desteği dışında Türkiye'ye doğrudan yardım gönderecek durumda da değildi. İngiltere, bu nedenlerle ABD'nin inisiyatifi ele almasını ve Yunanistan ile Türkiye'ye yardım etmesini talep etti. İngiltere "Yunanistan ile Türkiye'nin Ortadoğu'nun kuzey batısını oluşturan, siyasal ve stratejik açıdan önemli olan iki ülke olduğunu" ifade etti. İngiltere'ye göre Yunanistan zaten yoğun bir siyasi ve askeri baskı ile karşı karşıya idi. Bu ülkenin komünist etki altına girmesi Türkiye'nin durumunu da önemli ölçüde zayıflatacaktı. Bu nedenle iki ülkeye ekonomik olarak yardım etme sorumluluğunu ABD'nin alması gerekmekteydi. Bu şekilde İngiltere Ortadoğu'daki sorunlar üzerinde yoğunlaşabilirdi.[39] Bu açıklamalar gösteriyordu ki İngiltere mali ve askeri nedenlerden dolayı ABD'nin yardımı olmadan Ortadoğu'daki politikasını yürütmekten acizdi.[40]

---

34) Suat A. Bilge, 'Turkey's Long Quest for Security Ends with First Enlargement of the Alliance', *NATO Review*, Cilt.31, Sayı.3-4, s.36.

35) J. C. Hurewitz, 'Russia and Turkish Straits: A Revaluation of the Origin of the Problem', *World politics*, Cilt.14, Sayı.4, 1962, s.606.

36) Joseph C. Satterthaite, 'The Truman Doctrine: Turkey', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt.401, 1972, s.77.

37) Peter Calvocoressi, *Survey of International Affairs 1947-1948*, London: Oxford University Press, 1952, s.7.

38) Roger Wm. Louis, *The British Empire in the Middle East 1945-1951, Arab Nationalism, The United States, and Postwar Imperialism*, Oxford: Clarendon Press, 1984, ss.79-83.

39) FRUS (Foreign Relations of the United States), 1947, Cilt.5, Washington, United States Government Printing Office, Department of State Publications 8592, 1971, s.36.

40) FRUS, 1947, Cilt.5, ss.511-521.

Bu gelişmeler üzerine ABD 1946 da Türkiye'ye yardım sözü verdi ve bu sözle birlikte Türkiye hızla yakınlaşmakta olan bir soğuk savaşın ilk kurbanlarından biri oldu. Çünkü 1946'dan sonraki dönemde Türkiye sürekli olarak iki süper güç arasında bir çekişme ve nüfuz mücadelesinin yapıldığı alan oldu.

J.C. Hurewitz'e göre Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik politikasının nedeni, gittikçe büyük bir kara gücü olarak genişleyen ve dünyanın en büyük kara ordusuna sahip olan Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e açılan yolu denetimi altına alma arzusuydu.[41] Buna ilave olarak Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik politikası Rusya'nın tarihi emellerinden soyutlanamaz ve Rusya tarih boyunca sıcak denizlere inme arzusunu hayat geçirmenin yollarını aramaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan tabloda bu amacını gerçekleştirebilecek ortamı görmeye başlayan Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı hemen baskı kurmaya başladı.

Bu yıllarda Dış İşleri Bakanlığı yapan Necmettin Sadak'a göre "Rusya'nın en büyük pişmanlığı İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin işgal edilmeyişi ve savaştan sonra kurtarılmamasıydı. Eğer Türkiye Müttefiklerin baskısına dayanamayıp savaşa girseydi Almanya tarafından kısa bir sürede işgal edilecekti. Savaştan sonra ise Kızılordu, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Baltık devletlerini kurtardığı gibi Türkiye'yi de kurtaracaktı".[42] Açıkçası o yıllarda Ankara hükümeti Moskova'nın Ankara'da komünist bir yönetim görmek istediğini düşünüyordu.

Moskova ise Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Ankara'da Batı yanlısı bir iktidara güvenemeyeceğine dair sinyaller veriyordu.[43] Sovyetler'in Kuzey Afrika'daki eski İtalyan kolonilerini talep etmeleri bu düşünceyi daha da kuvvetlendiriyordu. ABD'nin Moskova Büyükelçisi 1947 yılında kendi Dış İşlerine gönderdiği bir telgrafta şöyle diyordu: "Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik politikaları sadece güvenlik gerekçelerinden kaynaklanmamakta, daha ziyade bu ülkenin Akdeniz'e rahat inebilme ve Ortadoğu'daki İngiliz nüfuzunu ortadan kaldırma amacı taşımaktadır. Kremlin için Türkiye hem Sovyetler Birliği'ne karşı saldırı yapılabilecek bir ülke ve hem de Rusya'nın yukarıda belirtilen amaçları için bir engel oluşturmaktadır. Türkiye Amerikan ve İngiliz desteği olmadan uzun dönemde bağımsızlığını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır".[44]

Bu yıllarda ABD Sovyetler'in yayılmasını önlemenin çarelerini ciddi bir şekilde düşünmeye başlamış ve ekonomik gücünü de kullanarak Sovyet tehdidi altında olan ülkelere yardım etme kararı almıştı.[45] ABD dikkatini özellikle Batı Avrupa ve Akdeniz bölgelerine kaydırdı. Bunun bir yansıması olarak da Yunanistan ve Türkiye'ye yardım etme kararı aldı. ABD'ye göre Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyetler'e karşı korunması aynı zamanda Sovyetler'in Avrupa'daki yayılmasını durdurmak açısından da hayati bir önem taşıyordu. ABD Başkanı Truman'ın deyimiyle "eğer

41) Hurewitz, *Russia and Turkish Straits*..., s.608.
42) Necmettin Sadak, 'Turkey Faces the Soviets', *Foreign Affairs*, Cilt.27, Sayı.3, 1949, s.459.
43) *Ibid.*, s.460.
44) FRUS, 1947, Cilt 5, ss.2-3.
45) Larson, *Origins of Containment*..., s.120.

Ruslar Türkiye ve Yunanistan'ı denetimleri altına alırlarsa, Fransa ve İtalya'yı da etki alanlarına dahil edecekler ve Demir Perde İrlanda'nın batısına kadar ilerleyebilecektir. Böyle bir durumda biz eve gelip savaşa hazırlanmak zorunda kalacağız".[46]

ABD'nin Sovyetler'i durdurma politikasında George F. Kennan önemli bir rol oynadı.[47] Kennan'a göre Batıya karşı olan Sovyet tehdidi askeri olmaktan ziyade siyasi idi. Komünistlerin iktidara geldiği ülkeler ile Sovyetler Birliği arasında işbirliği kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktı. Böyle bir gelişme ise ABD'nin Avrupa'daki çıkarlarına ters düşecekti.[48] Kennan ABD'nin Avrupa ve Asya'da bozulan güç dengelerini yeniden sağlamaya çalışması gerektiğini söylüyordu. Bu amaca ulaşmak için komünist saldırganlığa karşı direnen bölgesel güçlere gereken desteği vermek şarttı.[49] Kenan ayrıca Sovyetler'in askeri güce dayanan yayılmacı bir politika yürütmeye hazır ve uygun bir durumda olmadığına inanıyordu. Bu nedenle Sovyetler'i durdurmak için ekonomik ve diplomatik politikalara ağırlık verilmeliydi. Kennan'a göre Yunanistan'da iş başına gelecek komünist bir yönetim, Sovyetler'e Türkiye'ye isteklerini kabul ettirmede büyük bir imkan verirdi ve böyle bir gelişme aynı zamanda Ortadoğu için açık bir tehdit oluştururdu.[50] Buna rağmen Kennan Yunan hükümetini desteklemek için Atina'ya Amerikan askeri göndermenin yanlış olacağını düşünüyordu.[51] ABD'nin politikası ise sonuçta asker gönderme yerine Truman Doktrini olarak ortaya çıktı.[52] Kennan Başkan Truman'ın Türkiye ve Yunanistan'a yardım vadeden politikasını hararetle destekledi.[53]

Aynı dönemde İngiltere Ortadoğu'daki pozisyonunu korumak için çok arzuluydu. İngiltere'ye göre Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyet etkisine girmesi bölgedeki konumunu olumsuz yönde etkileyecekti.[54] ABD'nin yardım kararı İngiltere'nin çıkarlarına da uygun düşmekteydi ve bu karar İngiltere tarafından hararetle desteklendi. Böylece Türkiye başlangıcından itibaren Doğu-Batı cepheleşmesinin içerisine alınmış oldu. Türkiye'nin takip eden yıllardaki OECD ve NATO üyelikleri sadece bu ülkenin Sovyetler'e karşı ABD tarafından korunduğunu ifade etmiyor, aynı zamanda, ülke içerisinde de Batı tipi liberal demokrasiye yönelik değişiklikleri de gündeme getiriyordu.[55]

---

46) Satterthaite, *The Truman Doctrine: Turkey*, s.77.

47) Kennan'ın Sovyetleri durdurma politikası hakkındaki görüşleri için bakınız: X, 'The Sources of Soviet Conduct', *Foreign Affairs*, Cilt.25, 1947, ss.566-582.

48) David Mayers, *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy*, New York: Oxford University Press, 1988, s.116.

49) Gaddis, *Strategies of Containment...*, s.37.

50) Mayers, *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign policy*, s.135.

51) *Ibid.*, s.138.

52) Walter Lafeber, *America in the Cold War: Twenty Years of Revolutions and Response 1947-1967*, New York: John Wiley and Sons Inc., 1969, s.49.

53) Gaddis, *Strategies of Containment...*, s.41.

54) Aldrich ve Zametica, *The Rise and Decline of a Strategic Concept*, s.250.

55) Bernard Lewis, 'Recent Developments in Turkey', *International Affairs*, Cilt.27, Sayı.3, 1951, s.320.

Türkiye'nin ABD'nin desteğini sağlama çabaları ilk somut sonucunu 6 Nisan 1946'da verdi. Başkan Truman bu tarihte yaptığı bir konuşmada ülkesinin Ortadoğu'daki devletlerin dış baskılara maruz kalmalarına ve siyasal karışıklığa sürüklenmelerine göz yummayacaklarını belirtti. Yine 5 Nisan 1946'da İstanbul'u ziyaret eden Amerikan gemisi Missouri bu ülkenin Türkiye'yi destekleyeceğine dair somut bir sinyal oldu.[56]

1947 yılından sonra ise ABD Ortadoğu konusunda daha da duyarlı olmaya başladı.[57] Bu duyarlılığın nedenleri bölgedeki petrol kaynakları, bölgenin Sovyet nüfuzu altına girme ihtimali ve bölgenin ABD için bir pazar oluşturması olarak özetlenebilir. Bunun yanında İngiltere'nin Türkiye'ye yardım edecek durumda bulunmaması bir ölçüde ABD'yi Türkiye'ye yardım etmeye ve Türkiye'nin özellikle Sovyet nüfuz alanına girmesine engel olmaya mecbur etti denilebilir.[58]

Truman Doktrini diye tarihe geçen 12 Mart 1947 tarihindeki konuşmasında Başkan Truman şöyle diyordu: "İnanıyorum ki yabancı baskılar ve içerideki silahlı muhalefetle karşı karşıya kalan hür dünyanın halklarına yardım etmek ABD'nin politikası olmalıdır. Kendi geleceklerini istedikleri gibi tayin etmek isteyen insanlara yardım etmeliyiz. Bu nedenle Yunanistan ve Türkiye'ye yardım edebilmek için Kongrenin bize yetki vermesini istiyorum".[59] Bu konuşma Türkiye'nin Sovyetler'e karşı korunacağını açıkça gösteriyordu. Öte yandan ABD ise kendisine karşı hiç bir eleştirisi olmayan ve Sovyetler'in yayılmasını önlemek için kurulacak her türlü ittifaka girmeye hazır ve istekli bir müttefik bulmuş oluyordu.

ABD Marshall Planı ile daha kapsamlı ve bütün Avrupa'yı kapsayan yeni bir politika devreye sokarak Avrupa'da savaştan zarar gören ülkelerin yeniden yapılanmaları için yardım etmeyi önerdi. Bu dönemde sadece ABD savaştan ekonomisi güçlenerek çıkmıştı ve savaştan zarar gören ülkelerin çoğu acilen ABD'nin ekonomik yardımına ihtiyaç duyuyorlardı. Truman Doktrini Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı güvenceye alınmasını sağlarken, Marshall yardımı da ABD'nin Batı Avrupa üzerinde daha fazla etkili olması sonucunu doğurdu ve komünist olmayan ülkelerin çoğuna askeri ve ekonomik yardım programlarının başlatılmasını sağlamış oldu.[60]

Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Anlamı

Soğuk Savaş'ın sona emesi ile birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan

56) Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s.335.
57) Yusuf Sarınay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, ss.62-63.
58) Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power, National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford: Stanford University Press, 1992, ss.142-145.
59) George Mcghee, *The US-Turkey NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets*, New York: Macmillan, 1990, s.22.
60) *Ibid.*, s.33.

ve yaklaşık 45 yıl süren Doğu-Batı cepheleşmesi barışçı ve demokratik yollarla sona ermiş oldu. Birçokları Soğuk Savaş'ın sona ermesini Batı'nın ve özellikle ABD'nin bir zaferi olarak yorumladı.[61] Gerçekten de ABD Soğuk Savaş'tan tek süper güç olarak çıktı ve uluslararası sistemin en güçlü aktörü konumuna geldi.[62] Ayrıca Soğuk Savaş'ın sona ermesi komünist sistemin de iflası anlamına gelmekteydi, çünkü Soğuk Savaş sadece askeri bir cepheleşmeyi değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik sistemlerin ve ideolojilerin bir mücadelesini ifade ediyordu.[63] Yaklaşık 45 yıl süren bu mücadelenin sonunda ise komünist ideolojinin yarışı kaybettiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Öte yandan Almanya ve Japonya'nın Soğuk Savaş döneminin gerçek galipleri olduğu da söylenebilir. Almanya bu dönemden sadece ekonomik bir güç olarak değil, aynı zamanda siyasal birleşmesini de gerçekleştirerek çıktı. Alexei Filitov'un deyimiyle "Almanya Soğuk Savaş dönemindeki süper güçler cepheleşmesine rağmen, Alman ruhu sayesinde zaferle ayrıldı".[64] Şunu da unutmamak gerekir ki Soğuk Savaş'ın başlaması biraz da Almanya sorunu yüzünden gerçekleşmişti.[65] İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Almanya sorununun bir ölçüde neden olduğu Soğuk Savaş dönemi sona erdiğinde iki Almanya'nın yeniden birleşmesi mümkün oldu ve yeniden birleşmiş Almanya sadece Avrupa'nın en güçlü ülkesi konumuna gelmedi, aynı zamanda uluslararası sistemin de önemli bir aktörü oldu. Bu başarı bir çoklarının ihtimal vermedikleri bir zaman diliminde ve Soğuk Savaş döneminin olumsuzluklarına rağmen gerçekleşti. Almanya'nın bu başarı ise büyük ölçüde Almanlar tarafından sağlandı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin en belirgin etkisi Doğu Bloğu karşısında oluşan Batı ittifakı üzerinde görüldü ve bu ittifak çözülme sürecine girmiş oldu. Çünkü artık Doğu Bloğu diye bir kavram bulunmamaktadır. Bu gelişme ise stratejik açıdan Batı güvenliği için Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasına neden oldu.

Soğuk Savaşın sona ermesi Doğu-Batı cepheleşmesinin bitmesini ifade etmektedir. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan demokratikleşme hareketlerini 1990 Şubat'ında Varşova Paktı'nın dağılması izledi ve COMECON Ocak 1991 yılında lağvedildi. Bu gelişmeleri ise Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyet askerlerinin çekilmesi izledi.[66] Daha sonra ise Sovyetler Birliği'nin dağılması Soğuk Savaşın artık geri dönülmez biçimde sona ermesi anlamını taşımaktaydı. Bütün bu gelişme-

61) Zbigniew Brzezinski, 'The Cold War and Its Aftermath', *Foreign Affairs*, Cilt.71, Sayı.4, 1992, ss.31-49.
62) Denise Arthaud, 'The End of the Cold War: A Sceptical View', *Diplomatic History*, Cilt.16, Sayı.2, 1992, s.256.
63) Alexei Filitov, 'Victory in the Post War Era: Despite the Cold War or Because of It?', *Diplomatic History*, Cilt.16, Sayı.1, 1992, s.55.
64) *Ibid.*, ss.54-55.
65) Hermann-Josef Rupieper, 'After the Cold War: The United States, Germany and European Security', *Diplomatic History*, Cilt.16, Sayı.2, 1992, s.263.
66) Heinz Brahm, 'The Disintegrating of the Soviet Union and Europe', *Aussen Politik*, Cilt.43, Sayı.1, 1992, ss.43-53.

ler İki Kutuplu Dünya Düzeninin artık sona erdiğini ve uluslararası sistemde yeni bir güç dağılımı ve yapılanmanın ortaya çıktığını ifade etmekteydi.

Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Açısından Yarattığı Sonuçlar

Doğu-Batı cepheleşmesinin sona ermiş olması kuşkusuz uluslararası sistemin yapısı ve işleyişi üzerinde önemli etkiler yaratmış bulunmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin yarattığı sonuçlar bazı ülkeler açısından önemli görünmemekle birlikte, Soğuk Savaş döneminin kilit ülkeleri konumunda olan Türkiye ve Almanya gibi ülkeler açısından Soğuk Savaş'ın sona ermesi son derece önemli sayılabilecek sonuçları ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Örneğin Almanya'nın bileşmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Yugoslavya'nın parçalanması Soğuk Savaş döneminin sona ermiş olmasının birer sonucu olarak görülebilir. Kısacası, Soğuk Savaşın sona ermesi uluslararası sistemde belli bir yumuşama yaratmış, ideolojik temele dayalı cepheleşme yerini belli ölçüde güven ve işbirliği ortamına bırakmış olmakla birlikte bazı yeni ve önemli sorunların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamış bulunmaktadır. Sonuçta Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye açısından önemli olumsuzluklar ve bazı fırsatlar ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Yarattığı Olumsuzluklar

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Doğu-Batı cepheleşmesini sona erdirdi ve ABD-Sovyetler Birliği mücadelesi tarihe karıştı. Berlin Duvarının çökmesi, Avrupa'nın bölünmüşlüğünün sona ermesi ve ideolojik mücadelenin yerini karşılıklı güven ortamına ve işbirliğine bırakması Soğuk Savaş sonrası dönemin belirgin bir özelliği olarak ortaya çıktı. Fakat aynı zamanda bazıları ciddi sayılabilecek sonuçlar yaratan bir dizi olumsuzluk ta ortaya çıktı ve bu olumsuzlukların büyük bir kısmı Türkiye açısından ciddi sonuçlar doğuracak nitelikte görülmektedir. Türkiye açısından ortaya çıkan bu olumsuzlukların aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür.

İlk olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesi Doğu-Batı cepheleşmesini sona erdirmekle birlikte artık uluslararası sorunların çözüme kavuştuğu ve yeni sorunların ortaya çıkmayacağı anlamına gelmemektedir. Özellikle milliyetçilik duygularının yeniden güçlenmesi, sınır anlaşmazlıkları, azınlıklar sorunu, sosyal ve ekonomik sorunlar, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasının yarattığı yeni devletlerin henüz devletleşme süreçlerini tamamlayamamaları ve Soğuk Savaş döneminin dondurduğu bazı sorunların gerilim ortamının sona ermesiyle yeniden su yüzüne çıkması Soğuk Savaş sonrası dönemin nitelikleri belli ölçüde farklı olan yeni bazı sorunları da beraberinde getirdiğini ifade etmektedir.

Daha da önemli olarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan bu tür sorunların büyük ölçüde Türkiye'yi kuşatan coğrafyada, başta Balkanlar olmak üzere Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinde ortaya çıkmış olması Türkiye açısından son

derece büyük önem arz etmektedir. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde alışık olmadığı bu sorunlara duyarsız kalamayacağı ise son on yılda açık bir şekilde anlaşılmış bulunmaktadır.

İkinci olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesi NATO'nun geleceği konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmiş bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Soğuk Savaş'ın sona ermesi Doğu-Batı cepheleşmesinin de bitmesi anlamına gelmektedir. Soğuk Savaş döneminin en belirgin özelliği olan süper güçler arasındaki mücadelede en önemli sorun olarak güvenlik görülmekteydi ve bu çerçevede Avrupa'nın güvenliği açısında NATO son derece önemli bir işlev yerine getirmekteydi. NATO Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa'yı Sovyet tehdidinden koruduğu gibi Türkiye'nin en önemli müttefiki olan ABD'nin de Avrupa'da etkisini sürdürmesinde önemli bir rol oynadı. Türkiye'nin Batı dünyasından aldığı desteğin en önemli nedeni ise Sovyet tehdidine karşı Batı güvenliği açısından Türkiye'nin sahip olduğu stratejik önemden kaynaklanıyordu. Sovyet tehdidini durdurmak üzere kurulan NATO için Türkiye çok önemli idi ve büyük ölçüde bu nedenden dolayı Türkiye NATO üyeliğine alınmıştı. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ortadan kalkan Sovyet tehdidi ister istemez NATO'nun Avrupa güveliği için gerekli olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiş bulunmaktadır.

Özellikle son on yılda Avrupa kıtasında ortaya çıkan kriz ve çatışmalar sonucunda NATO'nun hala Avrupa güvenliği için önemli bir örgüt olduğu ve ortaya çıkan ve çıkabilecek sorunlara çözüm üretebilecek en ciddi araç olma özelliğini taşıdığı anlaşılmış bulunmaktadır. Bu nedenle NATO kalkmalı mı konusundaki düşüncelerin şimdilik çok fazla kabul görmediği ve bu örgütün halen Avrupa'nın güvenliği açısından vazgeçilmez olduğu görülmektedir. Fakat unutmamak gerekir ki Türkiye'nin Batı güvenliği açısından önemi büyük ölçüde Sovyetler Birliği faktöründen kaynaklanıyordu. Oysa bugün Batı için böyle bir düşman bulunmamakta ve aynı şekilde komünizm tehdidi de bitmiş bulunmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni yapılanmadan dolayı Avrupa Birliği NATO dışı arayışlara yönelmiş bulunmakta ve savunma ve güvenlik politikalarını ABD'den ve NATO'dan bağımsız bir şekilde üretme ve uygulamanın yollarını bulmaya çalışmaktadır.[67] Bu çerçevede geliştirilen Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (ESDP) ve kurulan 60 bin kişilik Avrupa Birliği gücü somut adımlar olarak ortay çıkmış bulunmaktadır ve aynı zamanda Avrupa Birliği'nin bu konudaki kararlılığını göstermektedir.[68]

Öte yandan NATO için ortadan kalkan Sovyet tehdidi yerine Kuzey Afrika, Ortadoğu gibi İslam dünyasının yeni tehdit alanlarını oluşturduğu ve bunlara ilave olarak Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki riskler ve belirsizliklerin öne çıktığı vurgulanmaktadır.[69] Nitekim NATO'nun da yeni stratejisini bu yeni tehdit alanlarına gö-

67) John C. Hulsman, 'The Guns of Brussels', *Policy Review*, Cilt.101, s.36.
68) *Ibid.*, s.37.
69) Edward Mortimer, *European Security After the Cold War*, London: IISS, Brassey's, 1992, s.37; Thomas-Durell Young, 'Reforming NATO's Command and Control Structure', *Arms Control*, Cilt.12, Sayı.3, 1991, ss.36-37.

re yeniden şekillendirdiği ve bu yeni duruma uygun şekilde bir yeniden yapılanmaya gitmeye başladığı görülmektedir.[70] Diğer bir ifade ile NATO stratejisini yeni tehdit alanlarına uygun bir şekilde yeniden şekillendirmektedir.[71] Bu çerçevede Müslüman bir ülke olan Türkiye için İslam dünyası ile NATO arasında kalma gibi bir risk ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Bu nedenle Türkiye NATO ile İslam dünyası arasında ortaya çıkması muhtemel çatışmalarda ciddi bir açmazla karşı karşıya kalabilecektir. Türkiye'nin çıkarları ile NATO'nun çıkarlarının İslam dünyasına yönelik olarak her zaman örtüşmeyebileceği dikkate alındığında Türkiye'yi ne kadar önemli bir riskin beklediği daha iyi anlaşılacaktır. Oysa Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye ile Batı dünyasının ve dolayısıyla NATO'nun çıkarları büyük ölçüde örtüşmekteydi.

Üçüncü olarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'yi NATO örgütünün merkez ülkesi konumuna getirmiş bulunmaktadır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak NATO için artık Batı Avrupa ve ABD'ye yönelik bir Sovyet tehdidi bulunmamaktadır ve ideolojik tehdit olan komünizm ortadan kalkmış bulunmaktadır. İkinci olarak yeni tehdit alanları ise Rusya'nın gelecekteki tutumunun henüz netlik kazanmaması, Balkanlar, Kafkasya, Doğu Avrupa'daki riskler ve istikrasızlık ile Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerinden gelebilecek potansiyel tehditler olarak görülmektedir. Bütün bu yeni gelişmelere bakıldığında gelecekte NATO'ya yönelmesi muhtemel olan tehditlerin büyük ölçüde Türkiye'yi kuşatan bölgelerden ortaya çıkabileceği görülmektedir. Bu ihtimal ise ister istemez Türkiye'yi NATO ittifakının cephe ülkesi konumuna getirmektedir ve ortaya çıkabilecek çatışmalara Türkiye'nin karışması ihtimalini güçlendirmektedir. Kısacası Soğuk Savaş'ın sona ermesinin yarattığı yeni gerginlik alanları Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde içinde bulunduğu göreceli rahatlık ortamının sona ermesi sonucunu ortaya çıkardığı söylenebilir.

Dördüncü olarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye açısından yarattığı bir diğer önemli sonuç Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini kapsamaktadır. Avrupa Birliği üyeliği Türkiye için belki de Soğuk Savaş'ın yarattığı olumsuzlukları dengeleyebilecek bir gelişme olacaktır. Çünkü Avrupa Birliği'ne tam üye olan Türkiye yeni geliştirilmekte olan Avrupa Savunma ve Güvelik düzeni içerisinde kalacak, aynı zamanda AB'nin üyelerine sağladığı diğer tüm imkanlardan yararlanacaktır. Böylelikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye açısından yarattığı bir çok olumsuzluk doğrudan Avrupa Birliği'nin sorunu olarak düşünüleceğinden, bu sorunların çözümü konusunda meydana gelebilecek yük büyük oranda AB tarafından paylaşılacaktır.

Oysa Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğinin önünde Soğuk Savaş döneminde bulunmayan iki önemli engel ortaya çıkmış görünmektedir. İlk olarak Do-

70) Bakınız; 'The Allies New Strategic Concept', *Press Communique* S-1(91) 85, NATO Press Service, 7 Kasım 1991.

71) Henning Wegener, 'The Transformed Alliance', *NATO Review*, Sayı.4, 1990, s.6.

ğu-Batı cepheleşmesinde Batı ittifakı için önemli görülen Türkiye Soğuk Savaş sona erince bu önemini kaybettiği için Avrupa Birliği tarafından Türkiye'nin tam üyeliğine Soğuk Savaş dönemindeki kadar olumlu yaklaşılmamaktadır.[72] İkinci olarak, daha 1990 yılına kadar Batı dünyasının karşısındaki cephede yer alan Doğu Avrupa ülkeleri Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte tam üyelik konusunda Türkiye'den daha avantajlı bir konuma geçmiş bulunmaktalar ve Türkiye'nin tam üyeliğinin ancak bu ülkelerden sonra mümkün olabileceği açıkça ifade edilmektedir. Öte yandan Türkiye'nin tam üyeliğini engelleyen ekonomik ve siyasal faktörler yanında, ideolojik ve kültürel boyutların da varlığından söz edilmektedir.[73] Sonuçta Soğuk Savaş'ın sona ermesin Türk dış politikasının 40 yıldır hedeflediği Avrupa Birliği'ne tam üyelik ihtimalini zayıflattığı kolaylıkla söylenebilir. Ayrıca bu gelişme sadece 40 yıldır güdülen bir amaç olarak ta görülmemeli, yaklaşık 150 yıldır takip edilen batılılaşma ve daha sonraları Batı ile bütünleşme politikasının da büyük bir başarısızlığa uğramasıdır denilebilir.

Beşinci olarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesi aynı zamanda iki kutuplu dünya düzenin bitmesi ve yeni bir dünya düzeninin ortaya çıkmaya başlaması anlamına gelmektedir. Yeni dünya güç dengesi ise Türkiye aşısında önemli bazı açmazları da beraberinde getirmektedir. Bu açmazların en önemlisi ise güvenlik ile ilgili görünmektedir. Türkiye dünyanın en riskli bölgelerinin belki de tam ortasında yer almaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dünyada meydana gelen önemli çatışmalara bakıldığında bu çatışmaların Türkiye'yi kuşatan bölgelerde meydana geldiği açıkça görülebilir. Daha da önemlisi bu çatışmalar çoğunlukla Batı'yı Türkiye'yi ilgilendirdiği kadar ilgilendirmeyebilmektedir. Bütün bu gelişmeler Türkiye'nin zaten zor ve pahalı olan güvenliğini sağlamasını daha da zor ve pahalı hale getirmiştir.[74] Ayrıca gelecekte ortaya çıkabilecek bir Türk-Rus çatışmasında Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde her zaman sahip olduğu Batının desteğini eskisi gibi sağlaması da yeni dünya düzeni içerisinde oldukça zor görünmektedir.

Altıncı olarak, Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin bir diğer önemli sonucu da insan haklarına daha fazla önem verilmeye başlanmış olması ve bu faktörün devletlerin dış politikaları üzerinde daha fazla etkide bulunmaya başlaması gerçeğidir denilebilir. Aynı zamanda yeni dünya düzeninde liberal demokrasi ve pazar ekonomisi genel kabul gören değerler olarak ön plana çıkmış bulunmakta ve otoriter yönetimler geçmişten daha fazla dış baskılarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bütün bu yeni gelişmeler Türkiye açısından da önemli sonuçlar yaratabilecek gibi görünmektedir.

Bilindiği gibi Türkiye çok partili demokratik düzene geçtikten sonra aralıklarla demokratik düzeni kesintiye uğratan darbeler yaşamıştır. Fakat bütün bu darbe-

72) *Financial Times*, 27 Mart 1992, s.11.

73) J. G. A. Pocock, 'Deconstructing Europe', *London Review of Books*, 19 Aralık 1991, ss.6-10.

74) A. Mehmet Kocaoğlu, 'Küresel Ölçek İçinde ve Bölgesel Sorunlar Çerçevesinde Türkiye'nin İç ve Dış Güvenliği İçin Birlik ve Bütünlük Şarttır', *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı, II*, Cilt.23-24, 1998, s.1502.

lerden sonra Soğuk Savaş döneminin gerginlik ve Doğu-Batı cepheleşmesi nedeniyle Batı dünyası Türkiye'de askeri darbelere karşı daha toleranslı davranmış ve bir çok insan hakları ihlalleri olmasına karşın bu dönemlerde Türkiye'nin üzerine fazla gelmemişlerdir. Oysa Soğuk Savaş sona erdikten sonra Batı dünyası ve özellikle ABD gerek Bosna'da ve gerekse Kosova'da büyük ölçüde ortaya çıkan insan hakları ihlalleri nedeniyle askeri müdahalelerde bulunmuşlardır. Bütün bu yeni gelişmeler Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde insan hakları ihlalleri ve demokratik düzenin kesintiye uğraması gibi durumlar ortaya çıktığında Batı tarafından daha büyük baskılara maruz kalacağını göstermektedir. Aslında bu konuda meydana gelen gelişmelerin Türkiye'nin bu konularda olumsuz olan tutumunu daha olumlu hale getirmesine katkı sağlayacağını da belirtmek gerekmektedir.

Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Ortaya Çıkardığı Fırsatlar

Soğuk Savaş'ın sona ermesi aslında dünyayı 45 yıl bunaltan bir gerginliğin ve cepheleşmenin de tarihe karışmasını ifade ediyordu ve bu dönemin sona ermesi arzulanan bir gelişme idi. Nitekim Soğuk Savaş dönemi sona erince, her şeyden önce ideolojik temele dayalı mücadele sona erdi, silahlanma yarışı büyük ölçüde ortadan kalktı, dünyadaki gerginlik ortamı yerini güven ve işbirliğine terk etmeye başladı, askeri güç önemini yitirmeye ve ekonomik kalkınma önemli olmaya başladı ve bilginin üretimi ve kullanımı ön plana çıktı. Aynı zamanda insan hakları, çevre, uyuşturucu ve sağlık gibi bütün dünyanın ortak sorunu olan alanlarda önemli gelişmeler ortaya çıkmaya başladı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi doğal olarak bir kısmı Türkiye açısından da önemli yukarıdaki ortak sorunların çözümünü kolaylaştırıcı bir ortam yarattı.

Öte yandan Soğuk Savaş'ın sona ermiş olması aynı zamanda sadece Türkiye için önemli sayılabilecek yeni fırsatların da ortaya çıkmasına zemin hazırladı ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olması için belki de bir daha zor yakalayabileceği bir uluslararası ortam yarattı denilebilir. Özellikle Avrasya kuşağında Türkiye bölgesel bir güç olma fırsatını yakalamış gibi görünmektedir.[75] Türkiye'nin önüne çıkan bu fırsatın hangi ölçüde farkında olduğu ve bunu ne kadar başarılı değerlendirdiği ise soru işaretleri taşımaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi her şeyden önce Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecini başlattı ve bu ülke kısa bir süre içerisinde dağıldı. Sovyet dağılması Türkiye açısından önemli sonuçları da beraberinde getirdi. Sovyetler Birliği'nin dağılması altı yeni Türk devletinin doğmasına ve bağımsızlıklarını kazanmalarına zemin hazırladı. Bu gelişme Türkiye'nin bölgede daha büyük ve etkili bir rol oynamasının da önünü açmış bulunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ulaşılması hayal gibi görünen Türk dünyası ile Türkiye arasında en önemli engel bu şekilde ortadan kalk-

75) Aytaç Eker ve Uğur Kılınç, 'Dış Politikada Gelişmeler ve Türk Dış Politika Perspektifleri', *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II*, Cilt.23-24, 1998, s.1334.

mış bulunmakta ve Türk Cumhuriyetleri arasında siyasal birliğin kurulmasının yolu açılmış bulunmaktadır.[76] Bunun anlamı ise belki de yüz yıldır hayal edilen bir rüyanın gerçekleşmesi için gerekli olan zeminin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu rüya ise Türk dünyasının birliğinin sağlanması olarak adlandırılabilir.[77] Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ortaya çıkan bu fırsatlardan dolayı 21. yüzyıl Türk asrı olacaktır denilmeye başlanmıştır.[78]

Öte yandan Soğuk Savaş'ın sona ermesi Doğu-Batı cepheleşmesi bağlamında Türkiye'nin stratejik öneminin kaybolmasına yol açmakla birlikte, özellikle Sovyet dağılması sonrası ortaya çıkan yeni yapılanmada başka faktörlerden dolayı Türkiye yeniden dünya politikası açısından önemli bir stratejik konum kazanmış bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları oluşturmaktadır. Türkiye bir yandan bu yeni Cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurup bölgedeki etkinliğini artırma imkanı elde ederken, öte yandan dünyanın geleceği için hayati öneme sahip olan bu bölgelerdeki enerji kaynaklarının dünya pazarlarına aktarılmasında kilit bir konumda bulunmaktadır. Sonuçta geçmişte önemini büyük ölçüde ABD-Sovyet mücadelesi kapsamında değerlendirilen Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanan bir bölgede çok daha önemli büyük bir rol oynama fırsatı elde etmiş bulunmaktadır. Üstelik bu fırsatın büyük ölçüde Türkiye'nin dışında meydana gelen olayların bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Soğuk Savaş'ın sona ermesi gerek uluslararası dengeler açısından ve gerekse Türkiye için son derece önemli sayılabilecek yeni gelişmelerin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi beraberinde ideolojik temele dayalı cepheleşmenin ve bu cepheleşmenin neden olduğu gerginlik ortamının ortadan kalkmasına yol açtı. Doğu-Batı cepheleşmesi sona erdi, iki Almanya birleşti, Sovyetler Birliği dağıldı ve uluslararası sistemde güven ortamı oluştu ve daha yakın işbirliği için uygun bir zemin ortaya çıkmış oldu.

Öte yandan Soğuk Savaş döneminin sona ermiş olması NATO ittifakının geleceği konusundaki tartışmaları beraberinde getirdi. Avrupa Birliği siyasal bir birlik olma sürecini hızlandırırken, Avrupa'nın güvenlik sorunlarının Avrupa Birliği tarafından çözümlenmesi için gerekli girişimleri başlattı. Bütün bu gelişmeler güven-

76) Sami Güçlü ve Cengiz Ceylan, 'Değişen Uluslararası Dengeler Karşısında Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliğini Geliştirmenin Önemi', *Yeni Türkiye Türk Dış Politikası Özel Sayısı*, Cilt.3, 1995, s.339.

77) Türk Birliği hakkındaki fikirlerin yeni olmadığını 1910'larda Ziya Gökalp'in "Rusya yıkılıp viran olacak, Türkiye büyüyüp turan olacak", dizelerinde görmek mümkündür. B. Zakir Avşar, 'Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri İle İlişkileri', *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II*, Cilt.23-24, 1998, s.1396.

78) Reha Oğuz Türkkan, '21. Yüzyıl Kimin Asrı Olacak?', *Yeni Türkiye Türk Dış Politikası Özel Sayısı*, Cilt.3, 1995, s.503.

liğini büyük ölçüde NATO ittifakı üzerine kuran Türkiye için bir çok olumsuzluk doğurmaya başladı. Aynı şekilde Soğuk Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa'da yaşanan demokratikleşme süreci sonunda eski Doğu Bloğu ülkelerinin Avrupa Birliği'ne üye olma süreçleri başlarken, Türkiye'nin Birlik üyesi olma ihtimali Soğuk Savaş dönemine göre daha da azaldı. Yine Sovyet tehdidinin ortadan kalkması Türkiye'nin Avrupa güvenliği kapsamındaki öneminin azalmasına neden oldu. Bunun sonucu olarak Avrupa Birliği Türkiye'yi yeni oluşturulan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası içine almayı kabul etmemektedir.

Bütün bunlardan daha da önemli olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan bir çok çatışma Türkiye'yi kuşatan bölgelerde meydana geldi ve bu durum Türkiye için birçok yeni sorunun ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Ayrıca bu sorunlar ile ilgili olarak Türkiye'nin çıkarları ile Avrupa Birliği'nin çıkarlarının eski dönemdeki kadar örtüşmediği anlaşıldı. Sonuçta Türkiye çatışmaların yaşandığı ve çatışma çıkma riskinin oldukça yüksek olduğu bölgelerin tam ortasında kaldı.

Son olarak Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve bunun yarattığı gelişmeler neticesinde Türkiye, bölgesel bir güç olma, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinde daha etkili bir rol oynama ve Türk dünyası ile daha yakın ilişkiler kurma konusunda önemli sayılabilecek fırsatlar yakalamış oldu. Ayrıca Türkiye Dünya enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerin ortasında yer aldığı gibi, bu doğal kaynakların dünya pazarlarına sunulması için de önemli bir geçiş yolunu oluşturmakta ve bu durum Türkiye'nin stratejik öneminin daha da artması sonucunu doğurmaktadır.

21. YÜZYILA GİRİŞTE TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL SORUNLARI VE ÖNERİLER

*Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çufalı**

Bu çalışmada Türk dış politikasının Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya açısından 21. yüzyıla taşınan problemleri ve önüne açılan fırsatlar üzerinde durulacaktır. Türkiye'nin, bölgenin stratejik, kültürel, ekonomik ve tarihi durumu nedeniyle özel ve hemen hiçbir ülkenin elinde bulunmayan önemi ve bu önemin getirdiği sorunları vardır. Her şeyden önce bu bölge tarihsel olarak medeniyetlerin doğuşunun beşiğini yapmış, çıkar çatışmalarına sahip olmuş önemli bir konuma sahiptir. Türkiye tarih boyunca doğu-batı, kuzey-güney, gelişmiş-azgelişmiş, İslam-Hıristiyan, sağ-sol çatışmalarının veya çıkar odaklarının merkezi olmuş, bu nedenle de rahat yüzü görmemiş bir bölgenin merkezindedir. Ayrıca bu bölgede güç odaklarının yapısı ve çıkar çatışmalarına neden olan faktörler çok hızlı ve sık değiştiğinden bölgenin öneminin azaldığı zannedildiği anda daha farklı faktörler devreye girip daha da artmaktadır. Bunun son örneği Doğu blokunun yıkılmasından sonra etnik çatışmaların başlamasında ve Kafkaslar ve Orta Asya'nın ekonomik olarak dünyaya açılmasında görüldü.[1] Tüm bu problemlerin kesişme noktasında bulunmanın bedeli olarak 21. yüzyılın girişinde de yukarıdakilerin alt grubu olarak ortaya yeni çıkan veya önemi daha fazla artan su kaynakları, petrol taşımacılığı, su yolları ve blokların ortadan kalkmasıyla etnik problemlerin ortaya çıkışı ve yeni blokların oluşumu problemleriyle karşı karşıya gelmiş ve önemi daha da art-

* Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Öğretim Üyesi

1) Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgenin stratejik ve güvenlik yapısı hakkında değişik analizler için bkz: Hüseyin Bağcı, *Güvenlik Politikaları ve Risk Analizleri Çerçevesinde Balkanlar (1991-1993)*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1994. ss.1-12; Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, Ekim, 2000. ss.340-342.

mıştır. Böyle bir bölgede olan Türkiye'nin elbette problemleri ve o oranda da önemi azalmayacaktır.

Bu açıdan bakıldığında sadece komşuları ile arasındaki problemlerin adlarını sıralamak bile Türkiye'yi dış politikada nasıl zor günlerin beklediğine bir işaret sayılabilir: Yunanistan ile Kıbrıs, Ege, Batı Trakya; Bulgaristan ile Türk azınlık; Kafkasya ülkeleri ile petrol taşımacılığı, etnik gerginlikler; İran ile rejim sorunları, Irak ile etnik meseleler ve su, Suriye ile Hatay, su meseleleri ve etnik problemler gibi. Çemberi daha genişlettiğimizde karşımıza Balkanlardaki etnik çatışmalar (Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova), Kafkaslarda ve Orta Asya'da çıkar mücadeleleri, Ortadoğu'da Arap-İsrail sorunu çıkıyor. Coğrafyayı daha da genişletirsek Avrupa Birliği, A.B.D. ve Rusya ile ilişkilerin, hatta ekonomik açıdan bakıldığında Uzakdoğu ve Latin Amerika ülkelerindeki krizlerin bizi nasıl etkilediği ve ekonomik problemlerin ister istemez dış politikayı da etkilediği görülür.

Yunanistan'la problemlerimiz diğer komşularımızla olanlardan daha fazla yer kaplamakta, bunların en başında ise Kıbrıs meselesi gelmektedir. Kıbrıs, Türk-Yunan ilişkilerinin de ötesinde Türkiye'nin en önemli ve öncelikli dış politika konusudur. Kıbrıs meselesinin Türk dış politikası açısından her yönden, özellikle savaş tecrübesi, diplomasi, sanayi ve başka ülkelere bağımlılık konularında kazanımları olmuştur. Ama bunun yanında özellikle Ağustos 1974'teki Türkiye'nin adaya yaptığı ikinci harekattan sonra ve 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti[2] ve 1983'te de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanından[3] sonra Türkiye'yi uluslararası alanda en çok zorlayan da Kıbrıs problemidir. Özellikle Kıbrıs Rum kesiminin çok yakın bir gelecekte Avrupa Birliği'ne tam üye kabul edilmesi Türkiye'nin gelecekteki en büyük problemi, belki de içinden çıkılmaz bir konusu olacaktır. 4 Temmuz 1990'da Rumlar Avrupa Birliği'ne üyelik için başvurmuşlar,[4] 1998'de de tam üyeliğe geçiş görüşmeleri başlamıştır.[5] Üstelik Avrupa Birliği 1995 yılında aldığı bir kararla Kıbrıs Rum yönetimini tek muhatap kabul etmiş ve Türk toplumunu yok saymıştır.[6] Eğer Rum kesimi Avrupa Birliği'ne tam üye olursa bu durumda Türkiye KKTC ile bütünleşme sürecine gireceğini daha önce açıklamıştı. Bu durumun da Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini çıkmaza sokacağı açıktır ve sonucun da ne olacağını kimse tahmin edememektedir. Avrupa Birliği'nin ötesinde, dünyanın hemen tüm devletleri de Türkiye'nin Kıbrıs'taki konumundan hoşnut değildir. Birleşmiş Milletler değişik vesilelerle aldığı kararlarda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni devlet olarak tanımamış ve adadaki Türk askerini de işgalci olarak nitelemiştir.[7] Rum kesiminin Avrupa Birliğine tam üye olması karşısında en kolay çözüm Türki-

2) Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, Mayıs, 2000, ss.301-307.
3) *Ibid.*, ss.376-377.
4) *Ibid.*, s.382.
5) Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*. İstanbul: Der Yayınları, 2000, s.307.
6) *Ibid.*, s.304.
7) Uslu, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, ss.375-378.

ye'nin de en kısa zamanda AB'ye üye olmasıdır, ama Türk-AB ilişkilerinin tarihi ve Türkiye'nin ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkları göz önüne alındığında bu da yakın zaman için neredeyse imkansız görünmektedir. O nedenle Türkiye'nin bu konuda takip edebileceği en mantıklı yol bir yandan meselenin uluslararası bir sorun olmayıp Yunanistan ile ikili görüşmeler yoluyla çözüleceği ve görüşme konularının açık tutulacağı konusunda ısrar ederken diğer yandan da KKTC'nin tanınması için, en azından siyasi ambargoyu kaldırmak için, üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkileri geliştirip, ABD ve Avrupa nezdinde de Türkiye'nin vazgeçilemeyecek oranda önemli bir konuma sahip olduğu imajını kuvvetlendirmektir.

Ege Denizi'nde karasuları, kıta sahanlığı, adacıkların konumu ve bir oranda hava kontrol sahasının genişliği de Türkiye'nin Yunanistan ile halletmesi gereken meselelerdir. Adacıkların statüsü konusu Kardak kriziyle gündeme gelirken diğer konular 1974'ten itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Öncelikle karasuları meselesinden bahsetmek gerekirse, Yunanistan'ın iddiasına göre 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (UNCLOS) göre karasularını 12 mile çıkarma hakkı vardır.[8] Yunanistan Ege'de karasularını 1936'da 6 mile çıkarmış buna karşılık olarak Türkiye aynı tavrı ancak 1964 yılında göstermiştir.[9] Yalnız, Türkiye karasularını 6 mile çıkaran kanunda bir yanlışlık yapmış ve karasuları daha geniş olan devletlere karşı mütekabiliyet esasının uygulanacağını bildirmiştir. Bu hatasını daha sonra farkedip ancak 20 Mayıs 1982 tarihinde 4674 sayılı karasuları kanununu çıkartarak bu esastan vazgeçmiştir.[10] Yunanistan'ın amacı karasularını resmen 12 mil olarak kabul ettirmektir.[11] Bu amaçla uluslarası platformlarda girişimlerde bulunmaya devam etmektedir. Yakın zamana kadar ABD, Avrupa ve Rusya, Yunanistan'daki rejim istikrarsızlıkları ve Doğu-Batı çekişmesi nedeniyle 12 mil gerçekleştiğinde uluslararası suların azalacağı ve Ege'nin Yunan gölü olacağı endişesiyle bu değişikliğe taraftar değildi.[12] Fakat Yunanistan'ın Avrupa Birliğine tam üye olmasından sonra rejim endişelerinin sona ermesi nedeniyle Batı bloku 12 mil konusuna daha sıcak bakmaya başladı. Ege Denizi'nde karasuları 12 mil olarak değiştiği takdirde Ege'nin % 63.9'u Yunanistan, %8.3'üTürkiye'nin karasuları, ancak % 26,1'i uluslararası sular olacaktır. Böylece uluslararası sular azalacak hatta bazı bölgelerde Yunanistan'ın izni olmadan geçiş mümkün olmayacaktır.[13] Böylece Yunanistan ticaret gemilerini kontrol edebilecek, savaş gemilerini durdurabilecek, güvenlik nedeniyle bir süre için geçişleri durdurabilecektir.[14] Bu durumun kendisi

8) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, s.323.
9) Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990. Cilt: I: 1914-1980.* Ankara: İş Bankası Yayınları, 1993. s.840.
10) M. Cüneyt Yenigün, '12 Mil Karasuları Meselesi ve Ege Sorunu', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam, 1996. ss.136-137, 139.
11) *Ibid.*, ss.133-135.
12) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990.* s.841.
13) *Ibid.*, s.840.
14) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, s.327; Yenigün, '12 Mil Karasuları Meselesi ve Ege Sorunu', ss.142-143.

için önemini bilen Türkiye, Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması halinde askeri dahil her türlü önlemi alacağını açıklamış bulunuyor.[15]

Yunanistanla Ege'de diğer bir problemimiz kıta sahanlığı meselesidir. Bir ülkenin kıta sahanlığı karasularından itibaren 200 mile kadar olan karanın deniz altındaki tabii uzantısıdır ve o ülke bu bölgede her türlü ekonomik amaçlı araştırma yapabilir.[16] Yunanistan'a göre adalar Yunan karasının ayrılmaz bir parçasıdır ve adaların da kıta sahanlığı vardır. Türkiye ise adaların çoğunun kıta sahanlığının olamayacağını, bu adaların Türkiye'nin doğal uzantısı olduğunu ve coğrafi olarak karmaşık olan Ege'de kıta sahanlığının karşılıklı görüşmeler yoluyla çözümlenmesi gerektiğini savunuyor.[17] Türkiye'nin 1973'ten itibaren Türkiye'ye yakın Yunan adaları yakınında petrol arama izni vermesiyle başlayan kriz, 1976 Bern deklarasyonu'yla rafa kaldırıldı.[18] 1997'de bu deklarasyon teyit edildi ama hala çözümsüzlüğünü koruyor. Hava hakimiyeti konusu da kıta sahanlığı gibi çözümsüzlüğünü sürdürüyor. Hava hakimiyet sahası, bir ülkenin karasuları kaç milse havada da aynıdır. Yunanistan 1931'de hava sahasını 10 mile çıkardığında Türkiye buna ses çıkarmamış, ancak 1974'te ilk defa itirazını ileri sürmüştü.[19] Türkiye Ege Denizi üzerinde hava sahasının yaklaşık yarısının uluslararası hava sahası olduğunu, ayrıca Yunanistan 10 mili 1974'te uluslararası nitelikte ilan etmesinden hemen sonra buna tepki gösterdiğini söylemiştir.[20] Bu nedenle zaman zaman Türk uçakları 6 mile kadar hava sahasına girerek Türkiye'nin bunu kabul etmediğini fiili olarak göstermektedirler.[21] Ayrıca Yunanistan'ın NATO çerçevesinde hava sahasının 10 mil olduğu iddiasına karşılık ABD bunu 1994 yılında yazılı olarak reddetmiştir.[22]

Son yıllarda Türk-Yunan ilişkilerini gerginleştiren başka bir sorun da 1996 yılında Kardak krizi nedeniyle ortaya çıkan Ege Denizi'ndeki kayalık ve adacıkların statüsü konusudur. 1923 tarihli Lozan Antlaşması ve 12 ada ile ilgili anlaşmalarda adacık ve kayalıklardan söz edilmemiştir. Yunanistan, uluslararası teamülleri öne sürerek buraları doğal hakkı kabul ediyor, ama Türkiye adacıkların büyük bir bölümüyle ilgili herhangi bir anlaşma olmadığından ve 1947 Paris Barış Antlaşması'nda, sadece adları sayılan adalara komşu adacıkların durumu söz konusu edildiğinden dolayı adacık ve kayalıkların statüsünün belirsiz olduğunu iddia etmektedir. Türkiye çözüm olarak da Ege konusunda iki taraflı yapılacak görüşmelerde bu konunun çözüme kavuşabileceğini savunuyor.[23] Türkiye, Ege Denizi konularında Osmanlı'dan beri hep geri çekildiği ve bazan da yeterince önemini algılamadığı için

15) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, ss.295, 322.
16) *Ibid.*, ss.327-328.
17) *Ibid.*, ss.328-332.
18) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990*, ss.836-837.
19) *Ibid.*, s.838.
20) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, ss.333-335.
21) Necip Torumtay, *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996. s.105.
22) Yenigün, '12 Mil Karasuları Meselesi ve Ege Sorunu', s.148.
23) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, ss.339-342.

Ege'nin statüsü hep Yunanistan lehine, sonuca bağlanmıştı. Fakat, Türkiye'nin artık daha fazla geri çekilecek ve taviz verecek durumu kalmadığından, daha önce problem olmayan kayalıklar meselesinden dolayı Türkiye ile Yunanistan Kardak krizi meselesinde neredeyse savaşın eşiğine gelmişti. Yunanistan tüm Ege meselelerini uluslararası platforma çekerek kendi iddialarına meşru zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Günümüze kadar diğer devletlerin hemen her zaman Yunanistan ile Türkiye arasındaki konularda değişik nedenlerle Yunanistan lehine karar verdiklerini bilen Türkiye, Ege'deki diğer meseleler gibi bu meseleyi de ikili görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturmak istemektedir.

Batı Trakya konusu da zaman zaman Türk-Yunan ilişkilerini zedeleyen bir konu olmuştur. Batı Trakya'daki Türk nüfus Türk-Yunan ilişkilerinde Yunanistan için risk, Türkiye için avantaj teşkil etmiş ama Türkiye bunu hiçbir zaman kullanmamıştır. Yunanistan Türk nüfusunu pasifize etmek, azaltmak veya asimile etmek için çeşitli politikalar üretmektedir. Bunun için de çeşitli yollara başvurmaktadır. Bunlardan birincisi olarak Türk topraklarına yönelik kamulaştırma çalışmaları gösterilebilir. Yunan makamları kamulaştırılacak alanlar için çoğunlukla Türk gayrı menkullerini seçiyor. Buna ilave olarak çeşitli yasal düzenlemelerle bir Türk'ün başka bir Türk'e toprağını satması zorlaştırılmış durumdadır. Ayrıca Türk vakıflarına çeşitli vesilelerle el koyup gayrı menkulleri Yunan Eğitim Bakanlığı'na devredilme yoluna gidildi.[24] Bir de Türkler'in Yunanistan'dan dışarı çıkması durumunda vatandaşlığını kaybetmesi kolaylaştırıldı.[25] Ayrıca Yunanistan kendi topraklarında Türk değil, müslüman Yunanlıların bulunduğunu ileri sürmektedir. Lozan Antlaşması'nda Türk ve Rum kelimeleri yerine Türkiye'deki gayrı müslim azınlık ve Yunanistan'daki müslüman azınlıktan söz edilmişti. Ama aynı antlaşma gereğince yapılan ahali mübadelesi komisyonunun belgelerinde Türk kelimesi açıkça belirtilmiştir.[26] Tüm bu sayılanların dışında ayrıca Türk azınlığın kendi müftülerini kendileri seçmesini 1990 yılında cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle yasaklayıp buna uymayan müftüleri hapse attırması ve parlamentoya girebilmek için ülke genelinde konulan %3 baraj nedeniyle Türk milletvekillerinin ancak Yunan partilerinden aday olarak parlamentoya girebilmesi gibi zorluklar da sayılabilir.[27]

1980'li yıllarda Papandreu döneminde Yunanistan, Türkiye'den duyduğu endişelerini devamlı surette dile getirdi ve bunu dış politikası önceliğine aldı. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Türkiye ile Yunanistan, özellikle Ege konusundaki sorunların giderilmesi veya en azından ani gelişebilecek gerginliklerin önüne geçilebilmesi için bir dizi görüşmeler yapılmıştı. 1991 yılında Başbakan Mitsotakis Batı Trakya'nın durumunu düzeltmek için bazı vaatlerde bulundu ama değişen birşey

24) Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990. Cilt: II: 1980-1990*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991, ss.271-273.

25) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, s.347; Torumtay; *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*, s.111.

26) Torumtay, *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*, s.109.

27) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, s.346.

olmadı. Daha yakın tarih olan 1997'de yapılan Madrid görüşmeleri sonucu bir deklarasyon yayınlanmış ve iki taraf da sorunlara iyi komşuluk ve barış içinde yaklaşacaklarına, tek taraflı eylemlerden sakınacaklarına, karşı tarafın egemenlik haklarına, Ege'deki meşru ve hayati çıkarlarına saygı duyacaklarına söz vermişlerdir.[28] Bundan sonraki görüşmelerde de bu görüşler dile getirilmiş ama henüz somut adımlar atılmamıştır.

Bulgaristan ile ilişkilerimize gelince, Bulgaristan'da sosyalist rejimin yıkılışına kadar özellikle Türk azınlıklar konusu nedeniyle Türk-Bulgar ilişkileri istenilen seviyeye gelememişti. Bulgaristan özellikle 1984 sonlarından itibaren Türk azınlığın nüfusunu düşürmek için yoğun faaliyete geçmiş, Türkler'in adlarını değiştirerek slavlaştırmak veya 1989'da olduğu gibi Türkiye'nin kabul etmesiyle Türk azınlığa pasaport vererek 300 bin Türk'ün Türkiye'ye göç etmesine izin vermek suretiyle Bulgaristan nüfusunun yaklaşık olarak % 10'unu oluşturan Türklerin nüfusunu azaltma politikası izlemiştir.[29] Ama Bulgaristan'da 1990 sonrası başlayan demokratikleşme süreci, Avrupa Birliği'ne üye olma ve NATO ile yakınlaşma çabaları doğrultusunda Türk azınlığı önemli özgürlükler kazandılar, parlamentoya, hatta hükümete girdiler. Bu durum Türk-Bulgar ilişkilerinde önemli bir dönemeçtir. Ayrıca Bulgaristan'ın Türkiye ile ilişkileri ekonomik, askeri ve siyasi alanda da gelişmiştir. Yakın gelecekte Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerinde Bulgaristan'ın önemli bir yere sahip olabileceği ve değişik platformda işbirliğine girişebileceğimiz düşünülebilir.

Türkiye'nin sınır komşuları olmasa da diğer Balkan ülkelerindeki olaylar, hem Türkiye'nin tarihi mirası, hem o bölgelerdeki Türk nüfusunun içinde bulunduğu durum ve geleceği hem de Türkiye'nin stratejisi açısından Türkiye'yi ister istemez ilgilendirmektedir. Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'daki gelişmeler Türkiye'nin bölgedeki önemini artırmış durumdadır. Yunanistan ise Türkiye'nin bu bölgelerdeki etkisine her zaman karşı çıkmıştır. Genel politika olarak Türkiye Balkanlar'da meydana gelen etnik çatışmaların o devletlerin iç meselesi olarak kabul etmiş, bunun yanında azınlıkların haklarının korunması ve problemlerin barışçıl yollarla çözülmesini savunmuş, bunun için de BM ve NATO'nun girişimlerine katılıp çözüm yolları aramıştır.[30]

Kafkaslar, büyük bir kısmı ulus-devletlerini kuramamış 50 civarında etnik gruptan oluşan ve sorunları çok olan bir bölgedir.[31] Bu bölgede Türiye-Azerbaycan ilişkileri din, dil, kültür, tarih birliği ve bağları nedeniyle özel bir önem taşır. Azerbaycan'ın SSCB'den ayrılmasından sonra ilk olarak Türkiye tarafından tanınması

28) *Ibid.*, s.296.

29) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990. Cilt: II*, ss.308-316.

30) Türkiye'nin özellikle Bosna-Hersek savaşı sırasındaki düşünceleri ve barış çabaları için bkz: Bağcı, *Güvenlik Politikaları ve Risk Analizleri Çerçevesinde Balkanlar (1991-1993)*, ss.104-108.

31) Ali Faik Demir, 'SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Baglam, 1996. s.224.

ve ilk elçiliğinin açılması bu ilişkinin bir göstergesidir.[32] Hem bu ilişkiyi hem de Türk-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesini önemli ölçüde engelleyen sorun Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunudur. 1830'lu yıllarda Karabağ'ın nüfusunun % 65'i Türk % 35'i Ermeni iken,[33] 1923'ten itibaren Stalin'in girişimiyle Ermeni nüfusu artırılmış,[34] 1990'a gelindiğinde ise nüfusun %75'ini Ermeniler oluşturur duruma gelmiştir. Bu bölgeyi Ermenistan ele geçirdikten sonra etnik temizlik başlattığı için Türk nüfus son derece düşmüştür. Rusya'nın bu bölgede temel politikası Sovyet blokundan ayrılan diğer bölgelerde olduğu gibi ekonomik, siyasi ve askeri olarak tekrar kendi etkisi altında tutmaktır.[35] Türkiye için bölgede istikrar önemlidir, Rusya için ise istikrarsızlık. Çünkü çözüm üretilmediği müddetçe taraflar Rusların etkisine girip yardım bekleyecekler, böylece Rusya'nın bölgedeki etkinliği daha da artacaktır. Bu bağlamda Rus-Ermeni yakınlaşması Azerbaycan'ı yalnızlığa iteceğinden son zamanlarda Azerbaycan da Ruslarla ilişkilerini artırmış, sonuç olarak Türkiye'nin bölgedeki etkisi gittikçe azalmaya yüz tutmuştur.

Kafkaslar'da diğer bir sorun da Çeçen sorunudur. 1800'lü yılların ortalarında Çeçen-İnguşlar Ruslar'ın hakimiyetine geçmiş, SSCB döneminde II. Dünya Savaşı'nda Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle 1944 yılında 800 bin olan nüfusun tamamı Sibirya'ya sürgün edilmiş, 1950'li yıllarda da geri dönmelerine müsade edilmiş ama nüfusun ancak 200 bini dönebilmiştir.[36] Çeçenistan'a Rusların hakim olması ve istikrara kavuşması Ruslar için siyasi ve ekonomik yönden önem taşımaktadır. Öncelikle Çeçenistan'ın bağımsızlığını kabul ettirmesi durumunda Rusya içindeki diğer etnik gruplar da bağımsızlık yanlısı politikalarına hız verecekler ve bu da Rusya'nın hem birliğine zarar verecek hem de Kafkaslar'daki nüfuzunu azaltacaktır. Sadece Çeçenistan'da değil Kafkasya'nın tüm bölgelerinde Rusların doğrudan veya dolaylı olarak hakimiyeti Ruslar açısından ekonomik olarak da çok önemlidir. Bu nedenle Gürcistan'daki Abhazya sorunu da Gürcistan'ın Ruslara boyun eğmesi oranında azalmaktadır. Kazak, Türkmen ve Azeri petrol ve doğal gaz borularının bu bölgeden geçirilip geçirilmemesinde bölgenin istikrarı ve bu bölgedeki devletlerin Rusların egemeliğini kabul etmesi önemli rol oynayacaktır.[37]

Boru hatlarının geçtiği devletler hem petrol gelirlerinden önemli miktarda pay alacak hem de ekonomik ve siyasi olarak güçlenecektirler. Türkiye bu nedenle Bakü-Süpsa-Ceyhan boru hattının faaliyete geçmesi için çaba harcıyor. Bakü-Novo-

32) *Ibid.*, s.233.
33) Torumtay, *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*, s.193.
34) Demir, 'SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri', s.231.
35) M. A. Mert Gökırmak, 'Türkiye-Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu: Jeopolitik Bir Değerlendirme', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Baglam, 1996, ss.160-163.
36) Tansu Yıldırım, 'Çeçenistan Sorunu ve Türkiye', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Baglam, 1996. ss.189, 197-198.
37) *Ibid.*, ss.205-207.

rossisk hattı Çeçenistan'ın geleceğinin belirsizliği nedeniyle istikrarsız bir bölgeden geçme dezavantajı bir yana taşıma maliyeti olarak da Bakü-Supsa-Ceyhan hattına göre daha yüksektir. Hattın yapım maliyeti açısından bakıldığında Novorossisk hattı daha ucuz olmasına rağmen[38] taşıma ve yükleme maliyeti açısından Ceyhan daha avantajlı durumdadır. Örneğin Ceyhan'dan yılın her günü petrol yüklemesi yapılacak ve diğerine göre daha fazla yükleme kapasitesine sahipken, Novorossisk limanı her iki yönden de dezavantajlı durumdadır.[39] Tüm bu avantajlara rağmen Rusya'nın etkinliği ve petrolün tek bir hattan naklinin zorluğunu bilen Türkiye'nin tercihi, petrolün eşzamanlı çifte güzergahtan nakledilmesidir.[40]

Türkiye'nin son zamanlardaki girişimlerindeki başarısızlığı ve Rusya'nın çabaları sonucu Bakü-Novorossisk hattı hem daha kısa zamanda yapımı tamamlanacak hem de petrol ve doğalgazın önemli bölümü bu hattan geçecek görünümü veriyor. Bu durumda Türkiye'nin önüne Boğazlar sorunu başka bir problem olarak gelecektir. Çünkü petroller Boğazlar'dan nakledilmek zorunda kalacaktır. 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Türkiye ticaret gemilerinin geçişine ne savaş ne de barış döneminde müdahale edebilir. Dolayısıyla petrol tankerlerinin Boğazlar'dan geçişi Türkiye'ye yeni sorunlar getirecektir. Bir kere tankerlerin büyüklüğü ve taşıdığı petrol düşünüldüğünde bir tankerin batması veya kaza geçirmesi ihtimali nedeniyle İstanbul'un güvenliği her zaman tehlikede olacaktır. Ayrıca Boğazlar trafiği de bu durumdan etkilenecektir. Bu tankerlerin büyüklüğü göz önüne alındığında tehlikenin büyüklüğü daha da belirginleşir. 100 bin tonluk dev bir tankerin geçişi Boğaz trafiğinin bir gün kapanması demektir. Kazak petrollerinin taşınması ileride gündeme gelince, bu hattın ekonomik olabilmesi için yaklaşık her gün bir tankerin geçmesi, bu durumda Boğaz'ın sadece tanker geçişlerine ayrılması gerekir.[41]

Tüm bu durumlar Türkiye tarafından kabul edilemez risklerdir. O nedenle Boğazlar'dan geçişe yeni düzenlemeler gerekir. Probleme bir nebze çözüm olarak Türkiye 1 Temmuz 1994 tarihinde Boğazlar ve Marmara Deniz Trafik Düzenlemesi adıyla bir tüzük hazırlayıp yürürlüğe koydu. Bu tüzüğe göre geçişler Türkiye tarafından kontrol ediliyor ve yangın, kurtarma, bilimsel çalışmalar gibi olağanüstü durumlarda geçiş trafiğini geçici olarak durdurabiliyor.[42] Ama bu yeterli değil ve çözüm olarak da henüz ortada bir çalışma bulunmuyor.

Türkiye'nin Ortadoğu devletleriyle de yakın zamana kadar çözülmeyen ve hala çözüm bekleyen sorunları vardır. Bu konulardan gelecekte Türkiye'yi en fazla meşgul edecek de su meselesi görünüyor. Dünyadaki su kaynakları azalıp suya

38) Demir, 'SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri', s.238.
39) Gökırmak, 'Türkiye-Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu: Jeopolitik Bir Değerlendirme', s.180.
40) Demir, 'SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri', s.238.
41) Gökırmak, 'Türkiye-Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu: Jeopolitik Bir Değerlendirme', ss.180-181.
42) *Ibid.*, ss.182-183.

olan ihtiyaç artığı için suyun önemi her geçen gün daha fazla artıyor. Tüm dünyada 22 dolayında ülke su sıkıntısı çekiyor. Bu ülkelerin 14 tanesi Ortadoğu bölgesinde bulunuyor.[43] Bu nedenle uzmanlar gelecekte suyun öneminin petrole göre daha fazla olduğunu söyleyerek su savaşlarından bahsetmektedirler. Türkiye'de Keban ve Suriye'de de Tabka barajlarında 1973-74 kışında su tutulmaya başlanması dolayısıyla Irak'ın kullandığı suyun önemli miktarda azalması nedeniyle ilk kez Irak ile Suriye arasında 1975 yılında su krizi ortaya çıktı.[44] Daha sonra GAP çerçevesinde yapımına başlanan Karakaya ve Atatürk Barajları ise hem Suriye hem de Irak'ta rahatsızlıklara yol açmıştı, fakat İran-Irak savaşı ve Suriye'de Asi ırmağının Türkiye ile Suriye arasında Fırat'a benzer konumda olması nedeniyle problemlerin görüşmeler yoluyla çözümlenmesi yoluna gidilmiştir.[45] Özellikle Atatürk Barajı için su tutulmaya başlandığından beri Fırat nehrine bağımlı bir ekonomiye sahip olan Suriye, barajların yapımına ve Türkiye'nin suyu kontrol etmesine karşı çıkmaktadır. Türkiye 1987'de Suriye ile imzaladığı protokolde Suriye ve Irak'ın ihtiyacını karşılayacak oran olarak saniyede 500 m^3 su vermeyi taahhüt etti.[46] 1990 Ocak-Şubat dönemlerinde bu oran Atatürk Barajı'nda su tutmak için saniye'de 50-60 m^3'e kadar düştü. Ama yine de yıl ortalaması açısından 500 m^3'ten fazla su verildi. Buna rağmen Suriye daha fazla su istediğinden kısa bir süre için ilişkilerimiz gerildi.[47]

Aslında Fırat üzerinde baraj yapımı Suriye için de avantaj sağlamaktadır. Çünkü baraj kurulması halinde her mevsim aynı miktarda su verileceğinden mevsime göre Suriye'de meydana gelen sel ve su baskınları önlenmiş olmakta, ayrıca kuraklık döneminde de düzenli olarak suya sahip olabilmektedir. Son olarak, ırmağın önüne set çekilmezse su ile beraber her türlü pislik, kirlilik ve toprak akabilir. Bu nedenle barajlar suların temiz olmasını sağlamakta, böyleca Suriye temiz ve düzenli bir suya sahip olmaktadır. Ancak Suriye tüm bunları göz ardı ederek ısrarla Türkiye'nin su akımına engel olduğunu iddia etmekte ve Fırat konusunu çözüme bağlamak istemektedir. Türkiye ise bu iddiaya karşılık olarak Asi ırmağının da tartışmaya dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Asi ırmağının Türkiye açısından önemi Fırat konusunda elinde bir koz olmasından ileri geliyor. Çünkü Türkiye'nin Fırat üzerindeki faaliyetleri ne ise Suriye'nin de Asi üzerindeki faaliyetleri de aynıdır.[48]

Türkiye ile Irak arasında ise Dicle Irmağı konusunda özellikle İran-Irak savaşının bitmesinin ardından problemler belirmeye başlamıştır. Türkiye'nin su mesele-

43) Ali Faik Demir, Ö. Konuralp Pamukçu, 'Fırat-Dicle Havzası'nda Türkiye'nin Su Politikası', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam, 1996, s.267.
44) Gün Kut, 'Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye', Haluk Ülman (Der.), *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul: Tüses, 1991, s.110.
45) *Ibid.*, s.111.
46) Demir, Pamukçu, 'Fırat-Dicle Havzası'nda Türkiye'nin Su Politikası', s.270.
47) *Ibid.*, ss.279-280.
48) Gün Kut, 'Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye', s.112.

sinin Türkiye, Suriye ve Irak arasında beraber halledilmesi gerektiği ve Dicle konusunun da bu görüşmelere dahil edilmesi fikrine Irak sert tepki göstermiş ve Dicle üzerinde tarihsel hakları olduğunu ileri sürmüştür.[49] Fakat Irak'ın özellikle 1991 yılındaki Körfez savaşından sonra hem içeride hem de dışarıda üstesinden gelemeyeceği problemleri (Kürt, Şii toplulukları, ambargo, uluslararası sistemden soyutlanma, iç çalkantılar) nedeniyle bu konu askıya alınmış durumdadır. Su konusunda Türkiye'nin Barış Suyu projesi de bölgede hem Türkiye'nin önemini artırabilir, hem de Arap ülkeleriyle ilişkilerimizi geliştirebilirdi. 1986'da ortaya atılan ve önce Arap ülkelerine teklif edilen bu proje Körfez Savaşı'ndan sonra İsrail'in de devreye sokulmak istenmesiyle engellenmiş oldu. İsrail bölgede suya ihtiyacı olan ülkelerin başında geliyor. Suriye'ye ait Golan tepelerini işgalden vazgeçmeyişi de bu bölgedeki su kaynakları nedeniyledir. Projeye göre Seyhan ve Ceyhan ırmakları Suriye, Ürdün yoluyla S. Arabistan'a, diğer bir hat ile de Suriye, Ürdün, Kuveyt, S. Arabistan yoluyla körfez ülkelerine gönderilecekti. Ama Arap ülkeleri açıkça söylemeseler de İsrail'in de bu projeye dahil olacağı ve Türkiye'nin suyu stratejik amaçla kullanacağı ve Arapların da Türkiye'ye bağımlı olacağı endişesiyle bu projeye sıcak bakmadılar.[50]

Türkiye'nin su konusunda takip edebileceği en iyi ve yararlı yol, Irak'ın Dicle, Suriye'nin ise Asi hakkındaki itirazlarına rağmen görüşmeler yoluyla tüm su meselelerini beraber görüşüp bu ülkelerle, diğer konulardaki ilişkilerimizde onlara yakın olduğumuzu hissettirerek ve barışı arzuladığımızı bildirerek suyu ortak kullanma yollarını aramaktır. Zaten görünen o ki Suriye, Hafız Esat yönetiminden sonra Türkiye ile ilişkilerini gözden geçirerek iyi bir komşuluk ilişkilerine girmek ve gergin ilişkilerden kaçınmak istemektedir. İki ülke arasında PKK probleminin önemi azaldığı için daha iyi ilişkilerin önünde pek fazla engel kalmıyor. Sadece zaman zaman gündeme gelen Hatay'ın Suriye'ye ait olduğu iddiası ortada kalıyor ki bu da gün geçtikçe Suriye'nin gündeminden çıkmaktadır.

Türkiye-İsrail ilişkileri bölgede diğer ülkelerle ilişkilerimizi önemli ölçüde belirleyen bir faktördür. İran'ın bölgede bağımsız ve Amerikan karşıtı politika takip etmesinden sonra ABD'nin girişimleriyle Türk-İsrail ilişkileri 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren gelişip 1996'dan itibaren ise özellikle askeri ve ekonomik açıdan en yüksek seviyeye çıkmıştır.[51] Ayrıca Kıbrıs konusunda 1960'lı yıllardaki yalnızlık ve 1970'li yıllardaki petrol krizi nedeniyle Türkiye Araplar'a daha yakın politika izlemeye başlamasına rağmen[52] umduğu karşılığı bulamaması, Türkiye'nin ABD destekli İsrail ile ilişkilerini geliştirmesinde rol oynayan diğer bir faktördür. Bunlara ek olarak 1986-1987 yılında Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı güttüğü asimilasyon ve zorunlu göç politikası konusunda Türkiye'nin Arap ülkelerinin bazı-

49) *Ibid.*, 1991, s.111.
50) *Ibid.*, ss.117-119; Demir, Pamukçu, 'Fırat-Dicle Havzası'nda Türkiye'nin Su Politikası', s.281.
51) Süha Bölükbaşı, 'Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa', *Liberal Düşünce*, Cilt.4, Sayı.13, Kış, 1999, s.148.
52) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990*, Cilt.I, ss.846-850.

larından destek bulamaması ve Suriye ve Irak ile Türkiye arasındaki su sorunu da Türkiye ile bu ülkeler arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkiledi. Bunun yansıması ise Türk-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde kendini gösterdi.[53] Türkiye ne İsrail'e rağmen Arap ülkeleriyle, ne de Araplar'a rağmen İsrail'le ilişkilerini düzenleyebilir. Türkiye'nin politikası hem Arap ülkelerinin hem de İsrail'in birbirlerinin haklarını ve menfaatlerini kabul ederek barışa ulaşmasıdır.[54] Bu politikanın daha realist olduğu görüldüğü için iki taraf da yavaş yavaş bu gerçeği kabul etmeye başladılar.

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilere baktığımızda ise 1979'da Şah'ın devrilip dine dayalı yeni bir rejimin kurulması, o zamana kadar iyi olan ilişkilerimizi zedelemiş ve ilişkilerin yönünü dine dayalı ideoloji tayin etmeye başlamıştır. Ama Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasından sonra İran'ın iç politikası gibi dış politikası ve komşularıyla ilişkileri de yumuşamaya başlamıştır. Türkiye ile İran arasında Avrupa'yı Asya'ya bağlayan kara ve demiryollarının geliştirilmesi[55] ve Türkmen doğalgazının İran üzerinden Türkiye'ye gelmesiyle bölgede ticaretin gelişmesi ve bu doğrultuda iki ülke ilişkilerinin düzelmesi bölge barışı ve ticareti için önemli bir fırsattır.

Genel olarak bakıldığında Türkiye'nin etrafında iyi ve istikrarlı ilişkiler içinde olduğu bir ülke yok görünüyor. Ama Türkiye ekonomik ve siyasi olarak güçlü, istikrarlı ve rejim konusunda endişelerinin azaldığı ölçüde dış problemleri çözüme kavuşacaktır. Önemli olan kendi büyüklüğünün ve potansiyelinin bilincinde olmasıdır. Son olarak denilebilir ki Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede hangi devlet olursa olsun sorunların ve başka güçlerin egemenlik ve çıkar çatışmalarının bitmeyeceği bilinciyle sorunlara yaklaşılmalıdır.

53) Bölükbaşı, 'Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa', ss.144-145.
54) Şule Kut, 'Filistin Sorunu ve Türkiye', Haluk Ülman (Der.), *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul: Tüses, 1991, s.29. Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.349.
55) Torumtay, *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*, s.266.

KÜRESELLEŞMENİN ALGILANMASI: "PARANOYA MI, TÜRK ASRI MI" PARADOKSU

*Prof. Dr. Mim Kemal Öke**

Türkiye zaten "küresel" bir güç. Üç kıtaya yayılmış Osmanlı Devleti'nin mirasçısı, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyeti halkı Müslüman olup da NATO, OECD, Avrupa Konseyi gibi Batı kuruluşlarına üye olan tek ülke. Askeri gücü açısından NATO içinde ikinci sırada yer alan Türkiye'nin silahlı kuvvetleri BM'in küresel operasyonlarında başarılı performans sergiliyor. Uluslararası ölçümlere göre XX. Yüzyılın sonunda dünyanın en büyük ilk yirmi ülkesinin içinde. Dünya ekonomisine yön veren 20 ülkeyi bir araya getiren G-20 Grubu'nun üyesi. Ayrıca, bugün dünyada 200 milyon kişi Türkçe konuşuyor ve o ülke ve toplumlarla Türkiye'nin sıcak ilişkileri var.

Öte yandan Türkiye, küreselleşmeden ister istemez etkileniyor. İletişim Devrimi'nin, iktisadi küreselleşmenin, güvenlik kaygılarının toprakları üzerinde yankı bulduğu bir ülke, Türkiye. Ayrıca küreselleşme olgusu sınırlar içindeki hayatı da etkiliyor. Çevre sorunlarından, etnik/dini kimlik krizlerine, göçlerden, McDonaldslaşmaya, mimariden televizyon programlarına, post-modern teşhirlerden gelir dağılımındaki adaletsizliğe kadar küresel trendler ulusal ölçekte kendi oluşumlarını yaratmakta. Kısacası, Türkiye küreselleşmeden soyutlanmış, yalıtılmış değil. Ana mecrasında...

Küreselleşme, dünya ile birlikte hareket etmeyi "muasır medeniyeti aşmak" vasiyetinin vazgeçilmez koşulu gören Türkiye'yi ilginç bir dönemeçte yakaladı. Soğuk Savaş'ın bitmesi rahatlama mı, yoksa misyonsuzluk rehaveti mi getirdi, tartışılır. Ancak, bazı kesimler için bu süreçte Orta Asya'nın "azatlığı" beklenmedik bir

* Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

sürpriz, dolayısıyla sevinç ve gelecek için ümit kaynağı olmuştu. Yine de aynı dönemlerde "Yeni Dünya Düzeni"nden sıkça söz edilmesi ulusal bir tedirginlik yaratıyordu. "Türk'e Türk'ten başka dost yoktur" atasözleri ile büyümüş ve dünya değerler araştırmasına göre bırakınız kurumlarına, birbirine dahi güveni olmayan Türkiye halkının, alışık olduğu komplo teorilerine yeni bir halka ekleniyor ve "Sevr Sendromu" bir kez daha, fakat bu Yeni Dünya Düzeni ile irtibatlandırılıyordu. Türk modelinin şu veya bu nedenlerle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde yıldızının kısmen sönüşü ve Türkiye-Türkistan ilişkilerinde girilen realist dönem, Soğuk Savaş sonrası uluslararası iklimin Ankara'nın milli çıkarlarına ne denli "katkıda" bulunduğu, bulunacağı, tartışmaya hatta sorgulanmaya başladı.

Bush'un bir süre devlet stratejisi haline getirdiği (ve sonradan vazgeçtiği) Yeni Dünya Düzeni'nin küreselleşme olgusu ile göbek bağı bir yerde kesilse de, Türkiye'de sağ milliyetçilerle, sol yurtseverler bu yeni trend hakkındaki kuşkularında ortaktılar. Küreselleşme masaldı, aldatmacaydı; digital ve/ya "uygar" sömürgeciliğin yeniden ambalajlanmış haliydi. Olguyu ilki, milli kimliğin parçalanmasına; ikincisi ise ekonomik uydulaşmaya yönelik akım olarak değerlendirdiklerinden doksanların başında Türk siyasi düşünce hayatında felsefi bir oydaşma yaşandı!. Yıldızoğlu, globalleşmeyi "ABD'nin dünya piyasalarını Amerikan sermayesine açma stratejisi ve politik - askeri hegemonyasını yeniden oluşturma girişimi"[1] derken, herhalde aynı zamanda muhafazakarların da kalbindekine tercümanlık yapmaktadır. Tuna, globalleşmeyle farklar/ayrılıklar sivil toplum adına kaşınmakta, ulus devlet dahil yutulamayacak ne varsa bölünüyor derken de soldan tasdik görüyor olmalıdır.[2] Her iki grubu da, ilginçtir, Küresel Toplum'un hakları; katılımcı, çoğulcu kozmopolit demokrasi gibi yükselen diğerleri pek etkilememekte. Özdek'e bakılırsa, "soyut olarak çekici görünen bu argümanlar, emperyalist bir global sistemin sömürücü, baskıcı doğasını ve pratiğini hegemonya değirmenine su taşımaktan başka bir işlev göremiyor.[3]

Gelişmeler son hükümetin -ANASOL-M- sandıktan çıkan kompozisyonunu belirlediği gibi; koalisyonun mevcut eğilimleri de kamuoyunun küreselleşmeye karşı tavrını daha da kesinleştirdi. PKK ile savaş, Hizbullah'ın ortaya çıkışı; Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki milli savunma reflekslerinin doksanlarda yeniden güçlenmesine yaramıştı. Bu arada ulusal bir özveri ile bir araya geldikleri ve istikrar uğruna birbirlerine nazik bir tahammül gösterdikleri görülen MHP-DSP partnerliğinin tek parti dönemindeki CHP'yi aynı adla anılan partinin parlamento dışında kalmasına karşın, aratmadıkları; "Kuva-yi Milliye" kabinelerini anımsatan bir vizyona sahip oldukları hem söylendi, hem-muarızlarınca eleştirildi. Belki de bu dönemde Türkiye siyaseti de, ister istemez, küreselleşmenin o çok çelişkili, karmaşık rüzgarla-

1) Ergin Yıldızoğlu, *Globalleşme ve Kriz*, İstanbul: Alan, 1996.
2) Korkut Tuna, 'Batı Yayılmacılığı, Küreselleşme ve Son Lokmalar: Milli Ahlak Meselesi', *Milli Kültürler ve Küreselleşme*, Konya, 1998, s.140. Tuna Korkut; 'Batı Yayılmacılığı, Küreselleşme ve Son Lokmalar: Milli Ahlak Meselesi' Milli Kültürler ve Küreselleşme (Konya, 1998).
3) Yasemin Özdek, *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları*, Ankara: Öteki, 2000, s.155.

rından biri olan etnik milliyetçilikten etkilenmişti. Atatürkçülüğün, milliyetçi ve laik ilkeleri günün koşullarında daha darlaştırılarak; cumhuriyeti korumak hassasiyeti ve duygusallığı ile "militan demokrasi"nin popülerleştirilmesine yol açtı. Türkiye demokrasisinin kendini, "demokrasiye karşı" olduğu ifade eden yıkıcı akımlara karşı yasal tedbirlerini almasının, demokrasilerdeki meşruluğu özellikle vurgulanmakta.

Söz konusu noktaya varışta, TSK'nin duyarlıkları ve bu duyarlılıklarını 28 Şubat Süreci'nde kamuoyu ile paylaşma yöntemleri, halkın küreselleşme ile ilgili oluşan kanaatlerini de etkiledi. Zaten yapılan çeşitli anketlerde Türk halkının herhalde "ordu-millet geleneği" ışığında olsa gerektir, diğer kurumlara kıyasla en fazla Orduya güven duyduğu saptanıyordu. Güvenlik konseptinin bütüncül bir genişlemeye tabi tutulmasıyla askeri tefekkür, Türkiye'de sivil tefekkürün belirleyicisi olmasa da, önemli bir parçası haline geldi. AB'ne giriş koşullarının dahi yerine getirilmesinde ciddi çekinceleri olduğu ifade edilen T.S.K.'nin Soğuk Savaş sonrasında sürat kazanan küreselleşmenin felsefi açılımlarının Türkiye'nin anayasal düzen ve toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek açık ve yakın tehlikeler haline gelebileceği endişesi baskın çıkmakta. Bu düşüncelerden hareketle 1992 ve 1997'de etnik ve dini riskler karşısında Milli Güvenlik Kurulu, ülke siyasetinde depremler yaratan yeni bir güvenlik projesini savunacak ve Devlet'e karşı tehditlerin kaynağı dıştan, içe çekilerek vurgulanacaktı.

Küreselleşme, ilginçtir, yönetim dışı telakki edilen ve/ya sivil toplumda konuşlanan İslamcı kesim tarafından öncelikle yadırganmadı. Tam aksine, modernite'nin paradigma zafiyeti onlarca hoşnutlukla karşılandı. Post-modern yaklaşımların pozitivizmi, sekülarizmi eleştiren yanları alkışlandı. Sivil toplum ve cemaatlere yönelik esnek, hatta teşvik edici söylemleri derhal benimsendi. Dahası, İslamcı kesimin tartışma söylemlerinin metodolojik arka planını oluşturdu. Örneğin, Medina Vesikası ve "çok hukukluluk" tezleri bir anlamda bu çerçevede değerlendirilebilir. Post-modernite'nin etkisi, İslam'ın kamusal yüzlerine de yansıdı. Ancak, bir süre sonra küreselleşmenin getirdiği bu beraberlik eski coşkusunu kaybedecekti. İslamcı aydınlar, postmodern çoğulculuğun İslam'ı bir yerde eritmeye, protestanlaştırmaya hizmet edecek bir pusu olduğuna işaret etmeye başladılar. Hele, postmodernitede tek ve mutlak doğrunun olmayacağına dair eğilim, dini hassasiyetlerini rahatsız, hatta rencide ediyordu.

Küreselleşme karşısında aydınların Türkiye'nin genel mecrasının dışında addedilemeyeceği ortadadır. Küreselleşme ile ilgili yerel süreçleri ve dönüşümlerin halka aktarılmasındaki yaklaşım, aralarındaki polemiklerden de etkilenmekte. Bilgi Çağı'nın (ve/ya Toplumu'nun) en kayda değer atılımı olan "Genetik Devrim"in Türkiye'ye intikalinde, bu keşifle ilgili küçümseyici, kuşkucu, hatta karamsar yaklaşımların, ilgili bilim adamlarınca kamuoyunda sergilenmesi, küreselleşme ile gelecilere yönelik olumsuzlamalara hiç katkıda bulunmadığını herhalde söyleyemeyiz. Zaten, fen bilimleri gibi kesinlik isteyen sahalarda Türk deprem profesörleri-

nin birbirleriyle çelişen açıklamaları güvensiz bir toplumda, yeniliklere karşı savunma psikolojilerinin artmasına da yol açmış olmalıdır.

Aydınlar bağlamında, küreselleşmeye ilişkin değerlendirmelerin cumhuriyetçi / demokrat ekseninden etkilendiğini de düşünüyoruz. İlk grupta olanlar, daha ulusal bir söylemde küreselleşmenin antipati toplayan boyutlarını işlerlerken; ikinci gruba ait aydınlar, küreselleşmenin kozmopolit demokrasiye geçiş için önemli ve vazgeçilmez bir fırsatı da beraberinde getirdiğini vurgulamaktalar. Küresel Toplumun insancıl boyutta inşaının olasılığı konusunda da ikinciler daha iyimserler. Sivil toplum ve katılımcı demokrasi ile bu dönüşümün sağlanabileceğine inanmaktalar. Yine, ilginç olan bir nokta da, bu bağlamda da sağ ve sol liberallerin düşünce sistematiklerinin bir yerde örtüşebilmesidir.

Türkiye açısından yine ilginç bir saptama da, küreselleşme ile AB'ye giriş tartışmalarının içiçe sürdürülmesidir. Nasıl Yeni Dünya Düzeni ile küreselleşme bazı odaklarca çakıştığı düşünülüyorsa, aynı şekilde, bu bağlamda da Avrupalılaşmakla Küresel Toplum'a katılım eşdeğer olarak addedilmekte. Bölgeselleşme, Küresel Toplum'a entegre olmanın bir merhalesi de olabilir, ondan tecrit olunabilecek bir yalıtılmışlığı da getirebilir. Hâlâ tartışılıyor. Öte yandan, AB'nin de Küresel Toplum'un neresinde olduğu, olmak istediği de pek belirgin değil. AB'nin nasıl bir koza oluşturacağını zaman gösterecek. Ne var ki, Türkiye'de AB'ye katılım, Soğuk Savaş yıllarına kıyasla, daha gözde. Temel nedenin ise Türkiye demokrasisinin derinleştirilmesi ve genişletilmesi için vazgeçilmez bir milat olarak görülmesi. Devletin hukuk bürokrasisinin açılış nutukları başta olmak üzere, Cumhurbaşkanı'nın KHK krizindeki tavrına halkın (ve aydınların) desteği bu yöndeki tercihi onayladıklarının sinyalleri... AB belki, bu çerçevede Küresel Toplum'la sosyalleşmenin acentesi olarak kabul görüyor. Belki de tam aksine, küreselleşmenin illetlerine karşı sığınılacak bir liman. Burada dış politikada Amerika'nın partnerliği egemen olsa da, sosyo-ekonomik ve kısmen kültürel açılımlarda Avrupa'yla bütünleşmenin tercih sebebi olduğu, geleneksel, hatta tarihi alışkanlıkların bir izdüşümü olsa gerektir diyebilir miyiz? Yine de, Türkiye'de liberal demokratların, numaralı/sız cumhuriyetçiler ve/ya etnik ve dini rejim özlemcilerine yataklık eden sözde aydınlar olarak zaman zaman eleştirilmeleri de rastlanır manzaralardan. Kısacası, Küresel Toplum'a bakış, belli bir toplumsal paranoya ile "Avrasya Kaplanı" olması istenen ve/ya kozmopolitleşmesini isteyenlerin coşkuları arasında akademik ötesi bir diyalektik çatışmaya sahne olmakta.

Aslında burada belki inkar edilmez bir gerçek var. O da Türkiye halkının, aynen bir zamanlar, Osmanlı aydınları ve yöneticileri gibi, Batı'dan ilmini, teknolojisini alan; ama siyasal alandaki açılımlarını temkinle karşılayıp, kültürel boyutlarını da reddeden mentalitesi... İşte bu yüzden, Bilgi Çağı'nın İletişim Devrimi'nin sunduğu nimetlerin-cep telefonu, internet vs. - özümsenmesi ve günlük hayata indirgenmeleri, küreselleşmenin diğer yüzlerini sahiplenmekten daha kolay ve hızlı oluyor Türkiye'de!.. Buna göre televizyon sahipliği, kişisel bilgisayar, faks, cep te-

lefonu ve internet kullanımı açısından Türkiye, rakamsal olarak, OGÜ'den biraz daha iyi konumdadır. Şırnak'ta bile açılan internet kafeler, ucuzlayan GSM'lerle Türkiye'nin iletişimde hızlı sıçradığı görülmekte.

Ne var ki, soru, Bilgi Çağı'nın, Toplum'un neresindeyiz şeklinde konulunca, istatistiki göstergeler daha mütevazi sonuçlara işaret etmekte. Bilim ve teknoloji alanında yapılan Araştırma - Geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının GSYIH'ya oranına bakılınca, ileri ülkelerde bu rakam %2'nin üzerinde iken, Türkiye'de binde 8'dir. Öte yandan OECD'nin yıl içerisinde periyodik olarak yayınladığı Temel Bilim ve Teknoloji Göstergeleri (Main Science and Technology Indicators) başlığını taşıyan çalışmaya göre veri toplanabilen başlıca ülkelerde 1995 yılı itibariyle Ar-Ge harcamaları /GSYIH oranı şu şekildedir. İsveç %3.02 ; Japonya %3; ABD %2.58; Fransa %2.34; Finlandiya %2.32; Almanya %2.28, OECD'nin veri toplayabildiği ülkeler sıralamasında Türkiye en alt sırada yer almaktadır. Ülkemizde 1995 yılında Ar-Ge harcamaları / GSYİH oranı binde 0.38'dir. Ülkemiz araştırma ve geliştirme harcamaları yönünden gelişmiş ülkelerin çok gerisinde bulunmaktadır.[4]

Küreselleşme dünyasında rekabetçi her ülke giderek Ar-Ge yoluyla kendi modellerini, desenlerini, teknolojilerini yaratırken, Türkiye bunun önemini 1980'li yılların ikinci yarısından sonra kavramıştır. İmalat sanayiinin Kobi ağırlıklı olduğu düşünülürse ülkenin bu sahada ayıracağı fonların kısıtlılığı ortaya çıkacaktır. Büyük şirketler için bile Ar-Ge'ye ayrılacak finansın, yatırım faizleri caydırıcılığa neden olmaktadır. Bu nedenle devlet teşviki beklenmektedir. Devlet ise hedef olarak, 2000'li yıllar için Ar-Ge harcamalarının GSMH içindeki payının %1'i aşması ve bu harcamalar içinde özel sektör payının %30'lara çıkarılmasını öngörmektedir![5]

Eğitim düzeyi açısından Türk toplumuna tepeden bakıldığında görülen manzara, Bilgi Çağı açısından bir değerlendirmede içler acısıdır. Nüfusun içinde (1990) lise ve dengi okul mezunu %8, üniversite mezunlarının oranı sadece %11 kadardır. Buna karşılık okuma yazma bilmeyen artı bir okuldan mezun olmayanların oranı %35.4'tür. Gerisi bugünkü tanımla ilköğretim kademesini tamamlamış %53.7'dir. Bu son aşamada dahi kadınların oranı %48.5'ten ibarettir.[6]

İlköğretimi 8 yıla çıkaran Türkiye'de kişi başına düşen eğitim harcamaları istatistiklerine, kıyaslamalı olarak bakalım. Bu alanda 1994 itibariyle 2303 dolar eğitim harcamasıyla İsveç listenin başında görülmektedir. Norveç, Danimarka ve İsviçre gibi ülkelerde bu rakam iki bin dolar civarındadır. Türkiye için ise 69 dolardır!.. Ve bu rakamın içinde bilgisayar destekli eğitime ayrılacak bütçede mevcuttur.

TÜBİTAK, üniversiteler ve DPT gibi kurumlar, bilgi teknolojileri üreticisi konumunda değiller. Bir uzmanın diliyle, ilgili "konular gelişmiş ülkelerin deneyimleri ışığında tanıtılmaya çalışılıyor, raporlar ve toplantıların yayınlanmasıyla yeti-

4) C.C. Aktan & Mehtap Tuna, 'Bilgi Toplumu ve Türkiye', *Yeni Türkiye*, No.18, 1998, s.124.
5) Süleyman Demirel, *2000'a Girerken Türkiye*, Ankara, 25 Aralık 1999, s.144.
6) Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Altın, 1999, s.378.

niliyor".[7] "Kamunun Bilgi Çağı'na uyumu için en inatçı ısrarı gösteren TBMM üyesi Prof. Dr. Ziya Aktaş oldu. Parlamento içinde "Bilgi ve Bilgi Teknolojisi Grubu" 1998, oluşturdu; projeler sundu. Öte yandan, sivil toplumda strateji üretme etkinlikleri, hele böyle teknik bir alanda hayli kısıtlı. Ticari amaçlı iletişim/bilişim fuarlarını dikkate almazsanız da bu sahada Türkiye Bilişim Vakfı'nın varlığını anmak gerekir. "Küreselleşmenin getireceği fırsat eşitliğinin ve refah düzeyinin yerine toplumları, bilişim zengini ve bilişim fakiri olarak ikiye bölen bir ayırımcılığın kıskacına düşülme olasılığından" hareketle, Türkiye'nin Bilgi Toplumu olma yönündeki aydınlanma çalışmalarına, 98 kurum ve 153 kişiden oluşan kurucu üyeleri ile katkıda bulunuyorlar.[8] Bu çalışmayı Prof. Erkan'ın şu sözleriyle bitirmeli: "Aydın geçinenlerimizin önemli bir kesiminde bilgi toplumu gerçeğini kavrayıp, ona göre davranmak gerekirken, küreselleşmeyi sadece yeni emperyalizm olarak görüp; ona tepki üretmekten öteye gitmiyor. Bu nedenle ülkeyi bilgi toplumuna taşıyacak reform ve yeniden yapılanma çalışmalarında hiç bir ciddi adım atılmıyor. Kısacası toplumda bilgi toplumunu, bilgi teknolojileri ve bilgi çağının; mantık, işleyiş ve paradigmaları henüz yeterli kavranmamıştır. Sadece sınırlı bir kesim işin farkındadır. Ancak bilgi teknolojilerinin hızı yetişilebilir gibi değildir. Bu nedenle her başa geçen saniye, saat, gün ve yılda bilgi toplumuna geçme şansımızdan hep bir şeyler kaybediyoruz."[9]

7) Hüsnü Erkan, '21. Yüzyıla Girerken Bilgi Toplumu ve Türkiye', *Yeni Türkiye*, No.18, 1998, s.140.

8) Türkiye Bilişim Vakfı, *Çalışma Raporu*, 1999.

9) Hüsnü Erkan, '21. Yüzyıla Girerken Bilgi Toplumu ve Türkiye', *Yeni Türkiye*, No.18, 1998, ss.142-143.

İNSAN HAKLARI AMAÇLI TÜRK DIŞ POLİTİKASI: BİR FAKTÖR OLARAK AGİT[1] İNSAN HAKLARI NORMLARI

*Yrd. Doç. Dr. Fatih Karaosmanoğlu**

Giriş

Çağdaş dünyamızda insan hakları, sınırlamalara (constraints) rağmen artık ülkelerin dış politikalarına entegre olmuş durumdadır. İnsan hakları entegrasyonlu veya amaçlı bir dış politikanın, elbette entegre dereceleri veya hedefleri vardır ve farklıdır. Dolayısıyla, yapılan ve uygulanan insan hakları amaçlı dış politika kararlarının, hangi hedefe yönelik olduğuna bakmak gerekir. İnsan hakları amaçlı bir dış politikanın temelde dört hedefi sözkonusudur:

Bunlardan birincisi, insan haklarını uluslararası ilişkilerin gündeminde tutmaktır. Günümüzde ülkeler, en azından yaptıkları açıklamalar ve deklarasyonlarla bunu kusursuz bir biçimde yerine getirmektedirler. İkincisi, insan haklarına yönelik olarak standart geliştirmedir (standard-setting). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve AGİT İnsan Hakları Belgeleri'ne kadar bir çok insan hakları enstrümanlarının varlığı, standart koyma ve geliştirme hedefi bakımından bir problem olmadığının bir göstergesidir. Üçüncüsü, insan hakları mekanizmalarının geliştirilmesidir. Yine, BM İnsan Hakları Komisyonu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve AGİT İnsani Boyut Mekanizması global ve yerel birçok mekanizmalar, ülkelerin insan hakları entegrasyonlu dış politika çıktıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncüsü, standart geliştirme sonucu ortaya çıkan insan hakları normlarının uygulamaya geçirilmesidir. Bu hedef, insan

* Dr. Fatih Karaosmanoğlu LLB (Ank), LLM (Nott's), PhD (Surrey), PA Güvenlik Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, Güvenlik Birimleri Enstitüsü Müdür Yardımcısı, email: fkaraosmanoglu@yahoo.com

1) Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı. Türkiye, bu teşkilatın kurucu üyesidir.

hakları karnesi kötü olan diğer hükümetlere etki yapmayı içermesi ve "çifte-standart" anlayışını beraberinde getirmesinden dolayı, insan hakları amaçlı bir dış politikanın pratikte en zor ve problemli olan bir hedefidir.

Bu makale, genel olarak, dış politikayı etkileyen faktörlerle ilgili olup, özel olarak, bir normatif faktör olarak AGİT insan hakları normlarının, Türk dış politikası karar yapına sürecini etkileme nedenleri üzerine olacaktır. Bunu yaparken, farklı kesimlerden kişilerin röportaj yolu ile alınan görüşleri analiz edilecektir. Yakın zamanda yaptığım detaylı bilgisi aşağıda verilecek çalışma,[2] AGİT insan hakları normlarının insan hakları amaçlı Türk dış politikası karar yapma sürecini etkilediğini göstermiştir. Aynı zamanda, AGİT'in öze ilişkin olmayan insan hakları normlarının, öze ilişkin olanlardan daha fazla dış politika karar yapma sürecini etkilediğini ortaya koymuştur. İnsan haklarının özüne ilişkin olmayan normlar ise, daha çok bir sistem ile ilgili normlar olduğundan burada aynı zamanda AGİT ve insan hakları sistemi üzerinde kısaca bilgi verilecektir.

AGİT: Temel özellikler ve Türkiye

AGİT, günümüzde 55 üyeli ve statü olarak "global" BM Teşkilatı prensipleri doğrultusunda faaliyet gösteren ve güvenlik, çevre, bilim ve teknoloji, demokrasi ve insan hakları gibi temel konuların tartışılıp, ilke olarak, "konsensüs" ile kararların alındığı yüksek seviyeli politik bir Avrasya forumudur. Tarihsel kökleri itibariyle 1950 li yıllara yani soğuk savaş dönemi başlangıç yıllarına dayanır. 1975 Helsinki Nihai Senedi ile 'konferans' biçiminde kurulmuş fakat 1994 Budapeşte zirvesi ile "teşkilat" haline dönüştürülmüştür.[3] 1990 Paris Zirvesi ile daha fazla kurumsallaşma sürecine giren bu teşkilat, 1999 İstanbul zirvesi ile 21. yüzyılda insan hakları bakımından hukuksal yapılanmaya doğru gitme eğilimi göstermektedir.[4]

Türkiye, Coğrafi alan olarak Vancouver'den Vladivostok'a kadar Kafkasya'yı ve Orta Asya Cumhuriyetlerini içine alan AGİT'e, baştan beri beri aktif olarak katılıp, ilkelerini destekleyici çizgide yer almıştır. AGİT, getirdiği mekanizma ile sözkonusu bölgede yeni güvenlik düzeni bakımından bir çerçeve sağlamıştır.

1975 Helsinki Nihai Senedi, Soğuk Savaş döneminde bloklararası işbirliği temelleri atılması bakımından bir süreç başlatmış ve Doğu-Batı ilişkilerine insan hakları ve temel özgürlükler kavramını sokmuş ve bunu katılımcı ülkeler için meşru ilgi alanı haline getirmiştir.

1990 Paris Şartının imzalanmasından bu yana yeni tehditler ve çatışma nokta-

2) Fatih Karaosmanoğlu, *Human Rights Norms in CSCE and The Behaviour of A State: Perceptions of Elities in Turkey*, Surrey: Surrey University, PhD Thesis, 1996.
3) 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren geçerli olmaya başlamıştır.
4) bkz: Fatih Karaosmanoğlu, '21. Yüzyılda İnsan Hakları Bağlamında AGİT ile Türkiye'nin İç Güvenliği Etkileşimi', *1. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu (Terör, etkileri ve çözüm önerileri) Bildirileri*, 27-28-29 Mart 2000, Elazığ, ss.329-344.

ları ile başa çıkabilmek düşüncesiyle AGİT'in rolü ve yapısı tedrici bir değişim göstermiştir. Bugün AGİT, getirdiği kurumları sayesinde güvenliğin tüm yönleri bakımından sürekli bir diyalog ortamı sağlamaktadır. Bu kurumların, AGİT alanında barış ve güvenliğin artırılmasına ve AGİT'in çatışma önleme ve kriz yönetimi yeteneğine önemli katkıları olmaktadır. Önemli bir nokta da şurasıdır: Budapeşte Zirvesinde, insan haklarına saygı, iç işlerine karışmama gibi AGİT ilkelerinin öncelikli bir önemi haiz olduğu, eşit ve istisnasızca uygulanacağı ve her bir ilkenin diğerleri dikkate alınarak yorumlanabileceği yinelenmiştir. En başından beri bu ilkeleri destekleyen Türkiye, AGİT bölgesinde güvenlik ve istikrarın AGİT yükümlülüklerinin tam olarak uygulanması sayesinde arttırılacağına doğal olarak inanmış olmaktadır.

Diğer AGİT üyeleri gibi, elbette Türkiye de insan hakları alanında üstlenilmiş yükümlülüklerin tüm üye ülkeler için ortak alan olduğunun farkındadır. Çünkü az sonra hakkında bilgi vereceğim İnsani Boyut Mekanizması bunu öngörmektedir. Diğer yandan, AGİT üyelerinin saldırgan milliyetçilik, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve terörizm de dahil tüm çatışma noktalarını ve insan hakları ihlallerine dikkat sarfetmeleri gereklidir. Türkiye AGİT'e atfettiği önem çerçevesinde, 54 AGİT Devlet veya Hükümet Başkanının katılımıyla 18-19 Kasım 1999 tarihlerinde İstanbul'da yapılan yüzyılın son AGİT Zirvesine ev sahipliği yapmıştır. İstanbul Zirvesi sırasında aşağıdaki AGİT belgeleri imzalanmıştır: Avrupa Güvenliği için İstanbul Şartı, AKKA Uyarlama Anlaşması, AKKA'nın adaptasyonuna ilişkin Nihai Senet, Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemlere İlişkin Viyana Belgesi, İstanbul Zirve Deklarasyonu.

Tüm üye ülkelerce imzalanan İstanbul Şartı, 21.yüzyıl Avrupası için bir güvenlik modeli oluşturmuştur. Şart, üye ülkeler arasında işbirliğine dayalı ilişkiler ve daha güvenli bir AGİT alanı yaratılması için rehber oluşturmuştur. Şart ayrıca, barış, istikrar ve özgürlüğün hüküm sürdüğü serbest, demokratik ve daha fazla bütünleşmiş bir AGİT alanı yaratılması açısından sağlam bir teminat niteliğindedir.

1999 İstanbul Şartı'nın, insan hakları bakımından içerdiği önemli konulardan bazı satır başlıkları şunlardır:

İnsan hakları, temel özgürlükler, demokrasi ve hukuk devleti AGİT'in kapsamlı güvenlik kavramının merkezinde yeralmaktadır. Düşünce ve inanç özgürlüğü de dahil insan hakları ve temel özgürlüklerin ihlali, hoşgörüsüzlük, saldırgan milliyetçilik, ırkçılık, şovenizm, yabancı düşmanlığı ve anti-semitizm ile mücadele edilecektir. Cinsiyet eşitliği, kadına karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması, kadın ve çocuklara karşı şiddetin önlenmesi de AGİT'in ele alacağı hususlar arasındadır. Ayrıca, hukuk devletine ve yolsuzluğun önlenmesine ilişkin yükümlülükler teyid edilmektedir. Diğer yandan, İstanbul Zirve Deklarasyonu, AGİT alanında tüm üye devletlerce endişe kaynağı olan Çeçenistan, Yukarı Karabağ gibi güncel sorunlar hakkında öneriler içermektedir.

Türkiye, insan hakları standardının yükseltilmesi amacıyla -yeterli olmamakla

birlikte- şüphesiz AGİT Belge ve normlarının da etkisi ve katkısı ile son yıllarda bazı adımlar atmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Terörist saldırılar dolayısıyla evlerini terkeden insanların geri dönüşlerini sağlamak üzere bir Acil Destek Programı uygulamaya konmuştur. Aralık 1996'da kayıp kişileri araştırmak için Emniyet Genel Müdürlüğünde 24 saat sürekli çalışan "Kayıp Kişileri Araştırma Bürosu' faaliyete geçmiştir. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu kurulmuştur. Bölücülük ve terör propagandası suçlarından haklarında dava açılmış veya hüküm giymiş sorumlu yazı işleri müdürlerinin cezalarının veya haklarındaki davaların ertelenmesi ve tahliye edilmelerine olanak tanıyan bir yasa tasarısı 14 Ağustos 1997 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Ceza Muhakemeleri Usulu hukukunda gözaltı süreleri indirilmiş, bunun sonucu, DGM kapsamındaki toplu suçlar için en uzun gözaltı süresi 30 günden 10 güne indirilmiştir. Ayrıca, adi suçlara ilişkin gözaltı sürelerinde de önemli indirimler yapılmıştır. Gözaltı sürelerinin 4 günü aşan kısmı için savcı ve hakim kararı alınması mecburiyeti getirilmiştir. Ayrıca, Bunun dışında, DGM kapsamına giren suçlarla ilgili olarak, gözaltı süresinin hakim kararıyla uzatılmasından itibaren sanıklar avukatlarını görebilme imkanına sahip olmaktadırlar. 1913 tarihli Memurin Muhakematı Kanunu'nu yürürlükten kaldıran Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun Tasarısı, 2 Aralık 1999 tarihinde TBMM'de kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği" 1 Ekim 1998 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğin etkin bir şekilde uygulanmasını ve uygulamanın ciddi biçimde denetlenmesini teminen hazırlanan "insan haklarına saygı" konulu yeni bir Başbakanlık genelgesi 25 Haziran 1999 tarihinde yayınlanmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin yeniden yapılandırılarak üyelerinin tamamen sivil hakimlerden oluşmasına imkan veren Anayasa değişikliği, 18 Haziran 1999 günü TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilen ve aynı gün Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren yasa ile gerçekleştirilmiştir.[5]

Şimdi burada, AGİT'in sahip olduğu bazı temel özellikleri söyleyerek, daha yakından tanımaya çalışalım: Buna göre,

Birinci özellik, geniş güvenlik kavramı (comprehensive security) benimsenmiştir. Buna göre, politik, güvenlik, ekonomik ve insan haklarını da içeren insani boyut gibi bütün konular, barışın sürdürülebimesi için birbiri ile iç ilişkili hale getirilmiş konulardır. Bundan dolayı, bir konudaki gelişimin, eşzamanlı olarak, diğer bir konuda yapılan gelişmeye bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu karşılıklı ilişki, Helsinki Nihai Senedi'nin (HNS) 10. prensibi ve sonraki çeşitli belgelerde ifade edilmiştir.

İkincisi, insan hakları dahil bütün konuların katılımcı devletler tarafından periyodik tartışıldığı tek Avrupa forumudur. Burada şu hususu belirtmekte yarar vardır: AGİT, başlangıçta, bir de facto Doğu-Batı müzakere forumu olmakla birlikte,

5) http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ai/03.htm

bir "de jure" Doğu-Batı müzakere forumu değildi. Çünkü, "mavi kitap" olarak adlandırılan Helsinki İstişari Toplantıları Nihai Tavsiyeleri'nin 65. Kuralı, AGİT'in askeri ittifaklar dışında yer alacağını belirtmiştir. Bununla birlikte, 1986-1989 Viyana Toplantısı ile bu "de facto" durumdan uzaklaşılmıştır. Çünkü, özellikle Doğu ve Batı bloku ülkeleri belli insani sorunlarda birlikte eylemde bulunmuşlardır.[6] Günümüzde ise, "de facto ve de jure" olarak askeri doktrin sahibi olmayan bir kimliğe sahiptir.

Üçüncüsü, vatandaşlar yani bireyler, AGİT sürecinde yer almaktadırlar. Bu konu, Helsinki Nihai Senedi'nde şöyle vurgulanmıştır: "Hükümetler, kurumlar, organizasyonlar ve kişiler bu amaçların başarılmasına katkı sağlamada ilgili ve pozitif bir role sahiptirler".[7] Dolayısıyla, bazı ülkelerde AGİT taahhütlerini izlemek için Helsinki izleme grupları kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: çekoslavakya'da Charter 77, Moskova Helsinki İzleme Grubu, Birleşik Krallık'ta Helsinki İzleme Grubu, Washington/Newyork Helsinki İzleme Komitesi, Türkiye'de Helsinki Yurttaşlar Derneği.

Dördüncüsü, AGİT, kendisine dinamiklik ve süreklilik sağlayan takip etme veya izleme (follow-up) sistemi ile hareket etme yeteneğini geliştirmiştir. Bu sistem, diğerlerinin yanında insan hakları konularının gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu müteakip toplantıların amacı, AGİT taahhütlerinin yerine getirilmesi ve katılımcı ülkelerin yaptığı gelişmeyi değerlendirme ve aralarındaki işbirliğini geliştirme durumlarını müzakere etmektir.

Müteakip toplantılar, gözden geçirme (review or follow-up) ve ihtisas (intersessional or ad hoc) toplantıları olaral ikiye ayrılırlar. Gözden geçirme toplantıları, AGİT belgelerinin yerine getirilmesini gözden geçirmeye dayanmaktadır. Ayrıca, AGİT sürecinde ele alınan konularla ilgili öneriler bu toplantılarda gözden geçirilmektedir. 1975'den beri yapılan gözden geçirme toplantıları, 1990 Paris Şartı ile kural olarak iki yıl da bir yapılacak ve bu toplantılarda devlet ve hükümet başkanları da bir araya geleceklerdir. Yakın zamanda bu çerçevede 1999 İstanbul Zirvesi yapılmıştır. "Ad hoc" toplantılar ise, AGİT belgelerinde yer alan spesifik konuları daha fazla gözden geçirmek için iki gözden geçirme toplantısı arasında kalan süre içinde yapılmaktadır. Belgrad Gözden Geçirme toplantısından bugüne bu toplantılar yapılmıştır. Örnek olarak, 1989 Viyana Sonuç Belgesi (VSB), üçü insani boyut konferansı olan toplam onbir "ad hoc" toplantısının yapılacağı hükmünü getirmiştir.[8]

Beşincisi, AGİT belgeleri, pozitif hukuk bakımından hukuksal bağlayıcılığı olmayan ancak, siyasi bağlayıcılığı yanında hukuksal önemi olan belgelerdir. Burada

6) A. Bloed, 'The CSCE Process From Helsinki to Vienna: An Introduction', A. Bloed (Ed.), *From Helsinki to Vienna: Basic Documents of the Helsinki Process*, Martinus Nijhoff Publishers, 1990.
7) Helsinki Nihai Senedi'nin Katılımcı Devletler Arasındaki İlişkilere Ait Prensipler Deklarasyonu'nun 9. prensibi ve 1989 Viyana Sonuç Belgesinin 1. Bölüm 13. paragrafı.
8) İhtisas (ad hoc) toplantıların yetkisi hakkında hkz. Fatih Karaosmanoğlu, *An Evaluatin of the Human Rights Guaranties and Procedures under the CSCE process*, Nottingham: Nottingham University, LLM Thesis, 1992.

önemli bir nokta şudur: bir AGİT sonuç belgesi ilave taahhütler içerirse, HNS ve sonraki AGİT belgelerini değiştirme ve düzeltme yeteneğine sahiptir.

Altıncısı, katılımcı devletlerin toplantılardaki bütün kararları, konsensüs ile alınırlar. Bu prosedürel kural, AGİT'in önemli özelliklerinden biridir. Konsensüs prensibi "mavi kitap" olarak adlandırılan Helsinki İstişari Toplantılarının Nihai Tavsiyeleri'nde ve en son İstanbul Şartı gibi müteakip belgelerde de yer almıştır. Konsensüs, katılımcı devletin temsilcisi tarafından ifade edilen ve karar almaya engel oluşturucu olarak sunulan bir itirazın olmamasını ifade eder.

Son olarak, başlangıçtan beri AGİT kompleks bir yapıya sahip olmuştur. Katılımcı devletler, 1990'lara kadar sürekli bir personel ve binaya sahip olma veya belli programa dayalı toplantılar yapmayı amaçlamadı. Ancak, 1990 Paris Şartı ile başlayan ve 1992 Helsinki Kararları, 1994 Budapeşte Belgesi ve 1999 İstanbul Şartı ile de sürekli kurumsallaşan bir yapıya büründü. Dönem Başkanı, Parlamenterler Asemblesi, Bakanlar Konseyi, Kıdemli Memurlar Konseyi ve Sürekli Konsey gibi kurumları yanında, insani boyut ve insan hakları bakımından temel kurumları, 1992 Helsinki Kararları ile kurulan Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Merkezi ile Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri'dir.

AGİT: İnsani Boyut Mekanizması

AGİT'in insan hakları sisteminde önemli bir denetim aracı olan insani boyut mekanizması (İBM), ilk defa 1989 Viyana Sonuç Belgesi (VSB) ile kurulmuş olup AGİT'in kurumsallaşmasında önemli adımlardan biridir.[9] 1990 Kopenhag Sonuç Belgesi[10] ve 1991 Moskova Sonuç Belgesi ile bu mekanizma daha da genişletilmiştir. İBM, ilke olarak, iki ve çok taraflı görüşmeler, uzmanlar ve raportörlerin yer aldığı delil toplama, arabuluculuk ve görüşmeleri içeren çok aşamalı bir prosestir. Bahsedilen metodlar, VSB'nde belirtildiği gibi birlikte veya bağımsız olarak kullanılabilirler.[11] Görüşme (müzakere) prosesi aşağıdaki dört aşamayı içerir.

Bilgi Alışverişi.

Buna göre, AGİT katılımcı devletlerden biri, bir başka devlette insan hakları ihlallerinin farkına vardığında sözkonusu devletten konu ile ilgili bilgi talep edebilir. İlgili devlet buna cevap vermek zorundadır. 1991 Moskova Sonuç Belgesi'ne göre, talep edilen bilgi yazılı olarak *on gün* içinde yerine getirilmelidir.[12]

9) 1989 Viyana Sonuç Belgesi, 28 *International Law Materials*, 1989, 531.
10) 1990 Kopenhag İnsani Boyut Konferansı Sonuç Belgesi, *29 International Law Materials* 1305.
11) 1989 Viyana Sonuç Belgesi, 4. Bölüm, Paragraf 1-4, 28 *International Law Materials*, 1989, 531.
12) 1991 Moskova Sonuç Belgesi, Birinci Bölüm, 2. paragraf, 30 *International Law Materials*, 1991, 1670.

İki Taraflı Toplantı

Şayet birinci aşamada verilen cevabın yetersiz olduğu düşünülürse, bilgi talep eden devlet, ikinci aşamaya geçerek iki taraflı bir toplantı yapılmasını isteyebilir. Buna göre, yine 1991 Moskova Sonuç Belgesi'ne göre, kural olarak diplomatik yol ve karşılıklı anlaşma ile, talepten itibaren bir hafta içinde iki taraflı bir toplantı yapılmalıdır. Bu toplantıya, ele alıp inceleme ve sonuca varma amacıyla, iki ülke arasındaki gündemde olan insan haklarına ilişkin olaylar getirilir.

Bütün AGİT Devletlerine Bildirim

İki taraflı toplantının başarısız olması durumunda, suçlayıcı devlet, bu üçüncü aşamada, sözkonusu insan hakları olayını veya durumunu diplomatik yollarla bütün AGİT devletlerinin dikkatine sunabilir. Böyle bir hüküm getirilmesinin temel amacı, katılımcı devletlerin birinci ve ikinci aşama görüşme ve toplantılarını gizli tutmak zorunda olmadıklarını göstermektedir.

Konuların Tartışılması

Katılımcı devletler, eğer ilk üç aşamada, insan haklarına ilişkin aralarında mevcut görüşmeleri tatmin edici bir şekilde sonuçlandıramamışlar ise, birinci ve ikinci aşama görüşmelerini AGİT toplantılarına veya yıllık olarak yapılan insani boyut konferanslarına getirebilirler.

Denetim Mekanizması, bağımsız uzmanlar oluşturulmasıyla, 1991 Moskova İnsani Boyut Konferansı ile daha da güçlendirildi. Ancak, uzman görevliler sistemi veya delil toplama misyonu oldukca kompleks yapıdadır: Bu sistemin, gönüllü veye zorunlu olma biçimleri vardır. İnsani boyuta ilişkin özel bir sorunun çözümünü kolaylaştırmak için AGİT ülkeleri, görevlileri davet edebileceği gibi, davet talebinde de bulunulabilirler.

Moskova Sonuç Belgesi hükümlerine göre, AGİT uzman görevli ve raportörleri ile üçüncü kişi arabuluculuğu ve delil toplama getirilmiştir. Uzman görevlilerin rolü, AGİT'in insani boyutuna ilişkin sorunların çözümünü kolaylaştırmaktır. Bu konuda ilgili taraflar arasında iyi bir arabuluculuk hizmetleri yapılabilir. Uzman görevliler tarafından arabuluculuk hizmetinin yapılabileceği iki durum vardır: birincisi, insani boyuta ilişkin ülkesindeki sorunun çözümüne katkı için herhangi bir katılımcı devlet tarafından uzman görevli davet edilebilir (4. paragraf). İkincisi, herhangi bir katılımcı devlet, görüşmelere taraf diğer devletin, ülkesindeki insani boyuta ilişkin belirli problemi gidermek için, uzman görevliler davet etmeyi kabul edip etmeyeceğinin sorulmasını talep edebilir (8. paragraf). Uzman görevlilerin gözlemleri ve devletin buna ilişkin yorumları, sözkonusu gözlemler Kıdemli Memurlar Komitesi'ne intikal ettirilinceye kadar gizlidir.

Uzman görevlilerin atanması talebi, katılımcı devlet tarafından reddedilebilse

bile, AGIT raportörlerinin atanabilmesinden dolayı, İBM, bu durumdan ciddi anlamda etkilenmez (9. pragraf). Bundan dolayı, ilgili devlet kabul etsin veya etmesin, insani boyuta ilişkin ülkesindeki belirli sorunu gidermek için bir raportör gönderilebilir. Bu durumda ancak şu şartlara uygunluk olmalıdır: Birincisi, uzman görevlinin problemi çözmede başarısız olduğunu düşünen veya diğer devletin uzman görevliler göndermeyi kabul etmesini sağlamada başarısız kalan bir katılımcı devlet tarafından raportör talep edilebilir (9 paragraf). İkincisi, ancak bu durumda, raportör talebi enaz bir başka 5 katılımcı devlet tarafından desteklenmelidir (12. paragraf). Olağanüstü (acil) insani boyut prosedürü de vardır. Bu prosedüre göre, bir katılımcı devlet, insani boyut hükümlerinin yerine getirilmesine bilhassa ciddi bir tehlike olduğunu düşünürse, bir AGIT raportörü gönderilebilir. Ancak bu durumda katılımcı devletin sözkonusu talebi başka 9 devlet tarafından desteklenmelidir.

Dış Politika ve Faktörler

Bir devletin dış politikasını etkileyen, politik, sosyal, ekonomik ve normatif vb. bir çok faktör vardır. Literatürde dış politikayı etkileyen faktörler üzerine bir çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Örnek verilecek olursa;

Dış politikada karar-yapmanın ayrılmaz parçası olarak görülen kognitif süreçle ilgili olarak, diğerlerinin yanında, Hermann,[13] Chan,[14] and George[15] bireysel kişilik özellikle, rol, inanç sistemi ve durumsal faktörleri göstermiştir. Kollektif süreçle ilgili olarak, aşağıdaki çalışmalar kaydadeğerdir: karar rejimleri (Kegley),[16] ulusal rol anlayışları (Holsti),[17] nihai karar üniteleri olarak karar grupları (Hermann, M., Hermann, C. ve Hagan).[18]

İç faktörlerle ilgili olarak, iç politikalar, rejimler ve kültürel faktörler sırasıyla Hagan[19] ve Sampson III[20] tarafından çalışılmıştır. Uluslararası faktörlere ilişkin ola-

13) M. G. Hermann, 'Explaining Foreign Policy Behaviour Using Personal Characteristics of Political Leaders', *International Studies Quarterly*, Vol.24, 1980, pp.7-46.

14) S. Chan, 'Rationality, Bureaucratics, and Belief Systems: Explaining the Chinese Policy Debate, 1964-1966', *Journal of Peace Research*, Vol.16, 1979, pp.333-347.

15) A. L. George, *Presidential Decision-Making in Foreign Policy: The Effective Use of Information and Advice*, Boulder, Colo: Westview Press, 1980.

16) C. N. Kegley Jr., 'Decision Regimes and the Comparative Study of Foreign Policy', Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr., and James N. Rosenau (Eds.), *New Directions in the Study of Foreign policy*, London: Harper Collins Academic, 1991.

17) K. J. Holsti, 'National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy', *International Studies Quarterly*, Vol.14, 1970, pp.233-309.

18) in Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr.,and James N. Rosenau (Eds.), *New Directions in the Study of Foreign policy*, London: Harper Collins Academic, 1991.

19) J. D. Hagan, 'Regimes, Political Opposition, and Comparative Analysis of Foreign Policy', Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr., and James N. Rosenau (Eds.), *New Directions in the Study of Foreign policy*, London: Harper Collins Academic, 1991.

20) M. W. Sampson III, 'Cultural Influences on Foreign policy', Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr.,and James N. Rosenau (Eds.), *New Directions in the Study of Foreign policy*, London: Harper Collins Academic, 1991.

rak, çeşitli yazarlar çevrenin spesifik yönlerini tartışmışlardır. Örnek olarak, Moore, hükümet ve toplumsal etkiler, Karns ve Mingst[21] uluslararası organizasyonlar üzerine çalışmışlardır.

Normatif faktörle ilgili çalışma, bir devlet davranışı olarak dış politikayı etkileyen çevresel faktörler hakkındaki bir çalışmada önemli bir yere sahiptir.

Burada hemen ifade etmek gerekirse, uluslararası hukuk ve politika ilişkisine ait bir çalışma, davranışsal, siyaset bilimi, fonksiyonelist ve örnek çalışma gibi farklı perspektiflerden yapılabilmiştir. Davranışsal perspektif, uluslararası hukuk ve ulusal davranış arasındaki ilişki ile ilgilidir. Siyaset bilimi perspektifi ise, McDougal'a göre,[22] uluslararası hukukun ilkönce, birçok uluslararası süreçteki olgusal olaylar ve ikinci olarak, dış politika karar-yapmada yer alan ulusal karar yapıcıların rolü üzerindeki etkisinin değerlendirmesini sağlar. Uluslararası hukuk çalışmasında Corbett, Stone, Friedman ve Jenks tarafından kullanılan fonksiyonelist perspektif ise, hukuk gelişimi ve çalışması ile sosyo-ekonomik ihtiyaçların giderilmesi yakinen ilişkilendirilirse, uluslararası hukukun etkisinin geliştirilip etki alanının genişletilebileceğini önerir.

Hukuk-politika ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda davranışsal perspektife farklı yaklaşımlar da getirilmiştir. Uluslararası hukuk çalışmasında sistemler yaklaşımı ilk defa Katzenback ile beraber Kaplan[23] tarafından önerilmiştir. Buna göre, "uluslararası sistem", dünya politikalarında uluslararası hukukun rolüne ilişkin sistemik datanın organize edilebildiği ve bu dataya dayalı olarak da uluslararası hukukun gelecekteki rolünün tahmin edilebileceği, temel bir kavram olarak kabul edilebilir. Daha sonra Hoffman[24] ile Falk ve Mendlovitz[25] bu sahada sistemler yaklaşımının faydalılığını göstermişlerdir. Coplin tarafından kullanılan iletişim yaklaşımı ise, uluslararası hukukun diplomasi de dahil iletişimin önemli bir aracı olduğunu kabul eder.

Uluslararası normların hukuksal karakterli olup olmaması, normların dış politikaya etkisinde acaba ne derece önemlidir?

Bu soru beraberinde, hukuksal olan ve hukuksal olmayan normların belirleyici özelliklerinin neler olduğu sorusu gündeme getirmektedir. Kratochwill'in[26] ifade ettiği gibi, yaptırımların 'zorlayıcı' özelliği ile hukuk sistemi içinde 'mantıksal

21) M. P. Karns and K. A. Mingst, 'International Organisations and Foreign Policy: Influence and Instrumentality', Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr.,and James N. Rosenau (Eds.), *New Directions in the Study of Foreign policy*, London: Harper Collins Academic, 1991.

22) M. S. McDougal, *Studies in World Public Order*, New Haven: Yale University Press, 1960.

23) M. A. Kaplan and N. de B. Katzenbach, *The Political Foundations of International Law*, New York: Wiley, 1961.

24) S. Hoffmann, 'International Systems and International Law', in Klaus Knorr and Sidney Verba (eds.), *The International System*, Princeton: Princeton University Press, 1961, pp.205-237.

25) R. A. Falk, and S. Mendlovitz, *The Strategy of World Order: Vol.1, Toward a Theory of War Prevention; Vol.2, International law; Vol.3, The United Nations; Vol.4, Disarmament and Economic Development*, New York: World Law Fund, 1966.

26) F. V. Kratochwill, *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and domestic Affairs*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

silsile', hukuk normlarını diğer normlardan ayıran özellik olduğu genel olarak kabul edilmekle beraber, hukuk kavramının muğlaklığından dolayı hukukun net bir ayırdedici kriteri yoktur. Öte yandan, geleneksel hukuk anlayışı kategorisine girmeyen ve soft hukuk olarak nitelenen AGİT normları gibi norm tipleri de vardır.

Hukuksal ve hukuksal olmayan normları birbirinden ayırt edici net bir ölçüt olmamakla birlikte, Kratochwill, normların üç jenerik fonksiyona sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi, normlar; karar seçeneklerini netleştirmek ve bir karar yapıcının hesaba katmak zorunda olduğu faktörleri tasvir ederek, akılcılığı bu seçeneklere intikal ettirmek bakımından, plan ve projesi yapılan yol gösterici aygıtlardır. Burada normlar; aktörlerin kendilerini içinde bulduğu, seçenek durumlarının karmaşıklığını indirgeme fonksiyonuna sahiptir. İkincisi, insanların amaçlarını takip etmelerine, anlamları paylaşmasına, birbirleri ile iletişim kurmalarına, iddialarını eleştirmeye ve yaptıkları eylemlere gerekçe bulmalarına fırsat ve izin veren araçlardır. Üçüncüsü, müzakere ve yorum sürecine de etkilidirler. Çünkü, normlar muhakeme süreci yolu ile karar seçeneklerini etkilerler. Burada önemli olarak bahsedilmesi gereken şey, normların sadece uluslararası değil ulusal arenada da rol oynamasıdır. Bundan dolayı, hukuk, çeşitli normların karar yapma üzerinde sahip oldukları 'etki derecesi' konusu olarak görülmektedir.

20. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bazı çalışmalar da, devletlerin davranışını veya dış politikayı etkileyen normatif faktöre işaret etmektedir: Mueller[27] and Ray,[28] Kölelik ve güç kullanımına ilişkin normlardaki değişiklikleri tartışmışlardır. Kegley and Raymond,[29] ittifak davranışı ile ilgili normlar üzerinde çalışma yapmıştır. Starr,[30] uluslararası sistemde demokrasi yayılması ile ilgili normları araştırmıştır. Goertz and Diehl[31] and Strang[32] ise, dekolonizasyon normları üzerine çalışmıştır.

Türk Dış Politikası ve Normatif Gaktör Olarak AGİT İnsan Hakları Normları

Yakın zamanda tarafımdan yapılan bir çalışmada ise; Türkiye örneğinden hareketle, AGİT insan hakları normlarının bir devlet davranışına etkisi üzerinde durulmuştur.[33] Burada, devlet davranışı olarak dış politika, insan hakları amaçlı dış po-

27) John Mueller, *Retreat from Doomsday*, New York: Basic Books, 1989.
28) James L. Ray, 'The Abolition of Slavery and the End of International War', *International Organisation*, Vol. 43, Summer 1989, pp.405-439.
29) C. W. Kegley Jr., and G. A. Raymond, *When Trust Breaks Down: Alliance Norms and World politics*, Columbia: University of South Caroline Press, 1990.
30) H. Starr, 'Democratic Dominoes: Diffusion Approaches to the Spread of Democracy in the International System', *Journal of Conflict Resolution*, Vol.35, June 1991, pp.356-381.
31) G. Goertz and P. F. Diehl, 'Toward a Theory of International Norms', *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 36, December 1992, pp.634-664.
32) D. Strang, 'Global Patterns of Decolonization, *1500-1987*', Vol.35, *International Studies Quarterly*, December 1991, pp.429-459.
33) Fatih Karaosmanoğlu, *Human Rigts, the OSCE Process... Law and Foreign Policy: the Case of Turkey*, Ankara: Nobel, 2000.

litika karar yapma süreci biçiminde algılanmıştır. İnsan hakları amaçlı dış politika karar yapma süreci kavramı ise; Dışişleri Bakanı'nın kararları, Dışişleri Bakanı'nın karar vermesine ilişkin bürokrat tavsiyesi, gazetecilerin yorumları ve muhalefet partilerin beyanatlarını içerdiği biçiminde belirlenmiştir. Aslında, insan hakları amaçlı dış politika karar yapma süreci, bunların dışında da yasama organı ve menfaat grupları (interest groups) gibi bazı unsurları içerir. Ancak, parlamenter demokrasi bakımından yasama organının, genel demokratik yapı içinde hakim pozisyonda olmaması bakımından menfaat gruplarının dış politika karar yapma sürecinde yer almaları sınırlıdır. Diğer taraftan, bu çalışmada, dışişleri bakanından cevap alınamaması yazar tarafından sonucu değiştirici nitelikte görülmemektedir.

Diğer yandan, bu çalışmada, AGİT insan hakları normları, ilk defa, insan haklarının özüne ilişkin olan ve olmayan biçiminde sınıflandırılıp, norm tipleri ile bir devletin davranış tipleri arasında bağlantılı (contingent) bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Burada, öze ilişkin olmayan AGİT insan Hakları normları; bir temel hak ve özgürlük ile doğrudan ilgili olmayan, yani genel nitelikte ilke ve kurallar ile prosedürel kuralları içerirler. İnsan haklarına saygılı olma ilkesi,[34] insani boyut ve insan haklarına ilişkin konuların AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından gözden geçirilmesi,[35] insani boyut mekanizmasının kurulması,[36] insan haklarının korunumunun hükümetin birinci sorumluluğu olması[37] gibi ilke ve kurallar, bu çeşit normlara örnektir. 'Öze ilişkin' insan hakları normları ise, spesifik karakterli olup, ifade özgürlüğü, işkenceye tabi olmama vs. gibi doğrudan bir temel hak ve özgürlük ile ilgili normlardır.

AGİT insan hakları normlarının, doktirinde ilk defa, 'öze ilişkin olan' ve 'öze ilişkin olmayan' biçiminde tasnif edilmesi, bir devlet davranışında insan hakları normlarının analizi ve algılanması bakımından 'normatif model' olmuştur. Diğer yandan, norm tipleri ile davranış tipleri arasında bağlantılı bir ilişki üzerine çalışma, bir yandan, normların uluslararası ilişkilerdeki rolünü değerlendirmek, diğer yandan ise, dış politika ve insan hakları hukuku gibi devletlerin farklı davranış tiplerine ilişkin analitik aygıtlar ve dolayısıyle uluslararası ilişkiler teorisi geliştirilmesi bakımından önemlidir.

Buna göre, test edilen 30 test edilebilir hipotezle ilgili bulguların -biri hariç- hepsinin beklenen yönde çıkması (Tablo'ya bakınız), şu kavramsal hipoteze destek sağlamıştır: İnsan hakları amaçlı bir dış politikada; AGİT'in 'öze ilişkin olmayan' insan hakları normları, 'öze ilişkin' olanlarından daha fazla etkilidir.

34) *1975 Helsinki Nihai Senedi*, 14 292.
35) *1992 Prag Belgesi*.
36) 1989 Viyana Sonuç Belgesi, 28 *International Law Materials*, 1989, 531.
37) 1990 Paris Şartı, *30 International Law Materials*, 1991, *190*.

TABLO

AGİT İnsan Hakları Normlarının İnsan Hakları Amaçlı Türk Dış Politikası Karar Yapma Sürecinde Ortalama Etki (kılavuzluk yapma) Değerleri (Hipotetik data)

	Dış Politika Karar Yapma Süreci		
İnsan Hakları Normları	Bürokrat tavsiyesi	Muhalefet partilerin beyanı	Gazetecilerin yorumu
Öze ilişkin olan	3.733	4.446	4.447
Öze ilişkin olmayan	2.423	3.463	3.915

Kaynak: Fatih Karaosmanoglu, "Human Rights Norms in CSCE and the Behaviour of a State: Perceptions of Elites in Turkey", PhD Thesis (1996), Surrey University.

İnsan hakları amaçlı dış politika kararları, dört form içinde ortaya çıkacaktır. Buna göre sözkonusu kararlar; birincisi, insan haklarını uluslararası gündemde tutma, ikincisi, insan hakları normlarının geliştirilmesi, üçüncüsü, insan hakları mekanizmalarının geliştirilmesi, dördüncüsü, diğer hükümetler üzerinde doğrudan etki oluşturma biçiminde olacaktır. Ayrıca, insan hakları amaçlı dış politika kararlarının yapıldığı çevre, insan haklarının ihlal edilip edilmediğine yönelik iddia ve karşı iddiaların yapıldığı yerler değildir. Dolayısıyla, insan hakları amaçlı dış politika kararları, özde, tek taraflı olarak yapılırlar. Bu husus, diğer hükümetler üzerinde doğrudan etki yapmaya yönelik yapılan dış politika kararları için de geçerlidir. Bu kararlar, ya insan haklarının ilgili ülkede ihlal edildiği iddiasına dayanmakta, ya da ilgili ülkenin insan hakları durumuna ilişkin bilgi almaya yönelik talep edici özelliğe sahiptir. Böyle durumlarda olasılıkla genel karakterli normlar ve prosedürel kurallar, karar yapıcılara aslen kararlarının şekilenmesine yardım edip kılavuzluk ederler.[38]

Bu çalışmanın özellikle hipotezin dayandığı temel faraziyeler arasında şunlar yer almaktadır: insan hakları amaçlı bir dış politika karar yapma sürecinde yer alan aktörler belirlenebilirler. İnsan hakları amaçlı dış politika kararlarının muhatabı olan bir ülke, insan hakları ihlalleri veya problemlerinin olduğu bir ülkedir. İnsan hakları amaçlı dış politika kararları kriz durumları ile ilgili değildir. Çünkü, kriz durumlarında aktörler, başbakan, dışişleri ve içişleri bakanları vs. gibi kişiler ile sı-

38) Diğer bir devlet davranışı olan *insan hakları hukuku* ise, temel olarak, içinde tarafların aktif ve pasif olarak yer aldığı, dolayısiyle, insan haklarına ilişkin iddia ve karşı iddiaların yapıldığı bir süreci içerir. Bu süreçte, kararlara varırken insan hakları normları gerekçe olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayı, spesifik karakterli insan hakları normlarının genel karakterli insan hakları normlarından daha fazla dikkate alındığı kabul edilmektedir.

nırlıdır. Dış politika gibi bir devlet davranışı gözlemlenebilir, ölçülebilir ve çeşitli karar yapma durumlarında aktörlerin yer alması ile karakterize edilir.

Tartışma: Türk Dış Politikasında AGİT İnsan Hakları Normlarının Etki Nedenleri

Ortaya çıkan araştırma bulguları, AGİT insan hakları normlarının İnsan hakları amaçlı Türk dış politikası karar yapma sürecinde etkili olduğunu ortaya koyarken, ilginç olarak, Kamran İnan, AGİT insan hakları normlarının dış politikada dikkate alınmadığını, dolayısıyla bunların etkisinden bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Bunun gerekçesi olarak, bir yanda, insan hakları kavramının bir ülkenin ekenomik seviyesi ile ilgili olduğunu, diğer yanda ise, AGİT'in uluslararası bir teşkilat olarak fonksiyonunu yitirdiğini dile getirmektedir. Aşağıda görüşlerini yansıtacağmız diğer aydın ve bilimadamları ise, AGİT İnsan hakları normlarının Türk dış politikasında etkili olması konusunda farklı gerekçeler ileri sürmektedirler. [39]

Bunlar arasında Ali Karaosmanoğlu ise, AGİT belgelerinin, legal enstrümanlar olmakdan ziyade siyasi belgeler olduğunu, ancak, sözkonusu belgelerin, teamüli uluslararası hukuk bakımından önemli oranda hukuksal bağlayıcılığı olduğunu dile getirmektedir. Bundan dolayı şu açıklamaları yapmaktadır: birinci olarak, devletler genel olarak bazı istisnalarla birlikte uluslararası hukuk kurallarını dikkate alırlar. Bundan dolayı, bu kurallar dış politika karar yapma durumlarında da elbette dikkate alınacaklardır. İkinci olarak, Türkiye, uluslar arası hukuka uymada geleneksel diplomasiye sahiptir. Bunun için, Türkiye dış politika açıklamalarında bulunurken uluslar arası hukuk ve kurallarına atıf yapma ihtiyacını hisseder. Karaosmanoğlu ayrıca şunu da ifade etmektedir: Türkiye, bir Avrupa vokasyonuna sahiptir. Şöyle ki: 'siz Avrupalısınız...fakat Avrupalılaşma yolunda bazı yükümlülükleri yerine getirmelisiniz'. Bu vokasyon sonucu Türkiye, AGİT belge ve normlarını, 'Avrupalılaşma sürecinde yükümlülükleri yerine getirilmesi gereken enstrümanlar' olarak görmektedir.[40]

Rüchan Işık ise, Türkiye'nin dış politika alanında yerleşik, aktif ve tecrübeli bir bürokratik yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, insan hakları amaçlı dış politika kararları yapılırken, Türkiye'nin taraf olduğu bütün uluslar arası belgeler ve taahhütler dikkate alınırlar. Ayrıca, dış politikada her şey, yani, kişiler, sözlü ve yazılı anlaşmalar vs. uluslararası ilişkiler konusu içinde yer alırlar. Çağdaş, bağımsız ve modern bir devletin amacı, uluslararası ilişkiler ve hukuka aykırı hareket etmediğini göstermektir. Bununla birlikte, Işık, medya ve muhalefet partilerinin konulara gerçekçi yaklaşmamalarından dolayı hükümeti etkilediği konusunda şüpheli olduğunu dile getirmektedir. Medya ve muhalefet partilerinin yo-

39) Kamran İnan, Dışişleri Eski Bakanı ve Anavatan Partisi Milletvekili, röportaj: 25 June 1996, 13:30-14:10.

40) Prof. Dr. Ali L. Karaosmanoğlu, Bilkent Üniversitesi, Uluslarası İlişkiler Bölüm Başkanı, Röportaj: 9 Temmuz 1996, 11:10-12:00.

rum ve beyanlarında AGİT insan hakları normlarına atıf yapmalarını ise, verdikleri mesajları teyit amacı ile yaptıklarını ileri sürmektedir.[41]

Hüseyin Bağcı'ya göre, AGİT belge ve normlarının, evrensel legal değerlere sahip olmaması ve standardizasyonu henüz bitmemekle birlikte, yerine getirilmesi arzulanan ancak anayasa hukukunun üstünde olmayan yerel hukuksal değere sahip belge ve normlar olduğunu ifade etmektedir.[42]

Oğuz Özge ise şunları ifade eder: AGİT insan hakları normları, dış politikada amaç değil araç olarak kullanılırlar. Bundan dolayı, insan haklarına yönelik dış politika kararları alınırken, sözkonusu normlar iskelet ve çatı olarak ele alınmaz ve bu karar yapma durumlarında gözönünde bulundurulmazlar. Göz önünde bulundurulup dikkate alınsalar bile (dikkate alma %5 civarındadır), bu normlar hukuksal değil etik değere sahip olarak görülmektedirler.. Diğer yandan, AGİT normları, demoktatikleşme yolunda önemlidirler. Çünkü, demokrasi kavramı, AGİT sürecinde önemli bir yere sahiptir.[43]

Ahmet Tan'a göre; Türkiye'de politikacısı, hukukçusu ve biliminsanı ile herkes çağdaşlaşma ve batılılaşma görevine sahiptir. Bundan dolayı bazı ölçütlere sahip olmak gerekir. Bu anlamda AGİT, Avrupalılaşma bakımından en son gözden geçirilmiş belgelere sahiptir. Ayrıca, Türkiye tarafından AGİT belge ve normlarının dikkate alınması, Türkiye'ye görünürde bu AGİT normlarına uygun davrandığı biçiminde bir çerçeve sunar. Bundan başka, bu belge ve normlar, Avrupa Birliği'ne girişte Türkiye'nin pragmatizmine yardımcı olur. Dış politika açısından bakıldığında, ayrıca, AGİT belgeleri bütün avrupa ülkeleri tarafından imzalanmasından dolayı, Türk insanının avrupalıların gerisinde olmadığı, çağdaşlaşma yolunda olduğu ve AGİT normlarına uygun davrandığı imajını vermektedir.[44]

Yalçın Özer'e göre; bir yanda, bu normlar küreselleşmenin bir sonucu olarak dikkate alınıyorlar. Diğer yanda ise, insan hakları alanında AGİT düzenlemeleri ile Türkiye'nin durumu arasında büyük bir boşluk vardır. Bunun nedeni olarak, bazı hakların terörle mücadeleden dolayı kısıtlı olduğuna inanılmaktadır. Türkiye'de böyle bir boşluk dış politikada AGİT belge ve normlarına yapılan atıf ve bunların dikkate alınmaları ile doldurulmaya çalışılmaktadır.[45]

İnsan hakları amaçlı Türk dış politikası karar yapma sürecinde, AGİT'in 'öze ilişkin olmayan' insan hakları normlarının, 'öze ilişkin' olanlardan daha fazla etkili olmaları ile igili olarak şunlar ifade edilmektedir.

Rüchan Işık'a göre, dış politikada politik yaklaşım daha soyut şeylerle ilgilidir. Oğuz Özge'ye göre, genel olarak dış politikada genel karakterli normlar dikkate alı-

41) Prof. Dr. Rüchan Işık, Birleşmiş Milletler, ILO Ankara Ofisi Direktörü, Röportaj: 8 Temmuz 1996, 11:20-12:00.
42) Doç. Dr. Hüseyin Bağcı, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Röportaj: 4 Temmuz 1996, 10:00-10:45.
43) Büyükelçi Oğuz özge, T.C. Dışişleri Bakanlığı AGİT Daire Başkanı, röportaj: 3 Temmuz 1996, 14:30-15:50.
44) Dr. Ahmet Tan, Demokratik Sol Parti Milletvekili, Röportaj: 25 Haziran 1996, 14:00-14:45.
45) Yalçın özer, Türkiye Gazetesi Başyazarı, Röportaj: 4 Temmuz 1996, 17:15-18:15.

nırlar. Çünkü, dış politikada karar yapıcılar, genel olarak spesifik konularla ilgilenmez, bir konuyu ishat etme konumunda ele almaz ve aynı zamanda, genel norm ve ifadelerin spesifik (alt) konuları içine aldıklarını düşünürler. Ali Karaosmanoğlu ve Tan'a göre, 'öze ilişkin' normlar spesifik karakterdedir. Dış politikada spesifik karakterli normlar ise, karar yapıcılar ve devleti zor duruma sokma riski taşırlar. Bundan dolayı, dış politika karar yapıcıları, genel karakterli insan hakları normlarına atıfta bulunurlar.

Sonuç

Farklı bir yapıda ortaya çıkan AGİT, Türkiye bakımından önemi olan bir uluslararası teşkilattır. İnsan hakları sistemi bakımından sahip olduğu İnsani Boyut Mekanizması, bu teşkilatın farklı yapıda olduğunun somut bir göstergesidir. Bu sistem temelde, pozitif hukuk bakımından hukuksal bağlayıcılığı olan uluslararası sözleşmelere dayanmaz. Bununla birlikte, AGİT insan hakları belgeleri ve normları, Türkiye ve Türk dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Bir faktör olarak AGİT insan hakları normları, jenerik fonksiyonlarının ötesinde gerekçelerle insan hakları amaçlı Türk dış politikası karar yapma sürecinde etkilidir. Bunların başında, sözkonusu normların, hukuksal, politik, kültürel, ahlaki ve kültürel değerlere sahip olması gelmektedir. Diğer yandan, temel hak ve özgürlüklerin avrupa standartlarında garanti altına alınamaması, hukuk yanında dış politikada da sözkonusu normlara müracaat etme nedeni olabilmektedir.

Diğer yandan, AGİT insan hakları normları, insan hakları amaçlı Türk dış politikasında şu siyasi faydaları sağlayan araç niteliğindedir. Birincisi, Türkiye'nin bu normlara uygun davrandığı görüntüsü verir. İkincisi, Avrupa Birliğine giriş gibi Türkiye'nin pragmatizmine hizmet eder. Üçüncüsü, var olan bir Avrupa vokasyonu nedeniyle, yerine getirilmesi gereken yükümlükleri içeren AGİT insan hakları belge ve normları, Türkiye'nin Avrupalılaşma ve demokratikleşme yolunda önemli rol oynar. Dördüncüsü, Türkiye'de yaşayan insanların Avrupa insanının gerisinde olmadığı imajını oluşturur. Son olarak, Geleneksel ve tecrübeli diplomasiye sahip ülke olarak Türkiye, dış politika açıklamasında bulunurken uluslararası ilişkiler formu içinde yer alan AGİT belge ve normlarına atıfta bulunarak çağdaş ve modern bir devlet olarak, uluslararası topluma kendisini uluslararası hukuk ve ilişkiler aleyhine davranışta bulunmayan bir aktör olarak gösterir.

Genel olarak şu durumlar, Türk dış politikasında AGİT'in 'öze ilişkin olmayan' insan hakları normlarının 'öze ilişkin' olanlardan daha fazla etkili olduğu durumları gösterirler: a) Dış politikanın, daha prosedürel ve soyut konularla ilgili olması, b) Dış politika karar yapıcıların, genel norm ve ifadelerin özel olanları içerdiğini düşünmesi, c) Dış politika karar yapıcıların, kendilerinin veya devletin bir risk altına girebileceğini düşünmesi, d) Dış politika karar yapıcıların, somut durumları dikkate almamayı gerektiren zevahiri kurtarma isteğinin olması, e) Dış politika karar yapıcıların, spesifik yükümlülükleri ifade etmek istememesi.

İNSAN HAKLARININ ULUSLAR ÜSTÜ KORUNMASI VE TÜRKİYE: BAZI SORUNLAR*

*Yrd. Doç. Dr. İdris Bal***

Giriş

Bu makalenin amacı insan haklarının uluslar üstü korunmasının çerçevesini çizmek, insan hakları ile hukuk devleti ve demokrasi arasındaki önemli ilişkiyi vurgulamak, insan haklarının dış politika yapımında milli çıkarın ağırlığından dolayı dış politika aracı haline gelebileceğini Türkiye'den örnekler vererek açıklamak ve çözüm önerileri sunmaktır. Bu amaca ulaşmak için öncelikle insan haklarının uluslararası hukukun gündemine girişi önemli gelişmelerden örnekler verilerek açıklanacak, daha sonra hukuk devletinin anlamının ne olduğuna ve demokrasinin temel ilkelerine kısaca temas edilecektir. İkinci olarak ise, dış politika yolu ile uluslararası alanda insan hakları standartlarının yükseltilmesi düşüncesinin ve dış politika yapımındaki milli çıkar ve insan hakları ikileminin doğurduğu açmazlar üzerinde durulacaktır. Bazı durumlarda insan haklarının dış politika aracı haline getirildiği Türkiye'den örneklerle açıklanmaya çalışılacak ve bu konuda çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

---

* Bu makale *Yeni Türkiye*, Yıl.4, Sayı.21-22, Haziran 1998, ss.1389-1399 sayfaları arası yayınlanan 'İnsan Hakları, Uluslararası İlişkilerde Kötüye Kullanılması ve Türkiye' başlıklı makalenin gözden geçirilmiş, güncelleştirilmiş şeklidir. Bu makaleyi güncelleştirme sırasında, Polis Akademisi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mesut Bedri Eryılmaz makaleyi okuyarak güncelleştirmede katkıda bulunmuştur. Kendisine teşekkür ederim.

** Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi. e-posta: idrisbal@hotmail.com

İnsan Hakları, Hukuk devleti ve Demokrasi[1]

İnsan hakları terimi ile kastedilen haklar her ne kadar düşünürden düşünüre farklılık arz etmekle beraber, etnik kökenine, diline, inancına bakılmaksızın, insanın insan olmasından kaynaklanan hakları olarak kabul edilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bunların neler olduğunu listeleyen iki meşhur liste, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir. Yaşama hakkı, özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkı, düşünce vicdan din özgürlüğü hakkı, görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğü hakkı, işkence yasağı gibi haklar örnek olarak sayılabilir.[2]

İnsan hakları mücadelesi aslında insanlık tarihi ile başlar, çünkü bireyin haklarının monark, müstebit yönetici, devlet gibi iktidarı-gücü elinde bulunduranlara karşı korunması ile ilgilidir.[3] Her toplumda ve kültürde insan haklarının korunmasıyla ilgili gelişmeler ve mücadeleler olmakla beraber, diğer faktörlerin yanında önemli bir belirleyici faktör olarak, geçmişte bu hususdaki ihlallerin Batı'da daha fazla olmasının da çözüm arayışları için sağladığı motivasyon ve teşvik edici katkısıyla, insan haklarının milli ve uluslararası seviyede korunması ile ilgili somut adımlar Avrupa ve Amerika'da atılmıştır. 1215 Magna Carta'dan başlayarak en belirgin Fransız'ların 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi bu hususta Avrupa'daki hassasiyetin gelişim evresinden örneklerdir. 19. Yüzyılın ilk yarısında kölelikten nefret, köle ticaretinin ve kölelik müessesinin yasaklanmasına yol açtı. Ayrıca azınlıkların korunması uluslararası anlaşmalarda yer almaya başladı. Fakat bu hususdaki temel gelişmeler 20. yüzyılın ikinci yarısında görüldü; birçok gaddar, baskıcı davranışı yasaklayan uluslararası hukuk kurallarının gelişimine şahit olundu. Soykırımı en belirgin örnektir ve buna keyfi tutuklama, yargılamadan hapsetmek ve işkence yasağı gibi yasaklar eklendi. İnsan haklarını uluslararası eylem ile koruma klasik uluslararası hukukta yer almayan radikal bir fikirdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası hukukta göze çarpan gelişme insan haklarının korunmasıyla ilgilidir.[4] 20. yüzyıla kadar insan hakları ulusal sınırlar içerisinde ve ulusal hukuk içerisinde sınırlanıyordu ve uluslararası hukukun ilgi alanı dışındaydı. Önceden uluslararası hukuk ile iç hukuk kesin olarak birbirinden ayrılmış, birey uluslararası hukukun dışına çıkarılmıştı. Devletlerin kesin egemenliği öğretisi hakimdi.[5] Fakat 20. yüzyılın başından itibaren uluslararası hukuk bireye yönelmiştir. Devletin kesin egemenliği görüşünün terk edilmesi ile kişinin uluslararası hukukun karşı-

1) İnsan hakları ile ilgili genel bilgiler için bakınız: Arthur Henry Robertson and John Graham Merrills, *Human Rights in the World*, Manchester: Manchester University Press, 1989; Theodor Meron (Ed.), *Human Rights in International Law*, Oxford: Clarendon Press, 1989.

2) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin temel metni ve açıklamalar için bakınız; *Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1989.

3) Robertson and Merrills, *Human Rights in the World*, s.8.

4) *Ibid.*, ss.1-3.

5) Uluslararası sistemde Devletin egemenliği ile ilgili bakınız; Abdulkadir Baharçiçek, 'Global Uluslararası Sistemde Devletlerin Egemenlik Sorunu', *Bilgi Toplum*, Sayı.2, 1999.

sındaki durumu değişmiştir. İnsan hakları konusu uluslararası hukuktaki yerini özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması ile almıştır.[6] B.M Teşkilatı insan hakları sorununa önem vermiş ve kurduğu insan hakları komisyonuna, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi adı verilen bir belge hazırlattırmış ve 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirisi kabul ve ilan edilmiştir. Bu tarihi bildiri ile dünyada özgürlüğün, adaletin ve barışın temelini insanlık ailesinin tüm üyelerinin devredilemeyen haklarına saygı gösterilmesinin oluşturduğu inancı vurgulanmış oldu. Evrensel Bildiri tüm insanlık için ulaşmak istenilen ortak ideali şöyle belirtmiştir: tüm insanlar özgür, onurlu ve haklar yönünden eşit doğarlar. Evrensel Bildiri'de yer alan tüm özgürlük ve haklardan herkes ırk, renk, cins, dil, din, siyasal ya da herhangi bir başka inanç, ulusal yada toplumsal köken, zenginlik, doğuş yada herhangi bir ayırım gözetilmeksizin yararlanabilir.[7] Bir önsöz ile otuz maddeden oluşan bu bildirinin içeriği olan haklar ve özgürlükler dört guruba ayrılarak incelenmektedir. Birinci gurubu, 1789 Fransız devriminden beri gelenekleşen klasik bireysel hak ve özgürlükler teşkil ederken, ikinci gurubu aile hakları, üçüncü gurubu politik haklar ve kamu özgürlükleri, dördüncü gurubu ise, ekonomik ve sosyal haklar teşkil etmektedir.[8]

Gerçek kişilerin uluslararası yargı organlarında yargılanmaları savaş suçluları nezdinde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Nüremberg Askeri Mahkemesi ve Tokyo Mahkemesi'nde oldu.[9] Gerçek kişilerin yargı organlarına başvuru olanağı konusunda 20. yüzyılın başından itibaren bir gelişme görülmekteydi. Gerçek kişilerin başvurabileceği uluslararası mahkemeler kurulmaya çalışıldı. Uluslararası Ganaim Mahkemesi, Orta Amerika Adalet Divanı, Karma Hakem Mahkemeleri bu yöndeki çabaların örnekleridir. Fakat gerçek kişinin uluslararası durumu bakımından önemli bir belge Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. 20. yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşının tüm yıkıcılığı ile Avrupa kaynaklı olarak ortaya çıkması ve II. Dünya Savaşı sonrasında, siyasal, ekonomik ve toplumsal yönden Avrupa'nın içinde bulunduğu durum, II. Dünya Savaşı esnasında insanlığa karşı işlenen suçlar, yöneticilere ve devlet adamlarına karşılıklı anlayışa dayanan bir birliğin oluşturulması, yeni bir Avrupa kurulması düşüncesini benimsetmiştir. Bu birliğin Avrupa'dan yeni diktatörlüklerin yetişmesine ve Avrupa'nın yeni bir büyük savaşın içine düşmesine engel olacağı düşünülmüştür. Bu anlayış ile 1949 yılında Avrupa'nın ilk siyasal kuruluşu olan Avrupa Konseyi, "üyeleri arasında ortak varlıkları olan ülkü ve ilkeleri korumak ve yaymak, ekonomik ve toplumsal gelişmelerini sağlamak" amacı ile kurulmuştur. "İnsan haklarının ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi ve ko-

6) Edip F. Çelik, *Milletlerarası Hukuk, Cilt 1*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980, ss.464-465.
7) Şeref Gözübüyük, 'İnsan Haklarının Korunması', *Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1989, ss.42-45.
8) Çelik, *Milletlerarası Hukuk, Cilt 1*, s.470.
9) *Ibid.*, ss.459-463.

runması", Avrupa Konseyinin en önemli amacıdır. Avrupa Konseyi kurulduktan hemen sonra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni hazırladı ve bu sözleşme Roma'da toplanan on beş Avrupa ülkesinin bakanları tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde imzalanıp, on üye devletin bunu onaylayıp onay belgelerini Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne vermeleri ile 3 Eylül 1953'te yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme uluslararası hukukta yeni gelişmelere yol açmış, etkisi Avrupa dışında da görülmüş, insan haklarının daha iyi korunmasını teşvik edici olumlu bir katkısı olmuştur. Bu bağlamda örnek olarak, 1978 yılında yürürlüğe giren "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi" akla gelebilir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden daha dar kapsamlı fakat, uluslararası hukuka büyük katkısı olan, uluslararası hukukta yeni gelişme yolları açan bir sözleşmedir. Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'yle Avrupa İnsan hakları sözleşmesi arasında hukuksal nitelik farkı vardır. Birincisi bir bildiri olduğundan pozitif değeri tartışma konusu iken, ikincisinin ise bir sözleşme olduğundan bunu imzalayıp onaylayan devletleri bağlamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin, asıl ileri tarafı sözleşmenin taraflarının taahhütlerine uymalarını sağlamak amacıyla (m.19) kurduğu iki organdır: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Divanı. Komisyona, sözleşme hükümlerinin ve sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin çiğnenmesi halinde başvurulabilmekteydi. Komisyona başvurma hakkı, sözleşmeye taraf olan devletlere tanınmaktan başka (m.24) "sözleşmede tanınan hakların, Yüksek Akitlerden biri tarafından ihlalinden zarar gördüğü iddiasında bulunan her hakiki şahıs, hükümet dışı her teşekkül veya her insan topluluğu"na da bazı koşullarla tanınmış bulunmaktaydı (m.25). Avrupa İnsan Hakları Divanı bir yargı organı olmasına karşılık, Komisyon bir yargı organı değildi, incelemelerini bir raporla belirtirdi. Divanın önüne davayı ya üye devletler yada Komisyon getirebilirdi (m.44). Divanın yetkisi ancak bunu açık bir beyanla kabul eden devletlerle sınırlıydı. Divan davayı bir yargısal kararla sonuca bağlar ve hükmü kesindir ve taraflar Divan kararlarına uymayı yükümlenmişlerdir (m.53).[10] Mayıs 1994'te hazırlanan 11. Protokol yeterli imzaya ulaşarak 1998'de yürürlüğe girdi. Yeni yapılanmada Komisyon kalktı dolayısı ile başvurular doğrudan Mahkemeye/Divana yapılmaktadır. Mahkeme daha önce kısmi zamanlı (part time) çalışıyordu, şimdi ise tam zamanlı (full time) çalışmaktadır. Yeni yapılanmayla Mahkeme kendi içerisinde dairelere ayrılmıştır. Vatandaşların başvuru hakkı üye ülkelerce belirli sürelerle tanınıyordu, şimdi o da süreklilik kazandı. Sözleşmeyi imzalayan her devlet hem başvuru hakkını hem de mahkemenin yetkisini otomatik olarak, sürekli olarak tanınmış sayılıyor. Bu yapılanmaya paralel olarak AİHS'nin madde numaraları da değişti. Bu yeni yapılanmayla amaç Avrupa Konseyi'nin sağlamış olduğu insan haklarını koruma sistemini geliştirmektir. Bu sözleşme ile Gözübüyük'ün belirttiği gibi, bölgesel nitelikte insan haklarının etkili bir biçimde korunması için bir düzen kurulması ve üyelerin bazı yükümlülükler altına sokulması ile yetinilmemiş, bireyin uluslarara-

10) *Ibid.*, ss.471-474.

sı hukuktan doğan bazı haklarının olduğu da kabul edilmiştir. Böylece insan haklarının korunması, ulusal düzeyden uluslararası düzeye geçmiş ve birey uluslararası hukukta hak sahibi olmuştur. Burada önemli noktalardan biri, sözleşmenin insan haklarının korunmasına ilişkin ulusal sistemin yerini almak için değil, buna ek bir uluslararası güvence olarak düşünülmüş olmasıdır.[11]

İnsan haklarının uluslararası hukuk tarafından korunması aslında halen içerisinde olduğumuz bir değişim sürecidir. Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), Uluslararası Hukukçular Komisyonu (International Commission of Jurists), Uluslararası İnsan Hakları Cemiyeti (the International League for the Rights of Man), eğitim dalında ise Uluslararası İnsan Hakları Enstitüsü (the International Institute of Human Rights) gibi hükümet dışı guruplar insan haklarına duyarlılığın, hassasiyetin artmasına yardımcı olmaktadırlar.[12] Bazı hükümetler klasik uluslararası hukuk anlayışının arkasına saklanmak ve hareketlerini milli egemenlik perdesi arkasına oturtmak istemektedirler. İnsan hakları ile ilgili ABD'nin dış işleri bakanlığınca her yıl hazırlanan insan hakları raporu ve benzeri çalışmalar Türkiye'nin de aslında insan hakları açısından başarısız ülkeler arasında yer aldığını göstermektedir. Avrupa Konseyi'nin bir üyesi olan Türkiye "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini" 1949, "Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Sözleşmesini" de 1954 yılında onaylamak suretiyle bu sözleşmelere taraf olmuştur. 28 Ocak 1987 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine yapılan beyan ile "Avrupa İnsan Haklarını ve Ana hürriyetlerini koruma sözleşmesinin 25. maddesi" gereğince Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna kişisel başvuru hakkını da tanımıştı. Avrupa Konseyi üyeleri arasında "İşkencenin ve gayri insani yada küçültücü ceza ve muamelelerin önlenmesine dair Avrupa sözleşmesini" ilk olarak onaylayan Türkiye, "İşkence ve diğer zalimane, gayri insani veya küçültücü muamele veya cezaya karşı" yapılan Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni de imzalamış bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Türkiye, uluslararası düzeyde insan hakları ile ilgili düzenlemelerde rol alarak, imza atarak, insan haklarına saygılı olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Fakat uygulamada bazı problemler çıkmakta, bu olumlu adımlara rağmen gerek kendi vatandaşları ve gerekse dış ülkelerden Türkiye'de insan haklarının ihlal edildiği yolunda çoğu da haklı olan iddialar ve şikayetler gelmekte ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Türkiye aleyhine başvurularda bulunulmakta, Türkiye tazminat ödemeye mahkum edilmektedir. Şu anda ise özellikle Doğudaki terör olayları ile mücadele ederken yapılan hatalar yüzünden sırada bekleyen ve Türkiye'nin mahkum edileceğine kesin gözüyle bakılan Türkiye aleyhine birçok dava vardır. Türkiye'deki insan hakları iç politika sorunu olmaktan öte Türkiye'nin bir dış politika sorunu şeklini almış ve Türkiye'nin AB, ABD ve genel olarak liberal Demokratik tüm ülkelerle ilişkilerinin önünde bir pürüz, bir engel haline gelmiştir.

11) Gözübüyük, *İnsan Haklarının Korunması*, ss.42-45.
12) Robertson and Merrills, *Human Rights in the World*, ss.1-3.

AB'nin Türkiye'nin dış politikasındaki ağırlığından dolayı, AB ile ilişkilerde insan hakları konusunun oynadığı role yakından bakılırsa, ilişkilerde insan hakları konusunun bir pürüz oluşturduğu görülecektir. 1980'li yıllardan itibaren demokrasi, insan hakları ve etnik sorunlar, Türkiye'nin Avrupa Birliği bakımından en çok eleştirilen yönlerinden birisi olmuştur. 1989'daki AB Komisyonu'nun Türkiye Raporu ile sonraki çok sayıda Avrupa Parlamentosu çalışmasında ve 2000 yılının kasım ayında yayınlanan "Katılım Ortaklığı Belgesi"nde bu konular dile getirilmiştir.[13]

AB, demokrasiyi, insan haklarını temel prensibi olarak kabul etmiştir ve AB'ye tam üyelik için başvuranlar, Avrupa kimliği, demokratik bir yönetim ve insan haklarına saygı konularında tatmin edici olmalıdır. Özellikle AB'ye tam üyelik talebinde bulunan doğu Avrupa ülkelerini düşünerek 1990'lı yıllarda AB "Kopenhag kriterleri" olarak anılan düzenlemeleri yaptı ve belli kriterleri üyelik için ön koşul olarak kabul edildi. Kopenhag kriterleri üç başlık altında toplanmaktadır; Siyasi kriterler, ekonomik kriterler, AB müktesebatının kabulü. "AB, tam üyeliğe kabulünde bazı siyasi kriterleri ön koşul olarak kabul etmiştir. Buna göre aday ülkeler, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarının korunmasını sağlayacak bir yapının oluşturulmasını garanti altına almalıdırlar. Buna üye olmak isteyen ülkelerde idam cezasının kaldırılması da dahildir."[14]

Özellikle 2000'li yıllarda AB ülkelerinin dile getirdiği "azınlık" kavramı Türkiye'de oldukça önemli rahatsızlık yaratmıştır. Çünkü iki taraf azınlık kavramından farklı şey anlamaktadırlar. Türk tarafı AB'nin özellikle azınlıklara yönelik kendi dillerinde eğitim ve yayın yapma gibi taleplerinin Türkiye'yi uzun vadede böleceğinden korkmaktadır.[15]

Bozkurt'un belirttiği gibi aslında Türkiye'de hükümetlerin tamamı demokrasiyi ve insan haklarını vurgulayarak iktidara gelmekte, bu konuda hem içeriye hem de dışarıya (buna AB'de dahil) bir takım vaatlerde bulunmaktadırlar. Fakat şimdiye kadar tatmin edici gelişmeler sağlanamamış ve bu konuda Türkiye'nin hem içeride hem de dışarıda inandırıcılığı zarar görmüştür. Bu nedenle Türkiye'nin zaman zaman insan hakları ve demokrasi konusundaki vaatlerine Türkiye'yi tanıyan Avrupalıların inanmadıkları bilinmektedir.

İnsan hakları konusunda Türkiye'nin problemleri olduğu, dış politikasında insan hakları konusunun yeni bir sorun haline geldiği bir gerçektir. Bu sorunun kökenini Türkiye'deki hukuk devleti ve demokrasi anlayış ve uygulamalarında aramak gerekir. Bir ülkede insan haklarının korunması, gerekli özgürlüklerin verilmesi öncelikle o ülkedeki demokrasi ve hukuk devleti anlayışı ile doğrudan ilgilidir. Bir ülkede insan haklarının olması için hukuk devletinin ve demokrasinin olması gereklidir. Hukuk devleti, devletin hukuka bağlı olması demektir. Burada kanun devleti ile hukuk devletini birbirinden ayırmak gerekir ki, bu da hukukun ni-

13) Veysel Bozkurt, *Avrupa ve Türkiye*, Bursa: Vipaş, 2001, s.317.
14) *Ibid.*, s.313.
15) *Ibid.*, ss.317-318.

teliği ile ilgilidir. Demokratik seçimlerle seçilen temsilcilerin koyduğu kurallar hukuk kuralları olarak kabul edilir. Bu kurallar evrensel kurallarla çatışmamalıdır. Bir ülkede hukuk kuralları ihlal ediliyorsa bunun diğer ülkelerde tartışılabilmesi, konuşulabilmesi normaldir ve zaten taraf olunan anlaşmalar da bu hakkı diğer ülkelere vermektedir. Hukuk ihlalleri karşısında bağımsız yargının rolü başlar, bu yüzden en önemli unsur bağımsız yargıdır. Yargı hakemliği sağladığından yargıcın ideolojisi olamaz ve olmamalıdır. Yargıç tüm ideolojilerin üzerinde yüce değerlere, insan haklarına saygılı olmalıdır. Yargının bağımsızlığını koruması çok önemlidir ve insan haklarının korunması için anahtar bir rol üstlenmektedir. Aksi takdirde yargının siyasallaşması taraf olma anlamına geleceğinden mağdur olduğuna inanan kesim, sistem içerisinde taleplerinin giderilmeyeceğine, problemlerinin çözülemeyeceğine inanır ve başta masum talepleri olan kesimlerin radikalleşmesine ve daha da kötüsü, toplumun çatışma ortamına kadar sürüklenme ihtimalinin bile ortaya çıkmasına yol açar. Sistemden ümidini kestiği için radikalleşmeden başka seçeneğin kendilerine bırakılmadığına inanan kesimlerin zor kullanarak seslerini kesmek bu kesimlerin haklı oldukları kanaatlerini doğrulayacağından, bu tür önlemler sistem içinde küstürülen kesimlere daha fazla güç verir, motive eder.

İnsan haklarının savunulabilmesi ve insanca yaşam için ise demokratik yönetim ve demokrasinin üzerinde durmak gerekir. Her ne kadar farklı farklı demokrasilerden ve demokrasi modellerinden söz etmek mümkün olsa da, özellikle Soğuk Savaş sonrası Sosyalist bloğun dağılması ve tek parti zihniyetinin iflas etmesinden sonra liberal demokrasinin genel kabul gördüğü söylenebilir.[16] Burada da isimlerden ziyade demokrasinin durumunu test ettikleri kabul edilen gerekliliklere veya liberal demokrasinin var olması için gerekli olduğu genel kabul gören ilkelerin var olup olmadığına bakılmalıdır. İlk olarak temsil ilkesi gereği demokratik seçimlerle (genel oy, oy eşitliği, oy gizliliği, seçimin açıklığı, yargı denetimi altında olması) gelmiş temsilciler olmalıdır. Türkiye'de 1950 den sonraki seçimlerin demokratikliğinden söz etmek mümkündür. İkinci olarak kuvvetler ayrılığı olmalıdır. Yani gücün bir elde toplanması önlenerek yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılıp bunların birbirini denetlenmesi öngörülür. Fakat Türkiye'de parlamentonun başbakanın denetimi altında olduğu, parlamenterlerin kendilerini kendi parti başkanlarına bağlı hissettikleri de söylenebilir. Devletin başına geçmek rant paylaşımının bir yolu olarak algılanmamalıdır. Fakat devletin ekonomideki ağırlığı devam ettiği sürece bu suçlamalarla karşılaşılması mümkündür ve bu suçlamaları haklı çıkaracak örnekler her zaman çıkabilir. Yani devletin ekonomiden çekilmesi sonucu ortada paylaşacak fazla bir şey kalmadığı takdirde bir çözüm bulunmuş olacaktır. Yine yargının kilit rolü ve bağımsız olması çok önemlidir. Yargının siyasallaşması durumunda bu organı kim kontrol edecek, hizaya sokacak diye bir problem de ortaya çıkabilir. Demokrasinin çoğulculuk diğer bir ilkesidir. Çoğunluğun ve milli ege-

16) Demokrasi Modelleri için bakınız; David Held, *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press, 1995.

menliğin sınırı insan haklarıdır. Öz olan herkesin sesini çıkarabildiği çoğulcu bir demokrasidir. "Kamuoyu" da demokrasinin bir ilkesidir. Bunun anlamı oy verdikten sonra dahi kamuoyunun karar mekanizmasını etkileyebilmesidir. Bu da düşünceleri açıklayabilme ve örgütlenme özgürlüğünün olmasına bağlıdır. Bunlar sınırlı ise demokrasi iyi işlemiyor demektir. Basını kontrol eden sermayeyi de kontrol ediyorsa, yani kamuoyu oluşturuyorsa yine problemlerden söz edilebilir. Demokratik devlet eşit seviyede rekabet edilmesi için uygun zemin oluşturmalıdır. Devlet rekabet ortamını hazırlamalı ve gerçek kamuoyunun oluşmasına yardım etmelidir. Demokrasinin eşitlik ilkesi ise Vatandaşlara eşit muameleyi gerektirir. Din, dil, mezhep, dindarlık ve hiçbir tür ayırım yapılmadan herkes kanun önünde eşit olmalıdır. Diğer taraftan Türkiye'nin zengin sınıfının kaynaklarının hazine kaynaklı olduğu iddiaları vardır. Batıda ise cesaretleri ile atılımları ile burjuva sınıfı oluşmuş, devlete yaslanmadan kendi ayakları üzerinde doğrulmuşlardır.

Bu ilkeler çerçevesinde haliyle Türkiye'de bazı problemler olduğu söylenebilir. Bu problemleri çözmek, insan haklarını güvence altına almak, her şeyden önce Türkiye'nin kendi insanına saygısının gereğidir. Hukuk devleti ve demokrasideki eksiklikler üzerinde durulmalıdır. Türk demokrasisinde ve asker sivil politika ilişkilerinde problemler olduğu her şeyden önce Türkiye'nin yüz yüze kaldığı üç veya bazı çevrelerin hesabına göre dört askeri darbe ile meydandadır. Polis insan haklarına duyarlı hale getirilmelidir. İşkenceyle delil toplanamayacağı, polisin yargılama makamı olmadığı, şüphelilerin suçları ispat edilene kadar, -ki bu görev de yargının işidir- masum olduğu, "Polis"in de en küçük bir hatasında kendini yargının önünde bulacağı, diğer insanlardan hiçbir farkı olmadığı, kendisine toplumsal yapı içerisinde görevi gereği bazı yetkilerin, silahın verildiği ve hukukun sınırlarının aşılmaması gerektiği, gibi konular defalarca ve davranış şekli haline gelecek şekilde vurgulanmalı, polis bu yönde eğitilmelidir. Fakat bununla beraber gözden kaçmayacak derecede açık Türkiye aleyhine haksız suçlamaların olduğu ve genel anlamda her şey gibi "insan hakları" mevzusunun da kötüye kullanımının söz konusu olduğu, başka bir değişle dış politikanın aracı haline getirildiğini savunmak da mümkündür. Fakat bunun anlamı Türkiye'de hiç insan hakları sorunu yok, Türkiye ideal bir ülke, dışarıdan Türkiye aleyhine insan hakları ile ilgili yapılan şikayetlerin hepsi yalan, iftira gibi bir anlam çıkamaz. Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'nin insan hakları ile ilgili çok ciddi, hatta yapısal problemleri vardır. Dış dünyadan Türkiye'ye yapılan uyarı ve eleştirilerin çok büyük bir kısmı gerçekleri yansıtmakta ve aslında Türkiye'ye bu bağlamdaki sorunlarını çözebilmek için yol gösterici olmaktadır.

Dış Politika Aracı Olarak "İnsan Hakları"

Dış politika yapımında temel amaç gücün çıkarların maksimize edilmesidir. Yani devletler kendi güçlerini artırmaya çalışırlar.[17] Burada gücün artırılmasında

17) Uluslararası sistem ile ilgili bakınız: Hedley Bull, *The Anarchical Society*, London: Macmillan, 1992.

karşılaştırma için neye göre yükselmek sorusu akla gelecektir. Devletler de kişiler gibi kendilerini tanımlarken genelde ötekileri veya düşmanlarını kullanırlar. Aksi takdirde, gece olmasa gündüzü tanımlama zorluğu gibi bir zorluk vardır. Dolayısı ile düşmanın veya ötekinin zayıflaması veya zayıflatılması da aslında dolaylı olarak kendinin güçlenmesi, çıkarının, gücünün maksimize edilmesi demektir. Uluslararası arenadaki bu mücadelede, savaş en son araçtır. Bundan önce devletlerin kullandıkları yollar vardır. Başka devletlerin içişlerine farklı şekillerde müdahale etmek, sıkandalların oluşmasına yardım etmek, istenmeyen hükümetleri yıpratmak, düşürmeye çalışmak, yıpratılmak istenen ülkedeki hükümet düşmanlarına yardım etmek (örgütlemek, silahlandırmak, eğitim vermek, vb.) gibi yollar bulunmaktadır.[18] Bu bağlamda "insan hakları"nın diğer araçlarla birlikte bazı durumlarda dış politika aracı olarak devreye girmesi söz konusu olabilmektedir. İç işlerine karışmayı, devlet aleyhine faaliyet gösteren örgütlere, kesimlere yardım etmeyi meşrulaştırıcı araç olarak "insan hakları" kullanılmaktadır. İnsan haklarının dış politika girişimi ile uluslararası düzeyde iyileştirilmesi yanı sıra, onunla beraber giden, belki de onun önünde giden eğilim, ulusal çıkar kaygıları nedeniyle "insan hakları"nın da bu çıkara ulaşmak için araç olma seviyesine indirgenme ihtimalidir. Dış politikada öncelikle ülke çıkarları gözetilir ve insan hakları daha sonra gelebilir ve bazen öncelikler için feda edilebilir. Bazen da önceliklere ulaşmanın aracı-yolu haline gelebilir. Bu da insan hakları namına yapılan tüm girişimlerin meşruiyetini ortadan kaldıracağından dolayı, insan haklarının dış politika kanalı ile savunuculuğuna yapılacak en büyük kötülüktür. "İnsan hakları"nın araç olarak kullanılması, gerçek manadaki insan hakları ihlallerine karşı uluslararası toplumun tepkisinin etkisiz hale gelmesine, dikkate alınmamasına ve insan hakları ile ilgili uyarıların meşruiyetini kaybetmesine yol açabilir. Bu da, haksızlıklar karşısında uluslararası topluma seyirci kalma rolünden başka bir şey bırakmaz. Bunun yanında mağdur devletlerin de aynı yolu takip etmesi durumunda, yani "insan hakları"nın dış politika aracı olarak kullanmaları durumunda dünya çapında düzensizliğe, kargaşaya yol açılması tehlikesi de vardır.

İnsan haklarının araç olarak kullanılması dışında farklı "insan hakları" anlayışlarından söz etmek mümkündür. ABD ve Batı devletlerinin insan haklarını dış politikanın gündemine almalarına güneyli yani gelişen ülkeler muhalefet etmektedirler. İnsan haklarının dış politikanın bir unsuru haline gelmesinden rahatsızlık duymakta ve karışmazlık ilkesinin ihlal edildiğini, dolayısıyla uluslararası sistemin temel dayanaklarından birinin ihlal edildiğini ileri sürmektedirler.[19] Burada insan hakları arasında öncelik tartışmaları gündeme gelmektedir. Hangi insan hakları, medeni ve siyasi haklar mı? ekonomik ve sosyal haklar mı? Hepsinin aynı anda ol-

18) Genel olarak Devletin başlıca dış politika araçları için bakınız; Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika*, Ankara: Atilla Kitabevi, 1993, ss.116-200.

19) İhsan D. Dağı, 'İnsan Hakları, İnsani Yardım ve Dış Politika', *Liberal Düşünce*, Kış 1998, Sayı.9, s.118.

ması ideal olmakla beraber eğer tercih gerekli ise hangisi daha önce gelmelidir? Dünyada her on beş dakikada bir insanın mayına bastığı, savaş ve açlık nedeniyle 50 milyon insanın evsiz olduğu gerçeği vardır ve bu insan haklarının bir diğer yönüdür. Sadece politik haklar değil sosyal ve ekonomik haklar da önemlidir. Ekonomik problemlerini büyük ölçüde çözmüş Batı ülkelerinin politik haklar üzerinde yoğunlaşması çok tabidir. Batı toplumu belli bir evrimden geçerek şimdiki seviyesine gelmiştir ve çoğu problemini halletmiş gözükmektedir. Avrupa'nın dışındaki Asya ve Afrika topluluklarının bazılarında milletleşme süreci hala devam etmekte ve kabilecilik önemini korumaktadır.[20] Diğer taraftan ise Batı'dan gelen milliyetçilik, Batı'da yerini bütünleşme hareketlerine bırakırken (AB örneğinde görüldüğü gibi), dünyanın diğer bölgelerinde halen önemini korumaktadır. Güneyli ülkeler ekonomik problemlerle de uğraşmakta olup, buraların insanlarının hayat standardı Batı'daki hayat standardından çok uzaktır. Her ne kadar baskıcı rejimler olumsuzlukları mübalağa ederek kendi baskılarını meşrulaştırma gayreti içinde olsalar da, iddialar tamamen yersiz değildir. Özellikle milletleşme sürecinde olan ve kabile bağlarının güçlü olduğu toplumlarda politik haklara öncelik verilmesi kısa dönemde kargaşaya yol açabilir. Örneğin Türkmenistan'ın bu hususdaki itirazları ele alınabilir. Saparmurad Türkmenbaşı'na Türkmenistan'da demokrasi ve insan hakları ile ilgili problemlerin olduğu ileri sürülüp görüşü sorulduğunda, Türkmenistan'ın insan haklarına çok saygısı olduğunu, fakat savaşsız bir toplumda, istikrar içinde yaşamanın en önemli insan hakkı olduğunu söyledi.[21] Burada Türkmenbaşı'nın sözlerinin kendi yönetimini meşrulaştırmanın yanında bir gerçeği de ifade ettiği unutulmamalıdır. Türkmenistan'da kabilecilik çok güçlüdür ve kabileler arasındaki rekabet ülke için en önemli tehlike olarak görülmektedir.[22] Somut bir örnek verecek olursak, Türkmenistan'ın devlet üniversitesinde akademik yılın başlangıcında öğrenciler geldikleri yerlere bakılmaksızın odalara dağıtıldılar. Fakat kısa zaman sonra görüldü ki, sadece aynı köylerden gelen öğrenciler aynı odaları paylaşmaya başladılar.[23] Bu halk arasında kabileciğin önemini ve milletleşme sürecinin tamamlanmadığını göstermesi açısından önemli bir örnektir. Böyle bir ortamda temel amaç insan hakları olarak bilinen tüm hakları insanlara aynı anda sağlamak olsa da, acele ve hazırlıksız bir uygulama sonucunda, guruplaşmalar siyasi düşünceler yerine kabile eksenli olacağından, bir iç savaşın çıkması bile ihtimal dahilindedir. Bu bazı örneklerde kölelerin serbest kaldıktan sonra eski sahiplerine

20) Türk Cumhuriyetleri'nde milletleşme süreci ile ilgili olarak bakınız: İdris Bal, 'Türk Cumhuriyetlerinde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaya Etkisi', *Avrasya Etüdleri*, "Bağımsızlığın 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri" Özel Sayısı, Yaz 2001.

21) *Times*, 29 Ocak 1994.

22) Hugh Pope, 'Turkmenistan: Kuwait on the Caspian', *Middle East Intertional*, Temmuz 1992, s.14.

23) David Nissman, 'Turkmenistan: Searching for a National Identity', Ian Bremmer and Ray Taras, (Ed.), *Nations and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s.384.

geri döndüklerini hatırlatmaktadır. Bu nedenle suçlamalar yerine her ülkeye uygun bir reçete hazırlanmalı ve bu tip ülkelerin öncelikle milletleşmelerine, sosyal ve ekonomik problemlerini çözmelerine yardım edilmeli ve bir program çerçevesinde tüm hakların tamamen insanlara verilmesi sağlanmalıdır.

"İnsan hakları"nın dış politika aracı haline getirilebileceği ihtimalini göz önüne alarak Türkiye örneğine bakarsak, "insan hakları"nın bazen bu yönde kullanıldığını teyit eden deliller bulmak mümkün olacaktır. İnsan haklarının dış politika aracı olarak kullanılması yeni değildir, aslında bu insanın yapısıyla ilgilidir. Eğer karşı taraf kendini savunmakta güçlük çekiyor ve sizden bazı talepleri varsa, siz ondan çok güçlüyseniz, onun üzerinde değişik bahanelerle çok rahat hakimiyet kurabilir, baskı oluşturabilirsiniz. Osmanlı'nın zayıflamasıyla beraber, özellikle Tanzimat'tan itibaren insan hakları mevzusu azınlıkların haklarını savunma adı altında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanılmış, iç ve dış politikasına müdahalelerde bulunulmuştur. Aslında esas amaç "doğu sorunu" olarak adlandırılan, ilk önce Türkleri Avrupa'dan, daha sonra Anadolu'dan atarak geldikleri bozkırlara geri göndermekti. Bu yöntem Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında önemli bir rol oynadı. Her ne kadar bu talepleri karşılamak amacı ile Osmanlı Devleti yeni haklar verse de, her seferinde daha fazlası istendi ve en sonunda azınlıklar bağımsızlıklarına kavuştular. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yine Türkiye aleyhine insan hakları suçlamaları yapılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi bu suçlamaların, eleştirilerin, uyarıların çok büyük bir kısmı gerçekleri ifade etmekteydi. Örneğin, Türkiye'nin demokrasisinde problemleri olduğu, yargılama ve delil toplama usullerinde problemler olduğu (özellikle geçmişte), düşünce özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü ile ilgili problemleri olduğu söylenebilir. Buna karşın, amacını aşan yersiz suçlamaların olduğu ve aslında Türkiye'yi zayıflatmak için "insan hakları"nın bir bahane olarak kullanıldığı durumların varlığı da bir gerçektir. Bunun örnekleri Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile ilişkilerinde bulunabilir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmasının önündeki temel engellerden birisi insan hakları ve demokrasi problemleri olarak kabul edilmektedir. Türkiye'deki askeri ihtilaller açıkça bu hususlaki zayıflığı göstermektedir. Bununla beraber unutulmamalıdır ki, Laffan'ın da belirttiği gibi, Bakanlar Konseyi Yunanistan'daki demokratik kurumları koruma amacı ile Yunanistan'ın başvurusunu kabul ederken,[24] aynı problem (demokrasinin zayıf olması ve Askerlerin sivil politikaya karışması) Yunanistan'ın durumunun tersine, Türkiye'nin başvurusunu reddetmek için gösterilen engellerden birisiydi. Oysa aynı mantıkla Demokrasiyi güçlendirmek, demokratik kurumları korumak, sivil politikayı askeri müdahalelerden arındırmak, gibi sebepler Türkiye'nin tam üyeliğini kolaylaştıran bir faktör olarak ta değerlendirilebilir, bu başvuru geri çevrilmeyebilir veya en azından bu bir engel olarak kabul edilmeyebilirdi. Bu örnek devletlerin çıkarlarına göre aynı olayı nasıl farklı yorumladıklarını

24) Brigid Laffan, *Integration and Cooperation in Europe*, London: Routledge, 1992, s.198.

göstermesi açısından önemlidir.[25] Bunun yanında Soğuk Savaş sonrası eski düşman yeni dost Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin Avrupa Birliği'ne üyeliklerine sıcak bakılması ve Türkiye'den daha önce AB'ye kabul edilecek olmaları yine bu ülkelerdeki demokrasi ve insan haklarının Türkiye'den daha mı güçlü olduğu sorusunu önümüze getiriyor. Tek parti ile yönetilen ve Sosyalist sistem gereği bireyin ezildiği bu ülkelerde demokrasi çok yenidir ve demokrasi kültürü çok zayıftır. Unutulmaması gerekir ki, 1946 da çok partili sisteme geçtikten tam on dört yıl sonra Türk demokrasisi askeri bir ihtilalle yara alabiliyorsa, bu eski Sosyalist yeni demokratik ülkelerdeki insan haklarının ve demokrasinin on yıl sonra ne durumda olacağını kestirmek zordur. Fakat bir cazibe merkezi olan AB'nin bu devletlere olumlu sinyali ve ileride tam üyeliğe kabulünün bu ülkelerde demokrasi ve insan haklarını güçlendirecek bir gelişme olacağı açıktır.

Daha açık bir örnek üzerinde duracak olursak, Türkiye'nin güneydoğusundaki ayrılıkçı harekete bakmamız gerekir. Türkiye'nin kendini iyi savunamadığı, propagandasını iyi yapamadığı, elçilerinin aleyhteki propagandalara karşı, karşı propaganda yapamadıkları büyük ölçüde doğru olmakla beraber, tüm devletler iletişimin çok iyi olduğu günümüzde, hem diplomasi temsilcileri kanalıyla, hem de ayrılıkçı hareketlerin ulusal sınırları aşan illegal aktiviteleri nedeniyle ortada terörist aktivitelerin olduğunu, Türkiye kanunlarında bir ayırımcılığın olmadığını, herkesin kanun önünde eşit olduğunu, Bakan olmak, Cumhurbaşkanı olmak için veya Askeri okullara girebilmek için herhangi bir etnik guruptan gelme şartının aranmadığını ve uygulamada da Güneydoğu kökenli insanların devletin her kesiminde temsil edildiğini açık ve delilleriyle birlikte bilmektedirler. Fakat diğer taraftan Arter'in belirttiği gibi Avrupa Birliği tarafından Türkiye'nin bölgedeki mücadelesi demokratik olmamakla suçlanmakta, Kürt halkının devlet tarafından ezildiği tezi savunulmakta ve bu insan hakları ihlali olarak değerlendirilmektedir.[26] Örneğin, Avrupa Parlamentosu Gümrük birliği çerçevesinde anlaşmalar gereği Türkiye'ye verilmesi gereken mali yardımı Türk devletinin Kürt halkının insan haklarına riayet etmediği gerekçesi ile vermekten vazgeçmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti güvenlik güçlerinin bölgede terörist gruplarla yaptığı mücadele sırasında bazı hatalar yapıldığı, sivillerin madur edildiği bir gerçektir. Sorumlular hakkında hem Türkiye içerisinde, hem de uluslararası yargı yolları kanalı ile madurlar haklarını aramakta, sorumlular cezalandırılmaktadır. Türkiye sivilleri korumalı güvenlik güçlerini daha iyi kontrol altında tutmalıdır. Fakat Güneydoğudaki ayrılıkçı hareketleri terörizm olarak kabul etmekten ziyade "insan hakları" çerçevesinde gören diğer birkaç örnek ülkenin politikalarına kısaca göz atılırsa, aslında "insan hakları" savunuculuğundan ziyade, kendileri açısından teh-

25) Idris Bal, 'European Union, Turkic Republics and Turkish Dilemma', *Pakistan Horizon*, Cilt.49, No.1, Ocak 1996, ss.74-75.

26) David Arter, *The Politics of European Integration in the Twentieth Century*, Hants: Dactmouth Publishing Company Ltd., 1993, s.232.

dit olarak algıladıkları veya rakip gördükleri Türkiye Cumhuriyeti'ni yıpratma, zayıflatma ve dolayısıyla kendi güçlerini artırma, ulusal çıkarlarını elde etme amaçlarında oldukları açıkça görülecektir.

İlk olarak Yunanistan'ı ele alırsak, bu devlet Osmanlı Devleti'nden bağımsız olduktan sonra ilişkiler devamlı soğuk olmuş, işbirliği yerine sürtüşme ve rekabet temel eğilim olmuştur. Ege denizindeki adalar, karasuları, hava ülkesi, Kıbrıs'ın durumu, Trakya'daki Türk azınlığa Yunanistan'ın muamelesi Türkiye ile Yunanistan arasındaki temel problemleri oluşturmaktadır. Bunların da ötesinde tarihi ve psikolojik düşmanlıklar vardır. Bu nedenle Yunanistan eline geçebilen her aracı kullanarak Türkiye'yi yıpratmaya, zayıflatmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Yunanistan, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde temel engellerden biri olmakta ve Türkiye aleyhine her fırsatta vetosunu kullanmaktadır.[27] Bu gerçekleri bildikten sonra Yunanistan'ın niye terörizmi desteklediği, bir insan hakları sorunu olarak gördüğü, askeri eğitim verdiği, maddi kaynak sağladığı, Yunanistan ve Kıbrıs Rum topraklarında rahatça dolaşmalarına, faaliyet göstermelerine izin verdiği çok daha kolay anlaşılacak ve meselenin insan hakları koruyuculuğu yapmaktan ziyade "insan hakları"nı araç olarak kullanıp, bu isim altında Türkiye'nin iç işlerine karışmak, yıpratmak ve Soğuk Savaş sonrası önüne çıkan yeni işbirliği imkanlarını hakkıyla değerlendirmesini önlemek için Türkiye'nin önüne onu içeride meşgul edecek engel oluşturma çabaları olduğu ortaya çıkar.

Bu örnekleri artırmak mümkündür. Terörü insan hakları adı altında destekleyen diğer ülkelerin hepsinin kendi milli çıkarları doğrultusunda hareket etmekte ve bu çıkarlara ulaşmak için masum olan "insan hakları" maskesini terörizme giydirerek desteklerini devam ettirmektedirler. Aslında peşlerinde koştukları ne insan hakları, ne Kürt sevgisi, ne de Kürt halkının sözde mazlumiyetidir fakat kendi milli çıkarlarıdır. Netice itibariyle de dış politika aracı olarak kullandıkları "insan hakları" sayesinde Türkiye'deki bir terörist hareketi destekleyebilmekte (desteğin her türlüsü bu cümleye dahildir) ve ulusal çıkarlarına da bu sayede ulaşabilmektedirler.

Özetle, Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde önüne çıkan yeni işbirliği olanakları ile tam hakkıyla ilgilenmek yerine dikkatini ve potansiyelini kendi sınırları içerisine çevirmek zorunda kalmakta; Türk politikacılar ve tüm kesimler ilgilerini içerideki ayrılıkça hareketlere döndürmek zorunda kalmakta, Türk ordusu asker sayısını indirerek daha az sayıda ama modern bir ordu oluşturma fikrini ertelemek zorunda kalmakta, ülkenin kıt kaynakları bu mücadele için harcanmakta ve bu Türkiye'nin dış ilişkilerde kullanabileceği sermayeyi eritirken içeride de ekonomiyi baltalamakta ve enflasyonu azdırmaktadır. Kıt kaynakların yatırıma gitmek yerine bölgede terörle mücadelede harcanması, bölge insanının göç etmek zorun-

27) Atilla Eralp, 'Turkey and the European Community in the changing post-war international System', Canan Balkir ve Allan M. Williams (Ed.), *Turkey and Europe*, London: Pinter Publishers Ltd., 1993, s.35.

da kalması, zincirleme bir etki ile tüm ekonomiyi ve Türkiye'yi etkilemekte ve Türkiye yeni göçmen sorunları ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca teröristlerle güvenlik güçleri arasındaki mücadele esnasında tabi olarak masum bölge halkı da zarar görmekte ve bu da Türkiye'nin yeniden içte ve dışta "insan hakları" suçlamalarına maruz kalmasına neden olduğu gibi bölge insanı ızdırap çekmektedir.

"İnsan hakları"nın dış politika aracı olarak etkili olması onun masum görünmesinden kaynaklanmaktadır. Çok iyi bir karşı propaganda yapılmadıkça saldırgan ülke üçüncü ülkeler nezdinde propagandasına devem eder ve başarıya ulaşma şansı fazladır. 11 Eylül 2001 tarihinde Washington ve New York'a yapılan terörist saldırılardan sonra, Batı'nın teröre karşı tutumunun daha netleşeceği, teröristlere dolaylı da olsa yardım anlamına gelen teröristlere siyasi sığınmacı muamelesi yapılması ve benzeri politikalarını tekrar gözden geçireceği ve uluslararası işbirliğinin artacağı beklenebilir. Çünkü terörün ne zaman, kimi hedef seçeceğini, nerede ve nasıl saldıracağını bilmek mümkün değildir. Fakat dünyanın gelişen ulaşım ve iletişim ağlarıyla küçüldüğü ve ülkelerin eskiye kıyasen daha fazla birbirlerine bağımlı olduğu bir dünyada, temel reçete öncelikle dürüst ve samimi olmak ve daha sonra uluslar üstü işbirliğine gitmektir. Fakat tecrübeler çifte standartların geçmişte olduğu gibi gelecekte de olmaya devam edeceğini göstermektedir.

Türkiye'nin insan haklarının uluslararası ilişkilerde araç olarak kötüye kullanılması kıskacından kurtulabilmesi için her şeyden önce yukarıda belirtildiği gibi kendi insanına saygısından dolayı eksiklerini gözden geçirip, düzeltme yolu gitmesi gerekmektedir. Eşzamanlı olarak, Türk dış politikası aktif hale getirilip tekrar şekil verilmelidir. Türkiye'nin Batı'ya ve Avrupa Birliği'ne kayıtsız şartız bağlılığı, şartlanmışlığı gözden geçirilmelidir. Bunun anlamı Avrupa Topluluğu'na sırt dönülsün demek değildir. Fakat artık ilişkiler iki tarafın da çıkarlarını koruyacak şekilde, iki eşit taraf arasındaki ilişkiler manzumesi haline gelmelidir. Dışişleri bakanı İsmail Cem'in bu yöndeki tavırları pozitif yönde gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Aksi takdirde Türkiye'nin dış ticaretinin yarısı Avrupa Birliği ülkeleri iledir ve coğrafi ve stratejik nedenlerden dolayı Avrupa ve Türkiye işbirliği yapmak mecburiyetindedir. Türk dış politikası tek yönlü, alternatifsiz, çaresiz olmak yerine, çok yönlü, çok alternatifli olmalı, tek tarafa angaje olunmamalıdır.Türkiye'nin coğrafi-stratejik konumu, kültürel ve tarihi mirası, Batı'yla ilişkilerindeki uzun tecrübesi, ekonomik potansiyeli bu rolü oynaması için Türkiye'ye yardım edecek unsurlardır. Avrupa ile halihazırdaki ilişkilerinin yanında, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsız olan on beş yeni cumhuriyet ve en büyükleri olan Rusya, yeni bir potansiyel işbirliği alanı oluşturabilir. Bunların içerisindeki Türkiye'nin etnik ve dini bağlarla bağlı olduğu Türk Cumhuriyetleri'nin daha özel bir yeri olduğu kolaylıkla söylenebilir. Diğer taraftan çoğu petrole sahip Ortadoğu ülkeleri ve İsrail de bir potansiyel olarak değerlendirilebilir ve İsrail ile başlayan münasebetler bu yönde atılan olumlu adımlardır. Rusya'nın bile yeni işbirliği yapılabilecek ülkeler arasında sayılması yadırganmamalıdır. Aslında iki ülke çıkarları açısından da rekabet yerine

işbirliği yapmak (örneğin Petrol ve gaz üretimi ve boru hatları meselesinde) daha akılcı olacaktır. Unutulmaması gerekir ki, Rusya ile Türkiye savaştığı gibi İngiltere, İtalya ve Fransa ile de I. Dünya Savaşı'nda ve daha öncesinde savaştı. Eğer Türkiye bu söz konusu ülkelerle işbirliği yapabilmek, birlikte olabilmek, Avrupa Birliği'ne girebilmek için büyük gayret sarf ediyorsa, aynı ölçüdeki bir gayretle Rusya, Pakistan, Hindistan, Çin, Ortadoğu ülkeleri gibi potansiyeli olan ülkeler ile, Pasifik ülkeleri ile ilişkilerin aynı seviyeye, belki de daha ileri bir seviyeye erişmesi mümkün olabilir. Amerika ile olan ilişkilerin ekonomik boyutu daha da ileriye götürülmesi mümkün olduğu gibi, Balkan ülkeleri ile de yakından ilgilenilebilir. Balkanlar özellikle Yunanistan ile Türkiye arasındaki rekabetten dolayı önem arz etmektedir. Halihazırda mevcut olan ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı), KEİB, D-8, ve Türk Cumhuriyetleri ile yapılan yıllık devlet başkanları seviyesindeki toplantılar, Türkiye için ilk etapta işbirliği olanağı sağlayan alternatiflerdir. Çok yönlü, başarılı bir dış politika, Türkiye'yi herhangi bir ülkeye veya örgüte angaje olmaktan kurtaracağı gibi, uluslararası arenada yeni dostlar kazanmasını sağlayacaktır. Bu durum Türkiye'yi Kıbrıs, terör, su meselesi gibi konularda yalnızlıktan kurtaracağı gibi alternatifsizlikten de kurtaracak, "insan hakları" gibi mevzular bahane edilerek zor durumda bırakılmasına imkan vermeyecektir.

Türkiye'nin haksız insan hakları suçlamalarına ve benzeri her türlü dayatmaya karşı kendini savunabilmesi ve bunun ötesinde dünyadaki insan hakları ihlalleri hususunda dış politika kanalıyla etkili olması, öncelikle aktif dış politika uygulamalarını gerekli kılmakta, bu bağlamda Türkiye'nin diplomasi temsilcilerinin bulundukları ülkelerde aktif olmalarını gerektirmektedir. Örneğin, İngiltere'de geçmiş yıllarda "Last Colony: Kurdestan (Son Koloni: Kürdistan)" başlıklı Televizyon programı bir İngiliz televizyon kanalında gösterime girerken, Türk elçiliği İngiliz kamuoyunu aydınlatma ve yanlış bilgilendirilmelerini önleme açısından ne aynı kanalda açıklama yapmış, ne de alternatif bir televizyon programı hazırlatıp aynı kanalda (veya başka bir kanalda) yayınlatmıştır. Durum böyleyken Avrupa'daki kamuoyunun aleyhimize olmasına şaşmamak gerekir. Diplomasi temsilcilerinin aktif çalışmaları dışında, dünya çapında Türkiye'nin dünya politikası ile ilgili, insan hakları ile ilgili bakış açısını yansıtan, yaygın olarak konuşulan dillerde yayın yapan bilimsel, popüler dergileri, gazeteleri olmalıdır. Dış ülkelerde Türkiye'ye sempati duyan, Türkiye'nin bakış açısını paylaşabilecek medyadan dostlar edinilmelidir. Aynı paralelde dünyaya hitap edebilen Televizyon kanallarının olması, dünyadaki gelişmeleri Türkiye'nin kendi bakış açısından yorumlaması, görüşlerini duyurması ve etkili kılması açısından çok önem arz etmektedir. Ayrıca her ülkede Türkiye'nin bakış açısını benimseyen ve yansıtan baskı gurupları oluşturulmaya çalışılmalı, toplum katmanlarında dostlar edinilmelidir. Bu bağlamda Fransa'daki Ermeni soykırımı ile ilgili kabul edilen karar hatırda tutulmalı, dış ülkelerdeki propaganda eksikliğinin, Türkiye'nin baskı guruplarının olmayışının en son acı neticesi olduğu unutulmamalıdır. Bunu yapabilmek için de Türkiye hem iç politikada, hem de dış politikada kucaklayıcı, geniş bir vizyon kazanmalı, bir şekilde Türkiye

ile ilgisi olan kişileri kendisine düşman etmek yerine onları cezp edebilmeli, kendine sadık dostlar haline getirebilmelidir. Doğal olarak cazibe merkezi olabilmenin ekonomik, kültürel gerekleri de yerine getirilmelidir. Uluslararası seviyede insan hakları, eğitim, sağlık gibi konularda faaliyet gösteren Türkiye menşeli hükümet dışı organizasyonlar olması da bir gerekliliktir. Unutulmamalıdır ki bağımsız gibi görünen halihazırdaki hükümet dışı organizasyonların üzerlerindeki boya kazındığında belirli bazı milli çıkarların ortaya çıkma ihtimali çok da az değildir. Bu yargı direkt olarak birilerini suçlamak veya bu hükümet dışı organizasyonlarda direkt art niyet aramak için değildir. Bu konu aslında ayrı bir çalışmanın konusudur. Fakat insan unsurunu göz önüne alınırsa, her ne kadar bu organizasyonlar hükümet dışı da olsalar, bu organizasyonların içerisinde etkili ve yetkili insanların olması tabidir ve insanlar istese de, istemese de kendileri ile beraber tarihlerini, kültürlerini, dillerini, değer yargılarını, kısaca psikolojik unsurları beraberlerinde getirirler ve onların karar mekanizmasında davranışları bu psikolojik unsurların etkisinde kalacaktır. Netice itibariyle, tabi olarak bazı milli çıkarların şöyle veya böyle savunuculuğu yapılmış, uluslararası topluma dikte ettirilmiş olacaktır. Bu nedenle uluslararası arenada birbirini dengeleyecek şekilde farklı menşeli hükümet dışı organizasyonlar olması faydalıdır.

Sonuç

Temel olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra "insan hakları" uluslararası hukukun koruyuculuğuna girmeye başladı. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile gerçek kişilere komisyona başvuru hakkının verilmesi bu hususta ileri bir adımdı. İnsan hakları dış politikanın bir unsuru haline gelmeye başladı ve bu kanalla uluslararası seviyede insan hakları standartlarının yükseltilmesi amaç edinildi. Bir taraftan bu gelişmeler mağdur durumdaki insanlar için bir umut ışığı oluştururken, diğer taraftan popüler hale gelen "insan hakları"nın, milli çıkarın dış politika yapımındaki ağırlığı nedeniyle, dış politika aracı haline getirilme tehlikesi ihtimal dahiline girdi. Bu durum ise insan hakları namına yapılan tüm faaliyetlerin meşruiyetine gölge düşüreceği gibi, mağdur devletlerin de aynı yöntemi kullanması neticesinde genel bir kargaşaya yol açma tehlikesini de beraberinde getirdi. Unutulmaması gerekir ki, bu geri de tepebilecek bir silahtır ve insanın haklarını korumak, insanı yüceltmek ne kadar güzelse, bu hakkı araç olarak, esas amacı dışında ülkeleri zayıflatmak için kullanmak, amaçlıktan bir "araç" konumuna indirmek, o kadar çirkindir. Bu hataya düşülmemesi için insan haklarının ne olduğu, ne zaman, hangi şartlar oluştuğunda insan haklarının ihlal edilmiş sayılacağı, terörizm ile kurtuluş hareketlerinin aralarındaki temel farkları ve benzeri konularda somut kurallar getirilmeye çalışılmalı ve insan haklarının dış politika aracı haline getirilmesi durumunda bunu yapan devlet uyarılmalı ve bu politikanın da bir insan hakları ihlali olduğu ve insan hakları savunuculuğuna yapılabilecek en büyük kötülük olduğu uygun yollarla kendisine bildirilmeli, gerekirse yaptırımlar uygulanmalıdır.

Türkiye ise her şeyden önce kendi insanına olan saygısından dolayı problemlerini masaya yatırmalı, vatandaşları için en geniş insan haklarını sağlamaya çalışmalı, bu yöndeki uluslararası topluluktan gelen haklı uyarıları dikkate alıp, bu problemlerin çözümüne yardımcı olacak unsurlar olarak değerlendirmelidir. İnsan haklarının dış politika aracı olarak kullanıldığı durumlarda zor durumda kalmaması için, Türkiye kendi propagandasını iyi yapmalı, aktif ve çok yönlü, alternatifli bir dış politikayı benimsemelidir. Bunun için ise güçlü bir ekonomi, siyasi irade ve istikrar olması zorunlu olan unsurlardır. Siyasi kesimler arasında ve devletin farklı birimleri arasında koordinasyon, dayanışma ve uzlaşı gerekir. Çok genel manada, toplumun tüm kesimlerinin asgari müştereklerde birleştirilmesi, toplumun, ülkenin kaynaklarının, her türlü potansiyelinin, ekonomik, teknolojik, idari ve insani anlamda en iyiyi yakalamak amacına doğru kanalize edilmesi çok acil bir ihtiyaçtır.

TÜRKİYE'NİN DIŞ GÖÇ POLİTİKASI

*Yrd. Doç. Dr. Turkut Göksu**

Giriş

Dış politikalar her ülkenin kendi tarihi geçmişine, sosyal, kültürel ve siyasal yapısına bağlı olarak şekillenir. Büyük bir imparatorluğun mirası üzerinde yeni bir devlet inşa etmek onu her yönden olduğu gibi dış politika yönünden de etkilemiştir. Gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde göç önemli bir dış politika konusudur.

Osmanlılar döneminde dış göç fetihlere ve iç huzursuzluklara göre şekillenen bir özellik arzetmektedir. Fethedilen yerlerde Osmanlı'nın kültürel ve siyasal kalıcılığını sağlamak için Türk nüfusun buralara yerleşmesi gerekmektedir. Bu yerleşme temel olarak iki şekilde olmaktadır. Birincisi devlet eliyle (bazen de zoruyla), ikincisi ise gönüllü olarak. Devlet eliyle olanda fethedilen yerler fetheden paşalar öncelikli olmak üzere değişik kimselere, değişik yükümlülüklerle (ki en önemlisi vergi verme ve asker sağlamadır) verilmektedir. Buraların nüfusunu bazen iç isyanlar sonucu devletin zorunlu meskene tabi tuttuğu insanlar oluşturmaktadır. Örneğin, Melikoff, Celalî lsyanları sonucunda nüfusun bir kısmının Balkanlar'a sürüldüğünü belirtmektedir.[1] Bu dönemdeki gönüllü dışa göç ise daha ziyade dinî duygularla Müslüman olmayan toplumların lslaml'a tanışmalarını amaçlayan ve Türklerin Müslüman olmalarından beri devam eden Erenler, Dervişler ... ve bağlıları eliyle gerçekleşen göçlerdir.

Yükselme dönemindeki dışa göç gerileme döneminde içeriye göç şekline dönüşmüş ve 2000'li yıllarda hâlâ süren bir niteliğe bürünmüştür. Osmanlı'nın ter-

* Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

1) Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, Istanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999, s.223.

kettiği yerlerdeki Türk ve/ya Müslüman nüfus baskılara maruz kaldıkça anavatan Anadolu ve Türkiye'ye göçmeye başlamışlardır. Kurtuluş Savaşından sonra Balkan ülkeleriyle nüfus mübadeleleri başlamıştır. 2000'li yıllarda ise Balkan ülkelerindeki huzursuzluklar hâlâ devam etmekte olduğundan içe göç de devam etmektedir.

1960'larda başlayan işçi göçü ise bunlardan farklı bir yapı arzetmektedir. Yukarıda sayılanlar temel olarak sosyal, kültürel ve siyasal nedenli göç iken 1960'larda başlayan göç ekonomik nedenlidir. Yukarıda andığımız göçler genellikle dinî motivasyonlu olduğu için daha ziyade gayrı Müslim ülkelere yapılırken 1960'larda başlayan göç hareketi işin olduğu istikametlere yönelmiştir.

Nedeni, şekli ve sonucu ne olursa olsun dış göç bir dış politika konusu olarak kendisini göstermektedir. Burada, 1960'larda başlayan dış göçe, dış politika ile ilişkileri açısından bakılacak, gelişim tarihsel gelişim sırasına göre ele alınacaktır. Temel olarak burada, makalenin sınırlılıklarına uygun bir şekilde, göç 1990 öncesi ve 1990 sonrası dönem olarak iki dönemde incelenecektir. Göçün gelişim şekline göre değişik sınıflandırmalar Abadan-Unat,[2] Martin,[3] Collinson,[4] Türkiye Araştırmalar Merkezi (TAM)[5] ve Paine[6] tarafından da yapılmıştır. Başlangıç ve bitiş süreleri farklı olsa da ortak nokta göçün resmi olarak geri dön(dür)me niyetiyle başladığı, daha sonra ailenin de gelmesiyle bu niyetten vaz geçilip yerleşik hayata geçildiği ve artık içinde bulunulan toplumla ilişkilerin artırılıp onlarla bir arada yaşama imkanlarının arandığıdır. Bu çalışmadaki sınıflandırma tüm bu sınıflamaları kapsamaktadır.

1990 Öncesi Dönem

Ekonomik motivasyonlu dış göç hareketi bugünden geçmişe doğru bakıldığında bir yönden aynı noktada, diğer yönden ise çok farklı noktalardadır. 1990 öncesi dönem göçün gelişme seyrine bağlı olarak çeşitli periyotlara ayrılabilir.

İlk Dönem: Ekonomik motivasyonlu Türk dış göçü Almanya ile Türkiye arasında 30 Ekim 1961'de yapılan ikili bir iş gücü antlaşmasıyla başlar. Bu göç hareketi, sadece Türkiye ile Almanya arasında olup biten bir olay değil, Batı Avrupa'ya doğru 2. Dünya Savaşı sonrası gelişen iş gücü hareketi sürecinin bir parçasıdır.

Berlin duvarının örülmesinden sonra Almanya iş gücü ihtiyacını az gelişmiş ls-

2) Nermin Abadan-Unat, 'Turkish Migration to Europe, 1960-1975: A Balance Sheet Of Achievements And Failures', N. Abadan-Unat (Der.) *Turkish Workers in Europe: 1960-1975: A Socio-Economic Reappraisal*, Leiden: E. J. Brill, 1976, ss.1-44.

3) P.L. Martin, *Unfinished Story: Turkish Labour Migration to Western Europe: with special reference to the Federal Republic of Germany*, Geneva: ILO, 1991, s.VII.

4) S. Collinson, *Europe and International Migration*, London: Pinter Publishers for Royal Institute of International Affairs, 1993.

5) CFTS, (Centre for Turkish Studies), *Migration Movements from Turkey to the European Community*, Brussels: prepared by Centre for Turkish Studies for the Commission of the EC, Working Paper No.12, 1993, s.17.

6) S. Paine, *Exporting Workers, the Turkish Case*, London: Cambridge Univ.Press, 1974.

panya, Portekiz, İtalya, eski Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye gibi Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinden karşılamaya başladı. Türkler'in işçilik yapmak için yurt dışına gitmeleri yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.[7] Almanya'nın Türkiye tercihi, coğrafi (Güney-Doğu Avrupa'da bulunması, yani gelişmiş ülkelerin komşusu olması), ekonomik (Almanya'nın zengin ve işgücüne ihtiyacı olması, Türkiye'nin ise fakir ve işe ihtiyacı olması) ve tarihî (geçmişte müttefik olmaları) nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Almanya'yı diğer Avrupa ülkeleri izlemiştir. 1961 yılında resmen başlayan bu süreçte bugün yaklaşık Türkiye'nin yurt dışında yaşayan vatandaşı 3.13 milyonu AB ülkelerinde olmak üzere 3.5 milyonu bulmuştur.

Türkiye'de, Avrupa'da yaşayan T.C. kökenli insanlar, yaşadığı ülkeye bakılmaksızın, "Almancı", "Alamancı", "Almanyalı" "gurbetçi" gibi isimlerle çağırılırken Almanya'da bu insanların adı "Gastarbeiter" (misafir işçi), "Auslander" (yabancı), "scheisse Türken" (pis Türk) ve benzeri olumsuz terimlerdir. İkinci ve üçüncü kuşak ise kendini daha ziyade "Batı Avrupa Türkleri" olarak adlandırmaktadır.[8] "Misafir işçi" terimi aslında bu çeşit göç politikasının temel mantığını anlatan özenle seçilmiş bir terimdir. Çünkü, göç alan ülkelerin başlardaki niyetleri işçileri ihtiyaçları kadar çalıştırıp sonra göndermek, ihtiyaç olursa tekrar yeni işçiler getirmekti. Göç veren ülkelerin politikaları da fazlalık işgücüne yeni istihdam alanları oluşturarak işsizlik baskısından kurtulmaktı. Sonra dövizin geldiğini ve bunun ödemeler dengesinde önemli bir yer işgal ettiğini gören gönderici ülkeler işçi göndermeyi kalıcı bir politika olarak benimsemeye başladılar.

1960 müdahalesinden sonra kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) öngörülen planlı ekonomi uyarınca Beş Yıllık Planlar hazırlayacaktı. 1963-67 dönemini kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı gelecek 10 yılın nüfus artışı tahmini ve Türkiye'nin hızla endüstrileşmesini savunan tezlere sahipti. Ayrıca "Fazla İşgücünün İhraç Edilmesi" diye de bir bölüm ayrılmıştı.[9] Yurt dışına işçi gönderilmesi işsizliği çözmek ve döviz açığını kapatmak için hükümetlerin önündeki en kolay yoldur. Bu amaçla Almanya'nın iş gücü talebi Türkiye için bulunmaz bir fırsattır. İşçi dövizleri, hükümetlerin işçilerle ilgilenmelerinin en büyük nedenlerinden birisidir.[10] Bunun yanında nitelikli olarak dönenlerden kalkınma ve sanayileşmede büyük yararlar beklenmektedir.[11]

1966-67 kısa ekonomik problemi 70.000 Türk işçisini etkileyerek tüm bu ge-

7) Turkut Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*, Ankara: Özen Yay., 2000, s.33.
8) M. Tütüncü, 'Cumhuriyetin 75.Yılında Batı Avrupa Türkleri', *Yeni Türkiye*, Yıl.4, S.23-24 (2.Cilt), 1998, ss.1454-1463, s.1454.
9) DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: DPT, 1963, ss.64-65, 409, 456.
10) E. Onulduran & H. Van Renselaar, 'Uluslararası İlişkiler, Hukuksal ve Siyasal Boyutlar', N. Abadan-Unat ve Diğ. (Der.), *Göç ve Gelişme. Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesindekl Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, Ankara: Ajans-Türk Mat., 1976, s.33.
11) *Ibid.*, s.30.

lişmeleri durdurdu. Bazı Türkler bu bunalımda yurda dönerken diğerleri dönmedi, ya başka bir sektöre geçti ya da Belçika, Hollanda, Danimarka gibi diğer komşu Avrupa ülkelerinde iş aradılar. 1964'te 66 bine yükselen yurtdışına giden işçi rakamı 1967'de 8900'lere düştü. Bu krizden sonra hepsi Almanya'ya eski işlerine geri döndü. Abadan-Unat'ın belirttiği gibi bu tarih aynı zamanda Türk işçi göçünün kitlesel hale dönüşmesi tarihidir.[12]

Aile Birleşimi ve Adaptasyon Dönemi: Almanya'nın 1974-75'lerdeki ekonomik krizle beraber işçi göçüne sınırlamalar getirdiği görüldü. Kriz pek çok işçinin işsiz kalmasına ve geri dönmesine neden oldu. Almanya ayrıca çocuk parası gibi bazı sosyal haklarda Almanya'da yaşayanlarla kaynak ülkede yaşayan işçi ve işçi aileleri arasında ayırım yapmaya başladı. Bunun sonucunda işçiler ailelerini Almanya'ya getirmeye başladılar. Böylece toplam nüfus içinde çalışanların oranı düşmeye başladı. Bu nokta dış göç olayında önemli bir kilometre taşını oluşturmaktadır. Çünkü göçmenlerin karakteri değişmeye başladı. Toplam sayı zaman içinde yükselirken, göçmenler içinde işçilerin yüzdesi düşmektedir. 1973'te Türk vatandaşlarının 2/3'si iş gücü piyasasındayken[13] bu oran 1980'de 1/3'e düşmüştür[14] ve geçen zaman içinde pek değişmemiştir. Bu oranlar Almanya'da işçi yakınlarının artmaya başladığını göstermektedir.

Gidişleri İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) düzenlemekteydi. Resmi işçi göçü 1961'de yıllık 1476 ile başlamış, 1973'te 136.000 ile zirveye ulaşmıştı. 1975'te istisna olarak yıllık 4 binlere düşen rakam 1970'lerde 10 binlerin, 1980'lerde 20 binlerin, 1990'larda da 30 binlerin altına düşmemiştir. Ancak gidişlerin hepsi İİBK vasıtasıyla olmamıştı. Gitmez'e göre 1975 yılına kadar 1 milyonun yaklaşık olarak 1/5'i illegal olarak gitmişti.[15] Hem Avrupa ülkelerine hem de daha sonra ortaya çıkan Arap ülkelerine başlayan illegal göç bir sektör olarak ortaya çıkmıştır. Pek çok insan işçi simsarlarının eline düşmüş ve yüklü miktarda paralar kaybetmişlerdir. İİBK eliyle işçi gönderiminin en öncelikli amacı bu çeşit suistimalleri önlemekti.[16]

1970'lerde Avrupa'daki kriz sonucu Avrupa ülkelerinin göçü sınırlamaları ve Arap ülkelerinin iş gücü ihtiyacı, göçü Libya, Suudi Arabistan gibi Arap ülkelerine yöneltmiştir. Ancak bu istikametteki işçi göçü hiç bir zaman aile göçüne dönüşmemiştir. İşçiler hem ekonomik hem de sosyal açıdan bu göçten pek memnun kalmamışlardır. Alacaklarını özellikle Libya'dan alamamışlardır. Alacaklar konusu ülkeler arası bir sorun olmuş, 1990'larda başbakanlar düzeyinde görüşme gereği duyulmuştur. Bu görüşmelerden de bir sonuç alınamamıştır.

---

12) *Ibid.*
13) Ali Gitmez, 'Turkish Experience of Work Emigration: Economic Development or Individual Well-being', *Yapi Kredi: Economic Review*, Vol.3, No.4, July, 1989, ss.3-27,7.
14) Martin, *Unfinished Story: Turkish Labour Migration to Western Europe: with special reference to the Federal Republic of Germany*, s.21.
15) *Ibid.*
16) Onulduran ve Van Renselaar, *Uluslararası İlişkiler, Hukuksal ve Siyasal Boyutlar*, s.31.

Göçün başlangıcında Türk vatandaşları yalnız olarak gelip işçi oldular. Bazıları dönüşlerine kadar yalnız yaşamaya devam ettiler. Diğerleri ise ailelerini getirip Almanya'ya geçici veya sürekli olarak yerleştiler. Aileyi getirip getirmeme, kalıcılığı belirleyen önemli bir ölçüttür. Eşlerin ve çocukların Avrupa'daki rahatlığı görmeleri, Türkiye ile karşılaştırılamayacak ölçüde her türlü lüksü, daha iyi bir eğitim ve sosyal güvenceyi elde etmeleri "kesin dönüş" ya da "temelli dönüş"e kadar Türkiye-Almanya seçeneğinde Almanya'yı tercih etmelerine neden oldu. 2000'li yıllardan bakınca bu "kesin dönüş"ün henüz gerçekleşmediği görülmektedir.

Uluslararası göç hareketine Türkiye'nin diğer ülkelerden daha geç girmesine rağmen göçün başlangıcından itibaren on yıllık süre içinde göç veren ülkeler listesinde liderliği ele geçirdiği görülmektedir. Bu durum devletin yurtdışında örgütlenmesini de etkilediği görülmektedir. Başta Almanya olmak üzere Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı ülkelerde ve şehirlerde örgütlenme birim ve personel olarak artmıştır. Nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yeni konsolosluklar açılmış buralarda daha fazla sayıda personel istihdam edilmiştir.

İşçilerin sosyal, ekonomik ve politik hakları Türkiye Cumhuriyeti ile işçi alan ülkeler arasında yapılan ikili antlaşmalarla belirlenmiştir. Yaklaşık 40 yıllık süreç içerisinde ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak için bu haklarının yaşanan ülke hükümetlerince genişletildiği söylenebilir. Türkiye burada bağımlı ülke olduğu için pazarlık gücünün olduğu pek söylenemez. Aile göçü, insani gerekçelerle haklar konusunda Türkiye'nin pazarlık gücünü bir ölçüde artırmıştır. Onulduran & Van Renselaar, Türk hükümetlerinin bürolar ve konsolosluklar açıp personel sayısını artırmanın haricinde göç üzerinde belirleyici olamadıklarını, işçi alan ülkelerle hiç bir pazarlığa girmediklerini ve onlar ne dediyse kabul ettiklerini belirtmektedirler.[17] Harun Gümrükçü'nün görüşleri de bu doğrultudadır.[18]

Ekonomik bunalımdan sonraki dönemde yabancı işçilerin istihdamı ve entegrasyon politikaları konusundaki hedeflerin yeniden tanımları yapıldı. Bu dönemde yasal veya yasa dışı yollarla Türk işçilerinin yurt dışındaki artışı ve yerleşmesi hızlandı. Sayının artması ve yerleşmeyle birlikte problemler de artmaya başladı.

Sürekli Kalma ve Yeni Kimlik Oluşturma Dönemi: 1980'lerin başından itibaren oluşan dönemi de sürekli kalma-geri dönme kararının gözden geçirilmesi ve kalmaya karar verilmesi dönemi olarak ele alabiliriz. 1973-74 ekonomik bunalımı ve toplu dönüşlerden sonra yerleşme dönemi yavaş yavaş başlamıştır. 1970'lerin ilk başlarına kadar Türkler'in yerleşme niyetinin pek olmadığını görüyoruz. İşçiler para biriktirip bir an evvel dönme niyetindedirler. Genellikle yalnız gelmiş bu işçilerin ilk niyeti, bir ev, bir araba, bir tarla veya planladığı başka bir şeyin parasını biriktirene kadar durmaktır. Ancak daha sonraları Almanya'daki sosyal refah, dönme niyetini belli bir süre e

17) *Ibid.*, ss.34-35, 37-45.
18) 1994'teki bireysel görüşmemizden.

tkilemiş ve aile birleşimleri süreci başlamıştır. Aile birleşmeleri[19] ve aile oluşumları[20] devri 1980'lerin ortalarına kadar yoğun olarak devam etmiştir. Bundan sonra ise kesin yerleşme niyeti ile orada elde edecekleri haklar için mücadele devri başlamıştır. Seçme seçilme, vatandaşlık, yerli halkla eşit muamele bunlardan bazılarıdır.

Almanya'nın 1983-84'teki geri döndürme politikası Türkler için yine bir dönüm noktasıydı. Geri dönenlere Alman hükümeti 10500DM veriyordu. Geri dönme niyeti olanlar bu paraları alarak döndüler. Kalanlar ise artık yavaş yavaş kalıcı oldukları sinyallerini gerek Alman gerekse Türk hükümetlerine vermeye başlamışlardır.

Almanya geri döndürme politikasında bir ölçüde başarılı oldu. 1980-81 yıllarında 70 bin'lerde olan geri dönen Türk vatandaşı sayısı 1982'de 86 bin, 1983'te 100 bin, 1984'te 213 bin rakamlarına eriştikten sonra 1985'te 60 bin rakamlarına düştü.[21] O günden bu güne geri dönen sayısı hiç bir zaman 60 bin rakamlarını görmedi.[22] Geri dönüşlerin tahmini trendi belli olduktan sonra Almanya da yabancıları ne yapacağı konusunda düşünmeye başladı. Türkler'in karar verme süreci aynı zamanda Almanya'nın da karar verme sürecidir. Bu karar içinde en önemlisi olan Almanya'yı bir göç(men) ülkesi kabul etme kararı 2001 yılını bulacaktır.[23]

1980'li yıllarla birlikte göçün seyriyle bağlantılı olarak Türkiye'de de hukuki metinlerde değişiklikler olduğu görülmektedir. Örneğin, Türk dış göçü 1982 Anayasasında "devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır" (m.62) şeklinde düzenlenerek anayasal bir metin haline gelmiştir. Görüldüğü gibi devlete de görevler yüklenmiştir. Ancak devletin bu görevini ne ölçüde yaptığı tartışılabilir. Vatandaşlık kanununa bazı maddeler eklenerek çifte vatandaşlık mümkün kılınmıştır. Askerlik Kanununda değişiklik yapılarak yurt dışındakilere kolaylıklar sağlanmaya başlanmış ve bu kolaylaştırmalar 1990'ların sonuna kadar devam etmiştir.

1980'li yılların kayda değer en önemli özelliği Türkiye'nin göçmenlerin geri dönmeyeceği gerçeğini anlamasıdır. Bu dönemde Özal hükümetleri göçmenlerin geri dönmeyeceğini görmüş ve ona göre politika üretmişlerdir. Çünkü Avrupayla Türkiye arasındaki refah farkını gören insanların mantıken kısa vadede geri dönmesi düşünülemezdi. Hatta Özal'ın orada kalmayı teşvik ettiği de söylenebilir. Bu-

19) Aile birleşmesi, eşlerden birisinin Türkiye'de diğerinin yurtdışında olması sonucunda bunların bir araya gelmesini anlatır.
20) Aile oluşumu bekar göçmenlerin bir aile kurmalarını anlatmaktadır.
21) KB (TC Karlsruhe Başkonsolosluğu), *Sayılarla Yurtdışındaki Türk Vatandaşları 1961-1991*, Karlsruhe: TC Karlsruhe Başkonsolosluğu, 1992, s.16.
22) YIHGM (Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü), *1997 Yılı Raporu*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bak., YIHGM Yay. No:76, 1998, s.12.
23) 5.7.2001 tarihli TV haberleri ve 6.7.2001 tarihli gazete haberleri.

nun nedenlerinden birincisi işçilerin gönderdiği ve bazı zamanlar dış ticaret açığının tamamına denk olan işçi dövizleridir. Bunlar işçi göçünün başlangıcından beri adeta ekonomik bir sektör gibi görülmektedir. Ancak 1980 sonrası dış ticaret açığı farkının aşırı şekilde artması işçi dövizlerinin bu açığı karşılamadaki oranının düşük olması sonucunu doğurmuştur.

İkincisi, yıllardır Avrupayla iyi olmayan ilişkilerimizde orada yaşayan vatandaşlarımızın köprü olması beklenmiştir. Türkler'in bulundukları ülke politikasında etkili olmaları beklenmektedir. Bunun için vatandaşlık değiştirmeleri de kolaylaştırılmıştır. Böylece Türkler bulundukları ülkenin vatandaşlığını alarak Türkiye lehine lobicilik faaliyeti yapacaklardır. Bunun pratikte ne ölçüde başarılı olduğu tartışılabilir. Vatandaşlık teşviklerinin meyvelerini 1990 sonrası verdiği görülecektir.

Üçüncüsü de orada özellikle maddi açıdan rahat olan vatandaşların bu rahatlıklarını devam ettirmeleri için kolaylıklar sağlanmaya çalışılmasıdır.

1990 Sonrası Dönem

Bugün 2000'lerde Türkiye dışındaki Türk varlığı 3.5 milyonu geçmiştir. Mayıs 1999 rakamlarına göre 3.129.142 Türk Batı Avrupa'da ve bunların da 2.107.426'lık kısmı Almanya'da yaşamaktadır.[24]

1990 sonrası dönem kesin yerleşme ve hakları elde etme dönemidir. 1980'ler bir anlamda hak arama, bu hakların nasıl elde edileceğini öğrenme dönemidir. 1990'larda geri dönüşler 40 binli rakamlarda sabitlenirken dışarıya göç 33 bin ile 63 bin arasında değişmektedir.[25]

Yerleşme kararı sonucu ortaya çıkan kalıcılık, göçmen, göç veren ülke, göç alan ülke, göç alan toplum ve göç veren toplum açısından sonuçlar doğuran önemli bir olaydır. Kalıcılığın bir göstergesi 40 yılı aşkın bir süredir geri dönülmemesidir. Almanya göçmenlere "misafir işçi" demektedir ama misafirliğin 40 yıl sürmeyeceği aşikardır. Kalıcılığın ikinci göstergesi oradaki iş kurma ve mülk edinmelerdir. Türkler artık bulundukları ülkelerde ev ve işyeri almakta belediyelerden mezarlıklar talep etmektedirler.[26] Üçüncü gösterge ise uluslararası evliliklerdir. 1990 sonrası dönemde toplam evliliklerin neredeyse yarısı yabancılarla olmaya başladı. Örneğin, 1992 yılında Türk-yabancı ayrımı belirtilen 5572 evliliğin 2824'ü,[27] 1997'de tüm evliliklerin (8945) 4158'i yabancılarla yapılmıştır.[28]

Türk vatandaşlarının yurtdışına yerleşme kararının en önemli sonucu, vatandaşlık statüsünü değiştirerek, mümkünse çifte vatandaşlık, mümkün değilse bulundukları ülkenin vatandaşlığına geçmedir. Aşağıdaki rakamlar 1990 sonrası va-

24) ÇSGB'nın basılmamış verileri.
25) Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*, s.35, 83.
26) TAM Başkanı Faruk Şen ve konsolosluk yetkilerinden aktaran Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*, s.82.
27) YİHGM, *1991 Yılı Raporu*, Ankara: ÇSGB, YİHGM Yay No.47, 1992, ss.7-8.
28) YİHGM, *1997 Yılı Raporu*, s.11.

tandaşlık değiştirme trendinin ne kadar yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 1: Almanya ve Hollanda Vatandaşlığına Geçen Türk Vatandaşı Sayısı[29]

Yıllar	Vatandaşlık Değiştirenler	
	Almanya	Hollanda
1972-1979	2.219	
1980-1989	10.361	(1946-89)11.277
1990	2.034	1.952
1991	3.529	6.105
1992	7.377	11.520
1993	12.915	18.000
1994	19.590	23.900
1995	31.578	33.043
1996	46.294	30.559
1997	59.628	21.324(geçici)
1998 (1)	57.374	
Toplam	252.899	157.680

(1) Rakam ÇSGB, YİHGM'den elde edilmiştir.

Bu tablodaki trendin nüfusun fark edilir bir yekünü vatandaşlık değiştirene kadar süreceği düşünülebilir. Çünkü insanları Türkiye'ye çeken vatan sevgisinden başka bir şey kalmamıştır. Üstelik hükümetler göçü önlemeye yönelik bir çaba içerisinde değillerdir. Türkiye ile yurtdışı arasındaki uçurum da çok büyük oldukça insanlar yurtdışına çıkabilmek için kaçak göç, siyasal sığınma, yalancı evlilikler[30] de dahil olmak üzere her türlü yolu denemektedirler.

Yurtdışındaki Türkler'in vatandaşlık değiştirmesi özellikle lobicilik açısından istenen bir durumdu. Türkiye'nin dışarıda en iyi tanıtımını yapacak, Türkler hakkındaki önyargıları kıracak yine dışarıdaki Türkler'di. Bunun için devlet 1980'li ve 1990'lı yıllarda bulunulan ülkenin vatandaşlığına geçmeyi teşvik etti. Örneğin, vatandaşlıktan çıkmayı kolaylaştırdı, vatandaşlıktan çıkanlara pembe kart uygulamasıyla kolaylıklar sağladı.[31] Ermeni terörü, PKK terörü konusunda Türkiye'nin derdini anlatamayışı Avrupa'da lobimizin olmamasına bağlanmaktadır. Oradaki Türk

29) *Ibid.*, ss.12, 42.

30) Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*, s.23.

31) Pembe kart, vatandaşlıktan izinle çıkanlara verilen ve Türkiye'de seçme ve seçilme hakkı hariç her türlü hak sağlayan bir belgedir. Ancak uygulamada bazı aksaklıklar yaşanmaktadır.

varlığının iyi değerlendirildiği taktirde ciddi bir baskı grubu olduğu entellektüel çevrede vurgulanmaktadır. Ancak, bir konsolosluk yetkilisinin de belirttiği gibi: "Lobiciliğin manevi desteği olur. Yoksa gümbür gümbür bütün meseleleri halledecek duruma gelemez. Ses getirebilir."[32] Rona Aybay, Amerika'daki Amerikanlaşmış Rum, Ermeni ve diğer grupların lobileri gibi Türkler'in de Almanya'da Türkiye'nin ekonomisine ve siyasetine hizmet edeceklerinin beklendiğini belirtmektedir.[33]

Yurtdışındaki Türk vatandaşları bulunulan ülke ile Türkiye arasında siyasal, sosyal ve kültürel bir bağ oluşturmaktadırlar. Avrupa'daki ulusal ve yerel seçimler artık Türkleri ve Türk politikacıları da ilgilendirmektedir. Bu ilgi artarak devam edecektir. Çünkü Avrupa'daki Türk nüfusun yerleşmeye başlamasıyla beraber Türk kökenli siyasetçiler de Batı Avrupa ülkelerinin parlamentolarında yer almaya başlamışlardır.[34] Almanya ve Hollanda parlamentoları buna örnektir. Sadece kendi ülke parlemontalarında değil o ülke adına Avrupa Parlamentosunda da Türkler görev alabilmektedirler.

Fakat Avrupa'daki lobiciliğe en büyük engel oradaki Türk grupların siyasi, etnik, dini bölünmüşlüğüdür.[35] Bu bölünmüşlük, grupları asgari müştereklerde buluşturarak Türk devleti tarafından önlenebilir. Diğer türlü bu gruplar kendi aralarında kavga etmektedirler. Ancak Türkiye'de uzlaşma sağlanamamışken dışarıdaki insanlarımız arasında nasıl bir uzlaşma sağlanacağı merak konusudur. Şen, görüşmemizde, Almanya'da Türk lobisinin güçlü bir şekilde bulunduğunu belirterek "ancak bu tek elden yönetilemez" demektedir. "Türk nüfusu içerisinde işçisinden işverenine, doktorundan mafyasına bin bir türlü insan var. RP alt örgütlerinde yetişenlerle Sosyal Demokratları biraraya getirmek eşyanın tabiatına aykırı. Bir de tabii bölücüler var" demektedir. Bunun yanında Türkiye'den özellikle siyasal nedenlerle ayrılanların ne derece Türkiye lehinde lobicilik yapacakları merak konusudur. Örneğin Türkiye, Alman Yeşiller Partisi AP parlamenteri Ozan Ceyhun aleyhinde Interpol'de kırmızı bülten çıkartmıştır. Yeşiller milletvekilleri yabancılar politikasında yabancılar lehine çalışmalarına devam edeceklerini, Türkiye'nin AB'ne girmesine çalışacakların ancak Türkiye'deki insan hakları ihlallerini olmazsa olmaz koşul olarak gördüklerini ve çok sıkı takip edeceklerini her fırsatta beyan etmektedirler. Dolayısıyla bu çeşit zıt ilişkiler tek elden lobiciliği güçleştirmektedir.

Hükümetlerin her kriz zamanında yaptıkları gibi Başbakan Çiller de 1994 Yazındaki Almanya ziyaretinde işçilerden Türkiye'deki bankalara güvenip 1000'er mark yatırarak tasarruflarını Türkiye'de değerlendirmelerini, istemiştir. Ancak

32) Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*, s.190.
33) Rona Aybay, 'Doppelte Staatsangehörigkeit und Militardienst bei Türken im Ausland', *Zeitschrift für Türkeistudien*, 1992/2, ss.255-258.
34) Turkut Göksu, '75. Yılda Dışa Göç', *Yeni Türkiye*, Yıl.4, S.23-24 (2.Cilt), 1998, ss.1464-1468.
35) Faruk Şen ve Harun Gümrükçü ile 1994 yılındaki görüşmemiz, Kadir Turan, *Almanya'da Türk Olmak: Federal Almanya'da Yaşayan II. Kuşak Türkler'in Sosyalizasyonu ve Kültür Değişmesi*, İstanbul: Sümer Kit., 1992; Beşir Ayvazoğlu, 'Avrupa'da Türk Olmak', *Zaman*, 25 Şubat 1998; Davut Dursun, 'Avrupa'daki Türk Gücü', *Yeni Şafak*, 18 Ekim 1997.

Türkiye Göçmenler Federasyonu Çiller'e cevap olarak: "Hükümet önce çifte vatandaşlık kanununu meclisten geçirsin, sonra da bizlerden fedakarlık beklesin." demiştir. Buradan varılabilecek sonuç şudur. Almanya'daki Türk lobisi öyle Türk hükümetlerinin istediği şekilde davranacak, hükümetlerin her politikasını savunacak bir oluşum olarak algılanmamalıdır. Harun Gümrükçü de kalabalığın lobi olmadığını vurgulayarak, "öyle olsaydı Amerika'da zencilerin Yahudilerden daha etkin olmaları gerekirdi" demektedir. Gümrükçü, lobiciliği "toplumu etkileyecek insan yetiştirmektir" şeklinde özetlemektedir.[36]

Bu ayrılıkların yanında daha sonraki tarihlerde Almanya'daki Türk varlığını ilgilendiren olay ve işlemlerde Türkler'in çoğunlukla ortak hareketlerde bulundukları görülmektedir. Turan, 24.12.1985 tarihi Noel akşamı dazlakların bir Türk'ü[37] döverek öldürmesinden sonra 7.1.1986 tarihinde Türk derneklerinin ayrılıkları bırakarak Aksiyon Birliği (Aktion Bündnis) adında birleştiklerini ve bu tarihin ortak bilinç açısından bir kilometre taşı olduğunu belirtmektedir.[38] Bu gelişme "kimlik arayışı" ve "grup dayanışması" açısından önemlidir. Örneğin, gençler kendi aralarında "dazlaklar"la mücadele için birlikler kurmuş, mahallelerini beklemişlerdir.

1970'lerin Türkiye'deki siyasi ayrışmasının kırılması ancak 1990'larda mümkün olmuştur. 1970 ve 1980'lerde camiler bile ayrılmıştır. Hatta öyle ki Türkiye Diyanet İşleri'nin yurtdışındaki örgütlenmesi de, her ne kadar amacı birleştirmek ise de, cemaat, tarikat anlayışı içinde olmuştur. Ancak ayrılıklar 1990'larda büyük ölçüde giderilmiştir. Örneğin, Almanya'daki işadamlarının gerek kendi aralarında birlikler kurmaları gerekse Türk-Alman ortak dernekleri kurmaları da hem dayanışma, hem entegrasyon hem de lobicilik açısından altı çizilmesi gereken noktalardır. 1989'da Berlin'de, 1990'da Köln'de kurulan Türk-Alman İşadamları Dernekleri diğer illerde de kurularak faaliyetlerine başlamışlardır.[39]

Vatandaşlık değiştirmeyi devletin teşvikindeki bir başka neden "Almanya'daki vatandaşların siyasal bir ağırlığının olması, siyasetle ilgilenmesi, kendi problemlerini kendilerinin çözmesidir", "Türkiye'nin kollanması yerine kendi menfaatlerinin kollanmasıdır önemli olan".[40] Almanya yabancılar hakkında her türlü olumlu ve olumsuz kararı alabilmekte, ancak göçmenlere isteklerinin veya düşüncelerinin ne olduğu sorulmamaktadır. Oluşacak lobi göçmenler konusunda çıkacak bir kararda onlara danışılmasını sağlayacaktır.

1990 sonrasının bir diğer özelliği bu dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla eski Sovyetler Birliği coğrafyasına göçün başlamış olmasıdır. Buradaki göçmenlerin nüfus özellikleri de değişiktir: İşçiler, işadamları, öğrenciler, öğretmenler vb. 1991'de Sovyetler Birliğinde bulunan 6120 Türk vatandaşının hepsi işçi iken 1999

36) Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*, s.191.
37) Ölen kişinin ismi "Ramazan Avcı" dır.
38) Turan, *Almanya'da Türk Olmak: Federal Almanya'da Yaşayan II. Kuşak Türkler'in Sosyalizasyonu ve Kültür Değişmes*, ss.83-88.
39) CFTS, *Migration Movements from Turkey to the European Community, 1993*, s.178.
40) 1994'te değişik konsolosluk yetkilileriyle yaptığımız görüşmeler.

yılında bu coğrafyada 23.895'i işçi olmak üzere toplam 39.300 Türk vatandaşı bulunmaktadır.[41]

İşadamları buraları yeni iş sahaları görmüşlerdir. Genellikle beraberlerinde işçilerini de götürmüşlerdir. Bir kısmı başarılı olarak orada kalmaya devam ederken bir kısmı başarısız olup geri dönmüştür. Devlet dışarıda iş yapmak isteyenleri teşvik etmiştir. Bu teşvikte hem ekonomik hem de ideolojik gerekçeler söz konusudur. Ekonomik olarak Türkiye'ye gelir getirme, işsizlere yeni iş sahaları açma gibi gerekçeler ön plandadır. İdeolojik olarak da bu ilişkilerle o bölgenin komünist Sovyet etkisinden arındırılması ve İran'ın etkisine girmemesinin sağlanması hedeflenmektedir.

Eski Sovyet coğrafyasına göçenlerin ikinci büyük kesimini eğitim amaçlı göçenler oluşturmaktadır. Bunun da ekonomik ve ideolojik nedenleri vardır. Eğitim faaliyetinde bulunanlar buralarda özel okulların açılması olanağı doğunca şirketler kurarak her düzeyde paralı eğitim faaliyetine başlamışlardır. Üniversiteye giriş sınavında Türkiye'deki okullar için yeterli puanı alamamış öğrencilere buralarda eğitim görme olanağı doğmuştur. Bu okulların Türk kültürünü yaymak gibi ideolojik amaçları da vardır. Bu gerekçeyle 1997 yılına kadar devlet tarafından manen desteklendikleri de söylenebilir. Çünkü yine bu bölgelerde İran'ın propagandasından çekinilmektedir. 1997 yılından sonra ise manevi destek bir ölçüde köstege dönüşmüştür.

Faruk Şen'in Almanyadaki Türkler'e Türkiye'nin bakışını özetlediği şu cümleler Türkiye'nin aslında genel göç politikasını yansıtmaktadır: "Her an geri dönecek gibi yaşamaları ama hiç bir zaman geri dönmemeleri ve paralarını Türkiye'ye göndermeleri; çifte vatandaş olup Almanya'da Türk lobisi oluşturmaları ve Almanya'daki politikaya ağırlıklarını koymaları".[42]

Sonuç

1960 sonrası göç hareketi kronik bir hal almıştır. Göç gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere, ekonomik durumu daha iyi olan ülkelere doğru olduğuna göre Türkiye'nin 40 yılı aşkın bir süredir iyi yönetilmediği ortadadır. Sürekli siyasi, ekonomik, sosyal kriz ortamında yönetilen bir ülkeden kaçışlar olması mukadderdir. Örneğin, bu yıl Amerikan yeşil kartı için müracaat edenlerin sayısı 1.7 milyona ulaşmıştır.[43] Bizim gibi 1960'larda göç veren ülkelerden İtalya ve İspanya artık göç almaya başlamışlardır. Geçen zaman içindeki hükümetler, göçü Türkiye'yi geliştirerek geriye çevirmeye çalışmak yerine göçün getirilerinden yararlanmak yo-

41) Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*, s.34.
42) *Ibid.*, s.260.
43) Milliyet, 25 Haziran 2001, Green Türkler başlıklı yazı. Son müracaat tarihi 31 Ekim 2001 olduğuna göre rakamın daha da artması beklenmektedir. Yeşil Kart (Green Card) Amerikada seçme seçilme hakkı hariç her türlü hakkı kart sahiplerine tanımaktadır. Türkiye'den her yıl ortalama bin kişiye Green Card verilmektedir.

lunu tercih etmişlerdir. Türkiye kötü yönetildiği sürece de yurtdışındaki Türk varlığı azalmayacak, artacaktır.

"Yokluklar içerisinde bir devlet kuran, her yaştan "10 yılda 15 milyon genç yarat"makla övünebilen, hedefi "muasır medeniyetler seviyesi" olarak gösteren yöneticiler gitmiş yerine 1960'larda fazla nüfustan kurtulmak isteyen, onları muasır medeniyetler seviyesindeki ülkelerin "en düşük, pis, gürültülü"[44] kısacası yerli nüfusun yapmak istemediği işlerini yapmak için, işçi pazarlayan yöneticiler gelmiştir".[45]

Ayrıca, izlenen politikalar belli bir düzlemde, istikrarlı politikalar değildir. Sorunların "günü kurtarmak için" zamana yayılması yolu tercih edilmiştir. Örneğin, yurt dışındaki Türkler'e hemen tüm hükümetler tarafından yurtdışında oy kullanabilme sözü verilmiş, kanunun çıkması 90'ların sonunu bulmuş ama henüz uygulamaya konmamıştır. Bu durum hükümetlerin samimiyetsizliğini göstermektedir. Göçmenler bazen iç siyasetin bazen de dış siyasetin malzemesi olarak kullanılmışlardır. İç politikalarda olduğu gibi dış politikalarda da devlet ne yaptığını ve yapacağını bilememektedir. Bunun içindir ki yurtdışında yaşayan vatandaşlar kendi problemlerini kendileri çözme yoluna gitmektedirler. Özellikle göçün ilk zamanlarında göçmenler kendi hallerine bırakılmışlardır. Devlet vatandaşları hep geriden takip etmiştir. 1980 ve 90'lı yıllarda bile hala hızlı bir şekilde,[46] cumhuriyet kurulmadan Osmanlı'dan ayrılan Arap ülkelerine dahi göç vermeye devam etmekteyiz. Bu, ülkemiz açısından üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir konudur.

44) N. Abadan-Unat, 'Turkish Migration to Europe, 1960-1975: a Balance Sheet of Achievements and Failures', (Der.) N. Abadan-Unat, *Turkish Workers in Europe 1960-1975*, Leiden: EJ Brill, 1976, s.21.

45) Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*.

46) İİBK ve DİE verilerine göre yıllık 40.000 ile 60.000 arasında vatandaşımızı İİBK aracılığıyla yurtdışına işçi olarak göndermekteyiz. [İİBK (1992), *1991 Istatistik Yıllığı*, Ankara: İİBK, s. 69; DİE, (1998), *Türkiye Istatistik Yıllığı 1997*, s.240-249.

İKİNCİ KISIM

ABD, AB VE BALKANLAR

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ'NİN MANTIKSAL ÇERÇEVESİ

*Dr. Çağrı Erhan**

Doksanların Anlamı

Yirminci yüzyılın son on yılı, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra dünyayı etkisi altına alan Soğuk Savaş'ın ortadan kalktığı, iki kutuplu düzenden ABD'nin liderliğini yaptığı tek kutuplu sisteme geçildiği bir dönem oldu. Bazı yazarların çok isabetli bir biçimde "en uzun on yıl" olarak nitelendirdikleri[1] 1990-2000 dönemi bir yandan da her alanda "küreselleşmenin" yaşandığı, yine ABD'nin savunduğu iktisadi ve siyasal modellerle bunların sosyal uzantılarının tüm dünyada etkili olmaya başladığı topyekün bir geçiş dönemiydi. Bu yıllarda ABD, başta Kuveyt, Bosna ve Kosova'da olmak üzere, dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen gerginlik ve çatışmalara kimseye ihtiyaç duymadan neredeyse tek başına müdahalelerde bulundu. Aynı dönemde, ABD'nin dünya liderliğine ve küreselleşme fırtınasına karşı koymaya çalışanların ortaya çıkmaya başladıklarına ve XXI. yüzyılın başından itibaren ivme kazandıracakları dünya ölçekli eylemlerine hazırlık yapmaya başladıklarına da tanık olundu.

İktisadi ve sosyal gelişmelerin yanında, 90'larda uluslararası politikada meydana gelen en gözle görülür değişiklik stratejik açıdan önemli coğrafi bölgelerde yeni bağımsız ülkelerin ortaya çıkması, dünya haritasının sık sık yeniden çizilmesiydi. SSCB'nin dağılması, Almanya'nın birleşmesi, Çekoslavakya'nın ikiye, Yugoslavya'nın beşe ayrılmasıyla Avrasya bölgesinde yirminin üzerinde yeni devlet kuruldu. Bu gelişmelerden bazıları son derece sakin cereyan ederken, bazıları da yüzbinlerce kişinin ölümüne, yerlerinden edilmesine yol açan sıcak çatışmaların gölgesin-

* AÜ, SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

1) Şule Kut ve Gencer Özcan (Der.), *En Uzun Onyıl*, İstanbul: Boyut, 1999.

de yürüdü. Dünya yeni bir binyıla başlarken, bir yandan iktisadi anlamda sınırların kalkmasını nihai hedef olarak gören küreselleşmeci akımlar, bir yandan etnik ya da dinsel temelli bölünmeyi savunan ayrışmacı eylemler, bu ikisinin arasında da bölgesel iktisadi ve/veya siyasal bütünleşmeyi gerçekleştirmeye çalışan bölgeselci yaklaşımlar tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar net bir biçimde bir arada bulunmaya başladı.

Bu üç birbirine taban tabana zıt ama eş zamanlı eğilimin yansımaları, dünyanın büyük bölümünü olduğu gibi Türkiye'yi de etkiledi. Konumu itibariyle, Soğuk Savaş sonrası yıllarda meydana gelen gelişmelerin etkilerini en ciddi biçimde hisseden Türkiye 90'lı yılları halen tam anlamıyla sonuca ulaşamadığı bir arayış içinde geçirdi. Bir yandan içeride, topraksal bütünlüğünü parçalayabilecek bir ayrılıkçı harekete karşı mücadele yürütürken, diğer yandan dışarıda biçimlenmeye başlayan yeni oluşumları algılamaya çalıştı; yakın coğrafyasında yaşananlardan kendi çıkarlarına hizmet edecek sonuçlar çıkarmaya çabalarken, ABD'nin tek kutuplu dünya modeliyle, AB'nin Avrupa merkezli bütünleşme modeli arasında ikilem yaşadı.

90'lı yıllar, Türk-Amerikan ilişkilerinin o güne kadarkilerden farklı parametreler üzerinde yürüdüğü, etkileri giderek belirginleşmeye başlayan ancak gidişatı hala tam olarak kestirilemeyen ikili ilişki sürecine sahne oldu. ABD'nin değişen öncelikleri ile Türkiye'nin çeşitlenen seçenekleri bu sürecin yönlendiricileriydi. Fakat, ortaya çıkan yeni duruma rağmen Türk-Amerikan ilişkilerinin ana yapısı değişmedi. İlişkilerin günümüzdeki niteliğini daha iyi algılayabilmek için önce Türk-Amerikan ilişkilerinin geçmişine kısaca göz atmakta yarar vardır.

Geçmişin Mirası

Türkler ve Amerikalılar arasındaki ilk temaslar XVIII. yüzyılın son 20 yılı içinde başlamış, ticari ilişkilerin XIX. yüzyılın başından itibaren gelişmesine paralel olarak Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin girişimler yoğunluk kazanmış ve 1830'da imzalanan Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşmasıyla ticari ve siyasal ilişkilerin hukuksal çerçevesi çizilmişti. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti ABD'ye en çok gözetilen ulus statüsü vermiş, Amerikan tacirlerinin Avrupalı tacirlere tanınan gümrük ayrıcalıklarından yararlanmaları sağlanmış, Amerikan ticaret gemilerinin Karadeniz'e açılabilmelerine imkan verilmiş ve iki ülkenin karşılıklı olarak elçilik ve konsolosluklar açmaları kabul edilmişti. 1862'de imzalanan bir başka ticaret anlaşmasıyla da ABD'ye tanınan ayrıcalıkların kapsamı genişletilmişti. Bu çerçevede İstanbul'daki ilk ABD diplomatik temsilciliği maslahatgüzarlık düzeyinde 1831'de açılırken, Washington'daki Osmanlı elçiliği ise 1867'de açılmıştı. Osmanlı-ABD ilişkileri asıl olarak ticaret etrafında yoğunlaştı. Fakat, özellikle Amerikan İç Savaşı'nı takiben ABD'nin Monroe Doktrini'ninden sapma süreci içine girmesi ve kendi "yarıküresi"nin çok uzağındaki "Doğu Sorunu"nun bazı boyutlarıyla ilgilenmeye başlaması, ticari alandaki bu yoğunluğun XIX. yüzyılın sonuna doğru siyasal ilişkiler alanında da hissedilmesi sonucunu ver-

di. Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında meydana gelen milliyetçi ve ayrılıkçı kıpırdanmalara destek vermesi ve Girit, Bulgaristan ve Ermeni bunalımları sırasında ABD kamuoyunda yaratılan "Korkunç Türk" (Terrible Turk) imajının da etkisiyle ABD yönetiminin Osmanlı devletine yaklaşımında evvelce gündemde olmayan konuları ön plana çıkarması Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin düzeyinde hızlı bir düşüşü de beraberinde getirdi.[2]

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında oluşan bu soğuk ortam Cumhuriyetin ilk yıllarına da damgasını vurdu. 1927'ye kadarki Türk-Amerikan ilişkileri geçmiş yıllardan miras kalan sorunların gölgesinde ve diplomatik ilişkilerin yokluğunda devam etti. 1927'de imzalanan bir anlaşmanın ardından diplomatik ilişkilerde normalleşme sağlanarak, karşılıklı olarak büyükelçilerin atanması yapıldı.[3]

II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar daha ziyade ticari alanda gelişen Türk-Amerikan ilişkileri savaş sırasında ABD'nin "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" (Lend and Lease)[4] kapsamında Türkiye'ye silah yardımında bulunmasıyla farklı bir biçim kazanmaya başladı. Şüphesiz Türk-Amerikan ilişkilerinin boyutlarındaki asıl canlanma savaş sonrasında, oluşmakta olan Soğuk Savaş ortamına paralel olarak ortaya çıktı. Ortadoğu ve Balkanlara komşu ve Boğazları elinde bulunduran Türkiye'nin SSCB'nin denetimi altına girmesi ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarları açısından kabul edilemezdi. Bu nedenle 1946'dan başlayarak ABD önce SSCB tehdidine karşı Türkiye'ye açık destek verdi, ardından da ilişkilerin güvenlik boyutunu ön plana çıkaran girişimlere ön ayak oldu.

Türk dış politikası başlangıcından günümüze üç temel unsur göz önünde bulundurularak oluşturuldu ve yürütüldü. Bunlar "toprak bütünlüğünü korumaya yönelik güvenlik endişeleri"; "ülkenin refah düzeyinin yükselmesini sağlayacak yeterli sermaye birikiminin sağlanması" ve "rejimin ya da hükümetlerin devamlılığını mümkün kılacak içeriye dönük mesajlar" olarak sıralanabilir.[5] II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-Amerikan ilişkileri, yukarıda sayılan bu üç unsurun birlikte bulunduğu dönemlerde gelişme kaydetmiş, bu unsurlardan biri ya da birkaçının yok-

2) Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge, 2001.

3) Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri(1939-1947)*, Ankara: AÜSBF, 1961.

4) Yaygın olarak bilinenin aksine Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çerçevesinde Türkiye'ye gelen Amerikan silahları ABD'den gelen ilk silahlar değildir. İç Savaş'ın ardından ihtiyaç fazlası silah stoğunu eritme arayışı içine giren ABD, Osmanlı Devleti'ne uzun süre kara silahları satmıştır. Bu silahlar arasında *Martini, Peabody* ve *Enfield* tüfekleri sayılabilir. Deniz silahlarında konusunda aynı çapta bir alış veriş yaşanmasa da, yirminci yüzyılın başında ABD'den bir savaş gemisi alınarak *Mecidiye* adıyla Osmanlı donanmasına katılmıştır. (Bkz. Oral Sander, Kurthan Fişek, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-Amerikan Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)* İstanbul: Çağdaş,1977.)

5) Türk dış politikasını 1919'dan günümüze kadarki tüm gelişmeleri ve konuları kapsayacak bir biçimde teorik bir çerçeveye oturtmak gerekirse, "orta ölçekli ülke" yaklaşımını benimsemek en açıklayıcı yöntem olacaktır. Orta ölçekli bir ülke olarak Türkiye yukarıda bahsedilen üç unsuru da dış politikasını oluştururken göz önünde bulundurmuş ve bulundurmaktadır. Orta ölçekli ülke kavramının daha ayrıntılı bir izahı ve söz konusu üç unsurun Türk dış politikasının oluşturulmasında oynadığı rol için Bkz. Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Günümüze, Olgular- Belgeler-Yorumlar*, İstanbul: İletişim, (Kasım 2001'de yayınlanacak).

luğunda ilişkilerde gerileme ve gerginlikler yaşanmıştır. Günümüzde de Türkiye'nin herhangi bir ülkeyle ilişkilerinde bu yaklaşım geçerliliğini korumaktadır. Türkiye'nin dış politika önceliklerinin gerçekleşme derecesinin Türk-Amerikan ilişkilerini Soğuk Savaş döneminde ne yönde etkilediğinin çok sayıda örneği vardır.

1946-1954 döneminde ABD'yle ilişkiler sorunsuz ilerledi. 1946'da Missouri savaş gemisinin İstanbul limanını ziyaretiyle başlayan yoğunlaşma dönemi, ABD Başkanı Harry Truman'ın 1947'de kendi adıyla anılan doktrinini açıklayarak Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400.000.000 dolarlık askerî malzeme yardımı yapmayı vaad etmesiyle tırmanışa geçti. Ardından 1948'de Türkiye Marshall Planı'na dahil edilerek ABD'den askerî yardımın yanında iktisadi yardım da almaya başladı. Kore Savaşı sırasında Ankara-Washington yakınlaşması arttı. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya kabul edilmesiyle askerî işbirliği kurumsal çerçeveye oturdu. Bu dönemde hem Türkiye'nin SSCB'den algıladığı tehdidin ABD'nin verdiği destekle aşılması mümkün olmuş hem de iktisadi yardımlar sayesinde ülkede güçlü bir müteşebbis sınıfının oluşturulabilmesi için çabalar artırılmıştı. Washington ile yakınlaşma, DP hükümetinin içeriye dönük siyasetinde kullandığı bir unsur haline gelmiş, Adnan Menderes sık sık ABD ile Türkiye arasında benzerlikler kurarak oy tabanının sempatisini kazanmaya çalışmıştı.

DP'nin ikinci döneminde ilişkilerde sorunlar belirmeye başladı. Güvenlik alanındaki işbirliği NATO içinde ve ikili boyutta zenginleşerek sürerken, Menderes hükümetinin ABD'den daha fazla borç istemesi ve ABD'nin verdiği borcu, tarım ürünlerine uygulanan desteklemelerin kaldırılması, kredi sisteminin düzene sokulması ve devalüasyon yapılması gibi bazı şartlara bağlaması gerginliklere yol açtı. 1958 devalüasyonuyla ABD'nin yeni borçlar vermesine rağmen ikili ilişkiler eski düzeyine ulaşmadı. Menderes artık ABD ile ilişkilere atıf yaparak oy toplamaktan vazgeçmek durumunda kalmıştı.[6]

27 Mayıs darbesiyle başlayan yıllarda ilişkilerde yaşanan sorunlarda artış gözlendi. 1964'te ABD Başkanı Lyndon Johnson'un Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasını önlemek için Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup, Türk-Amerikan ilişkilerinin dönüm noktalarından biri oldu. ABD ekseninde dönen tek yönlü dış politikadan çok yönlülüğe geçişin de başlangıcını simgeleyen Johnson Mektubu'ndan sonra Ankara-Washington ilişkileri inişli-çıkışlı bir seyir izlemeye başladı.[7] 1980'e kadar devam eden bu dönemde, barış gönüllüleri sorunu,

6) 1950-1960 dönemi Türk-Amerikan ilişkileri için Bkz. Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, Ankara: AÜSBF, 1979; George McGhee, *The US-Turkish_NATO-Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets*, New York: St. Martin's Press, 1990; Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti'nin Dış Politikası*, Ankara: İmge, 1990; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge, 1990; George Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Relations in Historical Perspective 1945-1971*, Washington: American Enterprize Institute, 1972; İsmail Soysal, 'Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi', *Belleten*, C:XLV,1981; Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Ankara: Ulusal, 1969.

7) Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan* Münasebetleri, Ankara: TTK, 1991; Haluk Şahin, *Gece Gelen Mektup*, İstanbul: Cep, 1987.

haşhaş sorunu, Türkiye'deki Amerikan askerî personelinden kaynaklanan sorunlar, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu ve Türkiye'nin 1969 tarihli Ortak Savunma Anlaşması'nı feshetmesi dolayısıyla yaşanan sorunlar ikili ilişkilerin ana görüntüsünü oluşturdu.[8]

Çok yönlülüğe geçiş süreci 12 Eylül darbesinden sonra hız kaybetmeye başladı. Darbecilerin uluslararası alanda aradıkları siyasal ve ekonomik desteği Washington'da bulmaları Türk dış politikasının tekrar ABD eksenine oturmasını sağladı. Ermeni karar tasarıları, Türkiye ve Yunanistan'a verilen yardımlarda gözetilen 7/10 oranı, Türkiye'ye uygulanan ticaret kotaları gibi bazı konular nedeniyle Ankara-Washington ilişkileri zaman zaman soğusa da, özellikle 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile yeniden alevlenen Soğuk Savaş ortamı, İslam Devrimi'nden sonra gerginleşen ABD-İran ilişkileri, ABD'nin "Yeşil Kuşak" girişimi gibi nedenlerle Türkiye ABD için önemli bir müttefik olmaya devam etti.[9]

İlişkilerin Gelişen Anatomisi

Sovyetler Birliği önderliğindeki Doğu Bloğu'nun dağılmasıyla birlikte ABD'nin pek çok ülkeyle olduğu gibi Türkiye'yle ilişkileri de farklı bir evreye girdi. Türkiye ile ABD arasında II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan çok yönlü ittifak ilişkisinin temel nedeni SSCB'ydi. Türkiye dış politikasını oluştururken dayandığı birinci unsur olan güvenlik endişesinden hareketle, SSCB'den kaynaklanan tehditlerin ABD'nin yardımıyla aşılabileceğini hesaplamıştı. ABD ise dünya ölçeğinde mücadele ettiği "evrensel komünizm"in Türkiye'nin bulunduğu stratejik bölgeyi denetimi altına almasını engellemek için Ankara'yla yoğun bir işbirliği kurulmasını tercih etti. 90'larda SSCB ve Doğu Bloğu ortadan kalktığına göre bu işbirliğinin temel dayanağı yok olmuştu. Tarafların birbirlerinin işbirliğine duydukları ihtiyaç azalmıştı. İlişkilerin kapsamında bir azalma muhtemeldi. Fakat bu doğal beklentiler gerçekleşmedi.[10]

SSCB tehdidinin ortadan kalkmasına rağmen Türkiye üç temel nedenden ötürü ABD ile ilişkilerini en az eskisi kadar yoğun biçimde devam ettirdi.

Yeni Güvenlik Endişeleri

Birincisi, Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye'de resmi ağızlarca sıkça ifade edildiği gibi, Doğu Bloğu'nun yıkılmasıyla ortaya çıkan belirsizlik ortamı ve otorite boşluğu, bölgenin ve Türkiye'nin güvenliği için eskisinden daha tehlikeli tehditlerin oluşmasına yol açabilirdi. Nitekim, Körfez Krizi, Yugoslavya'daki etnik ve dinsel

8) Harris, *Troubled Alliance...*; Richard Campany, *Turkey and the United States the Arm Embargo Period*; New York: Praeger, 1982.
9) Kemal Kirişçi, 'US-Turkish Relations: From Uncertainty to Closer Ties', *Insight Turkey*, Vol.2, No.4 (2000), ss.37-63.
10) *Ibid.*

çatışmalar, Kafkasya'da Azeri-Ermeni gerginliği ve Çeçenistan savaşı gibi gelişmeler, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'nın kesiştiği bir konumda yer alan Türkiye'nin algıladığı tehdidi çeşitlendiriyordu. Türkiye bu çok yönlü tehdidi ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde "dünya jandarmalığı" rolünü benimseyen ABD'nin yardımıyla bertaraf edebilirdi. Bu çerçevede Türkiye, Soğuk Savaş boyunca taşıdığı Batı'nın bir "kanat ülkesi" ya da "ileri karakolu" rolünden sıyrılarak, istikrarsızlık denizinin ortasındaki "güvenli ada" rolünü üstlendi.[11] Özellikle Soğuk Savaş yıllarında NATO tarafından asıl korunması gerektiği düşünülen merkez bölgenin güvenliğe kavuşması ve İttifak'ın tehdit algılamalarının Türkiye'nin etrafındaki bölgeden kaynaklanması Ankara'nın bu yeni durumu gündemde tutarak önemini vurgulamasına ve ABD ile ilişkilerini daha da kuvvetlendirmenin yollarını aramasına yol açtı.

7-8 Kasım 1991 tarihlerinde Roma'da toplanan NATO zirvesinde kabul edilen "Stratejik Konsept" belgesi, İttifak'ın Soğuk Savaş sonrasında yeni bir görev tanımı yapmakta zorlandığını ortaya koyuyordu. Stratejik Konsept'te NATO'nun temel amacı olan üyelerinin güvenliğini sağlamakla ilgili 4 görev alanına vurgu yapılmaktaydı:[12]

1- Demokratik kurumların gelişmesi ve hiçbir ülkenin herhangi bir Avrupa ülkesini tehdit edemeyeceği ya da zor kullanma tehdidiyle baskı kuramayacağı bir tarzda Avrupa'da istikrarı ve güvenlik ortamını tesis etmek;
2- Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 4. maddesinde ifadesini bulan risk oluşturan muhtemel gelişmeler de dahil olmak üzere çıkarlarını ilgilendiren konularda çabaların uygun bir şekilde eşgüdümü için Atlantik ötesi bir forum oluşturmak;
3- Üye ülkelerin topraklarına yönelik tehdit ve saldırıları caydırmak ve üye ülkeleri savunmak;
4- Avrupa'da stratejik dengeyi korumak.

Bunlardan 2. görev alanında işaret edilen "Atlantik ötesi forum olma" niteliği, 90'ların başındaki belirsizlik ortamı içinde İttifak üyelerinin ABD'nin İttifak içindeki lider konumuna vurgu yaptıkları anlamına geliyordu. Türkiye de, kendi bulunduğu bölgedeki dengelerin yerine oturmasında ve Avrupa'nın güvenlik ve istikrarının sağlanmasında ABD'nin öncelikli rolüne inanarak bu kararlara hararetle destek verdi.

Öte yandan 1991 Konsepti'nin 22. maddesinde, NATO amaçlarının gerçekleştirilmesinde Avrupa Toplulukları (AT), Batı Avrupa Birliği (BAB) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı / Teşkilatı) AGİK / AGİT gibi kurumlarının da kendi sorumlulukları ve amaçları doğrultusunda rolleri bulunduğu ifadesi, 90'ların so-

11) Nasuh Uslu, '1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi', *Avrasya Dosyası*, C.6, No.2 (2000), ss.203-232. Ayrıca Bkz. Kirişçi, 2000; Yasemin Çongar, 'A Strong Alliance Yet to Outgrow Mere Geopolitics', *Insight Turkey*, Vol.2, No.4 2000, ss.83-89.
12) 'İttifak'ın Yeni Stratejik Kavramı' NATO Dergisi, No. 1, 1992, s5.

nundan itibaren Avrupa güvenlik gündeminin birincil maddesini oluşturacak olan yeni askerî oluşumların ilk sinyallerini vermekte ve Ankara'da rahatsızlığa yol açmaktaydı. Zira Türkiye karar mekanizmalarında yer almadığı AB kaynaklı bir Avrupa savunma sisteminin NATO imkanlarından yararlanmasının, Türkiye'nin İttifak içindeki önem ve etkinliğini azaltacağı düşüncesindeydi. Roma Zirvesi'ni izleyen yıllar boyunca Ankara her zaman, NATO içinde ABD'nin varlığının taşıdığı önemi vurgulayarak bu ülkeyle ikili ilişkilerini üst düzeyde tutmaya çalışacak, kendisini dışlayan yeni bir oluşumu engellemeye çalışacaktır. Bosna ve Kosova gelişmeleri sırasında ABD'nin Balkanlar'da izlediği politikalara tam destek verilmesinin ardında yatan temel neden de bu endişedir.

Fakat, 1991'deki Maastricht Zirvesi'nden sonra Avrupa Birliği (AB) adını alan Avrupa Toplulukları'nın iktisadi birlik amacının yanı sıra siyasal alanda bir birlik sağlamak için de yoğun bir faaliyet göstermesi, bu bağlamda NATO'nun kurulmasından sonra sadece ismen varlığını sürdüren BAB'a, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikaları (AGSP) çerçevesinde tekrar hayatiyet kazandırılması, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin 1999'daki katılımıyla İttifak'ın Avrupalı kimliğinin güçlenmesi, SSCB tehdidinin ortadan kalkmasıyla ABD'nin Avrupa güvenliğinde oynadığı rolün maliyetinin Amerikan kamuoyunda giderek artan bir biçimde sorgulanmaya başlaması gibi faktörlerin etkisiyle, 90'ların sonunda Türkiye'nin isteksizliğine rağmen AB'nin arzuladığı yeni bir Avrupa güvenlik yapılanması yönünde önemli adımlar atıldı. NATO'nun Kosova'daki Müttefik Güç Harekatı devam ederken, İttifak'ın kuruluşunun 50. yılı vesilesiyle Washington'da toplanan zirvede kabul edilen "Yeni Stratejik Konsept"[13] ile Avrupa güvenliğinin niteliği konusunda önemli bir dönemeç aşıldı.

Washington zirvesinde, NATO'nun bundan böyle üyelerini sadece doğrudan saldırıya karşı değil aynı zamanda Avrupa'da istikrarsızlığa neden olarak ittifak üyelerinin dolaylı yoldan da olsa olumsuz etkilenmelerine yol açabilecek risk faktörlerinden gelen tehditlere karşı da savunacağı vurgulandı. Bu risk faktörleri Yeni Stratejik Konsept'in 20-24. maddelerinde, etnik ve dinsel rekabet, bölgesel uyuşmazlıklar, yetersiz ya da başarısız reform gayretleri, insan hakları ihlalleri, devletlerin dağılması, kitle imha silahlarının yayılması, terörizm, sabotaj ve örgütlü suçlar olarak sayılmaktaydı. Böylece yeni görev alanları tanımlayan NATO Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) konusunda da stratejik nitelikli kararlar aldı.

Konsept'in 18. maddesinde, evvelce 1994 ve 1996 kararlarında teyid edildiği gibi, NATO'nun BAB tarafından yürütülecek operasyonlarda, İttifakın imkan ve kabiliyetlerinin BAB'ın kullanımına sunulmasıyla, AGSK'nın İttifak içinde geliştirilmesinin desteklendiği belirtildi. 45. maddede de "NATO, İttifak içinde AGSK'nın daha da geliştirilmesini desteklemektedir" ifadesi yer aldı. NATO-AB ilişkilerinin geleceğine ilişkin en açık ifadeler ise Konsept'in 30. maddesinde şu şekilde yer aldı:

13) 'The Alliance's New Strategic Consept', *NATO Review*, No.2, 1999, ss.D7-D13.

"(...) AGSK'nın NATO içinde geliştirilmesine devam edilecektir. Bu süreç, NATO, BAB ve uygun olduğu zamanlarda AB arasında yakın bir işbirliği gerektirecektir. Bu süreç, ortak sorumluluklarımızın bir ifadesi olarak, tüm Avrupalı müttefiklerin, İttifak'ın görev ve faaliyetlerine daha tutarlı ve etkili katkı sağlamasına imkan verecek; Atlantik ötesi ortaklığı güçlendirecek ve Avrupalı müttefiklere, İttifak'ın hazırlığının gerektirdiği biçimde, NATO'nun askeri olarak dahil olmadığı operasyonlarda, BAB'ın ya da kararlaştırılan başka bir oluşumun, tüm Avrupalı müttefiklerin tam katılımı göz önünde bulundurularak, siyasal kontrol ve stratejik yönlendirmesi altında, kapasitelerini olay bazında ve fikir birliği içerisinde kullanmalarını sağlayarak kendi başlarına hareket etme imkanı verecektir."

Doğu Bloğu'ndan algılanan tehdit ortadan kalkmış olsa da NATO Avrupa güvenliği için taşıdığı önemi sürdürmektedir. NATO-AB ilişkilerinde, yeni güvenlik kaygılarının işbirliğini beslediği yaklaşımı geçerliliğini korumaktadır.[14] 90'lar başında ivme kazanan "Avrupacılık" ve "Atlantikçilik" eğilimlerinin aslında birbirini karşılıklı olarak desteklediği ve AB'nin iktisadi ve siyasal birliğinin Atlantik ötesinden sağlanan katkıyla gerçekleşen istikrar ortamında yeşerdiği gözlemlenmektedir.[15] Diğer taraftan, 1999 konseptinin yukarıda verilen 30. maddesinde söz edilen "tüm Avrupalı müttefikler" ifadesi AB ülkelerince, başta Türkiye olmak üzere AB üyesi olmayan Avrupalı müttefiklerden farklı yorumlanmakta, bu da "Avrupacılık"-"Atlantikçilik" ayrımının 2000'lerin başından itibaren daha şiddetli biçimde ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Türkiye, AGSK, AGSP ve BAB'ın NATO imkanlarını kullanabilmesi gibi konulardaki yaklaşımını 2000 başından itibaren belirginleştirdi. Son olarak 15 Mayıs 2001'de yapılan NATO-AB savunma ve dışişleri bakanları toplantısında Ankara, AGSP çerçevesinde BAB'ın karar alma mekanizmalarında yer almadığı sürece, NATO imkanlarının kurulmakta olan Avrupa Acil Müdahale Gücü'ne kullandırılmasına karşı olduğunu bir kez daha vurguladı.[16] AB tarafı ise BAB'ın İzlanda ve Norveç'le birlikte aynı zamanda NATO üyesi de olan 3 "ortak" üyesinden biri olan Türkiye'nin, diğerleri gibi AB üyesi olmadığı sürece BAB'ın karar mekanizmalarında yer almasına karşı olduğunun altını çizmeye devam ediyor.

Diğer AB üyesi olmayan Avrupalı NATO üyelerinden farklı olarak Türkiye'nin AGSK'nın olası yapısına böylesine karşı çıkmasının, zirvelerde ileri sürülen stratejik gerekliliklerin ötesinde iki nedeni var. Birincisi, diğerlerinden farklı olarak Türkiye'nin AB üyeliğine en uzak ülke olmasından kaynaklanıyor. Aralık 2000'de toplanan Nice zirvesi, AB'nin 2010'a kadarki genişleme perspektifleri içinde Türkiye'ye yer vermediğini açıkça ortaya koydu.[17] Genişleme literatüründe "12+1" alay-

14) Zbigniyew Brzezinski, 'NATO: Dilemmas of Expansion', *The National Interest*, Fall 1998, ss.13-17.

15) William H. Taft, 'NATO'nun Avrupa'daki Rolü ve ABD'nin NATO İçindeki Rolü', *NATO Dergisi*, No.3, 1992, ss.15-16.

16) *Hürriyet*, 16 Mayıs 2001.

17) 'Nice Zirvesi'; http://www.belgenet.com/arsiv/ab/nicezirve.html

cı yaklaşımıyla söz edilen Türkiye'nin, en azından AB'ye tam üye olarak kabul edilinceye kadar NATO üyesi olarak Avrupa'nın savunmasında üstlendiği önemli rolü devam ettirebilmeyi amaçladığı görülüyor. İkincisi, Ankara sürekli biçimde reddetse de AGSP sürecini bloke ederek, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini kolaylaştırmayı, bu avantajını, pazarlık gücünü artırıcı bir unsur olarak kullanmayı düşünüyor. AB Türkiye'yi "kapı yerine bacadan girmeye" çalışmakla suçlasa da, eğer AB üyeliği bir pazarlık süreciyle gerçekleşecekse ve AGSP konusu Türkiye'nin elini güçlendiriyorsa, Ankara'nın bu yönde ısrarcı olmasının "ulusal çıkar" kavramı temelinde yadırganacak bir niteliği olmadığı söylenebilir.

Türkiye bu politikasını geliştirirken Atlantik ötesinden destek arayışlarına koyuldu. ABD, AGSK sürecinde Türkiye'nin doğal müttefiki olarak görülüyordu. Fakat Washington, AGSK'yı Ankara'nın tahmin ettiğinden daha hararetli biçimde destekledi. Özellikle 2001 başında göreve başlayan Başkan George W. Bush'un, ABD dış politikasının öncelikli hareket alanını "Batı Yarıküresi" olarak adlandırılan Amerikalar ve Asya-Pasifik bölgesi olarak tanımlaması ve Avrupa'nın güvenliğinin daha artan biçimde Avrupalılara bırakılması yönündeki görüşlerin ABD'de ağırlık kazanması, AGSK'ya verilen desteğe ivme kazandırdı. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'in 21 Şubat 2001'de Almanya Dışişleri Bakanı Joscka Fisher'le yaptığı görüşme sonrasında, "planlama fonksiyonunun NATO içinde kalması" şartıyla AGSK ve Avrupa Gücü oluşumlarına destek vermesi bu tutumu somutlaştırdı.

ABD'nin Avrupa Ordusu'na artan desteği karşısında Türkiye'nin bu yöndeki kararları ne zamana kadar bloke edebileceği tartışma konusudur. Avrupa Ordusu'nun, ileride NATO'nun yerini alıp almayacağı da kestirilememektedir. Fakat, AB ve ABD'den gelen baskılar sonucunda Türkiye'nin karar mekanizmalarının dışında bırakıldığı bir oluşumun ortaya çıkmasının, Ankara'nın Brüksel ve Washington ile ilişkilerini gerginleştireceği açıktır.

Stratejik Alışkanlık

Soğuk Savaş sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinin düzeyinin korunmasının ikinci nedeni, Türkiye'nin yaklaşık yarım yüzyıl boyunca dış politikasını iki kutuplu dünya düzeninde Batı bloğunun önceliklerini göz önünde bulundurarak ve ulusal çıkar tanımını bu bloğun lideri durumundaki ABD'nin siyasi ve askerî önceliklerıyle uyumlaştırmaya çalışarak oluşturmuş olmasıdır. Bu tutumun ortaya çıkmasında Truman Doktrini'yle başlayan süreçte yavaş yavaş meydana gelen, iktisadi, askerî ve siyasal bağımlılığın da payı büyüktü. Yukarıda da değinildiği gibi zaman zaman dış politikasında bu tek yönlülükten kurtulmaya ve yeni açılımlara gitmeye çalıştıysa da, Soğuk Savaş'ın bitmekte olduğu dönemde Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerinde eriştiği düzeyin herhangi bir alternatifi yoktu. Üstelik kuralları olan belli bir dönemden belirsizliğe geçişte Türkiye'nin en fazla ilişki içinde bulunduğu ülkeyle ilişkilerini sağlam tutmaya çalışması, muhtemel zorlukları en "sıkı" müttefikinin yardımlarıyla aşmayı planlaması doğaldı. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle

başlayan Körfez Krizi sırasında Cumhurbaşkanı Özal'ın izlediği siyasetle Türkiye'yi ABD'ye en fazla destek veren ülkelerden biri haline sokmasının ardında, Irak'la ilgili gerekçelerden daha fazla, ABD'ye "yeni dünya düzeninde" Türkiye'nin önemini yitirmediğini gösterme çabası yatıyordu. "Stratejik Alışkanlık" olarak adlandırabileceğimiz bu durum en açık biçimde askerî ilişkilerin seyrinde görüldü. Soğuk Savaş'ın ortadan kalktığı yıllarda Türkiye'nin askerî alanda ABD'ye bağımlılığı devam etti.

Türkiye Soğuk Savaş boyunca ABD'den üç temel başlık altında askerî yardım aldı. Bunlar "Dış Askerî Yardımlar" (Foreign Military Financing / FMF), "Askerî Yardım Programı" (Military Assistance Program /MAP) ve "İktisadi Destekleme Fonu" (Economic Support Fund / ESF) adını taşımaktadır. Kredi veya hibe niteliği taşıyan ve doğrudan silah alımları için kullanılan FMF yardımları çerçevesinde 1980-1997 döneminde 3,814 milyar dolar Türkiye'ye aktarıldı. FMF programı 1998'de kesildi. MAP çerçevesinde 1989'a kadar tamamı hibe niteliğinde 1,088 milyar dolarlık yardım yapıldı. Kredi veya hibe biçiminde, bütçe imkanlarının desteklenmesi için verilen ESF yardımlarının miktarı ise sona erdirildiği 1998'e kadar 1,162 milyar dolara ulaştı.[18]

Parasal yardımların yanı sıra ABD Türk askerî personelinin eğitimi konusunda da önemli katkılarda bulundu. "Uluslararası Askerî Öğretim ve Eğitim" (International Military Education and Training / IMET) programı çerçevesinde 1983-2000 döneminde 3000'i aşkın Türk subayı ABD'de eğitildi. Bu çerçevede 1984-1999 döneminde Türkiye'ye yönelik IMET için ABD bütçesinden harcanan toplam miktar 40,681 milyon dolar olarak gerçekleşti.[19]

Şüphesiz "stratejik alışkanlığın" en somut alanı silah alımlarıdır. ABD, gizli silah satışları yöntemi bir kenara bırakılırsa üç temel yöntemle dış ülkelere silah satışı yapmaktadır. Bunlar, "Dış Askerî Satışlar" (Foreign Military Sales / FMS), "Stok Fazlası Savunma Malzemeleri Satışı" (Excess Defence Articles / EDA) ve "Doğrudan Ticari Satış" (Direct Commercial Sales / DCS) adlarını taşımaktadır.

Soğuk Savaş'ın ortadan kalkmasına rağmen, bölgesinde meydana gelen yeni tehditlere karşı güvenliğini koruma ihtiyacı duyan Türkiye son yirmi yıl içinde ABD'den yaptığı silah alımlarına hız vermiştir. Özellikle PKK'nın terör faaliyetlerini hızlandırdığı 1984'ten sonra bu alımlarda artış gözlenmektedir. 1984-2000 döneminde FMS ve DCS yöntemleriyle ABD'den alınan silahların tutarı yaklaşık 11 milyar dolardır. 1950-1983 döneminde bu yöntemlerle ABD'den alınan silahların toplam tutarı 1,196 milyar dolarken, sadece 1997'de Türkiye'nin ABD silahlarına ödediği miktar 1,270 milyar doları bulmuştur.[20] EDA kapsamında 1990-1998 dö-

18) http://www.fas.org/asmp/library/reports/turkeyrep.htm

19) http://www.fas.org/asmp/library/reports/turkeyrep.htm: Bu program 1950'den beri devam etmekteydi. 1950-1983 döneminde IMET çerçevesinde eğitim almış Türk subayı sayısı 20,413'tür. Bunun ABD'ye toplam maliyeti 119,937 milyon dolardır.

20) *Foreign Military Sales, Foreign Military Construction Sales and Military Assistance Facts*, Defence Security Assistance Agency, Washington DC, 1998.

neminde Türkiye'ye hibe edilen ABD silahlarının toplam tutarı ise 1,931 milyar dolardır.[21] Bu rakamlar, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'nin silahlanma ihtiyacında bir azalmaya yol açmadığını göstermektedir.

1992'den günümüze Türkiye'nin ABD'ye ısmarladığı ve büyük bölümünü aldığı silahların dağılımı şöyledir: 240 Lockheed Martin F-16 savaş uçağı (ABD'nin verdiği lisans çerçevesinde TAI tarafından Türkiye'de üretildi), 95 Sikorsky nakliye helikopteri, 74 Bell-Trexton saldırı helikopteri, 50 Fairchild (Northop Grunman) A-10A destek uçağı, 44 Northop Grunman T-38 eğitim uçağı, 40 McDonnell Douglas F4-E savaş uçağı, 1857 Raytheon zırh delici füze, 264 Raytheon Sidewinder havadan havaya füze, 264 Raytheon AMRAAM havadan havaya füze, 190 Boeing/ McDonnel Douglas Harpoon gemi füzesi, 8 Perry sınıfı ve 8 Knox sınıfı fırkateyn, 1698 FMC zırhlı muharebe aracı, 1253 M-60A3 muharebe tankı, 550 M-113A1/2 zırhlı personel taşıyıcı, büyük miktarlarda cephane.[22]

Bu yoğun ilişki, zaman zaman ABD Kongresi'nin gündemine getirilen Kıbrıs sorunu ve insan hakları ihlali iddiaları gibi konularıyla gölgelense de, Ankara'nın 8 milyar dolarlık bölümü 2006'ya kadar gerçekleştirilmek üzere 2030 yılına kadar 150 milyar dolarlık savunma malzemesi alacağını açıklaması ve "stratejik alışkanlık" faktörünün bilincindeki ABD Hükümeti ve silah şirketlerinin bundan en karlı biçimde yararlanmayı amaçlamaları, Türk-Amerikan askerî ilişkilerinin ileriki yıllarda da yoğunluğunu kaybetmeyeceğinin göstergesidir.[23] Nitekim, Temmuz 1999'da Ankara'ya yapığı ziyaret sırasında Clinton döneminin Savunma Bakanı William Cohen, Türkiye'nin insan hakları alanında gerçekleştirmekte olduğu reformların, bazı Kongre üyelerinin Türkiye'ye yönelik olumsuz tutumunun ortadan kalkmasında etkili olacağını ifade ederek, Türk-Amerikan askerî ilişkilerinin mevcut durumunun devam edeceğinin işaretini vermiştir.[24]

Küreselleşen Dünyaya Eklemlenmede ABD'nin Rolü

ABD ile yoğun ilişkileri gerektiren üçüncü neden, Soğuk Savaş'ın son ve yeni dünya düzeninin ilk yıllarının Türkiye'nin büyük bir iktisadi dönüşüm yaşadığı dönemle örtüşmesinden kaynaklanmaktaydı. Küresel bir nitelik taşıyan dünya iktisadi yapısına eklemlenebilmek için Türkiye'nin gerçekleştirmek zorunda olduğu bu dönüşüm ancak içeride yeterli sermaye birikiminin toplanmasıyla gerçekleştirilebilirdi. Bu ise yeni yatırım ve ticaret imkanlarının yaratılmasıyla olabilirdi. Türkiye'nin bu girişimlerin maliyetini dış krediler olmadan karşılaması mümkün ol-

21) http://www.fas.org/asmp/library/reports/turkeyrep.htm
22) http://www.fas.org/asmp/library/reports/turkeyapp.htm#transfers
23) Ümit Enginsoy, 'Turkish Budget Anticipates Arms-Buying Program,' *Defense News*, October 26-November 1, 1998.
24) 'DoD News Briefing: Press Conference with the Turkish Minister of National Defense Sabahattin Cakmakoglu at the Ministry of National Defense, Ankara, Turkey,' July 15, 1999, http://www.defenselink.mil/news/Jul1999/t07151999_t0715ank.html.

madığından, ABD'den ve ABD'nin yönlendirmesiyle hareket eden IMF ve Dünya Bankası'ndan alınabilecek yeni borçlar büyük önem kazanmıştı. 1990'lardan itibaren Türkiye'nin dış borç stoğu hızla artarak, 2000 sonunda 114,324 milyar dolara ulaştı. Bu miktarın yaklaşık %10'luk bölümünü IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan alınan borçlar oluşturmaktaydı.[25]

Küreselleşmeye eklemlenme çabaları sadece dış borçlarla yürütülmedi. Yeni teşvik düzenlemeleriyle yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesi sağlanmaya çalışıldı. Esasen yabancı sermayeyi teşvik Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren izlenen bir politikaydı. Özellikle DP iktidarı döneminde Amerikalı uzmanların katkılarıyla 24 Ocak 1954'te çıkartılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile yabancı yatırımcının Türkiye'de "kârlı" yatırımlar yapmaları mümkün oldu. Bu düzenlemeler elde edilen kârın yurtdışına transferinde öylesine büyük kolaylıklar sağlamaktaydı ki, dönemin ABD Büyükelçisi Avra Warren Türkiye'nin dünyanın en "liberal" ülkesi olduğunu ifade ediyordu. Bugün de yürürlükte olan bu "liberal" kanun, 23 Temmuz 1995 tarihli Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile birlikte yürütülmektedir.[26]

Türkiye'ye Soğuk Savaş'ın bittiği yıllarda giren yabancı sermaye miktarında zaman zaman dalgalanmalar olsa da, bir artış eğilimi görülür. 1990'da 1,05 milyar dolarlık yabancı sermaye girişi olurken bu rakam 1995'te 1,127 milyar dolara, 2000 sonunda ise 1,307 milyar dolara ulaşmıştır. 1980-2000 döneminde Türkiye'ye giriş yapan toplam yabancı sermaye miktarı 28,610 milyar dolardır.[27] Bu miktarın 3,306 milyar dolarlık bölümü Amerikan şirketlerine aittir. Böylece ABD, Fransa, Almanya ve Hollanda'dan sonra son 20 yıl içinde Türkiye'de en fazla yatırım yapan ülke olmuştur.

1990'da 127,84 milyon dolarlık Amerikan sermayesi Türkiye'ye giriş yaparken, 1995'te bu rakam 231,37 milyon dolara. 2000 yılı sonunda da 296,07 milyon dolara ulaşmıştır. 2000 sonu itibariyle Türkiye'de 197,5 trilyon liralık toplam sermayeye sahip 337 ABD şirketi faaliyet göstermektedir. Amerikan şirketleri, tüm yabancı sermayeli şirketler arasında %11.91'lik bir payla, Hollanda ve Fransa şirketlerinin arkasından üçüncü sıradadır.[28]

Amerikan sermayesinin Türkiye'ye girişi ekonomide olumlu sonuçlar verirken, ABD'yle ticarette özellikle son 10 yıl içinde yaşanan gelişme de dikkat çekicidir. Türkiye'nin 1980'lerin sonunda, "yardım yerine ticaret" parolasıyla başlattığı kotaları genişletme mücadelesi yıllar içinde sonuç vermiş ve Türk ürünlerinin ABD pazarlarına girişi kolaylaşmıştır. Fakat dış ticaret dengesinde halen ABD lehine bir açık söz konusudur. 2000 itibariyle ABD Türkiye'nin ihracatında 2000 yılında 3,074 milyar dolarlık bir hacim ve %9.2'lik bir payla, Almanya'dan sonra ikinci sı-

25) http://www.hazine.gov.tr
26) 'Investment in Turkey', hhtp://www. hazine.gov.tr)
27) 'Izin Verilen Yabancı Sermaye', http://www.hazine.gov.tr
28) http://www.hazine.gov.tr

rada yer almaktadır. İthalat verilerinde ise ABD, 3,887 milyar dolarlık hacim ve %7.6'lık payla dördüncü sıradadır. Türkiye'nin ABD'ye ihracatının %85'ini sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Böylece ABD geleneksel tarım ürünlerinin yanında, Türkiye'nin gelişmekte olan sanayi sektörünün ürünlerinin de en çok alıcı bulduğu pazarlardan biri haline gelmiştir.[29]

Sonuç

Türkiye'nin ABD'yle ilişkileri bu makalede temas edilen alanların çok ötesinde de yoğun biçimde devam etmektedir. Kitabın diğer bölümlerinde ele alınan konuların çoğunda ABD faktörünün yakın ya da uzak biçimde etkili olduğunun gözlenmesi, ABD'yle ilişkilerin Türkiye için sıradan bir ittifak ilişkisinin üzerinde bir düzeye sahip olduğunu açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona erişi, tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de dış politika önceliklerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Fakat, 1990-2000 döneminde ortaya çıkan yeni dış açılım fırsatlarının hiçbiri Türkiye'nin ABD ile mevcut ilişki biçimine alternatif olacak bir nitelik taşımamıştır. Tam aksine, Orta Asya ve Kafkaslarda işbirliğinden, Ortadoğu ve Balkanlar'da ortak girişimlere, yeni enerji kaynaklarının dünya piyasalarına aktarılmasından, Avrupa'nın yeni güvenlik yapılanmasına kadar çok geniş bir yelpazede yaşanan gelişmeler Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da çeşitlenmesine yardımcı olmuştur.

Dış politikada alternatiflerin çoğaltılmasının, ulusal çıkarın sağlanmasında vazgeçilmez bir rolü bulunduğu açıktır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, siyasal, askerî ve iktisadi alanlarda hızla gelişen ABD ile ilişkilerin yoğunluğu, Ankara'nın ABD'ye rağmen ya da ABD'nin yanına bir alternatif koymasını güçleştirmektedir. Böylesi alternatiflerden en akla yatkın olanı AB olmakla birlikte, Türkiye'nin daha uzun yıllar Brüksel'in kapısında bekletileceğini tahmin etmek bugün için zor değildir.

29) http://www.dtm.gov.tr/ead/SEKTOR/ulkeler/abd.xls

1990 SONRASI AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

*Dr. Mehmet Özcan**

Giriş

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) o zamanki adı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1959 yılında üye olmak için başvurması, uluslararası toplumda son 50 yılın en uzun süren karşılıksız aşklarından birinin doğmasına neden olmuştur. Halen AB'nin en eski "ortak üyesi" olan Türkiye, bundan tam 42 yıl önce, Yunanistan'ın başvurusunun hemen ardından, genç Topluluğa katılmak için başvuruda bulunmuştur. Batı kulübünün bir parçası olma arzusu 1987 yılında "tam üyelik" başvurusu ile devam etmiş, ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır. 70 milyon civarındaki nüfusu, ciddi ekonomik, siyasal sorunları ve kültürel farklılıkları dikkate alındığında Türkiye'nin AB ile bütünleşmesi hiç de kolay olmayacaktır. Zaman geçtikçe bu sorunlara insan hakları, Kıbrıs sorunu gibi sorunların eklenmesi, bütünleşmenin gerçekleşmesi konusunda şüphelerin artmasına neden olmaktadır.

AB'nin Türkiye'nin tam üyelik başvurusu yaptığı dönem ile eş zamanlı olarak Tek Avrupa Senedi'ni imzalayarak Ortak Pazar'ın önündeki son engellerin kaldırılmasını hedeflemesi, ardından 1992 Maastricht ve 1997 Amsterdam Antlaşmaları ile bütünleşme sürecini derinleştirmesi ve genişletmesi, Türkiye'nin hedeflerinin önüne yeni engeller çıkarmaya devam etmiştir. Doğu Bloku'nun çözülmesi ve iki kutuplu dünyanın ortadan kalkması ile birlikte, AB'nin genişleme politikalarında önemli değişiklikler olmuş ve bu değişiklikler Türkiye'yi derinden etkilemiştir.

Bu çalışmada tam üyelik müracaatının ardından ortaya çıkan Gümrük Birliği, AB Zirve toplantılarında Türkiye'yi ilgilendiren konularda alınan kararlar ve 1990 sonrası AB-Türkiye ilişkilerinin seyri ele alınacaktır. Ancak bu döneme kadar olan

* Polis Akademisi Öğretim Üyesi.

sürece de kısaca değinilecektir. Bu dönemde AB-Türkiye ilişkilerini belirleyen temel faktörler olarak sayılabilecek olan AB içindeki yapısal değişim, AB'nin genişleme politikaları, Türkiye'nin demokratikleşme ve insan hakları sorunu, ekonomik ve demografik yapısı ile Kıbrıs sorunu ele alınarak ilişkilerin gelecekteki seyrinin belirlenebilmesi için ipuçları aranmaya çalışılacaktır.

1990'a Nasıl Gelindi

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)/Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri, geçen 42 yıllık süre içinde inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. AET/AB jeo-stratejik konumundan ve Doğu Bloku karşısında Batı'nın önemli bir müttefiki olmasından dolayı Türkiye'yi hiçbir zaman gözardı etmemiştir. Tüm sorunlara rağmen ilişkilerini kesmemeye belirli bir düzeyde tutmaya özen göstermiştir. Türkiye ise, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan modernleşme çabalarında, modernleşmeyi Avrupalılaşmadan ayırmamış ve Avrupa'ya hiçbir zaman sırt çevirmemiştir. AET/AB genel olarak ilişkileri, kendi çıkarlarını zedelemeyecek minimum düzeyde (low-profile) tutma çabası içinde olmuştur. Bu politika "öldürmeme-kaldırmama" politikası olarak da özetlenebilir. Türkiye ise tam aksine her zaman için ilişkilerin her alanda yayılarak genişlemesi için (high-profile) arzulu olmuştur.

Modernleşme ile Batılılaşma kavramlarının aynı anlamlarda kullanılması nedeniyle Türkiye, Avrupa (lıların bir kısmı) istemese bile, ulaşmak istediği çağdaşlaşma hedefini, yüzyıllardır Avrupa coğrafyasının bir gerçeği olmasından hareketle, gerekirse "Avrupa'ya rağmen Avrupalılaşma" olarak belirlemiştir.[1] Bu nedenle, Türklerin "Avrupalı, özellikle AB" kimliği Avrupa'da her dönemde sorgulanmasına rağmen, "Çağdaşlaşma-Batılılaşma-Avrupalılaşma" kavramlarının bir bütün olarak ele alınmasıyla, Osmanlı'dan bu yana Anadolu topraklarında özellikle yönetici-siyasal elit, hiçbir zaman Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olduğu konusunda şüpheye düşmemiştir.[2]

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan modernleşme çalışmalarında, "Batı" türü bir modernleşme modeli benimsenmiş ve her kurumu ile çağdaş bir devlet olmak için uğraş verilmiştir.[3] Tanzimat dönemiyle başlayan bu süreç, Cumhuriyet döneminde Avrupa'daki kurumlara (Avrupa Konseyi, NATO vb.) Türkiye'nin katılması ile somut hale gelmiştir. Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulduktan sonra altı Avrupa ülkesi arasında oluşturulan bu yeni gelişmeyi de yakından takip etmiştir. Başlangıçta eko-

1) Türkiye'de 'Avrupalılaşma'nın motor gücü olan CHP'nin başkanı ve Ankara Antlaşması'nı imzalayan Başbakan İsmet İnönü, bu Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra 'Bu Anlaşma ile Türkiye ebediyen Avrupaya bağlanacaktır' demek suretiyle siyasal elitin ortak düşüncesini ortaya koymuştur.

2) Bu konuda bakınız; Seyfi Öngider, 'İki Avrupa, İki Türkiye ve AB', Sibel Özbudun & Temel Demirer (Der.), *Avrupa Birliği Ve Sosyalistler Akıntıya Karşı, Ankara:* Ütopya Yayınevi, 2000, s.138 vd.

3) John Reymond, *The Next Mediterrranean Enlargement of the European Community; Turkey,Cyprus and Malta,* Hapshire: Dartmouth Publising, 1993, s.19.

nomik işbirliği şeklinde ortaya çıkan bu Topluluğa Türkiye ekonomik nedenler kadar hatta daha da fazla, politik nedenlerden dolayı başvurmuştur.

İlk Adım

31 Temmuz 1959 tarihinde yapılan üyelik başvurusunun ardından 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da AET ile bir Ortaklık Anlaşması (Ankara Antlaşması) imzalanmıştır. Bu Antlaşmaya göre Türkiye ile AET arasında üç aşamada (hazırlık, geçiş ve son aşama) gümrük birliğinin kurulması kararlaştırıldı. Ankara Anlaşması, 22 yıl içinde gümrük birliği hedefine varmak için alınacak tedbirlerin takvimini veren ve 23 Kasım 1970 de imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile tamamlanmıştır. Bu Protokolün ticari hükümlerini önceden yürürlüğe koyan Geçici Antlaşma 21 Temmuz 1971'de imzalanmış ve 1 Eylül 1971'de yürürlüğe girmiştir. Böylece "geçiş dönemi fiilen başlamıştır".[4]

12 Eylül'ün AB-Türkiye İlişkisine Etkisi

1970'li yıllarda çok da iyi gitmeyen AB-Türkiye ilişkileri, 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri müdahale ile yeni bir sürece girdi. AET Dışişleri Bakanları Konseyi 12 Eylül ihtilalinin hemen ardından 16 Eylül tarihinde aldığı kararında "Askeri yönetime zaman tanındığını ve bu sürede Antlaşma'nın durdurulmayacağını" bildirmiştir. Ancak Avrupa Parlamentosu (AP), 22 Ocak 1982 tarihinde Türkiye'de genel seçimlerin yapılmasına ve yeni parlamentonun oluşturulmasına kadar Türk ve AT parlamenterlerinden oluşan Karma Parlamento Komisyonu'nun Avrupa kanadının oluşturulmamasına karar vererek ilişkileri fiilen dondurmuştur.[5] Bu iki karardan, Avrupa Topluluğu'nun o dönemdeki tepkisinin temelinde askeri ihtilal olmakla birlikte asıl üzerinde durulan konunun insan hakları ihlalleri ve demokrasiye dönüş sürecinin uzaması olduğu anlaşılmaktadır.

Tam Üyelik Başvurusu

Dondurulan ilişkiler 16 Eylül 1986 tarihinde Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin toplanması ile tekrar normal seyrine dönmüştür.[6] İlişkilerin tekrar başlaması ile birçok AB üyesinin, özellikle Almanya'nın ısrarla başvurmamasını istediği halde,[7] 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye, tam üyelik başvurusunu yapmıştır.[8]

---

4) *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Türkiye Avrupa Birliği Özel Komisyon Raporu, DPT Yayınları, 2000, s.7.

5) Turkish Dairy, 'Chronolgy of Turkish-EU Relations' *Insight Turkey*, V.1, January-March, s.161.

6) Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: IMKB Borsası Yayınları, 4. Baskı, 1996, s.686.

7) Almanya'nın ısrarının nedenleri için bkz: M. Ali Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999*, İstanbul: Doğan Kitap, İstanbul, 2000, ss.436-442.

8) İlhan Tekeli Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Birliği Ulus Devletini Aşma Aşamasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2000, s.79 vd.

Türkiye'de 1980 sonrası askeri rejimin sona ermesi ile birlikte Özal hükümetleri serbest Pazar ekonomisine geçiş için önemli adımlar atmışlardır. Bu dönemde yüksek ekonomik büyüme oranları yakalanmış ve Türk ekonomisi belirli sektörlerde rekabet gücünü ciddi anlamda artırmıştır. Ocak 1987'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AHİM) bireysel başvuru hakkını tanımış olma gibi siyasal gelişmeler ve ekonomik alanlarda meydana gelen gelişmeler Türkiye'yi tam üyeliğe başvurma konusunda cesaretlendirmiştir. Dönemin hükümeti Avrupa Topluluğu'nun içinde bulunduğu durumu da göz önüne alarak tam üyelik başvurusu yapmıştır.

Başvuruyu uzun süre cevapsız bırakan Avrupa Topluluğu Komisyonu, 18 Aralık 1989 tarihinde Türkiye'nin tam üyelik başvurusu konusundaki Görüşü'nü açıklamıştır. Bu Görüşü'nde Komisyon, 1993 tarihinden önce Topluluğun kendi içinde gerçekleştireceği İç Pazar hazırlıkları nedeniyle yeni üye kabul edemeyeceklerini bildirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin katılmadan önce insan hakları ve demokratikleşme gibi siyasal alanlarda gelişmesine gereksinim duyulduğunu açıklamıştır. Komisyon Türkiye'ye kapıları tamamen kapamasa da görünür gelecekte bir üyelik için herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak başlangıçta daha sert olacağı umulan Komisyon Görüşü, çeşitli faktörlerin etkisiyle en azından ret olarak çıkmamıştır. Bu faktörler arasında Körfez Krizi ile birlikte AB'nin Ortadoğu'daki çıkarları açısından Türkiye'nin öneminin yeniden gündeme gelmesi nedeniyle, ilişkileri yumuşatma yoluna gitme arzusu önemli bir yer tutmuştur.[9] Dikkat edilirse Komisyon'un Görüşü, AT/AB'nin Türkiye ile ilişkilerinde izlediği, Türkiye ile sınırlı ilişki veya "low profile" ilişki şeklinde açıklanan temel politikaları ile birebir örtüşmektedir.

Komisyon Raporunun Türkiye'ye ilişkin üç çekincesi vardı. Birincisi Türk ekonomisinin entegrasyon sürecinin başlatılması için henüz yeterli olmaması, Türkiye'de demokratikleşme ve insan hakları uygulamalarının AB standartların çok gerisinde olması, son olarak Türk-Yunan ilişkilerinin tam üyeliğin önünde engel olduğu belirtiliyordu.[10]

Türk kamuoyunda Komisyonun Raporu din faktörü ön plana çıkartılarak açıkça hayır denmesi beklentisinin boşa çıkması nedeniyle çok fazla tepki görmemiştir. Muhalefet açıklanan Raporu bir "başarısızlık" olarak ele almış, iktidar ise Türkiye'nin AT ile olan ilişkilerinde bir "aşama" olarak değerlendirmiştir.[11]

Essen Zirvesi

AB 9-10 Aralık 1994 tarihinde Almanya'nın Essen şehrinde yapmış olduğu Zirve toplantısında Avrupa'nın geleceğinin alacağı şekil üzerinde önemli kararlar al-

9) Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği Ve Türkiye*, İstanbul: Vipaş Yay., 2001, s.265.
10) İhsan D. Dağı, 'İnsan hakları ve Demokratikleşme: Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut', Atila Eralp (Der.), *Türkiye ve Avrupa*, Ankara: İmge Yayınları, 1997, s.155.
11) Bozkurt, *Avrupa Birliği Ve Türkiye*, ss.264-65.

mıştır. Toplantıya 1995 yılında Birliğe katılan İsveç, Finlandiya ve Avusturya ile birlikte, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ın devlet ya da hükümet başkanları davet edildiler. AB ülke liderleri Zirve'de altı aday ülkeye tam üyeliğe en hızlı bir şekilde hazırlamak için yardımcı olacaklarını teyit ettiler. Gümrük Birliği öncesi döneme rastlayan bu Zirveye Türkiye'nin davet edilmemiş olması, gelecekte oluşacak olan AB aile fotoğrafına Avrupalılığı tam olarak kabul görmemiş Türkiye'nin alınmayacağının ilk işaretleri olarak algılanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla henüz imzalanmamış olan GB Kararı'nın Avrupa ile bütünleştirici değil, dışlayıcı bir işlev göreceği konusundaki şüphelerin artmasına neden olmuştur.[12]

Essen Zirvesi Sonuç Belgesi'nde Türkiye'den hiçbir şekilde Ortak Üye olarak bahsedilmemesi, sadece Akdeniz Politikası başlıklı bölümde Türkiye'den "ortak üye" değil de "ticari partner" olarak söz edilmesi ve Türkiye'nin adının aday ülkeler ile değil de Mısır, Cezayir, Ürdün, Malta gibi Akdeniz ülkeleri ile birlikte anılması yukarıda sözü edilen şüphelerin kaynağını teşkil etmiştir.

Gümrük Birliği Kararı ve AB-Türkiye Ortaklık İlişkisi

AB-Türkiye ilişkilerinde 1990'lı yılların başlarındaki en önemli gelişme Komisyon'un tam üyelik talebinin reddi üzerine AB içinde başka örneği olmayan Gümrük Birliği'ne gitme konusunda varılan uzlaşı olmuştur. Essen Zirvesi'ne davet edilmemiş olmanın yarattığı olumsuz havaya rağmen Gümrük Birliği'ne ilişkin çalışmalar devam etmiş ve 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile AB-Türkiye arasında Gümrük Birliği oluşturulmuştur.[13] Ancak Türkiye'nin Gümrük Birliği ile AB'ye giden yolu, İsveç'in 1990-1995 yılları arası Ankara Büyükelçisi Eric Cornell'in ifadeleri ile "uzun ve dolambaçlı" olmuştur.[14]

Türkiye'yi Gümrük Birliğine götüren nedenler başında tam üyelik talebini reddinden sonra en azından mevcut Antlaşmaları işletme düşüncesi yatmaktadır.[15] Bu düşüncesinin kaynağı ise 1988 yılında Türkiye'de Başbakan Turgut Özal ile görüşen Fransız Dışişleri Bakanı Raymond Barre'dır. Barre, Özal ile yaptığı görüşmede AT'nun Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna olumlu yanıt veremeyeceğinden dolayı mevcut Ankara Antlaşması ve Katma Protokol hükümlerinden kaynaklanan Gümrük Birliğinin işlemesini tavsiye etmiştir. Bu düşünce o tarihte kabul görmese de, daha sonra AB Komisyonu Görüşü'nü açıklayınca, mantıklı bir öneri kabul edilerek hayata geçirilmeye başlandı.[16]

---

12) Y.Sezai Tezel, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği*, Ankara: İmaj Yay, 1996, ss.53-55.

13) Bu konu aşağıda detaylı şekilde incelenecektir.

14) Eric Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, İstanbul: Cem/Kültür, 1998, s.183.

15) Gümrük Birliği'nin değerlendirilmesi için bkz: Mehmet Uğur, *Avrupa Birliği ve Türkiye, Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, İstanbul: Everest Yay., 2000, ss.94-103.

16) M.Ali Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999*, s.478.

1963 Ankara Antlaşması ile başlayan ortaklık ilişkisinin en önemli halkası 1995 tarihinde imzalanan bu Karar olmuştur. GB Kararı ekonomik bütünleşme sürecinde önemli bir aşama olsa da, bu kararın reel politikaya asıl etkisi ekonomik olmaktan çok siyasidir. Merkezi karar alma mekanizmaları içinde yer almadan gidilen bir GB'nin kaçınılmaz olarak ekonomik bir maliyeti vardır. Ancak politika yapıcılar ortaklık görevlerini, AB'ne tam üye olunacağı ümidiyle yerine getirmektedir. Bu bağlamda hem yönetimdeki siyasi elit hem de dışarıdaki ekonomist elit, GB'ni kendi içinde bir ekonomik hedeften çok, tam üyeliğe götüren siyasi bir süreç olarak algılamaktadır.[17]

Türkiye'nin AB ile Ortaklık İlişkisinin bir bütünleşmeye dönüşüp dönüşmeyeceği, veya daimi bir kalıp olarak kalıp kalmayacağı, Türkiye'nin Ortaklık sürecinde atacağı adımlar kadar AB'nin bu sürece nasıl baktığına da doğrudan bağlıdır. Bu çerçevede Türkiye için en önemli konu, AB'nin kendi kimliği üzerindeki tartışmalar ve AB'nin üçüncü bin yılda oluşacak yeni kimliğidir. AB'nin kendi kimliğini, çağdaşlaşma ve demokratikleşme esasında siyasi bir örgütleme temelinde mi, yoksa Avrupalı ulusların ve halkların dini, kültürel ve tarihi yakınlıklarından yola çıkan bölgesel bir ulus inşa süreci olarak mı tanımladığı konusu temel belirleyici unsur olacaktır. Eğer AB kimliği, çağdaşlaşma ve demokratikleşme eksenli oluşursa, Türkiye'nin ortaklık süreci, AB ile bütünleşmesine önemli katkılar yapacak ve bütünleşme sürecinin bir halkası olacaktır.

Eğer AB kimliği ulusların ve halkların dini, kültürel ve tarihi yakınlıklarından yola çıkan bölgesel bir ulus inşa süreci bağlamında gerçekleşirse, Türkiye'nin ortaklık süreci bütünleşmeye dönüşemeyecek aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Avrupa bütünleşme projesi, kapsayan bir örgütsel varlık değil, dışarıda bırakan ulus inşa süreci olacaktır.[18] Bu bağlamda ortaklık ilişkisi, Türkiye'nin tam üyeliğini engellemek için, AB tarafından "low-profile" ilişkinin sürdürülebilmesi amacıyla kullanılan en önemli enstrüman olarak karşımıza çıkacaktır. Türkiye ile ilişkiyi belirli bir düzeyde (bu düzeyi aşmama) tutmaya çaba harcayan AB, bu düşüncesini Maastricht Antlaşması sonrası ortaya çıkan ortak savunma ve güvenlik alanlarında, Türkiye'nin kurulması düşünülen yeni güvenlik şemsiyesinin dışında tutmak istemesiyle eyleme dönüştürdüğü de söylenebilir. Bu durum da AB'nin ortaklık sürecini, bütünleşme sürecine dönüştürmede fazla istekli olmadığı şeklinde algılanmasına neden olmaktadır. AB'nin güvenlik konusunda NATO dışında ortaya koyduğu Türkiye'yi dışlayıcı politikaların, Türkiye açısından AB ile sürdürülen mevcut ortaklık yapısının siyasi anlamda Türkiye'yi hedeflerine ulaştıracak bir seçenek olmadığı sonucunu doğurmaktadır.

17) Süreyya Yiğit, "Buradan Sonsuza-Türkiye Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği", Bülent Gökay (Der), *Türkiye Avrupa'nın Neresinde? Gümrük Birliği Anlaşması'nın Düşündürdükleri*, Ankara: Ayraç Yay, 1997, ss.90-91.
18) *Ibid.*, s.95.

Lüksemburg Zirvesi ve Sonrası

1995 yılında AB ile Gümrük Birliği Kararı imzalandıktan sonra ilişkilerin gelişeceği yönündeki beklentiler boşa çıkmış, Essen Zirvesi'ndeki uygulamalarına paralel olarak, 12-13 Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Avrupa Birliği, genişleme politikalarını ele almış ve Türkiye dışında daha önce Amsterdam Zirvesi sonrası AB'nin genişleme politikalarına ilişkin olarak yayınlanan Gündem 2000 belgesinde belirtilen 11 ülkeyi, aday ülke[19] olarak açıklamıştır. Zirvede alınan karar ile, zaten inişli-çıkışlı bir seyir izleyen ilişkilerde, yeniden sıfır noktasına dönülmüştür. Bu dışlama, bardağı taşıran son damla olmuş ve dönemin hükümeti AB ile siyasi konuları görüşmeme, sadece Ankara Antlaşması, Katma Protokol ve Gümrük Birliği hükümleri çerçevesinde ilişkileri devam ettirme kararı almıştır.

AB düşüncelerini çok yalın şekilde ortaya koymuş olmanın yanlışlığını çabuk fark ederek, daha sonraki Zirve toplantılarında Türkiye ile buzları eritmek için stratejiler geliştirmiş, içi boşaltılmış bir Avrupa Konferansına Türkiye'yi davet etmiştir. Ancak Türkiye, bu palyatif tekliflere sıcak bakmamış ve tam üyelik sürecinde, adaylık statüsü dışında başka bir statüyü kabul etmemiştir. Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin aday ülke ilan edilmemesinin gerekçeleri olarak belirtilen politik ve ekonomik engeller arasında en önemli yeri, Türkiye'deki demokratikleşme sorunları, insan hakları ihlalleri, Yunanistan ile mevcut bulunan sorunlar ve Kıbrıs meselesi gösterilmektedir.[20]

AB, Lüksemburg Zirvesinde sonrası Türk tarafının tepkilerini yumuşatabilmek için "Türkiye için Avrupa Stratejisi" adlı bir belgeyi 4 Mart 1998 tarihinde kabul etmiştir. 15-16 Temmuz'da 1998 Cardiff'te yapılan Zirve Toplantısında da yumuşama işaretleri devam etse de Türkiye'nin adaylığı konusunda herhangi bir yeşil ışık yakılmamıştır.

AB-Türkiye ilişkilerinde 4 Kasım 1998 tarihinde açıklanan Komisyon'un İlk Düzenli Raporu, Lüksemburg' tan sonra Türkiye'yi diğer aday ülkeler ile aynı şekilde ele aldığı için en olumlu gelişme olmuştur.

Avrupa Konseyi'nin 11-12 Aralık 1998 tarihinde Viyana'da yapmış olduğu Zirve toplantısının gündeminde yeniden yer alan Avrupa Birliği'nin genişleme süreci, daha önce yapılan zirvelerde olduğu gibi yine aynı nedenlerle Türkiye'nin aday ülke ilan edilmemesi ile sonuçlanmış ve Türkiye hiç de hak etmediği bir konuma düşürülmüştür.[21] Bu zirve kararlarına bakarak o dönemde diğer aday ülkelerin aksine Türkiye'nin tam üyelik yolundaki engellerinin, ekonomik nitelikli olmaktan çok siyasi nitelikli engeller olduğu gözlemlenmektedir.[22]

---

19) Bu ülkeler: Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Slovenya, Polonya, Bulgaristan, Romanya, Estonya, Letonta, Litvanya, ve Kıbrıs Rum Kesimi'dir.

20) Mehmet Özcan, *Avrupa Birliği'nde Fikri ve Sınai Haklar, Ankara*: Nobel Yayın Dağıtım, 1999, s.15.

21) Murat Bendik, 'The Vienne European Council of 11 and 12 December, 1998: Enlargement' *Insight Turkey*, V.1, January-March, 1999, s.50.

22) Hakan Hanlı, 'EU-Turkish Relations' *Insight Turkey* V.1, January-March, 1999, s.46.

Son Tango

1999 yılına gelindiğinde özellikle 17 Ağustos depremi sonrası Yunanistan ile ilişkilerde oluşan bahar havası[23] sayesinde, AB ile de ilişkiler de yumuşamış, Komisyon 13 Ekim 1999 tarihinde Türkiye'nin "aday" ülke olmasını teklif etmiştir. Nihayet Türkiye, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiş, diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir.

Helsinki Zirvesi kararlarına göre, Türkiye, diğer aday ülkeler gibi bir Katılım Öncesi Stratejisi'nden yararlanacaktır. Böylece, Türkiye topluluk programları ve ajansları ile, aday ülkeler ile Birlik arasında, katılım süreci çerçevesinde yapılan toplantılara katılma imkanına sahip olacaktır. Zirve Sonuç Bildirisi ayrıca, önceki AB Konseyi kararları çerçevesinde bir katılım ortaklığı hazırlanmasını öngörmektedir. Bu ortaklığın aynı zamanda, siyasi ve ekonomik kriterleri ile, üye ülke olmanın gerektirdiği yükümlülükler ışığında ve AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin Ulusal Program ile bir arada, katılım hazırlıkları üzerinde yoğunlaşacağı belirtilmiştir. Komisyon ayrıca, Türk mevzuatının Topluluk müktesebatıyla uyumlaştırılması amacıyla, müktesebatın analitik incelenmesi sürecini hazırlamakla görevlendirilmiş, öte yandan, katılım öncesine yönelik mali kaynakların eşgüdümü için tek bir çerçeve sunmaya çağrılmıştır.[24]

Helsinki Zirvesi'nde alınan bu karar ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) resmen aday ülke ilan edilmesi, ilişkilere farklı bir boyut ve ivme kazandırdığı yadsınamayacak bir gerçekliktir.

Helsinki sonrasında AB Komisyonu, 8 Kasım 2000 tarihinde Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi düzenlemiş, Konsey bu belgeye 4 Aralık 2000 tarihinde siyasi bir anlaşma için onay vermiştir. Bu belge üzerine Türkiye AB yol haritası olan Ulusal Programı üzerinde yapılan yoğun tartışmalardan sonra kabul ederek biraz geç te olsa AB tarafına sunulmuştur. AB'nin ulusal programa tepkisi çok net olmamıştır. Özellikle anadilde yayın ve kültürel haklar konusunda açık olmayan ifadelere yer verildiği için eleştirilse de programın sunulması da bir aşama olarak görülmüştür.

Ancak Lüksemburg'ta genişleme programı çerçevesine alınmayan Türkiye'de bu süre içinde ne değişti de Helsinki'de aday ilan edildi? Bu sorunu cevabını Yunanistan ile ilişkilerde meydana gelen yumuşama ile açıklamak yeterli değildir. Bu cevabı aramak için AB'nin Lüksemburg sonrası verilen sert tepkinin ardından iliş-

23) Bu gerçek temelleri olan bir yakınlaşma mı yoksa, Yunanistan'ın Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonrası terör örgütlerine vermiş olduğu desteğin uluslar arası camiada tartışılmaya başlanması ile oluşan kötü imajını düzeltmeye yönelik bir çaba mı olduğu konusunda çeşitli şüpheler vardır. Bu konuda bkz. Erol Manisalı yapılan , 'AB Üyeliğimiz Büyük bir Aldatmaca' isimli röportaj. *Yeni Avrasya Stratejileri*, Kasım, 2000, *'Türkiye-AB İlişkileri Özel Eki'*

24) http://www.abgs.gov.tr. Erişim tarihi 13-07-2001.

kileri yeniden belirli bir düzeye getirmek için verdiği çabalara bakmak gerekir. AB, Lüksemburg'ta yaptığı hatayı affettirmek için çeşitli yöntemler denemiş Türkiye'nin tutarlı tavrı karşısında adaylık statüsünü vermek zorunda kalmıştır. Helsinki' ye Lüksemburg'un bir özrü olarak bakmak hiç te abartı olmayacaktır. Belki de AB tarihsel anlamda Türkiye'ye karşı temel politikası olan ilişkileri belirli düzeyde tutma politikasından sapmış olmanın verdiği rahatsızlığı ortadan kaldırabilmek için Helsinki'de böyle bir karar almıştır.

Ancak AB tarafı adaylık sürecini başlatmak için Kopenhag Kriterlerinin gerçekleşmesini ön koşul olarak belirtmek suretiyle kendini bir çeşit koruma altına almış olmaktadır. AB içinde Türkiye nasıl olsa bu kriterleri yerine getiremez düşüncesini seslendiren birçok kesim bulunmaktadır. Bu bağlamda AP'nun adaylık sürecini 5 yıllık bir süre ile kısıtlama kararı alma aşamasına gelmesi de ilginçtir. Almanya'daki muhafazakar gruplar tarafından başlatılan "bir ülkenin adaylığı ne kadar sürmelidir?" tartışması, AB Parlamentosunda ve Komisyon'da taraftar bulmuş ve bu sürenin 5 yıllık bir süre olması üzerinde çalışmalar sürdürülmektedir. Belki de bu süre kısıtlaması AP'nda "Türkiye Raportörlüğünü" yürüten Fransız parlamenter Alain Lamassoure'ün 2001 Kasım ayında yayımlanacak olan Raporuna yansıyacaktır.[25]

Müzakerelere Türkiye dışında başlamayan ülke olmadığına göre bu süre tartışmasının hedefinin doğrudan Türkiye olduğu gayet açıktır. G.Verheugen'in Türkiye'nin üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirip getirmeme konusunda ne kadar samimi olduğunu test etme olanağı verdiğinden öneriyi desteklemesi Türkiye'nin reform çalışmalarında elini çabuk tutması gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Öte yandan AB içinde Türkiye'nin adaylığına karşı olan ve Helsinki'de Türkiye'ye adaylık verilmesini bir hata olarak kabul eden çevrelere göre bu öneri, AB'ye Helsinki'deki hatasından geri dönmek için önemli bir manevra olanağı sağlayacak olması nedeniyle ciddi anlamda desteklenmektedir.[26]

AB ülkelerinin Türkiye'ye karşı tavırları kendi aralarında tam olarak bir uyum içinde değildir. Türkiye'nin etrafını çevreleyen bölgede, jeopolitik ihtirasları olan devletlerin hükümetleri, bölgesinde önemli bir güç ve İslam dünyasında, Batı'nın en sağlam müttefiki olan bir büyük ülke ile ilişkileri kesmenin sakıncalarını bildiklerinden Türkiye'yi kendilerine daha fazla bağlayabilmek için uyum talebinde Türkiye ile pazarlık yapmaya hazırdır. Ancak parlamentolar ve genel kamuoyu Türkiye'nin AB'ye katılımı konusunda oldukça endişelidirler.[27]

Burada şunu da unutmamak gerekir ki AB'nin Türkiye'ye bakışı konusunda ortak, sürekli devamlılık arz eden bir karar yoktur. AB ülkelerinin siyasal yaşamlarındaki el değiştirmelere paralel olarak Türkiye'ye bakış açısı da değişebilmektedir. Bu değişiklik bir ülkeden diğerine olabildiği gibi, aynı ülke içinde de ortaya çıkabilmektedir. Tıpkı Türkiye'de AB karşıtları olduğu gibi, AB içinde de Türkiye karşıtı bir lobi (hem de çok güçlü) bulunmaktadır.

25) Zeynel Lüle, *Hürriyet*, 7 Eylül 2001.
26) *Ibid.*
27) Eric Cornell, *Türkeye Avrupa'nın Eşiğinde*, s.187.

AB-Türkiye İlişkilerini Etkileyen Faktörler (Önemli Değişiklikler)

AT/AB İçinde Meydana Gelen Yapısal Değişimler

Türkiye'nin 1959 yılında yaptığı başvurunun üzerinden geçen süre içinde özellikle 1990 sonrası Avrupa Birliği cephesinde çok önemli değişiklikler yaşanmıştır. O günün temelde ekonomik nedenlerle ile biraraya gelmiş altı ülkenin yerini, bugün politik ve askeri amaçları da olan, on beş ülkenin yer aldığı "birlik" oluşturulmuştur. Hatta denilebilir ki o gün dahi entegrasyon düşüncesinin temelinde politik nedenler yatmakta idi.[28]

Ekonomik entegrasyon, politik entegrasyona giden yolda en önemli bir kilometre taşı ve aynı zamanda politik entegrasyonun temin edilmesinin vazgeçilmez ön koşuludur. Öte yandan bu entegrasyonun nerede son bulacağı, nihai amacının ne olacağı, yasal ve politik olarak ne şekilde bitirileceği konusunda kesin bir görüş yoktur. Entegrasyon süreci, Avrupa insanlarının birliğine doğru adım adım ilerlemekte, her atılan adım bir sonrakinin altyapısını oluşturmaktadır.[29] Dolayısıyla Maastricht, Amsterdam ve Nice Antlaşmaları bu politik ve yasal entegrasyon sürecinin son aşaması değildir. Bu entegrasyon sürecinin nerede biteceği belli olmadığından hareketle bazı yazarlar bunu sonu belli olmayan bir maceraya benzetmektedirler.[30]

AB ekonomik entegrasyon için yola çıktığında bunun kaçınılmaz olarak politik entegrasyona doğru gideceğini yukarıda da değinildiği gibi daha AET kurulurken biliyordu. Ancak politik entegrasyonun sağlanabilmesi için ekonomik entegrasyonda başarılı olmak bir ön şarttı. Bir yandan ortak pazarı tamamlama ve ortak para politikaları, diğer yandan genişleme çalışmaları AB'nin Türkiye ilişkilerinde hızlı adım atmasına yıllarca engel oluşturmuş öncelik bu politikalara tanınmıştır. Örneğin 1987 tarihinde yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi'nin ana hedefi Ortak Pazar'ın oluşturulmasının önündeki engelleri tamamen ortadan kaldırmaktı. 1992 yılında tüm engellerin ortadan kaldırılacağı hedeflenmişken bazı teknik konularda gecikmeler yaşanmıştır. Ancak bu hedef Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun olumsuz cevaplanması için iyi bir neden oluşturmuştur.

Türkiye'nin üyelik için başvurduğu dönemde sayısı 6 olan üyeler, tam üyelik başvurusunun yapıldığı tarihte 12 olmuştur. AET özellikle Topluluğa son olarak katılan Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in katılımından doğan sorunlara öncelik vermek durumunda kalmıştır. Birliğe katılan her ülke, Birlik içinde Türkiye'ye karşı kendi politikalarını empoze etmiş, ilişkilerimizde yeni sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Üye sayısının 15'e çıkması ile ilişkilerimizde herhangi bir ilerleme olmamış hatta Birlik'e katılan yeni ülkeler, insan hakları ihlalleri konusunda Türkiye'ye karşı daha sert tutum takınılmasında etkin olmuşlardır.

28) Justus Lipsius, '1996 Intergovernmental Conference' *E.L. Rev.* C.20, S.3, 1995, s.235.
29) E. Brok, 'Intergovernmental Conference 1996: Not A 'Maastricht II'' *C.M.L. Rev.* C.34, 1997, s.1.
30) Lipsius, *1996 Intergovernmental Conference*, s.236.

1990'lı yıllarda meydan gelen diğer bir yapısal değişiklik ise AB'nin genişleme politikalarında meydana gelen önemli değişiklikler olmuştur. Berlin duvarının yıkılması AB'nin genişleme politikalarında yeni ufuklar açmasını gerektirmiştir. Batı Almanya'nın kaçınılmaz olarak Doğu Almanya ile birleşmesi, Birliğin de "facto" olarak genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Bu AB'nin genişleme sürecini ve politikalarını kökten değiştiren bir başlangıç olmuştur. Merkezi ve Doğu Avrupa'daki Eski komünist blok ülkeleri teker teker genişleme sürecinin içine dahil olmuşlar ve bu gelişme Türkiye'nin Birliğe tam üyeliği ve verilecek mali yardımlar konusunda önüne yeni engellerin çıkmasına neden olmuştur.[31]

Bir diğer önemli yapısal değişiklik ise AB'nin politik entegrasyon konusunda attığı adımlar olmuştur. 1990'lı yıllara kadar daha çok ekonomik entegrasyonu ön planda tutan AB, bu dönemde artık Ortak Pazar değil artık Tek Pazar tanımlanmaktadır. AB, Ekonomik entegrasyon konusunda 1990'lı yılların ilk periyodunda para birliği hariç sorunlarını minimum düzeye indirince uzun yıllardır ertelediği politik entegrasyon konusunda daha ciddi adımlar atmaya başlamıştır. Bu anlamda Maastricht Antlaşması ile, Birliğin politikaları arasına İçişleri ve Adalet, Ortak Savunma ve Dış Politika gibi daha önce Birliğin politikaları arasında yer almayan önemli konular girmeye başlamıştır. Schengen alanı ile dahildeki sınırlar ortadan kalkmış, sadece AB üyesi ülkelerin vatandaşları değil, Schengen alanına dahil olan ülkelerdeki tüm bireyler serbest dolaşım olanağına kavuşmuştur. Terörizm, yasadışı insan ticareti, organize suçlar ile mücadele artık Birliğin politikaları arasına girmiştir.

Avrupa Ordusu düşüncesi, NATO ile olan ilişkiler, 1990'lı yıllarda AB-Türkiye ilişkilerini derinden etkileyen değişimler olmuştur. Özellikle AB ordusunun NATO'nun olanaklarından yararlanma konusu önümüzdeki dönemde ilişkileri belirleyen temel parametreler arasında yer alacaktır.

1990'lı yılların bir diğer sorunu ise, 1957 yılında 6 ülke için dikilen elbisenin yapılan rötuşlarla 15 ülkeye zor da olsa uydurulabilse de, yeni katılacak olan 12-13 aday ülkeyi içine almasının olası olmamasıdır. Dolayısıyla AB yeni üye kabul etmeden mutlaka kurumsal düzenlemeleri bitirmek zorunda kalmıştır. Parlamento'nun üye sayısı, Komisyonun oluşumu[32] ve özellikle Konsey'de karar alma sorunu AB mimarlarını çok meşgul etmiştir. AB Devlet ve Hükümet Başkanları 7-9 Aralık 2000 tarihinde Fransa'nın dönem başkanlığında bu sorunlara çözüm bulabilmek için Nice'de toplandı. AB yeni üyeler katılmadan 27-28 ülkeli bir Birliğin karar mekanizmalarında oybirliği alanlarının azaltılarak nitelikli oy çokluğu ile karar verilen alanlarına artırılması yoluna giderek, bir üye devletin Birliğin politikalarını bloke etmesinin önüne geçmek için politikalar geliştirmektedir. Ancak ulusal oy ağırlıkları, ulusal veto ve nitelikli oy çokluğu konularında ciddi sorunlar ortaya

31) Canan Balkır & Allan M. Williams, *Turkey and Europe*, London: Pinter Publishers, 1993, s.15.
32) Komisyon'un sorunlarına ilişkin olarak bkz: Nick Clegg, *Doing Less To Do More: A New Focus For The EU*, , London: Centre For European Reform, 2000, s.12. http://cer.org.uk.

çıkmaktadır. Almanya'nın 20 milyon nüfus fazlasının oy hakkına yansıtılmasını istemesi, 15 Milyonluk Hollanda'nın 10 milyonluk Belçika'dan daha fazla oy sahibi olma talebi, İspanya'nın dört büyük ülke ile eşit oy hakkına sahip olma isteği gibi örnekler bu sorunların bazılarıdır.[33] Ayrıca Birlik içinde "büyükler" "küçükler" ayrışması yeni genişleme süreci içinde daha da keskinleşecektir. AB'nin çekirdek ülkeleri yeni küçük ülkelerin Birliğe katılması ile lehlerine olan güç dengelerinin ciddi anlamda bozulabileceğinden endişe etmektedirler.[34] Nice Zirvesi göstermiştir ki AB'nin genişlemeden içine girdiği yeni yapılanma süreci hiç te kolay olmayacaktır. Nice Zirvesinde bu "büyükler"ile "küçükler" arasındaki sorunlar net olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim İrlanda'da yapılan halkoylamasında Nice Antlaşmasına halkın ret oyu vermesi hem bu sürtüşmenin bir yansıması olarak hem de reform sürecinin zorluğunun bir yansıması olarak algılanabilir. İrlanda'nın Maastricht Antlaşmasını %72 ile en yüksek oranda kabul ettiğini de hatırlarsak bu zorluk daha iyi anlaşılacaktır. [35]

Uluslararası platformda meydana gelen değişiklikler

II. Dünya Savaşı ile yıkılan Avrupa, geçen süre içinde yeniden ayakları üzerine güçlü şekilde doğrulmuş, Marshall yardımları sahibi Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya ile ekonomik ve siyasal bir rekabetin içine girmiştir. İki kutuplu dünyada Amerikan güvenlik şemsiyesine şiddetle gereksininim duyan AB, bu gereksinimin azalacağının sinyallerini 1985 yılında Reagan-Gorbaçov ikilisinin el sıkışması ile almıştır.[16] Nitekim 1990 yılında SSCB'nin dağılması ile Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve AB'nin, ABD'ye güvenlik konusundaki gereksinimi belirli bir oranda da olsa azalmıştır. AB, dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak yeni bir yapılanma içine girmiş, ve Maastricht Antlaşması ile "Birleşik Avrupa Devletleri"ne doğru yol almaya başlamıştır. Aşağıda değinileceği gibi Avrupa, özellikle Fransa, uzun yıllardır mücadelesini verdiği, kendisine özgü Savunma gücü oluşturma çabalarını "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği" (AGSK) ile somut bir hale getirmiştir.

Güvenlik sorununu bir ölçüde hafifleten Avrupa için öncelikli gündem maddelerinden bir diğeri ise, AB'nin genişlemesi ve derinleşmesi olmuştur. Bu madde Türkiye'yi doğrudan etkilediği için, AB'nin bu politikalarındaki değişiklikler üyelik sürecindeki Ülkemizin AB ile ilişkilerini belirleyen faktörler arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Bu değişimler AB için yeni fırsatlar yaratmıştır. 1998 yılında AB Komisyon Başkanı olan J. Santer'e göre uluslararası arenada son on yılda meydana gelen bazı gelişmeler Avrupa'nın bütünleşmesi konusunda daha hızlı adımlar atılması sonucu-

33) Robin Oekley, 'EU Leaders Clash At Nice Summit' www.cnn.com. 09.12.2000.
34) Faruk Şen & Çiğdem Akkaya, *Avrupa Birliği Yolundaki Türkiye*, İstanbul: Sodev, 2000, s.65.
35) Poul Damaret, 'The Treaty Framework', David O'Keeffe & Patrick M. Twomey (Eds.), *Legal Issues of Maastricht Treaty*, içinde, London: Wiley Chancery, 1994, s.3.
36) Erol Manisalı, *Türkiye Avrupa İlişkileri*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1998, s.112.

nu doğurmuştur. Bu gelişmelerin birincisi, Demir Perde'nin kalkması ve Soğuk Savaşın bitmesi ile Avrupa'nın barış ve özgürlük içinde birleşmesi ve bütünleşmesi konusunda nerede ise 500 yıldır yakalanamayan bir fırsatın ele geçmiş olmasıdır. Avrupalı devlet adamları bu tarihi fırsatı kaçırmak istememektedirler.

Ancak, J. Santer'in özlemini çektiği barış ortamı, Almanya'nın da etkisiyle daha çok Merkezi ve Doğu Avrupa'yı içine alan bir barış ortamının yaratılması anlamına gelmektedir. AB'nin genişlemesinde önceliğin bu ülkelere verilmesi, Türkiye'yi doğrudan etkilemekte ve en eski "ortak üye" nin tam üyelik hayallerinin gerçekleşmesinin önüne geçmektedir.

J. Santer'e göre ikinci önemli gelişme ise Dünya ekonomisindeki globalleşmenin Avrupa'daki rekabet baskısını hızlandırmış olmasıdır. Ortak Pazarın tamamlanması ve ortak para Euro'ya geçilmesi bu süreci daha da hızlandıracaktır.

Türkiye'nin Demokratikleşme ve İnsan Hakları Sorunu

AB-Türkiye ilişkilerinde bir diğer önemli belki de Türkiye tarafından çözülmesi gereken en önemli sorun demokratikleşme ve insan hakları sorunudur. Bu sorunun önemi sadece yapılması gereken reform çalışmalarındaki gecikmeler veya Anayasa'da kapsam ve nitelik olarak yapılması gereken değişikliklerden değil, demokratik kültür eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu kültür düzeyine ulaşılabilse yapılması gereken reformlar çok kısa sürede bitirilebilir. AB ile uyum konusunda ortaya çıkan sorunların temelinde bu demokratik kültür konusunda eksikliklerimiz yatmaktadır.

Örneğin eski komünist blok üyesi olan Bulgaristan, sürgündeki Kralının ülkesine dönerek demokratik seçimlere katılmasına ve sonuçta hükümet kurmasına demokratik bir hoşgörü çerçevesinde izin verebilmektedir. Yasalarda yapılacak değişiklikler yoluyla AB'nin yasal normları ile belki uyumda fazla sorun çıkmayacaktır. Ama Türkiye Bulgaristan örneğinde olduğu gibi bir olay ile karşılaşsa acaba eski bir Kral'ın ülkeye dönüp iktidarı demokratik seçimler yoluyla ele geçirmesine izin verebilecek midir? Acaba kimler hangi gerekçeler ile karşı çıkacaklardı?

Başka bir örnek vermek gerekirse, 2000 Kasım ve 2001 Şubat ekonomik krizlerinden sonra Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik problemlerin gittikçe arttığı bilinen bir gerçekliktir. Bu gerçeği bilen ve piyasalarda dövize olan talebin yarattığı olumsuz havayı ortadan kaldırabilmek için bir sivil toplum kuruluşu "Dövize hayır, Türk Lirasına Güven" kampanyası başlattı. Hükümet Başbakan düzeyinde bu kampanyaya destek verdi. Amaç yeniden ulusal para biriminin güçlendirilmesi idi.

Bu gerçekleri AB'nin 15 üye devletinin ulusal paralarını bir kenara iterek tek para birimi "euro" ya geçmeye çok az bir süre kaldığı bu günlerde, üye ülkelerin paralarını tamamen terk ettiklerinin bilincinde olarak yeniden bir değerlendirme yapalım: Katılmak istediğiniz Birliğin bir çok üyesi ulusal paralarını terk ediyor ve siz ulusal paranızı korumak için düzenlenen kampanyaya destek veriyorsunuz. Bu

durum AB ile Türkiye'nin politikaları arasındaki uçurumun derinliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu kampanyayı AB'nin yargı organı olan Adalet Divanı kararları çerçevesinde değerlendirecek olursak ortada yine AB'nin zihniyet yapısı ile uyuşmayan bir durum sözkonusu olacaktır. Adalet Divanı 1981 yılında Komisyon'un başvurusu üzerine Irlanda'ya karşı açılan bir davada,[37] verdiği kararda, Irlanda'nın yerli malı tüketimini artırmak amacıyla başlattığı "Buy Irish" (Yerli Malı Satın Al) kampanyasını üye ülke malları arasında ayırımcılık yapıldığı ve yerli üreticiler lehine ayırımcılık içerdiği gerekçesi ile Roma Antlaşmasına aykırı bulmuştur.

Türk Lirası Kampanya'sını bu karar ışığında da değerlendirsek AB'nin sahip olduğu düşünce örgüsü içinde bir yere oturtabilmek mümkün değildir. Çünkü AB'ye giren her ülke egemenlik haklarından bir kısmını en önemlisi yasama hakkından bir kısmını AB'ye devretmek zorundadır. Bu devir işlemi ise bir gün de olacak iş değildir. Zihinlerin, büyük, ortak bir havuzdan yararlanabilmek için, kendi küçük havuzundaki suyu o depoya akıtma ve tüm havuza hep birlikte sahip olma konusunda evrim geçirmesi gerekmektedir.

Bu örneklerden yola çıkarak Türkiye'de asıl sorunun demokratik ve ekonomik düşünce yapısının değişmemesinden kaynaklandığı söylenebilir. İlişkilerin geliştirilmesinde 1999 sonrası, inisiyatifin Türkiye'nin eline geçtiği halde iki yıldır hala siyasal partiler yasasında, yerel yönetimler yasasında, temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin Anayasa'da yapılacak değişiklikler konusunda ciddi anlamda yasal düzenlemelerin yapılamamış olması bu düşünce yapısının birer yansımasıdır.[38] Statükoyu koruma ama her ne pahasına olursa olsun koruma düşüncesi.

Helsinki'de adaylık açıklandıktan hemen sonra G. Verhaugen'in yaptığı açıklama çok önemli idi. Verhaugen adaylık sürecinin bir başlangıç olduğunu tam üyelik müzakerelerinin, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerinin siyasi olanlarını, yani demokratikleşme ve insan hakları konularındaki sorunların ortadan kaldırılmasına bağlı olduğunu o tarihte belirtmiş idi. Ancak o tarihten itibaren belirli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da Anayasa reformu gibi önemli bir çalışmanın Eylül 2001 tarihine kalmış olması düşündürücüdür. Reform paketinin Eylül ayında Meclise gelmesinin en önemli gerekçesi ise AB tarafından Ekim ayına ön taslağı hazırlanan 2001 İlerleme Raporu'na olumlu gelişmelerin eklenmesidir. Yine burada da mantık örgüsünde sorun bulunmaktadır. Türk insanının özlemeni çektiği, bireyi de en az devlet kadar korumayı amaçlayan, temel hak ve özgürlüklere saygılı sivil bir anayasaya bir an önce sahip olmak değil, tabiri caizse ev ödevini yetiştirmek.

1990 sonrası AB-Türkiye ilişkilerinin daha önceki dönemlerden farklı yönleri de aslında demokratik kültür yapısının gelişmesine yardımcı olduğu halde, ev

37) *Commission V. Ireland, 249/81 sayılı karar*, E.C.R. 1984, s. 4005.

38) AB ile ilişkilerin yürütülmesinden sorumlu Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın Ulusal Programı açıkladığında içeriğinden demokratikleşmeye yönelik konulardaki eksikliklerden dolayı memnun olmadığını belirtmesi, demokratik kültür yapısınındaki sorunlardan kaynaklanan bir gerçekliktir.

ödevlerini hala zamanında yetiştirememekteyiz. Bu dönemde politikaları belirlemesi gereken siyasal partilerin bir kısmının AB hakkındaki görüşlerinde radikal değişiklik olmuştur. Son on yılda ne B. Ecevit'in "Onlar ortak biz Pazar olacağız" söylemi kalmış ne de N. Erbakan'ın liderliğini yaptığı siyasal ideolojinin AB'yi tümden ret eden söylemi kalmıştır. N. Erbakan, Refahyol Hükümeti döneminde "İslam birliği", "İslam dinarı" gibi söylemlerine devam etse de AB'ye tamamen karşı çıkmamış, özellikle 28 Şubat sürecinden sonra AB üyeliğini temel hak ve özgürlükler konusunda bir kurtarıcı olarak görmeye başlamışlardır. Mecliste artık AB'ye karşı hiçbir siyasal parti kalmamıştır. Türk kamuoyunda AB üyeliğine karşı derin bir ilgi uyanmıştır. Yapılan anketlerde AB'ye katılma isteği yüzde 80'lere kadar çıkmıştır. Yani Ülkede belki çok az konularda sağlanabilecek olan bir toplumsal konsensüs AB üyeliği konusunda sağlanmıştır. Ülkeyi yöneten siyasal partiler istekli olduğu halde ve toplumsal uzlaşı sağlandığı halde niçin hala yapılması gereken reformlar yapılamıyor sorusuna demokratik düşünce yapısının henüz istenen düzeye ulaşamadığı şeklinde yanıtlamaktan başka seçenek bulunmamaktadır.

Prof. Dr. Eser Karakaş'ın 02.03.2001 tarihinde ATV'de yayınlanan Siyaset Meydanı programında söylediği; "30 yıl sonradan bugüne bakarsak Kürtçe kimlik, Kürtçe eğitim ve MGK gibi sorunlar çok komik kalacaktır" sözleri belki de demokratik kültür eksikliği konusunda bugün içinde bulunduğumuz durumun vahametini ortaya koymaktadır. Demokratikleşme konusunda yapılan ayak direnmeleri ile belki de Türkiye'nin geleceği ipotek altına alınmaktadır.[39]

Kıbrıs Sorunu

Türkiye ile AB ilişkilerinde önemli sorunlardan biri de Güney Kıbrıs'ın AB'ne üyeliği sorunudur. Aralık 1995'te gerçekleştirilen Madrid Zirvesinde genişleme süreci ile Birlik Antlaşması olarak da anılan Amsterdam Antlaşması'nın şekillenmesine olanak tanıyan "Hükümetlerarası Konferans" ın Mart 1996'da başlatılması kararlaştırılmıştır. Bir yılı aşkın bir süre devam eden Hükümetlerarası Konferans süreci sonunda hazırlanan ve Amsterdam Zirvesinde sunulan GÜNDEM-2000 başlıklı AB Komisyon Raporu ile AB'nin 21. yüzyılda uygulamayı öngördüğü politikalar belirlenmiş ve genişleme sürecinde Türkiye dışarıda bırakılmasına rağmen Güney Kıbrıs'a Birliğe katılma yönünde kapılar açılmıştır.[40] Lüksemburg Zirvesinde de bu süreç ilan edilmiş ve Güney Kıbrıs aday ülke olmuştur.

---

39) Nisan ayında Daimler Chrysler tarafından düzenlenen 'Türkiye Avrupa' konulu seminerin tartışma bölümünde Alman milletvekili Dr. R. Sommer'in 'Türkiye tam üyeliğin ne anlama geldiğini biliyor mu? Türkiye bazı egemenlik haklarını kaybedeceğini ve devredeceğinin bilincinde mi? şeklindeki sorusu üzerine Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın 'Lütfen dışarıdan ilave engeller çıkarmayın içeride engellerimiz yeterince büyük' ifadesinde yer alan 'içerideki büyük engeller'in demokratikleşme sorunları ortaya çıkaran reformların önündeki demokratik düşünce eksikliği olduğu gayet açıktır. Bkz: *Milliyet Gazetesi*, 30 Nisan 2001.

40) *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Türkiye Avrupa Birliği Özel Komisyon Raporu, DPT Yayınları, 2000, s.122.

Kıbrıs'ın bölünmüşlüğü Türkiye için Güney Kıbrıs'ın tek taraflı olarak AB'ye alınmasının önündeki bir engel olarak kabul edilmesine ve sorunların çözümlenmesinden önce Rum tarafının tam üyeliğe kabulünün mümkün olmadığı şeklindeki görüşlerine rağmen, AB tarafı Helsinki Zirvesinde almış olduğu karar doğrultusunda ağır ve emin adımlar ile Güney Kıbrıs'ı tam üyeliğe hazırlamaktadır.

Güney Kıbrıs'ın adaylık süreci hızla ilerlemiş ve 4 Eylül 2001 tarihinde AP'nda görüşülen İlerleme Raporunda Güney Kıbrıs'ın siyasi ve ekonomik kriterler açısından üyeliğe hazır olduğu açıklanmıştır. AP'nun Sosyalist Grup üyesi Lüksemburg parlamenteri Jacques Poos tarafından hazırlanan ve Poos Raporu[41] olarak bilinen Rapora göre Rum Kesimi'nin adaylığı adadaki sorunun çözümüne bağlı değildir. AB'nin önünde adanın mevcut haliyle bile olsa Rum Kesimini üye yapmasını engelleyen bir sorun kalmamıştır.

Poos Raporunda Türk Dışişlerinin yoğun tepkisini çeken üç yeni unsur yer almaktadır: Bunlardan birincisi, Rum tarafının tam üyeliği üzerine adanın kuzeyinin ilhak edilmesi durumunda Türkiye'nin AB üyeliğinin söz konusu olamayacağı, Ulusal Programda Kıbrıs ile ilgili olarak belirtilen ifadelerin kabul edilemez olduğunun belirtilmesi[42] ve AİHM'nin adadaki tek meşru hükümetin Rum tarafı olduğunu belirten 10 Mayıs 2001 tarihli Kararı'nın Ankara'nın önüne konulmuş olmasıdır.[43]

Poos Raporunun açıklandığı günlerde BM özel temsilcisi Alvaro De Soto'nun 12 Eylül de New York'ta görüşmeleri yeniden başlatma daveti Rauf Denktaş tarafından kabul edilmedi. Böylece Kıbrıs sorununa çözüm aramaya yönelik esas "müzakere süreci"nin başlama olasılığı şimdilik kaybolmuş oldu.

Türkiye'nin Konfederasyon tezi bu gerçekleşmezse, "çözümsüzlük de bir çözümdür" politikası yeni dönemde daha önemli sorunlar ortaya çıkaracaktır. AB artık Türkiye ile beraber veya tek başına bir çözüm bulma çabasının içine girmiş olmaktadır. Çözüm olmasa da adayı bu haliyle üyeliğe kabul noktasına gelmiş olması Türkiye ile olan ilişkileri derinden etkileyecektir.

Ada bu haliyle 2004 e kadar tam üyeliğe kabul edilirse AB ile hala tam üyelik müzakerelerine başlayamayan, 2004'e kadar başlama olasılığı olan Türkiye'nin AB üyeliği önüne bir büyük engel daha çıkacaktır. Nüfusunun küçük olmasından dolayı AP az sayıda milletvekili ile temsil edilecek olan Güney Kıbrıs, AB Konseyinde Yunanistan ile iki oya sahip olacaklar ve Türkiye lehindeki birçok kararı veto

41) Raporun tam metni için bkz. *REPORT on Cyprus's Membership Application to the European Union and the State of Negotiations* (COM(2000) 702 – C5-0602/2000 – 1997/2171(COS))

42) Ulusal Programda yer alan ifadeler şunlardır:

'Türkiye, barışçı dış politikası çerçevesinde, komşularıyla ilişkilerinin geliştirilmesine özen gösterecek, bu bağlamda, Yunanistan ile sorunlarına diyalog yoluyla çözümler getirilmesi için girişim ve çabalarını sürdürecektir. Türkiye, Kıbrıs'ta tarafların egemen eşitliğine ve Ada gerçeklerine dayalı karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm kapsamında, yeni bir ortaklık kurulması için BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonu çerçevesindeki çabalarına destek vermeye devam edecektir.'

43) Kayhan Karaca, www.ntvmsnbc.com. Erişim tarihi, 07. 09. 2001.

etme veya engelleme yoluna gideceklerdir. Rum Kesimi'nin üyeliğinin en önemli sonuçlarından biri bu olacaktır.

Kültürel Sorunlar

Türkiye'nin Hıristiyan Batı Kültürü'nün bir parçası olmadığı hatta bundan dolayı genişleme sürecinin dışında kalması gerektiği, Batı kamuoyunda tartışılan ve taraftar bulan bir görüştür.[44] Ancak küreselleşen dünyada kültürel farklılıkların AB-Türkiye ilişkileri gibi önemli bir konuda ne kadar belirleyici olduğu tartışılabilir. Din faktörü açısından konu ele alındığında Hıristiyan batı kültürü ile İslam kültürü arasındaki farklılığın yok kabul edilmesi mümkün değildir. Ancak bu farklılık ilişkileri ne kadar etkilemektedir?

AB'ne üye 15 ülke içinde Birliğin genişlemesi konusunda yapılan bir kamuoyu yoklamasında Türkiye'nin Birliğe katılmasını isteyenlerin oranı 13 aday ülke arasında en az taraftar bulmuş ve bu oran yüzde 30 da kalmıştır. Türkiye'den sonra en az destek bulan ülkeler yüzde 34 ile Romanya ve Slovenya olmuştur. Malta (yüzde 49), Macaristan (yüzde 47), Polonya (yüzde 44) ve Kıbrıs Rum Kesimi (yüzde 43) en fazla destek gören ülkeleri olmuştur. Türkiye, AB'ne katılmasın diyenlerin oranı da yine en yüksek (yüzde 47) çıkmıştır. Sıralamada Türkiye'ye en yakın olumsuz oy verilen ülkeler yine Slovenya ve Romanya olmuş ancak onlara verilen olumsuz oyların oranı yüzde 42 ve 41 de kalmıştır.[45]

15 üye ülkede yapılan bir başka kamuoyu araştırmasında bireylere kendi kimliklerini nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Kimliklerini belirlerken kendilerini "Avrupalı" olarak tanımlayanların oranı yüzde 4, önce "Avrupalı" sonra "ulusal kimliği ile" tanımlayanların oranı yüzde 6, önce "ulusal kimliği ile" tanımlayanların oranı yüzde 42, sadece "ulusal kimliği ile" tanımlayanların oranı ise yüzde 45 çıkmıştır.[46]

Son olarak 15 ayrı ülkedeki bu kişilere "Tüm Avrupalılar tarafından paylaşılan ortak bir Avrupa Kimliği vardır" yargısı verilmiştir. Bu yargıya kısmen ve tamamen katılanların oranı yüzde 39, kısmen ve tamamen hayır diyenlerin oranı ise yüzde 50 çıkmıştır.[47]

Tüm bu kamuoyu yoklamalarının sonuçlarına göre AB halkının çoğunluğu itibariyle kendilerini hala ulusal kimlikleri ile ifade etmeleri ve ortak bir AB kimliği konusunda hala yüzde 50'lik bir kesimin olumsuz bakması veya hiç görüş belirtmemesi tümü Hıristiyan olan bu ülkelerin dinsel öğeler ile kültürel öğeler arasındaki ayrışmayı net olarak yaptıklarını göstermektedir. Dolayısıyla halkın Türki-

44) Faruk Şen, 'Germany's Term of Presidency and Turkey's Relations With The European Union' *Insight Turkey* V.1, January-March, 1999, s.73.
45) European Documentation, *How European See Themselves*, Luksemburg: Office for Official Publicationof the European Communities, 2001, s.38.
46) *European Documentation*, s.11.
47) *European Documentation*, s.12.

ye'ye tam üye olmasına olumsuz bakmasının arkasında sadece Türkiye'nin Müslüman kimliğini aramak gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. AB kamuoyunun genişleme karşısında Türkiye'ye olumlu bakmamasının temelinde yabancı düşmanlığı, Türkiye'nin nüfus büyüklüğü, AB içindeki işsizlik korkusu, bazı Avrupa ülkelerinde uzun yıllardır yaşayan Türk varlığının o toplumlar üzerinde bıraktığı olumsuz imaj, Batı basınının olumsuz yönlendirmesi, Türkiye'nin uzun yıllardır mücadele etmek zorunda kaldığı terör nedeniyle batı kamuoyunda oluşan negatif imaj gibi farklı nedenlerin olması büyük olasılıktır.

Öte yandan siyasal anlamda bazı siyasal partilerin özellikle Hıristiyan demokratların kültürel ve dinsel farklılıkları ön plana çıkararak Türkiye'nin adaylığına karşı çıkması ve bunu seçimlerde siyasal malzeme olarak kullanması bilinen bir gerçekliktir.

Türkiye'nin Demografik Yapısı

Kimilerine göre 65 kimilerine göre 70 milyon nüfusuyla Türkiye, AB coğrafyası içinde (aday ülkeler dahil) en fazla nüfusa sahip ikince ülke konumundadır. Türkiye'deki nüfus artış hızı AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında önümüzdeki 50 yıl içinde Türkiye'nin AB'nin (eğer üye olursa) en fazla nüfusa sahip ülkesi olacağı kesindir. Birleşmiş Milletler tarafından bir araştırmaya göre 2050 yılında Türkiye'nin nüfusu 99 milyon, Almanya'nın 70 milyon, İngiltere'nin 58 milyon, Fransa'nın 61 milyon ve İtalya'nın 43 milyon olacağı öngörülmektedir.

Avrupa'da 2050 yılında şu ana göre nüfusu artan üç ülke olacaktır. Bunlar İrlanda Norveç ve Türkiye. Norveç'in 5, İrlanda'nın 7,5 milyon olacağı varsayılırsa Türkiye'nin nüfus artışının önemi daha iyi anlaşılabilir. Bu yaşlı nüfusun sosyal yardım kuruluşlarına getireceği ek mali yük de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntıdır.[48] Şu haliyle bile Türkiye'nin AB'ye üye olması durumunda AB Parlamentosunda en fazla üye ile temsil edilecek ülkelerden biri olma olasılığı resmi olarak söylenmesi bile AB içinde bazı çevreleri rahatsız ettiği bilinmektedir.[49]

Rakamsal olarak ifade edilirse, Türkiye şu anda AB nüfusunun yüzde 11,8 i ile Almanya'nın ardından ikinci büyük nüfusa sahip ülkesi konumuna gelecektir. Türkiye'nin tüm aday ülkeler arasında nüfus payı ise %38 dolaylarındadır. Yeni adaylar Türkiye ile birlikte AB içinde yüzde 45,4'lük bir paya, Türkiye dışarıda kalırsa yüzde 28'lik bir paya sahip olacaktır. Rakamların dilinden şu olasılık çıkarılabilir: Türkiye ve yeni aday ülkeler Birlik içindeki iki küçük ülke ile birlikte hareket etmesi durumunda AB karar mekanizmalarında söz sahibi olunabilecektir.[50] Bu varyasyonlar içinde ortaya çıkabilecek olan bu durum Türkiye'nin karar alma mekanizmalarına yapacağı etkinin önemi ortaya çıkmaktadır. AB karar alama mekanizmalarında büyük etkileri olacak bir ülkeyi içine alırken bir daha düşünmek durumundadır.

48) *Financial Times*, Nisan 2001, ss.61-63.

49) Faruk Şen, *Germany's Term of Presidency and Turkey's Relations With The European Union*, s.75.

Ayrıca tam üyelik durumunda Türkiye'den çok fazla sayıda AB ülkelerine göç olacağı endişesi de demografik yapının beraberinde getirdiği sorunlar arasında yerini almaktadır. Bu soruna çözüm olarak tam üyelik gerçekleşse bile işçilerin serbest dolaşımı konusunda uzunca bir sürenin geçiş süresi olarak belirtilmesi kaçınılmaz gözükmektedir.

Ekonomik Sorunlar

Türk ekonomisinin durumu AB-Türkiye ilişkilerini belirleyen temel unsurlardan biridir. Yüksek seyreden enflasyon oranları, kişi başına düşen milli gelir, işsizlik oranları, iç ve dış borç göstergelerinin AB standartlarından epey uzakta olması, ayrıca Türk Ekonomisinin aday ülkeler arasında en büyük ekonomiye sahip olması gibi nedenlerden dolayı Avrupa Birliği, Türk ekonomisi ile entegrasyonda ciddi sorunlar ile karşılaşacaktır.

Ancak bu sorunların oluşmasında AB'nin de rolü vardır. AB, Türk ekonomisini güçlendirmek için Antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmemiştir. Uzun yıllar AB-Türkiye ilişkilerinde Yunanistan'ın vetoları nedeniyle önemli bir sorun olan mali yardımlar konusu AB'nin 2000 yılında yapmış olduğu yeni düzenlemeler ile artık eski önemini kaybetmiştir. Ancak Türkiye Ankara Antlaşması ve Katma Protokol hükümleri uyarınca alması gereken önemli parasal kaynakları kullanamamıştır.[51]

Sonuç

Helsinki'de aday ülke olarak kabul edilen Türkiye ile "tam üyelik müzakerelerine" ancak, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'nin siyasi olanlarını yerine getirmesinden sonra başlanabileceği belirtilmiştir. Tabii bu kriterlerin ne kadarının yerine getirileceği tartışması bir yana, bu kriterlerin demokratik düşünce ve kültür anlamında ciddi sorunları bulunan Türkiye tarafından nasıl yerine getirileceği de merak konusudur. Gerçekten AB adaylık statüsünü tanırken, Türkiye nasıl olsa bu kriterleri yerine getiremez diye mi düşünmüştü? Veya AP bugünlerde tartışması yapılan adaylık sürecini 5 yıl ile sınırlama girişimleri, Türkiye'nin önünü kesmek için yapılan bir girişim midir?

Öte yandan Türkiye bu kriterlerin hepsini yerine getirdiği gün, acaba AB Türkiye'yi tam üye olarak kabul edecek mi veya ne zaman kabul edecek? Şurası bilinen bir gerçekliktir ki, AB ile olan ilişkiler çok iyi düzeyde yürütülse bile AB'nin Türkiye'yi en az 10 hatta 15 yıllık bir süre için kabul etmesi mümkün değildir. Charles Grant tarafından yapılan bir çalışmada Türkiye eğer Kürt kökenli vatandaşlarına kültürel haklarını tanırsa ve ordunun kamusal yaşam üzerindeki etkinli-

50) Faruk Şen & Çiğdem Akkaya, *Avrupa Birliği Yolundaki Türkiye*, s.65.

51) Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Nurettin Bilici, *Avrupa Birliği MaliYardımları ve Türkiye*, Ankara: Akçağ Yay., 1997.

ğini kaldırabilirse, karşılığında 2008 yılında üyelik müzakerelerine başlanılabileceğini söylemesi[52] ve Komisyon yetkililerinin Türkiye ile üyelik müzakerelerinin en az 10 yıl süreceğini düşünmeleri[53] yukarıda verilen tarihlerin çok da karamsar olmadığını ortaya koyacaktır. Bir diğer olasılık ise AB'nin Türkiye ve diğer aday ülkelerin bir kısmını iki vitesli Avrupa bütünleşmesinde ikinci vitesin ardına bir üçüncü vites ekleyerek birçok temel unsurun olmadığı çok esnek bir ilişki içine girilerek oluşturulacak bir bütünleşme içinde değerlendirme olasılığıdır. Tabii böyle bir durum Gümrük Birliğinin sadece bir adım ötesi olacaktır. Bu da Osmanlı'nın son döneminde başlayan, son elli yılda alevlenen aşkın karşılıksız bir aşk olduğunun kanıtlanması anlamına gelecektir.

Türkiye'nin adaylığı konusunda AB içinde de ciddi endişeler sözkonusudur. Örneğin eski Federal Almanya Başbakanı Helmut Schmidt'e göre Türkiye dost bir ülke, ama jeopolitik ve kültürel nedenlerle kesinlikle AB'ye alınmamalı. Müslüman Türklerin Avrupalılaşması ise hiçbir zaman mümkün olmayacaktır.[54] Ancak bu görüşlerin tam aksine yine Almanya'da yayınlanan bir yazı da bulmak mümkündür. Söz konusu yazıda, Türkiye'nin AB'nin bir parçası olması gerektiği görüşü Türkiye'nin iç dinamikleri ve gelecekte vaat ettiği potansiyeller nedeniyle savunulmaktadır. Bu potansiyeller arasında özellikle genç demografik yapı ön plana çıkmaktadır. Yaşlı kıtanın yaşlı insanlarına bakacak, üretim araçlarına sahip çıkacak genç nesle olan gereksinimin, sadece Türkiye'den sağlanabileceği görüşü bazı düşünürlerin AB'nin kapılarını Türkiye'ye açık bırakması için önemli bir neden olarak görmelerine neden olmaktadır.[55]

AB-Türkiye ilişkileri belirleyen temel faktörlerin bir kısmı yukarıda açıklanmaya çalışıldı. Bu faktörlerin ilişkilerin belirlenmesinde eşit etkili olduklarını söylemek olası değildir. Bazen ilişkilerde Kıbrıs Sorunu ön plana çıkmakta, bazen demokratikleşme ve insan hakları sorunu ilişkilerin seyrini belirlemekte bazen de AB tarafındaki siyasi yelpazenin durumuna göre ilişkilerin düzeyi olumlu veya olumsuz yönde değişebilmektedir. Öte yandan AB'nin kendi içindeki yapılanması ve genişleme politikaları da ilişkilerin seyrini belirleyen önemli bir faktör olacaktır. Almanya ve Fransa'nın başını çektiği iki vitesli Avrupa düşüncesinin Schengen alanı ve Euro'ya geçiş konusunda kısmen yaşama geçirildiği düşünülürse bu alanların artmasına paralel olarak ikinci halkanın yapılanması ve önümüzdeki yıllarda alacağı şekil de Türkiye'nin kaderini belirleyen bir gelişme olacaktır. Ancak Avrupa'nın entegrasyon projesinin geleceği konusunda hala bir takım endişelerin bulunması, bu projenin J. Delors'un tanımı ile "sınırları belirlenmemiş politik bir olgu"[56] olması Türkiye'nin ilişkilerine önemli etkiler yapmaktadır. Bu politik olgunun sınırları içinde Türkiye nerededir? veya Türkiye gerçekten bu sınırların için-

52) Charles Grant, *EU 2010 An Optimistic Vision Of the Future*, London: Centre For European Reform, 2000, s.14: http://cer.org.uk.
53) *Ibid.*, s.49.
54) Asu Seymer, 'Ya İçersindeler Ya Da Dışında' *NTV MAG*, Sayı.16, Aralık 2000, ss.28-31.
55) *Ibid*, s.30.

de midir? Avrupa'nın geleceğini bilmeden AB-Türkiye ilişkilerinin ne olacağını söyleyebilmek gerçekten çok zor olacaktır.

Ancak genel bir değerlendirme yapılırsa AB'nin Lüksemburg'taki sıra dışı eylemi dışında Türkiye ile ilişkilerde bir tutarlılık içinde olduğu söylenebilir. AB ilişkilerin ne tam olarak kopması ne de Türkiye'nin istediği maksimum düzeye getirilmesi taraftarıdır. Lüksemburg AB politikalarından ciddi olarak bir sapmadır. Dolayısıyla meşru zemini yoktur. Nitekim AB Helsinki'de bu hatasından geri dönmüştür. İlişkiler yeniden başlamış ve belirli bir düzeyde sürdürülmektedir. AB'nin veya Batı'nın Türkiye'ye ekonomik ve siyasal anlamda gereksiniminin yoğunluğuna göre ilişkiler artacak, bu gereksinim azaldıkça ilişkilerin düzeyi minimum düzeyde tutulmaya çalışılacaktır.

Türkiye ise AB ile ilişkileri maksimum düzeyde tutmanın arayışı içindedir. Ancak son dönemde Helsinki'de verilen ödevleri yerine getirmek, Ulusal Program'da olduğu gibi gerçekten çok zor olacaktır. Helsinki Zirvesi'nin üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen AB yolunda alınan mesafenin ne olduğuna bakılırsa bu zorluğun boyutları daha iyi anlaşılacaktır. Anadilde yayın sorunu, demokratikleşme ve insan hakları sorunu, askerin kamusal alandaki etkinliğinin AB standartlarına çekilmesi sorunu gibi önemli sorunların yanında, AP'nun Poos Raporu sonrası Kıbrıs konusunda ortaya çıkan yeni durum ilişkilerin seyrinde önemli değişiklik yapabilecek sorunlardır.

Tüm bu sorunları aşmak ve ilişkileri istenilen düzeye getirmek sadece Türk tarafının çabaları ile gerçekleşmesi mümkün değildir. Avrupa Birliği'nin mimarları kendi yapılanması konusunda içine girdiği reformları bitirip 21. yüzyılda nasıl bir Avrupa gerçekleştirmek istediğine bir an önce karar vermelidir.

56) Gilles Andreani, *Europa's Uncertain Identity, London:* Centre For European Reform, 1999, s.2: http://cer.org.uk.

TÜRKİYE'NİN AB'YE ÜYELİK KONUSU VE HELSİNKİ KARARLARI

*Yrd. Doç. Dr. Şaban Çalış**

Giriş Yerine: Helsinki'nin Anlamı

Yaşanan gelişmeler doğrultusunda Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin AB Konseyinin Helsinki Zirvesi'nden sonra yeni bir döneme girdiği herkesin malumudur artık. 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de gerçekleştirilen zirve toplantısında Binyıl Bildirisi (Millenum Declaration) imzalanmış ve bu zirve toplantısı sırasında yapılan görüşmeler neticesinde de Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmesi kabul edilmişti.

Bu zirve toplantısında 15 AB üyesi ülke, Bildirge'nin ilgili paragrafına bakılırsa, "Türkiye'de yaşanan olumlu gelişmelerden ve Kopenhag kriterleri çerçevesinde Türkiye'nin reformlara devam etme kararlılığından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Türkiye'nin diğer aday ülkelerle eşit koşullar altında AB üyeliğine aday olduğunu ifade etmiştir."[1] Buna binaen, Türkiye'de bazı çevrelerin yaptığı gibi bir yorum yapılacak olursa "AB'nin en sonunda Türkiye'yi koşulsuz olarak üyeliğe davet ettiği" gibi ne idüğü belirsiz bir sonuca ulaşılabilir. Oysa ki Sonuç Bildirgesi'ni bir bütün olarak okuduğumuz zaman işin gündelik politik söylem ve söylevlerle geçiştirilemeyecek kadar ciddi ve konunun, iyi anlaşılıp, iyi tahlil edilip, gerekli tedbirler alınmazsa Türkiye için orta ve uzun vadede vahim sonuçlar doğuracak kadar hassas olduğu anlaşılacaktır.

---

* Selçuk Üniversitesi, İ. İ. B. F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

1) Helsinki European Council, 10-11 December 1999, Presidency Conclusions, http:www.europa.eu.int/council/off/conclu/dec99/dec99 en.htm. Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nin özet çevirisi için bakınız: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html

Sonuç Bildirge'sinin analizine geçmeden önce bildirgenin yansımalarıyla ilgili bir notun düşülmesi lazımdır. Çünkü, zirve toplantısının sona erdiği ve bildirinin yayınlandığı gün medyaya yansıdığı şekliyle yapılan yorumlar ve gözlemler bu bildirinin Türkiye için taşıdığı anlamı değerlendirme açısından önemli ip uçları taşımaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu bildiriden AB genel olarak, Finlandiya ise dönem başkanı olarak memnundu. ABD memnun. Yunanistan ve Güney Kıbrıslı Rumlar- küçük bir grup muhalefet dışında- genelde coşkuyla karşılamışlardı haberi. Ankara da öyle görünüyordu.[2] Helsinki bildirgesinden açıkça olumsuz etkilenen ve bunu da yansıtan bir tek KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş vardı.[3]

Gerçekten de, Birleşmiş Milletler gözetiminde yapılan toplumlararası bir görüşme için New York'ta bulunan Denktaş'ı en azından hazırlıksız yakalamıştı bu bildirge ve Ankara hükümetinin tavrı. Nedeni açıktı: "koşulsuz" diye lanse edilen Türkiye'ye aday ülke statüsü tanıyan bu Bildirge oldukça iyi dizayn edilmiş diplomatik bir metindi. Oluşumunda da en büyük rol sahibi Yunanistan'dı. Yunanistan evet der görünerek istediklerini elde etmiş ve bu isteklerin başında yer alan Kıbrıs Rum kesiminin AB adaylığı yolunu sonuna kadar açmıştı.[4] Bildirgeye göre Avrupa Birliği, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorunun çözümüne ilişkin çabalarını desteklemekte, Kıbrıs'la ilgili siyasi bir çözümün AB'ye "katılımı kolaylaştıracağının altını çizmekte" ve fakat esas mesele bundan sonra gelmekteydi. Konsey açıkça, BM'nin denetiminde gerçekleştirilen görüşmelerin 2002'ye kadar çözülememesi halinde "Kıbrıs'ın katılımına ilişkin kararını, sorunu bir önkoşul olarak değerlendirmeksizin vereceğini" vurgulamaktaydı.[5] Türkiye'de bunu kabul eder görünüyordu.[6] Kısacası, Ankara 1960'lardan bu yana Kıbrıs konusunda sahip olduğu temel bir haktan; yani, Kıbrıs Anayasası'na ekli temel ilkelerden birisi olan ve uluslararası teminata bağlanmış bulunan- altında İngiltere ve Yunanistan'ın da imzasının yer aldığı- Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bu üç ülkenin de oluru olmadan herhangi bir uluslararası kuruluşa giremeyeceği konusundaki hakkından açıkça olmasa bile zimmen vazgeçmiş oluyordu. Ayrıca, Kıbrıs'ta kısa vadede bir çözüm bulunamasa da Kıbrıs Rum kesimi tüm adayı temsilen ve Türk toplumunu hiçe sayarak AB'ye üye olacaktı. Bu Yunanistan'ın yıllardır her yolu deneyerek gerçekleştiremediği Enosis'i arka bahçeyi kullanarak gerçekleştirmesinden başka bir anlam ifade etmiyor aslında.

İşin enteresan tarafı Yunanistan bununla da yetinmemiş, yine evet diyerek,

---

2) Konu ile ilgili olarak bakınız: *Sabah* ve *Hürriyet*, 11-15 Aralık 1999.

3) 'Denktaş Sıkıntılı', *Hürriyet*, 12 Aralık 1999.

4) Yunanistanın istekleri ve ikna turları için bakınız: 'Saat Saat Adaylık Pazarlığı', *Hürriyet*, 11 Aralık 1999. http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/12/11/dunya/06dun.htm. ayrıca: *Radikal*, 10 Aralık 1999.

5) Helsinki European Council, 10-11 December 1999, Presidency Conclusions, http:www.europa.eu.int/council/off/conclu/dec99/dec99en.htm. http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html.

6) 'Ankara'da Heyecanlı Cuma', *Hürriyet*, 11 Aralık 1999.

AB'yi arkasına almayı başarıp Türkiye'ye bir başka koşulu daha dayatmasını bilmişti. Helsinki bildirgesine göre Konsey, "tüm aday ülkelerden sınır sorunlarını ve ilgili konuların" "barışçı yollarla çözülmesini", eğer kendi aralarında sorunları çözemiyorlarsa Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmalarını talep ediyordu. Bu konuda bir değerlendirme yapmak için ilgili ülkelere 2004 yılına kadar süre tanınıyordu. Metnin ilgili paragrafında Türkiye'nin adı geçmiyordu ama, belliydi ki bu konu en çok Türk-Yunan ilişkilerini ilgilendirmekteydi. Üstü örtülü bir biçimde Yunanistan'ın konuya ilişkin tezi metne dercedilmiş ve Ege sorunlarının çözümü Türkiye'nin önüne bundan önceki metinlerde yer aldığından daha kesin bir üyelik şartı olarak konulmuştu.[7]

Helsinki kararlarında daha başka şartlar da vardı. Her şeyden önce "aday ülkelerden Birliğin değer ve amaçlarını paylaşmaları" istenmekteydi. Bu değer ve amaçların bir kısmı Kopenhag Kriterleri[8] olarak 1993'de Konseyin Danimarka'daki zirve toplantısında formüle edilmiş ve Helsinki'de de açıkça "Kopenhag zirvesinde belirtilen siyasi kriterlere uyumun, katılım müzakerelerine başlamak için bir ön koşul olduğu ve Birliğe katılım temelini oluşturduğu .. hatırlatılmıştır".[9]

İşin aslı, demek ki söylenenlerin aksine, Türkiye açısından Helsinki bir şartlar belgesidir: üyelik için değil, adaylık için ön şartlar manzumesi. Hem de daha önce istenilenlerden en ufak bir geri adım atılmadan oluşturulmuş bir belge. Ancak bütün bunların ne anlama geldiğini anlayabilmek için önceye kısa bir gönderme yapmaya ve bazı konuları biraz daha açmaya ihtiyaç vardır. Özellikle Kopenhag kriterlerine gelinen çizgide Türkiye-AB ilişkilerinin 40 yıllık panoramik bir değerlendirmesini sunmak, ne dendiğini ve ne denmek istendiğini anlamak açısından zaruri görünüyor.

Kırk Yıllık İlişki: Platonik Bir Aşk ya da Rasyonel Flört

Türkiye-AB ilişkilerinin üyelik açısından resmi başlangıç tarihi 31 Temmuz 1959'dur. AB ise 1957 yılında bir araya gelen altı Avrupa ülkesinin Roma'da imzaladığı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) antlaşmasıyla doğmuştur. Bir dizi antlaşmanın yanında bir tarafta Sovyetler Birliği, öte yanda Amerika Birleşik Devletlerinin başını çektiği iki kutuplu ideolojik bir uluslararası sistemin ürünü olan AET, görünürde ekonomik bir entegrasyon hareketidir. Ama herkes biliyordu ki ekonomik alandaki bütünleşme başka alanlarda da birlikteliği doğuracak ve bu topluluk, yüzyılların hatta Antik Yunan'a kadar dayandırılan efsanelerle bin yılların, Roma-

7) Helsinki European Council, 10-11 December 1999, Presidency Conclusions, http:www.europa.eu.int/council/off/conclu/dec99/dec99en.htm. http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html.

8) Kopenhag Kriterleri için bakınız: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kopenhag_kri.html.

9) Helsinki European Council, 10-11 December 1999, Presidency Conclusions, http:www.europa.eu.int/council/off/conclu/dec99/dec99en.htm. http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html.

lıların, Germenlerin, Haçlıların, emperyal ulusların ve daha nicelerinin rüyasını, her alanda bir Avrupa birliğini mümkün kılacaktı.[10]

Böylesi bir makalede, elbette entegrasyonun nedenleri, entegrasyon türleri veya entegrasyonun başarısını belirleyen amiller üzerinde duracak değiliz ama AB söz konusu olunca tartışmasız kabul edilen bir gerçeği hemen burada not etmek gerekiyor: AB alanında Dünyanın tek başarılı örneğidir. Önceleri gümrük birliğini, daha sonra ekonomik birliği ve bugünlerde de siyasal ve askeri alanlarda bütünleşmeyi gerçekleştirmeye çalışan bu örgüt ulus-devletlerin egemenlik devri konusundaki kıskançlıklarını da kırabilen/kırmaya çalışan, "uluslararası"nın ötesinde, bir uluslarüstü yapı aynı zamanda. Bu başarı sadece Altıların entegrasyonu kendi aralarında yoğunlaştırma ve derinleştirmesiyle de sınırlı değil. Yayılmayıcı bir özellik de taşıyan bu bütünleşme hareketi 1957'de Altı Batı Avrupa ülkesi üye ile işe başladı ve şimdi Kuzey'den, Güney'den ve Orta Avrupa'dan katılan ülkelerle Onbeşlere ulaştı ortak sayısı. Uzak olmayan bir gelecekte üye olacak Doğu Avrupa devletleriyle bu sayının Otuzlara ulaşması bekleniyor.

İlk Üyelik Başvurusu ve Nedenleri

Ankara 1959 yılında Topluluğa başvurduğu zaman bırakın Türkiye'yi Avrupa'nın kendisi bile bu gelişmelerin kaydedilebileceğini beklemiyordu. Ama beklentiler bir yana, Türkiye için bu başvurunun birkaç nedeni vardı elbette. En azından Avrupa'nın diplomatik/bürokratik ilişkilerini bilenler açısından malumdur ki bir yaz ortasında harekete geçmek için acil sebepler gerekli. Anlaşıldığı kadarıyla bu acil sebep Yunanistan'ın yaz başlarında, Haziran 1959'da, Altıların başkenti Brüksel'e üyelik için yaptığı başvuru. O dönemde Türkiye'de iktidarda olan DP'nin Dışişleri Bakanı rahmetli Fatin Rüştü Zorlu'nun çabalarıyla harekete geçer Ankara bürokrasisi. Yunanistan'ı yıllardır yakından takip eden ve Kıbrıs olaylarının patlak vermesiyle, Yunanlıların Türkiye'ye uluslararası arenadaki maliyetini artık çok iyi bilen ve gelecekteki olacakları da yaşadığı tecrübelerinden hareketle hisseden Zorlu, Yunanistan'ı yalnız bırakmama düşüncesinden hareket ederek bürokratlarına "eğer Yunanlılar bir havuza atlıyorsa siz de atlayacaksınız. Velev ki havuz boş olsa bile" diyecek ve işte o yaz ortasında Türkiye AET'ye başvuracaktır.[11]

Elbette ki çok bariz olmasa da Türkiye'nin 1950'li yılların özellikle ikinci yarısında yaşadığı ekonomik ve mali sıkıntıların da rolü vardır bu başvuruda. Toplu-

10) AB'nin kısa bir doğuş tarihi ve gerekçeleri için bakınız: N. Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, London: Macmillan, 1994, ss.1-81; D. Dinan, *Ever Closer Union*, London: Macmillan, 1994, ss.9-199; R. Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta, 1998, ss.1-10; Ayrıca: A. N. Yurdusev, 'Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği', A. Eralp (Der.), *Türkiye ve Avrupa*, Ankara: İmge, ss.17-85.

11) Bu süreç için bakınız: Şaban H. Çalış, *Türkiye-AB İlişkileri: Kimlik Arayışı, Siyasal Aktörler ve Değişim*, Ankara: Nobel, 2001; Mehmet A. Birand, *Türkiyenin Ortak Pazar Macerası*, İstanbul: Milliyet, 1990, ss.59-207.

luktan mali yardımlar elde etme beklentisinin bir gerekçe olarak varlığı tartışılabilir ama o dönemde aşağı yukarı aynı gelişmişlik düzeyine sahip iki ülkenin siyasal rekabet yanında ekonomik bir rekabeti de yaşadıkları bilinmektedir. Çünkü, her iki ülke için de AET ülkeleri, dış ticaret açısından önemli ve özellikle de geleneksel benzer tarım ürünleri ihracatı noktasından vazgeçilmez hayati öneme sahiptiler. Dolayısıyla Yunanistan'ın bu alanda koparacağı herhangi bir tavize Türkiye'nin duyarsız kalması mümkün gözükmüyordu.

Ancak bütün bunların ve söylenecek diğer gerekçelerin üstüne ve hepsinin üstüne, Türkiye'yi AET'ye doğru iten tarihsel ve ideolojik gerekçeler de vardı. Mustafa Kemal'in hiçbir itiraza meydan bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu gibi, Türkiye batılılaşacaktı. Türkiye'ye, halkıyla ve devletiyle yeni, modern, Avrupai bir kimlik kazandırılacaktı. Kendi döneminde Avrupalılaşmak için ne gerekliyse yapılmıştı. Şimdilerde, Türk devlet, toplum ve kültür yapısının farklılığı gibi gerekçelerle Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesi için gerekli görülen (veya öyle varsayılan) bir takım değişiklikler çok tartışılsa da, Mustafa Kemal döneminde kayda değer bir tetkike bile ihtiyaç duyulmadan Avrupalı olan pek çok şey, Medeni Hukuktan kullanılan yazıya, giyimden kuşamdan dinlenilen müziğe kadar gerçekten pek çok şey, derhal ithal edilmiş ve hemen uygulamaya konulmuştu. Kendinden sonra gelenlerin yaptığı şey, detaylarda tartışılsa da, sadece M. Kemal'in bıraktığı yerden işi devam ettirmekten ibaretti: daha fazla batılılaşmak ve Türkiye'yi Batı ile her alanda daha fazla entegre etmek.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde Türkiye, batılılaşmanın ideolojik zemininde ve Sovyetler Birliği gibi hem bir neden ve hem de tarihsel bir gerekçenin iticiliğinde, net bir tavır takınmaktan kaçınmayacak ve Batı bloğundaki yerini alacaktı. Türkiye için Batı ile bütünleşmede Truman Doktrini teorik, Marshall Planı da pratik imkanlar sağlamış, savaş sonrası kurulan tüm Batılı organizasyonlarda yerini almıştı. 1949'da Avrupa Konseyi'ne 1952 yılında da NATO'ya üye olmuştu. Bu süre içerisinde Batı bloğu içerisinde yer almak için gerekli yapısal reformlardan da elbette kaçılmadı. Bu bağlamda, İsmet İnönü'nün belki daha çok basireti olarak değerlendirilmesi gereken milli şeflik pratiğinden çok partili hayata geçişi onaylaması, ideolojik anlamda da 1930'lu yılların "hard" nasyonalist söylemlerinin terk edilip oldukça "soft", birazcık dini içerikli milliyetçiliğin ağır bastığı ve daha fazla anti-komünist söylemlerin neşvü nema bulduğu Türkiye'nin yaşadığı 1945 sonrası süreç oldukça dikkat çekicidir elbette. Her köşede bir milyoner hayali ve Küçük Amerika idealleri Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde önemli birer sınır taşıdırlar.

1959'da Türkiye AET'ye başvurduğunda da bu, aşağı yukarı yüz elli yıllık bir batılılaşma serüveninin doğal bir sonucu olarak görülmekteydi. Elbette Yunanistan'ın başvurusu bu süreci hızlandırmış ve Ankara'nın müracaatını etkilemişti ancak, Türkiye'nin de şöyle veya böyle ama bir gün mutlaka AET'ye müracaatını yapması, tarihsel, toplumsal ve ideolojik gerekçeler gözönüne getirilse, elbette kaçınıl-

mazdı. Çünkü, Avrupa Çelik ve Kömür Birliği'nin 1951 yılında kurulmasından sonra iktidardaki Menderes Hükümeti Avrupa'daki ekonomik entegrasyon hareketlerini de yakından takip etmekteydi. Fakat o dönemde Kömür ve Çelik Birliği ile Türkiye arasında katılım açısından nasıl bir bağ kurulabileceği sorusuna bir cevap bulunamamıştı. Ayrıca Ankara, bir tarafta AET'nin oluşturduğu Altıların hareketini, öbür yanda da İngiltere'nin başını çektiği EFTA ile Altıların hareketi arasındaki rekabeti izliyor ve kendisine bir yol çizmeye çalışıyordu. İşte bu ortam içerisinde Yunanistan başvurusu Türkiye'nin yönünün de bir an önce belirlenmesinde etkili olmuştu.

Neticede Ankara Atina'yı takip etti. O dönemin AET'li liderleri bu durumdan azami derecede hoşnut olmuşlardı. Aslında Türkiye böyle bir başvuru ile tam olarak neyi isteyeceğini ve nasıl bir pazarlık yolu takip edeceğini de bilmiyordu. Ama o dönemde bu işleri AET'nin de nasıl kotaracağı belli değildi. Dolayısıyla Türkiye'nin "Atina ne istiyorsa biz de ondan isteriz" talebi Brüksel tarafından önce olumlu karşılanmış ancak, görüşmeler başladıktan sonra o dönemdeki Türk ekonomisinin durumu açığa çıktıkça görüşler de değişmeye başlamıştı. Kısa zamanda da Atina/Ankara müzakerelerinin paralel bir şekilde yürütülmesinin mümkün olamayacağı anlaşılmıştı. Ama Soğuk Savaş'ın curcunalı döneminde stratejik açıdan Türkiye'ye hayır diyemeyen Topluluk özellikle Almanya'nın Ankara'yı desteklemesiyle görüşmeleri sonuçlandırmaya karar vermişti. Elbette Türkiye'ye kimlik, kültür, tarihsel rol ve politik yapı açısından itiraz edenler de vardı ama bunlar hep uluslararası siyasal gerekçelerle geri plana atılmıştı. O dönemde Türkiye'nin toplulukla bütünleşmesine engel olarak daha çok ekonomik gerekçeler gösterilmişti.

Öte yandan Atina-Brüksel arasındaki görüşmeler nisbeten daha yumuşak ve pozitif seyretmiş, başlangıçta Türklerle Yunanlılar arasında dikkate alınan balans, zamanla ikinciler lehine bozulmuştu. Bunda Antik Yunanla çağdaş Batı medeniyeti arasında kurulan bağ ve dolayısıyla Yunanlıların Batı'nın sevimli/şımarık çocukları olma faktörü ne kadar etkiliyse, bir o kadar da Türkiye'nin iç politik sorunları etkili olmuştu. Nihayetinde, Türkiye'deki anti-demokratik gelişmeler, 1960 ihtilali ve akabinde gerçekleştirilen Menderes ve arkadaşlarının idamı, Ankara-Brüksel hattında en azından görüşmelerin kesintiye ve gecikmeye uğramasına yol açmış, Yunanlılar 1961 yılında görüşmeleri tamamlayıp Atina Anlaşmasını imzalamışlardı. Türkiye ise iki yıl daha beklemek zorunda kalmış ve ancak 12 Eylül 1963 yılında "AET ile Türkiye arasında bir ortaklık tesis eden" Ankara Anlaşmasını imzalayabilmiştir.[12]

Niteliği ve Kapsamıyla Ankara Anlaşması

Peki Ankara Anlaşması nedir? Cevabı karışık bir soru bu. Çünkü, Ankara Anlaşması tam bir muamma anlaşmadır ve müzakereleri sırasında yaşanan neredeyse

12) Türkiye ile AET arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşması'nın metni ile ek belgeler için bknz. *Official Journal of the European Communities*, (Special Edition), No.C113/2.24.12.1973.

bütün olumsuzluklar bu anlaşmaya da yansımıştır. Bu bir tam üyelik anlaşması (membership) değildir. AET hukukuna göre eski kolonilerle imzalanan ortaklık (association) da değildir. Türkiye'de kullanılan şekliyle de konuya bakacak olursak bu anlamdaki ortaklıktan biraz ileri ama tam üyelikten de uzak, arasatta yer alan bir üyelik (ortak üyelik) anlaşmasıdır (associated membership).[13] Roma Antlaşmasının 238. maddesi gereğince yapılmıştır. Hukuki açıdan bakıldığı zaman bunun, Türkiye-AET ilişkilerini düzenlemeyi amaçlayan bir çerçeve anlaşması olduğu söylenebilir. Eldeki metne bakılırsa, nihai olarak Toplulukla-Türkiye arasında tedrici bir biçimde gümrük birliği oluşturmayı hedefleyen bir ortaklık anlaşmasıyla karşılaşırız. Ama burada, Atina Anlaşmasının tersine ne hedefler tam olarak bellidir, ne de bu hedeflere nasıl ve hangi mekanizmayla ulaşılacağı net olarak ifade edilmiştir. Atina Anlaşması uygulamaya ilişkin hükümleri de içeren daha uzun, daha kapsamlı bir anlaşma iken Ankara Anlaşması daha kısa ve daha sığ bir anlaşmadır. Topluluk'la bütünleşme hedefi Atina Anlaşması'nda daha belirgin ifade edilir ve bunun aşamaları daha açıktır. Ankara Anlaşması ise daha muğlak ifadelerle doldurulmuş bir "hybrid" anlaşma olarak çıkar karşımıza. Melez bir anlaşma olması Roma Antlaşması açısından değerlendirildiğinde yukarda da not ettiğimiz gibi 238. maddeye (ortaklık) istinat eder ama nihai hedefi de sanki 237. maddeymiş gibi metinde yer alır. Roma Antlaşması'nın 237. maddesi ise tam üyeliği öngören antlaşmalara dayanak teşkil eden hükümleri kapsar. İkinci olarak, melez bir anlaşma olması Atina Anlaşması'yla kıyas edildiği zaman da anlaşılır. Atina Anlaşması da entegrasyon açısından tedrici bir mahiyet arz eder ama yine bu Atina metninde her aşama otomatik olarak geçilen bir sürece tekabül ederken Ankara Anlaşmasında hazırlık, geçiş ve nihai dönem olarak üç aşama öngörülür ve her aşama ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulacak yeni bir dönem olarak belirtilir.

Anlaşmayı literal bir biçimde ele alırsak, metnin esas olarak üç kısımdan oluştuğunu görürüz. Birinci kısımda ilkelere, ikinci kısımda geçiş döneminin uygulamaya konulmasına ilişkin düzenlemelere, üçüncü kısımda genel ve son hükümlere yer verilmiştir. Birinci maddesiyle anlaşma, Türkiye ve AET arasında bir "Ortaklık" kurulduğunu beyan eder. Anlaşmanın niçin yapıldığı ise dibacede, tarafların her şeyden önce "Türk halkı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu içinde bir araya gelmiş halklar arasında gittikçe daha sıkı bağlar kurmaya azimli" olması şeklinde ifade edilir. Dibacede yer alan hedef ve iyi niyet ifadeleri yanında 2. madde de amaç, "Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasının ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğinin tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve

13) Ankara Anlaşması hakkında değerlendirmeler için bakınız: D. Lasok, 'The Ankara Agreement: Principles and Interpretation', *Marmara Journal European Studies*, Vol.1, No.1/2, 1991. Haluk Günuğur, 'Ankara Anlaşmasının Hukuksal Değerlendirmesi', *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, Özel Sayı, Eylül 1988; Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, ss.381-383; Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Ankara: 1999, ss.315-332.

dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmek" olarak açıklanır. Nihayetinde, bütün bunları gerçekleştirmeyi hedefleyen, Ankara Anlaşması, 33 maddelik bir Esas Anlaşma, 11 maddeden ibaret bir Geçici Protokol, 9 maddede ele alınmış olan Mali Protokol, bir de Son Senet ve karşılıklı teati edilen mektuplardan müteşekkil beş belgeden oluşur.[14]

Anlaşmayla, gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülen bir gümrük birliğinin amaçlandığı da çok sarih bir biçimde beyan edilir. Bunu gerçekleştirmek içinde tedrici bir yol benimsenmiş ve ilişkiler Hazırlık, Geçiş ve bir de Son dönem olarak üç aşamaya ayrılmıştı. Anlaşmanın üçüncü maddesinde Hazırlık döneminin genel ilkelerine yer verilmiş ve süre olarak da beş yıl öngörülmüştü. Hazırlık dönemine ilişkin ayrıntılar ise bu anlaşmaya ekli Geçici Protokol ve Mali Protokolde ele alınmıştı. Bu beş yıldan sonra başlatılması düşünülen Geçiş dönemi, Ortaklık Konseyi adı altında yine bu anlaşma ile oluşturulan yetkili organca uygun bulunursa başlatılacak, istisnalar saklı kalmak şartıyla oniki yıllık bir süre içinde tamamlanmış olacaktı. Son dönem ise, gümrük birliğine dayandırılmıştı. İşin aslı bunun ne anlama geldiği, ne kadar süreceği, son dönemle kastedilen şeyin bir tam üyelik öncesi durum mu, yoksa üyeliğin içinde varolan bir aşama mı olduğu belli değildi.

Toplulukla kırk yıllık ilişkilerimizdeki aksaklıkların ve problemlerin temel nedenlerinden birisi işte bizatihi bu Ankara Anlaşması'dır. Ancak bu anlaşma bir kenara, ilişkilerimizi belirleyen en önemli faktörlerden başta geleni, aslında bu anlaşmayı bu şekliyle ortaya çıkaran amillerin de en önemlisi, Türkiye'deki dış politika çevresinin ya da kurulu düzenin (foreign policy establishment) Topluluk-Türkiye ilişkileri konusundaki temel inançları ve algılarıdır. Uluslararası ilişkiler disiplininde "rasyonalite" kavramının ne kadar tartışmalı bir kavram olduğu kabul etmekle birlikte, bilhassa Türkiye-Avrupa ilişkileri "irrasyonalitenin" egemen olduğu, daha çok "imaginative" öğelerin ön plana çıktığı, "emotional" davranış kalıplarına dayanan bir ilişkiler sarmalından ibarettir dersek yanlış olmayacaktır. Bu ilişkilerdeki hakim kalıp, hem pro-westernistler için ve hem de anti-western blok için oldukça duygusal öğeler içermektedir. Türkiye'deki dış politikaya yönelik bu duygusallık hele bir de ideolojik kaygılarla birleşince her zaman bireylerin, grupların ve kurumların önünü tıkamakta, onların "gerçeği yalnızca gerçeği" olduğu gibi algılamalarına ve olayları uzun vadeli bir hesap-kitap çerçevesinde değerlendirmelerine engel olmaktadır. İşte bu nedenle tarafsız bir gözlemci tarafından yukarıdaki gerçekler ışığında değerlendirilebilecek bir Ankara Anlaşması da çığırından çıkarılacak ve 1960'ların Türkiye'sinde ezici bir çoğunluk "Bu İş Tamam. Şimdi Avrupalı Olduk" sloganına sarılırken küçük ama etkili bir kesim de "Onlar Ortak! Biz Pazar" diye sokakları dolduracaktır. İşin aslı ne Türkiye'yi AET'ye alan vardır ne de Türkiye'yi emperyalistlere satan. Topluluk'la aramızda gümrük birliğini he-

14) Ankara Anlaşması'nın Türkçe metni için bakınız; http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/anlasma.htm.

defleyen başlangıcı basit ve fakat uzun vadede her iki kesime de ciddi yükler getiren bir dönemdir 1963'te imzalanıp 1964'te başlatılan.[15]

Bu nedenle beş yıl olarak dizayn edilen hazırlık döneminde ne Türkiye Topluluk'la entegrasyona yönelik değerlendirmeye değer adımlar atmış, ne de Topluluk cüzi sayılabilecek mali yardım dışında Türkiye ile ilgilenebilme imkanı bulmuştur bu yıllarda. Bu sebeple de anlaşmada beş yıl olarak öngörüldüğünü daha önce not ettiğimiz süre dokuz yıla kadar uzamıştır. Bu dönem zarfındaki ticari ilişkilere gelince, Ankara Anlaşması sayesinde Türkiye'nin AET'ye yönelik ihracatının 1963-1969 yılları arasında ortalama %9 artığını not etmemiz gerekmektedir. Ancak Türkiye'nin toplam ithalatında AET'nin payı 1963'te %29 iken bu oran 1972'de %42'ye kadar yükselmiştir. Bu dönem içerisinde Topluluğun, Türk ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla hazırlanan "I. Mali Protokol" çerçevesinde verdiği kredi ise, toplam 175 milyon ECU'dür.[16]

Katma Protokol: Entegrasyonda Zor Yılların Çerçevesi

Topluluk bir taraftan mevcut Altılar arasındaki entegrasyonu uyumlaştırmaya, derinleştirmeye ve yoğunlaştırmaya çabalarken genişleme politikalarının da bu dönemde hem temeli atılmış ve hem de İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın tam üyelik müracaatlarının kabulü ile yeni bir döneme girmeye başlamıştı. Uluslararası ilişkilerde önceki dönemlere göre daha yumuşak, daha işbirliğine ve daha birlikte yaşamaya dayalı bir süreç başlamıştı.

İşte böyle bir atmosferde Türkiye hazırlık dönemini yaşamış, geçiş dönemini başlatmak için Brüksel'e başvuruda bulunmuştu 1967 yılında. Neticede bu sürecin nasıl uygulanacağını gösteren Katma Protokol 23 Kasım 1970'de Belçika'da imzalandı. Anlaşmanın geçerlilik kazanabilmesi için ilgili tarafların parlamentolarınca da onaylanması gereken Protokol'ün yürürlüğe girmesinin özellikle ilk genişleme süreci de başladığından vakit alacağı hesabıyla 1971'de ayrıca akdedilen bir Geçici Protokol'le, Katma Protokol'ün ticari hükümleri yürürlüğe konmuş ve böylece de Ankara Anlaşmasında bahsi geçen hazırlık dönemi sona erip geçiş dönemi fiilen başlatılmıştı. Hukuken bu dönemin başlangıç tarihi de 1 Ocak 1973 olacaktı.[17]

Ankara Anlaşmasına binaen akdedilen Katma Protokol'ün amacı da gümrük birliğinin tedricen yerleştirilmesi idi. Yani Katma Protokol'ün asıl sorunu Türki-

15) Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, özellikle 6. ve 7. bölümler. Ayrıca: S. Calis, *The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy*, Unpublished PhD Dissertation, The University of Nottingham, Nottingham, 1996, ss.182-202; Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası*, ss.208-284.

16) İlişkilerin mali yardım boyutu ve günümüze kalan gelen çizgi için bakınız: DTM, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, ss.342-349. http://www.eureptr.org.tr/mali.html. Ayrıca: http://www.foreigntrade.gov.tr.

17) Katma Protokol için bakınız: Katma Protokol'ün tam metni için bakınız: EC, *Official Journal*, No.C 113/17, 24.12.73. Türkçe metin için; http://www.abgs.gov.tr. http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/protokol.htm

ye'nin Topluluğa üye olup olmaması değil bu üyeliğe Türkiye'nin nasıl hazırlanacağını çözme sorunuydu. Bütün muğlaklığına rağmen Ankara Anlaşması'nda olduğu gibi Katma Protokol'ün amacı da Türkiye'yi üyeliğe ekonomik yönden hazırlamaktı. Bu yüzden de Ankara Anlaşması'ndan daha kapsamlı bir mahiyet arz etmekteydi. Malların serbest dolaşımının usul, sıra ve sürelerinin belirlenmesinin yanında kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına ilişkin hükümler de yer almaktaydı. Ayrıca ulaştırma, rekabet, vergileme usul ve esasları, tüm mevzuatın, tarım, ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlaştırılması konuları da bu dönemde ele alınacaktı.

Genel olarak bakıldığı zaman Ankara Anlaşması, daha önce de belirttiğimiz gibi, bir çerçeve anlaşması iken Katma Protokol bir uygulama anlaşmasıdır. Ancak, doktrinde "geçiş anlaşması" (interim agreement) olarak değerlendirilmekte olup teorik olarak, Ankara Anlaşması ile tam üyelik arasındaki süreci ele alan ve kendisinden sonra tam üyelik aşamasının geleceği varsayımına oturtulan bir anlaşmadır. Elbette Ankara Anlaşması'nın ayrılmaz bir parçasını oluşturur ve aynı hukuki değere sahiptir. Ancak kendisinden önce gelen hazırlık döneminin aksine ilgili tüm tarafların 12 veya 22 yıl içinde yerine getirmesi gerekli yükümlülüklere de yer verilmiştir.[18]

Fakat ne yazık ki bu protokolü izleyen yıllarda ortaya çıkan iç ve dış politik gelişmeler ve ulusal, bölgesel ve uluslararası sorunlar Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin zikredilen anlaşmalar yoluyla kabul ve dizayn edilen bir düzen içerisinde gelişmesini engellemiştir. 1970'li yıllar sadece Avrupa ile olan bağların çözüldüğü değil, tüm Türkiye'nin kaybettiği yıllardır. Özellikle Türkiye'nin içine yuvarlandığı terör parelinde gelişen ekonomik ve siyasal istikrarsızlık ilişkileri tam bir kaosa sürüklemiştir. Türk dış politikasının önemli belirleyicilerinden olan Dışişleri Bakanlığı ve bürokrasisinin ilişkileri kurtarmaya yönelik yoğun çabaları da istenen sonucu vermemiş, aksine 1973 seçimlerinden sonra oluşan yeni çok parçalı iktidar yapısı ilişkileri sekteye uğratmıştır. Hatta geleneksel olarak Türkiye-AB ilişkilerine karşı çıkan İslamcılar, Milliyetçiler ve Sosyalist/sosyal demokratların ya doğrudan iktidara gelmeleri ya da iktidarı önemli ölçüde etkilemeleri nedeniyle ilişkiler zaman zaman durma noktasına gelmiştir. Mesela 1978'de iktidardaki Ecevit hükümeti ilişkilerin resmen kesilmesine sebep olacak ve bu modernleşmek, Batı ile bütünleşmek isteyen Türkiye'nin AT ile ilişkilerinde onulmaz yaralar açacaktır.[19]

Bu dönemde elbette Kıbrıs Barış harekatının Batı dünyasında Türkiye karşıtı yarattığı olumsuz hava, Türklerle Avrupalıların tarihte hiç de dostane olmayan ilişkilerini de gündeme getirecek, mesela Kıbrıs savaşında Türklerin bir cepheye Atilla hattı demesi bile eski beylik (stereotype) barbar Türk imajının Batı'da yeniden

18) Bu konular ve yorumlar için bakınız: DTM, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, ss.333-339. Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, ss.383-386.
19) Bu dönem için bakınız: Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası*, ss.299-375.

gündeme gelmesine ve tarihsel anıların tazelenmesine neden olacaktır. Gariptir, kimlik sorunun dışında bugün bile hala uğraştığımız bir başka önemli meselenin başlangıcı yine 1974 Barış 'harekatı'na dayanmaktadır. Türk askerinin müdahalesi hem Kıbrıs'daki faşist, nasyonalist ve militarist Rumların sonu olur ve hem de 1967'den beri Atina'da iktidarı elinde tutan Yunan cuntasının. İktidara gelen Karamanlis hükümeti Topluluk'a tam üyelik başvurusunda bulunur 1975'te. Alttan alta Batı'da uyanan Hıristiyan dayanışması demokrasinin Yunanistan'a geri dönmesiyle daha başka bir sempatiye dönüşecek ve Karamanlis'in Fransız Devlet Başkanı Valery Giscard D'Estaing'le geliştirdiği özel ilişkiler de Yunanistan'ın AT'dan istediğini almasına yardımcı olacaktır. 1976 yılında, Komisyon'un Türkiye ile Yunanistan arasındaki hassas dengeye Topluluk'un dikkatini çekmesi ve Yunanistan'ın tam üyeliğine yeşil ışık yakmamasına rağmen AT'ın en üst düzey karar alma organı Konsey siyasal yönü ağar basan bir karar alacak ve Atina ile tam üyelik müzakerelerine derhal başlanılması direktifini verecektir. Bu tarihten sonra, Türk-Yunan dengesi ebediyyen bozulacak ve Yunanistan'ın 1981 yılında gerçekleşen üyeliği ile, Türkiye'ye yönelik AT politikaları, hem hep Yunanistan'ın izlerini taşıyacak ve hem de ciddi bir içerik değişimine sahne olacaktır. Topluluk'un önceki dönemlerde Türkiye'ye hayır derken kullandığı ekonomik gerekçelerin yanına siyasal gerekçeler de eklenecek, demokrasi, insan hakları, azınlıklar gibi aslında Yunanistan'ı çok da ilgilendirmeyen konular işin aslı sırf Yunanistan'ın elini güçlendirdiği için gündemin ilk sıralarına oturtulacaktı. Yunanistan'ın AT'daki varlığı Kıbrıs gibi hayati önem taşıyan bir konuyu da artık gündeme sokacak ve hatta ne zaman Türkiye konuşulsa Kıbrıs konusu da konuya eklenir hale gelecekti.

1974 sonrası AT-Türkiye ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen elbette başka faktörler de vardı. 1970'li yıllarda yaşanan petrol buhranı ile patlak veren uluslararası ekonomik bunalımlar, AT ülkelerini de derinden etkilemiş, daha liberal ve daha açık politikalar yerine içe dönen ve kendi varlığını ön plana çıkaran yaklaşımlar Brüksel'in kararlarını da belirler hale gelmişti. Bunun üzerine ilk genişlemenin getirdiği yükler ve iç pazarın gerçekleştirilmesine dönük çabalar da eklenince, Topluluk'un, ortaklarla ilişkileri de bunlardan olumsuz olarak nasibini alacaktı. Artık Topluluk 1959'da Türkiye ve Yunanistan'ın başvurularını uluslararası politik rekabet içerisinde sevinçle karşılayan o eski Altılar değildi.[20]

Muhtemelen detantla birlikte doğu-batı arasındaki yumuşayan ilişkiler, AT üyesi devletlerin Türkiye'ye yönelik stratejik bakış açılarını da etkilemişti ancak bu durum 1970'lerin sonlarına doğru özellikle Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran'da mollaların İslami devrimi ile gözlerin tekrar Türkiye'ye çevrilmesini sağlayacaktı. Gerçeği söylemek gerekirse bu belki Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs savaşı ile gittikçe kötüleşen Türkiye ile ilişkilerini yumuşatmaya yarayacak ama Türkiye-AT ilişkilerinin 1980'li yıllarda daha da kötüleşmesine engel olamayacaktı. Bun-

20) 1970'li yıllarda Türk dış politikası ve AB ile ilişkileri etkileyen faktörler konusunda hem kaynaklar hem de yorumlar için bakınız: Calis, *The Role of Identity*, ss.186-255.

da Yunanistan'ın tam üyeliğinin önemli rolü olduğunu herkes biliyor. Fakat aynı dönem içerisinde Ankara'nın Toplulukla ilişkilerini bozan ve bu ilişkilere Yunanistan'ın eklediği politik gerekçeleri daha da ağırlaştırıp derinleştiren Türkiye'nin bizatihi kendisi olacaktı.

1970'li yılların sonu ile 1980'li yılların başında Türkiye açısından kabul edilmesi gereken hassas noktalardan birisi Türkiye'deki rejim bunalımının anti-demokratik yöntemlerle bertaraf edilmeye çalışılmasıdır. Herhalde Avrupa ile olan ilişkiler bağlamında Helsinki'ye kadar gelen süreçte en önemli rol 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve bunu izleyen demokratik olmayan uygulamalara ait. Ancak özellikle 1980'li yıllarda ortaya çıkan PKK kaynaklı terör hadiselerinde, Avrupa Birliğindeki sosyalist ve marjinal kesimlerden güç alan çokça anti-TC, biraz pro-terör ve dayanılmaz bir şekilde Atina kokulu politikalarda, Brüksel'in Türkiye'ye yönelik vurdumduymaz tavırlarının da altının çizilmesi gerek. Dinlenmeyen ve belki de kendisini dinletemeyen bir Türkiye bu dönemde çok ciddi bir imaj kaybına da uğramış, genelde Topluluğun bakış açısını değiştirmeye, özel de ilişkilere yeni bir ivme/yön kazandırmaya yönelik çabalarsa, işin aslı, Helsinki'ye kadar sonuçsuz kalmıştır.

Mesela, Türkiye'de 1982 yılında yeni bir anayasanın yapımı ve 1983 yılında yeniden demokrasiye dönüş pozitif yönde çok ciddi şekilde etkilememiştir AT'ı. 1987 yılında Özal hükümetinin yaptığı tam üyelik başvurusu da değiştirmemişti sonucu. 1989'da Türkiye'nin bu yanıtına cevap veren AT Komisyonu, Türkiye'yi üyelik için "ehil/uygun" (eligible) bulmuştu ama biraz ekonomik ve çok fazla da politik gerekçelerle hayır "şimdi olmaz" demişti. Netice, AB Komisyonu hem ekonomik ve hem de politik gerekçelerle "Türkiye ile derhal katılım müzakerelerine" başlamanın "yararlı olmayacağını" deklare ediyor ve ilaveten açıkça Yunanistan'la Türkiye arasındaki ihtilafın "olumsuz etkilerini" ve "Kıbrıs'taki durumu" gerekçe olarak gösteriyordu.[21]

Oysaki Özal hükümetleri döneminde ekonomik anlamda ciddi bir transformasyon yaşayan Türkiye zaman içerisinde AT'ın da vazgeçmeyi göze alamadığı bir partner olacaktı. Belki hala gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri düzeyinde bir ekonomik ve mali yapıya kavuşamamıştı ama, Türk ekonomisi dünyanın en dinamik ekonomilerinden birisi olarak gösteriliyor ve AT'a özellikle Özalist serbest pazar anlayışı içerisinde gelişip serpilmiş, konformizme yeni alışmış, geleceği çok parlak bir pazar sunulmaktaydı. 1980'li yıllarda 50 milyonu aşmış gittikçe daha fazla tüketen bir toplum oluşmuştu Türkiye de. Mevzuat mümkün olduğunca liberalleştirilmiş, ihracat desteklenmiş ve yatırımın her türü özellikle de yabancı yatırımcı teşvik edilmişti. 1980'li yılların başında 2 milyar ABD doları ihracat 14 milyar dolara çıkmış ithalattaki büyüme daha da fazla olmuştu. Elbette ki Özal'ın bu 14 Nisan

21) Com. of the EC, *Opinion on Turkey's Request for Accession to the Community*, SEC(89)2290/final/2, 20 Aralık 1989. Belgenin Türkçesi için bakınız: http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/gorus.htm.

1987'de yapmış olduğu başvurusunda Türkiye'nin ekonomik çıkarları ve özellikle artık durma noktasına gelmiş ve hatta negatif bir eğilim taşımaya başlayan Ortadoğu ve İslam ülkelerine ihracat için alternatif pazarı oluşturabilme gerekçesi yabana atılamaz bir rol oynamıştı.

Ancak daha önceki kararlarda olduğu gibi 1987 başvurusunda da, Türkiye siyasal ve ideolojik bir tercihini ortaya koymaktaydı. Özellikle de Yunanistan'dan sonra Akdeniz yönünde genişlemeye devam eden Topluluk İspanya ve Portekiz'i de bünyesine katmış daha fazla genişlemenin de sinyallerini vermekteydi. Türkiye için bu başvuru belki de son bir şans olarak görülmekteydi. Gerçekten de 1989 yılında Türkiye'ye ekonomiden ziyade politik gerekçelerle hayır diyen Topluluk da bu yeni gelişmelerin yönünü kestirmeye çalışmaktaydı. Bu yüzden, 1989 Topluluk kararının en belirgin özelliklerden birisi belirsizlikti.

Bunun sebebi ise açık: Sovyetler Birliği'nde iktidara gelen Michael Gobachev son bir hamleyle Komünist imparatorluğu kurtarmak amacıyla ("perestroika ve glastnot") demiş ancak bu da işe yaramamıştı. 1989 yılına gelindiğinde Sovyetler çatlıyor, Doğu Avrupa çöküyor, Varşova Paktı dağılıyordu. Demirperde açılmış, Berlin duvarı yıkılmıştı. Genel olarak Avrupa için önünde halledilmesi gereken büyük bir Doğu Avrupa sorunu ortaya çıkmıştı. AT daha da zora sokan şey Almanya'nın durumuydu. Ama AT'ın en büyük ortağı Almanya'nın hedefi çok açıktı. Doğu ile kısa zamanda birleşecekti.

Bu ortam içerisinde 1989'da şimdi olmaz cevabı Türkiye için bir hayal kırıklığına sebep olmuştu. Ankara'ya genişlemeye hayır mesajı yollayan Topluluk kısa sürede hem Doğu Almanya'yı sindirecek ve hem de yeni özgürlüğüne kavuşmuş kuzenlerine yeşil ışık yakacaktı. Dahası İsveç, Finlandiya ve Avusturya'yı üyelik listesine kaydedecekti. Topluluk bu çerçeve içerisinde öncelikle daha fazla genişlemenin yollarını ararken, bir yandan da üyelik standartları oluşturmaya başladı. İşte Türkiye açısından Helsinki'ye giden yolda iki önemli kararın daha çıktığı süreç böyle başlayacaktı: 1993 yılında kabul edilen Kopenhag Kriterleri ve 1997 yılında alınan Lüksembourg kararları.

Gümrük Birliği: Üyelik İçin Son Kart

Bu önemli iki karar arasında Türkiye 1989'daki hayır cevabına rağmen Topluluk'la ilişkilerini kesmemeye özel bir önem atfetmiş ve üyelik olmazsa en azından Ankara Anlaşmasının hedeflerinden olan Toplulukla-Türkiye arasında gümrük birliğinin bir an önce tamamlanması yolunu tercih etmiştir. Tam üyelik gerçekleşmeden, gerekli ihtiyati önlemleri de bir kenara koyarak ve Türkiye'nin gümrük kayıplarını tazmin edecek bir mekanizma oluşturmadan türünün ilk örneği olarak ortaya çıkmıştır bu gümrük birliği. En tuhaf olan yön ise bizatihi gümrük birliği konseptinin özünden kaynaklanan, ortak gümrük tarifelerini de içeren bir entegrasyon hareketinde ilgili taraflardan biri olarak Türkiye'nin ilgili kararlara katılmamayı kabul etmesi. Elbette aleyhinde ve lehinde çok şey söylenebilecek olan Mart 1995

yılında karara bağlanıp 1996 yılında uygulamaya geçilen Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki bir gümrük birliği oluşturulmasına ilişkin bu karar da özellikle Türkiye açısından bir siyasal tercihi ortaya koymuştur. AB üyesi ülkeler bunun böyle bir anlam taşımadığını ifade etseler de, Türkiye'nin 1989'dan sonra gittikçe kötüleşen AB ile ilişkilerini düzeltmek ve bu yolla tam üyelik önündeki engelleri kaldırmak gibi bir amacı da vardı. Ayrıca gümrük birliği ile hem Türk sanayicisi tam rekabete hazırlanacak ve hem de Türkiye için yeni ihracat olanakları yaratılacaktı.[22]

Gümrük Birliği'nin Türk ekonomisi üzerinde yarattığı global ve spesifik etkiler konusunda maalesef elimizde yeterince çalışma yok. Ancak AB'ne üye ülkelere iç pazar oluşturulurken aktarılan uyum fonları dikkate alınacak olursa, burada sadece, büyük bir pazar olan Türkiye'nin ciddi kayıplara uğradığını söylersek yanlış olmayacaktır. Dolaylı etkileri yanında doğrudan Türkiye'nin gümrük kayıpları da dikkate alındığında mevcut mekanizma ile bir gümrük birliği oluşturmanın maliyetlerinin daha da yüksek olduğunu ifade için rakamlara da gerek yok. Ama gümrük birliğinden pazar noktasından beklenen faydaların kesin rakamları bugün artık elimizde ve Türkiye açısından hiç de iç açıcı değil.

DPT'nin hazırladığı verilere göre Gümrük Birliği'nden bir yıl önce Türkiye-AB ticaretinde ihracat 11 milyar USD, ithalat ise 16.9 milyar USD olarak gerçekleşir ve açık 5.9 milyardır. Bu rakamlar 1996 yılında sırasıyla 11.5, 23.1 ve 11.6 olur. Dış ticaret açığı 1997 yılında 12.6 milyara yükselir. 1998'de 10.6 milyarda kalır. 1999 yılında ise açık 7 milyar dolara geriler fakat aynı dönemde GSMH'da büyümenin boyutları korkunçtur. Ekonomi bir yılda yüzde 6.5 küçülecektir.[23]

Kopenhag Kriterleri: Üyeliğin Maliyeti ve AB Standartları

Bu konuda daha fazla rakamlar üretilebilir ama bunlara da gerek yok. Çünkü, Türkiye'de gümrük birliği taraftarlığı yapan kesimler ve dış politika establishment'ı Türkiye'nin AB'ye üyelik için bir fedakarlık yaptığının farkında olmalılar. Ama bunu AB'nin fark edip etmediği henüz daha kesin değil. Hatta 1997 yılında, yani gümrük birliği kararının alınmasından tam iki yıl sonra, Lüksembourg'da bir araya gelen AB üyeleri, Birliğin yeni sınırlarını çizerken, henüz daha pazar ekonomisinin temel kurallarını bile oturtamamış, rekabet gücü Türkiye ile karşılaştırılamayacak, potansiyel olarak ise Türkiye'nin yanına bile konamayacak, demokratikleşmenin neresinde oldukları meçhul eski doğu bloğu ülkeleri aday ülke ilan ederlerken, Türkiye'yi güya siyasal ve ekonomik nedenlerle bu resmin dışında bırakacaklardı. Sebebini de bir grup Avrupa Hıristiyan parti temsilcisi Paris'te yaptıkları bir toplantıda "Avrupa'nın bir medeniyet projesi" olmasına bağlayacaklar ve Müslüman Türkiye'nin böyle bir proje de yerinin olmadığını söyleyeceklerdi. Ama bu ta-

22) AT - Türkiye Ortaklık Konseyi'nin Gümrük Birliği'nin Son Dönemi'nin Uygulamaya Konmasına İlişkin 22 Aralık 1995 tarih ve 1/95 sayılı Karar, (96/142/EC). http://www.abgs.gov.tr. Ayrıca bakınız: http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/Gumrukbirligi-turkce.pdf.

23) Veriler için bakınız: http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/oik561.pdf.

bi ki resmi hüviyeti olmayan bir açıklamaydı. AB'nin Gündem 2000 raporunda ve Luxembourg'da resmen söylenen şey ise Türkiye'nin de her ülke gibi Kopenhag Kriterleri çerçevesinde değerlendirileceği; üyeliği bir kenara bırakın, adaylık için bile bu kriterlerin bir ön şart olduğuydu.[24]

Peki neydi bu kriterler? Komisyon tarafından Birliğin genişleme politikasının sınırlarını ve şartlarını ortaya koymak amacıyla geliştirilip formüle edildikten sonra AB Konseyi'nin 21-22 Haziran 1993 yılında Danimarka'da yaptığı zirve toplantısı sonrasında kabul edilen kararların bir kısmını oluşturan bu üyelik kriterleri aslında AB'ye kabul edilebilirliğin standartlarını ortaya koymaktaydı. Bir anlamda da çağdaş Avrupa medeniyeti standartları.

Buna göre Birliğe üye olmak isteyen ülkeler üç başlık altında toplanan asgari şartları taşımaları gerekiyordu: Bunlardan birincisi siyasal kriterlerden oluşmaktaydı. İlgili ülke demokratik bir rejimle yönetilecekti. Özgür seçimlerin yapıldığı, rakip siyasal partilerin var olduğu ve hukukun üstünlüğüne dayanan bir sistem gerekliydi. Tabii ki bu sistemin insan haklarına bağlı ve azınlıkların korunduğu bir sistem olması da esastı. İkinci grup kriterler ekonomi ile ilgiliydi. Ekonomi işleyen bir piyasa ekonomisi olacaktı. Ayrıca Birliğe dahil olduğunda rekabete dayanabilecek ve serbest piyasa şartlarında yaşabilecek bir kapasiteye da sahip olması gerekliydi. Üçüncüsü ise, ilgili ülke üyelik yükümlülüklerini üstlenme istek ve yeteneğinde olacak ve birlik müktesebatını her alanda benimseyecekti.[25]

Bu standartları bir ülkenin taşıyıp taşımadığına ise elbette Birlik ilgili organları aracılığıyla karar verecekti. İşte 12-13 Aralık 1997 tarihinde Lüksembourg'daki zirve toplantısında yapılan son değerlendirmeye göre AB Konseyi 10 Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ile Kıbrıs'ı üyeliğe değer görürken Türkiye'yi medeniyetin bu standartlarına uygun görmemiş ve bir kenara atıvermiştir.

Gerçekten de yukarıda başlangıcından günümüze kadar ana hatlarıyla analiz etmeye çalıştığımız AB ile kırk yıllık ilişki tarihimiz açısından bakıldığında, Türkiye'yi hiçe saymakla eşdeğerdi 1997 yılında Lüksembourg'da söylenenler. Çünkü her ne kadar muğlak ve bulanık da olsa, önceki safhalarda da anlattığımız gibi Türkiye'nin üyeliğe aday olduğu ta 1963'te yapılan Ankara Anlaşması'nda kabul edilmekteydi. Tek sorun o dönemde Türkiye'nin ekonomik azgelişmişliği idi. 1970'te imzalanan Katma Protokol geçiş aşamasını başlatarak açıkça bunu teyit etmekte ve ekonomik açıdan Türkiye'yi topluluğa hazırlamaktaydı. Adı üstünde Türkiye AB'ye geçişe başlamıştı. Her ne kadar bu gerçekleri örtmeye yönelik izler taşısa da 1989'da Komisyon'un Türkiye'ye yönelik hazırladığı tam üyelik başvurusu ilişkin görüşünde de Türkiye'nin ehil olduğu ama ekonomik açıdan yeterli olmadığı vur-

24) Luxembourg European Council, 12-13 December 1997, Presidency Conclusions Press Release Information: Luxembourg (12-12-1997) - Document SN400/97, http://ue.eu.int/en/Info/eurocouncil/index.htm. Bu kararlara Türkiye'nin resmi tepkisi için bakınız: http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/luksembourg2.htm.

25) Kopenhag Kriterleri için bakınız: http://www.abgs.gov.tr. Ayrıca bakınız: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kopenhag_kri.html.

gulanıyor ve ilaveten siyasal gerekçeler de ortaya konuyordu. Ama Türkiye ile gümrük birliği sürecini başlatmakla da, her ne kadar aksi bazı çevrelerce iddia edilse de Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin adaylığına değil bizatihi üyeliğine bir kapı aralanıyordu. Açıktır ki AET antlaşmasının bile en açık zikredilen hükmü o antlaşmanın amacının ilgili devletler arasında bir gümrük birliği olmasıydı. Gümrük birliği iç pazar bütünlüğünü sağlamanın ilk şartı ve ekonomik birliğin de olmazsa olmaz alt yapısıydı.

Kopenhag kriterlerine uyma sorununa gelince bu kriterlerin illaki üye olmadan tamamlanması gerekmeyebilirdi. Çünkü, demokrasiyi, insan haklarını ve diğer kriterleri Yunanistan, İspanya ve Portekiz üye olarak ancak sağlayabildiler. AB ülkesi üyeler de bu ülkelerin tam üyelik başvurularını kabul ederken bunları bir ön şart olarak değil de, olur demenin ve kamuoyunu ikna etmenin birer gerekçesi olarak kullanmışlardı. Hatta herkes bilmekteydi ki özellikle bu genişlemelerde demokratikleşme çabalarını destekleme gerekçesi ekonomik kriterleri bile bir kenara bıraktıracak kadar baskındı. Ama bütün bunlar onlara evet demenin gerekçesi olarak kullanılırken Türkiye'ye ise hayır demenin gerekçesi olarak kullanılmıştır.

Sonuç Yerine: Yeniden Helsinki'nin Anlamı ve Sonrası

Açıkçası Helsinki'ye gelinceye kadar Türkiye'ye daha önce verilen ne varsa geri alınmış ve Lüksembourg zirvesinde bu durum hat safhaya ulaşmıştı. Helsinki'de yapılan aslında bir yandan, Türkiye'ye 1963'te vaat edilenlerin basit bir tekrarı olurken, öte yandan da, 1959'dan 1999'a gelinceye kadar Türkiye'ye dayatılan tüm şartların bir yeniden ve topluca tekrarından ibarettir.

Ama bu sadece analitik bir yargıyı yansıtmalıdır. İşin özüne bakıldığı zaman sonuçta kilitlenen ilişkilerin çözülmesi yolunda atılmış önemli bir adımdır. Gerçekten de Helsinki Kararları sayesinde AB Türkiye'ye katılımla ilgili net bir tarih vermese de en azından Ankara'nın 1989'dan bu yana istemiş olduğu "bir yol haritası" vermiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi'nin komisyon tarafından hazırlanıp Konsey tarafında da onaylanması bu doğrultuda atılmış bir başka büyük adım olmuş,[26] Türkiye de her ne kadar yetersizliği konusunda bazı tartışmalara neden olsa da, bu çağrıya Ulusal Programı'nı hazırlayarak cevap vermiştir.[27] Belki tekrar olacak ama Helsinki'de istenen şeyler ve akabinde gerçekleştirilmeye çalışılan değişimler, Türkiye'nin en azından iki yüzyıldır yapmaya çalışıp da kendi iç dinamikleriyle bir türlü gerçekleştiremediği konuları kapsamaktadır. Türkiye modernleşecektir, çağdaşlaşacak. Çağdaşlığın asgari şartları artık bilinmektedir. Çoğulcu bir demokrasi, temel nitelikteki evrensel hak ve özgürlükleri sağlayan, insan haklarına bağlı ve

26) Katılım Ortaklığı Belgesi ve konu hakkındaki tartışmalar için bakınız: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kortak_2000.html. http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/arsiv.default.htm. http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.html.

27) AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı için bakınız: Tartışmalar ve açıklamalar için bakınız: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.html. http://www.abgs.gov.tr.

hukukun üstünlüğü temeline dayalı bir siyasal sistem değilse, çağdaşlık nedir ki? Ekonomik şartlara gelince detayları tartışılabilir bir konu olmakla birlikte hür teşebbüse dayalı, liberal bir ekonomik yapı ve global rekabete açık bir kalkınma modeli de artık çağdaşlaşmanın asgari şartlarından. Soğuk Savaştan sonra daha da anlaşılmıştır ki Dünya'da sadece siyasal alanda değil, ekonomik alanda da karşılıklı bağımlılık esasına dayalı ilişkiler geçerli ve uzun vadelidir. Global olmak sıfır toplamlı mantıkla bir arada gitmiyor.

Ancak Türkiye ve AB ilişkileri bağlamında bu noktada mutlaka ifade edilmesi gereken bir psikolojik ve operasyonel engel var. Hem Türkiye'deki otoriteler ve hem de yukarda değişik örneklerini de verdiğimiz üzere AB'nin yetkilileri ilişkileri zaman zaman bir sağırlar diyaloguna çevirmekte ve yine zaman zaman aynı kelimeleri kullandıkları halde farklı şeyleri söylemeye çalışmaktadırlar. Hatta daha vahim olan bir nokta, birbirlerine karşı günü kurtarmak için bilerek yanlış izlenimlere yol açan saptırmalar da yapmaları. Mesela 1963 yılında Ankara Anlaşması yapılırken bunu Türkiye, Avrupa'ya girişin bir belgesi olarak görmüş ve metinde geçen bazı ifadeleri de, bunun bir delili saymıştı. O dönemde bu değerlendirmelerin yapıldığı ortamlarda bulunan AET'li yetkililer de bunu teyit etmişlerdi. Ancak zaman ve konjonktürel faktörlerin etkisiyle söylenenler de unutulur oldu. Hatta sadece söylenenleri değil bizatihi imzaladıkları belgelerin amir hükümlerini bile umursamadılar. Mesela, Katma Protokol çerçevesinde 1986 yılında işçilere serbest dolaşma hakkı verilmesi gerekirken basitçe inkar edebildiler.

Tabii ki elbette her şey de tek taraflı olmadı. Yanlış yapanlar sadece Avrupalılar değildi. Türk tarafı da özellikle 1970'li yıllardan sonra üzerine düşen yükümlülükleri tam olarak yerine getirmedi. Her şeyden önce de demokratik bir düzeni kesintisiz sürdüremedi. Ama buradaki esas sorun yine de doğru bir iletişim ortamının sağlanmamış olmasıydı. Mesaj her zaman ne adresine ulaştı, ne de doğru biçimde aktarılıp anlaşılabildi. Bu konudaki yanlışların Helsinki sonrası süreçte olabildiğince azaltılmış olması her iki kesim için de şüphesiz mutlaka yapılması gereken öncelikli bir iştir. İlişkiler kurallarına uygun götürülüyor gibi görünse de ortada hala bir iletişim sorunun varlığı hissedilmektedir. Mesela Katılım Ortaklığı Belgesi ile Ulusal Programın hazırlanması ve onaylanması süreçlerinde, böylesi bir sıkıntının varlığı zaman zaman açığa çıkmıştır. Hala da mesela, AB yetkilileri demokrasi, insan hakları ve azınlıklar derken bunu yalnızca Türkiye'deki etnik gruplar ve marjinal kesimleri içerecek şekilde kullanmakta, Türk toplum yapısının temellerini sarsabilecek, toplumsal çatışma ve ayrışmaya yol açabilecek bir tavır sergilemekte -ya da öyle görülmekte-; Türk yetkililer de demokratik reformlar derken ne kadar anti-demokratik uygulama varsa bunlara "AB standartlarında" yasal zemin hazırlamaya çalışır görünmektedirler. Çift dillilik kaçınılmaz bir biçimde çifte standardı da doğurmakta, süreci gereksiz bir biçimde uzatmaktadır.

Açıktır ki AB ile Türkiye'nin ilişkilerinde en büyük handikaplardan biridir bu. Her iki tarafın da bu konuda birbirlerini anlamaya ve ortak bir dil kullanmaya acil

gereksinimlerinin olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Bu aşamada Türkiye'nin, 200 yıllık rüyasını gerçeğe dönüştürme fırsatını yakaladığını fark etmesi, AB'nin de Türkiye'yi bir kenara koymanın imkansızlığını anlaması gerekir. Özellikle AB açısından Lüksembourg'da yapılan yanlışı Helsinki'de düzeltmiş olması önemlidir. Elbette ki Yunanistan'ın tavrı önemli olmuştur ama hem Kıbrıs sorununun çözümü açısından ve hem de AB'nin geliştirmeye çalıştığı Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği açısından Türkiye AB'ye ne kadar muhtaçsa AB de Türkiye'ye o kadar muhtaçtır.

2000'Lİ YILLARDA AB İLE İLİŞKİLERDE ENGELLER, ENDİŞELER VE BEKLENTİLER

*Prof. Dr. Veysel Bozkurt**

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden birisi, bugün AB'nin kapısında tam üyelik için bekleyenlerin sayısının artmış olmasıdır. Dördüncü genişlemesini yaşadıktan sonra 15 üyeye ulaşan AB'nin kapısında büyük bir bölümünü eski Doğu Avrupa ülkelerinin oluşturduğu çok sayıda ülke tam üyelik için sırada beklemektedirler.

AB'nin Kapısında Bekleyenler ve Tam Üyelik Şartları

Avrupa Birliği Komisyonu, 1997 Temmuz ayı ortalarında, Birliğin 2000'li yıllara doğru genişleme sürecini ihtiva eden, Günden 2000 adı altında bir rapor yayınladı. Bu raporda aday ülkelerin AB'ye üyelik için durumları değerlendirildi.

Bu ülkelerden Estonya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Macaristan ile tam üyelik müzakerelerine başlanması önerilmektedir. Buna karşılık aralarında Türkiye'nin de bulunduğu diğer ülkeler için tam üyelik yolunda herhangi bir ışık yakılmıyor. Mart 1997'de Hıristiyan Demokratların, "Avrupa bir uygarlık projesidir, Türkiye'nin ise bu proje içinde yeri yoktur" şeklindeki beyanatlarının yarattığı hayal kırıklığı unutulmadan, bu raporun devreye girmesi, gümrük birliğinden de tam olarak aradığını bulamayan Türkiye'nin, bazı kararları yeniden sorgulamaya başladığını görüyoruz.

Nitekim ekonomik göstergeler açısından, Komisyon'un üyelik müzakerelerine başlanılmasını önerdiği ülkelerin durumunu Türkiye ile karşılaştırdığımız zaman, aslında aralarında pek fazla fark olmadığını görüyoruz. Yine benzer durum dünya rekabet sıralamasındaki yerleri açısından da geçerli.

* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Ekonomik bakımdan Türkiye'ye göre fazla avantajları olmayan eski Doğu Blok'u ülkelerinin, Avrupa Birliği'ne alınması için müzakerelerinin başlatılmasının Komisyon tarafından önerilmesi dikkatlerin başka bir noktaya yönlendirilmesine yol açmıştır; o da din, kültür ve kimlik konusudur. Dolayısıyla Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde sorunların tartışılmasına geçmeden önce, Avrupa Birliği'ne tam üyelik şartlarını gözden geçirmekte fayda vardır.

AB'nin, ilk kurucu antlaşması olan Roma Antlaşmasının 237. maddesine göre herhangi bir Avrupa devleti, Topluluğa tam üyelik için başvuruda bulunabilir. Ancak, "Avrupalılık" kavramı resmi olarak tanımlanmamıştır.

AB Komisyonunun Lizbon Zirvesi'nde de tanımladığı "Avrupalılık", coğrafi, tarihsel ve kültürel unsurların birleşmesidir. Bir diğer ifade ile bu unsurların tümü, Avrupa kimliğinin tanımlanmasında katkıda bulunurlar. Ancak Maastricht Antlaşmasıyla AB'nin anayasası diyebileceğimiz metinlere dahil olan kültür konusu son derece subjektiftir. Avrupa'nın kendi içinde bile uzlaşmadan bahsetmek güçtür. Nitekim Komisyon'un bu konudaki bir görüşüne göre Avrupa Birliği'nin sınırlarını çizmek ne mümkündür, ne de doğrudur; onun sınırları yıllar sonra şekillenecektir.

Diğer taraftan AB, demokrasiyi, insan haklarını temel prensibi olarak kabul etmiştir. Bu sebeple Komisyon'a göre, AB'ye tam üyelik için başvuruda bulunan herhangi bir ülke, Avrupa kimliği, demokratik bir yönetim ve insan haklarına saygı konularında tatmin edici olmalıdır.

Yine Komisyon'a göre bunlarla ilgili bir diğer kriter ise, Birliğe tam üyelik için başvuruda bulunan bir ülkenin, Birlik sistemini kabul etmesi ve onu uygulayabilme kapasitesine sahip olmasıdır. Bilindiği gibi, yasal, ekonomik ve siyasal çerçevesi gelişmekte olan Birliğin yükümlülüklerine uyum sağlanması, giderek zorlaşmaktadır. Bu yükümlülükler, gerek kamu, gerekse özel sektörde yasal ve idari açıdan serbest rekabeti esas alan bir ekonomiyi öngörür. Ayrıca üyelik başvurusunda bulunan devletler, ortak dış politika ve ortak güvenlik politikası gibi konuları da kabul ederek, gerekli düzenlemeleri yapmalıdır.

1990'lı yıllarda AB, özellikle AB'ye tam üyelik talebinde bulunan Doğu Avrupa ülkelerini düşünerek belli kriterleri üyelik için ön koşul olarak kabul etmiştir. Kopenhag kriterleri olarak anılan bu düzenlemeler üç başlık altında toplanmaktadır.

Siyasi Kriterler

AB, tam üyeliğe kabulünde bazı siyasi kriterleri ön koşul olarak kabul etmiştir. Buna göre aday ülkeler, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarının korunmasını sağlayacak bir yapının oluşturulmasını garanti altına almalıdırlar. Buna üye olmak isteyen ülkelerde idam cezasının kaldırılması da dahildir.

Ekonomik Kriterler

Serbest rekabet düzenin tesis edildiği, bir piyasa ekonomisinin mevcudiyeti. Yi-

ne AB'nin aday ülkeler için en büyük ticari partner olması da buna dahildir. Komisyon'un da belirttiği gibi Türkiye'nin gümrük birliğinden dolayı bu konuda avantajı söz konusudur. Yine bu çerçevede fiyatların ve ticaretin serbest bırakılması, makro-ekonomik istikrarın sağlanması ve temel ekonomik politikaların istikrarı gibi konular yer almaktadır.

AB Müktesebatının Kabulü

Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere, AB'nin şimdiye kadar oluşturmuş olduğu hukuki mevzuatın benimsenmesi ve aday ülkelerinin mevzuatlarını buna uyumlaştırmaları gerekmektedir.

Tam üyeliğin şartlarını Türkiye açısından değerlendirdiğimizde, ileride de tartışacağımız şekilde, karşımıza bir takım sorunlar çıkmaktadır. Ancak AB ile ilişkilerimizde Türkiye açısından etkili olan; fakat açıkça ifade edilmeyen bir başka konuda, Avrupa ülkelerinin yüzyıllardır Türkiye'ye yönelik sahip oldukları önyargılardır.

Topluluğun Türkiye'ye Bakışı, Engeller ve Endişeler

Din, Kültür, Kimlik

Din, kültür, kimlik gibi konular, dün olduğu gibi bugünde Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerinde en önemli engellerin başında gelmektedir. Çünkü tarihten bugüne Avrupalılarla Türkler farklı kimlikleri temsil etmişlerdir ve kendilerini tanımlarken, diğerini olumsuzlukları temsil eden "karşıt kimlik" unsuru olarak kullanmışlardır. Hatta daha ileri giderek ifade edersek, bir "Avrupalı" kimliğinin ortaya çıkışında, Türk ve Müslüman kimliğinin (ya da tehdidinin) rol oynadığını da söyleyebiliriz. Dolayısıyla Türk kimliği hep olumsuz unsurları temsil etmiştir; bu durum Batı medyasının bugün bile temel varsayımlarından birisini oluşturmaktadır; örneğin Türkiye'ye ilişkin haberler, adeta bir kolektif bilinç altı reaksiyonu olarak, hep olumsuz yanlarıyla verilmektedir.

Dolayısıyla olumsuzlukların simgesi haline getirilen Türk ve Müslüman imajı, Batı kültürünün adeta ruhuna sinmiştir. Nitekim bugün, siyasal planda oldukça sıcak ilişki içinde bulunulan AB üyesi ülkelerden İtalya'da bile, hâlâ "mamma li Turchi" (Anne Türkler geliyor kaçalım) türü şarkılar söylenmektedir. Yine bir çok birlik ülkesinin dilinde "Türk" ve "Türk kafası" gibi kavramlar olumsuzlukların, tersine gitmenin, yaramazlığın ifadesi olarak kullanılmaktadır.

Avrupalının kolektif bilincinde yer eden bu olumsuz unsurlar, 1970 ve 80'li yıllarda terörle özdeşleşen İslam ve Ortadoğu imajıyla da desteklenince, Avrupalılar için İslam'la özdeşleşen Türkiye'nin üyeliğine yönelik endişelerin çok daha artışına yol açmıştır.

Diğer taraftan teknolojinin ve turizmin son derece arttığı dönemde bile, Türki-

ye'ye bir kaç saat mesafede oturan bir çok Avrupalı, Türkleri gördüklerinde şaşkınlıkla "Siz gerçekten Türk müsünüz" gibi sorular sorabilmektedirler. Bugün bile Türkler ne kılık kıyafetleri ile, ne de tenlerinin yeterince esmer olmayan renkleri ile, Avrupalının kafasındaki Türk imajına uymamaktadır.

Diğer taraftan kültür, Birliğe tam üyelikte bir başka engel olarak görülmektedir. Nitekim bu durum, Mart 1997'de Hıristiyan Demokratlar tarafından bugüne kadar görülmedik bir açıklıkla dile getirilmiştir. Her ne kadar AB'deki diğer gruplar tarafından bu beyanat tepki ile karşılanmış olsa bile, en azından AB'deki muhafazakar çevrelerin bugüne kadar düşünüp de, aramızdaki "kızıl tehdide yönelik ittifak" zedelenir diye söyleyemedikleri kafalarının arkalarındaki düşünceler, böylece açığa çıkmaya başlamıştır.

Ayrıca bu konuda Avrupa ülkelerini, özelikle de Almanya'yı endişelendiren, yurt dışında yaşayan Türklerin içinde yaşadıkları topluma karşı uyumsuzlukları olumsuz bir referans noktasını teşkil etmektedir.

Avrupalıların kültür konusunda söylediklerinin bazıları haklı olmakla beraber, unutulmaması gereken başka gerçekler var. Şöyle ki, Türklerin yoğun bulunduğu Almanya ve Belçika gibi ülkelerde Türk kültürü adeta köylülükle özdeşleştirilmiştir. Bunların bir kısmı, Türkiye'de daha kara sabanı bırakmadan, dünyanın ileri sanayi kentlerinde kendilerini bulan, dil bilmeyen, eğitim ve gelir düzeyi düşük, içinde yaşadıkları toplumda en pis işleri yapan, mümkün olduğu kadar kısa sürede azami tasarruf yapmak isteyen özellikle de ilk kuşak doğal olarak içinde yaşadıkları refah toplumuna uyum sağlayamamışlardır. Ancak bu durum ikinci ve üçüncü kuşak için değişmeye başlamıştır. Bu sefer de 1970'li yılarda artmaya başlayan "yabancı düşmanlığı"nın etkisiyle, bu insanlar büyük ölçüde kendi aralarında daha yakın ilişkilere dayanan cemaatler oluşturmaya yönelmişlerdir. Dolayısıyla içinde yaşadıkları topluma uyum sağlayamayan bir kitle ortaya çıkmıştır. Bu grubun kendi dışında artan tehdide karşılık bir savunma refleksi olarak değerlendirilebilir. Nitekim benzer uyumsuzluk sorunları, özellikle sosyoekonomik açıdan dezavantajlı gruplar arasında, Türkiye'de de ortaya çıkmıyor mu?

Öte yandan daha önce de belirtildiği gibi, bugün Birlik üyesi ülkelerin vatandaşlarının benimsemiş oldukları bir Avrupalı kimliği de oluşturulabilmiş değil. Hâlâ insanlar kendilerini, öncelikle İngiliz, Fransız, Alman ve Yunanlı olarak tanımlamaktadırlar.

Avrupa ülkelerinde, tarihten gelen yakınlıkların olmasına rağmen, bir Güney İtalyalı ile bir Danimarkalı arasındaki fark, aynı sosyoekonomik düzeyde yaşayan, bir Türk ile İtalyan arasındaki farktan daha az olduğunu söylemek güçtür.

Globalleşme trendinin ivme kazandığı günümüzde, bugün ulusal kimliklerin ötesinde bir Avrupalı kimliği ortaya çıkmış değildir; sadece bazı "iyi" ve "muhafazakar" Avrupalıların bu yoldaki hevesleri vardır. Bunun da siyasal planda AB'ye belli bir düzeyde yansıması söz konusudur. Ancak bu "resmi bir kimlik"tir; fiiliyatta karşılığı tam olarak tesis edilmiş değildir.

Öte yandan genel kabul gören anlayışlardan biri ise, Avrupa'da bugün esas olan "çoğulculuk"tur. Bu sebeple de ulusal kültürlerin yerini alabilecek, sınırları çok belirgin bir kimlik ya da kültür politikasından bahsetmek mümkün değildir. Fakat, buna rağmen, din, kültür ve kimlik konusu, önümüzdeki dönemde AB ile ilişkilerimizde çözümü zor sorunlardan birisi olmaya devam edecektir; her ne kadar Türkiye "resmi" olarak batılı değerleri kabul ettiğini söylese bile.

Demokrasi, İnsan Hakları ve Etnik Sorunlar

1980'li yıllardan itibaren demokrasi, insan hakları ve etnik sorunlar, Türkiye'nin Avrupa Birliği tarafından en çok eleştirilen yönlerinden birisi olmuştur. Nitekim bu konular 1989'daki AB Komisyonu'nun Türkiye raporu ile sonraki çok sayıda Avrupa Parlamentosu çalışmasında da eleştirilmiştir. Nitekim 2000 yılının kasım ayında yayınlanan "Katılım Ortaklığı Belgesi"nde de bu konular dile getirilmiştir.

Bilindiği gibi Türkiye'de hükümetler istisnasız, demokrasiyi ve insan haklarını vurgulayarak iktidara gelmektedirler. Bu konuda hem içeriye hem de dışarıya (buna AB'de dahil) bir takım vaatlerde bulunmaktadırlar. Ancak, sadece içeride değil dışarıda da yapılan çalışmalar, Türkiye'nin özel koşullarının da etkisiyle tatmin edici olmuyor. Dolayısıyla da bizim zaman zaman insan hakları ve demokrasi konusundaki vaatlerimize Türkiye'yi tanıyan Avrupalıların inanmadıkları bilinmektedir. Hatta geçmişte bazıları bu işi biraz da bizim otoriter kültürümüze özgü bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bu konuyu aynı zamanda bize karşı bir koz olarak da kullanabildikleri için, çoğunluğun bizim bu eksiklerimizden kendi içlerinde samimiyetle büyük bir rahatsızlık duyduklarını söylemek güç. Ancak burada bütün batılıları aynı kefeye koyarak düşünmemek lazım; tıpkı bütün Türkleri aynı kefeye koymak mümkün olmadığı gibi.

Özellikle 2000'li yıllarda AB ülkelerinin dile getirdiği "azınlık" kavramı, Türkiye'de oldukça önemli rahatsızlık yaratmıştır. Çünkü iki taraf azınlık kavramından farklı şey anlamaktadırlar; ve AB'nin özellikle azınlıklara yönelik kendi dillerinde eğitim ve yayın yapma gibi taleplerin Türkiye'yi uzun vadede böleceğinden korkulmaktadır. Bu konu sadece Türkiye'nin AB ile ilişkilerini değil, 21. yüzyıldaki yerini de etkileyecektir. Henüz ortada tarafları tatmin eden çözümler de üretilebilmiş değil.

Türkiye'nin Kalkınmışlık Düzeyi

AB'ye üyeliğin önündeki bir diğer engel de Türkiye'nin kalkınmışlık düzeyidir. Ayrıca nüfusu kalabalık ve nüfus artışı hızı da AB ortalamasının çok üzerindedir. Bu AB'yi korkutan unsurlardan bir diğerini oluşturmaktadır. Türkiye bugünkü nüfusuyla zaten çok büyük, bir de yüzde 2'ye yaklaşan artış hızıyla gelecekte (tam üyelik halinde) AB'nin dengelerini bozan bir ülke olmasından korkulmaktadır.

Öte yandan Avrupa Birliği'nde kişi başına milli gelir 20 bin dolar civarında iken, Türkiye'de 3 bin dolar düzeyindedir. Biz ne kadar aksini iddia etsek de bu durum kolayca değişecek nitelikte değildir. Ayrıca AB yetkilileri de bunun farkındadırlar. Örneğin bir eski Komisyon yetkilisi "Türkiye'nin milli gelirinin Topluluk düzeyine erişebilmesi için 80 yıl geçmesi gerekir" diyor.

Öte yandan Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde, özellikle Almanya açısından en çok kaygı yaratan sorunlardan birisi de işsizliktir. Bilindiği gibi işsizlik konusunda AB ülkeleri ABD ve Japonya ile kıyaslandığında, yüzde 10'a yakın seyreden işsizlik oranı ile oldukça kötü bir durumdadır. Her hangi bir şekilde Türk işgücüne serbest dolaşım hakkı verildiği takdirde, Almanya Türkiye'den bir akına uğramaktan korkmaktadır. Dolayısıyla geçmişte bir çok konuda Topluluk içinde Türkiye'nin en büyük destekçilerinden birisi olan Almanya, günümüzde Topluluk ile ilişkilerimizde en büyük engellerden birisini oluşturmaya başlamıştır. Bunda da şüphesiz Toplulukta halen kullanamadığımız kazanılmış haklarımızın yarattığı kaygı rol oynuyor olsa gerek.

AB, Türkiye ile imzaladığı Katma Protokolün gereklerini yerine getirmekten ısrarla kaçınmaktadır. Bilindiği gibi Katma Protokolün 36. maddesi 1986 yılının sonundan itibaren Türk işgücünün Avrupa Birliği'nde serbest dolaşımını öngörmektedir. Ancak yukarıda belirtilen sebeplerle bu hak kullanılmamakta; tam aksine 1980'li yıllardan itibaren Türk vatandaşları, vize işlemlerinde giderek artan güçlükler yaşamaya başlamıştır.

AB'nin bir diğer endişesi de fonlardır. Bugün AB bütçesinin önemli bir kısmı, tarım, azgelişmiş bölgelerin kalkındırılması, işsizlikle mücadele fonlarına gitmektedir. Bu fonlardan her yıl Yunanistan 3 milyar doların üzerinde para almaktadır. Eğer Türkiye gibi tarımın geri olduğu, işsizliğin ve bölgesel dengesizliklerin fazla olduğu kalabalık bir ülke AB'ye tam üye olursa, şüphesiz mevcut prosedür içerisinde bu rakamın çok daha üzerinde alması gerekmektedir.

Türkiye'nin tam üyeliği halinde, fonlardan yıllık alması gereken miktarın, yaklaşık 4 veya 5 milyar civarında olacağı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye tam üye olduğu takdirde, Topluluk bütçesine yapacağı katkının 5 misli civarında bütçeden gelir elde edecektir.[1] Zaten AB'nin en büyük isteksizlik kaynağını da bu oluşturuyor. Nitekim Avrupa'nın savunma ya da diğer alanlardaki işbirliği organizasyonları içinde Türkiye'nin bulunmasına itiraz etmeyen AB ülkeleri, iş pastadan pay almaya geldiği zaman, siz bizden değilsiniz ya da nazik bir ifade ile şimdilik hazır değilsiniz demeye başlıyorlar.

Öte yandan Türkiye sık sık biz büyük bir pazarız; dolayısıyla bizi ihmal edemezsiniz diyor. AB ülkeleri de bu konuda nüfusunuz kalabalık olabilir fakat, alım

1) F. Şen, 'AT'nin Yararları', *Ekonomik Panorama*, 6 Kasım 1989; Ayrıca bkz. F. Şen, 'The Evolution of the Possibile Effects of a Potantial Turkish Accesion to the EC on the Financial Means of the Community; Especially in Term of the Community; especially in terms of Regional and Social Structural Funds', *Yapı Kredi Economic Reiew*, No.3, June 1990, ss.13-27; Ayrıca bkz. F. Şen, 'Avrupa Birliği'ne 1 verip, 5 alacağız', *Liberal Bakış*, 11 Temmuz 1997.

gücünüz düşük cevabını vermektedirler. Çünkü Türkiye 60 milyonu aşan nüfusu ile 5 milyonluk Danimarka kadar üretimde bulunmaktadır. Ayrıca gümrük birliğinin tesisi ile de Avrupa zaten bu pazara girmiş bulunuyor. Öte yandan gümrük birliğinden çekilelim türü itirazların da Avrupalılar üzerinde pek fazla etkide bulunacağını da söylemek zor. Çünkü Almanya'daki Bilim ve Araştırma Vakfı Uluslararası Güvenlik Araştırma Enstitüsünün hazırladığı (bu konuda en ciddi çalışmalardan olduğu söylenen) bir raporda[2] "AT'nin Türkiye ile ticareti ihmal edilebilir; Türkiye olmazsa AT hiçbir sıkıntı çekmez" görüşü savunulmuştur.

Öte yandan AB ile Türkiye arasında tam üyelik halinde uyum açısından engel olarak gösterilen bir başka sorun ise yüksek enflasyondur. OECD rakamlarına göre AB ülkelerinde 1996 yılında Yunanistan'ın yüzde 10'luk enflasyonunu istisna tutarsak diğer 14 üyenin tümünde enflasyon yüzde beşin çok altındadır. Oysa aynı yıl Türkiye'de enflasyon yüzde 80'dir. Bu durum tam ekonomik ve parasal birlik kurma arzusundaki AB'yi endişelendirmektedir.

Yine Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin önündeki bir diğer engel ise, vaktiyle AB Komisyonunun hazırlamış olduğu ünlü raporda da belirtildiği şekilde sosyal politika alanındaki yetersizliklerdir. Sermaye birikimi ve sanayileşmenin ilk yıllarındaki sefalet şartlarını bugün çok gerilerde bırakan AB ülkeleri, vatandaşlarının büyük bölümünü sosyal güvenlik şemsiyesi altında toplayabilmiştir. Ancak kişi başına düşen milli geliri bazı topluluk ülkelerinin onda biri düzeyinde olan Türkiye için durum oldukça farklıdır. Nitekim Avrupa Birliği'nde aylık ücret ortalaması 2400 dolar olmasına karşılık, Türkiye'de bu rakam 420 dolardır. Görüldüğü şekilde 10 katına yakın bir fark mevcuttur. Benzer durum saat başı net ücretler için de geçerlidir. Örneğin, bu oran Almanya'da 20 dolar, Hollanda'da 19 dolar, İngiltere ve Fransa'da yaklaşık 10 dolar olmasına karşılık, Türkiye'de sadece 1.66 dolardır. Belki satın alma gücüne göre ücretleri dikkate aldığımızda bizim lehimize kısmi bir düzelme görülse bile, aradaki fark çok büyüktür. Bu da hükümet politikalarından ziyade ekonominin gelişmişlik düzeyi ve işgücünün verimliliği gibi unsurlarla çok daha yakından ilgilidir.

Özetle belirtmek gerekirse açık olarak ifade edilen ya da edilmeyen çok sayıda engel söz konusudur.

Diğer Sorunlar

Türkiye gibi henüz uluslaşma sürecini bütünüyle çözdüğünden emin olmayan bir ülkenin, AB gibi ulus ötesi oluşumlara açılması bir takım yeni sorunları da beraberinde getirecektir. Örneğin bugüne kadar bize egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu öğretilmiştir. Üyelik halinde, egemenlik haklarının bir kısmının uluslar üstü bir kuruma devredilmesine alışmamız gerekecektir. Nitekim bu konudaki hassas çevreler, başlangıçtan itibaren Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda muhalif bir tavır almışlardır. Ancak bu çevrelerin egemenlik konusundaki düşünceleri-

2) MESS, *Dünyada ve Türkiye'de Rekabet*, Mayıs 1997, s.47.

ne bugünkü dönüşüm süreci içinde tümüyle hak vermek oldukça güçtür. Bugün her şeyden önce dünya değişmektedir. Artık 19. yy şartları içerisinde yaşamıyoruz. Dolayısıyla bazı kavramların günümüzün gerekleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesinde fayda vardır.

Öte yandan daha önce de belirtildiği gibi Türkiye çok büyük bir ülke; nüfusu da hızla artmaya devam ediyor. AB kurumlarında ise gerek oy, gerekse parlamenter ağırlığı nüfusa göre belirlenmektedir. Ayrıca hâlâ bir takım önemli kararlar oy birliği ile alınmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin egemenlik haklarından vazgeçtiği alanlar oldukça sınırlı olacaktır.

Yine bir takım değerlerin erozyona uğrayacağı şeklinde eleştirilere de katılmak mümkün değildir. Nitekim AB'nin üyesi değiliz; ancak, bu konuda hızlı bir değişimi yaşamaktayız. Muhtemelen gelecekte de bu değişim süreci AB'ye üye olsak da olmasak da hızlanarak devam edecektir.

Öte yandan Avrupa Birliği gibi giderek hem genişleyen hem de derinleşen bir birliğin dışında kalmanın bu blokların egemenliğinin arttırdığı dünyada yepyeni bazı sorunları getireceği de açıktır. Özetle Türkiye'nin Toplulukla ilişkileri çok yönlü endişeleri de beraberinde getirmektedir.

Alternatifler ve Beklentiler

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunduğu 14 Nisan 1987 yılındaki dünya düzeni, bugün büyük ölçüde yıkılan duvarların altında kalmıştır. Dolayısıyla yıkılan duvarlarla birlikte Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde kullandığı kozlar da büyük ölçüde değişmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunduğu 14 Nisan 1987 yılında, tam üyeliğin kolay olmayacağını biliyordu. Nitekim dönemin başbakanı Turgut Özal bunun "uzun ince bir yol" olduğunu açıkça dile getirmişti; ancak, Türkiye bugünkü gibi üyelikten ümitsiz değildi. Temkinli olarak tanınan bir takım kişiler dahi bu işin 10 yıllık bir sürenin sonunda gerçekleşeceğine inanmaktaydılar.

1987'de, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin iki kutuplu dünya düzeni devam etmekteydi. Her ne kadar bloklar arasında bir yumuşama ve silahsızlanma süreci başlamış olsa bile, AB ülkeleri için Sovyet tehdidi devam etmekteydi. Türkiye ise elinde tuttuğu kalabalık bir ordu ile Avrupa'nın savunmasında önemli bir rol üstlenmekteydi. Hatta 1988 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı Avrupalıları, bizi Topluluğa almadıkları takdirde, NATO'dan çıkmakla bile tehdit ediyordu.

Bu sebeple başta bölünmüş Almanya olmak üzere, Topluluk ülkeleri, Türkiye ile ilişkilerinin bozulmasını istemiyorlardı. Ancak 1989'da korkunç bir süratle duvarlar yıkıldı. 1989'da iki Almanya birleşti ve Kızılordu Doğu Avrupa ülkelerinden çekildi. Kısa bir süre sonra da eski düşmanlar AB'ye tam üyelik için sıraya geçtiler. Artık Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO'nun kuruluş amaçları ortadan kalkmıştı. Dolayısıyla güvenlik açısından Türkiye'ye eski ihtiyaçları kalmayan topluluk ülkelerinden, 1990'lı yıllarda soğuk duş etkisi yapan açıklamalar gelmeye başladı.

Ancak bu arada çok kısa bir süre, Körfez Savaşı döneminde Topluluk ile aramızda sıcak bir hava dolaşmaya başladı. Çünkü Türkiye'nin izlediği politikanın Batı'nın çıkarları açısından ne derece önemli olduğunu yeniden fark ettiler. Bu arada kısa bir süre üyeliğe yönelik olarak da olumlu bir hava verilmeye çalışıldı; ancak savaşın hemen akabinde her şey yeniden unutuldu; Savaşın ekonomimize açtığı yaraların sarılmasında da, dış dünyadan her hangi bir destek gelmedi. Savaş sürecinde "bir koyup üç almak" düşüncesiyle Amerika başta olmak üzere Batıyla tam bir ittifak içinde çalıştık; ancak "bir koyduk, akabinde beş verdik".

Yine kısa bir sürede Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin yakınlığından faydalanmak arzusundaki Batılıların yaratmış olduğu sıcak hava söz konusu oldu. Çünkü özellikle Azerbaycan gibi petrol yatakları üzerinde bulunan bir ülkenin başında Elçibey gibi Türkiye'ye olağanüstü bağlı liderler vardı. Bu ülkelerin Türkiye'ye yönelik umutları ve beklentileri vardı. Batılılar bunu kullanmak için bu dönemde Türkiye'ye yaklaştılar. Ancak bu da çok sürmedi. Türkiye'nin 1990'lı yıllarda sadece içeride değil, dış politikada da göstermiş oldukları beceriksizlikler, bu ülkelerdeki Türkiye'ye yakın liderleri yalnız bıraktı ve bu ülkeleri Türkiye'den uzaklaştırdı. 2000'li yılarda ise artık Batılı ülkeler Orta Asya'daki pazarlara girmek için eskisi kadar Türkiye'ye ihtiyaç duymuyorlar. Hatta bazılarının buradaki Cumhuriyetler ile ilişkileri Türkiye'den çok daha ileridir denilebilir. Dolayısıyla Avrupa'nın bu bağlamda da Türkiye'ye ihtiyacı kalmadı.

Öte yandan Batıya karşı kullandığımız bir başka koz da, Türkiye modelinin başarısız olması halinde, bu modeli benimseyen başka Müslüman ülkeler arasında İran modelinde olduğu gibi alternatif modellere yönelme eğilimlerinin artacağı şeklindedir. Bu da petrole bağımlı Batılı ülkelerin çıkarlarının tehdit edilmesi anlamına gelmektedir. Oysa laik, serbest piyasa ekonomisi ile batılı tarzda demokrasiyi benimseyen ve bu yolda sanayileşen tek Müslüman ülke olan Türkiye modelinin başarılı olması, başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere, diğer Müslüman ülkelerde de bu yoldaki gelişmeleri teşvik edecektir.

Ancak bütün bunlara rağmen, mevcut gelişmeler, Türkiye'nin önündeki AB'ye tam üyelik kapısının daha çok kapanma eğilimi içerisinde olduğunu göstermektedir. O halde bundan sonra Türkiye ne yapabilir? Türkiye'nin Topluluk dışındaki alternatifleri nelerdir? Örneğin uzun vadede Türk Cumhuriyetleri ile bir konfederasyon kurulabilir mi ve Topluluk dışında bir başka ittifaka yönelebilir mi?

1990'lardaki yeni dünya düzeni, dezavantajların yanında Türkiye için bir takım yeni avantajları da getirmiştir. Bunların başında da eski Sovyetler Birliğindeki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları gelmektedir. Daha önce de belirtildiği şekilde, başlangıçta bu ülkeler uluslararası arenada Türkiye'nin siyasi prestijini arttırmıştır. Hatta yine bu Cumhuriyetlerin ilk bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde Batı'da bazı yayın organlarında "Türk imparatorluğu mu doğuyor?" şeklinde yorumlar yapılmaya başlanmıştır.

Bugün Bağımsız Devletler Topluluğu içinde en düşük milli gelire sahip olan bu Cumhuriyetler de halkın çoğu kendini hâlâ Özbek, Kırgız, Kazak diye tanımla-

maktadır. Bir diğer ifade ile bir Türk birliğini destekleyecek ulus bilincinden ziyade, daha yerel aşiret bilincinin yaygınlığı göze çarpmaktadır.

Ayrıca Türkiye'nin bu Cumhuriyetlere yönelik plansız, programsız yaklaşımı, sorumsuz vaatleri, Türkiye'ye yönelik güveni büyük ölçüde sarsmıştır. Büyük sıkıntılar içinde olan bu Cumhuriyetler, başta ABD ve Rusya olmak üzere doğrudan Batılı ülkeleri ile temasa geçerek, kendi sorunlarına çözüm arayışına girmişlerdir. Bir diğer ifade ile, plandan projeden yoksun, "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" türü, iç politikada çokça kullanılan vaatler, dış politikada, maalesef bu kadar ortak kültürel paydamız olan devletleri bırakınız yaklaştırmayı; tam aksine uzaklaştırmıştır. Ancak şurası bir gerçek ki, AB ile ilişkilerimizde engel olan din, kültür, kimlik gibi unsurlar, bu Cumhuriyetlerle ilişkilerimizde tam aksine avantaj olmaktadır. Dolayısıyla beceriksiz politikalar bizim Cumhuriyetlerle olan bağlarımızı silemez; dolayısıyla onlar bizim her zaman dış politikamızda özel bir yere sahip olacaklardır. Burada sorun tarafların mevcut bağlarını en iyi şekilde değerlendirmeleridir.

Ancak bu bağın mevcudiyeti, bu Cumhuriyetleri, AB'nin alternatifi haline getirmez; getirmemiştir de. Çünkü bir pazar olarak Orta Asya'daki Cumhuriyetler, hiç bir zaman dünyanın istikrarlı ve satın alma gücü yüksek pazarını telafi edemezler. Öte yandan Türkiye'deki çıkar grupları, Türk Cumhuriyetlerine ilginin gerekliliğini vurgulasalar bile, hiç bir zaman Batı Avrupa pazarını riske atacak bir tutumu benimsemeyeceklerdir. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri AB'nin alternatifi olarak değil, tam aksine bizim hiç bir zaman ihmal etmememiz ve Toplulukla ilişkilerimizde her zaman gözetmemiz gereken bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

Bunun dışında Türkiye önümüzdeki dönemde "İslam birliği" içinde yer alabilir mi? Her şeyden önce ortada bir İslam birliği yoktur. Kurulması da şu aşamada pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü bölgesel entegrasyonun aşiret devlet aşamasında ortaya çıktığı bugüne kadar görülmemiştir. İslam ülkeleri denilen ülkeler son derece ilkel bir üretim aşamasındadırlar. Bırakın uluslararası pazarlar için üretim yapmayı, çoğu kendi pazarları için bile üretim yapacak durumda değildir. Yine çoğunluğu sınırlı sayıda doğal kaynağa bağımlıdır. Bir çoğunun parası vardır; ancak gelişmiş bir ekonomik düzeni yoktur. Dolayısıyla ortada belirli gruplara dayanan, örgütlü, farklılaşmış toplumsal yapıları yoktur. Doğal olarak yönetim üzerinde, uluslararası entegrasyon gibi bir konuda toplumdan gelen baskıda yoktur.

Sanayileşmenin, çoğulculuğun, demokrasinin olmadığı toplumlarda, merkezi otoritenin temsilcisi olan krallar, başbakanlar, asker ve sivil bürokratlar tek karar organı haline gelirler. Böyle bir toplumda da bölgesel bütünleşme, bütünüyle onların siyasi kararlarına bağlı hale gelir. Ayrıca ömür boyu iktidarı garantilemiş bu seçkinler, neden koltukları tehdit edecek böyle bir karar versinler?

Öte yandan bu ülkelerde seçkinler bütünleşmeyi öngören kararlar alsalar bile, uzun vadede böyle bir birliğin AB örneğinde olduğu gibi varlığını sürdürmesi son derece güçtür. Çünkü iktidar kişiye bağlıdır; dolayısı ile ihtilale veya başka bir biçimde iktidardaki kişinin değişmesi ile birlikte, o ülkenin birliğe üyeliği de tehli-

keye girebilir. Bölgesel bütünleşme bakımından son derece önemli olan, uluslararası pazarlar için üretim yapan örgütlü çıkar gruplarının olmaması bu birlikleri kişilere bağlı kılacaktır.

Nitekim benzer durum 15 Haziran 1997'de resmen ilan edilen D-8'ler için de geçerlidir. Her şeyden önce şunun belirtilmesi gerekir: D-8'ler Nijerya, Malezya, Endonezya, Türkiye, Bangladeş, İran, Mısır ve Pakistan'ın bir araya gelerek amaçları gelişmek olan bu sekiz ülkenin kurmuş oldukları bir işbirliği teşkilatıdır. Türkiye'nin bu ülkelerle ticaretini geliştirebilmesi açısından olumlu bir teşebbüstür. Ancak bu teşebbüsün gelişerek, AB örneğinde olduğu gibi bir yapılanmaya gitmesi yukarıda sıralanan gerekçelerin de etkisi ile oldukça güçtür.

Ayrıca coğrafi konum itibari ile son derece dağınık, pazar olarak da yetersizdir. 1995 Dünya Bankası Kalkınma Raporuna göre bu sekiz ülkenin GSYH'ları 610 milyar dolar civarındadır. Oysa bu dönemde ABD'nin GSYH'si 6260, Japonya'nın 4214 milyar dolardır. Avrupa Birliğinin ise 1995'deki GSYH'si 6808 milyar dolardır. Benzer durum kişi başına düşen milli gelir için de geçerlidir. AB'de bu oran 20 bin dolar civarında iken D-8'lerde 1500 dolar civarındadır.

Yine D-8'ler sadece gelir değil, yüzde 57'lik okuma yazma oranı ile, eğitim düzeyinin çok düşük olduğu bir grup. Oysa sanayileşme demokrasi ve çoğulculuk gibi kavramlar olmadan, Avrupa'da "iyi Avrupalılar"ın talepleri doğrultusunda bir birlik ortaya çıkmamışsa (çünkü Avrapa'yı birleştirmek isteyen iyi Avrupalılar Orta Çağda da vardı), İslam ülkelerinde de bu günkü yapı içerisinde, sağlam temeller üzerinde oturan etkili bir birliğin ortaya çıkması mümkün gözükmemektedir.

Öte yandan Türkiye'nin öncülüğünde kurulan bir başka organizasyon da KEİ (Karadeniz Ekonomik İşbirliği) AB'ye alternatif bir Pazar olabilir mi? Aslında yukarıda İslam ülkeleri birliği için söylenen bir çok şey KEİ için de geçerlidir. AB gibi iddiaları olan bir teşebbüs değildir; bir tür serbest ticaret antlaşmasıdır. Kurulduğu tarihten itibaren de pek fazla gelişme kaydettiğini söylemek güçtür. Türkiye için AB'nin bir alternatifi olabilir mi sorusu bile KEİ için pek anlamlı değildir; ancak özünde iyi kullanılabilirse Türkiye'nin dış ticaretinin gelişmesine katkıda bulunabilecek olumlu bir teşebbüstür.

Buna karşılık bazı Türkiye karşıtı lobilerin çok etkin olduğu ABD ile ittifakta da pek rahat olamayacağına göre, Türkiye ne yapacaktır?

Öte yandan Türkiye'nin tarihsel olarak bir yönetim yada toplum modeli tercihi var. Türkiye'de bu bazı kurumların resmi ideolojisi haline gelmiştir. Ayrıca Türkiye'de kalabalık bir modernize olmuş grup tercihini batılı tarzda toplumdan yana koymuştur. Ayrıca Türkiye'nin batılı bir takım değerleri kendisine ilke edindiği devletin en başındaki yetkili ağızlardan ifade edilmiş ve Avrupalıların tüm itirazlarına rağmen bu görüş sürdürülmektedir. Ayrıca bu gün Türkiye'nin ihracatının yarısından fazlası AB'ye yapılmaktadır.

Dolayısı ile özellikle ihracatımız içindeki AB'nin payı bizim Topluluk ile ilişkilerimizde kolayca vazgeçemeyeceğimiz bir bağın mevcudiyetini gösteriyor. Ancak bu bağın kopmasının kolayca mümkün olmadığı gibi, tam üyeliğe dönüşmesi de

mümkün gözükmüyor. Sonuçta taraflar bir ara çözüm olarak gümrük birliğini uygulamaya geçirdiler.

Gümrük Birliği ve Sonrası

Türkiye daha önce imzalanmış olan Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'ün öngörüleri doğrultusunda Avrupa Birliği ile bir gümrük birliği kararına imza attı. 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi kararı özde taraflar arasında malların serbest dolaşımında gümrük vergilerinin kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulanmasını öngörmektedir.

AB-Türkiye Ortak Konseyi'nin almış olduğu karar ana başlıklarıyla şu konuları içermektedir:

- *Malların serbest dolaşımı ve ticaret politikası*: Avrupa Birliği ve Türkiye aralarında, gümrük birliğinin başlangıç tarihi olan 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren, sanayi mallarının dolaşımında gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin kaldırılması öngörülmektedir. Ayrıca ticaretin önündeki miktar kısıtlamaları ile eş etkili vergilerde kaldırılacaktır. Ancak bazı mallarda istisnalar ve üçüncü ülkelerle ilişkilerde bir geçiş dönemi de öngörülmüştür.

- *Yasaların yakınlaştırılması*: Fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması ve rekabet kurallarına uyulması için karşılıklı yasaların yakınlaştırılması öngörülüyor. Haksız rekabet yaratacak devlet yardımları dahil her türlü uygulamanın belirli süreler çerçevesinde kaldırılması öngörülüyor. Ayrıca Türkiye içeride de AB menşeili mallara fazla vergi uygulayamayacak ve iki yıl içinde de devlet tekelleri kalkacaktır. Kamu alımlarında karşılıklı açılma öngörülmektedir.

- *Kurumsal Hükümler*: Ortaklık Antlaşmasının 24. maddesi uyarınca, taraflar arasında bilgi ve görüş alışverişini sağlayacak, AT/Türkiye ortaklık komitesi gümrük birliği kurulacaktır.

Öte yandan gümrük birliği kararlarıyla bağıntılı olarak ortaklığın geliştirilmesi ve mali işbirliğine yönelik olarak da bir deklarasyon yayınlanmıştır. Ortaklığın geliştirilmesinde taraflar arasında siyasi diyalogun geliştirilmesi bu amaçla tarafları karşılıklı olarak bir araya getirmek amaçlanıyor. Tüketicinin, çevrenin korunması, haberleşme, bilim ve kültür gibi alanlarda işbirliği; uyuşturucuya karşı da ortak mücadele öngörülüyor.

– *Mali yardımlar*: AB'nin gümrük birliği çerçevesinde Türkiye'ye sağlanması öngörülen mali yardımlar ise şunlardır:

1. Avrupa Birliği'nin bütçe kaynaklarından 1.1.1996 tarihinden itibaren başlamak üzere 5 yıl süre için 375 milyon ECU.

2. Halen yürürlükte bulunan Akdeniz programı çerçevesinde (1992-1996) 300-400 milyon ECU.

3. Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarından 1.1.1996 tarihinden başlayarak 750 milyon ECU proje kredisi.

Aslında yukarıda anılan kredilerin dışında da Türkiye bazı ek krediler beklen-

tisi içinde olmuştur. Örneğin Akdeniz Fonundan 5.5 milyar dolar gibi. Ancak gümrük birliği sonrası geçen süre şunu göstermiştir: Bırakınız ek mali yardımları, mali işbirliği çerçevesinde tarafların altına imza attıkları yardımlar bile Avrupa Parlamentosunun Türkiye'nin insan haklarında yeterince duyarlı olmadığı gerekçesiyle, engellemeleri dolayısıyla, Türkiye'ye verilmemiştir.

Öte yandan bugüne kadar görülmedik bir tarzda Türkiye pazarı Avrupa mallarına açılmıştır. AB'den ithalat çok büyük ölçüde artmıştır. Bunun yanında AB'ye yönelik gümrük vergilerinin kaldırılması sebebiyle, her yıl önemli miktarda vergi kaybına uğramaktadır.

Buna karşılık AB bugüne kadar Akdeniz ülkeleriyle gümrük birliğini tesis etmeden önce, onları büyük mali yardımlarla tam üyeliğe ve gümrük birliğine hazırlamıştır. Bugünde Yunanistan, Portekiz gibi Akdeniz ülkeleri Topluluk bütçesinden her yıl 3 milyar dolar civarında yardım almaya devam etmektedir.

Bir diğer ifade ile AB, Türkiye ile gümrük birliğinin getirdiği avantajları kullanıyor; oysa diğer emsal ülkelere uyguladığı mali sorumluluklarını yerine getirmiyor. Şüphesiz bunda Türkiye'nin de kusurları var; ancak bugün kamuoyunun düşüncesi, Avrupa bunu işine geldiği için böyle yapıyor şeklinde.

Kısaca belirtmek gerekirse aradan geçen süre içinde şu ortaya çıkmıştır: Türkiye gümrük birliğinden kâr değil zarar ediyor. Örneğin gümrük birliği öncesinde Türkiye'ye Avrupa Birliğinden yabancı sermaye girişinin artacağı beklenilmiştir. Ancak tam aksine gümrük birliği sonrasında, Türkiye'nin içine düştüğü istikrarsızlıkların etkisiyle yabancı sermaye girişi artmak yerine tam aksine azalmıştır. Öte yandan dış ticaret açığı büyük oranda artmıştır. Ortak gümrük tarifesi sonucunda üçüncü ülkelerden ucuz girdi elde edilememesi sonucunda, girdi maliyetleri artmıştır ve bu da rekabet gücünü düşürücü etki yapmıştır.

Şüphesiz gümrük birliğinin bazı olumlu etkileri de olmuştur. Örneğin gümrük birliği öncesinde Türkiye'de bir takım işletmeler yeniden yapılanma çalışmalarına girmişlerdir.[3] Yine DPT'nin hazırlamış olduğu 8. Kalkınma Planı'na göre, "Gümrük birliğinin yürürlüğe girdiği 1996 yılından bu tarafa, Türk sanayii rekabet konusunda kayda değer bir performans göstermiştir. Sanayi sektöründen, otomotiv hariç, gümrük birliğine ilişkin önemli bir şikayet gelmemiştir." Ayrıca rekabetin uzun vadede getireceği başka olumlu etkileri de olacaktır.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde kültürel unsurlar bir engel olarak daha çok öne çıkmaktadır. Yıllardır Batılıların önyargılarını yıkıp kendimizi anlatmaya çalışıyoruz; ancak yaklaşmak için mücadele ettikçe uzaklaşıyoruz. Oysa Norveç, birincisi 1970'lerde, diğeri 1990'larda iki defa Topluluğa tam üye olarak kabul edildi, ancak, Norveç halkı Avrupa Birliğine üyeliği referandumda iki defa reddettiği için Norveç AB dışında kaldı. Dolayısıyla burada asıl sorun Türkiye'de refah düzeyini Norveç halkının düzeyine getirebilmektir. Biz o noktaya geldikten sonra onlar is-

3) Veysel Bozkurt & S. Aytaç, *Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Araştırma Geliştirme*, Istanbul: Tügiad Yayınları, 1996.

tese de, belki biz hayır diyeceğiz. Bugüne kadar büyük ekonomik başarılar gösteren ülkeler sadece Avrupa Birliği fonlarından sağlanan yardımlarla değil, kendi insan kaynaklarını en iyi değerlendirerek adeta mucizeler gerçekleştirdiler. Benzer durum başka ülkeler için niçin olmasın.

BALKAN GELİŞMELERİ VE TÜRKİYE: 1990'LI YILLAR

*Dr. Irfan Kaya Ülger**

Balkan coğrafyasından 1989 devrimlerinin ardından daha önceden öngörülmeyen boyutta gelişmeler kaydedildi. Bölgedeki gelişmeler aslında global düzeyde Doğu-Batı çekişmesinin yansımasından farklı bir şey değildi. 1981 yılında Polonya kökenli Papa II. Jean Paul'ün Katolik dünyanın ruhani lideri seçilmesinin hemen ardından Polonya'da Dayanışma Sendikasının başlattığı grevler, Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da büyük bir değişimin ilk adımı oldu. Bu grevlerin giderek yaygınlaşacağı ve Sosyalist dünyayı yok edeceği o tarihlerde kimse tarafından öngörülmüyordu. Polonya'da başlayan olayların etkisi kısa sürede "Sosyalist coğrafya"yı etkilemeye başladı.

1989 yılında Doğu Avrupa devrimleri patlak verdi. SSCB'ye bağlı yönetimler peşpeşe iktidardan devrildiler. SSCB'nin Doğu Avrupa ile organik bağlantısı ortadan kalktı. Çok geçmeden Sosyalist Bloktaki çözülme merkezi de etkilemeye başladı. SSCB, 1991 sonuna kadar geçen süre içinde kendini oluşturan 15 Cumhuriyetin bağımsızlık ilanı ile ortadan kalktı.

Tüm bu gelişmeler, Balkan coğrafyasını da etkiledi. Önceden Varşova Paktı üyesi olan Romanya ve Bulgaristan, bu örgütün ortadan kalkması ile kendilerini bir anda tanımadıkları bir dünyanın ortasında buldular. Soğuk Savaş döneminde sosyalist dünyanın Batı'ya en yakın ülkesi olan Yugoslavya, kendi özgül koşullarının ve 1989 devrimlerinin etkisiyle 1991 ortasından itibaren dağılmaya başladı. Gelişmeler dışa kapalı monolitik bir yapıyı ayakta tutmaya çalışan Arnavutluk'u bile etkiledi. Bu ülkede 1992 yılında komünist yönetim yıkıldı.

Çeklerin ve Slovakların 1918 yılında başlayan sorunlu beraberlikleri, 1992 yılında Çekoslavakya'nın barışçı bir şekilde Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak ikiye ayrılması ile neticelendi.

* Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim elemanı.

Etnik, dini ve kültürel bakımdan dünyanın en karmaşık bölgelerinden olan Balkanlarda 1989 devrimlerinin yarattığı sarsıntılar günümüzde de devam ediyor. Yeni dünya koşullarında eski Varşova Paktı üyesi ülkelerden Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti[1] gibi Orta Avrupa ülkeleri yönünü Batıya çevirip, Batılı örgütlenmeler içerisinde yer alma çabasına girerken, Balkan devletleri bir yandan yeniden yapılanma, öte yandan etnik/dinsel sorunların çözüm arayışına girdiler.

Bu çalışma Balkan coğrafyasında 1990'lı yıllarda meydana gelen olayların analizini yapmayı ve Türkiye'nin Balkan gelişmelerine ilişkin tutumunu irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın odağında Balkan gelişmeleri bulunduğu için, "Türkiye'nin Balkan Politikası" gibi iddialı bir isim kullanılmaktan kaçınılmıştır.

Balkanların sınırlarının nereden başlayıp nerede bittiği tartışmalı olmakla birlikte, bu konuda genel bir konsensus oluşmuştur. Eski Yugoslavya ardılı devletlerle Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye'nin Trakya bölümü, Romanya ve Bulgaristan'ı içine alan bölgenin Balkanları oluşturmaktadır. Bununla birlikte uyandırdığı olumsuz çağrışımlar nedeniyle son dönemde Balkan kelimesi yerine, Güneydoğu Avrupa'nın tercih edildiği gözlemlenmektedir. Burada öncelikle bölgenin aktüel sorunları arkapalanları ile birlikte ele alınacak, ardından Türkiye'nin Balkan gelişmeleri karşısındaki resmi tutumu ortaya konulacaktır. Kuşkusuz burada bölgeye genel bir bakış sözkonusudur; bu nedenle, bölgenin tüm sorunları yerine, azınlıklar, etnik sorunlar, uluslararası toplumla bütünleşme çabası gibi önde gelenleri üzerinde durulacaktır. Balkanların diğer sorunları esasen bunların türevi niteliğindedir.

Azınlık Sorunları

Azınlık basit bir tanımla, bir devlet içinde ülke nüfusunun geriye kalanına göre daha az olan grup demektir. Günümüz dünyasında azınlık sorunlarını en karmaşık biçimde yer aldığı coğrafyalardan biri, belki de en başta geleni Balkanlardır. Bölgede temelleri Ortaçağa kadar uzanan azınlık sorunları, Varşova Paktı ve Yugoslavya'nın dağıldığı yeni dünya koşullarında daha bir alevlenmiş vaziyettedir. Bu durum doğallıkla dünyanın dikkatinin bölge üzerinde odaklanmasına neden olmaktadır. 1990'lı yılların ilk yarısına damgasını vuran Bosna Hersek iç savaşının ardından, Balkanlar 1998 ve 1999'da Kosova sorunu, içinde bulunduğumuz dönemde ise Makedonya gelişmeleri nedeniyle uluslararası toplumun gündemindedir. Balkanlarda bir çatışma olasılığını sürekli canlı tutan dev boyutlu ihtilaflar vardır. Bunların önde gelenlerini Bosna, Kosova, Epir, Makedonya, Transilvanya ve Dobruca olarak sıralamak mümkündür. Tüm bu ihtilafların bir boyutuyla tarihin mirası olduğuna kuşku yoktur. Ortak olan nokta; bunların hemen hepsinin doğrudan veya dolaylı olarak azınlık sorunları ile bağlantısının bulanmalarıdır.

1) Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti 1999 Mart ayında NATO'ya üye oldular. Adı geçen ülkelerin AB ile 30 Mart 1998'de başlayan tam üyelik görüşmelerinin ise 2002 yılında katılma anlaşması ile sonuçlanması bekleniyor.

Bölgede bulunan tüm etnik gruplar ve uluslar, bir şekilde azınlık tanımı içerisine giriyorlar. Üstelik bu durum, salt bugüne özgü ve yeni bir gelişme de değil. Balkanlar'ın minyatür bir örneği olan eski Yugoslavya, "azınlıklar mozayiği" görünümündeydi. Bu ülkenin dağılmadan önceki son verilerine bakıldığında hiçbir etnik grubun ülke sınırları içinde çoğunluk oluşturmadığı görülmektedir. En kalabalık ulus olan Sırplar bile, ülke genel nüfusu içinde %30 oranla azınlık konumundaydı.

Dağılma öncesinde Yugoslavya'yı oluşturan 6 Cumhuriyetten sadece Sırbistan'da çoğunluk oluşturan Sırplar, öteki cumhuriyetlerde yani Makedonya, Bosna Hersek, Hırvatistan ve Slovenya'da azınlıkta bulunuyorlardı. Sırbistan'a bağlı özerk bölgelerden Voyvodina'da çoğunluk oluşturan Sırpların, diğer özerk bölge olan Kosova'da nüfusa oranı yüzde 5-8'ler mertebesinde seyrediyordu.

Günümüzde Bosna Hersek, Makedonya, Romanya, Kosova ve Voyvodina gibi diğer ülkelerde ve bölgelerde de değişen oranlarda azınlık sorunları var. Hatta kimi yerlerde, örneğin Kosova'da, azınlıkta bulunanların çoğunluk üzerinde tahakküm kurması gibi, "apartehid"[2] benzeri uygulamalar yaşanmıştır.

Nitekim uluslararası ilişkiler uzmanları, azınlık sorunlarının çok farklı kombinezonlarla ortaya çıkabileceğini dikkate alarak azınlığı, ".. bir ülke toplumunun geriye kalanından belirgin bir bizimde farklı özellikler gösteren ve geleneklere sahip olan ve bunları korumak isteyen ve de hakim grup niteliği taşımayan grup"[3] olarak tanımlamaktadırlar. Azınlığın daha geniş bir tanımı ise şu şekildedir: "Etnik, dil ya da din yönünden bir takım özellikleriyle başkalarından ayrılan,ülke nüfusunun yarısından azını oluşturan, en büyük grup içinde yer almayan, içinde yaşadığı ülke devletinin yurttaşı olan, kendi içinde dayanışması, özelliklerini sürdürme iradesi bulunan ve çoğunlukla gerçekte (de facto) ya da hukuken (de jure) eşitlik arayan bir grup."[4]

Bu tanımı esas alarak Balkan ülkelerinin fiili durumunu incelediğimizde ortaya oldukça ilginç bir tablo çıkmaktadır. Bölge devletlerinde veya bir zamanların otonom bölgeleri olan Voyvodina ve Kosova'da çoğunluk olarak yaşayanlar azınlık tanımına girebiliyorlar.

Sadece eski Yugoslavya Cumhuriyetleri değil, Balkanlar'daki diğer devletler de azınlıklar bakımından karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Resmi verilere göre, Bulgaristan'da azınlıkların genel nüfusa oranı yüzde 13.7 civarında. Bu rakamın % 10'unu Türkler, geriye kalanını ise diğer hir Müslüman azınlık olan Pomaklar ve Romanlar[5] oluşturmaktadır. Arnavutluk'ta Yunanlılar, Romanya'da Macarlar en

2) Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Beyazların iktidarda olduğu dönemde azınlıkta olan beyazların çoğunluk üzerindeki hükümranlık kurduğu sistem "apartehid" olarak isimlendirmiştir.
3) Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s.457
4) Türkkaya Ataöv, 'Azınlıklar üstüne bir deneme' *SBF Dergisi*, Cilt.42, 1987, ss.49-66.
5) Roman tabiri çingene yerine kullanılmaktadır.

büyük azınlık grubunu meydana getiriyorlar. Nüfusunun % 7.1'i Macar kökenli olan Romanya'da, geriye kalan 15 etnik grubun genel nüfusa oranı ise % 2'lerde seyrediyor.

Hiç kuşkusuz azınlık sorunları bakımından eski Yugoslavya coğrafyası, yani Yugoslavya ardılı Cumhuriyetlerin fiili durumu, daha karmaşık bir görünüm taşımaktadır. Birbirinden çok farklı etnik/dini toplulukların yüzyıllar boyunca içiçe varlığını sürdürdüğü bölge, günümüzde, Fransız devrimi ürünü milliyetçiliğin yeni bir dalgası ile karşı karşıyadır. Bölgede hem tüm etnik grupları tatmin etmek, hem istikrarı sağlamak mümkün görünmüyor.

Nitekim, Yugoslavya'da da istikrar kimi ulusların kurucu ulus statüsünden dışlanması ile sağlanmıştır. Tito yönetiminin son yıllarında başlayan etnik gerilim, 4 Mayıs 1980'de Tito'nun ölümünün ardından daha da tırmanmıştır.

1990 verilerine göre, Yugoslavya içinde yaşayanların üçte birini Sırplar oluşturuyordu. Sayı bakımından ikinci sırada Hırvatlar, ardından da kendilerine Cumhuriyet statüsü tanınmamış olan Arnavutlar geliyordu. Boşnaklar, Karadağlılar, Slovenler ve Makedonlar, Tito Yugoslavya'sında ulus statüsü yönetim tarafından resmen kabul edilen diğer uluslardı.[6]

Bunların dışında kalan etnik gruplar ise ülke nüfusunun yüzde 10'unu oluşturuyordu. Büyük çoğunluğu Sırbistan içinde yaşayan ve yönetim tarafından "milliyet" olarak isimlendirilen azınlıklar Arnavutlar, Macarlar; Bulgarlar, Çekler, Çingeneler, İtalyanlar, Romenler, Rutenler, Slovaklar ve Türklerden oluşuyordu. Bunların dışında kalan ulusallık ve etnik gruplar ise Avusturyalılar, Grekler, Yahudiler, Almanlar, Polonyalılar, Ukraynalılar, Ulahlar ve kendilerini Yugoslav olarak adlandıranlar şeklinde sıralanıyordu.

Tito döneminde yönetimin azınlıklara karşı daha hoşgörülü bir politika izlediğine kuşku yok. Bunun çok bilinen bir örneği de Suto Orizare kentidir. Makedonya'da 35 bin nüfuslu yerel parlamentosu olan ve tamamı Romanlardan oluşan kent, dünyanın her tarafında horlanan Romanlara, Tito yönetiminin tutumunu simgeliyordu.[7] Ancak bu örneği genelleştirmek ne derece doğrudur? Çok çetrefil olmasının yanında, başta tanım olmak üzere, bir çok konuda kavramsal sıkıntıları bulunan azınlıklar için sihirli çözüm nedir? Kimileri, 1945 sonrası Yugoslavya'da bunun başarıldığını, Yugoslav azınlıklarının Tito döneminde (1945-1980) altın çağını yaşadığını iddia ediyor.[8]

Kuşkusuz eski Yugoslavya'nın politik yaşamında kimi alanlarda ulusların eşitliği prensibine riayet edildiğini teslim etmek gerek. Bununla birlikte işbaşında bulunduğu dönemde Tito'nun bir yandan Yugoslav halklarına ulusüstü bir Güney Slav kimliği (Yugoslav) dayatması, öte yandan daha sonra parçalanmanın hareket

6) Hugh Poulton, *Balkanlar (Çatışan Azınlıklar-Çatışan Devletler)*, Çev: Yavuz Alagon, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1991, ss.107-108.
7) *Ibid.*, s.109
8) Harold Lydal, *Yugoslav Socialism, Theory and Practice*, Oxford: Clarenen Press, 1984, s. 27

noktasını oluşturacak şekilde federe birimlere kendi geleceğini belirleme hakkı (self determinasyon) tanıması, gerçekte Yugoslavya'nın ulus sorununda başarısız olduğunu gösteriyor.

1980 yılında Tito'nun ölümünden sonra alevlenen azınlık sorunları, on yıl sonra, 1990'da Yugoslavya Komünist Partisi'nin 14'ncü Olağanüstü Kongre'de "iktidar tekeline ve öncü rolü"ne son verilince yeni bir aşamaya girdi. Federe Cumhuriyetlerde etnik temelde çok sayıda siyasal parti kuruldu ve bu partiler 1990 yılı içinde Sırbistan dışında kalan yerlerde seçimleri kazandılar. Federasyon için alarm zillerinin çalması anlamına gelen bu olayın ardından yeni kabineler kuruldu. Parlamentoların kararı ile önce egemenlik, ardından bağımsızlık ilan edildi.

1991 ortasında Hırvatistan ve Slovenya, ardından Makedonya ve en sonunda da 1992 baharında da Bosna Hersek bağımsızlık ilan etti. Cumhuriyet sınırlarının uluslar arası sınır haline gelmesi, var olan azınlık sorunlarına yenilerini eklenmesine neden oldu. Sırbistan ve Karadağ dışında kalan yerlerde daha önce eski Yugoslavya döneminde ulus statüsünde olan Sırplar azınlık konumuna düştüler. Hırvatistan'da Franjo Tudjman yönetimi Krajina bölgesinden ve Dalmaçya'dan Sırpları sürüp çıkardı. Bosnalı Sırplar, anavatan Sırbistan'ın desteği ile Bosna'yı bölmek için seçimle işbaşına gelen Saraybosna yönetimine karşı ayaklandılar. Bir süre sonra Sırbistan'ın Bosnalı Sırplar ve Hırvatistan'ın da Bosnalı Hırvatlar lehine çatışmalara doğrudan/dolaylı iştiraki ile Bosna Hersek iç savaşı patlak verdi. Balkanlar tarihin kaydettiği en kanlı çatışmaların birisine sahne oldu.

1992 baharından 1995 sonuna kadar süren Bosna Hersek iç savaşında, çoğunluğu Boşnak olmak üzere 300 bin kişi hayatını kaybetti. Bir milyonun üzerinde mülteci, başta Almanya olmak üzere dünyanın değişik ülkelerine yerleşti. 1995 sonunda ABD'nin arabuluculuğu ile imzalanan Dayton Barış Antlaşması ile silahların sustuğu Bosna Hersek şimdi sakin bir dönem yaşıyor. Ancak bugünkü statükonun sürmesi büyük ölçüde çok uluslu gücün görev süresi ile ilintili. Önceleri UNPROFOR olarak adlandırılan, daha sonra ise adı sırayla IFOR ve SFOR olarak değiştirilen barış gücünün günün birinde bölgeden ayrılmasıyla çatışmaların kaldığı yerden "start" alması ihtimali endişe yaratıyor.

Yugoslavya ardılı ülkelerde Makedonya'nın da önemli azınlık sorunları var. Bu ülkede nüfusun dörtte birini oluşturan Arnavut azınlık, Kosova ve Arnavutluk'taki gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Eski Yugoslavya'nın 1974 tarihli anayasası ile özerklik statüsü daha da genişletilen, kimi hakları bakımından Voyvodina ile birlikte, Federe Cumhuriyetlerle eşit statü kazanan Kosova, 1989 yılında Sırbistan Milli Meclisi'nin kararı ile özerkliğine son verilmesinden bu yana Balkanlarda kaynayan kazan görünümünde.

1991 yılında Kosova Parlementosu'nun bağımsızlık kararının ardından fiilen işgal edilen Kosova'da İbrahim Rugova liderliği silahlı çatışma yerine tercihini pasif direnişten yana kullandı. Ancak 1997 başında ortaya çıkan ve etkinliği günden

güne artan Kosova Kurtuluş Ordusu, silahlı mücadeleyi tek kurtuluş yolu olarak kabul etti. Sırpların 1998 sonunda yoğunlaşan saldırıları ve yerli halka karşı yapılan uygulamaların etnik temizlik boyutlarına ulaşması üzerine 1999 Mart ayında NATO güçleri bölgeye müdahale etti. Halen NATO koruması altında bölgede devam eden istikrarın, Kosova'nın bağımsızlığı ile sonuçlanıp sonuçlanmayacağı bilinmemektedir. Sırbistan'a bağlı bir başka özerk bölge iken, 1989 yılında Kosova ile birlikte bu statüsünü kaybeden Voyvodina'da ise sayıları 1991 yılında 500 bin olan Macar azınlığın yarıya yakını baskı nedeniyle yerlerinden ayrılarak Macaristan'a göçmüştür.

Sırplar, günümüzde, Sırbistan dışında kalan eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinde azınlıkta bulunuyorlar. Dayton antlaşması ile Bosnalı Sırpların Bosna Hersek'te kazandıkları imtiyazlı durumları istisna kabul edilecek olursa, Sırplar halen Makedonya, Hırvatistan ve Slovenya'da azınlıktalar. Makedonya ile Sırbistan arasında, Makedonya'da kalan Sırp azınlıktan kaynaklanan anlaşmazlık, iki ülke arasında Arnavut karşıtlığı temelindeki yakınlaşma nedeniyle problem olmaktan çıktı.

Öte yandan Sırbistan'ın nüfusunun üçte birini Sırp olmayanlar oluşturuyor. Bunların içinde en kalabalık grup hiç kuşku yok ki, Kosova Arnavutları. İkinci sırada ise Voyvodina bölgesinde yoğunlaşan Macarlar yer alıyor. Ayrıca Sırbistan'ın Sancak bölgesinde sayıları 400 bine ulaşan Boşnakların da Sırbistan içinde önemli bir azınlık oluşturduğunu zikretmek gerekir.[9] Bosna iç savaşı sırasında önemli bir bölümü bölgeyi terkeden Boşnaklar, halen azınlık hakları mücadelesini sürdürüyorlar. Hırvatların Hırvatistan dışında en yoğun bulundukları yer, Bosna Hersek. Bu ülkede yaşayan Hırvatların genel nüfusa oranı %17 mertebesinde. Hırvatlar, ayrıca %2 oranında Slovenya'da bulunuyorlar. Sırpların "Büyük Sırbistan" ülküsüne benzer şekilde Hırvatların da bir ütopyası var: Büyük Hırvatistan. Franjo Tudjman döneminde Hırvatistan, günün birinde Bosnalı Hırvatların bulundukları topraklar ilhak ederek bu emelini gerçekleştirme politikasına yönelmişti. İkinci Dünya Savaşı yıllarında kurulan "Ustaşa Devleti"ni yeniden canlandırmak isteyen Tudjman, 1991 yılında Miloseviç ile Bosna Hersek'in ikiye bölünmesinin ele alındığı gizli bir görüşme yapılmış, başka konulardaki anlaşmazlık nedeniyle sonuçsuz kalmıştı. Bosna Hersek'te 1991 yılında nüfusun yüzde 44'ünü oluşturan Boşnaklar, ülkelerinde azınlıktalar. 1995 Kasım ayında imzalanan Dayton barış antlaşmasının hemen ardından sandıktan Boşnak lider Aliya Izzetbegoviç'in çıkması, Boşnakların savaş yıllarındaki kayıplara ve göçlere rağmen, Bosna Hersek'te ağırlıklarının devam ettiğini göstermiştir.

Yunanistan'da bulunan azınlıkların başlıcaları Türkler, Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlar olarak sıralanıyor. Daha çok Batı Trakya'da yoğunlaşan Türklerin sayısı yaklaşık 130 bin kişidir.[10] ve bunlar anlaşma ile tanınan azınlık haklarına Yu-

9) Bosna Dayanışma Grubu; *Sancak ve Kosova Raporu*, Istanbul, 1993, s.38.

10) Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, s.84.

nan hükümetin riayet etmemesi nedeniyle büyük sıkıntı yaşıyorlar. Arnavut ve Makedon azınlık genelde anavatan sınırlarına mücavir alanlarda yoğunlaşmış durumdadırlar. Dağlık bölgelerde bulunan Ulahlar, Türklerin ardından asimilasyona en iyi dayanan etnik topluluk olarak tanınıyor. Günümüzde 10 milyon 500 bin olan Yunan nüfusunun yaklaşık % 4'ünü azınlıklar oluşturuyor.[11] Resmi verilerde azınlıkların sayısı az gösteriliyor. Bazı durumlarda ise azınlık mensupları daha geniş haklardan yararlanmak için kimliğini gizlemeyi tercih ediyor. Hem Yunan makamlarının ülkede azınlık bulunmadığı şeklindeki iddiaları, hem de azınlıkların bir takım haklardan yararlanmak için kimliğini açıkça deklare edememesi, Yunanistan'da azınlıkların sayı olarak bilinmemesi neticesini doğuruyor. Örneğin daha çok dağlık bölgelerde yaşayan Ulahların sayısı tartışmalıdır.

Balkanlarda azınlık sorunları nedeniyle geçmişte büyük çalkantı yaşayan devletlerden biri de Bulgaristan'dır. Bu ülkede bulunan Türkler, eski rejim zamanında kimliklerini inkara ve Bulgar isimlerini almaya zorlanmışlardı. Bulgaristan'da Thedor Jivkov rejiminin yıkılıp parlamenter sisteme geçilmesi ile birlikte en büyük azınlık grubunu oluşturan Türklerin durumunda da değişiklik oldu. Günümüzde Bulgaristan Türklerinin Haklar ve Özgürlükler Hareketi, Kral II Simeon'un başbakanlığında koalisyon ortağıdır.

Bulgaristan'da genelde Yunan sınırında yoğunlaşan Müslüman Pomaklar, ikinci büyük azınlık grubunu oluşturmaktadırlar. Makedon azınlığın sayısı 200 binin üzerinde seyretmektedir. Ayrıca Bulgaristan'da daha önce göçebe hayatı yaşayan Romanlar, yeni dönemde bir yandan yerleşik hayata geçme, öte yandan kendilerini deklare etme çabası içerisindeler. Sayılarının 600 bine ulaştığı söylenen Romanlar kendi aralarında iki gruba ayrılıyorlar. Müslüman Romanlar kendilerini daha çok Türklere yakın kabul ediyor ve siyasal tercihlerini Haklar ve Özgürlükler Hareketi lehine kullanıyorlar. Buna karşılık Hıristiyan Romanların Demokratik Rom Birliği adlı teşkilatı, Demokratik Güçler Birliğini destekliyor. Bulgaristan'da ayrıca 20 bin Ermeni ve daha az sayıda Yahudi azınlık bulunuyor.[12]

Balkanlarda totaliter/baskıcı rejimin en fazla ayakta kaldığı ülke olan Arnavutluk'ta ise azınlık sorunları din kökenlidir. Ülkede yaşayanlar arasında temel ayrım dine dayanır. Nüfusun yüzde 70'i Müslüman, yüzde 30'u ise Hıristiyan'dır. Hıristiyan Arnavutların yüzde 17'sini Ortodokslar, yüzde 10'unu ise Katolikler oluşturmaktadır. Ülkede bulunan en önemli etnik azınlık Yunanistan sınırı boyunca yoğun olarak bulunan Yunanlılardır. Sayıları 57 bin olan Arnavutluk Yunanları, bu ülke ile Yunanistan arasında önemli bir anlaşmazlık konusudur. Yunanistan, ülkede bulunan Ortodoks Arnavutların da Yunan olduğunu öne sürmekte, ayrıca bunların yaşadıkları topraklarda hak iddia etmektedir. 1965 yılında Yunanistan'ın Arnavutluk sınırında açılan Kuzey Epir anıtı, bu iddianın en somut kanıtını oluştur-

11) Stefanos Yerasimus, *Milliyetler ve Sınırlar*, çev: Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.38.
12) *Ibid.*, s.41.

maktadır.[13] Arnavutluk'da bulunan bir diğer etnik azınlık ise Makedonya sınırında bulunan Makedonlardır. Bunların sayısının 20 bini geçtiği tahmin edilmektedir.

Milliyetçiliğin Yükselmesi

Balkan ulusları, iki kutuplu sistemin yıkılmasının ardından şimdilerde yeniden milliyetçilik rüzgarının etkisine kapılmış görünüyorlar. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının son döneminde ulus-devlet oluşturma işlevi çerçevesinde İmparatorlukların toprak hütünlüğünü tehdit eden milliyetçilik, Soğuk Savaş sonrası yeni koşullarda birbirinden çok farklı yönelimlere kapı aralamaktadır. Bir ara dönem olarak adlandırılabilecek 70 yılın ardından Balkan ulusları, şimdi yeniden 1911-1912'lerin defterlerini karıştırıyorlar. Eski hesapların günümüzde Balkan uluslarının politik yönelimlerini doğrudan etkilemektedir. Bunda rol oynayan temel faktör ise, hiç kuşkusuz, çoğu durumda Balkanlarda kurulan devletlerin ülke sınırlarının, milletlerin kültürel ve coğrafi sınırları ile örtüşmemesidir. Millet ile devletin sınırları arasında var olan bu farklılık, Balkan devletlerinin günümüzde dış politik yöneliminde kendini göstermekte ve etkin olarak kullanılmaktadır.

Bulgar milliyetçiliğinin ülküsü "büyük Bulgaristan"a ulaşmaktır. Son dönemde normalleşme sinyalleri göstermesine rağmen Bulgaristan'da etnik milliyetçi akım kimi alanlarda etkisini sürdürmektedir.

Eski Yugoslavya ardılı Cumhuriyetlerden Makedonya, irredentizmin hem öznesi hem nesnesi olan bir ülkedir. Bağımsızlığın hemen ardından Yunanistan'ın isim itirazı ile karşılaşan, bu nedenle uzun bir süre tanınma sorunları yaşayan Makedonya, BM'ye ancak "Eski Yugoslavya Makedonyası" adıyla üye olabilmişti. Yunanistan'ın bu itirazının temelinde eski 7. asırda kurulan Makedon devletinin 7. sınırlarının Ege Makedonya'sını kapsamasından dolayı, bugünkü Makedonya'nın ülkesel taleplerde bulunabileceği kaygısı yatmaktadır. Gerçektende bugünkü Makedonya, tarihsel Makedonya topraklarının "Vardar Makedonyası" olarak bilinen bölgesidir. Yunanistan'daki "Ege Makedonyası" ve Bulgaristan sınırları içinde kalan "Pirin Makedonyası" bu tarihsel coğrafyanın diğer bölümleridir.

Hem Bulgaristan'da hem de Yunanistan'da sayıları tartışmalı da olsa, Makedon azınlık yaşamaktadır. Bu nedenle anılan ülkeler, Makedonya Cumhuriyetinin azınlıklara ve tarihsel Makedonya topraklarına dayanarak ülkesel taleplerde bulunmasından endişe duyuyorlar.

Tito döneminde ayrı ulus kimliği kabul edilen Makedonların, hem 1918 yılında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı olarak kurulan ve 1941 Alman işgaline kadar devam eden Birinci Yugoslavya'da, hem de 1945 sonrasının Sosyalist Yugoslavya'sında, dikkat çeken bariz özelliklerinden biri, güçlü bir milliyetçi akımı bünyelerinde barındırmalarıydı. 1991 sonrası evrede Makedon milliyetçiliği dışarıda Sırp, içeride ise nüfusun dörtte birini oluşturan Arnavut karşıtlığını kullanmıştır.

13) Dönemin Yunanistan Cumhurbaşkanı tarafından açılan bu anıtın üzerinde 'Yunanistan'ın sınırları burada bitmez; Güney Epir' yazmaktadır.

Makedonya, günümüzde bir yandan toprak bütünlüğünü koruma, öte yandan tarihsel mirasına sahip çıkma niyetinde. Makedon anayasasında 1989 yılında yapılan değişiklik aslında bunu simgelemektedir. Daha önceden "Makedon, Arnavut, Türk ve diğer etnik grupların Cumhuriyeti" olarak tanımlanan Makedonya, değişiklikten sonra "Makedonların ve diğer halk ve etnik grupların cumhuriyeti" oldu.[14]

1989 ortasında Makedon liderliği çok partili yaşama geçme kararı aldı. Özellikle Yugoslavya Komünist Partisinin iktidar tekeline ve öncü rolüne son verilen 1990 Ocak ayından sonra çok sayıda siyasal parti kuruldu. Tüm Makedonları bir çatı altında toplamak isteyen irredentist Makedon milliyetçiliği, bu değişikliğin ardından siyasal arenaya parti olarak çıktı. 1990 Şubat ayında bir grup aydın tarafından Pan Makedon Harekatı (MAAK) adıyla bir siyasal parti kuruldu. Genişlemeci bir eğilim taşımamasına rağmen, partinin daha en baştan Bulgaristan'daki Makedon örgütleri ile organik ilişkiler içerisine girmesi dikkat çekti. Partinin öncülüğünde Makedonya'nın değişik kentlerinde Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan'da yaşayan Makedonlara yapılan baskıları kınamak için gösteriler düzenlendi. Haziran 1990'da ise daha aşırı eğilimli Makedonya Ulusal Birliği İçin Demokratik Parti (MBDP) kuruldu. İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün bir uzantısı olan bu partinin kuruluş kongresinde "diaspora"da yaşayan Makedonlar da hazır bulundulalar.

Sırbistan'da olduğu gibi Makedonya'da da milliyetçilik, Arnavut karşıtı tutumu ile dikkat çekti. Makedonya Arnavutlarını siyasal yaşamda temsil eden Demokratik Refah Partisi, Makedonlarca Kosova Demokratik Birliği'nin uzantısı olmakla suçlanıyordu. Tıpkı Makedon milliyetçiliğinin tüm Makedonları tek bir çatı altında toplamak için Pirin ve Ege Makedonya'sında hak iddia etmesi gibi, Bulgar ve Yunan milliyetçiliği de Büyük Bulgaristan ve Büyük Yunanistan projeleri için Makedonya'ya "açılmak" istiyorlardı. Sırp milliyetçilerinin Makedonya'yı "Güney Sırbistan" olarak kabul etmesi, sorunu daha da karmaşık hale getiriyordu.[15]

Makedonya'da yaşayan Arnavutlar 1992 Ocak ayında kendi aralarında bir referandum yaptılar. Yönetim tarafından yasadışı kabul edilen referandumda, katılımcıların yüzde 99'u otonomi lehine oy kullandı.[16] Ortaya çıkan tablo, Makedonya Arnavutlarının bağımsızlık, en azından otonomi peşinde olduklarını simgeliyordu. 1992 Nisan ayında Üsküp kentinde bir gösteri düzenleyen Arnavutlar, Makedonya'nın uluslararası toplum tarafından tanınmasının ön şartı olarak, Arnavutlara ulus statüsü verilmesini istediler.

Balkanlarda milliyetçiliğin derinden etkilediği bir başka ulus Arnavutlardır. Arnavut milliyetçiliğinin merkezi olan Arnavutluk, 1945'den 1985 yılına kadar monolitik ve tek tip bir idare altında kaldı. 1985 yılında Enver Hoca'nın ölümünün ardından, 1992 yılına kadar halefi Ramiz Alia tarafından yönetildi. 1992'de parla-

14) *Keesing's Contemporay Archives*, 1989, s.37155.
15) INAF, *The Republic of Macedonia (Rising Sun in the Balkan)*, İstanbul, 1993, ss.8-12.
16) *Time*, 18 August 1991.

menter sisteme geçen Arnavutluk'ta yapılan ilk demokratik seçimleri Sali Berisha kazandı. Yarım asra yakın süren kapalı sistemden piyasa ekonomisine geçişin yarattığı sıkıntıları aşamayan yönetim, bir süre sonra isyanla karşılaştı. Yer yer çatışmaların yaşandığı ara istikrarsızlık döneminin ardından yapılan seçimleri eski komünistlerin adayı Fatos Nano kazandı. Bir süre sonra Nano'nun da görevden ayrıldığı Arnavutluk'ta halen sıkıntılar devam etmektedir.

İçeride din ve mezhep temeline dayanan bölünmenin aşılması, Arnavutluk'ta herşeyin rayına oturması anlamına gelmeyecektir. Çünkü "diaspora" Arnavutlarından kaynaklanan sorunlar bu ülkeyi doğrudan etkilemektedir. Kosova ve Makedonya Arnavutlarını da içine alacak "Büyük Arnavutluk" projesinin mevcut koşullarda pratiğe aktarılması mümkün görünmüyor. Ancak mevcut konjonktürün hem irredentist Arnavut milliyetçiliğini, hem de buna tepki duyan Makedon ve Sırp milliyetçiliklerini körüklediğine kuşku yok.

Makedonya yönetimi, Kosova olayları karşısında sınırları içinde bulunan yerel Arnavutları tutmakta epeyce zorlanmıştı. Sırplar ise Kosova'nın özerkliğini bağımsızlığın bir adım öncesi olarak algılıyor ve karşı çıkıyorlar. Sırp milliyetçilerinin Kosova'ya ilişkin tezlerinin üç ana maddesi var. İlkin Kosova'nın Sırpların anavatanı olduğu düşüncesi geliyor. İkinci olarak Sırplar, bölgedeki demografik yapının Osmanlı döneminden bu yana planlı bir şekilde değiştirildiğini, Sırpların anavatanlarında azınlık durumuna düşürüldüğünü, anavatanın işgal altında olduğunu öne sürüyorlar. Bu düşüncesin bir doğal yansıması olarak Sırp milliyetçiliği bölgede bugünkü statüko'nun değişmesine karşı çıkıyor. Sırplara göre, Kosova sorunu Sırpların iç meselesidir ve Arnavutlar için hiçbir şekilde kendi kaderini tayin hakkından söz edilemez.[17]

Balkanların yakın tarihine damgasını vuran Sırp milliyetçiliği her ne kadar kolu kanadı kırılmış olsa da, hala canlılığını koruyor. Karadağ ve Sırbistan'dan oluşan Yeni Yugoslavya yönetiminl dış politikasında Sırp milliyetçiliğinin derin izlerini görmek mümkün. Günümüzde Sırp milliyetçiliği, Hırvatistan'ın Krajina bölgesinde yaşayan ve 1995 yılında Franjo Tudjman tarafından önemli bir bölümü sürülerek çıkarılan Hırvatistan Sırplarına ve Bosnalı Sırplara büyük ilgi göstermektedir. Büyük Sırbistan düşüncesinin iki ayağından birincisi, tüm Sırpları tek bir Sırp devleti içinde toplamak, ikincisi ise Sırpların yaşadıkları tüm toprakların Büyük Sırbistan içinde olmasını öngörmektedir.[18]

Balkan devletlerini doğrudan etkileyen başka milliyetçi akımlar da hiç kuşkusuz var. Ancak onların etkinliği Arnavut, Makedon ve Sırp milliyetçiliği boyutlarında değildir. Balkanlarda milliyetçiliği besleyen en önemli faktörlerden birinin, bu coğrafyada devlet ve millet sınırlarının birbiri ile kesişmemesi olduğuna yuka-

17) İrfan Kaya Ülger, 'Sırplara Göre Kosova Sorunu', *Avrasya Dosyası*, Cilt.3, Sonbahar 1996, ss.178-192.

18) Serbian Cronicle, January 1998, Beograd; İrfan Kaya Ülger, 'Sırbistan'da Etnik Milliyetçilik', *Avrasya Dosyası*, Cilt.3, Sonbahar 1996, ss.178-192.

rıda değinilmişti. Gerçekten de bölgede büyük idealleri olan pek çok milliyetçi akım var. Bunların her biri, 19'ncu asırdan bu yana ulus devlete ulaşma çabasında. Ancak bu hedefe ulaşılıp ulaşılamayacağı veya ne zaman ulaşılacağını kestirmek güç. Hegel, bir eserinde "uluslar nihai hedefine ulaşıncaya, yani ulus devlet oluşuncaya kadar aradan çok uzun zaman geçmiş olabilir"[19] diyor. Balkanlarda milliyetçilik, ulus devlet modelini yakalayanlar kadar, bunu bir ütopya olarak benimseyenler bakımından da canlılığını korumakta ve bölgenin politik yaşamına damgasını vurmaktadır.

Balkanlarda İşbirliği ve Bütünleşme Çabaları

Balkanlar'ın Soğuk Savaş sonrası evrede bir önemli sorunu da yeni dünya koşullarına uyum sağlamak. Balkan ülkeleri bir yanda NATO, öte yanda AB genişlemesi içinde yer almak; Avrupa-Amerika merkezli örgütlere aktif olarak katılmak istiyorlar. Bu isteğin temelinde demokratik rejimi ve ekonomik dönüşümü sağlamak, toprak bütünlüğünü korumak gibi düşünceler var. Avrupa-Amerika merkezli kurumlara katılma isteği, Balkan ülkelerinin bazılarında etnik sorunların çözümü ve yumuşatılması sürecini başlatan bir işlev görebiliyor. 1989 yılında Türkiye ile Bulgaristan'ı savaşın eşiğine getiren Türk azınlık meselesinde rejim değişikliğinin ardından alınan mesafe, Türklerin koalisyon ortaklığına kadar ulaşabilmiştir. Benzer şekilde Romanya'nın Transilvanya'da yaşayan Macar azınlık için uzlaşmacı bir çizgiye gelmesi, 1997 yılında Azınlıklar Sözleşmesini imzalaması, bu genel eğilimin yansımalarıdır.

Keza zaman zaman alevlenen Romanya ile Bulgaristan arasındaki Güney Dobruca sorununda da benzer bir etki söz konusudur. Romanya'da 1990'ların başlarında Güney Dobruca'nın yeniden anavatana katılması çağrılarının birdenbire artması, bu ülke ile Bulgaristan arasında Varşova Paktı'nın ortadan kalktığı koşullarda çatışma yaşanabileceği kaygısı yaratmıştı. 1991 Aralık ayında Romanya Cumhurbaşkanı Antenesko'nun Güney Dobruca'yı Bulgaristan'a bırakan 28 Haziran 1913'deki anlaşmanın artık geçersiz olduğu şeklindeki açıklaması, eski Yugoslavya dışında kalan yerlerde de sıcak çatışma olabileceği ihtimalini gündeme getirmişti. Ancak bu beklentiler gerçekleşmedi; hem Romanya, hem Bulgaristan, sınırın her iki yanında yaşayan azınlıklara karşılıklı biçimde kimlik, dil, din, eğitim, kültür ve siyasal yaşama katılma hakları tanıdılar. Azınlıklar Sözleşmesini Romanya 1996'da, Bulgaristan ise 1997 yılında imzaladı.

Başka Balkan ülkelerinde de benzer yönde çabalar var. Bu tutumun gerisinde yatan düşünce ise son derece net: Yeni dönemde Balkan devletleri, Avrupa-Amerika merkezli uluslararası örgütlere katılmak, uluslararası toplumla bütünleşmek istiyorlar. Vişegrad ülkeleri olarak da anılan Orta Avrupa'nın eski sosyalist ülkelerinden başlayarak NATO'nun Balkanlara doğru genişleme niyeti, Avrupa Birli-

19) G.W.F. Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History*, Cambridge, 1974, s.134.

ği'nin buna paralel bir seyir takip eden 1997 Lüksemburg zirvesinde netleşen genişleme halkaları, yeni dönemde kimi Balkan ülkelerinin çabalarının sonuçsuz kalmayacağını gösteriyor. Nitekim 1999 Mart ayında Orta Avrupa'da eski Varşova Paktı ülkelerinden Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti NATO'ya katılmıştır.

Lüksemburg zirvesinde genişlemenin birinci halkası olarak adı geçen Slovenya ile AB arasında tam üyelik müzakereleri 30 Mart 1998'de başlamış ve tamamlanma sürecine girmiştir. İkinci halkada yer alan Bulgaristan ve Romanya ile tam üyelik görüşmeleri ise 2000 Şubat ayında başlamıştır. Tüm bu gelişmeler anılan ülkelerde Avrupa ile bütünleşme ve Balkanlı olmaktan kurtulma sevinci yaratmıştır.

Zaten eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinden Slovenya ve Hırvatistan, başından beri kendilerini Balkanlardan uzak ve Avrupa'ya yakın görüyorlar. Hırvatistan, Krajina Sırplarına karşı giriştiği etnik temizlik nedeniyle 1997 yılında Avrupa Konseyi üyeliğinden ihraç edildi. Bosna Hersek'te ise belirsizlik sürüyor. 1995 Dayton antlaşması ile kurulan barışın nereye kadar gideceği ve Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin yayılma emellerine karşılık Bosna'nın toprak bütünlüğünün uluslararası güç ayrıldıktan sonra sağlanıp sağlanmayacağı bilinmiyor.

Sırbistan'da Miloseviç'in devrilmesinin ardından bu ülkede de uluslararası topluma dönme eğilimi belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. Nitekim Kuştonitsa yönetiminin savaş suçlusu olarak eski Devlet Başkanı Miloseviç'i uluslararası yargıya teslim etmesi bu tutumu net biçimde ortaya çıkarmıştır. AB genişleme stratejilerinde adı zikredilmeyen Makedonya ve Arnavutluk, daha çok ABD ile yakın işbirliği içinde bulunuyor.

Öte yandan Balkanlarda bölgesel düzeyde işbirliği çabaları devam ediyor. Ekonomik işbirliği ile başlayan süreç yeni koşullarda, Avrupa merkezli örgütlenmelerle renklilik ve zenginlik kazanmış durumda. Fransa'nın Aralık 1995'de Paris Barış Konferansı'nda ABD'nin Dayton antlaşması ile güçlendirdiği Dayton barışını takviye için başlattığı ve "istikrar, iyi komşuluk ve istikrar için dayanışma" öngören Rayamount Süreci bunun bir örneğidir. Daha çok siyasi haklara ilişkin konuları düzenleyen bu süreci, ekonomik boyutları ile tamamlayan bir diğer çaba, 5-6 Ağustos 1996'da Cenevre Toplantısında Güneydoğu Avrupa Ekonomik İşbirliği İnisyatifi adıyla kurumsallaşmıştır. Oturmuş teşkilat yapılara bulunmayan bu örgütler, Balkan devletleri tarafından bir yandan AB, NATO gibi örgütlere iltihak için bir sıçrama tahtası olarak algılanmakta, öte yandan Balkanların gerçeği olan etnik ve sınır ihtilaflarına yeni açılımlar getirmesi umulmaktadır.

Yeni dönemde Balkanları derinden etkileme potansiyeli olan başka yönelimler de var. Rusya'da zaman zaman Slav birliği projesini diriltmeyi öngören sesler yükseliyor. Slav ulusları arasında işbirliğinin boyutlarını genişletmeyi amaçlayan bu projenin geçmişi Çarlık dönemine dayanıyor. Sırplar, Hırvatlar, Slovenler ve Bulgarlar, Slav dünyasının güney kanadını oluşturuyorlar. Polonyalılar, Çekler ve Slovaklar Batı Slavları; Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar ise Doğu Slavları olarak adlandırılıyor.

Etnik bakımdan Slav olan Boşnaklar ise 15 yüzyılda İslamı benimsedikleri için bu projenin dışında kalıyor. Gerek Rusya'nin istikrarsızlığı, gerek Balkan ülkelerinin günden güne çetrefil hale gelen ekonomik ve siyasi sorunları, Slav Birliği düşüncesinin kuvveden fiile geçmesini engelliyor. Bununla birlikte, zaman zaman bu düşüncenin türevi sayılabilecek dayanışma hareketlerine Balkanlarda tanık olunabiliyor. Bosna Hersek ve Kosova olayları, belli kriterler çerçevesinde bu görüşü teyit ediyor.

Balkanları içine alan bir diğer yönelim ise din kökenlidir. Hıristiyan dünyasının iki büyük mezhebi olan Ortodoksluk ve Katolikliğin sınırları Balkanlarda birbirinden ayrılıyor. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüş; şimdiki Bosna Hersek—Hırvatistan sınırı uzunca bir süre, Katolik Batı ile Ortodoks Doğu'yu birbirinden ayırmıştı. Günümüzde de din boyutlu ayrımda bu fay hattı varlığını koruyor. Bosna Hersek'in doğusunda kalan ülkeler Ortodoks, batıda kalanlar ise Katolik mezhebindendir. Hırvatlar ve Slovenler Katoliktir. Bu hattın doğusunda kalan ülkelerden biri olan Romanya'nin ise özel bir durumu var. Romenler hem Katolik hem de Latin kökenli bir ulus. Hattın doğusunda kalan uluslar ise İstanbul merkezli Ortodoks öğretisini benimsiyorlar. 1453 yılında İstanbul'un Türklerin eline geçmesi, Hıristiyan dünyadaki bu ayrımı ortadan kaldırmadı. Geniş dini özgürlük kazanan Fener Rum Patriği, herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmadan faaliyetlerine devam etti. Ortodoks dünyasının liderliği nedeniyle Çarlık Rusya'sı döneminde Moskova ile İstanbul Fener Patrikhanesi arasında yer yer tartışmalar yaşandı ve günümüzde de anlaşmazlık devam ediyor.[20] Yunanistan'ın bu çerçevede spesifik bir konumu var. Etnik bakımdan Slav kökenli olmayan Yunanistan, Rusya ile yakınlaşma ve işbirliğini etnisite yerine din/mezhep boyutuna oturtmayı amaçlıyor.

Türkiye'nin Balkan Politikası

Aynı zamanda bir Balkan ülkesi olan Türkiye, bölgedeki gelişmeleri yakından izlemekte, uzun bir süreden beri bölge ülkeleri ile ilişkilerini iyi komşuluk ve dostluk temelinde sürdürmektedir. Balkan ülkelerinin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenliğine saygı, Türkiye'nin bölgeye karşı resmi politikası olarak belirmekte ve Balkan ülkeleri ile ilişkiler bu temel üzerine oturmaktadır.

Balkanlar'ın eski sosyalist ülkelerinin demokratikleşmesini ve piyasa ekonomisine geçmesini olumlu bir adım olarak değerlendiren Türkiye, bölgedeki kimi ülkelere bu çerçevede mali ve teknik yardım sağlamaktadır. 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın (TİKA) ilgi alanında, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri dışında, Balkan ülkelerinin de yer alması, örgüt yapısı içinde Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Moldova masalarının bulunması bunu kanıtlamaktadır.[21]

20) Aytunç Altındal, 'Ortodoks Dünyasında Çekişme', *Yeni Avrasya Dergisi*, Eylül 2000.

21) TİKA Başkanı Büyükelçi Necati Utkan ile yapılan röportaj, *Başak Dergisi*, Sayı.92, Mart- Nisan 1997.

Türkiye'nin Balkan ülkelerinden Yunanistan ile bir düzineye yakın sorunu olduğu; bunların kıta sahanlığından, fır hattına, adaların statüsünden Batı Trakya Sorunu ve Fener Rum Patriğine kadar uzandığı, Kıbrıs'ın her zaman önemini ve önceliğini koruduğu bilinmektedir. Bulgaristan-Türkiye ilişkilerinde ise 1989 yılında Thodor Jivkov rejiminin yıkılmasının ardından, daha önceden öngörülmeyen boyutta gelişme kaydedilmiş; "Dostluk ve Iyi Komşuluk"tan, "Güvenlik Anlaşması"na kadar uzanan bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Arnavutluk, Romanya ve Makedonya; Balkanlarda Türkiye'nin "Dostluk, Iyi Komşuluk ve İşbirliği antlaşması" imzaladığı diğer ülkelerdir. Türkiye, 1989 sonrasında anılan ülkelerin reform sürecine imkanları ölçüsünde destek vermiştir.

Balkanların eski hakimi Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olan Türkiye, Yugoslavya'daki krizi başından beri yakından izlemiştir. 6 Şubat 1992'de bir ayrım yapmadan eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanımış ve anılan ülkelerle diplomatik ilişkiler 22 Ağustos 1992'de resmen başlamıştır.

Türkiye'nin 1992 başında başlayan ve 1995 sonuna kadar süren Bosna iç savaşındaki resmi tutum ise, Sırp saldırılarını durdurmak için uluslararası toplumu harekete geçirme yönünde çaba göstermek olarak özetlenebilir. Bu çerçevede Türkiye, önde gelen Batılı ülkelerle ikili düzeydeki temasların yanında NATO, BM, AGİT ve İslam Konferansı Teşkilatı çerçevesinde girişimlerde bulunmuş, Sırp saldırılarının uluslararası toplumun kollektif hareketi ile önlenmesi için çaba göstermiştir.

Türkiye ayrıca 1995 Kasım ayında imzalanan Dayton antlaşması ile oluşturulan barış gücüne de, Bulgaristan ve Yunanistan gibi kimi ülkelerin muhalefetine rağmen asker vermiştir. Bosna iç savaşının tüm hızıyla devam ettiği koşullarda ise Türkiye, ikili temaslar sonucu Boşnaklarla Bosnalı Hırvatların yeniden bir araya gelmesine ön ayak olmuş, taraflarla yapılan bir seri görüşmenin ardından Boşnak Hırvat Federasyonu oluşturulmuştur.

Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Yeni Yugoslavya Cumhuriyeti ile de diplomatik ilişkilerini sürdüren Türkiye, Kosova sorununda ihtiyatlı bir tutum belirlemiş, sorunun anayasal sınırlar içinde çözüme kavuşturulmasını önermiştir. Kosova'nın 1974 anayasasından kaynaklanan kurucu Cumhuriyet statüsü kazanma şeklindeki seçeneklere ise Türkiye, beklentilerin tersine sessiz kalmıştır.

Türkiye, Balkan devletlerinin Avrupa-Amerika kökenli uluslararası örgütlerle işbirliği çabalarını yakından takip etmekte ve desteklemektedir. Balkan devletlerinin AB ve NATO'ya katılımını olumlu bir gelişme olarak değerlendiren Türkiye, ayrıca bölgesel işbirliğinin hayati önemde olduğu görüşündedir. Türkiye'nin resmi görüşüne göre, birbirleriyle çelişkili görünen iki zıt yöndeki eğilim aslında birbirini bütünlemektedir.[22] Balkanlardaki etnik sorunlar ve azınlık sorunları ancak diya-

22) Türkiye'nin resmi Balkan politikasını ifade eden bu görüşler Dışişleri Bakanlığı Balkan İşleri Daire Başkanı Büyükelçi Ünal Çeviköz'ün bir konferanstaki konuşmasından alınmıştır. Metin için bakınız: (Ünal Çeviköz: 'Balkan Connection', Mustafa Aydın, (Ed.) *Turkey at the Threshold of the 21th Century- Global Encounters and Regional Alternatives, Ankara*: International Relations Foundation, Ankara, 1988, ss.121-128.

log yolu ile çözümlenebilir. Bölgesel işbirliği bir yandan güvenliğe katkı sağlayacak, öte yandan bölgenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç

İçinde bulunduğumuz dönemde Balkan ülkelerini derinden etkileyen sorunlar arasında ilk sırada azınlıklar gelmektedir. Etnik, dinsel, kültürel ve tarihsel bir çok boyutu bulunan azınlık sorunları yeni dünya koşullarında bir yandan milliyetçiliğin alevlenmesine ve yeni çatışmalara neden olmakta, öte yandan bölge ülkelerinin dış politikasına doğrudan veya dolaylı olarak yön vermekte, bölgesel işbirliği ve bölge ticaretini etkilemektedir.

Bölgenin temelleri çok eskilere giden kronik sorunu, millet ve devlet sınırları arasındaki farklılıktır. Balkan coğrafyasındaki devlet ülkeleri genelde üzerinde yaşadıkları milletlerin coğrafi ve kültürel sınırları ile tam olarak örtüşmemektedir. Çok uluslu imparatorluklar döneminde sorun yaratmayan bu durum, mikro milliyetçiliğin yaygınlaştığı, "ulus oluşturma" ameliyesinin yeniden alevlendiği mevcut koşullarda "bir Balkan klasiği" olarak su yüzüne çıkmıştır. Bölgedeki diğer anlaşmazlık ve ihtilafların, gerçekte bu temel sorunun bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür.

Balkan coğrafyasında 1990'ların başında meydana gelen siyasal değişiklikler, bölge ülkelerinin yüzyılın sonunda yeniden ulus devleti keşfetmelerine neden olmuştur. Varşova Paktı ve SSCB'nin dağılması, ardından Yugoslavya'nın sorunlu bir şekilde parçalanması, bölgedeki devletler içinde yaşayan halkların, o zamana kadar konjonktürün elverişsizliği nedeniyle baskı altında kalan ulusal duygularını kamçılamış ve Balkan halkları ulus devlet oluşturma sürecinde milliyetçiliğe sihirli bir ideoloji olarak sarılmışlardır. Bunun sonucu olarak da Balkanlarda yaşayan etnik topluluklar ve milliyetler, ulus devlet kurma, var olan devletin sınırlarını genişletme, etnik bakımdan saf hale getirme gibi çabalara girişmişlerdir. Sırpların Bosna Hersek'te, Voyvodina ve Kosova'daki, Hırvatların Krajina bölgesindeki uygulamaları bu tutumun başta gelen örnekleridir. Öte yandan revizyonist yönelimler, Balkan ülkelerini en azından statükoyu korumaya yöneltmiştir.

Yeni dönemde Balkan devletlerinin azınlıklar politikasında yer yer çelişkiler yaşanmış, bir yandan duyulan kuşku nedeniyle baskılar arttırılırken, öte yandan tam tersine azınlık hakları sözleşmesi, başka alanlarda kazanımlar elde edebilmek niyetiyle, imzalananabilmiştir. Azınlıklar, Balkan ülkelerinin dış politikasına doğrudan yön veren faktörlerin başında gelmektedir. Avrupa içinde yer alma beklentisi nedeniyle son dönemde olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Nitekim Balkan ülkelerinden Slovenya, Romanya ve Bulgaristan'ın AB'ye tam üye olarak katılacakları kesinleşmiştir. Arnavutluk ve Makedonya, ABD ile ilişkilerini sıkılaştırma ve günün birinde NATO'ya katılmak istemektedirler. Bosna Hersek'in sui generis durumu, Hırvatistan ve Sırbistan'ın temel insan hakleri ihlallerinden uzaklaşma eğilimi içine girmeleri bu arada dikkat çeken gelişmelerdir.

Balkanlar'da son dönemde netleşen bir gelişme de, etnisite ve din/mezhep temeline dayanan işbirliği çabalarıdır. Ortodoks cephesi oluşturma, Slav birliği kurma projeleri bu bağlamda zaman zaman terennüm edilmektedir. Yunanistan dışında kalan bölge ülkeleri bu karmaşa içinde aynı zamanda piyasa ekonomisinin temel kurumlarını ve koşullarını oluşturmak ve ülkelerine yabancı sermaye çekmek çabasındadırlar.

Halen çok uluslu gücün himayesinde istikrar sağlanan Bosna ve Kosova'nın geleceğinin ne olacağı belli değildir. Bu konuda kaygılar nedeniyle barış gücünün görev süresi yıldan yıla uzatılmaktadır.

Bir Balkan ülkesi olarak bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen Türkiye'nin Lozan'ın çizdiği çerçeve dışına çıkarak bir kazanım elde etmek amacıyla bölgeye doğrudan müdahale etmesi ihtimal dahilinde değildir. Bu genel sınırlama içinde bölge ile tarih, kültür ve din bağı olan Türkiye, uluslararası toplumla birlikte bir yandan ihtilafların hakkaniyet sınırları içerisinde çözümlenmesini desteklemekte, öte yandan bölgesel işbirliğini geliştirici bir politika izlemektedir. Arnavutluk, Bosna Hersek ve Makedonya, yeni koşullarda Türkiye'nin Balkanlarda destek verdiği ülkelerdir. Bunun yanında Türkiye bir zamanlar büyük sorunlar yaşadığı Bulgaristan gibi ülkelerle ilişkilerini yeni bir zemine oturtma çabasındadır. Türkiye, bölge ülkelerinin Avrupa-Amerika merkezli örgütlerle işbirliği çabasını desteklemektedir.

DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİNDE TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

*Birgül Demirtaş-Coşkun**

Giriş

İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle, önceki dönemde birbirlerini düşman olarak gören pek çok ülke arasında dostluk ilişkileri başlamış ve uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin kapısı aralanmıştır. ABD ve Rusya Federasyonu arasında atılan işbirliği yolundaki adımlarını, Balkan, Kafkas ve Orta Asya ülkelerinin Batılıyla yakınlaşma politikaları izlemiştir. Ancak, Türkiye'yle Yunanistan arasındaki ilişkilerde Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından gerginlik devam etmiş, hatta zaman zaman krizler de yaşanmıştır. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla Ankara'yla Atina'nın birbirlerinden algıdıkları tehdit artmıştır.

Bu çalışmada, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ankara-Atina ilişkilerinin durumu mercek altına alınacaktır. 1990 sonrasında iki ülke arasında yaşanan Kardak krizi, S-300 füzeleriyle ilgili gerginlik, Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik başvurusuyla ilgili yaşanan sorunlar ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nde saklandığının anlaşılmasıyla ortaya çıkan problemler ele alınacaktır. Bunun yanında işbirliği yolunda alınan inisiyatifler, 1999 yılının ortalarından bugüne kadar ikili ilişkilerde yaşanan bahar havası incelenecek ve yabancı aktörlerin bu yakınlaşmadaki rolüne de ışık tutulmaya çalışılacaktır. Son 10 yılda yaşanan gelişmelerin sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi için, ilk önce Türk-Yunan ilişkileriyle ilgili tarihsel bir altyapı bilgisi verilecektir.

* Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), Balkan Masası, Araştırmacı; *Stratejik Analiz* dergisi editörü ve Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, doktora öğrencisi.

Tarihçe

Yunanistan ile Türkiye birbirlerine karşı yürüttükleri savaşlar sonucu bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Yaklaşık 400 yıl Osmanlı egemenliği altında kalan Yunanistan, yıllarca süren bağımsızlık mücadelesini dönemin büyük güçleri İngiltere, Rusya ve Fransa'nın da desteği sayesinde 1830'da kazanmış, Türkiye Cumhuriyeti ise, Yunanistan'ın Anadolu'yu işgalini sona erdirmek amacıyla yapılan Kurtuluş Savaşı sonunda kurulmuştur. İki ülkenin de birbirleriyle savaşarak ulus devletlerini kurabilmeleri, her iki halkın da tarihi hafızasında önemli bir yer etmiştir.

1919-1922 arasında Anadolu topraklarında Türk ve Yunan askerleri arasında yaşanan savaşın ardından 1930'larda iki ülke arasında işbirliği süreci başlamıştır.[1] Üstelik yakınlaşmanın, her iki ülkede de Türk Kurtuluş Savaşı sırasında birbirlerine karşı savaşmış liderler olan Sofokles Venizelos ve Mustafa Kemal Atatürk'ün iktidarı döneminde sağlanabilmesi ilginçtir. Bu durum, dış dinamiklerin gerektirdiği durumda ve liderlerin vizyona sahip olmaları halinde, iki ülkenin yakın geçmişteki acı hatıralarına rağmen işbirliği yapabildiğini göstermektedir. Türkiye ve Yunanistan'ı işbirliğine iten temel neden, bölge devletlerinden İtalya ve Bulgaristan'ın yayılmacı politikalarını tehdit olarak algılamalarıydı. Bölgesel işbirliğini geliştirerek, söz konusu ülkelerin statükoyu bozmalarını engellemek amacıyla, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya 1934'de Balkan Antantı'nı kurmuştur. Antant ile, adı geçen dört ülkenin sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına aldıkları belirtilmiştir.[2]

Bu dönemde Yunan basınında Türkiye'yle Yunanistan'ın birleşmesi yönünde görüşlerin yer alması, ikili ilişkilerin ne kadar geliştiğini göstermesi açısından önemlidir. Londra'da yayınlanan "Daily Herald" gazetesinin 9 Ağustos 1932 tarihli sayısında Romanya'da çıkan Currentul gazetesindeki bir haber nakledilmektedir: Bu habere göre Yunanlı General Plastiras, Yunanistan'la Türkiye'nin merkezi İstanbul olan federal bir cumhuriyet kurmaları fikrini desteklediğini açıklamış.[3] Bunun yanında, Yunanistan'da basılan "Ellinikon Ema" gazetesinin 3 Mayıs 1947'de yayınlanan sayısında da Leonidas Hoidas, üç bölümden oluşan bir dizi yazı hazırlayarak, iki ülkenin birleşmesi meselesini ele almıştır.[4]

Ankara-Atina hattında yakınlık 1950'lerin ilk yarısında da sürmüştür. 1953'de Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan Paktı imzalanmıştır. Pakt'a göre, üç ülke, ortak problemleri olduğunda birbirlerine danışacak, güvenlik sorunlarını birlikte analiz edecek ve üç ülkenin genelkurmay başkanları işbirliği yapacak-

1) 1923-1931 yılları arasında Türk-Yunan ilişkilerinin durumu için bakınız: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt 1 (1919-1973), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977, ss.65-72

2) Şükrü S. Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821- 1993)*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, s.44.

3) A. Suat Bilge, *Büyük Düş, Türk Yunan Siyasi İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, Ekim 2000, s. 115.

4) Bilge, s.193.

lardı. Bunun yanısıra, taraf ülkeler, imzaladıkları pakt sayesinde, ABD'den "çevreleme politikası" bağlamında daha fazla askeri ve ekonomik yardım almayı ummuşlardır. Ağustos 1954'de Bled Antlaşması'nın imzalanmasıyla ortaklık, ittifaka dönüşmüştür. Bu antlaşmayla, taraflar, aralarından bir ülkenin saldırıya uğraması durumunda askeri yardımda bulunmayı da taahhüt etmişlerdir.[5]

Ancak, bu olumlu hava, Kıbrıs sorununun ikili ilişkilerde önemli bir faktör haline gelmesiyle bozulmuştur. Yunanistan'da 1952 seçimlerinde Kıbrıs'la birleşmeyi destekleyen grupların büyük bir zafer kazanarak iktidara gelmeleri ve Yunanistan'da "enosis" (birleşme) düşüncesinin giderek daha fazla destek bulması, bunun yanında Türkiye'nin o dönemde NATO'ya üyeliğini dış politikasının en önemli gayesi olarak algılaması ve ABD'nin Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesine olumlu yaklaşacağı şeklindeki kanaatler, Yunan politikasının değişiminde etkili olmuştur.[6] Bunlara ilaveten, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge hareketlerinin yaygınlık kazanması da Yunanistan'ı Adadaki İngiliz hakimiyetine son verip, Kıbrıs'ın kendisiyle bütünleşmesi politikasına yöneltmiş olabilir.

Yunanistan, "enosis" planını gerçekleştirebilmek için EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü) adlı terör örgütünün kurulmasını destekleyerek, 1955'te adadaki İngilizlere, karşı teröre başvurulmasına önayak olmuştur.[7] Her ne kadar 1960'ta Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuşsa da, 1963'te Rum tarafının Türklere 1960 anayasasıyla tanınan hakları sınırlamaya çalışması, Kıbrıs'taki Türkler ve Rumlar arasında gerilimin yeniden tırmanmasına yol açmıştır. Rumların Türklere yönelik şiddet olayları bu tarihten itibaren hız kazanmıştır. 1963'den Türkiye'nin müdahaleyi gerçekleştirdiği 1974'e kadar Ada daha çok Türklerin zarar gördüğü şiddet olaylarına sahne olmuştur. 1955'ten bugüne kadar Kıbrıs sorunu, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin belki de en önemli çıbanbaşını oluşturmaktadır.

Ankara'yla Atina arasındaki diğer sorunların önemli bir kısmı Ege Denizi'yle ilgilidir. Ege sorununun boyutlarından birini karasularıyla ilgili anlaşmazlık oluşturmaktadır. Yunanistan, Ege Denizi'nde şu anda 6 mil olarak uygulanan karasularını 12 mile çıkartmak istemektedir. Karasularının genişliğinin 12 mile çıkması durumunda Yunan karasularının payı yüzde 43,5'ten yüzde 71,5'e çıkacak, Türk karasularının payı ise yüzde 7,5'ten sadece yüzde 8,8'e yükselecektir.

Bir diğer sorun kıtasahanlığıyla ilgilidir. Yunanistan adaların kendi kıta sahanlıkları olduğunu öne sürerken, Türk tarafı, Ege'nin yarı kapalı ve çok sayıda adaya sahip bir deniz olduğunu vurgulamakta ve kıta sahanlığının belirlenmesinde bu faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. İki ülke arasındaki

5) 1934 tarihli Balkan Antantı ve 1954 tarihli Balkan Paktı'yla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: İsmail Soysal, '1934 ve 1954 Balkan Paktları', Mustafa Bereketli (Der.), *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999, ss.91-100.

6) Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye – Yunanistan İlişkileri & Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, İstanbul: Der Yayınları, 2000, ss.5-8.

7) Gürel, s.56.

Ege'yle ilgili bir diğer anlaşmazlık, Doğu Ege adalarının ve on iki adanın silahlandırılması sorunudur. Yunanistan, uluslararası anlaşmalara aykırı olarak 1970'ten itibaren adaları silahlandırmış, hatta Limni Adası'nda bir hava üssü kurmuştur.[8]

Bir diğer anlaşmazlık noktası ise hava sahasıyla ilgilidir. Uluslararası anlaşmalara göre bir ülkenin hava sahası, karasularıyla aynı genişlikte olmalıdır; ancak Yunanistan bu anlaşmalara aykırı olarak hava sahasını 10 mile çıkartmıştır. Bunların yanında, Ankara, Atina hükümetlerinin, teknik bir görev olarak kendilerine verilen FIR (Flight Information Region: Uçuş Bildirim Bölgesi) hattı sorumluluğunu bir egemenlik hakkıymış gibi kullanmalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta, Yunanistan'ın sadece kıta sahanlığını sorun olarak gördüğü, diğer anlaşmazlık noktalarını ise problem olarak addetmediğidir. Bu nedenle, iki ülke arasındaki anlaşmazlık daha sorunların tanımlanmasında ortaya çıkmaktadır.

Kıbrıs ve Ege sorunlarının yanında Türkiye ile Yunanistan arasındaki diğer önemli anlaşmazlık noktaları azınlık sorunları ve Patrikhane'yle ilgili sorun olmuştur. Türkiye, Yunanistan'ı ülkedeki Türk azınlığın haklarını ihlal etmekle suçlamış, Yunanistan'da benzer şikayetleri Türkiye'ye yöneltmiştir. Bunun yanında Atina, İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikhanesi'ni dünyadaki tüm Ortodoks kiliselerinin merkezi olmak anlamına gelen "ekümenlik" statüsüne sahip olduğunu iddia etmiştir.[9] Halbuki Lozan'da sağlanan sözlü anlaşmayla Patrikhane'nin sadece İstanbul'da yaşamakta olan Rum ahali için dini merkez olması kararlaştırılmıştı.[10]

1987'de Andreas Papandreu hükümetinin bir Yunan şirketine sınırları henüz belirlenmemiş kıta sahanlığı bölgesinde petrol arama izni vermesi ikili ilişkilerde gerginliğin tırmanmasına yol açmış ve Türkiye'yle Yunanistan arasında Kıbrıs müdahalesinden sonra ilk kez savaşa girme olasılığı belirmiştir. 1988 yılında Başbakan Turgut Özal'la Yunan meslektaşı Papandreu arasında başlayan Davos süreci ise diyalog başlamasına neden olmuş, ancak anlaşmazlık konularında herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.[11]

Özetle, Soğuk Savaş'ın son dönemlerine gelindiğinde Ankara-Atina hattında Kıbrıs, Ege sorunları, azınlık ve Patrikhane problemleri devam etmekte ve Davos sürecinin somut bir sonuç üretememesinin yol açtığı hayal kırıklığı hüküm sürmekteydi. Yunanistan'ın 1980'lerin başından itibaren kendisi için asıl tehdidin kuzeyden (Sovyetler Birliği'nden) değil, doğudan (Türkiye'den) geldiğini belirtmesi, Türkiye'yle arasındaki anlaşmazlıkları ne kadar ciddi gördüğünün bir işaretidir.

Yunanistan, "düşmanımın düşmanı dostumdur" düşüncesiyle hareket ederek, Todor Jivkov yönetimindeki Bulgaristan'ın Türk azınlığa yönelik uyguladığı baskı politikasını desteklemiştir. Yunanistan'ın o dönemdeki lideri Andreas Papandreu,

8) Sönmezoğlu, s.339.
9) Ekümenliğin tanımı için bkz.: Sönmezoğlu, dipnot 123, s.349.
10) Sönmezoğlu, ss.347-348.
11) Gürel, s.94.

Bulgar meslektaşı Jivkov'la yaptığı bir görüşmede, iki ülkenin uluslararası arenada azınlık konularında işbirliği yapabileceğini belirtmiştir. Bu dönemde Türkiye'ye karşı Sofya-Atina ekseni oluşturulduğu anlaşılmaktadır.[12] Bulgaristan'ın Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikası Batılı bir çok ülke ve kuruluş tarafından kınanıyorken, Batı ittifakının üyesi olan Atina'nın Türkiye'ye karşı hareket etmek amacıyla, Sovyetler Birliği'nin en sadık müttefiklerinden Bulgaristan'la ittifak yapması ilginçtir.

1990 Sonrası Dönem

Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidinin, Türkiye'yle Yunanistan arasındaki gerginliğin tırmanmasını engelleyici bir unsur olduğu düşünülmüştür. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla iki kutuplu dönem tarihe karışmıştır. Bu durumun Türk-Yunan ilişkilerini komünizm tehdidinin yarattığı sınırlamadan kurtararak, iki ülke arasında savaş yaşanmasına yol açacak krizlerin yaşanmasına sebebiyet vermesinden endişe edilmiştir. Türk-Yunan rekabetinin tehlikeli boyutlar almasından kaygı duyulmuştur.[13]

Gerek Türkiye gerekse Yunanistan, iki kutuplu dönemde jeostratejik öneme sahip ülkeler olarak algılanmıştır. Bu ülkelerin Batı blokuna dahil olmalarının, Doğu Akdeniz'de güvenliği sağlamaya katkısı olacağı ve komünist Balkan ülkelerine karşı adeta tampon bir bölge oluşturacakları düşünülmüştür. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ankara ve Atina'nın stratejik önemi boyut değiştirmiş, ancak devam etmiştir: Her iki ülke de Sovyetler'in Doğu Akdeniz'de genişlemesini engelleyecek ülkeler olarak görülmekten vazgeçilmiş ve Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya için bir köprü olarak algılanmaya başlanmıştır.[14]

Yunanistan, Soğuk Savaş'ın yeni sona erdiği dönemlerde Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığını ve durumun AB üyesi Yunanistan'ın bölgedeki konumunu sağlamlaştırmada faydalı olacağını düşünmüştür.[15] Ancak Ağustos 1990'da Irak lideri Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgalinin ardından ABD'nin önderliğinde başlatılan Körfez Savaşı, Türkiye'nin jeostratejik öneminin yeni dönemde azalmadığını,

12) Duncan M. Perry, 'New Directions for Bulgarian-Turkish Relations', *RFE/RL Research Report*, Cilt.1, Sayı.41, 16 Ekim 1992.

13) R. Craig Nation, 'Greek-Turkish Rivalry and the Mediterranean Security Dilemma', Stephen J. Blank (Der.), *Mediterranean Security into the Coming Millennium*, Strategic Studies Institute, 1999, s.296.

14) Monteagle Stearns, 'The Greek-American-Turkish Triangle; What Shape After the Cold War?' *Mediterranean Quarterly*, Cilt.4, No.4, Sonbahar 1993, s.21.

15) Theodore A. Couloumbis, 'Greece in a Post-Cold War Environment', http://www.greekturkishforum.org/arti_3.htm. Soğuk Savaş sonrası dönemde Yunanistan'ın güvenlik algılamalarıyla ilgili olarak bkz.: Thanasis Kandas, 'Greek Security Concerns', Kosta Tsipis (Der.), *Common Security Regimes in the Balkans*, New York: East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, ss.71-93. Aynı dönemde Türkiye'nin güvenlik algılamalarıyla ilgili olarak bkz.: Duygu Bazoğlu Sezer, 'Turkish Security in the Shifting Balkans: Reorientation to a Regional Focus', Tsipis (Der.), *Common Security...*, ss.95-133.

hatta daha da arttığını ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan Türki cumhuriyetlerde Türkiye'nin oynayabileceği potansiyel rol, Balkanlar'da istikrarın sağlanmasına yapabileceği katkı, aynı zamanda Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılması ihtimali, Türkiye'nin dünya politikalarındaki önemini yeniden gündeme getirmiştir.

Balkanlar'daki Gelişmeler

Doğu blokunun çöküşünün kendini en fazla hissettirdiği bölgelerden biri Balkanlar olmuştur. Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'ta komünist yönetimlerin çökmesi sonucu, demokratik rejime ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Bu olumlu gelişmenin yanında, Yugoslavya'da Slobodan Miloşeviç'in izlediği Sırp milliyetçisi politikalar ülkeyi adeta bir iç savaşa sürüklemiştir. Önce Hırvatistan ve Slovenya'da başlayan çatışmalar, daha sonra Bosna'ya sıçramıştır. Bosna'da 3,5 yıl süren savaşın ardından 1995 sonlarında Dayton Barış Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Dayton Antlaşması da Miloşeviç'in saldırgan politikalarını sona erdirememiş ve 1998'de başlatılan Kosova'da Arnavutlara yönelik şiddet olayları, ancak bir yıl sonra NATO'nun müdahalesiyle sona erdirilebilmiştir.

1990'larda Balkanlar'daki gelişmeler, Yunan dış politikasını birkaç açıdan etkilemiştir. İlk olarak, Doğu Bloku'ndan kopan Balkan ülkelerinin Batı'yla bütünleşme yolunda adım atmaları, Türkiye'yle Yunanistan arasında bir nüfuz mücadelesi başlatmıştır. Her iki ülke de Balkanlar'da etkin olabilmek için birbirleriyle rekabete başlamıştır.[16]

Bunun yanında, Atina yönetimi, Yugoslavya'da yaşanan krizler sırasında Batı'yla olan ittifak ilişkisinin ve Sırbistan'la olan tarihi bağlarının arasında kalmıştır. Yunanistan, bir yandan Sırbistan'a yönelik NATO müdahalelerini eleştirmiş, hiçbir şekilde operasyonlara katılmamış, ancak askeri müdahaleleri NATO nezdinde veto etmekten de kaçınmıştır. Bunun yanında Atina, sorunun çözümü için Batı dünyasıyla Yugoslavya arasında arabuluculuk rolü oynamaya çalışmıştır. Kısacası, Yunanistan, Yugoslavya'yla Batı dünyası arasında dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır.[17] Ancak bu durum, Yunanistan'ın saldırganla işbirliği yapmakla ve Sırbistan'a yönelik Birleşmiş Milletler (BM) ambargosunu delmekle suçlanmasını engel-

16) İlter Turan ve Dilek Barlas, 'Turkish Greek Balance: A Key to Peace and Cooperation in the Balkans', *East European Quarterly*, Cilt.32, Sayı.4, Ocak 1999; Kamil Mehmet Büyükçolak, 'War of Projects: Turkish-Greek Rivalry in the Balkans in the Post-Cold War Period', *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 1998/1999, No.4, ISIS-Istanbul.

17) Yunanistan'ın Yugoslavya'ya yönelik politikası için bakınız: Prodromos Yannas, 'Greece's Policies in the Post-Cold War Balkans', Constantine P. Danopoulos and Kostas G. Messas (Der.), *Crises in the Balkans: Views from the Participants*, Colorado: Westview Press, 1997; George A. Kourvetaris, *Studies on Modern Greek Society and Politics*, New York: East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, 1999, s.415; Van Coufoudakis, 'Greek Foreign Policy in the Post-Cold War Era: Issues and Challenges', *Mediterranean Quarterly*, Yaz 1996, s.28.

leyememiştir.[18] Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Atina'dan NATO politikasına uymasını istemiştir.[19]

İkinci olarak, Yunanistan, özellikle 1990'ların ilk yarısında Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle yaptığı işbirliğinden rahatsız olmuştur. Türkiye'nin Yunanistan'ın komşuları olan Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'la iyi ilişkiler geliştirmesi, bunun yanında Balkanlar'da yaşayan Türklerin ve diğer Müslüman grupların Türkiye'ye duyduğu sempati, Atina'yı ürkütmüştür. Yunanistan, Türkiye'nin Balkanlar'da önemli bir jeopolitik güç haline gelerek, kendisini kuşatmasından endişe duymuştur.[20]

1990-1995 yılları arasında Yunanistan dış politikasında sert bir söylem hakim olmuş ve Atina, "Balkanlar'ın yeni kabadayısı" olarak adlandırılmaya başlanmıştı.[21] Yunanistan'ın bu dönemde Balkan ülkeleriyle yaşadığı problemler şu şekilde özetlenebilir:

Arnavutluk: Arnavutluk'taki Yunan azınlığın durumu ve Yunanistan'daki Arnavut göçmenler, iki ülke arasındaki önemli sorunları oluşturmaktaydı. Arnavutluk resmi rakamlarına göre ülkedeki Yunan azınlığın oranı yüzde 1 olarak açıklanırken, Atina'ya göre bu sayı yüzde 12'ye ulaşıyordu.[22] İki rakam arasındaki ciddi fark, Atina yönetiminin Arnavutluk'taki tüm Ortodoksları Yunan saymasından kaynaklanmaktaydı. Atina'nın Yunan azınlığın haklarının kısıtlanmasından şikayet etmesine rağmen, Arnavutluk'ta Yunan azınlığın yaşadığı bölgede inceleme yapan Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) yetkilileri, Yunanlıların eğitimde anadillerini kullanmada birtakım sorunlarla karşılaştıklarını belirtmiş, ancak sistemli bir baskı politikasının söz konusu olmadığını vurgulamıştır.[23] Tiran yönetiminin Yunan azınlığı temsil eden "Omonia" partisine mensup bazı kişileri tutuklamasına misilleme olarak, Yunanistan, binlerce Arnavut göçmeni sınırdışı etmiştir.[24] Bunun yanında, Yunanistan, AB ve ABD nezdinde lobi yaparak bu kuruluşların Arnavutluk'a vermeyi planladıkları kredinin iptalini sağlamıştır. Ancak, 1995'ten itibaren Yunanistan, Arnavutluk'la arasındaki sorunları çözerek, işbirliği

18) Yannas, 'Greece's Policies...', s.155.

19) 'United States Said Dissatisfied With Greece on Kosovo', *Ta Nea*, 28 Mayıs 1999, FBIS-WEU-1999-0528.

20) Jürgen Reuter, 'Außenpolitik und außenpolitische Strategien Griechenlands in den neunziger Jahren', *Südosteuropa*, Cilt 45, No 9-10, 1996, s. 660; Heinz-Jürgen Axt, ‚Konflikttriade im östlichen Mittelmeer', *Internationale Politik*, Cilt 51, No 2, Şubat 1996, s.34.

21) Noel Malcolm, 'The New Bully of the Balkans', *Spectator*, 5 Agustos 1992, ss.8-9.

22) US Library of Congress, *Country Study, Albania*, web address: //rs6.loc/gov/cgi-bin/query/r?frd/cstudy:@filed(DOCID+al0049). Yunanistan-Arnavutluk ilişkileriyle ilgili geniş bilgi için bkz.: Niels Kadritzke, 'Ungleiche Nachbarn – Entwicklung und Perspektiven der griechisch-albanischen Beziehungen Jenseits der "Nordepirus" Frage', *Südosteuropa Mitteilungen*, Cilt.38, No.3, 1998.

23) Roger East and Jolyon Pontin, *Revolution and Change in Central and Eastern Europe*, London, New York, Pinter, 1997, s.21.

24) Elez Biberaj, *Albania in Transition: The Rocky Road to Democracy*, US: Westview Press, 1999, ss. 242-244.

yapma kararı almıştır. Bunun üzerine Arnavutluk da, tutuklanan "Omonia" partisi üyelerini serbest bırakmış, aynı zamanda Yunan azınlığın haklarını genişleten yasaları kabul etmiştir.[25] 1996'da Atina'yla Tiran arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın imzalanmasıyla ikili ilişkiler yeni ivme kazanmıştır.[26]

Makedonya: Yugoslavya Federasyonu'nda federe cumhuriyetlerden biri olan Makedonya'nın Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Yunanistan bu ülkeye yönelik suçlamalarda bulunmuştur. Bu ülkenin adında yer alan "Makedonya" kelimesinin, Üsküp yönetiminin Yunanistan'da bulunan Makedonya bölgesine yönelik yayılmacı emelleri olduğunu gösterdiği iddia edilmiş, ayrıca Makedon bayrağının ve ulusal sembollerinin Yunan kültürüne ait olduğu, bu nedenle Üsküp'ün bu sembolleri kullanmasına izin verilemeyeceği belirtilmiştir.[27] Yunanistan'ın protestoları nedeniyle gerek AB üyesi ülkeler, gerekse ABD, Makedonya'yı diplomatik olarak tanımakta gecikmiştir. Üsküp'ün ancak 1993'te "Eski Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Makedonya" adıyla BM'ye üye olmasına izin verilmiştir. Atina'nın Üsküp'e yönelik sertlik yanlısı siyaseti, 2 milyon gibi az bir nüfusa sahip bu küçük ülkenin kendisini tehdit ettiğini iddia etmesi, Yunanistan'ın uluslararası alanda izolasyonuna ve AB ülkeleri nezdinde güvenilirliğinin azalmasına neden olmuştur.[28] Atina'nın 1994'de Makedonya'ya ekonomik ambargo uygulaması, sorunu daha da ağırlaştırmıştır. AB Komisyonu, Atina'yı uygulanan ambargo nedeniyle mahkemeye vermiştir.[29] Ancak 1995'te BM çerçevesinde yapılan görüşmelerde iki ülke arasında geçici bir anlaşma imzalanarak, mevcut sorunlar adeta dondurulmuş ve Atina'yla Üsküp arasında işbirliği dönemi başlamıştır.

Yunanistan'ın 1990'ların ilk yarısında uyguladığı sertlik yanlısı dış politika nedeniyle uluslararası toplumda prestijini büyük ölçüde kaybetmişti. Hatta Yunan dış politikasıyla ilgili bazı yorumlarda, AB'den Yunanistan gibi Birlik standartlarına uyum sağlamayan bir ülkeyi üyelikten çıkarmayı gündemine alması isteniyordu.[30] Bu dönemde, Yunanistan'ın "kabadayı" politikalarının sonucu olarak, Türkiye'nin bölgede Atina'dan daha etkili bir aktör haline geldiği belirtilebilir.

25) Biberaj, *Albania in Transition*, s.244.

26) 'Relations with Albania', *Greek Foreign Ministry* internet sayfası http://www.mfa.gr/foreign/balkan_affairs.htm.

27) Yunanistan'la Makedonya arasında yaşanan sorunlar için bkz.: Paris Varvaroussis, 'Macedonia: Focus of Greek Policy Towards the Balkans', *Aussenpolitik*, Cilt.46, No.4, 1995, ss.358-364; John Shea, *Macedonia and Greece: The Struggle to Define a New Balkan Nation*, North Carolina ve Londra: McFarland Company, 1997; Pavlos Tzermias, Neugriechische Geschichte, Eine Einführung, Tübingen: Francke Verlag, 1993, ss.253-255.

28) Thanos Veremis, 'The Revival of the 'Macedonian' Question, 1991-1995', Peter Mackridge and Eleni Yannakakis (Der.), *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity Since 1912*, Berg, Oxford, New York, 1997, s.227.

29) Juergen Reuter, 'Aussenpolitik und aussenpolitische Strategien Griechenland in den neunziger Jahren – Athens Balkan – und Europapolitik nach dem Zusammenbruch der sozialistischen Systeme', *Südosteuropa*, Cilt 45, No 9-10, 1996, 25. dipnot, s.658.

30) Malcolm, 'The New Bully of the Balkans', s.10.

Ancak, Yunanistan, 1995'ten itibaren ılımlı bir dış politika uygulamaya başlayarak, Balkan ülkeleriyle sorunlarını bazen çözerek, bazen de dondurarak, bu ülkelerle ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır. Atina'nın uluslararası ilişkiler politikasında gittiği bu değişiklik birkaç nedenle açıklanabilir: İlki, Yunanistan'ın AB içerisindeki izolasyondan kurtulmak ve yeniden uluslararası toplumda güvenilirliğini kazanmak istemesidir. İkincisi, Atina, Balkanlar'da yaşanan rekabette Türkiye'nin ileriye geçmesinden rahatsız olmuştur. Son olarak da, hükümetin uyguladığı siyasi politikanın, Yunan işadamlarının Balkan ülkelerine açılmasını önlemesidir. Yunan iş çevreleri için, komşu Balkan ülkelerindeki yatırım olanakları cezbedici bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle, Yunan girişimciler, hükümete Balkan ülkeleriyle ilişkilerini bir an önce düzeltmesi için baskı yapmıştır. Bu sayede, Yunan dış politikasında sadece siyasi yaklaşım uygulanmasına son verilmiş ve siyasi-ekonomik yaklaşım geliştirilmeye başlanmıştır.[31] Hayata geçirilen yeni politikalar sonucu, Yunanistan, Balkan ülkelerinin önde gelen ticaret ortaklarından biri haline gelmiş ve Yunan işadamları Balkanlar'da en fazla yatırım yapan girişimcilerden biri olmuşlardır.[32]

Yunanistan, Makedonya ve Arnavutluk'a ılımlı politika uygulamaya başlamasına rağmen, Türkiye'yle ilişkilerinde böyle bir yumuşamaya 1999'a kadar gitmemiştir. 1990-1999 arasında Ankara-Atina hattında yaşanan gelişmeler aşağıda anlatılmaya çalışılacaktır.

Kardak ve Gavdos Sorunları

1995 Aralık ayında yaşanan bir deniz kazası, iki ülke arasında mevcut sorunlara yeni birinin eklenmesine yol açmış ve iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Gerilimi başlatan olay, Figen Akad adlı bir kuru yük taşıyan Türk bandıralı bir geminin Bodrum'a üç mil mesafedeki Kardak'ta (Yunanca İmia) karaya oturmasıdır. Yunan sahil yetkilileri kazanın Yunan karasularında meydana geldiğini öne sürerek yardım teklif etmiştir.[33] Ancak Türk tarafı bu yardımı reddetmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Kardak'ın Yunanistan'a uluslararası anlaşmalarla verilen adalar arasında olmadığı için Türkiye'ye ait olduğu, ancak Anka-

31) Dimitrios Triantaphyllou, 'The Greek Approach to the Balkans', Thanos Veremis and Dimitrios Triantaphyllou (Der.), *The Southeast European Yearbook, 1997-1998*, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Athens, 1998, s.203.

32) Charalambos Tsardanidis and Evangelos Karafotakis, 'Greece's Economic Diplomacy Towards the Balkan Countries', *Perceptions*, Cilt.5, No.3, Eylül-Kasım 2000, ss.79-83. Yunanistan'ın değişen Balkan politikalarıyla ilgili olarak ayrıca bkz.: John Stilides, 'Greek-Turkish Partnership in Balkan Business Development', Western Policy Center, 14 Kasım 2000, http://www.westernpolicy.org/publications/speeches/2000/nov.14.asp; İlter Turkmen, 'Balkanlar'da Yeni Bir Çığır', *Hurriyet*, 2 Kasım 2000.

33) Şule Kut, 'Türk Dış Politikasında Ege Sorunu', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s.259.

ra'nın bu konuyu Atina'yla görüşmeye hazır olduğu belirtilmiştir.[34] Ancak Yunanistan, Kardak kayalıklarının kendisine ait olduğunu söyleyerek, görüşme masasına oturmayacağını açıklamıştır. İki ülke karşılıklı olarak birbirlerine protesto notası vermiştir.[35]

Ocak 1996'da önce, on iki adalara dahil Kalimnos (Kilimli) Adası Belediye Başkanı Dimitrios Diakomihalis'in başını çektiği bir grubun kayalıklara çıkarak Yunan bayrağı dikmesinin ardından, Türkiye'den bir grup gazeteci, bölgeye giderek Yunan bayrağını indirmiş ve Türk bayrağını dikmiştir.

Ocak 1996 sonunda Türk SAT (Su Altı Taarruz) komandolarının kayalıklara çıkarma yaparak, Türk bayrağı dikmesiyle tansiyon yükselmiştir. Kazanın meydana gelmesinden sonra bir ay içerisinde büyük bir krize dönüşen Kardak meselesi, ancak ABD Başkanı Bill Clinton'un doğrudan devreye girerek, iki ülke liderlerine telefon açmasıyla sona erdirilmiştir.[36]

Kardak krizinin ortaya çıkardığı sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: Kardak meselesi, ilk olarak iki ülke arasında nasıl kısa sürede gerginliğin tırmanıp, savaşa ramak kalabildiğini hem iki ülke kamuoyuna hem de dünyaya göstermesi açısından önemlidir. İkinci olarak, ABD'nin Ankara-Atina ilişkilerindeki etkin rolü bu krizle bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ABD'nin iki ülke arasında savaş yaşanmasını kendi çıkarlarına aykırı gördüğü anlaşılmıştır. Üçüncü olarak, Türkiye'yle Yunanistan arasındaki mevcut Ege sorunlarına gri bölgeler olarak adlandırılan yeni bir sorun eklenmiştir. Kardak krizinin patlak vermesinden bu yana, Ankara, Ege Denizi'nde statüsü uluslararası antlaşmalarla düzenlenmemiş kaya ve kayalıklar olduğunu belirterek, bu sorunun müzakerelerle çözülmesini istemektedir.[37] Yunanistan ise Ankara'yla görüşme yapmaya yanaşmamakta ve isterse Türkiye'nin bu sorunla ilgili olarak Uluslararası Adalet Divanı'na başvurabileceğini belirtmektedir.

Kardak, Andreas Papandreu'nun ardından Ocak 1996'da başbakan olan Kostas Simitis'in Türkiye'yle ilişkilerde karşılaştığı ilk ciddi sorun olmuştur. O sırada Yunan dışişleri bakanlığı koltuğunda ise Ankara'ya karşı sertlik yanlısı politikasıyla tanınan Theodoros Pangalos oturmaktaydı. Türkiye'de ise krizin yaşandığı sırada Tansu Çiller'in başbakan olduğu koalisyon hükümeti iktidardaydı.

Kardak'la ilgili olarak yaşanan kriz sırasında bazı çevreler, bir çift kaya parçası

34) Kut, 'Türk Dış Politikasında...', ss.259-260. Kardak'la ilgili Türk tezleri için bkz.: *Türkiye Dışişleri Bakanlığı* internet sayfası, http: //www.mfa.gov.tr/grupa/ad/ade/aded/default.htm. Yunan görüşleri için bkz.: *Yunanistan Dışişleri Bakanlığı*, internet sayfası, http://www.mfa.gr/foreign/bilateral/imiaen.htm. Kardak'la ilgili uluslararası antlaşmaların belgeleri için ve Kardak'ın statüsüyle ilgili Türk ve Yunan tezleriyle ilgili bilgi için bkz.: Prof. Dr. Yüksel İnan ve Doç. Dr. Sertaç H. Başeren, *Kardak Kayalıklarının Statüsü (Status of Kardak Rocks)*, Ankara, 1997.

35) 'Ege'de Bayrak Krizi', *Zaman*, 28 Ocak 1996.

36) Heinz Kramer, *A Changing Turkey, The Challenge to Europe and the United States*, Washington, D. C.: Brookings Institution Press, 2000, s.169.

37) Konuyla ilgili Türk görüşü için bkz.: 'Islands, Islets and Rocks in the Aegean Which were not Ceded to Greece by International Treaties and Maritime Boundaries', http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/ade/adea/default.htm#9.

için iki ülke arasında bu denli bir gerilim yaşanmasının anlamsız olduğu görüşünü öne sürmüştür. Ancak, Ege'de Kardak benzeri yüzlerce ada, adacık, kaya ve benzeri coğrafi formasyon bulunması sorunun göründüğü kadar basit olmadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye, Ege Denizi'ndeki gri bölgelerle ilgili tezini 1996 yaz aylarında yeniden gündeme getirmiştir. Yunanistan'ın Girit'in güneyindeki Gavdos Adası'nın bir NATO tatbikatına dahil edilmesi girişimi, Ankara'nın tepkisine neden olmuştur. Yunanistan, bu durumu Türkiye'den gelen yeni bir tehdit olarak algılarken, Ankara, statüsü belli olmayan coğrafi oluşumlarla ilgili görüşünü bir kez daha dile getirmiştir.[38]

6 Mart 1996'da ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın başbakan olarak görev yaptığı ANAP-DYP koalisyon hükümeti göreve başlamıştır. Başbakan Yılmaz, 23 Mart 1996'da Yunan tarafına Ege sorunlarının çözümü için, üçüncü bir tarafın da dahil olabileceği çözüm önerisini reddetmeden, görüşme masasına oturma teklifi yapmıştır. Türkiye'nin üçüncü bir tarafın dahil olabileceği çözüm önerisini reddetmemesi, Türk dış politikasında önemli bir değişim olarak değerlendirilmiştir. Çünkü, Ankara, o güne kadar üçüncü bir tarafın Türk-Yunan sorunlarına dahil olmasını kendi egemenlik haklarına aykırı bulmaktaydı. Ancak, Türkiye'nin teklifi, Ege sorunları için masaya oturmaya yanaşmayan Atina tarafından reddedilmiştir.[39]

S-300 Krizi

Yunanistan'la Kıbrıs Rum yönetimi arasında 1993 yılında ortak savunma doktrini ilan edilmiştir. Böylelikle Yunanistan'ın ve Rum Kesimi'nin Türkiye ve KKTC'ye karşı tek bir güç oluşturulmasının adımı atılmış ve "genişletilmiş caydırıcılık" kavramı hayata geçirilmeye başlanmıştı.[40] Yunan-Rum savunma işbirliğinin geliştiği bu ortamda, Güney Kıbrıs hükümeti Rus yapımı karadan karaya fırlatılan S-300 füze savunma sistemini satın alacağını ve adaya yerleştiriceğini açıklamıştır. S-300 sistemi, savunmaya yöneliktir ve şu ana kadar bir savaş ortamında test edilmemiştir.[41] Bunun yanında, başlıklarının göreceli olarak küçük olması, kısa menzilli olması ve "hedefe güdüm sistemi"nin bulunmaması nedeniyle yeterince etkili bir sistem olmaktan uzaktır.[42]

S-300'ün mevcut eksiklikleri, bu sistemin Türkiye açısından tehdit oluşturmadığı anlamına gelmemektedir. S-300'ler, Türkiye'nin Kıbrıs'taki caydırıcı askeri gücüne zarar verme potansiyeli taşımakta ve bunun yanında 90 mil menzildeki Türk

38) Gavdos kriziyle ilgili bilgi için bkz.: Kut, 'Türk Dış Politikasında...', ss.260-261 ve Nicholas Yatromanolakis, *Greece Survey, Southeast Europe Factbook&Survey*, 1996-1997, Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 1996, s.192.

39) Kut, 'Türk Dış Politikasında...', s. 261; Kramer, *A Changing Turkey*, s.171.

40) S. Gülden Ayman, *Tırmandırma Siyasetine Bir Örnek: S-300 Krizi*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara Çalışmaları Dizisi No. 2, Grafiker, Ekim 2000, s.20.

41) Ayman, *Tırmandırma Siyasetine...*, s. 15.

42) Şükrü Elekdağ, 'Baf'taki Yunan Üssü ve S-300'ler', *Milliyet*, 22 Eylül 1997.

uçaklarına tehdit oluşturmaktadır. Bunun yanında, S-300 füze sisteminin Baf'ta Yunanistan'ın desteğiyle inşa edilen hava üssünün korunmasında da önemli bir rol üstlenmesi beklenmekteydi.[43]

Ankara, Rum Kesimi'nin S-300 sistemini satın alarak, adaya yerleştirme planına sert tepki göstermiş ve bu planın hayata geçirilmesi halinde güç kullanmaktan kaçınmayacağını açıklamıştır.

Güney Kıbrıs'ın S-300 sistemini satın alma planının arkasında yatan nedenler şöyle özetlenebilir: İlk olarak, Rum Kesimi, Türkiye'yi Kıbrıs sorununun çözümü konusunda taviz vermeye zorlamak istemiştir. S-300 sistemlerini satın alma planını bir koz olarak kullanmaya çalışmış, bu plandan vazgeçmesi karşılığında Ankara'dan bazı ödünler alma hesapları yapmıştır. İkinci neden, başta ABD ve AB olmak üzere küresel aktörlerin dikkatini Kıbrıs sorununa çekmekti. Üçüncü olarak, 1998 yılında Kıbrıs Rum Kesimi'nde yapılacak seçimler, popülist politikalar için uygun bir ortam hazırlamış görünüyordu.[44]

Rusya Federasyonu'nun Rum Kesimi'ne füze savunma sistemi satmak istemesi şu şekilde açıklanabilir: Moskova yönetimi, NATO'nun doğuya doğru genişlemesine tepki olarak, ABD ve AB'nin etkin olduğu Doğu Akdeniz'de nüfuz sahibi olmaya çalışmaktadır. Bunun yanında, Rusya, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da varlığını hissettirme çabalarından da rahatsızlığını, Türkiye'nin stratejik çıkarı olan bir konuya el atarak hissettirmek istemiş olabilir.[45] Üçüncü bir neden, Rusya'nın giderek kötüleşen ekonomik durumunu kısmen de olsa iyileştirebilmek için silah teknolojileri satarak para kazanmaya çalışmasıdır. Rusya'nın S-300 sistemlerinden 400-600 milyon Dolarlık kazanç sağladığı belirtilmektedir.[46]

Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Türkiye'nin füze sisteminin adaya yerleştirilmesi halinde şiddet uygulayacağını kararlı bir şekilde vurgulaması, ABD ve AB'den umduğu desteği bulamaması nedeniyle 1998 sonunda S-300 sisteminin Kıbrıs'a konuşlandırılmayacağı, onun yerine Girit'e gönderileceği açıklamıştır.[47] Ancak, Rum Kesimi S-300'leri almaktan vazgeçmeyerek ve gelecekte Kıbrıs'a konuşlandırma ihtimalini açık tutarak, kozları elinde tutmak istemiştir.[48]

Türkiye'yle Yunanistan arasında 1996'da yaşanan Kardak krizinin ardından 1997 ve 1998 yıllarında ilişkilerin durumu da büyük ölçüde S-300'lerin gölgesinde kalmıştır.

43) Ayman, *Tırmandırma Siyasetine...*, s.16.
44) Ayman, *Tırmandırma Siyasetine...*, ss.17-21.
45) Cenk Başlamış, 'Rusya'nın Akdeniz Planı', *Milliyet*, 12 Ocak 1997.
46) Ayman, *Tırmandırma Siyasetine...*, ss.29-32.
47) ABD'nin tepkisi için bkz.: Yasemin Çongar, 'ABD: Krizi Derinleştirmeyin', *Milliyet*, 12 Ocak 1997.
48) Ayman, *Tırmandırma Siyasetine...*, ss.49-50.

Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Bir Faktör: AB

Soğuk Savaş döneminde AB, Türkiye ve Yunanistan'a karşı dengeli bir politika izlemeye çalışmış ve iki ülke arasındaki sorunlara taraf olmamaya özen göstermiştir. Yunanistan, 1975'te tam üyelik için Avrupa Topluluğu'na (AT) başvurduğunda AT Başkanlığı, Ankara'ya Yunanistan'ın başvurusunun Türkiye'nin sahip olduğu hakları etkilemeyeceği güvencesini vermiştir.[49] Ancak, Yunanistan'ın 1981'de AB üyeliğine kabul edilmesinin ardından Atina, Ankara'nın AB'yle yakınlaşmasını önlemek için elindeki tüm fırsatları kullanmıştır. Örneğin, Yunanistan AB'nin Türkiye'ye yapacağı kredileri bloke etmiş ve gümrük birliğini engellemeye çalışmıştır.[50] AB, içerisindeki Türkiye'nin üyeliğine karşı olan bazı ülkeler de Yunanistan'ın engellemelerinin arkasına sığınabilmiş ve Atina'yı kılıf olarak kullanarak Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin sekteye uğratılması hedeflerine ulaşmıştır.

Kıbrıs Rum Kesimi, "Kıbrıs Cumhuriyeti" olarak 1990'da AB'ye üyelik için başvurduğunda AB, olumlu bir cevap vermekten kaçınarak, Kıbrıs sorununa dahil olmama politikasını sürdürmüştür. Türkiye, Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye üyeliğinin "enosis" planlarının tam üyelik vasıtasıyla gerçekleşmesi anlamına geleceğini vurgulayarak, Güney Kıbrıs'ın başvurusuna tepki göstermiştir.[51] Bu tarihte Sovyetler Birliği henüz dağılmamış ve Soğuk Savaş koşulları tamamen ortadan kalkmamıştı. Ancak, Birlik Türkiye'nin 1987'de yaptığı tam üyelik başvurusunu reddetmişti ve Atina'nın AB-Türkiye ilişkilerinin iyileşmesini engellemesine göz yumuyordu; ancak Kıbrıs sorununa dahil olarak Türkiye'yle köprüleri tümüyle atmamak konusunda dikkatli davranmaktaydı.[52]

Yunanistan'ın AB dönem başkanı olduğu 1994'den itibaren Atina'nın Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye üyeliğinin gerçekleşmesi yönündeki çabaları yoğunlaşmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın bitmiş olması ve AB'nin genişleme planlarında Türkiye'nin yer almaması nedeniyle Birlik, Kıbrıs sorunu konusundaki temkinli tutumuna son vermiştir. 1994'te Korfu'da yapılan AB zirvesinde bir sonraki genişleme dalgasının Kıbrıs Rum Kesimi'ni de içereceği mesajı verildi. Ankara da Güney Kıbrıs'ın AB'ye üye olarak kabul edilmesi halinde KKTC'yle entegrasyona gidileceğini belirterek, AB'nin tutumundan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

1997'de yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmezken, Kıbrıs Rum Kesimi, resmen aday olarak kabul edilmiş ve ilk genişlemeye dahil olacağı belirtilmiştir. 1998'de de Rum Kesimi'yle müzakereler başlamıştır. Böylece Atina'nın Türk-Yunan sorunlarını Türk-AB sorunları haline getirme planında önemli bir aşama tamamlanmıştır.

---

49) Constantine Stephanou ve Charalambos Tsardanides, 'The EC Factor in the Greece-Turkey-Cyprus Triangle', Dimitri Constas (Der.), *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s, Domestic and External Influences*, New York: St Martin's Press, 1991, ss.208-209.

50) Axt, *Konfliktriade im östlichen Mittelmeer*, s.35.

51) Kramer, *A Changing Turkey*, s.176.

52) Hasan Ünal ve Birgül Demirtaş-Coşkun, 'Kıbrıs Meselesi: Kısa Tarihçe, Mevcut Durum Analizi ve Muhtemel Senaryolar', *Stratejik Analiz*, Cilt.1(12), Nisan 2001, s.46.

Madrid Zirvesi

ABD, 1990'ların ikinci yarısında Türk-Yunan sorunlarının çözümü konusundaki çabalarını arttırmıştır. Bu yöndeki Amerikan girişimlerinin en önemlilerinden biri, 8-9 Temmuz 1997 tarihinde Madrid'de yapılan NATO zirvesi sırasında Washington'un arabulucuğuyla Ankara'yla Atina arasında kabul edilen 6 maddelik mutabakat olmuştur. İki ülkenin başbakanlarının ve dışişleri bakanlarının katıldığı zirvede onaylanan deklarasyona göre, iki taraf da iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, karşı tarafın egemenliğine saygı, uluslararası hukuka uygun hareket etme, Ege Denizi'nde birbirlerinin hayati çıkarlarına ve endişelerine saygı, tek taraflı eylemlerden sakınma ve anlaşmazlıkların kuvvet kullanımı veya tehdidi olmadan çözümü konularında anlaşmıştır.[53]

Aslında Madrid Deklarasyonu, iki ülke arasındaki hiçbir sorunu çözmüyordu, ancak sorunların çözümü için gerekli olan güven ortamının sağlanmasına katkı sağlamak için[54] ABD'nin öncülüğünde gerçekleştirilmişti. Fakat deklarasyonun imzalanmasından sonra ilişkilerde yaşanan sorunlar nedeniyle "Madrid ruhu" da uzun sürmemiş ve "Davos süreci" gibi yok olmuştur.

Yunanistan-Ermenistan-İran ve Yunanistan-Suriye Stratejik İşbirliği

Soğuk Savaş sonrasında Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik tehdidi azalmamış, aksine yeni boyutlar kazanarak daha da artmıştır. Atina, özellikle 1995'ten itibaren, Türkiye'nin büyük sorunlar yaşadığı komşuları Suriye, Ermenistan ve İran'la siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Atina, bu ülkelerle hem birebir hem de ikili ve üçlü işbirliğine gitmektedir. Her ne kadar taraflar geliştirilen ilişkiler ağının üçüncü bir ülkeye yönelik olmadığını iddia etse de, bu ülkelerin aralarındaki en önemli ortak özelliğin Türkiye'ye tehdit oluşturmaları olduğu dikkate alındığında, bu çok da inandırıcı bir tez değildir.

Yunanistan ve Suriye, 1995'te savunma işbirliği antlaşmasına imza atmıştır.[55] Yunanistan, Ermenistan ve İran dışişleri bakanları arasında da 1995'ten bu yana yıllık toplantılar düzenlenmektedir.[56] Taraflar bu toplantılarda aralarındaki işbirliğini geliştirmenin yollarını aramaktadır. Atina-Erivan ve Tahran arasındaki toplantılar zinciri dışişleri bakanlarıyla da sınırlı kalmamış ve savunma bakanları arasında da 1999 Temmuz'unda Atina'da üçlü bir toplantı düzenlenmiştir. Yunanistan Savunma Bakanı Apostolos Çohacopulos, 1999'da Tahran'a giderek, 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından İran'ı ziyaret eden ilk AB ve NATO üyesi ül-

53) S. Gülden Ayman,, 'Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış...*, ss.543-544. Bkz.: 'Madrid'de Sürpriz Gelişme', *Milliyet*, 9 Temmuz 1997; 'Cem: Hava Değişti', *Milliyet*, 10 Temmuz 1997.

54) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan...*, s.296.

55) Şükrü Elekdağ, '2 War Strategy', *Perceptions*, Cilt 1, No 1, Mart-Mayıs 1996.

56) Duygu Bazoğlu Sezer, 'Turkish Security Challenges in the 1990s', Stephen J. Blank (Der.), *Mediterranean Security in the Coming Millennium*, Strategic Studies Institute, 1999, s.268.

kenin savunma bakanı olmuştur.[57] Batı ittifakının bir üyesi olan Yunanistan, Türkiye'ye karşı stratejik bir ittifak oluşturmak amacıyla "serseri devletler"le işbirliğine gidebilmektedir.

Yunanistan'ın Ermenistan'la ikili ilişkileri oldukça yakındır. Atina, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmasının ardından Ermenistan'a savunma ataşesi gönderen ilk ülkedir. Bazı kaynaklar, Yunan ordusunun 1992'dan bu yana Ermenistan ordusuna yardım ettiğini belirtmektedir. 1996'da iki ülke arasında savunma işbirliği antlaşması imzalanmasıyla ilişkiler daha da sıkılaştırılmıştır.[58]

Atina, Erivan ve Tahran yönetimleri aralarında oluşturdukları stratejik işbirliğine Gürcistan'ı da dahil etmeye çalışmaktadır. Tiflis yönetimi stratejik işbirliğine şu ana kadar yakın bakmasa da, adı geçen üç ülke arasında Aralık 1996'da imzalanan ekonomik, sınai, bilimsel ve teknik alanlarda işbirliğini öngören memoranduma katılmıştır.[59]

İran Savunma Bakanı'nın Mart 2001'de Atina'ya düzenlediği ziyaret, iki ülkenin askeri konularda işbirliğine devam ettiğini göstermiştir.[60] Bunun yanında Yunanistan, Ermenistan ve İran arasındaki üçlü işbirliği devam etmektedir.Atina'da biraraya gelen üç ülkenin dışişleri bakanları, İran doğal gazının Avrupa pazarına taşınması başta olmak üzere ticaret, teknoloji, turizm, ulaşım ve telekomünikasyon sektörlerinde işbirliğini öngören memorandum imzalamıştır.[61] Enerji konusundaki işbirliğinin amaçlarından biri de, Bakü-Ceyhan projesinin hayata geçirilmesini engellemektir.

Yunanistan-Ermenistan ve İran işbirliği Balkanlar'da ve Kafkaslar'da dengeleri değiştirebilecek potansiyele sahiptir. Aynı zamanda AB ve NATO üyesi bir ülkenin terörist grupları desteklediği bilinen ülkelerle işbirliği yapması Batı ittifakına da zarar vermektedir, hatta bu yakınlaşma, "NATO'nun suratına atılan bir tokat"[62] olarak da nitelenebilir.

Öcalan Krizi

Türkiye yıllar boyunca Yunanistan'ı PKK'ya yardım ve yataklık yapmakla suçlamıştır. PKK militanlarının Yunanistan'daki kamplarda eğitim gördükleri öne sürülüyordu.[63] Atina, PKK'nın siyasi kolu olan ERNK'nın Atina'da şube açmasına göz yummuştur.[64] Bunun yanında verdikleri demeçlerden, kimisi muhalefet kimisi ik-

57) 'Greece Announces Pending Defense Pact with Iran and Armenia', *Stratfor, Global Intelligence Update*, 1 Temmuz 1999. http://www.stratfor.com/SERVICES/GIU/070199.ASP.
58) 'Greece Announces...'
59) 'Greece Announces...'
60) N. Khasapopoulos, 'Greek and Iranian Defense Ministers Discuss Bilateral Cooperation', *To Vima*, 21 Mart 2001, FBIS-WEU-2001-0321.
61) 'Greece, Armenia, Iran Sign Cooperation Accord', *AFP*, 10 Mart 2001.
62) 'Greece Announces...'
63) Yunanistan'ın PKK'ya destek vermesiyle ilgili bilgi için bkz.: Dr. Nihat Ali Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi), Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, Ankara: ASAM Yayınları, Kırali Matbaası, ss.300-301.
64) Kramer, *A Changing Turkey*, s.173.

tidar partilerine üye bazı Yunan siyasetçilerinin, Kürt sorununa ilgi duydukları ortaya çıkmaktaydı.

PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Şubat 1999'da Kenya'nın başkenti Nayrobi'de Yunan Büyükelçiliği'nde kaldığının ve Kıbrıs Rum Kesimi'ne ait bir pasaport taşıdığının anlaşılmasıyla Yunan resmi çevrelerinin PKK'ya verdiği destek kanıtlanmış oldu. Türkiye, Yunanistan'ı teröre destek vermekle suçladı.[65] Cumhurbaşkanı Demirel de, Yunanistan'ı serseri devlet ilan ederek, Batılı ülkelere bu ülkeyi Irak, İran ve Libya'yla aynı gruba dahil etmeleri çağrısında bulundu.

Yunan hükümetinin Öcalan olayını eline yüzüne bulaştırması, siyasi bir krize yol açtı. Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos, İçişleri Bakanı Alekos Papadopulos ve Kamu Düzeni Bakanı Filipos Petsalnikos görevlerinden alındı. Türkiye'ye karşı sert söylemleriyle dikkat çeken Pangalos'un alınarak, yerine Yorgos Papandreu gibi ılımlı birinin getirilmesi, Atina'nın Ankara politikasına bir değişikliğe gideceğinin ilk ipucuydu. Kostas Simitis'in Ocak 1996'da başbakan olmasından itibaren başlayan Yunan dış politikasındaki rasyonelleşme ve Avrupalılaşma dönemi[66] Papandreu'nun dışişleri bakanlığına getirilmesiyle hız kazanmıştır. Balkan ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesinin ardından sıra Türkiye'ye karşı "havuç" politikasının uygulanmasına gelmişti.

İki ülke arasında yükselen tansiyon, bir sonraki bölümde inceleneceği üzere beklenmedik gelişmelere yol açmıştır.

Yakınlaşma Süreci

Bölücü terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın, Şubat 1999'da Kenya'nın başkenti Nayrobi'deki Yunan Büyükelçiliği'nden ayrıldıktan sonra, havaalanında Türk yetkililer tarafından yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi, Ankara-Atina ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yunan hükümetinin Türkiye'yle yakınlaşma çabaları, yıllardır Yunanistan'a sorunların çözülmesi yolunda çağrı yapan Ankara tarafından da olumlu karşılanmış ve iki ülke yetkilileri Temmuz 1999'da, çevreden terörizmle mücadeleye, ticari ilişkilerin düzenlenmesinden turizmin teşvik edilmesine kadar çeşitli konularda işbirliğine gidilmesi amacıyla görüşmelere başlamıştır. Dışişleri Bakanı Cem ve Yunan meslektaşı Papandreu'nun 2000 yılının Ocak ve Şubat aylarında gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretlerde dokuz konuda anlaşma imzalanmıştır. İki ülke arasında dışişleri bakanları düzeyinde ilk ziyaretin 40 yıl aradan sonra meydana gelmesi, ilişkilerdeki yeni atmosferin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.[67]

65) Ayten Gündoğdu, 'Identities in Question: Greek-Turkish Relations in a Period of Transformation?', *Meria Journal*, Cilt.5, No.1, 16 Mart 2001.

66) Simitis'in başbakanlığa gelmesinin ardından değişen Yunan politikaları için bkz.: Marcia Christoff Kurop, 'Greece and Turkey, Can They Men Fences?', Foreign Affairs, Cilt.77, No.1, Ocak-Şubat 1998, ss.7-12.

67) 'New Horizons in Turkish-Greek Relations', Türk Dışişleri Bakanlığı internet sayfası, www.mfa.gov.tr/grupa/ad/ade/adeb/01.htm. İmzalanan anlaşmalarla ilgili olarak bkz.: Stephen Kinzer, 'Greece, Turkey Pledge on Peace', *The New York Times*, 22 Ocak 2000.

Bu gelişmelerden bir süre sonra, 17 Ağustos'ta Türkiye'de meydana gelen depremin ardından Yunanistan, ilk yardım gönderen ülkelerden biri olmuş, 7 Eylül'de Atina'yı vuran depremden sonra da Ankara, aynı yardımseverliği Atina için göstermiştir. İki ülkenin "kara gün"de birbirlerine yardım etmesi "deprem diplomasisi" olarak anılmış ve yakınlaşmaya hız kazandırmıştır.[68]

Atina Hükümetinin Aralık 1999'da yapılan Avrupa Birliği (AB) Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı üzerindeki vetosunu kaldırması, Yunanistan'ın Ankara politikasını önemli ölçüde değiştirmesi şeklinde yorumlanmıştır. Yıllarca Ankara'nın AB'ye adaylığını kabul etmeyen, Türkiye-AB ilişkilerinin gelişmesini istemeyen Atina, politikasını önemli ölçüde değiştirmiş ve Türkiye'nin adaylığına karşı çıkmamıştır.[69]

Türk ve Yunan askeri birliklerinin Haziran 2000'de Yunanistan'da birlikte gerçekleştirdikleri NATO tatbikatı ise, askeri alanda da işbirliği gerçekleştirildiğini göstermesi açısından önemliydi. Türk birliklerinin bir Yunan generalin emrinde Mora Yarımadası'nda gerçekleştirdiği çıkarma operasyonu büyük övgü toplamış ve tatbikat sırasında hiçbir olumsuz olay meydana gelmemiştir.[70]

Son yıllarda, Atina'nın Ankara'ya dönük politikasında gözlenen değişiklikler, birkaç nedenle açıklanabilir: İlk olarak, Öcalan'ın Kenya'daki Yunan Büyükelçiliği'nde barındığının anlaşılmasıyla, Yunanistan, terörü desteklerken adeta suçüstü yakalanmış ve uluslararası toplumda prestij kaybına uğramıştır. Atina Hükümeti, Ankara'yla yakınlaşma politikası izleyerek, bozulan imajını yeniden düzeltmek istemiştir. İkinci olarak, 1990'ların ilk yarısında Atina'nın dış ilişkilerinde sertlik politikası hakim olmuş, özellikle Yunanistan'ın Makedonya Cumhuriyeti'nin adına ve bayrağına itiraz ederek, bu ülkeyi tanımaması, AB içinde de sorunlara yol açmıştı. 1995'ten itibaren Arnavutluk ve Makedonya'yla sorunlarını pratik bir şekilde çözen, çözemediklerini ise dondurarak bu ülkelerle hem siyasi, hem de ekonomik alanlarda iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Atina, uluslararası alanda prestijini arttırmaya başlamış; bu çerçevede, Türkiye'yle ilişkilerini, düzeltmeye çalıştığı izlenimini vererek, uluslararası imajına düzeltmek istemiş olmalıdır.

Üçüncü olarak, 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde AB'ye adaylığı kabul edilmeyen Türkiye, Birlik'le siyasi ilişkilerini dondurmuştur. Türkiye-AB ilişkilerinin bozulmasında Yunanistan'ın büyük payı olduğuna şüphe yoktu; hatta, bu çerçeveden bakıldığında varılan nokta Yunan diplomasisinin de bir başarısı gibi görünüyordu. Ancak müteakip olaylar, bunun böyle olmadığını kısa sürede ortaya koyacaktı. Mesela Yunanistan artık AB'yi Türkiye'ye karşı kullanamıyordu; zira AB'den ümidini kesen Türkiye daha bağımsız hareket etme kabiliyeti kazanmış; öte yandan Türkiye'yi kendisinden uzaklaştıran AB de Ankara üzerindeki siyasi nüfuzunu tamamen kaybetmişti.

68) Konstantinos Kotzias, 'Greek-Turkish Relations', *Contemporary Review*, Nisan 2000.
69) Philip H. Gordon, 'Post-Helsinki: Turkey, Greece and the European Union', *The Strategic Regional Report*, Şubat 2000.
70) İlter Türkmen, 'Yol Kazası', *Hürriyet*, 31 Ekim 2000.

1999'a kadar Türkiye'ye tek başına baskı uygulayarak, Türk-Yunan sorunlarının kendi tezleri doğrultusunda çözülmesi için çaba harcayan Yunanistan, bunun fayda etmediğini görmekte gecikmeyecekti. Kendi politikasının, en azından taktiksel tarafında değişiklikler yapma ihtiyacı duydu. Atina, sonuçta "AB havucu"[71] sunularak Ankara'nın yeniden "oyun"un içine çekilmesinin ve bu suretle Türkiye üzerinde baskı yapılmasının daha etkili olacağı noktasına gelmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Yunan Hükümetinin politikasının altında yatan temel varsayımın, Türkiye'nin AB'yle ilişkilerini geliştirebilmek için önüne sürülen şartları kabul edeceği yönündedir. Nitekim, Başbakan Simitis'in Türkiye'yle anlaşmazlıklarda Atina'nın uluslararası toplumun desteğini kazandığını ve Türkiye'nin ise destek kaybettiğini öne sürmesi ve Ankara'yla ilişkileri normalleştirirken Yunan halkından sabırlı olmasını istemesi, bu varsayıma dayanmaktadır.[72] Yunanistan Başbakanı, ayrıca, Makedonya'nın başkenti Üsküp'te 24 Ekim'de yapılan Balkan Zirvesi'nde yaptığı açıklamada, amaçlarının Türkiye'ye sürekli baskı yaparak tutumunu değiştirmesini sağlamak olduğunu söylemiş ve bunun Türkiye'nin kabullendiği Helsinki süreci çerçevesinde gerçekleştirilebileceğini iddia etmiştir.[73] Dışişleri Bakanı Papandreu da, 12 Kasım tarihli "Eleftherotipia" gazetesinde kendisiyle yapılan söyleşide, bugün Yunanistan'ın elinde AB gibi yeni araçlar olduğunu ve AB unsurunun Atina'nın bugünkü çabalarının farklı olmasına yol açtığını belirtmiştir.[74]

Papandreu'nun 5-6 Nisan'da Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyaretin öncesinde Türk tarafına "savunma harcamalarını azaltalım" önerisi, Yunanistan'ın Türkiye'yle ilişkilerde inisiyatifi elinde tutmak istemesinin bir sonucudur. Atina'nın tam da Türkiye'nin ekonomik açıdan zor bir dönemden geçtiği sırada böyle bir teklifte bulunması anlamlıdır. Atina, muhtemelen Türkiye'nin pek çok harcama kaleminde olduğu gibi savunma harcamalarında da kısıtlamaya gideceğini tahmin etmiş, hatta belki de Uluslararası Para Fonu'nun Ankara'dan askeri harcamalarını kısmasını isteyeceği şeklinde "içeriden" bilgi edinmişti. Böylece, yakınlaşma sürecinde ilk adımı kendisi atıyormuş gibi göstermek amacıyla bu şekilde bir taktiğe başvurmuş olabilir.

Dikkat edilmesi gereken bir nokta, Yunanistan'ın savunma harcamalarında kısıtlamayı hemen değil, 2004'e kadar devam edecek bir süreçte gerçekleştireceğini açıklamasıdır. Atina, o döneme kadar bazı reformlar gerçekleştirerek ekonomik açıdan AB içinde daha da güçlenmeyi amaçlamaktadır. Böylece bir yandan askeri gücünü büyük ölçüde korurken, öte yandan ekonomide yapısal tedbirler alabilecektir.

Öte yandan, Yunan Genelkurmay Başkanı Parayioudhakis, bir radyoya verdiği demeçte, savunma harcamalarında yapılan kısıtlamanın öncelikli silahlanma pro-

71) Hasan Ünal, 'Atina'nın Beklentileri', *Zaman*, 6 Kasım 2000.
72) 'PM Says Policy on Turkey is Winning Support for Greece, Adds: Patience is Needed', *Kathimerini*, 2 Kasım 2000.
73) 'Buzlar Kırılamadı', *Milliyet*, 26 Ekim 2000.
74) *Eleftherotipia*, 12 Kasım 2000.

jelerini etkilemediğini belirtmiştir. Genelkurmay Başkanına göre kısıtlama planı, öncelikli olmayan projelere yapılacak harcamaların uzun vadede azaltılmasını öngörmektedir.[75] Bu arada, Savunma Bakanı Çohacopulos'un askeri harcamaların azaltılmasına karşı olduğu bilinmektedir.

Türk-Yunan ilişkilerinin yumuşaması sürecinde, şu ana kadar hiçbir ciddi anlaşmazlık konusunda görüşmelere başlanmamış olması, Yunanistan'ın sadece Türkiye'nin taviz vermesi için baskı yapması ve kendisinin hiçbir konuda taviz vermeye yanaşmaması nedeniyle, şu ana kadar iki ülke ilişkilerinde sadece "sanal yakınlaşma" yaşandığını belirtmek mümkündür.[76]

Sonuç

Ankara-Atina ilişkileri, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında uluslararası siyaset arenasında meydana gelen radikal değişiklikler sonucu daha karmaşık bir hale gelmiştir. Soğuk Savaş yıllarında önemli anlaşmazlık noktalarını oluşturan Kıbrıs, Ege, azınlık ve Patrikhane sorunlarının yanısıra Ege Denizi'nde statüleri uluslararası antlaşmalarla belirlenmemiş coğrafi formasyonlarla ilgili bir problem de günyüzüne çıkmıştır. Bunun yanında Yunanistan'ın Türk-Yunan sorunlarını Türk-AB sorunlarına dönüştürme çabası 1990'ların ikinci yarısında başarılı bir sonuç vermişti: Hem AB, Güney Kıbrıs'la tam üyelik müzakerelerine başlamış, hem de Ege ve Kıbrıs sorunlarının çözümünü Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgesi'ne yerine getirilmesi gereken şartlar olarak koymuştur. AB'nin bu sorunların çözümünde sadece Türkiye'den taviz beklemesi ve bunları Ankara'yla üyelik müzakerelerine başlanabilmesi için önkoşul olarak belirlemesi ciddi bir sorundur.

Tarih boyunca Türk-Yunan ilişkileri zigzaglarla dolu olmuştur. Yaşanan krizlerin ardından yumuşama süreci başlamış, sonra ilişkiler tekrar gerilmiştir. Bunun başlıca sebebi yakınlaşma döneminde tarafların ciddi sorunların çözümüne eğilecek aşamaya bir türlü gelmemesidir. İkincil konularda yapılan anlaşmalar, gerekli güven ortamı sağlanmadan çoğunlukla kısa süre içerisinde sona ermiştir.

1999'un ortalarından bu yana ilişkilerde gözlenen bahar havası da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Taraflar hâlâ sorunların neler olduğu konusunda bile uzlaşamamaktadır. "Balayı dönemi"nin başlamasından bu yana ciddi sorunların çözümü konusunda en ufak bir aşama bile kaydedilememiştir. 2000 yılının Ekim ayında Türk topraklarında yapılan NATO tatbikatı sırasında yaşanan sorunlar, yakınlaşma sürecinin nasıl bir anda yok olabileceğini göstermektedir.[77]

---

75) 'Greek YEETHA Chief Claiming Armaments Cuts Do Not Affect Key Armaments Programs', To Vima, 12 Nisan 2001, FBIS-LAT-2001-0414.

76) Bu terim, ilk kez Prof. Dr. Duygu Bazoğlu Sezer tarafından Türk-Rus ilişkileri için kullanılmıştır. Bkz.: Duygu Bazoğlu Sezer, 'Turkish Russian Relations in the 1990s: From Adversity to Virtual Rapprochement', Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), *Changing Dynamics of Turkish Foreign Policy*, Washington, D.C., Washington Institute for Near East Policy Press, Eylül 2000.

77) Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Birgül Demirtaş-Coşkun, 'Ankara-Atina Hattındaki Son Gelişmeler: "Türk-Yunan Baharı"nın Sonu mu?', *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 8, Aralık 2000, ss.25-32.

Atina'nın Ankara'ya yönelik politikasında meydana gelen değişim, Yunanistan'ın Türkiye'yle müzakere masasına oturarak sorunları çözmek istemesinden değil, Türk tarafıyla görünüşte yakınlaşarak, AB perspektifi sunarak Ankara'dan tek taraflı tavizler almak istemesinden kaynaklanmaktadır. Gerçekte Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik dış politika amaçları önceki dönemle aynıdır, sadece amaçlarına ulaşmada kullandığı yöntemi değiştirmiştir. AB'nin Lüksemburg Zirvesi'nde genişleme sürecinden dışlanan Türkiye, Birlik'le siyasi ilişkilerini dondurmuştu. Bu durumda, Yunanistan'ın Türkiye'den Kıbrıs ve Ege konularında istediği ödünleri koparması pek de mümkün olmamıştı. Atina, bunun üzerine stratejisini değiştirerek, Türkiye'nin adaylığını desteklemiş ve yakınlaşma süreci başlatmaya çalışmıştır. Amaç, Türkiye'yi yeniden "oyun"un içine çekilmesi ve AB havucu sunularak taviz vermeye ikna edilmesiydi.

Türkiye'yle Yunanistan arasındaki sorunların çözülebilmesi için her iki tarafın da çıkarlarını, aralarındaki anlaşmazlıkları görünüşte değil, gerçek anlamda çözmekten geçtiğini görmesi gerekmektedir. Bunun için de statükonun her iki tarafın da zararına işlemeye başlaması gerekmektedir. Bunun yanında, her iki tarafın da ortak bir dış tehdit algılıyor olması da sorunların çözümüne katkıda bulunabilir. Bu iki şart gerçekleşmediği takdirde kısa ve orta vadede ikili sorunların çözülmesi ihtimalinin fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

ÇATIŞMADAN UZLAŞMAYA: 21. YÜZYILA GİRERKEN BALKANLAR'DA TÜRK YUNAN REKABETİ

*Yrd. Doç. Dr. Şaban Çalış**
*Yrd. Doç. Dr. Birol Akgün***

Giriş

Kurulduğu günden beri Yunanistan'ın güvenlik politikalarının en önemli unsurunu Türkiye oluşturmuştur. Denilebilir ki Türkiye, Yunan dış politikasını biçimlendiren en önemli faktörlerden biridir. Türk-Yunan ilişkilerini yakından izleyen bir uzmanın belirttiği gibi "Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana geçen 170 yıllık tarihinde, dış politika alanında attığı her adımda doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye ile arasında var olan güç dengesini kendi lehine çevirme niyeti vardır".[1] Dünyanın iki kutba ayrıldığı Soğuk Savaş döneminde, Yunanistan ülkenin kuzeyinden gelebilecek saldırılara karşı NATO üyeliği sayesinde kendisini güvenceye aldığına inanmış, ancak yine de doğu bloğunda yer alan Yugoslavya ve Bulgaristan gibi komünist ülkelerle de iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır. Bu nedenle de 1950'lerden beri Yunan siyasal eliti tarafından seslendirilen ve geniş kamuoyunca da paylaşılan yaygın kanaat hep tehdidin doğudan, yani Türkiye'den geleceği şeklindedir.

Nispeten küçük olmasına rağmen, Ortadoğu'ya yakınlığı, Ege ve Adriyatik'le

* Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
** Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

1) M. Stearns, 'Greek Foreign Policy in the 1990s: Old Signposts, New Roads', D. Contas ve N. Stavrou (Der.), *Greece Prepares for the 21st Century*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996, s.160.

bağlantılı Akdeniz'deki konumu, her zaman sorunların yaşandığı bir bölge olan Balkanlar'a ait Yunanistan'ın stratejik açıdan ise oldukça önemli bir ülke olduğu konusunda herhangi bir şüphe de yoktur.[2] 1952 yılında NATO üyesi olan Yunanistan'ın 1981 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olarak katılımı hem ekonomik, hem de siyasi durumunu daha da güçlendirmişti. En az Türkiye kadar jeopolitik konumuna güvenen Yunanistan, 1990'lara dek Varşova paktı içindeki gelişmeleri pek önemsememiş, bütün savunma ve dış politika hedeflerini "doğu tehlikesini" bertaraf etmek üzere dizayn etmişti. Silahlı güçlerinin en önemli bölümünü de kuzey sınırları yerine Trakya'daki Türk-Yunan sınırına ve Ege adalarına konuşlandırmıştı. 1990'larda Balkanlar'da başlayan dramatik değişimler ise, Yunan dış politika kurmaylarını yaşanan yeni stratejik şartlara karşı nasıl bir politika izlemeleri gerektiği konusunda hazırlıksız yakalamıştır. Bu ortamda ortaya çıkan Makedonya'nın bağımsızlığı ve Balkanlar'da Türkiye'nin yeniden ağırlık kazanmaya başlaması, Atina tarafından ülkenin düşman güçler tarafından çevrelenmesi olarak algılanmıştır. Hükümetin 1990'ların ilk yarısında AB, NATO ve hatta ABD'yi karşısına alacak kadar katı biçimde yürüttüğü Makedonya'yı dışlayan Sırp yanlısı dış politikası, ancak bir Türkiye rekabeti ve artan tehdit algılamaları ile açıklanabilir. Halbuki, Güneydoğu Avrupa'da barış ve istikrar, bazı yazarların vurguladığı gibi, ancak Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı güvene dayanan bir işbirliği ile sağlanabilirdi.[3] Karşılıklı güven ise iki ülke arasında 1950'den önceki dönemde ispatlandığı gibi, ancak stratejik bir dengenin sağlanmasıyla mümkün olabilirdi. Oysa Soğuk Savaşın bitip yeni savaşların ve çatışmaların başladığı Balkanlar'da, bölgenin askeri ve ekonomik bakımdan en güçlü iki ülkesi, Türkiye ve Yunanistan, bölgeye yönelik olarak karşılıklı rekabete dayanan bir strateji izlediler. Bu rekabet politikası, Yunan tarafında açıkça, Türkiye tarafında ise üstü örtülü bir biçimde, 1999'da yaşanan iki yıkıcı depreme kadar sürdü ve ondan sonra daha uzlaşmaya açık bir yöne doğru çevrildi.

1990'ların başında Balkanlar'da ilk çatışmalar başladığı zaman en az Yunanistan kadar Türkiye de bir dilemma ile karşı karşıya kalmıştı. Ankara bir yandan Balkanlar'daki barış ve güvenliğin sürdürülmesi için Birleşmiş Milletler, AGİT ve NATO gibi uluslararası platformlarda gayret sarf ederken, öte yandan zaman kaybetmeden bölge ülkeleriyle güvenlik alanlarını da içeren dostluk ve işbirliği antlaşmaları imzalıyordu. Kısa sürede Türkiye, NATO üyeliği ve ABD desteğini de arkasına alarak Arnavutluk, Bosna, Makedonya ve hatta Soğuk Savaş sırasında Türk azınlığa yapılan baskılar nedeniyle ilişkileri kopma noktasına gelen Bulgaristan'la siyasi ve askeri ilişkilerini geliştirdi. Bir yandan bu ülkelerin önemli ölçüde Müslüman nüfus barındırması, öte yandan bu milletlerin eski Osmanlı tebaasından olmaları

2) T. P. Dokos, 'Greek Defense Doctrine in the Post-Cold War era', V. Coufoudakis, H. J. Psomiades ve A. Gerolymatos, (Der.), *Greece and the New Balkans*, New York: Pella Publishing Company, 1999, s.240.

3) I. Turan ve D. Barlas, 'Turkish-Greek Balance: A Key to Peace and Cooperation in the Balkans', *East European Quarterly*, Cilt.XXXII, Sayı.4, January 1999, ss.469-488.

nedeniyle, Türkiye'nin bu ülkelerle kurduğu yakın dostluk ilişkileri dış dünyada Türkiye'nin kendi stratejik konumuna yaslanıp, Balkanlarda adeta bir neo-Osmanlıcılık siyaseti güderek bölgeye hakim olma emelleri taşıdığı imajını yarattı. Özellikle Yunanistan, 1990'ların başında Türkiye'nin bölgede artan nüfuzundan rahatsız oldu.[4] Halbuki, Balkanlar'daki olaylara aktif olarak müdahil olması, Türkiye'nin ne geleneksel olarak izlediği Batı yanlısı tavrından vazgeçtiği, ne de pasifist yaklaşımını terk edip "aktif bir dış politika" izlemeye karar verdiği anlamına gelmekteydi.[5] Bu bağlamda iddia edildiğinin aksine, bölgede neo-Osmanlıcı bir yaklaşımla hareket edip, bunun bir uzantısı olarak da ikili ittifaklar yoluyla Yunanistan'ı kuzeyden çevreleme ve böylece Atina'yı Balkanlarda yalnızlaştırma gibi bir niyeti bile olmamıştı.[6] Ancak her ülkede olduğu gibi, Türkiye'nin 1990'larda Balkanlara yönelik izlediği dış politika da, karar alma konumundakilerin kontrolü dışında gelişen bir dizi iç ve dış faktörlerden ve zaman zaman da bölgesel güvenlik kaynaklı endişelerden etkilenmiş olabilir elbette.[7]

Bu makalede biz önce Türk-Yunan rekabetinin tarihsel kökenlerine bakacağız, ardından da Güneydoğu Avrupa'da 1990'larda yaşanan jeopolitik değişimin her iki ülke arasındaki güç mücadelesini nasıl etkilediğini inceleyeceğiz. Ayrıca iki ülkede 1999'da yaşanan depremden sonra başlayan Türk-Yunan "detent"ının iki ülke ilişkilerinin geleceği üzerine muhtemel etkileri konusunda da bazı projeksiyonlar yapacağız.

Türk-Yunan Rekabetinin Tarihsel Kökleri

Gerçekte Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin tarihi çok uluslu bir imparatorluktan iki ayrı ulus yaratmanın tarihidir. Bu tarihin oluşumunda pek çok faktör etkili olduğu için, bu ilişkileri analiz etmek oldukça zordur. Ancak ikili ilişkilerin tarihinin incelenmesi, Balkanları anlamak için oldukça öğretici olacaktır. Çünkü bir anlamda bu ilişkilerin tarihi, bölgeye yönelik tüm argümanların test edilebileceği bir lâboratuar imkanı sağlayacaktır.

---

4) Bu konuda özellikle 1990'lı yılların başında ortaya çıkan bu yöndeki iddialar ve Türkiye'nin yaklaşımı için bakınız: Ş. Çalış, 'Identity Crisis Syndrome in Modern Turkish Foreign Policy: Some Suggestions for an Analitical Framework', *DEU Journal of Faculty of Business*, Vol.1, No.1, 2000, pp.89-110.

5) A. Makovsky, 'The New Activism in Turkish Foreign Policy', *SAIS Review*, Cilt.19, Sayı.1, 1999, ss. 92-113.

6) Ş. Çalış, 'Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası', *Liberal Düşünce*, Cilt.4, Sayı.13, Kış 1999, ss.5-21. Farklı bir görüş için bakınız: M. H. Yavuz, 'Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism', *Critique*, Sipring 1998, ss.19-41. Türkçesi için: M. H. Yavuz, 'Değişen Türk Kimliği ve Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi', *Liberal Düşünce*, Cilt.4, Sayı.13, Kış 1999, ss.22-38.

7) Ş. Çalış, 'Turkey's Balkan Policy in the Early 1990s', *Turkish Studies*, Cilt.2, Sayı.1, 2001, ss.135-146. Ayrıca: Ş. Çalış ve Y. Kanlı, 'Formulation of Turkish Foreign Policy towards the Balkans', Unpublished Paper Presented at International Conference on Regional/Balkan Image of NATO Alliance and Its Activities, Ohrid, 10-12 May 2001, Ohrid, Macedonia.

Yunanistan, ulus devlet olma niteliğini Osmanlı imparatorluğuna karşı giriştiği uzun bir bağımsızlık mücadelesinden sonra kazandı. Yunanlılar, yüzlerce yıl Türk egemenliği altında yaşadıkları için Yunan milli kimliğinin oluşumunda Türk etkisi en önemli faktörlerden birisi, belki de tek faktördür. Bir Yunanlının kendisini tanımlarken kullandığı olamadığı "şey" yani "öteki" kesinlikle Türklerdir. Bu nedenle Türk etkisini hesaba katmadan, ne modern Yunan kimliği anlaşılabilir ne de Yunan dış politikası analiz edilebilir. Öte yandan Yunanlılar da modern Türk kimliğinin oluşumunda "ötekisi" olarak benzer- nispeten daha az da olsa- bir rol oynamışlardır. Çünkü Türkiye Cumhuriyetinin bir ulus devlet olarak doğuşu da öncelikle I. Dünya Savaşı sonunda Anadolu'yu işgal etmeye çalışan Yunanistan'a karşı verdiği bağımsızlık savaşı sonucunda gerçekleşmiştir. Bu yüzden iki ulus da bir birlerini hep baş düşman olarak görmüşlerdir.[8]

Türk-Yunan ilişkileri konusunu inceleyen pek çok kişinin kabul edeceği gibi, iki ülke arasındaki Kıbrıs, Ege ve azınlıklar gibi konulardaki anlaşmazlıkların ve sorunların temelinde karşılıklı olarak yüzyılların birikimi/tortusuyla oluşmuş "dışlayıcı" bir kimlik tanımlaması yatar. Bu kimlik tanımlaması bazen aşırı şekillerde, örneğin pan-Hellenistlerin "Megalo Idea"sı (Büyük Yunanistan emeli) ve pan-Türkistlerin "Turan" idealleri gibi ideolojik formlarda kendini gösterir. Her iki ülkenin ulus kimliklerinin oluşumandaki tarihi faktörler ise ne yazık ki tarihte bırakılmaz ve eğitim ve sosyalleşme yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılarak her an güncelleştirilirmiştir. İki komşu ülke arasındaki ilişkilerde karşılıklı güven ve işbirliği yerine daha çok güvensizlik ve rekabet duygularının hakim olmasının arka planını oluşturan en önemli unsur da budur. Aktüel ve reel olandan ziyade ilişkilerin bugünü belirleyen kolektif bilinçaltına kazınmış veya itilmiş olan kimliği ayakta tutmaya her iki tarafında, bilinçli veya bilinçsizce sık sık gönderme yaptıkları ulusal efsaneler, mitler ve sembollerdir.[9]

Ancak şu noktanın da vurgulanması gerekir, ki yukarıda çizilen resim aslında Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik olarak 1920'den sonra izlediği resmi dış politikayı tam olarak yansıtmaz. Bunun nedeni, Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye'de Atatürk'ün giriştiği reform hareketlerine paralel olarak Türkiye'deki yeni siyasal elitin Yunanistan'a karşı izlenen dış politikada uzlaşmacı bir dönemi başlatmış olmasıdır. Lozan Antlaşması her ne kadar azınlıklar sorunu gibi bazı konuları çözümsüz bırakmışsa da, iki ülke arasında kalıcı sınırlar çizmiş ve Türkiye ile Yunanistan arasında stratejik bir dengenin kurulmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca, belki de bundan daha önemli olan şey ise, bu antlaşmanın iki düşman ülke arasında

8) Konunun daha ayrıntılı bir analizi ve konu ile ilgili başka kaynaklar için bakınız: Şaban Çalış, *The Role Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy*, Unpublished PhD Dissertation, Nottingham, The University of Nottingham, 1996, özellikle ss.77-82, 149-163 and 207-218.

9) Ulusal kimlik ve nihayetinde dış politik tavırla bağlantılı bu konularla ilgili hem kaynak hem de tartışmalar için bakınız: Şaban H. Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Konya: Çizgi Yayınları, 2001, ss.23-32.

1950'lerin yarısına kadar sürecek olan barışçıl ilişkiler kurulması konusunda belli bir temel sağlamış olmasıdır.[10]

Atatürk ve Venizelos 1930'larda iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerini Lozan temeli üzerine kurmayı başarmışlardı. Bu dostluk, 1934'te kurulan Balkan Paktı ile taçlandırıldı. Öyle ki, bu dönemde iki lider, ülkeleri arasında federal yapılı bir birlik kurulması olasılığını dahi tartışıyorlardı. Bu yakınlaşmayı mümkün kılan en önemli sebeplerse artan İtalyan tehdidi ve iki liderin anti-revizyonist dış politika anlayışlarıdır. Yaklaşan tehlikeyi iyi algılayan Atatürk ve Venizelos, büyük güçlerin bölgeye yönelik müdahalesini önlemek ve bölge içi dayanışma ve işbirliğini geliştirmek için yoğun çaba sarf etmişlerdi. Ancak iki ülke arasında kurulan dostane ilişkilerin genç Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran mimarlar için sembolik bir anlamı ve ideolojik bir boyutu da vardı. Her şeyden önce bu ilişki, Türkiye'nin Batılılaşmasının sembollerinden birisi olarak da görülmekteydi. Hiç de Yunanlıların yaptıklarından az olmayacak bir biçimde, modern Cumhuriyetin liderleri de kendilerini ne bir imparatorluk bakiyesi olarak gördüler ne de Osmanlı saydılar. Osmanlı, işin aslı en az Yunanlılar kadar onların da kimlik tanımlarında ancak "ötekisi" olarak bir fonsksiyon icra eder oldu. Modern Türkiye ile Osmanlı arasındaki tüm kültürel bağlar ya reddedilmiş ya da unutulmuşlardı. Örneğin Türkiye'de Arap alfabesi yasaklanırken pek çok Yunan klasiği Türkçe'ye çevriliyor ve orta okullarda öğrenciler Yunanca öğrenmeye teşvik ediliyordu. Artık pek çok Türk aydını Yunan felsefesi ve mitolojisini İslam tarihinden ve felsefesinden daha iyi anlıyor ve biliyordu. Özeklilikle 1930'larda, bu durum iki ülke arasındaki yakınlaşmanın psikolojik temelini oluşturuyordu. Belki biraz da bu nedenle, Atatürk'ün Yunanlılara bir jesti olarak İstanbul'un fethinden sonra camiye çevrilen antik Yunan Kilisesi Ayasofya müze haline getirildi. İki ülke arasında kurulan dostluk, ikinci dünya savaşından sonra da derinleşerek devam etti. Her iki ülke savaş sonrasının NATO gibi askeri ve Avrupa Konseyi gibi siyasi örgütlerinde birlikte yer aldılar. Ve nihayet, 1955 yılında Balkan Paktı'nı birlikte kurdular. Gerçi bu paktın kurulmasında Sovyet tehdidinin etkili olduğunun belirtilmesi gerekir ama sonuç Atatürk zamanında kurulan Balkan Paktı ile aynı paralelde değerlendirilebilir.[11]

Ancak tüm bunlara rağmen her iki ülke halklarının bilinç altına yerleşen eski düşmanlıkların silindiği iddia etmek pek de mümkün olmasa gerekir. Çünkü, tarihsel olarak karşılıklı güvensizlik psikolojisi üzerine kurulu Türk-Yunan ilişkileri, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Kıbrıs sorunun ortaya çıkmasıyla birlikte tekrar eski günlere dönecek ve günümüze kadar da gerilimle gelecektir. O zamandan beri iki ülke aynı güvenlik ittifakının (NATO) üyesi olmalarına rağmen, zaman zaman bölgede problemler çıkarmaktan kaçınmamışlar, güvenlik üretmek bir yana bizatihi güvenlik tüketen ve bölgede istikrarı tehdit eden birer unsur olmuş-

10) Calis, *The Role of Identity*, ss.77-82. Turan ve Barlas, *Turkish-Greek Balance*, s. 471.
11) Konu için bakınız: O. Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara: SBF Yayınları, 1969, ss.83-125. Ayrıca: Calis, *The Role of Identity*, ss.149-163.

lardır. Türkiye'nin 1974 Kıbrıs müdahalesi, Yunanistan'ın 1981'de Avrupa Birliğine katılması, Ege adalarının silahlandırılması ve kıta sahanlığı gibi konu ve sorunlar iki ülke ilişkilerini daha da kötüleştirmişlerdi. Bunların üzerine Türkiye'nin 1984'ten itibaren karşı karşıya kaldığı ayrılıkçı PKK terörü ve bu konuda Yunanistan'ın takındığı tavır da eklenince bazen iki komşu ülke savaşın eşiğine kadar gelmişti.[12]

Ancak 1999 yılından bu yana iki ülke arasındaki ilişkilerde olumlu yönde gelişmeler yaşandığı gözlenmektedir. Pek çok gözlemci iki ülke arasındaki bu yeni dostluk dönemini her iki ülkeyi de vuran yıkıcı depremin hemen ertesinde başlaması nedeniyle "deprem diplomasisi" olarak nitelemektedir. Türk dış işleri bakanlığının internet sayfasında belirtildiği gibi, "iki ülkenin yaşadığı trajediden ortaya çıkan tek olumlu yön, iki komşu ülke olan Türk ve Yunan halklarının insani dayanışmasıdır. Ege denizinin iki yakasında yer alan iki ulus, yıllar süren gerginlikten sonra deprem sayesinde sanılanın aksine aslında bir birlerine sempati duyduklarını keşfettiler."[13] Bu satırların yazıldığı 2001'in ortalarında, iki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler sürüyordu. Ancak belirtmek gerekir ki, şu ana kadar yapılan görüşmeler daha çok tali konularda yoğunlaşmakta olup tarafların Kıbrıs ve Ege gibi "çekirdek" konularda bilinen görüşlerinde değişiklik olduğuna ilişkin henüz herhangi bir belirti yoktur. Bununla birlikte, AB'nın genişleme süreci çerçevesinde Türkiye'nin aday ülke statüsüne kabulü konusunda Yunanistan'ın vetosunu kaldırması olumlu bir gelişme olarak görülmelidir.

Yeni Balkan Jeopolitiğinde Türkiye ve Yunanistan'ın Rolleri

1990'ların ilk yarısında Türkiye, Balkanlardan Kafkasya'ya uzanan bölgede bölgesel bir güç olarak ortaya çıktı ve etrafındaki değişen stratejik şartlara uyum göstermek durumunda kaldı.[14] Yugoslavya Federasyonunun dağılmasıyla patlak veren Balkan krizi, bölgenin değişen durumuyla ilgili en önemli gelişmeydi. Her ne kadar bazı gözlemciler Türkiye'nin Balkan krizinin çözümünde gösterdiği görece aktif performansı Türkiye'nin etnik, dini ve tarihi nedenlere dayalı "neo-Osmanlıcılık" politikasının bir göstergesi olarak kaydediyorlarsa da, aslında gerçek durum ve Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politikasını belirleyen faktörler oldukça farklıydı.

12) Bu dönemdeki ilişkiler ve sorunlar için bakınız: S. Bölükbaşı, 'Türkiye'nin Yakınındaki Avrupa ile İlişkileri: Türk Yunan Sorunları', *Avrasya Dosyası*, Cilt 4, Sayı 1-2, Yaz 1988, ss.22-40. C. Megalommatis, 'Türk-Yunan İlişkileri', *Avrasya Dosyası*, Cilt.4, Sayı.1-2, Yaz 1988, ss.41-51; N. Uslu, 'Türk Tarafı Açısından Kıbrıs Sorunun Boyutları', *Liberal Düşünce*, Cilt.4, Sayı.13, Kış 1999, ss.121-137; Calis, *The Role of Identity*, ss.149-162, 207-218, 314-320 ve 408-412.

13) Çalış and Kanlı, *Formulation...*, ss.10-13. Depremin Türkiye tarafından Yunanistan'la ilişkiler bağlamında nasıl algılandığını gösteren bu satırlar için bakınız: *New Horizons in Turkish-Greek Relations:* http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/ade/adeb/01.htm (21 Eylül 2001).

14) Soğuk savaş sonrasında Türkiye'nin bölgedeki konumunu ele alan bir değerlendirme için bkz. G. Fuller ve I. O. Lesser, *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*, Boulder: Westview Press, 1993. Ayrıca bakınız: Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler*, ss.121-166.

Bu bölümde biz öncelikle Soğuk Savaş sonrası dönemde genel olarak Türkiye'nin Balkan politikasının nasıl oluştuğunu ve özellikle de Ankara'nın Balkan krizine yönelik izlediği resmi politikayı değerlendireceğiz. Ardından da Ankara'nın Balkan politikasını Yunanistan'ın nasıl algıladığını ve buna karşı nasıl bir diplomatik tepki verdiğini analiz etmeye çalışacağız.

Türkiye'nin Balkanlarla bağlantısını incelediğimizde, hemen görünen şey şudur: Bu bölgedeki değişik ülkelerde Müslüman gruplar vardır ve bunların bir kısmı da etnik olarak Türk'türler (Bulgaristan'da 1 milyon, Yunanistan'da 100 bin ve Makedonya'da 100 bin civarında olmak üzere). Ayrıca Türkiye'nin bölgede Osmanlı dönemine dayanan uzun bir tarihi geçmişi vardır. Bu nedenle de "acaba Türkiye'nin bu topraklara ve bu halklara yönelik özel ilgisi, bir imparatorluk mirası kalıntısı olmakla açıklanabilir mi?" sorusu zaman zaman gündeme gelmiştir. Ancak, sorunun cevabına geçmeden önce bir kaç hususun altını çizmek gerekir. Bir, Balkanlardaki bazı gruplar Türkiye'yi kendilerinin doğal müttefiki olarak görmektedirler ve gerek gördüklerinde de Ankara'yı yardıma çağırmaktadırlar. İki, Yunanistan konusu bir kenara bırakılsa bile Balkanlar bir bölge olarak Türk ulusal kimliğinin oluşumunda önemli bir yere de sahiptirler. Ayrıca bu konunun tersi de doğrudur. Yani, Balkan ülkelerinin ulusal kimliklerinin oluşumunda "ötekiler" olarak Osmanlı ya da Türkler en önemli rollerden birini oynamışlardır.[15]

Dolayısıyla da, her şey bir yana, tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle Balkanlarda ortaya çıkan krize Türkiye'nin ilgisiz kalması düşünülemez. Ayrıca, her ne kadar Cumhuriyet'ten sonra resmi olarak Osmanlı mirası benimsenmemiş olsa da, iç faktörler ve kamuoyu baskısı, bir anlamda Türk diplomasisini de Balkanlar konusu ile ilgilenmek zorunda bırakmıştır. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi, Balkanlardan Anadolu'ya göç edenler bugünkü Türkiye nüfusunun önemli bir kesimini oluşturmaktadırlar. İkinci olarak, Türkiye'deki İslamcılar ve milliyetçiler arasında Osmanlı dönemi tarihi bir referans olarak değerini ve önemini asla kaybetmemiştir. Zaten eski Rumeli topraklarında yaşayanların "bizlere Osmanlı döneminden kalan bir yadigar olduğu" ve onlara karşı "millet olarak sorumluluk taşıdığımız" inancı sıradan insanların bile paylaştığı inançtır.[16]

1980'lerin sonuna doğru ve 1990'ların başında Türk politikacıları ve entelektüeller Osmanlı İmparatorluğunun kalıntısı olmanın ne anlama geldiği konusunu tartışmaya başladılar. Bazıları Türkiye'nin Osmanlı geçmişini gururla hatırlayıp Kemalist-Cumhuriyetçi ideolojiye, özellikle devlet kimliği konusunda, alternatif olabileceğini savunuyordu. Ortaya çıkan ayrılıkçı Kürt hareketi, başta zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmak üzere bazı Türk aydınlarını Türkiye'de yaşayan farklı etnik gruplarca daha rahatça kabul edilebilecek, etnik çağrışımlardan uzak ve sadece "vatandaşlık bağı" esasına dayanan yeni bir kimlik arayışına itti. Bu

15) Bu konulardaki değerlendirmeler ve başka kaynaklar için bakınız: Çalış, *Turkey's Balkan Policy*, ss.135-136. Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler*, ss.121-153.
16) *Ibid.*, ss.121-167. Yavuz, *Değişen Türk Kimliği*, ss.22-38.

görüşü savunanlar, Türk dış politikasının "emperyal bir vizyon" içermesini ve bir zamanlar Osmanlıya ait olan ülkelere Türkiye'nin liderlik yapması gerektiğini savunuyorlardı. Bunların sloganı "Adriyatik denizinden Çin seddine uzanan bir Türk dünyası" ve "21. Yüzyıl bir Türk asrı olacaktır" iddialarıydı. İşte ülkede bu tartışmaların yoğunlaştığı ve Osmanlı ve Türk dünyasına yönelik ilginin arttığı bir ortamda, Balkanlarda ve Kafkasya'da yeni şartların ortaya çıkması, hem içerde hem de dışarıda Türkiye'nin bölgesinde "neo-Osmanlıcılık" politikası izlediğine ilişkin iddiaları gündeme getirdi.[17]

Oysa ki, böyle bir düşüncenin Türkiye'nin Balkanlara yönelik resmi dış politikasının Soğuk Savaş sonrasında aldığı biçim üzerinde hemen hemen hiç bir etkisi yoktu. Yugoslav Federasyonu parçalanmaya başladığında Ankara ilk önce bu krize hiç bulaşmamak için gayret gösterdi. Türk kamuoyu açıkça ve şiddetle Müslümanların yanının da yer alınması gerektiğini savunurken, Türk liderler dikkatlice Avrupa ve Amerika'nın bu konuda nasıl bir tavır alacağını gözlediler. Hatta 1991 yılında, Amerika Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün ve mevcut statükonun korunmasından yana tavır alıp da bu durum Avrupa tarafından da desteklenince Türkiye de aynı doğrultuda deklarasyonlarda bulunmaktan çekinmedi. Bu "karışmama" politikası 1991 yazında Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrılması ve savaşın ortaya çıkmasından sonra da devam etti. Türk hükümeti, Yugoslavya'da ortaya çıkan durumun bu ülkenin bir "iç işi" olduğunu, savaşın bir "iç savaş" niteliği taşıdığını ve Yugoslav Federal ordusunun legal hakkı olarak ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak üzere harekete geçtiğini açıkladı. Yugoslavya'nın bastırma hareketi, Almanya tarafından eleştirilmeye başlandığında ise Ankara bölgedeki gelişmelerden rahatsız oldu ama resmen benimsenen "karışmama" politikası aynen devam etti.[18]

Ankara'nın bu politikasının ardında -batıyla aynı çizgide olmak istemesinin yanında- pek çok başka nedenler de vardı. Her şeyden önce Türkiye ile eski Yugoslavya arasında eskiden beri gelen iyi ilişkiler vardı ve Belgrad 1980'lerde Türkiye'nin izlediği Balkan politikalarının aktif destekçisiydi. Hatta zamanın Bulgaristan hükümeti ülkesindeki Türk azınlığı zorunlu asimilasyona tabi tuttuğu zaman, Belgrad Türkiye'nin yanında yer almıştı. Dahası, Türkiye ile Avrupa arasındaki ti-

17) Çalış, *Turkey's Balkan Policy*, s.136 ve not 6.

18) Bu dönem için bakınız: Ş. Kut, 'Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993,' F. Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der, 1994, ss.159-179; Ş. Kut, 'Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle İlişkileri', İ. Soysal (Der.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK, 1999, ss.387-408; İ. Soysal, 'Günümüzde Balkanlar, Türkiye'nin Tutumu, Kronoloji ve Genel Bilgiler', İ. Soysal (Der.), *Balkanlar*, İstanbul: Eren, 1993, ss.179-240; G. Winrow, *Where East Meets West: Turkey and the Balkans*, London: IEDSS, 1993; T. Bora, 'Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu', K. Saybaşılı and G. Özcan (Der.), *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, İstanbul: Bağlam, 1997, ss.117-145; T. Bora, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim, 1995, ss.241-246. T. Bora, 'Turkish National Identity, Turkish Nationalism', G. G. Özdoğan and K. Saybaşılı (Eds.), *Balkans: A Mirror of the New International Order*, İstanbul: Eren, 1995, ss.101-120; Uzgel, 'Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar', G. Özcan and Ş. Kut (Eds.), *En Uzun On Yıl*, İstanhul: Boyut, 1998, ss.403-444.

caret ve ulaşım koridoru Yugoslavya'dan geçiyordu ve bu nedenle de Türk ekonomisi için hayati önem taşıyordu. Dolayısıyla da Yugoslavya, başlangıcından beri Türkiye'nin güvenlik ve stratejik hesaplarında önemli bir ülkeydi. Geçmişte de Balkan paktında birlikte yer almışlardı. Ayrıca Türkiye, Yugoslavya'nın istikrarsızlaşmasının bölgede yaşayan çok sayıda Boşnak ve Arnavutun Türkiye'ye akın etmesine yol açacağını hesaplıyor, zaten sınırlı olan ulusal bütçenin artan göç dalgası nedeniyle zorda kalacağını düşünüyordu.[19]

Belki de bunların hepsinden daha önemlisi ise iktidardakilerin, Özal ve çevresi hariç, bölgeye ilişkin tutumlarıydı. Onlar izleyecekleri aktif bir politikanın Türkiye'nin bölgeyi sanki bir çıkar alanı olarak görüyormuş imajını vermesinden kaygılıydılar. Yani açıkçası Türk hükümeti bölgede neo-Osmanlıcılık siyaseti güdüyor izlenimi vermemek için büyük gayret sarf ettiler.[20]

Öte yandan bazı Balkan hükümetleri de, Ankara'nın Osmanlıyı hatırlatır bir siyaset izlemesinin Türkiye ile Yunanistan, Bulgaristan ve Rusya arasındaki sürtüşmeyi artıracağı endişesini taşıyordu. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye bu bölge ile sadece tarihi değil dini ve etnik bağlarla da bağlıydı. Bazı Balkan ülkelerinde, özellikle Bosna, Kosova, Arnavutluk ve Makedonya'da, önemli ölçüde Müslüman nüfus vardı. Ayrıca Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya'da önemli oranda etnik bir Türk azınlık yaşamaktaydı.[21]

Zaten Türkiye yıllardır Yunanistan'la bu bölgede sorunlar yaşamaktaydı. AB ile ilişkilerinde önemli bir engel olması nedeniyle Atina ile Kıbrıs, Ege denizi ve Batı Trakya'daki Türk azınlıklarla ilgili sorunları çözmek için büyük bir çaba sarf etmekteydi. Yunanistan'ın 1981'de AB'ye tam üye olduğu günden beri Ankara eğer Türkiye AB' ye üye olacaksa bunun yolunun Yunanistan'ı tatmin etmekten geçtiğini çok iyi biliyor ve bu nedenle de Balkanlar'da tansiyonu yükseltmek, Türk-Yunan sorunlarını daha karmaşık ve tehlikeli hale getirmek istemiyordu.[22]

Sonuç olarak Türkiye'nin 1992 yılına kadar genel olarak Balkanlara ve özelde

19) Çalış, *Turkey's Balkan Policy*, s.137; S. Akşin and M. Fırat, 'İki Savaş Arası Döneminde Balkanlar (1919-1939)', Soysal (Der.), *Balkanlar*, ss.97-126; D. Barlas, 'Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası', Soysal (Der.), *Çağdaş Türk Diplomasisi*, ss.361-371; E. Yurdusev, '1945-1989 Döneminde Türkiye ve Balkanlar', Soysal (Der.), *Çağdaş Türk Diplomasisi*, ss.373-386; İ. Gürkan, 'İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balkanlar (1945-1989)', Soysal (Der.), *Balkanlar*, ss.127-178; İ. Gürkan, 'Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye: Geçmişin Işığında Geleceğe Bakış', Soysal (Der.), *Balkanlar*, ss.259-273; A. Karaosmanoğlu, 'Balkanların Nükleer Silahlardan Arındırılması ve Türkiye', *Dış Politika*, Şubat 1984, ss.5-12; N. Baydar, 'Balkanlardan Göç', *Yeni Türkiye*, Cil1.3, No.16, ss.1766-1769.

20) Bu konuda ayrıntılı tartışmalar için bakınız: Çalış, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler*, ss.132-152.

21) Çalış, *Turkey's Balkan Policy*, s.137; Ayrıca bakınız: D. Bates, 'The Ethnic Turks and the Bulgarian Elections', *Turkish Review of Balkan Studies*, Vol.1, 1993, ss.193-204; O. Akgönenç-Mughusiddin, 'Micronationalisms, Old Conflicts and Precarious Peace: Macedonia, Kosova and Sanjak', *Turkish Review of Balkan Studies*, Vol.1, 1993, ss.131-158; G. Aybet, *Turkey's Foreign Policy and Its implications for the West*, London: Royal United Services Institute for Defence Studies, 1994, s.35.

22) Çalış, *Turkey's Balkan Policy*, ss.137-138.

de Yugoslavya'da yaşananlara ilişkin politikası Batı dünyasının yaklaşımlarına paralel bir özellik taşımış, yani egemen bir devletin iç işlerine karışmama şeklinde kendini göstermiştir.[23] Ancak ne zaman Batılı güçler bölgeye yönelik politikalarını değiştirmiş, Türkiye de tavrını ona uygun bir biçimde gözden geçirmiştir. Nitekim Ankara'nın Şubat 1992'de Yugoslavya'dan ayrılan dört yeni devletin bağımsızlığını tanıması ancak, Slovenya ve Hırvatistan'ın ABD ve AB tarafından tanınmasından, sonra gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Makedonya ve Bosna-Hersek'in bile resmen tanınmasının bu ülkelerin Ocak 1992'de Bulgaristan tarafından tanınmasından sonra gerçekleştirilmesi de bir tesadüf değildir.[24]

Ancak hemen şunu da söylemek gerekir ki, Bosna'da Müslümanlara yönelik acımasız Sırp saldırıları şiddetlenip, etnik temizlik hareketinin başladığı yönündeki haberler Türk medyasında yoğun biçimde işlenince, Ankara gelişmelere yönelik yeni ve daha aktif bir dış politika formüle etme gereği hissetmiştir. Bu politika değişikliği, daha çok Türk kamuoyunun hükümet üzerinde artan baskısına ve gelişmelere seyirci kalan Batılı güçlerin ilgisizliğine karşı bir tepki niteliği de taşır. Ancak bu kadarcık hareketlenme bile bir neo_Osmanlılık belirtisi olarak yorumlanmıştır. Oysa ki en aktif durumunda bile Türkiye hiçbir zaman kendi başına buyruk hareket etmedi ve bunu kamuoyuna deklare etti. Ankara her zaman, bölgeye yapılacak bir müdahalenin tek taraflı olmayacağını, çatışmalara müdahalenin ve Bosna sorununun çözümünün uluslararası toplumun -Kuveyt örneğinde olduğu gibi- bir görevi olduğunu savundu. Demirel hükümeti ve onu takip eden Çiller hükümetleri, hiç bir zaman Türkiye'nin tek taraflı bir askeri harekete soyunmayacağını ama BM kararları doğrultusunda aktif bir görev verilirse bunu da başarıyla yapacağını açıkça belirtiyordu. Bu arada BM, NATO ve AB'nin barışın yeniden tesisi ve sivil halkın katledilmesinin gerekirse kuvvet kullanılarak durdurulması konusunda sergiledikleri siyasi kararsızlık ve hareketsizliği de tasvip etmediğini defalarca ifade etmek zorunda kaldı.[25]

Bu ortam içersinde Türkiye, 1992'inin ikinci yarısından itibaren bütün enerjisini hem Batılı ve hem de İslami organizasyonlar üzerinde yoğunlaştırarak savaşın bir an önce durdurulması için uluslararası platformlarda büyük çabalar sarf etti. Ankara özellikle Batılı müttefiklerine Bosna konusunda daha ciddi bir politika izlemeleri konusunda baskı yaparken, krizin bölgeye yayılmasının doğuracağı sonuçlar konusunda da elinden geldiğince tüm çevreleri uyarmaya çalışmıştı.[26]

Ankara'nın Balkan krizine yönelik olarak izlediği bu nispeten aktif dış politika salt milliyetçilik veya Osmanlıcılıkla izah edilemeyeceği gibi asla Batı-karşıtı olarak da nitelenemez. Tam aksine, Ankara'nın çabaları özünde insani endişelere da-

23) Resmi görüşler için bakınız:
http://www.mfa.gov.tr/grupa/ae/balkan.htm. http://www.mfa.gov.tr/grupa/ae/balkan2.htm (21 Eylül 2001)
24) Kut, *Yugoslavya Bunalımı*, s.165. Çalış, *Turkey's Balkan Policy*, ss.138.
25) Çalış, *Turkey's Balkan Policy*, s.139.
26) *Ibid.*, ss.139-143.

yanan uluslararasıcı (internationalist) bir yaklaşımın ürünüdür. Nitekim Türkiye'nin Balkanlara yönelik, özellikle askeri müdahalelerle ilgili yaklaşımının haklılığı daha sonraları haklı çıkmış ve Batılı ülkeler en sonunda Balkanlara, hem de Türkiye'nin bile tahayyül ettiğinden daha kapsamlı bir biçimde müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Ankara'nın kimi bölgesel inisiyatifleri de sonradan meyvelerini vermiştir. Özellikle Hırvatistan ile Bosna-Hersek arasında bir çeşit bir birlik yaratma gayretleri, sonradan ABD tarafından da desteklenmiş ve iki ülke halkları arsasında daha yakın ilişkilerin kurulmasına yardım etmiştir. Bu da Sırplara karşı bölgede dengenin yeniden kurulmasında oldukça faydalı bir girişim olarak görülmelidir.

Türkiye'nin o dönemlerde yaptığı Batılı ülkelere yönelik eleştiriler özünde onların sorumluluklarını hatırlatmaya yönelik eleştirilerdi. Ankara Batılı ülkelerin Balkanlara yönelik yavaş ve bütüncül olmayan yaklaşımlarından elbette rahatsızdı. Ancak bu eleştiriler, Türkiye'nin çok uzun süredir izlediği, Batılı ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla ortak hareket etme esasına dayanan yerleşik dış politikasında radikal bir dönüşüm anlamına hiç gelmedi. Örneğin Türkiye, eski Yugoslavya'da görev yapacak barış gücüne kuvvet göndermeye hazır olduğunu en başından beri açıklamasına rağmen, her zaman uluslararası toplumla birlikte hareket etmeyi tercih etti ve barış gücüne asker göndermek için sabırla BM'nin davetini bekledi. Sonuçta da Yunanistan'la birlikte Bulgaristan ve Rusya'nın Türkiye'nin BM gücüne katılmasının bölgedeki etnik tansiyonu yükselteceğine ilişkin uyarılarına rağmen, BM Türkiye'yi hem Bosna'da, hem de Kosova'da barışı koruma operasyonlarına katılmaya davet etti.[27]

O tarihten günümüze dönüp bakıldığında ise Ankara'nın bölgede herhangi bir gerginlik yaratmaksızın, BM'nin barışı koruma operasyonlarına başarıyla katkıda bulunduğu görülecektir. Ancak bu bile bazı Cumhuriyet döneminde Ankara'nın izlediği ve Balkanlardaki Müslüman toplulukların hamisi olmamayı da içeren Osmanlı imparatorluğu mirasını reddetmeye dayanan dış politika anlayışından bir sapmayı gösterdiği seklinde yorumlandı. Oysa ki Türkiye'nin BM gücüne katılmasına izin verilmesi için başka açılardan da değerlendirmeye değer önemde ciddi gerekçeleri de vardı. En azından bu, Türkiye'nin uluslararası sorunların çözümüne yapıcı katkısını göstermekteydi. Müslüman bir ülke olmasına rağmen İslam temelli bir dış politik tavrı reddederek, bölgesel sorunlarda İran tipi bir yaklaşımın aksine daha ılımlı bir yaklaşımın hem mümkün, hem de genel anlamda bölge halkları içinde daha faydalı olduğunu da gösteriyordu.

Elbette bu krizde bir dini boyut da vardı. Türkiye her ne kadar laik bir ülkeyse de halkın büyük çoğunluğu Müslüman'dı. Dünyadaki ve Türkiye'deki Müslümanlar, genel olarak Balkan krizini ve özelde de Bosna savaşını Müslüman-Hıristiyan çatışması olarak algıladılar. Belki çatışmalarda dinin rolü sınırlıydı ama, özellikle Batının, savaşı hemen askeri güç kullanılarak durdurma (Kuveyt'in aksine)

27) http://www.mfa.gov.tr/grupa/ae/balkan.htm

konusunda gösterdiği isteksizlik, İslam dünyasında sorunun bir "dinler arası çatışma" sorunu olduğu yönünde bir kamuoyu oluşmasına neden olmuştu. Türkiye bir yandan uluslararası platformlarda konuyu anlatmaya çalışırken öte yandan da kendi kamuoyundaki bu savaşın dini boyutlu olduğuna ilişkin kanaatleri azaltmak için de yoğun çaba harcamak zorunda kalmıştı. Çünkü böyle bir imaj, hem Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına hem de devletin laik kimliğine zarar verebilirdi.[28]

Öte yandan Balkanlardaki dini ya da etnik nitelikli çatışmalar Türkiye'de iç politik sorunlara da neden oluyordu. Örneğin zamanın cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkiye'nin bölgede daha aktif bir rol üstlenmesine ilişkin isteği, hem hükümet içinde hem de dışişleri bakanlığındaki profesyonel diplomatlarda rahatsızlık doğuruyordu. Cumhurbaşkanı Özal, özellikle Balkanlara yönelik daha şahince bir dış politika izlenmesini savunurken, Türk hükümeti ve diplomatlar Batıyla uyumlu ve özellikle BM ve ABD ekseninde daha ihtiyatlı bir dış politika yaklaşımını benimsediler.[29]

Ancak her şeye rağmen Türkiye, kendisinin bir Balkan ülkesi olduğunun ve Balkanlardaki tarihsel geçmişinin farkındaydı. Bu nedenle de şüphesiz bölge ülkeleriyle olan ilişkilerine özel bir önem atfediyordu. Bir takım sıkıntılara rağmen, Türk dış politikasının mimarları bölge ülkeleriyle her zaman içişlerine karışmama, bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı temelinde kalıcı dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda da Türkiye, bu ülkelerin Soğuk Savaş sonrası dönemde izledikleri demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş politikalarını da hem desteklemiş hem de memnuniyetle izlemiştir. Örneğin bu bağlamda Türkiye'nin Bulgaristan'la ilişkileri 1990'larda bu ülkede yaşanan reformlar ve hükümetin Türk azınlığa karşı izlediği daha demokratik ve insani politikalar sayesinde hızla gelişmiştir.[30] Bunun bir sonucu olarak da Türkiye, Bulgaristan'ın NATO üyeliğini dahi desteklemiştir.[31]

Bu arada bölge ülkeleriyle gelişen ilişkiler, pek çok alanda ikili ortaklık antlaşmalarının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Arnavutluk, Romanya, ve Makedonya ile "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşmaları" imzalanmıştır. Ankara'nın resmi açıklamaları ve pratikteki uygulamaları, Türkiye'nin bu bölgede kalıcı barış ve istikrara ancak bölgesel işbirliği sayesinde ulaşılabileceği fikrinde olduğunu göstermektedir. Avrupa'nın bu parçasında artan ve çeşitlenen işbirliğinin gerginliği azaltacağını, barış ve istikrara katkıda bulunacağını ve Avrupa'nın entegrasyon sürecine katkıda bulunacağını söylemek herhalde sadece bir spekülasyon olmayacaktır. Bu çerçevede, Ankara, Balkanlardaki işbirliği sürecinin bölgenin ortak geçmişindeki ilişkiler kalıbını değiştirerek geleceğe yönelik herkesçe paylaşılan

28) Calis, *The Role of Identity*, ss.380-384.
29) Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler*, ss.132-152.
30) Komünzmin çöküşünden sonraki dönemde Balkan ülkelerinin izlediği azınlık politikaları konusunda bakınız. B. Akgün, 'Democratization and Minority Rights in the Post-Communist Balkan States', *Perceptions: Journal of International Affairs*, Cilt. 6, Sayı.2, 2001, ss.158-174.
31) http://www.mfa.gov.tr/grupa/ae/balkan.htm

parlak bir gelecek vaat ettiği inancını taşımaktadır. Bu inançtan yola çıkan Türkiye, hem Güneydoğu Avrupa İşbirliği Sürecini başından beri desteklemiş, hem de Çok Uluslu Güneydoğu Avrupa Barış Gücünün öncülüğünü yapmıştır. Ayrıca AB tarafından ortaya atılan İstikrar Paktını da desteklemektedir. Bütün bu yapıcı yaklaşımların sonucu olarak da 12 Şubat 2000 tarihinde Bükreş'te Balkan ülkeleri arasında Güneydoğu Avrupa İyi Komşuluk İlişkileri, İstikrar ve İşbirliği Şartı Türkiye'nin de katılımı ile imzalanmıştır. [32]

1990'larda Yunanistan'ın Balkan Politikası ve Değişimi

NATO ve Varşova Paktı'nın sağladığı güvenlik şemsiyeleri sayesinde Balkanlardaki sınırlar dondurulduğu için, Soğuk Savaş süresince Yunanistan kendi toprak bütünlüğüne yönelik her hangi bir tehditle karşı karşıya kalmamıştı. Ancak Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Yugoslavya'nın dağılması bölgedeki dengeleri tamı ile değiştirerek, bölgeye ikinci dünya savaşı öncesi belirsizliği geri getirdi. Bu ortamda, yani 1990'larin başında Yunanistan'ın resmi dış politikasının mimarları, bölgesel istikrarın sağlanmasının Yunan-Yugoslav ittifakının devamına bağlı olduğu inancını taşıyorlardı.[33] Bu nedenle de eski Yugoslavya'nın dağılması Yunan siyasal eliti üzerinde şok etkisi yarattı ve geleceğe yönelik endişelerini artırdı. Yunan politikacıları, dost bir ülkenin aniden çökmesine ve kuzey sınırlarında yepyeni ve anayasasında kendi ülkelerine yönelik iddialar taşıyan bir ülkenin (Makedonya) kurulmasına hiç hazır değillerdi. Dahası, diğer bir komşusu olan Bulgaristan, Sovyetlerin kontrolünden çıkarak bölgede kendi başına hareket eden özgür ve bağımsız bir devlet haline gelmişti. Bölgedeki diğer Yunan müttefiki olan Sırbistan ise Bosna savaşının patlak vermesinden hemen sonra uluslararası toplum tarafından "saldırgan" taraf olarak ilan edilmişti. Dolayısıyla, her ne kadar Yunanistan 1990'ların ortasına kadar Sırp yanlısı tutumunu devam ettirmişse de, artan Amerikan ve AB baskısı altında bu politika zamanla savunulamaz hale geldi.

Soğuk Savaş döneminden sonra Yunanistan için belki de en önemli dış politika sorunu Makedonya'nın bağımsızlığı ve tanınma(ma)sı idi. Dağılan Yugoslavya'nın altı cumhuriyetinden birisi olan Makedonya bağımsızlığını ilan ettiği zaman Yunanistan bu ülkenin hem ismine, hem de Anayasasına aşırı tepki göstererek, Üsküpe karşı siyasi ve ekonomik baskı uygulamaya başladı. Yunanistan bu ülkenin en başta ismine karşı çıkıyordu, çünkü eski Osmanlı eyaleti olan büyük Makedonya'nın toprakları üç ülke arasında (Yunanistan, Bulgaristan ve eski Yugoslavya) paylaşılmıştı. Eski Yugoslavya'nın bu isimle tanınması Yunanistan'ın kuzeyinde kalan toprakları üzerinde bu yeni ülkece hak iddia edildiği izlenimini veriyordu.

32) Resmi görüşler için bakınız: 'Turkey's Approach To The Stability Pact For Southeastern Europe', http://www.mfa.gov.tr/grupa/ae/balkan3.htm

33) D. Constas ve C. Papasotiriou, 'Greek Policy Responses to the Post-Cold War Balkan Environment', V. Coufoudakis, H. J. Psomiades ve A. Gerolymatos (Der.), *Greece and the New Balkans*. New York: Pella Publishing Company, 1999, s.227

Nitekim Makedonya'nın Anayasası'nda da bu ülkenin sınırları dışında da kalan Makedon halkının hamisi olduğuna ilişkin cümleler vardı. Üstelik Makedonya bayrağındaki yıldız Yunanlıların sahip çıktığı ve sembolik değer atfettikleri ve Büyük Iskender'in mezarından alınmış bir simgeyi taşıyordu. Yunanistan'a göre bütün bunlar yeni komşuları Makedonya'nın yayılmacı bir dış politika izleyeceğini ve dolayısıyla Yunan ulusal çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturduğu şeklinde yorumlandı. Yunanlı yazar Veremis'in vurguladığı gibi, Makedonya'nın tanınma(ma)sı konusu 1990'ların ilk yarısında Yunanistan'ın en önemli dış politika sorunu olmuş ve Yunan diplomasisinin bütün enerjisi ve gayreti adeta bu konuya harcanmıştır.[34] Yunanistan'ın bütün dış politika sorunları Üsküp politikasının gölgesinde kalmıştır. O kadar ki, 1992 ve 1995 yılları arasındaki Yunan dış politikasının ana amacı, Makedonya'nın uluslararası toplumca "Makedonya" ismiyle tanınmasını önlemektir.[35]

Yunanistan'ın ne askeri ne de ekonomik olarak kendisiyle karşılaştırılamayacak kadar zayıf olan Makedonya'ya yönelik aşırı tepkisi, olsa olsa bu ülke iddialarının Yunan milli kimliğine yönelik bir tehdit olarak algılanmasının bir sonucudur. Ard arda gelen Yunan hükümetlerinin Makedonya sorununa bir çözüm bulmada başarısız kalmalarının nedeni, tarihin Yunan milli kimliğinin oluşmasında çok önemli bir rol oynaması ve bu duygusal faktörün siyasal elitin davranışlarını da etkilemesidir. Çünkü, özellikle Balkanlarda duygusal bir faktör olarak tarih, devletlerin hem dış politika amaçları hem de performansları üzerinde belirleyici olmaktadır.[36] Yunanistan'ın Makedonya sorununa çözüm bulamamasının bir başka nedeni de bu ülkenin Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmasıdır. Türkiye, Makedonya'yı resmen tanıyan ikinci ülke (birincisi Bulgaristan) olmuştur. Gerçekten de uluslararası alanda Yunan vetosuyla karşılaşan Makedonya, bağımsızlığının ilk yıllarında hem ticaret hem de güvenlik alanında bir NATO üyesi olan ve bölgesel etkinliği ve gücü hızla artan Türkiye'ye dönmüştür. Önemli bir Türk azınlığı da barındıran bu ülke için Türkiye'nin siyasi desteğine, Türkiye'nin de bölgede dost ülkelere ihtiyacı vardır.

Yunanistan'ın milli duygularını harekete geçiren karar alma mekanizmalarını rasyonellikten uzaklaştıran bir diğer gelişme de Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Bulgar ilişkilerinin hızla iyileşmesidir. Bir milyona yakın Türk azınlığa ev sahipliği yapan Bulgaristan, komünizmin devrilip demokratik idarenin kurulmasıyla birlikte Türkleri siyasal sisteme entegre etmek için elinden gelen her türlü gayreti göstermiştir. Bu bağlamda siyasi haklarına kavuşan Türklerin kurduğu Haklar ve

34) T. Veremis, 'Greece and the New Balkans in the Post-Cold War Era', V. Coufoudakis, H. J. Psomiades ve A. Gerolymatos (Der.), *Greece and the New Balkans*, ss.29-46.
35) Constas ve Papasotiriou, *Greek Policy Responses to the Post-Cold War Balkan Environment*, s. 229.
36) P. C. Ioakimidis, 'Greece, the European Union and Southeastern Europe: Past Failures and Future Prospects', Coufoudakis, Psomiades ve Gerolymatos (Der.), *Greece and the New Balkans*, ss.178.

Özgürlükler Partisi 1991 seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümetinde de yer almıştır. Daha önceleri bir gerginlik sebebi olan Türk azınlık, artık iki ülke ilişkilerinde bir köprü görevi görme durumuna gelmiştir. Bu gelişmeler Türk-Bulgar ilişkilerini hızla geliştirmiş ve iki ülke arasında güvenlik konuları da dahil siyasi ve ticari pek çok antlaşma imzalanmıştır. Son olarak, Yunanistan'ın güney Arnavutluk'taki Yunan azınlık nedeniyle bu ülkeyle ilişkileri kötüleşirken Türkiye Arnavutluk'la ilişkilerini hızla düzeltmiş, Arnavutluk İslam Konferansı Teşkilatına üye olmuş ve hatta Türkiye ile Arnavutluk arasında askeri işbirliğini öngören bir antlaşma da imzalanmıştır. İşte Türkiye'nin Yunanistan'a komşu olan Makedonya, Bulgaristan ve Arnavutluk'la geliştirdiği bu yakın ilişkiler, Yunanistan'ı kendisinin Türkiye'nin liderliğinde oluşan ve ülkenin doğusundan kuzeyine doğru uzanan bir İslam kuşağı ile çevrelendiği endişesine sevk etmiştir. Bölgede Yunanistan'a en yakın ülke olan eski Yugoslavya ise her geçen gün uluslararası toplumca dışlanmaktadır. Bu durumda Yunanistan'ın hem bölgede hem de batı dünyasında tekrar eski saygınlık ve güvenilirliğini kazanmak için yapması gereken tek şey Balkanlara yönelik politikasını kökünden değiştirmektir.

Yunanistan'ın Balkanlara yönelik dış politikasının dönüm noktasını bu ülkenin Makedonya ile Eylül 1995'te imzaladığı geçici antlaşma oluşturmuştur. Bu antlaşma ile Yunanistan, yeni komşusunu Makedonya olarak değil ama "Eski Yugoslav Federasyonu Makedonya (FYROM)" olarak tanıyordu. Böylece eski büyük Makedonya'yı çağrıştıran "Makedonya" ismi yerine bu ülkenin sadece Yugoslav Federasyonu zamanındaki sınırları içerdiği anlaşılıyordu. Ayrıca Makedonya hem Anayasasındaki bazı maddeleri hem de bayrağını değiştirecek, buna karşı Yunanistan da bu ülkeye uyguladığı ekonomik ambargoyu kaldıracaktı. Bu uzlaşma, Yunan politikacılarına Balkanlara yönelik politikalarını gözden geçirme fırsatı vermişti. Peki başka hangi faktörler Yunanistan'ın Balkan politikasını değiştirmesinde etkili olmuştu? Profesör Ioakimidis Yunanistan'ı Balkan politikasını köklü bir revizyona tabi tutmasında üç faktörün altını çizmektedir.[37] Birincisi, Yunanistan'ın Makedonya'ya yönelik katı ve uzlaşmaz politikası bu ülkeyi AB içinde yalnızlığa ve dışlanmaya itti ve bu da ülke içinde büyük korku ve endişe yaratarak Makedonya sorununa bir an önce kabul edilebilir bir çözüm bulunması için bir kamuoyu baskısı oluşturdu. İkinci olarak, devletin katı resmi politikalarına rağmen ekonomik ve ticari alanda Yunan özel sektörü özel yatırımlar ve yerel firmalarla kurduğu ortaklıklar (joint venturte) sayesinde bütün Balkanlara yayıldı. Siyasi desteğe de ihtiyacı olan özel sektör temsilcileri hükümete ciddi anlamda baskı yapmaya başladılar. Son olarak Türkiye'nin Balkanlardaki artan siyasi ağırlığı, rakibi Yunanistan'ın Türkiye'nin bölgedeki etkisini azaltmayı amaçlayan resmi dış politikasını geçersiz kılmıştı. Yunanistan'ın bölge ülkelerine yönelik izlediği çatışmacı politikasının aslında Türkiye'nin konumunu güçlendirdiğinin farkına varması, Yunanistan'ı Balkan politikasını değiştirmeye iten en güçlü faktörlerden birisiydi. Burada yeni bir

37) *Ibid.*, ss.181-182.

faktör olarak daha realist ve rasyonel kişiliği ile öne çıkan Avrupa yanlısı Costas Smitis'in işbaşına gelmesi de zikredilmelidir. Simitis hükümeti, AB üyeliğinin sağladığı avantajları da değerlendirerek demokrasiye ve serbest piyasaya geçiş sürecini yaşayan Balkan ülkelerinde yaratılacak fırsatları kaçırmak istemiyordu. Zaten rasyonel bir değerlendirme yapıldığında aslında Türkiye'nin bölgedeki siyasi ve özellikle ekonomik etkisi sanıldığının aksine oldukça sınırlıydı ve gerçekte Yunanistan'ın kendi etrafında kurulduğunu vehmettiği İslami kuşak da tamamen bir yanılsamaydı. İşte Yunanistan'ın Makedonya ile düzelmeye başlayan ilişkileri, Sırpların desteklenmesine dayanan Yunan dış politikasının iflası ve bölgedeki Türk etkisinin sınırlı olduğu gerçeğinin kavranması seçimlerle işbaşına gelen Simitis hükümetini ülkesinin Balkan politikasını radikal biçimde yeniden formüle etme fırsatı yarattı.

Yunanistan'ın yeni Balkan politikası realist bir değerlendirmenin ürünü olup ülkenin Balkanlardan kaynaklanan ciddi bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya bulunmadığı varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca Yunanistan, kendisini bölgenin tek yerleşmiş demokratik ülkesi ve AB üyesi olarak görmekte ve bu özellikleriyle Balkanlarda istikrar ve güvenliğin sağlanmasında liderlik rolü oynayabileceğine inanmaktadır. Balkanlara yönelik dış politikanın siyasi ve ekonomik olmak üzere iki boyutu vardır. Siyasi olarak Yunanistan'ın amacı bölgedeki ülkeler arasında işbirliğine dayanan kalıcı barış ve istikrarı sağlamaktır. Ekonomik olarak ise Yunanistan, kendisinin AB üyeliği avantajını kullanarak Balkanlarda ticaret ve yatırımlar yoluyla bölgenin ekonomik kalkınma motoru olmaktır.

Bu amaçlarla yeni politikasını 1990'ların yarısında uygulamaya koyan Yunan hükümeti, hem yakın çevresindeki komşuları Makedonya, Bulgaristan ve Arnavutluk'la ilişkilerini normalleştirdi hem de bölgesel işbirliğini artırmak için aktif olarak gayret gösterdi. Bu aktif diplomasinin sonucu olarak Yunanistan, Soğuk Savaş sonrasındaki ilk Balkan dışişleri bakanları toplantısının 1996 yılında Sofya'da gerçekleştirilmesinde önemli rol oynadı. Bu gibi bölgesel toplantılar aynı zamanda Türkiye ve Yunanistan'a ortak platformlarda buluşma fırsatı sağlayarak iki ülke arasında karşılıklı güvenin arttırılmasında yapıcı rol oynadı. Yunanistan'ın dış politikasını yeniden tanımladıktan sonra her iki ülke pek çok bölgesel girişimde birlikte yer aldılar ki, bunların en kapsamlısı 1999 yılında başlatılan Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı sürecidir. Ayrıca her iki ülke, Bosna ve Kosova'da NATO'nun barışı koruma operasyonlarında ve en son olarak da Ağustos 2001'de Makedonya'daki Arnavut gerillaların silahlarını toplayacak olan NATO gücüne katkıda bulundular. Özetle, Yugoslavya'nın dağılmasıyla başlayan dönemde ortaya çıkan Balkanlardaki Türk-Yunan nüfuz mücadelesi 1990'ların ilk yarısında doruğa ulaştı. 1990'ların ikinci yarısında ise Yunanistan'ın dış politikasında meydana gelen değişiklik ve Türkiye ve Yunanistan'ın kendi çıkarlarını siyasi olarak istikrara kavuşmuş, ekonomik olarak refaha ulaşmış bir bölgede maksimize edebilecekleri inancına varmalarıyla siyasi rekabet yerini uzlaşmaya bırakmıştır. Ancak, ekonomik alandaki yarışma ise, aşağıda değinileceği gibi, hala devam etmektedir.

Türkiye ve Yunanistan'ın Balkan Ülkeleriyle Ekonomik İlişkileri

Balkanların iki güçlü ülkesi arasında uzun yıllar süren karşılıklı düşmanlıktan sonra, Yunanistan ve Türkiye artık hem iki ülke arasında, hem de bölgede işbirliğinin gerekliliğini ve değerini idrak etmiş görünüyorlar. Her iki ülkede 1999 yılında yaşanan yıkıcı depremlerden sonra, halklar arasında başlayan ve "sismik diplomasi" olarak bilinen karşılıklı sempati, zamanla siyasileri de etkilemiş ve artık ciddi bir siyasi diyalog da başlamıştır. Kamuoyunda yaşanan bu olumlu değişme, düşmanlık esasına dayanan eski politikaların sona erdirilmesi yönünde halktan siyasilere gönderilen bir mesaj olarak algılanmaktadır.[38] İki ülkenin enerjik ve başarılı diplomatları olan dışişleri bakanları İsmail Cem ve George Papandreu tarafından geliştirilen siyasi ilişkiler, iş alemi için hem iki ülke arasında hem de bölgede ticaret ve yatırımlar için yeni fırsatlar da yaratmıştır. Bu yönde gelişen ilişkilerin yakın gelecekte bütün bölgenin ekonomik ve siyasi yapısını önemli ölçüde değiştireceği tahmin edilmektedir. Çünkü çatışmanın yerini işbirliği aldığı zaman, artan güvenlik dış yatırımları ve ticareti artıracak bu da bölge ülkelerinin ortak refahına katkıda bulunacaktır. Bugün Türkiye'nin tüm Balkan bölgesindeki yatırmalarının toplamının 1.5 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki ticaret hacmi 1999'da 700 milyon dolar iken 2000 yılında bir milyar dolara yaklaşmıştır.[39] İki komşu arasında tansiyonun azaltılması bölgesel ticareti daha da artıracaktır.

Tablo.1: Türkiye ve Yunanistan'ın Balkan Ülkelerine İhracatları, 1994-1999 (Milyon dolar)

	Türkiye						Yunanistan					
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Arnavutluk	59.3	56.9	53.8	41.1	44.8	65.7	213.8	261.9	325.8	252.6	192.3	221.5
Makedonya	60.4	76.5	74.2	77.4	68.2	93.7	14.2	43.1	246.2	273.8	260.1	425.1
Bulgaristan	133.7	183.2	156.9	175.9	213.3	233.6	414.3	448.6	314.9	321.0	438.5	410.8
Yugoslavya	0	0	22.9	42.8	52.6	60.6	0,0	21.8	169.2	203.0	188.5	113.5
Romanya	175.3	301.9	314.0	358.7	468.2	268.3	99.1	180.9	175.1	177.0	217.4	214.1
Hırvatistan	18.5	25.3	27.1	36.1	27.8	29.8	9.4	13.8	13.8	27.4	18.6	25.8

Kaynak: Türkiye verileri, Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan alınmıştır. Yunanistan verileri Greek National Statistics Office'ten alınmış olup Tsardanidis, C. and Karafotakis, E. (2000) tarafından aktarılmıştır.

38) A. Gündoğdu, 'Identities in Question: Greek-Turkish Relations in a Period of Transformation', *Middle East Review of International Affairs Journal*, Cilt.5, Sayı.1, 2001, ss.106-117.
39) K. Hope, 'The Balkan Powers Continue their Complicated Dance of Diplomacy', *Europe*, March 2001. s.12.

Tablo. 2: Türkiye ve Yunanistan'ın Balkan Ülkelerinden İthalatları, 1994-1999 (Milyon dolar)

	Türkiye						Yunanistan					
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Arnavutluk	1.5	1.2	9.1	3.3	2.8	1.4	35.2	37.3	36.8	36.6	36.5	37.9
Makedonya	18.7	50.3	31.7	30.2	13.2	7.8	4.7	14.6	39.2	60.4	58.3	59.0
Bulgaristan	195.5	402.0	362.7	408.8	367.4	295.5	316.7	482.3	371.6	418.3	383.0	347.2
Yugoslavya	0	0	29.4	27.0	25.9	25.9	0	1.0	77.2	133.1	94.4	59.8
Romanya	228.9	367.8	441.2	394.0	344.6	401.1	98.3	133.8	144.0	204.3	190.7	207.8
Hırvatistan	11.1	9.3	28.5	8.5	14.7	7.8	14.0	14.1	10.5	6.6	11.6	30.4

Kaynak: Türkiye verileri, Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan alınmıştır. Yunanistan verileri Greek National Statistics Office'ten alınmış olup Tsardanidis, C. and Karafotakis, E. (2000) tarafından aktarılmıştır.[40]

Türkiye ve Yunanistan'ın bölge ülkeleriyle olan ilişkilerine bakıldığında son yıllarda ticaret hacminin ve yatırımların kayda değer biçimde arttığı gözlenmektedir. Tablo.1'de görüldüğü gibi Türkiye ve Yunanistan'dan altı Balkan ülkesine yapılan ihracat 1994 ve 1999 yılları arasında neredeyse ikiye katlanmıştır. Türkiye'nin toplam ihracatı 1994'te $450 milyon iken 1999'da $750 milyona çıkmıştır. Aynı dönemde Yunanistan'ın ihracatı da $409 milyondan $750 milyona ulaşmıştır.

Özellikle Yunanistan'ın Makedonya'ya yönelik ihracatında çok önemli bir artış görülmektedir. Yunanistan'ın bu ülkeyle olan antlaşmazlıklarını çözdüğü 1995 yılında sadece $43 milyon dolar olan ihracatı 1999 yılında yaklaşık on katı bir artışla $425 milyona ulaşmıştır ki bu rakamlarla Yunanistan, Makedonya'nın ikinci en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. Benzer biçimde Yunanistan'ın Arnavutluk'a yaptığı ihracatı bu ülkenin toplam ithalatının üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır.[41] Benzer trendler ithalat rakamları için de geçerlidir. Tablo.2'nin gösterdiği gibi hem Türkiye hem de Yunanistan'ın bölgeden ithalatları ilgili dönemde neredeyse ikiye katlayarak $750 milyona yaklaşmıştır. Sonuç olarak Yunanistan'ın 1990'ların ikinci yarısında izlediği politikasını siyasi çatışma anlayışından politik-ekonomik bir işbirliği anlayışına değiştirmesiyle, bölgede gelişmeye başlayan barış ve istikrar en başta Yunanistan'ın ekonomik çıkarlarına hizmet etmiştir denebilir. Ebetteki aynı dönemde Türkiye'nin bölgeyle olan ekonomik ilişkileri olumlu yönde gelişmiştir. Ancak Türkiye'nin nüfusu ve ekonomik büyüklüğüne bakıldığında aslında bölgeyle olan ticaret rakamlarının olması gerekenden daha düşük olduğu açıktır. Ayrıca Yunanistan'ın bölgeye coğrafi olarak daha yakın olması ve AB' ye

40) C. Tsardanidis ve E. Karafotakis, 'Greece's Economic Diplomacy Towards the Balkan Countries', *Perceptions: Journal of International Affairs*, Cilt.5, Sayı.3, 2000, ss.79-95.
41) *Ibid.*, s.82.

üye olması uzun dönemde bu ülkeyi Balkanlardaki ticaret ve yatırımda daha şanslı konuma getirmektedir.

Tablo.3: Türkiye ve Yunanistan'ın Balkan Ülkelerine Yatırımları, 1994-1999 (Milyon dolar)

	Türkiye							Yunanistan						
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Top.*	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Top.*
Makedonya	0.427	0.191	0.151	0.109	0.503	VY	3.16	0.165	0.250	1.6	4.3	3.5	VY	16.23
Bulgaristan	1.2	13.7	7.3	9.8	23.7	39.4	105.2	2.9	29.8	14.5	16.1	3.3	14.9	86.9
Romanya	27.1	16.6	32.5	VY	15.2	16.0	193	17.9	6.6	18.1	VY	2.6	26.4	119.4

Kaynak: OECD, National Statistics (www.oecd.org). *VY: Veri yok. *: 1999 yılı sonundaki toplam yatırım stokları.*

Ticari ilişkilerin yanında Türkiye ve Yunanistan kaynaklı doğrudan yabancı yatırımlarda bölgesel işbirliği ve ekonomik gelişme açısından önemlidir. Hemen hepsinin eski komünist ve devletçi ekonomiye sahip olduğu Balkan ülkeleri 1990'larda hem siyasi olarak hem de ekonomik olarak yeniden yapılanma sürecine girdiler. Bu ekonomik transformasyon süreci bölgedeki sermaye sahipleri için büyük fırsatlar da yarattı. Bu arada önlemli sayıda Türk ve Yunan firması da bu ülkelerde karşılıklı rekabet içinde yatırımlar gerçekleştirdi. Bütün ülkeler hakkında yeterli yatırım rakamları olmadığı için Tablo.3'te sadece üç ülkedeki Türk ve Yunan firmalarının yıllar itibariyle yatırımları gösterilmiştir. Türkiye'den 1999 yılı sonu itibariyle Romanya ve Bulgaristan'a sırasıyla $193 ve $105 milyonluk yatırım yapılmışken, Yunanistan'dan $119 ve $86 milyonluk sermaye akışı gerçekleşmiştir. Ancak Yunanistan Makedonya'daki yabancı sermaye yatırımlarında öncü ülke konumuna gelmiştir. Bazı Yunan firmaları bu ülkede stratejik alanlara yatırım yapmıştır. Örneğin "Hellenic Petroleum" Makedonya'nın tek rafinerisini satın almıştır ve Selanik ile Üsküp arasına petrol boru hattı döşeme planları yapmaktadır. Öte yandan Yunan telekomünikasyon şirketi OTE, Yugoslavya'nın PTT'sine ve Arnavutluk ve Romanya'nın telekom şirketlerine ortak olmuştur. Türk firmaları ise daha çok Romanya ve Bulgaristan'da aktiftirler. Bazı büyük Türk firmaları otoyol yapımı gibi müteahhitlik ihalelerini üstlenirken, Koç grubu gibi bazı firmalar süper market zincirleri açarak hizmet sektöründe faaliyet göstermekte ve geri kalan yüzlerce küçük ve orta ölçekli girişimci de diğer pek çok alanda yatırım yapmaktadırlar. Balkanlarda ekonominin liberalleşme süreci hala devam etmektedir. Bölgenin ekonomik ve siyasi olarak istikrara kavuşması Balkanlarda ticaret ve yatırım imkanlarını daha da genişletecektir. Bölgede yatırım ve ticareti artıracak güvenli bir ortamın yaratılmasında ise Güneydoğu Avrupa'nın en güçlü iki ülkesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın yapıcı roller üstlenmeleri gereklidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ve Yunanistan Balkanlar'daki bölgesel güvenin köşe taşları olduğu kadar ticaret ve yatırımın da garantisi olarak görülmektedir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihine çatışmalar ve güvensizlikler damgasını vurmuş, ilişkilerin iyi olduğu dönemler ise hep kısa sürmüştür. Birkaç yıldır yaşanan gelişmelere bakarak belki savaşların, çatışmaların ve doğal afetlerin her iki ülke halkını da, milli çıkarların karşılıklı rekabet yerine, işbirliği ve ortaklaşa çalışma yoluyla daha iyi korunacağına ikna etmiş olduğu söylenebilir. İki komşu ülke siyasi çatışmaları geride bırakıp karşılıklı olarak işbirliğini artırdıkları zaman bu hem kendileri, hem de genel olarak tüm Balkanlar için yaralı olacak, bölgede büyük ekonomik fırsatlar kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Nitekim olumlu ilişkilerin bariz bir sonucu AB'nin Helsinki Zirvesinde görülmüş, Yunanistan vetosu aşılarak Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir. Türkiye'nin AB'ye girişinde en önemli engel olarak görülen Yunanistan, bugün artık kendi edindiği tecrübeleri katılım sürecinde Türkiye'nin istifadesine sunmaktan dahi çekinmez görünmektedir. Dahası, mali açıdan pek de parlak bir yapıya sahip olmayan bu ülkelerin savaş ve rekabet yerine işbirliğine yönelmeleri ekonomik açıdan bütçelerine hemen ve doğrudan katkılar da sağlayacaktır elbette. İki devletin bölgesel güç mücadelesi, savunma harcamalarını artırmakta ve dolayısıyla milli bütçeden silahlanmaya ayrılan payların çok yüksek tutulmasını gerektirmektedir. Soğuk Savaş mantığı içinde belki mazur görülebilecek bu harcamaların artık en azından bu ölçüde olmaması gerektiği her iki ülkede de yüksek sesle konuşulan konular haline gelmiştir. Çatışma temelli güvenlik konseptine dayalı anlayışları nedeniyle Türkiye ve Yunanistan, diğer Avrupa ülkelerinin aksine Soğuk Savaş sonrasında savunma harcamalarında bir türlü kısıtlamaya gidememişlerdir. Her yıl GSMH'nın Türkiye %4.5'ini, Yunanistan ise %5.6'sını savunma ve silahlanma için harcamak zorunda kalmaktadır.[42] Karşılıklı tehdit algılamaları ve güvensizlik sürdükçe savunma harcamalarının kısılması mümkün değildir. Ancak son yıllarda gelişen üst düzey diplomatik ilişkiler ilk olumlu sonuçlarını bu yönde de göstermiştir. Geçen Mart ayında hem Yunanistan, hem de Türkiye, Varşova paktının çöküşünden on yıl sonra, ilk kez kendi savunma harcamalarında önemli kesintiye gideceklerini açıklamışlardır. Böylece savunmaya gidecek paralar eğitim, sağlık ve işsizlikle mücadele gibi doğrudan doğruya halkın refahı için harcanacaktır.

Dostane ilişkiler için hem bölgesel hem uluslararası ortam da hazırdır aslında. İki ülke arasındaki yakınlaşma uluslararası toplum tarafından ve özellikle ABD ve AB'ce olumlu karşılanmakta ve teşvik edilmektedir. Dış basın bu yakınlaşmanın mimarları olan Türk dışişleri bakanı İsmail Cem ve Yunanlı meslektaşı George Papandreou'dan övgüyle söz etmektedir. Nitekim, Merkezi New York'ta bulunan Do-

42) C. G. Kollias, 'The Greek-Turkish Conflict and Greek Military Expenditures', *Journal of Peace Research*, , Vol.33, Issue.2, May 1996, ss.217-229.

ğu-Batı Enstitüsü tarafından her yıl verilen "Yılın Devlet Adamı" ödülünün geçen yıl bu iki bakana verilmesi diplomatik çabaların artırılması yönünde her iki politikacıyı da cesaretlendirmiştir.

Bütün bu pozitif gelişmelere ve iki ülke arsında artan sempatiye rağmen, iki ülke halkını çok büyük beklentiler içine sokmamak da gerekir. Çünkü iki ülke arasında en çetin konular olan Ege denizi, Kıbrıs ve Türkiye'nin nihai amacı olan AB üyeliği gibi konular henüz masaya yatırılmamıştır. Bunların da yanında, resmi yakınlaşmanın ötesine geçip iki ülke halkının gerçekten birbirini anlaması için unutulmaması gereken, henüz konuşulup tartışılmamış, düşmanlıkları besleyen, güvensizlikleri artıran bir tarihsel miras vardır. Kalıcı ve uzun dönemli bir işbirliği için herhalde halkların da bu sürece bir şekilde katılması gereklidir. Halkların katılımı, bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi geliştirilmeye çalışılan ilişkilerin kaderi açısından son derece önemli bir olaydır. Eğer halktan halka derinden bir dostluk kurulamazsa bu yakınlaşmayı yaratan politikacılar iktidarı kaybettiklerinde ya da öldüklerinde- Atatürk-Venizelos örneğinde olduğu gibi- geliştirilen dostluklar ve büyük emekler harcanarak oluşturulan barış politikaları da son bulabilir.

Sonuç olarak, başta Türkiye ve Yunanistan arasında olmak üzere, Balkanlar'da kalıcı bir barış yaratmak için gerekli nedenler ve araçlar vardır ve istenirse bunlar her zaman barış adına kullanılabilir. Asırlar süren savaş ve çatışmalara rağmen eğer Avrupa ülkeleri ve özellikle de Almanya ve Fransa acılarını unutup barışçı ilişkiler kurabilmeyi başarmışlarsa, aynı şeyin Balkanlar genelinde ve Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanmaması için hiçbir sebep yoktur. Fakat Batı Avrupa ülkeleri düşmanlıklarını tarihe gömmeyi başardılarsa bunu ancak halklarını da işin içine katarak, daha fazla katılımcı, çoğulculuğu ve özgürlükleri esas alan, insan haklarına bağlı, demokratik bir yönetim geliştirerek başarmışlardır. Aynı dönem içerisinde kurulan otoriter ve totaliter rejimlerse bugün hem kendileri, hem ilişkileri, hem de kurmaya çalıştıkları örgütleriyle birlikte tarih olup gitmişlerdir.

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNİN PSİKOPOLİTİĞİ VE SORUNLARIN ÇÖZÜMÜ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

*Yrd. Doç. Dr. Erol Kurubaş**

Giriş

Dış politika analizlerinin birçoğunda tarihi ve siyasi yaklaşımların ağırlıklı olarak kullanıldığı bir gerçektir. Fakat özellikle 1960'ların başında davranışçı ekolün sosyal bilimler metodolojisinde ağırlığını hissettirmesiyle birlikte, uluslararası ilişkiler ve dış politika analizlerinde psikolojik anlatımlara da yer verilmesi gerekliliği belirmiştir. Bu gereklilik Türk-Yunan ilişkilerinin anlatımı ve yorumlanması açısından özellikle önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin sürekli sorun doğurması ve ortaya çıkan sorunların bir süre sonra kalıcı nitelik kazanması, aslında çok temel bir psikolojik nedenden kaynaklanmaktadır: Güvensizlik. Mart 1979'da Bülent Ecevit de verdiği bir demeçte, "Türk ve Yunanlıları bölen psikolojik bariyer, bu anlaşmazlığın çözümü çabalarındaki en temel engeldir" diyerek ilişkilerin psikolojik yönüne dikkat çekmişti. O günden bu güne ilişkilerin bu boyutuna ilişkin çok az şey değişmiştir. O nedenle Türk-Yunan ilişkilerini ele alırken incelenmesi gereken konulardan birisi de, bu güvensizliğin oluşmasına yol açan psikolojik etkenlerdir.

"Megali Idea"yı (Büyük Ülkü) gerçekleştirme perspektifi çerçevesinde genişlemeye çabalayan, ama karşısında kendisine oranla büyük ve hiç değilse 1990'ların başına değin güçlü bir Türkiye'nin varolmasından ötürü korku ve endişeye dayalı irrasyonel olarak nitelendirilebilecek bir politika izleyen Yunanistan ile, bağımsızlık mücadelesini kazanana değin sürekli küçülmüş, işgal edilmiş ve bölünmeye çalışılmış bir tarihi geçmişe sahip olmasından ötürü güvenliği dış politikasının en

* Süleyman Demirel Üniversitesi, IIBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

öncelikli unsuru yapan Türkiye arasındaki ikili ilişki "karşılıklı güvensizlik" üzerine kurulmuştur. Bu nedenle taraflar birbirlerinin her hareketini dikkatle izlemekte, karşılıklı olarak silahlanmakta, uluslararası ilişkilerinde aralarındaki dengenin bozulmamasına çaba harcamaktadırlar. Ama özellikle Türkiye'ye oranla küçük ve zayıf olan Yunanistan, kendisini bir "Türk tehdidi" altında hissettiğinden daha etkin, aktif ve saldırgan bir dış politika izlemektedir.

Tarafların birbirlerine böylesine olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmaları ise, sürekli olarak "kuşku-korku-güvensizlik-silahlanma" zincirini bir etki-tepki sarmalı içinde beslemektedir. Ortaya çıkan tehdit algılamaları, kendi içinde oluşturduğu bu mekanizmayla ikili ilişkilerde sürekli krizler doğurmaktadır. Devletler arasındaki bu krizler çeşitli nedenlerle iki ulus arasında, yani toplumlar düzeyinde de "düşmanlık" olgusunun sürekli hale gelmesine neden olmaktadır.

Bu bakımdan iki ülke arasında reel birtakım sorunlar var olmakla birlikte, bunların hem sürekli krizlere dönüşmesinin hem de çözümsüzlüğe mahkum edilmesinin esas nedeninin taraflar arasındaki derin güven bunalımı olduğu ileri sürülebilir. Bu güven bunalımı, tarafların dış politika davranışlarını yönlendirmenin yanı sıra iç politikayı da etkilediği için devletler arası ilişki her yönüyle kamuoyuna mal edilmekte, bu ise tarafların manevra ve pazarlık gücünü azaltmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların aşılabilmesi için tarafların geleneksel diplomatik görüşmelere yeni birtakım unsurlar ekleyerek hem birbirlerini daha iyi anlamaları hem de güven artırıcı birtakım tutumları benimsemeleri gerekmektedir.

Bu makalede, devletleri bu şekilde bir dış politika davranışını benimsemeye iten kuşkuların, korkuların nedenleri araştırılarak, bunların iki devlet ve iki toplum arasında neden ve nasıl sürekli güven bunalımına yol açtığı, bunu sağlayan sosyal ve siyasal mekanizmaların neler olduğu ve bunları aşarak ikili ilişkileri normalleştirmenin nasıl bir tutumla mümkün olabileceği incelenmeye çalışılacaktır. Yani iki ülke arasındaki ilişkiler bir başka yönüyle, psiko-politik açıdan ele alınacaktır. Doğal olarak bu yapılırken Türk-Yunan ilişkilerini indirgemeci bir anlayışla sadece psikolojik unsurlara mahkum etmek ve reel-politik sorunların ancak bu sayede çözümlenebileceği gibi bir amaç güdülmemiştir. Aksine ilişkilerin analizinde bu unsurların da göz önüne alındığında, taraflar arasında daha sağlıklı bir diplomatik sürecin olacağı varsayılmaktadır. Böylece geleneksel diplomatik yöntemlerin ve çabaların gözden geçirilerek, buna empati gibi bazı psikolojik unsurların eklenmesi sayesinde güvensizliğin ortadan kaldırılmasıyla bir çözüme ulaşmanın ilk adımlarının atılabileceği iddia edilmektedir.

İlişkilere Yön Veren Psikolojik Etkenler ve Güvensizlik unsuru

Devletlerin dış politikalarına ve diğer devletlerle ilişkilerine ilk bakıldığında, çoğu zaman alınan kararların ve diğer dış politika davranışlarının duygusal öğelerden soyutlanmış saf rasyonel bir mekanizma aracılığıyla ortaya çıktığı izlenimi uyanır. Halbuki hiçbir devletin dış politika kararları, sadece iç ve dış nedenlerin

rasyonel bir değerlendirmesi sonucu ortaya çıkmaz. Dış politika davranışları ve kararları, karar alıcıların bulundukları psikolojik ve toplumsal çevrenin etkileri sonucu oluşan karar alıcıların algılama çerçeveleri, bilişsel kapasiteleri ve kişilik özelliklerinin etkisindeki inanç ve kanı süzgecinden geçtikten sonra ortaya çıkarlar. Yani, dış politika kararlarının alınmasında sadece rasyonalite (akılcılık) değil, aynı zamanda sosyo-psikolojik nedenler de önemli rol oynarlar.[1]

Devletler arası ilişkilerde ve genelde siyasette kullanılan "halkın nabzını tutma", "dost veya düşman olma", "tehdit algılama", "samimiyet", "iyi niyet", "kimlik edinme", "güven duyma" gibi pek çok deyiş aslında deneyimlerle öğrenilmiş psikolojik etkenlerdir. Türk-Yunan ilişkileri anlatımlarında da bu deyişlere sık sık yer verildiği görülmektedir.

Öte yandan, komşu gruplar (örneğin komşu devletler ve uluslar), aralarında bir denge kurabilmek için bazı davranışlar (ritüeller) ve psikolojik ilkeler benimseyerek, bunları nesilden nesile aktarırlar. Bu ilke ve ritüeller iyi kullanılmadığı zaman aradaki denge bozulur ve ilişkiler kötüye gider. Bunlar arasında benlik ve kimlik özdeşimini koruma ritüeli, rekabete ve tehdide ilişkin ritüeller, seçilmiş travmalarla veya seçilmiş zaferlerle uğraşma, lider ve izleyen psikolojisi, mağdur etme ve insan gibi görmeme "dehumanization" ritüeli sayılabilir.[2] Bu açıdan bakıldığında Türk-Yunan ilişkilerinde de benzer ritüel ve psikolojik ilkelere rastlanmaktadır.

İki ulusun bağımsızlığını kazanma süreçlerinde benlik ve kimlik özdeşimini korumak için birbirlerini "öteki" olarak görerek iç dayanışmayı artırmaya çalıştıkları bir gerçektir. İki devlet arasındaki ilişkilerin bozuk ve gerilimli olduğu dönemlerde (yani genellikle) birbirlerine zarar verecek bir rekabet içinde olmaları (silahlanma yarışı, Avrupa kurumlarında yer alabilme çabaları gibi) rekabet ritüelinin varlığını gösterir. Tehdide ilişkin ritüeller açısından bakıldığında durum daha da açıktır. Çünkü Yunanistan A. Papandreu döneminde geliştirdiği siyasal kuramla dış politikasında açıkça Türk tehdidini temel almıştır.

Öte yandan, taraflar özellikle seçilmiş travmaları sürekli yaşatarak birbirlerine karşı düşmanca tutumlarını sürdürme eğilimindedirler. "Seçilmiş travma" büyük bir grubun diğer bir grup tarafından kendini çaresiz ve mağdur edilmiş durumda hissetmesine neden olan bir olaydır. Önemli görülen bir olay psikolojik ve mitolojik olarak seçilerek simgeleştirilir. Bu bilinçli veya bilinçdışı gerçekleşebilir. Grup, olayın duygusal ve düşün düzeyindeki simgeselliğini incinme ve utanç duyguları

1) Bu konuda ayrıntı için bkz. Ali Yaşar Sarıbay, 'Dış Politika Kararlarını Belirlemede Psikolojik Etkenler ve Türkiye', *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (Der.), İstanbul: Der Yay., 1994, ss.383-390; K. J. Holsti, *International Politics: Framework for Analysis*, 2nd. Ed., London: Prentice Hall, 1974, s.361-363; Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, ss.172-186. Ayrıca bkz. Vamık D. Volkan & Norman Itzkowitz, *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict*, Cambridge: Eothen Press, 1994, Chapter 16 (Symptoms of Obsession).

2) Ayrıntı için bkz. Vamık D. Volkan, *Politik Psikoloji*, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., 1993, ss.66-73.

ve onlara karşı gelişen savunmalarıyla birlikte olayın "anısını" nesilden nesile kimliğin belirleyicisi olarak taşır. Her yeni nesil için esas olayın tanımı ve hikayesi değişikliğe uğrayabilir. Değişmeyen tek şey ise, olayın grubun psikolojisinde oynadığı roldür. Bir travma bir kez "seçilmiş" olduğunda tarihi gerçeğin artık ne olduğu önemli değildir.

Gerek Türk gerek Yunan tarafı bu ritüele sık sık başvurmaktadırlar. Yunan uygarlığının beşiği İstanbul'un ve tüm Yunan topraklarının Türklerin eline geçmiş olması, 1919-22 arası Anadolu'yu işgalleri sırasında uğradıkları hezimet (Yunan literatüründe buna "Küçük Asya Felaketi" denir), Türklerin Kıbrıs'a müdahaleleri sırasında yaşananlar Yunanlıların seçmiş oldukları başlıca travmalardır. Türkler içinse, Yunanlıların Osmanlı'dan ilk ayrılan Balkan ulusu olmaları, Türklerin anavatan olarak benimsedikleri Anadolu'nun Yunanlılarca işgal edilmesi sırasında yaşananlar, Rumların 1963 ve sonrası Kıbrıs'ta giriştikleri kanlı eylemler başlıca seçilmiş travmalardır. Nesiller atalarına yapılanları onarmak ve kimliklerinin bir parçası olan onur kırıklığından kendilerini kurtarmak için bilinçli ya da bilinçdışı seçilmiş travmaları yaşatırlar. Benzer biçimde "seçilmiş zaferler" de travmaların oynadığı rolü oynar. Türklerin İstanbul'un fethine verdikleri önem bu açıdan çarpıcıdır. Yunanlıların Türkiye'ye karşı izledikleri politikalar en çok seçilmiş travmaların etkisi altında şekillenmekte ve bu diğer psikolojik unsurları beslemektedir. Bundan başka Yunanistan, izlediği politikalarla Türkiye'nin kaybının mutlak olarak kendi kazancı olarak görmektedir. Bu ise bir başka psikolojik davranışı ortaya çıkarır: Mağdur etme ve her kötülüğe müstehak görme. Yani "Türkiye her kötülüğe layıktır" anlayışının benimsenmesi.

Türk-Yunan ilişkilerine bir biçimde yerleşmiş bulunan tüm bu psikolojik ilke ve davranışlar sonuçta bir başka psikolojik unsuru beslemektedir: Güvensizlik. Bu ilişkilerin psikolojik yönünde yer alan unsurlardan en önemlisidir. Çünkü tüm yukarıda sayılanlar güvensizliği beslemekte ve onun bir parçası olmaktadırlar. Güvensizlik taraflar arasındaki düşmanlığı da açıklamaktadır.

Türk-Yunan ilişkilerindeki güvensizliğin iki boyutu vardır: Birincisi, devletlerarası güvensizlik, ikincisi, toplumlararası güvensizliktir. Normalde devletler ulusal çıkarları çerçevesinde hareket ederler ve bu çerçevede çıkarlarının çatıştığı devletlere karşı zaman zaman düşmanca bir tutum içine girerler. Yani devletler arası ilişkilerde sürekli dostluklar olmadığı gibi, sürekli düşmanlıklar da yoktur. Normal olan budur. Ama Türk-Yunan ilişkileri iki bakımdan bu genel kuraldan farklılık göstermektedir. Birincisi, Türk-Yunan ilişkilerindeki ulusal çıkar çatışmaları genelde hep varolmuş ve sürekli düşmanca tutumlara yol açmıştır, ancak ulusal çıkarların uyuştuğu nadir dönemlerde (1930'lar ve 1950'ler) bir işbirliği süreci gözlenmiştir. Ama bu dönemlerde bile taraflar arasında güvensizliğin daha doğrusu kuşkuların tamamen kayboldüğünü belirtmek mümkün değildir, sadece dış tehditlerden ötürü ertelenmeler söz konusudur. Yani Türk-Yunan ilişkileri "sürekli düşmanlık" üzerine kurulmuştur. İkincisi, genelde devletler arası ilişkilerdeki uzlaş-

mazlıklar toplumlar düzeyinde derin ve çok uzun süreli güven bunalımlarına ve düşmanlıklara yol açmazlar. Ama Türk-Yunan ilişkileri Türk ve Yunan halkları arasında derin ve uzun süreli kin, nefret gibi duyguların doğmasına yol açmıştır. Bu iki "komşu halklar" yıllarca birbiriyle sosyal, ekonomik, kültürel herhangi bir etkileşime girmeden yaşamışlar ve bunu birbirlerinin ülkelerinde kendi soylarından insanlar yaşarlarken yapabilmişlerdir. Bu açılardan bakınca gerçekten Türk-Yunan ilişkilerinin ayırıcı bir niteliği olduğu söylenebilir. Acaba bu iki komşu devleti ve halkı, yıllarca birbiriyle ilişkiye girmekten alıkoyan nedenler nelerdir? Bir başka deyişle güvensizliğin kaynakları nelerdir?

Güvensizliğin Kaynakları ve Nedenleri

Devletler Bakımından Güvensizliğin Nedenleri

Güvensizliğin Ortak Nedenleri

Türk-Yunan ilişkilerinde güvensizlik doğuran etkenlerden bazıları hem Türk hem Yunan tarafı açısından aynı oranda önemli rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, tarihsel ilişkilerin oluşturduğu travmalardır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki güvensizliğin nedenlerinden birincisi, iki toplum arasındaki tarihte yaşanmış bazı simgesel olaylardır. Tarihsel olaylar ve bunların sonucu ortaya çıkan mağduriyet hisleri, tarafların birbirlerini algılamalarında önemli rol oynarlar. Türk-Yunan ilişkilerinde de bu türden tarafların birbirleriyle ilgili olarak akıllarında, zihinlerinde ve kalplerinde oluşmuş bazı tarihsel ve duygusal iz bırakan olaylar "mental representation" bulunmaktadır. İnsanların akıllarında kalan sadece tarihsel gerçekler değil, daha çok bu gerçeklerin psikolojik izleridir. Gerek bireyler gerekse toplumlar bir kayıp yaşadıklarında bu kayıp sonunda bir yas sürecine girerler. Yas sürecinin şiddetini ve bu sürecin normal ölçülerde kalmasını veya patolojik boyutlara varması iki faktör etkiler: Birincisi, yası yaşayan grupla, ikincisi de yasa yol açan kayıpla ilgilidir. Kaybedilen şey çok değerli büyük olmayabilir, ama o toplum için çok önemli ise yasın şiddeti veya onun meydana getirdiği acı daha fazla duyulur. Bunun aksine çok önemli veya değerli bir şey kaybedilmesine rağmen, toplum bu kayba dayanacak veya yerine başka bir şey ikame edebilecek duygular içindeyse, yasın şiddeti patolojik boyutlara varmadan normal bir biçimde yaşanır. Normal bir yas süreci yaşandıktan sonra birey veya toplum kendini kaybın kazandırdıklarıyla zenginleştirip olgunlaştırarak gelişimini sürdürür. Ama kaybın acısı dayanılamayacak kadar ağır gelirse, normal yas süreci bazı takıntılarla aksar veya ağırlığı hafifletecek savunmalar geliştirilir. Bu savunmalar çok şiddetli de olabilir.[3] Tüm bunların sonucu "mağdur olmanın bencilliği" adı verilen bir tutum ortaya çıkar. Taraf-

3) Abdülkadir Çevik, 'Sovyet İmparatorluğu'nun Çöküşünden Sonra Türkiye: Psikopolitik Bir Gözlem ve Değerlendirme, *Sovyetler Birliği'ndeki Politik Değişim ve Yeni Etnik Yapılanma*, (Çev./Der. A. Çevik, B. Ceyhun), Politik Psikoloji Yay., 1993, s.76.

lar duygusal davranarak birbirlerinin kayıpları olduklarını bildikleri halde empati yapmazlar.[4]

Bu açıdan bakıldığında, tarihsel olayların özellikle Yunanlılar'da derin olumsuz izler bıraktığı söylenebilir. Yunanistan, "Helenistik" dönemde kurduğu üstün medeniyetini, daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) ile bir biçimde sürdürüyorken,[5] bu medeniyet Türkler tarafından yıkılmıştır. 11. Yüzyılda Bizans batıdan Haçlı Seferlerinin hedefi olurken, doğudan da Selçuklu Türkleri'nin hedefi olmuştur. Bundan sonra da hızla eski ihtişamlı imparatorluk yılları sona ermeye başlamış ve imparatorluk daralmıştır. Osmanlı Türkleri'nin Rumeli topraklarına geçmesiyle de (1356) Bizans, İstanbul (Konstantinopolis) civarına hapsedilmiştir. 1453'te İstanbul'un, 1460'da Atina Dükalığı ve Moro'nun, 1461'de Trabzon'un ele geçirilmesiyle Yunanlı'lar Osmanlı tebası haline gelmişlerdir.[6] Böylece Yunanlılar'ın tamama yakını 376 yıl Türk egemenliğinde yaşamak zorunda kalmıştır. Tüm bu olaylar Yunan insanın bilinçaltında Türkler'e karşı bir düşmanlığın doğmasına yol açmıştır. Özellikle İstanbul'un fethedilmesi Rumlar üzerinde derin bir iz bırakmıştır. 29 Mayıs 1453 günü, Yunanlılar'ca lanetli olduğuna bugün bile inanılan "Salı"ydı.

Osmanlı ahalisi olarak rahat bir yaşantı sürdürmelerine karşın, antik çağlardaki gibi üstün olmanın gururunu yaşayamayan ve kayıplarına dayanamayan Yunanlılar bir isyanla Türk egemenliğine karşı çıkarak bağımsızlıklarını kazanmışlar, ardından da "o kadar mağdur oldum ki ne alsam hakkımdır" psikolojisi içinde tüm yitirdiklerini geri alma amacıyla Büyük Ülkü'lerini "Megali İdea" gerçekleştirmeye çabalamışlar, bu çerçevede Türkler'in anayurt olarak benimsedikleri toprakları işgal etmişlerdir. Dolayısıyla tarihsel olarak yitirilenler Yunanlılar'a çok ağır gelmiş olmalı ki, yas normal boyutların ötesinde patolojik boyutlarda yaşanmıştır. Bu ise Yunan insanının zihninde Türkler'e karşı nefret içeren derin bir iz bırakmıştır. Bu tarihsel iz, Osmanlı'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan Türkiye'nin Yunanistan'dan daha güçlü ve büyük olmasından ötürü canlılığını korumuştur. Yunan milliyetçileri sürekli bu travmaları canlı ve zinde tutmak için gayret göstermişlerdir. 2000'lerle birlikte Yunanistan'ın Türkiye karşısında Batı'nın desteğini alması ve Türkiye'den güçlü bir ekonomiye sahip olmasıyla eşzamanlı olarak hırçın tutumundan yavaş yavaş sıyrılarak daha rasyonel bir politika izlemeye başlaması da bu psikolojik unsurun varlığını kanıtlamaktadır. Yani Yunanlılar kendilerini Türklerden daha güçlü ve üstün hissetmekte ve bunun verdiği psikolojik rahatlıkla hareket etmektedirler.

Buna karşılık Türkiye'nin daha rasyonel, ama güven unsurunu öncelikli hale

4) Volkan, *Politik...*, s.82.

5) Aslında ilk Yunan milliyetçileri Bizans'ı 19. Yüzyılın ortalarına değin Yunan tarihi açısından gerici bir dönem (Yunan Ortaçağı) olarak nitelendirmişler, bir süre sonra Megali İdea'yı haklı çıkarma çabaları çerçevesinde bu tutumlarından vazgeçmişlerdir. Bkz. Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 1997, s.13.

6) 1522 Rodos, 1570 Kıbrıs, 1699 Girit Osmanlı tarafından alındı.

getiren bir dış politika izlemesi de aynı perspektiften ele alınabilir. Zaten gerileyen ve toprak kaybeden bir Osmanlı için Yunanistan'ın ilk bağımsızlığını kazanan Balkan ulusu olması üzüntü duyulacak bir konuysa da, dayanılmaz bir acıyı beraberinde getirmemiştir. Ama Türkler'in anayurt olarak benimsedikleri Anadolu topraklarının Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Türk yöneticilerinin zihninde bir "Yunan işgali sendromu"nun meydana gelmesine ve Yunanlılara karşı düşman nazarıyla bakılmasına yol açmıştır. Benzer bir durum doğuda Ermeni, Kürt ve Araplar açısından da olduğu için Türkiye dış politikasını güvenlik unsuru üzerine oturtmak zorunda hissetmiştir. Bunun da etkisiyle 2001 başında Yunanistan'dan Türkiye'ye yapılan silahsızlanma çağrılarına Türkiye olumlu yanıt vermemektedir. Sonuç olarak, bu tarihi anıların yaşatılmasından beslenen bir güvensizlik varlığını şu veya bu biçimde sürdürmektedir.

İki taraf için aynı oranda güvensizlik doğuran ikinci neden, ulusal kimlik oluşum süreçlerinde yer alan "öteki"dir.[7] Politik psikoloji üzerine araştırmalar yapan çeşitli uzmanlar (E. H. Erikson, C. A Pinderhughers, V. Volkan, M. Edelman), her grubun (ulus, etnisite gibi) "dost ve düşman edinme gereksinimi"nden söz etmektedirler.[8] Psikanalizin grup psikolojisinden hareket eden bu uzmanlar ancak bu sayede grupların kimliklerini koruyabildiklerine ve onunla özdeşim sağlayabildiklerine dikkat çekerler. Bu anlayış doğrultusunda da bitişik, komşu topluluklar arasındaki ilişkilerde yaşanan çatışmaları anlamaya çalışırlar.[9] Bu perspektif Türk-Yunan ilişkileri açısından da kullanılabilir. 400 yıla yakın bir arada yaşamış ve bir o kadar da komşu olarak yaşamış ve dahası pek ortak yönleri bulunmayan bu iki topluluk arasındaki ilişkilerde savaşlar ve rekabet eksik olmamıştır. Bu yorumlanırken göz önüne alınması gereken nokta, bu iki topluluğun kimliklerini edinme süreçlerinde birbirlerinden yararlanarak "düşmana karşı birlikte olma", böylece grup içi dayanışmayı pekiştirme anlayışı doğrultusunda hareket ettikleridir.

Gerçekten de bu iki ulusun bağımsızlığını ve ulusal kimliğini birbirleriyle yaptıkları mücadelenin sonucunda kazanmış olmaları aralarındaki güvensizliğin ve düşmanlığın en önemli nedenlerinden birisidir. Her iki ulusun yakınçağ tarihlerine göz atıldığında birbirlerine atıf yapmamaları neredeyse imkansızdır. Çağdaş Yunanistan ancak Türklere karşı ulusal bağımsızlık mücadelesi vererek bağımsız bir ulus-devlet olarak ortaya çıkabilmiştir.[10] Yunanlılar bu mücadeleyi simgeleştireceklerdir. Öte yandan hem Yunanistan Osmanlı'dan koparılan topraklarda kuruldu hem de Yunan bağımsızlığı Osmanlı devletinin parçalanmasında ulusal azınlık-

7) Türklerle Yunanlıların birbirlerine karşı tutum ve davranışlarının psikolojik nedenlerinin, her iki tarafın ulusal kimliğinin gelişmesindeki etkisi konusunda ayrıntı için bkz. Vamık Volkan & Norman Itkowitz, *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict*, Cambridge: Eothen Press, 1994, Chapter 17 (Istanbul not Constantinople)

8) Vamık Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, Northvale: N. J. Jason Aronson, 1988.

9) Bkz. Volkan, *Politik...*, ss.8-22.

10) Şükrü S. Gürel, *Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, s.10.

ların bağımsızlıklarını alarak imparatorluktan ayrılmaları olarak nitelendirilebilecek yeni bir süreci başlattı. Bundan sonra hızla diğer Balkan ulusları bağımsızlık mücadelesine girmişlerdir. Dahası, Yunanistan büyük oranda yabancı desteğiyle doğduğu ve bu haliyle Türkler'in Avrupa'dan atılmasını öngören "Şark Meselesi"nin çözümünün bir parçası olmuşlardır. Yunanlılar'ın oynadıkları tüm bu roller Türkler tarafından unutulmayacaktır. Bununla birlikte Türkiye ulus-devlet statüsünü ancak işgalci Yunan kuvvetlerine karşı silahlı bir mücadelenin sonunda kazanmıştır. Türk halkı bu mücadeleye "ulusal kurtuluş mücadelesi olarak bakarken, Yunanlılar 1919-22 yıllarını "felaket" yılları olarak anmaktadırlar.

Böylece bir yandan Yunanlılar Türkler'in kendi topraklarını ve atalarını kendi egemenliği altına almalarını ve bağımsızlığın da Türkler'le yaptıkları mücadelelerini asla unutmazlarken, Türkler de Yunanlılar'ın görkemli Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması sürecini açan, 1000 yıldır yurt edindiği ve sığınacak tek vatanı olarak gördüğü Anadolu'yu işgallerini ve kurtuluş mücadelesinde Yunanlılar'la savaştığını asla unutmayacaklar ve bu tarihi geçmişi, "ortak acı" ve "ortak kader" olarak ulusal kimliklerin inşasında kullanacaklar. Şöyle ki: bu anılan iki temel tarihsel unsur bir kimliğin oluşumunda rol oynayan ve onu biçimlendiren iki ana unsurundan, yani "biz" ve "onlar/öteki" duygusundan ikincisine katkıda bulunarak ulusal kimliğin biçimlenmesinde rol oynamıştır. Bunlardan ikincisi, yani diğerlerinden farkını ve bir şeye karşı oluşu ifade eden, bu sayede iç dayanışmayı artırdığına inanılan "onlar/öteki" anlayışı kimliğin olumsuz yönünü oluşturur ve bundaki vurgunun az olması iyidir.[11] Ama bir toplumdaki ortaklıkları ve benzerlikleri ifade eden "biz" anlayışı zayıfsa, kimliğin güçlendirilmesi için bu ikinci unsura vurgu artar. Bazen de Türk-Yunan ilişkilerinde olduğu gibi tarihsel olguların gereği olarak bu ikinci unsur kuvvetli bir biçimde kendini hissettirir. Gerek Türk ulusu gerekse Yunan ulusu kimliklerinin en iyi tanımlanmış kısmını sürdürebilmek için birbirlerine karşı yaptıkları ulusal kurtuluş mücadelelerini anmak zorunda kalmışlardır.[12]

İki taraf için aynı oranda güvensizlik doğuran nedenlerden üçüncüsü, oluşan karşılıklı imajlardır. Türk ve Yunan kimliklerinin oluşumunda "öteki"nin işgal ettiği yer, iç siyasal sorunların unutturulması için dış düşmanın ön plana çıkarılmasına son derece elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Ama bu sorun iki ülkede aynı yoğunlukta yaşanmamaktadır. Yani her ne kadar bir düşman olarak Yunanistan, Türk ulusal kimliğinin tanımlanmasında önemli bir yer işgal ediyorsa da bunun ağırlığı, Türkler'in imajının Yunan kimliğindeki yeri kadar dikkat çekici boyutta değildir. Bu durum iki ülke basınının birbirlerine verdikleri yer açısından da orta-

11) Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Anna Triandafyllidou, 'National identity and the 'other', *Ethnic & Racial Studies*, July 98, Vol.21, Issue.4, pp.593-613.

12) Bununla birlikte Yunanlılara karşı verilen kurtuluş mücadelesinin, Balkan Savaşları sırasında doğan Türklük duygusunu geliştirerek bir Türklük bilincine dönüşmesine yol açtığı ileri sürülmektedir. Bkz. M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1988. s.147.

ya konabilir. Buna göre 1 Eylül-31 Aralık 1989 tarihleri arasında çeşitli siyasal eğilimlere sahip oniki büyük Yunan gazetesinin içerikleri incelenmiş ve bulgular Türk basınıyla karşılaştırılmıştır. Ortaya çıkan tabloya göre, Yunan basınında Türklerle ilgili konuların işgal ettiği yer oranı, Türk basınında Yunanlılara ayrılan yerin üç katıdır. Dahası, Yunan basınında Türkiye ile ilgili haberlere ayrılan boşluklar, Türkiye'dekilere oranla altı kat fazladır. Yunan basınında Türk-Yunan ilişkileri hep ilk haber olarak verilirken, Türk basınında genellikle çok daha geri sıralarda bu tip haberler yer almaktadır.[13]

Bu imaj farklılığının bir nedeni Türkiye'nin modernleşme projesi çerçevesinde Batı medeniyeti içinde yer alma çabasıdır. Bu Yunanistan'a duyulan düşmanlığı bir miktar yumuşatmaktadır. Yunanistan için Türkiye en önemli kaygı nedeni iken Türkiye için Yunanistan ne tek ne de en önemli kaygı nedenidir. Türkiye'nin başka tehdit algılamaları da vardır. Bu nedenle Türkiye'de Yunanistan'a bakış, Yunanistan'ın Türkiye'ye bakışından daha yumuşaktır. Ayrıca Türkiye, Yunanistan'dan daha büyük ve güçlü olarak algılandığı için, bunun verdiği özgüvenle Türk insanı Yunan tehdidini çok ciddiye almamakta, ama bu durum Yunanistan açısından Türkiye'nin daha da ciddi bir tehdit olarak algılanmasına yol açmaktadır. Yani Yunanistan, küçük, mağdur ülke psikolojisiyle hareket ederek Türkiye'ye karşı daha sert bir tutum benimsemektedir. 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi bu bakış açısını daha da pekiştirerek, kamuoyunda yaygın hale getirmiştir.

Bu hakim psikoloji, Türkiye ile olan sorunları karşılıklı olarak çözme ihtiyacını duyan ve dile getirenlerin vatan hainliği ile suçlanmasını da beraberinde getirmektedir. Türkiye ile Yunanistan arasında Madrit'teki NATO Zirvesi'nde ABD'nin girişimleriyle imzalanan ilkeler anlaşmasının ardından Başbakan Kostas Simitis'in muhalefet partilerine mensup parlamenterler tarafından yuhalanması ve istifasının istenmesi böyle bir psikolojinin uzantısıdır. İki ülkenin toplumsal psikolojileri arasındaki bu farklılığa rağmen, Türkiye'de güneydoğuda verilen savaşın insani ve maddi kaybını yaşayan Türkiye'nin özellikle de PKK'ya destek veren Yunanistan'la ilişkilerinde sabrının her an taşacağı bir noktada olduğu bir gerçektir. Yunanistan'da bazı güçlerce devamlı olarak canlı tutulmasına özen gösterilen işgal korkusunu akla getirir şekilde Türkiye'nin de giderek tarihten gelen bir bölünme korkusunun pençesine düşmesi, Türk-Yunan ilişkilerinde sertleşmeler meydana getirebilir.[14]

Yunanistan Açısından Güvensizliğin Nedenleri

Türkiye'nin Yunanistan'ın korkmasını gerektirecek genel bir tutum içinde olmadığı ve dahası bundan özenle kaçındığı bilinmektedir. Bununla birlikte Türkiye mevcut statükoya değil, ama Megali Idea'nın gerçekleşmesine karşı gerçekten de

13) Yunan basınındaki Türk imajı için bkz. Volkan & Itkowitz, *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict*, Chapter 16 (Symptoms of Obsession).

14) Gülden Ayman, 'Türkiye-Yunanistan: Bir Diğeri İçin 'Öteki' Olmak', *Görüş*, Kasım 1998, s.60.

bir tehdittir. Yunanistan'ın endişe kaynağı buysa, bu endişede haklı olduğunu belirtmek gerekir. Ama Yunanistan'ın korkularını sadece buna indirgemek eksik ve yanıltıcı olabilir. Yunanistan'ın niçin Türkiye'den sürekli tehdit algıladığını anlamak için özellikle Türk-Rus ilişkileriyle mukayese ederek empati yapmak uygun olacaktır.

Türkiye açısından tarihsel olarak Ruslar ile uzun süre komşuluk yapan ve bu zaman zarfında da onlarca savaş yapan Türkler'in toplumsal hafızasında bu coğrafya rejimi ne olursa olsun genellikle bir tehdit alanı olarak algılanmıştır. Geniş bir coğrafya, büyük bir nüfus ve zengin doğal kaynaklarıyla hep sürdürdüğü düşünülen sıcak denizlere inme arzusu ve Boğazlar'a duyduğu ilgi, bu "kuzeydeki büyük komşu"nun baskısının her zaman Anadolu üzerinde hissedilmesine yol açmıştır. Bu baskı zaman zaman tarihsel anılardan, zaman zaman gündelik çıkar çatışmalarından hissedilebileceği gibi, zaman zaman bu ülkenin niyet ve politikalarından bağımsız olarak doğrudan bu ülkenin gücünün potansiyel varlığından kaynaklanmaktadır. Yani böyle bir durumda tehdit algılaması mutlaka gücün harekete geçirilmesinden doğan etkiden kaynaklanmayabilir. Türk-Rus ilişkileri açısından ortaya konan bu perspektif Türk-Yunan ilişkilerine uyarlandığında, Yunanistan'ın tehdit algılaması daha rahat anlaşılabilecektir. Buna göre Rusya'nın yerine Türkiye'yi, Türkiye'nin yerine Yunanistan'ı koyduğumuzda, Yunanistan yanı başındaki bu ülkeden endişe duymasının esas nedeninin Türkiye'nin eylem ve politikaları olmadığı onun tarihsel potansiyel gücü olduğu söylenebilir. Gerçekten de ikili ilişkilerin genellikle çatışmacı bir nitelik taşımış olması, kötü tarihsel anılar, Türklerin hiç umulmadık bir biçimde Kıbrıs'a müdahaleleri gibi fiili etkileşimin yanı sıra geniş bir coğrafya, büyük bir nüfus ve güçlü ordusuyla Yunanistan tarafından potansiyel bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu potansiyel etki, tarihsel geçmiş veya gündelik çıkar çatışmalarıyla birlikte Yunanistan'da ciddi bir baskı oluşturmaktadır. İşte bundan kaynaklanan Türk tehdidi anlayışı Türkiye tarafından iyi anlaşılamamaktadır, aynen 1950'lerden itibaren Türkiye'de beliren "bir kış günü ülkeye komünizm gelebileceği" türünden tehdit algılamalarının SSCB tarafından anlaşılamadığı gibi.[15]

Bu bakış açısıyla bağlantılı olarak Yunanistan'daki Türk fobisinin bir başka nedeni, özellikle 1974'ten sonra Türkiye'nin kendisine yönelik yayılmacı bir tutum içinde olduğuna inanmasıdır. Kıbrıs'a yapılan müdahale bunu açıkça göstermiştir. Ayrıca Türkiye Yunanistan'ın Ege'de adalarındaki egemenliğini zayıflatmaya çalışmaktadır. Dahası, Türkiye İstanbul'daki Yunan azınlığı göçe zorlamakta, Patrikhane üzerinde baskı uygulamaktadır. Batı Trakya'daki Türkler'i de muhtemel bir çatışmada "Truva atı" olarak kullanmayı planlamaktadır. Yunanistan'a göre Türkiye'nin sorunları ikili görüşmeler yoluyla çözümleme çabaları da samimi değildir. Bu yöntemle Türkiye Yunanistan'ı etkisi altına almaya çalışmaktadır. Bütün bunların yanı sıra Türkiye Balkanlarda izlediği politikayla Arnavutluk'la yakınlaşmakta, Makedonya'yı Yunanistan'ın itirazlarına rağmen tanımakta, Bulgaristan'la iyi ilişki-

ler geliştirmektedir. Böylece Yunanistan, Türkiye'nin kendisine karşı Balkanlardaki ağırlığını artırdığını düşünmektedir.[16]

Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı güvensizliğini derinleştiren bir başka nedense, siyasi liderlerin "Türk tehdidi"ni iç politika malzemesi yapan tutum ve davranışlarıdır. Yunanistan'da derin bir Türk fobisi olduğu ve politikacıların da bunu kullandıkları bir gerçektir. Özellikle 1981'de iktidara gelen PASOK ve onun lideri A. Papandreu AT'ye girmenin de verdiği rahatlıkla Türk düşmanlığı ve Türk fobisi üzerine kurulu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Onun izlemiş olduğu bu politika Yunan halkındaki Türk fobisini derinleştirmiştir. Politikacıların kışkırttıkları bu fobi, bir kısırdöngü halinde hem politikacılara prim sağlamış, ama aynı zamanda onları ciddi ölçüde bağlayarak hareket ve pazarlık yeteneğini sınırlamıştır. Dış politikanın yoğun bir biçimde iç politika malzemesi olarak kullanıldığı Yunanistan'da Türkiye aleyhtarlığı yapmadan politika yapılamaz hale gelmiştir. Bu anlayış, bir taraftan halk öyle istiyor diye politikacılardaki Türkiye karşıtlığını derinleştirirken, öte yandan liderlerinin Türkiye karşıtlığını gören halkın Türkiye'ye olan öfkesini daha da artırmıştır.[17]

Türkiye Açısından Güvensizliğin Nedenleri

Yunanistan'ın genişlemesine karşı Türk yurdunun daralması ve bölünme korkusu, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı duyduğu güvensizliğin önemli bir nedenidir. Yunanistan kurulduğu tarihten bu yana sürekli bir genişleme olgusu içinde olmuştur. 1844'te benimsenen "Megali Idea"nın gerçekleştirilmesi, yani Yunanlıların geçmişte yaşadığı toprakları ele geçirip iki kıtalı (Yunanistan ve Batı Anadolu, mümkünse Karadeniz kıyıları), beş denizli Karadeniz, Ege, Akdeniz, Marmara ve İyon Denizi) bir "büyük Yunanistan" kurma düşüncesi[18] çerçevesinde eline geçirdiği fırsatları değerlendirerek sürekli genişlemesi Türk tarafında ciddi bir endişe kaynağıdır. Yunanistan beş genişleme süreci yaşamış, altıncı genişleme çabası ancak Türkiye'nin "dur" demesi sonucu başarısız kalmıştır. Birinci genişleme, 1864'te İngiltere'nin İyonya adalarını (Yedi adalar) Yunanistan'a vermesiyle, ikinci genişleme, 1881'de İstanbul Konferansıyla Teselya ve Epir'den bir parça toprağın Yunanistan'a verilmesiyle, üçüncü genişleme, Balkan Savaşları sırasında ve sonra-

15) Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler (Kıbrıs Ege ve Diğer Sorunlar)*, İstanbul: Der Yay., 2000, ss.352-353.

16) Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan*...., s.354.

17) Yunan hükümetlerinin halkı sürekli bir Türk korkusu ile korkutmalarının bir nedeni genişlemeci politikanın kamuoyu tarafından meşru görülmesini sağlamak olabilir. Bu sıkı iç-dış politika bağlantısı Yunan iç politikasında çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin I. Dünya Savaşında Anadolu yenilgisi sonucunda hem harekatın komutanı ve beş politikacının idamına hem de olayın resmi Yunan literatürüne 'Küçük Asya Felaketi' olarak geçmesine neden olmuştur. Yine 1974 Kıbrıs Harekatı Yunanistan'da 1967'de kurulan askeri cuntanın devrilmesine yol açmıştır.

18) Bkz. Gürel, Türk-Yunan İlişkileri, ss.30-31; Hatipoğlu, Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), ss.31-32.

sında Girit'in ilhakı, Güney Epir, Selanik dahil, Makedonya'nın önemli bir kısmı ve bazı Ege adalarının ele geçirilmesiyle, dördüncü genişleme, I. Dünya Savaşı sonrasında Milli Mücadele karşısında Yunanistan'ın yenilmesine rağmen Lozan Antlaşmasıyla Batı Trakya ve Doğu Ege adalarının Yunanistan'a verilmesiyle,[19] beşinci genişleme ise, 1947'de İkinci Dünya Savaşının ardından yapılan Paris Barış Konferansıyla Oniki Ada'nın ve Meis'in İtalya'dan alınarak Yunanistan'a verilmesiyle olmuştur. Kıbrıs'ın ilhakı çabaları ("Enosis"), Ege'deki karasularının ve kıta sahanlığının ve hava sahasının genişletilmesi de bu sürecin bir diğer aşamasını oluşturmaktadır. Bu şimdilik Türkiye tarafından engellenebilmiştir.

Bu Yunan genişlemesi karşısında Türk tarafı Yunanlılar'ın da katkıda bulundukları sürekli daralma süreci yaşamış, bu süreç Sevr Anlaşmasıyla en üst seviyesine ulaşmıştır. Ancak ulusal kurtuluş mücadelesiyle bu daralma sürecine son verilebilmiştir. Dolayısıyla bu iki zıt gelişme Türk tarafında bir bölünme sendromu oluşturmuştur. Ayrıca Yunanistan'ın yıllardır küçük ama sürekli adımlarla dış politikasını Türkiye karşıtlığı üzerine oturtması ve Türkiye'ye karşı düşmanca tutum içinde olan ülkelerle işbirliği yapmayı marifet sayması, Türkiye'ye verilecek zararın kendisinin yararına olacağına inanması, Türkiye'nin bu korkularını daha da pekiştirmektedir. Yunanistan'ın 1995'te Suriye ile Savunma İşbirliği Anlaşması yapması, yine aynı günlerde bazı Yunanlı parlamenter ve basın mensuplarının Öcalan'la görüşerek PKK'yı desteklediklerini bildirmeleri,[20] Türkiye'nin korkularının yersiz olmadığını göstermektedir.

Bununla bağlantılı olarak Batı politikalarının Türk-Yunan ilişkilerinde hep Yunanistan lehine şekillenmesi Türkiye'yi ciddi bir güven bunalımına itmektedir. Ayrıca bu olgu, Yunanistan'ın Türkiye'yi Avrupa'dan atmayı öngören "Şark Meselesi" çerçevesinde bir rol üstlendiğine ilişkin bir inancın doğmasına da yol açmıştır.

Batı'nın Yunanistan'ı koruyan politikası onun bir dayanak noktası bulmanın rahatlığı içinde saldırgan ve uzlaşmaz bir tutum izlemesine yol açmıştır. Batı geleneksel olarak Yunanistan'ın yanında yer almıştır. Batı'nın Yunan yanlısı tutumu Türkiye'de büyük hayal kırıklığı meydana getirmenin ötesinde güvenlik endişelerinden ötürü dış politikasında önemli değişikliklere de yol açmıştır. Özellikle 1964'te Kıbrıs krizi sırasında ABD Başkanı Johnson'ın İnönü'ye gönderdiği mektup, Türkiye'yi dış politikada yeni açılımlar aramaya itmiştir. Yine 1975'teki ABD'nin aldığı silah ambargosu kararı da yeni ulusal güvenlik arayışlarına yol açmıştır. 1990'larda bu sefer AB Türk-Yunan ilişkilerinde etkili olmaya başlamıştır.

19) Bu savaş sırasında Yunanlılar *Megali Idea*'nın en önemli parçalarından biri olan Batı Anadolu'yu işgal etmelerine rağmen, Büyük Taarruz (Küçük Asya Felaketi) sonucu maglup edilmişlerdir.

20) Bkz. Şükrü Elekdağ, '2 Wars Strategy', *Perceptions*, Vol.1, No.1, March-May 1996, ss.33-57. Elekdağ'a göre, Yunanistan ve Suriye arasında Türkiye'ye karşı ortak çıkarlara dayanan gizli bir ittifak kurulmuştur. Bu iki ülke, PKK'ya her türlü yardımı yapmıştır. Turkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan istikrarsızlaşmasını isteyen Yunanistan, Suriye'nin PKK'ya desteğini sürdürmesi için onu cesaretlendirmiş ve Türkiye'nin Güneydoğu'ya daha fazla asker ve mali kaynak ayırmasını istemiştir.

Bu etki Türkiye açısından hiç de olumlu olmamıştır. Özellikle Yunanistan'ın, tam üyeliğini Türkiye'ye karşı bir silah olarak kullanmıştır. Çeşitli AB organlarında Türkiye aleyhine kararlar alınmasında etkili olmuş ve aramızdaki sorunları AB'ye mal etmeye çalışmıştır.[21] Benzer biçimde Yunanistan'ın Batı Avrupa Birliği'ne üyeliği Türkiye açısından bir başka kaygı unsuru olmuştur. Dahası Batı, Yunanistan'ın Ege adalarının silahsızlandırılması, Batı Trakya Türk azınlığının hakları (insan hakları) gibi konularda anlaşmalara aykırı tutum ve davranışlarını görmezden gelmekte ve sadece Türkiye'yi eleştirmektedir. Batı'nın bu olumsuz tutum ve davranışları Türkiye'yi kuşatılmışlık ve dışlanmışlık psikolojisi çerçevesinde hareket etmesine ve dolayısıyla Batı'dan gelen her türlü isteğin kuşkuyla karşılanmasına yol açarak "dış güçler" paranoyasına kapılmasına yol açmaktadır.

Son olarak Yunanistan'ın Türk düşmanlığını iç politika malzemesi olarak kullanması, aynı zamanda dış politikada da sürekli Türkiye'ye karşı bir tavır almayı gerektirmiştir. Bu mantıkla Yunanistan uluslararası arenada Türkiye aleyhtarlığının bayraktarlığını yapmıştır. Bu, Türk tarafının Yunanistan'a olan güvensizliğini daha da pekiştiren bir başka neden olmuştur.

Toplumlar Bakımından Güvensizliğin Nedenleri

Burada sorulması gereken soru, niçin bu devletler arası güvensizliğin bu derece halklarda karşılıklı düşmanlık duygusunun gelişmesine neden olduğudur. Öncelikle, sayısal verilerle böyle bir düşmanlığın varlığı tespit edilmelidir. 1986'da yapılan kamuoyu araştırması Yunanlıların %63'ünün Türkler'e hiç güvenmediğini ortaya koyarken, bir Yunanlı yazar da Yunanlılar'ın %90'ının Türkiye'nin Yunanistan'ı tehdit ettiğine inandığını yazmıştır.[22] Kasım 1989'da PIAR ve ICAP'ın yaptığı bir kamuoyu yoklaması Yunanlıların %81'nin Türkler'e kuşkuyla baktıklarını ve güvenmediklerini ortaya koymuştur. Son yıllarda yapılan bir ankete göre de, Yunanistan'da Türkiye'nin AB'ye girmesine olumlu bakanların oranı sadece %1'dir. 1995'te yapılan bir kamuoyu yoklamasında Yunan halkının %62'sinin Türkiye'yi düşman gördüğü ortaya çıkmıştır.

Türkiye cephesine gelince, 2001 verilerinin ışığında yani ilişkilerde yumuşamanın olduğu bir dönemde TESEV tarafından yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre, Yunan halkı 10 üzerinden yapılan bir değerlendirmeye göre dostluk açısından 3.1, barışçıllık açısından 3.2, güvenirlik açısından 3, dürüstlük açısından 3.5 puan alabilmiştir. Yani Türk halkınca Yunanlılar saldırgan, güvenilmez ve sahtekar olarak algılanmaktadır. Araştırmanın devamında en büyük düşman sıralamasında %29'la ilk sırada Yunanistan yer almakta (ABD %12, Fransa. %11, İran ve Rusya % 4, Suriye ve Irak % 2), yine saldırının gelme olasılığının en yüksek oldu-

21) Halbuki Yunanistan Ortak Pazar'a girerken Türkiye ile olan sorunlarını bu kuruluşa taşımayacağını yazılı olarak duyurmuştu.

22) P. E. Dimitras, 'Greece: A New Danger', *Foreign Policy*, No.19, 1985, s.137.

ğu ülkeler sıralamasında Yunanistan'ın %37 ile ilk sırada bulunduğu görülmektedir (Irak %10, ABD ve Rusya %7, İran %6). Açıktır ki Türk kamuoyu Yunanistan'ı hem baş "düşman" hem de "askeri tehdit" olarak, ilk sıradaki ülke saymaktadır.[23]

O halde iki halk arasında gerçekten var olan bu düşmanlığın nedenleri neler olabilir? Bir kere, yukarıda belirtilen tüm nedenler halkı için de geçerlidir. Ama özellikle tarafların ulus inşa süreci içinde sürekli birbirlerinden yararlanarak, geçmişi yaşatmaları halkın zihninde düşmanlıkları keskinleştirmektedir. Yazılan tarih kitaplarında karşılıklı olarak tarafların mücadeleleri ve birbirlerini ülkelerinden kovmaları efsanevi bir hava içinde ve biraz da nefret uyandıracak bir söylem içinde anlatılmaktadır. Milli eğitim süreci içinde bu bütün genç nesillere aktarılmaktadır ve böylece Türk düşmanı Yunanlılar ile Yunan düşmanı Türkler ortaya çıkmaktadır. Tabii bu en çok İstanbul'daki Rumları ve Batı Trakya'daki Türkleri ürkütmektedir. Bunun engellenmesi için 1987'de karşılıklı bir anlaşmaya varılmıştı. Üçüncü olarak, Birinci Dünya Savaşı ardından yapılan anlaşma gereği mübadele sonucu karşılıklı göçler (bir milyon Rum ve yarım milyon Türk yer değiştirmiştir), bu insanları yurtlarından edenlere karşı düşmanlık duymalarına yol açtı. Bu insanlar geldikleri yerlerde mal ve mülklerini bıraktılar. Halen iki ülkede de bu göçmenlerden gelen nesiller, göçmenliklerini unutmuş değillerdir. Ayrıca bu süreç tamamen de sona ermiş değildir. Özellikle Kıbrıs sorununun gündeme gelmesinden sonra 6/7 Eylül ve Kıbrıs'taki "Kanlı Noel" olaylarının ardından birçok Rum Türkiye'den Yunanistan'a göç etmiştir.

Güven Bunalımının İkili İlişkilerdeki Yansımaları: Düşmanca tutum ve rekabet

Türk-Yunan ilişkilerinde görüntü ile gerçek arasında, birçok ikili ilişkide olmadığı kadar uyum vardır. Yani iki devlet arasında var olan güvensizlik (gerçek), ikili ilişkilerin genel seyrinde (görüntü) net bir biçimde görülmektedir. Devletlerin dış politikalarında bu güvensizliğin yansımalarını görmek her zaman mümkündür. Özellikle Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı tutum ve politikaları tam bir paranoyayı andırmaktadır.

İlişkilerdeki işbirliği dönemlerinde, yani 1930'lar ile 1950'lerde, tarafların tutumlarının dostluktan kaynaklandığına ilişkin bir kanıt yoktur. Aksine 1930'larda revizyonist devletlerden 1950'lerde de SSCB'den duyulan korku ile yani ortak dış tehdit algılaması sonucu taraflar birlikte hareket etmişlerdir. Her ne kadar 1933'te "İçten (Samimi) Anlaşma Misakı" (Pacte d'Entente Cordiale) yapılmışsa da, Türk-Elen dostluğundan söz edilmişse de, bunlar çok gerçeği yansıtmayan "görüntü"lerdir. Zaten bir anlaşmayı "samimi" gibi duygusal adlandırmalarla adlandırırsanız bu öyle bir şeyin olmadığını ama o günkü şartlarda öyle olması istendiğini gösterir. Türk-Yunan ilişkilerinin genel seyri içinde gerçekten istisna olan işbirliği dönemi

23) Ali Çarkoğlu, 'Komşu'ya bakışımız', *Radikal*, 10.04.2001.

Kıbrıs'ın sorun olmasıyla birlikte yerini tekrar geleneksel çizgisine bırakmıştır. Ama bundan sonra yani 1960'lardan itibaren ilişkilerde çok daha yoğun bir güven bunalımı yaşanmaya başlamıştır.

Gerçekten de bundan sonra Yunanistan ortaya çıkan her güvensizlik artırıcı olayın baş aktörü olmuş ve her fırsatta Türkiye'yi taciz ederek ilişkileri gerginleştirmiştir. Bundan sonra tarafların karşılıklı olarak bir silahlanma yarışına girmeleri, Ege'de Yunanistan'ın adaları uluslararası hukuka aykırı olarak silahlandırması, karasularını 12 mile çıkarma hakkını saklı tuttuğunu açıklaması ve Türkiye'nin bunu savaş nedeni sayması, Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ilhak planları ve Türkiye'nin bu nedenle Kıbrıs'ta 30.000 asker tutması, Meriç boylarında Türkiye'ye yönelik 4. Kolorduyu yerleştirmesi ve Türkiye'nin Ege Ordusunu kurması, Yunanistan'ın Türk azınlığa karşı olumsuz tavrı ve Türkiye'nin ülkesindeki Rumları zaman zaman rahatsız edecek tutumlar içine girmesi, Balkanlardaki karşılıklı rekabet, Yunanistan'ın uluslararası alanda Türkiye karşıtı tutumu, her fırsatta yeni sorunlar çıkarması, ABD'deki Rum lobisinin Türkiye karşıtı etkinlikleri, Yunanistan'ın Türkiye'nin düşmanı olan her türlü devlete ve örgüte açık destek vermesi (Suriye ve Ermenistan'la yapılan görüşmeler, PKK'ya açık desteği[24]) gibi sayılabilecek bir çok karşıt tutumlar taraflar arasındaki güvensizliğin sürekli canlı tutulmasına ve dolayısıyla artmasına yol açmıştır.

1980'lerde A. Papandreu sorun olabilecek ne kadar konu varsa hepsinde Türkiye'yi rahatsız edecek bir tutum takınmıştır. Bu tehlikeli politika iki tarafı 1987'de bir kez daha (öncekiler 1964, 1974, 1976) savaşın eşiğine getirmiştir. 1990'da hem uluslararası politikada esmeye başlayan barış rüzgarları, hem de Yunanistan'daki iktidar değişikliği (PASOK yerine Mitsotakis'in Yeni Demokrasi Hareketi başa geldi) ilişkilerin düzelebileceği kanısını doğurmuşsa da, beklenen olmamıştır. 1990'dan itibaren Sovyet Bloğunda yaşanan dağılmayla Yunanistan Türkiye'nin Batı için stratejik önemini yitirdiği düşüncesine kapılarak bunu bir fırsat olarak görmüştür. Öte yandan Mitsotakis kendinden beklenen barışçıl bir politika izlememiş ve Papandreu'yu aratmayan bir strateji benimsemiştir. AT'den Türkiye'ye gelecek yardımı veto etmiş, ABD ile yaptığı Savunma İşbirliği Anlaşmasını Türk tehdidine karşı yapılmış gibi sunmuş, Ege sorunlarını yeniden gündeme getirmiş, B. Trakya'daki Türk azınlığı zor durumda bırakacak düzenlemelere girişmiştir. 1991'de Yunanistan BAB'a tam üye olunca bunu Türk tehdidine karşı bir zafer olarak nitelendirmiştir. Devlet olarak PKK'yla ilişkilerini ve desteğini sürdürmüştür. 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan Balkan krizinde Türkiye'nin etkinliğinin artması bu güvensizliği derinleştiren unsurlar olmuştur. Yunanistan Balkanlar-

24) Yunanistan'ın PKK'yla ilişkileri istihbarat örgütü (EIP) aracılığıyla 1988'de başlamış ve sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. Öcalan Kenya'ya Yunan istihbaratçıları tarafından kaçırılmış ve oradaki Yunan temsilciliğinde misafir edilmiştir. Öcalan yakalandığında üstünde Yunan pasaportu bulunmuştur. Ayrıntı için bkz. Erol Kurubaş, '1960'tan 2000'e Türkiye'deki Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu', *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, ss.213, 304-309. Ayrıca bkz. 'Greece and PKK Terrorism', *http://www.mfa.gov.tr*.

da Türkiye'nin etkinliğini azaltmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Türkiye'nin buradaki Müslüman unsurlarla işbirliğine girerek kendisini çevrelemeye çalıştığı paranoyasına kapılarak, ülkesine Sırpları destekleyen tek Batılı ülke olma unvanını kazandırmıştır. Türkiye ile diyalog ve görüşmeleri sürdürmesine rağmen olumsuz tavır takınarak uzlaşmaya varılmasını engellemiştir. Bütün bunlara rağmen Türkiye Yunanistan'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne (KEİ) girmesini engellememiştir. 1995 Aralık ayında yaşanan Kardak kayalıklarının statüsüne ilişkin kriz, taraflar arasındaki güvensizliği bir kez daha açığa çıkarmıştır.

Psikopolitik Çerçevede Sorunların Çözümü

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin, daha doğrusu sorunların çözümü kolay bir iş değildir. İki ülke arasında güvensizlik dışında her ikisinin de hayati çıkar olarak gördükleri ciddi reel sorunlar vardır. Bugüne kadar Türkiye sorunları ulusal çıkarlara ve güvenliğine tehdit olarak algılayarak güvenlik endişelerinin giderilmesine yönelik birtakım düzenlemelerin ikili görüşmeler yoluyla yapılması ve böylece siyasal çıkarların uyuşturulmasıyla bir çözüme ulaşılmasını önerirken yani reel-politik bir değerlendirme yaparken, Yunanistan "Megali Idea"dan kaynaklanan idealist bir politika izlemiştir. Sonuçta birbirine taban tabana zıt bu iki bakış açısı sorunları çözümsüz ve tarafları birbirine rakip hale getirmiştir.

Sorunların çözümü için uzun yıllar taraflar arasında çeşitli görüşmeler yapılmış, ama bir sonuç alınamamıştır. Hatta birçok kez görüşmelerde ele alınacak konularda bile anlaşma sağlanamamıştır. Görüşmeler genellikle tarafların tezlerini uluslararası kamuoyuna ilan ettikleri bir zemin olmuştur. Yani çözüm zemini olmamıştır. Çünkü varılacak bir çözümde taraflar kendi kayıplarının mutlak olarak diğer tarafın tahammül edilemez kazancı olarak görmüşlerdir. Dışişleri eski Bakanı İ. S. Çağlayangil'in deyişiyle, "Bu görüşmelerde bir taraf elini cebine sokunca öbür taraf tabanca çıkaracak zannediyor, halbuki görüşmeler iyi niyet, samimiyet ve karşılıklı güven ister, tarafların yoksun olduğu budur". Bunun esas nedeni ise, taraflar arasındaki güven bunalımıdır. Taraflar arasında güven sağlanamadıktan sonra görüşmeler çözüm zemini olamayacaktır. O halde güven bunalımının sona erdirilebilmesi ve görüşmelerin sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi ise bir taraftan "güven artırıcı" önlemlerin alınması, öte taraftan geleneksel diplomatik yöntemlere psikolojik unsurları da içeren yeni perspektiflerin eklenmesi gerekmektedir.

Bu yeni perspektifin yeniden icat edilmesine gerek yoktur. Bir süredir uluslararası çatışmaların çözümünde sıklıkla başvurulmaya başlanan problem çözümü (problem-solving) yaklaşımı bize böyle bir perspektif sunmaktadır.[25] Bu yaklaşımın temel sorunu, tarafların birbirlerini anlamalarındaki zorluğun nasıl aşılabile-

25) Bu konuda bkz. S. Gülden Ayman, 'Uluslararası İlişkilerde Problem Çözümü Yaklaşımı', *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar/Bakışlar*, Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Bakışlar* İstanbul: Der Yay., 1998, ss.167-196.

ceğidir. Burada taraflar arasında kolaylıkla görüşülemeyen ve çözümlenemeyen sorunlar vardır. İletişimin geliştirilmesi sayesinde tarafların birbirlerinin ihtiyaçlarını anlamaları ve dolayısıyla her iki tarafça da kabul görecek kalıcı çözümlere gidilmesi amaçlanmaktadır. Bu yapılırken de tarafların kimlik, güvenlik, kalkınma gibi temel ihtiyaçlarından vazgeçmeleri kesinlikle beklenmemektedir. Yapılan şey gerçeklerin taraflarca nasıl algılandığının ortaya konulması ve bu çerçevede tarafların birbirlerini anlamalarının sağlanmasıdır. Buradaki anlamak, ona hak vermek anlamında değil, karşı tarafın görüşünü, mantığını ve duygularını kavramak anlamındadır. Bu sayede geleneksel diplomatik müzakerelerdeki sadece pazarlık ve ikna yoluyla karşı tarafa isteklerini kabul ettirme mantığının yumuşatılması yoluyla tarafların sadece karşı taraftan taviz koparmak amacına dayalı zihniyet ve bakış açılarını değişecek, bunun yerine ortak çıkar ve faydaların farkına varmalarını sağlayan yeni bir zihniyetin ortaya çıkması sağlanacaktır. Böylece geçici çözümler yerine kalıcı bir çözüme ulaşmak da mümkün olabilecektir. Burada empati ve rol değişimi egzersizleri kilit rol oynayan unsurlar olacaktır. Yani kendini onun yerine koyarak iç dünyasına girmek ve böylece onu anlamaya çalışmak. Empati karşılıklı olmak zorundadır. Bu sayede öncelikle karşılıklı olarak düşmanca algılamaların anlaşılması sağlanacak, bunlar tam olarak ortaya çıktıktan sonra ise pozisyonlar ve öz çıkarlar olarak ifade edilen ihtiyaçlar arasında bir ayrım yapılabilmesi mümkün olacaktır. Pozisyonların net olarak ortaya çıkması kimi zaman birbirine zıt pozisyonların gerisindeki ihtiyaçların hiç de birbirlerinin varlığını tehdit eder nitelikte olmadığını göstermek bakımından çok önemlidir. Bunun bir şekli tarafların aslında farklı şeylere ihtiyaç duymaları durumudur.[26]

Bu söylenenlerin yapılabilmesi için "problem-çözümü atölyeleri"nin kurulması önerilmektedir. Burada gayri resmi, çoğunlukla bir haftalık bir süreyi kapsayan yoğun egzersizler içeren çalışmalar yapılmakta, çatışmanın taraflarını temsilen resmi olmayan bir düzeyde bu sürece katılan bireylerden, akademisyenlerin rehberliğinde, içinde bulundukları sorunun ortak bir tanımına ulaşmaya, karşıtlarıyla aralarında yeni bir ilişki başlatmaya çalışmaları ve zora başvurmanın dışında sorunun çözümüne yol açacak ya da katkıda bulunacak alternatif yollar ve yeni düşünceler üretmeleri beklenmektedir.[27]

Aslında bu kimilerince bireylerin uluslararası ilişkilerde etkinliğinin artırılmasını öngören ve "diplomaside ikinci yol" ya da "resmi olmayan diplomasi" olarak adlandırılan yöntemle aynı şeyi önermektedir. Burada da taraflar arası temaslarda

26) Buna bir örnek: Bir gemi batmış, kurtulanlar bir sandaldadırlar. Ama yiyecek olarak sınırlı sayıda et konserveleri vardır. Ortada ilk bakışta ciddi bir sorun var gibi görünse de bir süre sonra anlaşılır ki, yolculardan bazıları vejeteryandır, bazıları süte ihtiyacı olan hemşirelerdir, bazıları da çok az bir yiyeceğe razıdır. Bu ihtiyaçlar arasındaki farklılaşma adeta paylaşılacak "pastayı" büyütmektedir (Ayman, *Uluslararası İlişkilerde...*, ss.185-186).

27) Cristopher R. Mitcell, 'Problem-Solving Exercises and Theories of Conflict Resolution', Dennis J. D. Sandole and Hugo van der Merwe, (Eds.), *Conflict Resolution Theory and Practice, Integration and Application*, Manchester and New York: Manchester University Press, 1993, s.79.

psikolojik unsurlar ortaya konarak tarafların birbirlerine olan güvensizliklerin giderilmesi amaçlanmaktadır. Tarafsız bir grup "resmi olmayan diplomatları" oluşturur, bu grup daha çok bir takım gibi iş görür. Grup iki ülkenin politika alanında etkinliği sağlayan kişilerini toplantı için bir araya getirir. Tarafsız grup bir katalizör görevi görür ve düşmanların birbirlerini tanıyıp fikir alışverişinde bulunmalarını sağlar. Toplantıların kamuoyuna açık olmasından kaçınılır ve sıklıkla planlanmış bazı yerlerde yapılır. Katılımcıların kendi yurttaşları tarafından engellenmeleri veya herhangi bir kötü muameleyi, misillemeyi üzerlerine çekmek gibi tehlikelere karşı büyük dikkat gösterilir. Karşıt ülkeler arasında gayrı resmi fakat etkin bir iletişim ağı kurulması umut edilir. Her görüşmenin bulguları temsil edilen hükümetlere verilir. Toplantılara katılımcıların karşıt görüşlerle gelmelerine rağmen, toplantıların resmi olmaması ve işe yarar kişisel ilişkiler kurulması başarıyı artırır. Katılımcılar kendi ülkelerinde genellikle etkin olduklarından dolayı düşüncelerinde yapılabilecek değişimin kendi hükümetlerinin politikalarını etkilemesi beklenmektedir. Bu toplantılar ayrıca saldırgan tavırların azaltılmasını da sağlayabilir. Bununla birlikte resmi görüşmelerden tamamen bağımsız olan gayrı resmi diplomasinin, resmi diplomasiyle bağlantı kurduğu bir nokta olmalıdır. Resmi olmayan diplomasi özellikle uzun süreden beri süregelen anlaşmazlıkların çözümünde yararlı olabilecektir. Çünkü bu tür anlaşmazlıkların temelinde psikolojik unsurlar yatmaktadır. O nedenle insan duygularına ilişkin verilerin diplomatik süreçlere dahil edilmesi gerekmektedir.[28] Güven oluşturma sürecinde karşıt gruplara psikolojik ritüeller açıklanmalı, taraflar birbirlerinin seçilmiş travmalarını anlayıp ona empati gösterirlerse, tarafsız gruplar bu sürecin ilerlemesine yardımcı olabileceklerdir.[29]

Son zamanlarda, Türk ve Yunan tarafları ilişkileri geliştirebilmek ve uzun vadede reel sorunları çözmek için siyasal sorunları bir yana bırakıp, ekonomik ve kültürel işbirliğine yönelerek, halklar arasındaki etkileşimi artırmaya, böylece siyasal sorunların temelinde yatan güven bunalımını ortadan kaldırmaya ve tarafların samimi ve art niyet taşımayan bir zeminde sorunlarını görüşmelerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu bir bakıma Fransa ile Almanya arasında AB'ye giden sürece benzetilmektedir. Gerçi orada önce siyasal sorunlar büyük oranda halledilmişti, ama tarihsel düşmanlıkların sona erdirilmesi anlamında bir benzerlik söz konusudur. Bu yaklaşımın başarılı olması için tarafların hiç değilse şimdilik çaba harcadıkları gözlenmektedir. Bu süreçte sivil toplum örgütleri ve iş adamlarının etkin rol oynamaları da ilişkilerin yumuşatılarak taraflar arasında güvenin tesisinde yardımcı olmaktadır. Bu sayede hem ikili ilişkilerde bir yumuşama trendi yakalanmış, hem de toplumlar düzeyinde bir etkileşim süreci başlatılarak düşmanca duygular ortadan kalkmaya başlamış, hiç değilse bu duyguların kararları etkilemeleri engellenerek daha sağduyulu politikalar üretilmeye başlanmıştır. Ama bu Türk-Yunan

28) Volkan, *Politik*..., ss.53-57.
29 *Ibid.*, s.76.

sorunlarının dostça bir çözüme kavuşturuluyor anlamına gelmemelidir. Aksine bu süreçte de ciddi krizler yaşanabilecektir, hatta Kıbrıs konusu ilişkilerin geleceğinde ve güven bunalımının aşılıp aşılmadığında bir turnusol görevi görecektir.

Bununla birlikte psikopolitik yaklaşımlar, tarafları önyargısız, rasyonel, aynı dili konuşan ve birbirlerini anlayan muhataplar olarak görmelerini ve diplomasiyi bir propaganda aracı olarak değil, karşılıklı iletişim ve etkileşim aracı olarak kullanmalarını sağlayacaktır.

Sonuç

Türk-Yunan ilişkilerinin tarafları yaşadıkları ortak geçmişin etkisi ve hayati nitelikteki reel sorunlardan ötürü aşırı hassaslaşmış ve kolay incinebilir bir güven anlayışına sahiptirler. Bu hem halkların birbirlerine bakışını hem de karar alıcıların psikolojik çerçevelerini önemli oranda etkilediği için düşmanca tutumların doğmasına yol açmaktadır. O nedenle ilişkilerde sık sık basit gerilimlerin "tırmanma"sı söz konusu olmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak "varlığını koruma refleksi"ni harekete geçirmekte ve bu ise bir devlet için mevzi kazanmak ve silahlanmak anlamına gelmektedir. Bu noktadan sonra kötü bir kısır döngünün içine girilmektedir: "Kuşku-korku-güvensizlik-silahlanma ve düşmanca tutum". Bu kısır-döngünün kırılması, ilişkilerin düzelmesinin ön şartıdır. Bunun içinse güvensizliğin kaynaklarına inmek, korkuları gidermek, tarafların birbirlerini anlamalarını sağlamak yani adeta "ilişkileri psikolojik bir tedaviden geçirmek" gerekmektedir.

Bunun için birtakım somut adımlar atmak da gerekebilir. Örneğin ilk aşamada taraflar arasındaki mücadeleleri ve düşmanlıkları içeren "tarihsel anıları" yaşatmaktan vazgeçmek, toplumlararası ilişkileri geliştirecek sivil nitelikte ekonomik, sosyal, kültürel örgütlenmeleri ve etkinlikleri teşvik etmek ve bunları resmi boyutlara taşımak, hatta bu çerçevede bir "Balkanlılık" gibi ortak bir üst kimlik oluşturma çabasına girmek gibi idealist ama olması imkansız olmayan adımlar atılabilir.

Ayrıca Yunanistan'ın genişlemeci dış politikasından ve dolayısıyla "Megali İdea"dan vazgeçtiğini ilan etmesi ve uluslararası platformlarda Türkiye aleyhine tutum takınmaktan vazgeçmesi güven verici adımlar olacaktır ve belki de Türkiye için bir ön şarttır. Bu çerçevede dış baskıdan uzak ve bağımsız ikili ilişkiler geliştirilebilir. Üçüncü devletler veya uluslararası örgütler bu iki devletin aralarındaki sorunların çözümünde Yunanistan'ı sürekli desteklemekten vazgeçmelidirler. Bu sorunların çözümüne değil çözümsüzlüğüne hizmet etmektedir. Çünkü Yunanistan hep bu desteğe dayanarak oyunun kurallarını ihlal etmekte, Türkiye'yi endişeye sevk etmektedir.

Taraflar arasında diplomasiyi etkin hale getirmek de bir başka amaç olmalıdır. Çünkü Türk-Yunan ilişkilerindeki gerçek (güvensizlik) ile görüntü (ikili ilişkiler) arasındaki korkutucu uyum, geleneksel diplomasinin etkin bir biçimde kullanılmasını zorlaştırmıştır. Uluslararası ilişkilerde genelde, taraflar birbirlerine düşmanlık duysalar bile bu, diplomatik sürece minimum düzeyde yansıtılmaya çalışı-

lır. Çünkü bu sayede diplomasi taraflar arasında bir iletişim ve etkileşim aracına dönüşebilir. Aksi takdirde Türk-Yunan ilişkilerinde olduğu gibi diplomasi ilişkileri yürütmenin, iletişimi sağlamanın ve sorunları çözmenin bir aracı olmaktan çıkar.

Sonuç olarak, 2001 başı itibariyle taraflar arasındaki ilişkiler bir rehabilitasyon sürecine girmiş görünmektedir. Ama bu sürecin gerilimlerden tamamen uzak olacağı zannedilmemelidir. Ayrıca bu derece tarihsel derinliklere sahip psikolojik bozuklukların tedavisi uzun süre alabilir. Hatta tedavi sonucunda da bazı bozukluklar kalabilir. Tüm bunlara rağmen Türk-Yunan ilişkilerinin normalleşmesi, bu yoldan geçmektedir.

KIBRIS SORUNU

*Yrd. Doç. Dr. Nasuh Uslu**

Giriş

Osmanlı Devleti zamanında hileli sayılabilecek bir şekilde İngiltere'ye kaptırıldıktan sonra Kıbrıs adası, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak yeni kuşak yöneticiler tarafından dış münasebetlerde sorunları giderip içeride reformlarla uğraşma politikasının bir sonucu olarak Lozan Anlaşmasıyla resmen İngiltere'ye bırakılmıştı. Biraz İngilizlerin ve Amerikalıların da katkısıyla 1960'taki Londra ve Zürih Anlaşmalarıyla Kıbrıs'ın bir anlamda Türkiye açısından yeniden kazanılması Türk dış politikacılarının cumhuriyet tarihi içerisindeki belli başlı başarılarından biri olmuştur. Osmanlı Devleti ve İngilizlerin geçmişte uyguladıkları politikalarla ve değişik faktörlerin etkisi altında genel nüfus içindeki payları yüzde onsekizlerde kalan Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu ortakları haline getirilmeleri ve yönetime tam anlamıyla ortak edilmeleri gerçekten büyük başarıydı.

Ancak 1963 yılı sonunda Rumların Türkleri kuvvet yoluyla yönetimden uzaklaştırmaya girişmeleriyle birlikte Kıbrıs, Türk dış politikasının en önemli sorunlarından biri haline gelecek ve Türkiye'nin büyük devletlerle ilişkilerinin yanında genel dış politika eğilimlerini de derin etkisi altına alacaktı. 1964 yılında Türkiye'nin ABD'nin baskısıyla anlaşma haklarını kullanarak Kıbrıslı Türkleri kurtarmak için Kıbrıs'a müdahale edememesi ve Batılı devletlerin Kıbrıs'taki gelişmeler karşısında Türkiye açısından hayal kırıklığı yaratıcı politikalar takip etmesi Türk dış politikasının yeniden gözden geçirilmesini gündeme getirecek kadar önemli gelişmelerdi. Ancak tamamen başkalarını suçlamanın doğru olmadığını ortaya koyan gerçekler

* Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi.

de mevcuttu. 1964'te Türkiye zaten Kıbrıs'a müdahale edebilecek durumda değildi ve Başbakan İnönü müdahale edememeyi kendi halkına anlatabilmek için Amerika'nın karşı çıkmasını sağlamak için özellikle uğraşmıştı. Kıbrıs Rum kesiminin uluslararası alanda Kıbrıs'ın resmi temsilcisi olarak tanınmasının yolunu açan 1964 Mart'ındaki BM Güvenlik Konseyi kararını Türkiye bizzat kendisi tanımış ve 1964-1974 döneminde de bu durumu değiştirme yönünde ciddi bir çaba harcamamış, konuyu uluslararası platformlarda ciddi olarak dile getirmemişti. Yine 1964-1974 döneminde Amerikan destekli çifte enosis olarak da adlandırılabilecek taviz karşılığı Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması önerileri üzerinde duran da Türkiye'nin bizzat kendisiydi. Ancak Türk tarafının arzu ettiği, güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak büyüklükte bir toprak parçasının kendisine verilmesiydi. Bu olumsuzluklar karşısında 1974 Temmuz'undaki Kıbrıs Rumlarının gerçekleştirdiği darbe Türkiye açısından bulunmaz bir fırsattı. Darbe gerçekleşmeseydi Türkiye'nin adaya müdahale etmesi ve Kıbrıslı Rumları bugün federasyon çözümüne razı olur hale getirmesi mümkün olmayacaktı. Büyük ihtimalle toplumlararası görüşmeler çözümsüz bir şekilde devam edip gidecek ve onca çektikleri sıkıntılara rağmen dünya toplumunun sempatisini kazanamamış olan Kıbrıs Türklerinin durumu uluslararası platformda iyice unutulup gidecekti.

1974 Harekatı Kıbrıslı Türklerin güvenliklerini sağladı ve onlara kendi özerk yönetimlerini kurma imkanı tanıdı, fakat Türkiye açısından Kıbrıs sorununun dış politikanın temel pürüzü haline geldiği sıkıntılı bir dönem başlamaktaydı. Amerikan Kongresinin Türkiye'ye karşı uygulamaya koyduğu ambargo nedeniyle Kıbrıs konusu Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli sorunlarından biri haline gelip ve Türkiye Kıbrıs nedeniyle Amerikan baskısına tabi tutulurken, ambargonun kaldırılabilmesi için Türkiye'den Kıbrıs konusunda bazı adımlar atmasının istenmesi Türk yöneticilerini zor durumda bırakıyor, onların olumlu bir girişimde bulunmalarını engelliyordu. 1980'lerde Kıbrıs konusundaki dış baskıları belli şekilde geçiştirdikten sonra Türkiye'nin, Soğuk Savaşın sona ermesiyle ABD için vazgeçilmez bir stratejik ortak durumuna gelmesi, onun Kıbrıs sorununda Amerikan politikalarını etkileme ya da en azından Amerikan baskılarına karşı koyma gücünün arttığı yönünde bir izlenimin ortaya çıkmasına neden oldu.[1] Buna göre, ABD, Türkiye'yi bölgesinde aşırı eğilimlere ve radikal İslamî akımlara karşı bir üs ve panzehir, Türkî ve İslamî toplumlar için demokratik ve laik bir model ve İsrail için yakın bir müttefik olarak düşündüğü için BM Güvenlik Konseyinde Türkiye'nin Kıbrıs sorunu nedeniyle çok zor durumlara düşmesinin önüne geçebilmekteydi. Güvenlik Konseyinin Kıbrıs'la ilgili birçok kararı Türkiye'nin hoşuna gitmemekteydi ama ABD sayesinde Türkiye doğrudan zorlayıcı yaptırımlara maruz kalmamaktaydı.

1) Mustafa Aydın, 'Cacophony in the Aegean: Contemporary Turkish-Greek Relations', *The Turkish Yearbook of International Relations*, No.27, 1997, s.124, Brian Mandell, 'The Cyprus Conflict: Explaining Resistance to Resolution', Norma Salem (Der.), *Cyprus: A Regional Conflict and its Resolution*, New York: St. Martin's Press, 1992, s.222.

Türkiye eğer NATO üyesi olmasaydı ve Amerika'yla özel ilişkilere sahip bulunmasaydı Kıbrıs'taki durumu çok daha kötü olabilecek ve kuvvet kullanmaya kadar varabilecek tepkilerle karşılaşabilecekti. Ancak ABD'nin çözümsüzlük durumuna ilelebet sabredeceği ve uygun gördüğü anda Türkiye'yi çözüme zorlamayacağı garanti değildi. Körfez Savaşı sonrasında Filistinlilerle barış yapma konusunda en yakın müttefiki İsrail üzerinde baskı uygulaması ABD'nin gerektiğinde kendi yakın müttefiklerini de belli yönde davranmaya zorlayabileceğinin iyi bir örneğiydi.

Kıbrıs sorununun bu anlamda istisna kabul edilerek dışarıda tutulması mümkün değildi. Dünyada yumuşamaya gidilirken, yerel sorunlar birbiri ardına çözülürken Batı ittifakını yakından ilgilendiren Kıbrıs sorununun çözümsüz kalmasına, böylece ABD'nin prestij kaybına uğramasına artık daha fazla izin verilemezdi. NATO artık Kıbrıs'ı müttefiklerinin arasını açan bir anlaşmazlık konusu olarak değil, bir işbirliği alanı olarak görmek istiyor, bu sorununun kısa sürede ortadan kalkmasını istiyordu. NATO ittifakının etkinliğini ve güvenilirliğini artırmak ve yeni dünya düzenini yerleştirmek açısından Türk-Yunan anlaşmazlığı en ciddi sorunlardan biriydi. Kıbrıs sorununu, bu bakımdan Türk-Yunan ilişkilerini rehin almasına izin vermemek ve Batı ittifakının dayanışmasını kuvvetlendirmek için de çözmek gerekiyordu.[2] Kriz merkezi olarak Ortadoğu'nun daha fazla önem kazandığı bir dönemde Kıbrıs sebebiyle NATO'nun güneydoğu kanadının askeri etkinliğinin yara almasına izin vermek Soğuk Savaş dönemindekinden daha ciddi olumsuz sonuçların doğmasına neden olabilirdi. Belirtildiğine göre Amerika'nın Lefkoşe Büyükelçisi Robert Lamb 18 Şubat 1993 günü şu ifadeleri kullanmıştı: "BM Genel Sekreteri ile Güvenlik Konseyi başka uluslararası sorunlarla o kadar meşguller ki, onları Kıbrıs sorunuyla boş yere uğraştırmak doğru değil. Eğer Kıbrıslılar çözüm istiyorlarsa bilmelidirler ki, çözüm iki taraf arasında yapılacak müzakerelerin sonucu olarak gelecektir."[3] Amerika artık taraflar üzerinde devamlı baskı yapmakta, görüşmelerin canlı tutulmasını için gayret göstermekte ve görüşmeden kaçar görünen taraf üzerinde baskısının şiddetini biraz daha artırmaktaydı. 1990 başlarında görüşmelerde güçlük çıkaran taraf olarak KKTC ve Türkiye gözüktüğü için de bu taraf baskıları daha fazla hissetmekteydi.[4] Bu makalede 1990-2001 döneminin Kıbrıs'la ilgili gelişmeleri daha çok Türkiye'yi ilgilendiren yönleri açısından verilecek ve Kıbrıs sorununun Türk dış politikasındaki yeriyle birlikte Türk makamlarının soruna bakışları analiz edilecektir.

2) Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim, 2000, ss.148, 297, 307.

3) Mehmet Arif Demirer, *Türkün Onur Sorunu: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993.

4) SİSAV Dış İlişkiler ve Savunma Araştırma Grubu, *Kıbrıs Sorunu: Gelişmeler ve Görüşmeler*, İstanbul: SİSAV, Eylül 1990, ss.74-75.

1990-1995 Dönemi

Kıbrıslı Türklere göre, Amerikalıların 1989 sonunda Nelson Ledsky'yi Kıbrıs özel koordinatörü olarak atayıp onu Kıbrıs konusunda yoğun görüşmelerde bulundurmalarının arkasında Kıbrıs'ın AB üyeliği vardı. AB üyesi devletler ve ABD, 1992 yılına kadar Kıbrıs'taki anlaşmazlıkların halledilmesi, böylece Kıbrıs'ın AB üyeliği önündeki engellerin kaldırılması ve birleşmenin gerçekleşmesi için acele ediyorlar ve Türk tarafı üzerinde baskı uyguluyorlardı. Ledsky, Denktaş'ın 11 Ekim 1989 tarihinde önermiş olduğu "ortak iyi niyet bildirimi" açıklanması yönündeki talebi karşısında sıkışan Vasiliou'yu kurtarmak için Kıbrıs'ı ziyarete gelmiş ve şu sözleriyle Rumları şımartarak hiçbir çözüme yanaşmamalarına katkıda bulunmuştu: "Kıbrıs duvarı da Berlin duvarı gibi inmeli... Kıbrıs'ta Türk devletini kabul etmiyoruz ve etmeyeceğiz... Kıbrıs Türk toplumunun tek seçeneği vardır: Rum toplumu ile yeni bir anlayış içinde müzakere etmek." "[Rauf Denktaş'a:] Kuzeyde kurduğunuz devletin uluslararası hukuka göre meşru olduğunu kanıtlamak için hukuki mütalaalara boş yere paranızı ve vaktinizi harcamayın. ABD yönetimi olarak devletinizi hiçbir zaman tanımayacağız."[5] Kıbrıslıları tedirgin eden başka bir husus, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kıbrıs konusunda Amerikalıların etkisi altında kalıyor ve Denktaş üzerinde baskı uyguluyor görünmesiydi. Özal'ın Washington'a yaptığı ziyarete katılmayan Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz bile Washington'da konuşulanlardan rahatsız olmalıydı ki, Meclis'te gündem dışı bir konuşma yapıp ABD'yi eleştirmiş ve "milletin kabullenmeyeceği bir tavizi vermek, hiçbir hükümetin haddi değildir" diyerek Özal ve Washington'a mesaj göndermişti.[6]

Kıbrıs konusu 2 Haziran 1990 tarihinde Camp David'te Amerikan Başkanı Bush ile Sovyet lideri Gorbaçov arasında gerçekleştirilen zirve toplantısında ele alındı. Zirveyle ilgili bir açıklama yapan Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker şu bilgileri verdi: "Bush ve Gorbaçov Kıbrıs konusunu bütün yönleriyle ele aldılar. Sorunun çözümüne yardımcı olmak için iki ülkenin ellerinden geleni yapmaları gerektiği görüşünü paylaşan iki lider BM Genel Sekreterinin çözüm konusunda harcadığı çabaları desteklemeye devam edeceklerini bildirdiler."[7] Yine Haziran ayı içerisinde Yunanistan ile ABD arasında imzalanan Savunma İşbirliği Anlaşması dolayısıyla Kıbrıs sorunu yeniden gündeme geldi. Yunan hükümetleri, geleneksel bir politika olarak toprak bütünlükleri konusunda Türkiye'den bir tehdit algılamaktalar ve bu konudaki güvensizliklerini ortadan kaldırmak için Türkiye ile Yunanis-

5) Sabahattin İsmail, *Self-Determinasyon ve Kıbrıs Türk Halkı*, İstanbul: Kastaş Yay., Haziran 1990, ss.28, 53, 86, 185, 186-187, 199, 232, 286, 290, 292, 293; Mustafa Evran, 'Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs'ın Avrupa Birliği Üyeliğine Başvurusu', Çiler Eminer ve Gülden İlkman (Haz.), *Avrupa Birliği ve Kıbrıs*, Lefkoşa: KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı (ty), ss.19-20; Demirer, *Türkün Onur Sorunu*, ss.48-49; Orbay Delicetırmak (Haz.), *Haklılık ve Kararlılık*, Lefkoşa, Şubat 1993, s.40.

6) Yılmaz Polat, *Washington Entrikaları*, İstanbul: Milliyet Yay., Ocak 1999, s.97.

7) SİSAV, *Kıbrıs Sorunu*, s.55.

tan arasındaki anlaşmazlıkların barışçıl olmayan araçlarla çözülmesi girişimlerine karşı Amerika'dan değişik şekillerde garantiler elde etmeye çalışmaktaydılar. Bunun bir uzantısı olarak Yunanistan-ABD Savunma İşbirliği Anlaşmasının başlangıç bölümünde bölgedeki askeri güç dengesinin korunmasını öngören bir hükmün yer alması ve ABD'nin Yunanistan'a bu yönde garantiler verdiğinin ifade edilmesi Türk makamlarını rahatsız etti. Ankara söz konusu hükmü Yunanistan'ın Ege'de veya Kıbrıs Rum yönetimi ile birlikte Kıbrıs'ta emrivakiler yapmasını kolaylaştırıcı bir hüküm olarak algılamıştı. Türk yetkililer rahatsızlıklarını Amerikan makamları nezdinde en yüksek düzeyde dile getirdiler. Amerikan büyükelçisinin 4 Temmuz'da verdiği resepsiyona Türk tarafından katılımın oldukça düşük düzeyde kalması, duyulan rahatsızlığın açık bir şekilde ifade edilmesinden başka bir şey değildi. Sonunda Türk yetkililer söz konusu hükmün Türkiye'ye yönelik olmadığını Amerikalılara en yüksek düzeyde teyit ettirmeyi başardılar.[8]

Özal'ın 30 Mayıs 1991'de Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs toplumlarının temsilcileri arasında dörtlü bir toplantı yapılmasını önermesi, Türk hükümetlerinin Kıbrıs görüşmelerine dahil olmama yönündeki geleneksel politikasını terketme anlamı taşımaktaydı. Özal'a göre Camp David tarzı görüşmeler şeklinde dört lider belli bir yerde bir araya gelip sorunu tartışırlarsa sorunun çözüme ulaştırılmasında ciddi bir gelişme sağlanabilirdi. Ancak Yunan ve Kıbrıslı Rum yetkililer öneriyi reddettiler. Onların karşı önerisi, BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinin de katılmasıyla dokuz devletin temsilcilerinin bir araya geldiği uluslararası bir konferans toplanmasıydı. Bu defa da Türk tarafı, Yunanlıların asıl amacının Türkiye'nin Kıbrıs sorununda büyük güçlerin baskısına maruz kalmasını sağlamak olduğunu düşündüğü için konferans önerisini reddetti. Bundan sonra 6 Temmuz 1990'da gerçekleşen Türkiye Başbakanı Yıldırım Akbulut ile Yunan Başbakanı Mitsotakis arasındaki görüşme, Özal'ın tavrının pek değiştirmediğini gösterdi. Mitsotakis Türk-Yunan diyalogunun öncelikle Kıbrıs üzerinde yoğunlaşmasını, Kıbrıs sorununun çözümü konusunda yeterli ilerleme kaydedilirse diğer sorunların görüşülmeye başlanmasını teklif etti, Akbulut da bu teklifi kabul etti. 1991 yılı sonuna doğru yeni Türkiye Başbakanı Demirel ile Mitsotakis görüşmesinde ise Türk tarafının tavrının değiştiği belli oldu. Mitsotakis Demirel'den daha fazla tavizlerde bulunması için Denktaş üzerinde baskı uygulamasını istedi. Fakat Demirel Denktaş'ın görüşmeleri gerçekleştirme tarzına müdahale etmeyi reddetti. Anlaşıldığına göre, Türk hükümeti çözümün ancak toplumlararası görüşmeler yoluyla Kıbrıs liderleri tarafından bulunabileceği yönündeki eski tavrına geri dönmüştü.[9]

1992 yılı Kıbrıs konusunda yoğun diplomatik girişimlerin gerçekleştirildiği bir yıldı. BM Genel Sekreteri Butros Butros Gali'nin arabuluculuğunda yapılan top-

8) *Ibid.*, s.56, Monteagle Stearns, *Entangled Allies: US Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus*, New York: Council on Foreign Relations Press, 1992, ss.99-100.
9) Süha Bölükbaşı, 'The Turco-Greek Dispute: Issues, Policies and Prospects', Clement H. Dodd (der.), *Turkish Foreign Policy: New Prospects*, Huntingdon: The Eothen Press, 1992, s.48.

lumlararası görüşmeler onun Fikirler Dizisi başlığını taşıyan bir belge hazırlamasıyla ciddi bir dönüm noktasına ulaştı. BM Güvenlik Konseyi Genel Sekreterin Fikirler Dizisinin çözüm için uygun bir çerçeve olduğunu tasdik etti. Kıbrıs Türkleri başlangıçta Birleşmiş Milletlerin iki tarafın eşit katılımından ortaya çıkacak egemenlikten bahsetmesini memnuniyetle karşıladılar. Rum tarafı ise Fikirler Dizisi içinde formüle edilen tek egemenlik ve tek vatandaşlık esasına dayanan Kıbrıs devleti fikrini ön plana çıkartmaktaydı. Daha sonra Güvenlik Konseyi iki tarafın kabul ettiği görüşleri bir araya getirerek Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının eşit katılımından oluşan ve bölünemeyen tek bir egemenlik üzerine kurulu federal bir cumhuriyet önerecek, ancak Rum tarafı bu formülü reddedecekti.[10] Fikirler Dizisine dönecek olursak, Kıbrıslı Türkler paketin 91 maddesini kabul edilebilir buldular. Geri kalan 9 maddesini ise Kıbrıs Türk halkının egemenliğinin ve self-determinasyon hakkının bulunmayacağı bir federal sistem öngördüğü gerekçesiyle kesin olarak reddettiler. Bu, BM Genel Sekreterinin belgesini reddetme anlamı taşıyordu.[11]

Bazı Kıbrıslı Türklerin Fikirler Dizisiyle ilgili yönelttikleri eleştiriler, büyük ölçüde Kıbrıs Türk liderliğinin de tavrını yansıttığı ve ABD ve Birleşmiş Milletlere ne derece güvenmediklerini gösterdiği için burada ele alınmaya değerdir. Bu eleştirilere göre, BM Güvenlik Konseyi, ardı ardına aldığı 649, 716, 750, 774 ve 789 sayılı kararlarla, Kıbrıs'ta Türk halkının egemenliğini yok eden, KKTC'yi yıkıp Türkleri Rum devletinin otoritesinin altına almayı amaçlayan bir çözüm empoze etme yoluna gitmişti. Güvenlik Konseyinin üyeleri, Rum hükümetini tek resmi temsilci kabul etmelerinin ötesinde, görüşmelerin taraflar arasında, serbest iradeleri ile sürdürülmesi ilkesini dikkate almıyorlar, bir anlamda Rum yönetimi adına çözüm masasına otururak kendi çözümlerini Türk tarafına empoze etmeye çalışıyorlardı. BM'li ve Amerikalı diplomatlar KKTC içinde gazetecilere, işadamlarına, sanayi ve ticaret odalarına, siyasi partilere ve halka yönelik yoğun bir kulis faaliyeti içerisindeydiler. Amaçları Cumhurbaşkanı Denktaş'ı, Meclis'i ve hükümeti yıpratarak yaptırım tehditleriyle bir anlamda Kıbrıs Türklerinin içişlerine karışarak kendi çözümlerini kabul ettirmekti. ABD'yle birlikte onun etkisi altında kalan Genel Sekreter Gali, federasyona gitmenin en önemli şartı olarak KKTC sınırlarının küçültülmesini istiyor ve sadece Rum göçmenler varmış gibi yalnız onların durumu üzerinde yoğunlaşıyorlardı. Onların Rum egemenliğine yol açacak ve 1974 öncesinin karanlık tablosunu yeniden yaratacak bir anlaşmayı Türk tarafına dayatmak istemeleri ancak adayı bir savaş alanına dönüştürebilirdi. Kıbrıs Türklerini en çok üzen ise Türkiye Cumhurbaşkanı Özal'ın Kıbrıs Türk tarafını 649 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararından sonra görüşmeleri sürdürmemek, dörtlü zirveye engel olmak ve 716 sayılı kararın çıkmasına neden olmakla suçlamasıydı. Oysa ABD hazırlıklar tamamlanmadan tarafları New York'a götürüp baskılarla bir anlaşma empoze etmeyi

10) Clement H. Dodd, 'Confederation, Federation and Sovereignty', *Perceptions*, Cilt.4, No.3, Eylül-Kasım 1999.

11) Sabahattin Ismail, *Kıbrıs Üzerine Bildiriler*, Lefkoşa: CYREP Yay., Ocak 1998, s.227.

denemiş, bunu yapamayınca da duyduğu kızgınlıkla Rum-Yunan tarafı ile anlaşarak BM'den 716 yasayı çıkartmışlı.[12] Amerikalıların Denktaş düşmanlığının bir dereceye kadar Türkiye liderliğine de yansıması büyük talihsizlikti. Denktaş da kendini küçük düşürmeye ve yerine başkasını oturtmaya yönelik organize bir çabanın bulunduğundan emin olduğunu ifade etmişti.[13]

Rauf Denktaş'ın baskılardan bunaldığı New York görüşmelerinden dönerken TBMM'de yaptığı konuşma oldukça ilginçti: Güvenlik Konseyi üyeleri Maraş konusu üzerinde yoğunlaşmışlardı. Kıbrıslı Türkler baskılara boyun eğerek bu konuda onların istedikleri yönde davranırlarsa arkasından başka konuların gelmesi de mukadderdi. "Kabul etmezseniz size ambargo koyarız, kabul etmezseniz Türkiye hesap verir" gibi tehditlerle diğer konular da gündeme getirilecekti. Kıbrıslı Türklerin 'aman Türkiye'ye zarar gelmesin' diye titrediklerini bildikleri için, beş büyük ülkenin temsilcileri bunu bir zaaf addediyorlar ve hep onun üzerine bina ederek tehditlerini sürdürüyorlardı. Her biri görüşmecilerin karşısına gelip Genel Sekreterin okuduğu raporu teyiden konuşma yapmışlar, sonra da önerileri götürüp halklarına satmaları için onlara süre vermişlerdi. Denktaş, onca yıldır katıldığı müzakerelerde tehdit ve tahdidat altında bir halkın temsilcisine böyle bir muamele reva görüldüğüne ilk defa şahit olmuştu. Güvenlik Konseyi üyeleri, Kıbrıs Türklerinin egemenliklerini konuşmalarına izin vermiyor, onların eşitliğini sulandırıyor, federasyonlarda var olan uyum içerisinde icra kararları oluşturulmasına karşı çıkıyor ve çeşitli yöntemlerle onlardan toprak koparıp, Rumları da geriye kalan toprakların içerisine sokmak suretiyle 1964'ten evvelki feci durumu yaratma için çaba sarfediyorlardı. Aynı gün TBMM'nin tüm siyasi partilerin ittifakı ile yayınladığı bildiri, Türkiye'nin büyük güçlerin baskılarına boyun eğmeyeceğini gösterir nitelikteydi: "TBMM... Denktaş'ın... yürüttüğü barış çabalarını takdirle karşılamaktadır... Ulusumuz, Kıbrıs Türk halkının razı olmayacağı bir çözümü kabul etmeyecektir. TBMM, yapılan müzakerelerin her türlü baskı denemelerinden uzak bir ortamda geçmesini, kalıcı bir uzlaşmanın vazgeçilmez koşulu görmektedir."[14]

Fikirler Dizisi girişimi başarısızlıkla sona erdikten sonra 20 Ocak 1995'te Denktaş, 14 maddelik bir barış girişimi belgesi yayınlayarak Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs'la ilgili görüşlerini açıklığa kavuşturmak istedi. BM ve Amerika belgede olumlu unsurlar bulunduğunu kabul ederken, Rum kesimi bu barış girişimini geri çevirdi.[15] 23 Ocak 1995 tarihinde de Amerikan Başkanının Kıbrıs Özel Temsilcisi Richard Beattle Denktaş'a Clinton'ın özel bir mesajını iletti. Clinton mesajında Amerika'nın iki bölgeli, iki toplumlu, içinde iki siyasi topluluğun tek bir devlet olarak yaşayabileceği bir federasyon kurulmasına verdiği desteğe değiniyor ve Kıb-

12) *Ibid.*, ss.226-227, 228, 229, 238, 244, 246, 273, 275, 287; Sabahattin İsmail, *Egemenlik, Konfederasyon ve Kıbrıs Türk Halkı*, Kasım 1993, ss.168, 177-178, 179.
13) Deliceırmak (Haz.), *Haklılık ve Kararlılık*, s.34.
14) Demirer, *Türkün Onur Sorunu*, ss.54, 57, 58, 61-63.
15) Clemenet H. Dodd, *The Cyprus Imbroglio*, Huntingdon: The Eothen Press, 1998, ss.70, 91.

rıs'ta ilerleme kaydedilebilmesinin yolunun ancak Güven Artırıcı Önlemlerin uygulanmasından geçtiğini vurguluyordu.[16] Mesajdan anlaşılacağı gibi Amerika hâlâ Kıbrıs Türklerinin tavrından pek memnun değildi. Kıbrıs Türk kesiminin 1995 sonlarından itibaren egemenlik ve self-determinasyon hakkı üzerinde ısrarlı durması Amerikalıları daha da telaşlandıracaktı.

Avrupa Birliği Boyutu

1990'ların başında Kıbrıs Rum kesiminin Avrupa Birliğine başvurmasıyla Kıbrıs sorunu AB ve onun genişlemesi açısından da önem kazanarak yeni bir boyuta kavuştu. Artık bundan sonra devrede AB üyesi devletler de olacak, onlar da kendilerince tarafların sorunu çözmesini bekleyecekler ve gerektiğinde değişik politika araçları kullanarak çözümün hızlandırılmasını isteyebileceklerdi. AB üyesi olmayan ve zaten Avrupalıların gözünde Kıbrıs'ta mutlak suçlu taraf olarak görülen Türkiye'nin gelecekte daha fazla baskı altına girmesi muhtemeldi. Artık Amerikan başkanının ve BM Genel Sekreterinin yanında AB'nin de Kıbrıs konusunda özel bir temsilcisi olacak ve Rum kesiminin üyelik başvurusunu kabul ederek ve üyelik sürecini başlatarak AB de soruna derin şekilde dahil olacaktı. Bu noktada Türk tarafının bel bağlayabileceği bir gelişme, 1990'lı yılların başında büyük güçlerin bölgesel dengeleri koruma adına etnik grupların anavatanlarından ayrılarak kendi devletlerini kurmalarına göz yummalarıydı. Türk dış politikasını oluşturanlar açısından, Bosna ve Dağlık Karabağ'daki çatışmalarda toplumların çıkarlarına dayandırılan yaklaşımlar, aynı ayrılma kriterinin Kıbrıs sorununa da uygulanması argümanlarını güçlendirmekteydi.[17] Emekli Türk diplomatı Ecmel Barutçu'nun bu bağlamda Batılılara yönelttiği eleştiri şu şekildedir: "Batılılar iki toplumun arasındaki görüşmelerin artık... devletler arası olması gerektiğini kabul etmektense adayı ilerde bir Bosna-Hersek... haline getirebilecek zemini yaratmak için adeta uğraşmaktadırlar."[18]

Kıbrıs Rum kesiminin AB'yle ilişkileri elbette çok daha eskilere gitmekteydi. Ancak Kıbrıs sorununun AB çerçevesinde yoğun şekilde tartışılmasını başlatan olay, 17 Eylül 1990 tarihinde AB Bakanlar Konseyinin Kıbrıs Rum yönetiminin üyelik başvurusunu AB Komisyonuna havale etmesi oldu. Bu gelişme Amerikalıların muhalefetine rağmen gerçekleşmişti. Amerika'da belli çevreler, Kıbrıs sorununun NATO ittifakının siyasî ve jeopolitik çıkarlarının dikkate alınarak çözülmesini gerektiğini düşünüyorlar, Türkiye karşı olduğu için onlar da AB'nin soruna müdahil olmasına karşı çıkıyorlardı.[19] Türk tarafının pek tutmadığı Amerika'nın eski

16) Bundan sonraki kısımlarda da kullanılacak Amerikan yetkililerinin ve Amerikan hükümetinin açıklamaları aksi belirtilmediği takdirde Amerikan Kıbrıs büyükelçiliğinin web sayfasından alınmıştır.
17) Aydın, 'Cacophony in the Aegean...', ss.123-124.
18) Ecmel Barutçu, *Hariciye Koridoru*, Ankara: 21. Yüzyıl Yay., Ekim 1999, s.274.
19) Van Coufoudakis, 'Domestic Politics and the Search for a Solution of the Cyprus Problem', Salem (Der.), *Cyprus*, s.35, Nicholas Emiliou, 'Knocking on the Door of the European Union: Cyprus' Strategy of Accession', Heinz-Jürgen Axt ve Hansjörg Brey (Der.), *Cyprus and the European Union: New Chances for Solving an Old Conflict?* Münih: Südosterapa-Gesellschaft, 1997, s.128.

Kıbrıs özel koordinatörlerinden Nelson Ledsky Haziran 1995'te vermiş olduğu bir röportajda şu ifadeleri kullanmıştı: "Kıbrıs üzerindeki şahsi tecrübeme göre, Kıbrıs'ın AB üyeliği birleştirici bir nitelikte değil, bölücü bir niteliktedir. Bu ise geçmişte iki toplum arasında anlaşmazlığa neden olmuştur, birbirlerini anlamaya değil."[20] Ancak Amerikalılar arasında zıddını düşünenler de vardı. Onlara göre, Türkiye'nin, AB üyeliğini çok istediği için ve bu yolda ABD'nin desteğine muhtaç olduğu için Kıbrıs politikasını yeniden gözden geçirmek zorunda kalması olasılığı oldukça yüksekti.[21] Amerikalılar daha sonraları AB boyutunu Kıbrıs sorununu çözmek için bir fırsat olarak değerlendirmeleri yolunda yoğun şekilde Türk tarafına telkinlerde bulunacaklardı.

Türkiye ve Kıbrıslı Türkler için ise Rum kesiminin AB üyeliği başvurusu oldukça olumsuz bir gelişmeydi ve Rumların adanın tümüne hakim olma oyunlarından biri olmaktan başka bir anlam taşımıyordu. Türk tarafına göre Rum kesiminin AB'ye tam üye olarak kabul edilmesi durumunda bu dolaylı enosis anlamına gelecekti ki, o zaman KKTC'nin mevcut haliyle varlığını devam ettirmesine imkan kalmayacaktı. Bu şekilde Türk tarafının ısrarla savunduğu iki kesimlilik, egemenlik, Türkiye'nin askeri güvencesi gibi birçok ilke de işlevsiz ve anlamsız duruma düşecekti. Bundan sonra Kıbrıs Türklerinin Rumların Kıbrıs Cumhuriyetinin boyunduruğu altına girmesinin önüne de geçilemeyecekti. Helenizm'in ulusal davası büyük bir başarı kazanacaktı, çünkü Garanti Anlaşması AB'nin bir üye devletine karşı uygulanamayacak ve AB yasalarının devreye girmesi neticesinde iki bölgeli, iki toplumlu bir çözüm yolunda o zamana kadar ortaya çıkmış olan temel parametrelerin tümü anlamını yitirecekti.[22] Zaten Türkiye'de, Avrupa'nın Türkiye'yi kendisinden belli bir mesafede tutmak için Yunan-Türk anlaşmazlıklarına göz yumduğu, hatta bu anlaşmazlıkları bilinçli bir şekilde alevlendirdiği yönünde bir görüş mevcuttu. Şimdi beklenen, Avrupalıların Kıbrıs konusunu da Türkiye'yi AB'den uzak tutmak için etkili bir bahane olarak kullanabileceğiydi. Bu noktadan sonra Türkiye, bir yandan Rum kesiminin AB üyeliğiyle ilgili kararları önlemek ya da yumuşatmak için AB üyesi ülkeler ve ABD nezdinde teşebbüslerde bulundu, diğer yandan da KKTC ile birlikte bazı ortak düzenlemelere gittikleri ve ileride gideceklerini AB ve dünya kamuoyuna 1995 Aralık ayından itibaren duyurdu. Ayrıca Rum kesiminin AB üyelik sürecinin devam etmesinin BM Genel Sekreterinin himayesinde gerçekleştirilen Kıbrıs görüşmelerini temelinden torpillediğini sık sık ifade etti.[23]

---

20) Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: Kastaş Yay., Ağustos 1998.

21) Ellen Laipson, 'The United States and Cyprus: Past Policies, Current Concerns', Salem (Der.), *Cyprus*, s.98.

22) Barutçu, *Hariciye Koridoru*, s. 267; Mümtaz Soysal, *Aklını Kıbrıs'la Bozmak*, Ankara: Bilgi Yay., Ağustos 1995, s.170; Denktaş'ın İngiltere Dışişleri Bakanı Robin Cook'a 25 Mart 1998 tarihli mektubu (Türk tarafıyla ilgili resmi açıklamalar aksi belirtilmediği takdirde Türkiye Dışişleri Bakanlığının web sayfasından alınmıştır).

23) SİSAV Dış Politika ve Savunma Grubu, *1997 Yılı Sonu İtibariyle Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: SİSAV, Mart 1998, s.23.

Bütün bunlara rağmen Türkiye'nin 1995 Mart'ında AB'yle Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanması karşısında AB'nin Rum kesimiyle üyelik görüşmelerini devam ettirmesine yeşil ışık yakması oldukça ilginçti. 6 Mart 1995'te AB Konseyi Kıbrıs'ın üyelik görüşmelerinin 1996 yılında gerçekleştirilecek hükümetler arası konferansın tamamlanmasından altı ay sonra başlayacağını duyurdu. Bu duyurunun arkasında Amerikalıların da teşvikiyle gerçekleştirilen bir pazarlık vardı. Yunanistan Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği anlaşması imzalanmasına karşı vetosunu çekmiş, buna karşı Türkiye de Kıbrıs Rum Yönetiminin Kıbrıs Cumhuriyeti olarak adanın bütünü adına tam üye oluşu için görüşmelerin takvime bağlanışına sessiz kalmıştı.[24] Amerikalılara göre Yunan hükümetinin takındığı yeni tavır oldukça olumlu ve değerliydi. Türkiye'nin Avrupalı olmak istemesini desteklemenin Batı için olduğu kadar Yunanistan'ın kendisi için de büyük faydaları vardı. Türkiye'yi AB ve dolayısıyla Batı dışında bırakmak, Türkiye'de askeri ya da köktendinci bir hükümetin iktidara gelmesine neden olabilecek,[25] bu ise birçok sorun yanında Kıbrıs sorununun da çözümlenmesini güçleştirecekti. Amerikan yönetimi ayrıca AB'yi, Rum kesimini Kıbrıs'ın tek temsilcisi kabul etmesine rağmen bu gerçeğin etkisi altında kalmaksızın Kıbrıs Türk toplumunu da üyelik görüşmelerine dahil etmesi yönünde teşvik etmekteydi. Özellikle Amerikan başkanının Kıbrıs Özel Temsilcisi Richard Holbrooke, Türk yetkilileri, Türkiye'nin Kıbrıs Türklerinin AB'ye üyelik görüşmelerine katılmasında önemli çıkarları olduğunu ikna etmeye çalışacaktı. Holbrooke'a göre bu yolda en önemli engel olarak görülen şey şu şekilde aşılabilirdi: Ne Kıbrıslı Rumlar adanın tek temsilcisi oldukları iddialarından vazgeçmeliler ne de Kıbrıslı Türkler KKTC'nin tanınması isteğini bir tarafa bırakmalılardı. Fakat iki taraf da bu farklı tutumlarına rağmen bir araya gelmeli ve AB masasına birlikte oturmalılardı.[26] Amerikalıların görüşleri doğrultusunda gerçekten AB Konseyi, Kıbrıs'ın iki toplumlu ve iki bölgeli bir federasyon olması gerektiğini belirttikten sonra Kıbrıs Türk toplumuna da üyelik görüşmelerine katılma çağrısında bulundu.

Ancak Türk tarafına göre Kıbrıs Türklerinin eşitliklerinin tanınmasından önce üyelik görüşmelerine katılmaları o güne kadar savundukları görüşlerinden vazgeçmeleri ve temel hak ve yetkilerini kaybetmeleri sonucunu doğuracaktı. AB ile Rum kesimi arasındaki görüşmelerin Türk tarafının itirazlarının dikkate alınmadan devam etmesi üzerine 3 Ocak 1997'de Türkiye ile KKTC arasında bir ekonomi işbir-

24) Andreas Theophanous, 'Cyprus, the European Union and the Search for a New Constitution', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Cilt.2, No.2, 2000, s.223; Soysal, *Aklını Kıbrıs'la Bozmak*, s.169.

25) Monteagle Stearns, 'Yunan Güvenlik Meseleleri', Graham T. Allison ve Kalipso Nikolaydis (Der.), *Yunan Paradoksu*, (çev. Bülent Tanatar), İstanbul: Doğan Kitap, Ekim 1999, ss.89, 90.

26) Tözün Bahçeli, 'Cyprus in the Post-Cold War Environment: Moving Toward a Settlement', Vangelis Calotychos (Der.), *Cyprus and Its People: Nation, Identity and Experience in an Unimaginable Community 1955-1997*, Boulder: Westview Press, 1998, s.109; Dodd, *The Cyprus Imbroglio*, ss.111-112.

liği protokolü ve mali destek sözleşmesi imzalandı. 20 Temmuz 1997 tarihinde de Türkiye ve Kıbrıs Türk hükümetleri KKTC'nin Türkiye'ye kısmen entegrasyonunu öngören Ortaklık Konseyi Anlaşmasına imza koydular. Buna göre Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile AB'nin girişecekleri tüm yapısal işbirliği ve uyum düzenlemelerinin benzerleri Türkiye ile KKTC arasında da gerçekleştirilecekti. AB ile Rum kesimi görüşmelerine ciddi bir itiraz göstermeyen Amerikalılar Türkiye-KKTC anlaşması karşısında tavırlarını hemen ortaya koydular. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Rubin anlaşmayı şu ifadelerle kınadı: "Bu anlaşmanın, sorunun çözümüne yardımcı olduğuna inanmıyoruz. BM'nin himayesinde yürütülen müzakere sürecini baltalayıcı ya da adanın kalıcı taksimine yönelik adımlar görmek istemiyoruz."[27] Yine de Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine gönderdiği mesaj çok açıktı: "Eğer başka bir alternatifiniz kalmazsa, eğer baskı ve zorlama sizi zor durumda bırakırsa, bilmelisiniz ki Türkiye'yle bütünleşme kararı ve olasılığı sizin için her zaman açık durmaktadır."[28] Mart 1998 sonunda Rum kesimi ile AB arasında başlayan üyelik görüşmeleri, gerçekten Türkiye'yi stratejik derin ilişkiyi daha da güçlendirme şeklinde Kuzey Kıbrıs'a yönelik bazı yeni önlemler almaya zorlayacaktı.

Aslında Avrupa Birliği başlangıçta Kıbrıs sorununa çözüm bulma sürecine aktif bir şekilde dahil olmak istemiyordu. Ne zaman bu yönde tek başına bir girişime kalkışacak olsa ABD'nin bu işten vazgeçmesi yönünde telkinler alıyor, hevesi kırılarak girişimine son veriyordu. ABD ve AB'nin bu olumsuz tutumlarına rağmen Rum ve Yunan tarafı ısrarla takip ettikleri politikalar sonucu Kıbrıs'ın AB'ye üyelik meselesini Kıbrıs sorununa çözüm bulunması sürecinin ayrılmaz bir parçası haline getirmeyi başardılar.[29] Rumların ve Yunanlıların hesabı şuydu: Eğer Kıbrıslı Rumlar Kıbrıs'ın siyasi bölünmüşlüğüne çözüm bulunmadan önce AB'ye tam üye olmayı başarırlarsa, o zaman Avrupalı devletler Rum tarafının görüşlerini destekleyecekler ve sorunla ilgili olarak daha aktif bir tavır takınacaklardı. Bu, sonuçta Türkiye'nin daha çok Rum tarafının lehine olan bir çözüme evet demesini sağlayabilecekti. Çünkü Türkiye AB'ye tam üye olmayı çok istiyordu, böyle daha önemli bir amaç için belki Kıbrıs'ta bazı fedakarlıklarda bulunabilirdi.[30]

Artık ister istemez birçok çevrenin sorduğu soru şuydu: Acaba AB üyeliği seçeneği Kıbrıs'taki iki toplumun bir araya gelmesinde bir katalizör rolü oynayabilecek ve kalıcı bir çözümün bulunması yolunda yeni bir görüşmeler süreci başlatabilecek miydi? En azından BM Güvenlik Konseyi ile AB Konseyi bu yönde bazı umutlar taşımaktaydı. Şimdiye kadar değişik faktörlerden dolayı sorun çözülememişti. Belki AB üyeliği boyutu taraflar üzerinde çok daha farklı bir baskı oluşturup çözüm konusunda onları ikna edebilirdi. Ancak bu yöndeki iyimserliğe şüpheyle

27) SİSAV, *1997 Yılı Sonu İtibariyle Kıbrıs Sorunu*, ss.13-14.
28) Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in KKTC'yi ziyareti sırasında yaptığı basın toplantısında kullandığı ifadeler.
29) Emiliou, 'Knocking on the Door...', ss.127, 128.
30) Peter Zervakis, 'The Accession of Cyprus to the EU: The Greek Viewpoint', Axt ve Brey (Der.), *Cyprus and the European Union*, s.139.

yaklaşan Avrupalı ve Amerikalı araştırmacı ve devlet adamları da yok değildi. Bunlar AB'nin BM Genel Sekreterinin şimdiye kadar ortaya çıkardığı ilerlemeler üzerine çabalarını bina etmesi gerektiğini ve Genel Sekreteri destekleyici bir tutum takınmasını öneriyorlar ve Amerikan tarafıyla yakın temas içinde olunması gerektiğini vurguluyorlardı. Onlar açısından soruna yardımcı olmak isteyen tarafların birbiriyle rekabet etmesi ve birbirinin etkisini kırmaya çalışması çok zararlı bir durum oluşturacaktı.[31] Roper, Kıbrıs'ın üyelik görüşmelerinin adada yerleşik hale gelmiş bölünmenin getirdiği istikrarı tehdit ettiği ve Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasındaki problemlerin çözülmesine yardımcı olmaktan çok durumu iyice karmaşık hale getirdiği yönünde görüş taşıyanlardandı.[32] Ecevit'in bir gazeteye verdiği mülakata bakılırsa Amerikan başkanı tarafından Kıbrıs özel temsilcisi olarak atanan Holbrooke, adadaki çözümsüzlük ve durgunluktan büyük ölçüde AB'yi sorumlu tutmuştu.[33] Türk tarafı açısından AB'nin Kıbrıs Rum kesimiyle ilişkileri başlatmakla hukuk kurallarını çiğnemesi, değişik organlarının Kıbrıs'la ilgili Türk tarafı aleyhine açıklama, karar ve uygulamalarda bulunmaları ve Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde Kıbrıs konusuna neredeyse bir ön şartmış gibi önem atfedilmesi kabul edilemeyecek şeylerdi; bunun Kıbrıs'taki görüşme sürecini zora sokacağı kesindi. Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunun 4 Ekim 2000 tarihinde kabul ettiği GKRY'nin AB'ye katılımı müzakerelerinin durumuna ilişkin olarak Raportör Poos tarafından hazırlanan raporla ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanlığı şu değerlendirmede bulunacaktı: "gerek rapor gerek bu konuda hazırlanan karar tasarısı, Avrupa Parlamentosunun karar lehine oy kullanan üyelerinin Kıbrıs konusuna ne denli tek yanlı ve gerçeklerden uzak yaklaştığını bir kez ortaya koymuştur." Avrupa Dış İlişkiler Komisyonunda 10 Ekim günü kabul edilen Türkiye'nin AB üyelik sürecine ilişkin Morillon Raporunda da Kıbrıs'taki Türk kuvvetleri işgal gücü olarak nitelendirilmekteydi.[34]

Türkiye'nin, AB üyelik adaylığı dışında tutulduğu süreçte Avrupa ülkeleriyle ve bu arada ABD'yle yaşadığı problemlerden dolayı Kıbrıs'ta olumlu adım atması ve bu konuda Batılı devletlerin yaptıkları çağrılara ve önerilere olumlu yanıt vermesi imkansız gibi görünmekteydi. AB'nin Helsinki Zirvesi yaklaşırken Türkiye'nin tekrar AB adaylığından mahrum bırakılmasının daha ciddi sonuçları olabileceği su yüzüne çıkıyordu. Bu konuda Batılı araştırmacılardan uyarılar duymak mümkündü. Onlara göre, Kıbrıs diplomasisi tamamen sona erebilecek, Türkiye ile Yunanistan arasında ileride daha ciddi krizlerin çıkması olasılık dahiline girebilecekti. Özellikle Kıbrıs Rum kesiminin AB üyeliği sürecinin daha ileriye gitmesi durumunda ile-

31) Franz Eichinger, 'Cyprus and the EU from the German Point of View', Axt ve Hansjörg Brey (Der.) *Cyprus and the European Union*, s.201.
32) John Roper, 'The West and Turkey: Varying Roles, Common Interests', *The International Spectator*, Cilt. 34, No.1, Ocak-Mart 1999, s.93.
33) Ahmet C. Gazioğlu (Der.), *Cyprus, EU and Turkey: Selected Extracts from the World Press*, Lefkoşa: CYREP, 1998, s.101.
34) *Dışişleri Güncesi: Ekim 2000*, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, ss.39, 248.

ride mutlaka bu konuda Türkiye ile Yunanistan ve diğer Avrupalı ülkeler arasında ciddi sorunlar yaşanacaktı. Bu yüzden Amerikan Başkanı Clinton'ın Avrupa işlerinden sorumlu baş danışmanı Türkiye'nin hiçbir koşula dayandırılmadan AB üyelik adaylığına kabul edilmesi gerektiğini belirtmekteydi.[35]

Sonuçta Helsinki zirvesinde Türkiye'nin AB adaylığının onaylanması Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir yumuşamaya neden oldu ve Kıbrıs konusunda ilerleme sağlanabileceği yolunda ümitlerin yenilenmesini sağladı ama gelecekle ilgili olumlu tahminlerde bulunmak için vaktin henüz çok erken olduğu bir kez daha gelişmelerle ortaya çıktı. AB, Kıbrıs konusundaki tutumunda ciddi bir değişikli yapmıyor, Rum kesiminin üyeliği konusunda Türk tarafının hoşuna gidebilecek bir taahhüt altına girmiyor ve ayrıca diğer aday ülkelerle olduğu gibi Türkiye'yle üyelik görüşmelerini başlatmıyordu. Hâlâ Türkiye'nin ne zaman üye olacağı belirsizdi ve hâlâ Rum tarafının Türkiye'den önce üye olup Kıbrıs konusunda radikal bir değişikliğe neden olması olasılığı çok yüksekti. Türkiye'nin AB'yle ilişkilerinde ve üyelik sürecinde Kıbrıs sorununun tekrar tekrar karşısına çıkartılması ise kaçınılmazdı. Helsinki zirvesinde AB'nin Kıbrıs'la ilgili aldığı karar bütün bu noktaları doğrulayıcı nitelikteydi. Buna göre, Avrupa Konseyi, Kıbrıs sorununun siyasi çözümünün Kıbrıs'ın AB'ye kabul edilmesini kolaylaştıracağını belirtiyor, ancak Rum kesimiyle yapılan üyelik görüşmelerinin tamamlanması sırasında sorunun çözümlenmemiş olması durumunda Kıbrıs'ın üyeliği konusundaki kararını hiçbir ön koşula bağlı olmadan vereceğini taraflara duyuruyordu.[36] Bir başka deyişle Konsey ilgili bütün faktörleri dikkate alacak ve kararını tarafların görüşlerine bağlı kalmaksızın verecekti. Bunun, Rumları mı yoksa Türkleri mi memnun edeceğini önceden kestirmek zordu. Ancak kesin olan bir şey vardı, o da Türk tarafının, Kıbrıs'la ilgili 1960 anlaşmaları ve düzenlemeleri çerçevesinde Rum tarafının AB'ye üye olmasının mümkün olmadığı görüşünün AB tarafından ciddiye alınmadığıydı. Siyasi çözümün Rum kesiminin üyeliği için ön şart olmayacağının belirtilmesi Türk tarafının çıkarlarına aykırı olması açısından yeterliydi.

Özellikle Yunan ve Rum asıllı yazarların üzerinde durdukları bir konu, AB'nin Kıbrıs sorununda takip ettiği politikalarla rakip güçlere karşı gücünü ispatlaması ve muktedir bir güç olduğunu ortaya koymasıdır. Onlara göre Avrupa Birliği, Kıbrıs'ta kararlı politikalar takip ederek ciddi meseleleri ele almada yetersiz kaldığı, ABD'nin yardımı olmadan uluslararası sorunları çözemediği yolundaki görüşleri boşa çıkaracaktır. AB'nin Kıbrıs'ı (Rum kesimini) kabul etmesi ve bu yolla Kıbrıs sorununu çözmesi, dünya politikasındaki ağırlığını ortaya koyacak ve Batı ile Akdeniz'in güvenliği ve istikrarı konusundaki kararlılığını herkese gösterecektir. Kıbrıs sorununu çözecek ya da çözümüne ciddi katkıda bulunacak bir AB'nin tutarlı ve güçlü gü-

35) Alan Makovsky, 'Turkey and the European Union: One More Try'; Makovsky, 'New Activism in Turkish Foreign Policy'. (Makovsky'nin makaleleri The Washington Institute'un web sitesinden alınmıştır.)

36) Ishtiaq Ahmad, 'Prospects of Cyprus Settlement After the Helsinki Summit', *Marmara Journal of European Studies*, Cilt.8, No.1-2, 2000, s.60.

venlik politikaları izleyebileceği ve dış politika kararları alabileceği de belli olacaktır. Eğer AB tam tersine Kıbrıs'ın üyeliği konusunda baskılara boyun eğer ve zafiyet gösterirse, hem Kıbrıs'taki gelişmeleri etkileme yeteneğini yitirecek, hem de ABD ile rekabete girişebilecek derecede bağımsız bir dünya gücü yetkinliğine ulaşamadığını gösterecektir. Bu şekilde bir sonuç, AB'nin doğu Akdeniz ve ötesindeki çıkarları üzerinde de olumsuz neticeler doğuracaktır.[37] Bu düşüncelerle Rum ve Yunan yazarların bir anlamda AB'yi kışkırtması başarıya ulaşırsa, Türkiye AB'nin Kıbrıs sorununu kendisini ispatlamak için bir araç olarak kullanması talihsizliğiyle karşı karşıya gelebilecektir. Bu noktada Türk yetkililerin güvenebilecekleri tek nokta, ABD'nin bu blöfü görerek Kıbrıs sorununun çözümünde Türk tarafına meyletmesidir. Dünya liderliği konumunu kaybetmek istemeyen bir ABD'nin ilk başlarda Avrupalılarla doğrudan karşı karşıya gelmek istememe davranışını sürdürmesi ise Türk tarafı açısından Kıbrıs'ın güç mücadelelerine feda edilmesi anlamına gelecektir.

1996-1999 Dönemi

1996 yılı başı Amerikalıların Kıbrıs sorununun çözümü için çabalarını yeniden yoğunlaştırmaya başladıkları bir dönemdi. Bosna-Hersek'te Dayton Barış Anlaşmasının imzalanmasını sağladıktan sonra şimdi Amerikalılar yakaladıkları havayla Kıbrıs sorununu da çözmeyi deneyeceklerdi. Amerikan Başkanı Clinton'ın Dayton'un mimarı Richard Holbrooke'u Kıbrıs özel temsilcisi olarak ataması bu yeni gelişmenin en iyi kanıtıydı. Holbrooke, Bosna modelini Kıbrıs'a uygulamaktan bahsediyor ve bir an önce işe girişmek istiyordu. Ancak Ocak 1996 sonu ve Şubat başı için Kıbrıs'a yapmayı planladığı ziyareti Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'deki Kardak adası sebebiyle çıkan kriz yüzünden ertelemek zorunda kalırken, daha başlangıçta Kıbrıs sorununun Bosna krizinden çok farklı olarak iki toplumun etnik çatışmasından ibaret olmadığını, bölgenin iki önemli devletinin çok karmaşık sorunları ve ilişkileri içinde yer aldığını görüyordu. Ancak Kardak krizinin Holbrooke'un müdahalesiyle bir savaşa varmadan sona erdirilmesinden sonra Amerikalılar hâlâ yeni bir girişimin meyve verebileceğinin düşünülmesi için birçok sebep olduğunu belirtmekteydiler. Birincisi, Yunalılar daha pragmatik bir politika izlemeye başlamışlardı. 1995 yılında Türkiye'nin AB'yle Gümrük Birliği Anlaşması imzalamasına evet demeleri bunun bir göstergesiydi. İkincisi, AB'nin Mart 1996'daki AB Hükümetler Arası Konferansının bitiminden itibaren altı ay içinde Kıbrıs'la katılım görüşmelerini başlatma yönünde karar alması Kıbrıs denklemine yeni bir dinamik öğe katmıştı. Bu sebeple sonunda Kıbrıs Türk önderliği daha uyumlu bir tutum takınmaya sevkedilebilirdi. Son olarak da ABD önceki yıllara göre aracı rolü oynama açısından daha iyi bir konumda bulunuyordu.[38]

37) Theophanous, *Cyprus, the European Union...*, s.224.
38) F. Stephen Larrabee (RAND üyesi), 'Yunanistan ve Balkanlar: Politika Önerileri', Allison ve Nikolaydis (Der.), *Yunan Paradoksu*, ss.138-139.

Kriz ertesinde, Mart 1996'da, Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Yunan hükümetine beklenmedik bir şekilde tek taraflı bir öneri getirdi. Buna göre, Türk tarafı güven ortamının oluşturulması için hiçbir ön koşul ortaya koymuyor ve Ege'deki bütün problemlerle ilgili çözüm ve öneriler paketi sunuyordu. Amerikan hükümeti Türk tarafından gelen bu öneriyi memnuniyetle karşıladı ve kendisinden istenilmesi takdirde görüşmelere üçüncü taraf olarak katılmaya hazır olduğunu duyurdu.[39] Ancak Yunan hükümetinden ciddi bir karşılık gelmeyince Türk-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs'ı da ilgilendirebilecek ciddi bir ilerleme sağlanamadı. Aksine Temmuz 1996'daki Kıbrıs'taki sınır olayları ve Yeşil Hat'ta bir Rum'un Türk bayrağını indirmek için bayrak direğine çıkarken öldürülmesiyle Kıbrıs'ta durum yeniden gerginleşti. Aslında şiddet olaylarının başlamasından birinci derecede Rum tarafı sorumluydu fakat Türk tarafı olaya şiddetli tepki gösterdiği için uluslararası alanda Rum tarafından çok Türk tarafı eleştirildi. Amerikan yönetimi de her zaman taraflara itidal tavsiye eden tutumundan uzaklaşarak alışılmışın dışında sert bir açıklama yaptı. Koalisyon ortağı DYP'nin lideri Tansu Çiller'in 'Türk bayrağına uzanan eller kırılır' şeklindeki sözlerine karşı Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nicholas Burns, bayrağı bir bez parçası olarak tanımladı ve insan hayatından daha önemli olmadığını söyledi. Olayların bu şekilde gelişmesiyle, Amerikan Dışişleri Bakanı Madelaine Albright'ın, Kıbrıs'ta askeri gerginlikleri azaltmak ve sınır olaylarının önüne geçmek için her iki tarafın askeri komutanları arasında bir toplantı yapılmasını sağlama çabası da başarısızlıkla sonuçlandı.[40] Mayıs 1997'de Amerikalıların girişimiyle gerçekleştirilen bir anlaşmanın ardından Kıbrıs Rum kesimi, gerçekleştirilecek olan Rum-Yunan ortak askeri tatbikatı sırasında Yunan askeri uçaklarının adanın üzerinden geçmeleri için çağrıda bulunmayacakları yönünde söz verdi. Türkiye de buna Yunanistan'ın aynı şekilde davranması şartıyla Kıbrıs'ın üzerinden uçak uçurmayacağı taahhüdüyle karşılık verdi. Ancak aradan daha altı ay bile geçmeden Ekim 1997'de Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar ortak Nikiforos tatbikatını gerçekleştirdiler, Türkiye ve KKTC de buna Toros tatbikatını gündemlerine alarak karşılık verdiler.[41] İki taraf arasındaki soğuk havaya rağmen 1997 sonbaharında Amerikan Başkanı Clinton Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz ile Yunan Başbakanı Simitis arasında bir zirve toplantısı yapılmasını önerdi. Ancak çaba yine boşunaydı.

1997 yılının ikinci yarısından itibaren Amerikan temsilcisi Holbrooke'un Kıbrıs'la ilgili girişimlerinde bir yoğunluk görülmeye başlandı. Öncelikle Holbrooke oyunu yavaş oynamayı tercih etti. 9-13 Temmuz'da Troutbeck'te ve 11-16 Ağustos'ta İsviçre'de Klerides ile Denktaş arasında üç yıl aradan sonra ilk defa yüz yüze yapılan BM destekli görüşmelerin sonucunu bekledi. Bu arada Bülent Ecevit'in

39) Hüseyin Bağcı, 'Cyprus. Accession to the European Union- A Turkish View', Axt ve Brey (Der.), *Cyprus and the European Union*, s.165.
40) Dodd, *The Cyprus Imbroglio*, s.95, Polat, *Washington Entrikaları*, ss.163-164.
41) Roper, *The West and Turkey*..., s.93.

1974 harekatının yıl dönümünü kutlamak için Kıbrıs'ı ziyaret etmesi zamanlama açısından Amerikalıları oldukça telaşlandırdı. Onlara göre, 8-9 Temmuz günlerinde gerçekleştirilen NATO'nun Madrid zirvesinden[42] sonra Türkiye ile Yunanistan arasında görünüşte ortaya çıkan iyi ilişkiler atmosferine bu tür davranışlarla zarar vermemek büyük önem taşıyordu.[43] Kıbrıslı liderler arasında İsviçre'de gerçekleştirilen görüşmelerde ise BM Genel Sekreterinin Kıbrıs Özel Temsilcisi Diego Cordovez, biri iki liderin üzerinde anlaştıkları noktaları içeren ve imzalanması istenen ortak bildiri taslağı, diğeri de görüşme prosedürüne ve ilkelere ilişkin bir açıklama olmak üzere iki metin ortaya koymuştu. Bu, ortamı gerginleştirdi ve toplantının başarısızlıkla sona ermesine neden oldu. Denktaş görüşmede hiçbir belge kabul etmeyeceğini açıklarken, Klerides bazı çekinceleri olmasına rağmen belgeye sıcak baktıklarını belirtti. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi Kıbrıs görüşmelerinin çıkmaza girmesinden Kıbrıs Türk tarafını sorumlu tuttu. Konsey başkanı, esnek tutumu ve işbirliği için Klerides'e teşekkür ederken, Denktaş'ın ön koşullar ileri sürerek kayda değer ilerleme sağlanmasını geciktirdiğini açıkladı. Bundan sonra Amerikan Dışişleri Bakanı Albright, Denktaş ve Klerides'in güvenlik konularını görüşmek üzere Lefkoşe'de bir araya geleceklerini açıkladı. Söz konusu toplantı 26 Eylül 1997'de yapıldı, fakat herhangi bir sonuç alınamadı.[44] Bu gelişmelerden sonra Holbrooke'un sesi daha fazla duyulmaya başladı. Kasım ayında Holbrooke, Amerika'yı ziyaret eden Rauf Denktaş'a Kıbrıs Türklerinin Rumlarla birlikte AB üyeliği görüşmelerine katılmasının Türkiye'nin çıkarına olacağını söyledi. Anlaşılan Holbrooke, AB boyutundan yaklaşarak sorunla ilgili ilerleme sağlanmasını ümit ediyor ve bu arada tarafların birbirini tanıması ve başkaları tarafından tanınması sorununun da bir şekilde aşılabileceğini düşünüyordu. Yakalanan havayı kaçırmamak için Holbrooke acele bir şekilde 11 Kasım'da Kıbrıs'ı ziyaret ederek Kıbrıs toplumlarının liderleriyle Yeşil Hat üzerindeki Ledra Palas'ta bir toplantı yaptı. Ancak toplantıdan kayıp kişiler konusunda sağlanan bazı ilerlemeler dışında hiçbir olumlu sonuç çıkmadı. Holbrooke yaptığı açıklamada çözüm yolunda ciddi bir ilerleme sağlanamadığını doğruladı, zaten kendisi resmi olmayan bu tür görüşmelerden herhangi bir şey beklemiyordu.[45]

1997 sonu Türk tarafı açısından Kıbrıs sorununda ciddi olumsuzlukların yaşandığı bir dönem oldu. Avrupa Birliği'nin Aralık ayındaki Lüksemburg zirvesinde Kıbrıs adına Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile tam üyelik görüşmelerinin açılması kararlaştırılırken Türkiye üyelik müzakeresi açılacak ülkeler arasına bile dahil

42) ABD, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin düzelmesi için iki tarafla danışmalarını sürdürerek ara öneriler üretmişti. Üzerlerinde bir anlaşma başlangıcı olduktan sonra Amerikalılar bu önerileri Madrid zirvesinde iki tarafa sundular. ABD Dışişleri Bakanı Albright'ın Türk ve Yunan dışişleri bakanları Pangalos ve Cem ile yaptığı toplantıda bir görüş yakınlığı sağlandı. Suat Bilge, *Büyük Düş: Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yay., Ekim 2000, s.269.

43) Dodd, *The Cyprus Imbroglio*, ss.101, 103.

44) SİSAV, *1997 Yılı Sonu İtibariyle Kıbrıs Sorunu*, s.15.

45) *The Turkish Yearbook of International Relations*, No.27, 1997, ss.157-158, 160.

edilmedi. Karar, GKRY ile görüşme açılmasının Türkiye'nin aday ülkeler arasına alınmasıyla dengeleneceğine inanan ABD'nin gayretlerine rağmen çıkmıştı. Türk tarafı bu karar üzerine iki kesimli federal çözüm arayışının ve dolayısıyla toplumlararası görüşmeler kavramının anlamını yitirdiğine karar verdi. Bundan sonra görüşme masasına oturmak için KKTC'nin eşit ve egemen devlet statüsünün tanınması için gayret gösterecek, eğer BM Genel Sekreteri bunu kabul etmezse görüşmeler kesilecekti. Cumhurbaşkanı Denktaş, 25 Mart 1998'de İngiliz Dışişleri Bakanı Robin Cook'a gönderdiği mektupta, Klerides'in kendi halkına Kıbrıs'ın AB üyesi olmasıyla Helenizm'in zafere ulaşacağını, çünkü böylece Garanti Anlaşmasının uygulanamaz hale geleceğini söylediğini duyurarak bir anlamda nasıl bir komployla karşı karşıya olduklarını ortaya koymak istiyordu. Türkiye de Kıbrıs dahil, önemli siyasî konularda AB ile istişarelerde bulunmayacağını ilan etti ve bundan sonra çabalarını AB'nin kararını gözden geçirerek Türkiye'yi adaylar arasına almasını sağlama yönünde yoğunlaştırdı. Türk yetkililere göre, GKRY ile üyelik görüşmelerinin başlatılması Kıbrıs'ın bölünmesinin sürekli hale gelmesinin yolunu açacak ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliği daha da derinleştirecekti. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 30 Mart 1998'de yaptığı basın toplantısında belirttiği gibi, Türkiye artık KKTC'nin bağımsız bir devlet olarak varlığını devam ettirmesini istiyordu. Eğer bir federal devlet kurulacaksa bu ancak Türk tarafının bağımsız ve eşit statüsünün devam ettirilmesi ile mümkün olabilirdi. Türkiye'nin 1998'in ilerleyen aylarında AB üzerinde uyguladığı baskılar bir dereceye kadar meyvesini verdi. Bazı AB üyesi ülkeler, Kıbrıs'ın AB'ye tam üye olabilmesi için öncelikle Kıbrıs sorununun çözülmesi gerektiği görüşünü dile getirdiler.[46]

1998 yılı başlarında Holbrooke Lefkoşe, Atina ve Ankara'da çeşitli temaslar yaparak yeni bir çözüm denemesinde daha bulundu. Ancak Holbrooke'un getirdiği öneriler her iki tarafı da tatmin etmedi. Türk tarafını anlaşmalara gerektiği gibi eğilmemekle suçlarken Rumları sevindirdi; Adada ırkları, dilleri ve inançları ayrı iki toplumun bulunduğunu söylerken de Türkleri memnun etti. Holbrooke'un, 4 Mayıs 1998'de düzenlediği basın toplantısında belirttiği görüşler şunlardı: Glafkos Klerides'in kuzey Kıbrıs halkını temsil ve kontrol etmediği kendisi yalanlasa da herkesin itirazsız kabul ettiği açık bir gerçekti. Eğer gerçek bir görüşme gerçekleştirilirse çözülemeyecek sorun yoktu. Ama öncelikle taraflar gerçek anlamda görüşmeler yapmak için masaya oturmalıydı. Taraflardan biri (Türk tarafı) görüşmek istemiyorsa, önceden belli bir şey yapılmadan görüşmem diyorsa bir yere varılamazdı. Buna göre Denktaş'ın talepleri görüşmelere yeniden başlamasının mümkün olmamasının en temel nedeniydi. Holbrooke kendisi herhangi bir sonuca ulaşılamamasını çok kötü bir şey, bir felaket olarak görmüyordu. Böyle olacağını bile bile adaya gelmişti. Gelmişti, çünkü kendisinden gelmesi istenmişti, çünkü Amerika bu tür şeyler yapmanın kendisinin sorumluluğu dahilinde olduğuna inanıyordu. Gezisinin başarısız olduğu doğru değildi. Karşılaşılan problemleri devam ettirilen sü-

46) Theophanous, *Cyprus, the European Union...*, s.223.

recin bir parçası olarak görüyordu. Amerika her şeye rağmen süreci devam ettirmeye kararlıydı.[47]

Türk tarafında Holbrooke'a karşı özel bir kızgınlık ya da rahatsızlık bulunmuyordu. Hükümet sözcüsü Şükrü Sina Gürel, 4 Mayıs 1998'de yaptığı açıklamada Holbrooke'un temaslarından bir sonuç elde edilmemesinin temel nedeninin Avrupa Birliği'nin takındığı hatalı yaklaşım olduğunu iddia etti. Ona göre, AB Kıbrıs Rum yönetimiyle tek taraflı üyelik görüşmelerini başlatarak Kıbrıs sorununun çözümüyle ilgili o zamana kadar ortaya çıkmış temel parametrelerin ortadan kalkmasına neden olmuştu. Başbakan Ecevit'in gözünde de AB'nin objektif arabulucu olamadığı bir ortamda geriye barış görüşmelerine yardım edebilecek tek güç olarak Amerika kalıyordu. Ecevit'e göre, Rum kesiminde yaptığı basın toplantısında Holbrooke Türk tarafı açısından oldukça rahatsız edici ifadeler kullanmıştı. Fakat adadan ayrılmadan önce yaptığı son basın toplantısında tarzı oldukça yumuşamış ve daha objektif hale gelmişti. Güney Kıbrıs'ın adanın diğer kesimi üzerinde hiçbir şekilde otoritesi olmadığını söylemesi oldukça olumluydu. Bu arada KKTC'den bahsederken ilk defa normal ismini kullanmıştı. Resmi olarak tanımasa da bir gerçek olarak KKTC'nin varlığını kabul etmesi oldukça olumlu bir adımdı. Holbrooke, Dayton ya da Irlanda modelinin Kıbrıs'a uygulanamayacağını da farketmiş görünüyordu. KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'a göre de Amerikan temsilcisi gerçekleri görmüş ve Kıbrıs Rumlarının asıl niyetini anlamıştı. KKTC'nin seçilmiş cumhurbaşkanı olarak kendisinden bahsetmesi ve Kıbrıs Rumlarının Türkler üzerinde herhangi bir yetkisinin olmadığını söylemesi Amerika'daki Rum lobisinin ona saldırmasına neden olmuştu. Eğer bu Rum lobisinin baskıları olmasaydı Holbrooke çok daha açık konuşup gerçekleri ifade edebilecekti.[48]

Holbrooke bu yoğun girişimlerinden sonra da 1999 yılına kadar Kıbrıs özel temsilciliği görevini devam ettirdi. Bu dönemde BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs'la ilgili aldığı kararlara tepki olarak Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, Konseyin yanlış bir tutum takındığını belirtti. Buna göre, Konsey, bulunacak bir çözümün illegal Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığını devam ettirmesine ve Rumların egemenliklerini adanın tümü üzerine yaymasına dayanması gerektiği görüşünün peşinden gidiyordu. 1998 yılı sonunda GKRY ile AB arasında tam üyelik görüşmeleri başladı. Rum liderliği, Kıbrıslı Türklerin de görüşmelere temsilci göndermesini teklif etti, ancak Kıbrıslı Türkler bunu kendilerinin Rum egemenliği altına sokulması çabasının bir uzantısı olarak görerek teklifi reddettiler. Nisan 1999'da gazetelerde Holbrooke'un Türk ve Rum toplumları arasında iki bölgeli bir federasyon oluşturularak Kıbrıs'ın 24 yıllık bölünmüşlüğünün ortadan kaldırılmasını öngören bir barış planıyla Kıbrıs'a ulaştığı yolunda haberler çıktı. Ancak somut bir gelişme olmadı.[49] Özetlemek gerekirse, Holbrooke Bosna'daki savaşı durdurmayı başardık-

47) Türkiye Dışişleri Bakanlığının web sayfasından.
48) Denktaş ve Ecevit'le yapılan mülakatlar, *Turkish Daily News*, 12 ve 17 Mayıs 1998.
49) *The Wall Street Journal*, 'Review Outlook: Cypriot Woes', 3 Nisan 1999.

tan sonra benzer taktik ve çabalarla farklı etnik grupların olduğu Kıbrıs'ta da başarılı olabileceğini düşündü. Ya da en azından Dayton modelinin Kıbrıs sorununu çözüp çözemeyeceğini görmek istedi. Ancak Kıbrıs meselesi sadece bir etnik çatışmadan ibaret değildi. Ada dışındaki iki önemli bölge devletinin politikaları içerisinde önemli bir yer tutuyor ve onların karşılıklı sorunlarının ve denge politikalarının ayrılmaz bir parçası durumunda bulunuyordu. Ayrıca süper devletlerin Kıbrıs'la ilgili önemli stratejik çıkarları vardı ve Kıbrıs sorunu bu çıkarlarla birlikte onların Türkiye ve Yunanistan'la ilişkilerini de derinden etkiliyordu. Belki Holbrooke, Kıbrıs sorununu çözerek Türk-Yunan sorunlarının çözümlenmesine iyi bir başlangıç yapmak, Türk-Yunan diyalogunu kolaylaştırmak istiyordu. Ancak Türk-Yunan sorunları çözülmeden ve Türk-Yunan ilişkileri iyileşmeden Kıbrıs sorununun çözülmesinin mümkün olmadığı ya da en azından çok zor olduğu gerçeğini göz ardı ediyordu.

Holbrooke'un özel temsilciliği zamanında Kıbrıs'la ilgili olarak gündeme gelen bir olay, Kıbrıslı Rumların Rusya'dan S-300 füzeleri alma girişimiydi. Türk Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in bu girişime verdiği yanıt oldukça sertti: Rumlar eğer füzeleri alıp topraklarına yerleştirirlerse Türkiye bu füzelere saldırı düzenleyerek ortadan kaldırmada hiç tereddüt göstermeyecekti. Buna karşın Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nicholas Burns Türkiye'nin hiçbir şekilde Yunanistan'ı tehdit etme hakkının olmadığını açıkladı. Ancak Amerikalılar Rumların girişiminden de pek hoşnut değillerdi. Amerikan Dışişleri Bakanlığında Güney Avrupa İşleri Dairesinin müdürü olan Carey Cavanagh, ilk aşamada füzelerin gelecek on altı ay içerisinde teslimini engellemek için tarafların başkentlerini dolaştı. Kıbrıslı Rumların hızlı bir şekilde silahlanmasından dolayı doğu Akdeniz'deki istikrarın tehlikeye girmesi ve buna karşı Türkiye'nin oldukça sert tepki göstermesi, Amerikalıların konuya müdahale etmesine neden olmuştu.[50] Daha sonra S-300 füzelerinin Nisan 1998'de Kıbrıs'a varması beklenirken, Amerikalıların baskıları sonucunda füzelerin tesliminin en azından Ağustos'a kadar gerçekleşmeyeceği yolunda taraflardan güvence alındı.[51] Amerikan yetkilileri, füze meselesinin Türk tarafını kışkırtan gereksiz bir çaba olduğu ve kendilerinin Kıbrıs'la ilgili diplomatik çabalarına olumsuz etkide bulunduğu düşüncesindeydiler. Onlara göre, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliği artıracak böyle bir girişim bu iki devletin, ABD'nin ya da NATO'nun çıkarların hizmet etmeyecekti. Yine Amerikalıların düşüncesinde, füze satışı, Rusya'nın dış politika alanındaki sonuçlarını hiç dikkate almaksızın hasta askeri endüstrisini ayakta tutmak için ortaya koyduğu çabalarından biriydi. Moskova'nın, etkisini bölgede hissettirmek istemesi ve NATO'nun başını ağrıtacak problemler çıkartmaya çalışması da bir olasılıktı. Amerikalılar ayrıca S-300 füzeleri meselesini Kıbrıs'ın güvenliğine zarar verecek bir konu olarak görüyorlardı. Onlara

50) Dodd, *The Cyprus Imbroglio*, ss.99, 101.

51) Steve Rodan, 'Russia Asks Israel to Keep Out of S-300 Deal', *Defense News*, 23 Şubat- 1 Mart 1998.

göre, bu füzeler Türklerin kaygılanmasını haklı kılacak derecede etkiliydi, fakat bölgedeki temel askeri dengeyi bozabilecek ve Türkiye'nin olası bir işgalini engelleyecek kadar kuvvetli değillerdi.[52] Bu arada bazı gazeteler Amerikan yöneticilerini uluslararası medyaya Kıbrıs'ta (savaş gibi) çok ciddi bazı gelişmelerin olabileceği yolunda söylentiler yaymakla suçlamaktaydılar. İddia edildiğine göre Amerikalıların böyle davranırken ulaşmaya çalıştıkları temel amaç, S-300 füzelerinin Kıbrıs'a gelişine bölge devletlerinin muhalefet etmesini sağlamak, Kıbrıslı Rumların moralini bozmak ve onları herhangi bir çözüm şeklini kabul etmeye zorlamaktı.[53] Sonuçta büyük ölçüde Amerikalıların bastırmasıyla Kıbrıslı Rumlar S-300 füzelerini almaktan vazgeçtiler, onun yerine Yunanistan füzeleri Girit adasına konuşlandırmaya karar verdi. 17 Şubat 1999'da Washington'da Rum kesiminin dışişleri bakanı Kosoulides'le görüşen Amerikan Dışişleri Bakanı Albright yaptığı açıklamada S-300 füzelerinin Kıbrıs'a yerleştirilmemesinden duydukları memnuniyeti misafir dışişleri bakanına bildirdiğini belirtti. Albright'a göre, bu karar Kıbrıs problemine çözüm bulunması yolunda yeni fırsatların ortaya çıkmasını sağlayacaktı.

1999-2001 Dönemi

Türkiye'de 17 Ağustos 1999'da meydana gelen depremden sonra Yunanistan'ın Türkiye'ye yardım etmesi, ardından Yunanistan'da meydana gelen depremde de Türk kuruluşlarının yardıma koşması iki ülke arası ilişkilerde yeni bir yumuşuma dönemi ortaya çıkardı. Yunan ve Türk dışişleri bakanları George Papandreou ile İsmail Cem'in olumlu yaklaşımlarıyla da karşılıklı sorunların çözümünde ilerleme sağlanması ve yumuşuma ortamının pekiştirilmesi hususlarında yeni umutlar doğdu. İki ülke arasındaki her yumuşama döneminde olduğu gibi bu sefer de 'acaba müzmin hale gelmiş Kıbrıs sorununda da iyi bir şeyler yapılabilir mi' sorusu yeniden gündeme geldi. Kıbrıs Rum kesiminin AB üyelik sürecinin işlemesi ve Türkiye'nin AB'ye üye olacak aday ülkeler arasında sayılmaması Kıbrıs sorununda pek aşılamayacak gibi görünen bir tıkanıklık içine yuvarlanılmasına neden olmuştu. Kıbrıs Türk tarafı, yeni şartlarda eşit statüde kabul edilmedikçe yani devleti resmen tanınmadıkça görüşmelere katılmayacağı yönünde kesin bir tavır belirlemişti. Ancak yeni ortamın kaçırılması söz konusu olamazdı. ABD ve diğer güçlerin devreye girerek yeni bir girişim daha başlatılması yolunda tarafları ikna etmeleri kaçınılmazdı. Kıbrıs Türk tarafının çekincesine uygun düşsün diye dolaylı görüşmeler şeklinde bir girişimin devreye sokulması da en olası görünen seçenekti. Nitekim Türkiye'de yapılacak AGİT zirvesine katılmak için Ankara'ya doğru yola çıkan Amerikan Başkanı Clinton, 14 Eylül 1999'da uçağında yaptığı açıklamada, BM Genel Sekreterinin kendisine Kıbrıs'taki toplumların liderleri Denktaş ile Klerides'in

52) Michael R. Gordon, 'Russia Planning to Ship Anti-Aircraft Missiles to Greek Cypriots', *The New York Times*, 29 Nisan 1998.
53) 'Stop Playing Poker with the Missiles', (Editörün Yazısı), *The Cyprus Mail*, 14 Mayıs 1998.

3 Aralık'ta New York'ta başlatılacak dolaylı görüşmelere katılmayı kabul ettiklerini bildirdiğini söyleyecekti. Clinton'ın açıklamasına göre, görüşmelerin amacı, Kıbrıs sorununun kapsamlı çözümünü sağlayacak anlamlı görüşmeler için zemin hazırlamak olacaktı.

Olumlu bir ortam oluşması için her türlü şart hazır gibiydi. Türkiye ile Yunanistan arasında gözle görülür bir yumuşama dönemi yaşanıyordu. Türkiye AGİT gibi önemli bir zirveye ev sahipliği yaparak dünya politikası açısından çok büyük stratejik önem taşıdığını ortaya koyma fırsatı elde etmişti. Amerikan başkanı resmi bir toplantıya katılmak için de olsa Türkiye'ye geliyordu ki, o başkan, 21. yüzyıl dünya politikasında Türkiye'nin merkezi bir konuma sahip olacağını ifade etmişti. Ayrıca zirve sırasında Clinton, Türkiye'nin en önemli rakiplerinden Rusya'nın devlet başkanı Yeltsin'i aşağılayıcı ifadeler kullanacak ve Amerikan ve Türk yetkilileriyle birlikte diğer ilgili devletlerin temsilcileri Bakû-Ceyhan boru hattının gerçekleşeceği yönünde ciddi bir irade bildiriminde bulunacaklardı. Türk-Amerikan ilişkilerinin bu kadar yakınlaşır göründüğü bir dönemde Amerikalıların ricasıyla Türkiye Kıbrıs sorununda bazı adımların atılmasını sağlayabilir, bu şekilde kendini dünyanın etkili güçlerinden biri haline getirebilirdi. Türkiye'yle Yunanistan arasında oldukça sıcak ilişkilerin yaşandığı bu dönemde Kıbrıs sorunu gibi yılların tortulaştırdığı bazı sorunlar aşılabilirse, hem iki devlet dış politikaları rahatlar ve kaynaklarını daha optimal kullanma fırsatı elde eder, hem de Clinton başkanlıktan ayrılmadan önce bir uluslararası sorunu daha çözmüş olarak tarihi bir prestij kazanma şansı bulurdu. Clinton'ın zirve sonrası Yunanistan'ı ziyaret etmesi konuya verdiği önemi gösteriyordu.

Görünen oydu ki, Amerikalıların isteğiyle Türk hükümeti ve özellikle onun başbakanı Bülent Ecevit, KKTC liderlerini New York'taki dolaylı görüşmelere katılmaları konusunda ikna etmişti. Genel durum Kıbrıs'taki diyalogun artığı yönündeydi. Bir çözüme ulaşılmasına yardım etmeye çalışan Amerikan diplomatları BM'deki meslektaşları vasıtasıyla önerilerini sunma durumundaydılar.[54] İlginç bir tesadüf olarak dolaylı görüşmeler Avrupa Birliğinin Helsinki zirvesinden bir hafta önce başlamıştı. Bu zirvede Yunanistan'ın vetosunu kullanmamasıyla Türkiye'ye AB'ye adaylık statüsü verilmesi Kıbrıs görüşmelerine daha da ivme kazandıracak bir gelişmeydi. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda sert tavır sergilemesinin nedenlerinden biri ortadan kalkmış görünüyordu. Yunanistan'ın engelleyici bir tutum takınmaması iki devletin Kıbrıs'ta daha istekli davranmasını sağlayabilirdi. Tabi zirvede Kıbrıs sorununun çözümünün Rum kesiminin AB'ye üyeliği için bir ön şart olmayacağının ifade edilmesi Türkiye açısından pek olumlu bir nokta değildi. Amerikalıların aracılığıyla 6 Mart 1995'te Türkiye'nin AB'yle Gümrük Anlaşması imzalamasında yapılan pazarlığın bir farklı versiyonu devreye sokulmuş gibi görünüyordu.[55] O zaman Yunanistan'ın vetosunu kullanmaması karşısında Türkiye AB'nin Rum

54) *The Economist*, 'Talks About Talks', 4 Aralık 1999, Cilt.353, No.8148, s.49.
55) Theophanous, *Cyprus, the European Union...*, s.223.

kesimiyle görüşmeleri başlatmasına itirazını çekmişti. Şimdi de Yunan vetosunun devreye sokulmaması karşısında Türkiye Kıbrıs sorununun çözümünün Rum kesiminin AB üyeliği için bir ön şart olmadığını kabul etmiş görünüyordu. Tabi burada Türkiye'nin AB'de karar verme sürecine katılmadığını göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak zirve kararlarını Türkiye'nin protesto etmekten çok memnuniyet duyucu bir tavırla karşıladığı da bir gerçektir.

Zirveden sonra Ocak 2000'de Yunan Dışişleri Bakanı Papandreou Ankara'ya resmi bir ziyarette bulundu. Bu ziyaret 37 yıl aradan sonra gerçekleştiği için oldukça önemliydi. Bir ay sonra İsmail Cem Atina'yı ziyaret ettiğinde de bir Türk dışişleri bakanı 40 yıl aradan sonra ilk defa Yunanistan'a resmi ziyarette bulunmuş oluyordu. Bu arada Kıbrıs görüşmeleri umut verici şekilde devam etmekteydi. Amerikan Başkanı Clinton'ın Kongre Temsilciler Meclisi liderine ve Senato Dışişleri Komitesi başkanına 7 Mart 2000 tarihinde gönderdiği mektuba bakılacak olursa, BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Kıbrıslı temsilcilerin birbirlerinin arasında mesele olan bütün konular üzerinde ciddi görüşmeler yaptıklarını rapor etmişti. Başkanın Kıbrıs Özel Temsilcisi Alfred H. Moses ve takımı da BM çabalarına ciddi diplomatik destek sağlamaktaydı. Moses 7 Mart 2000'de Larnaka Havaalanına vardığında görüşmeler konusunda şu bilgileri verecekti: Yapıcı olan şey, Denktaş ve heyetinin görüşme süreci içine ciddi şekilde dahil olmasıydı. Amerikalılar olarak kendileri hangi tarafın konumunun daha yapıcı olup olmadıkları konusunda herhangi bir yorum yapmaktan kaçınıyorlardı. Amerika çözüm konusunda karar verebilecek olan taraf değildi. İki taraf da Amerikan yetkililerini yeni fikirler sunmaları konusunda teşvik etmişti. Gelinen noktada iki taraf birbirinden farklı konumlara sahip bulunmaktaydılar, ancak aynı zamanda kapsamlı bir çözümün nihai olarak kendilerinin çıkarına olacağını kabul etmekteydiler. Görüşmelerde güvenlik hayatî bir önem taşımaktaydı, kuzeydekilerin de güneydekilerin de kendilerini güven içinde hissetmeleri bir zorunluluktu. Moses, Lefkoşe'de 10 Mart'ta yaptığı açıklamada da iki tarafın da mevcut süreci kapsamlı bir çözüme ulaşılması için devam ettirilmesi gereken süreç olarak görmelerinden, bu konuda istekli ve kararlı olmalarından etkilendiğini belirtti. Ona göre doğru yönde gidilmekteydi, her iki taraf da ciddiydi ve her iki taraf da birleşik bir Kıbrıs dışında başka bir alternatif olmadığını ifade ediyorlardı.

Kıbrıs'la ilgili dolaylı görüşmelerin üçüncü turu 24 Temmuz-4 Ağustos tarihleri arasında Cenevre'de, dördüncü turu da 12-26 Eylül tarihleri arasında New York'ta gerçekleştirildi. New York'taki görüşmelerin açılışında BM Genel Sekreteri Kofi Annan, adadaki iki halkın yek diğerini temsil etmeyen siyasi açıdan eşit taraflar olduklarını teyit eden bir açıklama yaptı. Annan, ayrıca tarafların bu eşit statüleriyle katılacakları görüşmeler aracılığıyla yeni bir ortaklığı öngören kapsamlı bir çözüme ulaşmaları gereğinin altını çizdi. Annan'a göre tarafların eşit statüsü, açık ve siyasi hükümlere dönüştürülerek, detaylı görüşmelerin sonuçlarını içerecek kapsamlı çözüm içerisinde açık bir şekilde belirtilmeliydi.[56] Türk tarafının hoşuna

56) *Dışişleri Güncesi: Eylül 2000*, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, s.135.

giden bu ifadeler tabi ki Rum tarafının tepkisine neden olacaktı. Bu arada uzun süredir devam eden görüşmelere rağmen ciddi somut bir ilerleme sağlanamaması, 'yine eskinin sonuçsuz görüşmelerine mi dönüldü' endişesinin doğmasına neden oldu. 17-21 Ekim 2000 tarihleri arasında GKRY ile Yunanistan tarafından düzenlenen Nikiforos-Toksotis askeri tatbikatı bu endişenin ne kadar gerçekçi olduğunu gösteren bir gelişmeydi. Türk dışişleri bakanlığının açıklamasına göre tatbikat Türk tarafına saldırı senaryoları temelinde gerçekleştirilmişti ve Yunan savaş uçakları Baf'taki askeri hava üssüne iniş yapmışlardı.[57] BM Genel Sekreterinin 8 Kasım'da yaptığı açıklamalar bu defa Türk tarafının tepkisini çekecek nitelikteydi. Genel Sekreter, görüşlerinin daha ileri görüşmeler yapılabilmesi için bir temel oluşturduğunu ve tarafları bu görüşlere tepki vermeye çağırdığını belirtmişti ama bir kere Türk tarafı görüşme sürecinden soğutulmuştu. Böylece görüşmeler yeniden ne zaman başlayacağı belli olmadan kesintiye uğramış oldu.

Bu arada son zamanlarda BM Güvenlik Konseyi ile Türk tarafı arasında Kıbrıs'taki BM Barış Gücünün uzatılması konusunda ciddi bir gerginlik ortaya çıktı. Konseyin konuyla ilgili olarak 14 Haziran 2000'de aldığı kararda, Barış Gücünün görev süresinin Kıbrıs Hükümetinin muvafakati ile uzatıldığı belirtilmekte, ancak Kıbrıs Türk tarafının muvafakatinden bahsedilmemekteydi. Daha önce olduğu gibi bu defa Barış Gücünün KKTC ile kuzeydeki faaliyetlerini düzenleyen bir anlaşma yapmasını öngören bir Ek (Addendum) çıkarılmamıştı. Karara tepki veren Türk Dışişleri Bakanlığı 15 Haziran'da yaptığı açıklamada şu hususları vurguladı: Kararda atıfta bulunulduğu gibi Kıbrıs'ın bütününü temsil eden bir hükümet mevcut değildir. BM Barış Gücünün Kuzey Kıbrıs'ta faaliyette bulunması KKTC Hükümetinin gösterdiği işbirliğiyle mümkün olmaktadır. Karar, Kıbrıs'taki tarafların egemenlik eşitliği ilkesine aykırıdır. Türkiye bu kararı kabul etmediği gibi, KKTC ile birlikte Barış Gücü ile ilişkilerinin geleceğini kapsamlı bir şekilde yeniden gözden geçirecektir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de KKTC'yi ziyareti sırasında basına yaptığı açıklamada Türk tarafının karardan duyduğu rahatsızlığı dramatik ifadelerle eleştirdi: Kuzey Kıbrıs sahipsiz veya Rum tarafının otoritesi altında olan bir toprak değildir. Barış Gücü, faaliyetlerini Kuzey Kıbrıs'ta devam ettirmek istiyorsa burada egemenlik hakkına sahip olan Kıbrıs Türk makamlarının ve halkının rızasını ve işbirliğini kazanmak zorundadır.[58] BM Güvenlik Konseyinin 14 Aralık 2000 tarihli Barış Gücünün görev süresini uzatma kararı da yine sadece Kıbrıs Hükümetinin rızasından bahsetmekteydi. Böylece BM eski ilgili bütün tarafların rızasının alınması uygulamasından iyice uzaklaşmış oluyordu. Türk tarafına göre, Kuzeydeki hakim güç KKTC ile garantör devlet olan Türkiye'nin rızasının alınmamış olması BM Barış Gücünün Kuzey Kıbrıs'taki faaliyetlerini boşlukta bırakıyordu ki, bu tehlikeli bir gelişmeydi. Türkiye Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Konseyin kararının, BM Genel Sekreterinin 12 Eylül 2000'de yaptığı adada-

57) *Dışişleri Güncesi: Ekim 2000*, s.197.

58) *Dışişleri Güncesi: Haziran 2000*, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, ss.71, 105-106.

ki iki halkın siyasi eşitliğini vurgulayan açıklamanın lafzına ve ruhuna aykırı olduğunu belirtti ve Türkiye'nin iki tarafın egemen eşitliği ilkesine aykırı düşen bu kararı kabul etmeyeceğini ilan etti.

Dolaylı görüşmeler sürecine dönecek olursak, Amerikan Temsilcisi Moses bölgeye yaptığı ziyaretin Türkiye kısmında, 11 Ocak 2001 tarihinde Ankara'daki Amerikan büyükelçiliğinde konuyla ilgili bilgiler verdi. Kendileri Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan'da yetkililerle yaptıkları temaslarda BM gözetiminde yapılan görüşmelerin devam etmesinin önemini vurgulamışlardı. Görüştükleri liderlerin hepsi de kapsamlı bir çözümün statükonun devam etmesine tercih edilir olduğunu kabul etmişlerdi. Denktaş ve Türkiye Başbakanı Ecevit'in görüşmeler süreciyle ilgili bazı itirazları vardı, onları da hesaba katmak üzere not etmişlerdi. Türk tarafını yeniden görüşme masasına dönme konusunda ikna edip edemedikleri kendisine sorulduğunda, Moses, Denktaş'la yoğun bir görüşme yaptıklarını, bu görüşmede tartışılan konuların Kıbrıs Türk tarafınca nihai olarak kabul edildiğini söyleyemeyeceğini, fakat Denktaş'tan bu konuları ciddi şekilde düşüneceğine dair güvence aldıklarını belirtti. Yine Moses'in ifadelerine bakılırsa, görüşmelerin yeniden başlaması için değişik yollar üzerinde Türk tarafıyla görüşmeler yapmışlar, ancak onlardan görüşmelere yeniden başlama yolunda bir söz alamamışlardı. Moses'in vurguladığı şey, BM Genel Sekreterinin Kasım 2000'deki ifadelerinin, herhangi bir anlaşma çerçevesi ya da fikirler dizisine benzer bir paket oluşturmadığı ve yine herhangi bir tarafı kayırmayı amaçlayan ya da taraflarca mutlaka kabul edilmesi gereken bir nihai metin niteliği taşımadığı hususuydu. Moses daha önce 9 Ocak 2001'de Larnaka Havaalanında yaptığı açıklamada da Denktaş'ın mevcut şekliyle dolaylı görüşmelerin sürdürülmesinden memnun olmadığını ortaya koyduğunu, Ankara'nın da benzer görüşleri dile getirdiğini belirtmiş ve mevcut durumda taraflardan birinin dansetmek istemediğini söylediğini vurgulamıştı.

Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Türk televizyonlarında yaptığı açıklamalara bakılırsa görüşme sürecinde herhangi bir kesilme meydana gelmemiş, fakat bir bekleme dönemine girilmiştir. Bunda Amerikan yönetiminin değişmesinin ve Kıbrıs Rum kesiminde seçimler yapılacak olmasının da rolü bulunmaktadır. Rum kesiminde 27 Mayıs 2001'de seçimler yapıldıktan sonra Amerikan yönetiminin ısrarlı talepte bulunması halinde taraflar yeniden bir araya gelebilecektir. Yeni Amerikan yönetiminin Kıbrıs'la ilgili tavrı henüz net olarak belli olmamıştır. Amerikan Başkanı George Bush, Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Jesse Helms ile Temsilciler Meclisi Başkanı Dennis Hastert'a gönderdiği Kıbrıs'la ilgili ilk raporunda Clinton'ın Kıbrıs Özel Temsilcisi Moses, Dışişleri Kıbrıs Özel Koordinatörü Tom Weston ve ABD'nin Lefkoşe Büyükelçisi Donald Bandler'ın Kıbrıslı liderlerle yaptıkları görüşme trafiğini anlatmıştır. Bu arada meydana gelen önemli bir gelişme, yeni yönetimin Moses tarafından yürütülen Kıbrıs Özel Temsilciliği makamını lağvetmesidir. Buradan anlaşılan şey, yeni yönetimin Kıbrıs konusunda taraflar üzerinde ciddi baskılar yapma niyetinde olmadığıdır. Böyle bir makamın lağvı Amerika'nın konuyla daha az ilgileneceğini göstermesi bakımından Türk tarafı açısından

belki olumlu görülebilir. Ancak Türkiye'de ekonomik krizin patlak vermesi ve Kıbrıs'ta da benzer ekonomik sorunlar yaşanması gerçeği karşısında Türk tarafının dış baskılara daha açık hale geleceği de öngörülebilir. Ekonomik açıdan dış desteğe ihtiyaç duyan bir Türkiye'nin Kıbrıs konusunda baskılara ne derece karşı koyabileceği şüphelidir. Diğer taraftan Amerikalı Türkiye uzmanı Alan Makovsky tarafından dile getirilen Kıbrıs'ın Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddi bir sorun haline getirilmesi olasılığı Türk tarafını tedirgin edecek niteliktedir. Buna göre, sadece Rum kesiminin AB üyesi olması durumunda Türkiye ABD'yi AB nezdinde devreye sokmaya çalışacak, ancak Washington çabalarının başarısız olacağını bildiğinden konuyu kendi haline bırakacaktır. Başka bir deyişle Rum kesimi tüm ada adına AB'yi girmeyi başarır ve böylece Yunanistan'la ilişkilerini çok ileri düzeye çıkarırken Amerika bunu sadece seyredecektir. Türk tarafının bu aşamada alacağı KKTC'yle bütünleşme kararı Amerika'yla ve Batıyla ilişkilerini ciddi şekilde bozmaktan ve uluslararası alanda yalnızlaşmasına neden olmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Buradan çıkan sonuç, ABD'nin Kıbrıs konusunda taraflar üzerinde baskı uygulamaya, ya da konuyu ciddi şekilde uluslararası gündeme taşımaya ihtiyaç duymayacağıdır. Bu da kısa vadede Türkiye açısından olumlu gibi gözükse de ileri vadede getireceği sonuçlar açısından oldukça vahim olabilecektir.

Kıbrıs ve Türk Dış Politikası

Türkiye, Kıbrıs sorununun kendi haline bırakılmasını, başka güçlerin devreye girmemesini ve dış ilişkilerde karşısına çıkarılmamasını tercih etmektedir ama gelişmeler aksi yönde cereyan etmekte, Türk yöneticileri de gelişmeler olurken Türkiye'nin çıkarlarını korumaya çalışmaktadırlar. Onlar açısından AB objektif bir arabulucu olamadığı için geriye barış görüşmelerine aracılık yapabilecek tek dünya gücü olarak Amerika kalmaktadır. Aslında onlar Amerikalıların da işin peşini bırakmasını arzu etmektedirler ama bu durum bugünkü dünyanın bir gerçeği olduğu için Türk yetkililer Amerikalıları ehven-i şer olarak tercih etmekte, daha doğrusu bu gerçekle dış ilişkilerine zarar vermeden yaşamaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda Türk makamlarından Kıbrıs konusunda AB ve BM'ye olduğu gibi ABD'ye yönelik olarak da eleştiriler duymak mümkündür. Bir yanda Başbakan Ecevit, ABD'nin en uygun arabulucu olduğunu kabul ederken, diğer yandan Dışişleri Bakanı Cem Kıbrıs sorununda Amerika'nın yanlış davranış içinde olduğunu söyleyebilmektedir. Özellikle ABD'nin Kıbrıs sorununu Türkiye'ye karşı koz olarak kullanması ya da kullanıyor izlenimi vermesi Türk makamları açısından kabul edilebilecek bir durum değildir. Geçmişte Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardım sürekli olarak Kıbrıs sorunuyla ilişkilendirilmiş, bir anlamda yardım kısıtlamalarıyla Türkiye'nin Kıbrıs'ta taviz vermesi sağlanmaya çalışılmıştı. Amerikalıların Türkiye'ye yapacakları her tür ekonomik ve askeri yardımlarda, silah satışlarında Kıbrıs konusunu gündeme getirme ve bunu kanun metinlerine geçirme olasılıkları Ankara'yı sürekli olarak rahatsız eden bir hususdur. Günümüzde de belli silah sistemle-

rinin Türkiye'ye devri konusunda Kıbrıs yüzünden zorluklar çıkarılabilmektedir, ileride de çıkarılacaktır. ABD için Türkiye'nin Körfez Krizi sırasında takip ettiği politikadan sonra iki devlet arasındaki ilişkiler Kıbrıs'ın gölgesinden kurtulmuş sayılabilir belki ama Washington, Türkiye'nin mevcut sistem dışına taşan hareketlerini denetleyebileceği Yunan lobisi kartını hâlâ elinde tutmaktadır.[59]

AB'yle yaşanan Kıbrıs anlaşmazlıklarına Amerika'nın da dahil olup Türkiye aleyhine tavır alması da Türkiye'nin gerçekleşmesinden korktuğu bir gelişmedir. En azından Amerikalıların Türkiye'nin AB'yle sorunlarını belli yönde politika takip etmesini sağlamak için koz olarak kullanabilecekleri hatırlara gelmektedir. Kendine güvenen bir Türkiye kendi ayakları üzerinde durabildiğini göstermek için hayati davası Kıbrıs'ta AB'nin yanında ABD'ye de rest çekmeyi göze alabilecektir ama dış politikada yaşanan sıkıntılar ve içeride yaşanan ekonomik krizler buna engel olmaktadır. Bölgesel gelişmelerde söz sahibi bir Türkiye'den Batı desteğine muhtaç bir Türkiye'ye geçiş Türk yetkililerinin kabul etmekte zorlanacakları bir olasılıktır. Bu yüzden Türkiye'nin gücünü göstermesi açısından Kıbrıs sorununa sarılmaları beklenebilecek bir durumdur. Nitekim Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoğlu gibi devlet adamları Kıbrıs sorununda Amerika'dan farklı düşündüklerini ve Washington'un Kıbrıs politikalarını beğenmediklerini açık bir şekilde ifade etmektedirler. Çakmakoğlu'na göre Kıbrıs görüşmeleriyle ilgili olarak ABD de dahil olmak üzere üçüncü tarafların baskılar uygulaması söz konusu değildir ve olamaz da. Üçüncü taraf müdahaleleri sorunu kötüleştirmekten başka bir fayda getirmeyecektir. Çakmakoğlu'nun düşüncesinde ABD ve Türkiye Kıbrıs'la ilgili farklı görüşlere sahip olsalar da problemin çözülmesi hususunda hemfikirdirler. Bir taraf federasyon derken diğer taraf konfederasyon üzerinde durmaktadır. Bu demektir ki, görüş farklılığı temel çözüm konusunda değil, ona giden yolun yorumlanması hususundadır. Diyalog yoluyla bu farklılığın aşılması da mümkündür.[60]

Türkiye'de Kıbrıs sorununu Türkiye'nin dış politikasında ve Amerika'yla ilişkilerinde bir yük olarak görenler ve bu sorun sebebiyle Türkiye'nin çok şey kaçırdığını düşünenler bulunmaktadır. Bu kişiler Kıbrıs sorununda ABD'yi ve genel olarak Batıyı suçlamaktan çok, Amerikan müdahalesini bir veri olarak alıp gerçekler çerçevesinde Türkiye'nin daha ılımlı bir politika izlemesini, böylece boşu boşuna global politika izlemekten kendini alıkoymamasını savunmaktadırlar. Aslında bu kişileri böyle düşünmeye sevkeden ya da onların böyle düşünmesini haklı kılan Batılı düşünürlerin ortaya koyduğu görüşlerdir.[61] Buna göre, Türkiye'nin Batıyla ye

59) Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa*, Ankara: İmge, Aralık 1999, s.471.

60) Çakmakoğlu ile Cohen'in 15 Temmuz 1999'da ortaklaşa düzenledikleri basın toplantısı.

61) Ian O. Lesser, 'Bridge or Barrier? Turkey and the West After the Cold War', Graham Fuller et al., *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*, Oxford: Westview Press, 1993, s.112, William Hale, 'Turkish Foreign Policy After the Cold War', *Turkish Review of Balkan Studies*, 1993, No.1, s.245; Ian O. Lesser, 'Turkey's Strategic Options', *The International Spectator*, Cilt.34, No.1, Ocak-Mart 1999, s.83, Stearns, *Entangled Allies*, ss.82, 97-99.

ABD'yle ilişkilerini en ciddi şekilde etkileyen şey, Kıbrıs konusunda devam edegelen anlaşmazlık ve çatışmalardır. Kıbrıs, Türk iç politikasını çok derinden ilgilendirmektedir, ama dış politika yapıcılarının gündemini o derece meşgul etmemektedir. Onlar bu sorun yokmuş gibi hareket etmeyi tercih etmektedirler. Ancak sonuçta Türkiye'nin takip etmek zorunda hissettiği Kıbrıs politikası onu Batı Avrupa'yla ve Amerika'yla anlaşmazlığa düşürmektedir. Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Türkiye'nin ciddi bir silahlı çatışmaya girmesi, yalnız Avrupa kurumlarından uzaklaşması sonucunu doğurmakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin ABD ve NATO'yla ilişkilerini ciddi şekilde yaralayacaktır. Soğuk Savaş koşulları ve faktörleri artık geçerli olmadığı için de bu Batıdan uzaklaşış daha uzun süreli olabilecek, hatta Türkiye'nin bir daha Batıyla sıcak ilişkilere dönüşü asla mümkün olmayabilecektir. Kıbrıs'la ilgili gelecekte çıkacak yeni bir çatışmada Türkiye yalnızca adadaki Türk toplumunu koruma durumunda olmayacaktır. Bunun dışında çatışma, Türkiye'nin uluslararası pozisyonu ve Batı bloku içindeki konumu açısından da tam bir felaket olacaktır. Çatışma olmasa bile, Türk askerleri Kıbrıs'ta kalmaya devam ettiği sürece, Türkiye, BM'de, AGİT'te, Amerikan Kongresinde ve hatta NATO'da hep savunma durumunda kalacaktır. Ayrıca Batılı güçler Türk askeri gücünün Yunanistan'a ve Kıbrıs'a çevrildiğini hissettikleri müddetçe Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu siyasi ve ekonomik desteği vermede isteksiz davranacaklar, bu da Türkiye açısından büyük bir zayıflık oluşturacaktır. Kıbrıs sorunu yüzünden Atina'yla ilişkilerini gerginleştiren Türkiye, başka şekillerde harcayabileceği kaynaklarını bu alana kaydırmakta, gereksiz yere Atina'yla bölgede bir prestij yarışına girmekte ve bölgede Yunanistan'la olan problemlerinin çözümünü güçleştirmektedir. Bu, en basit anlatımıyla iki gücün, global çerçevede etkili olup çıkarlarını çok daha dinamik bir şekilde koruyabilecekken, anlamsız bir yarış ve didişme içine hapsolarak enerjilerini boş yere tüketmelerinden başka bir şey değildir. Yunanlı politikacılar da Türkiye'nin çıkarlarının ve uluslararası alandaki imaj ve prestijinin zarar görmemesi için Kıbrıs'ta ılımlı davranması gerektiğine inanmaktadırlar ki,[62] bu, onların Kıbrıs sorununda ayak diretmelerine ve Türkiye'yi zor durumda bırakmaya çalışmalarına neden olmaktadır.

Tabi Türk dış politikasını asıl ilgilendiren, içeride bazı kişilerin, politikacı ve devlet adamlarının Kıbrıs sorununun Türkiye'nin önünde bir engel olduğunu düşünmeleridir. Onlara göre Türkiye, Kıbrıs'ta gereksiz noktalarda ayak diretirse ve bunun sonucunda çözüm istemeyen taraf olarak görülürse AB, ABD, BM ve nihayet hemen hemen tüm ülkelerle ihtilaf haline giren taraf durumuna düşecektir. Bu ise Türk dış politikası açısından hiç de iç açıcı bir durum olmayacaktır.[63] Geçmişte özellikle Turgut Özal'ın Kıbrıs sorununa Türk dış politikasının vizyonunu daraltıcı bir mesele olarak baktığı iddia edilmektedir. Buna göre Kıbrıs'ı Avrupa Bir-

62) Constantine Mitsotakis, 'The United States, Greece and Turkey: Problems and Opportunities in the New International System', *Mediterranean Quarterly*, Cilt.4, No.4, Sonbahar 1993, s.8.
63) SISAV, *1997 Yılı Sonu İtibariyle Kıbrıs Sorunu*, s.25.

liğiyle ilgili planlarında bir pürüz noktası olarak gören Özal, Denktaş'ın çözüm konusundaki isteksizliğinden aşırı derecede sıkılmış ve ona Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs için ne gibi fedakarlıklara katlandığını hatırlatmak durumunda kalmıştı.[64] Özal aslında Kıbrıs'ın çok abartılması sonucunda Türkiye'nin dış ilişkilerine ipotek koyduğunu, Türkiye'nin olması gerekenden fazla politik sorunla karşılaşmasına neden olduğunu, bu yüzden bir an önce kendi boyutlarına indirgenmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ona göre, Kıbrıs sayesinde Yunanistan, Türkiye'yi kendisiyle, AB'yle ve ABD'yle ilişkilerinde çevreleme imkanı bulmaktaydı.[65] Özal'dan esinlenen, zamanında onun danışmanlığını yapmış bazı kişiler Türkiye'nin mevcut politikalarına eleştirileri çok daha ileri götürebilmektedir. Bu kişilere göre Denktaş'ın mantığı şudur: 'AB, Kıbrıs Rum Yönetimini tüm Kıbrıs'ın temsilcisi olarak AB üyesi yapacak, Türkiye AB'nin dışında bırakılacak ve sonunda Türkiye de KKTC ile entegrasyona gidince Kıbrıs topraklarında Türkiye ile Avrupa karşı karşıya gelmiş olacaktır. Bu senaryoyu Amerika ve İngiltere yazmakta, Avrupa işin çerçevesini hazırlamakta ve BM de buna alet olmaktadır. Bu şekilde tüm dünya bir tarafta, Türkiye ve KKTC öbür tarafta yer almaktadır. Türkiye KKTC'den vazgeçemeyeceği için AB'den uzak durmalı, bütün büyük güçlerin karşısına dikilmeli ve KKTC'nin bütün dünya tarafından tanınmasını sağlamalıdır.' Bu eleştirmenlerin görüşünde ise bunun başarılma şansı hiç yoktur. KKTC'nin Türkiye'nin AB'ye katılmasının önündeki engel olmaktan çıkarılması gerekir. Bazı kesimler Türkiye'nin Avrupa'ya doğru ilerleyen trenini raydan çıkarmak için Kıbrıs davasına sarılmaktadırlar. Oysa Türkiye'nin dış politikasını değiştirip taktik hedef Kıbrıs'a takılıp kalmaktansa stratejik hedef AB üyeliği yolunda çaba göstermelidir.[66]

Türkiye'nin Kıbrıs sorununda yeterli derecede ılımlı politika takip etmemesi durumunda ABD tarafından değişik şekillerde cezalandırılabileceği ya da en azından baskı altına alınabileceği yönünde ikazda bulunan çevreler de mevcuttur. Onlara göre Türkiye, Amerika'nın istediği yönde hareket etmezse yakın bir gelecekte bu devletin Güvenlik Konseyinde sağladığı gözetimden mahrum kalabilecektir. Soğuk Savaşın olmadığı yeni dünyada Türkiye'nin NATO üyesi olması onun üzerinde uluslararası yaptırımlar konmasına engel teşkil etmeyecektir. GKRY'nin AB üyeliği durumunda Türkiye'nin alacağı bir ilhak kararı, durdurulmasına kolay kolay güç yetmeyecek ciddi uluslararası müeyyideler getirebilecektir. Amerika, Kıbrıs'ta bir çözümü getireceğine inanması durumunda Türkiye'ye yönelik bu tip baskılara göz yumabilecektir.[67] ABD artık otoriter dost ülkelerde uluslararası hukuk ve insan hakları ihlallerine göz yummak durumunda değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin de uluslararası ve ikili ilişkiler düzeyinde korunmasına ve gözetilmesine artık gerek

64) Dodd, *The Cyprus Imbroglio*, ss.44, 53.
65) Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, ss.467, 468, 470.
66) Cengiz Çandar, 'Kıbrıs Politikası Değişmek Zorunda'; 'AB Stratejik, KKTC Taktiktir', *Yeni Şafak*, 30 ve 31 Ocak 2001.
67) Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim...*, s.297.

kalmamıştır.[68] Kıbrıs'ta Türkiye'nin uluslararası hukuku çiğnediği yönünde görüş birliği oluşursa diğer ülkelerle birlikte ABD de durumun düzeltilmesini ciddi şekilde isteyecektir. Yunanistan lehine ve Türkiye aleyhine olacak gelişmelerin ortaya çıkmasına ABD ve Rusya'nın razı olmayacağı gibi varsayımlara bel bağlamak Türkiye açısından doğru değildir. Pekala bu güçler bu tür şeyleri sineye çekebilirler.[69] Kıbrıs'ta Türkiye aleyhine kararların uygulanması da buna dahildir. Kıbrıs üzerindeki diyalogların kesilmesi, Amerika'dakiler de dahil olmak üzere Türk karşıtı lobilerin çabalarının yeniden canlanmasına neden olabilecek, bu Türkiye'yi dış politikasında ciddi şekilde zor durumlara düşürebilecektir. Zaten Türkiye'nin Avrupa ve özellikle ABD'den gelebilecek tepkiler ve yaptırımlar yüzünden Kıbrıs sorununda rahat hareket edemediği bir gerçektir. Örneğin Türkiye, KKTC'nin uluslararası alanda tanıtılması yönünde hemen hemen hiç ciddi çaba sarfetmemiştir. Çözüm bulunması yönünde gerçekleştirilen toplumlararası görüşmelerde doğrudan rol oynamamakta, fakat daha çok BM, AB ve ABD gibi diğer dış aktörlerin gerçekleştirdikleri girişimlere tepki verme yoluna gitmektedir.[70] Tezat oluşturacak şekilde ABD'yi hem karşılaştığı zorlukların baş sebebi olarak görmekte, hem de tek dış kurtarıcı olarak algılamaktadır. Bostanoğlu'nun bu yönde iyi bir özet sayılabilecek görüşü şu şekildedir: "Dış politikada temel dürtüsü Batı ittifak ve güvenlik sistemleri içinde statükoyu sürdürmek olan Türkiye, etkin ve etkileyici bir uluslararası varlık göstermemiş, sorunlarının çözümlerini başta Washington olmak üzere, Batı müttefiklerinin referans çerçeveleri içinde aramaya dikkat etmiştir."[71]

Türkiye'de Kıbrıs sorununu ayak bağı olarak görenlere eleştiri yöneltenlerin etkisi ve sayısı ise daha fazla görünmektedir. En azından Özal'dan sonra yönetimde Kıbrıs'ı verip kurtulma düşüncesinden oldukça uzaklaşıldığı izlenimi edinilmektedir. Eleştirenler, Kıbrıs'ı bir yük olarak gören ve bu yükten kurtulmak isteyenleri ABD'nin gözlüğüyle olaylara bakmakla suçlamaktadırlar.[72] Emekli Büyükelçi Ecmel Barutçu, Kıbrıs sorunu uzadıkça Türkiye'nin özellikle Batıyla ilişkilerinde sorunlar yaşanmasına devam edilmesi karşısında bir "nefesi kesilenler zümresinden" bahsetmektedir. Ona göre, Kıbrıs sorununa siyasi çözüm bulunmasının sadece Türkiye'nin elinde bulunmadığı gerçeğini göz ardı eden bu kişiler, dışarıya karşı Türkiye'nin Kıbrıs meselesinden bıkmış olduğu yönünde izlenim vermişler ve bu da Türkiye hakkında yanlış hesaplar yapılmasına ve onun üzerinde yapılan baskıların artmasına neden olmuştur.[73] Emekli büyükelçi Kamuran Gürün'ün dikkat çektiği nokta, ABD ile Türkiye arasında görüş ayrılıkları yaratan tek konunun Kıbrıs olmadığıdır. "Kıbrıs ortadan kalkarsa bu ülke ile ilişkilerimizin güllük gülistan-

68) İhsan D. Dağı, 'İnsan Hakları, Uluslararası Sistem ve Türk Dış Politikası', İhsan D. Dağı (Der.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998, s.26.
69) Barutçu, *Hariciye Koridoru*, s.256.
70) Tözün Bahçeli, 'Cyprus in the Politics of Turkey since 1955', Salem (der.), *Cyprus*, s.69.
71) Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s.472.
72) İsmail, *Egemenlik, Konfederasyon...*, ss.125, 126.
73) Barutçu, *Hariciye Koridoru*, ss.15, 265.

lık olacağını düşünmek hayaldir."[74] Kıbrıs konusunda resmî görevler alan Mümtaz Soysal ise son uluslararası konjonktür içinde Türkiye'nin dünya politikasında büyük roller oynayabilmesi için bu rolün temel dayanaklarından biri olabilecek olan Türk-Amerikan ilişkilerini Kıbrıs sorununun getirdiği pürüzlerden kurtarmayı önerenlere şu yanıtı vermektedir: "Kıbrıs gibi bunca haklı olduğumuz bir davayı bile olmayacak ödünlerle çözmek zorunda kaldıktan sonra, büyük iddialarınıza ve böyle bir role soyunma heveslerinize kim aldırış eder?" Yine Soysal'a göre Sevr'in her zaman hortlama olasılığı vardır ve "böyle bir gidişin başlayıp başlamadığını ölçmeye yarayacak turnusol kağıdı Kıbrıs'tır." Ona göre Batı, Türkiye'nin Avrupa'ya girme konusunda sahip olduğu zaafı keşfetmiştir ve bu zaaftan yararlanarak Kıbrıs'taki bağımsız Türk varlığına son vermek istemektedir.[75] Suat Bilge'nin bu konuya değinişi ise şu şekildedir: "Türkiye Avrupa Birliğine üye olmaya çok önem verdiğini göstermiştir. Yunanistan, bundan mümkün olduğu kadar kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için yararlanmak istemektedir... Yunanistan'ın ümidi, Türkiye'nin AB'nin ve Amerika'nın baskılarına dayanamayacak bir duruma düşmesidir."[76]

Farklı çevrelerin görüşleri ne olursa olsun, Türkiye Kıbrıs meselesine o derece önem atfetmektedir ki, bütün baskı ve olumsuzluklara rağmen kendini kararlı tutumunu sürdürmek mecburiyetinde hissetmektedir. Türk diplomasi çevrelerine göre Kıbrıs sorununda elde edilenler, Türkiye'nin cumhuriyet kurulduğu zamandan beri dış politikasında elde ettiği belli başlı başarılar arasında bulunmaktadır.[77] Ayrıca "Kıbrıs... Türkiye'nin kendi algılanan çıkarları doğrultusunda Washington'un onaylamadığı bir politika ile, hegemonya çizgisi dışına çıktığı en belirgin ve etkileri en uzun süren olaydır."[78] Türk yöneticiler açısından Kıbrıs'ta atılacak bir geri adım, bir anlamda Türk dış politikasının başarısızlığı ve iflası ve bağımsız davranış tarzından geri dönüş anlamına gelecektir. Kıbrıs'ta Türkiye'nin kendilerince olumlu adımlar atmasını bekleyen dış güçler, Türkiye'deki iç dinamikleri hesaba katmak zorundadırlar. Türk yönetim sisteminin en üstünde bulunan kişinin ifade ettiği gibi, Kıbrıs Türk halkı Türk halkının ayrılmaz bir parçası olarak görülmekte ve onların yaptığı mücadele Türk ulusunun yaptığı ulusal bir mücadele olarak değerlendirilmektedir. Kıbrıs Türk halkının egemenliğinden ödün vermeden sonsuza kadar yaşaması için Türk halkı elinden geleni yapacaktır.[79] Türkiye'nin yönetim ve halkıyla kendini tamamen Kıbrıs'ın geleceğine adaması ve bu arada Kıbrıs Türkleri arasındaki siyasetin karmaşıklıkları, dış güçlere boyun eğmenin önünde engeller oluşturmaya devam edecektir. Türkiye'deki hiçbir hükümetin içeride çok cid-

74) Kamuran Gürün, 'Sözün Özü', *Hürriyet*, 7 Temmuz 1992.
75) Soysal, *Aklını Kıbrıs'la Bozmak*, ss.143, 148, 169, 170.
76) Bilge, *Büyük Düş*, s.273.
77) Barutçu, *Hariciye Koridoru*, s.266.
78) Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s.469.
79) Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 22 Haziran 2000'de KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş tarafından verilen yemekte yaptığı konuşma, *Dışişleri Güncesi, Haziran 2000*, s.110.

di, düşmanca ve hatta felakete yol açabilecek bir tepkiyi göze almadan Kıbrıs Türklerini terketmeye varacak bir politika izleyemeyeceğini herkes biliyor olmalıdır. Bu noktayı daha da ileri götürerek güçlü bir yönetime sahip olmak şartıyla Kıbrıs sorununun önemine binaen dış güçlere rest çekilmesini tavsiye edenler bile bulunmaktadır. Mümtaz Soysal bu kişilerdendir: "PKK'ya yataklık eden bir yönetimle [Rum yönetimiyle] görüşme masasına oturmuyoruz; bunu çözün, ondan sonra bize gelin' deseniz kim ne söyleyebilir? Ama bunu yapabilmek için, içeride ... 'Acaba Amerika ne der, Batı ne yapar?' diye pirelenmeyecek bir dışişleri yönetimi gerekir."[80]

Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili iç dinamikleri konusunda ortaya konan ilginç bir iddia da Türk yöneticilerin AB'ye girme konusunda Kıbrıs sorununu koz olarak kullanma eğiliminde olduklarıdır.[81] Buna göre, Türk burjuvazisi normal şartlarda giremeyeceği AB'nin kapılarını zorlamak için Kıbrıs sorununu kullanacaktır. Burada iki olasılık söz konusudur. Eğer elit kadro AB'ye girmenin henüz uygun olmadığına karar verirse Kıbrıs sorununda çok sert tutum takınacak, bu şekilde hem Kıbrıs sorunu çözümsüz olarak kalacak, hem de bu tutum yüzünden Avrupalılar Türkiye'yi içlerine kabul etmeyince AB'ye girememe Türk halkına daha kolay anlatılacaktır. Türk halkının bu yolla Avrupa düşmanı yapılması elit kadronun içeride daha rahat politika belirlemesini ve uygulamasını da beraberinde getirebilecektir. İkinci şık olarak da elit kadro mutlaka AB'ye girmek istiyorsa Kıbrıs sorunundaki politikalarını Avrupalıların hoşuna gidecek şekilde belirleyecek, Kıbrıs sorununun çözümünü Türkiye'nin AB'ye kabul edilmesi şartına bağlayacaktır. Türk yöneticiler böyle bir yola başvurmayı düşünüyor olsalar bile ciddi bir dış politika meselesinde sadece bir araca güvenilerek sonuca ulaşılmasının beklenmesi pek mantıklı görünmemektedir. Kaldı ki, Kıbrıs sorununun yukarıda değinilen özel nitelikleri esnek bir araç olarak kullanılması olasılığını oldukça azaltmaktadır. Bununla beraber Türkiye'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a karşı bir koz olarak kullanabileceğini iddia edenlere hak vermek mümkündür. Buna göre Kıbrıs'taki Türk askerinin mevcudiyeti Ege'de Yunanistan'a karşı caydırıcı rol oynamaktadır. Ege'de bir çatışma halinde Türkiye'nin Kıbrıs'ta da vuracağını ve böylece Kıbrıs'ın güneyini de kaybedeceğini Yunanistan bilmektedir. Bu durum Yunanistan'ın Ege'de daha dikkatli tutum takınmasına neden olmaktadır.[82]

Kıbrıs sorununda Türkiye'yi sıkıntıya sokan bir durum, KKTC ile sahip olduğu özel ilişkiler, daha doğrusu dışarıya KKTC'deki gelişmeleri yakından izleyip yönlendirdiği görünümü vermesidir. Bu, doğal olarak Türkiye'nin Kıbrıs sorununda ortaya koyduğu çözüm önerilerinin ya da takındığı tavırların özellikle Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından önyargıyla değerlendirilmesinde önemli rol oyna-

80) Soysal, *Aklını Kıbrıs'la Bozmak*, s.161.
81) Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim*..., s.274.
82) Barutçu, *Hariciye Koridoru*, s.253, Fotios Moustakis ve Micheal Sheehan, 'Greek Security Policy After the Cold-War', *Contemporary Security Politics*, Cilt.21, No.3, Aralık 2000, ss.96-97.

maktadır. Bu kesimler Türk yöneticilerin çözüm konusunda samimi olmadığını ve Kıbrıs Türklerini çözümsüzlük yolunda teşvik ettiğini düşünebilmektedir. Ayrıca Türk yöneticiler ikili görüşmelere hiçbir şekilde karışmadıklarını söyleseler de Kıbrıslı Türkleri ikna etmeleri yolunda dış baskıya maruz kalmaktadırlar. Türkiye'nin KKTC'nin hamisi olduğu yolunda verdiği izlenim, uluslararası toplumun da Türk tarafı aleyhine dönmesine ve insan hakları suçlamaları yöneltmelerine neden olmaktadır. Bu konuda Türkiye içinde de eleştirilerin yükselmesi ilişkilerde dengeli bir yaklaşımın benimsenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Eleştiri yöneltenlere göre, Kıbrıs'ta bağımsız ve egemen bir biçimde hareket edecek bir Türk devletini Türkiye istememektedir. Çünkü böyle bir devleti yönlendiremeyecek ve istediği zaman müdahale edemeyecektir. KKTC'nin kurulmasında en önemli rolü oynamasına rağmen Türkiye bu devlete karşı bir vilayetiymiş gibi davranması uluslararası kişilik kazanmasına engel olmaktadır. 2 Ağustos 2000 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Vekili Hüseyin Diriöz'ün haftalık basın toplantısında kullandığı ifadeler ve ona sorulan sorular verilen izlenimin boyutlarını göstermesi açısından ilginçtir. Diriöz "KKTC'nin kendi demokratik yapı ve alışkanlıkları içinde ülkeye bir çeki düzen verecek ortamı yaratması doğal beklentimizdir" dediğinde şu sorular yöneltilmişti kendisine: "Bu Eroğlu hükümetinin istifası mı demek?" "Türkiye'nin Kıbrıs Hükümeti Başbakanını gözden çıkardığı yolunda haberler var." Bunlara karşı Diriöz, sadece "O haberleri benim yorumlamama imkan yok" demekle yetinecekti.[83] Bu durumda Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumunun kendi çıkarlarının peşinde koşmasına izin vermeyip sadece kendi çıkarlarını düşündüğü iddiasının ortaya çıkması doğal olmaktadır.

Türkiye'nin Kıbrıs Sorunuyla İlgili Görüş ve Tavırları

Türkiye'nin Kıbrıs sorununa çözüm bulunmasının temel şartı olarak şu an üzerinde en fazla durduğu husus, Rumların Kıbrıs'ı temsil eden tek otoritenin kendileri olduğu konusunda ısrarlı olmaları karşısında KKTC'nin Kıbrıslı Rumlar ve dünya kamuoyu tarafından tanınmasıdır. Türk yöneticilere göre, Kıbrıs'ta halen iki eşit, egemen devlet mevcuttur. Bu şekilde bu gerçeğin altının çizilmesi de Kıbrıs meselesinde kalıcı, sağlıklı bir çözüm bulunmasının temel şartlarından bir tanesidir.[84] Toplumlar arasında çözüme yönelik anlamlı müzakerelerin başlayabilmesi yolunda zeminin hazırlanması için de bu husus temel şartlardan birini teşkil etmektedir. Bu şart sağlanmadıkça ortak zemin oluşturulamayacak ve içerikli görüşmelere başlamanın bir anlamı olmayacaktır.[85] Kıbrıs'taki tek meşru hükümetin GKRY olarak tanınması ve bunun sonucu olarak da kuzeyde yaşayan on binlerce

83) *Dışişleri Güncesi: Haziran 2000*, ss.10-12.
84) Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı'nın 19 Ocak 2000 tarihli haftalık olagan basın toplantısı, *Dışişleri Güncesi: Ocak 2000*, s.100.
85) Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı'nın 17 Şubat 2000 tarihinde Kıbrıs'la ilgili soruya verdiği cevap, *Dışişleri Güncesi: Şubat 2000*, s.62.

insanın ikinci sınıf insan muamelesine tabi tutulması sürdüğü müddetçe Kıbrıs sorununda ilerleme sağlanması mümkün değildir.[86] Başbakan Ecevit'in 20 Mart 2000 tarihinde Rauf Denktaş'ı karşılamada yaptığı açıklamaya bakılırsa KKTC'nin tanınması konusunda olumlu göstergeler bulunmaktadır. Ona göre Kuzey Kıbrıs'ta artık Rumların egemenliğinin bulunmadığını bütün dünya kabul etmektedir. Siyaset boşluk kabul etmeyeceğine göre bunun doğal sonucu Kuzey Kıbrıs'ta ayrı, müstakil bir bağımsız devlet bulunduğunun kabul edilmesidir. Dünya henüz resmen bunu kabul etmemektedir ama fiilen bu gerçek giderek artan ölçüde kabul görmeye başlamıştır.[87]

Türk yetkililer açısından Kıbrıs konusunun temel parametresi dengedir. Adadaki Türk ve Rum tarafları arasında eşitliğe dayalı duyarlı dengenin kurulmasının yanı sıra, Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs üzerinde dengenin sağlanması da zorunludur.[88] Bu çerçevede sadece adadaki iki devletin siyasi eşitliğine ve egemenliğine dayalı konfederal bir çözüm, tarafların tam güvenliğini sağlayacak, yaşayabilir bir çözüm yolunu açacaktır.[89] Gayri resmi çerçevede eski Türk diplomatları Türkiye'nin bu yöndeki görüşünü daha ileri noktalara götürebilmektedir. Barutçu'nun önerisi şu şekildedir: "Doğru olan çözüm, Türkiye'yi yeniden müdahale hakkını kullanmak mecburiyetinde bırakmayacak çözümdür ve bu da ya taksim ile ya da adada iki ayrı devletin yan yana yaşaması ile mümkün olabilir."[90] Bu çerçevede umulan bir gelişme, Türkiye'yle özel ilişkilere sahip Orta Asya ya da Ortadoğu devletlerinden birkaçının KKTC'yi tanıması, bu şekilde onun uluslararası alandaki yalnızlığına bir son vermesidir. Küreselleşmenin getirdiği baskı ve gerekliliklerin de KKTC'nin tanınmaması problemine yardım edeceği beklenmektedir. Uluslararası toplumun Kıbrıs Türk ulusunun ayrı devlet oluşunu, siyasi bağımsızlığını ve egemenliğini tanımaktan başka çıkar yolunun olmadığı düşünülmektedir.[91] Bu noktadan hareketle Rum ve Yunan tarafının yönelttiği suçlama, Türkiye'nin Kıbrıs'ı stratejik açıdan kontrol altında bulundurmasını meşrulaştırmaya çalıştığı iddiasıdır.[92]

Türk yöneticiler bir taraftan Kıbrıs konusunda Türkiye'nin çıkarlarına zarar verecek gelişmelerin olmamasına dikkat ederken, bir taraftan da sorunun ancak Kıbrıs'taki iki toplum arasındaki görüşmelerle çözümlenebileceğini söyleyerek mesafeli bir tutum sergilemektedirler. Ancak bu, Amerikalılar gibi dış mihrakları pek etkilememekte, sorunla ilgili olarak Türkiye'ye baskı uygulamalarını engellememek-

86) Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı'nın 23 Şubat 2000 tarihli haftalık olağan basın toplantısı, *Dışişleri Güncesi: Şubat 2000*, s.124.
87) *Dışişleri Güncesi: Şubat 2000*, s.58.
88) Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 22 Haziran 2000'de KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş tarafından verilen yemekte yaptığı konuşma, *Dışişleri Güncesi: Haziran 2000*, s.109.
89) Dışişleri Bakanlığının Cenevre'de süren Kıbrıs görüşmeleriyle ilgili 3 Ağustos 2000 tarihinde yaptığı açıklama, *Dışişleri Güncesi: Ağustos 2000*, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, s.18.
90) Barutçu, *Hariciye Koridoru*, s.268.
91) Ahmad, *Prospects of Cyprus Settlement...*, s. 68.
92) Theophanous, *Cyprus, the European Union and the Search for a New Constitution*, ss.216, 220.

tedir. Türk yetkililere göre Kıbrıslı Rumlar ve Türkler dışarıdan üçüncü bir tarafın müdahalesi olmaksızın eşitlik temelinde bir çözüm bulmak için çaba sarfetmelidirler. Çünkü üçüncü tarafların müdahalesi sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir.[93] Kıbrıs ne bir Türkiye-Amerika, hatta ne bir Türkiye-Yunanistan sorunudur. Adadaki iki toplumun sorunudur. Başkalarının görüşünün aksine Kıbrıs'ta Denktaş'sız bir çözüm düşünülemez. Tabi Denktaş da makulü söyleyip söylenen makulü dinlemelidir.[94] Kıbrıslı Türkler ve onların lideri Denktaş, Kıbrıs'ta atılacak herhangi bir adımın vazgeçilemez bir unsurudur. Çünkü Kıbrıs konusunda öncelikle söz söyleyecek olan KKTC'dir, onun cumhurbaşkanıdır.[95] Kıbrıs sorununa bir çözüm aranması, örneğin AB'nin değil, BM Genel Sekreterinin uhdesindedir. Çözüm çabalarının mekanizmaları da BM Genel Sekreterinin iyi niyet görevi çerçevesinde ve tarafların eşitlik temelinde katıldıkları görüşmelerdir. Türkiye'nin uyarılarına rağmen geçmişte atılan adımlar Kıbrıs konusunu AB için bir sorun haline dönüştürmüştür. Bu durumu ortadan kaldırmanın yolu, önce adadaki iki eşit devletin bir uzlaşıya varmaları ve AB üyeliğini bu gerçek ışığında ele almalarıdır.[96] AB, Kıbrıs meselesini haklı olmayan bir şekilde Türkiye-AB ilişkileriyle alakalandırmıştır. Kıbrıs sorununda bir tarafı diğerine tercih eder bir tutum takınmakta ve bu davranışıyla Kıbrıslı Rumların uzlaşmaz bir tavır takınmasına katkıda bulunmaktadır. Eğer AB karışmasa, Kıbrıs'ta taraflar çok kolaylıkla anlaşmaya varabilirler ve Yunanlılar da Rumlar da daha gerçekçi bir tavır içine girebilirler.[97]

Türk yetkililer ayrıca Kıbrıs sorununu Yunanistan'la ya da ABD'yle ilişkilerde görüşme konusu yapılabilecek ikili bir sorun olarak da görmemektedirler. Onlara göre, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde bir yumuşama ve ilerleme kaydedilmesinin, Kıbrıs sorununun çözümüne de olumlu şekilde yansıması beklenebilir, ancak temelde Kıbrıs meselesi Türkiye ile Yunanistan arasında bir mesele değildir.[98] Dışişleri Bakanı İsmail Cem bu tavrı Türkiye'nin geleneksel politikası olarak tanımlamaktadır. Ona göre Kıbrıs Türk-Yunan ilişkilerinin dışında tutulmalı ve iki tarafın temsilcileri aralarındaki yaptıkları görüşmelerde bu konuyu gereksiz

93) Türk ve Amerikan Savunma Bakanları Çakmakoğlu ile Cohen'in 15 Temmuz 1999'da ortaklaşa düzenledikleri basın toplantısında Çakmakoğlu'nun ortaya koyduğu görüş, Amerikan Kıbrıs Büyükelçiliğinin internet sayfasından.

94) 'Metin Toker'in Not Defterinden', *Milliyet*, 11 Temmuz 1992.

95 Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 20 Ocak 2000 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanı George Papandreou'yla yaptığı ortak basın toplantısında ve 13 Nisan 2000'de NTV "Yakın Plan" programında ortaya koyduğu görüşler, *Dışişleri Güncesi: Ocak 2000*, s.117 ve *Dışişleri Güncesi: Nisan 2000*, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, s.133.

96) Yunanistan Dışişleri Bakanı Papandreou'nun Kıbrıs konusundaki iddialarına ilişkin Türk Dışişleri Bakanlığının yaptığı açıklama, *Dışişleri Güncesi: Ocak 2000*, s.68.

97) Dışişleri Bakanı Cem'in 11 Nisan 2000'de Lüksemburg'ta Türkiye-AB Ortaklık Toplantısında yaptığı konuşma, *Dışişleri Güncesi: Nisan 2000*, ss.114-115 ve Başbakan Ecevit'in 14 Temmuz 2000'de AB Komisyonunun genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verheugen ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklama, *Dışişleri Güncesi: Temmuz 2000*, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, ss.58-59.

98) Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı'nın 19 Ocak 2000 tarihli haftalık olağan basın toplantısı, *Dışişleri Güncesi: Ocak 2000*, s.98.

yere ele alarak ilişkilerde ilerleme sağlanmasının önüne geçmemelidir. Türk ve Yunan yetkililer Kıbrıs sorununu aralarında çözecek değillerdir. Ortak çözüm aranıyorsa onu yapacak olanlar Kıbrıs'taki taraflardır.[99] Türk makamları bu çerçevede BM Genel Sekreterinin iyi niyet görevi çerçevesinde gerçekleştirilen dolaylı görüşmelere destek veren taraf olarak görünmeye özen göstermiştir. Ancak onlara göre görüşmelerin gerçek niteliğini saptamak büyük önem taşımaktadır. Şu an tarafları bir araya getirecek bir zemin henüz mevcut olmadığı için, görüşmelerin temel amacı, kapsamlı bir çözüme yönelik müzakereler için zeminin hazırlanması olmalıdır. Yalnızca böyle bir zemin hazırlandıktan sonra kapsamlı bir çözüm için müzakerelere girişilebilir. Başka bir deyişle, müzakere zemini hazırlanıncaya kadar görüşmeler aracılı olarak sürdürülecek, doğrudan ve kapsamlı görüşmeler aşamasına ise müzakere zemini hazırlandıktan ve taraflar eşitlendikten sonra geçilebilecektir. Bu çerçevede devam eden dolaylı (aracılı) görüşmeler çözüm yolunda atılmış önemli bir adımdır. Türkiye'ye AB tarafından üye adaylığı statüsü verilmesi Kıbrıslı Türkler üzerinde olumlu etki uyandırmış ve onların AB'yle temaslarında kendilerini daha rahat hissetmelerinin yanında görüşmelere daha bir ümitle sarılmalarına neden olmuştu. Türk Hükümeti de Kıbrıslı Türkleri dolaylı görüşmelere katılması için heveslendirmiş, onların yaptıkları hazırlıklara katkıda bulunmuştu. Fakat görülmüştür ki, bir tur bitip diğerine geçildikçe ortak bir zemin ortaya çıkmamış, Rum temsilciler Türk tarafının kendileriyle eşit konuma gelmesine bir türlü yanaşmamışlardır. Bu tavır karşısında sonuçta yüz yüze görüşmelere geçip geçmeme konusunda verilmesi gereken kararı KKTC Cumhurbaşkanı ve Hükümeti verecektir. Onların hali hazırda AB boyutunu dikkate alarak geliştirdikleri konfederasyon önerisi en gerçekçi ve yaşayabilir çözümdür. Bunu değerlendirmek ve anlamlı görüşmelere geçebilmek için zemin hazırlanması fırsatından faydalanmak Rumlara kalmıştır. Türk Hükümeti Kıbrıslı Türklerin görüşlerini bütünüyle desteklemekte ve Denktaş'ın önderliğini takdirle karşılamaktadır.[100]

Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem, değişik vesilelerle yaptığı açıklamalarda Kıbrıs görüşmelerinde daha aktif ve tutarlı olan ve inisiyatifi elinde tutan tarafın Türk tarafı olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, Kıbrıs konusunda masaya tez getiren, ortaya öneri koyan taraf Türk tarafıdır. Türk tarafı kendisine ait konfederasyon önerisi çerçevesinde Amerika, AB ve İngiltere'yle değişik diyaloglara girmekte

99) Dışişleri Bakanı Cem'in 23 Ocak 2000'de CNN-Türk televizyonuna verdiği mülakat, *Dışişleri Güncesi: Ocak 2000*, s.127.

100) Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı'nın 17 Şubat 2000 tarihinde bir soruya verdiği yanıt ve Atacanlı'nın 23 Şubat 2000'de olağan basın toplantısında yaptığı açıklama, *Dışişleri Güncesi: Şubat 2000*, ss.62, 123, Dışişleri Bakanlığının Cenevre'de süren Kıbrıs görüşmeleriyle ilgili 3 Ağustos 2000 tarihinde yaptığı açıklama, *Dışişleri Güncesi: Ağustos 2000*, s.18; Başbakan Ecevit'in New York'ta yapılacak 4. Tur görüşmelerle ilgili olarak 8 Eylül 2000'de yaptığı açıklama, *Dışişleri Güncesi: Eylül 2000*, s.43; Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in NTV Televizyonu 'Yakın Plan' programında verdiği mülakat, *Dışişleri Güncesi: Mayıs 2000*, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, s.17; Dışişleri Bakanlığının Cenevre'de başlayan görüşmelerle ilgili 31 Ocak 2000'de yaptığı açıklama, *Dışişleri Güncesi: Ocak 2000*, s.144.

ve onların öneriyle ilgili değişik görüşlerine yanıtlar vermektedir. Sonuçta Türk tarafının tezleri tartışılmakta, diğer taraf ise sadece hayır demektedir. Cem kendisi değişik toplantılarda Amerikan dışişleri bakanı ve diğerleriyle görüşürken Kıbrıs konusunu açanlara öneri sahibi tarafta yer almanın rahatlığıyla konuşmuş, konfederasyon önerisini kendisinin sahiplendiğini anlatarak onlardan önerinin yanlış yönleri üzerinde görüşlerini sormuş, onlar ise öneride pek eksiklik bulamamışlardı. Önde gelen ülkelerin önde gelen liderleri arasında "bu konfederasyon tezinizin üzerindeki konfederasyon lafını kaldırın, altına imza atarız" diyenler bile olmuştu. Demek ki, Türk tarafı doğru yoldaydı, tezi çok güçlü bir tezdi, ısrarla ve inatla bu yolda gitmeye devam etmeli, bu tutumuyla Rumların nasıl uzlaşma konusunda samimi olmadıklarını göstermeliydi. Yine Cem'e göre, son dönemde Türk tarafının Kıbrıs davası çok daha iyi anlatılmakta ve bir ölçüde anlaşılmaya başlanmaktadır. Kıbrıs'ta meselenin ne olduğu, Türk tarafının haklı olan düşünceleri ve bazı doğrular hiçbir zaman olmadığı ölçüde Kıbrıs Rum ve Yunan taraflarına, AB'ye ve ABD'ye anlatılabilmektedir.[101]

İsmail Cem'in kendi hükümetlerinin Kıbrıs sorunundaki tavırlarıyla ilgili olarak ortaya koyduğu başka bir husus, Yunanistan'la ilişkilerin yumuşadığı dönemde bu meseleyi Yunan temsilcilerle konuşmaktan kaçınma yoluna gittikleridir. Cem bu konuda oldukça kesin tavırlı gözükmektedir: "Kıbrıs bizim ikili konumuz değil... Kıbrıs konusu Kıbrıs'taki iki tarafın konusudur. Dolayısıyla Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde biz Kıbrıs konusunu konuşmayız."[102] Ancak bu tavır Amerikalıların Kıbrıs sorununu bu iki devletin ortaklaşa çözmelerinin uygun bir şekil olacağı yönündeki görüşlerine ters düşmektedir. Diğer yandan Rum ve Yunan tarafının Kıbrıs sorununu çıkmaza sokma yönündeki davranışları Türk yetkililer tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Örneğin, GKRY'nin KKTC üniversitelerinin uluslararası faaliyetlerini önleme çabaları Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı tarafından eğitim hakkına yapılan haksız bir müdahale olarak nitelendirilmiştir. Ona göre olay, Rumların Kıbrıs Türk halkına yönelik hasmane davranışlarını sürdürmeye kararlı olduklarını göstermektedir.[103] Türk yetkililer ayrıca Rum tarafını AB üyeliği konusunu Kıbrıs Türklerinin anlaşmayla verilmiş haklarını ellerinden almak ve Kıbrıs'la ilgili olarak Türkiye ile Yunanistan arasında var olan dengeyi Yunanistan lehine bozmak için bir araç olarak kullanmakla suçlamaktadırlar. Bu bakımdan onlar AB'nin Kıbrıs konusuna müdahil olmasına kesinlikle

101) Dışişleri Bakanı Cem'in 2 Nisan 2000'de Star Televizyonu 'Kırmızı Koltuk' programına verdiği mülakat, *Dışişleri Güncesi: Nisan 2000*, s.32; Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 28 Mayıs 2000'de TRT1 Televizyonu 'Pazar Panaroma' programında verdiği mülakat, *Dışişleri Güncesi: Mayıs 2000*, s.144; Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 1 Eylül 2000'de gerçekleştirdiği basın toplantısı, *Dışişleri Güncesi: Eylül 2000*, s.20; Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 13 Nisan 2000'de NTV 'Yakın Plan' programına verdiği mülakat, *Dışişleri Güncesi: Nisan 2000*, ss.135-136.

102) Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 1 Eylül 2000'de gerçekleştirdiği basın toplantısı, *Dışişleri Güncesi: Eylül 2000*, s.19.

103) 27 Mart 2000 tarihli brifing, *Dışişleri Güncesi: Mart 2000*, s.123.

karşı çıkmakta ve meselenin Türkiye'nin ortaklık belgesine konulması gibi şekillerle Türkiye-AB münasebetleriyle ilişkilendirilmesine izin vermeyecekleri yolunda tavır sergilemektedirler. Doğal olarak Amerika ve G-8 gibi üçüncü taraf olarak görülen kesimlerin soruna müdahale edip çözüm yolunda tarafları zorlamaları da Türk makamlarınca hoş karşılanmamaktadır. BM Genel Sekreteri ve Amerikan arabulucularının ara sıra yaptıkları açıklamalarla Türk ve Rum taraflarının ayrı ve bağımsız varlıklara sahip birbirine eşit halklar olduklarını belirtmeleri, Türk yetkililerce gerçeklerin görülmesi ve çözüm sürecinin önünün açılması yolunda atılmış ümit verici adımlar olarak olumlu karşılanmaktadır ama Kıbrıs sorunu yüzünden Türkiye ile ABD arasındaki gerginlikler hiç bitmeyecek gibi görünmektedir.

Sonuç

Türkiye, 1960 yılındaki düzenlemelerle bir anlamda kaybettiğini düşündüğü Kıbrıs'a yeniden ortak olmuş, 1974'teki Kıbrıs harekatıyla da Kıbrıs Türk toplumunun kendi özerk yönetimine kavuşmasının yolunu açmıştır. Kıbrıslı Rumların, diplomatik ve siyasi alanda elde ettikleri onca başarıya ve büyük devletler tarafından sürekli kayrılmalarına rağmen adanın yüzde 36'sını kaybetmiş olmaları ve bu durumun sürekli bir hal almış olması Türk tarafının bu başarısını çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır. Ancak kökleri çok eskilere dayanan ve içinde uzun vadede Türk tarafının çıkarlarına ciddi şekilde zarar verecek tehlikeli tohumlar taşıyan bir süreç sona yaklaşıldığı izlenimi vererek işlemeye devam etmektedir. Bugün Rum kesiminin 1964 yılında Kıbrıs'ın yönetimini Türklerden çaldığından ve haksız bir şekilde o zamandan beri Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak tanındığından kimse bahsetmemektedir. Türkiye'nin bıkıp usanmadan 1960 anlaşmalarının geçerli olduğu yönündeki hatırlatmaları ise sağır kulaklarda hiç etki bırakmamaktadır. Dünyanın fiilî yöneticisi durumundaki BM Güvenlik Konseyi 1964'teki yönetim gaspı olayına hiç tepki vermemişti ama o zamandan beri Kıbrıs Türklerinin Rum toplumuyla eşitliklerini sağlamaya yönelik her tür çabasını şiddetle kınamış ve bu çabaları yok kabul etmiştir. Zaman zaman Güvenlik Konseyinden iki tarafın eşit temelde ortak çözüm aramaları gerektiği yönünde ifadeler duymak mümkün olsa da 2000 yılı Haziran'ından beri BM Kıbrıs Barış Gücünün süresinin uzatılmasında Güvenlik Konseyinin yalnızca Rum kesimini muhatap alması tehlikeli bir gelişmeye işaret etmektedir. Anlaşılan, ABD gibi doğrudan Türkiye aleyhine davranışta bulunmaktan çekinen dış güçler, Türk tarafını uluslararası alanda tamamen kuşatıp bir çözüme zorlayabileceklerinin sinyallerini Güvenlik Konseyi çerçevesinde vermeyi tercih etmektedirler. Onların üyesi bulunduğu G-8'in tavrında da aynı gelişmenin ip uçlarını yakalamak mümkündür.

Tabi Türkiye açısından en tehlikeli gelişme, AB çerçevesinde ortaya çıkandır. 1990'lı yıllara kadar sürekli dışta tutulan AB'nin Rumlar tarafından Kıbrıs sorununa neredeyse en önemli faktör olarak dahil edilmesinin, Türkiye'nin son dönemde dış politikasında yaşadığı en önemli hayal kırıklığı olduğu söylenebilir. Türki-

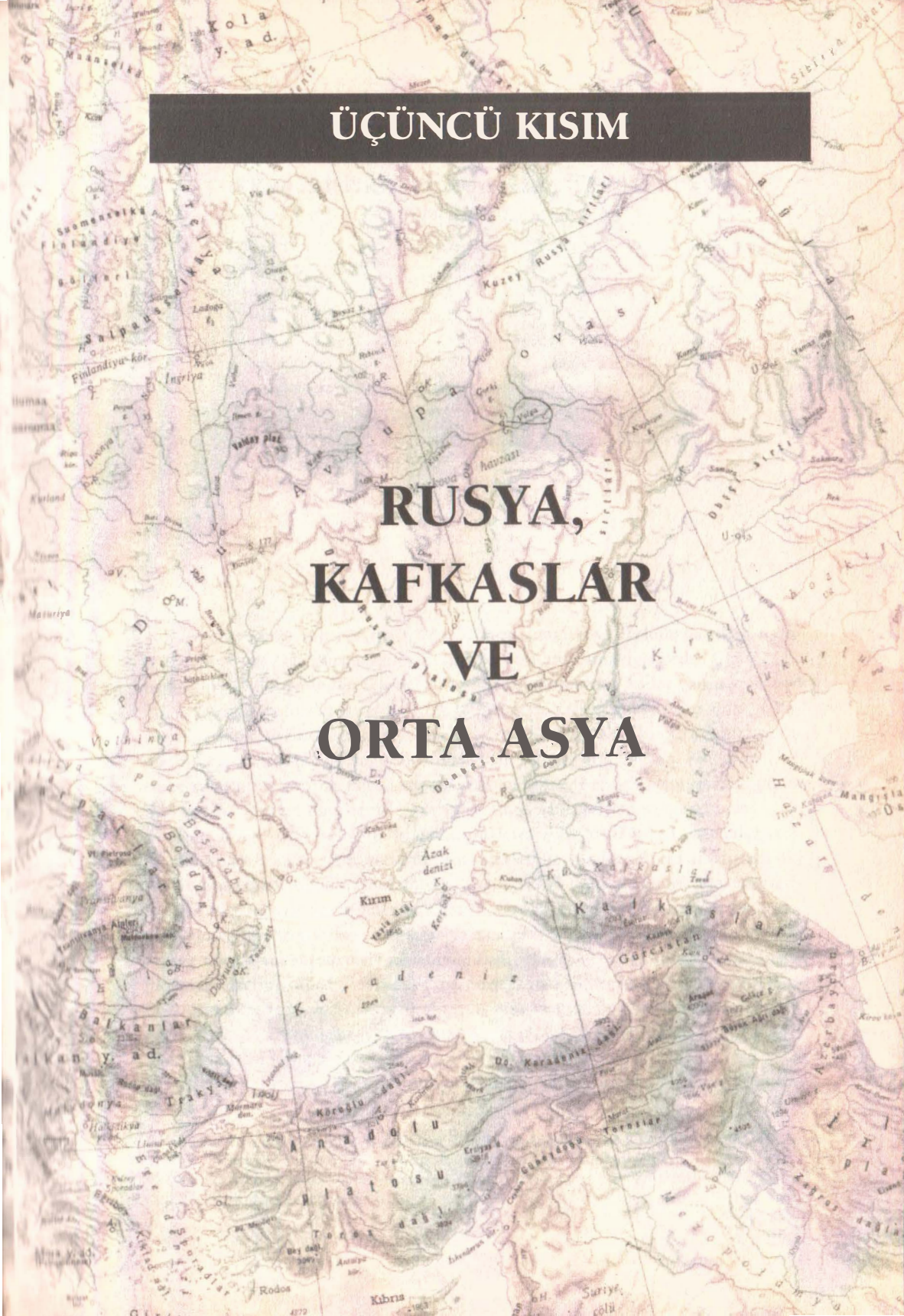
ye'nin üyelik olasılığının oldukça düşük olduğu bir dönemde Rum kesiminin AB'ye tam üye olması, dolaylı enosis anlamına gelecektir ki, o zaman KKTC'nin mevcut haliyle varlığını devam ettirmesine imkan kalmayacaktır. Bu şekilde Garanti Anlaşması AB'nin bir üye devletine karşı uygulanamayacak ve AB yasalarının devreye girmesi neticesinde iki bölgeli, iki toplumlu bir çözüm yolunda o zamana kadar ortaya çıkmış olan temel parametrelerin tümü anlamını yitirecektir. Bu noktada daha tehlikeli bir olasılık, AB'nin Kıbrıs sorununu kendince çözerek diğer dünya güçlerine karşı kendi gücünü ispatlamak istemesidir. Bu noktada Türk yetkililerin güvenebilecekleri tek nokta, ABD'nin bu blöfü görerek Kıbrıs sorununun çözümünde Türk tarafına meyletmesidir. Dünya liderliği konumunu kaybetmek istemeyen bir ABD'nin ilk başlarda Avrupalılarla doğrudan karşı karşıya gelmek istememe davranışını sürdürmesi ise Türk tarafı açısından Kıbrıs'ın güç mücadelelerine feda edilmesi anlamına gelecektir. Amerikalıların son zamanlarda Kıbrıs Özel Temsilciliğini lağvederek konuya mesafeli duracakları izlenimi vermeleri Türkiye açısından olumlu gibi görünmektedir ama zaten Türk tarafını Kıbrıs sorununun çözümü konusunda AB seçeneğini değerlendirmesi için ikna etmeye çalışan bir Amerika'nın uzun vadede Rum kesiminin AB üyeliği sürecinin tamamlanmasına müdahale etmemesi daha yüksek bir olasılıktır ki, bu, Türkiye açısından en tehlikeli seçenek olarak ortada durmaktadır. Küreselleşen ve global değerlerin ön plana çıktığı bir dünyada dünya liderliği konumunu devam ettirmek isteyen bir ABD'nin, Batılı ve Batıya eğilimli devletlerin görüşlerine kulak vererek uluslararası platformlarda Türkiye'yi bir dereceye kadar kollamaktan ve bu şekilde Kıbrıs sorunundaki tutumundan dolayı Türkiye'nin cezalandırılmasını engellemekten vazgeçmesi de Türk politikacılarının değerlendirmesi gereken bir olasılıktır.

Rum toplumunun 1964'ten beri kendini devlet olarak kabul ettirmesi karşısında, Türk tarafının başlangıçtaki eşitlik durumuna dönülmesini savunması ve bu çerçevede kapsamlı çözümün ön şartı olarak bağımsızlığının tanınmasını istemesi haklı bir tavır olarak belirmektedir. Ancak bunun keskin ifadelerle ortaya konması Türk tarafının uluslararası alandaki yalnızlığını daha da pekiştirmektedir. Bunun görüşmeler sürecinde dile getirilmesi ve çözüm formülüne dahil edilmesinin savunulması daha kuvvetli bir konum sağlayabilecektir. 'Sorun Kıbrıslılara bırakılsın, üçüncü taraflar müdahale etmesin' demeye de görünüşte kimsenin itiraz etmemesi beklenir. Ancak dünya güçlerinin 1974'ten beri süren statükonun kabul edilemez olduğunu vurguladıkları ve 'taraflar çözemiyorsa onlara çözdürülür' mantığını benimsedikleri yadsınamaz bir gerçektir. Zaman içinde uluslararası konjonktür çerçevesinde belki Kıbrıs Türk kesiminin resmen tanınması ve Kıbrıs'taki fiili durumun resmi hale gelmesi umut edilebilir. Fakat mevcut şartlarda sistemin baş rol oyuncuları bunu Türkiye'nin Kıbrıs'taki stratejik üstünlüğünü ve elde ettiği faydaları meşrulaştırmak istemesi olarak görecekler ve bu imkanı Türkiye'ye tanımamaya gayret edeceklerdir. Tabi ki, Türkiye'nin cumhuriyet tarihi içindeki en önemli dış politika başarısı olan olayda ciddi geri adım atması bir anlamda genel dış poli-

tikasının iflası anlamına gelecek derecede olumsuz bir durum oluşturacaktır. Zaten Kıbrıs'la ilgili halkın sahiplenmesi gibi iç dinamikler buna izin vermeyecek, en azından böyle bir davranışın maliyetini çok üst düzeyde tutacaktır. Türkiye'nin Kıbrıs sorunundan bıkmış bir tavır sergilemesi her zaman aleyhine kullanılabilecek bir husustur. Bu bakımdan 'Kıbrıs'ta uzlaş, böyle bir yükten kurtul, bu şekilde dış politikanın önünü aç' mantığı pek tutarlı görünmemektedir. En önemli ulusal davasını feda etmiş bir devletin uluslararası alanda saygınlık göreceğini beklemek pek mantıklı değildir. Fakat diğer taraftan Kıbrıs sorununun gerçek boyutlarından uzaklaştırılarak çok fazla abartılması, bu şekilde büyük güçlerin onu bir koz olarak kullanmaları için davetiye çıkartılması da doğru bir hareket olmayacaktır. Kıbrıs'ı Türkiye'ye karşı başlatılmış topyekun bir Sevr harekatının başlangıcı olarak görmek ve böylece tüm dünyaya cephe almak Türkiye'ye fayda yerine zarar ve yalnızlaşma getirecektir. Türkiye'nin Kıbrıs ve başka konularda büyük güçlere rest çekebilecek durumda olmadığı bir gerçektir. Ülke içinde yaşanan siyasi sorunlar ve ekonomik krizler buna engel teşkil etmektedir. Zaten devletlerin gittikçe karşılıklı bağımlı hale geldiği bir dünyada hiçbir devlet rest çekme lüksüne sahip değildir. Önemli olan mantıklı ve önceden hesaplanan bir kararlılıkla önemli dış politika davalarında çıkarlarını savunabilmektir. Türkiye'nin önümüzdeki dönemde dış baskıya açık zayıf bir devlet olmadığını göstermek için Kıbrıs sorununda dirençli bir şekilde hareket etmesi oldukça büyük bir olasılıktır. Ancak bunu yaparken AB'yi, ABD'yi ve başkalarını dışlamadan çok yönlü bir politika takip etmesi başarı şansını artıracaktır. Bu arada Kıbrıs'ın örneğin AB'yle ilişkilerde bir koz olarak kullanılmaya kalkılmaması ve KKTC'ye bir vilayet muamelesi yapılmaması büyük önem taşımaktadır. Kendi içindeki problemleri çözen ve Kıbrıs Türklerini kendi ayakları üzerinde duracak şekilde güçlendiren bir Türkiye onların çıkarlarını kararlı bir şekilde savunmalarını uzaktan rahat bir şekilde seyredebilecektir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

RUSYA, KAFKASLAR VE ORTA ASYA

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ: BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ VEYA STRATEJİK KAZANÇ

*Yrd. Doç. Dr. Ertan Efegil**

Sovyetler Birliği'nin yıkılması, Türk siyaset adamları ve diplomatları için, askeri açıdan önemli bir düşmanın ortadan kalkması anlamına geliyordu. Çünkü İmparatorluklar döneminden Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar geçen süre zarfında, Türkler ile Ruslar sürekli olarak birbirleriyle çatışmaktaydı. Rus Çarlığı, Boğazlar ve Kars, Ardahan gibi doğu illerini kontrolü altına alarak, sıcak denizlere inmeye; Osmanlı İmparatorluğu da Azerbaycan'a asker göndererek, Kafkaslar üzerinde çıkarlarını korumaya çalıştılar. Ancak neticede, her iki İmparatorluk, dönemin güç dengesinin engellemeleri sonucu, emellerini fiiliyata taşıyamadılar.

Rus Çarlığı'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası siyasetteki yerlerini ulus devletlere bırakmalarından sonrada iki devlet arasındaki soğukluk devam etti. 1920 – 1934 döneminde iki ülke liderlerinin yakınlaşma içerisine girmesine rağmen, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı ideolojik yaklaşım sergilemesi, Boğazlar üzerindeki emellerini açığa vurması ve eski toprak taleplerini sürdürmesi nedeniyle, ikili ilişkiler yeniden karşılıklı güvensizlik temeli üzerine oturdu.[1] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bolşevik Rusya'nın kendi kutbunu kurması ve Türkiye'nin hemen yanı başında nükleer tehdit olarak durması, Türkiye'nin bu ülkeyi "birinci derecede askeri ve siyasi tehdit olarak algılaması" sonucunu doğurdu.

Rus tehdidi karşısında, kendisini güvende hissetmek isteyen Türkiye, 1950 Ko-

* Yrd. Doç. Dr., Doğu Akdeniz Universitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Mersin 10 Türkiye, Gazi Magusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

1) Daha detaylı bilgi için bakınız: Kamuran Gürün, '*Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*', Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

re Harbi'ne katılarak, Batı güvenlik şemsiyesi altına girmeyi başardı. Böylece coğrafi açıdan Rusya'nın hemen yanıbaşında bulunan Türkiye, bu tarihten itibaren, Amerika'nın en önemli müttefiki ve NATO'nun kanat üyesi oldu. Yeni durum ile birlikte, karşılıklı ilişkiler en alt düzeyde ve soğuk, güvensiz bir ortamda devam etti.

Bu süreç, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına, Varşova Paktı'nın ortadan kalkmasına, iki kutuplu Soğuk Savaş döneminin son ermesine ve Batı ile dost olmaya çalışan Yeltsin–Kozirev hükümetinin, Rus siyasetine hakim olmasına kadar sürdü. Bu tarihten itibaren, siyasi, iktisadi, enerji ve askeri sahalarda, Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkiler, 10 yıl öncesine kadar tahmin edilemeyecek bir ivmeyle düzelmeye başladı. Hatta Soğuk Savaş döneminden daha fazla sayıda karşılıklı siyasi ziyaretler gerçekleştirildi.[2] Karşılıklı ticari ilişkiler mevcut uluslararası sistemin gerçeklerine uygun olarak arttı. Rus işadamları ve iş kadınları sayesinde, İstanbul Laleli semti Ruslar'ın çok sık görüldüğü bir mekan ve Antalya'da en çok hoşlarına giden tatil beldesi haline geldi. Türkler açısından da durum hemen hemen aynıydı. Türk müteahhitleri ve gıda, giyim eşyası gibi temel tüketim malları satan Türk girişimcileri Moskova'da saygın bir yer edindiler.

Bu gelişmelerden memnunluk duyan Türk siyasetçileri, Rusya'yı tehdit olmaktan çıkardılar. Hatta Türk devlet adamları, bölge için jeostratejik ve jeopolitik öneme sahip iki ülkenin, karşılıklı ilişkilerini geliştirmeleri ve iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılığın artması halinde, Karadeniz, Kafkaslar, Hazar Denizi ve Orta Asya bölgelerine barış, huzur ve istikrarın geleceğini düşünmeye başladılar. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye'yi "geleneksel dost" olarak gördüklerini açıkladı.

Fakat resmi düzeyde oluşan bu olumlu kanı, her iki ülkenin Avrasya bölgesine ilişkin politikalarına yansımadı. Bir yandan Türkiye Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte yakaladığı tarihi fırsatı iyi değerlendirerek, bölge siyasetinde etkin rol oynayabilecek "bölgesel güç" olmayı arzuladı ve bu düşünceye paralel politikalar geliştirdi. 1991–1992 yılları arasında Batı yanlısı dış politika izleyen Rus yetkililer, aşırı milliyetçi grupların ve Komünist Partisi'nin baskısı sonucu, gözlerini yeniden Hazar enerji havzasına ve Yakın Çevresi'ne döndürdüler ve Türkiye ile rekabet içerisine girdiler. Avrasyacı olarak adlandırılan ve 1993 seçimlerinden sonra Rus siyasetine egemen olan Rus yöneticiler, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurumsallaştırmaya ve böylece Orta Asya ve Kafkas devletlerini kendi ekseni etrafında biraraya getirmeye çalıştılar. Petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya pazarlarına sevki konusunda, Türkiye'nin savunduğu ve Amerikan yönetimince desteklenen doğu–batı enerji koridorunun gerçekleşmesini engelleyecek girişimlerde bulundu. Bir yandan NATO'nun genişlemesine karşı çıktılar, öte yandan Orta Asya ve Kafkas bölgelerinde istikrarın, barışın ve huzurun sağlanmasına garantör devlet gibi hareket ettiler.[3]

2) 10 yıl içerisinde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerin sayısı yaklaşık 16'dır.
3) James Sherr, 'What We Know About Putin's Plans', *The Daily Telegraph*, 16 Haziran 2001, s.1.

İkili ilişkiler bazında herşeyin istikrarlı bir şekilde yol aldığı Türk–Rus ilişkilerini rasyonel olarak analiz edebilmek için aslında sorulması gereken sorular halen daha mevcuttur:

1- İki ülke arasındaki dostane ilişki, yukarıda sıraladığımız bölgelere barış ve huzur getirecek mi?
2- İki ülkenin birbirlerine karşı bakış açıları arasında benzer noktalar var mı? Diğer bir ifadeyle her iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, bölgeye hizmet edecek mi?
3- Yoksa her iki ülke karşılıklı ilişkilerden farklı sonuçların çıkmasını mı arzu etmektedir?
4- İlişkilerin iyileşmesi, iki ülke liderlerinde oluşmuş karşılıklı güvensizliği ortadan kaldırabilecek mi?
5- Her iki ülke, gerçekten her türlü farklılığı bir kenara koyarak, aslında dostane ilişkilerin gelişmesini mi istemektedir, yoksa mevcut şartların dayatmasıyla karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinden ümit ettikleri daha farklı stratejik beklentileri mi bulunmaktadır?
6- İkili ve bölgesel ilişkilerde devletler birbirlerinin çıkarlarını mı gözetmekte, yoksa birbirlerini kırmadan kendi çizdikleri rotada politikalar mı üretmektedir?
7- Bölge politikaları açısından her iki ülkenin paralel politikalar izlemesi mümkün mü?

Aslında bu ve buna benzer soruları coğaltmak mümkündür. Farklı mevcut gerçekler ve şartlar altında, bu sorulara kesin cevaplar bulmak mümkün görünmemektedir. Yine de Türkiye ve Rusya'nın mevcut dış politika prensiplerine ve beklentilerine bakarak, bazı analitik sonuçlara varabiliriz.

Bu nedenle Türk–Rus ilişkilerini iki farklı düzlemde ele almak gerekmektedir. Ancak her iki düzlemdeki gelişmeleri kendi içerisinde değerlendirmek yerine, birbirleriyle bağlantılı olarak yorumlamak daha uygun görünmektedir. Bu çerçevede öncelikle ikili siyasi, ekonomik, enerji ve askeri ilişkiler incelenecektir. Ardından da iki devletin, Kafkaslar, Orta Asya ve Hazar enerji havzası baz alınarak bölge ve dünya düzenine ilişkin politikaları ele alınacaktır.

İkili İlişkiler: Artan Oranda İşbirliği Arayışları

İki Ülkenin Karşılıklı Birbirlerine Bakış Açıları

Sovyetler Birliği'nin yıkılması veya diğer bir ifadeyle Soğuk Savaş döneminin kurallarını belirleyen paradigmanın iflası, Türk siyaset adamlarına göre, uluslararası barışın inşa edilmesi için uluslararası sistemde yeni bir dalganın ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Yeni şartlardan dolayı, Türkiye'nin dış politikasını belirlemeye çalışan Türk hükümetleri, özellikle Türkiye'nin jeo-stratejik konumundan

ötürü, çok yönlü ilişkiler kurması gerektiğini düşünmektedir. Değişken ve her an çatışmalara gebe bir çevreye sahip olmasından dolayı, Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeler ile barışçıl, istikrarlı ve işbirliğine dayalı ilişkiler kurması gerektiğine inanılmaktadır.[4] Bu düşünceyi kendilerine dayanak alan 56. ve 57. Türk Hükümetleri, hükümet protokollerinde, "Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya başta olmak üzere bölgesel işbirliğine ve bu devletler ile karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiklerini" vurguladılar.[5]

Soğuk savaş sonrası dönemde, bu temel düşünceler ötürü, Tükiye'nin Rusya'ya karşı bakış açısı derinden etkilendi. Türk Dışişleri Bakanlığı, uluslararası sistemde meydana gelen radikal değişimlerin ve Rusya'da yaşanan ekonomik ve siyasi reformların, iki ülke arasındaki mevcut tabuların yıkılmasına ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine ve hatta derinleştirilmesine olanak sağlayacak faktörler olduğuna inanmaktadır. Bu bakış açısından dolayı, Türkiye, Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Çünkü Türk diplomatlarına göre, karşılıklı güvene ve dostluğa dayalı iyi komşuluk ilişkileri, hem karşılıklı çıkarların gözetilmesine, hem de bölgede barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasına olumlu yönde etki yapacaktır.[6]

Rusya ile enerji, savunma, ticaret ve ekonomi sahalarında yakın ilişkiler içerisinde bulunmayı arzulayan Türkiye, bu ülkeyi kendi milli güvenliği ve toprak bütünlüğü açısından tehdit olarak algılamaktan vazgeçti.[7] Soğuk Savaş döneminde Türkiye için en önemli tehdit, Sovyet askeri yapısı ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından desteklenen ve Türkiye'de faaliyet gösteren sol menşeli terörist gruplar idi. Çünkü her iki tehdit grubu, Türkiye'nin milli güvenliğini veya diğer bir ifadeyle milli birliğini, toprak bütünlüğünü ve anayasal yapısını ve ayrıca iktisadi ve sosyal gelişimini engelleyen faktörler olarak görülüyordu. Fakat yeni dünya şartlarında, artık Türkiye için asıl tehdit, Rus askeri gücünden ziyade, etnik milliyetçilik, etnik temele dayalı ayrımcılık, dini fanatiklik ve uluslararası terörizm kavramlarıydı.[8] Bu yaklaşım ikili ilişkilerin önündeki en büyük engelin kalkması anlamına gelmektedir.

---

4) T.C. Dışişleri Bakanlığı, 'Turkish Foreign Policy', http://www.mfa.gov.tr/grupg/gb/default.htm, ss.1–7. 23 Ağustos 2000; Z. Khalilzad, Ian O. Lesser ve F. Stephen Larrabe, '*Türk – Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*', Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, s.24.

5) T.C. Başbakanlık, 'DSP–MHP–ANAP Koalisyon Protokolü (Türkiye Cumhuriyeti 57. Hükümeti Protokolü)', http://www.basbakanlik.gov.tr/bakanlarkurulu/57/protokol57.html, 5 Haziran 2001.

6) T.C. Dışişleri Bakanlığı, '*Turkish–Russian Relations*', http://www.mfa.gov.tr/grupa/ae/russian.htm, ss. 1– 8. 4 Haziran 2001.

7) Duygu Bazoğlu Sezer, 'Turkish – Russian Relations A Decade Later: From Adversity to Managed Competition', *Perceptions: Journal of International Affairs*, Cilt.VI, Sayı.1, Mart– Mayıs 2001, ss.1–12.

8) Şadi Ergüvenç, 'Turkey's Security Perceptions', *Perceptions: Journal of International Affairs*, Cilt.III, Sayı.2, Haziran–Ağustos 1998, s.1–6; Duygu Bazoğlu Sezer, 'From Hegemony to Pluralism: The Changing Politics of the Black Sea', *SAIS Review*, Cilt.17, Kış/Bahar 1997, ss.1–30; T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Turkish–Russian Relations*, s.1–8, 4 Haziran 2001.

Rusya açısından da durum pek farklı değildi. Rusya bir yandan eski Sovyetler Birliği devletlerini kendi etrafında bir araya getirmeye çalışırken, diğer yandan da yaşadığı ekonomik ve sosyal sıkıntıları aşmak için komşu devletlerle ikili siyasi, ticari, enerji ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır.[9] Özellikle 1998 yılında yaşanan krizin ardından, yolsuzluk ve rüşvet suçlamaları nedeniyle uluslararası finans kuruluşlarından destek göremeyen Rusya,[10] dış politikasında önceliği ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine verdi. Türkiye ile ilişkilerini de bu çerçevede değerlendiren Rus yetkililer, Türkiye'nin, Rusya'nın geleneksel ve önemli ortağı olduğunu ifade ederek, ikili ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyine çıkarılmasını istediler.[11] Pratikte ise Rusya, Türkiye'nin acil ihtiyaç duyduğu doğal gaz ihtiyacını karşılamayı, karşılıklı ticari ilişkilerin arttırılmasını ve savunma gücünü arttırmak amacıyla alınacak helikopter ve tank ihalelerinin Rus firmaları tarafından üstlenilmesini arzu etmektedir. Bu sektörlerden elde edilecek gelirler ise Rusya'nın ekonomik kalkınmasına önemli derecede katkı yapacaktır.

Siyasi İlişkilerin Seyri

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye ile Rusya arasında ilk resmi temas 20–22 Ocak 1992 yılında Türk Dışişleri eski Bakanı Hikmet Çetin'in Moskova'yı ziyaret etmesiyle başladı. Bu ziyaretin ardından Rusya Dışişleri eski Bakanı Andrey Kozirev, Ankara'ya geldi ve ardından Çetin yeniden Rusya'yı ziyaret etti. 25–26 Mayıs 1993 tarihinde Moskova'ya giden dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, iki ülke arasında ilişkilerin hukuki temelini oluşturan "iki ülke arasındaki ilişkilerin temel prensipleri hakkındaki sözleşmeyi" imzaladı. Rusya eski Devlet Başkanı Boris Yeltsin de aynı yıl Haziran ayında İstanbul'da gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin toplantısına katıldı. Eylül 1993 tarihinde Moskova'yı ziyaret eden Türkiye eski Başbakanı Tansu Çiller, endüstri, yüksek teknoloji transferi, enerji ve taşımacılık konularına ilişkin Türk–Rus Ortak Çalışma Grupları'nın kurulmasını öngören anlaşmayı imzaladı.

Hükümetlerarası temaslara ilave olarak, dönemin Meclis Başkanı Mustafa Kalemli de 1996 yılında Rusya'yı ziyaret ederek, iki ülke parlamentoları arasında işbirliğini öngören anlaşmaya imza attı. Daha sonraki yıllarda da bu temaslar sürdü: 1996 yılında eski Başbakan Demirel, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri eski Bakanı Çiller, 1997 yılında Rusya eski Başbakanı Viktor Çernomirdin ve son olarak 4–6 Kasım 1999 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit.

Ecevit'in Rusya'daki temasları sırasında, Devlet Başkanı Vladimir Putin, Duma Başkanı ve Komünist Partisi lideri Genadi Sleznyov ve Moskova Belediye Başkanı

9) James Sherr, *What We Know About Putin's Plans*, s.1.
10) Michael Lelyveld, 'Turkey: Ankara Enjoys Growing Influence', *RFE / RL*, 18 Ocak 2000, ss.1–2.
11) Kubilay Kultigin, 'Turkey and Russia: A Strategic Partnership', *Central Asia / Caucasus Analyst*, 31 Ocak 2001, ss.1–2.

Yuri Lujkov ile biraraya geldi. Her iki ülkenin liderleri, ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olacak önemli dökümanlara imza attılar. Bu dökümanlar şunlardır: Diplomatik Pasaport için vize isteminin kaldırılması, veterinerlik sahasında işbirliği, istihbarat konusunda işbirliğine ilişkin protokol ve son olarak Ortak Ekonomik Komisyon'a ilişkin protokol. Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi konusunda siyasi iradelerini ortaya koyan liderler, aynı zamanda iki ülke arasında önemli sorun teşkil eden terörizm meselesine değinerek, birbirlerine güvence verdiler. Terörizmi kınayan iki ülke liderleri, terörizme karşı mücadelede işbirliği yapma konusunda ortak deklarasyon imzaladılar. Böylece Türkiye, Çeçenler'e destek vermeyeceğini ifade ederek, Çeçenistan sorununun, Rusya'nın iç meselesi olduğunu ve bu sorunun Rusya'nın toprak bütünlüğünü koruyacak şekilde, barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması gerektiğini beyan etti. Rusya ise bu garantinin karşılığında PKK terörist grubuna destek vermeyeceğini belirtti.[12]

Başbakan Ecevit'in ziyaretinin ardından Rusya Başbakanı Mihail Kasyanov, beraberinde Enerji Bakanı Gavrin, Kamu Malları Bakanı ve Ortak Ekonomik Komisyon eşbaşkanı Gazuzilin ve Endüstri, Bilim ve Teknoloji Bakanı Dondukov ile birlikte, Ankara'ya geldi. Mavi Akım projesine ilişkin Ekim 2000 tarihine kadar gerçekleştirilen çalışmaları inceleyen Kasyanov, Türk işadamları ile biraraya gelerek, karşılıklı ticari ilişkilerin arttırılması konusunu tartıştı. Ziyaret esnasında, Türk ve Rus yetkililer, Ortak Ekonomik Konsey, taşımacılık sahasında işbirliği ve savunma sanayinde işbirliği üzerine Ortak Komisyonu'nun kurulmasını öngören protokoller imzaladı.[13]

Bu karşılıklı ziyaretler neticesinde, Türk ve Rus yetkililer, ticaret, enerji, savunma ve siyasi sahalarda işbirliğinin geliştirilmesine yönelik iradelerini ortaya koydular ve karşılıklı ilişkilerin hukuki çerçevelerini belirlediler. Yapılan siyasi ziyaretler sırasında imzalanan anlaşmalarla, Türkiye ve Rusya, ikili ilişkilerden beklentilerini hayata geçirmeye gayret ettiler.

---

12) *Xinhua*, 3 Kasım 1999. Çeçenistan konusunda Türk resmi makamları temkinli tutum sergilese de, Türk vatandaşlarının bu konuya duyarlı yaklaşımları, Rus yetkilileri tedirgin etmektedir. Ayrıca Türkiye, sivillere karşı gerçekleştirdiği insanlık dışı davranışlardan ötürü Rusya'yı eleştirmektedir. Öte yandan Rusya'da doğrudan Kürt Milliyetçi grupların Rus topraklarında toplantılar yapmasına izin vermekteydi. Hatta Suriye'den ayrılan PKK lideri Abdullah Öcalan, Moskova yakınlarındaki bir köye sığınmıştı. Kasım 1994 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nda bir Kürt Örgütleri Konfederasyonu kurulmasına izin verirken, Ekim 1995'te ise Sürgündeki sözde Kürt Parlamentosu'nun üçüncü toplantısı Rus Parlamentosu Duma'ya bağlı bir binada gerçekleştirildi. Z. Khalilzad, Ian O. Lesser ve F. Stephen Larrabe, *Türk–Batı İlişkilerinin Geleceği*, ss.25–26. Türkiye'nin Çeçen savaşından memnun olduğu yönünde görüşlerde bulunmaktadır. Çünkü Türkiye'ye göre Çeçen savaşının sürmesi, Rusya üzerinden geçecek hatların güvenliğini tehdit etmekte ve inşasının önünü kesmektedir. Aslında bu tür iddialar haklı bir yaklaşım değildir. Çünkü Rusya, Çeçenistan'ı bypass eden boru hattı inşa ederek, bu hattan sevkiyatı gerçekleştirmektedir.

13) T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Turkish–Russian Relations*, ss.1–8; *Itar – Tass*, 4 Kasım 1999; *Itar – Tass*, 2 Kasım 1999.

Ticari İlişkiler

1991 yılında Rusya'nın serbest piyasa ekonomisini benimsemesi ve bu yönde kararlı adımlar atması, iki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Tablo 1: Türkiye – Rusya arasındaki Dış Ticaret Verileri
(.000 ABD doları)

		Değişim		Değişim			Deşiğim
Yıllar	İhracat	%	İthalat	%	Denge	Hacim	%
1992	438.407		1.040.402		-601.995	1.478.809	
1993	499.032	14	1.542.363	48	-1.043.331	2.041.395	38
1994	820.113	64	1.045.387	-32	-225.274	1.865.500	-9
1995	1.238.226	51	2.082.352	99	-844.126	3.320.578	78
1996	1.493.682	21	1.900.235	-9	-406.553	3.393.917	2
1997	2.056.542	38	2.174.258	14	-117.716	4.230.800	25
1998	1.347.533	-34	2.154.994	-1	-807.461	3.502.527	-17
1999	586.589	-56	2.371.856	10	-1.785.367	2.958.445	-15

*Kaynak: T. C. Dışişleri Bakanlığı Moskova Büyükelçiliği'ne ait web sayfası, http://www.turkishline.ru/embassy/rus_tek.html, ss. 1 – 4. * 2000 yılında, Rusya'nın Türkiye'ye ihracının 2.4 milyar dolar olarak gerçekleşmesi düşünülmektedir. The Russia Journal, cilt 8, sayı 101, 3 Mart 2001.*

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, 1998 mali krizine kadar Rusya ile kayıt içi dış ticaret hacmi sürekli artış göstermektedir. Ancak 1998 yılında sonra ihracatımız düşürken, ithalatımız (doğal gaza duyulan ihtiyaçtan ötürü) artış yönünde seyretmiştir. Bu rakamlara göre, Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticarette sürekli Türkiye eski konumda görünse de aslında bavul ticareti sayesinde Türkiye avantajlı durumdadır. 1991–1996 yılında Rus işadamlarının bavul ticareti kanalıyla Türkiye'den ithal ettikleri malın tutarı yıllık 6 ila 10 milyar dolar arasındadır.[14] 1998 yılından sonra bavul ticaretinde azalma görülse de, 2000 yılından itibaren bu ticaretin hareketlilik kazandığı gözlenmektedir.

14) Rus yetkililere gore, bavul ticaretinin toplam tutarı 11 milyar dolar civarında ve bu rakamın 2 ila 2.5 milyar doları Türkiye'ye gelen Rus işadamları tarafından gerçekleştirilmektedir. http://www.turkishline.ru/embassy/rus_tek.html. 10 Haziran 2001.

Türkiye, Rusya'ya şu mamulleri ihraç etmektedir: İç çamaşırı, deri mamulleri, plastik çanta ve torba, çiklet, tişört, örme giyim eşyaları, ekmek, makarna, bisküvi, ayakkabı, motorlu araçlar, sabun ve deterjan, sebze ve meyva. İthalat kalemleri de şunlardır: doğal gaz, demir çelik hurda ve döküntü, taşkömürü, çelik haddelenmiş kütükler, petrol ve bitümenli mineral yağlar, demir-alaşımsız çelikten yarı mamuller ve ham petrol. Rus firmaları, 2001 yılı itibarıyle, elektrik malzemeleri, fındık ve diğer kuruyemişler, polimer film, cam, cam lifleri, reçine, PVC pencere elemanları, alüminyum satıh boyaları ve konsantre meyva suları ithal; kereste, çam fıstığı yağı, petrol yan sanayi ürünleri ve tıbbi ekipman, kok kömürü, organik gübre, yılan zehiri, çeşitli kimyasal ürünleri de ihraç etmeyi istemektedirler.[15]

Rusya'da yerleşik 458 Türk firması, 22 farklı sektörde faaliyet göstermektedir.

Tablo 2: Sektörler açısında Türk firmalarının sayıları

Sektör	Firma sayısı	Sektör	Firma sayısı
Ambalaj	23	Makina	18
Ayakkabı	10	Kimya	14
Birlik ve Vakıf	14	Elektrik - Elektronik	14
Danışmanlık	13	Finans ve Bankacı.	6
Dayanıklı Tük. Mal.	7	Gıda ve İçecek	34
Deri	18	Havayolları	5
Dış Ticaret	29	Turizm	55
Nakliyat	10	Tekstil	54
Mobilya	16	Otomotiv	17
Medya	7	İnşaat Malz.	33
İnşaat	55	İlaç	6

Kaynak: Rusya–Türkiye İşadamları Derneği'nin resmi web sayfası, http://www.turkishline.ru/turkce/t_linesub.html, 10 Haziran 2001.

İki ülke arasında ticari ilişkilerin arttırılması yönünde oldukça uygun zeminin ve anlayışın bulunmasına rağmen, halen daha dış ticaret hacmi liderlerin istediği

15) T.C. Dışişleri Bakanlığı Moskova Büyükelçiliği resmi web sayfası. http://www.turkishline.ru/embassy/arhiveimp/06_06_2001.html ve http://www.turkishline.ru/embassy/arhive-exp/06_06_2001.html.

düzeyde seyretmemektedir. Türkiye'nin 1999 yılında Rusya'nın dış ticaretindeki payı yüzde 2.2 iken, yaşanan ekonomik kriz nedeniyle bu rakam yüzde 1 dolaylarına inmiştir. Doğal gaz ihraç etmesine rağmen, Rusya'nın Türkiye'nin ithalatındaki yüzdesi sadece 5.8 civarındadır. Özellikle her iki ülkenin son dönemlerde yaşadığı ekonomik ve mali krizler bu sonucun ortaya çıkmasına vesile olmuştur.[16]

Fakat ticari ilişkilerin geliştirilmesi için önemli potansiyel bulunmaktadır. Türk firmaları hizmet sektöründe ve temel tüketim mallarının ihracı konusunda avantajlı durumdadır. Rusya açısından da, Türkiye, enerji kaynaklarını ihraç edebileceği önemli bir pazardır. Türk ve Rus liderler, dış ticaret hacminin 10 milyar dolar civarına çıkarılması konusunda görüş birliğine vardılar. Hatta bu amaçla Kasım 2000 yılında İstanbul'da uluslararası fuar açılmış ve 300 dolayında Rus firması fuara iştirak ederek, Türk firmaları ile ortak ticari faaliyet içerisine girmek istediklerini gösterdiler.[17]

Ayrıca Rus turistler de Karadeniz'e benzerliğinden ötürü Antalya ilini tatillerini geçirmek için tercih ediyor. Bu nedenle her beş Rus vatandaşından birisi Türkiye'yi ziyaret ediyor.[18]

Savunma Sanayi

Bütçe gelirlerinin ikinci büyük kalemini oluşturan silah sanayisini modernize etmeye çalışan Rusya, askeri savunma yapısını güçlendirmeyi hedefleyen Türkiye'nin ilan ettiği yeni silah alım ihalelerine gözünü dikti. Rusya bu açıdan Türkiye'yi önemli bir silah alıcısı olarak görmektedir. Çünkü Türkiye önümüzdeki 25 yıllık dönemde 150 milyar dolar tutarında yeni silah sistemleri almayı planlamaktadır. Rusya, öncelikle 4 milyar dolar tutarındaki saldırı helikopterlerinin alımına ilişkin ihaleyi, Rus–İsrail ortak konsorsiyumunun kazanmasını istemektedir. Bu ihaleyi alabilmek için Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın isteklerine uygun iyi şartlar ileri süren Rus yetkililer, gerek Devlet Başkanlığı ve gerekse Başbakanlık düzeyinde lobi faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu ihaleyi kazanmaları halinde Rusya silah satışından elde ettiği gelirleri yüzde 100 oranında arttıracaktır.[19] İkinci olarak Rusya 7.1 milyar dolar tutarında 1000 tank alımına ilişkin ihaleye katıldı.[20]

Silah ihalelerine ilave olarak, Türkiye ve Rusya, güvenlik ve terörizm konularında da işbirliği yapmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Savunma İşbirliği Komisyonu'nun kurulmasına karar verdiler. Bu komisyonun temel görevi, Rusya'nın Türkiye'ye muhtemel silah satışlarını incelemek ve silah satışına ilişkin ye-

16) T. C. Dışişleri Bakanlığı Moskova Büyükelçiliği'nin resmi web sayfası. http://www.turkishline.ru/embassy/rus_tek.html. 11 Haziran 2001.
17) *The Russia Journal*, Cilt.46, Sayı.89, 25 Kasım 2000.
18) *The Russia Journal*, Cilt46, Sayı.89, 25 Kasım 2000.
19) Rusya 2000 yılında 4.3 milyar dolarlık silah satışı gerçekleştirdi. *Russia Today*, Cilt.9, Sayı.52, 13 Mart 2000.
20) *Russia Today*, Cilt.9, Sayı.52, 13 Mart 2000.

ni yaklaşımları belirlemek. Terörizme karşı istihbarat işbirliği anlaşması imzalayan taraflar, PKK terörist grubunun Rusya'daki, Çeçenler'in Türkiye'deki faaliyetleri hakkında karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmayı kabul ettiler. 12 Nisan 2000 tarihinde taraflar, Karadeniz'in deniz alanlarına ilişkin işbirliği anlaşmasını da imzaladılar. İmzalanan anlaşmaya göre, taraflar, Karadeniz'de teröristlerin gerçekleştireceği faaliyetlere karşı ortak mücadele etmeyi kabul ettiler.[21] Bu amaçla acil müdahale gücünün kurulmasına karar verdiler.

Doğal Gaz Alımı

Doğal gaz tüketimi konusunda, Türkiye'nin Sibirya ve Hazar enerji havzasına bağımlılığı her geçen gün artış göstermektedir. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın resmi verilerine göre, Türkiye'nin enerji ihtiyacı yıllık yüzde sekiz oranında artmaktadır. Bu veriye göre, 1999 yılında 12.8 milyar metreküp doğal gaz tüketen Türkiye'nin, 2010 yılında 52 milyar metküp ve 2020 yılında da 83 milyar metreküp doğal gaz tüketmesi tahmin edilmektedir.[22] Enerji politikasını, çeşitlendirilmiş, güvenilir ve maliyet açısından uygun kaynaklar bulmaya dayandıran Türkiye, artan enerji ihtiyacını önümüzdeki dönemde beş farklı ülkeden karşılamayı düşünmektedir: Rusya, Cezayir, Nijerya, İran ve Türkmenistan. Bu devletler ile yapılan anlaşmalar sonucunda, Türkiye, 2004 yılı itibarıyla yıllık 61.2 milyar metreküp doğal gaz alımını garantiledi.[23] Ancak bu anlaşmalar Türkiye'nin 2020 yılında ihtiyaç duyacağı enerji miktarını karşılayamamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin farklı kaynaklardan doğal gaz alımları yapması gerekecektir. Bu düşünce ışığında, Türkiye, mevcut anlaşmalara ilave olarak, Azerbaycan, Mısır, Cezayir, Yemen, Irak ve Balkan devletlerinden de doğal gaz almayı düşünmektedir.

21) Kubilay Kultigin, *Turkey and Russia: A Strategic Partnership*, ss.1–2; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 'Agreement between the government of Turkey and government of Russian Federation on cooperation in Maritime Areas in Black Sea', Sayı.54, 14 Nisan 2000, http://www.mfa.gov.tr/grupb/ba/baa20/april/default.htm. *Russia Today*, Cilt.9, Sayı.52, 13 Mart 2000.

22) T.C. Dışişleri Bakanlığı, 'Turkish Energy Policy', http://www.mfa.gov.tr/grupa/an/policy.htm, ss.1–4; T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 'Doğal Gaz Çalışmaları', http://www.enerji.gov.tr/botas.htm, ss.1–5 ve 'Türkiye Genel Enerji Durumu', http://www.enerji.gov.tr/Enerji.html, ss.1–3, 6 Haziran 2001.

23) T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Doğal Gaz Çalışmaları*, ss.1–5.

Tablo 3: Doğal Gaz / LNG Alım Satım Anlaşmaları

Mevcut Anlaşmalar	Miktar (Milyar m3/yıl)	İmza Tarihi	Süre (Yıl)	Durum
Rusya (Batı)	6	Şubat 1986	25	Devrede
Rusya (Batı)	16	Aralık 1997	25	Devrede
Rusya (Mavi Akım)	8	Şubat 1998	23	2001
Cezayir (LNG)	4	Nisan 1988	20	Devrede
Nijerya (LNG)	1.2	Kasım 1995	20	Devrede
İran	10	Ağustos 1996	25	2001
Türkmenistan	16	Mayıs 1999	30	2002 - 2004
Toplam	61.2			

Kaynak: T. C. Enerji Bakanlığı, http://www.enerji.gov.tr/botas.htm, s.3.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, Türkiye, doğal gaz ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla, Rusya ile ilk anlaşmasını Şubat 1986 yılında imzaladı. Yıllık 6 milyar metreküp doğal gaz alımını öngören anlaşma çerçevesinde, Rusya, Ukrayna ve Bulgaristan üzerinden doğal gaz sevkiyatı yapmaktadır. 1997 yılında imzalanan anlaşmayla Rusya, aynı güzergahı kullanarak, yıllık ilave 16 milyar metreküp doğal gaz göndermeye başladı. Bu güzergaha ilave olarak, Şubat 1998 yılında imzalanan anlaşmayla, Karadeniz'in altından inşa edilecek Mavi Akım projesiyle, Türkiye'nin Samsun iline yıllık ek 8 milyar metreküp doğal gazın sevk edilmesi kabul edildi. Mavi Akım güzergahının faaliyete geçmesi halinde, Rusya, Türkiye'nin 2010 yılında ihtiyaç duyduğu doğal gazın, yaklaşık yüzde 50'sini karşılayacak.[24]

24) Ancak bu noktada karşımıza farklı rakamlar ve sonuçlar çıkmaktadır. Çünkü Dünya Bankası uzmanları da dahil olmak üzere, Batılı uzman kuruluşlar, Türkiye'nin mevcut ekonomik krizden ötürü, 2010 yılında yıllık 30 milyar metreküp doğal gaza ihtiyaç duyacağını tahmin etmektedir. Bu durumda Rus doğal gazı, Türkiye'nin tüm ihtiyacını karşılayacak ve böylece Türkiye tümüyle Rusya'ya bağımlı hale gelecektir. Ancak Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın hemen hemen her ile doğal gaz satışı yapmasına ilişkin projeler düşünülürse, ithal edilen doğal gazın tamamının kullanımı, mevcut ekonomik krize rağmen mümkün görünmektedir. Daha detaylı bilgi için bakınız T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Doğal Gaz Çalışmaları*, ss.1–5. Ferruh Demirmen isimli petrol danışmanı ise Türkiye'nin 2010 yılında yaklaşık 107 milyar metreküp doğal gaz alımını hedeflediğini iddia etmektedir. Ancak Türkiye'nin bu miktara neden ihtiyaç duyduğu veya hangi kurumun böyle bir hesabı yaptığı yönünde açıklama bulunmamaktadır. Daha detaylı bilgi için bakınız Michael Lelyveld, 'Turkey: Plans made for massive gas purchases', *RFE / RL*, 14 Ağustos 2000, ss.1–2.

Bölge Politikaları açısından İlişkilerin Analizi

İkili ilişkiler, siyaset, ticaret, savunma ve enerji sahalarında sürekli ilerleme gösterse de, her iki ülkenin Avrasya ve Hazar enerji havzasına ilişkin bölge politikaları sürekli çatışmaktadır. Her iki devlet, Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sunulması, bölge devletlerinin uluslararası sistemdeki yeni yeri ve Kafkas'larda istikrar konularında birbirine rakip politikalar takip ettikleri şüphe götürmez bir olgudur.

Avrasya Bölgesine İlişkin Türkiye ve Rusya'nın Rol Anlayışları ve Beklentileri

Her iki ülke arasında yaşanan rekabetin temel sebebi, Türk ve Rus yetkililerin aynı bölge üzerinde birbirine benzer beklentiler içerisinde bulunmaları ve beklentilere uygun politikalar üretmeleridir.

Türk yetkililere göre, Türkiye, Avrasya bölgesinin ortaya çıkardığı yeni fırsatlardan ötürü, global devlet anlayışıyla hareket etmek zorundadır. Bu nedenle Türkiye, Orta Asya ve Kafkas devletleri için, demokrasi, insan hakları, laiklik ve serbest piyasa gibi mevcut uluslararası sisteme hakim kavramları, kendi ülkelerine yerleştirmeleri amacıyla örnek alabilecekleri uygun bir ülkedir. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde, Avrupa'dan Asya'nın merkezine kadar olan bölgede (diğer bir ifadeyle Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar olan sahada) eskiye nazaran daha fazla jeo-stratejik ve jeo-politik öneme sahiptir ve Türkiye'nin jeo-stratejik etkisi bu devletler üzerinde her geçen gün artmaktadır. Böylece Türkiye, Rusya'yı bu bölgelerde dengede tutmaktadır. Hatta emekli Türk askeri yetkilisi Nezihi Çakar, bu bölgeyi Türkiye'nin çevresi (periphery) olarak nitelendirmektedir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'e göre, Türkiye, Avrasya'nın stratejik merkezi haline gelecektir.[25]

Bu beklentilerin hayata geçirilmesi için, Türk yetkililer, Hazar enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden dünya piyasalarına sunulmasını istemektedirler. Boru hatları sayesinde bu ülkeler arasında ekonomik işbirliği artacaktır ve ardından da bu devletler dünya sistemine entegre olacaklardır. Bu ülkelerin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine büyük önem veren Türkiye, iktisadi açıdan yeniden yapılanmalarına ve kalkınmalarına ve aynı zamanda bölgede istikrarın ve güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmaya hazırdır.[26]

Türkiye, bölge üzerine takip ettiği politikalarından ötürü, Rusya'yı doğrudan

25) Nezihi Çakar, 'A Strategic Overview of Turkey', *Perceptions: Journal of International Affairs*, Haziran – Ağustos 1998, Cilt.III, Sayı.2, ss.1–6; Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 'Turkey and the World' isimli kitap için yazdığı önsöz, www.mfa.gov.tr, ss.1–2; İsmail Cem, 'Turkey: Setting Sail to the 21st Century', *Perceptions: Journal of International Affairs*, Eylül–Kasım 1997, Cilt.2, Sayı.3, ss.1–5; Mensur Akgün, 'Türkiye'den Bakarak Türk–Rus İlişkileri', Alaeddin Yalçınkaya (Der.), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1998, ss.215–222.

26) İsmail Cem, *Turkey: Setting Sail to the 21st Century*, ss.3–5.

karşısına alan bir siyasi rekabet içerisine girdi. Türkiye, Rusya'yı doğal jeo-politik rakip olarak görmektedir. Türkiye'nin hedefi, özellikle Baku–Ceyhan petrol ve Trans–Hazar doğal gaz hatlarının inşasını tamamlayarak, Rusya'nın bölge üzerindeki hakimiyetini ortadan kaldırmak (veya azından azaltmak) ve kendi etki sahasını genişletmektir.[27]

1991–1992 yıllarında Orta Asya devletlerini kendi kaderleriyle başbaşa bırakarak, kendisini Batı topluluğunun bir parçası olarak gören Rusya, 1993 yılından itibaren, Hazar enerji havzasının akıbeti konusunda Türkiye ile siyasi rekabete girdi. Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş döneminde oynadığı rolü oynamaya hazırlanan Rusya, artık kendisini Avrasya ülkesi olarak tanımlamaktadır.[28] L. Klepatskii, Rusya'yı şu cümleyle ifade etmektedir: "Avrupa düşünce yapısına sahip, Avrasya'da toprakları bulunan, çok milletli bir devlet". Hatta Rusya, bu özelliğinden ötürü, 21. yüzyılda şekillenecek çok kutuplu dünya düzeninde, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin üyesi olduğu bir siyasi blokta lider olmayı arzulamaktadır.[29]

Yaşadığı mali krizden dolayı kendi kaynaklarını kullanarak ekonomisini düzlüğe çıkarmak istemesinden ötürü, Rusya, komşu ülkeler ve eski Sovyet Cumhuriyetleri ile enerji ve ticaret sahalarında ilişkilerini arttırmayı istemektedir. Çevre devletler ile sıkı işbirliği içerisine giren, uluslararası petrol projelerinde yeralan ve taşımacılık altyapısını güçlendiren Rusya, Avrupa – Atlantik ve Asya – Pasifik bölgeleri arasında iletişimi ve yakınlaşmayı sağlayan merkezi ülke rolü oynamayı arzu etmektedir. Bu rolüyle Rusya, Asya, Avrupa ve Amerika kıtaları arasında "kavşak ülke (merkez) rolü" oynayabilir.[30]

Rus yetkililere göre, Türkiye, bu hedeflerin önündeki en büyük tehdit. Rus yetkililer, üç konuda Türkiye'yi kendilerine düşman (tehdit) olarak görmektedir:

1- Türkiye, model ülke rolüyle, aslında Rusya'nın eski arka bahçesinde meydana gelen boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Türkiye, kuracağı stratejik etki sahasıyla, Rusya'nın bölge üzerindeki çıkarlarını zedeleyecektir.

2- Tarihsel, kültürel, dinsel ve dilsel bağlarını kullanan Türkiye, Pan–Türkist emellerini gerçekleştirebilir ve Rusya'nın çevresinde ve hatta Rusya topraklarında yaşayan Türkleri de dahil ederek, bir Türk İmparatorluğu veya Birleşik Türk Devletleri kurabilir. Bu durum, hem Rusya'nın yanı başında Türk–İslam sentezi üzerine kurulmuş bir tehlikenin doğmasına ve hem de Rusya'nın daha fazla toprak kaybederek, kuzeye çekilmesine sebep olabilir.

3- Türkiye kanalıyla NATO ve dolayısıyla Amerikan askerlerinin bölgeye sızması. Özellikle NATO'nun Barış için Ortaklık programı adı altında bölge

27) Mensur Akgün, *Türkiye'den bakarak*, ss.215–222.

28) Rus Dışişleri Bakanı Igor Ivanov'un Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bakanlar Konseyi'nin 3. Toplantısında yaptığı konuşma metni, www.ln.mid.ru, 20 Ekim 2000, Sayı.1107, ss.1–2.

29) L. Klepatskii, 'Foreign Policy Dilemmas of Russia', *International Affairs*, Cilt.46, Sayı.5, 2000, ss.79-87.

30) 'Foreign Policy Concept of the Russian Federation', *International Affairs*, Cilt.46, Sayı.5, 2000, ss.1–14.

devletleriyle askeri ve savunma sahalarında işbirliği yapması, Rusya'nın bölgedeki askeri varlığının kalış sebebini ortadan kaldıracak ve daha sonra da bölge üzerindeki askeri etkisini kaybedecektir.[31]

Bu nedenlerden ötürü, Türkiye ve Rusya, Hazar enerji havzasında, Orta Asya ve Kafkas bölgelerinde birbirlerine zıt politikalar gütmekte, birbirlerinin etki alanlarını zayıflatmaya ve hatta ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar.

Hazar Enerji Havzası Politikaları

Türkiye ve Rusya arasındaki asıl rekabet sahası, Hazar enerji kaynaklarının hangi güzergah üzerinden dünya piyasalarına sunulacağı konusudur. Hazar enerji havzasını, "İkinci Kuzey Denizi" olarak nitelendiren Türkiye, Rusya'nın etki sahasını zayıflatacağı ve kendi siyasi nüfuzunu arttıracağı düşüncesiyle, Amerikan yönetiminin de destek verdiği doğu–batı enerji koridorunun ana güzergah olmasını istemektedir. Türkiye bu hattın gerçekleşmesi halinde hem Rusya'nın kontrolü olmaksızın bölge kaynaklarını kendi iç ihtiyacı için kullanmayı hem de Soğuk Savaş sonrası dönemde enerji köprüsü haline gelmeyi düşünmektedir. Bu nedenle Türkiye, Türkmenistan–Iran–Türkiye– Avrupa devletleri doğal gaz, Trans-Hazar doğal gaz, Azerbaycan–Türkiye–Avrupa Birliği doğal gaz ve son olarak Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan petrollerini taşıyacak Baku-Ceyhan petrol boru hatlarının inşası için uluslararası arenada yoğun çaba harcamaktadır.[32]

Bu noktada Türkiye'yi endişeye sevkeden konuların başında, Rusya'nın kuzey hattından daha fazla petrol sevketme isteği ve Rus yetkililerce bölge enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sunulmasında, Boğazların, en uygun geçiş güzergahı olarak görülmesi. Hazar enerji kaynaklarının tankerler aracılığıyla Boğazlar'dan taşınması, İstanbul ve Istanbul halkı için büyük tehlike anlamına gelmektedir. Her geçen gün Boğazlar'da tanker kazalarının arttığı gözlenmektedir.

Hazar enerji kaynaklarının sevki konusunda, son zamanlarda Rusya, Türkiye'den daha faal politika yürütmektedir. Türkiye'nin son iki yıldır ekonomik ve finansal sıkıntı yaşaması ve George W. Bush yönetiminin halen daha Hazar politikasını netleştirememesi, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e yeni fırsatlar verdi. Mart 2000 yılından bu yana kararlı politikalar güden Putin, Hazar enerji kaynaklarının Batı ve Doğu pazarlarına ihraç edilmesinde köprü rolü oynamayı arzu etmektedir. Eskiye nazaran daha fazla işbirlikçi ve bölgenin gerçeklerine uygun politikalar izleyen Rusya, uluslararası petrol şirketleriyle işbirliği içerisine girerek, uluslararası boru hatlarının en kısa sürede Rusya topraklarından geçecek şekilde inşa edilmesi ve mevcut hatlarında tamir edilerek, kapasitelerinin arttırılması için yoğun çaba harcamaktadır.

31) Daha detaylı bilgi için bakınız Duygu Sezer Bazoğlu, *From Hegemony to Pluralism*, s.9–14; Dimitri Trenin, 'Russia and Turkey: A Cure for Schizophrenia', *Perceptions: Journal of International Affairs*, Haziran–Agustos 1997, Cilt.II, Sayı.2, ss.1–5.

32) T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Turkish Energy Policy*, ss.1–4.

Rusya'nın yeni politikasının en temel özelliği, doğu–batı enerji koridorunun temel taşları olan Baku–Ceyhan petrol ve Trans-Hazar doğal gaz hatlarını siyasi ve hukuki araçlar kullanarak engellemek yerine, tam tersine petrol savaşına ticari mentaliteyle dahil olarak, bu güzergahların gerçekleşmesini engelleyecek, yeni boru hatları projelerini hazırlamak, en kısa zamanda bu projelerin inşasını tamamlamak ve Orta Asya ve Kafkas devletlerine enerji kaynaklarını ihraç edebilecekleri yeni imkanlar sunmak. Bu sayede bir yandan enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sevkiyatında avantaj yakalamayı, öte yandan da mevcut doğu–batı projelerinin kısa ve orta vadede gerçekleşmesini önlemeyi düşünmektedir.

Rusya, Orta Asya ve Kafkas devletlerinin enerji sevkiyatından elde edecekleri gelirlere duydukları ihtiyacı karşılayarak, hem bu devletlerin satabileceği enerji kaynaklarının maksimum miktarını kendi kontrolünde tutacak, hem de dünya enerji sektöründeki etkin konumunu muhafaza edebilecektir.

Ancak yeni yaklaşım, Rusya'nın Hazar enerji kaynaklarının sadece kuzey hattından geçmesi gerektiği yönündeki politikasından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Rusya, tam tersine bu hattın, tek geçerli hat olduğunu gösterecek somut adımlar atmaktadır. Bu hedefini gerçekleştirmek için, Rusya son dönemde yoğun çaba harcamaktadır. Öncelikle Orta Asya devletleri –Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan– ve Azerbaycan ile işbirliğini arttırdı. Hazar enerji kaynaklarının, Balkan ülkelerine, Türkiye'ye, Avrupa ve Çin'e sevkedilmesi için yeni çok taraflı projeler hazırladı.[33]

Bu projeler içerisinde Rusya, en çok Mavi Akım projesine önem vermektedir. Çünkü Rus Gazprom firması, Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacını karşılamanın yanısıra, Türkiye kanalıyla Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin enerji ihtiyaçlarını karşılamayı hesaplamaktadır. Bu nedenle Mavi Akım projesinin kapasitesini ileriki dönemlerde yıllık 30 ila 50 milyar metreküpe çıkarmayı planlıyor. Özellikle Orta Asya ülkelerinden alınacak doğal gaz, bu hat kanalıyla dünya piyasalarına sunulacak. Gazprom yetkilileri, Mavi Akım projesini, İran ve Türkmenistan hatlarından önce inşa ederek, bu hatların önünü kesmeyi de arzu etmektedir. Böylece bir yandan Hazar havzası enerji kaynaklarının doğu–batı hattından dünya piyasalarına akmasını önleyecek, diğer yandan Doğu Avrupa pazarını da kaybetmemiş olacak. Zaten Doğu Avrupa ülkelerine daha fazla gaz satışı gerçekleştirmek için Rusya, Trans–Bulgaristan doğal gaz hattını inşa etmeye çalışmaktadır.[34] Bu çalışmaların

33) Rus Dışişleri Bakanı Igor Ivanov'un Enerji ve Petrol Sektörüne İlişkin Uluslararası Enstitünün Geliştirilmesi üzerine yapılan toplantıda yaptığı konuşma, www.In.mid.ru, sayı.956, 23 Mayıs 2001; Rus Dışişleri Bakanı Igor Ivanov'un International Affairs dergisine verdiği ve 'The Foreign Policy of Russia and Oil and Gas Strategy in 21st Century' isimli mülakatı, www.In.mid.ru, 20 Mart 2000; Rusya Dışişleri Bakanlığı, 'Factsheet: On Russia's Policy in the Caspian Region', www.In.mid.ru, Sayı.396, 11 Mayıs 2000; V. Medvedev, 'The Energy Sector and the State Duma', *International Affairs*, Cilt.46, Sayı.2, 2000, ss.18–22; T. Bagirov, 'Energy Cooperation and the CIS', *International Affairs*, Cilt.46, Sayı.2, 2000, ss.41–43.

34) *The Russia Today*, Cilt.2, Sayı.2, 8 Şubat 1999, ss.1–2.

neticesinde, Rus Gazprom firması, dünyanın en büyük gaz ihraç eden firması haline gelirken, Rusya, dünya enerji sektöründeki yerini sağlamlaştıracak ve Hazar enerji havzasının dünya piyasalarına sunulması konusunda Mavi Akım projesi veya diğer bir ifadeyle Kuzey Hattı ana güzergah durumuna gelecektir.[35] Bu piyasaları kontrolü altına alan Rusya, bölge politikalarında, dünya siyasetinde daha etkin rol üstlenmiş olacaktır.

Zaten bu düşüncelerinden ötürü, Rusya, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin bölgede daha etkin rol oynamasını istemektedir. Çünkü bu kurum, Rusya'yı Orta ve Yakın Doğu'ya, Balkanlar'a ve Doğu Akdeniz bölgesine bağlamaktadır. Üye devletler arasında işbirliğinin ve bölgede istikrar ve huzurun artmasını isteyen ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin daha kurumsal yapıya kavuşturulmasını savunan Rusya, aslında bu bölgedeki ticari çıkarlarını korumak ve bölge devletlerinin ihtiyaç duyduğu doğal gazı karşılamak için bölgede istikrarın şart olduğunu bilmektedir.[36]

Kafkasya Politikaları

Türkiye'nin resmi politikasına göre, kendi güvenliği açısından büyük tehdit oluşturan, Dağlık-Karabağ meselesinin, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü Minsk Grubu tarafından ve taraflar arasında yürütülen görüşmeler kanalıyla, barışçıl yollarla çözülmelidir. Bölgede barış ve istikrarı sağlamak hayati derecede öneme sahip bir konudur. Böylece hem Türkiye'ye karşı tehdit ortadan kalkacak, hem de bölgesel işbirliğine ve bölge devletlerinin ekonomik kalkınmasına olanak sağlanacaktır.[37]

Türk resmi makamları, Rusya ile herhangi bir sürtüşme yaşamak istemedikleri için diplomatik olarak yukarıdaki sözleri sarfetseler de, aslında Türkiye, Bakü-Ceyhan ve Trans-Hazar projelerinin önündeki en büyük engelin bölgesel istikrarsızlık olduğunun farkında. Bu istikrarsızlık ise Rusya'nın bölge üzerindeki hakimiyetini pekiştirmesine yardımcı olmaktadır. Gerçekte Türkiye, Rusya'nın bölge üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırmasını istememektedir. Bu amaçla, Türkiye, 1992 yılında, Azerbaycan eski Devlet Başkanı Ebulfeyz Elçibey'i destekledi ve bu ülketi kendi siyasi etkisi altına almaya çalıştı. Dağlık-Karabağ meselesinde açıkca Azerbaycan'ın yanında tutum sergiledi. Azerbaycan'ın petrolünü taşıyacak uluslararası konsorsiyumdan pay aldı. Yoğun bir şekilde ana güzergahın Baku-Ceyhan olması için çaba harcadı.[38]

---

35) Ancak Rusya Türkiye ile enerji ortaklığı kurmayı düşünmemektedir. *The Russia Today*, cilt 2, sayı 2, 8 Şubat 1999, s.1.

36) Igor Ivanov, 'Russia and Black Sea Cooperation: Entering A New Stage', *Kommersant Newspaper*, 4 Kasım 2000; Rus Dışişleri Bakanı Igor Ivanov'un Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin Dışişleri Bakanları 3. Toplantısında yaptığı konuşma, www.In.mid.ru, Sayı.1107, 20 Ekim 2000, ss.1-3.

37) T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Turkish Foreign Policy*, s.3.

38) Mehmet Tütüncü, 'The Caucasus Policy of Turkey (1990-1997): An Evaluation', Mehmet Tütüncü (Der.), *Caucasus: War and Peace*, Haarlem: SOTA, 1998, ss.186-198.

Çeçenistan konusunda, Türkiye, resmi beyanatlarında Rusya'yı kızdıracak açıklamalar yapmaktan kaçınmaktadır. Ancak Türkiye, Rusya'nın bütün hedefinin Kafkaslar'da kendi kontrolünü kurmak olduğuna inanarak, bu durumdan endişe etmektedir. Çünkü Kafkaslar'da Rusya'nın siyasi etkisinin arttırması halinde, Rus askerleri Türkiye'nin sınırları boyunca konuşlandırılacak ve Türkiye'nin nüfuzunu arttırma politikasını engelleyecektir.[39]

Rusya'nın bölge üzerindeki hakimiyetini iyice zayıflatmak amacıyla, Türkiye, Mart 1999 tarihinde Gürcistan ile askeri yardım ve işbirliği anlaşması imzaladı. Anlaşma gereği, Türkiye, Kodori ve Gori'de askeri eğitim alanları ve Tiflis dışında bir atış alanı kurdu. Azerbaycan'da kurulan askeri eğitim merkezinde Türkiye Azerbaycan'lı subayları yetiştirmeye başladı. Türkiye, Ocak 2000 tarihinde, "Kafkasya İstikrar Paktı" fikrini ortaya attı. Bu fikir, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Rusya, İran (muhtemel), Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nı içermektedir. Pakt, Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini zayıflatırken, Türkiye'nin etkisini arttıracak, aynı zamanda Batı'lı devletleri, özellikle Amerikan yönetimini, bölge siyasetine ve güvenliğine karışma hakkı verecek. Bu durumda Rusya'nın karşısında dengeleyici güç olarak Amerika bulunacak. Böylece bölge Rusya'nın arka bahçesi olmaktan çıkarak, uluslararası işbirliği alanı haline gelecektir.[40]

Rusya, Türkiye'nin Kafkasya İstikrar Paktı'na destek verdiğini diplomatik dille açıkladı. Ancak teknik açıdan konunun incelenmesi gerektiğini ifade ederek, bu teklifi çıkmaza zoktu. Aslında Rusya, Kafkaslar'da kendi lehine kurulmuş güç dengesini bozacak her türlü girişime karşı çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle Türkiye'nin veya başka bir ülkenin ortaya attığı ve Batılı güçlerin bölge siyasetinde ve güvenliğinde belirgin bir rol oynamasına izin veren teklifler, Rus yetkililer için kabul edilemez.[41]

Rus yetkililere göre, Güney Kafkas Cumhuriyetleri, Rusya'nın bölge üzerindeki haklı ve hayati çıkarlarını dikkate almak zorundadır.[42] Bu nedenle bölge devletlerinin Kafkasya İstikrar Paktı veya NATO gibi oluşumlara dahil olmalarına karşı çıkmaktadır. Bölgedeki askeri varlığını pekiştirmeye çalışan Rusya, imzalanan anlaşmayla Gürcistan'ın Batumi ve Akhalkalaki üslerindeki askeri geri çekmeyecektir.[43] Ermenistan'da askeri üslere sahip Rusya, Amerika'nın Ulusal Füze Savunma Sistemi'ni öne sürerek, bu ülkeye, Türkiye'yi ve diğer bölge devletleri tehdit eden yeni füze sistemleri yerleştirdi.

Çeçenistan üzerindeki hakimiyetini pekiştirmek için Ağustos 1999 tarihinde yeniden saldırıya geçen Rusya, savaşın gidişatı sırasında, Gürcistan ve Azerbaycan'ı

39) Z. Khalilzad, Ian O. Lesser ve F. Stephen Larrabe, *Türk – Batı İlişkilerinin Geleceği*, ss.26–27.
40) Z. Khalilzad, Ian O. Lesser ve F. Stephen Larrabe, *Türk – Batı İlişkilerinin Geleceği*, ss.30–31.
41) S. Cherniavskii, 'The Caucasian Track of Russia's Foreign Policy', *International Affairs*, Cilt.46, Sayı.5, 2000, ss.152–164.
42) Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı'nın 27 Ocak 2000 tarihli basın açıklaması. www.ln.mid.ru
43) Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı'nın 22 Mart 2001 tarihli ve "Russia, Georgia to Hold Talks on Military Matters" isimli basın açıklaması. www.ln.mid.ru

Çeçen gerillara yardım etmekle suçladı. Bu ülkeler üzerinde siyasi baskı kuran Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na dönmeleri için ülke liderlerine baskılarını arttırdı. Ayrıca Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşmasına aykırı olarak, yeni Kuzey Kafkasya Rus askeri birliğini kurdu ve anlaşmanın öngördüğü sayının üzerinde askeri birliklerini bölgeye yerleştirdi.

Siyasi ve askeri baskıların sonuç vermemesi üzerine, son günlerde, siyasi diyalog girişimlerini arttırarak, bu devletlerin ticaret ve enerji sahalarında yakın işbirliği içerisine girmeye gayret etmektedir. Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan'ı ziyaret ederek, Rusya'nın bu niyetini Azeri yetkililere iletti. Bu amaçla Rus firmalarını Azerbaycan petrol sahalarında yatırım yapmaya teşvik eden Rusya, aslında bölge devletlerine Rusya hattının cazip olduğunu göstererek, Baku–Ceyhan ve Trans–Hazar hatlarının başarısızlığa uğramasını istemektedir. Aynı zamanda bölge devletlerini kendi yanına çekmeyi başaran Rusya, bölgedeki ticari ve ekonomik çıkarlarını muhafaza edebilecektir.

Dağlık – Karabağ meselesinin çözümü konusunda en etkin metodun Kafkas Dört zirvesi olduğunu savunmaktadır. Bu konuda kendisinin yeterli güce sahip olduğunu düşünen Rus yetkililer, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve kendisinin dahil olduğu görüşmeler yoluyla çözülmesine gayret sarfetmektedir.[44]

Orta Asya Politikaları

Türkiye, 1991 yılından bu yana uyguladığı politikalarıyla Orta Asya devletlerini biraraya getirerek, bölge üzerindeki siyasi etkisini arttırmayı ve bölgesel güç olmayı amaç ediniyordu. Bu amaçla Türkiye, Orta Asya devletlerinin demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreçlerinde ve uluslararası sisteme entegre olmaları konusunda kendisni önder ve çok uygun model olarak görerek, 'büyük ağabey' rolünü oynadı. Öncelikle Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nı kurarak, bölge devletlerine planlı ekonomik ve ticari yardımlar yaptı. Daha sonra eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın girişimiyle Türk Cumhuriyetleri Zirvelerini organize etti. Bu zirveler sırasında, Orta Asya Cumhuriyetleri, Azerbaycan ve Türkiye arasında kültürel, siyasi ve ticari sahalarda çok taraflı işbirliği imkanları tartışıldı. Ortak Latin Alfabesinin oluşturulması kabul edildi. TRT Avrasya yayınlarına başladı. 10.000 civarında Orta Asya kökenli öğrencilere Türkiye'de eğitim görmeleri için burs verildi.[45] Son zamanlarda Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'a küçük çaplı askeri yardımlar yaptı.[46]

44) Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Igor Ivanov'un 'Kafkasya'da Barış ve Kalkınma' isimli konferansın açılışında yaptığı konuşma, 28 Mayıs 2001, ss.1-4. www.ln.mid.ru

45) T.C. Dışişleri Bakanlığı, 'Relations with the Central Asian Republics', www.mfa.gov.tr, ss.1–3; Mehmet Tütüncü, *The Caucasus Policy of Turkey*, ss.184–185; Suat Bilge, 'An Analysis of Turkish – Russian Relations', *Perceptions: Journal of International Affairs*, Haziran–Ağustos 1997, Cilt.II, Sayı.2, ss.1–15; T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Turkish Foreign Policy*, ss.3–4.

46) *Yeni Şafak*, 'Türkiye Orta Asya'da Direniyor', 20 Haziran 2001, s.8; Robert M. Cutler, 'Russia, Turkey and Iran: An Eternal Triangle', *Central Asia / Caucasus Analyst*, 5 Temmuz 2000, s.1.

Bu girişimlerin temel amacı, Orta Asya devletlerinin bağımsızlığını pekiştirmek ve ekonomik kalkınmalarına yardımcı olmaktı. Bu sayede uluslararası sistem ile entegre olan Orta Asya devletleri, Rusya'nın etkisinden kurtulacaklardı ve Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Zirveleri vasıtasıyla dayanışma içerisinde bulunacaklardı. Aynı zamanda Türkiye, oluşturulan yakınlaşma sayesinde Hazar enerji kaynaklarından serbestçe faydalanmayı arzu ediyordu.

Ancak Türkiye'nin 'bölge lideri olma' politikası ve bu politikasında belli bir başarı elde etmesi[47] Rusya'yı tedirgin etti. Çünkü Rus yetkililer, Orta Asya bölgesinin halen daha Rusya'nın arka bahçesi olarak görmektedir. Bu nedenle Türkiye gibi bölge dışı devletlerin, kendi arka bahçesinde, etki sahası oluşturma gayretlerine karşı çıkan Rusya, egemen durumunu muhafazaya çalışmaktadır.[48]

1993 yılında 'Yakın Çevre (Near Abroad)' politikasını uygulamaya başlayan Rusya, önceleri içi boş bırakılan Bağımsız Devletler Topluluğu'nu siyasi örgüt haline getirmeye çalıştı. Rusya'nın temel hedefi, Ortak Güvenlik, Ortak Enerji Konseyi, Ortak Dış Politika ve Serbest Ticaret konularında Orta Asya devletleriyle çok taraflı anlaşmalar imzalamaktı.[49] Böylece Rusya, Orta Asya devletlerini kendi siyasi kontrolü altında tutacak ve bölge üzerindeki hakimiyetini yeniden pekiştirecekti. Fakat Orta Asya devletlerinin yeniden Rusya'nın siyasi kontrolüne girmek istememelerinden ötürü, Rusya bu emellerinde başarı sağlayamadı.

Putin yönetimi, mevcut politikanın fantaziden öteye gitmediğini anlayarak,[50] Mart 2000 tarihinden itibaren Orta Asya politikasını, siyasi ve askeri sahalardan ekonomi, enerji ve terörizme karşı işbirliği alanlarına kaydırdı.[51] Rus yöneticiler, bölge devletleriyle kurulacak ekonomik işbirliğinin, Rus çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edeceğini düşünmektedir. Çünkü Rus yetkililere göre, Orta Asya devletleri, Rus sanayi ürünleri için en ideal pazar ve kendi sanayi altyapısının ihtiyaç duyduğu madenlerin ve hammaddelerin sağlayanabileceği en güvenilir kaynak olarak görmektedir. Aynı zamanda Orta Asya, Rusya'nın İran ve Çin ile ticaret imkanları doğuracak sıçrama tahtasıdır.[52]

Bu nedenle dış politika önceliğini serbest ticaret bölgesinin hayata geçirilmesine veren Rus yetkililer, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulması için çaba sar-

47) Orta Asya devletleri, Rusya'nın baskılarına rağmen, Türk Cumhuriyetleri Zirvelerine katılmaya devam ettiler. Azerbaycan, Türk askerlerinin kendi topraklarına yerleştirilmesini istedi. Rusya'nın açıkca karşı çıkmasına rağmen Bakü–Ceyhan hattının gerçekleşmesi için Azerbaycan, Türkiye, Türkmenistan ve Kazakistan, İstanbul Deklarasyonu'na imza attılar. Türkmenistan ise Trans–Hazar projesinin gerçekleştirileceğini ifade etti. *The Russia Today*, 'Power Balance Shifting in Struggle for Oil and Gas Transport along the Ancient Silk Route', Cilt.13, Sayı.12, 26 Nisan 1999, ss.1–3.

48) Geoffrey J. Jukes, Kirill Novrzhanov ve Mikhail Alexandrov, 'Race, Religion, Ethnicity and Economics in Central Asia, *Slavic Research Center*, 1998, ss.1–21.

49) The Russia Today, *Power Balance Shifting in Struggle*, s.1.

50) The Russia Today, *Power Balance Shifting in Struggle*, ss.1–2.

51) Rus Dışişleri Bakanı Igor Ivanov, yeni politikayı, 'enerji diplomasisi' olarak adlandırmaktadır.

52) 'Russia Rethinks Its Central Asia Strategy', *Eurasia Insight*, 20 Mart 2001, ss.1-3.

fettiler. Ekim 2000 tarihinde Astana'da imzalanan anlaşmayla bu topluluk kuruldu.[53] Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun temel hareket noktaları şunlardır: ortak pazar ve gümrük birliğinin oluşturulması ve vergilendirme, mali, gümrük ve sosyal politikalarda bütünlük. Rusya, bu sayede, uzun vadede bölge devletleri arasında çok taraflı ticari ilişkilerin yakınlaşma göstereceğini ümit etmektedir. Aynı zamanda Rusya bölge devletlerinin stratejik sektörlerine yönelik yatırımlarını arttırmıştır. Örneğin Rusya, Kırgızistan ve Tajikistan devletlerinde hidro-elektrik santralleri inşa etmektedir.[54]

Rusya'nın üzerinde durduğu diğer konu, terörizme karşı ortak mücadeledir. Rusya, bölge geneline radikal İslami hareketlerin hakim olmalarını ve dolayısıyla Orta Asya devletlerinin yönetimlerinde söz sahibi olmalarını arzu etmemektedir. Diğer taraftan Rusya bölge devletlerinin radikal İslami hareketlerden ötürü Batılı güvenlik örgütleri, NATO gibi, ile sıkı işbirliği içerisinde bulunmalarını arzulamamaktadır. Bu devletlerle askeri ilişkilerini geliştirmeye çalışan Rusya, Haziran 2000 tarihinde 'Ortak Terörizme Karşı Merkezin (Joint Anti – Terrorism Center)' Moskova'da kurulmasında başarı sağladı. Ayrıca 1992 yılında imzalanan Ortak Güvenlik Anlaşmasına ilave olarak, Ermenistan'ın başkenti Erivan'da düzenlenen zirvede, Rusya, Kazakistan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tajikistan, Orta Asya bölgesinde, Bağımsız Devletler Topluluğu Müşterek Ani Konuşlandırma Güçleri'nin kurulmasına karar verdiler.[55]

Son olarak Rusya, Şangay Beşlisi formulünü ortaya atarak, bölgedeki istikrarın sağlanması için bölge devletleriyle işbirliğini daha kurumsal boyuta taşıdı. Rusya'nın Şangay Beşlisi (şu anda Altılısı)'nden beklentileri de şunlardır: Terörizme karşı kurumsal mücadele ve bu amaçla terörizme karşı mücadeleyi organize edecek merkezin kurulması, ilişkilerin sadece terörizmle mücadeleyle kalmaması ve çok taraflı ilişkilere ticaret ve ekonomik boyutun eklenmesi.[56]

Sonuç

Mevcut şartların izin vermesi ve her iki ülkenin iç ihtiyaçlarından dolayı, ikili bazda birbirleriyle yakınlaşma içerisinde bulunmaları aslında normal bir gelişme olarak algılanmalıdır. Ancak önceden de ifade ettiğimiz gibi bu ilişkilerin gelecek-

53) Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasına ilişkin Anlaşma, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tajikistan tarafından imzalandı.

54) R. Alekseyev ve V. Mikhailov, 'The Eurasian Economic Community', *International Affairs*, Cilt.46, Sayı.6, 2000, ss.142–148.

55) Robert M. Cutler, 'Russia Reactivates Its Caspian Policy with New Demarcation Approach', *Central Asia / Caucasus Analyst*, 21 Haziran 2000, ss.1–2; Rusya Dışişleri Bakanlığı, 'Results of Session of Collective Security Council (CSC) of States Parties to Treaty on Collective Security (TCS)', Sayı.993, 28 Mayıs 2001, www.ln.mid.ru, ss.1-2; Duygu Bazoğlu Sezer, *Turkish–Russian Relations*, ss.8–10.

56) Rusya Dışişleri Bakanı Igor Ivanov'un Şangay Beşlisi'nin toplantısından sonra yaptığı açıklama metni, www.ln.mid.ru, Moskova, 28 Nisan 2001, ss.1–2.

te bölgede, özellikle Kafkaslar, Hazar Enerji Havzası ve Orta Asya'da, dostluğu, kardeşliği, güveni, istikrarı ve güvenliği sağlayacağını düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü her iki devlet halen daha bölge politikalarında ve birbirleriyle doğrudan ilişkilerinde, stratejik kazançlarını ön planda tutmakta ve kendi önlerine koyduları "dünya liderlerinden biri" veya "bölgesel güç olma" hedeflerinden vazgeçmemektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz faktörlerin ışığında, mevcut çatışma potansiyellerinin, ikili ilişkileri zedelememesine büyük önem verseler de, bu sürtüşme en azından bölge politikalarının uygulanması esnasında diplomatik, siyasi ve ekonomik sahalarda sürecektir.

Bu aşamada Türkiye ne yapmalı ve nasıl bir politika izlemelidir?

Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini herhangi bir sürtüşmeye veya çatışmaya mahal vermeyecek şekilde sürdürmesi mantıklı yaklaşımdır. Ancak Türkiye, doğal gaz alımlarından ötürü ve son yıllarda bavul ticaretinde yaşanan sıkıntılardan dolayı Rusya ile arasındaki dış ticaret hacminde eksi konuma geçmektedir. Zaten Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de bavul ticaretini kontrol altına almayı düşünmektedir. Bu durumda Türkiye'nin kayıt dışından elde ettiği avantaj yavaş yavaş sona erecektir. Bu nedenle Türk yetkililer, Rusya'da faaliyet gösteren ve/veya göstermek isteyen firmalara doğrudan yardım yapmalı, bu firmaların önünü açmalı ve Rusya'ya yapılan kayıt içi ticaret ve yatırım tutarlarının artan bir şekilde kalıcı hale getirilmesine çalışmalıdır. Aksi taktirde zamanla Türk firmaları ve dolayısıyla Türkiye Rusya pazarını diğer ülkelere kaptıracaktır.

Hazar enerji havzası, Kafkaslar ve Orta Asya konusunda ise Türkiye, son zamanlarda Rusya karşısında gerileme durumuna geçmiştir. Bu duruma neden olan en büyük faktör, bir kaç yıldır iç siyasi gelişmelere kilitlenmiş Türk yetkililerin, uzun zamandır bu bölgelere ilişkin politikalarında, bölge şartlarına uygun yeni politikalar üretememeleridir. Türkiye temel dış politika prensiplerini bozmaksızın, Rusya'nın hamlelerine karşı küçük hamleler yapmayı tercih etmektedir. Diğer taraftan, 1991 yılından bu yana Rusya, bölge devletlerinin ihtiyaçlarına ve kendi politikalarının başarısızlıklarına bakarak, yeni politikalar üretmektedir. Rusya ile ilişkileri bozmak istemeyen Türk yetkililer ise Rusya gibi temel politikalarını radikal şekilde etkileyecek yeni politikalar üretme konusunda cesaretli adımlar atamadılar.

Aslında bu bölgelere, ne Rusya'nın ne de Türkiye'nin hakimiyet kurması mümkün değildir. Çünkü bölge devletleri, ne 70 yıldır ideolojik ağabeylik yapan Rusya'nın, ne de kültürel bağlarını kullanarak Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın tarihsel rolünü üstlenmek isteyen Türkiye'nin hakimiyeti altına girmek istemektedirler. Orta Asya devletleri, günlük ihtiyaçlarına uygun olarak, Rusya ile yakınlaşırken, aslında Çin, Avrupa Birliği ile yakın ilişkiler kurmakta, diğer bölge devletleriyle başta petrol ve doğal gaz olmak üzere diğer sektörlerde de işbirliği içerisinde bulunmaktadırlar. 10 yıllık dönem içerisinde Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'nu istediği aşamaya getirememesi de bu siyasi iradenin bir göstergesidir.

Bu açıdan Türkiye'nin yapması gerekenleri şöyle özetleyebiliriz: Mavi Akım projesinin inşası için çaba harcarken, İran, Türkmenistan ve Azerbcaycan'dan ge-

lecek boru hatlarının inşasına engel olmamalı, bu duruma meyil verecek gelişmelerden sakınmalıdır. İkinci olarak Rusya gibi ticari çıkarlarını ön plana çıkararak, Türk firmalarının bölgede yatırım yapmalarına ve yatırım yapanlarında kalıcı hale gelmesine doğrudan katkı yapmalıdır. Bölge devletlerinin ihtiyaçlarını yerinde tespit ederek, yeniden politikasını belirlemeli, yeni dış politika güncel şartlara uygun olarak değişken bir yapıya sahip olmalıdır. Bölge devletleriyle kurulacak yakın ve kapsamlı ilişkiler Rusya'yla ilişkileri zedeleyebilir ama iki ülkenin karşılıklı ilişkilerini tümüyle rafa kaldırma girişiminde bulunacaklarını düşünmek zayıf ihtimaldir. Çünkü Rusya iç ekonomik sıkıntılarından ötürü Türkiye'nin sunduğu nimetlerden mahrum kalmak istememektedir.

Rusya'nın Türkiye kanalıyla Kuzey Afrika ve Ortadoğu enerji pazarına hakim olması veya daha geniş anlamıyla Avrupa, Asya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerinde tek enerji ihraç eden ülke haline gelme sevdasını değerlendirirsek, karşımıza farklı sonuçlar çıkmaktadır. Eğer Türkiye gibi bölge devletlerinin doğal gaz ve petrol ihtiyaçları ekonomik sıkıntılardan dolayı büyük bir azalma göstermesi halinde bu beklentinin hayata geçmesi düşük ihtimaldir. Ancak bu bölgelerin ve aynı zamanda Türk resmi makamlarının açıkladığı enerji ihtiyaçlarını göz önünde bulundurursak bu ihtimal zayıfdır. Çünkü Türkiye şu anda imzaladığı bütün anlaşmalardan gelecek doğal gaza ve 2020 yılından itibaren de artı 12 milyar metreküp doğal gaza ihtiyaç duymaktadır. Avrupa Birliği içinde durum aynıdır. 2020 yılı itibariyle Avrupa ülkeleri yıllık 251 milyar metreküp doğal gaz ithal etmek zorunda kalacağını tahmin etmektedir. Bu nedenle Avrupa Birliği Orta Asya, Kafkas enerji kaynaklarının yanısıra, Cezayir, Libya gibi ülkelerden de ithalat yapmayı planlamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin şu anki seyrinin uluslararası sistemde birbirine bağımlığın artmasından ötürü meydana geldiği aşikardır. Ancak bu ilişkiler 'aşk hikayesi' gibi değildir. İki ülke arasında halen stratejik rekabet bulunmaktadır. Bu rekabetin yaşanması ise her iki ülkenin coğrafi yapısından ve iç ihtiyaçlarından ötürü normaldir.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI İÇİN TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN ÖNEMİ*

*Yrd. Doç. Dr. İdris Bal***

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi dünyadaki dengelerin değişmesine neden olduğu gibi Türk dış politikası açısından da yeni bir durum ortaya çıkarmış, bir taraftan Türkiye Soğuk Savaş dönemindeki anti-komünist kale olmasından dolayı dünyadaki önemli konumunu kaybederken, diğer taraftan yeni hareket alanları, işbirliği imkanları da önüne çıkmıştır. Bu makalenin amacı öncelikle Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının açmazlarının altını çizmek, ikinci olarak, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olmalarının Türkiye tarafından nasıl değerlendirildiğini, Türkiye'ye ne gibi işbirliği imkanları sağladığını belirtmek ve gelişen ilişkilerin çerçevesini çizmek, üçüncü olarak ise, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin geleceği için dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durmaktır.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikasının Açmazları

1980 öncesi Türk dış politika sitili, farklı kesimlerce farklı ve birbiriyle çatışan şekillerde yorumlanabilmektedir. Bazı akademisyenler ve politikacılar 1980 öncesi Türk dış politika sitilini pasif ve reaksiyoncu olarak değerlendirmektedirler. Örneğin Kamran İnan, Atatürk döneminden sonra Türkiye'nin pasif dış politika sitilini benimsediğini ve uluslararası ilişkilerde aktif olmak gibi bir amacının olmadı-

---

* Bu makale *Bilgi ve Toplum*, No.2, 1999, ss.147-161'de yayınlanan makalenin gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş şeklidir.

** Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi. E-posta: idrisbal@hotmail.com

ğını ileri sürmektedir. Yine bu dönemde Türkiye'nin Türk dünyasına sırt döndüğünü, ilgisiz kaldığını ve bu pasif politikanın Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde imajını daha da kötüleştirdiğini iddia etmektedir.[1] İnan'a göre, bu pasif politikaların istisnası, 1950'lerdeki Demokrat Parti yönetimi zamanındaki meşhur Fatin Rüştü Zorlu'nun dışişleri bakanı olduğu dönemdir. Diğer taraftan Selim Deringil gibi analizciler aynı dönemi, yani 1980 öncesi dönemi, "maceracı olmayan" bir dönem olarak adlandırmakta, tanımlamaktadırlar. Deringil'e göre, "Türk dış politikası, 1980'lerin ortalarından ve 1990'ların başlarından itibaren, dış politikaya 1923'lerden beri yol gösteren temel kurallardan ayrılmıştır ve bu da dışişleri bakanlığının profesyonel diplomatlarının rızasına ters olarak Anavatan partisi hükümetlerinin uzman olmayan kişilerinin dış ilişkilere direk müdahalesi sayesinde olmuştur. 1983'ten sonra Turgut Özal ve Anavatan Partisi Türk Dış politikasının geleneksel maceracı olmayan çizgisinden artan oranda ayrıldı."[2] İster savunulsun, ister eleştirilsin ortada bir gerçek vardı ki, o da özellikle 1990'larda Türk karar vericilerinin daha aktif olmaya başladıkları ve bölgede muhtemel yeni işbirliği imkanları aramaya başladıklarıydı. Türk dış politika sitilinde önemli değişiklikler olmaya başlamıştı. Örneğin, Hostler'in belirttiği gibi, Türkiye dışında yaşayan Türklere geleneksel olarak karışmama politikasında değişim görüldü.[3] Dış politikadaki bu değişimde Özal'ın belirleyici rolü olduğu ve hatta bu değişimin Özal tarafından başlatıldığı ileri sürülebilir. Özal aktif Türk imajını savunmaktaydı. Örneğin, Körfez savaşı sırasında Özal, Saddam Hüseyin'e karşı uluslararası koalisyonu aktif olarak destekledi, bu politika sitiline alışık olmayan Türk dışişleri bakanlığını ve Genelkurmay başkanını dehşete düşürdü ve daha sonra Genel Kurmay başkanı istifa etti. Diğer bir örnek, Özal'ın Mayıs 1991'de bir Yunan gazetesine verdiği demeçte, "On iki ada asla Yunanlılar'a ait değildir, Osmanlı imparatorluğuna aittir. Eğer İsmet İnönü'nün yerinde olsaydım (1944'te) gidip o adaları alırdım. Türkiye bu konuda tarihi bir hata yaptı" demesidir.[4] Özal ayrıca Karedeniz Ekonomik İşbirliği projesini ortaya atmış, Azerbaycan'a aktif desteği savunmuş ve Ermenistan'a karşı askeri müdahaleden söz etmiştir. Türk dış politikasındaki bu sitil değişikliğinde her ne kadar aktif dış politika anlayışı ve Özal'ın karizmatik liderliğinin önemli yeri olsa da, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Türkiye'yi aktif olmaya, muhtemel alternatif işbirliği olanaklarını araştırmaya iten diğer önemli faktörler de vardı.

İlk olarak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye yönelik Sovyet yayılmacılığının doğrudan bir neticesi olarak Türkiye NATO'ya girdi ve Türk dış politikasında Batı'nın önemi ve ağırlığı daha da arttı. Türkiye Sovyet tehdidine karşı NATO'ya

1) Kamran İnan, 'Dış Politika', *Yeni Türkiye*, Cilt.1, No.3, Mart-Nisan 1995, s.95; Kamran İnan, *Dış Politika*. İstanbul: Ötüken yayınları, 1993, ss.44-45.
2) Selim Deringil, 'Turkish Foreign Policy Since Atatürk', Clement H. Dodd (Ed.), *Turkish Foreign Policy*, London: The Eothen Press, 1992, p.5.
3) Charles Warren Hostler, *The Turks of Central Asia*, London: Praeger, 1993, p.162.
4) Deringil, *Turkish Foreign Policy Since Atatürk*, p.6.

girerek bir çözüm bulurken, Doğu Batı kutuplaşmasında Türkiye de Batı için önemliydi. Türkiye Sovyetler Birliği ve Bulgaristan ile sınır komşusuydu ve NATO üyesi olarak NATO ile Doğu Bloğu ülkeleri arasındaki ortak sınırların yüzde otuz yedisi Türkiye tarafından savunuluyordu. Türk boğazlarının stratejik bir önemi vardı. NATO'da Amerika'dan sonra en büyük orduyu Türkiye besliyordu ve bir sıcak savaşın olması durumunda, Sovyetlere karşı ilk direniş gösterecek ülke Türkiye olacaktı.[5] Dolayısıyla Batı Türkiye'yi kendisiyle ortak değerleri paylaşan bir ülke olarak görmese bile kendi güvenliği ve çıkarları açısından Türkiye'yi önemli bir ülke olarak değerlendiriyordu. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı güvenliği için Sovyetler Birliğine karşı siper olarak önemli olmasından dolayı Soğuk Savaş'ın ve Sovyetler Birliğinin sona ermesi Türkiye ve Türk dış politikası üzerinde büyük etki yaptı. Doğu Batı arasındaki düşmanlığın sona ermesi, eski Sosyalist ülkelerin batılı ülkelerin yardımıyla eski sistemlerini pazar ekonomisine ve çok partili demokrasiye transfer etme çabası içerisine girmeleri ve ideolojik ve askeri yarışlarla motive edilen eski düşmanlıkların yerlerini yeni dostluklara bırakması, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Doğu-Batı çatışması bağlamında Türkiye'nin Batı için önemini azaltmıştı. Bu yeni durumda ise Türkiye'nin uluslararası saygınlığı daha fazla onun Soğuk Savaş dönemindeki rolü olan anti-komünist bir kale olma ve NATO'nun güneydoğu kanadının savunucusu olma özelliğine dayandırılamazdı.[6] Türkiye'nin Batı için jeopolitik önemi tartışılır hale gelmişti. Diğer taraftan İkinci Dünya savaşından sonraki duruma benzer bir şekilde, Türkiye için Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Komünist tehlikesi sona erse de, Rus tehdidinin de sona erdiğini söylemek zordu. Daha da önemlisi, Batının desteği azaldığı için Türkiye'nin pozisyonu daha da nazikleşti, zorlaştı da denilebilir. Geleneksel olarak Rusya, boğazlar üzerinde, Türkiye'nin doğu bölgelerinde hak talep etmekte ve güneye inip Akdeniz'e ulaşmak istemektedir. Bunun günümüzde değiştiğini ortaya koyan açık deliller yoktur. Bu nedenle Türk tarafının Komünizm tehlikesinin sona ermesine karşın Rusya'nın yayılmacı politikasının sona erip ermediği hususunda ciddi şüpheleri olması çok doğaldır. Rusya'daki Zhirinovsky fenomeni, Rusya'nın 1993'ten itibaren eski Sovyet topraklarını arka bahçe (near abroad) ilan etmesi, Bağımsız Devletler Topluluğu şemsiyesi altında eski Sovyet cumhuriyetlerini toparlama ve yönlendirme çabaları gibi gelişmeler, Türk tarafının kaygılarının pek de yersiz olmadığını teyit eden göstergelerdi. Türkiye'nin Rusya ile çatışması durumunda Türk tarafı Batı'nın Türkiye'ye yardım hususunda Soğuk Savaş dönemi ile karşılaştırılırsa mukayeseli olarak isteksiz olacağı ileri sürülebilir. Çünkü Soğuk Savaş sonrası dönemde eskiye zıt olarak Batı Rusya'yı düşman olarak telakki etmemektedir. Bu nedenle, Türk yöneticiler yeni dönemde her ne kadar Soğuk Savaş sona ermiş olsa da, Türkiye'nin halen dünya politikasında stratejik bir pozisyona sahip olduğu-

5) Kamran Inan, *Hayır Diyebilen Türkiye*, Istanbul: Timaş Yayınları, 1995, s.12.
6) M. E. Ahrari, 'The dynamics of the new great game in Muslim Central Asia', *Central Asian Survey*, Vol.13, No.4, 1994, p.531; Inan, *Dış Politika*, 1993, s.12.

nu ve Batı için halen önemli olduğunu Batı'ya inandırma ve bunun için de yeni argümanlar bulma çabası içine girdiler. Körfez savaşında (1991) Saddam'a karşı oluşan Batı bloğuna Türkiye'nin aktif desteği, diğer etkenlerin yanında, Türkiye'nin Batı'yı, Türkiye'nin halen dünya politikası için önemli olduğu hususunda ikna etme teşebbüsü olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin Saddam'a karşı Batı koalisyonunu desteklemesinin diğer sebepleri olarak Türkiye'nin Irak'ı su problemi ve aşırı silahlanmasından dolayı tehlike olarak görmesi ve Batı'yı destekleyerek Avrupa Birliği kapısını aralama isteği de hatırda tutulmalıdır.

İkinci olarak, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki soğuk ilişkilerin de Türkiye'nin alternatif işbirliği alanları bulma ve yeni partnerler ile ilişkiler kurma çabalarında bir rolü oldu.[7] Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye üzerinde diğer bir negatif etkisi Türkiye ile Avrupa Topluluğu ilişkileri üzerinde oldu. Soğuk Savaş döneminde birbiriyle düşman olan, askeri ve ideolojik yarış içinde bulunan Doğu Avrupa ülkeleri ve Batı, Soğuk Savaş sonrası dost olmuştu. Bu yeni ülkeler bir taraftan ekonomilerini ve sistemlerini batılı modellere göre transfer ederken, diğer taraftan da Avrupa'daki bütünleşme sürecine ilgilerini ortaya koydular. Avrupa Birliği ise, yarım asra yaklaşan bir sürede Komünist yayılmacı tehdide karşı müttefik olduğu, 1959 yılından beri üyelik için kapıda beklemekte olan Türkiye'nin önüne, AB'ye tam üyelik için aday sırlamasında Doğu Avrupa ülkelerini daha ehil ülkeler kabul ederek koymakta bir beis görmedi. Oysa Soğuk Savaş döneminde bu iki taraf birbirlerine silah doğrultup, birbirlerini tehdit olarak algılamaktaydılar. Eski Sosyalist ülkelerde ekonomi merkezden kumada edilmekteydi ve tek parti yönetimleri mevcuttu. Bu nedenle pazar ekonomisi, demokrasi, insan hakları gibi AB'nin üyelikte aradığı ölçütler bu ülkelerde eskiden mevcut olmayıp, Soğuk Savaş sonrası gelişen olgulardır. Söz konusu ülkeler bu nedenle, ne demokrasi, ne pazar ekonomisi, ne de insan hakları bağlamında köklü tecrübelere sahip değildirler. Fakat şurası açıktır ki, AB'nin onların üyeliğine sıcak bakmasının, bu ülkelerde hem demokrasinin, hem insan haklarının, hem de pazar ekonomisinin normal gelişme trendinin çok üzerinde bir hızla gelişip olgunlaşmasına neden olacağı açıktır ve bu yönde olumlu gelişmeler de mevcuttur. Örneğin Laffan'ın belirttiği gibi, Yunanistan'ın tam üyeliğinin müzakereleri sırasında Avrupa Topluluğu karar mercileri, Yunanistan'daki anti-demokratik uygulamaları, eğilimleri, demokrasinin zafiyetlerini Yunanistan'ın üyeliğinin önünde bir engel olarak değerlendirmemiş, tam tersine tam üyelikle beraber Yunanistan'da demokrasinin, demokratik kurumların güçleneceği düşüncesiyle tam üyelik Yunanistan'a verilmiştir.[8] Hakikaten de tam üyelik Yunanistan'da hem ekonominin, hem de demokrasinin güçlenmesine ve olgunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Fakat Türkiye'nin 1987'deki tam üyelik başvurusundan sonra Avrupa Topluluğu yetkili mercileri Türkiye'nin başvurusunu

7) Türkiye AB ilişkileri için bakınız; Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Bursa: Vipaş, 2001.

8) Brigid Laffan, *Integration and Cooperation in Europe*, London: Routledge, 1992, p.198.

değerlendirirken diğer engellerin yanında Türkiye'deki demokrasinin zaaflarını, Yunanistan'ın başvurusu sırasında olduğu gibi değil de, üyeliğin önünde bir engel olarak değerlendirmesi "taban tabana zıt" bir değerlendirme olmuştur. Oysa aynen Yunanistan'da olduğu gibi Türkiye'ye AB üyeliği verilseydi, bu üyelik Türkiye'nin ekonomisinin olduğu kadar demokrasisinin de güçlenmesine, zaaflarını ortadan kaldırmasına yardım edecekti.[9] Her ne kadar, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik çabalarının önünde insan hakları ihlalleri, darbeler, nüfusun çokluğu, zayıf ekonomi, Yunan engeli ve Kıbrıs sorunu gibi engeller olduğu ileri sürülse ve bunlar birer gerçeklik olsa da, kapıların Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerine açılmasından ve sıralamada Türkiye'nin bile önüne bu ülkelerin alınmasından ve bazı Avrupalı politikacıların açıkça beyanlarından sonra, ağırlıklı belirleyici unsurun kültürel ve psikolojik faktörler olduğu açık hale gelmiştir. Dış politika yapım sürecinde psikolojik çevrenin etkisi göz önüne alındığında, tarihten günümüze Türkiye ile Avrupa ilişkilerinin uzun geçmişi, yerleşmiş düşünce kalıpları, eğilimler, imajlar, beklentiler gibi faktörler göz önüne alındığında, bu sonuç pek de garipsenmemelidir.[10] Halen günümüzde Avrupa'nın değişik ülkelerinde oturmuş Türklere ve Türkiye'ye yönelik olumsuz kanı ve inançların olduğu bir gerçektir.[11] Türkiye'deki insanların Avrupa'ya yönelik yaklaşımlarında da bazı olumsuzluklar olmasına rağmen, Türk insanının Tanzimat'tan bu güne geçirdiği düşünce evrimi, özellikle Cumhuriyet kurulduktan sonra kültür devrimi ile Batı'ya yönelik olumsuzlukların azalması bir tarafa, Batı Türk insanı için "muasır medeniyet"i, erişilmesi gereken bir hedefi temsil etmiştir. Bu nedenle Türk insanının Batı'ya yaklaşımı genelde olumludur. Batı kendi içerisinde demokrasi ve insan hakları bağlamında evrim geçirmekle beraber Türkiye'ye ve Doğu kültürüne yönelik, Türk insanının Batı'ya yönelik geçirdiği kültür devrimi benzeri bir tecrübe yaşamadığı, Türkiye'nin de Batı'daki kendisine yönelik olumsuz imajları, kanıları düşünceleri yıkacak yeterli propaganda yapamadığı için, Batı'da halen Türkler ve Türkiye aleyhine yerleşik olumsuz imajların, kanaatlerin, şuur altı olumsuzlukların olduğu bir gerçektir. Doğal olarak Türkiye AB ilişikleri bunlardan olumsuz yönde etkilenmekte, başka bir değişle aşk tek taraflı olarak yaşanmaktadır.

Türkiye AB ilişkilerindeki olumsuzluklar, Türkiye'nin dışlanması, Türk dış politikası açısında çok onur kırıcı bir gelişme olmuştur. Türkiye'yi dışlayan Lüksemburk kararlarından sonra, Türk tarafı sert tepki göstererek siyasi ilişkileri dondur-

9) İdris Bal, 'European Union, Turkic Republics and Turkish Dilemma', *Pakistan Horizon*, Vol.49, No.1, January 1996, pp.74-75.

10) Dış Politikada karar vericilerin Psikolojik Çevreresi ile ilgili olarak bakınız: John Vogler, 'Perspectives on the Foreign Policy System: Psychological Approachs', Michael Clarke & Brian White (Eds.), *Understanding Foreign Policy*, Aldershot: Edward Elgar, 1989, pp.135-162.

11) Örneğin Prof. Dr. Vakur Versan, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği dersler esnasında, Macaristan'da annelerin çocuklerını uyuturken kokutmak için 'Tuna'nın arkasından Türk atlıları geliyor, eğer uymazsanız sizi onlara veririm' dediklerini ve bunun yerleşik kültürün bir parçası olduğunu belirtmişti. Benzeri örnekler, İtalya, İngiltere gibi tüm Avrapa ülkelerinde mevcuttur.

muştu. Türkiye'nin kararlı tutumu neticesinde Avrupa 1999'daki Helsinki zirvesinde Türkiye'yi aday ülkeler arsına almıştır. Fakat aslına bakılırsa, Türkiye Soğuk Savaş'ın fırtınalı günlerinde yapılan Ankara Antlaşması ile zaten adaydı. Belki de Helsinki kararları, bu gerçekliği ilan etmenin, Türkiye'yi aday olarak kabul etmenin ötesinde bir anlam ifade etmekteydi. Lüksemburk kararları sonrası Türkiye ile AB arsındaki ilişkilerdeki soğumadan dolayı kontrolden, "etkileme sahasından" çıkan Türkiye'ye karşı biraz tavır değişikliği sergilenerek tekrar diyaloga giriliyor ve Türkiye tekrar etkileşim veya yönlendirme alanına çekiliyordu. Aksi takdirde Helsinki kararları, Türkiye'ye üyelikle ilgili yakın gelecekte somut vaatlerde bulunmuyor ve Türkiye'ye yönelik Kıbrıs, Yunanistan ile sorunlar gibi konularda dayatmalarını tekrarlıyordu. Türkiye açısından ise her ne kadar AB'ye tavır konulabilse de, AB Türkiye için ekonomik nedenlerin ötesinde, köklü ideolojik sebeplerden dolayı neredeyse vazgeçilmez bir nitelik arz etmektedir. AB, yaklaşık iki yüz yıllık batılılaşma politikasının tabii bir hedefi olmanın yanında, 1959'den itibaren Türkiye' tüm adımlarını, eksik ve aksak da olsa bu amaca göre atmış, stratejisini bu amaca göre çizmiş, başka arayışlara girmemiş, Batı ile paralel politikalar üretmeye özen göstermiş ve insan unsuru da bu yönde şartlandırılmıştır. Türkiye için AB ekonominin ötesinde bir medeniyet meselesidir, başka bir değişle böyle algılanmaktadır. Fakat ne var ki, Türkiye'nin Avrupa'daki bu bütünleşmeye ilgisini ortaya koyduğu zaman doğan çocuklar şimdi kırklı yaşlarına basmış yakın geleceğin ihtiyarlarıdırlar. İlişkilerdeki bu uzun serüvenin Türkiye'deki insan unsuru, dolayısıyla Türk karar vericileri üzerinde tesir etmemesi mümkün değildir. Daha ne zamana kadar beklenecektir? Üyeliğin hiç gerçekleşmeme riski var mıdır? Veya Türkiye'ye bir gün gel dendiğinde AB'nin cazibesi aynı kalacak mıdır? Sulandırılmış bir üyelik Türkiye'nin ve Türk halkının beklentilerini ne dereceye kadar karşılayabilir? Eğer kültürel ve psikolojik faktörler önemli ise, bir gün Türkiye üye olduğunda (eğer olabilirse), her ne kadar nüfusuyla orantılı olarak Avrupa Birliği'nin kurumlarında temsil edilecek olsa da, sözü edilen psikolojik faktörler nedeniyle Türkiye'nin bu kurumlarda dışlanması ve yine yalnızları oynaması söz konusu olabilecek midir?... Gibi bir yığın soru ve açmaz Türk karar vericilerinin önünde durmaktadır. İşin daha da kötüsü, Avrupa Birliği'nin dışında kalmış bir Türkiye'nin önünde duran Kıbrıs sorunu, Yunanistan ile olan problemler gibi sorunlar Avrupa Birliği'ndeki derinleşme sürecine, yani yavaş yavaş merkezi otoritenin güçlenip ortak dış politika ve güvenlik politikaları oluşturmaya paralel olarak, bu problemler Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki problemler haline gelecek ve başa çıkabileceği bir Yunanistan yerine Türkiye, karşısında kendi başına başa çıkamayacağı ekonomik ve askeri bir dev olarak Avrupa Birliği'ni görecektir ve görmeye de başlamıştır.[12] Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türk karar vericilerinin dış politika yapımında, olayları değerlendirmesinde, yeni fırsatlara yaklaşımında, AB ile pek de iyi gitmeyen ilişkilerin birebir etkisi olduğu ileri sürülebilir. Türkiye kökeni yüzyıllara dayanan

12) Bu konuda bakınız: Bal, *European Union, Turkic Republics and Turkish Dilemma.*

Avrupa ile bütünleşme amacını kolay kolay bir tarafa atamazken, diğer yandan da, bu ilişkilerin verdiği yılgınlıkla en azından "bir şeyler yapma", arayışına da girmiştir. Hakikaten de, eğer Türkiye yakın gelecekte AB üyeliğini elde edemezse, birlik dışında kalmış bir Türkiye, alternatif politikalar üretemediği taktirde, kendisi üzerindeki AB baskısı gün geçtikçe daha da artacak, belki orta vadede AB'nin kendisi, Türk egemenliği ve çıkarları için "en büyük tehdidi" oluşturacaktır.

Üçüncü olarak, Türkiye Batı Bloğu içerisinde yer almasına ve NATO şemsiyesi altında paralel politikalar üretmesine, Irak' a karşı koalisyon güçlerini desteklemesine ve bu desteğin stratejik öneminin Bush tarafından teyit edilip Türkiye'ye teşekkür edilmesine rağmen, Türkiye, Soğuk Savaş sonrası Türk güvenlik çıkarları açısından önemli olan Kıbrıs sorunu, su sorunu, terörizm gibi hususlarda kendini çok yalnız hissetmiştir. Batı bir taraftan Türkiye'yi Avrupa Birliği'nden dışlarken diğer taraftan Türkiye'yi Doğusundaki sorunla ilgili insan hakları ihlalleri ile suçlamaktan geri kalmamıştır. Soğuk Savaş sonrası su problemi yüzünden Güneydoğudan gelecek Irak ve Suriye tehdidi Türkiye için ciddi boyuttadır fakat bunun karşısında Türkiye Batı'nın desteğini alabilmiş veya İsrail'le yakınlaşma çabalarının dışında yeni alternatifler geliştirebilmiş değildir. Benzeri olarak güvenlik bağlamında içerisinde Yunanistan, Ermenistan, Rusya, İran ve Suriye'nin yer aldığı açıktan olmasa bile zımni olarak kendisini hedef alan veya en azından birinci derecede etkileyecek olan farklı gruplaşmalar Türkiye'yi rahatsız etmekte ve bu durum karşısında Türkiye gelişmeleri dengeleyici arayışlara yönelmek zorunda kalmaktadır. Kıbrıs'la ilgili olarak ise, Türkiye'nin 1974 müdahalesinin ambargoyla cezalandırılmasının ötesinde, 1983'te bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dış alemden soyutlanmıştır. Türkiye dışında bu cumhuriyeti tanıyan ülke yoktur. Türkiye'nin çabalarına ne Batılı müttefiklerinden, ne komşularından, ne de İslam dünyasından destek gelmiştir. Bu da Türkiye'yi Doğu ile Batı arasında kalmış, yalnız, dostu olmayan bir ülke konumuna sokmuştur. Bu nedenledir ki, Çöl Fırtınası harekatında Türkiye koalisyon güçlerini heyecanla desteklese de, daha sonra ABD ile Irak arasında devam eden sürtüşmelerde, daha çekimser davranmaya başlamış ve sorunun barışçı yollarla çözümünü desteklediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Çünkü, 1991'deki müdahaleden sonra Türkiye'nin zararları karşılanmadığı gibi Türkiye'ye beklediği yukarıda bahsedilen hususlarda hiçbir destek gelmemiştir. Bu nedenle mukayeseli olarak Türkiye'nin yaklaşımı da değişmiştir. Kıbrıs, terör ve su anlaşmazlığı gibi konularda Türkiye'nin pozisyonunun, tezlerinin uluslararası çevrelerden destek bulamaması, bu açmazdan kurtulabilmek için Türkiye'yi uluslararası toplumda yeni müttefikler aramaya teşvik etmiştir.

Özetle Özal'ın aktif dış politika anlayışının, karizmasının ötesinde yukarıda özetlenen üç faktör: Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Batı için öneminin sorgulanması, AB ile iyi gitmeyen ilişkiler ve Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde kendi tezlerini kabul ettirememesi veya yalnızlığı, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası yeni dış politika sitili, anlayışı geliştirmesinde rol oynayan ana faktörlerdir. Aslında Türk dış politikasındaki bu eğilim değişikliği Özal dönemi ile sınırlı olmayıp günümü-

ze kadar devam eden bir süreçtir ve bu eğilimin arkasındaki belirleyici faktörlerin etkileriyle mukayeseli olarak gelecekte de devam edeceğe benzemektedir. Aslında Türk dış politikasını yeni açmazlarla karşı karşıya bırakan Soğuk Savaş'ın sona ermesi, aynı zamanda yeni hareket sahaları ve yeni imkanları da Türkiye'nin önüne sürmekteydi.

Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Türk Cumhuriyetleri

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye yeni şartlara cevap verebilmek, değişen parametreleri göz önünde tutularak ulusal çıkarını savunabilmek için arayışlara girmiş, bu bağlamda Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesi Türkiye tarafından geliştirilmiştir. Türkiye'nin bu girişiminde açık ekonomik sebeplerin, beklentilerin yanında, istikrarsızlıklara, çatışmalara gebe bir bölgede Rusya, Ukrayna, Romanya gibi Karadeniz ülkelerine önderlik edip gelişmeyi ve istikrarı teşvik edecek bir pakt altında toparlayarak, Avrupa'yı ve Amerika'yı bu bölgede Türkiye'nin halen önemli olduğu hususunda ikna etme arzusunun varlığından söz edilebilir.[13] Başka bir değişle bu proje, Batı'yı, Türkiye'nin halen Batı için bölgede büyük öneme sahip bir devlet olduğu hususunda ikna etmek için, Türkiye'nin kullandığı bir araç olarak değerlendirilebilir. Bölgede ECO ile ilişkiler yeniden gözden geçirildi ve bu örgüt çerçevesinde ilişkiler geliştirilmeye çalışıldı. Türk Cumhuriyetlerinin ve Afganistan'ın bu örgüte girmesiyle üye sayısı onu buldu. Daha sonra D-8 in ortaya atılması ve Dışişleri bakanı Ismail Cem'in Ortadoğu bölgesinde bölgesel işbirliğinden söz etmesi hep Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin bu yalnızlık hissinden, dışlanmışlık hissinden kurtulmak için verdiği çabalardır. İsrail ile başlayan yakınlaşma süreci de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Yeni hareket sahaları içerisinde Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olmalarıyla ortaya çıkan yeni işbirliği imkanları, Türk dış politikasının yeni dönemdeki açmazlarına karşın kültürel ve psikolojik sebeplerden dolayı Türkiye için çok önem arz ediyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız hale gelen on beş cumhuriyetin altısında halkın çoğunluğu Müslüman iken,[14] halkların etnik kökenleri gereği beş cumhuriyet: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Türk veya Türki[15] Cumhuriyetler olarak adlandırılmaktadır. Genel olarak,

13) *The Middle East*, August, 1992, p.30.

14) Kazakistan için Müslümanlar yaklaşık nüfusun yarısını oluşturuyordu demek daha doğru olur. Fakat bağımsızlık sonrası durum Müslümanların ve Kazak kökenlilerin lehine gelişme göstermektedir.

15) Batı'da akademisyenler ve media bu cumhuriyetleri kesinlikle 'Türk Cumhuriyetleri (Turkish Rebuplics)' olarak adlandırmamakta fakat bazıları 'Turkic (Türki)' diye adlandırmaktadır. Bu makalenin yazarı benzeri eğilimlere bu cumhuriyetlerin büyük elçilikleri ile yapılan mülakatlarda ve bu hususlaki çalışmalar esnasında da şahit olmuştur. Fakat Türkiye'deki genel eğilim (ve temenni) 'Türk Cumhuriyetleri' terimini kullanmak yönünde olduğundan bu makalede 'Türk Cumhuriyetleri' terimi kullanılmıştır.

1990'larda Türkiye SSCB'nin ani çöküşünü beklemiyordu ve bu yüzden yeni şartlara hazır değildi. Fakat SSCB dağıldığı zaman Türk tarafı bu sonu ve Türk Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkışını memnuniyetle karşıladı. Anadolu Türkleri ile Türk Cumhuriyetleri'nin halklarının aynı kökenden olması, kültürel ve dil bakımından bağların bulunması gerçeği Türkiye'nin reaksiyonunu büyük ölçüde etkiledi. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki pozisyonu ve yukarıda özetlenen Türk dış politikasının açmazları da, Türkiye'nin SSCB'nin sona erişi ve Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız aktörler olarak ortaya çıkmalarına coşkulu tepki vermesinde belirleyici roller oynadılar.[16]

Her ne kadar Doğu-Batı çatışmasının sona ermesinden ve Batı'nın Türkiye'ye Sovyetler Birliğine karşı bir kale olarak ihtiyacı kalmamasından dolayı Türkiye'nin Batı için önemi azalsa da, takip eden olaylar; II. Körfez Savaşı, Balkanlar'daki etnik çatışmalar ve savaşlar ve Sovyetlerin dağılmasıyla Türk kökeni Cumhuriyetlerin bağımsız olmaları, Batı ve Amerika için Türkiye'nin halen önemli bir ortak olduğunu gösterdi. Özellikle Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız birimler olarak ortaya çıkmalarından sonra önceki iddialara zıt olarak, demir perdenin yok olmasıyla beraber Türkiye'nin öneminin arttığı ve bölgede Türkiye için yeni imkanların, fırsatların ortaya çıktığı ve Türkiye'nin önemli roller üstlenebileceği vurgulanmaya başlandı.[17] Müslüman nüfuslu cumhuriyetlerde İran modelinin eski komünist sistemin yerini alma tehlikesinden korkuluyordu. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgede varlığı Batı ve Batı değerlerinin temsilcisi olarak algılandı. Körfez Savaşı'nda[18] Türkiye'nin bölgedeki hassas konumu ve oynadığı belirleyici rol görüldükten ve Orta Asya'daki hassas şartlar değerlendirildikten sonra, bölgesel politik istikrarı sağlamak, İran'ın etkisini yaymasını, özellikle İran'ın fundamentalist İslam anlayışının bölgeye ihracını önlemek için, Batı'nın gözünde Türkiye birden paha biçilemez bir ortak olarak algılanmaya başlandı. Bu nedenle bir zamanların politik anlamda kenar ülkesi olan Türkiye, Sovyetlerin bölgeyi boşaltmasıyla kendisini Balkanlar'dan Kafkaslar'a, Orta Asya'ya uzanan bölgenin merkezinde buldu. Bu Türkiye için Soğuk Savaş sonrası yeni ufuklar anlamına gelmekteydi. Sovyetlerin yıkılmasıyla bağımsız olan Müslüman nüfusa sahip cumhuriyetler için Türkiye'nin yol gösterici bir rolü olacağı üzerinde durulmaya başlandı.[19] Fuller Türkiye'nin yeni konumunu "Türkiye kesin olarak yeniden oluşan dünyanın jeopolitik merkezindedir" diyerek

16) Türkiye'nin Türki Cumhuriyetleri'nin bağımsız birimler olarak ortaya çıkmalarına reaksiyonunu etkileyen faktörlerin detaylı incelemesi ve genel olarak Türkiye'nin Batı ve Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri için bakınız: Idris Bal, *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics*, Aldershot: Ashgate, 2000.

17) *S. Telegraph*, 9 August 1992.

18) Ankara Esenboğa havaalanında başkan Bush Türkiye'nin Irak'a karşı Amerika liderliğindeki güçlere desteğinin zaferde belirleyici olduğunu söyleyerek Türkiye'ye teşekkürlerini sundu. Bak: 'President George Bush's speech at Ankara Esenboga Airport, 20 July 1991', *Turkish Review*, Vol.5, No.25, Autumn 1991, p.104.

19) *Financial Times*, 21 Mayıs 1992 ve *MEI*, Şubat 1992, p.1.

değerlendirdi.[20] Genelde Türkiye'nin önemli bir bölgesel güç olduğu vurgulanmaya başlandı.[21] Özellikle Batı basınında Türkiye ile ilgili mübalağalı iddialar ortaya atıldı.[22] Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye bir taraftan anti-komünist kale olarak önemini kaybederken, diğer taraftan istikrarsızlıklara gebe bir bölgede Batı tarafından güvenilir bir ortak olarak değerlendirilmeye başlandı. Bu gelişmede özellikle Kafkaslar'daki ve Orta Asya'daki cumhuriyetler ve bölgenin ekonomik, kültürel, jeopolitik şartları belirleyici rol oynadı.[23] Bir taraftan Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya politikası ve Batı için hala önemli olduğunu gösterecek argümanlar ararken, diğer taraftan aynı dönemde ABD başta olmak üzere Batı'nın endişesi ise Kafkaslar'da ve Orta Asya'da ne olacağı ile ilgiliydi. Batılı politika yapıcılar, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Orta Asya'da bir güç boşluğunun (power vacuum) oluştuğu ve bu boşluğun eğer Batı gerekli önemleri almazsa İran tarafından desteklenen radikal İslam tarafından doldurulma ihtimali olduğu endişesini duyuyorlardı. Bu nedenle ABD başta olmak üzere Batı "Türk Modeli"ni yeni bağımsız olan Orta Asya Cumhuriyetleri'ne ve Azerbaycan'a takip edilmesi gereken bir model olarak ileri sürdü. Örneğin, Türk başbakanı Süleyman Demirel ile Washington da 13 Şubat 1992'de görüştükten sonra başkan Bush Türkiye'yi Orta Asya tarafından örnek olarak alınabilecek demokratik, laik bir model olarak gösterdi.[24] Benzeri bir açıklama Haziran 1992'de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri bayan Catherine Lalumiere'den Orta Asya Cumhuriyetlerini ziyareti sırasında geldi. Lalumiere, Türkiye'nin yeni bağımsız olan birçok Asya ülkesi için geçerli bir model oluşturduğunu söyledi.[25] Mango ve Yalçın Lalumiere'nin bu sözüne atıfta bulunarak ilk önce "Türk modeli"nin Batı tarafından ileri sürüldüğü kanaatlerine vardıklarını belirttiler.[26] Her ne kadar William Hale gibi bazı düşünürler bu hususta karar veremeyip "belki de Türkiye ve Batı aynı anda Türk modelini ileri sürdü, çünkü her iki tarafın da ortak çıkarları vardı" gibi bir yorum yapsa da[27] denilebilir ki, Türk modelini ilk önce Türkiye ileri sürmüş olsa bile,[28] Batı'nın bu modele desteği, Sovyetler son-

20) Charles Warren Hostler, *The Turks of Central Asia*, London: Praeger, 1993, p.162; Ayrıca bakınız: Graham E. Fuller & Ian O. Lesser, *Turkey's New Geopolitics*, Oxford: Westview Press, 1993.
21) Morton I. Abramowitz, 'Dateline Ankara: Turkey After Özal', *Foreign Policy*, No.91, Summer 1993, pp.164-167.
22) Bu konu ile ilgili Batı basınından örnekler için bakınız: İdris Bal, 'Orta Asya ve Batının Dış Politika Aracı Olarak Türk Modeli', *Yeni Türkiye*, Yıl..3, Sayı.15, Mayıs-Haziran 1997, ss.936-945.
23) Paul B. Henze, *Turkey: Toward the Twenty-First Century*, Santa Monica: Rand, 1992, p.V.
24) Ahmad Rashid, *The Resurgence of Central Asia. Islam or Nationalism?*, London: Zed Books, 1994, p.210.
25) Andrew Mango, 'The Turkish Model', *Middle Eastern Studies*, Vol.29, No.4, October 1993, p.726.
26) Aydın Yalçın, '"Türk Modeli" Kavramı ve Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasındaki Bazı Özellikler', *Yeni Forum*, Cilt.13, No.283, Aralık 1992, s.22 ve Mango, *The Turkish Model*, p.726.
27) *William Hale ile şahsi mülakat*, London, 29 June 1995.
28) Burada Özal'ın 1980 sonrası yapılan Ekonomik transformasyonu 'Türk Modeli' olarak adlandırdığı hatırlanmalıdır. Özal Türk tecrübesinin Sovyetler Birliği için iyi bir örnek olduğunu söyledi. Bak: *SSCB Pazarında Türkiye*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayın Bölümü, Mart 1991. Fakat günümüzde bu açıklamalar bir anlam ifade etmiyor. Çünkü Türkiye geçen on yılda iki tane ekonomik kriz geçirmiş ve ekonomik istikrar açısından eski Sosyalist ülkelerin bile gerisine düşmüştür.

rası hemen takip eden ilk yıllarda bu modelin çok konuşulur olmasında, popüler olmasında belirleyici bir rol oynadı. Batı'nın Türk modelini[29] ileri sürmesi Türkiye'ye yeni araçlar, argümanlar sağlamış oldu. Bunun anlamı Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin bölgedeki stratejik konumunun teyit edilmesi demekti ve bu Türkiye'ye dünya politikası ve Batı için kendisinin hala önemli olduğunu iddia etme imkanını sağladı. Böylece Türkiye Batı'nın Türk modelini ileri sürmesinden mutluluk duydu.[30]

Türk karar vericileri Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını memnuniyetle ve coşkuyla karşıladılar ve zamanın politikacılarının çoğunluğunun bu konudaki şevkleri arttı. Onlar artık sadece Türk dünyasını ileri sürebilmekle kalmayıp aynı zamanda bunu dünya medyasının onayı ile ve pan-Türkist suçlamalar olmaksızın yapabiliyorlardı. Türk tarafı (genel olarak) yeni argümanlar bularak Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik Türkiye'nin politikasını formüle etmeye çalışırken, Batı'nın (özellikle ABD'nin) Türk modelini ortaya atması, Türk hükümetine ve aslında Türk Cumhuriyetleri ile ilgilenmek isteyen herkese elverişli bir durum sağladı. Batının Türkiye'yi bir model olarak öne sürmesi, bölgeye yönelik Türk dış politikasına kapsamlı bir çerçeve bulma problemine çözüm de getirmekteydi. İlişkiler Türk Modeli şemsiyesi altında, suçlamalara maruz kalmadan rahatça yürütülebilirdi. Resmi Türk politikasının hedefleri Acar Okan'ın belirttiği gibi Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarına, güçlendirmelerine ve korumalarına yardım etmektir.[31] Güneydoğudaki terörizm, Kıbrıs sorunu ve Suriye ve Irak ile Dicle ve Fırat sularının bölüşümü sorunlarında uluslararası desteğe ihtiyacı olan Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri'nin uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin tabi müttefikleri olacağı varsayımı, beklentisi olduğu ve bu cumhuriyetlerin tam bağımsızlıklarını Türkiye'nin kendi ulusal çıkarına uygun gördüğü inkar edilemez.

Her ne kadar hemen Sovyetlerin dağılmasının akabinde Türk modeli formülü etrafında Batı ve Türkiye ortak politika üretmeye çalışsa da, Batı'nın bölgenin ekonomik, kültürel, politik, stratejik yapısıyla ilgili bilgisi zamanla arttı ve yeni gelişmeler oldu. Neticesinde ise Batı evvelki varsayımlarını, politikalarını gözden geçirdi ve Türk modeline desteğini tamamen sona erdirmese bile azalttı. Bu değişikliğin ardında da yine bazı nedenler vardı.

İlk olarak, bölgenin gerçek şartlarını anladıktan sonra Batı, her ne kadar İran'ın coğrafi sebeplerden dolayı bazı jeostratejik avantajları olsa da, önemli handikaplarının olduğunun da farkına vardı. Öncelikle İran İslami bir devlet olsa da, görüldü ki, Batı'nın evvelki varsayımlarına zıt olarak İran'ın Orta Asya'da etkisi oldukça sınırlıydı. Bunun nedeni Sünni İslam ile Şii İslam arasındaki ayrılıktı ve bu iki mez-

29) Sovyetler dağılmadan önce bile Türkiye'nin Doğu Avrupa Ülkeleri için ekonomik transformasyon bakımından model olarak algılandığını açıklayan bir görüş için bakınız; Türkkaya Ataöv, 'Turkey's Expanding Relations with the CIS and Eastern Europe', *Turkish Foreign Policy*, Edited by Clement H. Dodd, Huntington: Eothen Press, 1992, p.89.

30) *Guardian*, 3 April 1992.

31) *Acar Okan (Başbakanlık baş danışmanı) ile şahsi mülakat*, Ankara, 1993.

hep arasındaki birbirine karşı düşmanlığa varabilen soğukluktu. İran Şii bir devlet iken bölgedeki cumhuriyetlerin nüfuslarının çoğunluğu Azerbaycan istisna olmak üzere Sünni'dir. İran'ın Azerbaycan'daki etkisi bile sınırlı olmuştur. Azeriler Türk kökenden gelmektedirler ve İran'ın kuzey bölgelerinde 20 milyon civarında olduğu tahmin edilen etnik Azeri nüfus vardır. İran bu insanların Azerbaycan'a sempati duymalarından ve muhtemel birleşme taleplerinden korkmaktadır. Hatta bu yüzden düz bir mantıkla beklenenin tersine, Azerbaycan ve Ermeniler arasındaki savaşta İran, Müslüman nüfuslu Azerbaycan'ı değil Ermenistan'ı destekleyerek, kendi ayakları üzerinde durabilen güçlü bir Azerbaycan görmek istemediğini ortaya koymuştur. Aslında Batı'nın beklediği gibi ideoloji ihracı üzerine yoğunlaşmak yerine İran Batı tarafından yalnızlığa itilmiş bir ülke olarak muhtemel ekonomik işbirliği imkanları üzerinde durdu. Bu yüzden İran'ın politikası maceracı olmak yerine akılcı ve gerçekçiydi. Bu nedenle Batı'nın Türk modelini desteklemesinin ardındaki temel neden yok olmuş oldu.

İkinci olarak, Sovyetlerin yıkılmasından sonra, Rusya'nın eski Sovyet topraklarını tamamen terk ettiği ve tekrar kontrol altına alma amacı olmadığı varsayıldı. Birçok analizci Sovyetlerin yıkılmasından sonra ortaya çıkan bir güç boşluğundan (power vacuum) bahsetti. Fakat özellikle 1993'ten sonra "yakın çevre" (near abroad) politikasıyla Rusya eski Sovyet topraklarını tekrar kontrol etme isteğini açığa vurdu ve uygulamaya koydu. Rusya ekonomik ve güvenlik sebeplerinden bahsederek yakın çevre politikasını meşrulaştırmaya çalıştı. Rusya nükleer silahları kontrol altında tutmak istedi ve rakip bir gücün eski Sovyet topraklarında yerleşmesini istemedi. Yirmi beş milyon civarındaki Rusya dışındaki Rusların medeni haklarını koruma fikri Rusya'yı bu hususta teşvik edici oldu ve bir bakıma da bu isteği için iyi bir bahane oluşturdu. 1994'te Rusya Türk cumhuriyetleri ile birçok anlaşma yaptı ve bölgedeki Rus üstleri tekrar açıldı. Bu Batı için çok kötü bir gelişme değildi. Çünkü Batı bölgede dört yerine tek nükleer devletle ilgilenmeyi tercih etti ve Batı Rusya'nın sağlayacağı istikrarı memnuniyetle karşılamaya hazırdı. Bu nedenle Türkiye'nin beklentilerinin tersine sanki Rusyan'nın eski Sovyet topraklarında söz sahibi olması meşru bir hakmış gibi Batı Rusya'nın yakın çevre politikasını uygulamaya koymasına müsaade etti. Batı'nın Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik politikasını desteklemesi, Batı'nın Türk modeline desteğini negatif yönde etkileyen diğer bir sebep oldu. Yani güç boşluğu yoktu, istikrarsızlık yoktu, Rusya halen önemli bir ülke olarak bölgede idi ve Batı Rusya'yı tek nükleer güç olarak görmek istiyordu. Dolayısıyla Türk modeline istikrar verici bir unsur olarak ihtiyaç kalmamıştı. Daha sonra Rusya bölgedeki etnik çatışmalar, terör olayları, Afganistan'daki istikrarsızlığın bölgeye tesiri gibi farklı nedenleri kullanarak bölgeye yerleşmeye, Şangay Beşlisi (şimdiki adı Şangay İşbirliği Örgütü) kanalı ile de bölge ülkeleri üzerinde tesirli olmaya, onları yönlendirmeye çalışmaktadır.

Üçüncü olarak, bazı Türk politikacıların demeçleri Batının Pan-Türkizm hususunda tedirgin olmasına sebep olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla Türk modelini

daha fazla desteklemenin bu eğilimi güçlendirmesinden çekindikleri söylenebilir. Bu da Batının Türk modeline desteğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Son olarak Türk modeli popüler olduğunda Türkiye kendi topraklarındaki bir istikrarsızlık yüzünden her gün askerini kaybetmekte ve ekonomisi yıpranmakta idi. 1991 sonrası bu problem devam etti ve bu problemin iç huzuru tehdit etmesinin yanında dış politikaya da olumsuz etkisi oldu. Bunun dışında Türkiye'de farklı kesimlerin devletten mezhepsel, dinsel, insan hakları ile ilgili ve benzeri talepleri vardı. Bu da model için reform talebi manasına da geliyordu. Dolayısıyla modelin kendi anavatanındaki handikaplarının, bu modele Batı'nın desteğine olumsuz etki yaptığı söylenebilir. Fakat unutulmamalıdır ki bu problemler 1991'de de vardı ve bu handikaplar bilindiği halde bu model ileri sürüldü. Çünkü yukarıda da açıklandığı gibi, esas önemli olan Batı'nın kendi korkuları, beklentileri ve çıkarlarıydı. Bu bağlamda Batı için "Türk modeli" bir dış politika aracı idi ve Batı bu araca ihtiyacı olmadığını anladıktan sonra kullanmaktan vazgeçti[32] ve Türk modeli çerçevesindeki işbirliği kayboldu. Bu gelişme, Türkiye'nin Batı'ya ben halen önemliyim diye ileri sürebildiği bir aracın elden gitmesi olarak değerlendirilebilir. Fakat Türkiye açısından Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkiler Türk Modelinden ibaret değildir ve Türkiye Türk Cumhuriyetlerle ilişkilerine önem verip geliştirme gayretindedir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye aktif adımlar atmaya başladı ve Türk Cumhuriyetleri'ni dünyada ilk tanıyan ülke oldu. Her ne kadar Türkiye hiçbir devletle yarış içerisinde olmadığını bildirse de, İran'ın rejimini bölgeye ihraç etme ihtimali karşısında rahatsız olmakta ve laik ve Batı'ya dönük bir ülke olarak İran'ın bu amacına ulaşmasını önlemek istemekteydi. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Türkiye ile Türk Cumhuriyetler arasındaki ilişkileri düzenlemek için kuruldu. Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerin cumhurbaşkanları arasındaki ilk zirve Ankara'da ekim 1992'de yapıldı. 1993'te Azerbaycan'daki karışıklıklar yüzünden yapılamayan zirve istisna olmak üzere bu zirveler her yıl yapılmaktadır. Türkiye, kaynaklarının kısıtlı olmasına ve iç problemlerine rağmen, bu cumhuriyetlere kredi verdi, telekomünikasyonlarını modernize etmeleri için yardım etti ve ekonomik reformlar için teşvik ve yardım etti. Türk müteahhitleri Bağımsız Devletler Topluluğu'nun diğer ülkeleri ile beraber Türk Cumhuriyetleri'nde de iş almaya başladı. Fakat en önemli gelişmeler kültürel ilişkiler alanında oldu. Türkiye 1992 yılında 6729 Türk öğrenciyi kabul etti ve eğitim alanındaki işbirliği programı halen devam etmektedir. Bu öğrenciler Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin gelecekteki ilişkileri için bir köprü olarak kabul edilmektedir. "Avrasya TV" (şimdiki adıyla "Türk TV") Türk Cumhuriyetleri'ne yayın yapmaya başladı, bunu Türkiye kökenli özel televizyonlar izledi. Dini bilgi öğrenimi alanında da Türkiye aktif adımlar attı ve

32) Batı'nın Türk Modelini dış politika aracı olarak kullandığı ile ilgili daha detaylı açıklama için bakınız: İdris Bal, 'Orta Asya ve Dış Politika Aracı Olarak Türk Modeli', *Yeni Türkiye*, Mayıs-Haziran 1997, Yıl.3, Sayı.15.

kendisinin ılımlı İslam modelini bu bölgede hakim kılmayı amaç edindi. Türk Diyanet İşleri Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri'ne kitap ve imam gönderdi. Türk Cumhuriyetleri'nden öğrenciler Türkiye'ye dini eğitim almak için getirildi, cami yapım ve tamir projeleri gerçekleştirildi ve bölge ülkelerinde ilahiyat fakülteleri açıldı. Devletin dışında Türk özel sektörü eğitim sektöründe aktif oldu. Türk işadamları her bir cumhuriyette Türk kültürünü, ılımlı İslam'ı ve Atatürk ideallerini temsil eden kolejler açtılar. Türkçe'nin ve yerel dillerin yanında İngilizce de öğrencilere öğretilmekte olup bu kolejler bölgesel standartların üzerinde eğitim vermekte olduklarından dolayı Özbekistan istisna edilirse, Türk cumhuriyetleri tarafından memnuniyetle karşılanmaktadırlar. Özbekistan Türkiye'nin Özbek muhalefetini desteklediği kanısında olduğundan dolayı Türkiye ile Özbekistan arasındaki ilişkiler zayıflamış ve Türk özel sektörünün açtığı kolejler gerçekte öyle olmasa bile, Türk devletinin bir icraatı gibi görülmesinden dolayı bu kolejler de kapatılmak zorunda kalınmıştır. Ayrıca Türkiye'deki Özbek öğrenciler de Özbekistan'a geri çağrılmıştır. Diğer önemli konu ise Latin alfabesinin Türk Cumhuriyetleri tarafından kabul edilmesidir. Türkiye, Latin alfabesinin kabul edilmesinin dünya ile entegre olabilmek ve ilişkilerimizi geliştirebilmek için çok gerekli olduğunu savundu, telkin etti. Diğer taraftan İran Arap alfabesini savundu ve bu teklif hiçbir Türk cumhuriyeti tarafından kabul edilmezken Tacikistan bu teklifi 1992'de memnuniyetle karşıladı.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkilerin Geleceği

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin geleceği ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar şimdiye kadarki ilişkilerden yola çıkarak açıklanırsa özetle aşağıdaki konular öne çıkmaktadır.

İlk olarak, müşterek kültürel, tarihi ve psikolojik değerler Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemekte ve ilişkilerin devamı ve geliştirilmesi hususunda teşvik edici bir rol üstlenmektedir. Hem Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yaklaşımı, hem de Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye ilk tepkileri bu ülkelerin kültürel çevresi tarafından önemli bir şekilde etkilenmiştir. Etnik köken, dil, din gibi ortaklıklar Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilenin gelişimi için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Türk Cumhuriyetleri'nin nüfuslarının çoğunluğu Türk kökenden gelmektedir. Söz konusu Cumhuriyetlerin halkları Türkiye Türkçe'sinin de dahil olduğu aynı dil ailesinden dilleri konuşmaktadırlar. Türk Cumhuriyetleri'nin nüfuslarının çoğunluğu Müslüman'dır. Özellikle Türk Cumhuriyetleri'nin halkları Türkiye'de de halkın büyük çoğunluğunun dahil olduğu Sünni mezhebe inanmaktadırlar. Her ne kadar Azerbaycan nüfusunun üçte ikisi Şii olsa da, yukarıda belirtildiği gibi Azeriler Türkiye'ye İran'dan daha fazla yakınlık duymaktadırlar. Temel olarak bu kültürel çevre nedeniyle, Türk Cumhuriyetleri'nin halkları Türkiye'ye yakınlık hissetmektedirler ve bu nedenle onlar Türkiye'ye olumlu tepki verdiler ve Türkiye ile ilişkilere olumlu yaklaşmak-

tadırlar. Bu nedenle ilişkilerin geleceği açısından ortak kültürel değerler muhafaza edilmenin ötesinde geliştirilmelidir. Ortak tarih yazılması ve benzeri çalışmalar bu hususta olumlu gelişmelerdir. Fakat Türkiye'deki siyasi, ekonomik krizler ve yolsuzluklar tüm dünyanın olduğu gibi, özellikle bize yakınlık duyan bölge insanın bize yaklaşımını olumsuz yönde etkilemektedir.

İkinci olarak, Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye ilgilerinin azalmasında, Rusya'ya yakınlaşmalarında, Türkiye'nin Azerbaycan'ın iç politikası ile ilgilenmesinin önemi küçümsenmemelidir. Türkiye'nin Azerbaycan'da muhalefeti (Halk Cephesi'ni) desteklemesi ve Elçibey'in başarısı diğer Türk cumhuriyetlerini Türkiye'den soğuttu ve Rusya'ya yakınlaşmalarını teşvik etti. Çünkü iktidarda olan liderler muhalefetin Türkiye'den gelecek yardım ile güçlenerek kendi iktidarlarını tehdit etmesinden ve hatta iktidarlarını kaybetmekten korktular. Örneğin, bununla ilgili olarak yukarıda belirtildiği gibi, Özbekistan eğitim için Türkiye'ye gönderdiği öğrencilerin çoğunu geri çağırdı. Çünkü Özbek liderliği bu öğrencilerin Türkiye'deki Özbek muhalefeti ile temas içerisinde olup toplantılar düzenlendiğine inanıyordu. Özetle, uzun dönemde Türkiye'nin bu politikası fayda değil zarar getirmiştir. Dolayısıyla gelecekte bu tür adımlar atılmadan önce muhtemel sonuçları gözden geçirilmeli, dikkatli adımlar atılmalı ve çok gerekli olmadıkça içişlerine karışılmamalı ve taraf tutulmamalıdır.

Üçüncü olarak, ilişkilerin başlangıcında Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'yi güçlü, bölgede kendilerine yardım edebilecek kardeş bir devlet olarak görmelerine ve dünyada değişik kesimler tarafından Türkiye'nin bölgede yıldızı parlayan bölgesel güç olarak değerlendirilmesine karşılık, zamanla Türkiye imaj kaybına uğramıştır. Bu imaj kaybında farklı faktörler rol oynamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'da muhalefeti desteklemesi fakat sonunda Elçibey'i iktidarda tutamaması, bölge ülkelerinin, Türkiye'nin desteğinin veya düşmanlığının çok önemli olmadığı, çünkü bölgede Türkiye'nin Rusya'yla rekabet edebilecek ne gücünün olduğu, ne de cesaretinin olduğu sonucunu çıkarmalarına yol açtı. Böylece Elçibey'in düşmesinden sonra Türkiye'nin evvelki güçlü kardeş devlet imajı hem bölgede hem dünyada kötü şekilde yaralandı. Türkiye'nin imaj kaybında rol oynayan diğer bir etken ise Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra uluslararası çevrelerce ve Türk Cumhuriyetleri tarafından Türkiye'nin kapasitesinin çok üzerinde algılanması ve yapabileceğinden çok daha büyük rollerin Türkiye'ye atfedilmesidir. Bu Cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde büyük ölçüde Türkiye'nin gerçeklerinden habersizdiler. Sovyet dönemindeki dış dünya ile haberleşmedeki kısıtlamalardan dolayı onlar Türkiye'yi güçlü, siyasi ve ekonomik olarak mükemmel ve hiçbir problemi olmayan aynı zamanda bu cumhuriyetlerin devletlerini kurmalarına yardımcı olmaya hazır olduğunu var saydılar. Daha sonra Türkiye'nin gerçekleri zamanla öğrenildiğinde tabii olarak Türkiye'nin ilk olumlu imajı yıprandı.

Dördüncü olarak, Türkiye'nin dış politikada başarılı olabilmek için bu hususlaki istek ve çalışmaların dışında politik ve ekonomik istikrara, iç barışa ihtiyacı

vardır. Politik anlamda istikrarlı hükümetlerin kurulması gerekmektedir. 1991'den günümüze kadar sık sık hükümetlerin değişmesi, dış işleri bakanlarının daha yeni görevlerine adapte olup icraatlarına başlayacakları sırada görevden alınıp bir yenisinin gelmesinin Türk dış politikasını olumsuz etkileyen gelişmeler olduğu açıktır. Bu hususlaki başkanlık sistemi tartışmaları olumlu gelişmelerdir çünkü en azından problemin teşhis edilmesi demektir. İstikrarın olması için demokrasi güçlendirilmeli, devletin farklı müesseseleri arasında rekabet değil koordinasyon sağlanmalıdır. Bu bağlamda ordu sivil politika ilişkileri tekrar gözden geçirilip pürüzler ortadan kaldırılmalı, tüm kurumlarla ilgili yetki ve sorumluluklarda açık olmayan kısımlar netleştirilip, sınırlar açık ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde tanımlanmalıdır. Diğer taraftan ise orduyu sivil politikaya müdahale etmeye teşvik eden medya, politikacılar ve farklı baskı grupları bu hareketlerinin Türkiye'nin demokrasisine, uluslararası imajına, istikrarına, ekonomisine zarar verdiğini anlayıp, bu tavırlarından vazgeçmelidirler. Bu konu ile ilgili Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne model olarak ileri sürüldüğü dönemde zamanın kültür bakanı Fikri Sağlar'ın "başkalarına yol gösterebilmek için kendi ülkemizde demokrasiyi geliştirmek zorundayız"[33] demesi haklı bir eleştiridir. Türkiye'de Asker-sivil, Sünni-Alevi, Laik-Müslüman, Türk-Kürt gibi ayrılıklara, çatışmalara meydan verilmeden insanlarımız asgari müştereklerde birleştirilmeli, farklılıklardan gocunulmamalıdır. Böylece Türkiye kendi içerisinde güçlü olacak, bünyesi güçlenecek, bir taraftan kendi içindeki problemlerden, ayrılıkçılıktan, istikrarsızlıktan kurtulduğu gibi diğer taraftan tüm potansiyellerini gelişmeye kanalize etme imkanı bulacak ve dış politikada başarılı olma imkanını yakalayacaktır. Unutulmaması gerekir ki kendi içinde problemli, istikrarsız, toplum kesimleri, devletin kurumları birbiri ile rekabet eden, ekonomik olarak zayıf bir ülkenin başarılı dış politika yürütmesi, lider ülke konumuna gelmesi imkansızdır. Bu konu ile ilgili olarak Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilere bakarsak Türkiye'nin kendi iç problemlerinden dolayı ilişkilerin olumsuz etkilendiği görülecektir. Örneğin duygusal demeçlerden ve karşılıklı ziyaretlerden sonra Türk Cumhuriyetleri Türkiye'nin gücünün sınırlarını ve Türk modelinin Türkiye'de bile mükemmel olarak çalışmadığını gördüler. Türk Cumhuriyetleri'nin liderleri Türkiye'ye geldiklerinde yüksek enflasyona, işsizliğe, Güneydoğu Anadolu'da ayrılıkçı hareketlere ve bazı kesimlerin Türk devletinden mezhepsel, dinsel ve benzeri talepleri olduğuna, demokrasinin iyi işlemediğine şahit oldular. Bağımsızlıklarının birinci yılından sonra dünyaya büyük ölçüde açıldıklarında Türk modelinin diğer ekonomilerin ne kadar arkasında kaldığını gördüler. Bu günlerde Türkiye'nin yaşamakta olduğu ekonomik kriz Türkiye'nin ekonomik alanda ne kadar zayıf ve kırılgan olduğunu bir kere daha ortaya koymuştur. Baştaki varsayımların zıddına, Türk modelinin sosyal ve ekonomik bir mucize olmadığını, bu yüzden Türk yaşama standartlarının onlar için uzun dönem nihai amaç olamayacağını anladılar. Onların bekledikleri kadar Türkiye'de yeterli sermaye yoktu. Bu

33) Jeri Laber, 'Balanced on the Golden Horn', *The Washington Post*, 9 February 1992.

nedenle bu cumhuriyetler Batı'ya yöneldiler ve ülkelerine yatırım çekebilme mücadelesine girdiler. Türk Cumhuriyetleri Batı'nın ve Pasifik'in gelişmiş ülkelerinin ekonomik yardım yapmak açısından daha iyi pozisyonda olduklarını anladılar. Batı'nın Türk modelini desteklemekten vazgeçtiğini anladıktan sonra Türk Cumhuriyetleri de Türk modeli hakkında konuşmaktan vazgeçtiler ve onların Türk modeline ve Türkiye'ye de ilgileri mukayeseli olarak azaldı. Baştaki beklentilere zıt olarak, Türk Cumhuriyetleri Türkiye'yi bir köprü olarak kullanmak yerine Batı ve ABD ile direk ilişki kurabileceklerini anladılar. Batı da Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde çok geçmeden üçüncü bir tarafa ihtiyacı olmadığını anladı. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri, Batı'nın Türk modelini ortaya atması ve daha sonraki gelişmeler, güçlü olunmadığı takdirde dış politikada sürprizler beklenilmemesi gerektiğini, dahası zayıf bünyeli devletlerin başka birilerinin "dış politika aracı" olma seviyesinden ileri gitmelerinin mümkün olamayacağını göstermektedir.

Beşinci olarak, bu cumhuriyetler yıllarca Rus yönetimi altında kaldıklarından bağımsızlık hususunda hassastırlar. Bu nedenle Türk Cumhuriyetleri eski ağabeyden henüz kurtulmuşken, yeni bir ağabey istememekte ve Türkiye'nin Cumhuriyetler üzerinde bu rolü oynayabileceği ihtimalinden oldukça rahatsız olmaktadırlar. Türk politikacıların bazı coşkulu demeçleri bu kaygılara hız verdi ve sonuçta bu durum Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye ve Türk modeline olan ilgilerinin azalmasına yardımcı oldu. Bu nedenle, Türkiye'ye karşı ilk duygusal ve sıcak tepki verdikten sonra, bu cumhuriyetler daha gerçekçi ve şüpheci oldular. Bu yüzden ilişkilerde Türk Cumhuriyetleri'nin bu hassasiyetleri göz önünde bulundurulmalı ve ilişkiler tam eşitlik esasına göre, karşı taraf onure edilerek sürdürülmelidir.

Altıncı olarak, Türk Cumhuriyetlerle ilişkiler Türk dış politikasında öncelikler sıralamasında daha üst sıralara oturtulmalı, AB ile ilişkilerin tüm diğer konu ve gündemleri, yeni işbirliği alanlarını gölgelemesine müsaade edilmemelidir. AB ile ilişkilerin pek de beklendiği gibi gitmemesi Türkiye'nin ulusal çıkarları için yeni işbirliği alanlarının önemini daha da artırmaktadır. Unutulmaması gerekir ki, kültürel ve psikolojik açıdan AB ile Türkiye arasındaki olumsuzluklara karşın, Türk Cumhuriyetleri'nde Türkiye'ye yönelik hem uygun kültürel zemin vardır, hem de psikolojik olarak Türkiye'ye karşı olumlu (mübalağa etmemek şartıyla) bir yaklaşım vardır. Bu nedenle Türkiye Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerine öncelikli olarak önem vermelidir. Şu anda her ne kadar bu ülkeler AB'ye pazar kapasitesi açısından alternatif olamasa da, potansiyelleri olduğundan dolayı ileride bu bölgenin gelişeceği muhakkaktır.

Sonuç

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'nin önüne hem riskler, tehlikeler, hem de yeni fırsatlar, seçenekler, yeni hareket alanları koymuştur. Turkiye'nin anti-komünist bir kale olarak Batı için bölgedeki önemi kaybolmuş, Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri Doğu Avrupa ülkelerinin Komünist eksenden ayrılmalarıyla olumsuz

yönde etkilenmiştir. Rusya'ya karşı Türkiye yalnız konumda kalmış, diğer taraftan Balkanlar Türk etkisine açılırken, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olmaları Türkiye için yeni hareket alanları oluşturmuştur. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki etnik, kültürel ve psikolojik yakınlık Türkiye'nin bu cumhuriyetleri kendisinin tabi müttefikleri olarak kabul etmesine yol açmıştır. Fakat daha sonra Türk Cumhuriyetleri'nin KKTC'yi tanımamaları, Azerbaycan ile Ermenilerin savaşında, Ermenileri kınayarak bile olsa Azerbaycan'a destek olmaktan çekinmeleri, Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili Türkiye'nin yanında yer alıp tavır koymak şöyle dursun, bazı yetkililerin Ermenistan yanlısı beyanlarda bulunmaları ve benzeri gelişmeler olayların Türkiye'nin beklentilerinde olduğu gibi gelişmediğini ve eğer Türkiye Türk Cumhuriyetlerinin desteğini istiyorsa aynen başka ülkelere olduğu gibi bu amaca yönelik çok çalışması gerektiğini hatırlatmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni risklerden kaçınabilmek ve yeni imkanlardan, açılımlardan istifade edebilmek Türk karar vericilerinin maharetine bağlıydı. Şimdiye kadar yeni fırsatların, hareket alanlarının tam kullanıldığını ve risklere karşı yeterli önlemlerin alınabildiğini söylemek zordur. Türk karar vericilerinin Soğuk Savaş sonrası için projelerinin olmaması, hazırlıksız olmalarının yanı sıra, iç politikadaki istikrarsızlıklar, koalisyon hükümetlerinin birinin gelip diğerinin gittiği, dışişleri bakanlarının sık sık değiştiği, iç huzurun terörizm, laik-antilaik gibi gereksiz sürtüşmelerle meşgul edildiği bir ortamda daha iyisini gerçekleştirmek çok zordur. Diğer sahalar gibi dış politikada da ileri adımlar atılabilmesi için istikrar, iç barış ve güçlü bir ekonomi şarttır. Eksikliklere rağmen Türk Cumhuriyetleri ile her sahada ilişkiler geliştirilmiştir. Cumhurbaşkanları seviyesindeki periyodik zirveler her yıl yapılmaktadır. Avrasya televizyon kanalı (şimdiki ismi ile "Türk TV"), öğrenci değişim programı, Latin alfabesini bu cumhuriyetlerin kabulü, Türkiye'nin bu ülkelerin telekomünikasyonlarını modernize etmelerine yardımı, Türk müteahhitlerin buralarda aldığı işler, açılan Türk kolejleri bu ilişkilerde öne çıkan artılardır. Fakat ilişkilerin geleceği açısından ilişkiler eşitlik esasına oturtulmalı, ağabeylik rolüne soyunulmamalı, iç işlerine karışılmamalı, Türkiye'nin imajı yanlış politikalarla yıpratılmamalı, ilişkileri teşvik eden kültürel ve psikolojik bağlar güçlendirilmeli, sonuçları kısa zamanda gerçekleşecek ekonomik projeler gerçekleştirilmeli, her şeyden önemlisi Türkiye kendi içerisinde istikrarı yakalamalı ve her tür potansiyellerini gelişmeye kanalize edebilmelidir.

KAFKASYA VE ORTA ASYA'YA YÖNELİK TÜRK DIŞ POLİTİKASI

*Dr. Yaşar Kalafat**

Güneyi ve Kuzeyi ile Kafkasya'daki gelişmeler Avrupa ve Asya Türklüğünü yakından ilgilendirmektedir. Bunun içindir ki son yılların moda tabiri ile 'Avrasya', Türk-Rus, Türk-ABD, Türk-AB ve Türk-İran ilişkileri Türklüğün adeta gündemine oturmuştur. Bu itibarla geleceğe yönelik projeksiyonlarda son on yılda Türkiye Cumhuriyeti'nin dış Türkler politikasındaki başarı nispeti irdelenmelidir. Dünya konjonktürünün neden Avrupa ve Kafkasya'yı açtığı konusu ele alınmalıdır. Putin'in önünün nasıl alınabileceği düşünülmelidir. Avrupa Birliği'nin Avrasya anlayışının Türkiye Cumhuriyeti'nin menfaatlerine uygunluğu tartışılabilmelidir. Avrasyacılığın kime karşı ve hangi imkanla alternatif olabileceği sorusuna cevap bulunabilmelidir. Bu makalede Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik Türk dış politikası değerlendirilecek ve ayrıca Hazara Türkleri'nin Dünya Türklüğü itibariyle ve Kafkasya Türklüğü itibariyle önemini gösteren bazı örnekler verilecektir. Türkiye'nin dış Türkler politikası itibari ile, Hazara Türklerine[1] kültür, siyaset, enerji, iletişim, eğitim konuları itibariyle yer verilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti dar ve geniş anlamda Türk dünyası itibariyle ciddi bir enformasyon sıkıntısı içindedir. Bu alemle ilgili çalışmalar birbirleri ile gerçek bağlantısı olmayan üç ayrı zeminde gelişmektedir. Bunlardan birincisi Dışişleri bakan-

* ASAM Kafkas Araştırmaları Masa Başkanı.

1) Mücahit Mezari, Zengi, Kundi, Mirdad Mirek ve Türkmen (Şeyh Ali, Turkmu, Karluk, Bayat, Aymak) kabilelerinden oluşan, Afganistan'ın Hazaristan, Mezar'ı şerif, Kandahar, Kabil ve Harat bölgelerinde ayrıca Pakistan (Kuveyta), Tacikistan (Badahşan), İran (Horasan) ve Hindistan da 9 milyon Hazara Türkünün ulusal kurtuluş Savaşı lideri idi. Mezari, anadili Türkçe iken eğitim dili olarak Farsça'yı almak zorunda bırakılmış Hazara Türklerine, siyasi ve kültürel haklarının verilmesi için mücadele ediyordu. Bu hususları lideri olduğu Birlik Partisi'nde belirtmişti.

lığının yurt dışındaki temsilcilikleridir. Diğeri ise tarihçi, dilci ve edebiyatçılardan oluşan Türk Türkologlarıdır. Üçüncüsü ise bavul ticareti, küçük esnaf ve özel kolejlerdir. Bunlardan birincinin haber kanalları sadece resmi ihtiyaç karşılamaktadır. İkincinin kanalları mahdut bilim çevresine hitap etmektedir. Üçüncünün kanalı ise, sözlü iletişim ile sınırlıdır. Konuyu Afganistan itibari ile ele alacak olursak, devletin okullaşamadığı bölgede, özel kolejlerin önemli bir süre varlıklarını başarılı bir şekilde sürdürdükleri söylenebilir.

Bu itibarla Türk dünyasındaki fikri, siyasi ve kültürel kesimlerin dünyaya bakışlarının Türklük anlayışlarını, potansiyellerini, mücadele yöntemlerini, kadrolarını, yayın organlarını, iltisaklarını bilmek gelişme ve değişmeleri takip edebilmek zarureti vardır. Bunun yapılabildiğini göremiyoruz. Bu üç ayrı vasattan alınan istihbaratın koordine edilebildiğini ham veya mamul halde tüketiciye ulaştırıldığını söylemek de kolay değildir. Günümüzde klasik diplomasi sınırları zorlanmış, yeni diplomat tipi kültürel diplomasiyi de kapsamına almıştır.

Günümüzde kültür sektörünü, ekonomik veya enerji sektöründen ayrı düşünebilmek hiç mümkün değildir. Yeni emperyalizmin adı olan küreselleşme, bazan kültür öncelikli bazen de kültürle beraber baskıcı prensiplerini getirmektedir.

SSCB dağılmadan evvel, Türkiye'den bu coğrafyaya bakan uzmanların, bilgi birikimi, perspektifleri ve fikri üretimleri, SSCB dağıldıktan sonra karşılaşılan tabloyu irdelemeye, yorumlamaya ve sonuçlar çıkarmaya yetmemiştir. SSCB dağıldıktan sonra gerek bağımsızlığına yeni kavuşan Türk Aleminin büyük bir kısmı ve gerekse Rusya Federasyonu kapsamında kalan kesime yönelik üretilen fikir ve projeler büyük çoğunlukları ile sosyal bilimlerin, edebiyat, dil ve tarih gibi klasik Türkolojinin alt dallarında kalmıştır.

Uzun yıllar boyunca, "yasaklandığı", "ödenek olmadığı", "mevzuat müsait bulunmadığı", "kurumsallaşılmadığı" gibi gerekçelerle eğilinemeyen Dünya Türklüğü, 1991 yılından itibaren bu engeller izole edilmiş olmasına rağmen bu sahada alınan hasıla ihtiyaç duyulan ile kıyas kabul edilemeyecek durumdadır.

Bu konulu kitabımızda[2] belirttiğimiz gibi Atatürk'ün Afganistan için önerdikleri zamanında yapılabilse idi, 1990'lı yıllarda çok farklı bir Kuzey Afganistan görecektik. 1990'larda bizim önerdiğimiz Atatürkçü kültür politikaları dikkate alınabilse idi bugün Kuzey Afganistan çok farklı olurdu. Atatürk, Anadolu Türklüğü'nün örnek insan tipinin, bu ülkede görevlendirilmiş Türk subayları ile temsil edilmesini istiyordu. Bu ülkenin gençleri Türkiye'de askeri eğitim alacaklar ve ülkenin geleceğinde söz sahibi olacaklardı. Böylece Anadolu Türklüğü'nün doğusu güven altına alınacaktı. Bugün Taliban tarafından doldurulmuş olan boşluk 10 yıl evvel tarafımızdan da doldurulabilirdi. Afganistan örneğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin sorunu politika üretememiş olmak değildir. Üretilmiş politikalara uygulayıcı bulamamış olmaktır.

2) Bakınız, Yaşar Kalafat, *Güney Türkistan'dan Türkiye'ye Meseleler ve Türk Kültür Kimliği*, İstanbul, 1995.

Klasik Türkolojinin faaliyet alanının geliştirilip, bu disiplinin kapsamına, sosyo-politik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel gibi faaliyet alanlarını almak ihtiyacı vardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması itibariyle, kadro, kurum ve belirlenmiş milli hedefler itibariyle yetersiz bulunuşumuz, dağılmanın sürpriz oluşu ile izah edilmekte ve hazırlıksızlığımız bu sürprize bağlanmaktadır. Geçen 10 yılın (1991-2000) değerlendirilmesi yapılırken gelecek 10 yıl veya 20 yıl içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti ve İran İslam Devleti'nin de SSCB benzeri sancılar içinde oldukları bir gerçektir. Bir diğer gerçek ise Rusya Federasyonu Slav milliyetçiliği merkezli yeni toparlanma dönemine girmiş, Putin, Çarlık ve Sovyet dönemlerinden sonra Rusluk için yeni bir dönem başlatmıştır.

Henüz netleşmemiş olmasına rağmen Kuzey Azerbaycan'da özgür bir ulusal kimlik inşaası dönemini başlatan bir kesim oluşmaya başlamıştır. Bu anlayış kısmen AHC (Azerbaycan Halk Cephesi)'nin milliyet anlayışına bir alternatif bulma zaruretinden, kısmen, Türk yayılmacılığı propagandasına karşı Azerbaycan Türklüğünü bu ithamın dışında tutma, kısmen Azerbaycan Türk halkı için bir takım yerel yeni dinamikler bulma ve buna bağlı olarak Birleşik Azerbaycan fikrinin daha kolay realize edilebileceği düşüncesinden doğmaktadır.

Son 10 yılın değerlendirilmesinde beklenilen hasılanın alınmasını olumsuz etkileyen faktörlerden birisi de bu amaca yönelik politikaların tek elden yürütülmemekte oluşudur. Koordinatör bir merkez olmayışı, sadece başarısızlığa yol açmakla kalmamış, kaynak israfına, uygulamalar arasındaki çelişkiye, zaman zaiyine de sebep olmuştur. Gelişmeler öylesi olumsuz ve süratle ilerlemiş ki, yarar sağlaması beklenen girişim ve yatırımlar zararımıza da olabilmiştir. Bu noktadan yola çıkılarak Afganistan'a bakılınca sorunumuz konunun teorik bilinci düşük ellerde kalması ile izah edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti, kaynaklarını israf eden menfaatini bilmeyen, yatırımlarını takip edemeyen, kolay aldatılabilen, duygusal istismara müsait ülke intibası bırakmıştır.

Türkiye ile ilgili olarak, 'Türkiye Cumhuriyeti dış Türkler politikasına mecburdur. Türkiye Cumhuriyeti'nin laisisizmi benimsediği için İslam aleminde; İslam olduğu için de AB'de yeri yoktur. Tek seçeneği dünya Türklüğüne yönelmektir.' 'Türkiye Cumhuriyeti Batı'nın ve bilhassa ABD'nin sistem ve düşünce normlarının taşeronluğunu yapmaktadır. Batı, Türkiye üzerinden Türkistan'a girmektedir. Türkiye Cumhuriyeti milli ve samimi değildir.' 'Türkiye Cumhuriyeti bir koyup beş kazanmaktadır. Amerika'nın Türkiye'ye Türk dünyasına aktarılmak üzere yaptığı yatırımın büyük bir bölümü taşeron ülke Türkiye'de kalıyor' gibi iddiaların yapılmasına yol açabilmektedir.

Bir kısım Türk milliyetçilerinin dış Türkler'le bu arada Kafkasya ve Uluğ Türkistan bölgeleri ile ilgili çalışma yapması, ödeneklerin kullanılması ve ilgili kurumlardan yararlanmak itibariyle adeta belirli şahısların inhisarında kalmıştır. Kultur alanında yapılan bir kısım tutarlı faaliyetlere rağmen bu saha da etkinlik göstermek milliyetçi hayat biçimi, hayat tarzı olmaktan çıkmış giderek milliyetçi mütegallibe

tipi olmuştur. Adeta bir dönem terörizmin sırtından milliyetçilik adına gelir sağlama yöntemi giderek sözde kültür milliyetçileri tipi yaratmıştır.

Anılan coğrafyada faaliyet gösteren sola açık aydın kesimi ve İslamcı aydın kesimi pek yoktur. Türk milliyetçiler ekibi alternatifsiz bir yapı geliştirmişler. Aydının bu dağılımı, belirli bir ekibin tek kadroda disipline olmasına yol açmaktadır ki, bu hal faaliyetleri eleştirisizliğe kilitlemektedir.

Türk dünyası ve burada anılan coğrafya ile ilgili yapılan sempozyum, kurultay ve kongre türü faaliyetlerde amaç ile araç yer değiştirmiştir; örneğin alfabe birliği, tarih birliği ve benzeri gibi alanlarda yapılan toplu kültürel faaliyetlerin sayıları artmış ancak zihniyetlerde bir değişiklik olmamış veya beklenilen derecede olmamıştır. Alınan kararlar politikaya dönüşmemiş, Türk dünyasının ortak politikalarına yansımamıştır.

Kurultay adı altında yapılan ve her yıl tekrarlanan bazı etkinliklerin mahiyetleri aradan geçen 8-10 yıla rağmen maalesef hala netleşmemiştir. Bu tür faaliyetler biraz moral, biraz propaganda, biraz şahsi tatmin, biraz dertleşme, biraz gövde gösterisi olma şeklinde varlıklarını sürdürmektedir.

Bu tür faaliyetlere bir dönem Kuzey Afganistan adına katılım olmuş, bir defasında da Hazara Türklerinin dil yapısı bir bilim adamımız (Bilgehan Gökdağ Adsız) tarafından verilen bir bildiri ile tanıtılmıştır.

Bu tür faaliyetlere katılanlar alınan kararları ait oldukları ülkenin hükümetlerine, aydınına ve basınına yansıtamamaktadırlar. Bu tür faaliyetler için belirlenmiş bir hedef ve hedef doğrultusunda katedilmiş mesafenin tayini çalışması ve başarısızlığın sebeplerini belirleyen faal bir mekanizması yoktur.

Türkiye'nin Kuzey Afganistan politikası buraya yapılan TV İstasyonu, hastahane ve askeri teçhizat yardımı ile başlamış, nakti yardım ile sürmüştür. Bu yardımların getirisi hala hesaplanamamıştır.

Türkiye'de dış Türklere bu meyanda inceleme alanı bölgeyi kapsayan Türk ellerine yönelik dini kültür içerikli faaliyet yapan şuralar da demokratik otokontrolden yoksundur. Yapılan çalışmalar belirli bir merkezi kadro tarafından yürütülmektedir. Gerçekte dışa kapalı bir uygulama biçimi olmayı aşamamışız. Faaliyetler slogan mahiyetli, tepkileri izlenemeyen, aynı amaca yönelik başka uluslarca kurulmuş emsali teşkilatların faaliyetlerini izleyemeyen, ilgili dünyadan katılımcı delegelerin, ülkelerine taşıdıkları intibaları ve bu intibaların yankılarını tespit edemeyen bir şura uygulaması yaşanılmaktadır. Yapılan harcama ile alınan hasıla ve alınan hasıla ile alındığı şeklinde yansıtılan hasıla, varılması gereken maksat itibariyle kontrol edilememekte, edilmemektedir. Yapılan şuralar adeta 'modaya uyma' noktasında kalmaktadır.

Bu itibarla Mezar-ı Şerif'de yapılmasına karar verilen caminin akıbeti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kaybettirdiği prestij irdelenmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin cami politikası ile Taliban'ın bu bölgeye yerleşimi ilişkisiz değildir. Bu tür bölgelere gönderilecek uzmanlar halkın din sosyolojisi ve din psikolojisi itibariyle hassasiyetlerini araştırıp götürülecek dini hizmetin karakterini tayin edici raporlar vermeli idiler.

Türk dünyasına yönelik çok ciddi projeler yapılıp, 10000 öğrenci getirilmesi', 'Ahmet Yesevi donu giydirilmiş, Türk dünyasından bir nesil yetiştirip, Türklüğün gelecekteki ekonomik, siyasi, eğitsel, kültürel, diplomatik, teknolojik, v.s. misyonunu geleceğin bu misyonerlerinden beklenilmesi' gibi, bu tür büyük ufuklu projeler yeterli alt yapı oluşturmadan, gerekli mevzuat hazırlanmadan, taraf ülkelerin sosyal psikolojileri incelenmeden, uzun vadeli finans kaynaklarının temini planlanmadan başlatıldıkları için, beklenilen hasıla alınamadığı gibi alınması tasarlanan mesafe bazan da ters işlemektedir. Bu tür büyük hedeflerin kısa sürede sonuç vermeleri beklenilemezdi. Ayrıca alınan hasılanın sürekli olumlu tırmanış göstermeleri de beklenilemezdi. İlaveten bu tür projelerin altındaki imzalar milletimizin, başlangıçtan beri hayatını adamış dava adamlarımız oldukları da bir gerçektir. Ancak mezuniyetleri ile sahalarında Türk elleri arasında köprü kurmaları beklenen Türk gençleri, iş bulamamaları ve diplomalarının geçerli sayılmamasının bir sonucu olarak, mutsuz, olumsuz gençlik orduları oluşturmaya yüz tutmuşlardır. Türkiye Türkleri ile ortak yürütülen üniversite projelerinin de, amaç doğrultusunda alınan mesafe itibariyle kontrolleri yarar sağlayacaktır. İlk kurulanlardan sonra edinilen deneyimin projelere nasıl yansıdığı ve birlikteliğin sona ermesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin desteğini çekmesi halinde doğacak sonuçların şimdiden hesaplanması yarar sağlayabilir. Nitekim Kuzey Afganistan'dan getirilen gençler yıllara ve aldıkları eğitimlere göre tasnif edilip hasılanın hesabı yapılmalıdır.

'Avrasya' ve 'Avrasyacılık' adına Türkiye'de yürütülen faaliyetler amaç-sonuç ilişkileri itibari ile tekrar gözden geçirilmelidir. Batı'da ve Doğu'da, ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda farklı taraflar bu tanıma değişik coğrafi anlamlar yüklemektedirler. Kafkasya itibarı ile Avrasya ve Kafkasya'da barışın sağlanılmasına yönelik formüllerde insiyatif giderek Ermenilerin eline geçmektedir. Ermeniler diaspora ve lobileri ile Avrasya ve ABD'deki güçleri ellerine almış görünüyorlar. Ermeniler bu potansiyelleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne girmesini engellemeye çalışırlarken, Azerbaycan'a ABD ambargosunun konulmasını da sağlamışlardır. Slav-Ermeni ilişkileri karşılıklı siyasi, ekonomik ve askeri dayanışmaya dayalı olarak Çarlık, Sovyet dönemlerinden sonra federasyon döneminde de dayanışma içindedir. Ermenistan Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Karabağ Türk topraklarını işgal ederek 1.200.000 Türk'ün yurdundan edilmesine sebep olmakla kalmamıştır. Halen Doğu Anadolu için "Batı Ermenistan" tabirini 'Ermenistan'ın kuruluş belgesine geçirmiştir. Ermenistan Aydını Nahçivan'ın statüsünü uluslararası zemine taşımaya hazırlanmaktadır. Bu münasebetle Nahcıvan ile Azerbaycan arasında oluşturulacak bir koridora karşılık Kuzey Nahçıvan topraklarının Ermenistan'a bırakılması tasarlanmaktadır. Böylesi bir gelişmenin resmileşmesi halinde, Türkiye'nin Nahcivan üzerindeki garantörlüğünü tespit eden anlaşma yürürlükten kalkmış olacaktır. Ayrıca Kuzey Nahcivan'ın Ermenistan'a bırakılması demek Türkiye-Nahcıvan bağlantısının kesilmesine yol açmakla kalmayacak, Ermenilerle masaya oturulduğu için Ermenilerin gaspettikleri Azeri toprakları meşrulaştırılmış olacaktır. Diğer taraftan Nahçıvan Azerbaycan koridoru, Ermenistan-İran bağlantısını kesmeyecek şekilde planlanmaktadır.

İran, Ermenistan için bölgede tek çıkış olmuştur. İlişkiler, ticari demiryolu-karayolu, doğalgaz ve petrol yolu olarak gelişmektedir. Kazakistan'dan İran'a ulaşan uluslararası karayolu, İran'dan Kuzeye Ermenistan'a yöneltilmiştir. Ermenistan-İran bağlantısı itibarı ile Güney Azerbaycan'ın önemi artmaktadır. Ancak muhayyel Ermeni haritaları Tebriz'i de içerisine alan bölgeyi güney Ermenistan olarak göstermektedir.

Güney Kafkasya'nın Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gibi üç devleti mubakkak Avrupa'dan ikili üçlü müttefikler bulacaklardır. Gürcistan bu itibarla Avrupa ülkeleri ile ilişkiler kurmaya başlamıştır. Ermenistan'ın şansı da bu konuda Azerbaycan'dan fazladır.

Ermenistan'ın bölgede önemini arttıran diğer başka Ermeni girişimleri de vardır. Gürcistan'ın Cevahati bölgesi Ermeni nüfus yoğunluğu ve federasyon talebi ile Ermenistan Cumhuriyetinin kuzeyden komşusudur. Bu itibarla etnik yapısı ve sınır bölgesi oluşu O'na hassasiyet kazandırmaktadır. Ermenistan'ın Gürcistan içerisinde iddialı olduğu diğer bölge Abhazya'dır. Abhazya'nın Suhumi bölgesinde Ermeni nüfusu Abhaz nüfusuna eşittir ve burası Karadeniz sahilindedir. Gürcistan Güney Kafkasya'da kalmakla birlikte Kafkasya'yı güney ve kuzey diye bölen Büyük Kafkas Dağları Abhazya'nın ortasından geçmekte ve Suhumi kuzeyde kalmaktadır. Daha kuzeyde ve Suhumi'ye sınır olan ve keza Karadeniz'e komşu bulunan Adler bölgesi ise Rusya Federasyonu sınırları içerisinde Ermenilerin yoğunlaşmaya başladıkları bir yerdir. Böylece Ermeniler sadece güney Kafkasya'da değil Kuzey Kafkasya'da da etkili olmaya başlamışlardır. Ermeniler Karadeniz'e açılmaya adım adım yaklaşmaktadırlar.

Konunun giriş kısmı ile bağlantısını Avrasya itibari ile kurmak gerekirse, Ermenistan, büyük ölçüde Avrupa ve Amerika'nın anladığı anlamda Avrasya'da uluslararası siyaset bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nden şanslıdır. Türk dünyası geneli itibariyle meseleye bakılınca, Kırgızistan gibi cumhuriyetlerin Devlet Başkanları'nın jenosit konusunda son yaptıkları açıklamalar itibari ile, Türkiye Cumhuriyeti, Türk Dünyasını ve Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin dışında olanları Ermeni konusunda arkasına alamamıştır. Nitekim Askar Akayev Erivan soykırımı Anıtı'nı ziyaret etmiş, Ermeni yanlı beyanatı Azerbaycan aydınının tepkisine yol açmıştır.

Kuzey Kafkasya'nın geleceğine yönelik muhtelif senaryolar üretilmektedir. Bunlar kuzey Kafkasya İslam halkını bir payda altında toplamak, Kuzey Kafkasya halklarını, Türk ve Adler soylular olarak iki ayrı yapılanmaya götürmek ve diğerleridir. Bu tür arayışlar daha ziyade Rusya Federasyonu'nun Kafkasya'dan çekileceği varsayımı üzerine inşaa ediliyordu. Rusya'nın kalıcılığı kesinleşmeye yüz tutunca yeni tercihlerin mahiyetleri de farklılaştı. Rusya Federasyonu, geliştirilen "Yakın Çevre" politikasıyla Güney Kafkasya ülkeleri ile yakından ilgilenmeye başlamadan evvel, Çeçenistan'daki gelişmeleri Rusya Federasyonu'nun iç meselesi olarak benimsemiş, Kuzey Kafkasya'daki idari taksimata müdehale etmiş ve nihayet bölgedeki Federasyona ait askeri üslerin yerlerinde kalması konusunda ısrarlı davranmıştır.

Kuzey Kafkasya halklarından Osetler, Adıgeler (Çerkez) ve Abazalar'ın Türkiye Cumhuriyeti'ndeki nüfusları Kafkasya'daki miktarlarından fazladır. Bunlardan Türkiye'ye gelenler Müslüman iken Kafkasya'da kalanlar Hıristiyan'dır. Çeçenler'den ise Kafkasya'daki miktar Türkiye'dekinden çoktur. Türkiye'deki Kafkasya menşeyli halkların miktarları, yerleşim alanları, ittifakları ve arayışları Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından, güvenlik ve üretilecek yeni politikalar itibariyle yakından izlenilip yararlanılmaya muhtaçtırlar.

Eğitim-Kültür politikalarının hedef müşterekliği itibari ile mesele incelenince 'Türk Dünyası Rektörler Birliği' gibi üst seviyede kurumlaşmaya gidilmiş, 'Kırgız-Türk Manas Üniversitesi', 'Kazak-Türk Ahmet Yesevi Üniversitesi', gibi yapılanmalar geliştirilmiştir. Bu tür üniversitelerden sonradan kurulanlar zamanla, tasarlanan amaç doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu üniversitelerden diğer Türk Cumhuriyetlerinin beklentileri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin beklentileri, konu incelenince tamamen aynı olmadığı görülmektedir. Bu ülkeler Türkiye ile yürüttükleri üniversiteleşme eylemini daha ziyade yüksek öğrenimleri için duydukları nakti, ayni ve beyni yardım kaynağı gözü ile bakmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nden bazı kesimlerin umdukları gibi 'Türklüğün yükselmesi için üniversitenin de bir araç olarak hizmet vermesi', kaygısını duyanlar az olmuştur. Her iki kesim arasındaki arayış ve amaç farklılığının temelinde yakın geçmişin tarihi seyrinin de doğal etkisi vardır.

Türkiye Türklüğü tarafından bu ülkelerde özel sektör tarafından yapılandırılan üniversiteler, lise düzeyindeki okullaşmada da olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti yüksek öğreniminin bir parçası olarak görülmekten ziyade biraz da mesafeli davranılan 'kendi yağı ile kavrulan' kuruluşlar nazarı ile bakılmaktadırlar. Uluğ Türkistan'da Türkiye Cumhuriyeti ile kültürel etkinlik yarışında olan İran resmi Türk üniversitelerinden ziyade bu tür vakıf karakterli özel üniversiteleri rakip olarak görmektedir.

Türkiye'nin hedef-hasıla ilişkileri itibariyle sık ve yakından mercek altına almaklığı gereken projelerden birisi de Türk Dünyası ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki Yüksek Öğretim Öğrenci Mübadelesi Projesidir. Bu alanda alınan ve alınacak mesafe alınması gereken itibariyle hayal kırıklığına uğratacak boyutta başarısız olunmuştur. Eğer birşey ifade eder ise, bazı hallerde ve bazı bakımlardan enkaz da bir dereceye kadar bir imkandır. Yukarıda belirtildiği gibi Uluğ Türkistan Türk Cumhuriyetleri'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderilen öğrenciler ülkelerine göre değişmekle beraber öğrenci gönderimi bazen hemen veya zamanla kesilmiş, bazen kız öğrenci gönderilmesinden vazgeçilmiş ve çok kere öğrenciler mezuniyetlerinden sonra ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. Türkiye ile Türk dünyası arasında daha ziyade Türk aleminin ortak geleceğini tayin edecek her meslekten donanımlı gençler yetiştirme amacı, vakıf üniversitelerinde daha realist bir çizgi izlemiştir.

TRT, özellikle Türkiye'nin artan uydu sayısı döneminden sonra, Türkiye ile Türk dünyasının sair kesimleri arasında televizyon ve radyo yayınları ile kültürel köprü fonksiyonu itibariyle önemli bir hizmet vermektedir. Görüntülü yayıncılık

alanında özel Türk TV kanalları da Türk Dünyasına yönelik yayın hizmetlerinde alanları ve mesajları farklılıklar içermiş olsa da kültür misyonerliği itibariyle yararlı olmaktadırlar.

Yapılan TV programları itibariyle hitap edilen kitlenin bu yayınlardan, beklentileri farklılıklar arzetmiş, döneme ve ülkeye göre beklentiler değişebilmiştir. Türklüğe yönelik yayın içeriğinden farklı olarak, Türkiye ile bu ülkeler arasındaki yayıncılıktan bu ülkelerin bekledikleri ekonomik çıkarlara endekslenmiştir. Türkiye özellikle Uluğ Türkistan'da eski SSCB ve yeni Rusya Federasyonu ile TV yayın alanında rekabete girmiş ve büyük ölçüde de başarılı olmuştur. Bu coğrafyadaki Türk ülkeleri Türkiye'den yapılan televizyon ve radyo yayınlarını ortak bir kültür yaratma ve oluşacak bu ortak potansiyelden genel Türklük adına yararlanılacak bir vasat ve faaliyet türü olarak bakmamaktadırlar. Onlara göre Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkelerine yönelik yayın faaliyetleri yapan ülkenin çıkarları için yapılmaktadır. Bu uygulama bir anlamda kültür emperyalizminin bir tezahürü şeklindedir. Bu zihniyet anılan coğrafyadaki ülkelere yönelik yayınlar için 'kanal kiralama' uygulamasını getirmiştir.

Faaliyet sürecinin fazla uzun olmadığı da düşünülünce bu sahada alınan hasılanın az olmadığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türklüğü'nün tanıtılması, Türkiye Türkçe'sinin anlaşılır hale gelebilmesi gibi hususlar itibariyle bilhassa TV yayıncılığı etkisini göstermeye başlamıştır. İşlenilecek temalar, ulaştırılacak mesajlar ve oluşturulması arzulanan zihniyetin sağlanabilmesi için daha yoğun çalışmalara ihtiyaç vardır. Yayıncılık felsefesi itibari ile beher ülke ve seyirci kesimleri, döneme göre değişen faktörler de dikkate alınarak sürekli teste tabi tutulabilmelidir.

Bu noktadan hareketle Afganistan'a bakılınca elimizde bir proje taslağı bile yoktur. 1990'lı yıllarda Mezar-ı Şerif'e bir yükseltici götürülüp montajı sağlanılmış, ancak beklenilen hizmet geçmişte olmamıştır. Uluğ Türkistan'ın Güneyini teşkil eden kuzey Afganistan Türk uydu yayın alanı kapsamındadır. Bu büyük imkanla Türklüğün siyasi, ekonomik ve bilhassa kültürel sorunlarının büyük bir kısmı halledilebilir.

Dünyanın 'medeniyetler çatışması', 'küreselleşme', 'globalleşme', 'Avrasya' türü arayışlar yaşadığı günümüzde, siyasi politikayı akademik zeminde araştıran Türk aydını ile bu arayışı diplomatik zeminde arayan Türk kadronun mahfilleri çok farklıdır. Üretilen fikirlerin üretim ihtiyacı duyulan alanlara yönlendirilmesi henüz emekleme dönemindedir.

Türk Dünyasından her ülkeden sayıları 10-15'i geçmeyen toplam 40-50 aydın Türklüğün geleceği için dünyaya giydirilmek istenilen kültür elbisesinin ölçülüp biçilmesinde, provasının yapılmasında Türkler'in de bulunmasını haklı olarak istemektedirler. Yeni ve şimdilik cılız olan bu noktaya gelinmesinde 8-10 yıllık bir sürecin geçmesi gerekmiştir. Bu olumlu gelişme için maddi fedakarlık büyük ölçüde Türkiye Cumhuriyeti'nden gelmiştir.

Bu yapılanma Türk Alfabe Birliği, Ortak Türk Dili, Ortak Türk Tarihi, Ortak Türk Edebiyatı, Türk Destanları, Türk Dünyası Ortak okul kitapları gibi alanlarda

bir seri projeler ortaya koymuş, bu projeler seminer, kongre, kurultay gibi faaliyet zeminlerinde realize olmuş, araştırmalar yayına dönüşmüştür. Bu arayış sinema, tiyatro, resim, musiki gibi alanlarda yankı bulmaya başlamıştır. Bütün bu etkinliklerin finansmanını % 90-95 civarında Türkiye Cumhuriyeti karşılamıştır. Bu arayış Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı gibi kurumlarda da siyasi iktidarlarla ve ilgili bürokratlara göre yankı bulmuş, bu yankılanma en az Dışişleri Bakanlığı'nda iz bırakabilmiştir.

Türkolojinin Türklüğe etkisi her dönemde olmuştur. Dünya Türkolojisi'nin nabzını tutan ülkeler Dünya Türkçü hareketinin potansiyelinden resmi politikalarında istifa etmişlerdir. Özbekistan'ın dünya Türkleri'ne lider olma arzusunun sebeplerinden birisi de bu hususdur. Fransa'nın Taşkent'te Araştırma Merkezi kurması ve dünya Türkoloji hareketini yakından izlemesi sebepleri arasında bu husus da vardır. Türkiye'de ise Türkologun diplomasi, diplomatın da Türkiyat misyonu pek yoktur. İlgili üst bürokrasi ise bu iki misyonu bir arada fazla değerlendirecek evsafta değildir. Türkiye'den Türkistan üniversitelerine Türkolog göçünün sebepleri arasında bu husus da vardır.

Türklük, Türk Dünyası'ndan yükselen tek gövde olarak ayağa kaldırılacak ise ve dünyanın uyulması adeta kaçınılmaz olan uygulamaları karşısında kendi ayakları üzerinde durması bekleniyorsa, kültürel objektif ve kültürel subjektif şartların iyi belirlenilerek yola çıkılması gerekir. Bunun yapıldığını veya yeterince yapıldığını söyleyebilmek çok zordur. Ancak farklı yöntemlerle de olsa duyulan bu ihtiyaç bazan münferit, bazan mükerrer ve bazan da dolaylı etki yaparak Türklüğün bekasına felsefe oluşturabilecek bir maya oluşturmaya başlamıştır.

Türk Dünyasının bu kesimi 70 yıl Türkiye Cumhuriyetinden ayrı düşmüştür. Uluğ Türkistan'da yaşanan kültür politikası Türk elleri arasında farklı kültürel kimliklerin oluşmasına yol açmıştır. Türklüğün bu kesiminde Rus dili eğitim ve kültür dili olmuş, rejimin kültürel entegrasyon politikası yerel kimlikleri 'Sovyet Vatandaşı' tiplemesinde nihai safhada Ruslaştırmayı amaçlamıştır. Bu tespitin yapılması, üzerinde çalışılmakta olan coğrafi kültürün bilinmesi itibariyle önemlidir. Aynı şekilde dönem içerisinde Türkiye Türklüğü de kültürel kimliğini tayin edici bir kısım tercihler yapmış veya yapmak zorunda kalmıştır.

Kuzey Afganistan Türklüğü ise, Uluğ Türkistan'ın güney bölgesi iken, Slav kültürel etkinliği bu bölgede yerini Fars kültürüne bırakmıştır. Hazara Türkleri'nin dramı ise katmerlidir. Bölgedeki Özbek, Kırgız ve Türkmenler az-çok boydaşlarınca arkalanmışlar, Hazara Türkleri, ise Türkiye'de ki bir avuç Horasan Eri'nin avuçlarına bırakılmıştır. Bağımsız Cumhuriyetleri olan Türk boylarının Türkiye'de diplomatik veya kitle örgütleri destekleri vardır. Hazara Türkleri bu imkandan yoksundurlar.

İzlenilebilen kadarı ile Türk medeniyetine, medeniyetler kavgasında sağlam bir mevzi oluşturmak isteyen Türkologlar kadrosu, bu arayışın karargahını Türkistan'a kurmuş ya da kurdurmuştur. Şartların uygunluğu itibari ile bize göre bu isabetli bir karardır. Zira Türk teorisyeninin batıdan bağımsız strateji üretme şansı

Türkiye'de daha fazla değildir. Türk Dünyası teorisyenlerinin Türkistan'ı üs olarak seçmesi bize göre normaldir. Ekonomik, teknolojik ve askeri üstünlük itibariyle Uluğ Türkistan'a diplomatik baskı yapma şansı olan Moskova'nın ideoloji empozesi itibariyle şimdilik fazla güçlü olduğu söylenemez. Yakın tarihin her döneminde keskin bir kılıç olan Türkoloji, Paris'ten sonra uzun süre Moskova'da misafir olmuş, Amerika ev sahipliğine kendisine uygun bulurken Türkiye'de bastırılan davetiyelerden sonra Türkiyat yeni ocağını Türkistan'da kurmak üzeredir.

1998-2000 tarihleri arasında Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'da yapılan ve davetlileri arasında Türk dünyasının stratejistleri, teorisyenleri ve kültür mühendislerini de alan toplu kültürel faaliyetlerinin ortak adı 'Türk Medeniyetinin Dünü Bugünü Yarını' idi. Uluğ Türkistan Türk devletlerinden Özbekistan'ı bu arayış içerisinde doğrudan görmek kolay olmamakla beraber, tamamen dışında olduğunu söylemek de kolay değildir. Almatı, Bişkek, Aşkabat'da üstlenen bu karargah Rusya Federsayonu Türk aydınlarına da büyük ölçüde açık olmaktadır. Faaliyetin Doğu Türklüğünce üstlenilmiş olması Rusya Federasyonu Türklüğü itibariyle de önem arz etmektedir.

Uluğ Türkistan Türk Hükümetlerinin fiilen bu mayalanmanın içerisinde olduklarını söylemek mümkün değildir. Ancak anılan hükümetlerin ilgilerinin giderek arttığını söylemek mümkündür. 'Kesinlikle karşılar' demek ise asla mümkün değildir. Şüphesiz bir temkinlilik yaşanmaktadır. İşin doğasının yanı sıra yerel-doğal şartlar da göz ardı edilemez faktörlerdir. 1999 yılında bir Avustralyalı Türkolog Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde Azerbaycan'lı bir yazar olan Bahtiyar Vahapzade'nin "Özünü Kesen Kılıç" isimli Göktürkler konulu tiyatro eserini bütün Türk kesimlerinden gençlerin Türkiye Türkçe'si ile Kazakistan'da' seyrettikten sonra bana 'Türklük rönesansını yaşıyor' demekten kendisini alamamıştı. 2000 yılında Almaatı'da bir sempozyum çıkışı Fransız Türkolog bana 'Türklüğün güneşi yine doğudan mı doğacak?' demişti.

Afganistan Türklüğünü bu mayalanmanın dışında düşünemeyiz. Hazara Türklüğünün, Türk Dünyası stratejistleri, teorisyenleri, metodologları, ideologları arasında Türklüğün geleceği itibariyle özel önemi vardır. Bu önem onların coğrafi, kültürel ve dini inanç özelliklerinden gelmektedir.

Türk Dünyasına, özellikle Uluğ Türkistan'a yönelik Türkiye'nin kültür politikası özellikle İran-Türkiye ve Kafkasya-Türkiye kültür politikaları ile doğrudan ilişkilidir. Uluğ Türkistan'da İran, Türkiye'nin sadece rakibi değildir. Aynı zamanda İran'dan Türkiye'ye yöneltilen kültür tehdidinin izole edilebilmesi itibariyle de Türkiye Türkistan'dan da İran'a yönelik kültürel etkinlikte bulunmak zorundadır. Bu itibarla İran Türklüğünün şuurlandırılması, milli kültür kimliğinin pekiştirilmesi Türklük bütününün kültürel gerçeği itibariyle de bir parçasının olduğu işlenilebilmelidir. Türkiye'den yapılan radyo ve televizyon yayınlarının etki alanına İran'da girmiş olmasına rağmen bu bölge sistemli alan çalışmaları ile kültürel beslenmeye tabi tutulmamış ise Türk Cumhuriyeti'nin yayınları İran Türklüğünü kaosa sokabilir. Keza Uluğ Türkistan'dan Türkiye'ye yüksek öğrenim için getirilen

gençlerin akıbetine uğramamaları için bu gençlere yönelik alan çalışması mahsulü literatür oluşturulmalıdır. Bu yayın ürünleri İran Türklüğünü slogan bazında ele almaktan uzak, yaşam biçimleri, halk kültürleri, Türk kesimleri arasındaki ihtilaflar, Türklerin diğer halklarla sosyal uyumları, Türk illerinin Türklüğe mensubiyet bilinçleri içerikli olmalıdır. Sözlü aydınlatma yazılı aydınlatma ile desteklenmezse, etkili olmayabilir.

İran Türklüğü, Türkiye'nin uluslararası alanda ve Batı alemindeki menfaatleri ile doğrudan ilgilidir. İran Türkiye'nin Kafkasya'daki uslanmaz düşmanı Ermeniler'in dışarıya açılan yegane kapısıdır. Bu sadece Ermeniler'in ticari hayatını temin etmemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi doğalgaz, karayolu, denizyolu, telekomünikasyon itibariyle Türkistan Türkiye hattı İran'da baypas yapılarak rotasını Ermenistan'a çevirmiştir. Türklüğün bu coğrafi-ticari ve kültürel bütünlüğüne getirilmiş bir kesinti, Nahcıvan-Azerbaycan, Anadolu-Azerbaycan kesintilerine yol açan Karabağ, Ahıska ve Cevahati kesintilerden çok daha ciddi bir öneme haizdir.

İran Türklüğü bu itibarla önemli iken, İran'da yaşayan 18-20.000 Hazara Türkü ayrıca önemlidir. Uluğ Türkistan'da Hazaralar Türkmen doğal gazının doğuya ve güneye sevki itibari ile de güzergah üzerinde oldukları bakımından da önemlidirler.

İran'ın, İran-Türkiye kültürel ilişkileri itibariyle arz ettiği önem zamanla eşdeğerli Türkiye aleyhine mesafe kat etmektedir. Türkiye İran'daki Türk potansiyeli lehine gerektiği gibi kullanamazken, İran Türkiye'deki ilkin Caferi inançlı Müslüman Türkler ve 1999 yılından sonra da heterodoks-İslam Türk kesim üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Yakın geçmişte İran, İran İslam Devrimi ve Türkiye'deki mezhepdaşları ortamında kültür yatırımını yaparken yeni bir girişimle Anadolu Aleviliği ve Bektaşiliği üzerinde etkili olmaya başlamıştır. İran'da gelişen Türklük şuuru, Türkler arasındaki mezhep farlılığından doğabilecek ihtilafı gidermiştir. Türkiye'de yapılan mezhep ayrımcılığını da Türkçü şuurlanma engellemiştir. Hazara Türk potansiyelin Türk karakteri iyi korunması İran'ın bu tehdidi içinden ve doğusundan izole etmemizi sağlayabilir. Zira Hazara Türkleri İran'ın Horasan bölgesi ile Afganistan'ın İran sınır bölgesinde yoğunlaşmışlardır.

Konuya el atan Ehli Beyt Kültürünü Yaşatma Vakfı, İran'da Hacı Bektaş Veli'nin doğum yeri olduğu iddia edilen bir köyde anma günleri yapmakta, Necef'te bir kitaplıkta Hacı Bektaş Veli konulu kitaplardan oluşan bir bölüm hazırlanmakta ve Arnavutluk Bektaşiliği ile doğrudan bağ kurmaktadır. Halbuki Bektaşilik Dünya Türklüğü'nün, özellikle Anadolu Türklüğü'nün milli değeridir.

Sovyetlerdeki Rus olmayan milletlerin asimile çalışmaları Çarlık dönemi asimile propagandalarının bir devamı niteliğinde olup dil, din ve kültür alanlarında tezahür etmiş ve Nikolay İlminski ile Çarlık döneminde Hıristiyan misyoner hareketiyle bütünleşmiş iken, günümüz Slavlaştırma politikaları yakından inceleme altına alınıp Türk Diyaneti ile Türkolog'a ortak karşı strateji oluşturabilmelidir. Günümüz Türkoloğu bize aynı zamanda teolog ve din görevlisi de Türkoloji gelişmelerini izleyebilmelidir. N.İlminskiy hareketinin bir engelleyicisi durumunda olan

ve dilde, işte, fikirde birlik isteyen Gaspralı Hareketi benzeri stratejiler üretebilmelidir. Z.V. Togan'dan sonra Baymirza Hayit ve nihayet konuyu analiz edebilecek uzman da pek yoktur.

İran Ermeni ittifakı İran'ı batıya taşırken, İran bu politikası ile Ermeniler'in Türk ablukasından çıkmasını sağlamaktadır. Hazara faktörü iyi değerlendirilerek, İran-Ermeni ittifakı Türk baypası ile ablukaya alınabilir.

Uluğ Türkistan Türkiye kültürel girişimleri, Türkiye'nin Kafkasya politikası itibariyle de doğrudan ilgilidir. Türkiye'nin salim Kafkasya politikası, bütünlüğünü muhafaza edebilmiş Gürcistan ile mümkündür. Dağılmamış bir Gürcistan Rus tehdidini 200 km öteye itmiş olur. Bu hal Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Kafkasya Türklüğü ve Türkiyeli Kuzey Kafkasyalı halklar ile bağlarının sürmesini sağlar. Bu hal, Türkiye ile Azerbaycan'ın Gürcistan üzerinden sınır oluşturulmasını temin eder. Bu hal, Ermenistan'ın Karadeniz'e ulaşmasında Türk Gürcü dayanışmasını ve büyük Ermenistan hayallerinin suya düşmesini gerçekleştirir. Aynı sebep-sonuç ilişkisi içerisinde, Gürcistan Türkiye ilişkileri önem arz etmektedir. Türkiye bütünlüğünü muhafaza etmiş Gürcistan'dan yana tercihini yaparken Gürcistan'la ihtilafı olan Abhaz ve Osetlere karşı tavır almış olacaktır. Her iki Kafkas halkından ve bu arada Gürcülerden Anadolu'da küçümsenmeyecek bir toplum vardır. Bu akraba toplumların da vatandaşı oldukları Türkiye Cumhuriyeti'nden haklı beklentileri vardır. Bu noktada Oset ve Abhazlara dağılmamış bir Gürcistan içerisinde menfaatlerini aramaları anlatılabilmelidir. Rusya Federasyonu'nun her iki topluma da vaatlerde bulunduğu bilinmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Ruslar'ın bu toplumlara vaadinin mahiyetini bilmesi gerekmektedir. Keza Ahıska Türklerinin Ahıska'ya yerleştirilmeleri Ermeni meselesi öncelikli olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin milli politikasına uygunluğu nispetinde Gürcistan'ın Ahıska göçü fikrine alışırılması zarureti vardır. Gürcistan bu kozunu Türkiye'yi savsaklayarak kullanmamalıdır.

Bütün bunlar küreselleşen dünyada kendi küreselleşme sürecini içinde tamamlamış bir Türk Dünyası ile mümkündür. Uluğ Türkistan'daki Türk kültür hareketinin daim olması bu bakımdan önemlidir. Uluğ Türkistan'daki bu arayış medeniyetler dövüşünde Türk medeniyetinin yerinin belirlenmesi, Türklüğün hazırlanması için Türk medeniyetinin ne olduğunun anlaşılmasını gerektirmektedir. Adı henüz konulmamış bu medeniyet Bozkır medeniyetinin çağa uyarlanmasıdır. Bu medeniyet coğrafyası kapsamına büyük ölçüde Kafkasya'yı da almaktadır. Uluğ Türkistan'ın batısı İran'ı ve Uluğ Türkistan'ın güneyi Kuzey Afganistan'ı da içine almaktadır.

Çağdaş dünya değerlerini Türk Cumhuriyetleri'ne taşımayı, Türkiye modelini ulaştırmayı kültürel hedefleri arasına alan Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa ile Uluğ Türkistan arasında kurmayı hedeflediği köprüde de yeteri kadar başarılı olamamıştır. Avrupa bu coğrafyaya Türkiye Cumhuriyet'siz girmiş veya bu ülkeler Türkiye Cumhuriyet'siz AB'nin kapılarına ulaşmıştır. TACIS, İNOGATE, TRACECA'nın projeleri Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasından karşılanmaktadır. TACIS progra-

mı, AB'nin BDT Cumhuriyetleri ve Moğolistan'ı kapsamıştır. Bu projenin amacı adı geçen ülkelerin AB ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmektir. Program çerçevesinde AB, anılan ülkelere piyasa ekonomisine geçme ve demokratik sistemin benimsenmesi için karşılıksız yardım sağlamaktadır. TRACECA, Avrupa Kafkasya-Asya ulaşım koridorunu oluşturmaktadır. Avrupa'dan başlayıp Kafkasya ve Hazar Denizi ile Orta Asya'ya ulaşmaktadır. 1993 yılında Brüksel'de AB ile Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanan Avrasya Koridoru Anlaşması ile hayat bulmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi İran ve Afganistan Türklüğü bu itibarla önemli iken, Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını elde etmiş Türk devletleri ile bile gerekli stratejik bağlantıları kuramamıştır. Türkiye Cumhuriyeti imkanlarını Orhun Abideleri, Manas Destanı, Dede Korkut, Alfabe Birliği, TV yayınları gibi kültürel uzun vadeli yatırımlarda kullanırken, kültüre de altyapı oluşturacak ekonomik-siyasi-stratejik alanları büyük ölçüde ihmal etmiştir. Türkiye 'İpek Yolu kervansarayları', 'İpek Yolu Kültürel Hayatı' gibi alanlarla uğraşırken İpek Yolu enerji ve kara ulaşımı bağlantısının dışında kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Kuzey Afganistan Türk bölgesi ile Türkmenistan Türk bölgesi arasındaki 25 km'lik elektrik enerji hattını ve karayolu bağlantısını kurarak iki Türk kesiminin ilişkisini dahi sağlayamamıştır.

Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan, ayrı ayrı da AB imkanlarından yararlanmak üzere bağlantılar kurmuşlardır. Böylece doğuyu batıya bağlayan tarihi İpek Yolu Projesi Ermenistan'lı fakat Türkiye'siz güzergahı realize etmiştir. AB'nin 10 yıla kalmadan Rusya, Ukrayna ve Moldova ile komşu olması beklenebilir. Bu önemli bölgede Türkiye Cumhuriyeti 10 yıl ABD safında uğraş vermiş daha sonra da yatırımlarını esrarengiz Taliban'a bırakmak zorunda kalmıştır.

Orta Asya'da altyapının tamamlanmasına AB'nin dışında BM de destek vermektedir. ALTID (Asya Karayolu Altyapısını Geliştirme Programı) ile Asya'nın kuzeyi ile güneyi demir ve karayolu ile bağlanacaktır. AB'nin INOGATE programı ise Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarını Batı Avrupa ülkelerine taşıma, potansiyel enerji kaynaklarını değerlendirme, arama faaliyetlerinde bulunma amacını taşımaktadır. Bu programa katılan ülkeler Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ukrayna, Rusya, Beyazrusya, Romanya, Bulgaristan, Moldova ve Ermenistan'dır. Ermenistan sadece Türk dünyası arasındaki coğrafi birliği kesmekle kalmayıp, genel ulaşım, enerji ve ekonomik birliği de kesmiştir.

Kültür bilimcilerin çoğu soy ortaklığını kültür tarifinin temeline alırlarken, bazı kültür bilimciler içinde yaşadıkları kültürü taşıyan insanların homojen teksoylu değil heterojen-çok soylu bir yapıya sahip olduklarını gördüklerinden dolayı coğrafya birliği, ekonomik birlik, hukuki birlik, vatandaşlık veya aslında bunların hepsini içine alan kültür birliği gibi tanımlamaktadırlar. Ermeniler dil ve din farklılığına rağmen ulaşım, ekonomi ve siyasi birlik itibari ile İran'la küçümsenemeyecek entegrasyon muhtevalı adımlar atmaktadırlar. İran parlamentosu her an sözde

tehcir olayını oylayabilir. Bu ihtimal gecikiyor ise, bunu İran'daki şuurlu soydaşlarımıza borçluyuz. Sadece bu tespit bile İran-Anadolu Türklüğünün dayanışmasının Türklük menfaatleri itibariyle önemini gösterir.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİNE YÖNELİK TÜRK DIŞ POLİTİKASI

*Yrd. Doç. Dr. Meryem Kırımlı**

Sovyetler Birliğinin 1991 senesinde dağılmasıyla birlikte, eski Sovyet Cumhuriyetleri olarak adlandırılan 15 cumhuriyetin bayraklarının Birleşmiş Milletler bünyesinde göndere çekilmesi, sadece bölge ülkeleri için değil bütün dünya için çok önemli gelişmelerdi. Bu cumhuriyetlerin içinde uluslararası camiada daha önce tecrübeye sahip olmayan bölgelerin bulunması ve onların en azından son 70 yıllık geçmişlerinden tamamıyla kopuşuna tanıklık ediyor olmanın bilinci çok kimseyi heyecanlandırmıştı. Orta Asya ve Azerbaycan'ın enternasyonalizasyonu olarak adlandırabileceğimiz değişiklikler Avrasya bölgesinde az rastlanır bir potansiyelin yaratılmakta olduğunu da gösteriyordu. Eski Sovyet yeni Bağımsız Cumhuriyetlerin başına gelen bu değişiklik bölgeyle direkt bağlantılı ülkeler kadar, dünya dengesinin geleceğini kontrolünde bulundurmak isteyen başka güçlerin de harekete geçmelerine sebep oldu.

Genel anlamda Sovyetler Birliği'nin dağılması, 1990 öncesindeki 40-45 yıl boyunca onun karşısında bulunan gurubun liderliğini yürüten devletlerden, o gruba mensup küçük ülkelere ve hatta bir çok uluslararası ve bölgesel kuruluşların dış siyasetlerindeki hedefler ve amaçlara yönelik revizyon yapmaları zorunluluğunu getirdi. 1985 yılında Mikhael Gorbachov'un Sovyet Parti Sekreteri olmasıyla Batı'da başlayan iyimserlik, Batı'nın savunduğu ideoloji ve sistemlerin zaferine kadar gelip dayanmıştı.

Bölgesel anlamda, Doğu Avrupa'daki değişiklikler bir yana, eski Sovyet toprakları olarak nitelendirilen bölgelere komşu devletler bazında da denge değişiklikleri tekrar su yüzüne çıkmaya başladı. Baltık Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı ile İs-

* Çankaya Üniversitesi, Uluslararası Ticaret Bölümü Öğretim Üyesi.

kandinav bölgesindeki ilişkilerde 17. yüzyıldaki dengeler hatırlanırken, Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık kazanmasıyla da, bu bölgelerin Rus işgali öncesine dayanan dengeleri hakkında tartışmalar doğuyordu. 1917 itibarıyla, komşularıyla olan ilişkilerinden oldukça gayri-tabii şekilde soyutlanan ve kapatılan sınırlarla izolasyona itilen Orta Asya ve Kafkasya halkları eski Sovyet sınırı ötesindeki toplumlarla olan ortak yanlarını tekrar keşfetmek ve inkıtaya uğrayan ilişkilerini tesis etmek yoluna gitti. Bu yenilikler Kafkasya ve Karadeniz bölgesinde hakim olmak için geçmişte yapılan Rus-Türk(Osmanlı) rekabetini hatırlattı. Orta Asyada Bağımsız Kazakistan'ın lideri olan Nazarbayev'in zihninde 18. Yüzyıl Kazak Hanlık döneminin başarılı yolbaşçısı Abılay Han'ın tecrübeleri canlandı. Kazak medyasında Abılay Hanın Rusya ve Çin arasındaki Kazak toplumu için verdiği mücadele Nazarbayev'in şiarı gibi gösterildi.

Bu cumhuriyetler içinde özellikle Türkiye ile yakın bağlar kurabilecek ülkeler, din, dil ve etnik ortaklığı sebebiyle "Türki" olarak tanımlanan dört Orta Asya ve bir Kafkas cumhuriyetinden müteşekkildi. Altmış milyona yakın nüfusu dört milyon kilometre kare civarındaki alanıyla hem Türk hem de Müslüman olarak kayda geçen beş yeni cumhuriyetin ortaya çıkışı onların sahip oldukları potansiyeller ve bunların kontrolünü ele geçirebilecek olası güç odakları konusundaki tartışmayı oldukça kızıştırdı. Türkiye'nin sınırları dışındaki bütün Türklerin tekrar ettiği bir tabirle dünyadaki "Hür ve Müslüman tek Türk devleti" olan Türkiye'nin ve onun liderlerinin de bu değişiklikle heyecanlanmaması olası değildi.

Ancak Türkiye ve Türk cumhuriyetleri ilişkilerinin tesis aşamasına geçmeden önce bir konuyu vurgulamakta fayda vardır. Bağımsız Türk cumhuriyetleriyle Türkiye arasındaki ilişkileri, gerçekçi ve romantik olarak ikiye ayırmak gerekir. Türkiye'nin bu ülkelerle gerçekçi politikalara dayanan ilişkiler kurmasına yönelik hareketin önünde duran en birinci engel Türk toplumunun resmi ve sivil alanda Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin gerçekleri konusunda fazla bilgili olmamasıydı. 1991-2001 dönemi sonunda, bu konu Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerin yeterince geliştirilmemesinin öncelikli sebebi olarak Türk resmi makamlarınca da kabul edilmiş bir gerçektir.[1] Aynı zamanda Türkiye'de resmi çevrelerde son yıllarda kabul edilmiş bir diğer gerçek de Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'yle olan ilişkilerini "romantik çerçeveden çıkarı(lı)p, realist bir zemine"[2] oturtma konusudur. İşte can alıcı nokta Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik hedeflerinin her birinin ne dereceye kadar gerçekçi veya ne dereceye kadar romantik olduğu konusunda kararları belirleyecek bu tip kriterlerdir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik siyasetinin romantikliğine karar verilirse bunun temellerini sadece Atsız'ın Bozkurtlarına dayamak ne kadar sağlam bir tartışma yaratabilir. Açıkça ifade

1) Abdulhaluk Mehmet Çay, (Prof. Dr. Devlet Bakanı), *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu*, Cilt 1, Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000, s.2.
2) *Ibid.*, s.3.

etmek gerekirse, "Balkanlar'dan Çin Seddi'ne kadar alandaki" Türk hakimiyeti, Cengiz Han imparatorluğu örneğiyle mi, Timur devri kurallarıyla mı, Osmanlı'nın dört kıtaya hükmü şekline göre mi, yoksa Sovyetlerin Demir Perde ülkeleri metoduyla mı yönetilecekti? Böylesi soruların sorulması bile Türkiye ve Türk Dünyası'nın yeni yüzyıldaki birlikteliğini en başından itibaren olumsuz yorumlamanın alfabesi sayılmalıdır. Türk neslinden olan millet ve guruplar tarihlerinin hemen hemen hiç bir devrinde Balkanlardan Çin Seddine kadar olan alanda tek bir yönetim sistemi altında yaşamayı başaramadı. Yukarıda sayılan örneklerde bile Türk unsurların hakim olduğu sistemlerin bütün Türkleri kapsamadığını açıkça ortaya koymak için verilmiştir. Pan-Türkizmin veya Pan-Turanizmin savunucuları Türkleri Nirvanaya ulaştıracak birlikteliğin reel boyutlarını mantıki bir disiplin çerçevesine oturtarak gerçeklerle bağdaştıramayacaktır. Bu açıklamalar çerçevesinde Türk birliğini telaffuz eden liderlerin Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerine romantik yaklaşımlarını en olumlu tavırla iyiniyetin heyecanlı bir göstergesi olarak, veya daha ciddi bir değerlendirmeyle derinlemesine düşünülmeden bir lahzada ağızdan çıkıvermiş ifadeler olarak değerlendirmek mümkündür.

Ancak şunu kabul etmek gerekir ki, Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinde yaşayan halklarla Türkiye'deki toplumun arasındaki ortak değerler ve bu bölgelerin uzun aradan sonra tekrar kucaklaşması sırasında bu tip ortak yanlarının devam etmesinden doğan duygusal ve samimi memnuniyet oldukça maksatlı olarak negatif yorumlanmıştır. Böylesi amaçlı yorumların kaynaklandığı noktaların gerçek niyeti konusunda iyi çalışmalar yapmak ve bu konuyu irdelemek meseleyi çok farklı boyutlarla açıklamak elzemdir. Oysaki Kafkaslardan Çin Seddi'ne değilse bile en azından Altay dağlarına kadar olan bölgenin gerçekleri bu bölgelerde yaşayan halkların temel niteliklerinin benzerliğini gösterir. Tarih boyunca olan bu doğal gelişmenin tabii olduğunu kabul etmek ve bu durumun, Türkiye'ye atfedilen Turancılık hayali doğmadan çok öncelerde oluşan şartlar yüzünden ortaya çıktığını göz ardı etmemek gerekir. Türkler'in İslamiye'i kabulünün tarihini düşünmek, Türk dilinin lehçelere ve diyalektlere bölünüşünün asırlar süren evrim sürecini araştırmak, Türk ırkının fizyolojik farklılıklarını göz önüne getirmek ve bütün bu çeşitliliğin arasında belli ortak noktaların olduğu inancıyla 21. Yüzyıl eşiğinde biraraya gelebilme ihtimalini telaffuz etmek Türkiye ve Türk dünyası ortak noktalarının sahip olduğu potansiyelin büyüklüğünü gösterir. Ancak Türkiye ve Türki Cumhuriyetler'in arasında son on yıl sürecinde tesis edilen bağlantıları bugün iktidar ortağı olan partilerden birinin sembolü haline gelen bozkurt başını resmeyleyen işaret ekseninde tartışmak haksızlık olur. Türkiye cihetinden bakılacak olursa, halkların kucaklaşması her iki tarafın bütün gerçekleri ve ayrılıklarıyla vukuu bulmuştur. Türki Cumhuriyetleri'yle bağlantı kurmaya çalışan bireyler, guruplar ve resmi kurumlar sadece hayal uğruna değil ve fakat ekonomik kazanç ihtimalini geliştirmek gayesiyle harekete geçmişlerdir. Ne var ki "romantik" olarak adlandırılan emellerin gerçekleştirilmeye başlandığını ifade eden değerlendirmeler ve her iki tarafın

yekdiğerinin yaşadığı gerçeklerden bihaber oluşu, Türkiye ve Türki Cumhuriyetler arasındaki münasebetlerin başka güç odaklarının duyabilecekleri korkuyla gemlemeye çalışıldı.

İşte bu yüzden, Orta Asya ve Kafkasya'daki yeni bağımsız cumhuriyetlere en yakın iki ülke Türkiye ve İran, 1990 senesi başlarında bu bölgeye yaklaşımlarında iki cihetten hatalı politika izledikleri yorumlarıyla karşılaştı. İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik siyaseti İslam yanlısı ve Pan-İslamcı olarak, Türkiye'nin resmi olmasa da bazı yetkili ağızlardan çıkan duygusal yaklaşımları Pan-Türkist olarak damgalandı. Orta Asya ve Kafkasya'da yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlere hem tarih, hem coğrafya ve hem de din ve dil açılarından en yakın olan iki ülkenin ilk etapta heyecanlı başlayan münasebet tesis hareketleri, birleşik İslam dünyası ve birleşik Türk dünyasının sahip olabileceği potansiyellerden ürken ve böylesi bir ihtimal karşısında kayıpları olacağını hesap eden ülkelerce farklı yorumlandı.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olmasından bu yana geçen 10 sene zarfında Türkiye'nin ve dünyanın bu bölgelere yönelik politikasında önce büyük heyecanlara mahal olan ümitler fırtınası ve ardından fırtına sonrası sessizlikle gelen durulma ve normal ilişkilerin rayına oturması tecrübeleri yaşandı. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslara yönelik rüyası ve Türklerin o bölgelerde yaşayan ve Türklerce kardeş olarak görülen millet ve toplulukların gerçekleri yıllar ilerledikçe daha da belirginleşti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde, Türkiye'nin doğusunda birdenbire var-oluveren Türki halklar ve milletlerin muhtemel potansiyeli 1990'ların başlangıcında hem Türkiye içinde ve hem de özellikle batı dünyasında yeni dünya düzenindeki dengelerin ne tarafa kayacağı konusunda çeşitli spekülasyonlara sebep oldu. Sovyetlerin dağılmasıyla gerçekleşen bağımsızlık Türkiye'nin doğusundaki Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin başlattığı ilişkiler bir çoklarınca yeni bir dönemin başlangıcı olarak görüldü ve gösterildi. Gerçekten de Türkiye'deki hükümet çevrelerinin Orta Asya'ya ilgisi geçici bir süre içinde olsa değişti. Bu ilişki boyutları itibarıyla tarihte daha önce olmadığı kadar heyecanlı ve yoğun bir döneme girdi. Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin arasına giren engel olarak suçladığımız 70 yıllık Sovyet devri öncesindeki hiç bir asırda özellikle Türkiye(veya Osmanlı) ile Orta Asya bölgesinin Türki halk ve toplumları arasında son 10 yılda yaşadığımız derecede sıkı münasebet tesis edilmemişti. Orta Asya'nın ve Kafkasların "Türki" cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti oldu. Türkiye Cumhuriyetinin diplomatik temsilcileri de bu ülkelerin uluslararası arenaya çıkışlarındaki ilk yardımcıları olmaya çalıştı. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin uluslararası organizasyonlara katılmalarında da Türkiye'nin payı vardır. Türkiye'nin yüksek düzey idarecilerinin Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yaptıkları resmi ziyaretler, her iki taraftan hemen hemen her düzeyde karşılıklı yapılan ziyaretlere dönüştü. Türkiye'de ve Orta Asya'da yüksek düzey bütün liderler bu karşılıklı resmi ziyaretlerle yek diğerinin ülkesinde bulunma tecrübesini edinerek bu ziyaretle-

rin amacına yönelik oldukça iyimser tablolar çizen yüzlerce konuşma yaparak kamuoyu önündeki vazifelerini ifa ettiler.

Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki resmi ilişkilerin açısı daha da genişletilerek taraflar arasındaki resmi bağlantılar ulaşım, iletişim, eğitim, ilim, kültür, turizm, bankacılık, spor ve hatta dini konuları bile kapsayacak boyutlara erişti. 1992'den sonraki 5-6 yıl içerisinde Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri arasında onlarca anlaşmaya yüzlerce protokole imzalar atılarak ilişkilerin resmileştirilmesine çalışıldı. Ayrıntıya girmek gerekirse, Türkiye ile Türki Cumhuriyetler ve Toplulukları arasında "1996'ya kadar 472 ikili ve 43 çok taraflı anlaşma imzalanmıştır."[3]

Türkiye Cumhuriyeti ile bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarına yönelik münasebeti idare etme işinden sorumlu bir devlet bakanlığı bile kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti tarafından Orta Asya'daki "kardeş" cumhuriyetlere gösterilen iyiniyetin ifadesi ise Türkiye'nin Orta Asya'ya göre daha tecrübeli olduğu noktalarda kendini gösterdi. Türkiye Cumhuriyeti Orta Asya ülkelerinin acil ihtiyacı olan kadro yetiştirme gereksiniminde yardımcı olmaya çalışarak Türki Cumhuriyetlerin gelecekteki hükümet şekillenmesinde önemli rol oynayacak diplomatlarına, Türki Cumhuriyetler'in idarecilerine ve hatta çeşitli firma ve kuruluşların yöneticilerine Batı'ya yönelik dünyanın kural ve prensiplerini öğretmek babından çok çeşitli ve değişik kurslar düzenlemeye girişti. Türki Cumhuriyetler'in gelecekteki sahiplerinin eğitim ve meslek imkanlarını geliştirmeleri açısından ve bu bölgelerin gelecekteki nüfusunun Türkiye'ye yakın olmaları açısından önemli potansiyele sahip gençliğin Türkiye eğitim kurumlarında okumalarına yönelik cesaretli adımlar atıldı. İlk etapta bütün Türki Cumhuriyetler'den 10.000 öğrencinin Türkiye'de Türk devletinin desteğiyle yüksek öğretim imkanı verilmesi kararına varıldı ve bu karar akabinde pratiğe geçirildi. Türkiye, Türki Cumhuriyet ve topluluklarından gelip Türkiye'de okuyacak öğrencilere 2000 yılı itibarıyla 29.000 üniversite öğrenci kontenjanı ayırmış olup, bunun ancak 19.000-i kullanılmıştır. Programın başlamasından sonra geçen sekiz-dokuz yıl zarfında 4.000 öğrenci mezun olmuş, 3.000 öğrenci eğitimini yarıda bırakarak geri dönmüş (bazıları geri çağrılmış) ve halen 10.000-den fazla öğrenci eğitimine devam etmektedir.[4] Türk Milli Eğitim Bakanlığının girişimiyle ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ve 'özel Türk firmaları' adıyla faaliyet gösteren sivil grupların gayretiyle Türki Cumhuriyet ve topluluklarının yaşadığı bölgelerde dokuz üniversite ve 140 özel okul açılmıştır.[5] Orta Asya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin en sıcak anında Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgelere yönelik televizyon yayını yapma programı da başlatılarak, Türkiye'nin Orta Asya'da etkinliğini fazlalaştırmak için atağa kalktığı imajı daha da kuvvetlendirildi. Avrasya televizyon macerası, o zamanlar Türkiye'nin Orta Asya Türki

3) Celal Sağır, 'Kardeşler Buluşuyor', *Zaman*, 25 Nisan 2001, s.12.
4) Erhan Başyurt, 'Türk Dünyasıyla Kaynaşmanın Yolu', *Zaman*, 25 Nisan 2001, s.12.
5) Nedim Yalçın, 'Kültür Elçisi Okullar,' *Zaman*, 25 Nisan 2001, s.12.

Cumhuriyetlerindeki Türk imajını sağlamlaştıracak ve bölgenin kültürel ve linguistik olarak Türkiye'ye yaklaşmasına vesile olacak araç olarak değerlendirildiği için dikkatleri üzerine çok çekmişti. Ancak Türki Cumhuriyetler'in bağımsızlığının onuncu yılında Türki Cumhuriyetler'deki Türk etkisi söz konusu edildiğinde, Türkiye'nin resmi yayın organı olan TRT bünyesinde kurulan Avrasya televizyonunun adı bile geçmemektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye arasında devletin yüksek kademelerinden yapılan ilk resmi ziyaretlerden hatırda kalanların başında zamanın Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin'in 1992 senesi Mart ayında Orta Asya ve Kafkaslar bölgesine yönelik altı günlük ziyareti ve akabinde 29 Nisan 1992 senesinde devrin Başbakanı Süleyman Demirel'in milletvekilleri, yüksek düzey bürokratlar, bankacılar, işadamları ve gazetecilerden oluşan 200 kişilik bir heyetle Orta Asya ülkelerini ziyareti olmuştur. Bu ziyaretiyle Süleyman Demirel Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlık aldıktan sonra bölgeyi ziyaret eden ve batıdan giden ilk lider olma ünvanını almıştır. Aynı yıllarda diğer üst düzey Türk liderleri, Orta Asya ve Kafkasların geleceği nasıl şekillenirse şekillensin, Türkiye'nin bu bölgedeki etkisi ve nüfuzu çok önemlidir ve Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadarki sahada kurulacak olan yeni düzende, Türkiye statükonun en önemli parçalarından biri olacaktır mesajını vermekten çekinmemiştir. Büyük ve uzak hedefleri işaret eden bu tür mesajların değeri on yıllık dönemden ziyade uzun vadede alınacak sonuçlarla değerlendirilmelidir. Bu argumanı destekleyici fikir olarak da Türk Dünyası'nın ortak değerlerinin bir gecede oluşmamasından kaynaklanan sağlam temellere işaret edilebilir.

1992 senesinin başından itibaren, Türkiye'nin eski Sovyet ve yeni Türki Cumhuriyetler'e yönelik siyaseti bir çok yeni ümit ve hülyalar konusunu tartışma fırsatı verdi. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik yakın ve uzak hedeflerinin rasyonelite ve duygusallık özelliklerinin belirgin olmayışı bu tartışmaların başlıca sebebi idi. Bu konudaki tellallıkda Batı medyasının rolü de vardı. Şarkın Yıldızı,[6] Boğazın Köprüayağı,[7] İnsan Hakkı olarak Pantürkism,[8] Pantürkçülük veya Avrupa,[9] Uydu aracılığıyla Turan Hayali,[10] Doğuya Bakış,[11] 200 Milyon Türkün Ortak Pazarı,[12] 21.yy Türklerin Yüzyılı[13] başlığıyla batıdaki gazetelerde yayınlanan yazılar hem batıdaki sansasyonu desteklemek hem de Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin hakim zümresi Ruslardan boşalan yere süper ülke olarak oturmak eğilimi olduğunu

6) 'Stern des Orients: ...' *Der Spiegel*, February 10, 1992.
7) 'The Bosphorus Bridgehead,' *The Wall Street Journal*, February 17, 1992.
8) Bassaqm Tibi, ' Panturkismus als Menschenrechte...' *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, March 19, 1992.
9) Wolfgang Günter, 'Pantürkismus oder Europa?', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, April 27, 1992.
10) Rudolp Chimelli, 'Der Traum von Turan per Satellit', *Süddeutsche Zeitung*, May 6, 1992.
11) Bassam Tibi, 'Der Blick nach Osten...' *Die Welt*, May 19,1993.
12) 'Türkei: Auf den Spuren des Grossreiches; Ein Commonwealth von 200 Millionen Türken?', *Die Presse*, May 19, 1993.
13) Almuth Baron, 'Wird das 21. Jahrhundert 'das Jahrhundert der Türken,' *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, November 2, 1992.

gösterme çabasıydı. Ortak ekonomik ve siyasi kazanç için 20 yy. da Avrupa Birliğinin yaratılmasına tanık olan batı dünyası, bazı temel toplumsal ortak özelliklerini vurgulayarak birbirinin varoluşundan kuvvetlenebilecek ve Turan hayali değil ama eskisinden daha sıkı ilişkiler tesis edebilecek millet ve devletlerin hareketini baltalamakta önemli çıkarları olduğunu hatırlayıverdi.

Öbür taraftа "Büyük Avrasya Birliğinin yetim kalmış bölgelerini Rus Anavatanının koltukları altına toplamak hareketine girişen Rusya"[14] için eski Sovyet topraklarını en umulmadık şekilde ve oldukça kolayca kaybedivermek buhranın başlıca sebebiydi. Rusya'nın Türk birlikteliğini hep negatif anlamıyla ve Türk saldırganlığı olarak algılaması veya öyle algıladığını göstermeye çalışması,[15] zirve veya toplantı veya resmi ziyaret sebebiyle birliktelik sergileyen tüm Türk devlet yetkililerinin kafasının üstünde sallanan Demokles'in Kılıcı vazifesi gördü. Bağımsız cumhuriyetlerde Türkiye'nin veya başka bir ülkenin Rusya'nın yerini alması, Rus toplum tarihinde ve Rus toplumunun hafızasından silemediği veya silmek istemediği Türk ve Müslüman korkusunu depreştirdi. Bağımsızlığın akabinde, kısa bir duraklamadan sonra, Rusya'nın özellikle Kafkaslardaki nüfuzunu sağlamlaştırmak çabaları başladı. Bu bölge Ruslar için hayati çıkarlar bölgesi olarak görüldüğünden Rusya'nın nüfuzu ve dominant rolünün iyice ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardı. Rusların bölgedeki istikrarsızlığı körüklemesinin amacı bölgeye dışarıdan gelecek güçleri caydırmak olmakla birlikte bölgedeki istikrarsızlığın kıvamını tutturarak öylesi bir problemin Rusya içine sıçramaması veya bölgeye uluslararası müdahalenin sokulmaması gibi nazik dengelerin kurulmasını gerektiriyordu. Rusya'nın bu konudaki hırsı özellikle batıya açılacak petrol hatlarını kontrol konusunda su yüzüne çıkıyordu. Hazar bölgesi petrollerini taşıyacak hattı kontrol edecek gücün bölgenin ekonomik ve siyasi geleceğine de hükmedecek olması Rus dış politikasının Trans-kafkasya bölgesindeki güçler dengesini ve bölgenin jeo-politik oryantasyonunu kendi yararına şekillendirmeye çalışmasını öngörmektedir.

Bağımsızlığının onuncu yılını idrak etmek durumunda olan Orta Asya Cumhuriyetleri ne başarmıştır, ne başaramamıştır? sorusuna cevap vermek için dünyadaki önemli güç odakları bu bölgelerden bağımsızlık sonrasında ne bekliyordu konusuna eğilmek gerekir. Orta Asya Türki Cumhuriyetleri'ne yönelik dünya devletleri politikaları içinde en önemli olanı ABD'nin bölgeye yönelik politika beklentileridir. Öncelikle bu konunun ifadesi Sovyetler'in yıkılışından sonra o bölgeleri yönelik batı dünyasının beklentilerini yansıtmak açısından önemlidir. Bunların arasında bölgenin demokratik prensipleri kabulü ve demokratik sistemin bölgeye yer-

14) Frederick Star, 'Lands of the Former USSR: Eight Years on,' Please see the internet site of the Central Asia Institute-The Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies, http://www.cacianalyst.org.

15) Havva Kök, 'The Effects of the Caspian Oil Pipeline Issue on Russian Foreign Policy in the Transcaucasus Region,' The University of Leeds-Department of Politics, October 1999, Basılmamış Doktora Tezi. Özellikle 'Rusların Türkiye'yi Algılaması' başlığı altında verilen bilgiler için bakınız ss.64-85.

leştirilmesi birinci hedefi teşkil eder. Serbest Pazar ekonomisinin yaratılması, bölge ülkeleri arasında barış ve işbirliğini sağlamak ve nihayetinde bölgenin uluslararası camiaya entegrasyonunu gerçekleştirmek hedeflenen diğer konular arasındadır.[16] Bağımsız Türki Cumhuriyetler 1992 senesinden itibaren uluslararası toplumun bütün üyeleriyle diplomatik ilişkiler tesis etmeye çalıştı. 1992 senesi bu ülkelerin hem devletler hem de uluslararası kuruluşlar nezdinde tanınması ve üyeliğe kabulü faaliyetleriyle geçti. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, o zamanki adıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Unesco gibi kuruluşların üye sayısı eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin kabulüyle çoğaldı. Bu ülkelerin uluslararası camiaya entegrasyonu amacıyla uluslararası kuruluşlar ve dünyanın ekonomik güçleri para ve kredi musluklarını seferber etmek niyetlerini gösterdi. 1990'ın ilk yılları Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki yeni bağımsız cumhuriyetlerin batıya yönelik beklenti ve ümitlerinin yüksek olduğu dönemlerdir. Ancak para ve kredi musluklarının kontrolünü elinde tutan güçlerin karşılık olarak bu ülkelerden istediği değişiklik, mikro seviyede bir çok eski Sovyet Cumhuriyeti'nde toplumun sırtına ekstra yükler getirdi. Eski Sovyet geleneğinin ekonomik ve ticari sistem ve adetleri Batı geleneğinden çok farklı olduğundan öngörülen sistemik değişiklikleri pratiğe uygulamakta birçok zorlukla karşılaşıldı.

Siyasi adaptasyon konusunda ise bu bölgelerde toplumun siyasi hayata katılımı tamamıyla gerçekleşmemiştir. Eski Sovyet parti geleneği ve devletin hayatın her kademesine yerleştirdiği kontrol mekanizmasının hafızalardan kolayca silinmemesi ve sivil toplum hareketinin bölge ülkelerinde kök salmamış bir adet olması, toplumun demokratik hayata adapte olmasını geciktirmektedir. Bütün eski Sovyet ülkelerinde karşılaşılan rüşvet mekanizması toplumun siyasi sisteme güvenini de etkilemektedir. Eski sistemin yıkılmasından dolayı alışılagelmiş gelir kaynakları kuruyan halkın maddi imkanlarını geliştirmek için şehirlere göçü toplum dengesini değiştirmektedir. Orta Asya bölgesinde stratejik öneme haiz su meselesi bölge toplumlarının sıkıntısına katkıda bulunmaktadır. Maddi sıkıntılar sebebiyle işinden ayrılan yetişmiş elemanların özellikle doktor ve öğretmenlerin sayısı artarken bu durum insan kaynaklarının fakirleşmesine yol açmaktadır. Bu sorundan kaynaklanan diğer meseleler de eğitim seviyesinin giderek düşmesine ve sağlık hizmetlerinin aksamasına sebep olmaktadır. Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomik olarak toparlanması ve ülke bağımsızlığının temeline katkıda bulunacak istikrarın sağlanması için kilit rolü oynayacak stratejik maddeler olarak petrol, doğal gaz, altın, pamuk gibi maddelerin dünya piyasasında gözlenen fiyat düşüşleri bu bölge ülkelerinin temel sosyal hizmetleri vermeleri için elzem olan geliri sağlayamamasına sebep oldu.

Orta Asya ve Kafkasya'nın bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin başarıları arasın-

16) Strobe Talbott, 'A Farewell to Flashman: American Policy in the Caucasus and Central Asia', Please see the internet site of the Central Asia Institute-The Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies, http://www.cacianalyst .org.

da ise şunları saymak mümkündür. 1991'den beri geçen on yıllık sürede bu yeni ülkeler dünyaya entegrasyonu- hala daha çok başında olsalar bile- başlatmış durumdadırlar. Bölge ülkelerinin uluslararası ve milletler arası münasebet tesis çabaları bu ülkelerin bağımsızlığının pekişmesine katkıda bulunuyor. 1920'li yıllarda olduğu gibi bu ülkelerin bağımsızlığını yok sayarak işgal ediverme ihtimali ortadan kalkmış görünmektedir. Ülkelerin sahip olduğu ve gelişmiş devletlerin ihtiyacına cevap verebilecek enerji kaynakları yada stratejik maddeler bu bölgelere olan dış yatırımlara sebep teşkil eder. Bu tip yatırımların bölgeye faydası demokratik prensiplere uyan güç odaklarının bölgedeki çıkarları sebebiyle bölgenin her hangi bir güç otoritesinin boyunduruğuna girmesine izin verilmeyeceği gerçeğidir.

Varlığını sürdürebilmek için bu bölgenin yapmak zorunda olduğu değişiklikleri de şöyle ifade etmek mümkün. Orta Asya bölgesinin yüzyıllardır komşularıyla olan ilişkileri Sovyet idaresinin izlediği izolasyon politikasıyla kesintiye uğratılmıştır. Bu bölgelerin güneydeki komşularıyla ticari veya başka amaçlı ilişkilerini sürdürmesi Sovyet devrinde binlerce kilometreyi bulan kapalı sınırlarla engellenmiştir. Dış dünyayla bağlantının ötesinde Orta Asya cumhuriyetlerinin arasındaki iletişim, ulaşım kanalları da Moskova'nın tepeden inme politikasının kurbanı olmuştur. Orta Asya'nın gelecekteki refahını sağlamanın yolları da hangi şekilde olursa olsun bölgenin ihracat kapısını açacak yolların geliştirilmesi ve bu konudaki yatırımların bir an önce gerçekleştirmesinden geçmektedir. Bu mesele özellikle Kazakistan ve Türkmenistan gibi dış dünyanın ihtiyacına cevap verecek petrol ve doğal gaz gibi tabii kaynaklara sahip ülkeler için elzemdir. Kırgızistan ve Tacikistan gibi dağlık bölge ülkelerinin sahip olduğu ve bölgenin ticaret kapasitesini katlayacak geliri getirebilecek kaynak ise su gücüne dayanmaktadır. Bu dağlık bölgelerin topraklarından kaynaklanan su gücüne dayalı hidro-elektrik üretim kapasitesinin gelire çevrilebilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda özellikle Kırgızistan için elzem olan konu bölge ziraatine yapılacak yatırımlardır. Sadece politik sahada değil ekonomik sahada da reforma gidilmesi diğer bir mecburiyet durumundadır. Özellikle ekonomik sahayla ilgili güvenlik ve mali istikrar sistemi, işleyen ve güvenilen banka sistemlerinin kurulması ve bölge hükümetlerinin finansal konularda sağlayacağı garanti son derece önemlidir. Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında başlattıkları Orta Asya Birliği hareketinin başarılı olma şansı da büyüktür. 1994 senesinde Kazak, Kırgız ve Özbeklerin katılımıyla kurulan bu birliğe 1998 senesinde Tacikistan'ın katılımıyla ekonomik entegrasyon ümitleri doğmuştur. Bölgesel entegrasyon aracılığıyla bölgedeki ülkelerin dışa açılımına ve kendi aralarındaki bağları kuvvetlendirmek konusuna fırsat verecek ulaşım ve iletişim kanalları yaratılacaktır. Orta Asya Birliğine üye ülkeler halihazırda ulaşım, iletişim, elektrik enerjisi, sağlık ve akademik ünvanların karşılıklı kabulü konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bölge ülkeleri arasındaki bu tip işbirliğinin dışarıya açılımı desteklemeye yönelik çalışmalarla kuvvetlendirilmesi bölgenin geleceğini garantilemek için önemli adım olacaktır. Bu iddianın temelleri de batılı gözlemcilerin ifadesiyle bölgenin kendi inisi-

yatifiyle kontrol edebileceği eski ipek yolu geleneğinin canlanmaması veya doğuyla batıyı birleştirecek büyük ulaşım hatlarının kurulmamış olmasına dayanmaktadır.[17] Dışa kapalı kutu şeklindeki Orta Asya'nın refahı için bölgede açılacak transit koridor konusundaki itici gücün bölge ülkelerinden gelmesi gerekir. Bölge ülkeleri dışarıya açılım için şartlar yaratmak yerine kendi aralarındaki sınırları sağlamlaştırmak yoluna giderse dışarıdan gelecek istek ve gücün yardımı hiç olmayacaktır.

Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinde yukarıda bahsedilen şartların yaratılması öncelikle bu bölgelerdeki yeni bağımsız devletlerin bundan böyle herhangi bir devletin işgaline kolay kolay yol vermeyeceğinin uluslararası arenada da kabulü anlamına gelir. Bölgedeki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının pekiştirildiği sinyalini veren bu gelişme, 20. yüzyıl başındaki talihsiz işgallerin yaşanmayacağını da ifade eder. Ne var ki, bölgenin dışarıdan yapılacak işgalci hareketlere veya yaptırımcı politikalara dayanmasının ana kaynağı da şimdilik bölge devletlerinin öz güçlerinden çok uluslararası desteğe dayanmaktadır. Bu konuda ki en bağlayıcı stratejik maddede bölgenin zengin tabii kaynakları yani petrol ve doğal gazdır. Onlar kullanılarak uluslararası camianın çıkarlarıyla bölge çıkarlarını birleştirmek mümkün olacaktır. Ancak Orta Asya ve Kafkaslar bölgesiyle çıkar ilişkisi olan güçlerin bölgeyi tamamıyla kontrolüne geçirebilmek hırsı olmamalıdır. Başka bir ifadeyle bölgede aktif olan ülkelerle bölge ülkelerinin maksimum hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktan ziyade minimum kazançlarla yetinmeyi kabullenmesi gerekmektedir. Bunun sebebi de Kafkasya ve Orta Asya bölgesinin dışarıdan gelecek güçlerin hiçbirine arka bahçe vazifesini görmemesi gerektiğinde yatmaktadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte "yakın çevre" tabiriyle anılan Orta Asya ve Kafkaslardaki Rus varlığı artık eskisi gibi birincil rolü oynayabilmekten uzaklaşmak durumundadır. Rusların Avrasya bölgesindeki hegemonyasının azalarak yerini Batının askeri gücüne terk ediyor olması Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace) projesiyle başlatıldı. Bölgenin yeni bağımsız cumhuriyetleri bundan gayri bağımsızlıklarını kaybetmeyecekleri gibi, bunu yok etmeye çalışan güçlere karşı durmak seçeneğini de düşünmelidirler. Rus Ordusunun son yirmi yılda gerek Afganistan'da ve gerekse Çeçenistan'da Müslüman güçlere karşı savaşında sergilediği performans Rusların hırsına gem vurmaya yetecek sebeplerle doludur. Uzun vadede Rusya'nın hem petrol ve doğal gaz gibi stratejik maddeleri kontrol ve dolayısıyla bölgenin bu maddeleri dışarıya ihracı konusunda hat inşasında kontrolü kaybetme ihtimali de vardır. Petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla ilgili anlaşmazlıklar ve bu konunun işlerlik kazanması için gerekli yatırımlarla ilgili kaynaklar o kadar büyük ve kapsamlıdır ki bu konuda uluslararası işbirliği olmaksızın gelişme beklemek anlamsız görünmektedir.

Sonuç olarak Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının 10.uncu yılında Türki-

17) Hugh Pope, 'The New Great Game: A Journalist's Perspective', *Insight Turkey: Quarterly Research and Information Journal with Focus on Turkey*, July-September 2000, Vol.2 No.3, pp.81-84.

ye açısından "nereye geldik?" sorusuna cevap vermek gerekir. Orta Asya ve Kafkaslar bölgesindeki Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik Türk resmi devlet politikasının ilgili bakanlığın 2000'den sonraki dönem gündeminde Türk dünyasına yönelik kurulması planlanan kurumlar şunlardır: Ekonomik Bilgi (Enformasyon) Merkezi, Uluslararası Yatırım Kredi ve Garanti Kurumu, Avrasya Sigorta Birliği, Türk Dünyası Tahkim Kurulu, Bakanlık Koordinasyonunda ODTÜ Hazar Petrolleri Stratejik Araştırmalar Merkezi Kurulma Projesi, Uluslararası Pazarlama ve İhracatı Geliştirme Sektör Analiz Çalışması, Türk Cumhuriyetleri İşadamları Kurultayına Devam Kararı, Uluslararası Finans Kuruluşları ile Temasa geçilerek İşbirliği İmkanlarının Araştırılması, Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlarla Münasebetlerin Derinleştirilmesi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkelerle bireysel ilişkilerinde Kazakistan'da El Halıcılığının Geliştirilmesi, Ahmed Yesevi Türbesinin Restorasyon Projesi, Korkut Ata Devlet Üniversitesine Destek, Kazakistan-Türkiye İşadamları Derneğine Destekten oluşmaktadır. Türkiye'nin ilgili bakanlık nezdinde Kırgızistan'da yürüttüğü faaliyetler olarak Kırgızistan'ın güney ve kuzey bölgelerini birleştirecek Karayolları Master Planının Hazırlanması, Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in Albümünün basımı, Kırgızistan'da Tütün Kalitesinin İyileştirilmesine yönelik destekten ibarettir. Özbekistan ile Türkiye arasında ilgili bakanlık bünyesinde yürütülen münasebetler kapsamında Özbek Tarım heyetinin inceleme gezisi maksadıyla yaptığı Türkiye gezisinin finansal olarak Türkiye tarafından desteklenmesi ve Tarım İşbirliği Projesi, Özbek KOBİ heyetinin Kırgızistan'da Türkiye tarafından geliştirilmeye çalışılan Bişkek KOBİ girişimini ziyareti, Taşkent Devlet Üniversitesi Şarkşinastlık Enstitüsüne Yardım ve Tıp Alanında Uzmanlık Eğitimi çalışmaları vardır. İlave olarak Orta Asya ve Kafkasya'daki ilgili cumhuriyetlerden istatistiki bilgi toplama araştırmaları, bankacılık ve merkez bankacılığı alanında işbirliği, kamu yöneticiliği uzmanlık programı, yabancı genç diplomatlara mesleki eğitim kursu, Avrasya televizyon yayınlarının tekrardan düzenlenmesi gibi çok vakit alan ve getirisi yüksek olmamakla birlikte Türkiye açısından finansal harcamaları gerektiren bir dolu proje, kurs, araştırma, toplantı, konferans ve resmi ziyaretler de vardır.

Türkiye'nin bağımsız Türki Cumhuriyetleriyle on yıl önce büyük ümit ve vaadlerle başlattığı ilişkilerin gerçek boyutları Başbakanlığa bağlı Dış Ticaret Müsteşarlığının verilerine göre hiç de önemli ve verimli sonuçlara ulaşmamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la olan ihracat hacmi, 1998 yılında toplam 835 milyon dolar, 1999 yılında 574 milyon dolar, 1999 ve 2000, Ocak-Kasım dönemlerinde sırasıyla 519 ve 514 milyon dolar olarak ifade edilmiştir. Türkiye'nin ihracat rakamı 1996 senesinde Batı Avrupa ülkeleriyle 12,09 milyar dolar iken bu ilişki 1999 itibarıyla 15,27 milyar dolardır.[18]

18) Kürşat Tüzmen, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarı, Çankaya Üniversitesi- Uluslararası Ticaret Klübü Konferansları, Bahar 2001. 'Globalleşen Dünya Ticareti ve Türkiye'nin Yeri' Konulu Konuşmadan.

Aynı verilere göre, Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracat 1998 yılında 214 milyon dolar iken 1999-2000 Ocak-Kasım döneminde sırasıyla 90 ve 106 milyon dolara gerilemiştir. 1990-1992 döneminde sadece Türkmenistan'la eğitim, kültür, spor, sağlık, ilim, iletişim, ekonomik ve ticari işbirliği konularında 21 anlaşma ve protokole imza atan Türkiye[19] 1998 senesinde Türkmenistan'a 96 milyon dolar 1999-2000 Ocak-Kasım döneminde 97 ve 110 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiştir.

Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyeti ilişkilerinin 10 yıllık geçmişinde her iki tarafında hataları, eksiklikleri ve önyargıları ilişkilerin bugünkü durumunu açıklamaya yardımcı olur. Örnek olarak Özbekistan'ı ele alalım. Orta Asyanın nüfus potansiyeli olarak en büyük ülkesi Özbekistan'ın Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un, bağımsızlık ilanının akabinde Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında iki ülke arasında kültürel ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda büyük potansiyeller olduğu imajı ortaya çıkmıştı. Daha sonradan Özbek liderleri Türkiye'yi bir kardeş ülkeden ziyade rakip devlet olarak gördüklerini hissettirmiş ve hatta Türkiye'yi Özbekistan'daki hükümet karşıtı güçlerin savunuculuğuyla suçlamıştır.[20] Buhara ve Semerkand şehirlerini sınırları içinde bulundurmakla eski Orta Asya'nın muhteşem mirasına sahip olduğunu iddia eden bir tavır içinde bulunan Özbekistan, gerek dini kimliğinin gerekse etnik kimliğinin sınırlarını çizmeye çalışırken, 1990 başlarında bölgedeki Türkiye etkinliğini tehdit olarak görmüştür. Bu tartışma Özbek basınında da açıkça ele-alınmıştır.[21] Özbekistan'ın dini konularda da kendi geleneğine atfedilen güvenle Türkiye ile işbirliğine yanaşmaması aynı tür çatışmanın bir göstergesidir. Ancak rasyonalite yeni bağımsız bir devletin bu tip etkilerden çabuk kurtulmaya çalışarak getirisi daha yüksek maddi ilişkileri tesis etmek yoluyla kendi refahını tez elden sağlamayı gerektirir. Ne varki Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatının 1998'de 156 milyon dolar ve 1999-2000 Ocak-Kasım döneminde 85 ve 73 olması; Türkiye'nin Özbekistan'dan yaptığı ithalatın 1998'de 96 milyon dolar 1999-2000 Ocak-Kasım döneminde 43 ve 80 milyon dolarlar seviyesinde kalması iki ülke ticaretinin ne kadar zayıf olduğunu gösterir.[22] "Özbekistan ve Türkiye devletleri arasında yaşanan diplomatik sıkıntıdan dolayı, Özbekistan'da 26 Türk okulundan ancak iki tanesi faaliyet göstermektedir."[23] Ilave olarak bütün Türk Cumhuriyet ve topluluklarından Türkiye'de eğitim görmek için getirilen öğrencilerden

19) T.C. Milli Eğitim Bakanlığı: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı-Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler*, Birinci Kitap, Ankara, 1993, ss.343-436.

20) Giampaolo R. Capisani, *The Handbook of Central Asia: A Comprehensive Survey of the New Republics*, London-New York: I. B. Tauris Publishers, 2000, s.86.

21) Nasimcan Rahmanov, 'Turk mi yaki Ozbek mi?', *Ozbekiston Awazi*, 20 Ocak 1994.

22) 47 Kürşat Tüzmen, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarı, Çankaya Üniversitesi- Uluslararası Ticaret Klübü Konferansları, Bahar 2001. "Globalleşen Dünya Ticareti ve Türkiye'nin Yeri" Konulu Konuşmadan.

23) Nedim Yalçın, 'Kültür Elçisi Okullar,' *Zaman*, 25 Nisan 2001, s.12.

tahsilini yarıda bırakıp ülkesine dönen 3.000 öğrencinin arasında, Özbekistan hükümeti tarafından geri çağrılan Özbek öğrenciler de vardır.

Orta Asya ile ekonomik ilişkiler sürdüren Türk ticaret devlerinden birinin ifadesine göre,[24] eski Sovyet ülkelerinde batı işletme etiklerine olan yabancılık verimli iş olanaklarını geliştirmeyi baltalamakta, yeni yatırımları kaçırmakta, pazara girenlerin ticaret masraflarını arttırmaktadır. Bürokrasinin engelleri, karar verme mekanizmalarının çok fazla merkezileştirilmesi, kanunların neredeyse her gün değişebilirlik ihtimali, yüksek ve karmaşık vergi sistemi, kanun ve kuralların zorlayıcı yaptırım gücü eski Sovyet bölgelerindeki ticaret adamlarının karşılaştığı günlük sorunlardır. Türkiye'nin ticari devi Koç Holding'in en yetkili ağızlarından biri olan Mustafa Koç'un tabiriyle bölge hükümetleri bu konuları ele almadığı şartlarda (Türkiye tarafından) enerji sektörü hariç hiç bir konuda bölgeye yatırım yapılmayacaktır. Bu açıklamanın Türkiye'deki en önemli ve başarılı bir ticaret gücü tarafından yapılması, holding olarak ticari araştırma ve geliştirmeyi ihmal etmeyen bir odak olarak telakki edilen Koç Holdingin en yetkili temsilcilerinden birinden gelmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu mesaj aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti devletinin yetkili resmi temsilcilerinin de sinyalini verdiği, Türkiye Türk Cumhuriyetleri ilişkilerini 'romantik zeminden kurtarıp realist zemine oturmak girişiminin başlaması gereken noktayı da işaret etmektedir.

24) Mustafa Koç, 'Turkey-Eurasia Economic Ties', *Insight Turkey: Quarterly Research and Information Journal with Focus on Turkey*, Vol.2, No.3, July-September 2000, pp.89-95.

AVRASYA'DA HAZAR DENKLEMİ

*Yrd. Doç. Dr. H. Bülent Olcay**

Türkiye'nin de içinde yer aldığı 'Avrasya' olarak isimlendirilen bölge ülkeleri arasında Ortadoğu ve Hazar-Kafkasya bölgesi enerji kaynaklarının taşınması; ikinci ipek ticaret yolu ve Ortadoğu-Kuzey Afrika ülkeleri arasında ekonomik işbirliği sebebiyle stratejik işbirlikleri ya da çıkar çatışmaları başlamıştır. Coğrafi olarak bölgede yer almayan ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin de buralarda stratejik çıkarları bulunmaktadır. Son dönemlerde iyice artan ABD-İsrail-Türkiye işbirlikleri, Rusya ile İran-Irak-Suriye; Avrupa Birliği ile İran yakınlaşması ve AB'nin Türkiye'ye -stratejik bir kararla- adaylık statüsü vermesi bir bakıma bu konuyla ilintilidir.

Avrasya'da Stratejik Dengeler

Hazar Denizi ve Kafkaslar bölgesinde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın önemli petrol ve doğalgaz kaynakları bulunmaktadır. Bu kaynakların dünya piyasalarına ulaştırılması, yani Bakü-Ceyhan ve Trans-Hazar hatları ile Doğu Akdeniz'e nakledilmesi ile birlikte Doğu Akdeniz'de güvenlik ve işbirliği unsuru daha öne çıkacaktır. Genel kabule göre, Avrasya coğrafyası Avrupa Birliği'nin Atlantik sınırından başlayıp Çin'de sona ermektedir. Bu bölgenin on yıl sonra üretim ve ticaret açısından dünya ekonomisinin en büyük bölgesi haline geleceği tahmin edilmektedir. Bu nedenle, Avrasya coğrafyası dışında yer alan başta ABD olmak üzere tüm ülkelerin bölgeye yoğun ilgisi bulunmaktadır. Bu merkezi ve kesişme

* Polis Akademisi, Devletler Hukuku Öğretim Üyesi, E-posta: hbolcay@hotmail.com

noktasını yok sayarak Avrasya coğrafyasında bir ekonomik ve ticari ilişki geliştirmek hiçbir ülke için mümkün değildir. Türkiye de coğrafi konumu itibari ile bu merkez ve kesişme noktasının tam ortasında bulunmaktadır.

Hazar ve Kafkaslar bölgesinde yer alan ülkelerin ekonomik gelişmeleri enerji kaynaklarının güvenilir yollardan dünya pazarlarına ulaşmasına bağlıdır. Bu konuda yaşanacak sıkıntılar bölgede doğrudan güvenlik sorununu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla, güvenlik konusu da Doğu Akdeniz bölgesi ile sınırlı olmaktan çıkmakta ve tüm Avrasya coğrafyası üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda, ABD'nin Avrasya politikası önem kazanmaktadır. ABD, temel politikasını bölgede özellikle Ortadoğu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına istikrarlı ve sürekli olarak güven içinde ulaştırılması üzerine kurmuştur. Bu nedenle Ortadoğu ve Arap Yarımadası üzerinde istikrarı bozucu unsurlar istememektedir.

Günümüzde bölgedeki diğer oyunculara baktığımızda, Avrupa Birliği sadece ekonomik bir güç iken, Rusya askeri gücünü sürdürebilmektedir. Japonya da yine sadece ekonomik bir güçtür. ABD, 11 Eylül 2001 tarihine kadar tek başına süper güç olmanın keyfini sürmekte idi. Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezini terörist saldırılardan korumaktan aciz bir duruma düşürülmesine rağmen bu konumunu yakın vadede devam ettireceği beklenmektedir. Ancak yakın bir gelecekte başka bir süper gücün Avrasya bölgesindeki şekillenmeler neticesinde belirleneceğine inanılmaktadır. Çin, Rusya-İran birlikteliği ve -rahat bırakılırsa- Türkiye buna aday ülkeler olarak zikredilmektedir.[1]

Doğal olarak dünyada tek süper güç olarak kalmak isteyen ABD son on yıldır Avrasya'da Orta Asya bölgesine politika ağırlığını önemli ölçüde yoğunlaştırmıştır. Orta Asya'ya girebileceği hatlar ve stratejik işbirliği yapacağı ülkeler aslında bellidir. Bölgede Pasifik ve Çin Denizi üzerinden nüfuz sağlaması mümkün değildir. Hint Okyanusu'ndan Hindistan, Pakistan ve Afganistan ile veya bu ülkeler üzerinden girebilecek kadar ortak çıkarları bulunmamakta, dahası, bu ülkelerde rahat at koşturamamaktadır. Afganistan'a Ekim 2001'de düzenlenen askeri operasyon, ABD'nin bölgede nüfuz kurabilmek için Afganistan'a yerleşeceğini göstermiştir. Çin stratejik ticaret ortağıdır, ancak bölge üzerindeki çıkarları çatışmaktadır. İran Körfezi ve İran üzerinden etkinlik sağlaması da mümkün değildir. Bu nedenle ABD bölgeye giriş için en uygun alternatif olarak Türkiye'yi görmüş ve işbirliğini denemiştir. Ancak Türkiye'nin taşeronluğunu önemli ölçüde tehlikeli bulduğu için İsrail'i de devreye sokmuş, mümkün mertebe kendi şirket ve müesseseleriyle yerleşmeye çalışmıştır. Bunda Türkiye'nin yavaş ve çekingen tutumunun yanı sıra, tarihi ve kültürel bağlarından dolayı duyulan pan-Türkizmin canlanabileceği endişesi de rol oynamıştır. Oysa Türk yetkililer, 1991 yılından bu yana yaptıkları yüzlerce resmi açıklamada böyle bir arayış içinde olmadıklarını söyleyegelmişlerdir.

Bir yaklaşıma göre, Kafkasya üzerinde görülen durum şudur: "Kuzey Kafkasya,

1) Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, 1998.

ABD ve Batı Dünyası tarafından, Rusya'nın nüfuz bölgesi olarak kabul edilmiş; buna karşılık, Güney Kafkasya, ABD ve Batı Dünyası'na açık tutulmuştur."[2] Öte yandan, ABD bölgedeki enerji kaynaklarının Rusya veya Rusya-İran tekelinde dünya pazarlarına açılmasını istemediği için de Türkiye'yi enerji transferleri, boru hatları projeleriyle "gaza getirmekte" ve sonra da desteklemektedir. Ne var ki, Afganistan'a yapılan operasyonlar sonrasında, enerji transfer güzergahlarının Afganistan üzerine kaydırılması ve Türkiye'nin ABD'ye desteğinin bu konu bakımından yeni bir hayal kırıklığı yaşatması kaçınılmaz görülüyor.

Avrupa Birliği ise, enerji hatlarının belirleyiciliği konusunda ABD kadar aktif ve ağırlıklı değildir. Ancak bölgenin enerji kaynaklarının Avrupa'ya güvenli ve istikrarlı ulaştırılmasında tercihini Karadeniz üzerinde yapmaktadır. Enerji hatlarının Rusya'ya ve Gürcistan'a açılımını desteklemektedir. Avrupa Birliği enerji hatlarından ziyade, ticaret yolunun güzergahı, ulaştırma ve ticaret ile ilgilenmektedir. Avrupa Birliği Orta Asya ve Asya-Pasifik ülkeleri ile ticaretini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu açıdan "Avrasya Ulaşım Koridoru" olarak nitelendirilen ikinci ipek ticaret yoluna ağırlık vermektedir. Bu amaçla Hazar ve Kafkaslar bölgesinde yer alan 8 ülkenin ortaklığında TRACECA projesini yürütmektedir. Bu proje ile Londra'dan Çin Denizi'ne ve Japonya'ya kadar ulaşacak ticaret ve ulaşım hattının bölgedeki ulaşım ve iletişimin altyapısı kurulmaktadır.

Hazar Denizi, son birkaç yıldan bu yana Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üzerinde etkinlik ve hakimiyet denemeleri yaptığı yerlerden biri olmaya başladı. Dolayısıyla, ekonomik, jeopolitik, stratejik hatta ekolojik anlaşmazlıklara yol açmaya aday hale geldi. Son yıllardaki gelişmelerle görüldü ki, Rusya, Ukrayna ile arasında mesele haline gelen Karadeniz donanmasının bir bölümünü halihazırda Hazar Denizi'ne taşımış durumda.[3] Buna karşılık, Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova BDT'nin daha fazla güçlendirilmesine karşı çıkarak Batı güvenlik mekanizmalarından, özellikle de NATO'dan yana tavır koydular. Ayrıca bünyelerindeki ayrılıkçı gurpların Rusya tarafından kışkırtıldığını açıkça dile getirdiler.[4]

İran'ın sertlik yanlısı muhafazakarların da etkisiyle, izlediği güce dayalı politika Hazar'ı hızla silahlanma yarışına sürüklemektedir. Rusya ve İran Hazar filosunda çok amaçlı su üstü gemileri, mayın tarayıcı gemiler, motorlu kayıklar, dizel denizaltılar, kıyı füzeleri, toplar ve saldırı uçakları bulunduruyor. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın elinde ise birkaç küçük gemi ve hücumbot bulunmaktadır. Askeri potansiyelinin yüzde 85'i Rusya'ya bağlı olan Kazakistan'ın da sınırlı bir gücü bulunmaktadır.

ABD, Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılmasında hiçbir hat-

2) Kemal Yavuz, 'Orta Asya'nın Batı'ya Açılan Kapısı Kafkasya.' *Ulusal Strateji*, Sayı.13. Temmuz-Agustos 2000, s.74.

3) *Zaman Gazetesi*, 'Rus Donanması Hazar'da.' 15 Haziran 1996, s.5.

4) Svante E. Cornell, 'Regional Politics in the Caucasus and Central Asia: The Position of the US, Turkey and Israel.' *Insight Turkey*, Vol.1, No.2, April-June, s.98.

tın İran'dan geçmesini istememektedir. Bununla birlikte İran, Orta Asya bağımsız Cumhuriyetleri üzerinde kendi rejimini ihraç etme ve böyle bir bütünleşme sağlama amacına sahip olduğunu gizlememektedir. Ancak Türkiye'nin aynı ülkeler üzerinde -özellikle özel teşebbüsün gayretleriyle- yoğun etkisi ile bugüne kadar başarılı olamamıştır. Bölgede ABD, Türkiye ve Azerbaycan Doğu-Batı hattında, Rusya ve İran ise Kuzey-Güney hattında işbirliği yapmaktadır. Rusya ve İran hattı arasında Gürcistan daha çok ABD-Türkiye eksenine yakın iken Ermenistan, Rusya-İran yakınlaşmasına sıcak bakmaktadır. Tam bu eksenlerin kesişme noktası olan Dağlık Karabağ sorunu ise Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki bir toprak muhalefetinin ötesinde, iki eksenin bölgedeki çıkar çatışmasına sahne olmaktadır. İran, bölgede uzun yıllar savaştığı ve ilişkilerini kestiği Irak ve yine Suriye ile üçlü bir blok oluşturmaktadır. Bu blok tamamen Türkiye'nin Güneyi'nde yer almakta ve Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinden duydukları rahatsızlık ve endişe karşısında Arap ve Müslüman ülkeler Türkiye aleyhine ortak politikalar izlemektedir. Bölgede ABD ve İsrail ile izlenen politikalar Türkiye'nin en önemli üç ticaret ortağı Avrupa Birliği, Rusya ve Ortadoğu-İslam ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinin gelişmesini sınırlandırmaktadır.

Rusya'nın Hazar ve Kafkas bölgesinde zengin enerji kaynaklarına sahip ülkeleri yeniden ekonomik, siyasi ve askeri etkisi altına alması Rusya'yı süper güç haline getirebilecektir. Hele böyle bir Rusya'nın Çin ile tam bir işbirliği yapması çok daha güçlü bir oluşumu doğuracaktır. Bölgede Rusya-Çin yakınlaşmasını engelleyecek olan her iki ülke arasında yer alan ülkelerin siyasi açıdan bağımsız olmaları ve böylece yeniden Rusya'nın etki alanına girmemeleridir. Bunun için ise bu ülkelerin ekonomik açıdan güçlü olmaları zorunludur. Bölgedeki ülkelerin ekonomik potansiyeli ise sahip oldukları enerji kaynaklarıdır ve enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılımı ile ekonomik güç kazanacaklardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde enerji kaynakları yani petrol ve doğalgazın hangi hatlar ile ve hangi ülkeler üzerinden dünya pazarlarına sunulacağı bölgedeki tüm dengeleri, ABD'nin konumunu ve önümüzdeki dönemde yeni bir süper gücün oluşumunu belirleyecektir. Yine bölgedeki ticaret yolları ve Avrasya üzerinde çok taraflı ticaret hatları önem kazanmaktadır.

Enerji Kaynaklarının Dünyaya Transferi Sorunu

Enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılımını daha detaylı incelemek gerekirse, bölgede Azerbaycan ve Kazakistan petrol, Türkmenistan ise doğalgaz açısından önemli rezervlere sahiptir. Hazar bölgesinin 670 milyar varil petrol rezervi bulunan Basra Körfezinden sonra ikinci sırada olduğu kabul ediliyor. Hazar ve Kafkaslar bölgesinde kanıtlanmış 40 milyar varil, toplam 200 milyar varil petrol rezervi ve kanıtlanmış 9 trilyon m^3, toplam 17 trilyon m^3 doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Hazar denizinin Kazakistan sınırı yakınlarında Kaşhagan bölgesinde yeni petrol kaynaklarının bulunması bölgedeki tansiyonu biraz daha yükseltti. Kaşhagan'daki rezerv, Kazakistan'ın en büyük petrol üretim sahası Tengiz'in al-

tı katı büyüklüğünde.[5] Bu rezervler toplam dünya rezervlerinin yaklaşık %4'ünü oluşturmaktadır. Petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarına sunumu konusunda Rusya, Türkiye ve İran olmak üzere üç önemli alternatif bulunmaktadır.[6]

Halen, Azerbaycan, Bakü erken petrolü Gürcistan Supsa ve Rusya Novorossisk hattı ile, Kazakistan Tengiz petrolü ise yine Rusya Novorossisk üzerinden dünya pazarlarına açılmaktadır. Türkmenistan doğalgazı ise Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye gelecektir. Ancak esas önemli olan Bakü petrollerinin izleyeceği hattır. Bu hat için erken petrolün taşınmasında kullanılan iki mevcut hat ile Bakü-Ceyhan hattı alternatiflerdir. Bakü-Ceyhan hattının tercih edilmemesi halinde bölgedeki tüm petrol Rusya veya Afganistan üzerinden dünya pazarlarına açılmış olacaktır.

Bakü petrollerini işletecek olan konsorsiyum başlangıçta, Bakü-Ceyhan hattını pahalı bulmuştur. Ancak, İstanbul Protokolü sonrasında hattın inşaatını üstlenen Botaş'ın kendi hesapladığı 2.4 milyar dolarlık maliyetin aşılması halinde bunu karşılama garantisi vermesi ve taşıma maliyeti olarak varil başına 2.58 dolar talep etmesi ile bu ilk engel önemli ölçüde aşılmıştır. Petrol fiyatlarında önemli dalgalanmalar ve belirsizliklerin yaşandığı bir dönemde Bakü petrollerinin de dünya piyasalarına arz edilmesi halinde dünya petrol fiyatlarında yaşanacak gelişmeler kestirilememektedir. Bu belirsizlik te Bakü-Ceyhan hattının inşasının habire ertelenmesine yol açmaktadır.

Rusya bölgedeki enerjiyi kontrol etmek isterken, Türkiye'yi de kendisine bağlamayı becermiş görünmektedir. Türkiye, doğalgaz ihtiyacı sebebiyle, Rusya'nın eline bakar duruma gelmiş, halen Rusya'dan Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan üzerinden 6 milyar m^3 gaz alınmakta iken bu miktar 14 milyar m^3'e çıkarılmıştır. Mavi Akım projesiyle de 16 milyar m^3 doğalgaz alınması planlanmaktadır. 2006 yılına kadar toplam 30 milyar m^3 doğalgazın Rusya'dan (ihtiyacın %75'ini oluşturuyor) 10 milyar m^3 doğalgazın da İran'dan alınmasıyla, Türkiye'nin özellikle Rusya'nın elinde rehin haline gelmesi anlamına gelmektedir.[7]

İsrail'in teklif ettiği Trans-Hazar yoluyla Türkmenistan doğalgazının Türkiye'ye transferi projesinin önündeki en büyük engel, Hazar'daki "Azeri" ve "Çırağ" petrol yatakları üzerindeki tartışmalardır. İsrail'in Hazar konusunda da (diğer bütün su, petrol, doğalgaz projelerinde de olduğu gibi) Türkiye'yi ikna ettiği ve etkilediği gözleniyor. Türkiye de bu bağlamda Azerbaycan'ı ikna etmeye çalışıyor. "Tek millet, iki devlet" olarak formüle edilen yakınlık, Ağustos 2001'de Türkiye Genelkurmay Başkanı'nın Bakü'yü ziyareti ve Türk Hava Kuvvetlerinin Bakü semalarındaki gösterisiyle taçlandı. "Türk yıldızlarının" hava gösterisi, Türkiye'nin İran ve Ermenistan'a karşı Azerbaycan'a gösterdiği en açık destek olarak algılanmalıdır.

5) Zühre Temirova, 'Hazar Denizinde 'Neft' Fırtınası', *Yeni Avrasya Dergisi*, Ekim 2000, s.62.
6) H. Bülent Olcay, 'Turkey's Chance: The East-West Energy Transportation Corridor', *Insight Turkey*, Vol.1, No.4, October-December, ss.29-36.
7) Armağan Kuloğlu, 'Rusya'nın Yeni Politikaları ve Türkiye' *Stratejik Analiz*, Cilt.1, Sayı.3, Temmuz 2000, s.66.

Hazar Denizi'nde Enerji Fırtınası

Hazar Denizi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Sovyet ve İran çıkarlarının çatıştığı bir yer oldu. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı da sınırlarına almış olması sebebiyle Sovyetler Birliği fiilen denizin büyük bir bölümüne hakimdi ve tam bir donanma hakimiyeti kurmuştu. Günümüzde ise, Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkeler (İran, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Türkmenistan) deniz üzerindeki haklarını, çıkarlarını doğal kaynakların çıkarılması ve işletilmesi ile donanma bulundurma haklarını yeniden gözden geçirmekte ve üzerinde tartışmaktadırlar.

Aslında Hazar Denizi sadece kıyıdaş ülkelerin değil, sahip bulunduğu petrol, doğalgaz ve diğer doğal kaynakları sebebiyle uzun süreden beri Batılı şirketlerin de yoğun ilgisini çekiyor. Bu şirketlerden pek çoğu, halen bu kaynakların bulunması, işletilmesi ve taşınması ile ilgili anlaşma ve kontratlar yapmış durumdalar. Ancak, Rusya Federasyonu zaman zaman sorun çıkarıyor. Örneğin, Azerbaycan'ın Eylül 1991'de Batılı bir petrol şirketleri konsorsiyumu ile yaptığı anlaşma, Rusya'nın kamuya ait petrol şirketi Lukoil tarafından tanınmadı. Rusya Enerji ve Petrol Bakanlığı temsilcileri petrole ilişkin anlaşmaların imzası sırasında (taraf olmadığı halde) hazır bulunuyor. İran da kendisinde tevehhüm ettiği haklar sebebiyle Hazar Denizi kaynaklarına ilişkin bir anlaşmada dışta tutulmasına tavır koyuyor.

Dağılan SSCB'den Hazar'a kıyısı bulunan 3 yeni devletin ortaya çıkmasıyla, daha önce Hazar'da iki olan söz sahibi devlet sayısı, beşe çıktı. Bu güne kadar Hazar Denizi'nin yasal statüsünü belirleyen iki anlaşma imzalandı. 1921 ve 1940 tarihlerinde imzalanan anlaşmalar Sovyetler Birliği ile İran arasında yapıldı.[8] Bu anlaşmalar gemilerin hareket özgürlüğü ve balıkçılıkla ilgili basit konuları düzenliyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Hazar Denizi'ne kıyıları bulunan başka bağımsız ülkelerin ortaya çıkması, bu ülkelerin Hazar Denizi'ne akan nehirlerinin yasal statüsü, doğal kaynaklarının kullanımı, anlaşmalara taraf olma gibi bir yığın konuyu da beraberinde getirdi. Rusya Dışişleri Bakanlığı'na göre kıyıdaş ülkeler yeni bir yasal statü üzerinde anlaşmadıkça 1921 ve 1940'ta yapılan anlaşmalar geçerliliğini koruyor.[9] Pravda'da yer alan bir yazıya göre Rusya ekonomik güvenliğinin tehlikeye girdiğini sezerse derhal müdahale edecek.[10] Pravda'ya göre, dünyanın en büyük tuz gölü olan Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeler tarafından adilane paylaşılması sözkonusu edilemez. Diğer taraftan, Kazakistan kıyıdaş ülkelerle bölgesel işbirliği için bir "Hazar Konseyi" önerdi.[11]

Rusya, 1982 tarihli Uluslararası Deniz Konvensiyonu'nun Hazar Denizi'ne uygulanamayacağını savunuyor. Rusya'nın asıl korkusu, bu hukukun uygulanması halinde Volga Nehri'nin ve bağlı kanalların da "uluslararası suyolu" statüsünde sayılmasını netice vermesi. Bu endişeleri sebebiyle Rusya, 5 Ekim 1994 tarihinde BM

8) Anlaşmaların yer ve tarihleri: Moskova, 26 Şubat 1921; Tahran, 25 Mart 1940.
9) *Reuters European Business Report*, 23 Eylül 1994.
10) *Pravda Gazetesi*, Moskova. 23 Eylül 1994, s.4.
11) *The World Today*, Haziran 1995, s.120.

Genel Kurulu'na başvurarak Hazar Denizi'nin yasal statüsünün gündeme alınarak görüşülmesini istedi. Bir yığın gerekçe öne sürerek tezini savunmaya çalıştı hatta tehditlerde bulundu.[12] İddiaların bir yerinde: "Tek yanlı hareketler yasalara aykırı olup, Rusya Federasyonu'nca tanınmayacaktır. Böyle bir durumda gereken önlemleri almak, yasal düzeni tekrar sağlamak ve yapılan müdahalenin üstesinden gelmek hakkımızı saklı tutuyoruz" denildi.[13] Rusya'nın iddialarının tamamı okunduğunda görülen şey, bütün sömürgecilerin eski sömürgelerine karşı öne sürdükleri haklar ve öncelikler yığını. İddiaların özeti şu: "Eğer biz Hazar Denizi'ne yatırım yapmasak, teknik ve pazarlama gücümüzü götürmesek, kıyıdaş ülkelerde hiç bir ekonomik gelişme görülmeyecekti." Rusya Enerji ve Petrol Bakanı Yuri Shafranik, Moskova'da bir basın toplantısında (7 Kasım 1994 tarihinde) şunları söylemişti: "Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki (BDT) hertürlü kaynağa ulaşmak bizim hakkımız. Bunları biz yarattık. İşçimizle, fikirle, enerjiyle biz yaptık. Bütün BDT ülkelerindeki kaynaklara ait projelerde yer almak bizim hakkımız."[14]

Türkiye'nin bölgedeki stratejisi boru hatlarına ve kendi enerji ihtiyacına odaklanmıştır. Dolayısıyla, bölgedeki uzun vadeli politikalar hep göz ardı edilmektedir. Azeri ve Kazak petrollerini kendi limanlarına akıtmak isteyen Rusya'ya Türkiye'nin bir de Mavi Akım Projesiyle destek çıkması tarihi bir hata sayılmalıdır. Rusya, bölge ülkelerinin kendisine bağımlılıklarını arttırmak için iç istikrarsızlık unsurlarını Gürcistan'da Osetya va Abhazya; Azerbaycan'da Dağlık Karabağ gibi meselelerle anlaşmazlıkları körüklemektedir. Böylelikle çatışan tarafların Rusya'dan müdahale, yardım, himaye, silah vs. istemesi sağlanmaktadır. "Kafkasya İstikrar Paktı" bir anlamda bu tezgahı kıracaktır. Ne var ki, Türkiye şu ana kadar Rusya'nın mevcut AKKA ve AGİT şartlarına uymasını (özellikle Çeçenistan'da aşırı güç bulundurmasını ve insanlık suçları işlemesini engellemeyi) dahi sağlayamamıştır. Avrupa Birliği ve ABD'nin de Rusya'nın Kafkasya'daki güç politikasına yeşil ışık yaktığı görülmektedir.[15]

Rusya, Türkmenistan ve İran bazı nüans farklarına rağmen, Hazar'ın bir iç deniz (göl) statüsünde olduğunu savunurken, petrol rezervleri kendi sahillerinde olan Kazakistan ve Azerbaycan Hazar'ın deniz olduğunu, kıyıdaş devletlerin 1982 Deniz Sözleşmesine göre 12 mil karasuları ve kıyıdan 200 mile kadar uzanan münhasır ekonomik bölge hakkına sahip olduğunu savunuyor. Bu da ilgili ülkelerin burada sebestçe tasarrufta bulunabilmeleri anlamına geliyor. Azerbaycan, 18 Ocak 1996'da erken üretim petrolün Bakü-Novorossisk boru hattıyla taşınmasına dair Rusya ile imzaladığı anlaşma ile Rusya'nın Azerbaycan'ın Hazar'daki haklarını tanıdığını savunuyor.[16]

12) İddiaların kısa bir özeti için bkz. *The World Today*, Haziran 1995, ss.121-122.
13) UN A/49/475, position of the Russian Federation Regarding the Legal Regime of the Caspian Sea.
14) Kremlin International News, Official Broadcast, 8 Kasım 1994.
15) Bu konuyla ilgili olarak bkz. Emin Bilgici, 'Türkiye'nin Enerji İhtiyacı ve Kafkasya Stratejisi.' *Standard Dergisi*, Mart 2000, TSE Yayını, ss. 9-11.
16) Temirova, *Hazar Denizinde 'Neft' Fırtınası*, s.63.

Türkiye, Azerbaycan'a destek vererek; Rusya da İran'ı haklı çıkaracak askeri bir eylemde bulunmayarak İran'ın gerginliği tırmandırmasını engellemektedir. Önümüzdeki yıllarda İran konvansiyonel ve nükleer silahlanmaya ağırlık vererek caydırıcılığını arttırmak isteyecektir. İran, daha önce SSCB ile yapılan Hazar anlaşmasına Rusya'nın sadık kalmadığını öne sürmekte, Rusya ise o tarihlerde imzalanan anlaşmaların Hazar yüzeyini kapsadığını, deniz altının bu anlaşmalarda yer almadığını iddia etmektedir. Sonuç olarak, Hazar'ın yüzde 20 olarak eşit paylaşımını değil, kıyı uzunluğuna göre paylaşılmasını savunan Azerbaycan ve Kazakistan'la birlikte aynı cephede yer alıyor. Türkmenistan da Rusya ile ilişkilerini geliştirerek İran'ı yalnız bırakmış durumdadır.

ABD'de Clinton hükümetinden sonra, Bush hükümeti de Bakü–Ceyhan petrol ve Trans-Kafkasya doğalgaz boru hatlarını desteklemektedir. Daha önce İran'ın yanında yer alan BP/Amaco firması da Türkiye'nin yanında, boru hattına destek verdiğini açıklamıştır. İran kendi başına bir etki alanı oluşturmaya çalışırken, Rusya'nın da Hazar deniz filosunu güçlendirerek bölge için bir tehdit oluşturmaya devam edeceği görülmektedir. Afganistan'da rejim değişikliğini zorlayan ABD, bölgede artık taşeron kullanmak yerine bizzat devreye gireceğini göstermiştir. Nükleer gücünü geliştiren İran da bölgede daha etkin rol oynamaya hazırlanmaktadır. Görülen o ki, Hazar havzası her geçen gün Basra Körfezi gibi gergin bir ortama sürüklenmektedir.

Rusya'nın petrol ve doğalgazın gerçek sahibi ülkelere bunu yar etmek istememesi, hele hele Türkiye ve İran'ı bölgeden uzak tutmaya çalışması kendisi bakımından yerinde bir siyasal tercih olabilir. ABD ve Batılı devletler için de, petrolün ucuz ve güvenli biçimde kendilerine ulaşması önemlidir. Türkiye'den beklenen, kardeş ülkelerin dev ülkeler karşısında pazarlık güçlerini arttıracak ve onları Rusya'ya ezdirmeyecek net tavırlar takınmasıdır. Tarihimiz ve son yüzyıldaki demokratik siyasi hayattaki deneyimlerimiz de kardeş ülkelere taşıyacak birikimlerimizin olduğunu gösteriyor. Günü kurtarmak ve petrolün başına üşüşenlerden biri olmak değil; petrolün ve doğalgazın sahibi ülkelerle birlikte onların tecrübesizliklerinden yararlanmak isteyen devlere karşı hukuki ve diplomatik işbirliği yapmak zorundayız. Hem de bu desteği doğalgaz ve petrole dönüştürme niyetini kafamızdan çıkararak.

KAFKASYA VE ORTA ASYA'DA ENERJİ KAYNAKLARININ STRATEJİK ÖNEMİ VE PETROL POLİTİKALARI*

*A. Necdet Pamir***

Giriş

150 yıllık Çarlık ve Sovyet yönetimlerinin ardından, Sovyetler Birliği'nin 1991 Aralığı'nda dağılmasıyla birlikte, Hazar Denizi ve çevresindeki zengin hidrokarbon kaynakları da, batılı ülkelerle birlikte, büyük petrol şirketlerinin de ilgi odağı haline geldi. Bu zengin kaynaklar, başta Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan olmak üzere, bu yeni Türk Cumhuriyetleri'nin, bağımsızlıklarını pekiştirebilmelerinin en önemli potansiyeli olarak ortaya çıktı.

Başta ABD olmak üzere, petrol endüstrisinin gelişmiş olduğu batılı ülkeler, sermaye ve teknolojilerinin ağırlığı ve dev şirketleri aracılığıyla bölgede etkin olmaya çalışırken; Türkiye, İran ve Rusya gibi bölgesel güçler, sermaye ve teknoloji alanındaki eksikliklerinin faturasını, yeterince etkin olamayarak ödediler. Bu ülkelerin herbiri, farklı alanlardaki özelliklerini olabildiğince devreye sokarak, güçlerine paralel, sınırlı etkinlik gösterebildiler.

Bu bölgesel oyunculardan Rusya, dağılmanın şokunu atlattıktan sonra, gene petrol ve gaz alanının Sovyetler döneminden kalma hegemonik endüstriyel altyapısını ve zengin doğal kaynaklarını kullanarak, gerek Kafkaslar'da ve gerekse Orta Asya'da, Türkiye ve İran'a oranla daha etkin oldu. Putin'in iktidara gelmesi ile de, bir yandan Yeltsin döneminde büyük oranda sarsılan merkezi otoriteyi tesis hamlesi ile, bir yandan da bütçe gelirlerinin yarıdan fazlasını oluşturan petrol ve gaz sa-

---

* Bu makalenin özeti yazar tarafından 9-10 Mayıs 2001 tarihinde Marmara Üniversitesi'nde 'Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri' sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

** Hidrokarbon uzmanı.

tışlarından elde ettiği büyük kazançlarla, eski hegemonik gücünü elde etmenin önemli sayılacak adımlarını atmaya başladı.

Türkiye ise, Sovyetler'in dağılmasının ardından geçen bu on yılı daha çok koalisyonlarla ve sürekliliği olmayan, değişken politikalarla geçirdi. Yeni oluşan Türk Cumhuriyetleri'ne karşı, bir yandan tamamen duygusal, bir yandan da hazırlıksız yakalanmanın verdiği "acemilikle" önemli eksiklik ve yanlışlıklarla dolu bir yaklaşım sürecine girdi. Devamlılık arzetmeyen bir dış politika, daha çok kişisel düzeyde kalan ve derinliği sağlanamayan ilişkiler, bu döneme damgasını vurdu. Akılcı ve karşılıklı yarara dayalı yatırımlar, ne yazık ki yeterince yaygın olarak yaşama geçirilemedi. Bu olumsuzlukların ve yanlışlıkların tesbiti ve açık yüreklilikle özeleştirisinin yapılabilmesi, önümüzdeki dönemi Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin ilişkileri açısından başarılı ve yararlı kılabilmenin ön koşulu olarak ortaya çıkmaktadır.

İran'ın etkisi sınırlı gibi görünse de, özellikle Türkmenistan ve Tacikistan üzerindeki (farklı boyutlardaki) ağırlığı ve "Hazar'ın Statüsü" konusundaki uzlaşmaz tutumu, ya da, Hazar Bölgesi petrolünün ihracı için önerdiği "swap" (takas) alternatifi gibi çeşitli enstrumanlar ile, bölgede sanıldığından daha çok etkindir. İran, daha çok sorunları çözümsüz hale getirme, ya da, baş düşman ("büyük şeytan") olarak gördüğü ABD ile "onun bölgedeki temsilcisi" diye nitelidiği Türkiye'ye karşı, Rusya ile yakınlaşarak oluşturduğu ittifaklarla ortaya çıkmaktadır. Bu, "düşmanımın düşmanı dostumdur" yaklaşımının bir diğer örneği de, Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı, "müslüman olmayan" Ermenistan'la oluşturduğu ittifak teşkil etmektedir.

ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında da, "söylemle eylem" arasında, ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle 1995'lerden bu yana yüksek sesle dillendirilen "Doğu-Batı Koridoru", ya da, "Çoklu Boruhatları" söylemi, 1991'den bu yana yaşama geçirilen boruhatlarına bakıldığında, çok farklı bir resim vermektedir. Bugün bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri, hidrokarbon kaynaklarını uluslararası pazara ulaştırabilmek için, Sovyetler döneminde oluşturulan ihraç sisteminin kurgusunun sonucu olarak, gereken taşıma işlemini, yalnız ve ancak Rusya topraklarından geçen boruhatları ile yapabilmektedir. "Çoklu Boruhatları", özellikle bu hegemonyayı kırmak ve uluslararası pazara ulaşımda, güzergah çeşitliliği ve dolayısıyla arz güvenliği, rekabetin sağlayacağı maliyet azalması gibi hedeflere yönelik bir stratejiydi. Ancak bugün, 1991 öncesindeki "Rusya'dan geçen hatlara", ABD şirketlerinin milyarlarca dolarlık katkıları ile, yeni boruhatlarının eklendiğini görüyoruz. Bunun temel nedenleri arasında, bölge rezervlerinin ABD için önemli olmakla birlikte, öncelikli olmadığı; tüm aksine söylemlere rağmen geçtiğimiz döneme eski Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un adıyla özdeşleşen "Russia First" yaklaşımının etkin olduğu gibi iki temel hususu sayabiliriz. Bush ekibinin bu alanda, Clinton dönemi kadar tolerans göstermesinin beklenmemesi, olumlu bir unsur olarak değerlendiribelirse de, bugüne kadar Rusya'ya sağlanan zemin ve özellikle "Caspian Pipeline Consortium" oluşumunun gerçekleştirdiği boruhattı, gerek stratejik açıdan ve gerekse Boğazlar'a yönelik yarattığı tehdit açısından, geri dönülmesi ya da düzeltilmesi olanaksız diyebileceğimiz neticeler yaratmış görünmektedir.

Hazar Bölgesi'nin Petrol ve Doğal Gaz Potansiyeli

Bölge'nin hidrokarbon potansiyeline yönelik, birbirinden ciddi oranda farklılıklar arzeden rakamlar, çeşitli ortamlarda kullanılmaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan biri, "ispatlanmış üretilebilir rezerv" kavramı ile "potansiyel (olası) rezerv" kavramlarının birbirine karıştırılması sorunudur. Bir diğer neden ise, bu rezervlerle ilgili değişik tarafların (yatırımın yapılacağı ülke, yatırım yapacak şirketler ya da onların ülke yönetimleri, vb..) farklı çıkarlarının olması nedeniyle, bu rezervlerin olduğundan daha fazla ya da tersine daha düşük gösterilmesi hususudur. Örneğin, ülkesine yabancı yatırımı çekmek isteyen bir ülkenin milli petrol şirketi, yatırım sahasının rezervini olduğundan çok fazla gösterme eğilimine girebilir. Ya da tersine, yaptığı yatırımı biran önce geri alabilmek, ya da ek yatırımı olabildiğince geciktirmek isteyen bir yatırımcı şirket, söz konusu rezervin daha düşük olduğunu öne sürebilmektedir. Bunun çeşitli örnekleri, Hazar civarındaki uluslararası yatırımların pratiğinde, sıklıkla yaşanmaktadır.

Hazar'ın petrol potansiyeline ilişkin olarak, "yeni bir Ortadoğu" ya da, "sadece Kuzey Denizi kadar" ifadelerinin de bölgenin kapasitesini yeterince açıklayamadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bu alanda en çok başvurulan, nesnelliğine güvenilen ve kabul edilebilir bir hata payı ile kullanılan yayınlar arasında, Uluslararası Enerji Ajansı İstatistikleri, ABD Enerji Bakanlığı web-sitesi ve BP-Amoco İstatistikleri sayılabilir. Ancak her ülke, kendi petrol şirketleri aracılığı ile, yatırım yapmayı planladığı coğrafyada, birinci elden ve kendi uzmanlarınca sağlanan verilere dayalı olarak, kendi değerlendirmelerini yapmak zorundadır. Bunun aksi, milyonlarca dolarlık kayıbın yanısıra, ülkelerarası ilişkilerin zedelenmesi ve ilgili şirketin itibarının kaybına kadar uzanan, ciddi sakıncalar yaratabilmektedir.

Bu genel değerlendirmeleri yaptıktan sonra, Hazar Bölgesi petrol ve gaz rezervleri ile, tahmini üretim ve ihraç potansiyeline yönelik olarak, aşağıdaki tablolar ışığında daha bilimsel bir değerlendirme yapmamız olanaklı olacaktır.

Tablo 1: Hazar Bölgesi Petrol Rezervleri (milyar varil)

	İspatlanmış Üretilebilir Rezerv	Olası Rezerv	Toplam Rezerv
Azerbaycan	3.6-12.5	32	36-45
Kazakistan	10-17.6	92	102-110
Türkmenistan	1.7	80	82
Özbekistan	0.3	2	2.3
Rusya(*)	2.7	14	16.7
Iran(*)	0.1	15	15
TOPLAM	18.4-34.9	235	252-270

Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı, 2000 (Energy Information Administration)

Tablo 2: Hazar Bölgesi Gaz Rezervleri (trilyon kübik fit) (*)

	İspatlanmış Üretilebilir Rezerv	Olası Rezerv	Toplam Rezerv
Azerbaycan	11	35	46
Kazakistan	53-83	88	141-171
Türkmenistan	98-155	159	27-314
Özbekistan	74-88	35	109-123
Rusya(*)	?	?	?
İran(*)	0	11	11
TOPLAM	236-337	328	564-665

Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı, 2000 (Energy Information Administration)
1 metreküp doğal gaz = 35.3 kübik fit doğal gaz

Tablo 3: Hazar Bölgesi Petrol Üretim ve İhracatı (milyon ton/yıl) (Yüksek Senaryo)

	Üretim (2000)	Üretim (2010)	İhraç (2010)
Azerbaycan	14	70	55
Kazakistan	45	100	55
Türkmenistan	10	12	5
Özbekistan	10	12	2
TOPLAM	79	194	117

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, 1998

Tablo 4: Hazar Bölgesi Gaz Üretim ve İhracatı (milyar metreküp/yıl) (Yüksek Senaryo)

	Üretim (2000)	Üretim (2010)	İhraç (2010)
Azerbaycan	7.4	23.5	11.4
Kazakistan	9.8	29.4	0
Türkmenistan	42.9	85.7	72
Özbekistan	51.4	62.5	1
TOPLAM	111.5	201	84

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, 1998

Üretilebilir rezervlerin doğru saptanması, yapılacak yatırımların sağlıklı planlanması açısından kritik önem arzetmektedir. Bunun yanısıra, bu rezervleri üretmenin ve özellikle de uluslararası pazara taşıyabilmenin maliyetleri de, söz konusu rezervlerin geliştirilebilmesi için önemli parametrelerdir.

Öte yandan, bölgeye yönelik yatırımlardan söz edip, geleceğe yönelik projeksiyonlar yapılırken, mevcut dünya rezervleri, arz-talep dengeleri açısından önümüzdeki on yıllarda yeterli petrol bulunduğu ve mevcut arz fazlası dikkate alındığında, yeni kaynakların devreye konulmasının fiyatları düşüreceğini ve buna da mevcut pazarı elinde tutan önemli oyuncuların (OPEC, OPEC dışı üreticiler vb.) sıcak bakmayacağı da dikkate alınmalıdır. Petrol oyununun diğer güçlü oyuncuları olan uluslararası finans kuruluşları, büyük petrol şirketleri, borsalar ve petrol alanında faaliyet gösteren uluslararası yayınların da, petrol fiyatlarından yatırımlara kadar geniş bir yelpazede, karar alma mekanizmalarına etkili olduğunu dikkate almak gerekmektedir. Dolayısı ile, bu alanda "oyuncu" olabilecek bir ağırlık taşıyabilmek için, önce oyuncuları ve "oyun"un kurallarını bilmek, sonra da bu oyunu en iyi oynayabilecek organizasyon ve donanımla sahaya çıkabilmek zorunludur. Türkiye'nin bunları bugüne kadar gereğince yapabildiğini söylemek oldukça zordur.

Hazar Bölgesi'nin petrol ve doğal gaz potansiyeli, bir yandan bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik ve toplumsal gelişimleri için vazgeçilmez önem arzederken, diğer yandan da, Türkiye'nin enerji gereksinimi için; kaynak çeşitliliği, görece ucuz kaynak olarak, yaşamsal bir olanak sunmaktadır. Bu kaynaklar, ABD ve diğer Batı'lı ülkeler için de enerji kaynağı olarak önem taşımakta ise de, gerek üretim ve ihracatındaki mevcut maliyet sorunları ve gerekse ABD'nin öncelikleri arasında başta ABD kıtası kaynaklarının gelmesi gibi çeşitli nedenlerle, batılı ülkeler açısından gündemin en üst sırasında yer almamaktadır. Ancak batılı ülkeler, stratejilerini "günlük" planlamadıklarından, Hazar'ın doğal zenginliklerini de, 20-100 yıllık planları içine alarak ve elde ettikleri anlaşmaların verdiği hakları zamana yayarak kullanmaktadırlar.

Türkiye'nin Enerji Gereksinimi İçinde Petrol İle Gazın ve Bu Kapsamda Hazar Bölgesi Kaynaklarının Önemi

Türkiye'nin Enerji Kaynakları Açısından Potansiyeli

Türkiye, 2000 yılı itibarı ile, genel enerji gereksiniminin yaklaşık %68'ini, ithal yoluyla sağlamıştır. Bu oran, yanlış politikaların da etkisiyle, önümüzdeki yıllarda artacaktır. Türkiye'nin, genel enerji üretim tahminleri Tablo-1'de verilmiştir.[1]

1) Bu veriler, Enerji Bakanlığı tahminleridir. Yurt içi yurt dışındaki birçok uzman ve kuruluş gibi, bu satırların yazarı da, bu rakamlara ilişkin rezerv hakkını saklı tutmaktadır. Ancak, mevcut 'politikalar' bu rakamlar temelinde şekillendiğinden ve resmi veriler bunlar olduğundan, okurla paylaşılmaktadır.

Tablo 5: Türkiye'nin Genel Enerji Üretim, Tüketim Tahminleri ve Yerli Üretimin Tüketimi Karşılama Yüzdeleri

	2000	2010	2020
Üretim	28464	47329	70239
Tüketim	87449	171339	298448
Dışa Bağımlılık (%)	68	73	77

Türkiye'nin genel enerji talebindeki hızlı artışın, yerli üretimle karşılanamaması, doğal olarak enerji kaynaklarının temininde ithalatın miktarını da arttırmaktadır. Bunun yanısıra, dünya genelinde olduğu gibi, önümüzdeki on yıllarda, genel enerji kaynakları içinde Türkiye'de de en fazla kullanılacak olan kaynaklar, fosil kaynaklar; daha açık ifade ile, petrol-doğal gaz ve kömürdür. Ülkemizin petrol ve gaz alanındaki üretim ve tüketim dengelerine bakıldığında; Türkiye bugün petrol gereksiniminin %88'ini, gaz gereksiniminin ise neredeyse tamamını yurtdışından sağlamaktadır. Yıllık petrol ithal faturamız yaklaşık 5 milyar dolar, gaz faturamız ise yaklaşık 2,5 milyar dolardır.* Mevcut petrol ve gaz rezervleri de hızla tükendiğinden ve mevcut organizasyonel yapı ile yeni ve önemli keşifler beklenemiyeceğinden, önümüzdeki yıllarda, yerli üretimin tüketimi karşılama oranı da hızla düşecek ve dış ödemeler artacaktır.

Tablo 6: Türkiye Genel Enerji Talebi (Bin ton petrol eşdeğeri)

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2020
Genel Enerji Talebi	87449	129625	171339	225387	298448
Gaz Talebi	13997	42204	50187	61356	75295
Petrol Talebi	35631	38560	44656	52960	64364

Kaynak: ETKB Web Sitesi, Mart 2001.

Tablo 7: Türkiye Gaz Talebi (Orijinal Birim: Milyar metreküp/yıl)

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2020
Gaz Talebi	15.4[2]	46.4	55.2	67.4	82.7

Kaynak: ETKB Web Sitesi, Mart 2001.

*) Dış Ticaret Müsteşarlığı Web-Sitesi verilerine göre, 2000 yılı Ocak-Eylül döneminde, Türkiye'nin ham petrol ve ürünleri ithalatına ödediği döviz 3.786 milyar dolar, aynı dönemde petrol gazları ve doğal gaza ödediği döviz ise, 2.169 milyar dolar olarak belirtilmektedir.

2) Bu rakam, 1999 yılındaki ETKB APK Dairesi Başkanlığı değerlendirimesinde, 20 milyar metre küp olarak verilmekteydi. Sunulan diğer çalışmalarımızda, gene ETKB rakamları esas alındığından, farklı bildirilerimizi okuyan okurların yanlış değerlendirme yapmaması için bu husus zorunlu olarak belirtilmektedir. Diğer yıllar için de, önemli farklılıklar gözlenmektedir.

Tablo 8: Türkiye Genel Enerji Tüketiminde 2000-2020 Döneminde Kaynakların Payları (%)

	2000	2010	2020
Petrol	40.6	26.1	21.6
Doğal Gaz	16.0	29.3	25.2
Kömür	30.4	37.3	42.5
Hidroelektrik	3.0	3.3	2.8
Diğer	10.0	4.0	7.9

Kaynak: ETKB Web Sitesi, Mart 2001.

Türikye'nin öncelikle kendi doğal kaynaklarına dayalı bir enerji politikası geliştirmesinin gerekliliği, her türlü tartışmadan uzak bir olgudur. Bu konuda yapılması gerekenler ise, bu bildirinin kapsamı dışındadır.[3] Ancak, giderek artan miktarlarda dışa bağımlı bir enerji temin politikasının, sağlıklı olmadığının da, bir cümle ile de olsa vurgulanması gerekmektedir.

Mevcut enerji politikalarının sürdürüleceği varsayılırsa; Türkiye'nin enerji gereksinimini karşılamada "kömür, petrol ve doğal gazın," önümüzdeki birkaç on yılda da vazgeçilmez konumlarının ve ağırlıklarının olacağı açıkca görülmektedir. Bilindiği gibi, belli bir hedefe ulaşmak için yöntemli ve bilinçli biçimde güdülecek çalışmaların tümüne politika denmektedir. Dolayısı ile, Türkiye'nin enerji politikasının temeli, en başta çerçevesini çizdiğimiz en genel hususlara ek olarak; bir yandan "yerli kaynaklarını mümkün olan en yüksek oranda devreye sokmak ve bunun yetersiz kaldığı oranda da ithalata yönelmek" olmalıdır. Bu ithalat tamamen dış kaynaklardan olabileceği gibi, ulusal kuruluşlarımızın yurt dışında ortak oldukları yatırımlardan elde edilen kaynaklardan da olabilecektir. Ancak, "politika" sözcüğünün tanımında da belirtildiği gibi, enerji gereksinimimizi karşılayabilmek için ortaya konulan çabaların, herşeyden önce "bilinçli ve yöntemli" olması zorunludur. Dolayısıyla, bugüne kadar izlenen ve halen izlenmekte olan yolların, bu kriterlere uyup uymadığı ve ulusal çıkarlarımıza ne ölçüde hizmet ettiği mutlaka değerlendirilmektedir. Jeopolitik unsuru, ülke analizlerini ve güvenlik faktörünü dikkate almayan arz-talep ve ithal politikaları, eksik ve sakıncalı olma riskini taşımaktadırlar. Bu genel değerlendirmeden sonra, özellikle de uygulanmakta olan "enerji politikalarının ve kaynak temin stratejileri"nin odağında yer alan ve önemli bir bölümü de bağımsızlıklarının 10. yılını kutlamaya hazırlanan Türk Cumhu-

3) Ülkemizin doğal kaynaklarının hiç de bazı çevrelerce iddia edildiği gibi sınırlı olmadığı; 105 milyar kw-saat linyitten, 16 milyar kw-saat taşkömüründen ve 125 kw-saat hidrolikten olmak üzere 246 milyar kw-saat üretim potansiyelimizin olmasına karşın, bu miktarın henüz ancak 70 milyar kw-saatlik kısmının devreye sokulabildiği ve inşa halindeki tüm santrallerin de devreye sokulması halinde de ancak 140 milyar kw-saate ulaşabileceği, uzman kuruluşlarca belirtilmektedir

riyetleri'ni doğrudan ya da dolaylı (rakip projeler dolayısıyla) ilgilendiren petrol ve doğal gaz kaynakları konusundaki projelere bakmakta yarar vardır.

Petrol İthalatı ve Bakü-Ceyhan Hattı'nın Önemi

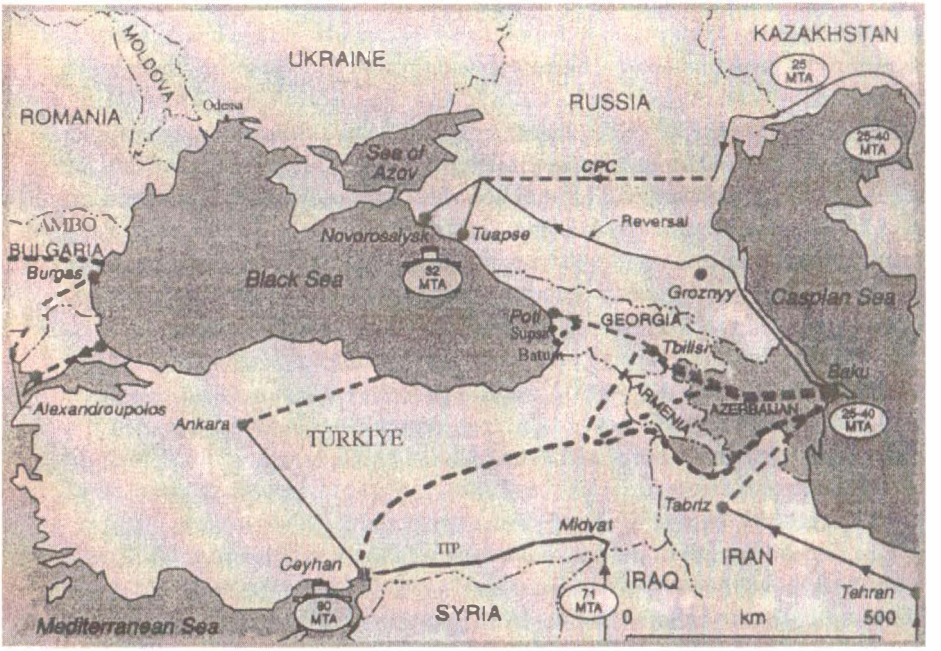
Türkiye, petrol gereksinimini büyük oranda; S. Arabistan, İran ve Libya gibi ülkelerden karşılamakta ve yılda yaklaşık 23 milyon ton petrol ithal etmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından geliştirilen "Bakü-Ceyhan (ya da Hazar-Akdeniz) Petrol Boru Hattı Projesi," yıllardır ülkemizin gündemindeki en önemli konu başlıkları arasında yer almaktadır. Kimi değerlendirmelerin aksine bu boru hattı, "Türkiye'ye yalnızca yılda yaklaşık 100-150 milyon dolar gelir getirecek önemsiz ve yararsız" bir yatırım değil, stratejik ve uzun dönemli ekonomik yararları, yaşamsal boyutta olan bir projedir.

Bu hat, getireceği mütevazı transit geçiş ücretinden çok daha büyük bir stratejik öneme sahiptir. Mevcut durumda; Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerin tümünün, petrol ve gaz ihraç yolları (boruhatları, demiryolları, vb..) yalnız ve ancak Rusya Federasyonu sınırları içinden geçerek uluslararası pazara ulaşabilmekterdir. Bu da, söz konusu ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını elde etmek için sahip oldukları petrol ve gaz varlıklarını, güvenilir ve kesintisiz olarak pazara ve gerçek değerleriyle ulaştırmalarını engelleyen son derece önemli bir husus ve bir dezavantajdır. Rusya bu faktörü, söz konusu ülkelere karşı çok etkin olarak kullanmaktadır. Bu ülkelerin Rusya üzerinden olmayan güzergahlardan doğal zenginliklerini ihraç edebilmeleri, kalkınmalarını ve gerçek anlamda bağımsız olabilmelerini sağlayacaktır. Bakü-Ceyhan, herşeyden önce bunu gerçekleştirecek olan bir entegre ihraç sisteminin (Doğu-Batı Koridoru) çok önemli bir adımı, bir köşetaşıdır. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerin ekonomik açıdan güçlenmeleri, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ve petrol ve gazlarla sınırlı olmayan ticari ilişkilerini geliştirecek, yapılacak yatırımların çok daha sağlıklı bir zemine oturmasını sağlayacaktır. Bunun ötesinde, hattın Türkiye içinde kalan bölümünün yaklaşık bedeli olan 1.7 milyar dolarlık yatırım ve Ceyhan limanında yılda 50 milyon tonluk yeni bir petrol pazarının oluşumu ve Boğazlar'dan yapılmakta olan petrol tanken taşımacılığının yoğunluğunun artmaması gibi diğer hususlarda, Bakü-Ceyhan'ın yaşamsal önemini arttıran etkenlerdir. Bunlara ek olarak, ulusal kuruluşumuz TPAO'nun Azerbaycan'da halen yürümekte olan ortak projeleri arasında en büyüğü olan Mega Proje'de %6.75'lik payının olması ve Azerbaycan'daki diğer projelerdeki ve özellikle Şah Deniz gaz sahasındaki hissedar (%) konumun da, gene bu hattın yaşama geçirilmesinin gerekliliğine ve Türkiye için yararına işaret etmektedir. Bakü-Ceyhan, Türkiye'nin 2000'li yıllarda giderek artacağı anlaşılan petrol ithalatı için de, kendi ulusal kuruluşunun da petrolün üretiminden hattın inşasına ve işletmesinde pay ve kontrol sahibi olduğu güvenilir bir kaynak çeşitliliğine ulaşmasını sağlayacaktır.

Bakü-Ceyhan Projesi'nin bu yaşamsal ve stratejik boyutuna değindikten sonra,

gerçekleşme olanağına ilişkin düşüncelerimizi de belirtmekte yarar vardır. Bu hat, yılda yaklaşık 25 milyon ton Azeri ve 20 milyon ton Kazak petrolünü (toplam yılda 45 milyon ton) Türkiye üzerinden uluslarası pazara ulaştırmayı hedefleyen projemizdir. Hattın yapımına yönelik çerçeve anlaşmaları diye tanımlayabileceğimiz; "Hükümetler Arası Anlaşmalar", "Geçiş Ülkesi (Ev Sahibi Ülke) Anlaşmaları", "Anahtar Teslimi Fiyat Garantisi Anlaşması" ve "Hazine Garantisi Anlaşması" gibi anlaşmaların gereklilikleri, neredeyse tamamen yerine getirilmiştir. Özellikle de, Azerbaycan'ın, Gürcistan lehine kabul (bir anlamda kendi gerçek payından feragat) ettiği transit geçiş ücreti koşulları, bu iki ülkenin Bakü-Ceyhan'ın stratejik önemine ve bir an önce yapılmasının gerekliliğine atfettikleri önemi vurgulaması açısından çok önemsenmelidir. Ancak, yaklaşık 3 milyar dolarlık bir yatırımı gerekli kılan bu boyuttaki bir projenin önünde çok daha ciddi sorunlar vardır. Bunların başlıcası, hattın içinden geçecek petrol miktarının garanti edilmesi, yani teknik deyimiyle "throughput" garantilerinin sağlanabilmesi sorunudur. Politik sayılabilecek açıklamaların dışında, başta Mega Proje'nin en büyük ortağı olan BP-Amoco'nun ve diğer ortakların (Exxon-Mobil, Lukoil,..) petrollerini Bakü-Ceyhan'a taahhüt ettiklerini söylemek, hayli zordur. Şirketler, bu konuda ticari çıkarlarını ve yetersiz petrol miktarlarını öne sürmektedirler. Diğer yandan, hattın yapımını olanaklı kılacak Kazak petrolü konusunda, Kazak yetkililerin farklı demeçleri vardır. Bu konuda sayın Nazarbayev'in, Başbakan Tokayev'in, sayın İdrisov'un ve sayın Kabildin'in farklı tarihlerde, farklı demeçleri vardır. Bu demeçler, zaman zaman Bakü-Ceyhan'a soyut destek ifadeleri içeriyorsa da, Kazakistan'ın ilk ve somut tercihinin Rusya'dan geçen CPC olduğu ve ikinci tercihinin de, İran yolu olduğu açıktır. Kazakistan'daki en büyük proje olan Tengiz sahasının tüm petrolünün de CPC (Caspian Pipeline Consortium) boruhattına somut "throughput" garantileriyle bağlanmış ve hattın inşaatına başlanmış (hatta bitirilmiş) olması da, Bakü-Ceyhan'ın yapılabilirliğini zorlaştıran çok önemli bir dezavantajdır. Bu hat (CPC), ilk aşamada 26 milyon ton, ikinci aşamada ise 72 milyon ton Kazak petrolünü gene Rusya sınırları içinden Karadeniz'e taşıyacaktır. Tengiz'in 2004 yılı üretim hedefinin 19-20 milyon ton olduğu dikkate alınırsa, Bakü-Ceyhan'ın, resmi demeçlerde öne sürüldüğü gibi 2004 yılı için faaliyete geçeceğini kabul etmek oldukça zordur. Bakü-Ceyhan'da Türkiye'nin en önemli stratejik ortağı, Azerbaycan olarak görünmektedir. Bu hattın şansı, Şah Deniz sahasından üretilecek olan Azeri gazını da paralel bir hatla taşıyacak entegre bir projeyle arttırılabilir. Bu konuda geçtiğimiz günlerde imzalanan Hükümetlerarası Çerçeve Anlaşma, bu nedenle önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Harita 1: Hazar Bölgesi Boru Hatları

Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı Web Sitesi
CPC: Casplan Pipeline Consortium, BTC: Bakü-(Tiflis)-Ceyhan Boruhatları

Ancak, gerek Bakü-Ceyhan'da ve gerekse Şah Deniz gaz hattı projesinde atılması gereken çok adım vardır. Sözü edilen, ancak gerçekleşmesi için somut taahhüt (thougput garantisi, finansman... vb.) olmayan projeler, özellikle Azerbaycan ve bu hatların geçeceği Gürcistan'ı, "dış etkilere" açık hale getirmektedir. Daha önce NATO'nun genişleme sürecinde, yerini almak istediğini açıklayan Şevardnadze'nin, son dönemde "tarafsızlık"tan söz etmesi de, bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Diğer projelerde olduğu gibi, Bakü-Ceyhan'a yönelik projelerde strateji belirlerken, petrol şirketlerinin ya da ilgili ülkelerin yaptığı açıklamalarla yetinmek, bizi yanlış değerlendirmelere ve yanılgıya sürükleyebilmektedir. Gerek bu ülkelerin ve gerekse şirketlerin çıkarlarının ve buna bağlı tercihlerinin ne olduğu gibi hususlar başta olmak üzere, geniş kapsamlı ve gelişmeleri bir "karargah mantığı" ile izleyebilen yapılanmalar oluşturarak olaylar izlenmeli, analiz edilmeli ve strateji de buna göre biçimlendirilmelidir. Yalnızca bizim dışımızdaki tarafların söylemlerine göre hareket edilmesinin sonuçlarını en iyi örnekleyen gelişmelerden biri de, ABD Yönetimi'nin Bakü-Ceyhan ve Doğu-Batı Koridoru lehindeki tüm söylemlerine ve "Çoklu Boruhatları" istediklerini seslendirmelerine karşın, Sovyetler'in dağılmasından sonra bölgede inşa edilen yeni hatların tamamının gene Rusya Federasyo-

nu topraklarından geçecek biçimde inşa edilmiş olmasıdır. Bu hatların en yüksek kapasiteli olanı daha önce belirttiğimiz gibi, Caspian Pipeline Consortium'dur (CPC) ve 2001 yılı Temmuz ayında işletmeye alınacak ve Karadeniz'e petrol ulaştıracaktır. İşin ilginci, bu hattın finansmanının neredeyse tamamının ABD'li Chevron, Exxon-Mobil gibi şirketlerce yapılmakta olmasıdır. Bu da enerji alanındaki "söylem ve eylem" farklılığının, hayli çarpıcı bir örneğidir. ABD Yönetimi'nin "Çoklu Boruhatları istiyoruz" ve "Bakü-Ceyhan'a Desteğimiz Sürüyor" türü demeçleri yıllardır tekrarlanırken, bu yılın Temmuz ayından itibaren Boğazlar, ABD'li şirketlerin milyarlarca dolarlık yatırımı ile inşa edilip tamamlanan CPC hattından akmaya başlayacak petrolle yüklü ek tanker trafiğine maruz kalacaktır. Chevron'un geçtiğimiz günlerde "Bakü-Ceyhan'a ilgi duydukları" biçimindeki açıklamasının (Chevron petrolünün Boğazlar'a yönelmesi) ülkemizde yaratacağı tepkiye yönelik, "akılcı" ve tepkiyi yumuşatmayı uman bir taktik olarak değerlendirmek de mümkündür.

Dolayısı ile, enerji güvenliğimiz açısından, resmi açıklamalara ya da gazete haberlerine dayalı değerlendirmelerin yerini, çok daha derin ve kapsamlı değerlendirmelerin ve analizlerin almasının zamanı gelmiş ve geçmektedir.

Bakü-Ceyhan projesinin gerçekleşmesinde Türkiye'nin en önemli stratejik ortağı, Azerbaycan'dır. Bunun yanısıra, geçiş ülkesi olan ve tercihini, bu hattan yana açıkca ve yıllardır vurgulayan Gürcistan da, bu ortaklık kapsamında değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin Doğal Gaz Gereksinimi ve Gaz İthal Projeleri

Türkiye'nin genel enerji ve buna bağlı kaynak (petrol, doğal gaz, vb..) talep projeksiyonları, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile bağlı ve ilgili kuruluşlarınca yapılmaktadır. Bu tahminlere göre, Türkiye'nin önümüzdeki 20 yıl için genel enerji, petrol ve doğal gaz talep tahminleri, Tablo-3 ve Tablo-4'de yer almaktadır.[4]

ETKB'nca öngörülen gaz talep tahmin rakamlarına dayalı olarak ve halen temin etmekte olduğumuz gaz kaynaklarına ilave olmak üzere, çok sayıda "al ya da öde"

4) Bu rakamların gerçekçi olup olmadığı konusunda, yurtiçi ve yurt dışından gelen oldukça ciddi eleştiriler mevcuttur. Yurt içinde DPT'nın yanısıra, meslek kuruluşları da (örneğin: Elektrik Mühendisleri Odası, Enerji Yapı-Yol Sen), talep tahminlerinin plansız yapıldığı ve gerçek talep rakamlarının abartıldığı yönünde ciddi eleştirilerde bulunmaktadırlar. Bunun yanısıra, Dünya Bankası ve Uluslararası Enerji Ajansı gibi kuruluşlar da, Türkiye'nin hızla gelişen bir ülke olmakla beraber, açıklanan talep rakamlarının oldukça yüksek olduğunu ve bu rakamlara dayalı olarak imzalanan uluslararası gaz temin anlaşmalarının ülkemizi sıkıntıya sokacağı yönündeki görüşlerini açıklamaktadırlar. Bu eleştirel görüşler giderek haklılık kazanmaktadır. Bu eleştirilere son dönemde ülkemizin ödeme dengeleri açısından önemli bir katılım da, Hazine Müsteşarlığı'mızdan gelmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin ilgili Bakanlıkları'nın ve kimisinde TBMM'nin imza koyduğu çok sayıda anlaşmanın ve devlet adına taahhütlerin varlığı, buna karşılık da Türkiye'nin gerçek gaz pazarı ve ödemelerdengesi (ya da darboğazları) göz önüne alındığında, ciddi sorunlarla karşı karşıya kalındığı ve planlamanın aslında çok önemli olmasına karşın, bu olguya son yıllarda gereken özenin gösterilmediği ve bunun yanısıra da, enerji politikalarında çok temel eksikliklerin olduğu görülmektedir.

koşullu alımsatım anlaşması imzalanmış ve birçok ülkeye karşı taahhüt altına girmiş durumdadır.

Mevcut anlaşmalar ve bunlara ek olarak imzalanmış somut anlaşmalar Tablo-5'de yer almaktadır.

Tablo 9: Doğal Gaz Temini İçin İmzalanmış Anlaşmalar

Mevcut Anlaşma	Maksimum Alım	İmza Tarihi	Süre	Durum
Rusta (Batı)	6	1986	25	Devrede
Rusya (Batı)	8	1998	23	Bu yıl devrede
Rusya (M.Akım)	16	1997	25	Kısmi finansman buldu, karasal inşaat başladı.
İran	10	1996	22	İran kısmı tamam, Türkiye kısmı Temmuz 2001'de devrede.
Türkmenistan	16	1999	30	İmzalandı, sorunlar var.
Azerbaycan	6.7	2001	15	İmzalandı.
Cezayir(lng)	4	1998	20	Devrede
Nijerya(lng)	1.2	1995	20	Devrede
Toplam: 67.9 Milyar Metreküp				

Kaynak: BOTAŞ Genel Md., 2001

Bu anlaşmaların dışında, Irak'la yılda 10 milyar metreküp gaz alımı için İyi Niyet Protokolü, Azerbaycan'dan 2004 yılından itibaren 2 milyar metreküp, 2007'den itibaren de 6.7 milyar metre küp gaz alımı için Cumhurbaşkanları arasında imzalanan anlaşma mevcuttur. Mısır'dan gaz alımı için görüşmeler sürdürülmektedir. Bunlar içinde Azerbaycan'dan alınması planlanan gazın, Bakü-Ceyhan'a paralel bir hatla Türkiye'ye ulaştırılmasının da, hem ekonomik, hem de stratejik açıdan büyük önem taşıdığına işaret etmek gerekmektedir. İki hattın (aynı avantaj, Hazar geçişli Türkmen gazı projesi için de geçerlidir) aynı güzergahı izleyecek olması, irtifak haklarından işletme giderlerine, güvenlikten telekomünikasyon ve elektrifikasyona birçok giderin ortak olmasını sağlayacağından, her iki hattın da toplam ma-

liyetini düşürecektir. Ayrıca, Bakü-Ceyhan'a "ticari" gerekçe ile ayak sürüyen şirketlerin (BP-Amoco, Statoil, vb.) Azeri gazında da önemli pay sahibi olmaları ve bu gazın pazarlanması için en cazip pazar olarak Türkiye'yi görmeleri de, pazarlık şansımızı artıran ve Bakü-Ceyhan konusunda da elimizi güçlendiren bir faktör olarak devreye koyulabilmelidir.

Tablo-5'de görüldüğü gibi Türkiye, önümüzdeki yıllarda, imza ile taahhüt ettiği büyük miktarda gaz alımı ile karşı karşıyadır ve bu imzalanan anlaşmaların "al ya da öde" koşulu gereği, gazı almama durumunda, alıyormuş gibi parasını ödemekle yükümlüdür. Bu durumun Türkiye'nin ekonomik ya da stratejik yönden rahat hareket etmesine olanak sağladığını söylemek oldukça güçtür. Bu tablo, bir başka gerçekliğe daha işaret etmektedir. Türkiye halen tükettiği 12 milyar m^3 gazın, yaklaşık 7 milyar m^3'ünü Rusya'dan almaktadır. Bunun toplam gaz alımındaki oranı, %58'dir. Ancak, Türkiye'nin mevcut hattan (Rusya-Ukrayna-Moldova-Romanya-Bulgaristan üzerinden) alacağı gaz miktarı bu yıl tamamlanacak kapasite artırımı sonucunda 14 milyar metreküp olduğunda bu oran artacaktır. Mavi Akım, diğer alternatiflerden önce gerçekleşecek olursa (Enerji Bakanlığı'nın resmi tercihi öyle görünüyor) Rusya'dan alınacak gaz miktarı 30 milyar m^3 olacak ve söz konusu oran daha da yükselecektir.[5] Türkiye'nin ister Rusya, ister bir başka ülke olsun, kaynaklarını böylesi büyük oranda bir ülkeye bağlaması, "kaynak çeşitliliği" ilkesine uymadığı gibi, enerji kaynaklarının "güvenliği" kavramına da ters düşmektedir. Gaz temin kaynağı neredeyse tamamen Rusya'ya bağlanan bir Türkiye'nin, Kafkasya'da ve Orta Asya'da etkin bir politika izlemesini, ya da Rusya ile herhangi bir ciddi anlaşmazlık oluştuğunda, enerji üretimimizin bu bağımlılık nedeniyle kesintiye uğramayacağını beklemek biraz fazla iyimserlik olacaktır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Rus gazının bu amaçla etkin olarak kullanıldığı ülkelerdir.

Diğer yandan, Türkiye'nin önceliği Mavi Akım'a vermiş olması, daha önceden de öngördüğümüz gibi, Türkmenistan üzerinde bir güven(sizlik)[6] sorunu yaratmış ve bu ülkeyi, yılda 20 milyar m^3 gazını, bin m^3'ü 36 dolar civarında bir fiyatla (uluslararası pazar fiyatının neredeyse üçte biri) Rusya'ya satmak zorunda bırakmıştır. Fiyat daha sonra 40 dolara yükseltilmiştir. Bu miktarın 30 yıllık bir süre için ve yılda 50 milyar m^3'lük bir hacme yükseltilerek anlaşmaya bağlanması da gündemdedir. Böylece Rusya, zaten var olan ihraç yolları tekelini tamamen güçlendirmiş ve bölgedeki en önemli rakiplerinden olan Türkmenistan'ın gazını ucuz bir fiyatla gene kendi kontrolüne almış olmaktadır. Kendi rezervlerini üretebilmek için teknoloji ve sıcak para sorunu olan Rusya, böylece hiç yatırım yapmadan ve kendi re-

5) Biz, Mavi Akım'ın teknik ve finansal sorunlar nedeniyle, gerek öngörülen sürede ve gerekse yakın bir süreçte gerçekleşmesinin oldukça or ve hatta olanaksız olduğu görüşündeyiz. Ancak burada, Türkiye'deki mevcut politikanın Mavi Akım'a öncelik vermesinin stratejik sonuçlarına değinmek açısından bu ifadeleri kullandık.

6) Türkmen gazı konusunda gelişmeyi engelleyen başka faktörlere vardır. Türkmenbaşı'nın avans talebi, Shell şirketinin farklı öncelikleri ve Azeri gazı ile Türkmen gazının rekabeti de bu kapsamda değerlendirilmelidir.

zervlerini gelecek için saklayarak, çok yaşamsal bir kaynak yaratmış olmaktadır. Bu örnek, diğer bölge ülkelerine, "Rusya'nın gücü" açısından bir gösterge de oluşturmaktadır.

Bir diğer seçenek olan İran gazı konusunda da önemli sorunlar vardır. Bir boyutuyla bakıldığında, Türkiye'yi destabilize etmeye ve parçalamaya yönelik kökten dinci ve ayrılıkçı iki ayrı (ama temel hedefleri aynı) hareketi desteklediği resmi açıklamalarla da sabit olan İran rejimi'nden gaz alımının ne denli doğru olduğu yeterince düşünülmüş görünmemektedir. Bir boyutu ile bakıldığında, yalnızca Rusya'ya bağımlı olmamak açısından tercih edilebilecek bu alım, İran rejiminin ısrarla sürdürdüğü Türkiye'yi destabilize etme çabaları dikkate alındığında, enerji güvenliği açısından sakıncalı görünmektedir. Ne var ki bu anlaşma da 1996'da imzalanmış ve Refahyol döneminde de Türkiye lehine olan bir madde değiştirilerek yenilenmiş ve Türkiye bu alıma "mahkum" hale gelmiştir. 1999 yılı sonunda İran tarafının kendi taahhütünü yerine getirdiği ve Türkiye'nin bu gazı almaması halinde tazminat ödemesi gerektiği, İran tarafınca açıklanmış ve bunun üzerine BOTAŞ heyeti İran'a giderek görüşmeler yapmış ve bu alım şimdilik, 2001 yılının ortalarına ertelenmiştir. Türkiye'nin İran, Irak ve benzeri komşularıyla olan ilişkilerinde, bir an için bu rejimlerin ülkemize yönelik hasmane tutumlarının olmadığı varsayılsaydı, o zaman tereddütsüz, gerek mesafe olarak yakınlık ve buna bağlı ucuzluk faktörleri açısından ve gerekse komşularımızla sağlıklı ve karşılıklı yarara dayalı ilişkileri tesis açısından, gaz alımlarında bu ülkelere öncelik vermek en akılcı seçenek olurdu. Ancak, mevcut ve sürdürmekte oldukları davranışları ile, enerji kaynaklarımızı bu tür rejimlerin inisiyatifine bırakmanın çok akılcı olduğunu iddia etmek zor görünmektedir. Diğer yandan İran ile Rusya arasında Putin ile Hatemi'nin geçtiğimiz günlerde yapılan görüşmeleri sonrasında ortaya konulan "stratejik işbirliği" anlayışı da, İran gazının Rus gazına karşı gerçek anlamda bir "çeşitlilik" yarattığını söyleyebilmemizi engellemektedir.

Türkmen gazını Azerbaycan-Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırmayı hedefleyen boruhattı projesi; ABD'nin de "çoklu boruhatları" ya da "Doğu-Batı Koridoru" stratejisi çerçevesinde desteklediği bir proje olmasına karşın, gerek yapımını üstlenen konsorsiyumun yapısı, gerek daha önce açıkladığımız Türkiye'nin öncelikleri (Mavi Akım'a verdiği öncelik) ve Türkmenbaşı'nın tepkisi, gerek dünya finans olanaklarının ve Türkiye'deki "gerçek" gaz pazarının, aynı anda herbiri 3-4 milyar dolara varacak birden fazla projeyi gerçekleştirmeye olanak vermemesi ve nihayet "Hazar'ın Statüsü" ve benzeri etkenlerle, öngörülen olumlu seyri izlememektedir. (Diğer yandan ABD'nin "destek" politikasının söylemden eyleme dönmediği ve Bush-Cheney ile birlikte, İran'a açılım politikasının ivme kazanabileceği gerçeğinin de, bu hatta olumlu etki etmeyeceği de dikkate alınmalıdır). Bu hattın Azerbaycan'dan geçecek olması, Azerbaycan'ın da Türkiye'ye gaz satmak üzere girişimlerine hız vermesi bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Türkiye'deki bazı "oyuncu"lara ve bu "oyun"un boyutunda yer tutan bir kesime göre, "Azeri gazının gündeme getirilmesi, pişmiş aşa su katmaktan başka birşey değildir ve 8-10 yıldan ön-

ce gündeme gelmemelidir." Oysa, böylesi bir projenin olabilirliği en azından 1994'den beri bu konuyla yakından ilgilenenlerin "malumu"ydu ve Türkiye'nin alım öncelikleri belirlenirken dikkate alınmalıydı. Ayrıca, ulusal kuruluşumuz TPAO'nun, 700 milyar ile 1 trilyon metreküp civarında üretilebilir gaz rezervine sahip olduğu tahmin edilen Şah Deniz Projesi'ndeki %9'luk payı da, Azeri gazının bir diğer önemli avantajını oluşturmaktadır. Azeri gazının Bakü-Ceyhan'a paralel bir hatla Türkiye'ye getirilmesi, daha önce de belirttiğimiz gibi; kamulaştırma bedelleri, işletme masrafları, telekomünikasyon, güvenlikk, vb. gibi birçok masraf ortak yapılacağından önemli tasarruf sağlayacaktır. Bu husus, Bakü-Ceyhan'a "ticari" gerekçelerle ayak direyen şirketlerin en azından bu konudaki itirazlarının samimiyet derecesini "test etmek" için yararlı bir pazarlık olanağı yaratmaktadır. Bakü-Ceyhan'a petrol sağlayacak en önemli proje olan Mega Proje'nin en büyük ortağı BP-Amoco, aynı zamanda Şah Deniz (gaz) projesinin de en büyük ortağıdır. Her iki proje, Türkiye-Azerbaycan ve Gürcistan için olduğu kadar, petrol ve gazın büyük bölümünü kontrol eden ve hatların yatırımı ve işletmesine de katılacak şirketler için de tüm tarafların kazançlı çıkacağı ("win-win") bir biçimde çözülebilir. Türkiye, hem yapımında en az sorun olan ve hem de bölgedeki çıkarları açısından yaşamsal değeri olan bu projeye öncelikle sarılmalıdır. Gerek mevcut (Azerbaycan ve Gürcistan'daki) gaz hatlarının rehabilitasyonu ve gerekse yeni hatların inşası seçenekleri devreye konularak bu projenin 2 yıl içinde sonuçlandırılması mümkün görülmektedir. Türkiye, enerji projelerinde ve özellikle gaz satın alacağı kaynaklar açısından öncelilerini belirlerken, bölgedeki rejimlerin yakın-orta ve uzun dönemli politikalarını ve gerek Türkiye'ye ve gerekse bölgeye yönelik stratejilerini özenle gözden geçirmek zorundadır.

Bu tür projeler arasında önceliklerin belirlenmesindeki çok önemli bir etken de kuşkusuz gazın fiyatıdır. Kamuoyunda da, örneğin "Türkmen gazı, Rus gazına göre başabaş ya da 1-2 dolar pahalıdır" (ya da bunun tam tersi) gibi açıklamalar sıkça görülmektedir. Gerçekten de fiyat, ülkemizin çıkarları açısından dikkate almamız gereken en önemli unsurlardan biriyse de, işletme masrafları da dikkate alındığında boruhattı ile gelen gaza göre yaklaşık %60 pahalı olan LNG'yi toplam gaz alımları içinde, yalnızca "kaynak çeşitliliği" gerekçesi ile %25-30 oranında sistemde bulunduran bir gaz ithal politikasının, Türkmen gazı ya da Azeri gazını, bin metreküpte 3-5 dolar daha pahalı olacağı gerekçesi ile ertelemesi ya da tamamen devre dışı bırakması da kolay savunulacak bir uygulama olmasa gerektir. Kaldı ki, en azından maliyetler açısından bakıldığında, Türkmen gazının ya da Azeri gazının Rus gazından daha pahalı olduğunu kabul etmek de zordur. Aynı husus, İran için de geçerlidir. Eğer Türkiye'nin önceliği, gaza olan acil ihtiyacı açısından "en erken gelen" kaynak ise, o zaman İran gazını geciktirmenin izahı mümkün olmayacaktır. Ancak, zaten ciddi bir ekonomik kriz yaşamakta olan Türkiye'nin, yüksek Rus gazı fiyatını örnek gösterip (her ne kadar fiyat açıklanmıyorsa da, uluslararası piyasada bu kanı yaygındır), Azeri (ve/veya Türkmen) gazını, gerçek maliyeti ile kıyaslanmayacak denli yüksek fiyatlarla almasını beklemek ya da zorlamak

da akılcı bir strateji değildir. Bu olsa olsa, zaten önemli sorunlarla boğuşan ve bu nedenle gerçekleşmesi de hayli zor görünen "Doğu-Batı Koridoru" stratejisinin tamamen gömülmesine yol açacak, yanlış bir anlayıştır.

Görüldüğü gibi, ülkemizin enerji kaynaklarına yönelik ithalat politikası belirlenirken özenle gözetilmesi gereken husus; fiyat, temin zamanı gibi parametreler kadar ve belki de ondan çok daha önemli olmak üzere Türkiye'nin stratejik çıkarları ve kaynak çeşitliğine gitmenin yaşamsal gerekliliği ile, enerji güvenliği politikalarıdır. Bu perspektiften bakıldığında da, mevcut alternatifler arasında öncelik, Azeri ve Türkmen gazlarına verilmelidir.

Sonuç

Türkiye'de karar vericiler; enerji planlamasından enerji güvenliğine kadar uzanan geniş yelpazede, mutlaka düşünce kuruluşlarının, meslek odalarının, üniversitelerin ve hükümetler dışı kuruluşların görüşleriyle değerlendirmelerini, karar verme süreçlerinde dikkate almalıdır. Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerde izlenen ve yararlanılan yol da budur. Dünya'daki gelişmeler, uluslararası ilişkiler, ABD gibi bir süper gücün, Çin gibi bir yükselen gücün, Rusya ve İran gibi bölgesel güçlerin politikaları, birbirleriyle olan çatışma ya da işbirliği alanları, dış politika öncelikleri değerlendirilmeden geliştirilecek enerji politikaları eksik ve yanlış olma riskini taşırlar.

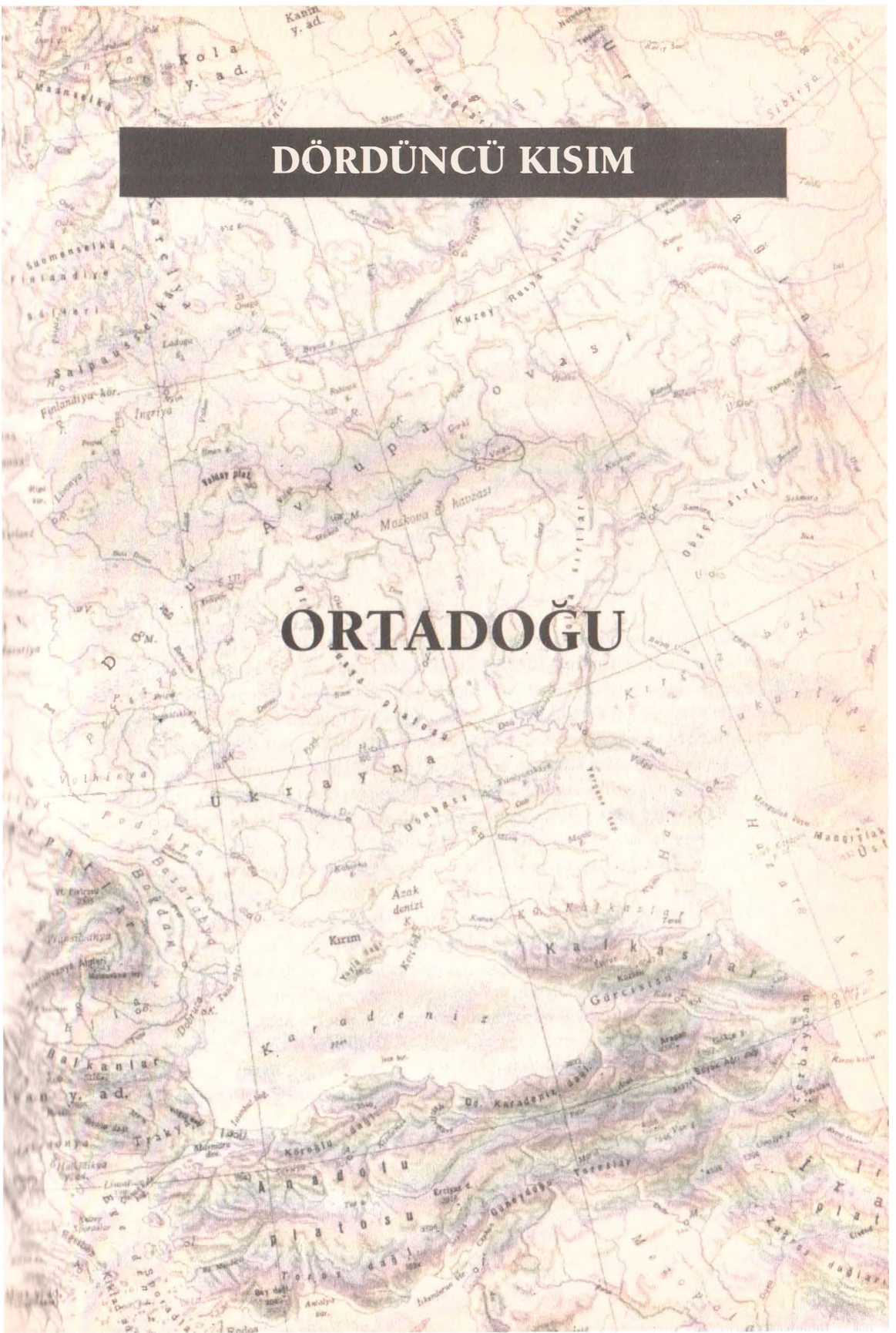
Bu kapsamda, Hazar Bölgesi çevresinde yer alan diğer Türk Cumhuriyetleri'nin (başta Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan) doğal gaz ve petrol kaynakları, ülkemizin enerji gereksinimine yanıt verecek en akılcı seçenekleri sunmaktadır. Gerek sağlayacakları kaynak çeşitliliği ve gerekse görece ucuz maliyetleri, bu kaynakların önemli avantajları arasındadır. Diğer yandan, ulusal petrol şirketimiz TPAO'nun bu ülkelerde arama ve üretim alanında yatırım yapması da gerek Türkiye'nin ve gerekse Türk Cumhuriyetleri'nin yararınadır. Öte yandan; gerek Bakü-Ceyhan (ya da Kazak petrolünü de içeren Hazar-Akdeniz) petrol hattı, gerek Şah Deniz (Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye) ve Türkmenistan-Türkiye (Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden; Trans-Hazar) gaz boruhatları, Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'yi birbirine bağlayacak ve Türk Cumhuriyetleri'ni yalnızca Rusya'ya bağlı olan ihraç yollarından kurtaracak yaşamsal projelerdir. Bu ülkelerin, doğal kaynaklarını Türkiye üzerinden, kesintisiz ve uluslararası fiyatlarla satabilmeleri ile ekonomik anlamda bağımsızlıklarının pekişmesi, siyasi bağımsızlıklarını da pekiştirecektir. Türkiye de, ekonomik anlamda güçlenen, siyasi anlamda bağımsızlaşan, ayakları üzerinde sağlam duran bu kardeş ülkelerle, yalnızca petrol ve doğal gazla sınırlı olmayan geniş bir yelpazedeki ticaretini ve yatırımlarını arttırma olanağı bulacaktır.

Bu anlamda Türkiye, bir yandan Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini sağlamlaştıracak projelere öncelik vermeli ve bunun en doğal ön koşulu olarak da, bu projelerin yapılabilirliğini zedeleyecek rakip projelere iltifat etmemelidir. Petrol ve do-

ğal gaz alanındaki yatırım ve projeler, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan bağlarını pekiştirmede stratejik önem taşımaktadır. Bu nedenle de doğru organizasyon ve politikaları içerecek, yepyeni bir yaklaşımla, bu alana hakettiği önemin verilmesi gerekmektedir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

ORTADOĞU

ORTADOĞU'DA GÜÇ DENGELERİ

*Doç. Dr. Ramazan Gözen**

Güç Dengesi Hakkında

Güç dengesi, uluslararası ilişkilerin anlaşılması ve açıklanması için geliştirilmiş oldukça önemli bir teorik çerçevedir. Hatta bazı yazarlara göre, uluslararası ilişkilerin tek bir teorisi vardır, o da 'güç dengesi' teorisidir. Güç dengesi, kısaca, 'bir bölgede yada genel olarak uluslararası sistemde hegemonik bir devletin oluşmasını önlemek ve dolayısıyla mevcut ulusal devletlerin egemenliklerini ve varlıklarını korumak amacıyla, iki yada daha fazla sayıdaki devletler arasında oluşan güç mücadelesi ve rekabet süreci' şeklinde tanımlanabilir. Buna göre; eğer bir devlet yada devletler grubu, bir bölgede yada dünyada imparatorluk kurma eğiliminde ise, bunu istemeyen diğer devletler imparatorluk kurmak isteyen devlet veya devletleri caydırmak veya savaşarak mağlup etmek için bir araya gelerek karşı bir güç dengesi oluştururlar.

Güç dengesinin oluşmasında rol oynayan en önemli faktör, çıkar birliğidir. Bu çıkarın özünde güvenlik kaygısı yatar. Daha açık bir ifadeyle, devletin hayatta kalabilmesi, egemenliğini ve bağımsızlığını koruyabilmesi için çok çeşitli strateji veya politikalar izlenir. Güç dengesi ittifakları kurulurken, ortak düşmana karşı müşterek hareket etmek dışındaki diğer tüm düşünceler, yani ideolojik ve siyasi farklılıklar ikinci plana itilir. İdeolojik düşüncelerin dikkate alınmadığı ittifaklar, genellikle kısa süreli güç dengesi ittifakları olurken; ideoloji ve diğer benzerliklerin söz konusu olduğu ittifaklar ise daha kalıcı ve uzun süreli olurlar.

Güç dengesi teorisinin en çok tartıştığı nokta, devletlerin esas amacının savaşmak mı yoksa barışı korumak mı olduğudur. Yani, güç dengesi politikasının asıl

* Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

amacı, güçlenen devlete karşı savaş açmak mı? Yoksa, güç dengesi oluşturarak, uluslararası sistemdeki istikrar ve barışı korumak mı? Kısaca cevaplarsak: güç dengesinin esas amacı, sistemdeki statükoyu korumak ve potansiyel saldırgan devletlerin savaş çıkarma eğilimlerini engellemektir. Böylece, uluslararası sistemdeki savaş yanlısı olan devletlerin davranışlarını sınırlamaktır. Fakat buradan, güç dengesi politikasının mutlak savaş aleyhtarı olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Zira, eğer giderek güçlenen bir devlet ya da devletler grubu, tüm karşı ittifaklara rağmen saldırgan olmaya ve statükoyu değiştirmeye devam ediyorsa, bu durumda 'hegemon' bir devletin oluşmasının engellenmesi için savaş riski göze alınır.

Güç dengesi mücadelesi öyle bir süreçtir ki, savaş ve barış arasında gidip gelen bir tahterevalli oyununa benzer. Fakat bu oyunda esas hedef, iki uçtan herhangi birinin üstünlük sağlayarak karşı tarafı yere yatırması değil, tahterevallinin daima denge durumunda tutulmasıdır. Taraflar elbette tahterevallinin dengesini kendi lehlerine bozmak isterler, fakat bu tür çabalar dengenin aleyhine değiştiğini fark eden rakip tarafın karşı eylemi ile tekrar denge durumuna getirilir.

Devletler güç dengesi oyununda genellikle iki yöntem kullanır: Bireysel yöntemler ve çok-taraflı yöntemler. Bireysel yöntemler, devletlerin kendi başlarına tasarladıkları ve uygulamaya koydukları politikalardan oluşur. Buna göre, eğer bir devlet diğer bir devletle güç dengesi rekabeti içine girecekse bunu kendi kararları, gücü, politikaları ve uygulamalarına dayanarak gerçekleştirir. Ortaya çıkan ilişki seviyesi 'ikili düzeyde' olup, genelde diğer devletleri etkilemez. İki devlet veya devletler grupları arasında ilişkiler kurulması; potansiyel sorunların çözülmesi için diyalog yapılması; eğer diyalog sorunları çözmüyorsa çatışmaya ve hatta savaşa gidilmesi, hep ikili düzeydeki güç dengesi sürecidir.

Bireysel dış politika stratejileri, en barışçıl olandan en kanlı olanına kadar; diplomasi, propaganda ve siyaset, ekonomi ve askeri savaş yolları olarak sıralanabilir. Devletlerin bu araçlardan hangisini uygulayacağı, devletlerin ulaşmak istedikleri hedeflere bağlı olarak değişir. Diplomatik yollardan hedefe varılmasının olanaklı olduğu durumlarda, diğer yollara başvurmak hem etkili olmayabilir, hem de ters ve istenmeyen bir sonuç yaratarak çözümü zorlaştırabilir. Diğer taraftan, yanlış yollarla sonuca varılmaya çalışılması, çabanın maliyetini artırır. Uluslararası politika araçlarının bu şekilde ayrılması analitik bir çabadır: Esasında devletler, bu yolların hepsini birden ve çeşitli aşamalara yayarak kullanırlar.

Devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmek için başvurdukları ikinci yöntem, çoktaraflı yöntem olup, bunun da iki çeşidi bulunmaktadır. Birincisi, sürekli bir ittifak sisteminin kurulmasıdır ki, bu konuda en önemli örnek NATO savunma ittifakıdır. Burada, saldırgan olarak görülen bir devlete (Sovyetler Birliği) karşı olan diğer devletler (ABD ve diğerleri), güçlerini birleştirerek saldırgana karşı birlikte hareket etme konusunda bir ön anlaşma yapmışlardır. (Bu anlaşmaların ne derecede uygulandığı ayrı bir tartışma konusudur). İkincisi, kısa süreli ve spesifik bir saldırgana karşı kurulan ittifaklardır ki, bu konuda en önemli örnek, Irak'ın Ağustos

1990'da Kuveyt'i işgal etmesi üzerine ABD'nin Birleşmiş Milletler çerçevesinde oluşturduğu Körfez Koalisyonudur. Müşterek güvenlik sistemi de denilen bu ittifaklarda, saldırgan devletin cezalandırılması için çeşitli kademelerden oluşan ve içersinde hukuki, ekonomik, siyasi ve askeri boyutların bulunduğu birçok yöntemler uygulanır.

Güç dengesi oyunun sağlıklı işlemesi için uyulması ve izlenmesi gereken birtakım prensipler ve adımlar vardır:

1. Sıkı Takip: Devlet, kendisi dışındaki diğer uluslararası aktörlerin, özellikle kendisine hasım olarak gördüğü rakiplerinin güçlenme çabalarını yakından izler, daima ihtiyatlı olur ve olayları ve gelişmeleri dikkatle takip eder. Bu gözlemler ve denetimler sonucunda, eğer bir başka devletin giderek güçlendiğini ve bu gücünü saldırganlık ve statükoyu değiştirme yönünde kullanmak istediğini anlarsa, ilk adım olarak, diplomatik yollara müracaat eder ve rakibini etkisiz hale getirmeye çalışır. Eğer mevcut bazı sorunlar varsa ve saldırgan devlet bu sorunları kullanarak statükoyu değiştirme eğilimi göstermekte ise, bu sorunları görüşmeler yolu ile ve hukuki yöntemler kullanılarak çözmeye çalışır.

2. Karşı İttifak: Statüko-karşıtı devlet buna rağmen sorunları kullanmaya devam ediyor ve hukuk yöntemlerini ve görüşmeleri reddetmeye devam ediyorsa, buna karşı siyasi, ekonomik ve askeri bir karşı ittifak kurulur. Yani, eğer sorun, ikili seviyede çözülemiyorsa, dost veya benzer endişeleri olan devletlerle karşı ittifak oluşturulur. Saldırganın saldırısını engelleyebilmek için, ittifakın caydırıcı bir güce sahip olduğu ve bunu kullanma niyetinin olduğu gösterilmeye çalışılır. Çevreleme politikası da diyebileceğimiz bu politikanın amacı, saldırganı kendi sınırları içine hapsetmektir. Saldırganın dıştan çevrelenmesi yanında, eğer mümkünse onu güçten düşürebilmek için içişlerine karışarak içten çökertme yollarına başvurulur.

3. Savaşa Giderek Güçten Düşürmek: İçten ve dıştan mücadeleye rağmen, eğer saldırgan devletin saldırganlığı hâlâ önlenemiyorsa, bu durumda sıcak savaşa gidilir. Savaşın amacı, saldırganı güçten düşürünceye kadar mücadele etmektir. Fakat savaşın sonucunda saldırgan devlet hiçbir zaman tamamen yok edilmez. Çünkü, bu durum sistemden bir aktörün eksilmesi anlamına gelir ki, bunun sonuçları daha riskli olabilir.

4. Böl-Yönet Yöntemiyle Kontrol Et: Saldırganı yok etmek yerine, kontrol altında tutulmasına yardımcı olacak 'böl ve yönet' taktiği kullanılır. Eğer gerekirse, saldırganı yok etmeyecek bazı toprak ayarlamalarına gidilebilir. Bu toprak ayarlamaları sonucunda, tampon bölgeler oluşturulması da gerekebilir ki, bu çevreleme politikasının bir devamıdır.

Ortadoğu'da Güç Dengesinin Temel Parametreleri

Bu teorik çerçevede Ortadoğu bölgesini değerlendirmeden önce, güç dengesi oyunun bu bölgede işleyişinde rol oynayan üç temel parametreyi kısaca açıklamak gerekir.

Birincisi, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması sonrasında Bölge dışı güçlerin oluşturdukları statüko ve bu statükonun korunması çabalarıdır. Ortadoğu'yu ve onun sorunlarını anlayabilmek için öncelikle bu bölgenin 19.yy sonu ve 20.yy başındaki ortaya çıkış hikayesini çok iyi anlamak gerekir. Zira, Ortadoğu, Avrupa emperyalizminin dünyaya yayılma ve kontrol etme mücadelesi sürecinde ortaya çıkmış olan çarpık, istikrarsız, suni ve hatta ahlaksız bazı oluşumların bir ürünüdür. Tarihe fazla gömülmemek için kısaca şunu belirtmek mümkündür: Bugün Ortadoğu olarak bilinen coğrafya ve siyasi sistem, iki devletin yani İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde ortaya çıkmıştır. Bu iki devlet, Bölgeyi önce Birinci Dünya Savaşında işgal etmişler, daha sonra bu işgallere uygun düşecek şekilde bölgenin stratejik noktalarını (örneğin: Suveyş Kanalı, Basra Körfezi), doğal kaynaklarını yani petrolünü ve dini, kültürel ve sosyo-ekonomik potansiyelini dikkate alarak, kendi aralarında paylaşmışlardır. Fakat bu paylaşımda ulusal-etnik sınırlar dikkate alınmamış, yerli halkların görüşüne asla müracaat edilmemiş, uluslararası hukuk ve insan hakları kurallarına riayet edilmemiştir.

Edilmesi de beklenemezdi: Zira, önce Bölge fiilen işgal edildi (1840-); bu işgal edilen halkların bazıları doğrudan işgalci devlete (Fransa ve İngiltere) bağlandı, bazıları Manda sistemi şeklinde kontrol altına alındı; oluşturulan suni sınırlar ve statüko üzerinde suni yönetimler teşekkül edildi; suni yönetimlerin ayakta kalmaları için gerekli ekonomik, eğitimsel, askeri ve siyasi mekanizmalar devreye sokularak işgal pekiştirildi.

Tarihe baktığımızda, tüm Ortadoğu devletlerinin temelinde ya Fransa'nın (Fas, Cezayir, Tunus, Suriye, Lübnan) ya da İngiltere'nin (Mısır, Ürdün, Irak, Körfez ülkeleri) izleri bulunmaktadır. Sınırlar ve yönetimler bu iki ülkenin çıkarlarına uygun gelecek şekilde çizilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan statüko, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin bölgeye girmesi ve kontrolü İngiltere ve Fransa'dan devralmasına rağmen, bir istisna hariç hiç değişmeden devam etmiştir. Bu tek istisna İsrail'in kurulmasıdır.

Ortadoğu'da güç dengesi oyununun ikinci parametresi İsrail faktörüdür. İsrail devleti, Birleşmiş Milletlerin 1947 yılında kabul ettiği Filistin topraklarını Yahudiler, Müslümanlar ve tarafsız Kudüs şeklinde üçe ayıran 181 sayılı Bölünme Kararı üzerine, 1948 yılında kuruldu. Çok ilginç ve önemli bir hakikattir ki, ABD, İsrail devletini resmen kuruluşundan sadece 6 saat sonra tanımış ve büyükelçisini atamıştır. ABD'nin bu tavrının anlamı şudur: 'ABD, Ortadoğu'da yaratılan bu devleti destekleyecektir ve bölgesel çıkarlarını bu devlet aracılığıyla yürütecektir.' İsrail devleti, kurulduğu andan itibaren genişlemeye ve Ortadoğu'daki güç dengesi oyunlarında belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. İsrail, bölgedeki dengeleri değiştiren veya üzerine dengelerin değiştiği bir güç olmuştur. Ortadoğu'da hiç bir olay ve gelişme yoktur ki, bu İsrail tarafından ilgilenilmesin veya bir şekilde İsrail'le bağlantısı olmasın.

İsrail'in yaratılmasında ABD ve İsrail'in karşılıklı çıkar hesapları vardır: ABD,

İsrail'in güvenliğini korumak için bölgesel manevralara girerek, bölgedeki varlığını pekiştirmiş; İsrail de, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını yürüterek ABD'nin desteğini alabilmiştir. Bölgedeki silahlanma yarışı bu konuda önemli bir örnektir: ABD, İsrail'e en gelişmiş silahları verirken, bunun benzerlerini diğer zengin bölge ülkelerine satıyor. Yani İsrail, Bölgesel silahlanma yarışını kışkırtarak, ABD silah sanayinin ve ekonomisinin ayakta kalmasına yardımcı oluyor. Diğer yandan ABD, 'İsrail'in güvenliğini koruma' gerekçesine sığınarak, bölgede askeri operasyonlar yapıyor ve İsrail'e tehdit olduğu gerekçesiyle bazı ülkeleri cezalandırıyor.

Yukarıdaki iki parametre Bölgedeki güç dengesi oyununun üçüncü parametresini ortaya çıkarmıştır: Bölge devletlerinin bağımsızlık mücadelesi. 20. yüzyıla ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme baktığımızda, Ortadoğu'daki sınırları değiştirmek, statükoyu bozmak ve böylece Batı'nın kontrolünden kurtulmak üzere çeşitli devletler ve devlet grupları bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Ortadoğu devletlerinin bağımsızlık kazanma mücadelesi iki aşamada gerçekleşmiştir: İlk aşamada, 'nominal bağımsızlık' diyebileceğimiz bir bağımsızlık elde etmişler. Örneğin, Irak 1932'de, Suriye 1945'de, Suudi Arabistan 1932'de, Mısır 1936'da, Cezayir 1962'de, İngiltere ve Fransa'dan bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Fakat bunlar gerçek anlamda bağımsızlıklar değildi. Çünkü, İngiltere ve Fransa, bu devletlerdeki kontrollerini kendi yerleştirdikleri Krallar ve rejimler aracılığıyla devam ettiriyorlardı. Bu 'nominal bağımsızlığın' hiç bir zaman tatmin edici olmaması nedeniyle, bu devletler gerçek ve tam anlamıyla bağımsızlık elde etmek için mücadeleye devam etmişlerdir. Gerçek bağımsızlık elde etmek amacıyla üç farklı devlet ve oluşum ortaya çıkmıştır: Nasır Hareketi, İran Devrimi, Irak'ın Kuveyt'i işgali. Bu üç hareket Bölgedeki dengeleri sarsmıştır. Bunlar, Bölgedeki dengeyi kendi lehine çevirmek ve eğer başarabilirse bölgesel hegemonya kurmak istemişler; bunun karşılığında da, ABD, İsrail ve diğer bazı bölge ülkeleri karşı ittifaklar kurmuşlardır.

Güç Dengelerinin Tarihsel Serüveni

1950-1970: Nasır, Arap Milliyetçiliği Fırtınası ve Karşı İttifaklar

Ortadoğu'da statükoyu değiştirme potansiyeline sahip ilk çıkış, 1950'lerin ortasında başlayan ve 1970'lere kadar devam eden, Cemal Abdul Nasır'ın başını çektiği Arap milliyetçiliği akımıdır. Nasır hareketi, bir yandan Batı emperyalizmine ve İsrail'in varlığına son vermek istiyor, diğer yandan da Arapları bir devlet altında birleştirmek istiyordu. Bu amaçla, Ortadoğu'da diplomatik, siyasi, askeri ve propaganda faaliyetleri yürüttü. Nasır hareketi, Ortadoğu'daki bazı rejimlerin yıkılmasına, bazılarının sarsılmasına ve istikrarsızlık içine girmesine yol açan bir akım oldu.

Nasır, ABD ve İngiltere'nin bölgede Sovyetler Birliğine karşı yürütmeye çalıştıkları güvenlik projelerine karşı gelerek, kendi liderliğinde bir Bölgesel ittifak yaratmaya çalıştı. İngiltere, 1950'lerin başında Mısır'ın da dahil olduğu bir Ortadoğu Komutanlığı projesini ortaya atmıştı. Buna tüm Ortadoğu ülkelerinin katılmasını

ve Sovyetler Birliğine karşı bir blok oluşturulmasını istemişti. İngiltere bu yolla Mısır'da ve bölgedeki varlığını da garantilemek istiyordu. Mısır bu projeye katılmayı reddetti. Daha sonra, 1954 yılında Türkiye, Irak, İran ve Pakistan arasında Bağdat Paktı kuruldu. İngiltere ve ABD'nin desteklediği bu oluşum, diğer bölge ülkelerini de içine çekmeye çalıştı. Mısır, Ürdün ve Suriye gibi devletler davet edildiler. Fakat Nasır, bu örgütün Batı emperyalizminin bir uzantısı olduğunu ve İsrail konusunda bir sorununun olmadığını iddia ederek katılmaya karşı çıktı.

Nasır bunun üzerine kendisi bir blok oluşturma yoluna gitti. Mısır, Suriye, Irak ve kendisine yakın diğer ülkeleriyle bir milliyetçi Arap Birliği projesini güçlendirme çabası içine girdi. Bu projeye Suriye, Cezayir, Ürdün, ve 1958'den itibaren Irak'tan destek geldi. Ayrıca, Nasır ideolojisi, özellikle Irak'ta, Suriye'de, Filistin'de (FKÖ'nin kurulması), Yemen'de, Sudan'da, Libya'da ve Cezayir kurtuluş hareketinde çok önemli bir rol oynadı. Bu grup ülkeler, Batı'ya ve İsrail'e karşı başarıl olabilme düşüncesiyle daha sonra yavaş yavaş Sovyetler Birliği'ne yanaştılar.

Nasır'ın Arap Birliği projesine karşı, önce Bağdat Paktı daha sonra da CENTO şeklinde devam eden bir Amerikan bloku oluştu. Bu dönemde özellikle ABD, İran Şahını yoğun bir şekilde destekleyerek, Körfez Bölgesinde güvenlik sağlamaya çalıştı. Diğer yandan İsrail-İran-Türkiye ve Pakistan ittifakını ayakta tutmaya çalıştı.

Bunun yanında, Mısır ve onu destekleyen ülkelere karşı, İsrail aracılığıyla askeri darbeler de vuruldu. 1956 Süveyş Kanalı savaşı ve 1967 Arap-İsrail savaşı, Nasır'ın Arap Birliği projesinin askeri temellerini yok etti. Her iki savaşta da mağlup olan Nasır ve diğer milliyetçi Araplar'ın bölgedeki etkisi giderek yavaşladı. Nasır'ın 1970 yılında ölümüyle birlikte, Arap milliyetçiliği olayı tarihe karışmadı ise bile, büyük bir yara aldı.

1980-1990: İran, İslami Yükseliş ve Karşı İttifaklar

Ortadoğu'da güç dengelerini değiştirebilecek bir potansiyele sahip diğer bir hareket olan İran Devrimi ve onun ortaya çıkardığı İslam Devrimi ideolojisi, Nasır'ın Arap milliyetçiliği ideolojisinden daha etkili ve uzun soluklu olmuştur. İran Devrimi ve ortaya koyduğu statüko karşıtı ideoloji, hem bölgedeki muhafazakar ve ABD yanlısı rejimleri hem de bölgeyi yakından takip eden ABD ve diğer bölge dışı güçleri şaşkına çevirmiş ve karşı tedbirler almalarına yol açmıştır.

ABD ve müttefikleri, İran ve ideolojisine karşı çeşitli yollardan karşı ittifaklar kurmuşlardır. İlk etapta diplomatik ittifak kuruldu. Bu yolla, İran hem bölgeden hem de dünyadan tecrit edilmeye çalışıldı. Birçok ülke İran'la diplomatik ilişkilerini kesti, hatta ekonomik ve ticari ilişkilerini durdurdu. Böylece İran, hem siyasi hem de ekonomik bakımdan sıkıntıya düşürülmeye çalışıldı. Bunun yanında, Körfez Ülkeleri arasında 1982 yılında Körfez İşbirliği Konseyi kuruldu. Bu Konseyin temel amacı, bu ülkeleri ABD'nin desteğiyle İran'a karşı bir arada tutmak ve güçlendirmekti. Suriye ve Libya dışındaki tüm bölge devletleri, İran'a karşı oluşan ittifaka çeşitli şekillerde dahil oldular.

İran'a karşı oluşan en etkili adım, askeri mücadele idi. Bu çerçevede Irak'ın İran'a karşı savaşı desteklendi. Savaş boyunca, hem bölge ülkeleri hem de Batılı ve Doğulu ülkeler Irak'a askeri, ekonomik, mali ve siyasi destek verdiler. Savaş sonunda İran'ın etkisi kaybolurken, yeni bir sorun yani 'Irak sorunu' ortaya çıktı.

1990-1991: Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Körfez Koalisyonu

Yukarıdaki diğer statüko karşıtı oluşumlarla karşılaştırıldığında, Irak'ın Kuveyt'i işgali de esasen benzer bir sonuç yarattı. Fakat, diğerlerinden farklı olarak, bu çıkış ideolojik veya dini anlamda bir güce sahip değildi. O yüzden, Irak'ın bölgesel hegemonya kurmaya çalıştığı şeklindeki iddia, esasen doğru değildir. Yani, ABD veya bölge ülkelerinin Irak'ın bölgesel hegemonya kuracağı için bu ülkeye karşı geldikleri iddiası gerçekçi değildir. Öyleyse niçin Irak'a karşı böyle bir mücadele yapılmış ve halen devam etmektedir? Bu sorunun cevabı, Ortadoğu'nun geldiği son noktayı da açıklayacaktır.

a. ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'da ve genel olarak dünya politikasındaki üstünlüğünü perçinlemek istedi. 'Yeni Dünya Düzeni' denilen şey, aslında ABD'nin dünyada ve bölgede gücünü ispat edebilme ve Sovyetler Birliğine karşı galibiyetini 'perçinleme' çabası idi.

b. ABD ve diğer Batı ülkeleri Bölgede çok büyük bir askeri güce sahip olan Irak'ı güçten düşürmek istediler. Zira, Irak'ın elindeki konvansiyonel ve kitle imha silahları ve teknolojisi, bölgedeki dengeleri değiştirebilecek bir nitelikte idi. Batı ülkeleri ve İsrail, hiç bir İslam ülkesinin nükleer silaha sahip olmasını arzu etmez. Bu açıdan bakıldığında, Kuveyt bu projede sadece bir kurbandır.

c. Bölgenin kontrolünün İsrail çerçevesinde oluşacak bir koalisyona verilmesi. Arap-İsrail Barış süreci, esasen bölgede İsrail'in meşruiyetini artırmak, İsrail ile bölge ülkelerinin işbirliğini geliştirmek, Barış sürecine destek vermeyen radikal, İslamcı güçlere karşı mücadele etmek amacını güder.

Körfez Savaşları sonrasında, Ortadoğu'nun önemli iki ülkesi olan İran ve Irak, Ortadoğu'daki güç dengesinin etkili üyeleri olmaktan çıktılar. 1990-1991 Körfez Savaşından itibaren bölgede üç blok oluşmuş durumdadır.

-İsrail'le barış içinde olan devletler: Mısır, Türkiye, Ürdün,

-İsrail'le barışa karşı olan devletler: İran, Suriye, Libya

-Bu oluşumu sadece seyreden ve bir etkisi veya katkısı bulunmayan devletler: Körfez Ülkeleri, Tunus, Cezayir vd.

Günümüzde Ortadoğu'da Güç Dengelerini Belirleyen Faktörler

Yukarıda belirttiğimiz gibi, son 50 yılda bölgede üç ana güç dengesi oluşmuştur: Arap milliyetçiliği ve karşı ittifaklar, İran'ın İslami Devrimi ve karşı ittifaklar ve nihayet Irak'ın silah gücüne dayanan işgali ve karşı ittifak. Son dönemde Ortadoğu'da güç dengelerini etkileme potansiyeline sahip beş önemli faktör vardır.

1. Arap-İsrail Barışı/Çatışması Süreci: 1991 Madrid Konferansı ile başlayan bu süreçte aslı hedef, İsrail devletinin bölgenin bir 'parçası' olduğunun kabul edilmesini sağlamaktır. Bunun yolu da, İsrail'in tüm Ortadoğu ülkeleri tarafından tanınması ve bu ülkelerle diplomatik, ekonomik, ticari ilişkilere girmesinin sağlanmasıdır. Fakat İsrail tüm bunların gerçekleşmesi karşılığında işgal ettiği topraklardan (Gaza, Batı Yakası, Golan, Kudüs, Lübnan) geri çekilmek ve işgal altındaki toprakların İsrailli Yahudilere açılmasını durdurmak istemiyor. Kısacası tavize yanaşmıyor. Bu durumda, özellikle Suriye, İran ve diğer barış karşıtı olanlar, İsrail'le masaya oturmak istemiyorlar.

Bazı yazarlara göre, bölgede gerçek anlamda barışın sağlanabilmesi için İsrail'in de içinde bulunduğu bir Ortak Ekonomik Pazar kurulabilir ve buna Mısır, Suriye, Lübnan, Türkiye, Körfez ülkeleri ve ilerde Irak dahil olabilir.

2. İslami-Radikal Hareketler: Amerika ve İsrail karşıtı İslami hareketler ve devletler de bölgedeki güç dengelerini etkilemektedir. İslami hareket, sadece İran'a mahsus bir güç olmaktan çıkmış, tüm İslam ülkelerinde (Cezayir, Mısır, Tunus, Fas, Türkiye) iktidarları ele geçirerek, yeni güç dengeleri oluşturabilecek bir konuma gelmiştir. Bu gelişmelerin Sünni İslam radikalizmini temsil etmeleri nedeniyle, tüm dünya sistemini etkileme potansiyeline sahiptir.

3. Silahlanma Sorunu: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Batı dünyası, Ortadoğu bölgesinde Batı ülkelerinin veya Batı yanlısı İsrail veya petrol zengini ülkelerin güvenliğini tehlikeye atacak kadar güçlü olan herhangi bir devlete karşı hareket etmektedir. Son yıllarda, Irak'ın başına gelenlerin ve İran'a karşı yürütülen kampanyaların temel nedeni, bu iki ülkenin nükleer kimyasal ve uzun menzilli füzelere sahip olmalarını engellemektir. Bu ülkelerin silahlanmaları, Batıyı ve diğer statüko yanlısı ülkeleri rahatsız etmektedir.

4. Petrol Boru Hatları Sorunu: Ortadoğu bölgesinin petrol kaynaklarının özellikle Amerikan ve İngiliz denetiminde olduğu konusunda hiç bir şüphe yoktur. Aynı ülkeler şimdi de, Kafkas ve Orta Asya petrol kaynaklarını kendi kontrolleri altına almaya çalışıyorlar. Kafkas ve Orta Asya petrollerinin üretimi, dağıtımı ve pazarlaması sürecinde ABD-Batı ve Rusya arasında kıyasıya mücadele devam etmektedir. Bu mücadelede, Türkiye, İran ve Orta Asya Cumhuriyetleri de rol oynamaktadır.

5. Demokratikleşme: Ortadoğu'nun belki en büyük sorunu, demokratik yönetimlerin ve sistemlerin yokluğudur. Ortadoğu bölgesinde niçin demokrasinin olmadığı artık tartışılmaya başlanmıştır. Demokratikleşme süreci, Ortadoğu devletlerinin gerçek sahiplerine dönmesini sağlayacak, böylece kurulacak rejimler arasında işbirliğini artıracak, halklar arasında dostluğu hızlandıracak, dolayısıyla daha bağımsız ve egemen bir Ortadoğu'nun kurulmasına yol açacak, belki de en etkili yoldur. Böyle bir gelişme, Ortadoğu'nun yüzyıllık tarihini kökten değiştirecek ve sorunların daha az yaşandığı bir bölge durumuna getirecektir. İşte bu nedenle, Ortadoğu'da demokrasi tartışmalarının çok zayıf ve yavaş bir şekilde de olsa başlamış olması önemlidir.

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

*Doç. Dr. Tayyar Arı**

Giriş

Ortadoğu'nun en batıda Fas'a kadar uzanan Kuzey Afrika toprakları ile güneyde Yemen'i ve Doğu'da Irak'ı içine alan Arap yarımadasında 1517'de Suriye ve Mısır seferleri ile başlayan Osmanlı egemenliği 1918'e kadar yaklaşık 400 yıl devam etmiştir. Ortadoğu'daki sorunları ve Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasını anlamak için özellikle İngiltere ve Fransa'nın I. Dünya Savaşı esnasında Türkleri bölgeden çıkarmaya dönük politikaları ile bağımsız olacaklarını sanan bazı Arap uluslarının bu devletlerle işbirliğine dönük politikalarını yeterince anlamak gerekir. Türkiye'de genel olarak I. Dünya Savaşı esnasında Arapların ihanetinden söz edilirken, Türkiye'deki kamuoyunun bir kısmı Ortadoğu'yu Türkiye'nin vaz geçmemesi gereken bir bölge olarak görmekte, bazıları ise bölgenin karışık yapısından hareket ederek sorunlardan uzak durulmasını önermektedir. Aynı farklı değerlendirmeler Arap kamuoyunda da söz konusudur. Arapların bir kısmı Türkiye'yi emperyalist politikalar izleyen bir imparatorluğun mirasçısı olarak görürken, bir kısmı ise Osmanlının devamı olarak düşündükleri Türklere büyük bir saygı duymaktadır.

Ayrıca Ortadoğu'yu homojen bir bölge olarak görmek ve bütün olarak değerlendirmek yanlış yargılara neden olmaktadır. Bu bölgede farklı Arap uluslarının yaşadıklarını, bunlar arasında ciddi rekabet ve çatışmaların söz konusu olduğunu, birbirlerine karşı önyargılara sahip olduklarını ve Türkiye'ye karşı farklı duygular taşıdıklarını göz ardı etmemek gerekir. Bu farklı değerlendirmeler Umman'dan Fas'a kadar uzanan geniş coğrafyada bir ülkeden diğerine farklılaşmaktadır. Örne-

* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesidir.

gin Basra Körfezi ülkelerinden BAE, Katar, Bahreyn ve Umman doğrudan egemenliği altında bulunmadıkları Osmanlı İmparatorluğunu halifeliğin merkezi olma açısından değerlendirmektedir. Oysa Suudi Arabistan ve Arap yarımadasının bir kısmında Osmanlı emperyalizmi gibi bir kavramdan söz edilebilmektedir. Filistin ise Osmanlı imparatorluğu zamanıyla günümüzü karşılaştırarak o günleri aradıkları izlenimini vererek Türklerden büyük beklentiler içinde bulunmaktadır. Lübnan, Türkiye'yi bölgede hiçbir dönemde doğrudan kendisiyle çıkar çatışması olmayan büyük bir ülke olarak görmektedir. Oysa Mısır'da, yaklaşık 600 yıl Türklerin (Memlüklerdan itibaren) ve Osmanlıların egemenliğinde yaşamış olmaları nedeniyle bir takım önyargıların geliştiğini gözlemek mümkündür.

Ortadoğu'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun Tasfiye Süreci

1915 Mart-Nisan aylarında söz konusu olan Osmanlı ve karşısındaki itilaf devletlerinin 250,000 kişi (toplam 500,000) kaybettiği Gelibolu çıkarmasının da İngiltere açısından başarısızlıkla sonuçlanması ve bölgeden çekilmek zorunda kalmaları üzerine Ortadoğu'da Osmanlı devletine karşı bir Arap ayaklanmasına iyice gereksinim duyulmuş olmasının da etkisiyle McMahon, Haziran ayında bağımsız Arabistan'ın destekleneceğini ve Arap halifeliğinin istenilir bir durum olduğunun ip uçlarını veren bir bildiri yayınlamak için İngiltere tarafından görevlendirilmiş ve bu çerçevede tüm Arap ülkelerinde bu mesajı taşıyan broşürler İngiliz uçakları tarafından dağıtılmıştı. Diğer taraftan, bu esnada İttihat Terakki yönetiminin (Enver, Talat ve Cemal paşaların önderliğindeki hükümet) Padişahı da pasifize ederek tüm ülkede baskıcı bir yönetim uygulamasına girişmeleri ve Türkçülük politikaları bağlamında Osmanlı yönetim kademelerinde Arap kökenli bürokratları dışlamaları üzerine İttihat Terakki yönetimine karşı kuşkuları iyice artan Mekke Şerifi Hüseyin bağımsızlıkla Osmanlıyı desteklemek arasında kararsız bir tavır sergilemekteydi. İşte bu ortamda İngiliz politikasının etkisine kapılan Şerif Hüseyin ile İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri McMahon arasında tarihe "Hüseyin-McMahon mektuplaşmaları" olarak geçen ve bağımsız bir Arap devletinin kurulmasına ilişkin yarım yamalak söz karşılığında Şerif Hüseyin'in Osmanlıya karşı desteğinin alındığı mektuplaşmalar gerçekleşmişti.

1915 Temmuzundan 1916 Martına kadar süren ve toplam on mektuptan oluşan ünlü Hüseyin-McMahon yazışmaları sırasında McMahon'un, Hüseyin'in teklif ettiği bağımsız bir Arap devleti ile sınırlar konusuna sıcak bakmamakla beraber Arapların desteğinin de çok önemli olduğunu gördüğü için oldukça muğlak ifadeleri arasından sınırı pek açık olmayan bir bölgede bağımsız Arap devletinin kurulması konusunda destek sözü verdiği anlaşılmaktaydı. Ayrıca ayaklanma için gerekli askeri malzemenin verileceği sözü de verilmişti. McMahon'un ifadelerinden Suriye'nin iç bölgeleri, Bağdat ve Basra'nın dışındaki Irak toprakları, Arabistan ve Filistin'in dahil olduğu topraklarda bağımsız bir Arap devletinin kurulacağına razı olduğu çıkarılabilirse de Filistin'in dahil edilip edilmediği daha sonraki yıllarda

hep tartışma konusu olmuştur. Bütün bu muğlak ifadelere rağmen Şerif Hüseyin bunu o an için yeterli bulmuş olmalı ki İngiltere'ye gereken desteği vermiştir.[1] İngiltere bunun yanında 1915 Aralığında Abdulaziz'le yaptığı bir anlaşma çerçevesinde Osmanlı imparatorluğundan bağımsızlığını kazanmak için her türlü siyasi ve askeri desteği vererek Şerif Hüseyin'in en büyük rakibinin de desteğini alarak hem Şerif Hüseyin'e verilen sözü anlamsız kılıyor hem de bölgede bu güne kadar devam edecek olan bir rekabetin -Haşimi hanedanı ile Suud hanedanı arasındaki-temellerini atıyordu. İngiltere böylece bir taraftan Mekke Emiri ile anlaşarak Osmanlıyı tasfiye amacını gerçekleştirmede desteğini sağlamaya çalışırken, aynı şeyi Nejd Sultanı ile de yaparak yaklaşık yüzelli yıldır bölgede bir devlet kurma amacı peşinde koşan İbni Suud'a (Abdulaziz) bu şansı verirken, İngiltere Mekke Emiri ile pazarlık konusu olan toprakların bir kısmında ilerde rakip olacak bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını da desteklemiş olmaktaydı.[2]

İngiltere, bir taraftan bunları yaparken diğer taraftan 1916 Mayısında yapılan bir anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarını Fransa'yla paylaşmaktaydı. Açıklandığında oldukça gürültü koparan bu anlaşmayla İngiltere Şerif Hüseyin'e söz verdiği bölgeleri Fransa ile paylaşmıştı. Söz konusu belgeye göre, Anadolu'nun güneyinden Suriye'yi içine alan ve Lübnan'ın güneyine kadar uzanan bölge Fransa'nın denetimine bırakılırken, Irak'ta ise İngiliz denetimi geçerli olacaktı. İngiltere ve Fransa'nın denetiminin öngörülmediği bölgelerde ise Şerif Hüseyin'in beklentisiyle hiç ilgisi olmayan uygun görülecek bağımsız Arap devletleri ya da bir Arap konfederasyonu kurulması düşünülürken, Filistin'in ise kurulacak bir uluslararası yönetimin denetimine bırakılması öngörülmekteydi.[3]

Bütün bu gelişmelerden habersiz olan Hüseyin'e bağlı kabilelerin 10 Haziran 1916'da Mekke'deki Osmanlı garnizonuna saldırısı ile Arap ayaklanması başlamış oldu. Eylül ayına gelindiğinde Medine hariç (savaş sonuna kadar kuşatma sürdü) Hicaz bölgesindeki yerleşim yerlerinin önemli bir kısmı Hüseyin'e bağlı güçlerin eline geçmiş bulunuyordu. Hüseyin Osmanlıya karşı hareketine meşruluk kazandırmak ve Müslümanların desteğini sağlamak için bunu kutsal bir amaç için yaptığını söylemesi gerekmekteydi. Bu nedenle İttihat ve Terakki yönetiminin dinsiz olduğunu ve uygulamalarının Kuran'a ve Şeriata aykırı olduğunu iddia eden Hüseyin, Müslümanların kendisini desteklemesi ve İttihat Terakki'nin elinde "tutsak" durumda olduğunu iddia ettiği halifenin kurtarılması için çağrıda bulundu. Buna karşılık Arapların dışındaki Müslümanlar tarafından ciddiye alınmayan Hüseyin'in çağrısı Araplar içinde de fazla bir yankı bulmadı ve büyük çoğunluğu tam birliğe ihtiyaç duyulduğu bir sırada Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmeye çalıştığından Hüseyin'i kınayarak hainlikle suçladılar. Dolayısıyla uzunca bir süre Arap ayaklanma-

1) William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, San Francisco: Westview Press, 1994, ss.149-51.
2) Albert Hourani, Arap Halkları Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.372-74.
3) Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, s.153; İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, ss.19-23.

sı tüm bölgeye yayılmak yerine Hüseyin'e bağlı kabilelerin bir hareketi olarak dar çerçevede kaldı. Zaten Mısır 1882'den beri İngiliz işgali altında bulunmakta, Suudlar ise doğrudan bir askeri harekatın içinde yer almaktan ziyade beklemeyi tercih etmekteydi. Ancak Osmanlı ordusunun 1918'de Suriye'den çekilmeye başlaması üzerine bağımsız bir Arap devletinin kurulacağını uman Araplar ayaklanmaya desteklerini arttırmışlarsa da yine de İngiltere'ye (General Allenby'ye) verilen destek Hicaz Suriye hattı boyunca Şerif Hüseyin ve oğlu Emir Faysal önderliğindeki güçlerce gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlıya karşı ayaklanma esas olarak Hicaz-Suriye hattında gerçekleşmekle beraber buna Irak'ın da dahil edilebileceği bir hat boyunca Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal tarafından örgütlenen bir ayaklanma niteliğinde olmuştur. Emir Faysal Osmanlı ordusunun 1 Ekim 1918'de Suriye'yi tamamen terk etmesi üzerine babasına vaat edildiği üzere bağımsız bir devlet kurmak için hemen harekete geçmiştir.[4] Ancak Suriye'de denetimi eline alan Faysal'ın Lübnan'da da denetim sağlamasını Fransa güç kullanarak önlemiş ve 1918'de Lübnan doğrudan Fransa'nın denetimine girmiştir. Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın Lübnan ve Suriye'de bağımsız bir Arap devleti kurma çabalarını daha önce İngiltere ile yapılan Sykes-Picot anlaşması çerçevesinde öngörülen paylaşıma aykırı bulan Fransa 1920 Nisanındaki Ortadoğu'nun paylaşımını öngören San Remo Konferansı'nda yeniden kendisine bırakılan Suriye ve Lübnan'da egemenliğini tam olarak sağlamak için harekete geçmiş ve 1920 Temmuzunda Faysal'ı Suriye'den de çıkarmıştır. Bir oldu bittiyle Faysal'ı destekleyip Fransa'yı bölgeden uzaklaştırarak en büyük ortağına da kazık atmaya çalışan İngiltere ise bunu başaramayınca Şeria nehrinin doğusunda kalan Arap topraklarını Ürdün (1921) adıyla Şeyh Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın denetiminde bir devlet haline getirirken, Emir Faysal'ı da İngiliz mandası olması kararlaştırılan Irak'ın başına (1921) getirmekteydi.[5]

Diğer taraftan, I. Dünya Savaşına kadarki dönemde Bahreyn, Kuveyt, Katar, Umman ve diğer şeyhliklerle yaptığı (1820-1892) ikili anlaşmalarla Aden'i (daha sonra Güney Yemen adını aldı) ise 1839'da işgal ederek protektorası haline getirmiş olan İngiltere, Kuzey Yemen'i egemenliği altına alamadığı gibi bu ülke I. Dünya Savaşı esnasında da Osmanlı ile birlikte İngiltere'ye karşı sonuna kadar mücadele etmiştir. Şerif Hüseyin'in İngiltere'yle işbirliği yaparak Sultana ve Halifeye karşı ayaklanmış olması dolayısıyla hain olarak görülmesiyle siyasal prestijinin zayıflaması ya da ortadan kalkması, bölgenin İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilmesini de kolaylaştırmıştır. Türkiye'de 1924 Martında halifeliğin kaldırılması üzerine Şerif Hüseyin'in hemen harekete geçerek kendisini halife ilan etmesi Müslümanlar tarafından kabul görmediği gibi, İslam dünyasından dışlanmasına da yol açtı. Ayrıca bu durumda Şerif Hüseyin'e olan desteğini yeniden gözden geçiren İngiltere, Hüseyin'in Hicaz'daki egemenliğine son vermek için İbni Suud'dan yarar-

4) Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, ss.151-152.
5) *Ibid.*, s.155; Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları,1948-1988*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991, s.35.

lanma yoluna gitmiştir. Zaten 26 Aralık 1915'te İngiltere ile Abdülaziz arasında yapılan anlaşmayla İngiltere Suudileri dışarıdan gelecek bir tehlike söz konusu olsa bile destekliyor ve bunun karşılığında ise Suudi devleti yarı sömürge statüsünü benimsiyor ve başka hiçbir devletle veya güçle anlaşma imzalamamayı, temasa geçmemeyi kabul ediyordu.[6]

Yukarıda belirtildiği gibi, 3 Mart 1924'te Türkiye'de Halifeliğin kaldırılması üzerine 7 Mart'ta kendisini İslam ülkelerinin Halifesi ilan eden Şerif Hüseyin'e ilk tepki Nejd Emiri Abdülaziz'den geldi ve bu mücadele sonunda 25 Aralık 1925'te Mekke'yi işgal ederek Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in egemenliğine son veren Abdülaziz kendisini 1926 Ocağında Hicaz Kralı ve Nejd Sultanı ilan etti. İngiltere 1927 Cidde Anlaşmasıyla kendi belirleyeceği sınırlar içinde Abdülaziz'in bu ünvanını tanıdı. Suudi egemenliği 1932'de de Suudi Arabistan Krallığı adını aldı.

İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Musul ve Hatay Sorunu

Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasında yolların ayrıldığını gösteren Halifeliğin 1924 Martında kaldırılması, Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar olan bölgede tüm Müslümanlar için hayal kırıklığına ve bundan sonra Ortadoğu'da Türkiye'nin olumsuz biçimde nitelenmesine yol açmıştır. Bununla beraber, Türkiye komşu ülkelerle kısa sürede bu olayın etkisini silerek ciddi stratejik ilişkiler kurabilmiştir. Bu gelişmeye rağmen 1920'li yıllarda İran ve Afganistan ile ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye, Misakı Milli sınırları içinde olmasına rağmen Musul, İngiliz işgalinden kurtarılamadan Mudanya Mütarekesi yapılmış ve arkasından gelen Lozan Konferansı'nda bu sorunun taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözülmesi kararlaştırılmıştır.

Ancak 1920'li yılların iç ve dış koşulları Türkiye için olumsuzluklarla dolu olduğu halde bu açıdan çok daha avantajlı olan İngiltere, Milletler Cemiyetini kullanarak Musul sorununu 1925 Aralığında kendi lehine çözmüştür. Sorunun bu şekilde çözümlenmesinde Irak ve Mezopotamya'daki petrol yataklarının işletme imtiyazını elinde bulunduran Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company) hisselerinin yaklaşık yüzde 50'sine sahip olan İngiltere'nin yanı sıra Şirketin Almanya'nın hisseleri olan yüzde 25'lik pay kendisine verilen Fransa'yı ve Kumpanya içerisinde pay verilerek desteği sağlanan Amerikan şirketlerinin etkisiyle Amerika'yı yanına alması elbette çok önemli olmuştur.[7] Bu çıkar denklemi hem Lozan'da hem de Lozan sonrası süreçte Türkiye'nin o günkü koşullardaki gücüyle aşamayacağı

6) Alain Gresh ve Dominique Vidal, *Mezopotamya'dan Körfez Savaşına*, (çev. Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayınları, 1991, s.35.

7) 1914 Martında yapılan antlaşmayla kurulan Türk Petrol Şirketinin (1929'da Irak Petrol Şirketi adını alacak) hisslerinin yüzde 47,5'i Anglo-Persian Oil Company'ye (İngiliz-İran Petrol Şirketi. Daha sonra BP adını alacak), yüzde 22,5'i Deutsche Bank'a, yüzde 25'i Royal Deutch/Shell'e ve yüzde 5'i de Gülbenkyan'a ait olmaktaydı. Savaştan sonra Deutsche Bank hisseleri Fransa'ya devredildi ve Lozan görüşmeleri sırasında yüzde 12'lik (daha sonra yüzde 22'ye çıkarıldı) hisse de Amerikan şirketlerine verilerek Ortadoğu'nun petrol paylaşımına ABD de dahil edilmiştir. Bkz. Fevzi Altuğ, *Petrol Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Türkiye*, Bursa: Akademi Kitabevi, 1983, ss.47-55.

kadar zordu. Lozan antlaşmasına göre Türkiye ile İngiltere sorunu dokuz ay içinde görüşmeler yoluyla çözmeye çalışacaklar, şayet çözülmezse Milletler Cemiyeti'ne intikal ettireceklerdi. Ancak Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925 tarihli kararında Musul'u İngiliz mandası olan Irak topraklarının bir parçası saymaktaydı. Sonuçta bu gelişmenin de etkisiyle zaten 1921 Martındaki Dostluk Antlaşmasıyla temelleri atılmış olan Türk-Sovyet ilişkileri 16 Aralık 1925'te bir aşama ileriye götürülmüştür. Bununla beraber İngiltere ile Türkiye arasında 1926 Aralığında yapılan bir anlaşma ve ek protokolleri uyarınca sorunun kalıcı biçimde (İngiltere lehine de olsa) çözümlenmesi üzerine Türk-İngiliz ilişkilerinin de tekrar normalleştirilmesi süreci başlamıştır.[8] İngiltere ile 5 Haziran 1926'da yapılan antlaşmayla Türkiye, daha önce 16 Aralık 1925 tarihli Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmekle beraber sınırda bazı küçük değişiklikler yapılması öngörülmekteydi. Türkiye bu antlaşmayla Musul üzerindeki haklarından vazgeçerken, Irak hükümeti bunun karşılığında Türkiye'ye 25 yıl süreyle petrolden elde edeceği gelirden yüzde 10'luk bir pay verecekti Türkiye daha sonra İngiltere ile imzalanan bir protokolle 500,000 Sterlin karşılığında bu paydan da vaz geçmiştir.

Türkiye bu konuyu daha sonra tekrar gündeme getirmediği için Türkiye ile 1932'de bağımsızlığını kazanmış olan Irak arasında bir sorun yaşanmamıştır. Türkiye, söz konusu sorunu ilk defa 1990 Körfez Krizi esnasında Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulma olasılığı üzerine gündeme getirmiş ve koşulların değişmesi halinde bölgede yaşayan Türkmen nüfus dolayısıyla ilgisiz kalamayacağını ifade etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye, sınırların dokunulmazlığı, saldırmamazlık ve sorunların diplomatik yollarla çözülmesi doğrultusundaki geleneksel dış politikası gereği, çıkarlarına aykırı olsa bile karşı taraf taahhütlerine bağlı kaldığı ve anlaşma koşullarında köklü bir değişiklik olmadığı sürece imzalamış olduğu bütün anlaşmalara bağlılığını sürdürmüştür.

Yukarıda ifade edildiği gibi, bu döneme genel olarak bakıldığında Ürdün 1921'de kurulan bir devlet olmakla beraber, henüz İngiliz denetiminde bulunmaktaydı. Suudi Arabistan1932'de, Mısır 1936'da bağımsızlığını kazanmış, Filistin'deki İngiliz mandası ise 1948'e kadar devam etmiştir. Körfez ülkelerinden Kuveyt 1961'de, BAE, Katar ve Bahreyn ise oldukça geç bir tarihte 1971'de bağımsızlıklarını elde etmekteydi.

Dolayısıyla Türkiye iki dünya savaşı arası dönemde Ortadoğu genelinde İngiliz egemenliğinin devam etmesi nedeniyle bölgeyle ilgisi en alt düzeyde olmuştur. Bununla beraber, 1937'de Irak, İran ve Afganistan arasında oluşturulan Sadabat Paktı ile bu devletler olası bir Sovyet tehdidi karşısında işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır. Ayrıca, Fransa'nın 1936'da Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık vermeyi öngören anlaşma ise Türkiye'nin bölgeyle ister istemez daha yakından ilgilenmesini gerektirmiştir. Söz konusu anlaşmayla İskenderun sancağı da Suriye topraklarının

8) 'Hot Spot: Turkey, Iraq, and Mosul', *Middle East Quarterly*, September 1995, http://www.danielpipes.org/articles/199509.shtml.

bir parçası sayılmakta ve Fransa'nın bölgedeki egemenlik yetkileri Suriye'ye geçmekteydi. Misak-ı Milli sınırları içinde olmakla beraber Milli Mücadele esnasında alınamayan yerlerden biri olan (diğeri Musul) İskenderun sancağının Suriye'nin egemenliğine geçmesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Türkiye, 1937-1939 arası dönemde Avrupa'daki revizyonist-anti revizyonist kamplaşmasından da yararlanarak sorunu diplomatik yolla çözümlemeyi başararak İskenderun sancağının Hatay adıyla 1938'de bağımsızlığını kazanmasını sağlamıştır. Hatay bir yıl sonra 1939'da Türkiye'ye bağlanma kararı almıştır. Ancak bu sorun Fransa'nın 1945'te Suriye ve Lübnan'dan çekilmesinin arkasından Türkiye ile Suriye arasında sorun olmaya başlayacaktır. Özellikle Baas'ın yayılmacı bir politikayı benimsemesi ve 1954'ten itibaren ülke politikasında ağırlığının artmasının ardından 1963'deki darbeyle ülke yönetimine tamamen egemen olmasının sonrasında Hatay sorunu iki ülke arasındaki ilişkilerin önemli bir parçasını oluşturmuştur.

II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye ve Ortadoğu

II. Dünya Savaşı sonrası dönem Türkiye'nin güvenlik politikasının Sovyet tehdidi retoriği ile değerlendirildiği bir dönem olmuş; geleneksel Batı bağlantısını bu tehdit algılamasının da etkisiyle geliştirmiştir. Türkiye dolayısıyla Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'daki çatışmalardan uzak durarak güvenlik politikasını Batı ile ittifak ilişkisi çerçevesinde oluşturmuştur.[9] Türkiye'nin bu ilişkiyi bazen aşırı abartılı bir şekilde değerlendirdiği de gözlenmiştir. Türkiye bu abartılı değerlendirme sonucunda zaman zaman iç kamuoyunda "Batının jandarması" suçlamasıyla karşılaşmıştır. Ancak Türkiye'nin henüz Batı ile sıkı bir ittifak ilişkisi içine girmemiş olduğu 1945-1948 arası dönem, daha bağımsız bir politika izleyebildiği yıllar olmuştur. Türkiye'nin dış politikasında özellikle 1950'lili yıllarda Ortadoğu'ya yönelik hareketlenmede bu dönemde bölgede artan Sovyet etkisi ve bunun Türkiye için bir tehdit olarak görülmesi önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasını tek taraflı bir tercih olmaktan ziyade çok yönlü etkiler altında oluşan bir dış politika olarak değerlendirmek gerekir.

Bu bağlamda Türkiye, İsrail'in doğmasına yol açan ve 1947 Kasımında BM Genel Kurulunda gündeme gelen taksim planına muhalefet etmiş olan Haiti, Liberya, Filipinler, Çin, Etiyopya ve Yunanistan ile birlikte en yoğun ABD-Yahudi işbirliğinin baskısı karşısında kalan ülkeler arasında yer aldı. Yahudiler, bu ülkelerin yönetimleriyle doğrudan temasa geçmeleri için Kongre üzerinde yoğun bir baskı uyguladılar. Liberya'da bir şubesi bulunan Firestone Lastik ve Kauçuk Şirketine, Liberya hükümetini taksim lehinde oy kullanmaya ikna etmesi için telefonlar edildi ve zorlandı. Başka yöntemlerle Filipinler delegesiyle ilişki kurularak taksimi desteklemesi için zorlanmıştı. Ancak tasarı aleyhinde olan delegenin Filipinler hükü-

9) Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Sabri Sayarı, 'Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis', *Middle East Journal*, Vol.46, No.1, Winter 1992, ss.9-10.

metince geri çağrılarak Avrupa'ya tayin edilmesiyle bu devletin de desteği sağlandı. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Lovetti'yi Beyaz Saray'a çağıran Başkan Truman, genellikle ABD'yi destekleyen ulusların Filistin konusunda da böyle hareket etmedikleri takdirde kendilerinden hesap sorulacağını bildirmekteydi. Son an geldiğinde Yunanistan ve Türkiye dışında bütün hedef ülkeler ya taksim planına oy vermeye ya da çekimser kalmaya ikna edilmişlerdi. Uluslararası sorunlarda hareket serbestisini henüz kaybetmemiş olan Türkiye taksim kararı aleyhine oy kullanan devletler yanında yerini almıştı.[10] Aslında Türkiye Arap Ortadoğusu ile ilişkilerinde 1945-1947 döneminin genel niteliğine uygun olarak BM'deki Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerini desteklemiş; Arap ülkelerinin Filistin'e bağımsızlık verilmesi yönündeki karar tasarılarının lehinde oy kullanmıştır.[11]

1948 Mayısında gerçekleşen İsrail'in kuruluş ilanını kendi güvenlikleri için bir "Siyonist tehdit" olarak gören Arap ülkeleri ile İsrail arasında çatışmalar başlamıştır. Güvenlik Konseyi'nin 19 Ekim 1948 tarihli ateşkes çağrısının taraflarca 22 Ekim'de kabul edildiğinin açıklanmasına karşılık çatışmalar durmamış olmakla beraber, BM Genel Kurulu 11 Aralık'ta kabul ettiği 194 (III) sayılı kararla ABD, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden oluşacak bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına karar vermişti. Kararın diğer hükümlerine göre Kudüs'ün sınırları güneyde Bethlehem (Beytüllahim) ve Kuzeyde Nezareth'i (Nasıriye) içine alacak şekilde çok geniş tutularak ayrı bir varlık olarak (corpus seperatum) askersiz hale getirilmekte ve BM gözetimine bırakılmaktaydı. Kararın üçüncü önemli unsuru mültecilere ilişkindi.[12]

BM Genel Kurulunun 11 Aralık'taki 194 sayılı kararıyla Arapların kurulmasını istemediği BM Uzlaştırma Komisyonunda ABD ve Fransa ile birlikte yer alarak Araplardan farklı bir politika izlemeye başlayan Türkiye, 28 Mart 1949'da bir adım daha atarak İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke oldu. Bu politikasında o yıllara kadar İsrail'in Sovyetler tarafından kullanılacak bir ülke olduğu endişesini taşıyan Türkiye'nin İsrail'in bir Sovyet peyki olmadığına inanmış olması ve bu ülkenin ABD ile ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkan güvenlik yapılanmasında giderek Batı'ya yaklaşarak kendisini güvence altına alma endişesi önemli rol oynamış ve durum Türkiye'yi İsrail olgusunu tanımak zorunda bırakmıştır. Fakat bu politika Türkiye'yi bir o kadar da Ortadoğu politikasından uzaklaştırmıştır. Türkiye'nin bölge politikasına ters düşmesi ve uzaklaşma süreci 1951 Ekiminde ABD, İngiltere ve Fransa ile birlikte Mısır'a Ortadoğu komutanlığı teklifini götürmesi ve monarşinin işbaşında olduğu Mısır hükümeti tarafından kabul edilmeyen bu projenin ardından Türkiye'nin 1952 Şubatında NATO'ya üyeliğinin gerçekleşmesi Araplar-

10) Türkkaya Ataöv, 'Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 25, No.3, Eylül 1970, s.60; Alan R. Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, (çev. Mesut Karaşahan), İstanbul: Pınar Yayınları, 2000, ss.127-28.

11) Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası*, Ankara: Şevinç Matbaası, 1972, s.21.

12) Armaoğlu, *Filistin Meselesi*..., s.99.

la Türklerin yollarını ayırmıştır.[13]

Türkiye'nin Batı'nın teşvikiyle oluşturulan 1955'teki Bağdat Paktı projesi içinde İngiltere ile birlikte yer alması, Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki politika farklılığını daha da derinleştirmiştir. Bu nedenle Bağdat Paktı Menderes Hükümeti tarafından her ne kadar Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkisini arttırma düşüncesiyle yapılmış bir girişimse de sonuçta Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinden biraz daha uzaklaşmasına yol açan bir niteliğe dönüşmüştür. Çünkü özellikle Mısır'ın etkisiyle diğer Arap ülkeleri ittifaka katılmadığı gibi bu girişimi İngiliz emperyalizminin yeni bir oyunu olarak değerlendirerek Türkiye'yi buna araç olmakla suçlamışlardır. Adnan Menderes de daha sonraki yıllarda bunun hata olduğunu, bu gelişmenin bölgedeki Batı karşıtı kampı güçlendirirken Türkiye'nin bölgede daha fazla yalnızlaşmasına yol açtığını itiraf etmiştir.[14]

Türkiye 1956 Temmuzunda başlayan Süveyş Krizi sırasında İngiltere-Fransa ve İsrail'in 29-30 Ekim tarihlerinde başta Kanal bölgesi olmak üzere Mısır'ı işgale başlamaları üzerine Kasım ayında İsrail ile diplomatik ilişkilerini maslahatgüzar seviyesine indirmesine karşılık bu tavrı soruna çözüm bulma sürecinde ABD ile işbirliği içine girmiş olması nedeniyle hiç bir olumlu etki yapmamış ve Türkiye Arap kamuoyunda sadece Batı'nın çözüm önerilerine destek veren ve bu konuda onlarla işbirliği yapan bir ülke olarak algılanmaya devam etmiş ve Batının jandarması olarak nitelenmekten kurtulamamıştır.[15]

Kriz esnasında Türkiye, Müslüman bir ülke olması dolayısıyla Mısır'ın yanında olmak isteği ile Bağdat Paktı ve NATO gibi askeri bağlarla bağlı bulunduğu Batılı devletlerin çıkarlarını uzlaştırmakta güçlük çekmiştir. Her iki Londra Konferansına katılan ve Dulles'in önerisine destek veren Türkiye'nin bu tutumu aslında Lozan Boğazlar Sözleşmesiyle kurulan uluslararası denetimi kaldırmak için Montrö Boğazlar Sözleşmesinin yapılmasını sağlamak için gösterdiği çaba ile büyük çelişki oluşturmaktaydı. Ancak Türkiye Süveyş'in durumunun Türk boğazlarından farklı bir durum arz ettiğini düşünmekteydi. Mısır'ın tepkisine yol açan Türkiye'nin bu tavrı, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle değişim göstermiş ve Türkiye 1956 Kasımında İsrail'deki büyükelçisini çekme kararı alarak telafi etmeye çalışmıştır.[16] Bu çerçevede "İsrail'deki Türk Büyükelçisi Şevket İstinyeli Merke-

13) Ayrıntılı bilgi ve yorum için bkz. Kürkçüoğlu, 'The Evolution of Turkish-Arab Relations', George S. Harris, (Ed.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, Washington, D.C.: The Heritage Foundation, 1985, s. 46; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na* ..., ss. 30-50; Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara: SBF Yayınları, 1973, s.52. İbrahim Barutçuoğlu, 'Evolution of Turkey's Security Role in the Middle East', Harris, (Ed.), *The Middle East*..., s.61.

14) William Hale, 'Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis', *International Affairs*, Vol.68, No.4, October 1994, s.681.

15) Ayrıntılı bilgi ve yorum için bkz. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na* ..., ss.51-85; Kürkçüoğlu, *The Evolution of Turkish-Arab Relations*, s.46; Mehmet Gönlübol et al. (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990*, 8. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993, ss.277-84; Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 2. Baskı, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2001, ss.79-82.

16) Bu konuda ayrıntılı bilgi ve yorum için bkz. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na* ..., ss.91-100, Bağcı, *Türk Dış Politikasında*..., ss.81-82; Gönlübol et al. (Ed.), *Olaylarla Türk Dış*..., ss.282-85.

ze çağrıldı. İsrail'in Ankara Büyükelçisi Maurice Fischer de 22 Kasım 1956'da Türkiye'deki görevinden ayrılıyordu. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'de yapılan oylamada, Süveyş Kanalı bölgesinin işgaline karşı oy kullanması, Türkiye'nin Ortadoğu'nun bu kritk durumunda vermek zorunda olduğu bir tavizdi."[17] Ancak Türkiye'nin bu girişimi Arap ülkelerini tatmin etmemiş ve boşa giden bir jest olarak kalmıştır.

Diğer taraftan, Süveyş Krizi sonrasında bölgede Sovyet etkisinin artması üzerine 1957 Martında gündeme gelen Eisenhower Doktrini'ne, bölge dışından İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra bölge ülkelerinden ilk olumlu tepki Türkiye ile birlikte Lübnan'dan gelmiş onu Pakistan, Irak ve Yunanistan izlemiştir. Buna karşılık en şiddetli tepki anlaşılacağı üzere bölge ülkelerinden Mısır ve Suriye ile bölge dışından Sovyetler Birliği'nden gelmişti. Suudi Arabistan ve Ürdün ilk başta net bir tavır ortaya koymayarak çekingen davranmalarına rağmen kısa bir süre sonra bunlar da Eisenhower Doktrini'ni destekleyen ülkeler arasında yer almışlardır.[18]

Bu arada Suriye, 1957'den itibaren Sovyetler Birliği'ne daha fazla dayanmaya başlamış ve bu ülkeyle girdiği askeri ilişki sonunda yoğun şekilde silahlandırılmaya başlanmıştı. Suriye'nin bu durumunu kendi güvenliği için bir tehdit olarak değerlendiren Türkiye ile Suriye arasında 1957 sonuna kadar devam edecek olan ve çatışmaya kadar varabilecek bir kriz yaşanmıştır. Türkiye, Suriye'nin Sovyetlerle ilişkilerine gösterdiği aşırı tepki kendisini Suriye ile ve dolayısıyla SSCB ile bir çatışmanın eşiğine kadar getirmiştir. Bu kriz sırasında Arap ülkelerinin anlamsız bir şekilde Türkiye'ye tepki göstermeleri ve Suriye'yi desteklemeleri Türkiye'nin daha sonraki politikalarında ciddi etkiler yapmıştır. Buradan aldığı dersin etkisiyle olsa gerek Türkiye 1 Şubat 1958'de Suriye ve Mısır arasında yapılan bir anlaşmayla kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne ve Bağdat Paktı üyesi Irak'ta 1958 Temmuzunda General Kasım önderliğinde gerçekleşen darbe sonunda monarşinin devrilmesine[19] herhangi ciddi bir tepki göstermemiştir. Hatta Suriye-Mısır birleşmesini bölgeye yönelik Sovyet etkisini azaltıcı bir unsur olarak değerlendirdiğini ifade ederek olumlu bulduğunu açıklamıştır. Aynı şekilde Türkiye, 1958 Temmuzunda gündeme gelen Lübnan ve Suriye olayları sırasında Türkiye'nin sorunlara yaklaşımında da etkili olmuştur. Her ne kadar Lübnan krizi sırasında İncirlik üsleri kullanılmışsa da Fatih Rüştü Zorlu açıklamasında bu olayların sınırlarımız ötesinde gerçekleşen bir olay olduğunu belirtmiştir.[20]

Bu tarihten itibaren Irak'ın da Suriye ve Mısır gibi bağlantısızlık politikasına yöneldiği görülmektedir. Ancak bağlantısızlık adı altında bu ülkeler her geçen gün biraz daha Sovyet denetimine girmiştir. Irak'taki yeni yönetimin, Türkiye ile 1955

17) Bağcı, *Türk Dış Politikasında*..., s. 82.
18) Armaoğlu, *Filistin Meselesi*..., s.203; Peter Calvocoressi, *World Politics Since 1945*, 7 th ed., New York: Longman Puplishing, 1996, s.386.
19) Bağdat Paktı'nın Türkiye'de yapılacak zirve toplantısına katılmak üzere hava alanında bulunmaktaydılar.
20) Barutçuoğlu, *Evolution of Turkey's Security Role*..., s.63.

Şubatında imzalanan anlaşmayla kurulan ve Pakistan, İran ve İngiltere'nin de üye olduğu Bağdat Paktı'ndan 1959 Martında ayrıldığını açıklamasıyla Paktın adı CENTO olarak değiştirilmiş ve merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşınmıştır.

"Detente" ve Türkiyenin Ortadoğu'ya Yönelişi

"Detente" (yumuşama) dönemi 1962 Küba Krizi ile başlatılmakla beraber aslında bu dönemin temellerinin SSCB'nin 1957'de kıtalararası balistik füze yapma kabiliyetine sahip olduğunu göstermesi ile atılmış olduğu ileri sürülebilir. Bu gelişmenin etkisiyle hem ABD topyekün mukabele stratejisini gözden geçirmeye başlamış hem de ABD ile SSCB arasındaki ikili temaslara ağırlık verilmiştir. Bu yıllar aynı zamanda blok içi çözülmelerin ve blokların hiyerarşik yapılarında bozulmaların ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Batı'da 1958'de iktidara gelen De Gaulle, ABD ve İngiltere'nin her türlü girişimine kuşku ile yaklaşırken, Doğu Blokunda ise SSCB ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin yolları 1956'dan itibaren ayrılmaya başlıyordu. Bu gelişmelerin Türkiye'nin dış politikasına bir takım olumsuz yansımaları olmuştur. 1962 Küba Krizi'nin çözümü Türkiye üzerine yapılan bir pazarlık sonucu gerçekleşir ve Türkiye henüz bunun şokunu atlatamazken, Kıbrıs'taki 1963 olaylarıyla başlayan Rumların Türklere karşı giriştiği toplu yok etme politikasına karşı uluslararası bir çözüm bulunamaması ve Batı'nın soruna Yunanistan'ın gözüyle bakmasından dolayı, müdahale etmek istemesi üzerine Amerikan Başkanı Johnson tarafından İnönü Hükümetine 1964 Haziranında gönderilen ünlü "Johnson Mektubu" Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde üst üste uğradığı ciddi hayal kırıklıkları olmuştu. Bu gelişmeler Türkiye'yi dış politikasını yeni baştan değerlendirmek zorunda bırakmıştır. Detente'ın asıl etkisi Blok üyesi ülkelere göreceli de olsa daha serbest hareket etme olanağını vermiş olmasıydı. Bu serbest hareket etme kabiliyeti çerçevesinde ülkeler kendi özel ulusal çıkarları doğrultusunda dış politikalarını tanımlama ve kamuoyunun bu anlamda etkisini ve toplumsal özelliklerini göz önünde bulundurma fırsatını yakaladılar.

Bu bağlamda 1960 sonrasında izlediği dış politika ile Ortadoğu ülkeleriyle bir yakınlaşma içinde olmaya özen göstermiş ve 1967 savaşı öncesi ve sonrasında da bu tavrını sürdürmüş olan Türkiye 1967 Savaşı sırasında öncekilere göre daha net bir tavır ortaya koyarak bu kriz esnasında Arap ülkelerini desteklemiş ve topraklarında bulunan Amerikan üslerinin Araplara yönelik bir saldırıda kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamıştır. Ayrıca bir oldu bittiyi kabul etmesinin mümkün olmadığını açıklayan Türkiye, sınırların güç kullanılarak değiştirilmesine karşı olduğunu her fırsatta ifade etmiştir.[21] Ayrıca Türkiye BM nezdindeki toplantılarda Arap ülkelerini destekleyerek işgal altındaki Arap topraklarının boşaltılması ve Filistin'in devlet kurmayı da içeren var olma hakkının tanınması doğrultundaki ça-

21) Duygu Bazoğlu Sezer, *Turkey's Security Policies*, Adelphi Papers, No. 164 Spring 1981, s.36 (147); Kürkçüoğlu, *The Evolution of Turkish-Arab Relations*, s.47.

balara destek vermiştir. Türkiye'nin bu politika değişikliği bölge ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 1967 savaşının sonrasında yaşanan bir olay İslam ülkelerini örgütlenme çabalarını hızlandıran bir gelişme olmuştur. Kudüs'ün İsrail işgalinde bulunan ve İslam dünyası açısından kutsal olan Mescid-i Aksa'nın 21 Ağustos 1969'da yakılması, Müslüman ülkeler arasındaki dayanışmanın artmasında önemli bir dönüm noktası olmuş ve bunun arkasından 25 Ağustos'ta Kahire'de yapılan Arap Dışişleri Bakanları toplantısında bir Arap Zirvesinden ziyade bir İslam Zirvesi yapılması kararlaştırılmıştır. İslam Konferansı Örgütü'nün doğmasına sebep olan ve 35 ülkenin davet edildiği İslam Zirve Konferansı 25 ülkeden gelen temsilcilerle 22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Fas'ın başkenti Rabat'ta yapılmıştır.[22]

Ancak İslam Konferansı Ortadoğu ülkeleri arasında hem yeni bir liderlik yarışının hem de yeni bir ayrışmanın aracı olma olasılığını taşıması veya böyle bir görüntünün ortaya çıkması üzerine Türkiye, toplantıya katılıp katılmama da tereddüt göstermiştir. Türkiye'nin tereddüdünde toplantıya katılmasının laikliğe aykırı olacağı yönünde içerde yapılan tartışmaların da etkili olduğu sanılmaktadır. Bu nedenle Türkiye toplantıya katılarak Ortadoğu politikasında takip ettiği çizgiyi devam ettirdiğini göstermiş olmakla beraber Dışişleri Bakanı düzeyinde katılarak içerde karşılaşacağı eleştirileri de dikkate alan bir tutum içinde olmuştur. Ayrıca Türkiye konferans sonunda benimsenen kararları "Birleşmiş Milletler'in kabul veya tasvip ettiği kararlara uygunluğu oranında desteklediğini açıklayarak" rezerv koyma gereği duymuştur. Bunun yanında Türkiye, İsrail ile her türlü ilişkinin kesilmesi yönündeki karara da katılmamıştır.[23]

Türkiye'nin 1973 Savaşı sırasındaki politikası da Arapları destekleyici tarzda olmuştur. 1973 Ekim Savaşı sırasında İsrail'e yönelik artan Amerikan desteğinden diğer bölge ülkeleri gibi rahatsız olan Türkiye, 10 Ekimde yaptığı açıklamada, Arap topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesini onaylamayacağını ve bölgede kalıcı bir barışın ancak Arap halkı tatmin edecek bir çözümden geçtiğini ilan etmiştir. Birkaç gün sonra ise Türkiye ülkesindeki üsleri İsrail'e yardım amacıyla kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamıştır. Nitekim, 14 Ekim ile 15 Kasım 1973 tarihleri arasında ABD tarafından İsrail'e 22,000 ton askeri malzeme sevki söz konusu olmuş ve söz konusu silahların sevki esnasında topraklarını kullandırma konusunda Türkiye de dahil olmak üzere ABD'nin Avrupalı müttefikleri isteksiz davranmışlardır.[24]

---

22) Armaoğlu, *Filistin Meselesi*..., ss.290-92; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na* ..., ss.160-62; Kürkçüoğlu, *The Evolution of Turkish-Arab Relations*, s.47.

23) Bu konuda daha ayrıntılı bir yorum için bkz. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na*..., ss.167-69.

24) Daniel C. Diller ve John L. Moore, *The Middle East, 8 th ed.*, Washington: Congressional Quarterly Inc., 1994, s.34; 'Breaking All the Rules: American Debate over the Middle East', *International Security*, Fall 1984, http://www.danielpipes.org/articles/1984fall.shtml; Portekiz dışındaki NATO üyeleri topraklarını İsrail'e yardım amacıyla kullandırma konusunda oldukça isteksiz davranırken, Sovyet yardımlarının Araplara ulaştırılması için hava sahasını SSCB'ye açan Türkiye de Araplara karşı bir saldırı amacıyla Türkiye'deki üslerin kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamaktaydı.

1960 sonrasının Ortadoğu politikasının önemli bir unsuru haline gelen FKÖ'ye Türkiye'nin de sempati ile baktığı gözlenmiştir. Bu süreçte Arap ülkeleri tarafından gerek 26-29 Ekim 1974'de Rabat'ta yapılan Arap zirvesinde alınan kararlar gerekse Türkiye de dahil olmakla beraber, çoğunluğunu Bağlantısız ülkelerin oluşturduğu 72 ülke tarafından alınan kararlar uyarınca FKÖ'yü öne çıkarmaları ve Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak göstermeleri önemli olmuştur.

Türkiye'nin 1960'lı yıllarda Ortadoğu'ya yönelik politikasında Arap ülkelerine biraz daha ağırlık vermeye başlamasında Yunanistan'ın izlediği politika sonucunda Ortadoğu ülkelerini yanına almayı başarması, ayrıca Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'den umduğu desteği bulamamasının doğurduğu hayal kırıklığı etkili olmuştur. Türkiye, içine düştüğü bu yalnızlığı aşırı Batı yanlısı bir politika izlemesine bağlayarak bu yıllardan itibaren artan oranlarda Ortadoğu ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabası içinde olmuştur. Türkiye'nin böyle bir politika izlemesinde şüphesiz bu yıllarda ortaya çıkan "Detente" ve Doğu-Batı yakınlaşması, SSCB'nin de bir nükleer güç haline gelmesiyle ABD'nin nükleer şemsiyesinin artık bu bölge için bir güvence oluşturmaması ve ABD'nin ve Batı Avrupa ülkelerinin Kıbrıs konusunda açıkça Yunanistan lehinde bir tavır ortaya koymalarıdır.

Türkiye, Osmanlı döneminden başlayan bir Batılılaşma politikası olan ve kendisini Avrupa coğrafyasında gören bir ülke olarak diğer Müslüman ülkelerden farklı bir özelliğe sahip olmuştur. Avrupa ülkeleriyle tebaiyyet ve sömürge ilişkisi olmamış olan Türkiye sadece I. Dünya Savaşı sonrasında Batılı güçlerin işgaline uğradıysa da verilen Milli Mücadele hareketi sonunda bu işgal kısa sürede sona ermiştir. Türkiye özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında tüm Batılı kurumlara ve örgütlere üye olan tek bölge devleti olmuştur. Bu çerçevede NATO, OEEC, Avrupa Konseyi gibi örgütlere üye olan Türkiye 1963 Ankara Antlaşmasıyla da Avrupa bütünleşmesi içinde yer almak isteğini ortaya koymuştur. Dış ticaretinin yaklaşık yarısı OECD ülkeleriyle olan Türkiye'de kamuoyunun önemli bir çoğunluğu Türkiye'nin Avrupa bütünleşmesine yönelik politikasına karşı çıkmamakta veya bunu onaylamaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Ortadoğu sorunlarına tarihsel ve kültürel bağları dolayısıyla ilgili olmakla beraber, Avrupa'dan uzaklaşmasını öngören politikalara temkinli yaklaşan bir ülkedir. Ancak Türkiye'nin bu politikası Avrupa ülkelerinden her zaman beklediği karşılığı görememiştir. Bu durum Türkiye'yi zaman zaman başka arayışlarla dış politika portföyünü zenginleştirmeye yöneltmiştir.[25]

Bu bağlamda 1960'lı yıllarda Ortadoğu politikasını yeniden gözden geçiren Türkiye İslam ülkeleriyle yakınlaşmaya çalışarak Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesi-

25) Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Eric Rouleau, 'The Challenges to Turkey', *Foreign Affairs*, Vol.72, No.5, November/December 1993, pp.115-16, (110-126); Bruce R. Kuniholm, *The Persian Gulf and United States Policy: A Guide to Issues and references*, California: Regina Books, 1984, ss.118-120.

minin bu devletlerin desteğini Türkiye'ye karşı kullanmalarına engel olmaya çalışmıştır. Türkiye, bu çabasında belli ölçüde başarılı olmuş ve 1965 yılında gerçekleştirilen İslam Konferansı'nda ilk defa Kıbrıs'a ilişkin Türk tezlerini destekleyici bir karar alınmıştır. 1966 yılında Mekke'de yapılan Konferans'ta bu desteğin devam ettiği açıklanmıştır. Diğer taraftan 1969'da bir teşkilat haline dönüştürülen İslam Konferansı'na 1975'te de facto üye olan Türkiye Kıbrıs için aradığı desteğe de kavuşmuştu. Türkiye, 1975'te BM Genel Kurulundaki oylamada Siyonizmi ırkçılıkla eşdeğer gören kararı Ortadoğu ülkeleri ile birlikte desteklemiştir. Ayrıca 1975'te BM Genel Kurulu'nda alınan kararlar doğrultusunda FKÖ'yü Filistin'in tek meşru temsilcisi olarak tanımıştır. 1976'da İslam Konferansı Örgütü'nün dışişleri bakanları toplantısına ev sahipliği yapan Türkiye, FKÖ'nün Türkiye'de bir büro açmasına izin verdiğini açıklamıştır. Öte yandan İslam Konferansı Örgütü'nün Kıbrıs sorununa en açık desteği 1977 yılında Tripoli'de yapılan zirve konferansında söz konusu olmuştur. Diğer taraftan FKÖ'ye temsilcilik verilmesi ancak 1979'da söz konusu olurken, İsrail ile Arap ülkeleri arasında denge gözetilmesine yönelik politikaya uygun olarak Filistin temsilcisine İsrail temsilcisiyle aynı düzeyi temsil eden "maslahatgüzar" seviyesi verilmiştir.[26]

Öte yandan, 1974 Temmuzundaki Kıbrıs harekatının arkasından Batılı ülkelerin yine Türkiye karşıtı bir tutum alması ve 1975'te gündeme gelen ambargo ile Türkiye ile ABD arasında soğuk ilişkiler döneminin başlaması Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinin yanı sıra SSCB ile ilişkilerine de daha fazla önem vermesine yol açmıştır. Ancak 1970'li yılların sonuna doğru artan iç karışıklıklarda Sovyetlerin etkisinin olduğu iddiaları yaygınlık kazanırken, Türkiye'nin bu devletin etkisine girmesi olasılığından endişelenen Amerikan yönetimi 1978'te ambargoyu kaldırma kararı almıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişiklikte rol oynayan bir diğer etken de 1973 petrol ambargosu ve fiyat artışlarından olumsuz etkilenen Türkiye'ye Batı'dan gelen askeri ve ekonomik yardımın kesintiye uğramış olmasıdır. Türkiye, bu anlamda da Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmenin kendisine sağlayacağı ekonomik çıkarları dikkate almıştır.

1970'lerin sonlarına doğru Afganistan ve İran'daki gelişmeler dünyanın dikkatini Körfeze çekmiştir. Dolayısıyla 1980'ler boyunca Ortadoğu'da asıl ilgi odağı Filistin sorunundan ziyade Körfez Krizi olmuştur. 1979'daki İran devrimi ve Afganistan'ın işgali olaylarıyla bölgesel ve uluslararası güç dengesinde Sovyetler lehine ve Amerika aleyhine ciddi bir değişiklik olmuştur. ABD, bölgedeki önemli bir müttefikini kaybederken Sovyet tehlikesine bir de İran tehlikesi eklenmişti. Bununla beraber, daha önce Sovyetler'in önemli bir müttefiki olan Irak, İran-Irak Savaşı bo-

26) Kürkçüoğlu, *The Evolution of Turkish-Arab Relations*, s.48; M. Hakan Yavuz, 'İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu', Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, ss.252-53; Bruce Kuniholm, 'Turkey and the World', Harris (Ed.), *The Middle East...*, ss.12-15.

yunca Batı'nın önemli bir ortağı durumuna gelmiş ve bunun sağladığı ortamda aşırı ölçülere varan bir silahlanma içine girmişti. Aslında gerek dünya politikasında gerekse Ortadoğu politikasında Körfez'in öne çıkmaya başlaması bu ülkelerin ancak 1970'lerin başında İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmış olmalarından da kaynaklanmaktaydı.

Dolayısıyla, 1979'da meydana gelen olaylar Türkiye'nin stratejik önemini bir anda tekrar öne çıkarırken bütün dikkatler de bir anda Ortadoğu'nun sorun odağı olan Filistin'den uzaklaşarak Basra Körfezi'ne kaymaktaydı. Çünkü bu bölgedeki olaylar uluslararası dengeleri etkileyecek ve kökten değiştirebilecek nitelikte gelişmeler olarak görülmekteydi. Sovyetlerin Afganistan'ı işgal ederek ve İran'ı denetim altına alarak bir anda dünyanın enerji merkezi olan Körfeze sarkması ABD'yi ve Batı'yı bütün politikalarını yeni baştan değerlendirmek zorunda bırakmıştır. ABD, 1969'dan bu yana uyguladığı aynı zamanda Nixon Doktrini de denilen alçak profil politikasını (görüntüyü azaltma politikası) terk ederek önce Carter, arkasından da Reagan ile daha aktif bir tutum almaya karar vermiştir.[27] İşte bu yapı içinde Türkiye'ye gerçekten önemli görevler düşüyordu. Ortamın böyle olmasına rağmen Türkiye 1980'lerde yaptığı açıklamalarda da Filistin sorununa ilişkin politikasında değişiklik yapmadı ve desteğini sürdürdü. 12 Eylül 1980 darbesinin lideri olan Kenan Evren 1981 Kasımında Pakistan'a yaptığı ziyaret sırasındaki açıklamasında İsrail'in işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Türkiye, bu dönemde Arap ülkelerinin Filistin sorununa ilişkin barış planlarına BM ve diğer platformlarda destek verdi. Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştiren Türkiye, İsrail ile diplomatik ilişkilerini sürdürmeye özen gösterdi. Diplomatik temsil anlamında daha düşük bir seviyede temsil edilmekle beraber iki ülke bu dönemde de bölgesel sorunlarda işbirliğini sürdürdü.[28]

Türkiye, CENTO'nun 1979 Martında dağılmasıyla beraber bölgedeki stratejik önemi bir kat daha artan ülke haline gelmiştir. Bu çerçevede Körfez İşbirliği Konseyi her ne kadar bir savunma örgütü gibi kurulmamışsa da (ekonomik işbirliği örgütü) aslında bölge ülkelerini olası bir Sovyet ve İran yayılmacılığına karşı ABD tarafından örgütlemeyi amaçladığı için Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Buna karşılık, İsrail'in 29 Temmuz 1980'de Knesset'te (İsrail Parlamentosu) kabul edilen bir kanunla Kudüs'ün ayrılmaz bir bütün olarak İsrail'in başkenti haline getirmesine diğer Ortadoğu ülkeleri gibi Türkiye de tepki göstermiştir. Türkiye, İsrail'in Kudüs'ün ilhakı üzerine zaten 1956'dan beri maslahatgüzar seviyesindeki Telaviv'deki diplomatik temsilcisini 2. Katip seviyesine indirmiştir. Bu gelişmelerden bir süre sonra Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesi gerçekleşmiş ve yeni bir yönetim işbaşına gelmiştir.

---

27) Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*, 4. Baskı, İstanbul: Alfa, 1999, ss.158-179.

28) Barutçuoğlu, *Evolution of Turkey's Security Role...*, s.64.

Türkiye, 1988'de Filistinlilerin sürgünde bağımsız bir devlet kurma girişimlerini desteklemiş ve ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Ancak Türkiye ile FKÖ arasındaki ilişkilerde bir takım sorunlar yaşanmıştır. 1970'li yıllarda Kıbrıs sorununa ilişkin olarak Rum tezine destek veren FKÖ, 1987'da Türkiye ile Bulgaristan arasında yaşanan sorunlarda Bulgaristan'ın tezini desteklemiş ve İslam Konferansı'nın Bulgaristan aleyhine aldığı kararı engellemeye çalışmıştır.[29] Türkiye bir taraftan Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışırken diğer taraftan İsrail ile ilişkilerini de koparmamaya çalışmaktaydı. Bu doğrultuda 1986'da tekrar diplomatik ilişkilerini karşılıklı olarak elçilik düzeyine, 1991 Aralığında ise büyükelçilik düzeyine çıkarmıştır. Türkiye dengeyi gözeterek bu defa da Tunus'taki büyükelçisini FKÖ ile ilişkilere bakması için görevlendirmiştir.

Türkiye, Turgut Özal'ın başbakan olduğu Birinci Körfez Krizi esnasında Türkiye'nin bölgesel sorunlarda aktif tutum almasını öngören bir politika izlemiştir. Türkiye bu dönemde Batı ile ilişkilerini geliştirirken Ortadoğu politikasında daha fazla rol alabilmenin yollarını aramıştır. Türkiye, 1980-88'deki Birinci Körfez Krizinde dengeli bir politika izleyerek hem sorunlarla aktif olarak ilgilenmiş hem de iki ülkeyle de dengeli bir ilişki kurabilmiştir. Zira Türkiye her iki ülke ile de gelişen bir ekonomik ilişki içinde bulunmaktaydı. Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı 1980'de toplam ihracatının yüzde 4'ünü oluştururken, 1981'de yüzde 16'ya ve 1982'de yüzde 25'e çıkmıştı. Ayrıca bunlardan Irak, Türkiye'nin Kürt sorununa yönelik işbirliği yaptığı bir ülke ve Kerkük petrolleri Türkiye üzerinden İskenderun'a (Yumurtalık) dökülmektedir. Türkiye arabulucu rolü oynamaya çalıştığı iki ülke arasındaki çatışma boyunca bu ülkelerin dış dünya ile ilişkilerini sağlayan bir ülke olmuştur. Türkiye bu dengeli politikası hem İsrail hem de Arap ülkeleri tarafından olumlu bulunmuştur. İsrail, Türkiye'yi hem parlamenter demokrasi ile yönetilen Müslüman bir ülke olarak hem de hiç bir dönemde İsrail ile çatışmacı bir ilişki yaşamamış bir ülke olarak, Arap ülkeleri ise modernleşmede örnek oluşturabilecek ve bölgesel çatışmalardan uzak kalmayı başarmış bir ülke olarak görmektedir.[30] Türkiye, bölgesel sorunlarda aktif, dengeli ve çıkarlarını gözeten politikasını Özal'ın Cumhurbaşkanı olduğu İkinci Körfez Krizi sırasında da sürdürmüştür.[31]

Körfez Krizi ve Türkiye-Irak İlişkileri

İkinci Körfez krizi bambaşka bir ortamda başlamış ve gelişmiştir. Dünyanın iki kutuplu yapısının bir sonucu olarak gündeme gelen ve Soğuk Savaşın bir simgesi olarak görülen Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması ile birlikte uluslararası ilişkiler yeni bir biçim almaya başlamıştır. Körfez Krizi esnasında şimdiye kadar karşı taraf-

29) Yavuz, *İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri*..., ss.252-53.
30) Daniel Pipes, 'Options and Restraints for U.S Policy in the Middle East: The Turkish Dimension', Harris, (Ed.), *The Middle East in Turkish*..., s.82.
31) Bary Rubin, 'U.S. Middle East Policy in the Turkish Context', Harris, (Ed.), *The Middle East in Turkish*..., ss.78-79.

larda yer alan ABD ve SSCB bu kriz esnasında görülmedik bir işbirliği örneği ortaya koyarak BM bünyesinde peş peşe kararların alınmasını sağlamışlardır.

İran-Irak Savaşı boyunca ve sonrasında İran tehdidini engellediği için ödüllendirilen ve silahlandırılan Saddam'ın bu gücünü tarihsel iddialarının bulunduğu Kuveyt'i işgal etmede kullanması uluslararası barış ve güvenliğe yönelik son derece ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve birlikte tepki gösterilmiştir. Sonuçta karşısında büyük bir koalisyon bulan Irak bu amacına ulaşamadığı gibi askeri ve siyasal prestiji büyük bir darbe yemiştir. Türkiye, Saddam'a karşı diğer Ortadoğu ülkelerinin de katıldığı Batılı ülkelerin oluşturdukları koalisyona destek vermiş ve Çöl Kalkanı (Desert Shield) ve Çöl Fırtınası (Desert Storm I-II) Operasyonlarında topraklarını ABD'nin kullanımına açmıştır.[32] Türkiye 2,5 milyar dolarlık bir ticaret hacmine sahip olduğu Irak'a karşı BM'nin ambargo kararına katılmış ve bu doğrultuda Kerkük-Yumurtalık boru hattının faaliyetleri durdurulmuştur. Ayrıca Türkiye, üs ve tesislerini ABD ve NATO'nun kullanımına tahsis etmiştir.

Türkiye'nin bu tutumunun nedeni Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle bölgede hegemonik bir konuma yükselerek başka sorunlarını da güç yoluyla çözme eğiliminde olacağından kaynaklanmaktaydı. ABD ve Batılı ülkelerin tutumunda, bölgedeki petrol kaynaklarının Irak'ın eline geçmesi ve petrolün Batıya güvenli ve sürekli bir şekilde transferinin aksayacağı endişesi önemli rol oynarken, Türkiye'nin endişeleri bölgedeki dengenin Türkiye aleyhine bozulacağıydı. Zira, Kriz öncesinde su sorunu dolayısıyla Irak ve Türkiye arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve Irak'ın sorunu diplomasi yerine güç yoluyla çözmek istediğinin işaretleri ortaya çıkmıştı. Türkiye ile Suriye arasında 1987'de bir protokol yapılmış olmasına karşılık bu protokol üçlü bir düzenlemeye dönüştürülememiştir. Özellikle 1990 Ocak-Şubat aylarında Atatürk Barajı için su tutma girişimi sırasında Türkiye-Suriye-Irak ilişkileri gerginleşmişti. Buna karşılık Türkiye 1990-91 Krizi sırasında Irak'ın toprak bütünlüğünü bozmaya dönük girişimlere oldukça temkinli yaklaşmıştır. Türkiye'nin Krize ve sonrasına yaklaşımı bölgede ve Irak'ta kendi aleyhine bir durumun oluşmasına engel olmaya yönelik olmuştur. Ayrıca, Türkiye bağımsızlığını tehdit edecek bir denge değişikliğine veya ülke bütünlüğüne tehdit oluşturacak bir durumun ortaya çıkmasına karşı bir politik tavır ortaya koymuş ve bu çerçevede BM ile işbirliği yapmaktan kaçınmamıştır.[33] Türkiye, bu anlamda Irak'ın tamamen tahrip edilerek bölgedeki dengelerin altüst edilmesine yol açılmasına da karşı çıkmıştır. Türkiye aynı zamanda Kriz sonrasında kendi kaderlerine terk edilmelerinden dolayı Saddam tarafından yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kürt halkına topraklarını açarken, BM tarafından güvenli bölge oluşturulmasını öngören 688 sa-

32) Bkz. William N. ve Erwin F. Lesser III. 'Forward Presence in Turkey: Case Study', *Parameters, US Army War College Quarterly*, Vol 22, No.3, Autumn 1992, ss.19-28; Obrad Kesic, 'American Turkish Relations at a Crossroads', *Mediterranean Quarterly*, Vol.6, No.1, Winter 1995, s.99.

33) Bu konuda değerlendirmeler için bkz. Duygu Bazoğlu Sezer, 'Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation', *Comparative Strategy*, Vol.14, No.2, April-June 1995, s.162; Hale, *Turkey, the Middle East...*, ss.684-85.

yılı kararın alınmasında da önemli rol oynamıştır. Türkiye uçuşa yasak bölge uygulaması çerçevesinde hareket etmeye özen göstererek, bir misilleme olasılığını doğuracak olan Irak topraklarının ve hava sahasının ihlaline yönelik girişimlerden kaçınmıştır.[34]

Irak'ın potansiyel bir tehdit unsuru olduğunu göstermesi, Körfez Savaşı sonrasında Batı için bölgede kuşatılması gereken bir başka devletin daha olduğunu göstermişti. Bu noktada ABD'nin ve Clinton yönetiminin bölgeye yönelik yeni politikası İran ve Irak'ın kuşatılmasını öngören çifte kuşatma politikasını (dual containtment) uygulamaya koymak olmuştur. Bu politika gereği, İran'ın yanı sıra Irak da BM aracılığıyla çeşitli (nükleer silahların denetlenmesi ve imhası, kuzeyde ve güneyde uçuşa yasak bölgeler oluşturulması ve ekonomik ambargoya devam edilmesi gibi) yöntemlerle denetim altında bulundurularak potansiyel bir tehdit gibi görülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede 33. Paralelin güneyi ve 36. Paralelin kuzeyinin Bağdat yönetiminin denetimi dışına çıkması ve bu bölgelerde oluşan otorite boşluklarının Şii ve Kürt grupları tarafından doldurulmak istenmesi, gerek Bağdat yönetimi ile bu gruplar arasındaki, gerekse bu gruplarla dış güçler arasındaki ilişkilerin oynak bir zemine oturmasına yol açmıştır.

ABD Kürt kartını Irak'ın yanı sıra Türkiye, İran ve belli ölçüde Suriye'ye karşı elinde bulundurmaktadır. Bu ülkelerin Amerikan politikasına aykırı hareket etmesi, başka bir deyişle oyunu ABD'nin kaybedeceği şekilde oynamaları halinde bu kartı masaya sürebileceğini bir takım davranışlarıyla ima etmektedir.

Irak'taki Şii muhalefetin etkinlik kazanması bölgedeki dengeleri bir anda İran lehine çevirebileceği için ABD bu kartı Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn gibi ülkelere karşı ciddi bir koz olarak elinde tutmaktadır. Ayrıca İran ve Irak'ın halen bir tehdit olma özelliğini koruması veya öyle görülmesi bu ülkelerin ABD ile ilişkilerinde ve ABD'nin bölgesel politikalarında sorun çıkarmamaları için gerekli bulunmaktadır. Ancak Arap ülkeleri bir taraftan İran ile ilişkilerini geliştirerek, diğer taraftan Irak'ta Saddam'ın işbaşından uzaklaştırılarak bölge açısından tehdit oluşturmayacak bir yönetimin işbaşına gelmesini isteyerek içine düştükleri kısır döngüden kurtulmak istemektedirler.

Öte yandan, İran'ı gerek bölgeye gerekse İsrail'e karşı büyük bir tehlike olarak gören ABD bu ülkeyi de Irak gibi yalnız bırakmak için büyük çaba harcamakta ve bunun için adına çifte kuşatma politikası denen bir politika uygulamaktadır. Ancak, 1995 ve 1996'daki ambargo kararına rağmen bu ülkenin ekonomisinin ciddi bir krize girmemiş olması ABD'nin bu politikasının henüz sonuç vermediği anlamına gelmektedir.

34) Ayrıntılı bilgi için Bkz. Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*, ss.259-62; 'Turkey's Middleast Arms Ties', *The Middle East*, No.275, February 1998, s.5.

Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler 1949 Martındaki tanımayla birlikte başlamış ve bu gelişmeyle Türkiye İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olarak tarihe geçmiştir. Türkiye bu politikası dolayısıyla Arap Ortadoğusunda ciddi anlamda eleştirilmiştir. Bu ilişkilerde bazı iniş çıkışlar yaşanmıştır. Bilindiği gibi, 1956 Süveyş Krizi esnasında İsrail'in İngiltere ve Fransa ile birlikte Mısır topraklarını işgal etmesi üzerine Türkiye diplomatik temsilciliğini maslahatgüzar seviyesine çekmiş, 1980'de İsrail'in Kudüs'ü ilhak etmesi üzerine ise ilişkiler 2. katip düzeyine indirilmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen İsrail ile Türkiye arasında ciddi bir sorun yaşanmamış ve ilişkiler hep olumlu bir seyir izlemiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler 1987'de önce elçilik düzeyine, Körfez Krizi ertesinde ise (1991'de) büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır.

Türkiye İsrail ile ilişkilerini dengeli bir şekilde götürmeye büyük önem verdiği için İsrail aleyhine olduğu düşünülen politikaların gerekçeleri konusunda İsrail hükümetini ikna etme çabası içinde olmuştur. Türkiye'nin bu tür bir hassasiyete sahip olması şüphesiz büyük bir Müslüman ülke olmasından, Batı ile oldukça geçmişi olan bir ilişki içerisinde olmasından ve bölgeyi yaklaşık 400 yüzyıl yönetmiş olmasından kaynaklanmaktaydı. Türkiye ne tam olarak Batı'dan ve Batı ile ilişkilerinden ne de kendini Ortadoğu'ya sıkı sıkıya bağlayan tarihsel ve kültürel bağlardan koparabilmiştir. Türkiye'nin güvenlik kaygıları ötesinde Batı ile ilişkilerini geliştirme arzusuna Soğuk Savaş boyunca Sovyetlerden algıladığı tehditler de yeni bir boyut katmıştır. Türkiye, yalnız Sovyetler'den değil Ortadoğu'da bu ülkenin taşoranı konumunda olan Suriye ve Mısır gibi ülkelerin politikalarından da ciddi anlamda rahatsızlık duymuş ve bu ülkelerdeki gelişmeleri güvenliği için bir tehlike olarak değerlendirmiştir.

Türkiye ile İsrail arasında özellikle Soğuk Savaş boyunca aynı ortak cephede yer almaktan kaynaklanan bir birliktelik söz konusu olmuştur. Ayrıca Türkiye'de özellikte entelektüel çevrelerde İsrail'e karşı olumlu bir yaklaşım söz konusudur. Ortadoğu'nun Müslüman toplumları arasında İsrail'e hiç sorun çıkarmayan tek ülkenin Türkiye olması İsrail kamuoyunda da Türkiye'ye karşı olumlu bir havanın hakim olmasına yol açmaktadır. Ancak Türkiye'de İsrail'e karşı ve İsrail'de Türkiye'ye karşı halkın bir takım karışık duygular taşıdığını göz ardı etmemek gerekir. Türkler için İsrail'in Müslümanlar için kutsal olan Kudüs'ü elinde tutmaya devam etmesi, İsrail için ise Türkiye'nin Ortadoğu'nun en güçlü Müslüman ülkesi olması bu tür karışık duygulara yol açan unsurlardır. Türkiye, bölgedeki sorunlara mümkün olduğunca karışmak istememekte ve özenle taraf olmaktan kaçınmaktadır. Ancak Türk hükümetleri kendi kamuoyunda belli konulardaki hassasiyetleri de dikkate alarak hareket etmektedir. Sorunun bu hassasiyetleri de tatmin edecek şekilde fakat taraflar arasında barışçıl yöntemlerle çözülmesi için zaman zaman yardımcı olmaya da çalışmaktadır. Özellikle Filistin konusunda Arap ulkelerinin de tam bir ortak politika geliştirememiş olması, Türkiye'nin bu tür sorunlarda daha fazla rol almasını engellemektedir.

Doğu-Batı çatışmasının sona ermesi ve Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi ipoteğinin kalkması Türkiye'nin dış politikadaki hareket alanını genişletmiştir. Türkiye, Batı ve ABD ile ilişkilerinde temel belirleyici unsurlardan biri olan güvenlik kaygısı Sovyet etkisi altındaki Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde de mesafeli olmasına yol açmıştır. 1990 Körfez Krizi sonrasında Madrid süreciyle başlayan Ortadoğu barış süreci Türkiye'nin İsrail ile Arap ülkeleri arasında sürekli ikilem içerisinde kalmasını da ortadan kaldıracağı için büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır.[35] Bu gelişme bir anlamda Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinde yeni bir evrenin başlamasına yol açmıştır. Türkiye artık İsrail ile ilişkilerini diğer Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini tehlikeye atmadan geliştirebileceğini düşünmekteydi. Ayrıca Soğuk Savaş sona ermiş olmakla beraber Türkiye'nin güvenlik sorunları tamamen ortadan kalkmadığı için ABD'nin desteğinin ancak İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesiyle sağlanabileceği Türk politikacılar tarafından bilinmekteydi.

Nitekim, İsrail-FKÖ anlaşmasının ardından dışişleri bakanlarının karşılıklı ziyaretleri ile gelişme gösteren süreç, 1993'te İsrail Savunma bakanı David Ivry'nin Ankara'ya yaptığı geziyle başladı. Taraflar arasında askeri işbirliği olanaklarının araştırıldığı görüşmelere 1994 yılı için Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Başbakan Tansu Çiller'in İsrail'i ziyaretleri sırasında devam edildi. 1994'deki görüşmeler esnasında Güvenlik ve İstihbarat konularında işbirliği ve karşılıklı anlayış momerandumu imzalandı. Nitekim, 1994-95'teki temaslar sırasında iki ülke arasında siyasal, ekonomik, askeri, istihbarat, su ve diğer konularda kapsamlı bir işbirliği yapılması yönündeki niyetler ortaya konmuştur.

Bu hava içerisinde gelişen Türkiye-İsrail ilişkileri Cumhurbaşkanı Demirel'in 1996 Martındaki İsrail'i ziyareti ve İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman'ın Türkiye ziyaretleriyle devam etmiştir. Özellikle Demirel'in İsrail'i ziyareti sırasında imzalanan "askeri işbirliği" anlaşmasıyla bu ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Türk tarafının ısrarla anlaşmanın iki ülke arasında sadece "askeri alanda eğitim işbirliğini" öngördüğünü iddia etmesine karşılık, parlamento gündemine gelmeyen ve "yürütme anlaşması" niteliğinde olan bu anlaşmanın içeriği kamuoyuna tam olarak açıklanmamış olduğundan genel olarak Arap devletlerinin ama özellikle Suriye ve İran'ın tepkisine yol açmıştır. Bu devletler anlaşmanın ifade edilenden çok daha fazlasını içerdiğini ve bunun kendilerine yönelik bir savunma anlaşması niteliğinde olduğunu iddia etmişlerdir.

Anlaşmanın içeriğinin Nisan ayından itibaren basına sızması üzerine açıklama yapan Savunma Bakanı Oltan Sungurlu, anlaşma ile Türk hava sahasının ve askeri üslerinin İsrail askerlerinin kullanımına açılacağı yönündeki iddiaları reddederken, Orgeneral Çevik Bir, anlaşmanın istihbarat işbirliğini öngördüğünü ve bu çerçevede Türkiye ve İsrail Silahlı Kuvvetleri ve İsrail güvenlik güçlerinin ortaklaşa

35) Bu konudaki benzer değerlendirmeler için bkz. Graham Fuller, 'Türkiye'nin Yeni Doğu Politikası', Ian Lesser ve Graham Fuller, *Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, çev: Yaşar Bülbül, İstanbul: Alfa, 2000, ss.66-76.

Türkiye üzerinden İran ve Suriye'deki gelişmeler hakkında bilgi toplayacağını ifade etmiştir. Diğer resmi açıklamalarda ise, istihbarat işbirliğine ek olarak İsrail Silahlı Kuvvetlerinin İran, Irak ve Suriye sınırındaki Türk askerlerine eğitim vereceği belirtilmiştir. Tel Aviv'de yayınlanan Ha'artez gazetesinde ise, Türkiye ile İsrail arasında yapılan bu işbirliği anlaşması ile iki ülkenin hava kuvvetlerinin diğerinin hava sahasını kullanarak yılda sekiz defa ortak hava uçuşları ve tatbikatlar yapacağı açıklanmıştır. Gazetede ayrıca, Türkiye ve İsrail'in ortak araştırma ve strateji değerlendirmeleri yapacaklarına yer verilmiştir. Gazetenin iddiasına göre, bir sonraki aşamada Ürdün de anlaşmaya dahil edilecekti. Bu gerçekleşmedi. İddiaya göre, bunların dışında iki ülkenin deniz kuvvetlerinin de ortak tatbikat yapmasını öngören ayrı bir anlaşma imzalanmıştı. Gene bu çerçevede İsrail ile Türkiye arasında Türk hava kuvvetlerine dahil F-4 Fantom uçaklarından 54'ünün İsrail tarafından yenilenmesini öngören ve 600 milyon dolara mal olacak bir anlaşma daha imzalanmıştı.[36]

Fakat Türkiye'nin açıklamalarının Suriye ve İran üzerinde etkili olduğu söylenemez. Bir Suriye gazetesi olan "Tişrin"de, Türkiye ile İsrail arasında yapılan anlaşmanın İsrail hava kuvvetlerine Türk hava sahasını kullanma imkanı vermesinin Suriye'nin güvenliğini tehdit ettiği ve Türkiye-Suriye ilişkilerini tehlikeye soktuğu belirtilmekteydi. Gazetede "Türkiye'nin bunu örtbas etmeye veya başka şekilde göstermeye çalışması bu anlaşmanın Suriye'nin, Arapların ve tüm İslam ülkelerinin güvenliği için tehdit oluşturduğu gerçeğini değiştiremez" denilmekte ve bunun Türkiye'nin egemenliğine aykırı bir davranış olduğu ve Müslüman halkın duygularına karşı bir hakaret anlamı taşıdığı ifade edilmekteydi. Suriye ayrıca, yapılan anlaşmanın İslam Konferansı Örgütü'nün ilkelerine aykırı olduğuna işaret etmekte ve "İsrail işgal ettiği topraklardan çekilmediği sürece bu ülkeyle siyasal, askeri ve başka alanlarda işbirliğine gitmemeyi" öngören İKO kararı hatırlatılmaktaydı. Suriye açıklamasında ayrıca, kendisinin de Türkiye ile ciddi sorunları olan Yunanistan ile aynı türde bir anlaşma imzaladığı yönündeki bilgileri de reddetmekteydi. Suriye tarafından, bu stratejik işbirliği anlaşması ile Türkiye-İsrail-ABD ittifakının Akdeniz ve Kızıldeniz'de hegemonya kurmayı amaçladığı iddia edilmekteydi. Suriye su silahını da Araplara karşı kullanmaya çalıştığını söyleyerek Arap dünyasını Türkiye karşısında bir cephe oluşturmaya çağırmaktaydı.[37] Fakat 21-23 Haziran 1996 tarihleri arasında Kahire'de yapılan Arap Birliği zirvesinde Türkiye'ye karşı bir deklarasyon yayınlanması yönündeki Suriye'nin çabası başarılı olamamıştır.

Anlaşmaya yönelik Irak'ın tepkisi de hemen hemen aynı yönde olmuştur. Irak'ta çıkan "El Watan el Arabi" gazetesinde yukarıdaki analize benzer bir değerlendirme yapılmakla birlikte, anlaşmanın kendisinden çok İran ve Suriye'ye yönelik olması Irak'ın beklemeyi tercih etmesine yol açmıştır. Diğer taraftan İran, söz

36) 'Arabs Slam new Israel -Turkey Accord', *The Middle East*, No.257, June 1996, s.12.
37) *Ibid.*, s.13.

konusu anlaşmanın Türk-İran ilişkilerine zarar verebileceğine dikkat çekmiştir. "Tahran Times" gazetesinde olay, "bir başka Siyonist saldırı" olarak değerlendirilmiş ve İran'ın güvenliğine yönelik bu eylem karşısında İranlı yetkililerin derhal harekete geçmesi istenmiştir. "Cumhuri-ye İslami" gazetesinde ise, Türkiye ile İsrail arasında yapılan anlaşma dolayısıyla İsrail ile İran'ın artık ortak sınırlara sahip olduğu ve bundan sonra İsrail uçaklarının İran sınırında keşif uçuşları yapabileceği belirtilerek Ankara'dan bir açıklama istenmesi üzerinde durulmaktaydı. Anlaşmaya Libya ve Mısır da çok sert tepki gösterdiler. Ancak Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa'nın Mayıs başındaki Ankara ziyareti esnasında daha önce "bölgesel güvenlik açısından çok tehlikeli" diyerek gösterdiği tepkisinde yumuşama gözlenmiş ve yapılan açıklamalardan tatmin olduğunu ifade etmiştir.[38]

Muhalefette iken sert tepki gösteren ve Türkiye topraklarında İsrail askeri varlığını gündeme getiren böyle bir anlaşmanın öncelikle parlamentoda görüşülmesi gerektiğini düşünen ve hatta iktidara geldiklerinde yırtıp atacaklarını ifade eden Refah Partisi ve lideri Erbakan'ın politikasının anlaşmanın uygulamasını ne yönde etkileyeceği endişe kaynağı olmuşsa da Refah Partisi ittifakın iktidarda kaldığı 1996 Temmuzundan 1997 Haziranına kadar geçen bir yıllık sürede iki ülke arasındaki ilişkilerde bir gerileme söz konusu olmadığı gibi yeni anlaşmalarla ilişkiler gelişme kaydetmiştir. Başbakan Erbakan'ın geçmişten beri İsrail'e yönelik politik değerlendirmeleri bilinmekteydi. İsrail'i baş düşman olarak değerlendirmekte, İsrail'i Nil'den Fırat'a kadar olan bölgede büyük bir İsrail devleti kurmaya çalıştığını iddia etmekte ve Türkiye'nin ekonomik sorunlarında Siyonist parmağı olduğunu düşünmekte ve İsrail'i Arap ve İslam dünyasının kalbine yerleşmiş bir kanser mikrobu olarak görmekteydi. Erbakan'ın başbakan olmasıyla beraber o güne kadar İsrail ile kurulan ilişkilerin ve yapılan anlaşmaların bozulacağı düşünülmekteydi. Ancak Erbakan, daha önce söylediklerinin hiç birini gerçekleştiremedi. Aslında Erbakan'ın söylediklerinin ve halka vaat ettiklerinin gerçekleştirilmesinin ne devlet yapılanmasında ne de halk genelinde rasyonel bir temeli yoktu. Bu nedenle Erbakan'a rağmen politikaların değişmeden devam etmesi pek çok kişi için sürpriz olmadı. Ayrıca Türkiye'de askerlerin siyasal yapıya (laik parlamenter cumhuriyet) ilişkin hassasiyetleri bilinen bir gerçektir. MGK, her ne kadar tavsiye kararı alan bir mekanizma olmasına rağmen hükümetin alacağı kararların belirlendiği bir mekanizma niteliğindedir. Erbakan'ın özellikle Türkiye'nin iç politika uygulamalarının yanı sıra bölgenin en istikrarsız ve Türkiye ile temel konularda çelişkileri olan Libya, Suriye ve İran üzerinden hareketle bir Ortadoğu politikası izlemeye çalışması ise 18 Haziran 1997'deki istifa sürecini hızlandıran gelişmeler oldu.

2 Şubat 1997'de Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen "Kudüs Günü" adıyla düzenlenen gecede İsrail aleyhine konuşmaların yapılması toplantıda İran Büyükelçisinin de bulunması ve İslami Cihadın önde gelen liderlerinin posterlerinin asılması olayının ertesinde tankların Sincan sokaklarında boy göstermesi Türk-İs-

38) *Ibid.*, ss.13-14.

rail ilişkilerinin daha da gelişeceğinin ciddi bir göstergesiydi. Aslında dünyanın pek çok yerinde olağan karşılanabilecek bir organizasyondu. Çünkü İsrail karşıtı gösteriler hemen her gün bir çok ülkede söz konusu olan bir şeydi ve hatta bazı ülkeler bu tür gösterilere İsrail ile iyi ilişkiler sürdürmelerine rağmen göz yummakta ya da desteklemekteydi. Örneğin Ortadoğu ülkelerinden İsrail ile barış yapmış olan Mısır ve Ürdün'de bu tür gösterilere hükümetler göz yumar ya da destekler. Hatta ABD'de bile bu tür organizasyonlar lüks otellerde ve diğer kapalı mekanlarda her zaman yapılmaktadır. Ancak Türkiye'de çok farklı bir gelişme yaşandı ve bu olayın arkasından anti-Siyonist içerikli konuşmalarından dolayı İran büyükelçisinin ülkeden ayrılması istenirken İran da aynı şekilde karşılık vererek Türk büyükelçisinin çekilmesini istemekteydi. Ayrıca Sincan Belediye Başkanı görevden uzaklaştırılarak 12 yıl hapse mahkum edilirken, MGK'nın 28 Şubat kararları ertesinde Türkiye'de Refah-Yol hükümeti istifa ederken ve Türk-İran ilişkilerinde bunlar yaşanırken Türk-İsrail ilişkileri gelişmeye devam etmekteydi. Aslında tüm bu gelişmeler İsraillileri bile şaşırtmıştı. Çünkü bunlar Ortadoğu'da ve Müslüman bir ülkede yaşanmaktaydı. Türkiye böylece ABD ile ilişkilerini daha kuvvetli bir zemine oturtmaya çalışırken, İsrail de Filistin barışına yönelik politikaları nedeniyle içine düştüğü yalnızlıktan kurtulma olanağına kavuşmaktaydı.[39]

1997 Şubatında Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın İsrail ziyareti o güne kadar askeri anlamda en üst düzey ziyaretti. Taraflar arasında yüz yüze görüşmelerin arttırılması konusunda görüş birliğine varmışlardı. İsrail Dışişleri Bakanı David Levy'nin 8-9 Nisan'daki Ankara ziyaretinin arkasından 1997 Mayısında Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın ve Genel Kurmay Başkan Yardımcısı Çevik Bir'in İsrail ziyareti ve 1997 Ekiminde İsrail Genel Kurmay Başkanı General Amnon Lipkin-Shahak'ın Türkiye ziyareti ile üst düzey temaslar hızlandı ve bu temasların sonucunda askeri alanda yeni işbirliği anlaşmaları imzalandı. Özellikle 1996 Martında imzalanan ve 1997 Mayısında yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşması iki ülke arasındaki ticareti silah ticaretinin dışındaki alanlarda 1 milyar doların üzerine çıkarmayı amaçlamaktaydı. Türkiye bu anlaşmayla İsrail'den ileri teknoloji ürünleri almayı düşünürken İsrail'e ağır sanayi mamulleri satmayı hedeflemekteydi.

Bu görüşmeler esnasında, Türk uçaklarının ve diğer bazı silahların modernizasyonu, İsrail'den silah teknolojisi alınması, Türk pilotlarının İsrail'de eğitilmesi, istihbarat paylaşımı, ortak deniz tatbikatları düzenlenmesi, İsrail'e su sağlanması ve ulaşım olanaklarının arttırılması konularında anlaşmalar yapılmıştı. Bu çerçevede 635 milyon dolara mal olacak bir proje çerçevesinde Türk Fantom F-4E uçaklarının modernizasyonunun İsrail tarafından yapılması konusunda anlaşan taraflar, M-16 tanklarının İsrail tarafından modernize edilmesi konularını da ele aldılar. Türkiye İsrail'den Popeye-1 ve Arrow füzelerinin teknolojisini satın alacaktı. Ayrı-

39) 'A New Axis: The Emerging Turkish-Israeli Entente', *The National Interest*, Winter 1997/98, *http://www.danielpipes.org/articles/1997winter.shtm*

ca Türkiye İsrail'in elinde bulunan Falcon erken uyarı uçaklarıyla da ilgilenmekteydi. Bunların dışında İsrail, Türkiye'ye 1000 adet Merkave III tankı (5 milyar doları bulmaktaydı) satmak istiyordu. Taraflar maliyeti 150 milyon doları bulan Popeye-II füzelerinin geliştirilmesi projesi üzerinde birlikte çalışma konusunda ve Delilah uzun menzilli füzelerinin ortaklaşa geliştirilmesi konusunda da görüş birliğine vardılar. Bunlardan ayrı, eğitim alanında yapılan anlaşmalara göre, F-16 pilotları ve diğer personele İsrail'de eğitim verilecek, buna karşılık İsrail hava kuvvetlerine bağlı uçaklar Türk semalarını kullanabilecekler. Bu durum İsrail'i İran, Irak ve Suriye karşısında avantajlı kılmaktaydı.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesi Washington tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve ABD'nin de katıldığı deniz tatbikatı 1998 Ocağında gerçekleştirilmiştir. Nitekim iki ülke arasında yapılan bu anlaşmalar ortak hava ve deniz tatbikatları düzenlenmesini, ülkelerin liman kolaylıklarından karşılıklı olarak yararlanmalarını, ayrıca İsrail uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasını ve gerekli olduğu takdirde bundan yararlanarak İran'a operasyon düzenlemesi olanağını sağlıyordu. Bu çerçevede İsrail uçakları 1996 yılının ikinci yarısından itibaren Türk hava sahasında uçuşlara başlamıştır. Bu arada 1997 Aralığında 48 adet Türk F-5 uçağının bakım ve tamiri yapılmak üzere İsrail'e yollanmıştır. Bu, 1997 Aralığında İsrail Savunma Bakanı Izak Mordechai'nin Türkiye ziyaretinin arkasından gerçekleşmiştir. İki ülke ayrıca ortak füze projesi üzerinde çalışma yapılması konusunda anlaşma yapmıştır. Bunun dışında iki ülke terörizm konusunda ortak hareket etmeyi ve karşılıklı deneyimlerini birbirlerine aktarmayı kararlaştırmıştı.[40]

Anlaşmanın yapılış yılları iki ülke açısından da bunu başka amaçlar için de kullanmayı amaçladıklarını ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecinin dışına çıkarılması, İsrail'in ise 1996 Mayısında işbaşına gelen Netanyahu hükümeti ile birlikte Ortadoğu barış sürecinin askıya alınması ve İsrail ile Suriye arasındaki görüşmelerin ise 1996 Nisanında durması iki ülkeyi yakınlaştıran önemli gelişmelerdi. Ayrıca İnsan hakları ve askeri yardımlar konusunda sıkıntı yaşayan Türkiye'nin Amerika'da Kongre üzerinde etkili olabilmek için Yahudi lobisinin desteğini alma kaygısı bu ilişkinin gelişmesinde bir başka etken olarak görülmektedir. Bunların dışında bu dönemde Türkiye'de dış politikada inisiyatifin büyük ölçüde askerlerin eline geçmiş olmasının güvenlik unsurunu öne alan bu tür yaklaşımların ağırlık kazanmasında büyük rol oynadığı ileri sürülmektedir.[41]

2001 Şubatında iktidara gelen Ariel Şaron ile bölgede barışın artık neredeyse gündemden kalktığı bir ortamda da Batı Avrupa ile ilişkileri bozulma tehlikesiyle karşı karşıya olan İsrail'in Türkiye ile ilişkileri, Hindistan ve Çin ile olduğu gibi gelişerek devam etmektedir. 2001 Nisanında gerçekleşen Dışişleri Bakanı Şimon Perez'in ziyareti sırasında ikili ilişkilerin yanı sıra bölgedeki güvenlik sorunları da ele

40) Alain Gresh, 'Türkish-Israeli-Syrian Relations and their Impact on the Middle East', *The Middle East Journal*, Vol.52, No.2, Spring 1998, s.189.
41) *Ibid.*, s.191.

alındı ve Türkiye bölgede şiddetin artmasından duyduğu endişeleri dile getirdi. Görüşmeler esnasında İsrail'in ve Amerika'daki İsrail lobisinin Türkiye'yi Ermeni sorunu konusunda desteklemesi için görüş alışverişinde bulundular. Taraflar görüşmeler sırasında su konusunu da ele aldılarsa da özellikle fiyat konusundaki sorunların çözülemediği anlaşılmaktaydı.[42]

Ağustos ayında gerçekleşecek Ariel Şaron'un Ankara ziyareti öncesinde 2001 Temmuzunda Savunma Bakanı Binyamin Ben-Eliezer'in ve 2000 Eylülünde gerçekleştirilmesi öngörüldüğü halde ertelenen General Kurmay Başkanı Orgeneral Shaul Mofaz'ın ziyareti aynı ay içinde ikinci ziyaretti. Bu ziyaretlerle "iki müttefik arasındaki stratejik bağların güçlendirilmesi" kararlaştırılmıştır. Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu ve Savunma Bakanı Selahattin Çakmakoğlu ile görüşen Mofaz, "ziyaretinin iki ülke silahlı kuvvetleri arasındaki ilişkileri geliştireceğini umduğunu" ifade etmiştir. Ayrıca görüşmelerde özellikle İran başta olmak üzere olası saldırıları dikkate alarak ortak bir "füze kalkanı projesi" üzerinde çalışılması kararlaştırılmıştır. Taraflar Popeye-2 füzesinin (havadan yere) birlikte geliştirilmesi için görüşmeleri sürdürmeyi kararlaştırdılar. İran'ın elindeki 2000 km menzilli Şihab-4 füzelerinin İsrail açısından önemli bir endişe kaynağı olması iki ülkenin füze teknolojilerini ortaklaşa geliştirmelerinde önemli rol oynamaktadır. Mofaz, temasları sırasında M-60 tanklarının modernizasyonu projesinin İsrail'e verilmesi için de görüşmelerde bulundu. Ayrıca taraflar "radikal İslami terör örgütlerinin" faaliyetleri konusunda istihbarat işbirliği yapmak için görüş birliğine vardılar. Nitekim İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Ağustos ayında gerçekleşen ziyareti sırasında İsrail'in elindeki Arrow-2 füzesavar füze sisteminin ortak üretimi konularında taraflar arasında anlaşma sağlandığı açıklandı.[43]

İki ülke arasındaki ilişkilerin bu denli gelişmesinin nedenleri arasında yukarıda ortaya konan stratejik beklentilerin yanı sıra tarihsel bir geri plan bulunmaktadır. İstanbul'un 1453'te alınmasının hemen arkasından Fatih Sultan Mehmet, Yahudileri Osmanlı topraklarına davet ederek onlara millet statüsü tanıdı. 1492'de ise İspanya'da Endülüs Emevi devletinin sona ermesinin ardından tüm Avrupa'da söz konusu olan Yahudi düşmanlığı çerçevesinde İspanya'dan kovulan Yahudilere Osmanlı İmparatorluğu topraklarını açtı. 1992'de bu olay 500. yıl dönümü adına Türkiye'de İsrail'de çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir.[44] 1996'da Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman, büyük annesinin ve büyük babasının Türkçe konuştuğundan ve babasının Osmanlı ordusunda doktorluk yaptığından söz et-

42) Thomas Patrick Carroll, 'Ankara's Strategic Alignment with Tel Aviv: Implications for Turkey and the Region', May 2001, http://www.meib.org/issues/0105.htm

43) 'Turkey, Israel discuss joint missile defense shield', July 2001, http://www.kokhavivpuplications.com/2001; 'What Strained relations?', 9 August 2001, *The Jerusalem Post*, http://www.kokhavivpuplications.com/2001

44) Yahudiler 1290'da Fransa'dan, 1392'de İngiltere'den, 1492'de İspanya'dan ve 1497'de Portekiz'den kovuldular. Bunların bir kısmı Doğu Avrupa ülkelerine göç ederken önemli bir kısmı da Osmanlı egemenliğindeki topraklara yerleşmişlerdir. Armaoğlu, *Filistin Meselesi*..., ss.11-12.

mekteydi Ayrıca yaklaşık 20,000 dolayında oldukları tahmin edilen Türkiye'deki Yahudilerin büyük bir kısmının İsrail'de akrabaları bulunmaktadır. Ayrıca İsrail'de Türkiye'den göç etmiş ve dolayısıyla Türkçe konuşan kalabalık bir Yahudi topluluğu yaşamaktadır.

İsrail Türkiye ile kurduğu ve geliştirmeyi düşündüğü stratejik işbirliği sayesinde İran, Irak ve Suriye'ye karşı güçlü ve güvenilir bir müttefike sahip olmak istemektedir. Geçmişte özellikle Sovyetler Birliği dağılmadan önce çok daha ciddi bir tehditle karşı karşıya olan Türkiye ise Suriye, Irak ve İran'la sorunları bulunmakla beraber bölgede Türkiye'nin askeri gücüne meydan okuyabilecek bir güç kalmadığı için kendini daha güvende görmektedir. Ermenistan her türlü olumsuz ve çatışmacı yaklaşımına ve Yunanistan'ın Ege ve Kıbrıs konularında uzlaşmaz tutumlarıyla Türkiye'nin AB üyeliğine engel olmaya çalışmasına rağmen askeri anlamda Türkiye'yi tehdit edebilecek durumda değiller. Gerçi İsrail için de doğrudan bir askeri tehdidin varlığından söz etme olanağı bulunmamaktadır. Çünkü komşu Arap ülkelerinden hiç biri İsrail'i askeri bir yenilgiye uğratacak kapasiteye sahip değildir. Bu anlamda İsrail'e yönelik tehditleri göreceli de olsa askeri bir tehdit olarak kabul etmek olanağı bulunsa bile Türkiye'ye yönelik tehditleri daha ziyade siyasal tehditler olarak görmek mümkündür. Ancak bu siyasal tehditler Türkiye'nin dış politikadaki hareket kabiliyetini sınırlamaktadır. Ermeni tasarılarının Avrupa parlamentolarından geçmesi ve Amerikan Kongresinde 2000 Ekiminde son anda engellenmesi Türkiye'nin bu tür sorunlarla ileride de uğraşacağını göstermektedir. Ermenilerin soykırım iddialarına destek veren kararların ve yasal düzenlemelerin bir aşama sonrasının tazminat ve arkasından Doğu Anadolu'dan bazı toprakların talep edilmesi olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda ABD ve Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye karşı aşırı baskılar söz konusu olabilir ve bu anlamda İsrail ile işbirliğinin bu konularda faydalı olacağı ileri sürülebilir. Fakat, ne Ermenistan'ın taleplerini Türkiye'ye zorla kabul ettirmenin ne de Kıbrıs'ta Türkiye'nin istemediği bir çözümü Türkiye'ye dayatmanın mümkün olmadığını bütün dünya bilmektedir.

Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye ile Suriye arasındaki sorunlar Fransa tarafından Suriye'ye bağımsızlık verilmesini öngören 1936'daki anlaşmayla başlamıştır. Türkiye ile Fransa arasında 1920 Ekimindeki Ankara İtilafnamesiyle İskenderun'un Fransa'nın manda sınırları içinde kalması kabul edilmekle beraber, özel idari bir statüye sahip olması ve burada yaşayan Türk unsurların kültürlerini geliştirmek için her türlü haktan yararlanması öngörülmüştü. 1936'da Suriye'ye bağımsızlık veren anlaşmaya göre, bunlardan söz edilmezken Fransa, İskenderun sancağı üzerindeki tüm egemenlik yetkilerini örtülü bir şekilde Suriye'ye devretmekteydi. Nitekim Türkiye'nin girişimleri sonucu İskenderun Sancağının 1938'de Hatay adıyla bağımsızlığını kazanması ve bir yıl sonra da (1939) Hatay Meclisi tarafından Türkiye ile birleşme kararı alması söz konusu olmuştur. Bu sorun, 1946'da Suriye'den Fransız askerlerinin çe-

kilmesiyle bağımsızlığını kazanan Suriye ile Türkiye arasında önemli bir sorun haline gelmiştir. Suriye tüm resmi haritalarında Hatay'ı kendi sınırları içinde göstermektedir. Bunu Hatay'dan Suriye sınırına geçildiği andan itibaren görme olanağı var. Ayrıca Ortadoğu'da Suriye'nin bu tezine destek veren bazı ülkelerde benzer haritaları görmek mümkündür.

Suriye'de 1920'den 1946'ya kadar devam eden Fransız mandasının ardından gelen 1963'e kadarki dönemde ülke politikasında Sünni politikacıların belirgin bir etkinliği bulunmaktaydı. Hatay sorununun iki ülke arasında ciddi bir sorun haline dönüşmesi 1943'te Suriye'de örgütlenme faaliyetlerine başlayan Baas'ın 1950'lili yılların ortalarından itibaren Suriye politikasında etkili olmaya başladığı yıllara rastlamaktadır. 1957'de Suriye'nin Sovyetler tarafından aşırı boyutlarda silahlandırılmasını kendi güvenliği için bir tehdit olarak değerlendiren Türkiye ile bu ülke arasında bir sıcak çatışma olasılığı yaşanmıştır. Özellikle 1963'deki darbeyle iktidarı ele geçiren Baas Partisi'nin bir iç darbe ile 1966'da alevi kökenli liderlerin denetimine geçmesi Türkiye-Suriye ilişkilerinde Hatay Sorununu daha ciddi bir şekilde gündeme taşınmasına yol açmıştır. Bu süreç 1970'de düzenlediği darbe sonucu General Salih Cedid ve Devlet Başkanı Nurettin Atassi'yi görevden uzaklaştırarak tüm kontrolü ele geçiren Hafız Esad ile birlikte yeni bir aşama kaydetmiştir.[45] Lazkiyeli olan Hafız Esad, Suriye'de Lazkiye'ye dayalı bir Alevi yönetim yapısı oluşturmaya çalışmıştır. Hatay'a duyulan özel ilginin Hafız Esad döneminde artmasında ise özellikle bu bölgede Alevi kökenli insanların yaşamakta oluşu önemli rol oynamıştır. Suriye'de ciddi anlamda bir Sünni-Alevi çatışması bu yönetim döneminde kendini göstermiştir. 1982'deki Hama olaylarında yaklaşık 30,000 Suriyeli Sünni hayatını kaybetmiş çok sayıda insan da kaybolmuştur. Suriye'de insanlar halen bu korkuyu içlerinde hisetmektedirler. Her Suriyeli tarihin kaydettiği ender olaylardan biri olan bu olay esnasında bir yakınını kaybetmiş olmanın etkisini halen yaşamaktadır. Bu nedenle Suriye'deki Sünnilerin Türkiye ile ilgili sorunlara yaklaşımlarının yönetimin yaklaşımıyla paralellik göstermediğini görmek mümkündür.

Öte yandan Suriye Hükümeti, Türkiye'yi istikrarsızlaştırmada bir araç olarak gördüğü PKK'yı yıllarca desteklemiş, PKK güçlerine Bekaa'da eğitim olanakları sağlarken lideri Abdullah Öcalan'ın da Şam'da barınmasına göz yummuştur. Suriye, 1984'ten bu yana Türkiye'nin mücadele ettiği bu terör örgütünü diğer alanlarda Türkiye ile bir pazarlık aracı olarak kullanmaya çalışmıştır.[46] Ancak bu konuda Suriye'nin yalnız olmadığı, İran'ın ve Körfez krizi öncesi Irak'ın aynı şekilde Türkiye karşıtı Kürt ayrılıkçı unsurlara ve PKK'ya yardım ettikleri bilinmektedir. Ayrıca Batı Avrupa ülkelerinden Almanya, Fransa, İngiltere ve oldukça dolaylı da olsa ABD, insan hakları gerekçeleriyle bu tür unsurlara destek vermişlerdir. Bu des-

45) 'Syria: The Next Generation', Prepared for the Orkand Corporation, 1989, http://www.danielpipes.org/articles/1989b.shtml; 'The Alawi Capture of Power in Syria', *Middle Eastern Studies*, Vol.25, 1989, http://www.danielpipes.org/articles/1989mes.shtml; 'Is Damascus Ready for Peace?', *Foreign Affairs*, Fall 1991, http://www.danielpipes.org/articles/1991fall.shtml

46) Bazoğlu Sezer, *Turkey's New Security*..., s.163.

tek bu örgütün ülkelerinde değişik adlarla örgütlenmesine, kamuoyu oluşturmasına ve mali destek sağlamasına olanak tanınması şeklinde gerçekleşmiştir. Bunların dışında Suriye, 1984'e kadar Türkiye'nin özellikle diplomatik temsilcilerine yönelik saldırılarda bulunan ve çok sayıda diplomatını öldüren Ermeni terör örgütü ASALA'ya da aynı desteği vermekte tereddüt göstermemiştir.[47] Suriye Hükümeti, Türkiye ile 1987 ve 1992'de PKK'ya ülkesindeki faaliyetlerine izin vermemeyi öngören protokoller imzalamış olmasına rağmen gereğini yerine getirmemiştir. 1993'ten itibaren Türkiye bu nedenle Suriye'ye karşı daha sert bir politika izlemeye başlamış, 1998 Kasımında ise Türkiye'nin Suriye'yi Öcalan'ı ülkesinden çıkarmakla savaş arasında bir seçim yapmak zorunda bırakması üzerine, Türkiye ile bir çatışmayı çıkarlarına aykırı gören Suriye birinci yolu tercih etmiştir. Bu gelişme sonrasında Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler yeni bir evreye girmiştir.[48]

Türkiye ile Suriye arasında diğer önemli bir sorun ise Fırat ve Dicle sularından kaynaklanan su sorunudur. 1987'deki protokol uyarınca Türkiye Suriye'ye saniyede ortalama 500 m3 su vermeye devam etmekle beraber, Suriye'nin Fırat suyuna yönelik tezleri oldukça radikal unsurlar taşımaktadır. Bu konuda Irak ve Suriye'nin aynı cephede yer aldıkları görülmekle beraber, 1990 Körfez Krizi ile yolları ayrılan Irak ile Suriye'nin bir ortak cephe oluşturmaları özellikle Irak'ın içinde bulunduğu durum itibariyle zorlaşmıştır. Körfez Krizi öncesinde 1990 Ocağında GAP projesi çerçevesinde Atatürk Barajı için su tutma girişimi Türkiye ile Suriye ve Irak'ı karşı karşıya getirmiştir. Söz konusu ilişkilerin gerginleşmesi üzerine diğer Arap ülkeleri tarafsızlıklarını koruyamayacaklarını belli etmişlerdir. Dicle'den Türkiye yeterince yararlanamadığı için tamamına yakını zaten Irak'a geçtiği ve bundan Suriye'nin yararlanma imkanı olmadığı için pazarlığı bu iki ülke Fırat üzerinde yoğunlaştırmaya çalışarak ortak egemenlik tezi çerçevesinde Fırat'ın suyunun paylaşılmasını istemektedirler. Ancak Türkiye bu konuda uluslararası teamül kuralları çerçevesinde egemenliğini bir başka ülkeyle paylaşmaya karşı çıkarak, komşu ülkelere hakkaniyet ve zarar vermeme ilkeleri çerçevesinde su tahsis etmeye devam edeceğini ifade etmektedir. Ayrıca Türkiye suyu bir siyasal silah olarak kullanmayacağı konusunda komşu ülkelere teminat vermek hassasiyetini göstermiştir.[49]

Türkiye-Suriye ilişkileri halklar düzeyinde, hükümetler düzeyinden farklı bir çizgide seyretmektedir. Suriye halkı Türklere karşı sanıldığından çok daha farklı bir duygu içinde bulunuyor. Özellikle Halep bölgesinde Türkmenler yaşamaktadır.

---

47) 'Syria: The Cuba of the Middle East?' *Commentary*, July 1986, http://www.danielpipes.org/articles/198607.shtml; 'Terrorism: The Syrian Connection', *The National Interest*, Spring 1989, http://www.danielpipes.org/articles/1989a.shtml

48) 'The Word of Hafiz al-Asad', *Commentary Magazine*, October 1999, http://www.danielpipes.org/articles/199910.shtml

49) Duygu Bazoğlu Sezer, 'Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation', *Comparative Strategy*, Vol.14, No.2, April-June 1995, s.164; Cristopher Savage, 'Middle East Water', *Asian Affairs*, Vol.22, Part.1, February 1991, s.6; Ziya Öniş, 'Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity', *Middle East Journal*, Vol.49, No.1, Winter 1995, s.61.

Ayrıca bir çok Suriyelinin Türkiye ile kan bağı bulunmaktadır. Yüzde 10 dolayında bir azınlığı temsil eden Suriye'deki Alevi (Nusayri) yönetiminin Türkiye'ye yönelik politikaları Suriye halkının büyük çoğunluğu tarafından desteklenmemektedir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze töreni dolayısıyla 2000 Haziranında Şam'a gitmesi Suriye halkı üzerinde ciddi olumlu etkiler bıraktığı gözlenmiştir. Bununla beraber, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerine kuşkuyla yaklaşan Suriye halkının özellikle entelektüel kesimi, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinden bir sonuç alamayacağını ileri sürerek Ortadoğu'ya daha fazla önem vermesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca bölge ülkelerinin Suriye'ye olan desteklerinin büyük ölçüde Esad yönetiminden duyulan korkudan ve onun bölgede en güçlü istihbarat örgütüne sahip olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla, özellikle Lübnan ve Ürdün politikasındaki etkisi etnik bir nedenden çok bu ülkelere karşı göreceli askeri üstünlüğe sahip olmasından ve İsrail'e karşı bir denge unsuru olarak görülmesinden ileri gelmektedir.

Hafız Esad'ın ölümü üzerine göreve getirilen Beşir Esad ile beraber Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler daha olumlu bir çizgi izlemeye başlamıştır. Taraflar çatışmaya yol açacak sorunları dile getirmek yerine işbirliğini geliştirmenin yollarını aramaktadır. Türkiye-İsrail ilişkilerinden rahatsız olan Suriye bunu ikili ilişkilere yansıtmama çabası içindedir. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler Suriye için olumsuz bir gelişme olarak değerlendirildiği gibi olası bir Suriye-İsrail ilişkisinin de Türkiye'ye olumsuz yansımaları olabileceği üzerinde durulmaktadır. Özellikle böyle bir durumda su sorunu konusunda Türkiye üzerinde daha fazla baskı uygulama şansını elde edebileceği olasılığı gündeme getirilmektedir. Ayrıca Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesini bazı bilim adamları Türkiye'nin geleneksel Ortadoğu politikasına aykırı bulmaktadır. Ortadoğu'nun belli başlı güçleriyle stratejik bir ilişki içine girmenin Türkiye'yi bölgesel sorunların içine çekme olasılığı taşıdığı için Türkiye bu tür bağlantılardan ve ortaklıklardan hep uzak durmaya çalışmıştı. Kaldı ki bu ilişkinin bir takım yararları bulunmakla beraber bu tür olasılıkların yanı sıra Türkiye ile Suriye, Irak ve İran'ı karşı karşı getirmektedir. Özellikle İsrail'in bu ilişkiyi Suriye ve İran'a karşı kullanmak istemesi ve Türk hava sahasını, limanlarını ve belli üslerini kullanarak söz konusu ülkelerdeki gelişmeleri izleme olanağına kavuşmuş olması bu ülkelerin tepkisine yol açmakta ve Türkiye'nin bölgede izlemeye çalıştığı geleneksel denge politikasına zarar vermektedir.[50]

Sonuç

Türkiye bölge ülkeleriyle ilişkilerinde toptancı bir yaklaşım yerine bu ülkeler arasındaki güç dengesi ilişkilerini, ideolojik farklılıkları, tarihsel mücadeleleri, et-

50) Bu konudaki farklı değerlendirmeler için bkz. Alan Makovsky, Cengız Candar and Efraım Inbar, 'The Turkish-Israeli-Syrian Triangle', Special Policy Forum Report, Number 249, March 15, 2000, Http://Www.Washingtoninstitute.Org/Watch/Peacewatch/Peacewatch2000/249.Htm

nik rekabetleri dikkate almak durumundadır. Bölge dışarıdan bakıldığında homojen gibi gözükse de bu ülkeler arasında ciddi çıkar farklılıkları olduğu ve her devletin halkının birbirinden ciddi anlamda farklı özellikler gösterdiği görülür. Bu anlamda Suriye'nin Lübnan'da, Ürdün'de, Filistin'de ve Mısır'da farklı imajlara sahip olduğunu belirtmekte yarar var. Ayrıca Haşimi hanedanlığı ile Suud hanedanlığı arasındaki tarihsel mücadele görmezlikten gelinemez. Ürdün'ün bölgede ortadan kaldırılmak istenen adeta gereksiz bir ülke gibi görüldüğü dikkate alınmadığı takdirde bu ülkenin zaman zaman İsrail'le yakınlaşma çabalarını anlama olanağı bulunamaz. Filistin sorununda Arap ülkelerinin bir kısmı bağımsız bir devlet kurmasını isterken bunun niteliği ve zamanlaması konusunda çoğu zaman Arap devletlerinin anlaşamadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye açısından bölge çok önemli olmakla beraber, bölgedeki dengeleri dikkate almayan bir politika Türkiye'nin bölgesel politikalarında bir takım kuşkuların oluşmasına yol açmaktadır. Maalesef Türkiye'nin bölgesel sorunlarda aktif tutum alma politikası Osmanlıyı çağrıştıran bir politik heves içinde olduğu, Batı ile işbirliği yaptığında ise emperyalizmle işbirliği yapan bir ülke suçlamasıyla karşılaştığı gözlenmektedir. Bu tür nitelemelerin büyük çoğunluğunun yanlış propaganda ve eksik bilgilenmeyle oluşmuş önyargılardan kaynaklandığı ileri sürülebilir. Arap ülkelerinin kendileri de bir çok sorunda Batı Avrupa ülkeleri ve ABD ile yakın ilişkiler içinde olmalarına rağmen bu tür suçlamaların hedefi her zaman Türkiye olmaktadır.

Diğer taraftan, gerek Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin devrimden sonra bir türlü tam olarak normalleşmemiş olması, gerekse Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerde gerginliğin azalarak da olsa (potansiyel çatışma nedenleri ortadan kalkmadığı için) devam etmekte oluşu ve bu ülkelerle İsrail arasındaki ilişkilerin ise mevcut konumunu koruyor olması ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ABD'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne ilişkin politikasında tutarsız bir çizgi izlemesi ve Irak'a uygulanan ambargonun Türk ekonomisine ciddi boyutlarda zarar vermesine rağmen gelişerek devam etmesine yol açmaktadır.

Türkiye gibi laik parlamenter bir Müslüman devletin İsrail'in müttefiki olması ise İsrailliler üzerinde oldukça olumlu bir etki bırakmaktadır. Bütün sorunlarına rağmen İsrailliler Türkiye'yi güçlü askeri yapısıyla her zaman bölgedeki dengeleri değiştirecek bir ülke olarak görüyorlar. İsrailliler Türk ordusunu "bölgenin en güçlü ve en disiplinli ordusu" olarak tanımlıyorlar. Ayrıca Türkiye ile ilişkiler İsrailli-lere büyük güven duygusu vermektedir. Ancak İsraillilerde bu olumlu ilişkiden duyulan memnuniyete rağmen, bu ilişkinin hep böyle gitmeyebileceği endişesi de bulunmaktadır. İsrailliler askerlere güvenmekle beraber hükümetlerin politikalarının değişebileceğini ve başka bir hükümetin İsrail ile yapılan anlaşmaları sona erdirebileceğinden kaygı duymaktadırlar. İsrailliler bu anlamda karışık duygular içerisindeler. Türkiye'de yaşayan halkın çoğunluğunun Müslüman olması ve Türkiye'nin tarihsel ve dinsel nedenlerle bölgeyle ve özellikle İsrail'in egemen olmaya çalıştığı Kudüs'le ilgilenmesi bu tür karışık duyguların kaynağını oluşturmaktadır.

Ancak bu güne kadar İsrail ile ciddi bir çatışma içine girmemiş olması ve taraflar arasındaki sorunlara son derece temkinli yaklaşması İsrail için önemli unsurlardır. İsrail'deki liberaller özellikle Likud ve muhafazakar kanadın politikalarının Türkiye'nin bu politikasını aşırı zorladığına inanmaktadır. Oslo ile başlayan sürecin yeniden devam etmesi ve barış görüşmelerinin bir sonuca ulaşması Türk-İsrail ilişkilerini daha da geliştireceği beklenebilir. Ancak Ariel Şaron hükümetinin politikaları Türkiye'deki hükümetleri güç durumda bırakmaktadır. Ayrıca İsrail'in Kudüs'e tek başına egemen olmaya çalışarak bölgedeki barışı tamamen rafa kaldırması ikili ilişkileri tehlikeye düşürebilir. 1993-94 ile başlayan süreçle ortaya çıkan Türkiye-İsrail stratejik işbirliği bütün dengeleri İsrail lehine değiştirmişken İsrail'in bunları tehlikeye düşürecek girişimlerden ve eylemlerden kaçınacağı beklenmektedir.

TÜRKİYE, IRAK VE ABD: SOĞUK SAVAŞ SONRASI BASRA KÖRFEZİNDE YENİ PARAMETRELER

*Doç. Dr. Tayyar Arı**

Körfez Krizi ile heraber Türkiye'nin Ortadoğu politikasının 1980-88 döneminde başlayan hareketliliğin yeni bir aşama kaydederek Türk Dış Politikasında kendisini Türkiye-Irak-ABD denklemine taşıdığı gözlenmiştir. Türkiye'nin, 1990 sonrası dış politikasında Körfez Krizi ve sonrası gelişmeler bundan sonraki güvenlik politikalarını ciddi biçimde etkilemeye başlamıştır. Türkiye bu dönemde ABD'nin gerek Irak'a ve Saddam'a gerekse Kuzey Irak'taki Kürt gruplara karşı izlediği politikada kendine bir yer edinmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Irak'a uygulanan ambargodan mali bakımdan ciddi kayıplara uğrayan Türkiye, çekiç güç ve bu bağlamda ABD ile ilişkilerini somut kazanımlara dönüştürememiştir. Ayrıca Türkiye Kuzey Irak'ta 1991 sonrasında oluşturulmaya çalışılan Kürt yönetiminin devletleşme sürecini kendi güvenliği ve toprak bütünlüğü için bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Sonuçta, Türkiye'nin Körfez politikası, ABD ile olan stratejik ilişkileri ile ABD'nin Kürtlere ve Saddam'a yönelik politikaları arasında sıkışıp kalmıştır.

Çekiç Güç ve Keşif Güç

Güvenlik Konseyi tarafından 3 Nisan'da alınan 687 sayılı kararla Irak'la resmi ateşkes koşulları belirlenmişti. Irak'ın da kabul etmesiyle 6 Nisan'da yürürlüğe girmiş olan bu ateşkes koşullarına göre, Irak'ın menzili 150 kilometreyi geçen balistik füzeleri de dahil toplu imha silahları imha edilecek ve petrol satışından elde ettiği gelirlerin bir kısmına savaş tazminatı olarak el konacak, Irak ile Kuveyt arasındaki tampon bölgeye yerleştirilen BM barış gücü askerleri devriye görevi görecek

* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

ve Amerikan askerleri Irak'tan çekilecekti. Ancak bunlar arasına Kürt mültecilere yardım yapılmasına, yurtlarına geri dönmelerinin sağlanmasına veyahut Irak hükümetine karşı korunmalarına ilişkin hiç bir maddenin konulmamış olması Türkiye'yi harekete geçirdi.

Türkiye'nin de yoğun çabaları sonucu BM Güvenlik Konseyi, 5 Nisan'da toplanarak Bağdat yönetimini kınayan ve bölgedeki halka insani yardım yapılmasını öngören 688 sayılı kararı kabul etti.[1] Kararın alınmasında Türkiye'nin yoğun çabası söz konusu olmuştur. Cumhurbaşkanı Turgut Özal yoğun telefon diplomasisiyle Amerikan Başkanı George Bush'u harekete geçirmiş ve 5 Nisan sabahı Ankara'da Türk diplomatları ile Batı Avrupalı meslektaşları arasında yapılan toplantının sonunda 688 sayılı kararın taslağı tartışılarak son şekli verilmişti. Fransa tarafından derhal Güvenlik Konseyi'ne iletilen karar 10 olumlu, 3 olumsuz (Küba, Yemen ve Zimbabve) ve iki çekimser (Çin ve Hindistan) oyla kabul edilmiştir.[2]

Dolayısıyla Güvenlik Konseyi'nin 2982. oturumunda kabul edilen S/RES/688 (1991) sayılı bu kararla kurtarma ve yardım ile sınırlı Huzur Operasyonu'nun birinci aşaması devreye girmiş oluyordu. Bu karar aynı zamanda güvenli bölge (safe havens) oluşturulması (her ne kadar kararda böyle bir kavramdan söz edilmemiş olsa da) ve Çekiç Güç veya Huzur Operasyonu gibi uygulamaların temel dayanağını oluşturacaktır. Bush, aynı gün (5 Nisan'da) Amerikan kargo uçaklarının Türkiye sınırının hemen güneyinde toplanmış olan Kürtlere gıda ve barınma için malzeme attığını, ayrıca savaştan zarar görenlere ve Kürtlere yardım amacıyla 11 milyon dolar ayrıldığını açıklamıştır. Bush 10 Nisan'da yaptığı açıklamada ise, kurtarma ve yardım operasyonunun yapıldığı Kuzey Irak'tan askerlerini çekmesi ve 36. paralelin kuzeyine Irak helikopterlerinin girmemesi konusunda Irak hükümetini uyardıklarını ifade ediyordu. Ancak Bush böyle bir politikayı Kongre'nin yoğun baskısı üzerine benimsemişti. Bundan bir hafta önce Senato çoğunluk lideri George J. Michell ve Senato Silahlanma Servisi Komite Başkanı Sam Nunn'un da aralarında bulunduğu bir grup Senatör Bush'un Türkiye'ye doğru kaçmakta olan Kürtleri Saddam'a karşı koruma yönünde bir şeyler yapması gereği üzerinde durmuştu. Bush ise, o ana kadar yaptığı açıklamalarda isteselerdi Saddam'ı düşürebileceklerini ancak Irak'taki hükümeti devirme gibi bir amacın savaşın amaçları arasında yer almadığını söylerken, Irak hükümetinin ayaklanan gruplara karşı şiddet kullanması esnasında da politikalarının Irak'ın içişlerine karışmama doğrultusunda olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.[3]

1) *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1991.

2) Baskın Oran, 'Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti', *Avrasya Dosyası*, Cilt.3, Sayı.1, İlkbahar 1996, s.160. Özal'ın amacı bu insani yardımın sığınmacılara Türk sınırının dışında sağlanmasını amaçlıyordu. Özal aslında daha sonra gündeme gelen güvenli bölgeyi anlatmaya çalışmıştı fakat bu Bush'un 16 Nisan'da yaptığı ve 36. paralelin Kuzeyini Irak hava kuvvetlerinin girmesine yasak bölge ilan edildiğine ilişkin açıklamasına kadar netlik kazanmamış ve sadece tartışma düzeyinde kalmıştır.

3) *Congressional Quarterly Weekly Report*, Vol.49, No.15, April 13, 1991, s. 933.

Öte yandan, Senato 11 Nisan'da oylayarak kabul ettiği 99 sayılı kararla (S Res 99) yönetimden kurtarma ve insani yardım operasyonuna ağırlık vermesini istemiştir. Bush, Amerikan askerlerinin bir başka ülkedeki iç savaşta kullanılmasının söz konusu olmadığını söyleyerek bunların tamamen Irak'tan çekilmesinden yana olan tavrını ortaya koyuyordu. Bu arada Irak'la savaş konusunda Bush'a destek veren Temsilciler Meclisi üyesi Stephen Solarz (D-NY), Senatör Joseph I. Lieberman (D-Conn) ve Temsilciler Meclisi Dış İşleri Komitesi üyesi Lee Hamilton (D-Ind) gibi çok sayıda Kongre üyesi sonuçtan memnun olmadıklarını ve Amerika'nın Saddam'ı devirmek için gerekli çabayı göstermesi gerektiğini ifade etmişlerdir.[4]

Nisan ayının ortalarına doğru Amerikan politikasında bir başka değişiklik kendini göstermiş ve tekrar Irak'a Amerikan askeri gönderme konusundaki yönetimin kararı kesinlik kazanmaya başlamıştır. Bush, 16 Nisan'da, ABD, İngiliz ve Fransız askerlerinin Türkiye sınırına yakın bir bölgeye konuşlandırılarak Kürtlere yardım yapılacağını açıklamıştır. Çünkü Irak'ta yaşayan 4 milyon Kürdün yaklaşık yarısı Martın sonu ve Nisanın başında Türkiye ve İran'a doğru kaçmaya başlamış bir kısmı bu ülkelere sığınırken geri kalanı sınıra yakın dağlarda güç koşullarda beklemekteydi. İlk aşamada büyük çoğunluğunu ABD, İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu 16,000 asker iken sonradan Mayıs ayında on bir ülkenin katıldığı, sayısı 20,000'i bulan ve Kuzey Irak'ta sınırları belirginleşmiş bir bölgeye asker konuşlandırılması ABD'nin o güne kadar Irak'ın içişlerine müdahale etmeme politikasında bir değişiklik anlamına geliyordu. Gerçi Bush hasına yapılan başkanlık açıklamasında bunun Irak'ın içişlerine müdahale etmeme politikalarında bir değişiklik anlamına gelmediğini belirtmiştir.[5] Bu sırada Amerikan yönetimi Kürtlerin özellikle özerklik taleplerinin desteklenmesinin Körfez Savaşı sırasında en önemli iki ABD müttefiki olan Türkiye ve Suriye'yi rahatsız edeceğini düşünmekteydi. Hatta bu nedenle İngiltere Başbakanı John Major tarafından önerilen Kuzey Irak'ta BM aracılığıyla bir korunmuş (enclave) bölge oluşturulması düşüncesine sıcak bakmamıştır. Bunun yerine yukarıda belirtilen 5 Nisan'daki açıklamayı yaparak Amerikan kargo uçaklarının Türkiye'nin güney sınırı boyunca bekleyen Kürtlere gıda ve diğer ihtiyaçlarına yönelik yardım malzemeleri attığını ifade etmiş, 10 Nisan'da ise yönetim, yukarıda belirtilen ve 36. paralelin kuzeyini Irak helikopterlerinin uçuşuna yasak bölge (no-fly zone) ilan eden açıklamasını yapmıştır. Bush'un 16 Nisan'daki açıklamasıyla gündeme gelen ve Kuzey Irak'a müttefik askerleri konuşlandırılmasını ve bir güvenli bölge (safe havens) oluşturulmasını öngören politika, Irak hükümeti tarafından 18 Nisan'da yapılan açıklamayla içişlerine müdahale olduğu gerekçesiyle kınanmıştır.

Koalisyon devletleri Temmuz 1991'de askeri güçlerini Kuzey Irak'tan çekerken, Türkiye'de konuşlandırılacak ve daha sonra "Çekiç Güç" olarak adlandırılan

4) *Congressional Quarterly Weekly Report*, Vol.49, No.15, April 13, 1991, s.933.

5) Bush'un basın açıklamasının tam metni için bkz. *Congressional Quarterly Weekly Report*, Vol.49, No.16 20 April 1991, ss.1009-1011.

daha az sayıdaki bir acil tepki gücü ile Kürtleri Saddam'ın olası saldırılarına karşı korumak istediklerini açıkladılar. Bu çerçevede Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı ile oluşturulan Huzur Operasyonu'nun birinci aşaması sona ermiş ikinci aşaması daha sonra "Çekiç Güç", adı altında ve Kuzey Irak halkına karşı Bağdat Yönetimi'nin girişeceği bir saldırıyı caydırma ve gerektiğinde müdahale etmekle görevlendirilmiş oluyordu.[6] Nitekim Temmuz ayının sonuna doğru yerleştirilme işlemi biten Çekiç Gücün süresinin Türkiye tarafından 30 Eylüle kadar uzatıldığı bildirildi. Bundan sonra altı ve üç aylık sürelerle uzatılmaya devam etti.

Öte yandan, 1991 Eylülünde Amerika'da bulunan ve ABD dışişleri bakanı James Baker'la da görüşmek isteyen Celal Talabani'nin de içinde bulunduğu Irak "Kürt Cephesi" liderleri ABD'de umduklarını bulamadılar ve sadece Dışişleri Bakan Yardımcısı Vekili David Mack'la görüşebildiler.[7] Bu arada 30 Eylül 1991'de görev süresi sona eren Çekiç Gücün görev süresinin Türkiye tarafından tekrar uzatılması kesinlik kazanırken, Silopi'de bulunan Çok Uluslu Gücün kara unsurlarının çekilmesi bunun yerine İncirlik'teki hava gücünün F-111 ağır bombardıman uçaklarıyla takviye edilmesi kararlaştırıldı.[8]

Görev süresi 1996 Martında on birinci defa üç ay için uzatılmasının ardından 1996 Haziranında 453 milletvekilinin katıldığı ve 255 olumlu oya karşılık 197 olumsuz oyun kullanıldığı oylamada Temmuz sonuna kadar uzatılan[9] "Çekiç Güç" (Poised Hammer), Ortak Görev Gücü (Joint Task Force) ve Huzur Operasyonu-2 (Operation Provide Comfort: OPC II) gibi isimler alan bu gücün niteliği şöyleydi: 1748 asker ve 77 uçak İncirlikte hazır bekliyor. Bunun dışında Pirinçli ve Zaho'da da ikmal ve irtibat görevini yürüten aynı güce bağlı 56 çokuluslu asker yer alıyordu. İncirlikten havalanan uçaklar, Kuzey Irak'ta keşif uçuşlarını sürdürmekteydiler. Birliğin başında biri Türk diğeri Amerikalı aynı yetkiye sahip iki komutan bulunuyordu. Çekiç Güç'e asker veren ülkeler arasında Türkiye (78), Fransa (143), İngiltere (194), ABD (1389) vardı. Aynı ülkelerin İncirlik'te Çekiç Güç emrinde bulunan uçak sayıları ise şöyleydi: ABD: 32 savaş, 13 kargo ve destek uçağı, 9 helikopter. İngiltere: 8 savaş, 2 tanker uçağı. Fransa: 8 savaş, 1 tanker uçağı. Türkiye: 4 savaş uçağı. ABD'nin A-10, F-16 ve F-111, İngiltere'nin Jaguar, Fransızların Mirage, Türkiye'nin F-4'lerle katıldığı Çekiç Güç'teki uçaklar sık sık eğitim uçuşları yapmaktaydı.[10]

Türkiye'de kamuoyunda oluşan rahatsızlık dolayısıyla Çekiç Güç'ü tamamen

6) *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1991.
7) *Hürriyet*, 25 Eylül 1991.
8) *Hürriyet*, 25,26 Eylül 1991.
9) Kamuoyunda yol açtığı tartışmalarla Türk hükümetlerini de zor durumda bırakan Çekiç Güç, PKK'ya yardım ettiği yolundaki şüpheli davranışları dolayısıyla son zamanlarda üçer aylık sürelerle uzatılmaya başlamıştı. 1996 Haziranın uzun tartışmalardan sonra tekrar bir aylığına uzatılan Çekiç Güç tamamen kaldırılması veya Zaho'daki ikmal ve irtibat bürosunun Türkiye sınırları içine çekilerek Türk hükümetinin denetiminin artmasını sağlayacak bir düzenlemenin yapılması kararlaştırılmıştır.
10) *Milliyet*, 21 Ağustos 1992.

kaldıramayan Refahyol Hükümeti 1997 başında adını Keşif Gücü olarak değiştirerek görev süresini daha sonraki hükümetlerin de aynı yolu izleyeceği gibi altı aylığına uzatmıştır. Dolayısıyla 5 Nisan 1991'deki BM Güvenlik Konseyi'nin 2982 sayılı oturumunda alınan 688 sayılı [S/RES/688 (1991)] karar uyarınca oluşturulan ve ilk etabı 1991 Temmuzuna ikinci etabı ise 1996 Aralığına (24 Temmuz 1991-31 Aralık 1996) kadar devam eden Huzur Operasyonu-2 (OPC II) veya kamuoyunda bilinen adıyla "Çekiç Güç"ün görev süresi tamamlanmış olmakta ve bunun yerine 1 Ocak 1997'den itibaren Türk hükümetinin onayıyla onun yerini "Keşif Güç" (Operation Northern Watch: ONW) almaktaydı. ONW yine incirlikte üslenmekle beraber Kuzey Irak'taki Kürtlere yardım amacı taşımamakta fakat, Irak'ın BM kararlarına uyup uymadığını denetlemek amacıyla Türkiye'nin İncirlik hava üssünden kalkarak, BM'nin 678, 687 ve 688 sayılı kararları uyarınca Irak'a keşif uçuşları düzenlemektedir. Bu amaçla Türkiye, ABD ve İngiltere'nin katkılarıyla oluşan 45 uçak ve yaklaşık 1400 (1100'ünü Amerikalı hava, deniz ve kara kuvvetlerine mensup askerler oluşturmaktadır) dolayında askeri personelin oluşturduğu güç, aynı yetkiye sahip Türk Silahlı Kuvvetleri ve Amerikan Silahlı Kuvvetlerine mensup iki tuğgeneralin ortak komutasında bulunmaktadır. Gücün İncirlik dışında bir başka yerde ikmal ve bağlantı üssü bulunmamaktadır. Keşif Gücün görev süresi Aralık ve Haziran aylarında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından altışar ay uzatılmaktadır. Amerikan AWACS, F-15E ve F-16CJ tipi uçaklar Kuzey Irak'taki uçuşa yasak bölgede (no-fly zone) sık sık Irak radarlarına kitlenmekte ve dolayısıyla Kuzey Irak'ta bombalama olayları eksik olmamaktadır.

Öte yandan, 1991 Aralığında ABD eski adalet bakanlarından Ramsey Clark'ın açıklaması ortalığı biraz karıştırdı. Clark, ülkesinin ve müttefik koalisyon ülkelerinin savaş sırasında eylemlerini araştıran "İngiliz Soruşturma Komisyonu" adına yaptığı açıklamada, ABD'yi savaş sırasında "gerçek bir soykırım" işlemekle suçladı. Eski bakan açıklamasında, ABD yönetiminin "savaşı önceden tasarlayarak, görüşme yollarını tıkayarak, kitle iletişim araçlarını denetim altına alarak, BM'yi yönlendirerek, insanlığa, uluslararası hukuka ve BM Antlaşmasına karşı savaş suçu işlediğini" belirtti. Clark ayrıca, ABD'nin 1989 yılından beri Irak'ı savaşa sürüklemek için provokasyonlar düzenlediğini öne sürdü.[11]

Bu arada 1992 Mayısındaki parlamento seçimlerinin arkasından 1992 Temmuzu sonunda ABD'li yetkililerle görüşmeler yapmak üzere Washington'da bulunan Kürt liderlerden Celal Talabani ve Mesut Barzani'nin başı çektiği Irak muhalefeti, 29 Temmuz'da ABD dışişleri bakanı James Baker'la da bir araya geldi. Başkan Bush tarafından kabul edilmeyen Kürt liderlerin yine de Washington'da ilk kez ABD yönetimince üst düzeyde kabul görmesi dikkati çekmiştir.[12]

ABD politikasında Kürtlere ilişkin olarak bu belirgin değişikliğin sebebi bir çok insanın kafasını gerçekten meşgul etmekteydi. Amerikan hükümetinin Kürt politi-

11) *Milliyet*, 3 Aralık 1991.
12) *Milliyet*, 30 Temmuz 1992.

kasına şöyle bir bakıldığında Kürt liderlerle dolaylı bir takım görüşmeler yapılmış ve destek verildiği izlenimi verilmişse de doğrudan bir temas kurulmamış ve üst düzeyde kabul edilmemişlerdir. Örneğin, 1988 Nisanında Celal Talabani, ABD dışişleri bakanlığının Körfez İlişkileri direktörü Lawrence Pope tarafından kabul edilmiş, fakat bu görüşme bakanlığın bilgisi dışında gerçekleşmiştir. Hatta dışişleri bakanı, George Shultz, Irak dışişleri bakanı Tarık Aziz'in resmen dile getirdiği şikayeti dikkate alarak Irak'taki muhalif gruplarla her türlü görüşmeyi yasaklamıştı.[13]

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle beraber Amerika'nın Kürtlere yönelik politikasında da değişiklik olduğu düşünülebilir. Fakat Talabani'nin 1990 Ağustosunda Washington'u ziyareti sırasında görüşme talebi dışişleri bakanlığı tarafından yine geri çevrilmiştir. Washington, bölge ülkelerine yanlış bir mesaj vermekten çekinmişti. Ancak 1991 Martında meydana gelen olayların arkasından Kürt liderlerin Fransız, İngiliz hatta Türk liderler (Turgut Özal) tarafından kabul edilerek görüşülmesi ve içerde basın tarafından Bush yönetiminin Irak'taki muhalefeti desteklemede başarısız olduğu yönünde eleştirilmesi üzerine, Amerikan yönetiminde Kürt muhalif liderlerle görüşme yönünde bir eğilim söz konusu olmuş, fakat gayrı resmi yollarla bazı şartlar ileri sürülmüştür. Buna göre, Kürt delegasyonunun yerel halkı temsil ettiğinin ortaya konması, tüm dini ve bölgesel muhalefeti temsil ettiklerinin gösterilmesi ve son olarak komşu ülkelerin (özellikle Türkiye'nin) endişelerinin giderilmesi gerekmekteydi.[14]

Kuzey Irak'ta güvenli bölgenin oluşturulmasının arkasından ABD ve İngiltere'nin teşvikiyle Irak'taki tüm muhalif grupları bir araya getiren Irak Ulusal Kongresi'nin 27 Aralık 1991'de toplanması sağlanmıştır. Talabani ve diğer 16 muhalefet liderini bir araya getiren Şam'daki toplantıda Kürt ve Şii liderler bundan böyle birlikte hareket etme konusunda anlaşmaya varmışlar, fakat bu toplantı Washington'da beklenen yankıyı yapmamıştır. Zira Amerikan yönetimi sadece Türkiye'nin tepkisini dikkate almamakta aynı zamanda Şii muhalefet adına hareket eden Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi liderlerinden Bekir el-Hakim'in İran'a yakınlığı ve Batı karşıtlığı yüzünden bölgede İran'ın etkinliğinin artmasından da endişe duymaktaydı.[15]

ABD'nin ve bölge ülkelerinin tutumunu da dikkate alan Kürt liderler Mayıs 1992'deki seçim kampanyaları sırasında, pek de samimi olmamakla beraber, sürekli Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını dile getirdiler. Amerikan yönetimi ise Irak'taki seçimlere fazla heyecan duymadı ve alçak profil politikasını sürdürdü, hatta Kürt liderlere vize muafiyeti verilmesine yanaşmadı. Seçimden yaklaşık bir ay sonra Irak Ulusal Kongresi Viyana'da tekrar toplandı. Kongre'de, Washington'a gitmek üzere Barzani ve Talabani'nin de bulunduğu sekiz kişilik bir temsil

13) James M. Prince, 'A Kürdish State in Iraq', *Current History*, Vol.92, No.570, January 1993, s.20.
14) *Ibid.*
15) *Ibid.*

heyeti seçildi. Muhalefet liderleri, dışişleri bakanlığı tarafından resmen kabul edilmek için tam iki hafta Washington'da beklediler. Bu görüşmenin arkasında yatan nedenler konusundaki iyimser tahminlere göre, dışişleri bakanı Baker'ın, bu görüşmenin Irak'ın parçalanmasına destek verme şeklinde algılanmasının riskinin artık yüksek olmadığı kanısında olması ve yönetimin, özellikle seçim kampanyaları sırasında, Saddam aleyhtarı unsurları desteklemiyor görüntüsü vermekten kaçınmasıydı.[16]

Amerikan yönetimi Clinton'ın yeniden seçilmesinden sonra Irak'a yönelik politikasını netleştirmeye çalışıyordu. Bu çerçevede Irak'a belli sınırlamalarla da olsa petrol satımına izin verilmekle beraber ABD'nin amaçları, yaptırımların devam etmesinde kararlı olduklarını ifade eden dışişleri bakanı Albright tarafından açıklanırken, Irak'ta olası bir iktidar değişikliği konusunda müttefiklerle ve dostlarla işbirliğine hazır olduklarını ve yeni Irak'ın bağımsız, üniter, dış tehditlerden uzak ve bölgesi için tehdit oluşturmayan bir karaktere sahip olmasını arzuladıklarını ifade etmekteydi. Albright açıklamasında ayrıca, BM kararlarının arkasında olmaya devam edeceklerini, Irak'ın taahhütlerine bağlı kalması halinde bölge için tehdit oluşturmasının söz konusu olmayacağını, izole edilmekten kurtulacağını, uluslararası topluma tekrar entegrasyonunun mümkün olabileceğini ve tüm ekonomik ve güvenlik konularının böyle bir ortamda işbirliği ve karşılıklı saygı kuralı çerçevesinde Irak hükümetiyle görüşülebileceğini belirtmekteydi. Ancak Albright, mevcut Bağdat yönetiminin pek çok konuda ikna edici bir tutum içinde olmadığı için Irak'a yönelik Amerikan politikasını değiştirecek herhangi bir olgunun şu an söz konusu olmadığını vurgulamaktaydı. Açıkçası, Amerikan yönetimi Saddam'la Irak halkını ayırarak Irak halkına bu yönetimden bir şekilde kurtulmalarının kendileri için yararlı olacağı mesajını vermeye çalışıyordu.[17] Rusya, ABD'nin bu yaklaşımına tepkisini Irak'a daha fazla yakınlaşarak gösterirken içerde Şiilerin sürgündeki lideri ve Irak Islam Devrimi Yüksek Konseyi başkanı Ayetullah Muhammed Bekir el-Hakim, yaptığı açıklamada ABD'nin Irak'taki muhalefete biri 1991'de diğeri 1995'te olmak üzere iki defa ihanet ettiğini belirterek ABD'ne Irak halkının güvenmediğini ifade etmekteydi.

Nitekim Amerikan yönetimi 1998 Eylülünde Iraklı muhaliflerden Barzani ve Talabani'yi Washington'da bir araya getirerek aralarındaki çatışma konularını çözümleyerek Kuzey Irak'taki otoriteyi birlikte kullanma ve Saddam'a karşı ortak hareket etme konusunda işbirliği yapmalarını sağlamaya çalışmış, fakat ABD'nin bu girişimi gerek Kuzey Irak'taki bu tür oluşumlarla ilgili gerekse Saddam'ın düşürülmesi sonrası ortaya çıkacak otoritenin kim tarafından nasıl doldurulacağı konusunda bir takım kuşkulara sahip olan Türk hükümetini endişelendirmiştir. ABD'nin Türkiye'yi dışlayarak bölgede Türkiye'nin pek onaylamadığı biçimde inisiyatif kullanması PKK sorununu bir an önce çözmesi gerektiğini düşünmesine yol

16) *Ibid.*, s.21.
17) 'The fickle hand of friendship', *The Middle East*, May 1997, s.13.

açmış ve arkasından Ekim başından itibaren iki ay süren bir Türkiye Suriye gerginliği Kasım ayında Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesiyle sona ermiştir. Diğer taraftan, ABD yönetiminin Saddam'ı düşürmeye yönelik çabalarını desteklemek amacıyla Irak Ulusal Kongresi'ne (INC) 97 milyon dolarlık askeri yardım yapılması talebi Kongre'nin her iki kanadında oylanarak 1998 Ekiminde kabul edilmiştir. Buna göre bu unsurların CIA ile işbirliği yapması öngörülmektedir.[18] Ancak Irak Ulusal Kongresi'nin çok parçalı görüntüsü ve kendi içindeki ideolojik ve amaç farklılaşmaları bunun pek gerçekleşebilir bir amaç olmadığını ortaya koymaya yeter. ABD yönetiminin amacı çok büyük bir olasılıkla böyle bir yöntemle Saddam'ı düşürmekten çok hem bunu çok arzulayan içerdeki ve dışarıdaki kamuoyunu yatıştırmak hem de Saddam'ı denetim altında tutmak için sopa göstermektir.

23 Kasım 1998'de Londra'da bir araya gelen ve KDP ve KYB'nin alt düzeyde temsilcilerle katıldığı toplantıda Irak'taki 30 muhalif grubun bir şemsiye örgütlenmesi gibi gözüken Irak Ulusal Kongresi, tüm muhalif grupları temsil ettiklerinin kabul edilerek Irak'ta iyi korunan bir bölgede Saddam'ı düşürmeye yönelik faaliyet göstermelerini sağlayacak bir ortamın kendileri için oluşturulmasını istemişlerdir.[19] Ancak daha önce CIA tarafından Erbil'de oluşturulmuş, fakat Saddam'ın bir operasyonuyla bu faaliyet fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Talabani ile yaşanan çatışma esnasında 1996'da Barzani'nin Saddam'dan yardım istemesi üzerine, ABD Kuzey Irak'ta kendisi ile işbirliği yapan grupları buradan götürmek zorunda kalmıştır. Öte yandan Irak Ulusal Kongre'sinin (INC) başkanı olan Ahmet Şalabi için bir KDP yetkilisinin "hiçbir şeyi temsil etmemektedir " demesi bu gruplar arasında koordinasyonun sağlanabilme ve ABD'nin Saddam'ı düşürme amacına bu yolla ulaşabilme şansının olmadığını çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aslında yabancılarla işbirliği yapılarak Saddam'ın düşürülmesi Irak'taki normal vatandaşın da pek onayladığı bir şey değil. İran tarafından desteklenen güneydeki Şiiler ise Saddam'ı düşürme planlarının dışında kalmak istemektedirler. Ayrıca Şiiler 1991'de Körfez Savaşının sona ermesinden hemen sonra başlayan Saddam'ın devrim muhafızlarının saldırılarına karşı ABD'nin kendilerini yalnız bırakmış olmasını unutmuş değiller.[20]

ABD'nin Kürt gruplarıyla yakınlaşması esas olarak, Amerikan yönetiminin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde "Kürt Kartı"ndan dikkatli, fakat sürekli bir şekilde yararlanacağı anlamına gelmektedir. Zira, Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devleti birtakım yararlar sağlasa da ABD bunu yaparak, Türkiye'ye, İran'a belli ölçüde Suriye'ye ve hatta Irak'a karşı sürekli kullanacağı bir kozu kaybetmek istememektedir Kaldı ki bunu yapması bölgedeki bazı önemli müttefikleriyle ilişkilerinde sorunlara yol açar. Ayrıca ABD ne kadar istese de bugün için bunun gerçekleşmesinin olanaksız olduğunun farkında. Bu gelişmeye daha ayrıntılı bakmakta yarar var.

18) 'Slippery Saddam', *The Economist*, 10 October 1998, s.44.
19) 'Saddam's sleep of the unjust', *The Economist*, 28 November 1998, s.51.
20) 'Saddam Wins on Points', *The Middle East*, January 1999, s.10.

Kürtlerin Kaderi mi?

Körfez Krizi ve sonrasında yaşanan olaylar aslında Irak Kürtleri için yeni bir olgu olmayıp daha önce birkaç kez yaşadıklarının bir tekrarı niteliğindeydi. Hatırlanacağı üzere Kürtler, 1960'ların sonlarında ABD ve onun bölgedeki müttefiki İran tarafından desteklenmeye başlanmış, bu destek Irak'ın 1972'de Sovyetlerle Dostluk ve İşbirliği Antlaşması yapması üzerine daha da artmış ancak 1975'te Cezayir Antlaşmasıyla İran Irak'tan istediğini alması üzerine Kürtlere verilen destek bir anda ortadan kalkmış ve Kürtler Saddam ile baş başa bırakılarak kaderlerine terk edilmiştir. Aynı şekilde Iran-İrak Savaşı esnasında Irak'a karşı İran'ın yanında yer almış olan Kürtler bu desteğin karşılığında hiç bir şey elde edemedikleri gibi 1988'de Halepçe Katliamını yaşamışlardır. Bu 180,000 kişiye karşı yapılan söz konusu bu kimyasal saldırıda yaklaşık 5,000 insan hayatını kaybetmiştir.[21]

Körfez Savaşı sonrasında da Kürtler savaşın bitmesiyle beraber otorite boşluğundan ve ABD'nin ve "müttefik ülkelerin" yardım edeceği olasılığından hareket ederek diğer etnik gruplarla beraber ayaklanmaya başlamışlar, ancak bu defa da oyuna getirilmişler ve yalnız bırakılmaları nedeniyle yeni bir katliamla yüz yüze kalmışlardır.

Nitekim, 1991'in Mart ayında yoğunluk kazanan Kürtlerin ayaklanması üzerine Irak kuvvetleri ile Kürtler arasında çatışmalar şiddetlenmiş Nisan ayının başında Irak hükümetinin saldırısından kaçan yaklaşık 2 milyonun üzerinde Kürt, Türkiye ve İran sınırına doğru akın etmiştir. Türkiye'nin 5 Nisan'da sınırını açmasıyla 500 bin Kürt halkın 250 bini sınırı geçerek Türkiye'ye sığınmıştır. Yaklaşık 250 bini de İran'a sığınmaya çalışırken, 1 milyonun çok üstünde olan Kürt topluluğu sınırda beklemekteydi. ABD'nin bu ayaklanma ve Saddam hükümetinin tavrı karşısında ilginç bir sessizlik içinde olması dikkatlerden kaçmamıştır.

Bu gelişmeler üzerine, 3 Nisan 1991'de alınan ve Irak'la nihai ateşkes koşullarını öngören 687 sayılı kararının arkasından 5 Nisan'da toplanan BM Güvenlik Konseyi, Bağdat yönetimini kınayan ve bölgedeki halka insani yardım yapılmasını öngören 688 sayılı kararı kabul etti.[22] 688 Sayılı karar büyük ölçüde Özal'ın girişimleriyle alınmış ve Kürtlerin yaşadığı bölgede bir güvenli bölge (safe haven) oluşturulması ve burada yaşayan insanları kurtarma, insani yardım ve evlerine tekrar dönmelerini sağlayacak koşulların oluşturulmasını öngörmekteydi. Haziran ayı içerisinde bir taraftan Irak'ın Süleymaniye ve Erbil kentlerinde hükümet kuvvetleri ile Kürtler arasında çarpışmaların olduğu ve çok sayıda insanın öldüğü (5 Haziran), diğer taraftan Cumhuriyet Muhafızlarının ülkenin güneyinde bulunan Şiilere karşı büyük bir saldırı başlattığı ve bölge halkını İran'a göçe zorladığı (8 Haziran) gelen haberler arasındaydı. Bu gelişmeler olurken aynı günlerde 9-14 Haziran

21) Carole O'Leary, 'Look to the Kurds in Iraq', http://www.washtimes.com/op-ed/20011002-3530884.htm.
22) *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1991.

tarihleri arasında Türkiye'de bulunan Irak Kürdistan Yurtsever Birliği (KYB) lideri Celal Talabani, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile de görüştü.[23]

Koalisyon devletleri, 688 sayılı kararla oluşturulan ve Kürtlere kurtarma ve yardımı öngören ve "Huzur Operasyonu" (Operation Provide Comfort: OPC) olarak bilinen operasyonla konuşlandırılan ve yaklaşık 20,000 askerden oluşan askeri güçlerini 1991 Temmuzunda Kuzey Irak'tan çekerken, Huzur Operasyonunun birinci bölümü tamamlanmış ve Türkiye'de konuşlandırılacak ve daha sonra "acil tepki gücü" veya "Çekiç Güç" olarak da adlandırılan Huzur Operasyonunun ikinci kısmı devreye girmiş oluyordu. Birinciden farklı olarak bununla sadece koruma ve kurtarma değil Kürtleri Saddam'ın olası saldırılarına karşı koruma da amaçlanıyordu. Bu çerçevede Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı ile oluşturulan uygulamanın bir uzantısı olan "Çekiç Güç", Kuzey Irak halkına karşı Bağdat yönetiminin girişeceği bir saldırıyı caydırma ve gerektiğinde müdahale etmekle görevlendirilmiş oluyordu.

Bu arada, Temmuz ayının hemen başında Irak yönetimine karşı mücadele eden çeşitli Kürt grupları Kürt Cephesini oluşturarak mücadelelerini ortak bir platformda sürdüreceklerini açıkladılar.[24] 1991'in Temmuz ayı içinde Irak'la ilgili iki konu uluslararası kamuoyunun gündeminde bulunuyordu. Bunlardan biri Irak'ın kuzeyinde bulunan güvenli bölgede yaşayan Kürtlerin güvenliğinin Türkiye'ye konuşlandırılacak Çekiç Güç ile sağlanıp sağlanamayacağı ve bunun niteliğinin ne olacağı, ikinci konu ise, Irak'ın nükleer tesislerini BM gözlemci heyetine açmak istememesinden dolayı yaşanan gerginlikti. Bu çerçevede sık sık yeni bir müdahale olasılığı üzerinde durulmaktaydı. Nitekim Temmuz ayının sonuna doğru yerleştirilme işlemi biten Çekiç Güç'ün süresinin Türkiye tarafından 30 Eylüle kadar uzatıldığı bildirildi.[25]

Kuzel Irak'ta "De Facto Kürt Devleti"

16 Aralık 1991'de, Celal Talabani'nin liderliğindeki Kürdistan Yurtsever Birliği ile Mesud Barzani'nin önderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi'nin de aralarında bulunduğu 8 Kürt grubunu bir araya getiren Irak Kürdistan Cephesi'nin toplantısında, grupların sahip oldukları halk desteği oranında temsil edilebileceği bir "Temsilciler Meclisi" seçimi yapılması yönünde görüş birliğine varılmıştı. Bu doğrultuda 17 Mayıs 1992'de yapılan seçimlere Kürdistan Demokratik Partisi (KDP), Kürdistan Yurtsever Birliği (KYB), Kürdistan Sosyalist Demokratik Partisi (KSDP), Kürdistan Sosyalist Parti (bu iki parti tek liste ile katıldılar), Irak Kürdistan İslam

23) *Cumhuriyet*, 6,10 Haziran 1991.
24) *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1991.
25) Bu arada 30 Eylül 1991'de görev süresi sona eren 'Çekiç Güç'ün görev süresinin Türkiye tarafından bir üç ay daha uzatılması kesinlik kazanırken, Silopi'de bulunan Çok Uluslu Gücün kara unsurlarının çekilmesi bunun yerine İncirlik'teki hava gücünün F-111 ağır bombardıman uçaklarıyla takviye edilmesi kararlaştırıldı. Hürriyet, 25,26 Eylül 1991.

Hareketi (IKİH), Kürdistan Demokrat Halk Partisi (KDHP), Kürdistan Komünist Partisi ile Hıristiyan Süryani Partisi katılmıştı. 105 sandalyeden 100'ünü Mesut Barzani (50) ve Celal Talabani'nin (50) aldığı seçimlerde hiç bir parti tek başına salt çoğunluğu sağlayamadı. Yapılan değerlendirmeler Kuzey Irak'ta yapılan seçimlerin bağımsız Kürt devletinin temellerini oluşturduğu doğrultusundaydı. Ortaya çıkan sonuca göre, parlamento başkanı KDP'den, başbakan ise KYB'den olacaktı.[26]

Kürdistan Sosyalist Partisi ve Kürdistan Sosyalist Demokratik Partisi seçimlerde yüzde 2.6 dolayında oy almışlar, fakat yüzde 7 barajını aşamadıkları için parlamentoda temsil edilememişlerdi. Bu iki parti Kürdistan Demokrat Halk Partisi ile birlikte seçimlerden bir süre sonra Mahmut Sami Abdurrahman ve Mahmut Osman liderliğinde yeni kurulan Kürdistan Birlik Partisi'nin çatısı altında toplandılar. Irak'ın bir İslami devlet olmasını savunan Kürdistan İslam Hareketi (Partisi) seçimlerde yüzde 5.1 dolayında oy almasına rağmen hiç sandalye kazanamamıştı. Kürdistan Komünist Partisi ise, 2.2 oranında bir oy almıştır. Hıristiyan Süryani Partisi'nin ne kadar oy aldığı ise, tartışma konusu olmuştur. Parlamenter çıkaracak kadar oy alamamasına rağmen, uluslararası baskılar sonucu bu partinin de parlamentoda beş sandalye ile temsil edilmesine karar verildi.[27]

Kürtler, parlamento seçimlerinin ardından 7 Temmuz'da bakanlar kurulunu da oluşturarak devletleşme sürecinde önemli bir adım atmışlardı. Yeni oluşturulan ve Celal Talabani'nin önderliğindeki Kürdistan Yurtsever Birliği üyesi Dr. Fuad Masum'un başbakan olduğu kabinede Talabani'nin Kürdistan Yurtsever Birliği ile Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi altışar bakanlıkla dengeyi sağlıyorlardı. Kürt liderlerin bağımsız bir Kürdistan kurulmayacağı konusunda güvence vermelerine karşın, Kuzey Irak'ta bağımsız bir parlamentonun arkasından yeni hükümetin oluşturulması bağımsızlığa yönelik yeni bir adım olarak yorumlanıyordu. Irak ve Suriye'nin de benzer tepkilerine yol açan bu gelişme karşısında Türkiye, yeni kurulan hükümeti tanımadığı gibi, bu oluşumu bölge barışı açısından da tehlikeli bulduğunu açıklamıştı.[28]

Aslında bu deneyim Kürtler için 1974'te çok kısa süren deneyimden sonra ellerine geçen ikinci fırsat sayılabilirdi. Bu defa çok sayıda faktör böyle bir seçimin yapılarak bir hükümet kurulmasını kolaylaştırmıştı. Başta Irak yönetiminin BM ve ABD tarafından kıskaca alınmış olmasından doğan bölgedeki otorite boşluğu ve Batı tarafından sağlanan koruyucu askeri şemsiye onlara böyle bir olanağı sağlamış bulunuyordu. O zaman bir yıldan az sürmüş ve İran ile Irak'ın 1975'te anlaşmasıyla Irak yönetimi bunlara yönelik özerk bölge vaadinden vazgeçmiş; elde edilenler de çok pahalı bir şekilde geri ödenmişti. Bu defakinin ne kadar süreceği ise büyük olasılıkla Irak yönetimi ile Batılı ülkelerin anlaşmasına bir o kadar da aralarındaki çatışmaların nasıl uzlaştırılacağına bağlı gözükmektedir. Irak yönetimini olduğu

26) *Milliyet*, 24 Mayıs 1992.
27) Prince, *A Kürdish State in Iraq*, ss.18-19.
28) *Milliyet*, 7 Temmuz 1992.

kadar bu gelişmeler, hareketin kendi ülkelerine de sıçramasından endişe duyan İran, Türkiye ve Suriye'yi de tedirgin etmişti.

Bu anlamda Irak'ta oluşturulan Kürt yönetiminin iki önemli handikapı bulunuyordu. Birisi seçim sonuçlarının iki büyük partiden hiçbirisine kesin bir üstünlük vermemesi ve dolayısıyla liderlik sorununu çözmemiş olması, ikincisi ise Irak'ın yanı sıra diğer bölge ülkelerinin bu oluşumdan rahatsızlık duymalarıydı. Bunlara Kürt yönetiminin ekonomik güçlüklerini, bunların sonucu komşu ülkelere olan bağımlılığını ve kendi içindeki bölünmüşlüğün kısa bir süre sonra iç çatışmaya yol açmasını da eklemek gerekir. Ayrıca bölgedeki otorite boşluğunu kullanarak Türkiye'de terörist faaliyetlerini sürdüren PKK ile İran'da benzer eylemlerde bulunan İran Kürdistan Demokratik Partisi'nin eylemlerinin de faturası bunlara çıkarılmaktadır. Bunların bu hareketlere yardım ettikleri iddiası bu çerçevede sık sık dile getirilen iddialar arasında yer almaktadır.

Kürt yönetimi her ne kadar amaçlarının Irak içinde bir federe devlet oluşturmak şeklinde açıklamışsa da, bu açıklama bölge devletleri tarafından tatmin edici bulunmamıştır. Çünkü 1988'den bu yana tam bağımsız devlet düşüncesinde ısrar eden Talabani'nin bu şekilde ortaya konan ve sadece otonomi anlamına gelen bir amaçla ne kadar uzlaştığı veya yetineceği ile ilgili olarak kafalarda soru işaretleri bulunmaktaydı. Kaldı ki, Talabani'nin Kürdistan Yurtsever Birliği (KYB) ile Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi (KDP), Irak'la federasyondan yana olduklarını açıklarken diğer partilerden özellikle Kürdistan Demokrat Halk Partisi, Kürdistan Sosyalist Partisi ve Kürdistan Sosyalist Demokratik Partisi bağımsız bir Kürt devletini savunmaktaydı.[29]

Bölge Ülkelerinin Tepkileri

Bilinen nedenlerden dolayı aralarında derin ayrılıklar bulunan Türkiye, İran ve Suriye bu oluşumun hemen arkasından Ankara'da üçlü bir toplantı düzenleyerek Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulmasına yönelik gelişmelere karşı duyarlılıklarını ortaya koymuşlardır. Bununla beraber bu devletler ortak bir Kürt politikası geliştirme konusunda da gerekli işbirliğini gerçekleştiremiyorlar. Örneğin Irak 1992, 1993 ve 1994'te yapılan ve Kuzey Irak'taki Kürtlere karşı uygulanacak politikayı görüşmeyi amaçlayan üçlü toplantıya katılmayı reddetmiştir. Diğer üç devlet bu toplantıları yapmışlarsa da bunların da üzerinde anlaştıkları tek nokta Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulmasına karşı olduklarıydı. Ancak burada Iran'ın, Türkiye'nin ve Suriye'nin Irak'ın toprak bütünlüğünden ne anladıkları ve bunun kimin tarafından bozulmasına karşı oldukları noktasında aralarında derin ayrılıklar var. Örneğin Irak'ın tamamında veya bir kısmında bir Şii devletinin kurulmasına İran'ın itirazı olacağı sanılmamaktadır. Böyle bir oluşum kısmen Suriye'nin bile işine gelebilir. Dolayısıyla ortak nokta daha çok bir Kürt devletinin oluşumunun engellenmesine yönelik bir işbirliğidir.

29) Prince, *A Kürdish State in Iraq*, ss.18-19.

Ancak geçmişten günümüze kadar Kuzey Irak'taki Kürtlere yönelik bu devletlerin politikalarına genel olarak bakıldığında rollerin zaman zaman değiştiği görülüyor. 1970 ve 1980'lerde Irak'a karşı Kürtlerin temel destekçisi İran iken Türkiye bu esnada Irak'ın yanında yer almıştır. Elbette işi bittiğinde yüzüstü bırakan devlet de İran olmuştur. 1990'lara gelindiğinde ise bu defa Türkiye, Kürtlerin en önemli destekçisi konumunda iken İran'ın Irak ile birlikte hareket ettiği dikkati çekiyor. Suriye ise her zaman Kürtleri gerek Irak'a gerekse Türkiye'ye karşı kullanarak bu ülkelerdeki istikrarı bozmayı amaçlamaktadır.

İran, 1993 Martında Irak-İran sınırından içeriye doğru operasyonlara başladı. İran'lı yetkililerin açıklamalarına göre, Eylüle kadar süren operasyonların amacı Kuzey Irak'ta üstlenen ve İran'da eylemler düzenleyen İran Kürdistan Demokratik Partisi'nin eylemlerine son vermesini sağlamaya yönelikti. Gerçi bu iddia gerek İran gerekse Irak'taki Kürt partileri tarafından reddedilmiştir. İran'lı yetkililer Barzani ve Talabani ile yapılan görüşmelerde İKDP'nin liderini yakalayarak kendilerine teslim etmelerini ve üyelerini de silahsızlandırmalarını istemiş ancak İran'ın bu isteği kabul edilmemiştir.[30] İKDP sınırın Irak tarafında üstlendiği sürece İran ile Kuzey Irak Kürtleri arasında sorunların gelecekte de devam edeceği tahmin edilebilir.

Irak Kürtlerinin Suriye ile ilişkileri de oldukça karmaşık görünüyor. Bir taraftan Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtsever Birliği'ni 1975'ten bu yana desteklerken, diğer taraftan Kürtlerin bağımsızlığa dönük hareketlerinden endişe duymakta ve onları mümkün olduğunca sınırından uzak tutmaya çalışmaktadır. Suriye ayrıca, Türkiye ve İran'da eylemlerde bulunan Kürt hareketlerinin liderlerinin ülkesini merkez olarak kullanmalarına izin verirken bir taraftan da 1992 sonundan bu yana Irak sınırını kapalı tutmuştu.[31]

Türkiye'ye gelince özellikle Turgut Özal bu konuda biraz daha farklı düşünmekte ve Irak'ta kurulacak bir Kürt Devleti'nin Türkiye'nin denetiminde olduğu sürece Türkiye açısından avantaj olarak değerlendirilebileceğini düşünmekteydi. Ancak Özal'ın dışındaki Türk politikacıları ve askeri bürokrasi bu tür gelişmeleri Türkiye'nin toprak bütünlüğü için bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Şüphesiz bu endişelerin kaynağında Türkiye'nin kalabalık bir Kürt nüfusa sahip olması büyük ölçüde dış desteğe sahip olmuş olan PKK terörünün kendisini ciddi biçimde uğraştırmış ve bu süreçte on binlerle ifade edilen insanını kaybetmiş olması bulunmaktadır. Ancak Türkiye'nin hem kendi topraklarındaki hem de Kuzey Irak'taki Kürt liderleriyle ilişkileri daha yoğundur. Türkiye denetimi dışında bir oluşuma izin vermeyeceğini açıkça her fırsatta ifade etmektedir. Türkiye bu konuda kesinlikle gayet açık oynamaktadır. Kuzey Irak'ta oluşturulacak ve Irak'ın toprak bütünlüğüne aykırı olmayan bir oluşuma karşı çıkmamakla beraber bu sürecin bağımsız bir

30) Ofra Bengio, 'The Challenge to the Territorial Integrity of Iraq', *Survival*, Vol.37, No.2, Summer 1995, s.83.
31) *Ibid.*, s.83.

devlet niteliği kazanması olasılığına sıcak bakmamaktadır. Türkiye zaman zaman Kuzey Irak'taki Kürt gruplarının liderleriyle görüşmeler yapmakta (bunların ilki 1991 Haziranında Turgut Özal tarafından gerçekleştirilmiştir) ve bunlara sağladığı diplomatik pasaportla bu liderlerin Türkiye üzerinden rahatlıkla dış dünya ile ilişki kurabilmelerine izin vermektedir. Türkiye'nin Kuzey Irak Kürtleri için taşıdığı asıl önemi gıda ve yiyecek alışverişi ile Batı'nın yardımının bu ülke üzerinden yapılmakta oluşundan kaynaklanıyor. Türkiye bu yönleriyle bu ülkeler için hayat yolu sayılmaktadır. Bunların dışında, Kuzey Irak'taki Kürtleri Irak hükümetinin yeni bir saldırısı karşısında korumayı amaçlayan "Çekiç Gücün" (1997 Ocağından itibaren adı Keşif Güç oldu) Türkiye topraklarında üstleniyor olması da Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran önemli bir özelliktir.

Ancak PKK'nın Kuzey Irak'ı üs olarak kullanarak Türkiye'de terör faaliyetlerini sürdürmesi ve Kuzey Irak'taki yönetimin bunu engelleyememesi veya engellemek istememesi Türkiye'nin Kuzey Irak Kürtleriyle ilişkilerini zaman zaman karmaşık hale getirmiştir. Türkiye, özellikle yaz aylarında PKK'nın Türkiye'deki hareketini engellemek ve Kuzey Irak'taki kamplarını ortadan kaldırmak amacıyla Irak ile arasındaki 1984 anlaşması uyarınca Irak içlerine doğru sıcak takip (hot pursuit) operasyonları düzenlemiştir. Bunlardan 1998 sonunda gerçekleştirilen operasyona 300,000 Türk askeri katıldı. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta PKK üslerine düzenlediği sıcak takip operasyonlarının Türkiye'ye yıllık maliyeti 8 milyar doları bulmuştur. PKK lideri Abdullah Öcalan 1999 Ocağında Türkiye'ye getirilmiş ve tutuklanmış olmasına rağmen bölgede terör eylemleri yer yer devam ettiğinden bu operasyonlar 1999 yılı boyunca da sürdürülmüştür.

Kürtlerin Kendi Aralarındaki Çatışmalar

Kendi aralarındaki bölünmüşlük ve gerçek bir liderden yoksun olmaları, Kürtlerin kaderinde en az diğer nedenler kadar önemli bir faktördür. Yukarıda sıralandığı gibi etrafındaki devletlerin hemen hepsinin bağımsız bir Kürt devletinin varlığına çıkarları gereği karşı olmaları yanında, Kuzey Irak Kürtleri ekonomik olarak da oldukça zor durumda bulunuyorlar. Örneğin Irak hükümetinin ambargosu bunları tamamen diğer komşu ülkelere bağımlı kılmaktadır. Buna bir de kendi aralarında bir türlü bitmek bilmeyen mücadele eklenince ortaya bölgesel ve bölge dışından ülkelerin müdahalesine açık ve onlar tarafından rahatlıkla manipule edilebilecek bir hareket çıkmaktadır.

Kuzey Irak'taki yönetimin üzerinden iki yıl bile geçmeden, 1992'de seçimle oluşturulan yapı karşı gruplar arasındaki çatışmalar dolayısıyla fiilen sona ermiştir. 1994 Haziranında Türkiye'nin devreye girmesi ve tarafları Silopi'de bir araya getirmesiyle çatışmalar hafiflediyse de durdurulamamıştır. Talabani'ye bağlı güçlerin 1994 Aralığında Erbil'i işgal etmesiyle çatışmalar tekrar başladı. Bir KDP yetkilisine göre, KYB "1995 başlarında başkent Erbil'i işgal etmiş, parlamento ve hükümetin saygınlığını ihlal ederek, bakanların, parlamenterlerin ve KDP'nin Erbil'de-

ki mensuplarının evlerini kundaklamış, karargahlarını işgal edip yıkmıştır. Bu icraatıyla meşru olan iki kurum ortadan kaldırılmıştır".[32] Temmuz ayı boyunca Ravandoz, Erbil ve Sindara'da süren çatışmalarda her iki taraftan da çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. ABD'nin girişimiyle 27 Temmuz 1995'te Lizbon'da taraflar arasında başlayan müzakerelerden bir sonuç alınamaması üzerine çatışmalar Ağustos ayında da devam etmiştir. Taraflar arasında 8-11 Ağustos 1995 tarihleri arasında süren müzakerelerde ateşkesin uygulanması, esirlerin serbest bırakılması ve görüşmelere devam edilmesi konusunda prensip anlaşmasına varılmışsa da sonuçta bu da uygulanamamıştır. Bu anlaşmadan memnun olmayan PKK 25-26 Ağustos 1995 tarihlerinde KDP'ye ait askeri, parti, idari ve sivil yirmiden fazla hedefe silahlı saldırıda bulunmuştur. KDP'lilere göre bu saldırı o günlerde Suriye'yi ziyaret eden Celal Talabani'nin anlayış göstermesi sonucu sağlanan koordinasyon ile mümkün olmuştur.[33] Bu arada ABD'nin çabaları ile Dublin'de 12 Eylül'de başlayan ikinci tur görüşmelerden de bir sonuç alınamazken bu kez KYB ve KDP temsilcileri Tahran'da bir araya gelmişler ve 11 Ekimde yayınladıkları ortak bildiriyle bazı noktalarda anlaşma sağlandığını açıklamışlardır.[34] Bu toplantının arkasından 1995 Kasımında Türk hükümeti temsilcilerinin de katılımıyla Amerikan heyeti KDP ve KYB merkezleri arasında mekik diplomasisi (shuttle diploacy) için bölgeye gelmiş ve anlaşmazlık noktalarının çoğunda ilerleme kaydedildiği bildirilmiştir.[35] Çatışmalar ancak 10 Aralık 1995'te ilan edilen ateşkes ile bir süre için sona ermiş; fakat bu oldukça kısa sürmüş ve 1996'nın başından itibaren çatışmalar tekrar başlamıştır. Özellikle 1996 Temmuzundan itibaren şiddetlenen çatışmalarda her iki taraftan çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Çatışmalar 23 Ağustos 1996'da ABD'nin girişimleriyle sağlanan ateşkesle beraber durması beklenirken bunun da yararlı olmadığı görülmüştür.

Nitekim bu gelişmeler 1996 Eylülünün başında herkesi şaşırtan yeni bir gelişmeyle sonuçlandı. KDP'nin isteği doğrultusunda Erbil'e kadar gelen tank ve ağır silahlar eşliğinde 30,000 dolayındaki Saddam'ın Cumhuriyet Muhafızları KDP'nin teslim ettiği çok sayıda KYB taraftarını da alarak bölgeyi terk etmişti.[36] Barzani'nin Saddam'la ne üzerine anlaştıkları konusunu herkes merak ediyordu. Fakat hiç kimse Saddam kuzey Irak'ta Erbil'e kadar gelerek bütün bunları yaparken ABD'nin niye güney Irak'ı bombalamakla meşgul olduğunu sormuyordu. Şüphesiz bu olay Amerikan politikasına olan güveni büyük ölçüde sarsmıştır. Tarık Aziz bu sırada yaptığı açıklamada bu hareketin KYB'ye olan İran desteğini ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu ifade etmişti. Irak güçlerinin bölgeden ayrılmasından hemen son-

32) Sa'di Berzenci, 'Irak Kürdistanında Mevcut Durum Hakkında Görüş', Avrasya Dosyası, Cilt.3, Sayı.1, Ilkbahar 1996, ss.198. 193-216.
33) *Ibid.*, s.200.
34) Ümit Özdağ, 'Kuzey Irak ve PKK', *Avrasya Dosyası*, Cilt.3, Sayı.1, Ilkbahar 1996, s.100.
35) Berzenci, *Irak Kürdistanında Mevcut Durum Hakkında Görüş*, ss.200-201.
36) 'Invoicing the future', *The Middle East*, December 1996, s.8.

ra Erbil'i denetiminde bulunduran KDP'nin 9 Eylülde KYB'nin denetimindeki Süleymaniye'yi de (800,000 nüfusa sahip) kolayca ele geçirmesi üzerine Iran'a doğru büyük bir mülteci akımı başladı ve yaklaşık 60,000 mültecinin Iran'a sığındığı açıklandı. Bu sırada bir başka gelişme daha yaşandı. ABD'nin insani yardım faaliyetlerinde görev almış, yani Amerikan hükümeti adına çalışmış olan Kürtlerin bölgeden tasfiyesine başlanmıştı. ABD aşamalı bir şekilde bu insanları önce Türkiye'ye oradan Pasifik'teki Guam Adasına ve buradan da Birleşik Devletlere götürmüştür. 26 Eylül'de KDP tarafından yapılan açıklamada Erbil'de KYB dışındaki grupları içine alan bir hükümet ve parlamentonun oluşturulduğunu duyurdu. Ancak KYB 14 Ekim 1996'da KDP'den Süleymaniye'yi tekrar geri aldı. Çatışmalar ABD'nin girişimiyle 23 Ekim'de sağlanan ateşkesle sona ererken KYB Erbil dahil kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmişti. Talabani yaptığı açıklamada kendilerinin ilk başta askeri olarak kaybetmekle beraber, Barzani'nin ortaya çıkan son durum itibariyle hem askeri hem de siyasal açıdan kaybeden kişi durumuna düştüğünü iddia etmekteydi. Talabani, Saddam'ı çağırmasının Kürtlerde hayal kırıklığına yol açtığını ve bir çok Kürt kabilesinin artık Barzani'yi desteklemediklerini ifade etmekteydi. Tarafların 31 Ekim'de Ankara'da Türkiye, ABD ve Ingiltere'nin gözetiminde aralarındaki sorunlara çözüm bulmak amacıyla başlattıkları ve 1997 Ocağına kadar kesintili de olsa devam eden görüşmelerde ateşkesin devamı dışındaki konularda anlaşma sağlanamadı.[37]

Iran'ın amacı Islami Hareket aracılığıyla Irak'ta denetim sahibi olmayı amaçlarken zaman zaman KYB ile zaman zaman da KDP ile ilişki kurduğu gözlenmiştir. Aslına bakılırsa bu grupların sürekli kiminle işbirliği içinde olduğunu kestirmek oldukça zor. Örneğin KYB ile İran arasındaki ilişkiler iyi iken Iran'a karşı ve Irak hükümeti ile diyalog arayışı içinde olan KDP, KYB ile Islami Hareket arasındaki çatışmalarda KYB'ye karşı açıkça cephe alarak Iran ile işbirliği yapmıştır. Bununla beraber bu gruplardan Islami Hareket Iran'a yakınlığıyla bilinirken, KYB ise daha çok Batılı güçlere ve ABD'ne dayanma eğilimi içinde olan bir grup görünümündedir. Ancak KYB'nin de zaman zaman Iran ve Suriye ile işbirliği yaptığı bilinmektedir. Bu gruplar arasında Irak'tan ayrı tam bağımsız bir devletin olanaksız olduğunu ve Batı'nın kendilerini bölgesel politikaları için kullanma eğilimlerini Babası Molla Mustafa Barzani'nin acı tecrübeleriyle ders almış olan Mesut Barzani ve KDP'si bu bakımdan sınırlı bir özerkliği veya Irak toprakları içinde daha geniş demokratik haklara sahip olmayı daha rasyonel bir politika olarak gördüğünden bu nokta da Türkiye ile daha rahat diyalog kurabilen ve PKK'ya karşı cephe alabilen bir grup olarak bilinmektedir. Türkiye'de bu iki grup arasında bir tercih yapması gerektiğinde bunu KDP yönünde yapması anlamsız değildir.

Nitekim, 1997 Ocağındaki görüşmelerde KDP ve KYB temsilcileri ellerindeki esirleri geri vermek üzere anlaştılar ve bu çerçevede 14 Nisan 1997'de 71 KDP'liy-

37) *The New York Times*, 23 October 1996, ss.10, 24; *The New York Times*, 31 October 1996, s.1, 11; 'Winners and Losers', *The Middle East*, January 1997, s.14.

le 61 KYB'li değiştirildi. Bununla beraber, 1997 Mayısında PKK ile KDP arasında çıkan çatışmalarda 58 PKK'lı ve 53 KDP'linin öldüğü bildirilmiştir.[38]

1997 Ağustosunun başında KYB ve PKK'nın KDP'ye karşı başlattıkları ortaklaşa saldırının arkasından 10 Ağustos'ta Türk hava kuvvetlerinin düzenlediği hava hareketi sırasında 20 dolayında KYB ve PKK'lının öldüğü açıklandı.[39] Ardından 23 Eylül 1997'de 15,000 dolayındaki Türk askeri birlikleri Irak sınırından PKK sızmalarını önlemek için geniş bir harekat düzenledi. Yapılan açıklamalarda 31 km Irak sınırından içeriye girildiği ifade edilmekteydi. Bu olay esnasında KDP de PKK'nın Kuzey Irak'ta yerleşmesine engel olmak için Türkiye ile işbirliği yaptı.[40] 12 Ekim'de Türk askeri kaynakları tarafından yapılan açıklamada Barzani ile koordineli bir şekilde bu sınır ötesi operasyon esnasında 797 teröristin ölü olarak ele geçirildiği ifade edildi.[41]

Bu gelişmelerin hemen arkasından 17 Ekim 1997'de ABD, İngiltere ve Türkiye'nin ortaklaşa girişimiyle PKK ve KDP arasındaki çatışmaları sona erdirmek yönündeki girişimden bir sonuç alınamadı. Bu arada 23-24 Ekim tarihlerinde Türk jetleri KYB'nin PKK'ya verdiği desteği kesmek amacıyla Kuzey Irak'taki PKK hedeflerinin yanında bazı KYB hedeflerini bombalamış, bu operasyonlarda KDP de Türkiye ile birlikte hareket etmiş, bu işbirliği Kasım ayı başındaki çatışmalarda da kendini göstermiştir.[42]

Nitekim, 1998 Eylülünde Amerikan yönetiminin Türkiye'yi dışlayarak Talabani ve Barzani'yi Washington'da bir araya getirdiği görüşmeler sırasında Kuzey Irak'taki otoriteyi birlikte kullanmaları ve Saddam'a karşı güçlerini birleştirmeleri konusunda tarafları ikna etmeye çalıştıysa da bundan da bir sonuç alınamadı.[43] Türkiye'nin pek taraftar olmadığı ve her fırsatta Kürt liderlere Irak'ın toprak bütünlüğüne aykırı bir oluşuma karşı olduğunu belirttiği Washington süreci sürmekle beraber bu konuda tarafları tek bir yönetim yapısı altında toplama çabaları sonuç vermemiştir. Dolayısıyla tarafların 1998'de ortak bir siyasi yapı ve ortak bir parlamento oluşturulması konusunda ilke anlaşmasına varmış olmalarına rağmen, 1999, 2000 ve 2001 yılları boyunca devam eden görüşmeler sürecinden somut bir sonuç elde edilememiştir. Bu anlamda fiili olarak iki ayrı yönetim yapısı oluşmuş bulunmaktadır. Süleymaniye, KYB ve lideri Talabani'nin Erbil ise KDP ve onun lideri Barzani'nin yönetim merkezi durumundadır. Taraflar arasında ilişkilerin normalleştirilmesi çabalarına rağmen yer yer çatışmaların sürmesi ortak bir yönetim olasılığını zayıflatmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen her iki taraf da kontrol noktalarında engelleri azaltarak tüccar ve bilim adamlarının değişimini engellememeye çalıştıkları görülmektedir. Ancak ortak bir otoritede gelirlerin ve yetki-

38) *The New York Times*, 19 May 1997, ss.5, 20.
39) *FBIS*, 10 August 1997, ss.8, 12.
40) *FBIS*, 28 September 1997, ss.9, 30.
41) *FBIS*, 12 October 1997, ss.10, 15.
42) *FBIS*, 24 October 1997, ss.10, 28; *WP*, 7 November 1997, ss.9, 11.
43) *The New York Times*, 17 September 1998, s. 9.

lerin nasıl paylaşılacağı ve siyasal temsil konusundaki oranlarla ilgili olarak taraflar anlaşamamaktadırlar. Her iki taraf da yerel seçimlerini yapmış ve ayrı bir hükümet oluşturmuş olsalar da tarafların 1992'de dağılan parlamentonun yerine yeni bir ortak parlamentonun seçilmesini güçleştirmektedir.[44]

Ancak 11 Eylül 2001'de New York ve Washington (Pentagon)'a yapılan terörist saldırılar tekrar dikkatleri bölgeye yöneltmiştir. Bölgede bazı İslami Kürt gruplarının Usame Bin Ladin ile bağlantıları üzerinde durulmaya başlanmıştır. KYB yetkililerin yaptıkları açıklamada özellikle bunun kendi bölgelerinde olduğu belirtilmektedir. (İran-Irak sınır bölgesi) Bunlardan Cünd el-İslami adlı örgütün Ladin grubuyla bağlantılarına dikkat çekilmektedir. KYB yetkilileri gerek bu örgüt gerekse İran destekli olduğu ileri sürülen Kürdistan İslami Hareket'in KYB hedeflerine saldırılarından söz etmeye başlamıştır. Bu çatışmalar sonunda, Halepçe'nin KYB'nin eline geçtiği duyurulmuştur. Cünd el-İslami adlı örgütün yaklaşık dört aydır varlık göstermeye başladığı, 300 adamının olduğu ve İrandan da destek gördüğü ifade edilmekle beraber bunların asıl olarak Afganistan'daki Bin Ladin'in kamplarında eğitim gördükleri belirtilmektedir. Fakat Bu bölgede pek çok yerin İslami grupların denetiminde olduğu bildirilmektedir. Ancak Batılı diplomatlar tüm bu konularda yeterli verilerin olmadığını ifade ederek temkinli yaklaşmışlardır.[45]

Sonuç

1990 Krizi, ABD'nin Ortadoğu ve özellikle Basra Körfezi politikasına daha doğrudan girmesine yol açarken bu güne kadar bölgede Türkiye'nin çıkarlarını derinden etkileyen en önemli gelişme olmuştur. Genellikle Ortadoğu'daki çatışmalardan uzak duran ve sorunlara taraf olmamaya çalışan Türkiye bu defa kendisini krizin tam ortasında bulmuştur. Şüphesiz krizin niteliği diğerlerinden oldukça farklıydı ve Türkiye'nin kayıtsız kalması olanaksızdı. Kuveyt'in işgali bölgede dengeleri bir anda Irak lehine değiştirmiş ve bu devlet bir anda bölgenin hegemonik gücü konumuna yükselmişti. Türkiye ile arasındaki özellikle su sorununu diplomatik yöntemlerle çözmekten yana olmayan Irak'ın mevcut potansiyelini bir kat daha arttırmış olması bu iki devlet arasında çatışmaya kadar varabilecek bir takım sorunların yaşanma olasılığını güçlendirmişti. Bu nedenler daha önceki Ortadoğu politikasından biraz farklılaşarak Özal Türkiye'sini daha aktif bir tutum almaya yöneltmiştir. "Bir koyup üç alma" olarak belirtilen politik söylem ise Irak'ta ortaya çıkacak bir siyasal ve fiziki statüko değişiminin Türkiye aleyhine bir gelişme gösterme aşamasında müdahale ederek Musul'u topraklarımıza katmayı amaçlamaktaydı. Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik bir değişim söz konusu olmadığı için böyle bir geliş-

44) Charles Recknagel, 'Iraq: Kurdish Parties Move To Normalize Relations',
45) Amberin Zaman,„'Iraqi Kurds Reports Attack by Armed Islamic Groups', Ankara, 30 September 2001, http://www.voanews.com/article.cfm?objectI; 'Iraqi Kurds Brace for U.S. Attack', 2 October 2001
http://news.crosswalk.com/partner/Article_Display_Page/0,,PTID74088

le bir gelişme de yaşanmadı. Bütün bunlara karşılık Türkiye Körfez Krizi'nde mali yapısı derinden etkilenen az sayıda ülkelerden biri olmuştur. Irak'a uygulanan yaklaşık 11 yıldır devam eden ambargo Türkiye'nin yıldaş 2,5-3 milyar dolarlık bir kayba uğratmaktadır. Türkiye, tüm komşu ülkelerle olduğu gibi, Irak ile sınırlarına ve Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı politikasını sürdürmektedir. Türkiye, anlaşma koşulları değişmediği ve bölgedeki statükoyu derinden etkileyecek köklü bir değişim olmadığı sürece sınır ötesi hak iddialarında bulunmamaktadır. Örneğin bu ilk defa Kıbrıs'ta söz konusu oldu ve Türkiye 1950'lili yılların başında İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilme olasılığı üzerine Yunanistan'ın enosisi gerçekleştirme planları karşısında Kıbrıs'ın eski sahibi olarak adanın kendisine iadesini istedi. Benzer bir gelişme olmadığı sürece Türkiye, mevcut anlaşmalardan doğan taahhütlerine bağlılığını sürdürmektedir.

Körfez Krizinin ortaya çıkardığı ikinci ve önemli bir olgu ise Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurma çabalarıdır. Türkiye, kendi toprak bütünlüğü ve egemenliği için bir tehdit olarak değerlendirdiği böyle bir oluşuma oldukça duyarlı yaklaşmaktadır. 1998'den bu yana Washington süreci olarak başlayan ve KYB ve KDP'nin ortak bir yönetim yapısı oluşturmalarını sağlamaya dönük çabaların bağımsız bir devlet haline dönüşme amacı taşıyıp taşımadığı konusunda Türkiye'nin ciddi kaygıları bulunmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye, ABD'nin Irak politikası konusunda yeterli ölçüde bilgilendirilmediğini düşünmektedir. Amerikan yönetiminin Kuzey'deki Kürtlere dayalı hir Irak politikası oluşturması bu gün söz konusu olmasa bile ileride böyle bir politikanın gerektiğinde uygulanabilmesini olanaklı kılmak için inisiyatifi elinde tutmak istemektedir. Türkiye, Irak'ın federal bir parlamenter yapıya kavuşmasına sıcak baksa bile bölünmesine asla sıcak bakmamaktadır.

Kuzey Irak'ta 2000 ve 20001'de yapılan ayrı seçimlerle iki farklı yönetim yapısı oluşmuştur. Talahani Iran sınırında, Barzani ise Türkiye sınırında daha etkilidir ve bu ülkelerle yapılan sınır ticaretinden oldukça yüksek kazançlar elde etmektedirler. Ayrıca BM ambargosu çerçevesinde Irak'ın tüm dış alım ve dış satımı BM görevlilerinin denetiminde gerçekleştirildiğinden petrol dış satımından yüzde 13'lük bir pay bu bölgeye aktarılmaktadır. Örneğin 2000'de Irak'ın toplam petrol dış satımının 14 milyar doları bulduğu dikkate alınırsa bu bölgeye yaklaşık 2 milyar dolarlık bir gelirin bir yılda aktarıldığı görülür. Bu grupların kendi denetledikleri bölgelerdeki sınır ticaretinden sağladıkları gelirler de düşünüldüğünde ekonomik anlamda oldukça iyi durumda oldukları ortaya çıkar. Bu bölgede alt yapı faaliyetleri, asfalt çalışmaları sürmekte, yeni okullar açılmaktadır. Bu bölgedeki hızlı ekonomik gelişme benzer hir gelişme çizgisinin Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde gerçekleştirilememesi halinde bir çekim merkezi olma olasılığı taşımaktadır. Türkiye'nin bu konuda yaptığı ilk girişim doğrudan Irak yönetimiyle bağlantıyı sağlayacak yeni bir sınır kapısının açılarak bu grupların sınır ticaretinden elde ettikleri geliri önlemeye çalışmak olmuştur. Ancak bu girişim başarılı olsa bile sadece negatif politikanın söz konusu gelişmeyi engelleyeceği düşünülmemelidir.

Diğer taraftan, ABD, Irak yönetiminin egemenliğinin sınırlandığı bölgelerde muhalif güçlerin tam bir denetim sağlayıp sağlamamaları konusunda karışık sinyaller vermektedir. Açıkçası, ABD oyunu kazanmaya dönük bütün kartları elinde tutarken oyunu bir kere oynayıp kazanmaktansa kazanma olasılığını sıcak tutarak hem diğer oyuncuların oyunu kazanmasını engellemekte hem de elindeki kartlarla onlara gerektiğinde blöf yaparak onlardan ödünler koparmaya çalışmaktadır. ABD, bir taraftan Saddam'ı düşürmeyerek bölgede Amerikan askeri varlığının meşruiyeti için zemin oluştururken ve oluşan zeminden daha fazla yararlanma yoluna giderken, Irak'taki muhalif grupları destekleyerek, askeri önlemlerin ötesinde Saddam'ın hareket alanını siyasal olarak da sınırlamaktadır.

TÜRKİYE'NİN II. KÖRFEZ SAVAŞI POLİTİKASI: AKTİF POLİTİKA VE SONUÇLARI

*Doç. Dr. Ramazan Gözen**

Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan ve bu ülkenin mağlup edilmesi ile son bulan Körfez Savaşı,[1] bir çok bakımdan oldukça önemli bir uluslararası ilişkiler konusudur. II. Körfez Savaşı, bir uluslararası savaş örneği olarak çok önemli olması yanında, savaşta yer almış devletler veya diğer aktörlerin kararları, tavırları ve davranışları bakımından, yani dış politikaları açısından da oldukça ilginç bir inceleme konusudur. Diğer bir deyişle; Körfez Savaşı, uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yer edinmiş olup; bilim adamları tarafından değişik yönlerden analiz edilmiş ve edilmeye devam etmektedir.

Herhangi bir uluslararası olayın analiz seviyelerinden bir tanesi, "olayın kendi dinamiklerinin incelenmesi, olayın nedenleri, gelişimi ve sonuçlarının ortaya çıkarılmasıdır". David J. Singer bu seviyedeki analizleri "uluslararası sistem" olarak, K.J. Holsti ise "uluslararası politika" olarak sınıflandırıyor.[2] İkinci seviyede, uluslararası olaya katılan devletlerin "dış politikalarının" analiz edilmesi bulunmakta-

---

* Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. Bu makale, İhsan D. Dağı (Der.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998, ss.179-217'da yayımlanmıştır.

1) Yakın dönemde Basra Körfezinde iki önemli savaş yaşandı. I. Körfez Savaşı, Irak ile İran arasında 1980-1988 yılları arasında gerçekleşen ve İran-Irak Savaşı diye bilinen savaştır. II. Körfez Savaşı ise, 17 Ocak-28 Şubat 1991 tarihlerinde Irak ile Körfez Koalisyonu kuvvetleri arasında yapılan savaştır. Aslında, II. Körfez Savaşı iki safhada cereyan etti: Irak'ın 2 Ağustos 1990'de Kuveyt'i işgalinden sıcak savaşın başlangıcına yani 17 Ocak 1997 tarihine kadar olan dönem 'Kriz Dönemi'; 17 Ocak-28 Şubat 1991 tarihleri arasındaki dönem ise 'Sıcak Savaş Dönemi' olarak belirtilebilir. Bu çalışmada 'Körfez Savaşı' kullanımı, II. Körfez Savaşındaki her iki dönemi de kapsamaktadır.

2) J. David Singer, 'The Level-of-Analysis Problem in International Relations', James N. Rosenau (Ed.), *International Politics and Foreign Policy*, New York: The Free Press, 1969; ve K. J. Holsti, *International Politics: A Framework for Analysis*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1988.

dır. Bu seviyede, dış politikanın oluşumunda rol oynayan ulus-içi aktörler de inceleme alanına girmektedir.

Bu yazının amacı, Körfez Savaşı'nın bir uluslararası olay olarak incelemesini yapmak değildir; fakat, bu savaşta çok önemli bir pozisyonda bulunan ve geleneksel olarak statüko yanlısı bir dış politika izleyen Türkiye'nin "dış politikasını" analiz etmektir. Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki politikası dört farklı açıdan ele alınacaktır. İlk bölüm, politikanın oluşumunu belirleyen etkenleri; ikinci bölüm politikanın niteliğini; üçüncü bölüm politikanın hedeflerini; ve son bölüm politikanın ortaya çıkardığı sonuçları değerlendirilecektir.

Politikanın Oluşumunu Belirleyen Etkenler

Klasik anlamda dış politika, "bir devletin karar vericilerinin, ulusal çıkar şeklinde tanımlanan hedeflerini elde etmek için, diğer devletler yada diğer uluslararası birimlere doğru geliştirdiği bir strateji yada planlı hareketler yöntemi" şeklinde tanımlanmaktadır.[3] Dış politika, diğer tüm politikalar gibi, devletin ve ülkenin karar alma mekanizması tarafından oluşturulmakla birlikte, diğer politikalardan farklı olarak, uluslararası ortamda uygulanır. Bu nedenle, devletin dışındaki ortamda yani uluslararası çevrede meydana gelen gelişmelerden, mevcut güç dengesinden ve işleyen siyasi, hukuki ve ekonomik süreçlerden etkilenir. Dış politika, üç önemli çevreden gelen girdilerin bir araya gelmesi sonucunda oluşan kararlar, davranışlar ve hedeflerin tamamıdır. Dış politika karar alıcıları, dış politika sürecine sadece kendi dünya görüşlerini, ulusal çıkar anlayışlarını, hedeflerini ve algılamalarını katmazlar; fakat, bu arada uluslararası ve ulusal ortamlardan gelen baskı, destek, talep ve benzeri girdileri de dikkate alırlar. Sonuçta ortaya çıkan politika(lar), ne sadece lider(ler)in, ne ulusun tamamının, ne de sadece uluslararası ortamın bir ürünüdür; fakat bütün bunların bileşkesidir. Bu bileşimde "hangi etkenin ne kadar rol oynayacağı?"; yani "dış politika yapıcılarının hedefleri tam olarak ne derecede gerçekleşebilecek? ", "ulusal toplumun talepleri ve baskıları, politikanın oluşumunu nasıl etkileyecek?" ve nihayet "uluslararası ortamdaki şartlar, dış politikanın oluşmasına ve uygulanmasına ne derecede elverişli olacak?" sorularına genel yanıtlar vermek oldukça güçtür. Çünkü, dış politika oluşumunda etkili olan bu üç faktör, devlet sisteminin çeşidine, liderlerin psikolojik ve kişisel özelliklerine ve uluslararası ortamın özelliğine ve diğer değişkenlere bağlı olarak, farklı sonuçlar ortaya çıkarır.

Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının oluşturulmasında rol oynayan birbiriyle bağlantılı üç önemli etken vardı. Birincisi, Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi ve bunun yarattığı sonuçlardır. Objektif bir gözle ve uluslararası hukuki ve ahlaki normlar dikkate alınarak bakıldığında, Irak'ın Kuveyt'i işgali Türkiye'nin destek vereceği bir gelişme olamazdı. Çünkü; Irak, Kuveyt'i işgal ve ilhak ederek, ulusla-

3) Jack C. Plano and Roy Olton, *The International Relations Dictionary*, Essex: Longman, 1988, s.6.

rarası hukukun en temel prensiplerinden birisi olan "devletlerin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlıklarına saygı" ilkesini ihlal etmişti. Kaba güç kullanarak işgal etmekle kalmamış, fakat zor kullanarak bir başka devletin varlığını ortadan kaldırmıştı.[4]

Fakat olaya daha "realist (gerçekçi)" bir açıdan ve Türk dış politikasının geçmişteki tecrübeleri dikkate alınarak bakıldığında, Türkiye'nin sadece bu tür düşüncelerle II. Körfez Savaşı politikasını oluşturduğunu ve Irak'a karşı tepki gösterdiğini söylemek çok doğru değildir. Zira Türkiye, Irak Eylül 1980'de İran'a saldırdığında ve ardından I. Körfez Savaşı boyunca, "ahlaki ve hukuki" gerekçelerle hareket etmemiş ve fakat farklı bir tutum takınmıştı; Irak'a karşı sert bir tepki göstermek yerine, hem bu ülke ile mevcut durumu koruyan hem de global güçlerin izledikleri politikayla ters düşmeyen bir "tarafsızlık" politikası benimsemişti. Hem ilk saldırgan olan Irak'la hem de İran'la ekonomik ve ticari ilişkilerini koparmamıştı. Öyleyse, Türkiye'nin Irak'a karşı sadece ahlaki ve hukuki gerekçelerle politika oluşturduğunu ileri sürmek doğru bir saptama değildir.

Türkiye'nin "ulusal çıkarları" açısında bakıldığında da, Türkiye'nin Irak'a karşı bir tavır alması ve onunla savaşması, çok kolay bir tercih olamazdı. Çünkü, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler öylesine yoğun ve kapsamlı idi ki, iki ülke arasında "güvenlik karşılıklı bağımlılığı" vardır. Buna göre, iki ülke arasında; yoğun ekonomik, ticari, mali ve petrol ilişkileri; ayrılıkçı Kürt hareketine karşı işbirliği; ve coğrafya ve tarihin yarattığı bazen fırsatlar ve bazen de sorunlar üzerine inşa olmuş bir sistem mevcuttur. Bu sitemin ayakta tutulması her iki ülkenin çıkarına uygundur. Bu yüzden, aynen Irak'ın İran'a saldırmasında olduğu gibi, aynı ülkenin Kuveyt'e saldırması durumunda da, Türkiye'nin "tarafsız" olduğunu ilan etmesi beklenirdi. Fakat, diğer iki önemli faktör bunu engellemiştir.

Türkiye'nin Körfez Savaşındaki politikasını belirleyen asıl iki etkenden birisi, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine uluslararası sistemde ortaya çıkan gelişmeler ve bunların yarattığı askeri, siyasi ve ekonomik baskı ve yönlendirmelerdir. Irak'ın Kuveyt'i işgali, şu ana kadar eşi görülmemiş bir uluslararası koalisyon yarattı. Doğu'dan Batı'ya, Kuzey'den Güney'e bir çok uluslararası aktör, Irak'a karşı sert tepki gösterdi. Bunun sonucunda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, tarihte eşine az rastlanır bir şekilde, saldırgan Irak'ın BM Antlaşmasını ihlal etmesine göz yummadı. BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın işgaline karşı almış olduğu birçok kararın hukuki bağlayıcılığı ve siyasi-askeri yaptırım gücü, Türkiye'nin Irak'a karşı politikasında çok önemli bir belirleyici olmuştur. Çünkü, BM Anlaşmasının 25. maddesine göre, BM üyeleri "Güvenlik Konseyi'nin kararlarını kabul etme ve uygulama" konusunda taahhütte bulunmuşlardır.

BM Güvenlik Konseyi'nin kararları, eğer bu kararların arkasında etkili bir "uygulama ve yaptırım gücü" yoksa, elbette kendi başına bir anlam ifade etmezler. Pek

4) Irak'ın Kuveyt'i işgalinin uluslararası hukuk açısından kısa bir analizi için bkz.: Ken Matthews, *The Gulf Conflict and International Relations*, London and New York: Routledge, 1993, 5. Bölüm.

çok Güvenlik Konseyi kararı, arkasında bir yaptırım gücü olmaması nedeniyle ölü doğmuş bir karar özelliğini taşır. Körfez Savaşı'nda alınan BM kararlarının önemini artıran ve Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının oluşumunda belirleyici rol oynamasını sağlayan asıl etken, bu kararların arkasındaki önemli siyasi, ekonomik ve askeri yaptırım gücüydü. BM'nin veto üyeleri, BM tarihinde ilk kez bir saldırgan devlete karşı böylesine süratli kararlar alıyor ve bunları hemen uyguluyordu. Böylesi süratli kararların alınması ve etkin uygulanmasının asıl sırrı ise, BM üyelerinin uluslararası hukuka gerçekten çok saygı duymalarında değil, fakat uluslararası sistemdeki süper ve büyük güçlerin Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucu çıkarlarını kaybetme riskinin doğurduğu endişede yatar.

Bunun yanında, bu başarının sırrını, dönemin uluslararası sistem yapısındaki "değişimde" aramak gerekir. BM Güvenlik Konseyi kararları aynı zamanda uluslararası sistemdeki güç dengesinin bir yansımasıdır. Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistem yapısının temel özelliği olan iki kutupluluk sona ermişti. Sovyetler Birliği'nin bir yandan Afganistan'da mağlup olması ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki etkisini kaybetmesi, diğer yandan da kendi içindeki siyasi, ekonomik ve askeri bunalımlar ve parçalanmalar, bu ülkenin güç kaybetmesiyle sonuçlanmıştı. Bu gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin dış politikada yeni serüvenlere girmesini veya uluslararası sistemde kendi ideolojisini yayma veya koruma mücadelesi yapmasını oldukça zorlaştırmıştı. Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu ülkelerine yapmış olduğu destekleri verebilecek güçte de değildi. Sovyet sempatizanı olan veya böyle olmasa bile Batı'ya düşmanlığı nedeniyle Sovyetlerden destek alan bölge ülkeleri de, en önemli dış politika dayanaklarından birisini böylece kaybetmiş oluyordu.

Ortadoğu'da ortaya çıkan bu güç boşluğu, belki de Irak'ı Kuveyt'i işgale iten nedenlerden biriydi. Çünkü, bölge ülkeleri kendi başlarına Irak'ın işgalini caydıracak veya geri püskürtecek siyasi ve askeri kabiliyete sahip değildiler.[5] Saddam Hüseyin yönetiminin Sovyetler Birliği'nin eski desteğini devam ettireceği veya en azından tarafsız kalacağı beklentisi, Sovyet liderlerinin işgalin daha ilk günlerinden itibaren Irak'a ambargo uygulayacağını açıklaması ve tüm askeri ve ekonomik yardımları askıya alması ile boşa çıktı. Daha da önemlisi, Sovyetler Birliği aynı zamanda Irak'taki askeri personelini Savaş boyunca geri çekerek, Irak'ın savaş yeteneklerine büyük bir darbe vurdu.

Sovyetler Birliği ve ABD'nin Irak'ın Kuveyt'i işgaline sert tepki göstermeleri ve ambargoya daha ilk günlerden itibaren başlamış olmaları, Birleşmiş Milletlerin devreye girerek Irak'a karşı rol oynamasını kolaylaştırdı. Böylece BM, tarihinde ilk defa olarak, kuruluş amaçlarından en önemlisi olan "uluslararası barış ve istikrarın sağlanması amacıyla müşterek güvenlik sistemini" işletme başarısı gösterdi; Irak'a karşı kapsamlı ve yaygın katılımlı ekonomik, diplomatik, siyasi ve askeri müeyyideler uyguladı.

5) Sharam Cubin, 'Regional Politics in the Conflict', Alex Danchev and Don Keohane (Eds.), *International Perspectives on the Gulf Conflict, 1990-1991*, Oxford: St.Martin's Press, 1994.

BM Güvenlik Konseyi'nin tarihi başarısının arkasındaki asıl gücün ABD olduğu konusunda ise hiç bir tartışma yoktur. ABD'nin daha ilk günden itibaren ortaya koyduğu Irak karşıtı inisiyatifler, BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine geldi ve burada alınan kararlar, bu devlet tarafından anında uygulamaya kondu. Örneğin, ABD'nin BM temsilcisi, 660 sayılı kararın alınması için Irak'ın Kuveyt'i işgale başladığı saatlerde karar taslağını hazırlamış, Güvenlik Konseyi'nin diğer temsilcilerini acilen toplantıya çağırmış ve kararın kabul edilmesini sağlamıştı. ABD'nin diğer fiili uygulamaları Savaş boyunca BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine peyderpey getirilerek "yasallaştırılmıştır". Örneğin, Irak'a karşı ambargonun etkili olabilmesi için, ABD daha ilk günden itibaren denizde ve havada ablukaya başlamıştı; fakat, BM Güvenlik Konseyi'nin 665 ve 670 sayılı abluka kararları, daha sonra, yani sırasıyla 25 Ağustos ve 25 Eylül tarihlerinde kabul edildi. BM Güvenlik Konseyinin Irak'a karşı askeri operasyonun yolunu açan 678 sayılı kararı da, ABD yönetiminin Sovyetler Birliği ve diğer ilgili ülkeleri ikna etmesi sonucu alındı. Nihayet, Irak'a karşı askeri operasyon, BM Güvenlik Konseyi tarafından değil, ABD ve kısmen de Batılı müttefiklerin yönetiminde gerçekleştirildi.[6]

Ortadoğu ülkelerinin konumuna gelince; İran-Irak Savaşı boyunca Irak'ı destekleyen Körfez ve diğer Arap devletleri, Savaşın sona ermesinin ardından yeni ortama henüz alışamamış görünüyorlardı. Arap dünyasının önemli güçleri olan Mısır, Suriye, Irak ve Suudi Arabistan arasındaki anlaşmazlıklar devam ediyordu ve Irak'ın Kuveyt'i işgali ile birlikte daha da derinleşti. Arap dünyası Irak'a karşı ikiye ayrıldı. Arap Birliği ve İslam Konferansı Örgütü tarafından Irak'a karşı alınan kararlarda, Arap devletlerinin bir kısmı Irak'ın lehinde tutum takınırken, diğer kısmı Irak'a karşı BM ve Batılı devletlerle birlikte hareket etmeyi tercih etti. Benzer bölünme, İslam ve Arap dünyasının halk tabakasında da görüldü.[7]

Türk dış politikası yapıcıları, BM'nin kurucu üyelerinden olan Türkiye'nin Güvenlik Konseyi'nin Irak'a karşı aldığı kararlara uyma konusunda zorunlu olduğuna inanıyorlardı. Böylece onlar, Körfez Savaşı boyunca Irak'a karşı alınan tüm BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçbir itiraz göstermeden ve titizlikle uygulamaya çalıştılar. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Körfez Savaşı politikası ile ilgili olarak, "politikamızın tamamı, BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun şekilde oluşturulmuştur"[8] diyerek bu etkeni özetlemiştir. Fakat onlar, bu kararların arkasında Batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin siyasi ve askeri gücünün olduğunun farkındaydılar. İzledikleri politikanın BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olduğunu söylemeleri, esasında bu kararların alınmasında baş rol oynayan ABD ve diğer Batılı devletlerin politikalarına uygun olduğunu söylemeleriyle eşdeğerdi.

6) Hans Arnold, 'The Gulf Crisis and the United Nations', *Assuenpolitik*, Vol.42, No.1, 1/91, özellikle ss.75-76.
7) Örneğin, Yazid Sayigh, 'The Arab Grassroots Response to the Gulf Crisis', Haim Bresheeth and Nira Yuval-Davis (Eds.), *The Gulf War and the New World Order*, London: Zed Books, 1991.
8) Özal'ın Ugur Dündar ile mülakatı, 18 Ocak 1991'de TRT "Hodri Meydan" pogramında yayınlandı, *Summary of World Broadcast (SWB)*, Middle East, 22 Ocak 1991.

Yani onlar, uluslararası hukuktan ziyade, bu hukukun arkasındaki "yaptırım gücüne" uygun hareket ediyorlardı.

Diğer yandan NATO çerçevesi de, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasını belirleyen önemli bir etken olarak belirtilmelidir. NATO ülkelerinin oybirliği ile Irak'a karşı önlemler almaları ve bunu uygulamaları, Türkiye'nin tercihlerini sınırlamıştır. BM Güvenlik Konseyinde veto yetkisine sahip olan ABD, İngiltere ve Fransa'nın aynı zamanda NATO üyesi olması nedeniyle, NATO'da oluşan güç birliğinin Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının oluşumunda etkili olmaması düşünülemez.

Esasında Körfez Savaşı NATO'nun yetki alanı içinde bulunmamaktadır. Fakat bu NATO Antlaşmasından kaynaklanan hukuki bir durumdur. Her ne kadar Türkiye'nin NATO alanı dışında ABD ile birlikte hareket etmek konusunda "hukuki zorunluluğu" yoksa da, aksini belirten bir kayıt da söz konusu değildir.[9] Diğer bir deyişle, Türkiye'nin NATO'dan kaynaklanan hukuki şartlar dışında, ABD ve diğer NATO ülkeleri ile birlikte hareket etmesi, "siyasi" bir sonuçtur. Bu da sürpriz değildir. Çünkü, Türkiye'nin Ortadoğu olaylarında NATO ülkeleriyle birlikte rol aldığı da bilinen bir gerçektir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde sadece Sovyetler Birliği'ne karşı Avrupa'nın güvenliğinde stratejik bir rol oynamamış, aynı zamanda Ortadoğu bölgesinin güvenliğinde etkin bir rol oynamıştır.

Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının oluşumunda rol oynayan üçüncü önemli etken, Turgut Özal'ın dış politika vizyonu ve bu vizyonun uygulanmasına destek veren bir iç siyasal sistemin bulunmasıdır. Özal'ın bir yandan ABD yanlısı, diğer yandan zengin Arap ve Müslüman ülkelere sempati duyan bir dış politika anlayışına sahip olması, onun ABD ile birlikte Irak'a karşı tavrı alacağının bir göstergesiydi.[10]

Fakat Özal, sadece ABD yanlısı bir Irak karşıtı politika izlemekle kalmadı; daha da ileri giderek, "aktif" bir dış politika izledi. Yukarıda belirtildiği gibi; Irak'ın Kuveyt'i işgalinin yanlış ve desteklenemez bir davranış olması yanında, bu işgale karşı çok güçlü bir uluslararası koalisyonun oluşması, Özal'ın Irak'a karşı sert ve aktif tavır almasını kolaylaştırdı. Fakat, bu iki etkenin yanında, aktif politikayı uygulanabilir hale getiren diğer bir etken, Türk siyasi sisteminin o dönemdeki yapısıdır.

Gerçekten, Körfez Savaşı döneminde mevcut olan ulusal siyasi yapı, Özal'ın aktif dış politika manevralarına fırsat ve destek verecek bir durumdaydı. Yürütme erkinin iki kanadı da, Özal'ın kontrolünde bulunuyordu. Özal, T.B.M.M. içindeki üye sayısının çoğunluğunu elinde bulunduran Anavatan Partisi aracılığıyla, aynı zamanda Yasama erkin üzerine de oldukça etkin bir konumda idi. Özal'ın 1989 yılında Cumhurbaşkanlığına seçilmesi, siyasal sistemdeki güç dengelerinin onun lehine

9) M.Bali Aykan, 'Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995', *Middle East Journal*, Vol.50, No.3, Summer 1996, s.346.
10) Özal'ın dış politika vizyonu ile ilgili olarak bkz.: Ramazan Gözen, 'Turgut Özal and Turkish Foreign Policy: Style and Vision', *Foreign Policy*, Vol.XX, No.3-4, 1996, ss.69-101.

olduğunu ve onun tarafından yönlendirildiğini gösteren çok önemli bir göstergeydi. Özal, dönemin muhalefet partilerinin karşı olmasından dolayı, ancak Anavatan Partisi milletvekillerinin çoğunluk oyu ile Cumhurbaşkanı seçilebilmişti. Bu durum, Özal'ın eski partisinin milletvekilleri üzerinde etkisini hâlâ devam ettirdiğini; bu ise, onun T.B.M.M. üzerinde önemli bir gücünün bulunduğunu gösteriyordu. Ayrıca, Özal, başbakanlıktan ayrıldıktan sonra bu makama kendisine uyumlu bir başbakan yani Yıldırım Akbulut'u sürpriz bir şekilde seçtirmişti. Son olarak, Özal'ın Türk Silahlı Kuvvetleri üzerinde dikkate alınabilecek derecede bir etkiye sahip olduğu da unutulmamalıdır. Zira, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın bu makama seçilmesi, Özal'ın kıvrak bir manevrası sonucunda gerçekleşmişti.

Özetle; Körfez Savaşı'nda Türk dış politikası karar alma mekanizması, Özal ve onun etkisi altında bulunan Anavatan Partisi'nin yönlendirmesine açık bir durumda idi. Körfez Savaşında mevcut olan ulusal siyasal sistemdeki yapı ve yetkili kişiler arasındaki güç dengesi, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının yapımında Özal'ın öne çıkmasına ve onun dış politika yapımına aktif olarak katılmasına yol açtı. Özal'ın dış politika yapımına aktif katılmasına yol açan başlıca nedenler; kendisinin konumu ve elinde bulundurduğu Anayasal ve siyasi güç; pasif bir başbakanın ve dış politika konusunda çok fazla tecrübesi olmayan bir dışişleri bakanlarının bulunması; daha önceki liderlerine sadakat duymaya devam eden milletvekillerinin çoğunlukta bulunması ve tüm bu kişilerin Özal'ın davranışlarına destek vermesi veya karşı çıkmaması şeklinde özetlenebilir.[11]

Politikanın Niteliği

Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının niteliğiyle ilgili olarak farklı görüşler ortaya atıldı ve çok değişik değerlendirmeler yapıldı. Bazıları bu politikayı "tek adam (Özal) politikası" şeklinde;[12] bazıları "gelenek dışı politika" şeklinde gördü;[13] ve genelde "Batıcı dış politika" olarak değerlendirildi. Bu eleştiriler, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının yanlış olduğunu, Türkiye'nin geleneksel tarafsızlık politikasına riayet etmesi gerektiğini, Araplar arası çatışmalara karışmanın yanlış olduğunu vurguluyordu.

11) Türk Dış Politikasının yapılması ile ilgili olarak bkz.: Ramazan Gözen, 'Türk Dış Politikasında Karar Alma Mekanizması, Turgut Özal ve Körfez Krizi', *Yeni Türkiye*, Türk Siyaseti Özel Sayısı, Sayı 9, Mayıs-Haziran 1996, ss.286-302. Türk dış politikasının nasıl ve kimler tarafından yapılacağı, 1982 Anayasası'nda belirtilmiştir. Buna göre, Türk dış politikasının yapılması sürecinde rol oynayan en önemli kurumlar: Hükümet, Dışişleri Bakanlığı, T.B.M.M. ve dolaylı olarak Milli Güvenlik Kurulu; en önemli kişiler ise: Başbakan, Dışişleri Bakanı ve dolaylı olarak Cumhurbaşkanıdır. Buna rağmen, bu üç kurum ve kişi arasındaki yetki dağılımı, her zaman aynı şekilde çalışmamaktadır. Bunlar arasında işbirliği veya koordinasyon kurulabileceği gibi, çatışma ve anlaşmazlık da ortaya çıkabilir. Hatta zaman zaman ulusal siyasal sistemin yapısı ve yetkili kişiler arasındaki güç dengesi, dış politika yapımındaki yetkilerin farklı boyutlar kazanmasına yol açabilmektedir.

12) Semih Günver, 'Tek Kişilik Oyun', *Milliyet*, 18 Ocak 1991.

13) Süha Bölükbaşı, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yay., ?.

Tarafsızlık Mümkün mü?

Körfez Savaşı'na gelinceye kadar, Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük dış politikası genellikle "tarafsızlık" şeklinde tanımlanırdı. Türk dış politikası ile ilgilenen pek çok yazara göre, Türkiye, Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, krizler, çatışmalar ve savaşlarda aktif rol oynamamış ve tarafsız kalmıştı; bundan böyle de bunun devam ettirilmesi Türkiye'nin çıkarları açısından gerekliydi.

Tarafsızlık, uluslararası krizlerde ve savaşlarda bazı devletlerin özel şartları gereği izlediği bir dış politika stratejisidir. Küçük veya güçsüz devletler, savaş durumlarında kendi bağımsızlık ve egemenliklerini korumak için tarafsızlık politikası takip ederler.[14] Fakat tarafsızlık politikasının başarısı, ilgili ülkenin jeopolitik konumuna, uluslararası sistemdeki güç dengesine ve savaşan devletlerin tutumuna bağlıdır. Bu şartların gerçekleşmemesi durumunda, bir devletin tarafsızlık politikası izlemesi güçleşmektedir.

Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda tarafsız kalmasını zorlayan önemli şartlar vardı: Her şeyden önce, Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum, Türkiye'nin tarafsızlığını zorlaştırıyordu. Irak'ın Kuveyt'i işgali ve sonrasında meydana gelen gelişmeler ve nihayet Körfez Savaşı, Türkiye'yi merkez (yada anahtar) bir ülke haline getirmişti. Birleşmiş Milletler'i de arkasına alarak Irak'a karşı yaptırımlar uygulayan ABD ve diğer Batı'lı ülkelerin politikalarının başarılı olması için, Irak'ın çevrelenmesi gerekmekteydi. Bu çevreleme stratejisinde Türkiye oldukça önemli bir role sahipti. Irak'a karşı uygulanan ekonomik ambargonun başarı şansı, bu ülkenin en hayati kazanç kaynağı olan petrol satışının durdurulmasına; dolayısıyla, hem Irak'ın petrol satışının önlenmesi, hem de Irak'ın petrol ihracatının yüzde doksanına imkan veren Türkiye ve Suudi Arabistan üzerinden geçen petrol boru hatlarının kapatılmasına bağlıydı.

Türkiye'ye anahtar bir rol kazandıran bir başka faktör, Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin yüksek seviyede olması idi. Eğer Türkiye Irak'la ilişkilerini kesmeseydi, BM'nin Irak'a karşı ambargosunun uygulanmasında güçlükle karşılaşılabilirdi. Ayrıca, Türkiye, Irak'ın diğer ülkelerden ithal edeceği mallar için bir köprü konumundaydı. Sonuç itibarıyla; Türkiye her ne kadar Ortadoğu bölgesinin önemli bir ülkesi olarak, bu bölgede geçmişte meydana gelen tüm krizlerde desteği beklenen bir ülke idiyse de, Körfez Krizindeki desteği bunların hepsinden daha önemliydi.

Bu şartlar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye ya saldırgana karşı tavır alacak ve işgalin sona erdirilmesi için mücadele edecekti; yada saldırganın işgalini destekleyecekti. Üçüncü alternatif olarak düşünülebilecek olan "tarafsızlık", Türkiye bakımından mümkün değildi. Türkiye ya Irak ile olan bağlarını koparacaktı ki bu durumda Irak'a karşı olmak anlamına gelirdi; yada bu bağları aynı şekilde tutacak ve ilişkileri devam edecekti, ki bu da Irak'a destek vermek olurdu. Bu üç al-

14) Bkz.: Efraim Karsh, *Neutrality and Small States*, London: Routledge, 1988.

ternatife ilave olarak, "Türkiye sadece kendi çıkarlarını zedelemeyecek şekilde Irak'la ilişkilerini sürdürebilir ve Irak'ın üçüncü ülkelerle ticaretine engel olabilirdi" şeklindeki bir dördüncü alternatif, yani "kısmi tarafsızlık" politikası takip etmesi gerektiği ileri sürülebilir. "Kısmi tarafsızlık", Irak'ın "ekonomik bakımdan sıkıştırılmasını" eksik bırakırdı, çünkü Türkiye ile ilişkilerini devam ettiren Irak, ekonomik açıdan büyük bir sıkıntıyla karşılaşmazdı: Irak, ihtiyacı olduğu malların büyük kısmını Türkiye'den alabilir ve bunun karşılığında da Türkiye'ye petrol sağlayabilirdi. Hatta, bazılarına göre, bu durum Türkiye açısından oldukça avantajlı idi.[15]

Uluslararası sistemdeki güç dengesi ve bu güç dengesinin oluşmasında etkin bir rol oynayan ABD ve diğer Batı'lı ülkelerin politikaları, Türkiye'nin "kısmi" veya "tam tarafsızlığı" kabul etmesini de zorlaştırdılar. Yukarıda belirtildiği gibi, bu ülkeler Irak'a karşı sadece kendileri önlemler almadılar, fakat diğer ülkelerin de katılması için bir yandan BM Güvenlik Konseyi'ni devreye soktular, diğer yandan da ikili diplomatik ilişkilerle baskı ve ikna yöntemleri kullanarak, diğer ülkelerin de katılmasını istediler. Özellikle ABD, Türkiye'nin tarafsızlığını uygun bulmadı ve Irak'a karşı ambargo uygulayarak Körfez Koalisyonu'na katılmasını açıkça talep etti.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük daha önceden izlediği "geleneksel tarafsızlık" politikasını devam ettirmesi çok güçtü. Türkiye iki gerçekçi alternatiften, Irak karşıtı olmayı seçti ve bu çerçevede bu ülkeye karşı ekonomik yaptırımlar uyguladı, diplomatik baskı yöntemleri kullandı ve savaşta rol oynadı.

Aktif Dış Politika

Türkiye, Körfez Savaşı'nda sadece geleneksel tarafsızlık politikasını terk etmedi, fakat daha da ileri bir adım atarak "aktif dış politika" izledi. Kemal Kirişçi aktif dış politikayı "bir ülkenin, bir konuyu uluslararası gündeme getirmek için harcanan çabalara doğrudan katılması" şeklinde tanımlamaktadır.[16] Türkiye, Irak'a karşı BM kararları çerçevesinde oluşan Körfez Koalisyonu'nun bir üyesi olarak, BM kararlarını önce kendisi uyguladı, daha sonra da diğer ülkelerin uygulaması için çaba sarf etti; en baştan sonuna kadar, olayların gelişimini yakından takip ederek, gelişmelere uygun çabuk kararlar aldı, ani uygulamaya geçti; böylece uluslararası diplomasi trafiğinin önemli bir merkezi haline geldi.[17]

Türkiye'nin aktif politikasının en önemli nedeni, Özal ve onun dış politika anlayışıdır. Özal, Körfez Savaşı'na katılım ile ilgili olarak tercihini, "Türkiye daha önceki pasif ve çekingen politikalarını terk etmeli ve aktif bir dış politika izlemelidir" şeklinde ortaya koyuyor ve bu pasif politikaların değişmesini istemeyen "muhafa-

15) Hacettepe Üniversitesi'nden Tuğrul Çubukçu ve İstanbul Üniversitesi'nden Erol Manisalı'nın görüşleri, *Turkish Daily News*, 4-5 August 1990.
16) Kemal Kirişçi, 'Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, s.395.
17) Kâmran İnan, *Dış Politika*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993, s.72.

zakarların" kendisinin dinamik dış politika izlemesini "maceracılık" olarak gördüklerini[18] biliyordu.

Özal'ın Körfez Savaşı politikasının oluşumuna aktif katılımı çeşitli aşama ve yollardan gerçekleşti. Bunların başında, devlet mekanizmasının yetkili kişilerinin yetkilerini devralması ve böylece onların adına hareket etmesi gelmektedir. Örneğin, çok önemli iki karar olan "Türk-Irak petrol boru hatlarının kapatılması kararı" ve "İncirlik üssünün ABD askerlerince kullanılması kararı", Özal'ın istediği şekilde alınmıştır. Boru hatlarının durumu, 2 ila 6 Ağustos tarihleri arasında gerek Bakanlar Kurulu ve gerekse Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantılarında görüşülmüştü. Fakat bu görüşmelerde hep "bekle-gör" politikasının takip edilmesi kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla, tüm yetkililer bu yönde açıklamalarda bulunuyorlardı. Fakat 7 Ağustosta önce petrolden Sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler'in Türkiye'deki basına yaptığı açıklama, daha sonra da Özal'ın, Amerikan ve İngiliz televizyonlarına verdiği mülakatlar, boru hatlarının kapatıldığını "resmen" ilan etti. Öyle ki, bu karar Özal ve onun çok yakınındaki kişilerce alınmıştı ve Başbakan ve Dışişleri Bakanı daha sonra haberdar olmuşlardı.

İncirlik üssünün kullanılması da, Özal'ın direktifleri sonucunda gerçekleşti. Savaşın başladığı gün, Özal önce Başkan Bush'la Körfez Savaşı'nın başlaması ile ilgili olarak bir telefon görüşmesi yaptı. Başkan Bush bu görüşmede İncirliğin kullanılması konusunu açtı. Daha sonra, Özal'ın başkanlığında toplanan MGK, "BM Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararı çerçevesinde ve hızla gelişen gelişmeleri göz önünde bulunarak, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve Türkiye'deki yabancı silahlı kuvvetlerin kullanılması için gerekli hazırlıkları yapmasını" hükümete "görüş" olarak bildirildi. Bunun üzerine, Özal'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, bu konuyla ilgili kararın çıkması için konuyu Meclise götürdü.[19] TBMM aynı gün toplanarak, 126 sayılı kararla istenen yetkiyi hükümete verdi. Nihayet, bu kararın ilan edilmesi yine Özal tarafından Amerikan Başkanı Bush'a iletilerek yapıldı ve Türk Başbakanı ve Dışişleri Bakanı bu iletişim ağının dışında kaldılar.

Yukarıdaki iki önemli örnekten, Özal'ın dış politika yapımına aktif katılımı ile ilgili olarak iki önemli özelliği daha çıkmaktadır: dış politika kararlarını açıklamak ve diğer ülke temsilcileri ile görüşmeler yapmak. Körfez Savaşı diplomasisinde yapılan önemli görüşmelerin hemen tamamı Özal tarafından yapıldı. Türkiye'ye Körfez Savaşı boyunca iki kez ziyaret eden ABD Dışişler Sekreteri James Baker, görüşmelerini Özal'da yoğunlaştırdı. 5 Ağustosta Ankara'ya kritik görüşmeler yapmaya gelen Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan'ın görüşmeleri Özal'ın makamında gerçekleşti. Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşmasını imzalamak üzere Paris'e giden Özal, bu arada Körfez Savaşı ile ilgili görüşmeler yaptı. Özal, Başkan Bush'la Washington'da yaptığı Körfez Savaşı ile ilgili gizli görüşmeye Türk

18) *SWB*, 4 March 1991; ayrıca William Hale, 'Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis', *International Affairs*, Vol.68, No.4 (1992), ss.679-782.

19) *Foreign Broadcast Information Service* (FBIS), Western Europe (WEU), 17 January 1991, s.38.

Dışişleri Bakanı'nın katılmasını bile gerek duymadı. Körfez ülkeleri, Suriye ve Mısır'a yapılan gezilerde Özal başrol oynadı.

Bunun yanında, Körfez Savaşı sırasında Türk dış politikasının oluşum sürecinde Özal'ın bölge ülkeleri ve Batı'lı ülkelerle yaptığı "mesaj ve telefon diplomasisi" önemli bir yer tutuyordu. Özellikle Özal-Bush telefon diplomasisi o kadar yoğun gelişmişti ki, Türk ve yabancı basında gündemin birinci maddesi haline gelmişti. Sonuç itibarıyla, Özal'ın Almanya, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer Körfez devletlerinin liderleri ile yaptığı telefon görüşmeleri, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasını dinamik hale getirdi.

Özal'ın sahip olduğu konum, yarattığı etki ve takip ettiği aktif politika, sonuçta Türk dış politikasının da aktif hale gelmesine neden olmuştur. Zira Özal, ABD'nin bireysel ve BM Güvenlik Konseyi çerçevesinde almış olduğu tüm kararlara hemen destek verdi ve gereken uygulamaları anında başlattı. Hatta bu destek o dereceye geldi ki, ABD Başkanı'nın ortaya koyduğu görüşler, hemen ardından Özal tarafından tekrar ediliyor ve hararetle savunuluyordu.

Aktif dış politika uygulamasının ikinci önemli nedenini, Körfez Savaşı'nın ortaya çıkardığı şartlarda aramak gerekir. Eğer Türkiye, Irak'a yakın bir konumda olmasaydı veya bu savaş örneğin Latin Amerika'da olsaydı, Özal elbette aynı tavrı göstermezdi. Diğer bir ifadeyle, özellikle orta ve küçük devletler açısından dış politikayı belirleyen faktörlerden birisi coğrafya yada stratejik konumdur. Ayrıca, Körfez Savaşı çok kısa zamanda çok önemli gelişmelerin oluştuğu bir dönemdi. Uluslararası krizlerin önemli özelliklerinden birisi, "zaman sınırlamasıdır". Bunun yanında, uluslararası krizlerde, ilgili ülkelerin "ulusal çıkarları" tehdit altındadır. İşte bu özelliklerinden dolayı, dış politika yapıcıları, uluslararası krizlerde kısa zamanda "hızlı" kararlar vermek durumunda kalırlar.[20]

Uluslararası krizlerde "zaman sınırlaması" ve "ulusal çıkarlara tehdit" ihtimali, krizle ilgisi olan devletler arasında çok yoğun, çok yönlü ve hızlı bir iletişim ağının kurulmasını gerektirir. Türkiye'nin aktif dış politikasının bir başka nedeni, işte bu yoğun ilişkiler kurma ihtiyacı ve gereksinimidir. Aslında Türkiye'nin Körfez Savaşı ile ilgili "doğrudan" bir ilgisinin olduğunu söylemek güçtür; fakat yukarıda belirttiğimiz gibi, jeopolitik konumu nedeniyle ve uluslararası baskıların bir sonucu olarak, pasif bir dış politika izleme şansı da yoktu. Böylece Türkiye kendini işgalin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan yoğun bir diplomasi trafiğinin ortasında buldu. İşgalin hemen ardından Irak'a kaşı ambargo uygulamaya başlayan ABD, Türkiye üzerinde yoğun baskı uygulayarak, ambargo uygulamasına hemen katılmasını ve dolayısıyla petrol boru hatlarını kapatmasını istedi.[21] Bu talep ve baskılara daha

20) Örnegin, Charles F. Hermann, 'International Crisis as a Situational Variable', James N. Rosenau (Ed.), *International Politics and Foreign Policy*, New York: The Free Press, 1969.

21) Örnegin: *Hürriyet*, 4 Agustos 1990; Associated Press, 3 August 1990, *Dış Basında Türkiye ve Irak-Kuveyt Krizi*, Vol.1, Ankara; Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, ss.23-24; Agency France Press, 4 Agustos 1990, Dış *Basın ve Türkiye*, Ankara; Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Bülten No.140, s.7.

ilk günlerden itibaren, diğer Batılı ülkelerden gelen talepler ve bu arada BM Güvenlik Konseyinin 660 ve 661 sayılı karalarının alınması da eklenince Türkiye üzerindeki baskılar daha da etkin hale geldi.[22] Benzeri yoğun talepler, işgali izleyen günlerde, krizin ve savaşın seyrine uygun olarak ve Batı'lı ülkelerin ve BM'nin almış olduğu kararlara paralel olarak devam etti.

Böylesi baskılar karşısında Türkiye'nin önünde üç tercih vardı. Ya gelen tüm taleplere ve baskılara uygun hareket edip "evet" diyecek; ya bu talepleri görmezden gelip "geciktirecek"; veya bunları kabul etmeyecek ve "geri çevirecekti". Türkiye'nin Körfez Savaşı diplomasisinin gelişimine bakıldığında, birinci tercihi seçtiği görülmektedir. Fakat burada, önemli bir noktanın altını çizmek gerekmektedir: Bir çok kimsenin belirttiğinin aksine, Türkiye'nin tercihini "teslimiyetçi tercih" olarak görmek yanlıştır. Çünkü Türk dış politikası yapıcıları, Batılı ülkelerden gelen yoğun diplomatik baskılara paralel olarak, kendi inisiyatifleriyle, ilgili bölge ülkeleriyle ikili seviyede yoğun diplomatik temaslarda bulundular. Çok sayıda ülke ile çok yoğun diplomatik girişimlerde bulunarak, diğer ülkelerle birlikte hareket etme çabası içindeydiler. Dolayısıyla, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikası "apriori" değil, ancak diğer ülkelerin tavırları sonucunda ortaya çıkan durumlara göre oluştu.

Krizin ilk günlerinde, Türkiye Batıdan gelen "ambargoya katılın" taleplerini geri çevirdi ve bir "bekleme dönemi" yaşadı. Bu dönemde, geleneksel tarafsızlık politikasının takip edileceği açıklandı. Türk dış politikası karar alma mekanizmasının organlarınca yapılan tüm açıklamalarda, benzer tavır görülüyordu. Dışişleri Bakanlığı, MGK ve Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlar yanında Özal, Akbulut, Bozer ve diğer pek çok bakanın yaptığı açıklamalar, Türkiye'nin ambargoya katılmaya hazır olmadığı ve "bekle-gör" politikası takip ettiği şeklindeydi.[23]

Hem Özal hem de Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi bu bekleme döneminde bölgedeki diğer ülkelerin tutumlarını daha iyi anlayabilmek amacıyla çok yönlü diplomatik temaslara girdi. Yapılan diplomatik temaslar hem MGK'de hem de krizin ilk günlerinde oluşturulan "Kriz Komitesi" tarafından değerlendirildi.

Gerek yazılı mesajlar gerek yüz yüze görüşmeler, gerekse "telefon diplomasisi" aracılığıyla, Özal ve diğer ilgililerin krizin daha ilk saatlerinden itibaren beş grup ülke ile ilişki içine girdiği görüldü. Bunlar, ABD ve diğer Batılı ülkeler, Irak ve Kuveyt, Sovyetler Birliği, Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri ve İran'dı. Böylesi yoğun diplomasinin tek bir hedefi vardı: "Türkiye, Irak'a karşı Batı ile birlikte hareket edecekse, diğer ilgili ülkelerin tutumlarını da öğrenmelidir".

Türkiye'nin Körfez Savaşındaki tavrını belirleyen en önemli etkenlerden birisi,

22) BM Güvenlik Konseyi'nin 2 Ağustos 1990 tarih ve 660 Sayılı kararı işgali kınamış; 6 Ağustos 1990 tarih ve 661 Sayılı Kararı, Irak'a kapsamlı ambargo uygulanmasına karar vermiştir. The United Nations Department of Public Information, *The United Nations and the Iraq-Kuwait Conflict, 1990-1996*, The U.N. Blue Book Series, Vol.IX, New York, 1996.

23) Bu açıklamalarla ilgili bilgiler çeşitli kaynaklardan elde edilmiştir. Örneğin: *Anadolu Ajansı Bülteni*, 2-6 Ağustos 1990; *Güneş*, 3-6 Ağustos 1990; *Hürriyet*, 3-6 Ağustos 1990; *Cumhuriyet*, 3-6 Ağustos 1990.

Irak'ın işgalin başından itibaren takındığı tutumdu. Türkiye başlangıçta Irak askerlerinin geri çekilme ihtimalinin olduğunu düşünerek, işgalin kısa sürede sona ereceğini zannediyordu. Fakat böyle bir ihtimalin bulunmadığı hemen ortaya çıkıverdi. 5 Ağustosta Ankara'ya gelen Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, Özal'la yaptığı ve beraberinde Bozer ve diğer ilgili bakanların bulunduğu görüşmede, Irak'ın işgalinin "haklılığını" savunmuş ve bu işgali devam ettireceklerini belirtmişti. Ramazan, Türkiye'ye ambargoya katılmamasını, Amerikan baskısına boyun eğmemesini tavsiye etmiş ve eğer Türkiye ambargo uygularsa bunun Türk-Irak ilişkilerini zedeleyeceğini belirterek, "üstü kapalı olarak" göz dağı vermişti.[24] Bu durum elbette Türkiye'nin krizdeki "bekle-gör" politikasından, "Irak karşıtı" politikaya geçişinde önemli bir etken olmuştur.

Geçmişte yani Soğuk Savaş boyunca Türk dış politikasının Ortadoğu'daki krizlere ve çatışmalara dönük politikasını etkileyen önemli faktörlerden birisi Sovyetler Birliği'nin varlığı idi. Sovyetler Birliği bölgedeki krizlerde genellikle çatışan veya savaşan tarafların birisini tutar, bu da Türkiye'nin tutumunu etkilerdi. Körfez Savaşında Türkiye'nin Sovyetler Birliği bakımından bir endişesi kalmadı. Zira, işgalin daha ilk günlerinden itibaren gelişen ABD-Sovyet yakınlaşması, Türkiye ve daha bir çok ülkenin ABD'nin Irak karşıtı politikasını desteklemelerinde yardımcı oluyordu. Daha önemlisi, Türkiye Sovyetlerin tutumunu krizin ilk günlerinde ilk elden öğrenme fırsatı yakalamıştı. Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunan Sovyetler Birliği Başbakan Birinci Yardımcısı Lev Veronin, Özal ve diğer Türk temsilcilerle yaptığı görüşmelerde, ülkesi ile Türkiye'nin "görüşlerinin aynı olduğunu ve Irak'ın işgalinin sona erdirilmesi için müşterek hareket edeceklerini" belirtmişti. Veronin, ABD'nin Irak karşıtı politikasını desteklediğini de ilan etmişti.[25] Sovyetler Birliği, Körfez Savaşının ilerleyen günlerinde Amerikan askeri kuvvetlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesine ve NATO üslerinin Irak'a karşı kullanılmasına tepki göstermedi, hatta destek verdi.[26] Körfez Savaşı boyunca, Türkiye'nin tüm politikası, Sovyetler Birliği tarafından olumlu karşılandı. Burada şaşılacak bir şey yoktu, çünkü bu ülke de özellikle BM Güvenlik Konseyi çerçevesinde ve ikili düzeyde Irak'a karşı davranıyordu.

Özal, Körfez Savaşı diplomasisinde önem verdiği aktörlerden birisi olan Suudi Arabistan'la daha ilk günden itibaren temaslar kurarak, bu ülke ile beraber boru hatlarını kapattı. Suudi Arabistan'ın ABD ile birlikte Irak'a karşı hareket edeceğini açıklaması ve bu amaçla ABD askerlerinin ülkesine gelmesine izin vermesi, diğer Körfez ülkelerinin de bu yönde hareket etmelerini sağlamıştı. Bu durum, Türkiye'nin Irak'a karşı ambargo uygulamasının, Arap dünyasında olumsuz etki yarat-

24) *FBIS*, Near East, 6 Ağustos 1990, s.70; *AA Bülteni*, 5 Ağustos 1990, s.A32; *Ayın Tarihi*, 5 Ağustos 1990; AFP, *Dış Basında Türkiye ve Irak-Kuveyt Krizi*, Vol.1, s.40.

25) *AA Bülteni*, 3 Ağustos 1990, s.A72 ve A80; *Hürriyet*, 4 Ağustos 1990; *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1990; *Güneş*, 4 Ağustos 1990.

26) *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1990; *Milliyet*, 10 Eylül 1990; *FBIS*, WEU, 14 December 1990; *Newspot*, 20 December 1990.

ma ihtimalini yok etti. Türkiye, geçmişte Arap-Batı çatışmalarında izlediği "taraf-sızlık" politikasını böylece terk edebildi. Türkiye, savaşın ilerleyen günlerinde Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ile temaslarını devam ettirdi.

Türkiye'nin Körfez Savaşındaki çok yönlü diplomasisinin en önemli taraflarından birisi İran'dı. Amerikan karşıtı olması, fakat aynı zamanda yıllarca Irak'a karşı savaşması nedeniyle, İran'ın nasıl bir tutum takınacağı belirsizdi. Özal, işte bu belirsizliği gidermek amacıyla, İran Cumhurbaşkanı ile sık sık temaslar kurarak İran'ın politikası üzerinde etkili olmaya çalıştı. Bu çabanın ilk örneği, Türkiye'nin Irak'a karşı ambargo kararının alınması sürecinde görüldü. Krizin ilk günlerinde Özal ile Rafsanjani arasında gelişen telefon ve mesaj trafiği esnasında Türkiye'ye gelen Rafsanjani'nin özel temsilcisi Alirıza Muayyeri, 7 Ağustos gecesi, yani BM Güvenlik Konseyi'nin 661 sayılı ambargo kararını aldığı sırada, Özal ile bir görüşme yaptı. Özal Muayyeri'ye, "İran'ın bölgesel istikrarın sağlanmasında rol oynamasını, Körfez'deki olaylara karşı müşterek hareket etmesini ve Türk-İran ilişkilerini derinleştirmeyi umduklarını" söyleyerek, İran'ın Irak'a karşı tutum takınmasını sağlamaya çalıştı. Bunun ardından Muayyeri de, "İran'ın BM'nin tüm saldırılara karşı yaptığı tüm girişimleri desteklediğini", dolayısıyla "BM'nin Irak'a karşı ambargo uygulamasına karşı olmadıklarını", Türkiye aracılığıyla ilan etti.[27]

Fakat Muayyeri, bölgeye dış müdahalenin olmaması, sorunun bölge ülkeleri tarafından çözümlenmesi gerektiğini belirterek, Türkiye ile tam bir görüş birliği içinde olmadığını da ortaya koyuyordu. İran'ın bu tutumu yani Amerikan ve diğer Batılı askeri güçlerin bölgeye yerleştirilmesine karşı olması, savaş boyunca devam etti. Bu nedenle İran, savaş boyunca zikzaklı bir politika ortaya koydu: Zaman zaman Irak'a karşı sert açıklamalar yaparken, bazen de ABD'nın politikasını ve bu politikayı destekleyen ülkeleri isim vermeden eleştirdi. Bu belirsizlik hem savaşın seyrinde etkili olabilirdi, hem de Türkiye ve diğer ülkelerle problemler yaratabilirdi. İşte bu nedenle özellikle Özal, İran'ı yakın takip altına aldı ve onun politikasının belirli bir çizgide devam etmesi için çaba gösterdi. Bu konudaki detaylar aşağıda verilecektir.

Aktif Politikanın Hedefleri

Gerek savaşın özellikleri nedeniyle, gerekse Türkiye üzerindeki dış baskıların bir zorlaması dolayısıyla, Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki politikası, Türkiye'nin kendi iradesine dayanarak oluşturulmuş ve uzun bir süreçte saptanmış hedefler içermiyordu. Türkiye'nin hedeflerinin belirlenmesinde, BM Güvenlik Konseyinin veto sahibi üyelerinin ve özellikle ABD'nin politika hedefleri, çok önemli bir çerçeve ve sınırlama oluşturdu. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin hedeflerinin, bu çerçeve ve sınırların dışında olabilmesi mümkün görünmüyordu. Fakat bu sınırlar içinde ve birazda Türkiye'nin kendi özgün şartlarına bağlı olarak, bazı önemli hedeflerinin olmadığını söylemek de mümkün değildir.

27) *FBIS*, WEU, 7 Ağustos 1990, ss.45-46; 8 Ağustos 1990, s.26.

Diğer bütün devletler gibi, Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki en önemli hedefi, ulusal çıkarları korumak ve geliştirmekti. "Ulusal çıkar" kavramı her ne kadar sübjektif değerlendirmelere açıksa da, her ülkenin bazı objektif ulusal çıkarlarının olduğu da doğrudur. Türkiye'nin Körfez Savaşı ile ilgili olarak objektif ulusal çıkarlarını iki grup altında toplamak gerekir: Birincisi, bölgedeki siyasi haritanın değişmesinin engellenmesi ve statükonun korunması, yani ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğü ile ilgili çıkarlar; ikincisi, Türkiye'nin karşı karşıya kalacağı ekonomik, ticari ve mali kayıpların önlenmesi.

İkinci gruba giren konular "hayati" çıkarlar olmamakla birlikte, Türkiye'nin ambargo dolayısıyla uğradığı ekonomik kayıpların karşılanması bakımından önemli idi. Türk diplomasisi bu amaçla yoğun temaslar yaptı ve zararların telafisi için çok yönlü girişimlerde bulundu. Koalisyonunun gerek Batılı ülkelerinden gerekse Ortadoğu'nun zengin ülkelerinden, Türkiye'nin karşılaştığı zararların karşılanması için yoğun girişimlerde bulunuldu.

Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki aktif politikanın asıl hedefi, Türkiye'nin güvenliğinin korunması idi. Fakat Türkiye hangi politikayı izlerse güvenliğini sağlayabilirdi? Bu sorunun tatmin edici bir şekilde yanıtlanması gerçekten zordu. İşte bu nedenle, Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda güvenlik bakımından ikilem içine girdiği söylenebilir. Çünkü, bir yandan Irak'ın askeri gücünün giderek büyümesi ve bunun sonucunda Kuveyt'i işgal etmesi, bu ülkenin bir komşusu olan Türkiye'yi endişelendirmişti. Irak'ın Türkiye'ye saldırması ihtimalinin ne olduğu konusunda net bir şey söylenemez. Bazıları, iki ülke arasındaki "su sorunu" gibi problemler dolayısıyla, Irak'ın Türkiye'ye saldırabileceği görüşünü ileri sürmüşlerdi.

Diğer yandan, Türkiye, Körfez Savaşı'nda Irak'ın parçalanması sonucun ortaya çıkacak bir istikrarsızlığın Türkiye'nin toprak ve ulusal bütünlüğünü tehdit etmesi riskini göz önünde bulundurmak zorundaydı. Irak-Türkiye arasındaki en önemli bağlardan birisi olan Kürt sorunu, bu iki ülkeyi hep birbirine yakın tutmuş ve işbirliğine zorlamıştı. Türkiye'nin Körfez Savaşında Irak'la bağlarını koparması sonucunda bu sorun büyüyerek her iki ülkeyi de tehdit eder hale gelebilirdi. İşte bu sorunun büyümesinin önlenmesi gerekiyordu.

Türk dış politikası yapıcıları, bu iki tercihten ikincisini seçtiler. Yani, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının Batılı ülkelerle ile birlikte hareket ederek artırılabileceğine inandılar ve bu yönde politika geliştirdiler. Diğer bir ifade ile, Türkiye'nin birinci hedefine varabilmesi için Batı ülkeleri ile birlikte hareket etmesi gerektiğine inandılar. Böylece Türkiye'nin Körfez Savaşındaki hedeflerinden birisi, Batı dünyasındaki prestijini artırmak ve bu yolla güvenlik sorunlarını çözmekti. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin siyasi ve stratejik öneminin artık azaldığı ve dolayısıyla Batı dünyası nazarındaki değerinin düştüğü şeklinde görüşler ortaya atılmış ve bunlar da Türkiye'yi önemli şekilde endişeye sürüklemişti. Bir çok Batı'lı yazar, Türkiye'nin eski önemini yitirmesi sonucunda Batı'dan daha az yardım alacağını, Batı kurumlarından ve örgütlerinden daha çabuk dışlanacağını

ileri sürüyorlardı. Dönemin basın-yayın araçlarında, resmi ağızlarda ve hatta Özal tarafından, benzer problemler dile getiriliyordu. Buna karşılık, Türk kamuoyu, bunun doğru olmadığı, Türkiye'nin bölgesel etkinliğinin hâlâ devam ettiği şekline yanıtlar üretiyordu.

Körfez Savaşı işte bu yanıtlara bir destek olması açısından kritik bir zamanda ortaya çıktı. Türk kamuoyu yapıcıları ve politikacılar ve özellikle iktidardaki siyasetçiler, Türkiye'nin Batı dünyası açısından öneminin kaybolmadığını kanıtlayabilmek için, Körfez Savaşı'nda Batı ile birlikte hareket edilmesi gerektiğini vurguladılar. Onlara göre, Körfez Savaşı Türkiye açısından bir "sınav" olarak görülebilirdi. Eğer Türkiye bu sınavı geçerse, Batı dünyasının bir parçası olduğunu kanıtlayacak, eğer geçemezse üçüncü dünya ülkesi haline gelecekti. Bu görüşe göre, Türkiye'nin Batı yanlısı politikası, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyonunu hızlandırabilirdi; ABD ile ekonomik ve askeri konularda daha kuvvetli işbirliğine gitmesinin yolunu açabilirdi; ve nihayet Türkiye'nin Batı kamuoyundaki olumsuz imajını azaltabilirdi. Son olarak, Türkiye'nin BM kararlarına uygun hareket etmesi, Türkiye'nin hukuka saygısını ortaya koyacağı için, uluslararası hukukla ilgili kendi sorunlarında avantaj kazanmasına yol açardı.

Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki aktif politikasının diğer bir hedefi, savaşın gidişatında söz sahibi olabilmek, yani gelişmeleri etkileyebilmekti. Gelişmeleri etkileyebilmek için, çok yönlü ve aktif bir diplomasinin izlenmesinin gerekli olduğu ileri sürüldü. Özal, sık sık "olayların dışında kalmamak ve aktif olarak içine girerek, gerek savaş süresince, gerekse savaş sonrası dönemde ortaya çıkacak gelişmeleri etkileme şansına sahip olmak gerektiğini" vurguladı. ABD'nin savaşta mutlaka galip geleceği düşüncesine göre hareket eden Özal'a göre, "eğer olaylar [Türkiye'nin] istediğinin dışına çıkarsa, ülkemizin bu olaylar hakkında karar verenlerin yanında bulunması faydalı olurdu."[28]

Türkiye'nin bu dönemde ABD ile çok sıkı ilişkiler geliştirme çabasının ana mantığı da budur. Özal, Bush ile çok büyük yakınlaşma içine girmeye ve "bireysel dostluk" havası yaratmaya çalıştı. Gerek "telefon diplomasisi" aracılığıyla gerekse ikili yüzyüze görüşmelerle, Özal ve Bush arasında devletler arası dostluk sınırlarını aşan bir yakınlaşma olduğu izlenimi böylece ortaya çıkmış oldu. Özal, Türkiye'nin geçmişte "tarafsızlık politikası" izlediği savaşlarda aktif olarak yer alamadığı için, "gelişmeleri etkileyebilme şansına sahip olamadığını", bu yüzden savaş sonrasında kurulan barış masasında yer alamadığını ve savaşlardan zararla çıktığını düşünüyordu.

Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki "gelişmeleri etkileyebilme" düşüncesinin iki yönü bulunmaktadır. Özal, bir yandan ABD liderliğinde ve genellikle BM çatısı altında gelişen Körfez Koalisyonu'nun Irak karşıtı ekonomik, siyasi ve askeri politikalarını etkilemeye çalışmış; diğer yandan da, Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik çıkarları ile ilgili gelişmeleri lehe çevirmeye gayret etmişti. Bunlardan ilki, "savaş-barış ikilemi" şeklinde isimlendirilebilir ki bu, Irak'ın işgalinin sona erdirilmesi için

28) *FBIS*, WEU, 27 Agustos 1990, s.32.

başvurulacak yolu belirtir. İkincisi ise, Irak'ın işgali hangi yolla son bulursa bulsun, Türkiye önemli ekonomik kayıplarla karşılaşmıştı ve bunun yanında güvenlik riski almıştı. İşte bu iki konuda Türkiye'nin çıkarlarının korunması gerekiyordu.

Savaş-Barış İkilemi: Türkiye'nin Körfez Savaşında izlediği dış politika ile ilgili en zor soru, Türkiye'nin savaştan yana mı? yoksa barıştan yana mı? olduğu sorusudur. Diğer bir ifade ile, Türkiye Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması için savaşı ne kadar desteklemişti?

Genel olarak bakıldığında, Irak'ın Kuveyt'ten çıkartılmasının iki yolu vardı: Biri, Irak'ı ekonomik, diplomatik ve siyasi bakımdan sıkıştırarak, askerlerini Kuveyt'ten çekmeye zorlamak ve böylece askeri yöntemler kullanmadan krize son vermek; diğeri sıcak savaş yoluna giderek Irak'ı mağlup etmek ve işgaline son vermek. Geriye dönüp bakıldığında, esasında bu iki yöntemin birlikte uygulandığını görmek mümkündür. Önce Körfez Koalisyonu'na dahil olan ülkelerin hepsi de Irak'a ekonomik ambargo uyguladı, diplomatik ilişkilerini kesti ve siyasi olarak baskı altında tuttu. 2 Ağustosta başlayan bu "sıkıştırma" operasyonu altı ay sürdü. Bu süre içinde yürütülen baskı yöntemleri, 17 Ocak 1991'de sıcak savaşa dönüştü.

Sıcak savaş yönteminin tercih edilmesine ne zaman karar verildiği ile ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. Resmi bilgilere göre, Irak'a karşı askeri savaş yönteminin uygulanmasına 29 Kasım 1990 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararı vermiştir. Burada, eğer Irak en geç 15 Ocak 1991 tarihine kadar BM Güvenlik Konseyinin daha önce aldığı kararları (660, 661, 662, 664, 667, 669, 674 ve 677) yerine getirmezse, BM üyelerinin "gerekli her türlü araçları kullanarak" kararları uygulatacağı, şeklinde bir ültimatom verilmişti. Irak, bu süre içinde istenilenleri yerine getirmeyince, 17 Ocak 1991 tarihinde askeri operasyonlar başlamış ve 28 Şubat 1991 tarihine kadar devam etmişti.

Resmi olmayan bir görüşe göre, Irak'a karşı savaş kararı, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin daha ilk günlerinde ABD tarafından verilmişti.[29] Bir başka görüşe göre ise, ABD Irak'a karşı savaşma kararını Ekim başından itibaren olgunlaştırmaya başladı. Bu aydan itibaren ABD artık yavaş yavaş savaşa hazırlanmaktaydı. Bunun için, hem bölgedeki askeri yığınak artırıldı hem de ilgili ülkeleri ikna etmek için diplomatik ve siyasi girişimlerde bulunuldu. Herrmann, ABD'nin savaşa karar vermesini dört neden bağlamaktadır. Bunlar: Kuveyt'in işgalinin doğurduğu global ekonomik problemlerin ağırlaşmaya başlaması; Saddam'ın Kuveyt'ten çekilmeyi, İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarından çekilmesine bağlaması sonucu ve başka nedenlerden dolayı, Koalisyonun uzun süre ayakta kalamayacağı ve böylece Irak'ın üzerindeki baskının azalacağı ihtimalinin doğması; Irak'ın silah gücünün tümden yok edilmesi için Körfez Krizindeki şartların uygun bir fırsat oluşturması ve Saddam Hüseyin yönetiminin cezalandırılarak ilerde tekrar benzeri istikrarsızlıkları yaratmasının önlenmesi.[30]

---

29) Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993, s.19.

30) Richard K. Herrmann, 'US Policy in the Conflict', Alex Danchev and Dan Keohane (Eds.), *International Perspectives on the Gulf Conflict, 1990-1991*, London: The Macmillan Press Ltd., 1994, ss.119-123.

Türk dış politikası yapıcılarının, özellikle Özal, Başbakan, Dışişleri Bakanlığı ve Türk siyasetinde etkin olan güçlerin savaşla ilgili görüşleri ne idi ve savaş-barış konusundaki diplomatik girişimleri nasıl olmuştu? Özal'ın başrol oynadığı Türkiye'nin Körfez Savaşı diplomasisinin ana hedefi, sorunu savaşarak çözmek miydi? yoksa barışçı yöntemler kullanarak Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasını sağlamak mıydı?

Türkiye'nin krizin çözüm yöntemine dönük eğilimi ve tercihi Körfez Savaşı süresince farklılık göstermiştir. 2 Ağustos ile 17 Ocak arasında Türk dış politikası yapıcılarının basına yaptıkları açıklamalar, hiç bir zaman İrak'a karşı savaş yanlısı olmadıkları, fakat barışçı yollardan çözüm bulunmasından yana oldukları şeklindedir. Fakat, daha dikkatli bakıldığında, işgalin ilk gün ve haftalarındaki görüşleri ile, ilerleyen aylardaki görüşleri arasında bir farklılık olduğu ve "barışçı yollardan çözüm bulunması" tercihinden, "savaş yönteminin de düşünülebileceği" tercihine doğru bir değişim yaşandığı görülür.

Bu değişimin iki önemli nedeni vardı: Birincisi, Irak askerlerinin Kuveyt'ten çekilmemekte ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uymamakta direnmesi. Fakat bu neden kendi başına belirleyici bir etken değildi. Zira, BM kararlarının evrensel ve adil bir uygulanma şansı bulunmamaktadır. Çoğu zaman, özellikle uluslararası krizler ve çatışmalarla ilgili BM kararlarının uygulanabilmesi için, global güçlerin gönüllü katılımı ve desteği gerekmektedir. İşte burada ikinci neden ortaya çıkıyor: ABD'nin zaman içindeki savaş yanlısı tutumunun belirginleşmesi ve bu tutumun Türkiye ve özellikle ABD Başkanı ile sık sık görüşen Özal üzerindeki etkisi. Diğer bir deyişle, Özal'ın savaşla ilgili görüşleri, ABD'nin görüşlerine paralellik gösterdi.

Fakat buradan, Türk karar alma mekanizmasında yer alan aktif tüm aktörlerin aynı görüşü sergiledikleri ve ABD'nin görüşlerine aynı paralellikte tutum sağladıkları sonucu çıkarılmamalı. Çünkü, Türkiye siyasetinde etkin bazı güçler, savaş eğilimlerini desteklememişler, hatta bu değişikleri fark ettiklerinde, protesto etmişlerdir. Türk dış politikası yapıcılarının, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin çözümlenmesi ile ilgili tercihleri üç ana döneme ayrılarak incelenebilir.

1. Dönem: 2 Ağustos-30 Eylül 1990. Bu iki tarihten ilki İrak'ın Kuveyt'i işgalini, ikincisi Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD'ye yaptığı resmi gezi ve orada Başkan Bush ile yaptığı görüşmeyi temsil eder.

Bu dönemde Türk dış politikası yapıcıları, Körfez Krizi'nin barışçı yollardan çözülmesi konusunda anlaşma içinde idiler. Zira, savaşın hem bölge, hem de Türkiye açısından büyük zararları olacaktı. Bu yüzden, Irak'a karşı ambargonun en etkin çözüm yöntemi olduğuna inanıyorlardı. Bu tercihin nedeni şuydu: Eğer Irak, ekonomik ve siyasi bakımdan yalnız bırakılırsa, geri adım atmak zorunda kalacak ve böylece silahlara başvurmadan sorun çözülecekti. Türkiye'nin aktif politika izlemesinin temel nedenlerinden birisi de işte bu hedefe ulaşılması mücadelesiydi. Türkiye'nin 1. dönemde aktif politika izlemesinin iki aşaması vardı.

Türkiye önce kendisi ambargoyu en etkin bir şekilde uyguladı. BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu tüm kararlara tamamen uymakta titiz davrandı. 7 Ağus-

tosta Irak'a kapsamlı ambargo başlatıldı: petrol boru hatları kapatıldı; Irak ve Kuveyt'le her türlü mal, hizmet ve sermaye alış-verişi durduruldu; bu iki ülke ile ticaret yapan işadamları, müteahhitler ve taşımacıların faaliyetleri durduruldu; ve Irak ve Kuveyt vatandaşlarının Türkiye'deki sermayeleri ve mal varlıkları kontrol altına alındı.[31] Hatta, BM Güvenlik Konseyinin 661 sayılı kararında yer almamasına rağmen, ilaç ve gıda sevkıyatı durduruldu. Daha sonra, BM'den izin istenerek, ilaç ve gıda ihracatı yenilendi.

Özal, krizin ilk günlerinden itibaren ABD'nin bölgeye büyük bir yığınak yapmakta olduğunu fark etti. Özal, belki ABD'nin savaş isteyip istemediğini bu aşamada bilmiyordu, ama ABD'nin yığınak yaptığını dikkate alarak CNN'de yaptığı bir konuşmada, "umarım NATO [ve ABD] bir askeri operasyon düzenlemez. Buna kuvvetle inanıyorum"[32] diyerek, ABD kamuoyuna savaş dışı yöntemlerle işgalin sona erdirilebileceği mesajını veriyordu. Türkiye'nin hızlı bir şekilde ambargo kararını alması, bu amaca uygun bir davranıştı. Bunun yanında, Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin 665 ve 670 sayılı kararları çerçevesinde Irak'a karşı denizde ve havada abluka kararlarına da uydu ve üçüncü ülkelerin Türkiye ve Akdeniz üzerinden Irak'a yapacakları ihracat-ithalatları denetledi.[33]

İkinci olarak; Özal, ABD Başkanı'ndan ambargoya daha sıkı şekilde devam edilmesi ve Krizin görüşmeler yoluyla sona erdirilmesini istedi. Özal, Washington'da Başkan Bush'la yaptığı görüşmeden sonra ABC Televizyonunda, "Irak'a karşı her türlü alternatifin açık olduğunu, fakat Saddam'a karşı ambargonun sıkılaştırılmasının Saddam'ı müzakereye zorlayacağını ve geri atmasına neden olacağını, bunun ise barışçı yollardan sorunun çözümüne katkıda bulunacağını" dile getirdi. Özal ABD kamuoyuna "Irak'ın askeri gücünün abartılmaması gerektiği, Türkiye veya Suudi Arabistan'a saldıracağını da sanmadığını[34] söyleyerek, ABD kamuoyunun savaş yanlısı düşüncelerini değiştirmeye çalıştı.

Bunun yanında; Özal, komşu ve diğer bölge ülkelerinin ambargoya tam uymalarını sağlamak için, çok taraflı diplomasi takip ederek bu ülkeleri ikna etmeye çalıştı. Kuveyt'in işgalinin sona erdirilmesi ve barışçı bir yöntem uygulanması amacıyla, işgalin ilk günlerinde, Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır, İran ve Suriye'nin katılacağı bir "beşli zirve" toplantısı önermişti.[35] Fakat bu öneri ABD ve Batı'lı ülkelerin, hızlı bir şekilde devreye girerek kontrolü ele almaları sonucu, gerçekleşememişti. Çünkü ilgili ülkelerin (İran hariç) her biri, BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde oluşan Körfez Koalisyonu'na dahil olmuşlardı.

31) Örneğin: *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1990.

32) *AA Bülteni*, 6 Ağustos 1990, A73. Diğer Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de, ABD'nin silahlı müdahalesini desteklemediklerini açıkladılar. *Günaydın*, 3 Ağustos 1990.

33) Örn.: *Günaydın*, 20 Eylül 1990; *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1990; *Newspot*, 27 Eylül 1990.

34) *FBIS*, WEU, 26 September 1990, s.37.

35) Özal'ın basına demeci, 4 Ağustos 1990, *AA Bülteni*, 4 Ağustos 1990, ss. A67-69; Özal'ın Çankaya Köşkündeki Basın Toplantısındaki açıklamaları, 11 Ağustos 1990, *AA Bülteni*, 11 Ağustos 1990, ss.A33-38.

Irak'a karşı ambargoya hükümetler düzeyinde yaygın katılım olmasına rağmen, basında ambargonun çeşitli yollardan delindiği haberleri çıkıyordu. Özellikle İran, Ürdün, Mısır gibi ülkelerin Irak'a ambargoya tam uymadıkları, çeşitli yollardan ihlal ettikleri haberleri üzerine, Özal hemen girişimlerde bulundu ve ilgili ülkelerin ambargoya uymasını istedi. Hatta Özal, bu amaçla hem Türk hem dünya kamuoyuna Saddam Hüseyin'le görüşmelerde bulunulmaması gerektiğini tavsiye etti. Görüşen liderleri de eleştirdi.

Özal'ın bu amaçla İran'la geliştirdiği diyalog önemlidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İran Körfez Savaşı sırasında çok zikzaklı bir politika takip ediyordu. İşte bu zikzakların Irak'a karşı koalisyonu zayıf duruma düşürme riski olduğu anlarda, Özal hemen devreye girerek, İran'ı belirli bir noktada tutmaya çalıştı.

Ambargodan bunalan ve bir boşluk bulmak isteyen Irak lideri Saddam Hüseyin, 15 Ağustosta İran'a zeytin dalı uzatarak aralarındaki sorunların çözülmesi amacıyla, 1975 Cezayir Anlaşmasını kabul ettiğini, savaş esirlerini hemen salıvereceğini ve Irak askerlerinin Iran sınırından çekileceğini açıkladı. Bunun ardından, 14 Ekimde bir Irak heyeti İran'a giderek diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi için görüşmelerde bulundu. Bu arada basında Irak'a karşı ambargonun Iran üzerinden delindiği şeklinde haberler çıkmaya başlamıştı.[36]

Özal devreye girerek, İran'ın politikasını etkilemeye çalıştı. Önce kendisi telefonda Rafsanjani ile görüştü,[37] arkasından Dışişleri Bakanı Bozer'i Tahran'a gönderdi.[38] Bozer, Irak-İran yakınlaşmasının, Irak'ın barışçı yollardan geri çekilmesini geciktireceğini, bu yüzden Irak'a taviz verilmemesi gerektiğini belirtti.[39] Bozer, İran'dan dönüşünde, bu ülkenin pozisyonunda bir değişiklik olmadığını ve Türkiye ile görüşmeye devam etmek istediğini, vurguladı.[40] Özal daha sonra Özel Kalemi Nabi Şensoy'u özel görevle Tahran'a göndererek, Türkiye'nin endişelerini ve İran'ın ambargoya uyması gerektiğini bildirdi.[41]

İran, Türkiye'ye verdiği yanıtlarda, ambargoya sıkı sıkıya uyduğunu; İran-Irak yakınlaşmasının Iran'ın Irak'a karşı tutumunu etkilemeyeceğini; Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi dışında bir seçeneği kabul etmeyeceklerini; ve Türkiye ile İran arasındaki diyalogdan memnun olduklarını belirtiyordu. Fakat Iran'ın Türkiye'nin politikası ve Körfez Krizinin gidişatı ile ilgi olarak itirazları da vardı: Körfez Krizinde ABD'nin ve Batılı ülkelerin asker yığmalarını "emperyalizm" olarak görüyor ve bunu destekleyen ülkeleri de eleştiriyordu. Iran bunun yerine sorunun bölge ülkeleri tarafından ve özellikle ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) üyelerinin (Türkiye, İran ve Pakistan) müşterek çalışmaları ile çözülmesi gerektiğini vurguluyordu.[42]

36) Bkz.örn.: *Sabah*, 16 Ağustos 1990; *Günaydın*, 17 Ağustos 1990; *Sabah*, 15 Ekim 1990.
37) *Sabah*, 16 Ağustos 1990; *Günaydın*, 17 Ağustos 1990.
38) *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1990.
39) *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1990.
40) *FBIS*, WEU, 20 Ağustos 1990, s.36.
41) *Günaydın*, 17 Eylül 1990.
42) Iran'ın yanıtları ile ilgili olarak bkz.: *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1990.

Hem İran hem de Türkiye, iki ülke arasındaki diyalogun kesintisiz devam etmesini de arzuluyorlardı. Çünkü, böylece birbirlerini daha rahat gözetleme ve kollama fırsatı buluyorlardı. Diğer bir deyişle, Türkiye ve İran bir yandan "müşterek hareket etme" mesajları verirken, diğer yanan da birbirlerini kontrol etmeye çalışıyorlardı.

Bozer'in Suriye, Ürdün ve Mısır'a yaptığı resmi gezilerde de aynı konu işlendi:[43] Irak'a karşı ambargonun delinmemesi gerektiği, ancak bu yoldan krizin sıcak savaşa dönüşmesinin önlenebileceği belirtildi. Bu çağrı özellikle Ürdün açısından önemli idi. Çünkü bu ülkenin Irak'tan petrol almaya ve karşılığında mal satmaya devam ettiği iddia edilmişti. Bozer burada, "Eğer Irak'a karşı ambargo başarılı olursa, sorun barışçı yollardan çözümlenebilir. Eğer ambargo başarısız olursa ve sonunda savaş çıkarsa, o zaman bölgenin haritası değişir...İşte bu nedenle Türkiye ambargonun oldukça titiz uygulanmasından yanadır" mesajını verdi.[44]

Irak'ı ambargo yöntemiyle sıkıştırarak geri atmaya zorlama isteğine uygun olarak, Irak'ın Türkiye'ye bedava petrol teklifi de reddedilmiştir.[45] Özal, bazı Türk siyasetçilerinin (örneğin Erdal İnönü, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan) Irak yöneticileriyle görüşme tekliflerini şiddetle reddetmiştir. Ona göre böyle bir adım Irak'ın işgalini meşru gösterebilir ve Saddam Hüseyin'e destek vermek anlamına gelebilirdi.[46] Özal'a göre Irak'la görüşmenin ön şartı, Irak'ın BM Güvenlik Konseyi kararlarına şartsız uyacağını belirtmesi idi. Bu olmadıkça kriz de çözülemezdi.[47]

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye başlangıçta barıştan yana bir görüşe sahipken, daha sonraları artık bir savaşın yaklaşmakta olduğunun farkına vardı. Özal, en baştan itibaren böyle bir ihtimali görmüş olsa da, savaşın çıkmayacağını, en azından çıkmaması gerektiğini düşünüyordu. Buna rağmen her türlü ihtimale karşı, tedbir almayı da ihmal etmemişti. Hatta Akbulut, Türkiye'nin "asker gönderme ve yabancı askerleri çağırma kararının, barışa katkıda bulunacağını ve ambargonun daha etkin uygulanmasında yardımcı olacağını" umarak aldıklarını belirtmişti.[48]

2. Dönem: 2 Ekim 1990-17 Ocak 1991: 17 Ocak 1991 tarihi savaşın başlama tarihidir. Bu dönemde; özellikle Özal, sorunu barışçı yollardan çözümlenmesi ile ilgili tercihlerini belirtmekle birlikte, eğer Irak BM kararlarına uyarak Kuveyt'ten çekilmezse, tek alternatifin savaş olduğunu daha sık dile getirmeye başladı.

Ekim ayından itibaren savaşa doğru adımlar atılmaya başlandı. Irak, Kuveyt'ten çıkmamakta direnirken; ABD ve diğer koalisyon güçleri Körfez'deki askeri yığınaklarını artırmaya başladılar. ABD, 200.000 ilave asker sevkıyatı yaparak Körfez'deki asker sayısını 400.000'e çıkardı. Bu yığınak, ABD'nin Irak'a karşı "savunma" pozis-

43) *FBIS*, WEU, 27 Ağustos 1990, ss.34-35.
44) *FBIS*, WEU, 5 Eylül 1990, s.28.
45) *Cumhuriyet*, 2 ve 19 Eylül 1990.
46) *FBIS*, WEU, 27 Ağustos 1990, s.32.
47) *FBIS*, WEU, 24 Ekim 1990, s.42.
48) *FBIS*, WEU, 5 Eylül 1990, s.28.

yonundan "saldırı" pozisyonuna geçtiğini gösteriyordu. Bunun yanında BM Güvenlik Konseyi 29 Kasımda aldığı 678 sayılı kararla, Irak'a 15 Ocak 1991'e kadar süre tanıyor ve eğer bu süre içinde Irak Kuveyt'ten çekilmezse "her türlü aracı kullanarak" Irak'ı zorla çıkartacağı konusunda ültimatom veriyordu.

Irak bu ültimatoma karşılık olarak, Kuveyt'ten çekilmesini geciktirecek yöntemler uygulamaya devam etti. Örneğin, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini, öncelikle bölgedeki diğer işgallerin sona erdirilmesine, yani Suriye'nin Lübnan'ı işgalini ve İsrail'in Filistin topraklarını işgalini sona erdirmesine bağlayarak, kendi işgaline "meşruiyet" kazandırmaya ve işgalini sürüncemede bırakmaya çalıştı. Fakat ne ABD ne de koalisyonun büyük çoğunluğu böyle bir "şarta" ilgi gösterdi. Irak'ın bu tür davranışları ilgi görmediği gibi, koalisyonda ve Türkiye'de, Irak'ın Kuveyt'ten barışçıl yollardan çıkarılmasının olanaksız olduğu izlenimini artırdı. Özal, "Irak ısrarında devam ederse, savaş kaçınılmazdır. Irak'ın hiçbir şansı yok. Şartsız ve tamamen çekilmesi gerekir. Bu yapılmadıkça görüşmelerin de başlamayacağını,"[49] ve "eğer dünya istikrarı için Körfez'de savaş gerekiyorsa bu savaşın çıkacağını", dile getiriyordu. Özal ayrıca, "ABD'nin bölgede yaptığı yığınağın dikkate alınması gerektiğini", "diğer ülke liderleri ile yaptığı görüşmelerde, herkesin Irak'ın şartsız geri çekilmesi gerektiğinde görüş birliği içinde olduğunu" belirtiyordu.[50]

Bu dönem aynı zamanda savaşın yaklaştığını gören ve bunun için hazırlıklar yapmaya başlayan Özal ile savaşa kesinlikle karşı çıkan ve hatta ABD'nin savaş planlarından haberdar olmayan Türk sivil ve askeri yetkililer arasındaki yol ayrımının başlangıcıdır. Aktif dış politika anlayışına sahip olan ve artık savaş hazırlıkları yapan Özal ile Türkiye'nin savaş dışı kalmasını isteyen Türk yetkililer arasındaki tartışma konuları bu dönemde çıkmaya başladı.

Bunların başında, Türk askerlerinin Körfez'e gönderilmesi tartışması vardı. ABD, Körfez'de askeri yığınak yapmaya başlayınca, "ABD Irak'a karşı yalnız hareket ediyor" izlenimini yaratmamak için, Müslüman ülkelerin askerlerinin de Körfez'e gelmesini talep etti. Bu çerçevede Pakistan, Suriye, Bangladeş ve daha bir çok Müslüman ülke askeri Suudi Arabistan'a geldi. Özal, "gelişmelere etkileyebilmek" düşüncesi çerçevesinde Türk askerlerinin de buraya gitmesinin faydalı olacağını düşünüyordu. Ona göre, Türk askerlerinin Körfez'e gitmesi, modern savaş araçlarının ve yöntemlerinin öğrenilmesini sağlayacağı için, Türk Silahlı Kuvvetler açısından faydalı olurdu.[51]

Özal'ın bu tutumu ve görüşü gerek toplum, gerek Hükümet ve Parlamento gerekse Askeri kanattan yeterli destek bulmadı. Türkiye'nin Körfez'e asker göndermesinin faydalı olacağı şeklindeki görüşünü, MGK, Bakanlar Kurulu ve diğer özel toplantılarda dile getirmesine rağmen başarılı olamadığını Özal da itiraf etmiştir.[52]

---

49) *FBIS*, WEU, 30 Ağustos 1990, s.43.
50) *FBIS*, WEU, 26 Ekim 1990, s.28.
51) Özal'ın Washington'da basın konferansı, *FBIS*, WEU, 26 Eylül 1990, s.37.
52) Özal'ın Uğur Dündar'la mülakatı.

Çeşitli sivil örgütler, Türkiye'nin savaşa katılmaması için çok sayıda gösteriler yaptılar. Parlamentodaki sadece muhalefet partileri değil, Özal'ın eski partisi olan ANAP içinden az sayıdaki milletvekilleri bile, Türkiye'nin savaşa katılmasına karşı çıktılar. Öyle ki, arkasında Özal'ın olduğu bilenen Hükümetin T.B.M.M.'den istediği "savaş hali ilanı, silahlı kuvvetlerin kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konularındaki" yetki, Mecliste tam destek bulamayınca, ancak değiştirilerek kabul edilmiştir. Bu değişiklikle, Hükümetin bu yetkiyi kullanabilmesi "ülkemize bir tecavüz vuku halinde derhal mukabele edilmesi maksadına münhasır olarak" şartına bağlanmıştır.[53]

Özal'ın aktif dış politika anlayışına tepkiler, hükümetten önemli bakanların istifa etmesiyle daha da keskinleşti. Önce, 11 Ekim 1990 tarihinde Dışişleri Bakanı Ali Bozer istifa etti. Bozer, Washington'daki gizli Özal-Bush görüşmesine kendisinin katılmamasına yani dışlanmasına tepki olarak istifa etmişti; fakat, Körfez'e asker göndermeye de karşı idi. Bozer'e göre, Türkiye ambargoya katılarak gereken katkıyı yapmıştı ve asker göndermesine gerek yoktu.[54] Hemen arkasından, 18 Ekim 1990'da Savunma Bakanı Sefa Giray istifa etti. Özal'ın Körfez'e asker gönderme fikrine karşı en büyük tepki, Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay'ın 3 Aralık 1990 tarihindeki istifası oldu. Genel Kurmay Başkanı Türk askerlerinin Körfez'e gönderilmesine karşı olduğunu açıklamıştı.[55]

Türkiye'nin Körfez'e asker gönderememesinin nedenini sadece iç tepkilere ve muhalefete bağlamak doğru değildir. Burada koalisyonun askeri stratejisinin ve bu strateji içerisinde Türkiye'nin rolünün de dikkate alınması gerekir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin Irak'ın çevrelenmesine katkısı güneyden değil kuzeyden olacaktı. Türkiye, Irak sınırına askeri yığınak yaparak, Irak askerlerinin bir kısmını bağlamakla görevli idi. Bu konuya aşağıda deyinilecektir.

3. *Dönem*: 17 Ocak-3 Mart 1991, Körfez Savaşında Türkiye: 7 Ağustosta petrol boru hatlarını kapatarak koalisyonun yanında yer alan Türkiye'nin politikası, sıcak savaş döneminde de koalisyonun politikasına paralel şekilde devam etti. Türkiye, her ne kadar Irak'a karşı savaşın kendisi açısından riskli olduğunu görmüşse de, bu savaşın patlamasına engel olamadı. BM Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararına tam destek verdi ve "eğer müttefikler Irak'a karşı harekete geçerse Türkiye'nin bunu destekleyeceğini; BM kararları çerçevesinde ne gerekiyorsa onu yapmaya hazır olduğunu" açıkça bildirdi.[56]

Türkiye, Irak'a karşı savaşa destek vermesine rağmen, savaşta fiilen aktif rol oynamadı. Diğer bir deyişle, Türk askeri ve silahlı kuvvetleri savaşta doğrudan yer al-

53) *TBMM Tutanak Dergisi*, 126. Birleşim, 12.08.1990, ss.176 ve 178.
54) *FBIS*, 27 Ağustos 1990, s.34.
55) *FBIS*, 9 Ağustos 1990, s.25.
56) Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir'in açıklaması, *FBIS*, 13 November 1990, s.41.

madılar. Fakat bu, Türkiye'nin savaş dışında kaldığı ve ilgilenmediği şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira, Irak'a karşı oluşturulan Körfez Koalisyonu'nun bir üyesi olarak, tarafsızlık iddiasında bulunması da mümkün değildi.

Türkiye'nin Irak'a karşı savaştaki katılımı dolaylı olup; bunu üç noktada analiz etmek mümkündür.[57] İlk olarak; Türkiye, Irak sınırına asker yığarak, Irak'ın kuzeyden çevrelenmesine yardımcı oldu. Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ilk gününden itibaren, Türkiye-Irak sınırına yapılan askeri yığınak bir çok amaca hizmet ediyordu. Birincisi, Irak'a karşı ambargo uygulamaya başlayan Türkiye, Irak'ın muhtemel bir askeri tepkisine karşı savunma tedbirleri alıyordu. İkincisi, ayrılıkçı Kürt grupların, Irak'ın baskı altına alınmasından istifade ederek, Türkiye ve Irak'ta yapacakları muhtemel ayaklanmalara karşı tedbirler alıyordu. Olası bir Kürt bağımsızlık ayaklanması ve bunun doğuracağı etkiler, Türkiye için en baştan itibaren ihtimal dahilinde idi. Dolayısıyla, savaş sonrasında Kürtlerin ayaklanarak Türkiye'ye doğru kaçışında, Türkiye hazırlıksız değildi. Buradaki askerler, Irak'tan kaçan Kürt mültecilerin Türkiye sınırından girmelerine engel olmayı öngörmüşlerdi. Üçüncüsü, Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı emperyalist bir politika izleme ihtimali olan diğer bölge ülkelerine (İran ve Suriye) karşı bir "caydırıcı güç" olarak duruyordu. Dördüncüsü, Körfez Savaşı stratejisine uygun bir rol oynamaktı. Körfez Savaşı'nda eğer koalisyon güçleri ile Irak güçleri arasında kara savaşı yapılacak olursa, koalisyon güçlerinin başarılı olabilmesi için Irak'ın güneydeki askeri konsantrasyonunun dağıtılması gerekiyordu. Zira Irak, savaş sırasında İran'la yaptığı barış görüşmeleri sonucu, İran-Irak sınırındaki askerlerinin bir kısmını güneye çekmişti. İşte bu noktada Türkiye'nin önemli bir konumu ortaya çıktı: Türk askerlerinin Irak sınırına yığılması sayesinde, Irak askeri güçlerinin bir kısmı kuzeye çekildi.

Irak'ın kuzeye yani Türkiye sınırına asker yığmasının önemli bir nedeni vardı: Körfez Savaşı sırasında özellikle Batılı kamuoyunda ortaya atılan, "Türkiye'nin ikinci cephe olacağı" ve "katkılarının ödülü olarak Musul ve Kerkük bölgesinin Türkiye'ye verileceği" şeklindeki "balonlar", doğal olarak Irak'ı endişelendirmişti. Türkiye'nin gerçekten Musul ve Kerkük hayalleri kurup kurmadığı sorusu ile ilgili olarak çeşitli yorumlarda bulunulmuştur. Bazıları, Türkiye'nin fırsatları kullanarak, sınırı yeniden çizeceğini dile getirdi. Zira Özal'ın ABD ile aktif askeri işbirliği içine girmesi ve onun savaş yanlısı olduğu şeklindeki yorumlar, bu iddiaları destekliyordu.

Fakat Özal, Musul ve Kerkük'le ilgili söylentilerin doğru olmadığını, Türkiye'nin böyle bir hedefinin bulunmadığını pek çok kez açıkladı. Özal'ın bu yöndeki ifadelerinin doğruluğunu kanıtlayan açıklamalar yine kendisinden geldi. Ona göre, Türkiye'nin Musul ve Kerkük'te gözü olsa bile, bunun gerçekleşmesi mümkün olamazdı; çünkü, büyük güçler Irak'ın bir parçasını Türkiye'ye asla kaptırmak istemezlerdi ve bölgedeki devletler arası güç dengesi buna izin vermezdi. Ayrıca,

57) Bu konuda ayrıca bkz.: William Hale, 'Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis', *International Affairs*, Vol.68, No.4, 1992.

eğer Türkiye, bir başka ülkenin toprağına göz dikecek olursa, diğer ülkeler de Türkiye'ye karşı aynı şekilde davranırlardı.[58] Özal'ın bölgesel ve bölge dışı büyük devletlerin tepkisini tahmin ederek olaya yaklaşması, hakikaten "gerçekçi" bir tavırdır.

Türkiye'nin Körfez Savaşı'na dolaylı katılımını sağlayan bir başka boyut, İncirlik üssünün ABD'nin kullanımına açılması ve Irak'ın kuzeyden de vurulmasıdır. Türkiye'nin İncirlik üssünü ABD ve Batı'lı müttefiklerin kullanımına açması, Türkiye'nin savaşa yaptığı en önemli katkıdır. Zira bu izin, Türkiye'nin ikinci cephe olmasını sağlamıştır. Her ne kadar Türk uçakları ve askerleri savaşa fiilen katılmamışsa da, ülke topraklarının kullanımı da fiili bir katılım olarak değerlendirilmelidir. İncirlik üssünün kullanılması ile ilgili izin, T.B.M.M.'nin almış olduğu 126 sayılı karar çerçevesinde Özal tarafından Başkan Bush'a iletilerek verildi. Bunun üzerine, ABD savaş uçakları savaş boyunca Irak'ı kuzeyden bombaladılar. Özal bu izinle ilgili gerekçesini Türk-Amerikan dostluğuna bağladı. Ona göre, Türkiye'nin müttefiki olan ABD, Soğuk Savaş boyunca Türkiye'ye hep yardım etmiş; askeri, mali ve ekonomik destek sağlamıştı; şimdi de Türkiye'nin bu ülkenin askeri operasyonuna katkıda bulunması dostluk anlayışının bir gereğiydi.

Türkiye kendi askeri güçlerine ilave olarak, NATO askeri gücünün Irak sınırına gönderilmesini istedi. Türkiye, başlangıçta itiraz etmesine rağmen, daha sonra ABD'nin isteği üzerine, Almanya, İtalya ve Belçika'dan toplam 42 uçaktan oluşan NATO AMF-A (İttifak Kumandanlığı Avrupa Hava Hareket Gücü-Allied Command Europe Mobile Force-Air) gücünün Erhaç ve Diyarbakır'a yerleştirilmesini kabul etti. Bu güç, Türkiye'ye karşı bir saldırı tehdidini caydırma amacıyla gelmişti. Esasında çok büyük bir caydırıcılık kapasitesi yoktu, fakat muhtemel bir saldırı durumunda NATO'nun Türkiye'yi savunacağını göstermesi açısından önemli idi. Bunun yanında, NATO ülkelerinden gelen karadan-havaya Patriot füzeleri bölgeye yerleştirilerek, Irak'ın Scud füze saldırılarına karşı koruma önlemleri alındı.

Özal, ABD'ye verdiği desteğin bir önşartı olarak, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve Irak içindeki Kürtlere destek verilmemesini ileri sürdü. Dolayısıyla, Körfez Savaşı boyunca Türkiye'nin politikasını belirleyen ve hatta aktif politika oynanmasına neden olan en önemli faktör, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması hedefidir. Yukarıda belirtildiği gibi, Özal böylece "Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması hedefine varmak için", "gelişmeleri yani Irak'a karşı savaşın yönlendirilmesinde ABD Başkanı'nın kararını etkilemeye," çalışıyordu.

Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ile ilgili aktif politikasının iki yönü bulunmaktadır: Bunlardan ilki, ABD ve koalisyon ülkeleri ile işbirliği yaparak, bu güçlerin Irak'ın bölünmesine yol açacak davranışlarının engellenmesidir. İkincisi ise, komşu ülkelerin Irak üzerindeki emperyalist davranışlarını kontrol etmektir.

Körfez Savaşı'nda bir Kürt devletinin kurulmasının iki ihtimali vardı: Birincisi,

58) Özal'ın Tercüman Gazetesinden Altemu Kılıç'la mülakatı, *Tercüman*, 8 Aralık 1990.

ABD'nin Irak'ın gücünü içerden zayıflatmak için Kürtleri kullanması ve bunun karşılığında onlara bağımsız devlet kurma mükafatı vermesi sonucunda; ikinci ihtimal ise, Irak'ın mağlup edilmesinden sonra zayıf duruma düşmesi ve parçalanması ve bir Kürt isyanının ortaya çıkması sonucunda kurulmasıydı. Savaşın ufukta göründüğü bir zamanda Özal, "Irak içinde yeni bir devletin kurulmasına karşıyız....Biz her zaman Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yanayız. Bu, bizim [Körfez Savaşı] politikamızın ve çabalarımızın temel ruhudur. Bizim istemediğimiz bir durum yaratılmamalı. Bir Kürt Devleti kurulmamalı" diyerek ABD'yi uyardı.[59]

Özal, bu tehlikelerin önlenebilmesi için, bir yandan ABD ve diğer Batılı ülkelere çağrıda bulunarak bu ülkelerin Kürt kartını oynaması engellemeye çalıştı; diğer yanda da komşu ülkelerin yetkilileri ile görüşerek, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması için onlarla işbirliği kurmaya çalıştı. Türkiye ve İran birbirlerinin "fırsattan istifade etme" eğilimlerini karşılıklı olarak kontrol etmeye çalıştılar. Her iki tarafta, birbirlerinin Irak üzerindeki emellerinden şüphe duyuyor ve bunu önlemeye çalışıyorlardı. İran, Türkiye'nin Kuzey Irak'a girerek Musul ve Kerkük'ü işgal edeceği şeklindeki söylentilere üzerine, Türkiye'nin bu davranışını engellemeye çalışıyor; Türkiye'de, İran'lı liderlerin "eğer Amerika Körfez'e müdahale ederse bizde savaşa katılırız"[60] şeklindeki demeçlerinden endişe duyuyor ve İran'ın davranışlarını kontrol etmeye çalışıyordu. Hatta Türkiye, Iran veya Suriye'nin Irak topraklarına girmelerini, "savaş nedeni-casus belli" gösterdi.

Politikanın Sonuçları

Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının kendisi açısından, güvenlik, ekonomik ve siyasi bakımdan üç önemli sonucu olmuştur. Birincisi, Körfez Savaşı politikası nedeniyle büyük ekonomik kayıplarla karşılaşmıştır. Irak'a karşı uygulanan ambargo sonucu, Türkiye'nin Irak'la ticareti tamamen durmuş ve böylece Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde çok önemli bir kapısı kapanmıştır. Petrol boru hatlarının kapatılması sonucu hem boru hatlarının çalışmasından elde ettiği ücret yok olmuş hem de önemli bir petrol kaynağından mahrum kalınmıştır. Nihayet, Irak'ta çalışan bir çok Türk müteahhit ve işçileri bu pazardaki işlerini kaybetmişlerdir. Türkiye'nin Irak'la ilişkilerini durdurmasından dolayı şu ana kadar gerçekleşen toplam ekonomik zararının 30 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir. Bunun da ötesinde, Türkiye'nin Irak halkı gözündeki imajı olumsuz etkilenmiştir. Bundan dolayı, Türk-Irak ekonomik ilişkilerinin yakın bir zamanda düzelmesi beklenmemelidir. Irak pazarı Türkiye'ye uzun süre kapalı kalacaktır.

Türkiye'nin zararlarının karşılanması amacıyla Körfez Koalisyonunun zengin Arap üyeleri tarafından Türkiye'ye bir miktar dış yardım verilmiş, fakat bu yardım-

59) *Ibid.*
60) *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1990; *Tercüman*, 16 Eylül 1990.

lar hiç bir şekilde zararlarını tam olarak karşılayacak seviyede olmamıştır. Gerek Batı'lı ülkeler, gerekse Arap ülkelerinin Savaş döneminde yapmış olduğu küçük yardımlar, Savaş sonrasında devam ettirilememiştir.

Daha genel bakımdan, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile 1980'lerin başında itibaren geliştirdiği ticari ve ekonomik ilişkiler büyük ölçüde sona erdi. Körfez Savaşı sonrasında Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan Arap-İsrail barış süreci ve Irak problemi merkezli siyasi ve askeri süreçler, Türk dış politikasını da etkiledi. Bunun sonucunda, Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirebilme zemini yok oldu. Bölgenin en etkin gücü olan ABD'nin geliştirdiği siyasi ve askeri projeler çerçevesinde gelişen süreçte, Türkiye'nin farklı bir süreç içine girme şansı yok oldu.

Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının ikinci sonucu, Kuzey Irak probleminin ortaya çıkması ve bunun Türkiye'nin güvenliğine yaptığı olumsuz etkidir. Türkiye bir yandan Irak'ın yükselen gücünün zayıflaması sonucu "avantaj" kazanırken, diğer yandan da Kuzey Irak bölgesinde bir "güç boşluğunun" ortaya çıkması ve buraya yerleşen PKK terörünün daha da büyümesi sonucu "dezavantajlı" duruma düşmüştür. Körfez Savaşının hemen arkasından başlayan genelde Irak problemi özelde Kuzey Irak problemi, Türkiye'nin Güney Doğu sınırlarını bir güvenlik bunalımına sürüklemiştir. Kuzey Irak problemi, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eder bir duruma dönüşmüştür.

Öyle ki; Türkiye, Körfez Savaşı sonrasında gerçekten ciddi bir "ulusal ve toprak bütünlüğünü" sağlama mücadelesi içine girdi. Türkiye'nin son 7 yıldır izlediği dış politikanın, Körfez Savaşı'nın ortaya çıkardığı sorunları çözmeye çalışmak olduğunu söylemek abartılı bir görüş değildir. Zira, gerek PKK terörü sorunu, gerek Kuzey Irak'ta düzenlenen askeri operasyonlar ve gerekse Güney Doğu Anadolu'da terörle mücadele için yapılan askeri faaliyetler; ve bu sorunlarla mücadeleden dolayı Batılı ülkelerle gelişen krizler; Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının ortaya çıkardığı sonuçlardan kaynaklanmıştır.[61]

Üçüncü sonuç, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerindeki siyasi durumla ilgilidir. Körfez Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı'daki prestijinin yükselmesi beklenirken, tam tersi oldu ve özellikle insan hakları ve demokratikleşme gibi konularda daha sık eleştiriler gelmeye başladı. Ne acıdır ki, Türkiye'nin eleştirildiği konuların birçoğu, Körfez Savaşı sonrasında kötüleşen PKK terörü ile yakın ilişkilidir. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta PKK terörüne karşı yaptığı askeri operasyonlar zaman zaman Batı ülkeleri tarafından eleştirilmiş; Türkiye'ye askeri ve ekonomik ambargo uygulanmış-

61) Profesör Hasan Köni'nin belirttiği üzere, 'Körfez Savaşı ile gelişen PKK hareketi günümüzde bütün devletlerin Türkiye'ye karşı kullandıkları bir joker kartı olmuş bulunmaktadır. Örneğin, Çeçenler'e yardıma karşı, Moskova'da PKK zirvesi yapılması, Türkiye'den daha fazla su almak isteyen Suriye'nin PKK'yı kullanması veya Kıbrıs konusunda prim yapmak istediği zaman Yunanistan'ın PKK kartını oynaması.. Batılı ülkelerin etnik gruplara yeni haklar verme tutumu karşısında...' PKK sorunun koz olarak kullanmaları gibi. Hasan Köni, 'Körfez Savaşı Sonrası Türkiye ve Ortadoğu', *Avrasya Dosyası, Kuzey Irak Özel Sayısı*, Cilt 3, Sayı 1, İlkbahar 1996, s.135.

tır. Hatta ABD, Türkiye'nin parasını ödediği fırkateynleri ve bazı silahların Türkiye'ye satışını geciktirmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği ile Türkiye'nin Körfez Savaşı politikası arasında bağ kurmak zaten yanlıştı. Zira bu ikisi, şartları, gelişimi ve sonucu bakımından oldukça farklı uluslararası politika süreçleridir. Dolayısıyla, Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda oynadığı rol sonucunda AB üyeliğini elde edememiş olması hatta böyle bir ümidin giderek kaybolmaya başlaması, sürpriz değildir.

Bütün bu gelişmelerden, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının ortaya çıkardığı sorunların Türkiye'ye pahalıya mal olduğu sonucu çıkartılabilir. Türkiye'nin Körfez Savaşı ve sonrasında hem iç hem de dış politikada önemli krizlerle karşılaştığı dikkate alındığında, bu politikanın "hatalı" olduğu ve "farklı bir politika" izlenseydi daha olumlu sonuçlar çıkartılabilirdi şeklinde bir görüş üretilebilir. Yani varsayımsal olarak; "eğer Türkiye, Körfez Savaşı'nda Batı ile birlikte Irak'a karşı hareket etmeseydi, bu olumsuz sonuçlara maruz kalmazdı", şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Bu görüşe verilecek yanıt da varsayımsal olacaktır: Eğer Türkiye, Irak'ın yanında olsaydı, bugünkü sonuçlardan kaçınabilir miydi? Körfez Savaşının sonuçlarından uzak durabilir miydi?

Bize göre bu sorulara negatif yanıt vermek gerekir. Çünkü, Türkiye'nin "kısmi tarafsızlık" şeklinde bile olsa Irak'la ilişkilerini devam ettirmekte ısrar etmesi, Türkiye'yi Batı ile karşı karşıya getirirdi. Türkiye'nin Batı ile çatışma içine girmesi ise, Türkiye'nin gücü ve menfaatleri bakımından hiç düşünülemeyecek bir alternatiftir. Tüm Batı ülkelerinin ve hatta Sovyetler Birliği'nin birlikte hareket ettiği bir oluşumda Türkiye'nin aksi yönde hareket etmesinin zorlukları ve yaratacağı problemler açıktır.

Buradan hareketle daha da ileri gidilerek şu söylenebilir: Bu kez Türk kamuoyundaki Batı yanlısı baskı grupları, Türkiye'nin en düşük seviyede bile olsa Irak'ı destekleyen bir politikasına karşı çıkarlardı. Basın ve diğer Batı yanlısı sivil toplum örgütleri, Türkiye'nin Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı oluşan Körfez Koalisyonuna girmemesini şiddetle eleştirirlerdi. Yani, Türk kamuoyunun "dinamik güçleri" Türkiye'nin muhtemel Irak yanlısı politikasına asla destek vermezlerdi. Batı ülkeleri gibi, Irak karşıtı bir politikanın izlenmesini isterlerdi. Bu durumda da, Türkiye'nin iç ve dış politikası kriz içine girebilirdi.

Diyelim ki, Türkiye "kısmi tarafsızlık" uygulasaydı, yine de Türkiye'nin Körfez Savaşı'nın sonuçlarında kaçınması mümkün olmazdı. Çünkü, ABD ve diğer ülkeler Türkiye'nin yapacağı katkıyı başka yönlerden telafi edebilirlerdi. Yani, Türkiye'ye rağmen Irak'ın mağlup edilmesi için başka yollar denenirdi: Örneğin güneyden baskılar daha da fazla yapılır; yukarıda da belirtildiği gibi, kuzeyden de Kürt kartı daha etkili şekilde oynanırdı. Bu noktaya gelindiğinde Türkiye'nin kendi Kürt toplumunun da etkileneceği ve şu andakinden daha kötü sonuçlarla karşılaşabileceğini söylemek kehanet değildir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki dış politikası, dönemin uluslara-

rası ve ulusal şartları göz önünde bulundurulduğunda alternatifi olmayan bir tercihti. Bu politika Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı politikasının belki biraz daha "aktif" bir şekilde uygulanmış bir şekliydi. Türkiye, aktif değil fakat daha "ılımlı" bir politika izleyebilirdi, eğer Türkiye'nin başında Özal gibi bir lider olmasaydı. Dolayısıyla, Özal'ın farkı, politikanın "aktif" olmasına yansımıştır. Aktif politikadan beklenen hedefler ise, Özal'ın tüm çabalarına rağmen tam olarak gerçekleşmemiştir. Alternatif olarak ileri sürülebilecek olan ve varsayıma dayanan bir "kısmi taraflsızlık" politikası ise, yine varsayımsal olarak, hem uygulama şansı olmayan bir alternatifti, hem de bunun sonuçları "aktif politikanın" sonuçlarından daha avantajlı olmazdı.

KÖRFEZ SAVAŞI, AMBARGO VE TÜRKİYE'NİN POLİTİKASI

*Doç. Dr. Enver Bozkurt**

Körfez Krizi Öncesi Gelişmeler ve Krizin Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile ortaya çıkan devletler arasında, Türkiye ve Irak da bulunmaktadır. Ortak tarihi geçmişin yanında komşu olmak iki devletin iradesi dışında ortaya çıkan fiili bir durumdur. Komşu olmanın hukuki sonuçları komşuluk hukuku disiplini tarafından incelenmektedir. Temel ilke iyi komşuluk ilişkileridir. Türkiye yeni bir devlet olarak var olduktan sonra, sınırları Lozan Barış Anlaşması ile hukuken belirlenmiş, Irak sınırı Lozan'da belirlenemeyen tek sınırı olarak kalmıştır. Irak o dönemde tam anlamıyla bağımsız değildir. Milletler Cemiyeti sistemi içerisinde manda rejimi öngörülmüştür. Irak, İngiltere'nin mandası altına bırakılmıştır. Sınır belirleme işlemi de İngiltere ile yapılan görüşmeler neticesinde, 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan anlaşma[1] ile çözümlenmiştir. Bu dönemde Türkiye savaştan yeni çıkmış, dış politikasında barışçı çözüm yoluna önem vermesi ilişkilerin Türkiye aleyhine gelişmesine, yani Misakı Milli sınırlarından taviz verilmesine neden olmuştur.[2]

Irak'ın 1932 yılında İngiltere'nin mandasından çıkıp, Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet olarak üye olmasından sonra ilişkiler işbirliğine doğru gitmiştir. Sadabad paktı bu dönemdeki işbirliğinin önemli gelişmelerinin göstergesidir. Da-

---

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

1) Anlaşma metni için bkz. Enver Bozkurt, *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, 2. Baskı, Ankara: Nobel yayınevi, 1999, ss.85-91.

2) Ramazan Gözen, *Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2000, ss.43-45; Anıl Çeçen, 'Güney Komşumuz Irak', *Avrasya Dosyası*, Cilt.6, Sayı.3, Sonbahar 2000, ss.13-14.

ha sonraki gelişmeler petrol boru hatlarının kurulması ile birlikte ticari işbirliği çerçevesinde geliştirilmiştir. 1980-1988 İran – Irak Savaşında Türkiye'nin tarafsızlık politikasını başarılı bir şekilde uygulaması ticari ilişkileri bozmamıştır.[3] İlişkilerde birtakım problemler de vardır. Örneğin, su problemi, sınır güvenliği, ayrılıkçı terör gibi konular zaman zaman ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Fakat körfez savaşına kadar ticari ilişkiler bakımından en önemli sınırdaş devletlerden birisi olarak Irak gösterilebilir.

Körfez Krizi, Irak'ın Kuveyt'i 1990 yılının 1 Ağustosu 2 Ağustosa bağlayan gecesi aniden haksız işgaliyle ortaya çıkmış bir durum değildir. Krizin gelişimi daha gerilere uzanmaktadır. Bilindiği gibi Irak, İran ile 1979 yılından başlayarak 1988 yılına kadar süren uzun bir savaş dönemi yaşamıştır.[4] Bu savaş sırasında batılı devletlerin, rejim değişikliği nedeniyle İran'ın galip gelmemesi amacıyla, Irak'a büyük silah satışı yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca Irak'ın başında tek yönetici olarak bulunan Saddam Hüseyin'in, Hitler ve Mussolini gibi dünyayı tehlikeye atabilecek bir insan olması,[5] bu silahları bir şekilde kullanılacağından Kuveyt'i hedef haline getirmiştir.

Kuveyt-Irak ilişkilerinin yakın geçmişine bakılacak olursa İran savaşı sırasında Irak'a en fazla ekonomik yardım sağlayan devletlerin basında Kuveyt gelmektedir. Fakat Irak, Kuveyt Devleti üzerinde silahlı girişimlerde bulunmayı daha önceleri de denemiştir.[6] Irak'ın Basra Körfezi'ne açılabilmesi için gerekli olan Şatt-ül Arap

3) Irak'ın Türk ekonomisi bakımından önemi hakkında bkz.Gözen, *Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, ss.47-56.

4) İran-Irak savaşı konusunda geniş bilgi için bkz. Fahir Armoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, 3. Baskı, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1986, ss.773-779; Oral Sander, *Siyasi Tarih, 1918-1990*, 2. Baskı, Ankara:İmge Kitabevi 1991, ss.441-444; Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, İstanbul: Alfa, 1999, ss.189-213; Alain Gresh & Dominlque Vidal (Çev. Hamdi Türe), *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşına*, İstanbul, 1991, ss.68-82.

5) Örneğin, Perez de Cuellar'ın Saddam Hüseyin hakkında "ruh hastası" dediği belirtilmektedir; İsmet Giritli, Körfez Bunalımının Boyutları, İstanbul, 1992, s.4.

6) Kuveyt'e silahlı girişimler 1930 ve 1961'de olmuştur, (Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, ss.220-221); 1922-1923 Uqair Andlaşmalan ile belirlenen Kuveyt-Irak sınırı, kuzeybatı ve batı sınırlarının 1932'de tam olarak belirlenmesi ile kesinleşmiştir denilebilir (Sınırın belirlenmesi için bkz. Ekrem Memiş, *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, Konya: Mimoza Yayınları, 1995, ss.126-127); Ayrıca Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak sınırları 1922'de bir İngiliz görevli tarafından çizilmiştir, (David Fromkın (Çev. Mehmet Harmancı), *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1993, s.3); 25 Haziran 1961 tarihinde Kuveyt'i ilhak girişiminde bulunan Irak'a karşı Kuveyt, egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması amacıyla İngiltere ve Suudi Arabistan'dan yardım istemiş ve bu devletlerin yardımıyla toprak bütünlüğünü korumuştur (M. Zekai Doğanay & A. Fikret Atun, *Ortadoğunun Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Değerlendirilmesi Körfez Harbi ve Alınan Dersler*, Ankara, 1994, s.196); Hatta harita üzerinde işaretleme yapılırken görevlinin elinde kalın uçlu siyah kalem olması nedeniyle sınırların geniş olduğu ve problemlere neden olduğu söylenmektedir, (Doğu Ergil, *Körfez Bunalımı*, 2. Baskı, Ankara, 1990, s.18); Fakat bir devletin mevcut sınırını bu sınır hukuk dışı yolla veya zorla kurulmuş olsa dahi güç kullanılarak değiştirilemeyeceği Körfez Savaşı ile de teyit edildi, (Oscar Schachter, 'United Nations Law in the Gulf Conflict', AJIL, Vol.85, 1991, s.454). Bilhassa Osmanlı Devletinin parçalanmasından sonraki gelişmeler için bkz. Şükrü S. Gürel, 'Otuz Yıl Önce, Otuz Yıl Sonra: Kuveyt Bunalımı, 1961-63 ve 1990-91', *Türkiye Günlüğü*, Sayı.14, Bahar 1991, ss.63-65.

su yolunun kontrolünü İran'la yapılan savaş sonrasında sağlayamayınca; zayıf olarak gördüğü ve 1972'de kiralanması için teklif yaptığı[7] Kuveyt'e ait Bubiyan ve Warbo adalarını ele geçirmeye çalışmıştır.

Milletlerarası hukukta genellikle kabul edilen, bir devlet diğerine karşı silahlı kuvvet kullandığında, bunu haklı bir sebebe dayandırmalıdır. Irak bu çerçevede iki temel hukuki sebep ileri sürdü. Birincisi Irak, Kuveyt'teki muhalefet tarafından davet edildiğini ileri sürdü. ABD'nin Aralık 1989'da Panama'ya müdahalesinde de ABD'nin ileri sürdüğü gerekçeler örnek olarak vurgulandı. Her ne kadar meşru hükümetler yoluyla yapılan davetin bazen hukuka aykırı olduğu ileri sürülmüşse de, devletlerin büyük çoğunluğunca hukuki sayılmıştır. Muhalefetin yaptığı davetin hukukiliği konusu ise hiç tartışılmamıştır. 1989'da BM Genel Kurulu, Panama'ya yapılan ABD müdahalesini kınamıştır. Eğer müdahalenin muhalefetin isteğiyle olduğu kabul edilse bile; Kuveyt'teki muhalefet, SSCB'nin Afganistan'a müdahalesinde kurulan kukla rejiminden farksız görünmektedir. Bu da BM Genel Kurulunda devletlerin büyük çoğunluğunca kınanmıştır. Gerçekten Sovyetler Birliği bu sırada Sosyalizm'i korumak için her hangi bir müdahale hakkından feragat etmiştir. Şurası ilginçtir ki, ABD Panama'ya kuvvet kullanırken, Sovyetler Birliği Romanya'da Milli Kurtuluş öncülüğünde yapılması istenen müdahaleyi reddetmiştir.[8]

İkincisi, Irak'ın Kuveyt üzerinde eski kaybedilmiş toprakları, yani tarihsel olarak ülkesinin bir parçası olması iddiasıdır. Bu iddialar hukuki bakımdan haklı bir gerekçe olarak kabul edilemez. Bu ilkeye dayanmak suretiyle ilhak girişimleri daha önceleri de olmuştur. Örneğin, Iraklılar Hindistan'ın 1961'de Goa'nın tarihsel olarak Hindistan'ın bir parçası olduğu iddiasıyla bu toprakları geri istemesi arasında benzerlik kurabilirdi. Hindistan'ın müdahalesi devletlerin büyük çoğunluğunca kınandı. Goa'da sömürgeci güç bulunduran Portekiz'in yanındaki devletlerce meşru olarak tanındı. Buradaki tanınma, hukuka aykırı fiile meşruluk kazandırmaz. Irak'ın Kuveyt'i ilhakı her hangi bir devlet tarafından tanınmadı. Gerçekten, Güvenlik Konseyi ittifakla, ülkesinin bir parçası olduğu iddiasının boş ve hükümsüz olduğunu 9 Ağustos 1990'da 662 sayılı kararıyla belirtmesiyle ilhak geçersiz kaldı; eğer devam etseydi tanınabilirdi. Goa durumunda Güvenlik Konseyi Sovyet vetosu nedeniyle çıkmaza girdi ve hiç kınama olmadı.[9] Hindistan 1961'de Goa ile arasında hukuka uygun olmayan bir sınır bulunduğu, çünkü bu bölgenin 450 yıl önce Hint askerlerince hukuka uygun şekilde alınmasından sonra Portekiz tarafından haksız egemenlik kurulmasıyla oluştuğunu belirtmiştir.

7) Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, s.222; Irak körfezde 36 millik bir kıyıya sahiptir. Kuveyt ise 310 millik bir kıyıya sahiptir (Muzaffer Erendil, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Ankara, 1992, s.145), Ergil'e göre ise Basra Körfezinin büyük kısmının bataklık olması nedeniyle Irak'ın sahil şeridinin 17-18 km olduğu belirtilmektedir (Ergil, *Körfez Bunalımı*, s.18).

8) N.D. White & H. Mccoubrey, 'International Law and the Use of Force in the Gulf', *International Relations*, Vol.10, No.4, 1991, ss.347-348.

9) Bir görüşe göre, 1974'te Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'a müdahalesi ve Türk yetkililerin 1983'de KKTC'de ilan etmesi ile bu karşılaştırılabilir. Güvenlik Konseyi bölünmenin geçersiz olduğunu bildirdi ve Kıbrıs'ın bölünmesini Türkiye dışında hiç bir devlet tanımadı (N.D. White & H. Mccoubrey, *International Law and the Use of Force in the Gulf*, s.348).

Benzer şekilde, Arjantin de, Falkland Adalarının 150 yıllık İngiliz kontrolüne karşılık kendi bölgesi olduğunu iddia etmiştir. Gerçekten 16. yüzyılda keşfedilen bu ada üzerinde Fransa, İspanya ve İngiltere arasında anlaşmazlık görülmektedir. İngiltere 1776 yılında Batı Falkland adasının kuzey kıyısında yerleşim yeri kurmuştur. 1774'de Arjantin'in işgal girişimi de kınanmıştır.[10] Arjantin, 2 Nisan 1982'de amacını gerçekleştirmek için güç kullanarak yaptığı çıkarmanın meşru müdafaa olduğunu iddia etmiştir. Arjantin'in bu iddiası Güvenlik Konseyi tarafından meşru müdafaa olarak kabul edilmemiştir. Aslında Falkland üzerindeki Arjantin iddiaları Irak'ın iddialarından daha güçlüdür. Fakat aynı durumda olan bazı devletler Arjantin'i desteklemişlerdir.[11] Güvenlik Konseyi tarafından alınan 502 sayılı karara göre, Arjantin'in Falkland adalarından çekilmesi istenmiştir. Bu karara Panama karşı oy kullanmış, Çin, Polonya, İspanya, Sovyetler Birliği çekimser kalmıştır.[12] Bu olay göstermiştir ki, ülke üzerindeki uyuşmazlıklarda kuvvet kullanımı hukuka aykırıdır. Genel Kurul'da devletlerin çoğunluğu Falkland sorununun İngiltere-Arjantin arasında görüşülmesine karar vermiştir.[13]

Arap Devletlerinin neredeyse tamamının tek gelir kaynağı petroldür. Kuveyt de, zengin bir devlet olmasını petrole borçludur. Irak'a yardımları da petrol sayesinde yapmıştır. Irak, Kuveyt'e olan borcunu ödemek istemiyor, ayrıca Kuveyt'in kendi sınırları içerisinden petrol çaldığını ileri sürüyordu.[14] Irak, 18 Temmuz 1990 tarihinde, Kuveyt'i 1980'lerden bu yana 2-4 milyar dolarlık petrol çalmakla itham ediyor ve Kuveyt'e olan borcunu tek taraflı olarak sildiğini ilan ediyordu.[15] Amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla Kuveyt'e resmi kanallardan[16] isteklerini bildiren Irak, dostça girişim teşebbüsleri sonucu yapılan görüşmelerde de aynı isteklerini kabul ettiremeyince, hukuk dışı yollara gidiyordu. Yani, Irak görünürdeki sebep olarak bunları ileri sürüyordu. Fakat aslında, Irak'ın jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahip olan Ortadoğu'nun lideri olma emelleri de davranışlarında, önemli rol oynamıştır.[17] Dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmını elde etme ve petrol

10) Ferit Hakan Baykal, 'Falkland Adaları Uyuşmazlığı', *Argumentum*, Yıl.3, Sayı.31, 1993, ss.541-542.

11) Schachter, *United Nations Law in the Gulf Conflict*, s.453; Baykal, *Falkland Adaları Uyuşmazlığı*, s.542; White & Mccoubrey, *International Law and the Use of Force in the Gulf*, ss.348-349; Arjantin'in hukuka aykırı olarak güç kullandığı BMA'nın m.2/3, m.2/4 hükümlerim ihlal ettiği açıktır (Michael J. Levitin, "The Law of Force and the Force of Law: Grenada, the Falklands and Humanitarian Intervention", *HILJ*, Vol.27, No.2, Spring 1986, s.637.

12) Baykal, *Falkland Adaları Uyuşmazlığı*, s.542; Levitin, *The Law of Force and the Force of Law: Grenada, the Falklands, and Hu-manitarian Intervention*, s.639

13) White & Mccoubrey, *International Law and the Use of Force in the Gulf*, s.349.

14) Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) Cilt. II (1980-1990)*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991, s.44; Charles, Zogbibe (Çev. Yıldırım Büktel), *Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği*, İstanbul: İletişim, 1992, s.87.

15) Gresh & Vidal (Çev. Hamdi Türe), *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşına*, s.116.

16) Irak, Arap Birliği Genel Sekreterliğine 16 Temmuz 1990'da verdiği memorandumda aynı isteklerini belirtiyordu; Armoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi II*, s.44.

17) Erendil, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, s.145; Memiş, *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, s.131.

fiyatlarını[18] tek başına belirleyebilme niyeti de bir sebep olarak gösterilebilir. Uzun süredir devam eden Arap-İsrail çatışmasının da krizin sebeplerinden olduğu belirtilmektedir.[19]

Aslında, gerek Kuveyt gerekse Batılı Devletler Irak'ı silah yönünden güçlendirmiş ve Irak'ın silah gücü konusunda yanlış bilgilenmeler sonucu abartılı tahminler yapılmıştır. Örneğin, cehennem topu, kimyasal başlıklı füzeler ve nükleer başlıklı füzelerin Irak tarafından yapıldığı gibi. Yani, savaşın sebeplerinin başında, Irak'ın bir takım göstermelik ve milletlerarası hukukun ülkelerin egemen eşitliği, bağımsızlığı, bölünmezliği gibi aşağıda geniş şekilde inceleyeceğimiz ilkelerini ihlal eden hukuk dışı yollar olduğu bir gerçek olmakla birlikte; Batılı Devletler ve Arap Devletlerinin Irak'ı aşırı şekilde silahlandırmaları da savaşın gerçek sebepleri arasında sayılmalıdır.

BM'ce Ekonomik Müeyyide Kararlarının Alınması ve Uygulanması

ABD'nin Körfezle ilgili olarak yoğun faaliyetlere giriştiği görülmüştür. Uçak gemileri, savaş gemileri göndererek; savaşa başvurabileceğini göstermiştir. Ayrıca Güvenlik Konseyinden 661 sayılı kararı çıkartarak, Irak'a Kuveyt'ten çekilinceye kadar ekonomik ambargo kararı alınmıştır.[20]

Ambargo Kararı

Ambargo Kurumu

Ambargo Türk Hukuk Lügatında şöyle tanımlanmıştır. "Bir devletin, muhasamatın başlangıcında hasım devlete ait ve kendi limanlarında bulunan gemilere el koyması. Bu tedbir milletlerarası tatbikatta cari olmayıp harp halinde bu gemilere limanları terk etmeleri için münasip bir mühlet verilmektedir (1907 La Haye Mukavelenamesi No. IV)."[21] Bir yazara göre ise, ambargo şöyle tanımlanabilir: "Bir Devletin limanlarında ya da karasularında bulunan gemilere bu sulardan çıkmamaları ya da belirli bir yükü taşımamaları buyruğu vermesidir."[22] Ambargonun sonuçları bu müeyyideyi uygulayan devlet üzerinde değil ambargo uygulanan devlet üzerinde görülmektedir.[23]

Ekonomik nitelikli müeyyideler arasında sayılan ambargo bazen düşman için

18) Petrol fiyatlarının belirlenmesinde de taraflar arasında uyuşmazlıklar vardı. Hermann Frederick Eilts, 'The Persian Gulf Crisis: Perspectives and Prospects', *MEJ*, Vol.45. No.1, Winter 1991, s.7.
19) *Ibid.*, ss.16-21.
20) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi II*, s.47.
21) Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügatı*, 3. Baskı, Ankara, 1991, s.14.
22) Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş, Cilt.II*. Dördüncü Bası, Ankara: AÜSBF Yayını, 1975 s.418
23) M. Aydoğan Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, Ankara, 1974 (Basılmamış Doçentlik Tezi), s.93.

önemli olan bir veya bir kaç temel mal üzerinde (petrol, madenler gibi) uygulanırken; bazen de o devlete gidecek tüm mallar üzerinde uygulanabilmektedir. Günümüzde ambargo, malların tümünü kapsamaktadır.[24] Fakat insan haklarının gereği olarak bilhassa savaşa hiç karışmamış insanların, yaşlıların, çocukların ve kadınların daha az zarar görmesi ilkesinin gelişimi sonucu gıda ve ilaçlar gibi hayati maddeler üzerinde ambargo uygulanmamak yoluna gidilmektedir. Bu hem hakkaniyetin hem de insan hakları kavramının gereklerindendir ve olması gereken de budur.

BM Antlaşmasının 41. maddesinin ihlali, devletlere karşı zorunlu müeyyidelerin uygulanmasında Konseye izin vermektedir. Yalnız bir diğer durum da zorunlu müeyyideler Güvenlik Konseyi tarafından 1965'de Lan Smith'in tek taraflı bağımsızlık deklarasyonunu takiben Rodezya durumunda uygulandı. Zorunlu silah ambargosu 1977'de Güney Afrika'ya karşı uygulandı.[25] Ayrıca, çeşitli devletler ambargo uygulamalarında bulunmuşlardır. Örneğin, 1912 yılında ABD Meksika'ya, 1934'de Bolivya Paraguay'a ambargo uygulamıştır.[26]

Körfez Krizinde Ambargonun Uygulanması

Irak, BM Antlaşması 40. maddedeki Kuveyt'ten derhal geri çekilmesi gerektiği yolundaki emredici talebi görmezlikten gelmesi üzerine Güvenlik Konseyinin 661 sayılı kararı ambargo, yani Konsey'in açık yetkilerinden olan ekonomik müeyyidelerin uygulanması kararlaştırılıyordu. 6 Ağustos 1990 tarihinde on üç kabul oyu ile Küba ve Yemen'in çekimser kalması ile bu karar alınmıştır.

661 sayılı karar ile, Güvenlik Konseyi'nin 660 sayılı kararı tekrarlanarak, bu karara uyulmasını ve Irak'ın Kuveyt'i işgali ile can ve mal kayıplarının devam etmesi kınanmakta, Irak'ın Kuveyt'i işgaline son vermesi ve Kuveyt'in egemenliğinin, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması gerekliliğini belirlemekte, Kuveyt'in meşru yönetiminin 660 sayılı karara uymaya hazır olduğu açıklamasını hatırlatmakta, milletlerarası barış ve güvenliğin sağlanmasında Birleşmiş Milletler Antlaşmasından kaynaklanan sorumlulukları dayanak gösterilmektedir.

Ayrıca, ferdi ve müşterek meşru müdafaa hakkını, Antlaşmanın 51. maddesine uygun şekilde ve Irak tarafından Kuveyt'e silahlı saldırı dolayısıyla teyit etmekte, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının VII. bölümüne göre hareket edildiği belirtilmektedir. Bu karara göre;

---

24) *Ibid.*, s.94.

25) Demek ki, BM Güvenlik Konseyi üçüncü devletlerden birisine ambargo uygulamış oluyordu (Jale Civelek, 'Birleşmiş Milletler Teşkilatı Tarafından Uluslararası Barış ve Güvenliğin Korunmasında Zorlama Tedbirlerinin Alınması. Birleşmiş Milletler Kuvvetlerinin Kurulması ve Bu Kuvvetlerin Hukuki Dayanağı', *MHB*, Yıl.10, Sayı.1-2, 1990, s.39.

26) Diğer örnekler ve geniş bilgi için bkz. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, ss.418-420; Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, s.95; Türkiye bakımından, ABD'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sırasında Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması önemlidir (Mehmet Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler*, Ankara, 1993, ss.399-400; White & Mccoubrey, *International Law and the Use of Force in the Gulf*, ss.350-351.

1. Irak'ın, 660 sayılı kararın 2. paragrafına uymadığını ve Kuveyt'in meşru yönetiminin yetkilerini gasbettiğini belirlemektedir.

2. Irak'ın 660 sayılı kararın 2. paragrafına uymasını ve Kuveyt'in eski yönetimini yeniden kazanmasını sağlamak için aşağıdaki önlemleri karara bağlamaktadır.

3. Bütün devletler,

a) Ülkelerine bu karar tarihinden itibaren Irak ve Kuveyt menşeli bütün malların ithalini,

b) Ülkelerine kendi vatandaşları veya Irak vatandaşları tarafından Irak veya Kuveyt kaynaklı mal ve ürünlerin ithali ve naklini; vatandaşları ve bayrağını taşıyan gemileri tarafından yapılacak Irak ve Kuveyt kaynaklı mal ve ürünlerin ticaretini ve bu tarihten itibaren bu tür faaliyet ve alışverişlere ilişkin Irak'a ve Kuveyt'e her türlü para transferini,

c) Ülkelerinden vatandaşlarınca bayrağını taşıyan gemiler kullanılarak tıbbi, insani ihtiyaçlar ve gıda dışında kendi ülkelerinde üretilmiş olsun olmasın, Irak ve Kuveyt'e her türlü mal ve ürün satış ve teminini, önleyeceklerdir.

4. Bütün devletlerin Irak yönetimine, Kuveyt'le ilgili ticari, sınai, siyasi her türlü faaliyetin gerçekleşmesine fırsat tanımamaları, vatandaşların ülkelerine veya ülkelerinden dışarıya herhangi bir paranın, finansal veya ekonomik kaynağın, tıbbi, insani amaçlar veya gıda alımı için kullanılacak olması dışında, naklini engellemelerini karara bağlamaktadır.

5. Birleşmiş Milletlere üye olmayanlar da dahil bütün devletleri bu kararın çıktığı tarihten önce akdettikleri veya yürürlüğe giren her türlü sözleşmeyi geçersiz kılarak bu kararın önlemlerine uygun davranmaya çağırmaktadır.

6. Güvenlik Konseyi'nin prosedürüne uygun 28. maddeye uyumlu şekilde, bütün Konsey üyelerinden oluşacak bir Güvenlik Konseyi Komitesi'ni, aşağıdaki konuları ele alarak araştırma ve yorumlarıyla birlikte rapor etmesi için oluşturmaya karar vermektedir;

a) Kararın gereklerinin yerine getirmesine ilişkin raporlar düzenleyerek Genel Sekreter'e sunmak,

b) Bütün devletlerin kararda gösterilen önlemlere uymalarına ilişkin bilgi ve hareketlerini araştırmak.

7. Bütün devletleri Komitenin görevlerini yerine getirmesi için birlikte hareket etmeye ve Komite'yi bu kararlara uyulması konusunda bilgilendirmeye çağırmaktadır.

8. Genel Sekreter'in Komite'ye bütün gerekli yardımları sağlamasını ve Sekreterliğin gerekli görüşmeleri, amaç doğrultusunda yapmasını rica etmektedir.

9. 4. paragrafa uyulmaması halinde bu karardaki hiç bir şeyin Kuveyt'in meşru yönetimine yardım edilmesini engellemeyeceğine karar vererek, bütün devletleri;

a) Kuveyt'in yasal yönetim ve kuruluşlarının yararlarına uygun tedbirleri almaya;

b) Saldırgan gücün kuracağı hiç bir rejimi tanımamaya çağırmaktadır.

10. Genel Sekreterin ilki 30 gün içinde olmak üzere, alınmış kararlara uyulması sürecini Konsey'e rapor etmesini rica etmektedir.

11. Irak'ın işgalini ve buna son verme yolundaki çabalara devam edilmesini gündemde tutmayı karara bağlamaktadır.

Konsey'in ilk planda Irak'ın ticari ve ekonomik faaliyetlerine ambargo koymakta yavaş davrandığı söylenebilir.[27] Ambargonun kaynağını 41. maddede[28] öngörülen yollardan da çıkarmak mümkündür. Bu maddeye göre Konsey, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanılmasını gerektirmeyen ne gibi tedbirlerin alınması gerekeceğini tespit edip, Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin bu tedbirlere uymalarını isteyebilmektedir. Bu tedbirlere, ekonomik ilişkileri ile demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer ulaştırma araçlarının tamamen veya kısmen kesilmesi ve siyasi ilişkilerin de kesilmesi girebilmektedir. Bu madde, 39. madde ile birlikte incelendiğinde, silahlı kuvvet kullanılmasını gerektirmeyen bir kararın ancak barışa karşı bir tehdit, barışın bozulması veya saldırma fiilinin olduğunun belirlenmesinden sonra alınabileceği belirtilmektedir.[29]

661 sayılı karar, sadece üye devletlerin değil bütün devletlerin Irak ve Kuveyt'le ihracat ve ithalat ilişkilerini yasaklamaktadır.[30] Halbuki 41. Maddeden, ambargonun sadece Birleşmiş Milletler üyesi devletlerce uygulanmasının istenebileceği anlamı çıkmaktadır. Burada Konsey, üye olmayan devletlere de bir yükümlülük getirmiştir.

Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 41. maddesindeki haller tahdidi değildir.[31] Yani, madde sınırlı sayı (numerus clausus) ilkesine bağlı bir düzenleme getirmemiştir, genişletilebilir. Fakat Konsey, bu hükme dayanmak suretiyle kara, hava, deniz ilişkilerinin kesilmesi yoluna gitmiştir.

Tartışılan konulardan birisi de 41. maddeye göre getirilen müeyyidelerin Konseyin objektifliğine uygun olup olmadığıydı. Fakat, iki ay sonunda Irak ekonomisinin sarsılması bu tartışmaya cevap olmuştur.[32]

Konsey ambargoyu denetlemek amacıyla bir Komite de oluşturmak yoluna gitmiştir: Yaptırımlar Komitesi adıyla anılan bu Komite, Güvenlik Konseyi üyelerinden oluşmaktadır. Fakat, uygulamada bu Komite'nin çalışma sisteminin keyfi davranışlara neden olduğu, yavaş işlediği ve kararları için oybirliği şartının aranması gibi sebeplerle eleştirilmiştir.

Irak, hukuka aykırı tutumunu daha da ileri götürerek 8 Ağustosta Kuveyt'i tamamen ilhak ettiğini dünyaya bildirmiş ve 28 Ağustosta 19. ili olduğunu tek taraflı bir kararla duyurmuştur.[33]

Birleşmiş Milletler Teşkilatı bu durumu yine tanımıyor ve Güvenlik Konseyi 662

27) Schachter, *United Nations Law in the Gulf Conflict*, s.454.
28) Metin için bkz. Bozkurt, *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, 2. Baskı, s.526.
29) Goodrich / Hambro, (Çev. Ilhan Lütem), *Birleşmiş Milletler Antlaşması Şerh ve Vesikalar*, Istanbul, 1954, s.300.
30) Schachter, *United Nations Law in the Gulf Conflict*, s.454.
31) *Ibid.*, s.454.
32) *Ibid.*, s.454.
33) Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, ss.228-229; Zogbibe, *Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği*, s.87.

sayılı karan 9 Ağustos 1990 tarihinde oybirliğiyle alıyordu. Konsey, 660 ve 661 sayılı kararlarını tekrarlayarak, Irak'ın Kuveyt'i "tamamen ve sürekli şekilde ilhak ettiği"ne ilişkin beyanını dikkate alarak, bir kez daha Irak'ın bir an önce ve kayıtsız şartsız olarak güçlerini 1 Ağustos 1990'daki durumlarına çekmesini isteyerek, Irak'ın Kuveyt'i işgaline son vermesine ve Kuveyt'in güvenliğinin, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması gerektiğine karar vermiştir. Bu karara göre;

1. Irak'ın Kuveyt'i ilhakının hiç bir şekilde ve hiç bir bahaneyle hukuki geçerliliği olmadığını, yok ve batıl sayıldığım karara bağlamaktadır.

2. Bütün devletleri, milletlerarası örgütleri ve özel kuruluşları bu ilhakı tanımamaya ve ilhakın dolaylı tanınması anlamına gelebilecek her türlü hareket ve ilişkiden kaçınmaya çağırmaktadır.

3. Irak'ın Kuveyt'i ilhakına ilişkin karar ve hareketlerini ilga etmesini istemektedir.

4. Bu amaçlarla saldırıya bir son vermeye yönelik çabalarım sürdürmeye karar vermiştir.[34]

Savaşın bitmesinden sonra da ambargo uygulaması devam etmiştir. Irak'ın bütün başvuruları BM tarafından reddedilmiştir. 20 Mayıs 1996 tarihinde Irak'a 2 milyar dolar değerinde petrol satmasına izin verilmiştir. Elde edilecek para ise yalnızca insani amaçlar yolunda harcanabilecektir. Petrol transferinin Türkiye üzerinden yapılması da Türkiye'nin kayıplarım bir ölçüde kaldıracaktır. Irak insani amaçlarla kuzeydeki Kürtlerin yaşadığı bölgeler dışındaki halk için ithal edeceği sağlık malzemeleri, ilaç ve gıda ürünlerinin BM tarafından denetimi söz konusudur. Sağlık ve gıda malzemeleri dışındaki diğer malların alımında BM Yaptırımlar Komitesinin onayı aranacaktır. Irak'ın satmasına izin verilen 2 milyar dolarlık petrolü satabilmesi halinde 600 milyonluk bölümü Kuveyt'e savaş borcu olarak verilecektir. Irak'ın Kuveyt'e olan savaş borçlarının tümüyle ödenmesinin yüz yıl kadar sürebileceği tahmin ediliyor.[35]

Abluka Kararı ve Uygulanması

Abluka kavramı, Türk Hukuk Lügatı'nda şöyle tanımlanmaktadır: "Bir devletin dışarı ile olan münasebetlerini ve münakalelerini ve bilhassa ticaretim zor ve kuvvet kullanarak kesmesi...".[36] Bir yazar ise şöyle tanımlamaktadır: "Bir devletin açık denizle olan ilişiğini zor kullanarak kesme işidir".[37] Diğer bir yazar ise ablukayı şöyle tanımlamaktadır: "Bir devletin diğer bir devlete karşı aldığı silahlı bir tedbir olup, abluka altına alınan tarafın liman veya sahillerine giriş ve çıkışları yasaklar".[38]

34) United Nations, *Resulutions of The United Nations Security Council Statement by Its President Concerning the Situation Between Iraq and Kuwait*, 1994, ss.6-7.
35) Kurye, *Haftalık Dış Politika ve Ekonomi Dergisi*, s.8, 26 Mayıs 1996, s.10.
36) Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügatı*, s.l.
37) Mehmet Gönlübol, 'Abluka', *Türk Hukuk Ansiklopedisi*, Cilt.I, Ankara, 1962, ss.43-44.
38) Cem Sar, 'Devletler Hukukunda Deniz Ablukası', *SBFD*, Cilt. XVII, Sayı.3-4, 1 962, s.387.

Milletlerarası nehirlerin, boğazların ve kanalların abluka altına alınıp alınamayacağı tartışmalıdır.[39]

Yazarların çoğu ablukayı barış içinde abluka başlığı altında incelemektedir. Fakat ablukanın savaş sırasında veya barış zamanında uygulanmasının temel amacı düşman devletin topraklarına bazı malların girişini engellemek suretiyle ekonomik yönden o devleti zayıf bırakmaktır. Ayrıca barış içinde abluka ile savaş sırasında abluka nitelik bakımından da farklıdır.[40] Abluka ile amaçlanan düşman silahlı kuvvetlerim yok etmek olmayıp, düşmanın direnme gücünü ve savaşma arzusunu ya kırmak ya da azaltmaktır.[41]

Ablukanın uygulanabileceği alan sınırlıdır. Sadece hukuka aykırı davranan veya düşman devletin sahillerine uygulanma imkanına sahiptir. Ayrıca zararla mukabelenin bir çeşidi olması dolayısıyla bunun da şartlarına uyulması gerekir.[42] Uygulamada çeşitli abluka uygulamaları görülmektedir. Hatta Napolyon döneminde bir kıtaya bile uygulanmaya çalışılmıştır.[43]

Körfez Krizi sırasında da Güvenlik Konseyi konu ile ilgili olarak, 25 Ağustos 1990 tarihinde, on üç kabul ve Küba ile Yemenin çekimser oylarıyla 665 sayılı kararı almıştır. Güvenlik Konseyi 660, 661, 662, 664 sayılı kararlarım ve bunlara acilen ve tamamen uyulması isteğin! tekrarlayarak, 661 sayılı kararıyla ortaya koyduğu Birleşmiş Milletler Antlaşmasının VII. bölümünde yer alan ekonomik müeyyideleri uygulayarak bir üye devletin varlığını tehlikeye sokan Kuveyt'in Irak tarafından işgaline bir son vermek ve sayılan kararlara uyularak Kuveyt'in meşru yönetiminin, egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü yeniden sağlamayı amaçlamaktadır.

Ayrıca Irak'ın Kuveyt'e saldırmasıyla meydana gelen can kayıplarını esefle karşılayarak ve bundan sonra bu kayıpları önlemek kararıyla, Irak'ın 660, 661, 662 ve 664 sayılı kararlara uymayı reddetmeyi sürdürmesi ve Irak yönetiminin Irak bayrağını taşıyan gemilerini kullanması ve petrol ihraç etmesi üzerine alarma geçmiştir. Bu karara göre;

1. Güvenlik Konseyinin yetkisi altında gerekebilecek özel durumlarda, gerekli

39) Gönlübol, *Abluka*, s. 43.

40) Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, s.90.

41) Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler*, s.338.

42) Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, s.91; Zararla mukabele 'Bir devlet, devletlerarası hukuka aykırı bir fiille diğer bir devletin haklarım ihlal ettiği takdirde, bu devlet mesuliyeti kabul etmezse ve hukuki yollara müracaatta istinkaf ederse, mutazarrır (mağdur) devletin, hakkını sağlamak üzere mezkur ihlalle mütenasip olan ve insanlık kaidelerine aykırı bulunmayan bir ihlal ile münhasıran o devleti haleldar etmesine zararla mukabele denilir.' (Ilhan Akipek, *Devletlerarası Hukuk Bakımından Meşru Müdafaanın Mahiyeti ve Benzeri Müesseselerle Mukayesesi*, Ankara:AÜHF Yayını, 1955, s.47); Şartları için bkz. Akipek, *Devletlerarası Hukuk Bakımından Meşru Müdafaanın Mahiyeti ve Benzeri Müesseselerle Mukayesesi*, ss.47-51; Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, s.66.

43) Örnekler ve daha geniş bilgi için bkz. Sar, *Devletler Hukukunda Deniz Ablukası*, ss.412-413; Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler*, ss.339-340.

B.Ü. ...
...

tedbirleri almak üzere deniz güçlerini bölgeye göndermekte olan, Kuveyt'in meşru yönetimiyle birlikte hareket eden üye devletleri, bölgeye veya bölgeden deniz yoluyla taşınan yüklerinin bu tür taşımaların rotalarının 661 sayılı kararın gereklerine uygunluğunu denetlemeye çağırmaktadır.

2. Üye Devletleri yukarıdaki 1. paragrafla uyumlu şekilde alacakları politik ve diplomatik önlemlerle 661 sayılı karara uyulmasını sağlamak üzere birlikte hareket etmeye davet etmektedir.

3. Bütün Devletlerden 1. paragrafta gösterilen şekildeki benzer yardımlarla BM Antlaşmasına uygun davranmalarını rica etmektedir.

4. Devletlerin bu Kararın yukarıdaki paragraflarını gerçekleştirmek için tahsis edilen Askeri Personel Komitesine, Genel Sekretere danıştıktan sonra raporlarını Güvenlik Konseyine sunan ve Konseyin 661 sayılı kararıyla bu karara uyulmasını zorlamak için kurulan Komiteyle hareketlerini koordine etmelerini rica etmektedir.

5. Sorunu aktif olarak ele alma kararını sürdüreceğini de belirtmektedir.[44]

Görüldüğü gibi müeyyideleri etkili kılabilmek amacıyla Güvenlik Konseyi, üye devletlere müeyyide ihlallerinin önlenmesi amacıyla deniz kuvvetleriyle Körfeze gerekli önlemleri almasını istemiştir. Bu da, yukarıda görüldüğü gibi, 25 Ağustos 1990 tarihinde 665 sayılı karar ile ABD'nin baskıları sonucu olmuştur. ABD, müeyyidelerin BM çatışı altında uygulanmasını teşvik etti ve BMA m. 51 gereğince Kuveyt'i savunacak bir hareketin haklı olduğu ve bunun yapılmasının Kuveyt'in azledilen hükümetince istendiği belirtildi. Bu açıkça yanlıştı. Bu sırada, BM hareketi ve Amerika'nın tutumu milletlerarası hukuktan ayrılınaydı ve bunun sonucu Amerikalılar kendiliklerinden BM müeyyidelerinin uygulanmasını üzerlerine alamadılar. Genel Sekreter, 13 Ağustos 1990 tarihli bir raporla bu planı yaptı. Bunu ABD, Güvenlik Konseyi'nden müeyyidelerin uygulanmasına yetki vermesini isteyerek gerçekleştirdi. Bu şekilde sınırlandırılmış hareketlere 1966'da bir örnek vardır. Güvenlik Konseyi Ingiltere'nin bir teklifini kabul edip, Rodezya'nın Beira Limanı boyunca her hangi bir petrol tankerinin durdurulmasına yetki vermiştir.[45] Bu arada Avrupa Topluluğu, NATO gibi uluslararası örgütlerin de ticari ambargoya katıldıkları ve Batılı Devletlerin Körfez'e asker sevkiyatına giriştikleri görülmüştür.[46]

Kara ve denizde ablukaya alınan Irak'ın Güvenlik Konseyi'nce 25 Eylül'de 670 sayılı karar ile hava ablukasına da alındığı görülüyordu. Bu karar, on dört kabul ve bir ret oyu (Küba) ile alınmıştır. Güvenlik Konseyi, eski kararları tekrarlamakta ve Irak'ın Kuveyt'e saldırışını, ilhak kararını ve üçüncü devlet vatandaşlarına ilişkin kararlarını ilga etmesini istemekte; olayla ilgili alınan kararlar ve milletlerarası insancıl hukukun açıkça, ciddi şekilde ihlalini kınamaktadır. Iraklı güçlerce Kuveyt-

44) United Nations, , *Resulutions of The United Nations Security Council Sta-tement by Its President Concerning the Situation Between Iraq and Kuwait*, ss.8-9.
45) White & Mccoubrey, *Intemational Law and the Use of Force in the Gulf*, ss.350-351.
46) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi II*, ss.47-58.

lileri yurtlarından ayrılmalarına zorlayan hareketlerini de içeren Kuveyt vatandaşlarına tehdidini ve uluslararası hukuku ihlal ederek Kuveyt'teki kişi ve mallara yönelik fena muamelelerini de kınamaktadır.

Ayrıca, 661 sayılı kararda öngörülen yükümlülükleri Irak'ın hiçe sayarak devam eden teşebbüsleri endişeyle izlemektedir. Birçok devletin ülkelerindeki Iraklı diplomatik ve konsolosluk temsilciliklerinin sayılarını kısıtladıklarını ve diğerlerinin de bunu planladığını hatırlatmaktadır. 661 sayılı kararda öngörülmüş tedbirlerin tam ve kesin olarak uygulanması için gerekli çareleri sağlamak istemektedir. Kararlarına ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 25 ve 48. maddelerinde yer alan önlemlere saygıyı sağlamak kararındadır. Irak yönetiminin yukarıda değinilen Konsey kararlarını ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 25. ve 48. maddelerini ihlal eden, Irak Devrim Komuta Konseyi'nin 16 Eylül 1990 tarihli 377 sayılı kararı gibi bütün kararlarının yok ve batıl olduğunu teyit etmektedir.

Yine Güvenlik Konseyi kararlarını, siyasi ve diplomatik araçların maksimum kullanımıyla uyulmasını sağlamak kararlılığını da teyit etmektedir. Genel Sekreterin Güvenlik Konseyi kararlarına dayalı barışçı bir çözüm getirmek için iyi niyetini ve bir sona ulaştırmak için devam eden gayretlerini takdirle karşılamaktadır. Irak yönetiminin alınan diğer kararları sürekli ihlalinin, Konseyin VII. Bölüm de dahil Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda öngörülen daha ileri, ciddi hareketlerine yol açabileceğinin altı çizilmekte ve BM Antlaşması'nın 103. maddesinin hükümlerini tekrar etmektedir.

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın VII. Bölümüne göre hareket edilerek;

1. Bütün devletleri 661 sayılı kararı kısmen 3, 4 ve 5. paragraflarına tam ve kesin şekilde uyulmasını sağlamakta üzerlerine düşen yükümlülüklerini yerine getirmeye çağırmaktadır.

2. 661 sayılı kararın uçaklar da dahil bütün taşıma araçlarına uygulanacağını belirtmektedir.

3. Bütün devletler mevcut Konsey kararlarını önceki tarihli milletlerarası herhangi bir anlaşma, sözleşme veya izinden doğan hak ve yükümlülükleri ne olursa olsun ülkelerinden havalanacak, Kuveyt ve Irak'a veya buralardan gelecek, gidecek hiç bir hava aracına, insani koşullar çerçevesinde gıda taşıma Konsey ve 661 sayılı kararla kurulan Komitenin iznine konu olan veya UNIMOG için tıbbi ihtiyaçların nakli dışında izin vermeyeceklerdir.

4. Bütün devletler, bayrak devleti ne olursa olsun Irak veya Kuveyt'e yönelik hiç bir hava aracının kendi hava ülkesinden geçişine şu şartlar dışında izin vermeyecektir:

a) Hava aracının Irak veya Kuveyt dışında gösterilen hava alanına inerek 661 sayılı veya mevcut kararları ihlal edecek yük taşımadığının denetimine ve bu amaç için gereken süre bekletilmesine izin vermesi halinde; veya,

b) 661 sayılı kararla kurulan Komitenin uçuşa izin vermesiyle;

c) Uçuş BM tarafından UNIMOG amaçları için öngörülmüşse.

5. Her devletin kendi ülkesinde kayıtlı her hangi bir hava aracının veya işyeri merkezi veya daimi ikametgahı ülkesinde bulunan kimselerin 661 sayılı karar hükümlerine uymaları için gerekli bütün tedbirleri almasına karar vermektedir.

6. Bütün devletlerin 4. paragrafta belirtilen şekil ve amaçlar gereği ülkeleri ve Irak veya Kuveyt arasında gerçekleşecek bütün uçuşlardan 661 sayılı kararla kurulan Komiteyi bir zaman çizelgesiyle birlikte haberdar etmesini de karara bağlamaktadır.

7. Bütün devletleri, Şikago Konvansiyonu da dahil milletlerarası hukukla uyumlu ve 661 sayılı ve diğer mevcut kararlarının hükümlerine etkin şekilde uyulmasını sağlamak için alınacak gerekli bütün tedbirlerde işbirliğine çağırmaktadır.

8. Bütün devletleri limanlarına girmiş ve 661 sayılı kararı ihlal eder nitelikte bulunan bütün Iraklı gemileri alıkoymaya veya böyle gemilerin insan hayatını korumak gibi gerekli milletlerarası hukukça da tanınan durumlar dışında, limanlarına girişine izin vermemeye çağırmaktadır.

9. Bütün devletlerin Irak'ın malvarlıklarının dondurulmasına, Kuveyt'in yasal yönetimi ve kuruluşlarının malvarlıklarının muhafazasına yönelik 661 sayılı karardan doğan bütün yükümlülüklerini ülkelerinde yerine getirmelerini, bu malvarlıklarına ilişkin bilgileri 661 sayılı kararla kurulan Komiteye rapor etmelerini hatırlatmaktadır.

10. Bütün devletleri 661 sayılı kararla kurulan Komiteye mevcut kararların hükümleri doğrultusundaki hareketleri konusunda bilgilendirmeye çağırmaktadır.

11. Birleşmiş Milletler Örgütünün, özel kuruluşlar ve diğer milletlerarası organizasyonların BM sistemi içerisinde 661 sayılı karar ve bu kararın hükümlerine gerekli etkiyi sağlayacak tedbirleri almaları gerektiğini teyit etmektedir.

12. Herhangi bir devletin veya vatandaşlarının veya ülkesi içerisinde 661 sayılı karar hükümlerinden kaçınması veya kaçınılması olaylarına rastlanması halinde söz konusu durumu önlemek için bu ülkeye karşı tedbirlerin alınmasına karar vermektedir.

13. Dördüncü Cenevre Konvansiyonu'nün Kuveyt'e uygulanacağını ve buna taraf olan Irak'ın bütün hükümleriyle bağlı olduğunu, Konvansiyon'un hükümlerinin ihlali halinde öngördüğü şekilde sorumlu olacağını tekrarlamaktadır.[47]

Bu karardan sonra Irak'ın artık ekonomik yönden olduğu kadar, askeri ve moral yönünden de çöküntüye girmesini gerektiriyordu.

Ağustos 1990 tarihinden savaşın sona ermesine kadar 7882 yük gemisine müdahale edilmiş ve bunlardan 996'sının yükü kontrol edilmiştir. Ayrıca, Irak'a yük taşıyıp ambargoyu ihlal etmeye çalışan 46 ticaret gemisinin Irak limanlarına girişine izin verilmemiştir.[48] Ambargo kararından birkaç hafta sonra, Konsey Irak gemi-

47) United Nations, *Resulutions of The United Nations Security Council Sta-tement by Its Presldent Concerning the Situation Between Iraq and Kuvvait*, ss.11-13.

48) Doğanay & Atun, *Ortadogunun Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Değerlendirilmesi Körfez Harbi ve Alınan Dersler*, s.248.

lerinin hala petrol taşımakta olduklarını tespit etmiştir. Bunun üzerine Konsey, acilen devletlerin Kuveyt hükümetiyle birlikte hareket ederek bölgede seyreden gemilerin ambargo kararı çerçevesinde yüklerinin, rotalarının denetlenmesine; Kuveyt deniz kuvvetleriyle birlikte denetime ve gerekli önlemlerin alınmasına katkıda bulunmaya çağırınıştır. Karar, devletlerin gemilere karşı deniz kuvvetleriyle müdahale etmelerini de içermekteydi. Konsey tarafından ambargonun delinmesi halinde kuvvet kullanılması kararına tek örnek 1966'da İngiltere'nin bölgedeki ambargo rejimi kararı dolayısıyla Mozambik'e taşınacak petrolün Güney Rodezya'ya yönelitilmesi olayında görülmüştür.[49]

Ambargonun uygulanması sırasında ortaya çıkan bir problem de üçüncü devletlerin bu nedenle uğradıkları zararlar ne olacaktı? Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 50. maddesi[50] buna çözüm getirmektedir. Bu maddeye göre, bir devlet, Güvenlik Konseyi tarafından alınan önleyici veya zorlayıcı tedbirlerin konusu olacak olursa, Birleşmiş Milletler üyesi olan veya olmayan diğer bir devletin bu tedbirlerle ilgili olarak ekonomik güçlüklerle karşılaşması halinde Güvenlik Konseyi'ne başvurma imkanı tanımaktadır.

Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 50. maddesine dayanmak suretiyle özel müracaat yoluna örnek olarak 41. madde gereğince zarara uğrayan devletler verilmektedir.[51] Körfez Krizi sırasında da bu madde gereğince zarara uğranılması nedeniyle zarara uğrayan devletler bakımından koruyucu düzenlemeler getiren bu maddenin pek işletilmediği görülmüştür.

Kriz dolayısıyla doğrudan doğruya zarara uğrayan bir çok devlet olduğu gibi; örneğin Irak'la petrol ithalatı olanlar ve Irak ve Kuveyt'e önemli miktarda ihracat yapan devletler bulunduğu gibi, karar dolayısıyla aynı zamanda Kuveyt'te işçileri bulunan ve bu işçilerin kazançlarını gönderdikleri devletler de etkilendi. Konsey'in ambargonun uygulanması amacıyla oluşturduğu Komite, güçlü devletlere ambargo dolayısıyla zarar gören ülkeler mali ve teknik yardımda bulunmaları yönünde tavsiyede bulundu. Birleşmiş Milletler'in uzmanlık kurumları ve diğer milletlerarası örgütlerden de zarar gören devletlere yardım etmeleri istendi. Güvenlik Konseyi Komitenin kararına uymakla birlikte; yardım talebinde bulunan devletlere direkt mali yardım yapmadı. Ama Irak'ın Kuveyt'e verdiği zararlardan ve işgal dolayısıyla zarar gören ilgili diğer devletlerin zararından sorumlu olduğunu deklare etti.[52]

Güvenlik Konseyi'nin Irak ile ilgili ambargo kararının kaldırılması, 687 sayılı karar gereğince diğer ateşkes şartları yanında balistik füzeler ve diğer toplu tahrip silahlarının denetimi ve imhası şartına bağlı tutulmuştur. ABD ile Irak arasında silahlarla ilgili anlaşılması mümkün olmayan olaylar ortaya çıkmıştır.[53] Uzun süre

49) Schachter, *United Nations Law in the Gulf Conflict*, s.455.
50) Metin için bkz. Bozkurt, *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, s.527.
51) Goodrich / Hambro, *Birleşmiş Milletler Antlaşması Şerh ve Vesikalar*, s.320.
52) Schachter, *United Nations Law in the Gulf Conflict*,s.455.
53) Bu olayların gelişimi için bkz. Tayyar Arı, 'Irak'a BM Yaptırımları: Kitlesel İmha Silahlarının Denetimi ve Ambargo', *Avrasya Dosyası*, Cilt.6, Sayı.3, Sonbahar 2000, ss.235-250.

uygulanan bu ambargo Türkiye'nin de sabrını taşırmıştır. Türkiye bu ambargonun kaldırılmasını ABD'den zımnen de olsa talep etmeye başlamıştır.[54] Aslında ambargo kararı Irak yönetiminden ziyade Irak halkına ve Türkiye, Ürdün, Lübnan Mısır gibi ülkelere zarar vermiştir.[55]

Türkiye'nin Körfez Krizinde ve Sonrasında İzlediği Politika

Türkiye, Irak tarafından Kuveyt'in işgali üzerine daha ilk gün durumun kabul edilemez olduğunu ve Kuveyt'in toprak bütünlüğünün korunması gerektiğim defalarca bildirmiştir. Savaşın sona ermesi üzerine de Kuveyt'in yabancı güçlerden arındırılmasını memnuniyetle karşılandığını belirtiniş ve ateşkesin kalıcı olmasını istemiştir.

Irak, Türkiye'nin Irak-İran Savaşında aktif tarafsızlık politikası izlemesi nedeniyle, Kuveyt krizinde de izleyeceği politikanın tarafsızlık olmasını bekliyordu ve 2 Ağustos 1990 tarihli Dışişleri Bakanlığı açıklamaları şaşkınlık yaratmıştı. 3 Ağustos 1990 günü Milli Güvenlik Kurulu Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini istemiştir.[56] Irak hemen 5 Ağustos 1990 tarihinde Türk Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Irak Başbakan birinci yardımcısı Taha Ramazan arasında dört saatlik görüşme sonunda da Irak'ın çekilmesi gerektiği hatırlatılmıştır.[57]

Güvenlik Konseyinin Irak'a ekonomik ambargo uygulamasını öngören 6 Ağustos 1990 tarih ve 661 sayılı kararının alındığı gün, hatta karar metni resmi olarak Ankara'ya ulaşmadan,[58] Yumurtalık petrol boru hattının birisini kapatmış diğerine de %30 kapasite azaltmıştır. Türkiye, 7 Ağustos 1990 günü aldığı kararla, Irak'a uygulanacak ekonomik ambargoyu ilk uygulayan devletlerden biri olmuş ve Yumurtalık boru hattını tamamen kapatmıştır.[59]

Türkiye desteğini Güvenlik Konseyi'nin 667, 670 sayılı deniz ve hava ablukası kararlarından da devam ettirmiştir. Hatta Cumhurbaşkanı'nın koalisyon güçlerine asker gönderilmesi teklifinin kamuoyunda tepki göreceği endişesiyle gerçekleşmediği görülmüş bunun hata olduğu Cumhurbaşkanı'nca iddia edilmiştir.[60] Fakat, Türkiye koalisyon güçlerine destek olmak eğilimini devam ettirmiştir. Türkiye 1990 Aralık ayında NATO Çevik Gücünü Türkiye'ye davet etmiş ve bu güç Malatya Erhaç Havaalanına konuşlandırılmıştır.[61]

---

54) Başbakan Bülent Ecevit'in ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ile yaptığı görüşmeler ve bu yöndeki açıklamalar için bkz. *Milliyet*, 5 Haziran 2001, 6 Haziran 2001.

55) Arı, *Irak'a BM Yaptırımları: Kitlesel İmha Silahlarının Denetimi ve Ambargo*, s.251.

56) Süha Bölükbaşı, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayanları, tarihsiz, s.93.

57) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi II*, ss.59-60.

58) Nebil Ilseven, 'Körfez Bunalımı ve Türkiye', Haluk Ülman (Der), *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul, 1991, s.70.

59) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi II*, s.60; Bölükbaşı, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, s.93.

60) Bölükbaşı, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, s.94.

61) *Ibid.*, ss.94-95; Bakanlar Kurulunun bu istemi Anayasanın 91. maddesine, 2941 sayılı kanunun 5. maddesi ve NATO Andlaşmasının 5. maddesine aykırı olduğu iddiasıyla Danıştay'a iptal davası

TBMM, Irak'ın saldırgan tutumunu kendisine yapılacak bir saldırı durumunda hükümete savaş açma iznini vermek suretiyle kendisini savunacağını belirtiyordu.[62] Ayrıca TBMM 5 Eylül 1990'da hükümete Türkiye'ye yabancı asker kabul etme ve Türk askerlerini yabancı ülkelere gönderme izni vermiştir.[63] Bu kararın meşru müdafaanın sınırlarını aşması ve Güvenlik Konseyi'nin verdiği bir yetkiye dayanması nedeniyle milletlerarası uygunluğunu iddia etmek oldukça güçtür.[64] 17 Ocak 1991 tarihinde ise TBMM 250'ye karşı 148 oyla Hükümete yurt dışına asker gönderme ve yabancı askerleri Türkiye'de konuşlandırma yetkisi vermiştir.[65] Bu karar 678 sayılı kararda çerçevesi çizilen milletlerarası hukukun bu olaydaki sınırlarını aşmayacak şekilde yorumlanmalıdır.

ABD ve müttefikler Türkiye'nin zararının karşılanacağını belirtmişlerdir. Ne yazık ki, Türkiye'nin uğradığı ekonomik zararı milyonlarca dolar tutarken Türkiye ye çok az yardım yapılmıştır.[66]

---

açılmıştır. Danıştay vermiş olduğu kararda: 'Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine ortaya çıkan Körfez Krizinin Ortadoğuda barışı tehdit edici bir biçimde geliştiği, Irak Hükümetinin, Türkiye sınırında yaptığı askeri yığınağın ve Türkiye'ye karşı olan tutumunun Kuzey Atlantik Antlaşmasında belirlenen 'fiili tecavüz' halini oluşturduğu kanaatine varıldığından, TC Anayasasının ve 2491 sayılı yasanın verdiği yetkiye dayanılarak, güvenliği yeniden sağlamak ve fiili tecavüzü gidermek amacıyla Bakanlar Kurulunca NATO'dan askeri kuvvet istenilmesine karar verilmesinde mevzuata aykırılık bulunmadığı gibi, dava konuşu Bakanlar Kurulu Kararının kamu yararına olduğu da açıktır" diyerek iptal istemini reddetmiştir. (Danıştay 10. Daire, E. 1990/4944, K. 1992/3569 sayılı kararı için bkz. *Danıştay Dergisi*, Yıl.23, ss.87, 1993; Bu konuda Cumhurbaşkanının, Bakanlar Kurulunun ve muhalefet partilerinin iddiaları için bkz. İlseven, 'Körfez Bunalımı ve Türkiye', *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, ss.73-76.

62) TBMM'den 12 Ağustos 1990'da 'Anayasanın 92. Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair' 107 sayılı Meclis Kararı ile Anayasanın anılan maddesindeki yetkiler Hükümete devredilmiştir, Baskın Oran, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1996, ss.42-43.

63) Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi II*, ss.61-62.

64) Kararda 'Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez Krizi sebebiyle, öncelikle Ortadoğuda barışın ve istikrarın yeniden tesisini ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğin idame ettirilmesini sağlamak; kriz süresince ve sonrasında hasıl olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde kollamak, hadiselerin seyrine göre ilerde telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik hir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere; lüzum hudut ve şümulü hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına...' denilmiştir. Türk Anayasa hukukçularının çoğunluğu bu kararı hukuka aykırı bulmaktadır. Bu yazarlar için bkz. Sadi Çaycı, *Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması*, Ankara, 1995, ss.17.

65) Bölükbaşı, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, s.95; Bu karara göre 'Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez Krizi sebebiyle öncelikle Ortadoğuda barışın ve istikrarın yeniden tesisi için 678 sayılı B.M.G.K Kararını desteklemek ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak, kriz süresince ve sonrasında hasıl olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde korumak ve kollamak, hadiselerin seyrine göre ilerde telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere lüzum, hudut, şümul ve zamanı hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına, bu kuvvetlerin kullanılmalarına ...' izin verilmiştir (Çaycı, *Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması*, s.17).

66) Türkiye dolaylı zarara uğramış olması nedeniyle hukuki yollarla zararın tazminini isteyemez.

Savaş sonrasında Irak'ta meydana gelen ayaklanmalar nedeniyle Türkiye sınırına Peşmerge akını olmuş ve batılı devletler yine Türkiye'ye yardım yapılacağını ve insani mükellefiyet gereği kabul etmesi gerektiğini ileri sürerek Türkiye bu insanları kabul etmiştir. Halbuki milletlerarası hukuk kurallarına göre Türkiye'nin böyle bir mükellefiyeti yoktur. Türkiye'nin kaybı çok büyük olmuştur. Bu bölgedeki otorite boşluğunu doldurmak amacıyla oluşturulan çekiç güç adı verilen kuvvetlerin Türkiye bakımından büyük iç problemlere neden olduğu görülmektedir.[67] Milletlerarası hukuk bakımından Türkiye, 688 sayılı kararın gereklerini yerine getirmek için bu gücü davet etmiştir. Yani olay Türkiye'nin iradesi ve 688 sayılı kararın insani yardım çabasına katılma çağrısına uygun hareket ettiğinden Türkiye bakımından milletlerarası hukuk kurallarına uygundur.[68] Ancak, devletlerin içişlerine bazı şartlarda karışılabileceği ilkesi hukukilik kazanacak olursa bundan zayıf devletlerin zarar göreceği kesindir.[69] Bu nedenle Irak'ın içişlerine müdahalesine hukukilik kazandırmak oldukça güç olacaktır.[70]

Sonuç

Milletlerarası toplumda belirli davranışlara karşı değişik müeyyideler uygulanması yoluna ilkçağlardan itibaren gidilmiştir. Hukukun etkin olması için müeyyidelerin uygulanmasında merkezileştirme gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı, hukukun etkinliğinin gereği olarak, merkezi bir otorite olarak oluşturulmuş ve devletlerin egemenliklerinin bir sonucu olarak gördükleri savaş yetkilerini, yani diğer bir anlatımla, kuvvet kullanımını önemli ölçüde yasaklamıştır. Temel ilke, kuvvet kullanmama olmakla birlikte, istisnaen de olsa bazı durumlarda kuvvet kullanmaya izin verilmiştir. Kuvvet kullanma konusunda BM'ye üye devletler temel yetkili organ olarak Güvenlik Konseyi'ni görmüşlerdir. Güvenlik Konseyi'nin yapısı, karar almada veto yetkisi nedeni ile bazı durumlarda tıkanıklığa yol açmaktadır. BM Antlaşması'nın VII. Bölümünde getirilen zor-

---

Osman Olcay, "Körfez Krizi Ertesinde Birleşmiş Milletlerde Olası Gelişmeler", *Körfez Sorunu ve Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı*, 1992, s.54. Ancak zararın siyasi yollarla tazminini istemek mümkündür. Başbakan Bülent Ecevit, Türkiye'nin zararının 35 milyar dolar olduğunu belirtmiştir (*Milliyet*, 5 Haziran 2001).

67) Harp Akademileri Komutanlığı, *Beşinci Kitap*, ss.28-34; Türkiye'nin en büyük darbeyi İncirlik üssünün kullanılması ve Çekiç Gücün Türkiye'de konuşlandırılmasına izin vermesiyle yediği belirtilmektedir (Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler*, s.487); Ayrıca bu gücün oluşumu Güvenlik Konseyi'nin açık bir kararına dayanmamaktadır. Amacı Kürtleri Irak saldırılarına karşı korumak olmasına rağmen, Irak'a karşı her alanda baskı aracı olarak kullanılmıştır (SİSAV, *Ortadoğu ve Geleceği*, İstanbul, 1992, ss.197-198); Günümüze kadar görev süresi devamlı uzatılan bu gücün Türkiye'nin egemenliğini zedelediği, PKK'ya yardım ettiği, Irak'ta bir otorite boşluğu yarattığı, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasına yardımcı olduğu gibi değişik iddialar bulunmaktadır. Bu iddialar ve değerlendirmeler için bkz. Oran, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, ss.158-160.

68) Oran, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, s.87.

69) Olcay, *Körfez Krizi Ertesinde Birleşmiş Milletlerde Olası Gelişmeler*, s.57.

70 Çaycı, *Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması*, s.17.

lama tedbirleri kapsamında kuvvet kullanmaya da yer verilmiştir. Fakat, kuvvet kullanmanın kilit maddesi olan 42. maddenin, bugüne kadar hiç bir olayda uygulanmaması, milletlerarası hukukta değişik yorumlara neden olmuş ve BM'de kuvvet kullanımının dayandığı temel felsefeyi yani, müşterek güvenlik ilkesini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu hükümler ya işletilmeli, ya da antlaşma değiştirilmelidir. Zaten devletlerin, Güvenlik Konseyi'nin tedbirleri alıncaya kadar başvurabilecekleri bir yol olan meşru müdafaa hakkı, istisna olmasına rağmen neredeyse kural haline gelmiştir. Çünkü devletler çoğu olayda kuvvet kullanma halinde BM Antlaşması 51. maddeye dayanmışlardır. Güvenlik Konseyi'nin karar alamaması nedeniyle genişletilen Genel Kurulun "Barış İçin Birlik Kuran" gibi değişik arayışlara, ilgili maddelerin geniş yorumlanması da, BM sisteminin iflasına engel olamamıştır.

Günümüzde BM Antlaşması'nın cevap veremediği çok fazla problem bulunmaktadır. Örneğin muhtemel bir saldırı halinde meşru müdafaanın olup olmadığı, gizli faaliyetler, terörizm durumları gibi. Bunlar göz önüne alınarak 1945 şartlarına göre oluşturulan antlaşma hükümlerinin gözden geçirilmesi bir ihtiyaçtır.

Örnek olay olarak seçilen Körfez olayı, iki kutuplu dünyanın sona ermesi ve Soğuk Savaş sonrası ilk deneme olması nedeniyle önemlidir. Batı dünyası kendi eliyle beslediği ve Ortadoğu'nun süper gücü olma hevesindeki Irak'ı durdurmuştur. Milletlerarası hukukunun bu krizin sona erdirilmesinde etkin şekilde kullanıldığı görülmüştür. Güvenlik Konseyi'nin, Birleşmiş Milletlerin kuruluşundan bu yana belirli bir olay hakkında aldığı kararların sayısı öyle bir büyüklüğe ulaşmıştır ki, bu da olayın çözümünün, hukuk kuralları çerçevesinde olabileceğini göstermiştir. Fakat, uygulamada milletlerarası hukukun müeyyide yönünden tam olarak başarılı olamadığı söylenebilir. Çünkü benzer olaylarda yeknesak müeyyide görülmemektedir. Örneğin, Körfez Krizinde bir çok karar alınırken ve uygulanırken, Bosna-Hersek, Çeçenistan ve Ermenistan olaylarında ya hiç karar alınamamış ya da, az karar alınmış veya alınan kararlar etkin şekilde uygulanmamıştır. Fakat, yine de abluka ve ambargo gibi müeyyidelerin etkin şekilde uygulanabilirse caydırıcı etkisi olabileceği görülmüştür.

Silahlanmanın sınırlandırılması gerektiği hep lafta kalmış; bu olayla artık, yeni bir savaşın güçlü devletler tarafından değil küçük devletler tarafından çıkarılacağı ve silahsızlanmaya gitmenin zorunlu olduğu anlaşılmıştır. Silahsızlanma ile ilgili bir çok anlaşma mevcuttur. Fakat bu anlaşmalar, bilhassa akit devletler tarafından ihlal edilmiştir. Örneğin, İran-Irak Savaşı sırasında Batılı Devletler Irak'a milyonlarca dolarlık silah satmışlardır. Menfaatleri için barışı ve düzeni hiçe sayan devletlere dur dememişlerdir. Yani, sınırlanan silahları sattığı ispat edilen devletlere daha etkin müeyyideler uygulanmalıdır.

Savaş en son çare olmalıdır. Bu olayda abluka ve ambargonun tam olarak etkisini göstermeden kuvvet kullanımı kararı alınması eleştirilebilir. Fakat, hukukta bir kuralın etkisiz kalacağı anlaşılıyorsa daha etkin yollarla hakkın korunması gereklidir. Bu nedenle, Irak'ın Kuveyt'i terk etmeyeceği anlaşıldığına göre, savaş ka-

rarı verilmesi gerekliydi. Ama, Irak savaş suçlusu olduğu gibi müttefik güçlerin de sivil yerleşim alanlarını bombalamaları veya savaş sonrası Irak'ı bölme yönündeki gayretler de milletlerarası hukuk kurallarına aykırıdır.

İnsanların dünyayı savaşlarla daha çok kirlettikleri ortaya çıkmıştır. Irak'ın çekilirken Kuveyt'teki petrol kuyularını yakması ve denize petrol bırakması, belki olağan zamanlarda yüzyılda ortaya çıkacak bir kirlenmenin, bir kaç ayda yapılmasıdır. Dünyadaki kaynakların hızla tükendiği günümüzde ekolojik dengenin korunması yolunda hukuki düzenlemeler getirilmektedir. Bu düzenlemelerin daha etkin kılınması ve milletlerarası ortamda çevreyi kirleten devletlerin objektif sorumlulukları yoluna gidilmelidir.

Toplumsal düzeni sağlamada en etkin kurallar hukuk kuralları olduğuna göre, düzeni ihlal eden fiillerin yine hukuk kuralları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği, Körfez Krizi sonrası tekrar anlaşılmıştır.

KUZEY IRAK SORUNU

*Doç. Dr. Ramazan Gözen**

Kuzey Irak sorunu 1990-1991 Körfez Savaşı'nın ortaya çıkardığı ve Türkiye'yi yakından ilgilendiren önemli sonuçlardan biridir. Bu sorunun son dönemde ortaya çıkışında Körfez Savaşı ve ardından gelişen olayların çok önem rolü olmakla birlikte, esasında uzun bir tarihsel geçmişi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle, Kuzey Irak sorununun son dönemde ortaya çıkış nedenini sadece ve sadece Körfez Savaşı'na bağlamak tam doğru bir yaklaşım değildir. Aşağıda, önce sorunun tarihsel geçmişine kısa bir bakış yaptıktan sonra, Körfez Savaşı ile bağlantısını kuracağız. Bu çerçevede, Özal'ın Körfez Savaşı sürecince (2 Ağustos 1990-28 Şubat 1991) Kuzey Irak'a dönük nasıl bir yaklaşım içinde olduğunu incelemek kaçınılmazdır. Son olarak, savaş sonrasında Irak'la ilgili gelişmelerin ve sonuçta Kuzey Irak sorununun nasıl büyüdüğünü inceleyeceğiz.

Kuzey Irak'ın Özelliği: Suni Sınırlar, Baskıcı Yönetimler ve Rahatsız Kürtler

Genelde Irak ve özelde Kuzey Irak bölgesinin ekonomik, siyasi, jeo-stratejik ve kültürel önemini burada uzun uzun anlatmaya gerek yok sanırız. Birçok medeniyetlerin köklerinin buralarda bulunması, insanlık tarihinin önemli bir evresinin bu topraklarda geçtiğini gösterir. 20. Yüzyılda bölgede keşfedilen petrol kaynakları ve buna bağlı olarak bu yüzyılda ortaya çıkan siyasi gelişmeler, bölgenin dünya politikasındaki önemini daha da artırmıştır. 1980'lerden itibaren bölgenin uluslararası politikadaki konumu daha farklı bir özellik kazanmıştır. Bu dönemde bölgede meydana gelen gelişmeler ve değişimler, sadece Irak devletinin bir iç sorunu ol-

* Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu makale, Ramazan Gözen, *Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2000'de yayımlanmıştır.

maktan çıkmış, hem öncelikle bu bölgenin komşusu olan Türkiye, İran ve Suriye'nin, ama aynı zamanda bölgedeki gelişmelerden çıkarı olan dünya politikasının güçlü devletlerinin de ilgi alanı haline gelmiştir.

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, Kuzey Irak bölgesinin Osmanlı'nın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan yeni dönemde hiç bir zaman istikrara kavuşmadığı, resmen Irak devletinin yönetimi altındaki bir toprak ve toplum parçası olmasına rağmen, hiç bir dönemde Irak'a tam anlamıyla entegre olamadığı görülür. Kuzey Irak, hem Irak devletinin iç politikasında hem de bölge ve dünya politikasında kanayan bir yara olarak devam ede gelmiştir. Bazen yarada kısmi iyileşme dönemleri olsa da, bu dönemler fazla uzun devam etmemiştir.

Kuzey Irak sorunun temelinde yatan en önemli neden, genel olarak Ortadoğu ama özellikle bu bölgenin siyasi sınırlarının doğal ve gerçek kriterler (örneğin, coğrafya, toplum, tarih vb.) göz önünde bulundurularak değil, İngiltere ve Fransa'nın baskısı ile bu iki ülkenin çıkarlarına uygun gelecek şekilde suni olarak çizilmiş olmasıdır. Bugünkü Irak topraklarını oluşturan Musul, Bağdat ve Basra bölgeleri, Osmanlı döneminde her birisi doğrudan İstanbul'a bağlı olan üç vilayet halinde örgütlenmişti. Bu idari bölünme Osmanlı'nın siyasi örgütlenme stratejisinin bir sonucu idi, ama aynı zamanda bölgenin tarihsel, sosyolojik, dini ve siyasi özellikleri de dikkate alınmıştı. Birinci Dünya Savaşında bu toprakları önce işgal sonra ilhak eden İngiltere, bölgenin bu tarihsel özelliklerini bir tarafa iterek Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini suni bir devlet altında bir arada tutmaya çalıştı. Daha sonra, işgal ve ilhakını hukuki olarak meşrulaştırmak amacıyla, 1919 Paris Antlaşması ve 1920 Sen Remo Konferansı sonrasında Irak'ı mandası altına aldı.

Türkiye, Musul ve Kerkük topraklarının esasen Misak-Milli sınırları içerisinde olduğunu ve İngiltere'nin bu toprakları Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra işgal ettiğini ile sürerek, Türkiye-Irak sınırının bu bölge Türkiye sınırları içinde kalacak şekilde belirlenmesini istedi. Fakat İngiltere, Türkiye'nin isteklerini diplomatik olarak ret ettiği gibi, aynı zamanda hem bu bölgedeki Kürtleri kışkırtmak suretiyle hem de Türkiye'ye karşı tekrar savaş açma tehdidinde bulunarak, Türkiye'ye karşı cephe aldı. Yeniden bir savaş riskine girmek istemeyen dönemin Türkiye'si, İngiltere ile 1926 yılında yapılan Türkiye-İngiliz anlaşması ile, Irak ile sınırlarının Musul ve Kerkük bölgesi Irak içinde kalacak şekilde çizilmesini kabul etmek zorunda kaldı.

Fakat Musul ve Kerkük vilayeti, ya da yeni şekliyle Kuzey Irak bölgesi, siyasi ve toplumsal istikrara hiç bir zaman tam olarak kavuşamadı. Çünkü sınırlar öylesi çarpık çizildi ki, aynı etnik gruba ait olan insanlar, hatta birbiriyle akraba olan gruplar farklı devlet rejimlerinin altında parçalanmış olarak yaşamaya zorlandılar. Kuzey Irak bölgesinde yaşayan halkın çoğunluğunu oluşturan Kürtler ve Türkmenler, bu ülkenin ancak üçte birini oluşturan Arap-Sünni anlayışa sahip yönetimlerin altına konuldular. Iraklı Kürtler Türkiyeli Kürtlerden, Türkiyeli Türkler Iraklı Türklerden ayrı tutuldular.

Diğer yandan, Irak'ta kurulan baskıcı yönetimler, Irak'ın toplam nüfusunun üçte birini oluşturan Kürtleri devletin önemli alanlarından dışladı. Bu nedenle, Kürtler Irak devleti içinde yaşamaktan hiçbir zaman memnun olmadılar. Benzeri problemler, Türkiye ve Iran'da da görülmesine rağmen, Irak kadar yoğun ve etkili olmamıştır. Aralarındaki derece farklılıklarına rağmen, bu devletlerdeki aşırı-milliyetçi politikalar ve keyfi uygulamalar, bu ülkelerdeki Kürtler tarafından tepkiyle karşılandı. Hoşnutsuzluklar, onları merkezi yönetimlere karşı sürekli olarak ayaklanma ve bağımsızlık içgüdüsüyle davranmaya itti. 20. Yüzyıl'ın Kuzey Irak tarihi, Kürt ayaklanmalarının ve bu ayaklanmaları kendi lehine çevirmek isteyen bölgesel ve bölge dışı ülkelerin müdahale örnekleriyle doludur. Kuzey Irak'taki en etkili Kürt grup olan Molla Mustafa Barzani'nin İkinci Dünya Savaşından sonra başlattığı hareket, Barzani'nin ölümü sonrasında oğlu Mesut Barzani liderliğinde kesintisiz olarak devam ederek gelmiştir. Kürtlerin Irak içinde daha fazla özgürlük ve haklar elde etme mücadelesi, bu sınırlar içinde kalmamış, fakat komşu ülkeler olan Türkiye ve Iran'ı da her zaman yakından etkilemiştir. Kuzey Irak ve Kürt ayaklanmalarının en karakteristik özelliği, ayrılıkçı grupların bu bölgede çıkarları olan bölge dışı güçlerle işbirliği içinde olmaları ve onlardan destek alarak mücadele etmeleridir. Bu durum, her zaman bölge ülkelerinin iç işlerine müdahaleleri beraberinde getirmiştir.

Körfez Savaşı öncesi dönemde Kuzey Irak'ın tarihi bakımından önemli bir nokta, yukarıda belirtilen çarpıklıklara rağmen Türkiye ve Irak'ın statükoyu benimsemeleri ve bölgedeki statükoyu korumak amacıyla sürekli işbirliği ve anlaşma içinde olmalarıdır. Farklı ideolojilere ve siyasi çıkarlara sahip olmalarına rağmen, bu iki devlet en başından itibaren işbirliğine giderek statükoyu korumak için birlikte hareket etmişlerdir. Her iki ülke de, hem içlerinde bulunan ayrılıkçı Kürtlerin ülkeler arası irtibatını minimum seviyede tutmaya çalışmışlar hem de karşı tarafta meydana gelen ayrılıkçı faaliyetlere karşı daima temkinli olmuşlardır. Karşı ülkedeki bir Kürt isyanının veya ayrılıkçı hareketin kendi sınırlarına da sıçrayacağından endişe duyan her iki devlet, "ortak düşmana" karşı birlikte hareket etmişlerdir. Bu iki ülkenin de içinde bulunduğu bölge ülkeleri arasındaki bütün anlaşmalarda, yani 1937 Sadabad Paktında, 1954 tarihli Bağdat Paktında ortak sınırların korunması amacıyla işbirliği boyutunun olduğu görülür. Ne 1958 yılında Irak'ta meydana gelen Abdul Kasım Devrimi, ne bu ülkenin 1960'lardan itibaren Sovyetler Bloğuna kayması, ne de 1970'lerde iktidara Saddam Hüseyin'in gelmesi, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkileri zedelememiş. Aksine bu iki ülke arasındaki ilişkiler hep aynen devam etmiştir.

Kuzey Irak, sadece Türkiye ve Irak açısından değil, İran ve Irak açısından da önemli bir bölgedir. İran ve Irak arasında mevcut olan çok sayıda problemler (örneğin: sınır anlaşmazlığı, mezhep farklılıkları, milliyet ve siyasi rejim farklılıkları) olmasına rağmen, bunların hiç birisi de 1980'e kadar pek çatışmaya dönüşmüyordu. Fakat, 1979'da İran'da İslami devrimin yapılması ve Irak'ta Saddam Hüseyin'in

iktidara gelmesi sonrasında patlak veren İran-Irak Savaşı, sadece bu iki ülkeyi ilgilendirmemiş, hem bölgedeki diğer ülkelerin hem de bölgede çıkarı olan Batılı ülkelerin ve Sovyetler Birliği'nin de değişik yollardan müdahalesine yol açmıştır. İran-Irak Savaşı'nın Kuzey Irak açısından asıl önemli boyutu, bölgedeki Kürt grupların "beşinci kol" olarak kullanılması ve bunun hem Irak hem de Türkiye'ye dönük yarattığı sorunlardı.

Türkiye, İran-Irak Savaşı boyunca "tarafsız dış politika" prensibi çerçevesinde hareket ederek hem Irak hem de İran'la sıkı ilişkiler geliştirdi. Her iki ülkenin de kendisine ekonomik bakımdan muhtaç olmasından yaralanan Türkiye, hiçbirine de gücendirmemeye gayret etti. Fakat, Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık politikası uyguladığını söylemek de doğru değildir. Çünkü Türkiye, Kuzey Irak bölgesindeki gelişmeleri yakından izlemiş ve gerektiğinde Irak'la işbirliğine giderek ortak operasyonlar düzenlemiştir.

İran ve Irak, savaş boyunca birbirlerinin içindeki rahatsız Kürt grupları destekleyerek onları yanlarına çekmeye ve böylece rakibi içerden çökertmeye çalışmışlardı. Irak içindeki Bağdat rejimine karşı mücadele içinde olan Kürtler, İran tarafından kullanılırken, İran içindeki Kürt gruplar Irak tarafından devreye sokulmuştu. İran, Barzani liderliğindeki Irak Kürdistan Demokrasi Partisi'ni kullanarak Irak topraklarına kuzeyden girmeye çalışırken, Irak da İran içindeki muhalif İran Kürdistan Demokrasi Partisi'ne bağlı grupları kullanarak İran topraklarına sızmaya çalıştı. Bu durumdan en çok rahatsız olan ülkelerin başında Türkiye geliyordu. Bir yandan İran'ın bölgede artan etkisinden endişelenen, diğer yandan da Irak ve İran'ın ayrılıkçı Kürtler'inin Türkiye'de ortaya çıkan PKK ile işbirliğine gitmesinden rahatsız olan Türkiye, duruma sık sık müdahale etmek zorunda kalmıştı. Kuzey Irak'ta meydana gelen herhangi bir değişikliğin aynı zamanda Güneydoğu Anadolu'da da etkisini göstermesi nedeniyle durumu önceden etkilemeye çalışmıştı. İşte bu amaçla, Türkiye, Irak'la yaptığı "sıcak takip" anlaşması çerçevesinde Kuzey Irak'ta askeri operasyonlar düzenlemişti.

Körfez Savaşı'nda Kuzey Irak

İran-Irak Savaşının sona ermesiyle birlikte, bölgede hem roller değişmeye başladı hem de bu rollerin ortaya çıkardığı durumlar. Önce, Irak, İran'a karşı savaş sonrasında bir yandan yeni döneme alışmaya çalışırken, diğer yandan da savaş boyunca kendisine "ihanet eden" ayrılıkçı Kürt grupları cezalandırmaya başladı. Kürt köylerine gaz bombasıyla saldırılar düzenleyerek, binlerce Kürt ve diğer insanları öldürdü. Bu saldırılar, Iraklı Kürtler'i belki kısa süre "bastırmış ve etkisiz hale gelmiş olabilir", ama onların Bağdat rejimine bağlılık ve sadakat duygularını asla artırmadığı gibi, yeni bir fırsatın yakalanması durumunda daha çok mücadele etmek için "kırbaç" etkisi yaptı. Esasında, bu saldırılar Irak'ın sonunun başlangıcını hazırlayan adımlardı. Ve Irak, Kuveyt'i işgal ederek, kendini geri dönüşü olmayan bir tuzağa soktu. Saddam Hüseyin'li Bağdat rejiminin "Kuveyt tuzağına" düşmesi,

Iraklı Kürtlere intikam almak için kullanacakları bir "fırsat" doğurdu. İzleyen bölümde bu "fırsatın" nasıl oluştuğunu, Kürtlerin bu amaçla nasıl davrandıklarını ve tüm bunların Türkiye ve Özal tarafından nasıl algılandığını ve karşı çıkıldığını inceleyeceğiz.

ABD önderliğinde Irak'a karşı yürütülen Körfez Savaşı'nın temel hedefi, öncelikle Irak'ı mağlup ederek Kuveyt'ten çıkarmak ve daha sonra da Irak'ta yeni bir düzen yaratmaktı. Bunlardan ilki, yani Irak'ın askeri bakımdan mağlup edilebilmesi ve etkisiz hale getirilmesi öncelikli öneme sahipti. Peki bu nasıl gerçekleştirilecekti? Körfez Savaşının stratejisini belirleyen ABD, Irak'ın mağlup edilmesi için bu ülkenin iki yönden baskı altına alınması gerektiğini düşünüyordu. Bunlardan ilki, Ortadoğu bölgesindeki devletlerle siyasi ve askeri işbirliği yapmak, Irak'a karşı koalisyon oluşturmak ve tam manasıyla kıskaç altına almaktı. BM şemsiyesi altında oluşan Körfez Koalisyonu bu amaca uygun olarak işletildi ve bu koalisyon Körfez Savaşı boyunca ABD ile birlikte Irak'a karşı hareket etti. Körfez Koalisyonunun içinde yer alan özellikle bölge ülkelerinin Irak'a karşı ekonomik, siyasi ve askeri politika uygulamaları çok stratejik idi. Ama bu yeterli olmayabilirdi. Yani, dışarıdan yapılan tüm baskılar Irak'ı mağlup etmek için etkili olmayabilirdi. Irak her şeye rağmen direnebilirdi. İşte bu durumda, Irak'ın sadece dışarıdan değil, içeriden de çökertilmesi gerekirdi. ABD, işte bu amaçla yani Irak'ı içeriden çökertmek için, sürekli olarak elinde tuttuğu Kürt kartını da kullanmayı düşünüyordu. Savaş döneminde Irak'ın etrafında askeri bir kalkan oluşturulurken, aynı zamanda Kürtlerin ayaklanmalarından yararlanmayı umuyordu. ABD'nin askeri savaş stratejisi, dört yandan kuşatılan Irak'ı eğer mümkünse tek bir insan kaybı bile vermeden, hem dışarıdan hem de içerden vurarak mağlup etme planına dayanıyordu.

Irak'taki ayrılıkçı Kürtlerin savaş strateji çerçevesinde kullanılması düşüncesi, Türkiye'yi çok yakından ilgilendiriyordu. Daha da kötüsü, Körfez Savaşı sırasında ABD ve diğer Batı ülkelerindeki değişik kaynaklar, savaş sonrasında Irak ve Ortadoğu'da kurulacak yeni düzen ve sınırlar ile ilgili görüşler ileri sürüyorlar, Irak'ın mağlup edilmesi sonrasında oluşacak durum ile ilgili olumsuz senaryolar üretiyorlardı. Örneğin, ABD Yönetiminin görüşlerinden haberdar olması, Washington'daki etkili stratejistlere, politikacılara ve yüksek seviyedeki bürokratlara yakın olmasıyla tanınan ünlü Amerikalı gazeteci William Safire, New York Times'ta yazdığı yazılarda, savaş sona erdiğinde saldırgan Irak'ı cezalandırmak amacıyla Irak'ın sınırlarının yeniden çizileceği görüşünü işliyordu. Safire, bölünen Irak'ın petrol kaynaklarının ABD'ye destek veren Kürtlerin kuracakları bağımsız bir Kürt devleti, müttefik Türkiye ve savaştan en çok zarar gören müttefik ülkeler arasında paylaştırılacağını yazıyordu.[1] Hem Türkiye hem de dışarıdaki basında bir Kürt devletinin kurulması ile ilgili haberler çıkıyordu.

Bu iddialar, tamamen dayanaksız da değildi: Hem Türkiye'deki hem de Kuzey Irak'taki bağımsızlık yanlısı Kürtler, bu amaçlarına ulaşmak için Körfez Savaşını

1) Sami Kohen, 'Scenarios of the Gulf Crisis', *Milliyet*, 8 Kasım 1990.

büyük bir fırsat olarak görmüşler ve ciddi girişimlerde bulunmuşlardı. Bir Irak'lı Kürt yetkilinin belirttiği üzere, "Kürtler Irak rejimine karşı uzun zamandır mücadele ediyorlar...Saddam tüm dünya ile mücadele ederken, Kürtler de tüm güçlerini Saddam rejimini devirmek için kullanacaklardı."[2] Kürtler'in, savaşın yaratacağı bir güç boşluğundan yararlanarak bağımsızlık kazanma çalışmaları ve girişimleri, daha Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ilk günlerinde yani sıcak savaştan çok önce başlamıştı.

Mesut Barzani'nin liderliğindeki KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) ve Jelal Talabani'nin liderliğindeki KYB (Kürdistan Yurtseverler Birliği) grupları, Saddam'a karşı muhtemel bir savaş fırsatını değerlendirmek için alarm durumuna geçtiler. Bu iki grubun diğer altı Kürt grupla birlikte oluşturdukları Irak Kürdistan Cephesi[3] adlı koalisyonun 40,000 civarındaki peşmergesi, Irak askerlerine karşı savaşmak ve bu savaş esnasında bölgedeki şehirleri kontrol altına almak için özel olarak eğitilmeye başlandı. Haberlere göre, Kuzey Irak'taki yedi büyük kentin bir kısmının Bahdinan bölgesinden hareket eden KDP savaşçıları tarafından, diğer kısmının da Soren bölgesinden ilerleyen KYP peşmergeleri tarafından ele geçirileceği planlanıyordu.[4] Diğer yandan, Talabani, Saddam rejiminin devrilmesinden sonra bir Kürt hükümetinin kurulması amacıyla bölgedeki tüm Kürtleri içerecek geniş yelpazeli bir siyasi oluşum çabası içindeydi.[5] Bu amaçla, bölgedeki Kürt grupların temsilcileri, Saddam'ı devirecek bir hareketi planlamak için Şam'da Talabani öncülüğünde bir toplantı yaptılar.[6]

Benzeri hareketlenme ve hazırlıklar, aynı amaçla, Türkiye'de PKK tarafından yapılıyordu. PKK da, Iraklı Kürtler gibi, Körfez Savaşını bağımsız bir Kürdistan'ın yaratılması için iyi bir fırsat olarak görüyordu. 23 Ağustos 1990'da yani Körfez Savaşı'nın daha başlarında Diyarbakır çıkışlı bir haberde, PKK, tüm Kürtler'i düşmana [Türkiye] karşı birleşmeye çağırıyor ve bir savaş durumunda sadece PKK'nın emirlerini dinlemelerini istiyordu. Türkiye'deki tüm Kürtler'den "bölgelerinde faaliyet gösteren gerilla güçlerine katılmaları, silahlarını düşmanın savaş makinelerine, işbirlikçilere ve kendilerini üç beş kuruşa satan ajanlara karşı yönlendirmeleri", isteniyordu. Ayrıca, "kendi aranızdaki tüm düşmanlıklar ve ayrılıklar bir kenara bırakılmalı... Zaman, kişiler, gruplar ve kabileler arası rekabet zamanı değil, zaman halkımızın yaklaşmakta olan bağımsızlık ve özgürlüğünü yakalamak için çok

2) Seyfettin Özgezer and Ömer Büyüktimur, 'Iraklı Kürtler Savaşa Hazırlanıyor', *Günaydın*, 6 Ekim 1990 ve *FBIS*-WEU-90-199, 15 October 1990, ss.32-33.
3) Kuzey Irak'taki kürtleri bir araya getirme amacını güden Irak Kürdistan Cephesi, Temmuz 1987 yılında kurulmuştu. Micheal Gunter, *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*, New York: St. Martin's Press, 1992, ss.39-40.
4) Özgezer ve Büyüktimur.
5) *Hürriyet*, 27 Eylül 1990 ve *FBIS*-WEU-90-192, 3 October 1990, s.44.
6) Emin Tanrıyar and Müşerref Seçkin, 'Türkiye Nereye Gidiyor?', *Nokta*, 2 Eylül 1990 ve ss.19-23, *FBIS*-WEU-90-222, 16 September 1990, ss.38-39.

çalışma ve fedakarlık zamanıdır..." şeklindeki çağrılarla, Türkiye'deki Kürtler cesaretlendirilmeye çalışıyordu.[7]

Bu hazırlıkların yanında, ayrılıkçı Kürt gruplar, kendilerine destek verecek uluslararası ortamda diplomatik-siyasi ve askeri girişimlerde bulundular. Ağustos ortasında Washington'a giden Talabani, Kürtlerin Amerika'nın Körfez Savaşındaki stratejisine destek vermesi ve Irak'ı içten devirecek girişimlerini artırması karşılığında, Amerikan silahları ve dolarlarını talep etti. Talabani'nin amacı, Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt oluşumu için ABD'nin kartını oynamaktı.[8]

Özal'ın Endişeleri ve Politikası

Tüm bu gelişmeler, Özal'ın ve diğer yöneticilerin gündeminde idi elbette. Özal, Türkiye'nin Körfez Savaşındaki politikasının, Irak'ın toprak bütünlüğünde meydana gelebilecek değişim ihtimallerini engellemek üzerine oturduğunu açıklıyor ve bu ihtimallerin kaynaklarının ve sonuçlarının ve Türkiye'ye yansımalarının, Milli Güvenlik Kurulu, Genel Kurmay Başkanlığı, Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı içersindeki toplantılarda enine boyuna tartışıldığını belirtiyordu.[9] Dolayısıyla, bu endişenin sadece Özal'a ait olmadığını, tüm devlet yönetiminde duyulduğunu kabul etmek gerekir. Burada bir sorun yoktu; sorun, bu endişelerin nasıl giderileceği idi. Bu konuya aşağıda döneceğiz. Bundan önce, Özal'ın Körfez Savaşına yaklaşımının en temel nedeni olan, sahip olduğu endişelerinin kaynaklarını görmek gerekir.

Özal'ın Körfez Savaşı politikasını belirleyen temel faktör, savaş döneminde ve sonrasında Irak'ta ve genel olarak bölgede meydana gelebilecek değişimlerin Türkiye üzerine olumsuz sonuçlar getireceği endişesidir. Körfez Savaşı sonrasında meydana gelebilecek olası bazı gelişmelerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye atabileceğinden en baştan itibaren korkuyordu. Nitekim, Özal, "her uluslararası savaş, bölünme tehlikesini beraberinde taşır...böyle bir durumda yapılacak tek şey, statükoyu korumaya çalışmaktır"[10] düşüncesindeydi.

Özal'ın Körfez Savaşı'nda ortaya çıkabileceğini düşündüğü ve onu endişeye sevk eden olası gelişmeleri üç noktada toplamak mümkündür: Bunlardan ilki, Irak'ın mağlup olması sonucunda Saddam Hüseyin rejiminin yıkılacağı ve Irak'ın parçalanabileceği ve sınırlarının yeniden çizileceği ihtimaliydi. İkincisi, Irak'ın parçalanması sonucunda Iraklı ayrılıkçı Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmaya çalışa-

7) Berxweden (Bonn), 15 Eylûl 1990, *FBIS*-WEU-90-203, 19 October 1990, s.42. Ve Güneydoğu Anadolu Turkiye'deki gelişmelerle ilgili olarak: Claus Ther, 'Intifada in Kurdistan: Little is heard about the Anatolian Kurdish Guerillas- Turkey wants to enter the EC clean', Der Standard, 13 Ağustos 1990, *FBIS*-WEU-90-193, 4 October 1990, s.43.

8) *Güneş*, 16 Ağustos 1990; *Milliyet*, 16 Ağustos 1990; Tanrıyar ve Seçkin, ; Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993, s.129.

9) Özal'ın Çankaya Köşkünde Türk basınından seçilmiş gazetecilerle görüşmesi, 18 Ağustos 1990, *Sabah*, 25 Ocak 1991.

10) Turgut Özal, *Turkey in Europe, Europe in Turkey* Nicosia: K.Rustem & Brother, 1991, s.332.

cakları ve bunun başka ülkeler tarafından destekleneceği ihtimaliydi. Özal'ın şu sözleri bu konuda oldukça aydınlatıcıdır: "Irak içinde yeni bir devletin kurulmasına karşıyız. Gerçekten biz her zaman Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını desteklemişizdir...Bu bizim tüm gayretimizin ve politikamızın temel amacıdır. Bizim istemediğimiz bir durum ortaya çıkmamalı. Bir Kürt devleti kurulmamalı."[11] Çünkü, "...böyle bir devlet, Irak'tan daha fazla Kürt nüfusa sahip olan Türkiye topraklarından da bir parçayı içine almaya çalışır."[12] Özal'ı endişeye sevk eden üçüncü konu, Irak'ın parçalanması ve bir Kürt devleti kurulma çabası sonucu Kuzey Irak bölgesinde bir güç boşluğunun doğabileceği ve bölge içi (örneğin Iran ve Suriye'nin) ve bölge dışı (örneğin ABD ve diğer Batı'lı) ülkelerin bu güç boşluğunu doldurabilmek ve Irak'ta etki alanı oluşturabilmek amacıyla Irak topraklarına müdahale edebilecekleri ihtimaliydi.[13] Özellikle ABD'nin eskiden beri elinde tuttuğu Kürt kartını "beşinci kol" olarak kullanacağı ve onlara destek verebileceği ihtimali büyük bir endişe kaynağıydı.

Birbirine yakından bağlı olan tüm bu durumlar, değişik şekillerde Türkiye'nin çıkarları aleyhine bir durum yaratırdı. Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında bu ülke ile ilişkilerinin ve ayrılıkçı Kürtlere karşı uzun zamandır yürütülen işbirliğinin kesilmesi sonucunda, Türkiye bölgedeki Kürtlerin eylemleri üzerindeki kontrolünün azalmış olması nedeniyle her iki ülkedeki ayrılıkçı Kürt terörü daha da büyüyebilirdi.[14]

Özal'ın Tehlikeyi Önleme Politikası: ABD ile İşbirliği

Türkiye bu endişelerden nasıl kurtulmalıydı? Olası tehlikeleri nasıl yok edebilirdi? İzlenmesi gereken strateji ne olmalıydı? Tüm bu ve benzeri sorulara verilecek cevaplar, Özal'ın Körfez Savaşı'na yaklaşımını belirleyen temel dayanaklardır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasını açıklayan en önemli nedenler de, bu sorulara verilen cevaplarda bulunacaktır. Elbette, bu sorulara değişik kişiler ve kesimler (özel veya kamu), değişik cevaplar ve stratejiler ileri sürebilirler ve sürmüşlerdir. Körfez Savaşı döneminde Özal ile diğer hükümet ve devlet yetkilileri arasındaki anlaşmazlıklar da, esasen bu soruların cevapları ile ilgili farklılıklardan kaynaklanmış. Soruna düz bir mantıkla yaklaşıldığında verilebilecek ve bazılarının gerçekten verdikleri cevaplar şunlardır: Türkiye Körfez Savaşı'na bulaşmamalı, ge-

11) Özal, Altemur Kılıç'a verdiği mülakat, *Tercüman*, 8 Aralık 1990; Özal'ın Çankaya Köşkünde Türk basınından seçilmiş gazetecilerle görüşmesi.
12) Özal, Lavanguardia'den Xavier Batalla'a verdiği mülakat, 27 Ocak 1991, ss.8-9, *FBIS*-WEU-91-021, 31 January 1991, ss.45-47.
13) Özal, Al-Hayat ile mülakat, 17 Şubat 1991, *Dış Basın ve Türkiye*, 25 Şubat 1991, B.N.22, ss.1-5.
14) *Cumhuriyet*, 8 Agustos 1990. Yalçın Doğan, "Amerika'nın Harekatı, Türkiye'nin Petrolü...", *Milliyet*, 4 Agustos 1990. Cengiz Çandar, 'Türkiye Tarafsız Kalamayacak', *Güneş*, 8 Agustos 1990. Turan Yavuz noted that with the closure of the oil pipelines, and Turkey's pro-US policy, the Kurdish Problem came to the top of the agenda of the Turkish government. Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, s.128.

leneksel tarafsızlık ilkesine sarılmalı, eğer ABD ve diğer Batı'lı ülkelerin Türkiye aleyhine planları ve uygulamaları varsa bunlara "karşı politika" geliştirilmeli. Kısacası, ABD'nin ve Batı'nın planlarına karşı mücadele edilerek bu planlar bozulmalı ve etkisiz hale getirilmelidir.

Özal, sahip olduğu vizyon ve kişilik özelliklerinin de etkisiyle, bu tür yanıtları asla düşünmedi ve dikkate almadı. O, tam aksine ve tersine bir yaklaşım ve politika geliştirilmesinden yanaydı. Özal'a göre, bu tehlikeleri önleyebilmek için tarafsız ve pasif kalmamak, ABD'ye karşı değil onunla birlikte hareket etmek gerekirdi. Dolayısıyla Özal'ın Körfez Savaşı politikasının ana düşüncesi, ABD ile tam bir işbirliği kurarak Türkiye'nin ABD politikası ve bölgede meydana gelebilecek olası gelişmeler üzerindeki etkisini artırabilmekti. Özal'ın ABD ile tam işbirliği stratejisinin, siyasi, diplomatik ve askeri olmak üzere üç ayağı vardı.

Siyasi Güç Kazanma Arzusu ve "Kontrol Diplomasisi"

Özal'ın Körfez Savaşı politikasının ilk ve hatta en önemli ve belirleyici ayağı, ABD'nin BM çerçevesinde şekillendirdiği Körfez Koalisyonu'na dahil olmak ve ABD ile tam bir işbirliği içinde harekete etmekti. Türkiye'nin petrol boru hatlarını kapatma kararı ile birlikte Irak'a karşı ambargo uygulamaya başlaması, Özal'ın tüm Körfez Savaşı boyunca izleyeceği politikanın temelini oluşturdu. Onun politikasının ana ilkesini ve Körfez Savaşı boyunca uyguladığı politikanın özünü, "gelişmeler ve değişimler konusunda söz ve etki sahibi olma" arzusu oluşturur. Türkiye'nin böyle bir etki ve söz sahibi olabilmesi ve savaş sonrasında bölgenin yeniden şekillenmesi sürecine katılabilmesi için, her alanda aktif rol oynaması gerekirdi. Özal, işgalin hemen başında Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde gazetecilerle yaptığı gizli (ama daha sonra açıklanan) toplantıda savaşla ilgili öngörülerini şöyle ortaya koydu:

"Hiç şüphesiz, hemen yanı başımızda patlak veren Körfez Krizi, bizim ülkemizi yakından ilgilendirir. Bu nedenle, hem kriz boyunca bölgede meydana gelecek gelişmelerin hem de kriz sonrasında ortaya çıkabilecek potansiyel değişikliklerin ülkemiz üzerine olumsuz etkilerini asla gözden uzak tutmamalıyız. İşte bu nedenle, bizim bu gelişmeler ve değişimler üzerinde etkili olmamızı sağlayacak bir konuma gelmemiz için dinamik bir dış politika izlemeliyiz. Diğer bir deyişle, hiç kimse bizim Körfez [Savaşı'nda] çekingen, kararsız ve diğerlerinin kararlarını bekle-gör tavrı içinde bulunmamızı kimse beklememeli. Aksi taktirde, Türkiye'nin hayati çıkarlarının olduğu bir durumda etkili bir ülke olma şansını kaybedeceğimiz açıktır."[15]

Çünkü, "Türkiye'nin durumu çok önemli... Irak ve Ortadoğu'daki her türlü gelişme Türkiye için hayati önem taşır. Ortadoğu ülkelerinin ve özellikle Irak'ın yanı başındaki bir ülke olduğumuzu herkes biliyor. Orada meydana gelen değişimler

15) Özal, TBMM'de yaptığı açılış konuşması, 1 Eylül 1990, *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 1 Eylül 1990, s.13. Ayrıca, Özal, Uğur Dündar'a verdiği mülakat, TRT Televizyonu, 18 Ocak 1991, *SWB*, Middle East/0976, E/24-27, 22 January 1991.

Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olmamalı. Türkiye potansiyel değişikliklere karşı ilgisiz kalamaz. Aksine, barış yönünde veya savaş yönünde oluşacak değişiklikler konusunda söz söyleme hakkına sahip olmalıdır. Türkiye, Ortadoğu'da meydana gelecek herhangi bir değişiklikte etkili konumda olmalıdır. Irak'ta meydana gelecek önemli bir değişiklik Türkiye'nin güvenliğine aykırı olmamalıdır. Bu en temel şartımızdır. Bunu nasıl başaracağız? Yalnızca Türkiye'nin krizde rol oynadığını ortaya koyarak yapabiliriz. Eğer Türkiye bir kenara çekilseydi ve rol oynamaktan kaçınsaydı, konuşma hakkına sahip olamazdı..."[16]

Özellikle, "Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasına yol açabilecek gelişmeleri etkileyebilmek için, Türkiye'nin de söz sahibi olması gerekir...Bölgede bir Kürt devletinin kuruluşunu önlememiz gerekir ve bunun için çalışıyoruz. Eğer Türkiye Körfez Koalisyonu'na katılmasaydı, işler Türkiye'nin bilgisi dışında ve Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olarak gelişirdi."[17]

Özal'ın bu görüşleri bazılarınca Türkiye'nin Irak ve Ortadoğu üzerinde emperyalist düşüncelere sahip olduğu şeklinde yorumlandı. Özal'ın Kuzey Irak'taki statükoyu bozarak bu bölgeyi Türkiye'ye bağlamaya çalıştığı, Musul ve Kerkük'ü almayı düşündüğü ileri sürüldü. Özellikle, Güneydoğu Anadolu'da Irak sınırına yerleştirilen Türk Silahlı Kuvvetleri böylesi bir emperyalist politikanın bir delili olarak gösterildi.

Halbuki Özal, bu iddiaların tam tersi bir hedefi gerçekleştirme, yani bölgedeki statükoyu koruma mücadelesi yapıyordu. Dolayısıyla, Özal'ın Körfez Savaşı politikasının ikinci ayağı, bölgedeki statükonun korunmasını sağlamak için diplomatik atak yapma, isteği oluşturur. Özal'a göre, Türkiye'nin ana amacı Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ilkesi içersinde Irak'ta demokratik bir sistemin kurulmasını sağlamaktı: "Irak'ta Araplar'ın, Kürtler'in, Türkmenler'in ve ülkedeki diğer etnik grupların hayatta kalmalarını garanti altına alacak bir demokratik rejimin kurulmasından yanaydı."[18] Dışişleri Bakanlığına göre ise, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması uğruna Baas Partisi'nin iktidarda kalmasına bile destek verilebilirdi.[19]

Özal, kendisinin emperyalist bir hedef peşinde olduğu şeklindeki yorumlara şu yanıtı verdi: "...Irak tarafından bir saldırıya uğramadığımız müddetçe savaşa girmeyeceğiz. Irak topraklarından bir tek santimetre dahi almayı düşünmüyoruz. Türkiye, Musul ve Kerkük'ü alacak mı? Hayır, almayacak." Fakat, Türkiye'nin Irak'a girmemesi için bazı ön şartlar vardı: Bunlar: 1) Eğer Irak her hangi bir nedenle ve şekilde Türkiye'ye saldırıda bulunursa Türkiye "kendisini korumak için karşılık vermek" durumundadır, 2) "eğer herhangi bir ülke, bir Kürt devleti kurmaya çalışırsa, Türkiye buna müdahale etmek için askeri kuvvet kullanacakur, 3) "eğer bir başka ülke Kuzey Irak'tan toprak parçası ele geçirmeye çalışırsa, Türkiye buna da sessiz kalmayacak ve müdahale edecektir."[20]

16) Özal, Altemur Kılıç'a verdiği mülakat.
17) Örnegin: Özal'ın Köşk'te Türk basınından seçilmiş gazetecilerle görüşmesi.
18) Özal, Al-Hayat ile mülakat.
19) Yasemin Çongar, 'Saddam Gitsin, BAAS Kalsin', *Cumhuriyet*, 21 Agustos 1990.
20) Özal, Die Welt'den Matthias Nass and Micheal Schweli'e verdiği mülakat, 22 Şubat 1991, *DBT*,

Realist uluslararası ilişkiler perspektifinden bakıldığında, Özal'ın bu "yatıştırıcı" görüşlerine rağmen, "eğer Irak'ta bir güç boşluğu doğarsa Türkiye'nin de bu fırsattan yararlanabilmek ve toprak kazanabilmek için yayılmacı bir politika izleyerek Irak'a girebileceği" ileri sürülebilir. Fakat, yine Realist uluslararası ilişkiler perspektifine göre, böylesi bir fırsatçı ve emperyalist bir girişimin başarılı olabilmesi için bölgedeki güç dengesinin buna uygun olması gerekirdi. Özal bu durumun da gerçekten farkındaydı. Yani, Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunması durumunda bölge ülkelerinin ve bölge dışı büyük güçlerin Türkiye'nin karşısına dikileceklerinin ve engel olacaklarının bilincindeydi: Çünkü, "eğer Türkiye Irak'tan toprak ele geçirmeye kalkışırsa, [aynen Türkiye'nin diğerlerine karşı çıkacağı gibi] diğer ülkeler de Türkiye'ye karşı çıkarlardı."[21]

Bunun yanında, Özal'ın Kuzey Irak konusuna yaklaşımı da farklıydı. Özal bu konudaki ilginç görüşünü, Türkiye'nin Lozan'a göre Musul'da hakkı olduğu halde 1925 Anlaşması ile bu hakkını İngiltere'ye terk etmek zorunda kaldığının ve bölgeyi kaybettiğinin hatırlatılması üzerine şöyle dile getirdi: "Toprak ve doğal kaynaklara önem vermiyorum. Japonya örneğine bakınız. Türkiye'nin üçte biri toprağa ve 130 milyon nüfusa sahip bir ülke. Önemli olan insan faktörüdür...Biz bu topraklardan savaş sonrasında vazgeçtik. Bu gün doğal kaynaklara sahip olmak da o kadar önemli değildir. Bu nedenle, Türkiye'nin daha fazla toprak ve petrol amacıyla Kuzey Irak'ı ele geçirmeye çalışma planı yoktur."[22]

Özal, bölgedeki statükonun korunmasının sadece Türkiye'nin davranışlarına bağlı olmadığını bildiği için, hem bölgedeki hem de bölge dışındaki ilgili ülkelerle bu amaçla diplomatik girişimlerde bulundu. Özal'ın diplomatik girişimlerinin amacı, hem ilgili ülkelerin böyle bir niyetinin olup olmadığını ve genel olarak düşüncelerini öğrenmek, hem de eğer varsa onları diplomatik yollardan caydırmaya çalışmaktı.[23] Özal, Körfez Savaşı'nın daha ilk günlerinde Suriye ve İran devlet başkanları ile yaptığı telefon görüşmelerinde bölgede statükonun korunması konusunda mutabakat sağlamıştı.[24] Özal'ın bu yöndeki diplomatik görüşmeleri ve girişimleri Savaş boyunca devam etti. Yaptığı basın açıklamalarında, Suriye ve İran'ın Irak'a müdahale etmeleri durumunda, Türkiye'nin bunu hoş karşılamayacağı ve müdahale edeceği uyarılarında bulundu.[25]

Ayrıca, Türkiye'nin Irak'a karşı Suriye ile aynı blok içersinde yer alması ve İran'la yakın diyalog içinde bulunması, bu ülkeler üzerinde sürekli diplomatik baskı yapması ve bu yolla onları kontrol etmeye çalışması da, önemli bir noktadır.

---

22 Şubat 1991, B.N.21, ss.1-8. ve *FBIS*-WEU-91-038, 26 February 1991, s.17.

21) Özal, Altemur Kılıç ile mülakat.

22) Özal, Die Welt'den Matthias Nass and Micheal Schweli'e verdiği mülakat.

23) Nur Batur, 'Barış için diplomasi atağı,' *Milliyet*, 22 Agustos 1990.

24) Cengiz Çandar, 'Türkiye Tarafsız Kalamayacak', *Güneş*, 8 Agustos 1990. Çandar, olası senaryoları yazıyor.

25) Özal, Washington Times editörü Arnoud Brorchgrave'a verdiği mülakat, *Güneş*, 12 Ocak 1991; ve *The Financial Times*, 1 January 1991.

Özal'ın Körfez Savaşı süresince Ortadoğu bölgesine ve özellikle Suriye'ye yaptığı gezinin (15-19 Ekim 1990) ana gündem maddelerinin başında bir Kürt devletinin kuruluşunun önlenmesi çabası vardı. (diğer önemli gündem maddesi de Türkiye'nin ekonomik zararlarının karşılanması çabası idi). Zira, Özal ve diğer Türk yöneticiler, KYB lideri Celal Talabani'nin Irak karşıtı Arap devletlerinden ve özellikle Suudi Arabistan'dan para ve silah yardımı talebinde bulunduğu bilgilerinden rahatsız olmuşlardı. Özal, bu ülkeler ve özellikle Suriye ve Suudi Arabistan'dan ayrılıkçı Kürtler'e böyle bir destek yapılmaması konusunda diplomatik taleplerde bulundu.[26]

Özal'ın diplomatik baskı girişimlerine yanıtlar da geldi. Özellikle 17 Ocak 1991'de sıcak savaşın başlaması ile birlikte Irak'ın bir iç karışıklık sonucu parçalanma ihtimalinin arttığı dönemde, Türkiye, İran ve Suriye yetkilileri arasında çok yoğun bir "diplomatik trafik" yaşandı. Türkiye, İran'ın Körfez Savaşına dönük politikasını en baştan itibaren etkilemeye çalıştığı gibi, sıcak savaş içindeki Kuzey Irak'a müdahale ihtimalini önlemeye çalıştı. Bunun için yoğun bir diplomasi trafiği yaşandı. Bu trafiğin merkezi, Cumhurbaşkanı Özal; ana konusu ise, bir yandan Irak'ın parçalanmasını önlemeye çalışmak, ama aynı zamanda, tarafların birbirlerini "kontrol etme" çabalarıydı. Zira, nasıl Türkiye, İran ve Suriye'nin Irak'a müdahale edeceğinden endişe duyuyorduysa, bu iki ülke de Türkiye'den aynı şekilde endişe duyuyorlardı. İran Cumhurbaşkanı Rafsanjani'nini özel temsilcisi A. Mo'ayyeri'nin ve Suriye'li yetkililerin Ankara'ya yaptığı ani ziyaretlerde[27] ve Türkiye Dışişleri Bakanı A.K. Alptemoçin'in İran, Suriye, Suudi Arabistan ve Mısır'a yaptığı gezilerdeki[28] ana konu hep aynıydı: Irak'ın savaş süresince ve sonrasında meydana gelecek olaylar sonrasında parçalanmasının önlenmesi ve bölge ülkelerinin hiçbir şekilde Irak topraklarına müdahale etmemesini sağlamak için "diplomatik sözleşme" yapılması.

İran'ın Ankara Büyükelçisi M.R.Baqeri'nin şu sözleri "endişe ve kontrolü" ima eden bir açıklamadır: "Türkiye'nin Irak topraklarında gözü olmadığını ve Körfez Savaşında ikinci cepheyi açmayacağını biliyoruz...Bölgede bir Kürt devletinin kuruluşuna karşıyız...bölgedeki diğer devletler de aynı şekilde karşıdırlar."[29] Aynı şekilde, Alptemoçin de ilgili ülkelerde, hem bu ülkelerin Türkiye ile ilgili endişelerini gidermeye çalışıyor, hem de karşılığında Türkiye'nin sahip olduğu endişeleri onlara iletiyordu. Ve Özal, tüm mesaj trafiğinden elde edilen sonuçlardan memnun oluyor ve Suriye ve İran'ı kontrol altında tutabilmekten mutluluk duyuyordu.[30]

---

26) Vahab Yazaroglu, 'Suudilerin Kürtlere Desteği', *Milliyet*, 31 Ekim 1990; Mehmet Öztoprak, 'Özal'ın Körfez Turu: ABD'ye Anlamlı Sinyaller', *Günaydın*, 21 Ekim 1990 ve *FBIS*-WEU-90-205, 23 October 1990, ss.38-39.

27) A.Mo'ayyeri'nin Ankara ziyaretinin ayrıntıları: Tahran Radyosu, 21 Ocak 1991, *FBIS*-WEU-91-014, 22 January 1991, ss.56-57.

28) TRT Radyosu, 11 Şubat 1991, *FBIS*-WEU-91-028, 11 February 1991, s.38.

29) TRT Radyosu, 9 Şubat 1991, *FBIS*-WEU-91-028, 11 February 1991, s.41.

30) Özal'ın açıklamaları: TRT Radyosu, 17 Şubat 1991, *FBIS*-WEU-91-033, 19 February 1991, s.55; *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1991; *Sabah*, 18 Şubat 1991.

Özal benzeri diplomatik girişimleri Batı ülkelerine dönük olarak da yaptı. İspanya Televizyonuna verdiği bir demeçte, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bir Kürt devletine karşı olduğunu, Türkiye'nin Irak toprakları üzerinde gözünün olmadığını ve bölgedeki sınırların Körfez Savaşı öncesinde olduğu şekliyle (statu quo ante) korunmasında yana olduğunu açıkladı.[31] İngiliz Financial Times gazetesine yaptığı açıklamada ise, ABD ve diğer ilgili Batılı ülkeleri, Kürt devleti konusunda uyardı ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasına destek vermelerinin bu ülkelerin çıkarına uygun bir durum olmayacağını ileri sürdü.[32]

Batılı ülkeler ve özellikle ABD ve İngiltere, Özal'ın endişelerini giderici açıklamalar yapmakta gecikmediler. Bu açıklamaların, Özal'ın politikası açısından dikkate alınması gerekir. Zira, Özal böylece Körfez Savaşında söz sahibi olduğuna inanıyordu. ABD'nin Ankara Büyükelçisi M.Abromowitz, ülkesinin bölgede bir Kürt devletinin kurulmasına karşı olduğunu açıklarken,[33] ABD Dışişleri Bakanı Baker, Senato Dışişleri Komitesi'nde savaş sırasında yaptığı konuşmada ABD'nin Irak'ı parçalama niyetinin olmadığını belirtiyordu.[34] Benzeri açıklamalar İngiltere'den de geldi.[35]

Türkiye'nin Kürt devleti problemi konusunda savaş boyunca yaptığı diplomatik girişimlerin etkili olduğunu gösteren önemli bir gelişme, İsviçre'de toplanması planlanan bir Kürt Konferansı'nın, Türk Dışişleri yetkililerinin Washington, Bonn, Paris ve Stokolm'da yaptığı girişimler sonucunda iptal edilmiş olmasıdır.[36] Bu toplantı önemliydi, çünkü toplantıyı Kürt ayaklanması konusunda daha önce Washington, Avrupa başkentleri ve Arap ülkelerini tek tek dolaşan Talabani organize etmişti. Talabani'nin bu ziyaretlerine karşılık, Özal da Kamuran İnan'ı özel temsilcisi olarak Paris, Londra ve Madrid'e göndererek onların Talabani veya genel olarak Kürt ayaklanmasına desteğini önlemeye çalıştı.[37]

Özal'ın Körfez Savaşı'nda ABD ile yakın işbirliği politikasının üçüncü ayağı sıcak savaştaki askeri işbirliğidir. 17 Ocak 1991'de başlayan ve resmen 28 Şubat 1991'de biten sıcak savaş dönemi, Türkiye'nin en başından itibaren endişe duyduğu gelişmelerin patlak verme ihtimalinin en yüksek olduğu dönemdi. Çünkü, bir kere silahlar patlamaya, füzeler uçuşmaya ve insanlar ölmeye ve öldürmeye başlayınca, her türlü istenmeyen durum ortaya çıkabilirdi. Savaşları durdurma karar ve iradesi, savaşları başlatma kararı ve iradesinden her zaman daha zordur. Nasıl ki, ok yaydan çıkınca ne zaman ve nereye ulaşacağını tam olarak kestirebilmek her za-

31) *Ibid.*
32) Özal, Jim Bodgener'a verdiği mülakat, *The Financial Times*, 21 August 1990. Türkiye'nin Amerika Büyükelçisinin benzer açıklamaları: *Günaydın*, 19 Ekim 1990.
33) *Günaydın*, 14 Eylül 1990.
34) Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, ss.144-145.
35) *FBIS*-WEU-091-033, 19 February 1991, s.57.
36) Yasemin Çongar, 'Kürt Konferansı Ertelendi', *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1990.
37) Kamuran İnan, Xavier Gautier'a verdiği mülakat, *Le Figaro*, 31 Ocak 1991, *FBIS*-WEU-91-028, 11 February 1991, ss.41-43; *Günaydın*, 12 Şubat 1991.

man kolay değilse, ordular ve silahlar birbirine saldırmaya başlayınca nerede ve ne zaman duracağını tam olarak kestirebilmek de mümkün değildir. Küçük çapta başlayan ve hemen bitmesi beklenen bir savaşın yıllar sürebileceği, İran-Irak savaşında görülmüştür.

Türkiye, Körfez'de bir savaşın patlak vermesini hiç istememişti. Yukarıda belirtilen "belirsizliklerin" eninde sonunda Türkiye'ye yansıyacağını tahmin eden Türk Silahlı Kuvvetleri ve diğer Türk yöneticileri, böyle bir savaşı asla istemedikleri gibi, eğer çıkarsa bile Türkiye'nin asla katılmaması gerektiğini savunuyorlardı. Özal, karar alma sürecindeki rolü ve konumunu nedeniyle duruma Türkiye'nin merkezi güçlerinden biraz daha farklı açıdan bakıyordu. Her ne kadar Özal'ın savaş boyunca savaş yanlısı olduğu izlenimi veren bazı görüşleri basına yansımışsa da, esasında onun da tam savaş yanlısı olduğu söylenemez. Eğer Özal'ın tüm savaş boyunca izlediği tutum ve tüm söylemleri dikkatli incelenirse, başlangıçta (Ağustos-Eylül) kesinlikle savaşın çıkmaması gerektiğini savunduğu, daha sonra (Ekim-Kasım) eğer Irak Kuveyt'ten çekilmezse savaşın çıkma ihtimalinin olduğunu ileri sürdüğü ve nihayet özellikle Aralık ortasından sonra ise, savaşın kaçınılmaz olduğu ve başka alternatifin kalmadığını itiraf ettiği görülecektir. Özal'ın tavırları ve söylemlerindeki bu dönüşüm bilinçli bir süreç değildi. Özal'ı savaş konusundaki düşüncelerindeki dönüşümünün ana kaynağı, Körfez Savaşının seyrinde yaşanan dönüşümdür: Zira, Özal, Körfez Savaşında sürekli olarak ABD'yi izlemiş, BM Güvenlik Konseyi kararlarını dikkate almış, bölgedeki hareketlenmeyi gözlemlemiş ve bunun sonucunda savaşın gelmekte olduğunu yavaş yavaş "uygulama aşamasında öğrenmiştir."

Özal'ın istememesine rağmen savaşın geldiğini görmesi, onu savaşa hazırlık yapmaktan geri koymamıştır. Aynen siyasi ve diplomatik boyutta olduğu gibi, sıcak savaş içinde de ABD ile yakın hareket etmiştir. Özal'ın bu işbirliğindeki amacı da aynıydı: ABD'nin savaş stratejisi çerçevesinde, yani Irak askerlerini kuzeye çekmek amacıyla Kürt kartının oynama ve Kürtler'i Irak içersinde "beşinci kol" olarak kullanarak Irak kuvvetlerini meşgul etme planını bozmaktı. Zira, eğer Kürtlere böyle bir görev verilirse, onların silahlandırılmaları, para ve benzeri destek verilmeleri anlamına gelirdi ki, bu durum ayrılıkçı Kürtler'i güçlendirir ve bir Kürt devleti kuruluşu şansını artırırdı. Özal, işte bu ihtimali önlemek için, yani Kürtlere verilecek görevi durdurmak için, aynı görevi Türkiye'nin alabileceğini hem sözlü hem de fiili olarak ortaya koydu. Özal'ın NATO güçlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesinde istekli olması ve bunu gerçekleştirmesi, Kürtleri saf dışı bırakma isteğinin bir parçasıdır.

Bu çerçevede, Özal, İncirlik hava üssünün ABD kuvvetlerince savaşın ikinci gününden itibaren kullanılmasında da hiçbir sakınca görmedi. Fakat, bu nokta da bölgedeki statükonun korunması için ABD'den destek istemeyi ihmal etmiyordu. Özal, ABD'nin Irak'ın parçalanmasına ve bir Kürt devletinin kurulmasına destek vermemesi ve İran ve Suriye'nin emperyalist eylemlerine karşı Türkiye'ye destek

vermesi şartıyla ve ona karşılık olarak, İncirlik hava üssünün kullanılmasına destek verildiğini açıkladı.[38] Özal, böylece, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması hedefine varmak için, gelişmeleri yani Irak'a karşı savaşın yönlendirilmesinde baş rol oynayan ABD Başkanının kararını etkilemeye çalışıyordu.

Sonuç olarak, Özal, Körfez Savaşında ABD'ye hem siyasi hem de askeri tam destek verdi ve karşılığında savaş boyunca ABD'nin bir Kürt devletini kurma ve Irak'ın parçalanması girişimlerini önlemeyi başardı. Diğer bir deyişle, Özal'ın 2 Ağustos-28 Şubat 1991 tarihleri arasında devam eden savaşta istekleri gerçekleşti. Fakat, savaşın sona ermesi, ne bölgedeki sorunların sona erdiği, ne de Özal'ın ve Türkiye'nin nihai hedefine tam olarak vardığı anlamına geliyordu. Bilakis, Körfez Savaşının sona ermesi, bölgede yeni bir dönemin başlangıcıydı.

Savaş Sonrası Dönem: Kuzey Irak'ta Yeni Dönem

'Kuzey Irak Sorunu,' savaştan sonra bu kez daha da şiddetli bir şekilde ortaya çıktı. Savaş sonrası dönemde 'sorununun' şiddetlenerek devam etmesine yol açan üç önemli neden vardır. Bunlar; genel olarak Irak'ın özel olarak da Kuzey Irak'ın yukarıda kısaca belirttiğimiz yapısal sorunları, ABD'nin Irak'la ilgili planı ve Turgut Özal faktörüdür.

Birincisi, Irak'ın iç yapısından kaynaklanan nedenler olup, Irak'ın en baştan itibaren sahip olduğu zayıf toplum-devlet yapısıyla ilgilidir. Savaşın başından itibaren kendilerini ayaklanma ve bağımsızlık için hazırlayan ve Saddam Hüseyin rejiminin ve kuvvetlerinin mağlup olması ve zayıflamasını bekleyen Kuzey Iraklı Kürtler, böyle bir "fırsat" savaş sonrasında ortaya çıkınca değerlendirmek için harekete geçtiler. Mart 1991'de bölgedeki şehirleri kontrol altın alabilmek için, ABD Başkanı Bush'un savaş esnasında kendilerini ayaklanmaya teşvik eden ve destekleme imasında bulunan "Irak halkı, diktatör Saddam Hüseyin'in devirerek kontrolü ele geçirin"[39] çağrılarına uyarak silahlı mücadeleye başladılar. ABD'nin Saddam Hüseyin rejimini devirmesini ya da Irak'ın silahlarını tamamen etkisiz hale getirmesini ve kendilerine silah yardımı yapmasını bekliyorlardı. Fakat, Kürtlerin beklentileri gerçekleşmedi. Gücünün kalmadığı sanılan Irak, helikopterler ve ağır silahlarını harekete geçirerek Kürtleri yenilgiye uğrattı. Birkaç gün içinde dağılan Kürtler, çareyi Türkiye ve Iran sınırına kaçmakta buldular.[40]

ABD'nin bu ayaklanmalara niçin destek vermediği, hatta ABD öncülüğündeki Koalisyon kuvvetlerinin Bağdat sınırlarına kadar yaklaşmışken niçin Saddam Hü-

38) *Cumhuriyet*, 17 January 1991.

39) 'President Bush's Remarks to Raytheon Missle Systems Plant Employees,' 15 Şubat 1991, Ronald Dannreuther, *The Gulf Conflict: A Political and Strategic Analysis*, Adalphi Papers 264, London: Brassey's, 1991-1992, s.53'de zikrediyor.

40) Amatzia Baram, 'From Radicalizm to Radical Pragmatizm: The Shite Fundamentalist Opposition Movements in Iraq', James Piscatori (Der.), *Islamic Fundamentalisms and the Gulf Crisis*, Chicago: The American Academy of Arts and Sciences, The Fundamentalist Project, 1991, ss.45-48.

seyin yönetimini devirmediği, sıkça sorulan ve kesin cevabı hiç verilmeyen sorulardır. Bizim de bu sorularla ilgili belgelere dayalı bir bilgimiz yok. Fakat, ABD'nin öncelikle Saddam rejimini devirmemesinin ve ayrıca Saddam'ın askeri kuvvetlerinin Kürtleri vurmasına göz yummasının pek çok nedenleri gösterilebilir. Bu nedenler ABD'nin Irak konusundaki planlarıyla ilgilidir.

Her şeyden önce, ABD kendi askerlerini bir Irak iç savaşına karıştırmak istemiyordu. Böyle bir müdahale hem ABD iç kamuoyu hem de dünya kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanırdı. İkincisi, Şiilerin ve Kürtlerin ayaklanmalarının başarılı olması, Irak'ın parçalanmasına ve Kürt ve Şii devletlerin doğmasına neden olabilirdi ki, bu durum bölge ülkelerinin ve özellikle Türkiye'nin işine gelmezdi. Böyle bir oluşum, ancak Şii devleti bakımından Iran'ın çıkarlarına uygun düşerdi. ABD, sonuçlarının bölgesel dengeleri değiştirme potansiyelinin olması nedeniyle, Bağdat'ın Kürtlerin ayaklanmasını bastırmasına göz yumdu. Üçüncüsü, ABD'nin asıl amacı, Irak'ı bölmek değil, fakat Irak'ın askeri gücünü zayıflatmak ve onun elindeki askeri gücü etkisiz hale getirmekti. Bu ise, Irak'ta kısa dönemde bir rejim değişikliği yaparak değil, ancak Irak'ın silahsızlandırılmasını uzun döneme yayarak başarılabilirdi.

Dolayısıyla, ABD'nin Körfez Savaşı ile ilgili iki farklı gündemi vardı: İlki, "açık gündem"di. Buna göre, BM kararları hayat geçirilecekti, Irak'ın Kuveyt'i işgaline son verilecekti, Kuveyt yönetimi tekrar kurulacaktı, vs. Bu gündem maddeleri, Körfez Savaşı sonunda gerçekleştirildi. Fakat tüm bunların yanında ABD'nin bir de 'gizli gündem' hedefleri vardı. Buna göre, Irak'ın silahları yok edilecekti ve Irak'ın saldırı gücü bir daha tehlike yaratmayacak derecede sona erdirilecekti.[41] Bu gizli gündem maddeleri ise, savaş sırasında kısmen gerçekleşmiş ama tamamlanmamıştı. Körfez Savaşı sürecine ve ABD'nin bu süreçteki politikasına dikkatli bakıldığında, ABD'nin asıl hedefinin Irak'ı silahsızlandırmak olduğu görülür. Irak'ın Iran'la savaşı boyunca Batılı ve diğer ülkelerden elde ettiği muazzam silah kapasitesinden ve özellikle edinmeye çalıştığı nükleer ve diğer kitle imha silahları ve füze teknolojisinden endişe duyan ABD, Irak'ın bu gücünü yok etmek için uzun döneme yayılan bir strateji izledi.

Gerçekten, ABD'nin Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında gösterdiği tepki ve uyguladığı bir seri diplomatik, ekonomik, siyasi ve askeri politikalar, ABD'nin Irak'ı Kuveyt tuzağına düşürdüğünü ve onu böylece tehdit olmaktan çıkarmaya çalıştığını göstermektedir. Öyle ki, ABD, tarihinde ender görülen bir sürat ve yüksek seviyede güçle, Irak'a karşı tedbirler aldı. Bununla da yetinmedi ve uluslararası kamuoyu desteğini alabilmek için BM'yi harekete geçirdi. ABD, savaş dönemi boyunca Irak'la görüşmekten kaçındı ve onun hiçbir zarar görmeden Kuveyt'ten çekilmesine neden olacak her türlü girişimi engelledi.[42] Irak'ın ekonomik ambargo ve diplomatik

41) Jo-Anne Hart, 'American Objectives in the Crisis', James Gow (Der.), *Iraq, The Gulf Conflict and the World Community*, London: Brassey's (UK), 1993, s.46.

42) Robert W. Gregg, *About Face? The United States and the United Nations*, Boulder & London: Lynne & Rienner Publishers, Inc., 1993, s.114.

baskı yoluyla Kuveyt'ten çekilmesi, ABD açısından gerçek bir çözüm değildi. Böyle bir durum, ABD'nin asıl hedefi olan Irak'ın tam olarak silahsızlandırılmasını engellerdi. Irak'ın Kuveyt'ten ani ve hiç bir zarar görmeden çekilmesi, ABD açısından başarısızlıkla sonuçlanan bir durum olurdu.[43] ABD, bu ihtimali önlemek için, barış girişimlerine kesinlikle destek vermedi.

Sıcak savaş dönemi, ABD'nin 'gizli gündem' hedeflerinin gerçekleşmesi için ilk etaptı. Bu etapta, yani sıcak savaş boyunca Irak'ın altyapısı yok edildi, stratejik noktaları kısmen imha edildi, silah gücünün önemli bir kısmı vuruldu ve sonuçta Irak yönetimi kontrol altına alındı. Fakat, Irak tam olarak silahsızlandırılamadı. Çünkü, Irak'ın elinde bulunan çok büyük silah kapasitesini ve silah teknolojisini, savaş uçaklarıyla vurarak yok etmek mümkün değildi. Bunun için, Irak toprakları içine girmeye ve çok yönlü bir arama, tarama ve imha süresine ihtiyaç vardı. Savaştan sonra bu gizli gündem hedeflerinin elde edilmesi için yeni bir dönem başladı. Bu dönemin 'hukuki' altyapısı, tarihte eşine ancak 1. Dünya Savaşından sonra Almanya ve diğer mağlup ülkelere empoze edilen anlaşmalarda rastlanan bir mağlubiyet anlaşmasının BM Güvenlik Konseyi kararı şeklinde alınmasıyla oluşturuldu. ABD'nin dizayn ettiği BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararı, savaş sonrasında 'Irak'ın silahsızlandırılması' amacıyla çok yönlü düzenlemeler yaptı.

Konsey'in 3 Nisan 1991 tarihli 687 sayılı kararı, BM tarihinde alınmış en önemli ve çarpıcı kararlardan birini oluşturmaktadır.[44] 687 sayılı karar, Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı 2 Ağustos 1990 tarihinde kabul edilen 660 sayılı kararın bir devamı gibi görünmekle birlikte, başlangıçtaki hedeflerin çok ötesine giden hatta Irak'ın geleceği ile ilgili yeni 'hedefler' belirleyen bir belgedir. 687 sayılı kararın amacı, Irak-Kuveyt çatışmasını çözmek değil, kararda da belirtildiği gibi daha büyük bir hedefi gerçekleştirmektir. Bu hedef, Irak'ta "...kitle imha silahlarından, tüm füzeler ve bunların gönderme sistemlerinden arındırılmış bir bölge oluşturulması..." şeklinde belirlendi.

Karar, oldukça kapsamlı bir belge olup, Körfez Savaşının sonundan itibaren yaşanan 'Irak sorununun' kökten çözümüne dönük düzenlemeler içermektedir. Karar, Irak sorunu ile ilgili olarak yeni bir hedef belirlemiş, Irak'ın egemenliğini ortadan kaldırarak yeni bir 'vesayet yönetimi' yaratmış, Irak'ın yönetimini BM'yi kontrol eden güçlerin eline vermiş, Irak'ın geleceğini ve bölgesel dengeleri etkileyebilecek yeni bir oluşuma kapı açmış ve Irak'ı bir daha sorun yaratmayacak bir noktaya getirecek düzenlemeler ortaya koymuştur.

Karar, Irak sorununun çözülmesi için dört ana kısımdan oluşan ve uzun vadeye yayılan bir program belirlemiştir. Bu programın yürütülebilmesi için:

---

43) Les Aspin, US Representative, *The Aspin Papers: Sanctions, Diplomacy and War in the Persian Gulf*, Forward by Stanton H.Burnett, Washington D.C.: The Centre for Strategic and International Studies, 1991.

44) BM Güvenlik Konseyi 687 Sayılı Kararı, The UN Department of Public Information, *The United Nations and the Iraq-Kuwait Conflict 1990-1996*, BM Genel Sekreteri Boutros-Boutro Ghali'nin takdimi ile, New York: Department of Public Informatrion Service, United Nations Blue Books Series, Vol.IX, 1996.

1. Kuveyt-Irak sınırının belirlenmesi amacıyla UNIKOM (*United Nations Iraq-Kuwait Observation Mission*=Birleşemiş Milletler Irak-Kuveyt Gözetleme Misyonu) oluşturuldu. Bu komisyondaki yetkililer, faaliyetleri ile ilgili olarak Güvenlik Konseyi'ne 6 aylık raporlar sunuyor.
2. Irak'ın silahsızlandırılması için UNSCOM (*United Nations Special Commission*=Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu) oluşturuldu ve Irak'ta çok geniş arama, tarama ve imha faaliyetlerinde bulunmak üzere görevlendirildi. IAEA (*International Atomic Energy Agency*=Uluslararası Atom Enerjisi Örgütü) da bu çerçevede Irak'ın nükleer silahlardan arındırılması için yardımcı oluyor. Her iki kurum da Güvenlik Konseyine 6 aylık raporlar sunuyorlar.
3. Körfez Savaşından zarar gören ülkelerin zararlarının Irak tarafından karşılanmasını sağlayacak bir BM Telafiler Fonu kuruldu. Bu Fon'un Irak'ın petrol satışlarından elde edilecek gelirlerden oluşması öngörülüyor. Fakat, Irak'ın petrol satışları yeterince büyük olmadığı için, Fon'un çalışması ve zararların telafisi de tam olarak gerçekleşmiyor.
4. Tüm bu faaliyetler devam ederken, Irak'a karşı tüm askeri, ekonomik ve diğer ambargolar da devam ediyor. Yani 661 sayılı ambargo kararı aynen uygulanmaya devam ediliyor. Son dönemde bazı gelişmeler olmuş ve BM Güvenlik Konseyi'nin 986 sayılı kararı, Irak'a sınırlı petrol satış izni vermişse de, bu kararın amacı petrol ambargosunu tamamen kaldırmak değildir. Çünkü, Irak'a karşı ambargonun sona ermesi, UNSCOM ve IAEA'nin bu yöndeki olumlu raporlarına bağlanmış durumdadır.

Böylece, Irak yönetimi bu karar ile öyle bir kıskaç altına alınmıştır ki, ne ekonomik, ne askeri, ne siyasi, ne idari yetkisi kalmıştır. Dört bir yandan kontrol altına alınmış "komadaki bir devlet" olarak hayatını devam ettirmektedir. 687 sayılı karardaki komisyonların faaliyetlerine yardımcı olmak ve bilgiler vermekle yükümlü tutulmuştur. Irak'ın yükümlülükleri şunlardır:

1. Tüm kimyasal, nükleer, biyolojik silahların ve balistik füzelerin yok edilmesini kabul etmek,
2. Bunun için, UNSCOM yetkililerinin araştırma ve imha faaliyetlerine müsaade etmek,
3. Nükleer silahlarla ilgili tüm bilgi, belge, teknoloji ve materyalleri IAEA temsilcilerine teslim edilmek,
4. Nükleer silahlar kapasitesinin yerinde denetlenmesi için UNSCOM ve IAEA faaliyetlerine kapılarını açmak,
5. Gelecekte, yukarıda sayılan silahların hiçbirini tekrar edinmeyeceğini kabul etmek ve bunun için teftiş ve gözetleme yapılmasını kabul etmek,
6. Irak'ın ekonomik faaliyetlerinin kontrol edilmesini kabul etmek.

Kararda belirtilen bu adımların yanında, bu kararın ve daha sonraki BM kararlarının (özellikle 688 sayılı karar) yorumuna dayanılarak Irak topraklarının 36. pa-

ralelinin kuzeyinde ve 32. paralelinin güneyinde uçuşa yasak bölgeler yaratıldı. Bu uçuşa yasak bölgeler, Türkiye ve Suudi Arabistan'a yerleştirilen askeri güçler tarafından kontrol ediliyor. Türkiye'den Çekiç Güç, Suudi Arabistan'dan ABD askeri kuvvetleri, Irak'ın eylemlerini denetim altına almıştır. Halbuki BM Güvenlik Konseyi kararlarının hiç birisinde uçuşa yasak bölge oluşturulmasından bahsedilmiyor. Bu bölgelerin korunması amacıyla bir askeri gücün yerleştirilmesi de öngörülmüyor. Dolayısıyla bu askeri güçler, ABD'nin oluşturduğu oldu-bittiler ve hukuki boşluklar kullanılarak yaratılmıştır. 36. ve 32. paralellerin oluşturulması, aslında, Irak'ın silahsızlandırılması için alınan 687 sayılı kararın daha kolay uygulanabilmesi için destekleyici adımlardır. Zira, Türkiye ve Suudi Arabistan'daki silahlı güçler, Irak'ın hareket alanını daraltarak ve devamlı bir askeri güç tehdidi yaratarak, Bağdat'ı 'işbirliğine' zorlamaktadır. Diğer bir deyişle, uçuşa yasak bölgeler, 687 sayılı karar çerçevesindeki faaliyetlerin daha rahat icra edilmesi için yapılmış düzenlemelerdir.

687 sayılı karar, savaşı resmen sona erdirdi, fakat Kuzey Irak sorununu daha da şiddetlendirdi. Sorun bu noktadan sonra yeni bir döneme girdi. Yeni dönemdeki Kuzey Irak bölgesinin en temel tanımlayıcı karakteristikleri şunlardır: coğrafi sınırları net olarak çizilmiştir (yani 36. paralel ile Türkiye-Irak sınırı arasındaki bölge); bu coğrafi sınırlar içinde yaşayan çoğunluk Kürt nüfus ve bölge Irak'ın egemenliğinden alınarak Çekiç Gücün egemenliğine verilmiştir; sonuç olarak hiçbir devletin hakim olmadığı ama bölge içi ve dışı ülkelerin ve devlet dışı sivil toplum ve terör örgütlerinin etkinlik gösterdiği bir otorite boşluğu oluşmuştur; bu otorite boşluğundan yararlanan ayrılıkçı Kürt gruplar bağımsız bir devlet çabası içine girmişler; bu da bölgedeki diğer ülkeleri olumsuz olarak etkilemiştir.

Kuzey Irak sorununun ortaya çıkışında rol oynayan üçüncü neden, Özal faktörüdür. Özal'ın Körfez Savaşı'nın başından itibaren endişe duyduğu gelişmeler, onun başlangıçtan itibaren önlemeye çalıştığı sorunlar, onun yaptığı tüm siyasi, diplomatik ve askeri manevralara rağmen, ortaya çıkmıştır. Kuzey Irak sorununun savaş sonrasında ortaya çıkışında Özal'ın iki yönden rolü olmuştur: İlki, Özal, ABD Başkanı Bush üzerinde etkili olmuş ve ABD'nin ayaklanan Kürt gruplara destek vermesini engellemiştir. Dolayısıyla, ABD'nin Mart 1991'de ayaklanan Kürtlere silah yardımı yapmamasının nedenlerinden biri, Özal'ın istek ve talepleridir. Özal, ayaklanan Kürtler'in ABD'nin vereceği destekle güçlenmesinden endişe duyduğu için, Başkan Bush'tan böyle bir desteği yapmamasını istemiştir. Böylece Özal, ayrılıkçı Kürtlerin başarılı olmasına ve Kuzey Irak'ta kontrolü ele geçirmelerine katkıda bulunacak iki olayı, yani ABD'nin Kürtler'e silah ve benzeri destek vermesinin ve Saddam Hüseyin'in düşürülmesinin önüne geçmiş oluyordu. Özal'ın Körfez Savaşı içinde olduğu gibi sonundaki diplomatik girişimleri, bu sonucun elde edilmesinde anahtar rol oynamıştır. Ayrılıkçı Kürtler'in planlarının ilki, Körfez Savaşı sonrasında böylece önlenmiş oluyordu. Fakat, sorun burada bitmedi...

Saddam Hüseyin'in ordusu karşısında güçsüz kalan, mağlup olan ve ölüm teh-

likesiyle karşı kaşıya kalan ayaklanan Kürtler, evlerini terk ederek Türkiye ve İran sınırına doğru kaçtılar. Hedefleri, emin bölge olarak gördükleri Türkiye ve İran topraklarına geçmek ve oradaki akrabalarının yanına sığınarak yerleşmekti. Yaklaşık 2 milyona yakın Kürdün yarısı Türkiye'ye akın etti. Böylesi büyük bir nüfusun Türkiye'ye getireceği sosyal, ekonomik, sağlık ve benzeri yükler bir yana, siyasi sorunlar yaratma ihtimali vardı. Iraklı Kürtler'in Türkiye'li Kürtler'le birleşmesi sonucunda siyasi sınırlar kaybolacak, Kuzey Iraklı Kürtler'in problemleri Türkiye'ye taşınacak ve büyük göçmen krizi Türkiye'nin siyasi otoritesine meydan okuyabilecekti.

Bu göç sorunun önlenmesi için iki alternatif vardı: Ya göçmenler Türkiye'ye alınacak ve Irak güçlerinden böylece korunacaktı, ki bu durum, hem kesin çözüm olamazdı hem de Türkiye aleyhine bir durum idi. Dolayısıyla, Özal bu alternatifi kesinlikle dikkate almadı. Batı'lı ülkelerin kamuoylarından gelen "sınırları açın!" çağrılarına Özal, "eğer çok istiyorsanız kendi ülkelerinize kabul edin!" cevabını veriyordu. Hatta bu yüzden Batılı ülke kamuoyları Özal üzerine büyük baskı uyguladılar. Türk askerlerinin sınırdaki göçmenlere ne kadar insafsız davrandıkları, Türkiye'nin göçmenleri soğuk hava şartlarında ölüme terk ettiği gibi eleştiriler yapıldı. Özal tüm bunları ret etmekle birlikte, geçici bir süre kalmak şartıyla az sayıda göçmenin Türk topraklarına yerleşmesine izin verdi. Fakat Özal'a göre bu kesin çözüm değildi. Asıl çözüm, bu göçmenlerin kendi evlerine güvenle dönmelerini sağlamak ve Kuzey Irak'ta Irak ordusunun saldırılarından korkmadan kalabilecekleri bir ortam yaratmaktı. Özal bu ortamın adını "güvenli bölgeler" (safe havens) olarak koydu. Güvenli bölgelerin yaratılması ve korunması amacıyla, yine Özal'ın da isteğiyle bir silahlı gücün oluşturulması ve Kürtler'in Irak saldırılarından korunması fikri ortaya atıldı. 688 sayılı karar çerçevesinde bölgeye Huzur Sağlama Operasyonu adı altına bir operasyon düzenlenerek, göçmenlerin sınırdan geri dönmeleri sağlandı. Bu göçmenlerin bazıları evlerine geri dönerken, bir kısmı Kuzey Irak'ta oluşturulan "güvenli yaşama alanları"na yerleştirildiler.

Bunun ardından, bu operasyonun uzun süre devam etmesi ve Kuzey Irak halkının Irak saldırılarından sürekli korunması amacıyla "Kalkık Horoz (Poised Hammer)" ya da popüler tabiriyle "Çekiç Güç" olarak bilinen uluslararası bir hava gücü kuruldu ve bu güç daha sonra yine Özal'ın isteğiyle İncirlik hava üssüne yerleştirildi. Çekiç Gücün, 36. paralelin kuzeyindeki Kuzey Irak bölgesini sürekli olarak kontrol edilebilmesi için, hava kuvvetleri Türkiye'ye, yardımcı kuvvetleri Zaho'ya yerleşti. ABD, İngiltere ve Fransa'nın da katılımı ve Türkiye'nin desteğiyle oluşturulan Çekiç Gücün koruma altına aldığı Kuzey Irak'ı "uçuşa yasak bölge" (no-fly zone) ilan etti ve Irak'ın bu bölgedeki askeri faaliyetlerini yasakladı.

Özal'ın Çekiç Gücü Türkiye'ye yerleştirme isteğini, onun "bölgenin kontrolünün Türkiye'nin elinde bulunması gerektiği" düşüncesine dayandırmak mümkündür. Özal, Kuzey Irak'ta barışın gelebilmesi ve böylece Türkiye'ye olumsuz etkilerinin azaltılması için, Türkiye'nin bu bölgenin kontrolünü elinde tutması gerekti-

gini düşünüyor, Çekiç Güç operasyonlarının bu amaca uygun bir araç olduğuna inanıyordu. Özal'ın Kuzey Irak sorununa çözüm bulmak için attığı adımlar, sadece Çekiç Güç gibi askeri yöntemleri içermiyordu. Fakat bunun yanında, daha kapsamlı ve uzun perspektifli ve soluklu reformlar yapılması gerektiğini düşünüyordu.

Özal'ın Kuzey Irak sorununa çözüm konusundaki düşünceleri ile Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu'da karşı karşıya bulunduğu sorunlara çözüm konusundaki yaklaşımları arasında paralellik vardır. Ona göre, Kürt sorununun hem Türkiye'yi hem de Kuzey Irak'ı ilgilendiren bir yönü vardı. Genel olarak Kürt sorunu çözülmeden, ne Güneydoğu Anadolu sorunu ne de Kuzey Irak sorunu çözülebilirdi. Bu perspektifle, Kürt sorununun çözümü için öncelikle Türkiye'nin kendi içinde bazı reformlar yapması gerektiğini savunuyordu. Kürtler'in Türkiye'ye sempatisini artıracak ve onları sadık bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı haline getirecek önemli adımlar atılmalıydı. Kürtlerin sosyal, eğitim, ekonomik ve kültürel şartlarının düzeltilmesi için düzenlemeler yapılmalıydı.

Bunun yanında, Kuzey Irak Kürtleri'nin esasen Osmanlı'nın bir tebaası olduklarını, I. Dünya Savaşı sonrasında çizilen sınırlar nedeniyle tesadüfen Türkiye'den ayrılıp Irak içinde kaldıklarını ve bu andan itibaren büyük sıkıntılar çektiklerini, şimdi Türkiye'nin bu insanlara yardım etmek konusunda "moral obligasyonun" (sorumluluğunun) olduğuna inanıyordu. Kuzey Irak'ta yaşayan topu topu 3.5 milyon insanın Türkiye'ye küstürülmemesi, aksine yakınlaştırılması gerektiğini düşünüyordu.[45]

Bu düşünceler çerçevesinde savaş sonrasında Kürtler'le diyalog kapısını araladı. Talabani ve Barzani ile Ankara'da görüşmesi, bu amaçla yapılmış girişimlerdi. Özal, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta eğitim, sağlık, ekonomi ve ticari konularda yatırım yapması için sivil toplum örgütlerinin önünü de açtı. Nihayet, Özal'ın Kuzey Irak Kürtlerinin Türkiye'ye sempatisini artırmak için Osmanlı Modeli önermesi, belki de Türkiye tarihinde bu konuda görülen en radikal çıkışlardan biriydi.

Özal'ın ölümü sonrasında, onun Kuzey Irak konusunda ortaya attığı pek çok öneri ve projeden sadece Çekiç Güç işlemeye devam etti. Diğer tüm projeleri daha uygulanmaya geçmeden rafa kaldırıldı. Özal sonrası Kuzey Irak, daha değişik bir boyut aldı: Irak'ın mağlup olması ve güçsüz düşmesi ile hem Kuzey Irak sorunu daha kronik hâle geldi, hem de bölgede meydana gelen güç boşluğu sorunu içinden çıkılmaz bir noktaya getirdi. Kürtler'in ayaklanması ve Kuzey Irak bölgesinin gerçekten istikrarsız bir noktaya gelmesi sonucunda yeni bir durum ortaya çıktı: Bu durumun adı ise, Çekiç Güç'ün gölgesinde, otorite boşluğunun hakim olduğu bir Kuzey Irak. Bunda Özal'ın rolü elbette çok büyüktü. Fakat, Özal'ın sahip olduğu Kuzey Irak vizyonu, daha sonraki Türk yönetimlerce izlenmedi.

45) Cumhurbakanı Özal'ın Marmara Kulübü Toplantısında *Geleceğe Bakış* başlıklı konuşması, The Marmara Oteli, İstanbul, 16 Ekim 1992, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992, ss.57-58.

Back to the Back: Irak'ın Geleceği?

1920'lerde yaratılan ve fakat hiç bir zaman uluslaşma aşamasına erişememiş olan ve bu yüzden de ulus-devlet kaynaşmasını yaratamamış olan Irak, 1990'larda aynı sorunları tekrar yaşamaya başladı. Diğer bir ifadeyle, Irak sorunu başlangıçtaki açmazları ve problemleri ile tekrar gündeme geldi. Başlangıçta mevcut olan ve fakat İngiltere tarafından suni olarak üstü örtülen, daha sonra da buzdolabında dondurulan, Irak'ın doğal ve gerçek anlamda bir uluslararası aktör olabilmesinin önündeki problemler, Körfez Savaşı sonrasında tekrar açığa çıktı.

Şimdi herkesin sorduğu soru şudur: Irak'ın geleceği ne olacak? Bu yeni dönemde üzerinde en çok tartışılan hassas sorular: Irak üçe bölünerek Kuzey Irak bölgesinde bir Kürt devleti kurulmaya mı çalışılıyor? ABD destekli Çekiç Güç'ün gerçek rolü nedir? Bu güç Kürt devletinin kurulmasına yardım mı ediyor? Türkiye açısından PKK'nın Kuzey Irak bağlantısı nasıl önlenecek? Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonlarının hedefi nedir? Tüm bu ve benzeri sorular, son on yılda Kuzey Irak sorununu belirsizliğe iten ve içinden çıkılmaz bir hale getiren faktörlerdir. Bu yazının yazıldığı dönemde, bu sorunların çözümüne dönük bir belirti yoktu.

Esasında bu soruların yanıtlanması oldukça zordur. Çünkü, Irak sorunu çok bilinmeyenli bir matematik problemini andırmaktadır. Bu problemin bölgeyle ilişkileri olan en azından üç seviyeli bir aktör grubu bulunmaktadır. Problemin çözümü için bu aktörlerin ortak bir çözüm noktasında buluşması gerekmektedir. Bu aktörler: Irak içindeki yerel gruplar ve özellikle Kürtler, bölgesel ülkeler (özellikle Türkiye, İran ve Suriye) ve bölge dışı global güçler (özellikle ABD ve İngiltere)dir. Bu üç aktör grubunun Irak'ın geleceği ile ilgili görüşleri birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar çözüm konusundaki anlaşmazlığı ve hatta çatışmayı artırmaktadır. Zira, Irak sorununun nasıl çözüleceği, yalnızca Irak'ın geleceğini etkilemeyecek, fakat aynı zamanda bölgedeki güç dengelerini etkileyecektir.

Savaş sonrasında ortaya çıkan gelişmeler ışığında, Irak'ın tekrar başa döndüğü görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan güç dengesi oyunları tekrar sergileniyor. Iraklı Kürtler ve diğerleri Bağdat merkezli bir devlete katılmama konusunda kararlı görünüyorlar. Geçmişin aksine, bu kez ABD ve İngiltere, en azında belli bir süre, Kürtleri Bağdat'la birleşmemek üzere zorluyor. Bu kez Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması politikasını takip ediyor. İran da ABD güdümünde bir devlet olacağı endişesiyle bir Kürt devleti kurulmasına karşı çıkıyor. Fakat aktörlerin hepsi de, kendi çıkarlarına uygun bir oluşum için ittifaklar ve karşı ittifaklar kurmayı da elden bırakmıyorlar. Sonuç olarak, bu farklı politikaların nasıl bir kesişme noktasında buluşacağı, şu aşamada net olarak görünmüyor. Bununla birlikte, Irak sorununun çözümü ile ilgili bazı ihtimaller ve bu ihtimallerin olabilirliliği ile ilgili bazı ip uçları vermek mümkündür.

1. *Statüko-ante*'ye yani Körfez Savaşı öncesi döneme ve duruma dönülmesi: Bu ihtimal gerçekleşmesi oldukça zor bir olasılıktır. Zira, hem kuzey hem de güney Irak'ta 1990 öncesi döneme dönüşü zorlayan yeni oluşumlar ortaya çıkmıştır. Ne

Kürtler ne de Şiiler, geçmiştekinin aynısı veya benzeri bir Bağdat yönetiminin kontrolü altına tekrar dönmek istemeyeceklerdir. Diğer bir deyişle, Irak yönetiminin geçmişte sergilediği acı hatıralar ve deneyimler, Kürtler'i tekrar Bağdat'la işbirliğinden uzaklaştırmaktadır. Bu tür bir çözümün zorlanması, Irak'taki sorunları daha da büyüterek, istikrasızlığı artıracaktır.

Bununlar birlikte, 1991 yılından itibaren Kürtler'in gösterdiği performans onların başarıya ulaşma ihtimalinin olmadığını göstermektedir. 36.paralelde ABD askeri gücünün koruması altında bulunan Kürt gruplar kendi aralarında çatışmışlar ve bu bölgedeki belirsizliği ve güç ve otorite boşluğunu daha da artırmışlardır. Kürtler, 1992 yılında parlamento seçimlerini yapmışlar, meclis oluşturmuşlar ve idari, siyasi, ekonomik ve askeri kararlar almışlar, fakat bunların hiç birisi de uygulamaya konulamamıştır. KDP ve KYB arasındaki çatışmalar, hem PKK gibi Türkiye tarafından istenmeyen örgütlerin kuzey Irak'a yerleşmesine, hem de böylece bölge ülkelerinin zorunlu müdahalelerine neden olmuştur. Kürt gruplar arasındaki çatışmalar üzerine, ABD devreye girerek, önce Paris'te daha sonra Dublin'de barış süreci başlatmış, fakat bu girişimler de başarılı olamamıştır. 1996 sonlarında Türkiye'nin güçlü bir şekilde devreye girmesi ile başlayan Ankara sürecinde bu grupları barıştırma çalışmaları devam etmektedir. Bu tür girişimler ve ABD'nin devreye girmesi, yeni bir alternatifin tartışılmasını gerektirmiştir: Irak'ın üçe bölünmesi alternatifi.

2. Irak'ın üçe bölünmesi: Irak topraklarında iki yada üç yeni devletin kurulması, yani kuzey Irak'ta bir Kürt devleti, güneyde bir Arap devleti (veya ortada bir Arap Sünni devlet ve güneyde bir Şii devleti) kurulması ihtimali sık sık gündeme gelmiştir. Bu alternatif belki Irak'taki ayrılıkçı gruplar tarafından tercih edilebilir, fakat öncelikle bölgesel devletler böyle bir bölünmeyi istememektedirler. Iran, Türkiye, Suriye ve Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri böyle bir çözüme sıcak bakmıyorlar. Bunların her birisi de, Irak'taki farklı devletçiklerin kurulmasının hem kendi ülkelerinin ulusal bütünlüğüne zarar vereceği hem de bölgedeki güç dengesinin kendi aleyhlerine değişeceği endişesi ile buna karşı çıkmaktadırlar. Bu yüzden ilgili ülkeler bölgeye sık sık müdahale ederek bu yöndeki bir girişimi engellemeye çalışmaktadırlar. Güneyde bir Şii devletinin kurulmasının İran'ın bölgedeki etkisini artıracağından dolayı, hem Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri açısından, hem de Batı'lı ülkeler ve İsrail açısından istenmeyen bir durumdur.

3. 'Yeni Irak'ın yaratılması: Irak'ın geleceği ile ilgili üçüncü bir alternatif, yeni bir Irak'ın yaratılmasıdır. Modern devlet anlayışına uygun bir Irak'ın yaratılması, Irak sorununu da temelden çözecek bir alternatif olacaktır. Bunun için Irak'ta demokrasi, insan haklarına saygı, eşit katılım ve temsil, halkların fırsat eşitliği gibi şartların oluşması gerekmektedir. Açıktır ki, bu şartların oluşması ancak uzun dönemde gerçekleşebilir. Fakat bu nasıl olacaktır? İç dinamikler bunu gerçekleştirebilecek midir? Dış müdahale gerekli midir?

Bazı yazarlara göre, Yeni Irak'ın yaratılması ve sorunun sona erdirilmesinin

adımları şunlardır: Irak'ın tamamen silahsızlandırılmasından sonra Birleşmiş Milletler denetiminde seçimlerin yapılması, yeni bir anayasanın yazılması, demokratik bir parlamentonun oluşturulması, bu rejimin silahsızlanma konusunda taahhütlerde bulunması ve son aşamada yani bunlar gerçekleştikten sonra ambargonun kalkması ve Irak'ın uluslararası topluma dönmesi.[46] Bu öneriye göre, Irak sorunun çözülmesinin ilk şartı, Irak'ın silahsızlandırılmasıdır. Bu ise, ABD ve diğer Batılı ülkelerin, Irak ve bölgedeki askeri, stratejik ve siyasi dengelerin kendi lehlerine dönmesini sağlayıncaya kadar bekleyeceklerini, bölgesel ve yerel aktörlerin de bu bekleme aşamasında kendi manevraları ile durumu lehlerine döndürmeye çalışacaklarını gösteren bir bilgidir.

46) Graham Fuller, Iraq in the Next Decate: Will Iraq Survive Until 2002? Rand Carperation, Ford Note, 1993, s.84.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA SU SORUNU

*Öğ. Kd. Albay Vefa Toklu**

Öncesi

"Duvar öncesi" olarak hatırlayacağımız, dile kolay süreç; insanlık tarihinin en acı yıllarının ardından, dünyayı "Demirperde" nitelemesi ile ikiye ayıran, yeni ve daha keskin dengelerin kurulduğu, siyasal kutuplaşmanın askeri yapılanma ile sınırlarını belirlediği devletleri yarım yüzyıl bıçak sırtında tedirgin eden, iki tarafın da barış için "Soğuk Savaş"ı sürdürdüğü bir tarihi dönemdir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin yıkılmasıyla sona erdiği söylenen Soğuk Savaş sonrasındaki yıllarda ise; dünyanın her yerinde dengeler aceleyle gözden geçirilmiş, yeni stratejiler belirlenmiş ve Sovyetler Birliği'nin boş bıraktığı sanılan coğrafyaya ilişkin yeni söylemler üretilmiştir.

Ortaya çıkan sorunlarla birlikte süregelen diğer sorunların da yeniden ele alınmasını gerektiren bu yeni dönem özellikle Sovyetler Birliği'nin enkazı altından çıkan devletlerle, geçmişte şu ya da bu nedenle Sovyetler Birliği ile birlikte hareket etmiş devletleri ve stratejilerini Sovyetler Birliği'ni esas alarak geliştiren devletleri etkilemiştir. Tarihinin her döneminde Rusya'yı dikkate alarak uluslararası politikasını belirlemek zorunda olan Türkiye açısından, SSCB'nin yıkılması hem doğrudan Rusya ile ilgili öngörüler, hem de SSCB yanlısı ya da SSCB yanlısı/destekli politika izleyen komşuları ile ilgili yaklaşımlar açısından kuşkusuz çok önemli dönüşümleri de birlikte getirmiştir.

Bu dönem, aynı zamanda bu çalışmanın konusu olan "sınıraşan sular"la ilgili gelişmelerin de yoğunlaştığı, kısmen sonuçlandığı bir dönemdir. Bir yanda Türkiye'nin, 50'li yılların sonlarından itibaren geliştirdiği su projeleri ile ilgili sorunların

* Kara Harp Okulu Dekanlığı Hukuk Öğretim Elemanı.

bu tarihlerden itibaren izlenen politikalara bağlı olarak 80'li yılların sonunda geldiği aşama, bir yanda 90'lı yılların hemen başlarında geçmişte izlenen politikaların da etkisiyle ısınan sular, diğer yanda uluslararası gelişmeler ve dünya kamuoyundaki hassasiyetlerin de öne çıkardığı sivil toplum oluşumlarının sulara/uluslararası sulara ilişkin çabaları ile çevresel faktörler konunun Türkiye gündemindeki yerini üst sıralara taşımıştır.

Bu çalışmada Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sınıraşan su sorunlarının tamamı yerine, 60'lı yıllardan bu yana Suriye ve Irak'la ilişkilerimizde belirleyici olduğu kadar, Türkiye'nin yaşamsal bir gerçeği olan bölgelerarası kalkınmışlık farkını ortadan kaldırmaya dönük Güneydoğu Anadolu Projesi'nin olmazsa olmazları Fırat ve Dicle akarsuları ile Suriye'nin su konusundaki görüşmelerde gündeme getirmek istemediği Asi Akarsuyu'na ilişkin gelişmeler değerlendirilecektir. Bu kapsamda, özellikle 90'lı yıllarda sınıraşan sulara dönük çalışmalar uluslararası hukuk ve çevre boyutlarıyla ele alınacak, daha sonra da 2000'li yıllara dönük öngörülere yer verilecektir.

Fırat, Dicle ve Asi akarsuları ile ilgili gelişmelerin aktarılmasının/özetlenmesinin iki boyutuna da dikkat çekmek gerekmektedir: Birincisi günümüzde gelinen aşamanın anlaşılması ve geleceğe dönük öngörülere temel olacak hususların ortaya konulması, ikincisi ise bölge ülkelerinin konuya bakışlarının, uzlaşma yaklaşımlarının/tavırlarının ortaya konulmasıdır.

İlk yazılı medeniyetlerin beşiği ve barışa çağıran tek Tanrılı dinlerin doğduğu yer Ortadoğu, dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çelişkili görüşleri de besleyen bir tarihi derinliğe sahiptir. Bölgede; Araplar, Türkler, İranlılar, Kürtler, Yahudiler, Kıptiler, Beluciler ve Asurilerden oluşan etnik çeşitlilik dinsel açıdan da kendisini göstermekte, bölge nüfusunun %92'sini[1] oluşturan Müslümanlarla birlikte, Hristiyanlar ve Yahudiler, hem farklı mezhep yapılarıyla hem de değişik ülkelere dağılmış olmaları nedeniyle karmaşık bir durum sergilemektedir. Bu yapı ise, "baskı altına alınan halklarla dinlerin sığındığı"[2] sözü edilen coğrafyanın geçmişinden günümüze "çeşitlilik" ve "süreksizlik"[3] olarak yansımıştır. Ortadoğu'da, maalesef, birçok durumda akılcılık hayatın klasik bir çizgisi değildir.[4] Bölge ulusları; bölgedeki devletlerin şekillenmesinden bu yana istikrarlı bir dış politika izleyememişler, bölge, hatta dünya barışını tehdit etmişlerdir. Ancak, tarihsel açıdan bakıldığında, bölgede her zaman çıkarları bulunan büyük güçlerden birisi olduğu sürece, taraflardan birini suçlamak yanlış olacaktır.[5] Ortadoğu'ya yönelik değer-

1) Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, Çev:Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 2.Baskı, s.118.

2) Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s.116

3) Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1996, s.191.

4) A. İhsan Bağış, 'Turkey's Hydropolitics of the Euphrates -Tigris Basin', Asit K. Biswas (Ed.), *Water Resources Development*, Vol.13, No.4, Oxford Carfax Publishing Ltd., 1997, s.567.

5) Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Dr. Melek Fırat (Der.), Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s.211.

lendirmelerde ve öngörülerde, yukarıda belirtilen hususlar; temel, ön koşul ya da çerçeve olarak alınmadıkça konuya sağlıklı yaklaşmak da mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, bundan sonra ortaya konulacak hususların, temel bölge yapısına göre ele alınması zorunludur.

Fırat, Dicle ve Asi Akarsuları

Büyük ölçüde Doğu Anadolu bölgesindeki karlarla beslenen Fırat Akarsuyuna, Keban Barajı'nın altında iki önemli kol olan Tohma ve Göksu akarsuları karışmaktadır. Fırat'ın, Dicle Akarsuyu'na ulaşıncaya kadar uzunluğu yaklaşık 2330 km,[6] Türkiye topraklarındaki uzunluğu ise 1170 km.'dir.[7] Fırat'ın Türkiye sınırını terk ettiği Belkısköy ölçüm istasyonundaki 1937-1993 yıllarını kapsayan ölçümlere göre, ortalama yıllık akış 31,6 milyar m^3'e ulaşmaktadır. Akarsuya Suriye'nin katkısı 3,4 milyar m^3'tür. Irak topraklarında ise hiçbir katkı olmamaktadır. Bu rakamlara göre, Fırat akarsuyunun yaklaşık %90'ı Türkiye topraklarında, %10'u ise Suriye'de oluşmaktadır.[8]

Fırat'ın akışı, akarsuyun mevcut su potansiyelinin kullanımını doğal olarak önleyen önemli mevsimsel değişiklikler gösterir. Mevcut gözlemlere göre, en yüksek yıllık ortalama akış nisan, en düşük yıllık ortalama akış eylül ayında tespit edilmiştir.[9] Aylık değişimler, uzun dönem aylık ortalamaların %530'u ile %16'sı arasında bir salınım göstermektedir.[10] Söz gelimi, Atatürk Baraj yerinde yapılan 40 yıllık gözlemlerde; nisan ayı akımı ortalaması 6390,06 m^3/sn, Eylül ayı akımı ortalaması 706,32 m^3/sn dir.[11] Belkısköy istasyonunda, 1937-1995 yılları arasındaki ölçümlere göre, anlık maksimum debi, 6 Mayıs 1969 tarihinde 7156 m^3/sn, anlık minimum debi ise, 19 Eylül 1961 tarihinde 150 m^3/sn olarak gerçekleşmiştir.[12]

Elazığ yakınlarında doğan Dicle, Türkiye'nin ikinci büyük akarsuyudur. 1900 km uzunluğundaki akarsuyun, 523 km'lik kısmı Türkiye sınırları içerisindedir.[13] Türkiye sınırları içerisinde; Batman, Ilısu, Botan ve Garzan gibi büyük kollarla beslenen Dicle ana kolunun, Türkiye-Suriye sınırındaki Cizre akım ölçüm istasyonu verilerine göre, (1946-1994 yılları arasında) ortalama yıllık akım miktarı 16,2 milyar m^3'tür. Dicle, 30 km kadar Türkiye-Suriye sınırını oluşturduktan sonra Irak'a girmektedir. Dicle'nin yan kolu durumunda olan Hezil ve Hakkari'de doğan Büyük

6) Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara: TESAV Yayınları, 1996, s.47.
7) Bahattin Yanık, *Türkiye'deki Sınıraşan ve Sınır Oluşturan Su Kaynakları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1997, s.113.
8) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.47.
9) Bağış, *'Turkey's Hydropolitics of the Euphrates -Tigris Basin'*, s.570.
10) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.47.
11) DSİ Genel Müdürlüğü, *Güneydoğu Anadolu Projesi*, Ankara, 1980, ss.111-21.
12) DSİ Genel Müdürlüğü, 22.01.1998 gün ve B151 DSİ 0100100/123. Genel / 290 Sayılı yazısı EK'leri.
13) İbrahim Kocabaş, *Türkiye'nin Sınır Aşan Suları (Fırat ve Dicle)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1995, s.22.

Zap suları ise, Irak topraklarında Dicle Akarsuyu ile birleşmektedir. Bu katkı ile birlikte Türkiye'nin Dicle Akarsuyu'na toplam katkısı 21,3 milyar m^3'e ulaşmaktadır. Dicle'ye, Irak topraklarından katılan; Küçük Zap, Adhaym ve Diyala kollarının katkısı ise 31,4 milyar m^3'tür. Türkiye'den gelen 21,3 milyar m^3 ile birlikte Dicle'nin, Fırat'la birleşmeden önceki toplam su potansiyeli 52,7 milyar m^3'e ulaşmaktadır.[14] Dicle Akarsuyu'na Suriye'nin herhangi bir katkısı yoktur.

Dicle Akarsuyu akımları da, Fırat'a benzer biçimde, yıllar arasında ve mevsimsel olarak büyük değişimler göstermektedir. Nitekim yıllık akım, 1973 yılında 9,6 milyar m^3'e, yani ortalamanın %59'una düşmüş, 1969 yılında ise 34,3 milyar m^3'e, yani ortalamanın % 212'sine yükselmiştir.[15] Cizre ölçüm istasyonundaki verilere göre ise aylık ortalama akış; nisan ayında, aylık ortalama akışın %260'ına ulaşmakta, eylül ayında ise aylık ortalama akışın %23'üne düşmektedir.[16]

Fırat ve Dicle akarsularının büyük ölçüde Doğu Anadolu bölgesinden beslendiği dikkate alınarak, havzanın koşullarını ortaya koymak bakımından, karakteristik kışları bulunan bölgenin coğrafi durumu ve iklim koşullarına ilişkin birkaç hususu daha belirtmek yararlı olacaktır.

Doğu Anadolu'nun yüksek platolar sahası, bu meyanda Palandöken, Bingöl, Karasu, Aras, Ağrı dağ hattının etek ve yamaçları ortalama 100-120 gün karla örtülü alanlardır. Kar örtüsü, ortalama olarak Erzurum'da 118, Kars'ta 114, Karaköse'de 115, Hakkari'de 110 gün yerde kalmaktadır.[17] Şiddetli bir kış olan 1949-1950 kışında Erzurum'da kar 136 gün kalmışken bu değer Muş'ta 139 günü bulmuştur.[18] Kar örtüsü 1941-1942 kışında Erzurum'da 160 gün, 1948-1949 kışında kar örtüsü Sarıkamış'ta 177 gün yerde kalmıştır.[19] Erzurum'da 60, Kars'ta 55, Karaköse'de 57 gün kar yağar.[20] 1941-1942 kışında Erzurum'da 88 gün, 1953-1954 kışında Sarıkamış'ta 95 gün kar yağmıştır.[21] Havzada yağan çok yoğun kar nedeniyle köy yolları uzun bir süre kapalı kalmakta, karla mücadele bölgedeki yaşamı ve ekonomiyi de önemli ölçüde etkilemektedir. Söz gelimi 2000 yılı kışında, 8 ilde 4 bin köy yolu ulaşıma kapanmıştır.[22] Dünya Bankası verilerine göre, dünyada kişi başına içme suyu yatırımı 100, Türkiye'de ortalama 200, Erzurum bölgesinde ise 1000 ABD dolarıdır.[23]

---

14) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, ss.48-49.
15) *Ibid.*, s.49.
16) Bağış, *'Turkey's Hydropolitics of the Euphrates -Tigris Basin'*, s.570.
17) Ayhan Orhur, *Türkiye'de Kar Yağışları ve Yerde Kalma Müddeti Üzerine Bir Etüd*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı:152, 1964, s.12.
18) *Ibid.*, s.4.
19) *Ibid.*, s.134.
20) *Ibid.*, s.9.
21) *Ibid.*, s.134.
22) 'Doğu'da kar hapsi sona erdi', *Zaman*, 31 Mart 2000.
23) Safa Giray, 'Su Sorununda Türkiye'nin Siyasal Boyutları', Ali İhsan Bağış (Der.), *Water As An Element of Cooperation and Development In The Middle East*, Ankara: Hacettepe University Ankara and Friedrich-Naumann, Foundation in Turkey, 1994, s.251.

Asi akarsuyunun hidrolojik yapısı hakkında çok sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Özellikle Suriye, akarsuyu kendisinin akarsuyu kabul ettiği ve bu nedenle de uluslararası platformlarda konuyu tartışmak istemediği için Asi ile ilgili hidrolojik bilgileri gizli tutmaktadır.[24] Suriye'nin denetimi altında bulunan Lübnan sınırları içindeki Bekaa Vadisi'nden doğan Asi akarsuyu, yaklaşık 35 km sonra, Suriye sınırları içinde Homs (Hama) Gölü'ne akmaktadır. Gölden çıkarak Hama-Humus ve Ghap sulama alanlarını kateden Asi akarsuyu, Türkiye ile Suriye arasında 22 km sınır oluşturduktan sonra, Türkiye topraklarında da yaklaşık 100 km akarak Akdeniz'e dökülmektedir.[25] Birçok yayında kaynak yeri olarak Suriye olarak gösterilen Asi akarsuyunun uzunluğu ile ilgili rakamlarda da farklılıklar görülmekle birlikte, gerçek uzunluğa en yakın rakamın, 571 km olduğu ileri sürülmektedir.[26] Asi akarsuyu ile ilgili farklı bilgilere, yıllık su hacminin tespitinde de rastlanmakta, gerçeğe en yakın rakam olarak ise 2 470 milyon m³/yıl kabul edilmektedir. Türkiye; bu kaynağın ancak %2'sinden, bir başka ifadeyle yılda yaklaşık 24 milyon m³'ünden yararlanabilmekte, yaz aylarında suyun debisi saniyede 3 m³'e kadar düşmektedir.[27] Ayrıca, Asi'nin sularının endüstriyel atıklar ve yetersiz kanalizasyon nedeniyle önemli ölçüde kirletildiği de kabul edilmektedir.[28]

Güneydoğu Anadolu Projebi (GAP)

Türkiye'nin Fırat ve Dicle akarsularından sulama ve enerji amaçlı yararlanma projelerini gerçekleştirme çalışmaları 1954 yılında başlatılmış, bu kapsamda yürütülen çalışmalar 12 Haziran 1966'da Keban Barajı'nın temelinin atılmasıyla somutlaşmıştır.

Keban Barajı, havzadaki su bütçesini değiştirmeyecek bir projedir. Ayrıca 6 390,06 m³/sn ile 706,32 m³/sn arasında değişim gösteren Fırat Akarsuyu akım ortalamalarının yaklaşık % 70'inin düzenlenmesini sağlayarak; gerek Suriye, gerekse Irak'taki tüm depolama tesisleri üzerinde çok olumlu etkiler yaratan bir tesistir.[29] Suları düzenleme etkisiyle aşağı kıyıdaş ülkeler açısından, taşkından koruma ve yaz-kış düzenli su almalarını sağlama gibi yararları olan baraj, 1330 mw'lık kurulu gücü ile yılda 6 milyar kwh elektrik üretmektedir. Nitekim, 1937–1990 yılları arasındaki gözlem sonuçlarına göre; 968 m³/sn olan ortalama yıllık akım, toplam

24) Mehmet Tomanbay, *Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi Tic. Ltd. Şti., Birinci Baskı, 1998, s.83.
25) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.103
26) Samir Salha, *Türkiye, Suriye ve Lübnan İlişkilerinde Asi Nehri Sorunu*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1995, s.12
27) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.103., Salha, *Türkiye, Suriye ve Lübnan İlişkilerinde Asi Nehri Sorunu*, s.15.
28) Yahia Bakour, *Planning And Management of Water Resources in Syria*, Washington: The World Bank Technical Paper, 1992, s.153.
29) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.87.

gözlem süresinin %33'üne karşılık gelirken, Keban Barajının inşasından sonra bu oran %46'ya yükselmiştir.[30]

Keban Barajı'nın fizibilite etütleri tamamlanıp, projenin gerçekleştirilmesi için ön çalışmalar başlayınca, Irak ve Suriye endişelerini açıklayarak, bu projenin kendi faydalanma tasarılarına zarar verebileceğini ileri sürmüşler ve özellikle baraj gölünde suyun toplanması sorunu üzerinde durmuşlardır. Türkiye bunun üzerine, Keban Barajı hakkında bilgi vermek ve görüş teatisinde bulunmak için, Irak ve Suriye teknik heyetlerini bir toplantıya çağırmıştır.[31] 22-27 Haziran 1964 tarihleri arasında Irak, 5-14 Eylül 1964 tarihleri arasında Suriye ile Ankara'da yapılan görüşmelerde, proje hakkında bilgi verilmiş ancak, bir anlaşma zemini bulunamamıştır.

Bu arada Türkiye, Keban Barajı'nın finansmanı için 1963 yılı başlarından itibaren ABD ile temaslara başlamıştır. Ancak, bu tür kredilerin verilmesi sırasında projeden etkilenebilecek ülkelerle görüşülmesi uygulaması nedeniyle; Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı (AID), Milletlerarası Kalkınma Birliği (IDA), Avrupa Yatırım Bankası, Federal Almanya Cumhuriyeti, Fransa, İtalya ve ABD'den sağlanacak kredi için görüşmeleri yürüten ABD Türkiye'den, Irak ve Suriye'nin ihtiyacı olan su miktarının Birecik'ten bırakılması hususunda bir taahhütte bulunmasını istemiştir.[32] Türk Dışişleri Bakanı başkanlığındaki Dışişleri heyetinin 23-26 Mayıs 1966 tarihleri arasında Bağdat'ı ziyaretleri sonucunda Türkiye, barajın su tutma aşamasında 350 m³/sn su bırakmayı kabul etmiş,[33] bu miktar aynı yıl sağlanan uzlaşma ile 450 m³/sn'ye çıkarılmıştır.[34] Türkiye'nin, bu hususta yaptığı ve arkası gelecek olan ilk taahhüt budur.

Ayrıca, taahhüt taraflar arasında kalmaktan çıkmış, 31 Ağustos 1966 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasındaki kredi antlaşmasının başlangıç bölümünde;

"Borçlu, Keban Barajı'nın ilk doldurulması ile ilgili olarak, Irak ve Suriye Hükümeti ile aranjmanlar yapmak gayesiyle gayretlerini devam ettirmeye hazır olduğundan ve böyle bir aranjman olmadığı takdirde, Keban rezervuarının ilk doldurulması sırasında Keban Baraj mahallinde suyun aşağı bırakılması hususunda kreditörlere 31 Ağustos 1966'da vermiş olduğu programa bağlı kalacağını kreditörlere bildirdiğinden ..."

ifadesiyle açıklık kazanmıştır.[35]

Karakaya Barajı inşaatı ise, Keban Barajı inşaatının tamamlanmasından hemen sonra 1974 yılında başlayıp 1987'de tamamlanmıştır. 1975 yılında inşaatın finans-

30) Özden Bilen, *Turkey & Water Issues In The Middle East*, Enlarged and Revised 2nd Edition, Ankara: Southeastern Anatolia Project (GAP) Regional Development Administration, 2000, s.41.
31) Cem Sar, *Uluslararası Akarsulardan Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970, s.149.
32) Gürün, *Akıntıya Kürek*, s.247.
33) Gürün, *Akıntıya Kürek*, s.272., Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.87.
34) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.87.
35) *Resmi Gazete*, 15 Ekim 1966, Sayı.12427.

manında aynen Keban Barajı'ndaki sorunlarla karşılaşılmıştır. Dünya Bankası krediye ilişkin ön koşullarını açıklamış; Türkiye, Suriye ve Irak arasında sınıraşan sular üzerinde bankanın tespit ettiği ve ana hatları belirlenmiş bir model üzerinde müzakerelere başlanmasını önermiştir. Türkiye başlangıçta enerji amaçlı ve su tüketmeyecek bir tesis olan Karakaya Barajı'nın finansmanı ile ilgisi olmayan öneriyi kabul etmemiş, ilgili hükümetlerle teknik düzeyde görüşmeler başlatmıştır. Dünya Bankası 12 Mart 1976 tarihinde yazdığı bir mektupla, Enerji Bakanlığına Karakaya Barajı'nın su tutması aşamasında 500 m^3/sn su bırakılmasını önermiş, Enerji Bakanlığı da 2 Nisan 1976 tarihli cevabi mektubu ile bu öneriyi kabul ettiğini bildirmiştir.[36] Daha sonra, Eylül 1976'da Türkiye, Karakaya'nın dolumu ve işletilmesi aşamalarında, aylık ortalama 500 m^3/sn su bırakılacağını tek taraflı olarak beyan etmiştir.[37]

Keban Barajı ile Suriye'deki Tabka Barajının inşaatlarının aynı yıl tamamlanması ve iki barajın da aynı anda doldurulması gereği Irak ve Suriye arasında da ciddi sorunların çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye, daima yapıcı bir tutum içerisinde olmuş; Suriye ise, Irak'a karşı çok katı bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin tüm yükümlülüklerini yerine getirmesine karşılık, Suriye daha önceki taahhütlerine uymayarak, Irak'a Tabka Barajı'ndan çok az su bırakmıştır. Bu nedenle, Irak ve Suriye savaşın eşiğine gelmiş,[38] dahası, hava sahalarını birbirlerine kapatarak ortak sınırlarına asker yığmışlar,[39] Nisan 1975'de Irak, Suriye'yi Arap Birliğine gönderdiği bir nota ile protesto etmiştir. İki Arap ülkesi arasındaki bu gerginlik, Irak'ın Suriye'yi düşmanca davranmakla suçlamasına ve bunu savaş sebebi saymasına yol açmıştır. Suriye'ye karşı askeri yaptırım uygulamaya karar veren Irak'ın müdahalesi, son anda Suudi Arabistan ve Sovyetler Birliği'nin girişimleriyle önlenmiştir.[40] Bunun üzerine Suriye, Tabka Barajı rezervuarını doldurmayı yavaşlatmış, Irak'a Fırat akımının % 40'ını bırakmayı taahhüt etmiştir.[41] İlişkilerdeki bu gerginlik, iki ülkenin Fırat–Dicle konusunda anlaşmalarını ya da Türkiye ile anlaşabilmek için başarılı bir ortak çaba göstermelerini de engellemiş,[42] nihayet, Suriye ve Irak 16 Nisan 1990 tarihinde vardıkları uzlaşmayla, Fırat sularının %42'sinin Suriye'ye, %58'inin Irak'a bırakılmasında anlaşabilmişlerdir.[43]

36) Zehra Odyakmaz, 'Güncel Bir Konu: Su Sorunu', *Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi*, Ankara, Yıl.2, Sayı.16, Mart 1997, s.5.

37) Gün Kut, 'Türk Dış Politikasında Su Sorunu', Faruk Sönmezoğlu, (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Istanbul: Der Yayınları, 1994, s.226., Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.89.

38) Joseph W. Dellapena, 'The Two Rivers and the Lands Between: Mesopotamia and The International Law of Transboundary Waters', Water Resources Development–Middle East; Tigris River; Euphrates River, BYU Journal of Public Law, Vol.10, Issue.2, 1996, s.227.

39) Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, Istanbul: Bağlam Yayınları, 2000, s.237.

40) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.89.

41) *Dellapena, The Two Rivers and The Lands Between: Mesopotamia and the International Law of Transboundary Waters*, s.227.

42) K. Hughes Butts, 'The Strategic Importance of Water', Parameters, Carlisle–Pennsylvania, *US Army War College Quarterly*, Vol. XXVII, No.1, 1997, s.75.

43) Pamukçu, *Su Politikası*, *s.238*.

GAP'ın tüm boyutları ile ortaya konulması, bu incelemenin kapsamı dışındadır. Ayrıca, bu mümkün de değildir. Zira, bölge açısından büyük öneme sahip, sulama projelerinin bütünüyle faaliyete geçmesiyle tarımsal üretimde ikinci bir Türkiye yaratacak[44] olan proje; 1989 yılından bu yana "entegre bir kalkınma projesi" olarak artık yalnızca çok amaçlı barajları ve sulama sistemlerini değil, tarım, enerji, ulaşım, telekomünikasyon, sağlık, eğitim, kırsal ve kentsel altyapı gelişimi gibi kalkınmayla ilgili diğer bütün sektörlerdeki yatırımları kapsayan muhteşem bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle burada, GAP'ın önemi ortaya konulacak, projenin Fırat ve Dicle akarsularının rejimlerini ve aşağı kıyıdaş ülkeleri ilgilendiren etkilerine yönelik göstergelere yer verilecek, GAP'ın Türkiye açısından vazgeçilmezliği belirtilmeye çalışılacaktır.

Proje için yapılan harcamaların büyük bir bölümü ulusal kaynaklardan karşılanmıştır. Suriye ve Irak'ın, özellikle GAP'a yönelik muhalefetleri daha önceki iki projeye finansman katkısında bulunan Dünya Bankası'nı GAP'ı desteklemekten alıkoymuş[45] ve Dünya Bankası gibi diğer uluslararası kuruluşlar da, ilgili ülkeler arasında su tahsisi konusunda bir anlaşma bulunmadığı gerekçesiyle bu büyük projeye doğrudan kredi sağlamakta tereddütlü davranmışlardır. Dünya Bankası, bölgedeki hiçbir baraj, santral ve sulama projesi için kredi vermemiştir.[46] Söz gelimi, dünyanın dördüncü büyük barajı[47] unvanını hak eden Atatürk Barajı, tamamı Türk mühendislerinin ve Türk insanının, ulusal kaynaklarla başardığı emsali görülmemiş bir örnektir. Bu nedenle de Baraj, Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle kapsamlı bir projeyi başarma yeteneğinin bir göstergesidir. Ayrıca, proje; bütünüyle, Türkiye'nin potansiyelini gösteren, yaşama geçiren bütünleştirilmiş bir gelişim projesidir.[48]

Proje tamamlandığında, 1,7 milyon hektarlık bir alan sulamaya açılacak, sulanan alanın toplam GAP alanı içindeki payı %2,9'dan %22,8'e çıkacak, kuru tarım yapılan alanın payı ise %34,3'ten %10,7'ye inecektir. 22 baraj, 19 hidroelektrik santralı ve sulama şebekelerin oluşan proje ülkenin toplam sulanabilir alanlarının %20'sinin sulanmasını, toplam enerji potansiyelinin %40'ının karşılanmasını öngören, Türkiye'nin bölgeler arasındaki kalkınmışlık farkını ortadan kaldıracak en önemli projelerinden birisidir.[49] GAP'ın getireceği ek üretim artışları Türkiye'nin tarımsal bir güç olarak önemini daha da artırırken, yaratılacak sürekli fazla ile Türkiye'ye, önemli bir tarımsal üretici olmanın yanında önemli bir ihracatçı olabilme-

44) Salim Fakioğlu, 'GAP'ta DSİ Çalışmaları', *GAP'ta Tarım – Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu*, Şanlıurfa, 4–5 Ekim 1989, s.63.
45) Süha Bölükbaşı, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları, s.68.
46) GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Dış Kaynak Kullanımı*, Ankara: Alşaroğlu Matbaası, 1995. s.1.
47) Azer Bortaçina, 'Bereketin kalbi', *Milliyet*, 17 Haziran 1998
48) Bağış, *Turkey's Hydropolitics of the Euphrates -Tigris Basin*, ss.567-568.
49) GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Sürdürülebilir Entegre Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Yenilikçi Bir Yaklaşım*, Ankara: Alşaroğlu Matbaası, 1996, ss.17-25.

nin de gerekli koşullarını sağlamış olacaktır.[50] Bu durum aynı zamanda yeni pazarlar, yeni iş imkanları ve yeni yatırımlar da yaratacaktır. Türkiye'nin komşuları, özellikle Irak ve Suriye de bu projenin çıktılarından yararlanabileceklerdir.[51]

GAP'ın tam olarak faaliyete geçmesiyle birlikte, Fırat'ta, 500-600 m^3/sn lik düzgün bir akış sağlanacak,[52] Fırat üzerindeki rezervuarların 42 milyar m^3'lük aktif depolama kapasitesi nehrin doğal akışını büyük ölçüde regüle edecek ve yıllık ortalama akışın %80'i oranında düzenli akış sağlanmış olacaktır.[53]

Dicle üzerinde kurulacak Ilısu Barajı, enerji üretimi; diğerleri ise, hem sulama hem de enerji üretimi amaçlıdır. Planlanan barajlar yıllık ortalama akışı 16,7 milyar m^3 olan Dicle nehir sisteminden yıllık 3,7 milyar m^3 su çekeceklerdir. Barajların, toplam 15,5 milyar m^3'lük aktif depolama kapasitesiyle, nehrin akışını düzenlemesi ve sulama suyu ihtiyacını kolaylıkla karşılaması planlanmıştır.[54] Irak'ın Dicle Akarsuyu üzerindeki projelere yaklaşımını değerlendirirken, genellikle 1960'lı yıllardan itibaren yapılan görüşmelere ilişkin hususlara değinilmektedir. Oysa; taşkınların denetlenmesi, düzenli akışın sağlanması amacıyla planlanan/yapılan tesislerin Irak açısından önemi ve Irak'ın konuya bakışı, 1946 yılında Irak ve Türkiye arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nda ortaya konulmaktadır. Antlaşmanın, 1 numaralı eki, "Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü"nün ön sözünde, Protokolün amacı: "tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle, Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılmasının Irak için önemini gördükleri", ".. bent ve benzeri yapılar için en uygun yerlerin, araştırmalar sonunda, Türk toprağı içinde bulunmasını umdukları"[55] biçiminde ifade edilmiştir.

GAP'ın, öncelikle Fırat ve daha az ölçüde Dicle'nin, projeden önce Türkiye tarafından kullanılmadan Suriye ve Irak'a akan sularını azaltacağı ihtimali, Suriye ve Irak'ı endişelendirmiştir. 1980'li yıllar üç ülkenin, su konusunu en yoğun görüştüğü yıllar olmuştur. 1976 yılında imzalanan Türkiye-Irak Ekonomik ve Teknik İş Birliği Antlaşması uyarınca, Türkiye-Irak Karma Ekonomik Komisyonunun 1980'de yapılan I. Dönem toplantısında alınan kararla kurulan "Ortak Teknik Komite" (OTK) 1982 -1992 yılları arasında toplam 16 toplantı yapmıştır. Dönemin en önemli gelişmesi ise, Türkiye ile Suriye arasında imzalanan "1987 Protokolü"dür.

50) Ahmet Şahinöz, 'Türkiye: Tarımda Bölgesel Bir Güç', Haz: Semih Vaner, Çev: Ercan Eyüboğlu, *Unutkan Tarih, Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, İstanbul: Metis Yayınları, 1997, s.366.
51) A. İhsan Bağış, 'Water in the Region: Potential and Prospects–An Overview', Ali İhsan Bağış (Ed.), *Water As An Element Of Cooperation And Development In The Middle East*, Ankara: Hacettepe University and Friedrich–Naumann, Foundation in Turkey, 1994, s.19.
52) John F. Kolars and W. A. Mitchell, *The Euphrates River and The Southeast Anatolia Development Project*, Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois Universty Press, 1991, s.31.
53) Bağış, *Turkey's Hydropolitics of the Euphrates -Tigris Basin*, ss.570-571.
54) *Ibid.*
55) *Resmi Gazete*, 12 Eylül 1947, Sayı.6705.

OTK toplantılarının gündemini ilk yıllarda, Fırat ve Dicle akarsuları üzerindeki tesislerin inşaat durumları, hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi gibi konular oluşturmuştur.[56] Türk tarafı, Keban Barajı ile ilgili görüşmelerden itibaren, her iki nehrin ve kollarının bir havza olarak ele alınması gerektiğini belirtmesine karşılık Irak tarafı, nehir havzalarının, önce Fırat daha sonra Dicle olmak üzere ayrı ayrı ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Suriye ise, Eylül 1965'te, Bağdat'ta yapılan ilk üçlü toplantıda, her iki akarsuyun üç kıyıdaş ülke topraklarında tek bir su yolu sistemini oluşturduğunu kabul etmiş olmasına rağmen 1980'den sonra bu tutumunu değiştirmiştir.[57] Türkiye beşinci toplantıda, 1964-1965 yıllarında Keban Barajı ile ilgili teknik görüşmelerde, izlenmesi gereken teknik aşamalar olarak dile getirdiği,[58] daha sonra da geliştirdiği önerisini "Fırat-Dicle Havzası Sularının Kullanımına Yönelik Üç Aşamalı Plan" olarak ortaya koymuştur.[59] Türkiye'nin ortaya koyduğu, kısaca "Üç Aşamalı Plan" olarak adlandırılan plan, şu aşamaları öngörmektedir:[60] Su kaynaklarına ilişkin envanter çalışmaları, toprak kaynaklarına ilişkin envanter çalışmaları, su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesi.

Üç Aşamalı Plan'ın iki yönü bulunmaktadır. Birincisi; plan, her iki akarsuyu tek bir sistem olarak değerlendirmektedir. Bu iki akarsu, sadece Basra'nın kuzeyinde doğal olarak değil, aynı zamanda Tartar Kanalı vasıtası ile yapay olarak da irtibatlıdır. İkincisi, her üç ülkede de veri toplama işleminin ortak olarak gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Böylece, her üç ülkedeki su ve toprak durumuna ilişkin mutabakat sağlanmış olacaktır. Bu aşamalar incelendiğinde, hakça ve makul faydalanmayı sağlayacak faktörlerin açıkça belirtildiği görülecektir.[61]

OTK toplantılarında çıkan görüş ayrılıkları şöyle özetlenebilir:[62] Türkiye, bölgesel sular üzerinde yapılması kararlaştırılan görüşmelerin doğal olarak Fırat, Dicle ve Asi'yi ele alması beklentisi içerisinde iken, Irak ve Suriye, asıl çözülmesi gereken sorunun Fırat olduğunu savunmuşlardır. Diğer bir husus, komitenin amacına ilişkin görüş ayrılıklarıdır. Irak ve Suriye, komiteden "uluslararası sular" üzerinde tarafların "hak"larını tespit ederek bir "paylaşma" antlaşması tasarısı üretmesini beklerken, Türkiye, komitenin "sınıraşan sular"ın taraflarca egemenlik tartışmasına girmeden, "hakkaniyet" ilkesine uygun biçimde nasıl kullanılacağı konusunu ele alması gerektiğini savunmuştur.

OTK toplantıları ile ilgili değerlendirmeler genellikle, Türkiye'nin somut bir plan önerdiği yönündedir. Ancak, konuya Suriye ve Irak'ın yaklaşımlarını somut-

56) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s.91.
57) Özden Bilen, *Turkey & Water Issues in the Middle East*, s.72.
58) Gürün, *Akıntıya Kürek*, s.242.
59) Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, s..91.
60) Mehmet Tomanbay, 'Sınıraşan Suların Kullanım Sorunu', *Strateji Dergisi*, 1995/3, s.131.
61) Tacettin Şimşek, *Sınıraşan Suyollarından Hakça ve Makul Faydalanma*, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s.112.
62) Gün Kut, 'Türk Dış Politikasında Su Sorunu', Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.227.

laştırmak açısından bakıldığında, Suriye'nin de üç aşamalı bir çözüm önerisine rastlanmaktadır.[63] "21-22 Kasım 1988 tarihli ve Bakanlar Toplantısı-Ankara, Suriye'nin Teklifi" adlı belgenin, aynı tarihlerde yapılan üçlü bakanlar toplantısında Suriye tarafından ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 13-20 Mart 1989 tarihlerinde yapılan 12. OTK toplantı tutanağındaki, ".. bakanlar toplantısı sırasında tarafların açıkladıkları önerilerin tartışıldığı, bu meseleler üzerinde herhangi bir önemli gelişme olmadığı, gelecek toplantıda genel bir görüşe ulaşmak için çabaların yoğunlaştırılmasına karar verildiği" ifadesi, en azından bir önerinin varlığının göstergesidir. Bu öneride dikkat çeken husus, Türkiye'nin Üç Aşamalı Planı'nda öngörülenin aksine, Fırat ve Dicle akarsularının ayrı ayrı ele alınmış olmasıdır.

OTK toplantılarının sürdürüldüğü bu dönemde, Türkiye başbakanının 1987'de yaptığı Suriye ziyareti sırasında "Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. "1987 Protokolü" olarak anılan bu protokolün "Su" başlığı altında şu hususlar düzenlenmiştir:[64]

"6. Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m^3/sn'den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m^3/sn altına düştüğü durumlarda, farkın müteakip ay kapatılmasını kabul eder.

7. Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirleri sularının tahsisi için, Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır."

Bu bilgiler ışığında, son yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu politikasında belirleyici unsurlardan birisi olan su sorunu ile ilgili olarak karşımıza çıkan tabloyu şöyle özetlemek mümkündür. Halen Türkiye, debisi ortalama 1000 m^3/sn olan Fırat sularından Suriye ve Irak'a saniyede 500 m^3 su bırakmaktadır. Türkiye'nin, yaklaşık %90'ı kendi ülkesinden kaynaklanan bir nehrin sularının % 50'sini aşağı kıyıdaş ülkelere bıraktığı, bu konuda da Fırat üzerinde sulama ya da enerji amaçlı projelerin gerçekleştirilmeye başlamasından bu yana, teknik sorunlar hariç, herhangi bir aksaklık olmadığı ortadadır. İki aşağı kıyıdaş ülkesinin talepleri dikkate alındığında, Türkiye'nin Fırat'ın sularının % 70'ini bu ülkelere vermesi, kendisinin ise bu suların % 30'u ile yetinmesi gerekecektir. Türkiye %90'lık bu katkısına karşılık, Fırat'tan yılda 18,42 milyar m^3, yani akarsuyun % 51,8'ini kullanmayı hedeflemektedir. Suriye ise 4 milyar m^3, yani %11.3'lük katkısına karşılık aynı kaynaktan 11,5 milyar m3 su ya da suyun % 31,8'ini kullanmayı amaçlamaktadır. Irak ise hiçbir katkısı olmadığı halde, Fırat'tan 23 milyar m^3 su, yani suyun % 64.6'sını talep etmektedir.[65] Bir başka ifadeyle, Türkiye, Suriye ve Irak'ın talepleri toplandığında yılda 35,5 milyar m^3 potansiyeli olan Fırat'tan toplam 52,92 milyar m^3 su kullanılacaktır.

Aynı biçimde bir değerlendirmeyi Dicle için yaptığımızda; Türkiye'nin, yakla-

63) Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1999, s.120.
64) *Resmi Gazete*, 10 Aralık 1987, Sayı.19660.
65) Dışişleri Bakanlığı, *Orta-Doğu'da Su Sorunu*, 1996, s.26.

şık %50, ya da 21,3 milyar m^3 katkısına karşılık, %14.1 ya da 6,87 milyar m^3 su kullanmayı hedeflediği, Suriye'nin hiç katkısı olmamasına rağmen %5.4 ya da 2,60 milyar m^3, Irak'ın ise yaklaşık % 50 ya da 23,43 milyar m^3'lük katkısına karşılık %92.5 ya da 45 milyar m^3 su kullanmayı talep ettiği görülmektedir.[66] Ortalama akımı 48,67 milyar m^3 olan Dicle'den su kullanma talepleri 54,47 milyar m^3 olmaktadır. Fırat ve Dicle için, toplam 85,25 milyar m^3'lük kaynağa karşılık, 107,39 milyar m^3'lük bir taleple karşılaşılmaktadır.

Suriye ve Irak'ın su taleplerine dayanak oluşturan temel görüşün, "Fırat ve Dicle akarsuları, toplam su kaynaklarının Türkiye'de %45'ini, Suriye'de %80'ini Irak'ta ise %98'ini oluşturmaktadır. Bu gerçekler ışığında, Türkiye bu akarsulardan aslan payını isteyemez"[67] yaklaşımı olduğu değerlendirilmektedir.

Son Gelişmeler

1980'li yıllar Fırat ve Dicle'nin sularını kullanan üç ülke için de suların ısındığı dönemdir. 1987 yılında Türkiye ve Suriye arasında imzalanan protokol ve 1990 yılında Suriye ve Irak arasında imzalanan Fırat'ın Sularının Paylaşımı Antlaşması, bu yıllardaki en önemli gelişmelerdir. Atatürk Barajı rezervuarının su tutması için, 13 Ocak–12 Şubat 1990 tarihleri arasında Barajın dip çıkışlarının kapatılması, önceden haber verilmesine ve bu sürede verilemeyecek miktarda su daha önceden verilmiş olmasına rağmen hem Arap kamuoyu hem de uluslararası yandaşları tarafından olumsuz biçimde kullanılmıştır. 1990'lı yılların başında, bölgedeki denge arayışının Irak'ı sürüklediği yanlış ve Körfez Krizi nedeniyle terör örgütü PKK'nın Kuzey Irak'ta güçlenmesi, bölgede elini güçlendirmek isteyen Suriye'nin PKK'ya desteğini artırmasına neden olmuş ve Suriye ne yazık ki bu kozu Türkiye'ye karşı yıllarca kullanmıştır. Ayrıca, Birleşmiş Milletlerin uluslararası su yollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanılmasına ilişkin hukuku oluşturma çabalarının bu yıllardan itibaren yoğunlaşarak sürmesi, çevreye karşı uluslararası duyarlığın artması ve bu arada 1994 yılında kuruluş çalışmaları haşlatılan Dünya Su Konseyi (World Water Council-WWC)'nin 1996 yılında kuruluşunu ilan etmesi, nihayet 1997 yılında Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşme'nin kabulü, Türkiye'nin, su sorunuyla bağlantısı yadsınamayacak olan terörle yoğun biçimde mücadele ederek izlediği gelişmelerdir. İş birliği arayışlarını sürdüren Türkiye, Ortadoğu'daki su sorunlarının çözümüne katkı sağlamak amacıyla, 1990'lı yılların başından itibaren "Barış Suyu Projesi"ni ve daha sonra da Manavgat Çayından su satılması projesini ortaya koymuştur. Yine bu kapsamda, Fırat–Dicle akarsuları ile ilgili olarak Türkiye, Suriye ve Irak'ın yaklaşımlarının, uluslararası hukuktaki bu gelişmeden önemli ölçüde etkilenip etkilenmeyeceğine

66) *Ibid.*

67) Dellapena, **Water Resources Development–Middle East; TIGRIS River; EUPHRATES River**, s.256.

ilişkin bir örnek olması bakımından Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanının, 25 Eylül 1997 tarihinde sonuçlandırdığı Gabcikovo-Nagymaros Projesi davasından da söz edilmelidir.

Görüldüğü gibi, Suriye ve Irak'ında Fırat'ın sularının paylaşımı nedeniyle aralarında sorunlar çıkmış, 1990 yılında yapılan antlaşma ile bu husus, bir biçimde çözümlenmiştir. Başka bir ifadeyle, kendi aralarında anlaşamayan Suriye ve Irak, Türkiye'ye karşı ortak bir politika yürütmeyi başarmışlardır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 8 Aralık 1970 tarihli oturumunda aldığı bir tavsiye kararı ile, Uluslararası Hukuk Komisyonunu (UHK), "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Hukuk"u oluşturmak ve aşamalı olarak geliştirmekle görevlendirmiştir.[68] UHK, ancak 1991 yılında geçici olarak ilk okuma sonucunda kabul ettiği bir "Maddeler Taslağı" ortaya çıkarmış, Maddeler Taslağı'nın ikinci okumasının ve düzeltmelerinin yapılması; devletlerin bu konudaki görüşlerinin alınmasından sonra ortaya çıkan "Taslak",[69] Genel Kurula bağlı Altıncı Komisyonun 24 Mart-4 Nisan 1997 tarihleri arasında yaptığı toplantıda ele alınmış, Türkiye, Fransa ve Çin'in aleyhte oy vermesine, 18 üyenin çekimser kalmasına rağmen, 42 devletin lehte oy kullanmasıyla son şeklini almıştır.[70]

Tasarı, 21 Mayıs 1997 tarihinde BM Genel Kurulunda oylanarak; 103 kabul, 3 red ve 27 çekimser oyla kabul edilmiştir. Irak ve Lübnan'ın katılmadığı oylamada; Türkiye, Çin ve Burundi ret oyu; ABD, İngiltere, Rusya, Suudi Arabistan, Bangladeş, İran, Ürdün, Sudan, Suriye ve Yemen vb. olumlu oy kullanmış; Bulgaristan, Kolombiya, Mısır, Etyopya, Fransa, Hindistan, İsrail ve Pakistan vb. ülkeler ise çekimser kalmışlardır.[71] Sözleşme, 35 ülkenin onay, kabul, muvafakat veya katılmasını takip eden doksanıncı günde yürürlüğe girecektir.[72] Sözleşme, şimdiye kadar ancak 13 ülke imza/kabul işlemlerini tamamladığından henüz yürürlüğe girmemiştir.[73] Özellikle, sınıraşan su sorunlarını çözemeyen birçok devletin iradelerini yansıtmayan sözleşmenin; katılım, tartışma ve uzlaşma boyutlarında tatmin edici olmadığı değerlendirilmektedir.[74] Bu husus, görüşmeler sırasında da, Türk heyetince, esas ya da temel hükümlerde uzlaşma sağlanamadığı biçiminde ifade edilmiştir.[75]

Herhangi bir doğal kaynağın "ortak miras" veya "küresel müşterekler" kapsamında nitelendirilebilmesi için, o kaynakla ilgili olarak bütün dünyanın ortak menfaatinin olması gereklidir.[76] Uluslararası hukuku, tüm insanlığı ilgilendiren,

68) Yüksel İnan, *Sınıraşan Sular*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı, EİUK-111, 1994, s.6.
69) Hüseyin Pazarcı, *Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*, Ankara: TESAV Yayınları, 1994, s.42.
70) Banu Güven, 'Türkiye'nin su kavgası, *Milliyet*, 29 Nisan 1997.
71) United Nations General Assembly, Doc., A/51/L.72, 21 MAY 1997, s.2/16.
72) United Nations General Assembly, Doc., A/51/869, 29 APRIL 1997, s.20.
73) http://untreaty.un.org/English/sample/E...etBible/partI/chapterXXVII/treaty26.htm, 12 Mart 2001.
74) Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, s.37.
75) United Nations General Assembly, Doc., A / C.6 / 51 / SR.62, s.12.
76) Kemal Başlar, *The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998, ss.41,68-70.

gelecek kuşaklara aktarılması, "uluslararası" düzeyde ele alınması ve düzenlenmesi gereken kaynaklar boyutunda "ortak"lık, "ortak miras" üst kavramları henüz tartışılan kavramlardır. Konumuz açısından bakıldığında ise; su kaynaklarının kullanımı, yönetimi ve korunması; her akarsu havzası ve sisteminin kendine özgü nitelikler taşıması nedeniyle, yalnızca ilgili devletler arasında sürekli iş birliğini sağlayan bölgesel antlaşmalarla tatmin edici bir biçimde düzenlenebilir. Çünkü uluslararası hukukun genel kuralları, bu kadar farklı özelliklerle başa çıkamaz.[77]

Dünya Su Konseyi, her seviyede su bilincinin ve duyarlığının artırılarak suyun sürdürülebilir kullanımını planlamak misyonu doğrultusunda, yerel, bölgesel ve küresel önemi olan kritik su konularını belirlemek, her seviyede bu konularla ilgili bilinç düzeyini artırmak, çeşitli forumlarla su kaynakları konusunda ortak, stratejik bir su vizyonuna ulaşmak, kuruluşlara ve karar vericilere, çevre, sosyal ve cinsiyet konularında bilgi ve fikir aktarımını sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir. 17-22 Mart 2000 tarihlerinde Lahey'de düzenlenen 2. Dünya Su Forumunda, "Kalkınmada Suyun Etkin Kullanımı" konusunda çalışmalar yapılmıştır. Forum ortak bildirisinde kısaca; her ülkenin bu amaçla ne gibi tedbirler alması gerektiğine ilişkin ilkeler ortaya konulmuş, ülkelerin ortak su kaynaklarıyla ilgili çalışmalarına ve uzlaşma çabalarına destek verilmesi için ortak çağrı yapılmış, bu süreçlere siyasi ve ekonomik katkı/destek sağlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

2860 km uzunluğundaki Tuna (Danube) akarsuyu, dokuz ülke tarafından paylaşılmakta, akarsuyun 142 kilometrelik bölümü Macaristan ve Slovakya arasında sınır oluşturmaktadır. Uyuşmazlığa konu olan kısım, Slovakya'nın Bratislava şehrinde başlayan ve Macaristan'ın Budapeşte şehrine kadar uzanan 200 kilometrelik bir kesimdir. 1977'de, Macaristan ve Çekoslovakya arasında imzalanan Gabcikovo-Nagymaros Baraj Sisteminin İnşaası ve Ortak İşletmesi Antlaşması ile öngörülen projenin gerçekleşmesi sonucunda aynı zamanda, Tuna akarsuyu, asıl yatağından kanallarla saptırılarak Slovakya ve Macaristan topraklarına akıtılacak, daha sonra tekrar eski yatağına geri dönecektir.[78]

Haziran 1993'de her iki taraf da yaptıkları özel bir antlaşmayla sorunu Uluslararası Adalet Divanına (UAD) götürmeyi kararlaştırmışlardır. Macaristan başvurusunda; projenin sürdürülmesinin Tuna Akarsuyunun ana yatağının değişmesine yol açacağını, bu durumun da bölgenin çevresel kaynaklarına ve ekolojisine telâfisi imkânsız zararlar vereceğini, içme suyu rezervlerini tehdit edeceğini, flora ve faunayı tahrip edeceğini, ayrıca, ülkesel egemenliğinin ve uluslararası akarsuların kullanımıyla ilgili yapılageliş kurallarının ihlâl edileceğini belirtmiştir. Slovakya ise bu iddialar karşısında; Macaristan'ın tek taraflı olarak 1977 Antlaşmasını sona erdiremeyeceğini, "pacta sund servanda" ilkesi gereğince 1977 Antlaşmasının hükümlerinin geçerli olduğunu, ayrıca, Macaristan aleyhine tazminata hükmedilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

77) Dante A. Caponera, 'Patterns of Cooperation in International Water Law: Principles and Institutions', *Natural Resources Journal*, Vol. 25, Iss 3, Rome, FAO, 1985, s.25.
78) Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, s.62.

UAD, davayı 25 Eylül 1997 tarihinde sonuçlandırmıştır. Karar, BM Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşme'sinin, BM Genel Kurulunca kabulünden sonra verilmiş olması itibarıyla dikkat çekicidir. Uluslararası hukuku uygulayan en yüksek uluslararası yargı yeri olarak UAD; Macaristan ve Slovakya'nın başvurularını kabul ederek, sorunun; Tuna akarsuyunu kullanan tüm ülkelerin değil, yalnızca uyuşmazlığa taraf olan iki ülkenin sorunu olduğunu zımnen kabul etmiştir. Divan, kararında, akarsuyun asıl yatağından saptırılmasına ilişkin herhangi bir hususa değinmemiş, kararını 1977 Antlaşması çerçevesinde, 1993 Antlaşması ile talep edilen konularla sınırlı olarak vermiştir. Kararda ayrıca; su miktarı ile ekolojik ve çevresel etkilere ilişkin düzenlemenin iki ülke tarafından yapılması gerektiği kuşkuya yer bırakmayacak açıklıkta belirtilmiştir.[79]

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'nin, 1946 Protokolü'nden itibaren, soruna iş birliği anlayışıyla ve uzlaşmacı bir tutumla yaklaştığı, yukarıda belirtilen somut gelişmelerden de anlaşılmaktadır. Suriye, Asi nehri üzerinde başlatacağı proje için Dünya Bankasından alacağı dış yardımdan "Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmediği tavrını sürdürmek için" vazgeçebilirken,[80] Türkiye, daha Keban'ın temelini atmadan, -nedeni ne olursa olsun- aşağı kıyıdaş ülkelere vereceği su konusunda taahhütte bulunmuştur. Türkiye imzaladığı 1987 Protokolü ile taahhüt ettiği gibi, Suriye'ye Fırat'tan yaklaşık 16 milyar m^3 su bırakmaktadır. Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak, enerji ihtiyacını karşılamak zorundadır. Elektrik üretimi için Atatürk Barajı'nda bulunan 8 tribünden her birinin 225 m^3/sn su akışına ihtiyacı vardır. Herhangi bir zamanda enerji üretimi için azami 6 türbinin devrede olacağı düşünülürse, bu, Fırat'tan kışın 1350 m^3/sn su bırakılması demektir.[81] Dicle'deki kullanımların ise Irak'a bırakılacak suları önemli ölçüde etkilemeyeceği Irak tarafından da bilinmektedir. Bu bilgilerle birlikte Fırat, Dicle ve Asi akarsuları ile ilgili ayrıntılı hidrolojik verilerden de anlaşılacağı gibi, Türkiye Fırat ve Dicle akarsularını aşağı kıyıdaş komşularının ihtiyaçlarını dikkate almadan, dilediğince kullanan bir ülke olarak nitelendirilemez. Türkiye'nin, toplam su potansiyelinin %28.5'lik önemli bir bölümünü oluşturan Fırat ve Dicle akarsularının sularından yararlanarak geliştirdiği Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bölgede sağlayacağı dönüşüm, aynı zamanda projenin vazgeçilmezliğinin de nedenidir. Kaldı ki, proje, gerek incelememizde açık biçimde ortaya konulan düzenli su sağlamaya dönük olması açısından, gerekse

79) *Ibid.*, s.65.
80) *Ibid.*, s.130.
81) Peter Beamunt, 'The Growing Pressures on Water Resources in the Middle East and the Need for New Approaches to Provide Solutions', Ali Ihsan Bağış (Ed.), *Water As An Element of Cooperation and Development in the Middle East*, Ankara: Hacettepe University Ankara and Friedrich–Naumann, Foundation in Turkey, 1994, s.206.

bölge ülkelerinin de yararlanabileceği çıktıları bakımından Suriye ve Irak'a da katkı sağlayacaktır.

Fırat ve Dicle akarsuları ile ilgili sorunların, Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgenin/coğrafyanın ya da Ortadoğu'nun sorunu imiş gibi algılamak/ortaya koymak ve Türkiye'yi de bu sorunun bir parçası imiş gibi göstermek, yanlış bir yaklaşımdır. Bu yanlışlık, Fırat ve Dicle akarsuları ile Ortadoğu için ortaya konulan senaryoların da ayrılmaz bir parçası olarak dile getirilmektedir. Ortadoğu barış süreci içerisinde İsrail'in Golan Tepelerini, kendi için hayati olan su kaynaklarının güvence altına alınması karşılığında Suriye'ye iadesi, Suriye'nin ise, Fırat'tan daha fazla su bırakılarak tatmin edilmesi yolundaki çözüm önerileri, konuyla ilgilenen herkesin dikkatini çekmektedir.[82] Türkiye, bu önerilere karşı olduğunu ortaya koymakla birlikte, Ortadoğu'daki su sorunlarının çözümüne katkı sağlamak amacıyla, gündeme getirdiği; ancak, bölge ülkelerinin rağbet etmedikleri "Barış Suyu" ve neredeyse son pazarlıkların yapıldığı "Manavgat Çayından su satılması"[83] projelerini de bu kapsamda çok iyi tartışmak, ayrıca Barış Suyu Projesi'nin, Türkiye'nin Fırat'tan depoladığı suya ihtiyacının olmadığını ortaya koyduğu,[84] GAP barajlarını su bankası olarak kullanması halinde, bu durumun, aşağı kıyıdaş ülkelerle yeni bir gerginliğe yol açacağı[85] gibi görüşleri dikkate almak zorundadır.

Sorunun, Türkiye'nin diğer dış politika sorunlarından bağımsız olarak çözülebileceğini ya da kısa sürede uzlaşma sağlanabileceğini beklemek, günümüz uluslararası ortamını, uluslararası politika yaklaşımlarını görmezden gelmek demektir. Zaman zaman Ortadoğu'daki su sorunu ile birlikte gündeme getirilen "su için savaş" öngörüleri ise, tarafların dışında dile getirilen uzak bir ihtimal olarak görülmelidir. Uluslararası hukuk kuralları ve uygulamalar değerlendirildiğinde, Uluslararası Suyolların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşme'nin tarafları bağlayacağı, taraf olmayanları bağlamayacağı açıktır. UAD'nın, GAP kapsamında gündeme bile gelmeyen, akarsuyun yatağının değiştirilmesi uygulamasını da içeren Gabcikovo-Nagymaros Projesi ile ilgili kararı, sorunun "taraflar arasında" çözülmesi gerektiğinin bir göstergesidir. Konumuz açısından bakıldığında ise, taraflar uluslararası hukukun bütün kaynaklarından yararlanabileceklerdir. Bu

82) Yasemin Çongar, 'Barış masasında su pazarlığı', *Milliyet*, 4 Ocak 2000, 'Ortadoğu barış masasında su var', *Sabah*, 4 Ocak 2000, Barçın Yinanç, 'Ankara: Sudan uzak durun', *Milliyet*, 5 Ocak 2000, 'Su tazminatı gündemde', *Radikal*, 7 Ocak 2000, 'Suyumuzu paylaştılar', *Milliyet*, 27 Mart 2000, 'Fırat suyuna karşı ABD'den mali yardım', *Sabah*, 27 Mart 2000.

83) Jurgen Gottschlich, 'Türkiye, İsrail'e Su Satmak İstiyor', *Die Tageszeitung*, 29 Agustos 2000, Tuncay Özkan, 'Manavgat'ın suyunu sonunda sattık galiba', *Milliyet, 4 Mayıs 2001, s.16.*, 'İsrail'e su 'son' bahara', *Zaman*, 25 Mayıs 2001,

84) Joseph W. Dellapenna, 'The Two Rivers and the Lands Between: Mesopotamia and the International Law of Transboundary Waters', Water Resources Development–Middle East; TIGRIS River; EUPHRATES River, *BYU Journal of Public Law*, Vol.10, Issue 2, 1996, s.253.

85) John F. Kolars, 'Problems of International River Management: The Case of the Euphrates', Asit K. Biswas (Ed.) *International Waters of the Middle East: From Euphrates – Tigris to Nile*, Bombay: Oxford University Press, 1994, s.89.

kapsamda, bağlayıcı olmamakla birlikte, teamüli hukuku yansıttığı ölçüde ilgili sözleşmeden de yararlanmak mümkündür. Ancak, nasıl ki, artık benimsenmeyen doktrinler ve bu doktrinler doğrultusundaki çözümler kabul görmeyecekse, gelecekte de, sınır oluşturan ve sınıraşan sular konusunda, günün koşullarına göre gelinen aşamaları kısmen yansıtan sözleşme ile getirilen ilkeler benimsendiği ölçüde, çözüm alanının daralacağı gözden uzak tutulmamalıdır."[86]

Uluslararası politikanın ve uluslararası hukukun "duvar"la birlikte daha çok tartışılan, alabildiğine esneyen ulus, ulus devlet, bağımsızlık, egemenlik gibi kavramları; taraflara yaratıcı seçenekler sunmakla birlikte, gelişmek, öne çıkmak, gündeme gelmek, gündemi belirlemek için adeta "duvar"ı bekleyen; insan, insan hakları, kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, çevre gibi kavramlar daha da zenginleşen, ancak sınırlayan boyutlarıyla geçmişin bu kavramlar açısından sunduğu seçenekleri her köşede sıkıştırmaktadır. Söz gelimi, zarar ya da kirlilik açısından, ölçüm yapılan yerin o andaki durumunu tespite yönelik olarak "fiziksel ve kimyasal" verilerin toplanmasına dayalı yöntemlerle birlikte, gelişen çevre duyarlılığına koşut biçimde uzun dönemde su kalitesini belirleyebilmek için gerekli olan "biyolojik" yöntem[87] de giderek önem kazanmaktadır.

Konu ile ilgili çalışmalarda birçok çözüm önerisi, özellikle iş birliği boyutu da vurgulanarak ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada üzerinde durulan hususlar da, uzlaşma adına dikkate alınması, incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken temel esaslardır. Bu esaslar doğrultusunda vurgulanmasının önemine inanılan değerlendirmeler ise, kısaca, dört ana boyutta belirtilecektir.

Türkiye'nin 1960'lardan bu yana ortaya koyduğu tavır ve uygulamaların istikrarlı bir seyir izlediği, komşularının haklarını da göz ardı etmediği ortadadır. GAP'la ilgili erken sonuçlar, bu projenin öncelikle aşağı kıyıdaş ülkelere ayrıca bölge ülkelerine de katkı sağlayacağı yönündedir. Bu iki akarsuya ilişkin havza ve su verileri, nüfus öngörüleri, ileriye dönük yapılanmalar ve verimli su kullanımı gibi unsurların ortaya çıkardığı sonuç, Fırat ve Dicle akarsularının sularından nasıl ve ne ölçülerde yararlanılacağı hususunun, esas itibarıyla Irak ve Suriye'nin sorunu olduğudur. Suriye Dicle'nin sularından neredeyse yararlanamamakta, Fırat'ın sularının da %58'ini Irak'a bırakmaktadır. İki ülke, Türkiye'ye karşı öne sürdükleri görüşleri de dikkate alarak, su bütçelerini, toprak envanterlerini, nüfus öngörülerini kapsayacak bir yaklaşımla, sadece Fırat'ın sularını değil, Fırat ve Dicle'nin sularından nasıl yararlanılması gerektiğini hakkaniyete uygun bir biçimde tartışmalıdır. Türkiye, Hafız Esat sonrası gelişmeleri özenle yönlendirmeli, bölgedeki değişimi, son dönemde iki tarafın da katkılarıyla, "komşu ülke ilişkileri" olma yo-

86) Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, s.53.

87) Nilgün Kazancı, 'Ephemeroptera (Insecta) Takımı Üyelerinin Su Kaynaklarını Çevre Kalitesi Yönünden Değerlendirme Çalışmalarında Gösterge (Biyoindikatör) olarak Kullanılmaları', Nilgün Kazancı (Ed.), *Akarsuların Çevre Kalitesi Yönünden Değerlendirilmesinde ve İzlenmesinde Biyotik İndeks Yöntemi*, Türkiye İç Suları Araştırmaları Dizisi: *II*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1997, s.87.

lunda adımlara tanık olunan Türkiye-Suriye yakınlaşmasını, diğer sorunlarla birlikte "su"ya da yansıtma çabasını incelemede belirtilen boyutlarda sürdürmelidir.

Uluslararası hukukun ve uluslararası politikanın imkanları değerlendirildiğinde, sorunun, tarafların birlikte kararlaştıracakları bir uzlaşma yoluyla çözülebileceği, Türkiye'yi ve tarafları kendi iradeleri dışında çözüme zorlayan bir hususun bulunmadığı, yukarıda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin diğer sınıraşan su sorunları ile mevcut dış politika sorunlarını da birlikte değerlendirmesi gerektiği de belirtilmiştir. Ancak, yine konu ile ilgili gelişmelerin Türkiye'yi ve tarafları zaman içinde farklı yönlerden kuşatacağı unutulmamalıdır. Türkiye; GAP kapsamında gerçekleştireceği iyileştirmeyi ve bu iki akarsu ile ilgili projeleri ile sağlayacağı düzenli su akışını, "zarar" boyutuyla da ele almalı, taahhüt ettiği miktarda su verme yükümlülüğünü, gelecekte ileri sürülmesine fırsat vermeden, kirlenmemiş su bırakma amacıyla, şimdiden geliştireceği projelerle yerine getirmeye dönük tedbirleri almalıdır.

Suyun ticari bir mal olarak değerlendirilmesi, bu kapsamda Manavgat'tan, Seyhan ya da Ceyhan'dan su satılması, hatta GAP barajlarının su bankası olarak kullanılması tartışmaları özellikle; "Ortadoğu bakış açısı", "Ortadoğu uzlaşma kültürü" ve Ortadoğu üzerine kurgulanmış senaryolarla birlikte, yeniden gözden geçirilmelidir. Manavgat'tan, Seyhan ve Ceyhan'dan, kullanılmadan denize akan suyun nasıl değerlendirileceği başka bir çalışmanın konusudur. Ancak, bu akarsulardan su satarak, Fırat'tan neden saniyede bir m^3, yani yılda 31,536,000 m^3, (neredeyse Manavgat'tan bir yılda satılacak miktara yakın) fazla su bırakılamadığını izah etmek mümkün değildir. Su da bir ticari bir maldır görüşü, Türkiye'nin en başta Asi olmak üzere aşağı kıyıdaş olduğu diğer akarsularla ilgili görüşlerini savunmasını da etkileyecek, sadece ticari düşünmenin sonuçlarına katlanmak zorunda kalınacaktır.

GAP; giderek dünyanın her köşesine ulaşarak kamuoyu oluşturabilen, etkisini artıran iletişim araçlarıyla çevre, tarih, kültür, arkeolojik yapı ve bölgenin sosyolojik yapısı boyutunda çeşitli kampanyaların da konusu olmaya başlamıştır. İnternette sıkça rastlanabilecek "Ilısu karşıtı" kampanyalar[88] uluslararası kamuoyunun ilgisini çekebilecek, "tarihi ve kültürel dokuyu yok etmek", "baraj nedeniyle göçe zorlanan bölge nüfusu", hatta "bu yolla bölgedeki Kürt kökenli insanların yok edilmesi" gibi asılsız, ancak hassas konuları öne çıkararak olumsuz propaganda yapmakta, projenin engellenmesi için çaba sarf etmektedirler. Türk dış politika aktörlerinin uluslararası ilişkileri bu güne kadar "devletten devlete" yürüttüğü gibi bir tespit, insafsız bir değerlendirme olsa da, dış politika olanaklarının yeterince ve uluslararası kamuoyunu yönlendirecek biçimde kullanılabildiğini söylemek de mümkün değildir. Bu kapsamda, uluslararası kamuoyunu aydınlatmak, yönlendirmek, uluslararası ilişkilerde önemi giderek artan sivil toplum örgütlerini bilgilendirecek, bu tür oluşumlardan yararlanabilecek, bilim çevrelerini tatmin edecek çalışmaların da çözüme önemli ölçüde katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

88) http://www.khrp.org/publish/p1999/ilisu%20report.htm, 16 Haziran 2001, http://www.irn.org/wed/ilisu.shtml, 16 Haziran 2001, http://www.evb.ch/bd/ilisu_case.htm, 16 Haziran 2001, http://ilisu.org.uk, 16 Haziran 2001.

BÖLGESEL ENTEGRASYON GİRİŞİMLERİNDE TÜRKİYE-İRAN REKABETİ

*Yrd. Doç. Dr. Hamit Ersoy**

Giriş

Avrupa'da uzun bir süredir gerçekleştirilmekte olan entegrasyon süreci belki de dünyanın en başarılı entegrasyon süreçlerinden biridir. İster askeri ve siyasal, ister ekonomik anlamda olsun, Avrupa Birliği (AB) bugüne kadar dünyanın hiçbir yerinde gerçekleştirilmemiş olan bir entegrasyon sürecini kayda değer bir başarıyla yürütmektedir. Benzer bir entegrasyon sürecinin Türkiye'nin bir parçası bulunduğu Asya coğrafyasında gerçekleştirmenin mümkün olup olmadığını tartışmak ayrı bir çalışmanın konusudur. Arap devletleri arasında farklı ve Arap olmayan bölge devletlerini dışarıda tutan entegrasyon girişimleri bulunduğu için, biz burada özellikle "Arap olmayan" yeni Büyük Ortadoğu'da[1] süregelen entegrasyon girişimleri içinde Türkiye-İran rekabetini ele alacağız. Ancak Orta ve Güneybatı Asya'da iki ülke arasında yaşanmakta olan rekabete geçmeden önce, bölgesel entegrasyonların nasıl doğup geliştiğini ve ne gibi avantajlar elde etmek amacıyla kurulduklarını görmek gerekir.

Herhangi bir ekonomik çarpıklığın olmadığı dünyada, teorik tartışmalar, malların ayırımcı olmayan serbest hareketinin, birinci en iyi politika olduğunu öne sürer. Fakat tüm çarpıklıklardan arındırılmış bir uluslararası ekonomik düzene henüz ulaşılamamıştır. Dolayısıyla ekonomik entegrasyon kuramı, çarpıklıkların ol-

* Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

1) Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte tarihsel, kültürel, dinsel ve etnik açıdan "Orta Doğu" ile ortak özellikler gösteren Orta Asya hatta Kafkas Cumhuriyetleri'nin dahil edildiği bir yeni "Büyük Orta Doğu" kavramı haklı olarak ortaya atıldığı ve önemli ölçüde kabul görmeye başladığı için biz de bu kavramı kullanmayı uygun bulduk.

duğu dünyada ikinci en iyi analiz olarak görülmektedir. Bölgesel entegrasyon da bölge ve dünyanın geri kalanı arasında ticaret engellerinin bulunması sebebiyle, bölgedeki ülkeler için avantajlı bir ortam oluşturmaktadır.

Ekonomik entegrasyon, ülke-içi (bölge-içi), uluslararası (bölgesel) ve dünya çapında (küresel) gerçekleşebilir. Ayrıca sektörel ve genel bir özellik de taşıyabilir. Bu özelliklerden yola çıkılarak ekonomik entegrasyon, hem farklı devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayırımcılığı ortadan kaldıran bir süreç, hem de ulusal ekonomiler arasında çeşitli ayırımcılık şekillerinin yokluğunu temsil eden bir ilişkiler durumu olarak ifade edilebilir.[2]

Farklı devletlerin ekonomilerinin geniş varlıklar içinde eridiği bir süreç ve bir grup ülkenin refah düzeyini mevcut ya da geçmiş durumuna oranla daha yükseltmek için uğraş veren bir araç olan uluslararası ekonomik entegrasyon, özellikle katılımcı ülkeler arasında tüm ticaret engellerinin ortadan kaldırılması ve bu ülkeler arasında işbirliği ve koordinasyonun kurulması ile de ilgilidir. Esas olarak piyasaların entegrasyonu amaçlanır ve entegre alan dahilinde iş gücünün bölünmesi ile mal ve hizmetlerin hareket serbestisinin yanı sıra bu hareketler entegre alan ile alan dışındaki ülkeler arasında kısıtlanır.[3]

Kendi içinde bir hedef olmasa da, entegrasyon ekonomik ve siyasal hedeflere hizmet etmektedir. Aslında ekonomik entegrasyonun hemen hemen tüm mevcut planları ya önerilmiştir ya da siyasal nedenler için oluşturulmuştur. Entegrasyonun ekonomik hedefi, işbirliği içindeki tüm birimlerin refah düzeyini yükseltmektir. Ayrıca esas siyasal hedefler, ortaklar arasında silahlı çatışma ihtimalini azaltmak ve grubun üçüncü ülkeler veya diğer bloklarla görüşme gücünü artırmaktır. Ulusal egemenliğin bir bölümünü terk etmek anlamına gelen bir entegrasyon oluşturmak ya da herhangi bir entegrasyona dahil olmak temelde siyasal bir karardır.[4] Onun için buna siyasetçiler karar vermelidir.

Devletler arasında entegrasyon birbirini izleyen 6 kademede gerçekleşebilir. En dar kapsamlı entegrasyon, taraf olan ülkelerin tek taraflı ya da karşılıklı olarak belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerini indirmeyi veya tamamen kaldırmayı amaçlayan tercihli ticaret anlaşmalarıdır. İkinci aşamada, taraf ülkeler kendi aralarında gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarını kaldırdıkları ve üçüncü ülkelere karşı kendi ulusal tarifelerini uyguladıkları serbest ticaret bölgelerini kurarlar. Entegrasyona giren ülkeler birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaya başladığında da gümrük birliği aşaması gerçekleşmiş olur. Gümrük birliğinden sonra gelen dördüncü safha ise, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin bölge içinde serbest dolaşımını öngören ortak pazardır. Ortak pazardan sonra ekonomik ve mali politikaların koordinasyonu sağlanarak, ulusal makro-ekono-

2) Bela Balassa, 'Economic Integration', J. Eatwell, P Newman, M. Milgate (Der), *The New Pulgrave: A Dictionary of Economics*, New York: The Stocton Press, 1987, s. 47.
3) Ali Demirhan, 'İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği', *Avrasya Etüdleri*, Cilt.2, No.1, İlkbahar 1995, s.76.
4) Miroslav Jovanovic, *International Economic Integration*, London: Routledge, 1992, s.9.

mik politika izleme serbestisi uluslar üstü bir organa devredildiğinde de ekonomik birlik aşaması gerçekleşmiş olur. Son olarak ekonomik entegrasyonun ardından siyasal birleşme gelmektedir. Çünkü ekonomik bütünleşme ardından, siyasal yakınlaşma ve bunu dünya çapında ortak çıkarlara oturma eğilimini getirmektedir.[5]

Bölgesel ekonomik entegrasyonun statik ve dinamik maliyet ve yararları vardır. Statik etkiler bir mevcut sermaye, işgücü ve diğer kaynak stokunun nihai olarak bir defada yeniden tahsisinden kaynaklanmaktadır. Dinamik etkiler ise bölgesel ekonomik entegrasyonun verimlilik kapasitesi ve potansiyel üretim üzerindeki etkileriyle bağlantılıdır.

Entegrasyonun statik etkileri, ticaretin oluşmasından kaynaklanan kazançların göreceli büyüklüğüne ve ticaret sapmasının neden olduğu sapmalara bağlıdır. Ticaretin oluşması, bir üye ülkenin, entegrasyondan önce göreceli olarak yüksek maliyetle üretilmiş yerli mallarının yerine, diğer üye ülkeden göreceli olarak daha düşük bir maliyetle ithal edilen malları kullanmaya başladığı zaman ortaya çıkar. Ticaret sapması, daha önce dışarıdan ithal edilen düşük maliyetli malların yerini diğer üye ülkelerden maliyeti yüksek ithal malların aldığı ya da entegrasyondan sonra dış korumacılığın yüksek maliyetli yurt içi üretimle artırıldığı zaman oluşur. Entegrasyondan elde edilen kazanç düşük ticaret maliyetleri nedeniyle maliyet tasarrufundan kaynaklanır. Entegrasyondaki ihracatçılar için diğer bir statik kazanç kaynağı ise tercihli piyasa girişinden sağlanan kiralardır. Ticaret sapması, ticarette payları büyük olan birliklerin üyeleri lehine gelişebilir. Ancak ticaretin oluşması ve sapması ulus devletlerin refahını ve bu ülkeler arasındaki ticareti vurgulamasına karşın, ilişkileri yatırım ve üretimin küreselleşmesi nedeniyle artan bir şekilde zayıflamaktadır. Entegrasyon içindeki ekonomiler bir denge durumundan diğerine hareket ettikçe geçişe ilişkin düzenleme maliyetleri gerçekleşecektir. Bu maliyetler, firmaların iş yapmadıkları, kaynakların ise daha karlı işlere çok yavaş şekilde tahsis edilmekte olduğu bir dönemde, geçici işsizliği, ve kullanılmayan kapasiteyi yansıtan geçiş refah kayıplarıyla kısa dönemde önemli miktarda olabilir. Ancak bu tür geçiş maliyetleri, bölge üyeleri içinde ve arasında sermaye derecesi ve iş gücü hareketliliği arttıkça daha az olacaktır.[6]

Entegrasyonların dinamik etkileri ölçek ekonomileri, artırılmış rekabet, iyileştirilmiş yatırım ortamı, taşma etkileri (spillover effects) ve teknolojik değişimin artması, tüketimin yavaşlaması da dahil olmak üzere bir dizi kanal aracılığıyla ortaya çıkabilir. Üyelerin entegrasyondan elde edebilecekleri potansiyel dinamik kazançlar, entegrasyonun tarife engellerini azaltmanın da ötesinde daha yüksek entegrasyon derecelerine doğru yönlendiği ölçüde daha da fazla olacaktır. Ölçek ekonomilerinden dahili olarak firmaya akacak kazançlar, düşük maliyetler ve artırılmış verimlilikten elde edilecektir. Daha geniş bölgesel piyasalar, taşma etkileri gibi (örneğin üreticiden kullanıcı endüstrilere know-how transferi) dışsallıklara da-

5) Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, Bursa: Ezgi Yayınları, 1993, ss.7-9.
6) Halil Seyidoğlu, *Uluslararası Iktisat*, Istanbul: Güzem Yayınları, 1991, ss.348-351.

yalı, endüstri çaplı ya da ekonomi çaplı ölçek ekonomilerine ulaşmak için fırsatları da genişletebilir. Bölgesel işbirliği ve entegrasyon aracılığıyla piyasa genişlemesi de ölçek ekonomilerinin altyapı, araştırma ve kalkınma açısından güvence altında olmasında yardımcı olabilir. Bölgesel serbestleşmenin teşvik edebileceği artırılmış rekabet de önemli dinamik kazançların kaynağı olabilir. Rekabet göreceli kıtlıkların göstergeleri olarak göreceli fiyatların güvenirliliğini artırır. Bu da daha etkin ve şeffaf piyasalar ile kaynak tahsisinde iyileşmelere yol açar. Rekabet ayrıca şirketlerin yeniden yapılanmasını, üstün teknolojilerin benimsenmesini ve endüstride rasyonelleşmeyi teşvik eder.[7]

Bir entegrasyonun üye olmayan ülkeler üzerindeki net etkisi, ticaret oluşumunun ve sapmasının net statik ve dinamik etkilerine bağlıdır. Bir yandan, geniş bir entegrasyon, üye olmayan ülkeler için ticaret koşullarını değiştirmek yoluyla bölge dışındaki ülkelerden sağlanan mal ticaretinin önemli miktarlarının saptırabilir ve aksi durumda üye olmayan ülkelere gidebileceği halde şu anda bölgeye akmakta olan yabancı doğrudan yatırımın yönünü değiştirebilir. Diğer yandan üye olmayan ülkeler, entegrasyonun temelinde var olan ayırımcılığın düşük olduğu ve serbestleştirmeye sürekli olarak azaltıldığı ölçüde kazanç elde edebilirler. Ölçek ekonomileri ve yeterlilik kazançları aracılığıyla geniş bir birlik, üye olmayan ülkeler için ticaret koşullarındaki bozulmayı bir dereceye kadar engelleyerek düşük maliyetle ihracat yapabilir. Entegrasyonun bölge dışı ithalatı için artan talebinin taşma etkileri ve geniş bir pazara girmenin düşük maliyeti, üye olamayan ülkeler için bu kazançların diğer kanalları arasındadır.[8]

Bölgesel entegrasyonun ilk örneklerinden 1960'larda Latin Amerika ve Afrika'da kurulan birlikler rekabetin desteklenmemesi, dağıtım uyuşmazlıkları, dıştan gelen şoklara karşı güçsüzlük ve hassasiyet ve ithalatçıların gelir kayıplarının tazmin edilmemesi gibi nedenlerle başarılı olamadı. Bununla birlikte 1970'lerde geliştirilen küresel ticaret tercihleri sistemleri ile gelişmekte olan ülkeler arasında yeni bir bölgeselleşme akımı başladı. Ancak bu sistemin de mal içeriği ve performans açısından sınırlı kalması, kültür, gelir ve koruma seviyelerinin heterojen olması ve bunun geleneksel alt bölgeselleşmeye yol açması gibi nedenlerle başarılı olma şansı çok fazla görünmemektedir. Sistemin ancak AB gibi örneklere yaklaştırılması ile geliştirilmesi mümkün olabilir.[9]

Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)

Günümüzde aktif olarak varlığını sürdüren ve bölgesel bir entegrasyona öncülük edebilme ihtimali ve kısmen potansiyeli olan en önemli oluşum Ekonomik İşbirliği Örgütü, (ECO, The Economic Cooperation Organization) olduğu için, en-

7) Demirhan, *Ipek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği*, s.78.
8) *Ibid.*, ss.78-79.
9) Yiğit Güler, *Gelişen Ülkeler ve Bölgeselleşme*, İstanbul, 1997, ss.3-4.

tegrasyon sürecini ve Türkiye-İran rekabetini bu örgüt üzerinden inceleyeceğiz. Bilindiği üzere, ECO'nun geçmişi 1955 yılında ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikası çerçevesinde coğrafi ve ekonomik olarak birbirine yakın bulunan Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve dönemin Ortadoğu'daki büyük gücü İngiltere arasında gerçekleştirilen Bağdat Paktı'na kadar geriye götürülebilir. ABD, bu Pakta doğrudan katılmadıysa da gözlemci statüsünde yer almıştır ve 1958'de de üye ülkelerle ilişkiyi daha sıkı tutabilmek için ikili işbirliği anlaşmaları yapmıştır. 1958'de Bağdat yönetiminin değişmesi üzerine, 1959'da Irak, Paktttan çekilmiştir. "Bağdatsız" kalan örgüt, aynı yıl 1979'da İran Devrimi'ne kadar devam edecek olan Merkezi Antlaşma Teşkilatı'na (CENTO, Central Treaty Organization) dönüşmüştür. ECO'nun ilk nüvesi de, askeri ve güvenlik içerikli CENTO'nun ekonomik kanadını temsil eden Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği Örgütü'nün (RCD, Regional Cooperation for Development) 1964 İstanbul Deklarasyonu ile kurulması ile oluşturulmuştur. RCD'ye katılan İran, Türkiye ve Pakistan ilke olarak malların serbest hareketini, ortak projeler geliştirilmesini, ulaşım imkanlarının iyileştirilmesini ve teknik yardım sağlanmasını kabul etmişti. Ancak RCD üyelerinin pazarlarına avantajlı ve daimi girişimi sağlayacak yeterli bir ortak ticaret politikasının oluşturulamaması nedeniyle sadece birkaç ürün için tarife indirimi sağlanabildi. Ayrıca ne Ankara-Tahran-Karaçi karayolu, ne de RCD havayolları gerçekleştirilebildi. 1979 İran Devrimi ile "durma" noktasına gelen RCD, 1985'te Tahran'da yaptığı toplantı ile ECO'ya dönüştü. ECO üye ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini amaçlamaktadır. Hedefleri karşılıklı ticareti genişletmek (sonuçta bir ECO serbest ticaret alanı yaratmak) , bölgede sürekli ekonomik büyüme için koşulları iyileştirmek, kültürel ilişkileri ve kardeşlik bağlarını pekiştirmek ve dünya ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmaktır. Mevcut etkinlikler tercihli tarife sistemine ilişkin bir protokolü, altyapısal ulaşım işbirliği için taslak bir planı, ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, ECO Sigorta Şirketi, ECO Gemicilik Şirketi ve ECO Havayollarının kurulması ile ilgili hazırlıkları, ticari bankacılık, telekomünikasyon, sivil havacılık, denizcilik, kara ve demiryolları ulaşımında işbirliğinin artırılmasını içermektedir. ECO, OIC (Organization of the Islamic Conference), ve AB de dahil olmak üzere uluslararası örgütlerle olan işbirliğini geliştirme çabalarını da sürdürmektedir.[10]

İki kutuplu dünya düzeninin hüküm sürdürdüğü dönemde, ECO'nun ciddi bir varlık gösterdiğini söylemek zordur. Soğuk Savaş yıllarında ECO'nun işlevsizliğinin çeşitli sebepleri vardı: SSCB süper güçlerden biri olarak bölgede güçlü bir şekilde varlığını sürdürüyordu ve Afganistan'ı işgal etmişti. Hem doğuya, hem de batıya karşı olumsuz bir politika benimseyen İran Devrimi henüz çok sıcaktı. İran-Irak Savaşı bir taraftan bölgede işbirliğini engelliyor, diğer taraftan da istikrarsızlığa da yol açıyordu. Ancak SSCB'nin dağılması bölgede birçok şeyi değiştirdi. Artık eskisi gibi süper güç bir rakibi kalmayan ABD için Türkiye ve Pakistan önemleri-

10) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, s.395, Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, ss.223-236, Demirhan, *İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği*, ss.79-80.

ni yitirdiler ve adeta "öksüz" kaldılar. Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki aktif rolüne rağmen, ABD öncülüğündeki koalisyondan "zararlarını telafi edecek bir destek" dahi bulamadı. 11 Eylül 2001 günü New York'ta Dünya Ticaret Merkezi ve Washington D.C.'de Pentagon'a yapılan saldırılar sonrasında, Taliban rejimine son vermek amacıyla Afganistan'a karşı yürütülen savaşta, Pakistan'ın ABD'ye verdiği ciddi desteğe rağmen, elde ettiği tek kazanç Hindistan ile eşit muameleye tabi olmayı sağlamak oldu. Oysa ABD'ye verdiği destek karşısında Pakistan'ın elde etmek istediği, Hindistan karşısında daha avantajlı bir konum elde etmek ve mümkünse Keşmir Sorunu'nu kendi lehinde bir çözüme kavuşturmaktır ve şimdilik bundan oldukça uzak durmaktadır. İran ise, hızlı devrim yılları geçtikten sonra daha ılımlı bir dış politika izlemeyi benimsedi. Bölgede ihracata yönelik endüstriler kurulmaya başlandı. Yeni bir ortak pazar imkanı doğdu ve ortak çıkarlar arttı. Sıcak denizlere çıkış yolları kısaldı. Bunun bir göstergesi Duşanbe-Karaçi yolunun Duşanbe-Kırım yolundan çok daha kısa olmasıdır. Yapay sınırlar ve etnik parçalanmışlıklar fiilen ortadan kalktı. Tarihi bağlar canlandı[11] ve böylece Türkiye-İran rekabeti gün yüzüne çıktı.

Bölgede oluşan bu yeni konjonktürde OAC'nin (Orta Asya Cumhuriyetleri) ECO'ya katılımı Mayıs 1991 Tahran toplantısında kararlaştırıldı ve 1-2 Aralık 1992 İslamabad Zirvesi'nde de resmen gerçekleştirildi. Türkiye, İran ve Pakistan'a Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın katılımı ile ECO'nun üye sayısı 10'a yükseldi. Böylelikle ECO'nun kapladığı bölge Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Rusya, Çin, Moğolistan, Hindistan, Irak ve Suriye ile aynı sınırı paylaşmaktadır. Dünyanın %7.1'ine tekabül eden 8 milyon kilometrekarelik bir alana yayılmış ve dünya nüfusunun %6'sına karşılık gelen 350 milyon nüfusu kapsar hale gelmiştir. ECO dünya toplam GSMH'nın %1.7'sini almaktadır. Kentleşme oranı %44.5 ile dünya ortalamasının altındadır. 1992 yılı itibariyle dünya ticaretinde ihraç payı %4.3, ithalatı ise %4.6'dır. ECO ülkeleri arasındaki ticaret şaşırtıcı ölçüde düşüktür: ihracatın %13.7'si, ithalatın %13'ü. Öte yandan Rusya ile ECO ticareti bu oranın yaklaşık üç katıdır.[12]

İpek Yolu'nun canlandırılması hem ECO bölgesine hem de komşu ülkelere yarar sağlayacaktır. Ekonomik entegrasyon (önce serbest ticaret bölgesi, sonra da gümrük birliği yoluyla) bölgede ekonomik, siyasi ve güvenlik istikrarını sağlamaya önemli katkı sağlayacaktır. Siyasal görüş ve rejim farklılıklarının yaratmakta olduğu tıkanıklıkları aşmanın en etkin yolu da hükümetlerin açtığı yoldan özel sektör müteşebbislerinin yürümelerine imkan tanıyacak düzenlemelerdir. Ayrıca ECO'nun AB, ASEAN ve APEC ile bağlantılı kılınması, Çin ve Rusya ile de özel işbirliği düzenlemeleri başarının ön koşuludur.[13]

11) Bruno de Cordier, 'The Economic Cooperation Organization: Towards a New Silk Road on the Ruins of the Cold War?', *Central Asian Survey*, Cilt.15, No.1, 1996, s.48.
12) Mehmet Öğütçü, *Yükselen Asya*, İstanbul: İmge, 1998, s.189.
13) *Ibid.*, s.190.

ECO'daki son gelişme, Mayıs 1998 Almatı Zirvesi'nde gerçekleşti. Almatı'da 5 Mayıs 1998'de uzmanlar düzeyinde başlayan, 9 Mayıs'ta bakanlar düzeyinde süren ECO toplantıları, 11 Mayıs 1998'de yapılan zirve toplantısında Almatı Deklarasyonu'nun imzalanması ile sona erdi. Almatı'da yapılan toplantıların en somut adımı Bakanlar Konseyi tarafından imzalanan Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması oldu. 7 ve 8. ECO Bakanlar Konseyi kararları onaylanırken, bölgesel işbirliğinde öncelikli alanlar üzerine dikkatle eğilinmesi gereğinin altı çizildi. Üye ülkelere, ECO kapsamında hazırlanan proje ve programlara katılımları, bunları kendi ulusal program ve projelerine dahil etmeleri önerildi. Dünyadaki gelişmeler göz önünde bulundurularak eco üyelerinin yer aldığı bölgenin 21. yüzyıldaki anahtar rolü, bölgenin jeo-stratejik ve zengin kaynakları ile genişlemiş ekonomik potansiyeli dikkate alınarak imzalanan deklarasyonda, gelecek zirvenin 2000 yılının ilk yarısında Bişkek'te düzenlenmesi yönündeki Kırgızistan'ın önerisi memnuniyetle karşılandı. Kazakistan'ın her yıl ECO transit ulaşım potansiyeli uluslararası konferansı düzenlemesi doğrultusundaki önerisinin desteklendiği deklarasyonda, Pakistan'ın 25 Eylül 1998'de İslamabad'da Orta Asya ve Güney Asya (CASA) Ekonomi Zirvesi'ni, Dünya Ekonomik Forumu ile düzenleme inisiyatifine de destek verildi.[14]

İran ve Türkiye'nin Bölgesel Entegrasyondaki Yeri

Türkiye veya İran ile ilgili yapılacak olan bir araştırmada, ayrı bir kültür havzası oluşturduğu için, Arap ülkeleri bir bütün olarak ele alınması gerekir. Başka bir ifade ile, Türk-Arap milliyetçiliği veya Fars-Arap milliyetçiliği şeklinde formüle edilebilecek bir rekabetten söz edilebilir. Ortadoğu'da rekabet denildiğinde ise, genelde Arap dünyasının liderliğini yapmak isteyen merkezlerin, Kahire, Bağdat veya Riyad'ın rekabeti akla gelir. Soğuk Savaş sonrasında kullanılmaya başlanan "Büyük Ortadoğu" bölgesinde rekabet denildiğinde ise, Orta ve Güneybatı Asya'da Türk-Fars ve Arap milliyetçiliğinden söz edilebilir. Arap ülkeleri genel anlamda Büyük Ortadoğu'daki Arap olmayan İslam ülkelerine ilgisiz kalmaktadırlar. Bunun tek istisnası Suudi Arabistan'dır ve o da vehhabiliği yaymak amacıyla bölgeye ilgi duymaktadır. Kendi aralarında çatışmacı bir rekabet içinde olan Arap ülkeleri Arap olmayan bölge ülkelerine karşı da "dostane olmayan" bir tutum içindedirler. Onun için Büyük Ortadoğu'da rekabet konusunu ele alırken, Arap ve Arap olmayan bir rekabetten söz etmek gerekir. Arap olmayan ülkeler arasında Araplara yönelik ortak bir politika izlenmediğinden, bu da pek anlamlı görülmemektedir. Bu yüzden Arap ülkeleri yerine, Büyük Ortadoğu'nun Arap olmayan ülkelerine yönelik Türkiye-İran rekabeti belki de yapılması gereken en anlamlı araştırma konusunu oluşturmaktadır. Çünkü her iki ülkenin de Arap ülkelerinde lider olma şansı olmadığı gibi, her iki ülkenin de Arap olmayan Büyük Ortadoğu bölgesinde değişik nedenlerle rekabet şansını arttırabilecek büyük bir potansiye-

14) *Yeni Şafak*, 12 Mayıs 1998.

le sahip olduğu bilinmektedir. İşte şimdi bu anlamlı hulduğumuz rekabeti daha detaylı bir biçimde ele alalım.

İran

İran'ın Orta Asya'ya yönelik olarak önerdiği entegrasyon modeli ASEAN modelidir. 1967'de Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland tarafından Bangkok Deklarasyonu ile kurulan ASEAN (Association of South Asian Nations-Güneydoğu Asya Milletleri Birliği) 10 yıl boyunca aktif bir varlık gösteremedi. 1976'da Vietnam'ın birleşmesi ile doğrudan bir tehdit algılayan ASEAN yeni bir işbirliği anlaşması ile işlerlik kazanmıştır. Bu durum ASEAN'ın öncelikle siyasal ve stratejik sorunlara eğildiğini, bununla birlikte ekonomik işbirliğine de önem verdiğini göstermektedir.[15]

İran, Orta Asya için ASEAN modelini önerirken, bölgeye yönelik dış politikasında da güvenlik, ekonomik, kültürel ve bölgesel olmak üzere dört önemli boyutu öne çıkarmaktadır.[16] Güvenlik boyutu, kendi sınırları ve etnik yapısını korumak üzere, Karabağ ve Tacikistan'daki çatışmaların sona ermesine katkıda bulunmaktır. Ekonomik boyut ise, İran'ın İpek Yolu'nun modern versiyonu vesilesiyle Orta Asya ile yeniden buluşması imkanı bulmasıyla ilgilidir. İran Pasifik'in dinamik bölgesi ile ekonomik bağlarını artırmakta, bu kaynaktan gelecek yabancı yatırımları özendirmeye çalışmaktadır. Asya Kalkınma Bankası yakında kapılarını İran'a ve bu arada genç OAC'ye de açabilecektir. Buna karşılık Japonya ve yeni sanayileşmiş ülkeler de Orta Asya'ya girmelerini kolaylaştırmak amacıyla İran'la işbirliğine güvenmektedirler. Geriye kalan tek sorun, İran İslam Cumhuriyeti'nin kendi teokratik yaklaşımları ile Asya'nın yeni doğan ekonomilerinin dinamizmini nasıl bağdaştırabileceğidir.[17] İran'ın bölgeye yönelik dış politikasının kültürel boyutu ise, dini ve kısmen etnik yakınlığın yanı sıra, tarihi, mimari, edebi, felsefi ve sanatsal kültürün Maveraünnehir'den ortak olarak beslenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden medeniyet ve dünyaya bakış genellikle ortak bir çizgi izlemektedir. İşbirliğinin geliştirilmesinde bu ortak kültürel yapı önemli bir rol oynayabilir.

İran'ın bölgesel işbirliğine yönelik dış politika boyutu çok daha geniş bir biçimde ele alınmaya değer önemli bir konudur.[18] Orta Asya petrolü ve doğal gazı sadece Batı için önemli değildir. Aynı zamanda, İranlı liderler de, kara ya da deniz yoluyla taşımanın bu karlı ticari bağlantı avantajını elde etmek istemektedirler. Bununla birlikte, İran'ın bölgesel hareketleri ile en çok ABD ilgilenmektedir. Gerçek-

15) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, s.395.
16) Mehrdad Mohsenin, 'Iran's Relations with Central Asia and Caucasus', *The Iranian Journal of International Affairs*, Cilt.7, No.3, Fall 1995, ss. 845-850.
17) Feridun Havend, 'İran'ın Bölgesel Ekonomi Politikasının Yeni Yönelimleri', Semih Vaner (Der.), *Unutkan Tarih, Sovyet Sonrası Türk dilli Alan*, İstanbul: Metis Yayınları, 1997, s.339.
18) Bu konuda aşağıda yer alan açıklamalar Houman Sadri, 'Integration in Central Asia: From Theory to Policy', *Central Asian Survey*, Cilt.16, No.4, 1997, ss.579-583'ten alınmıştır.

ten, Clinton yönetiminin bakış açısına göre, Iran dış politikası özellikle komşu ülkelerde terörizmi finanse etmekte, kitle imha silahlarını yaygınlaştırmakta, Arap-Israil barış sürecinin tersine bölgede askeri yığınak yapmakta, insan haklarını ihlal etmekte ve uluslararası toplum için bir tehdit unsuru teşkil etmektedir. Amerikan görüşünün tersine, Orta Asya bakış açısına göre, Islami cumhuriyet kötü devlet değildir, işbirliği için isteklidir ve Amerikan iddialarına karşı uzlaşma arzusu içindedir. Ayrıca, Orta Asya cumhuriyetleri Iran'ı hukuk dışı bir devlet olarak algılamamaktadır. Tersine, özellikle Tacikistan ve Afganistan bölgede düzeni korumak ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirlemek amacıyla, Tahran ile diplomatik anlaşmalar yapmaktadır.

Bazı Özbek liderler hariç, Orta Asyalı devlet adamları Amerika'nın ekonomiyi kullanarak Iran'a baskı yapma çağrılarını dikkate almamaktadırlar. Buna ek olarak, Orta Asya'daki birçok akademik merkez, Tahran'ı gerçek ya da büyük bir bölgesel tehdit kaynağı olarak algılamamaktadır. Örneğin, Hindistan Savunma Çalışmaları Enstitüsü Başkanı, Orta Asya'da dini fundementalizmin sadece bir illüzyon, asıl tehlikenin ise ekonomik az gelişmişlik olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, ekonomik rekabetin en önemli konularının, enerji ve fosil yakıtlar olduğunu da kabul etmektedir. Bu yüzden, bölgede daha çok istikrar sağlayacak olan bölgesel ekonomik işbirliğini öngörmektedir.

Bu gelişmeler, bizi Iran'ın dış politika amaçları konusunda bir tartışmaya götürür. Bölgeye yönelik olarak İran'ın genel siyasal amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. hegemonya karşıtı tavır geliştirmek,
2. yabancı güçlerin varlığına karşı çıkmak,
3. bölgesel ilişkilere bölge dışı devletlerin müdahil olmasını engellemek,
4. Hazar Denizi'nin silahtan arındırmak,
5. anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözmek,
6. ticari, hukuki, siyasi ve güvenlik konularında bölgesel işbirliğini sağlamak,
7. bölgedeki bütün ülkeleri uluslararası piyasaya sokmak,
8. ekonomik büyümeyi artırmak için endüstrileşmiş ülkelerin rolünü güçlendirmek,
9. bölgenin hassas çevresini korumak.

Yukarıda belirtilen siyasal amaçlar bir ölçüde birbiri ile örtüşmektedir. Devrimci İran'ın geleneksel hegemonya karşıtı tavrında, büyük bir değişiklik vardır. 1979 Devrimi'nden bu yana, hegemonya karşıtı ilke, her iki süper güce de karşı çıkan Iran'ın bağlantısız dış politika stratejisinin büyük bir unsuru olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde, SSCB'nin dağılması ile, İran'ın hegemonya karşıtı politikasının asıl hedefi, tek süper güç olarak ayakta kalan ABD'dir. Tahran, ABD'nin Iran Körfezi'nde artan askeri varlığı da dahil olmak üzere, Washington'un bölgedeki yeni hareketlerinden ve Amerikan şirketlerinin Orta Asya'daki ekonomik faaliyetlere katılımından hoşnut değildir.

Hegemonya karşıtı tavır, İran'ın bölgede yabancı askeri güçlere karşıtlığı ile yakından ilgilidir. Bu ilke Tahran'a göre, Amerikan güçlerinin varlığının bölgede bir tehdit unsuru oluşturmasına dayanmaktadır. Hegemonya karşıtı tavır, aynı zamanda, İran'ın bölgedeki siyasal ve hukuki sorunlara, bir dış gücün müdahalesini benimsememekle de ilgilidir. En çok dile getirilen örnek, Tahran'ın, Hazar Denizi ülkelerinin bu gölle ilgili olarak uygun gördükleri hukuki statüye, Batı'nın -özellikle Amerika'nın- müdahil olmasına karşı çıkmasıdır. İranlı liderler, Hazar Denizi'nin kapalı bir su olduğu için açık deniz statüsünün uygulanamayacağı yönünde açıklamada bulunmuşlardır. Bu yüzden, Hazar'ın zengin petrol ve balık kaynaklarının meşru şekilde geliştirilmesi, Hazar'a kıyısı olan ülkeler arasında yapılacak genel bir anlaşma çerçevesinde düzenlenmelidir.

Kuzey komşularının silahlarının artma ihtimali, İran'ın Hazar Denizi bölgesinin silahtan arındırılması ilkesini gündeme getirmiştir. Kafkasya, Tacikistan ve Afganistan'daki çatışmalarla bağlantılı olan kaos ve istikrarsızlık, Dışişleri Bakanı Velayeti'nin de ifade ettiği gibi Tahran'ın özel ilgi alanıdır. Körfez Savaşı'ndan bu yana, İran Körfezi'ndeki silahlanma yarışına ek olarak, İran, ekonomik sorunların kuzey komşularında silahlanmaya yol açmasından endişe duymaktadır. Böyle bir rekabet, bugün var olan askeri çatışmalarla ve Hazar ülkelerinin bu denizin statüsüyle ilgili görüşmelerden kazanacakları diplomatik konumla yakından ilgilidir.[19]

Bu, bizi, İran'ın çatışmaların barışçı yollarla çözümü şeklinde ifade edilen diğer bir amacına götürmektedir. Tacikistan ve Afganistan gibi bazı Orta Asya ülkeleri barışçı görüşmelerden kaçınırken, Tahran hükümeti bölgedeki son barışçı gelişmeleri korumak eğilimindedir. İran, İran-Irak savaşı gibi büyük bir bölgesel silahlanma yarışına, ne ekonomik ne de askeri olarak destek verecektir. Bu yüzden, çatışmaların barışçı yollarla çözümünün vurgulanması, sadece İran Devrimi'nin bölgesel ve uluslararası imajı için avantaj değildir, aynı zamanda yakın gelecekteki mantıklı ve gerçekçi bir bölge politikası için de iyi bir girişimdir.

İran dış politikasının ve bölgesel işbirliğinin bir diğer amacı da sorunların barışçı çözümü kavramı ile yakından ilgilidir. İran, bölgesel ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için endüstrileşmiş devletlerin ticari faaliyetlerini desteklemektedir. Gerçekten de, bölgesel işbirliği bugün, istenmeyen yabancı güçlere engel olmayı, devrimci rejimi korumayı, Washington'un ekonomik ambargosuna rağmen ekonomik kalkınma ve refah için bir fırsat penceresi açmayı amaçlayan İran'ın bölgesel stratejisinin dönüm noktasıdır. Bu yüzden, İranlı liderler Tahran'dan yaptıkları açıklamalarda, İran için Orta Asya devletleri ile ekonomik, siyasal ve askeri işbirliğinin yararlı olacağını vurgulamaktadırlar. Hukuki sorunların çözümü ve bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesi, mal ve yolcuların taşınması

19) Son zamanlarda Azerbaycan ile İran'ın Hazar petrolleri konusunda karşı karşıya gelmesi, Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Harp Okulu mezuniyet törenleri dolayısıyla Bakü'yü ziyaret etmesi ve böylece Azerbaycan'ın yanında olduğunu açıkça göstermesiyle sonuçlandı.

amacıyla kara, demir ve deniz yollarının birbirine bağlanması için de bölgesel işbirliği gereklidir. ECO üyesi devletler arasında ticaretin artması sonucunda, banka, sigorta ve haberleşme sistemlerinin kurulması gereği de ortaya çıkmıştır.

Tahran'ın vurgusu, karalarla çevrili Orta Asya devletlerinin, mal ihraç etmek için Moskova'nın kontrolü dışında uluslararası piyasalara ulaşması üzerinde yoğunlaşmaktadır. İran doğal olarak Orta Asya ile dış dünya arasında büyük bir bağ oluşturan mükemmel jeopolitik konumundan yararlanmaktadır. Orta Asya devletleri, İran limanları yoluyla yaptıkları ticaretin karşılıklı olarak sağladığı yararını kabul etmekte, bununla birlikte aynı zamanda Moskova'ya bağlılığın Tahran'a bağlılık olarak değişmesini de istememektedirler. Bu yüzden uluslararası sulara ulaşan diğer yolları açmak için ECO yapısı içinde diğer bölgesel güçlerle görüşmektedirler. Gerçekten de, Kazakistan ve Kırgızistan ile Pakistan arasındaki son görüşmeler, transit ücreti için Tahran ve İslamabat arasında rekabeti artıracak ve Orta Asya-Pakistan ticaret yolunu açacaktır. Türkiye ile Kazakistan ve Türkmenistan arasında, Türk toprakları ve Akdeniz limanlarından geçecek olan petrol ve doğal gaz boru hatları ile muhtemel taşıma biçimi görüşülmektedir. Bu, Orta Asya ticaretinden gelecek transit gelir güvencesini sağlamak üzere ECO'nun kurucu üyeleri arasında rekabete yol açma ihtimaline rağmen, çok önemlidir.

İlk bakışta, İran'ın bölgede ticareti teşvik eden ve endüstrileşmiş ülkelerin ticari faaliyetlerini destekleyen dış politika amacı, yabancı askeri ve hegemonik güçlere ve bölgesel ilişkilere yabancı müdahalesine dayanan diplomatik yapıya aykırı gibi gözükmektedir. Eğer Tahran, İngiltere ve Rusya'yı tarihi bir hegemonik ilişkisi olmakla birlikte, hegemonik devletler kategorisine koymazsa, bir sorun çıkmaz. Gerçekten, İran diplomatik olarak samimidir ve Batılı gelişmiş ülkelerle sağlıklı bir ticari ilişkisi vardır. Bu ülkelerin birçoğu, Avrupa'nın İran ile eleştirel diyalog stratejisini sürdürmektedirler. Tahran bakış açısından, bu ülkeler, bölgenin siyasal ilişkilerine müdahale ve ABD gibi İran'ı karlı iş fırsatlarından tecrit etmeksizin, Orta Asya'da ekonomik faaliyetlerini geliştirmekten memnundurlar.

İran dış politikasının son amacı çevrenin korunmasıdır. Çevre öncelikli bir sorun olarak görülmemiştir, fakat Irak'ın Kuveyt petrol kuyularını ateşe vermesi ve Suudi Arabistan'ın Körfez'deki su kaynaklarını tahrip etmesi, bozulan çevrenin İran da dahil tüm bölgesel güçleri etkilediği görülmüştür. İran'ın hem Körfez, hem de Hazar kıyısındaki halkı denize hem ticaret, hem de gıda kaynakları açısından bağımlı bulunmaktadır. Orta Asya Aral Denizi'ne doğru ilerledikçe daha az su taşıyan Amu Derya ve Siri Derya'nın sularından daha çok, bozulan çevreyi paylaşmaktadır. Buna ek olarak, SSCB'nin pamuk üretimine fazla vurgu yapması tarım alanlarının bozulmasına ve Türkmenistan ve Özbekistan'daki toprakların tuzlanmasına yol açmıştır. Son olarak, nükleer testler hem çevreyi hem de Kazakistan'ın Semipalatinsk bölgesinde yaşayan halkı olumsuz yönde etkilemektedir. Nükleer tahrip, İran'ın hassas kurak topografyasında, benzer çevre sorunlarına yol açmaktadır. Ayrıca Tahran kuzey komşularında ve Hazar Denizi çevresinde gelişen pet-

rol endüstrisinde meydana gelebilecek beklenmedik bir kazanın İran'ın su ve havyar kaynaklarını tahrip etme ihtimalinden son derece çekinmektedir.

Kısaca, ABD'nin olumsuz imajına karşın, İran'ın dış politikası bölgede, özellikle entegrasyon sürecinde, önemli bir yapıcı ve işbirliğine yönelik bir özellik taşımaktadır. Dışişleri eski Bakanı Velayeti, İran'ın, Afganistan ve Tacikistan iç savaşı, Gürcistan krizi ve Dağlık Karabağ sorununda karşıt taraflar arasında barışçı bir çözüm bulmak üzere girişimlerde bulunmakla, bölgedeki gerilimin düşürülmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Daha da önemlisi, bölgede istikrar, güven ve barışa giden yolun bölgesel işbirliğinden geçtiğini vurgulamıştır. Son olarak, bölgesel sorunları çözmek için ECO ve yeni kurulan Hazar İşbirliği Örgütü'nün (CASCO) de önemini belirtmiştir.

Orta Asya devletleri arasındaki işbirliğine yapılan bu vurgu, Rusya'yı resmin dışında bırakmamaktadır. Geçmişte uzunca bir süre, İran ve Rusya, stratejik ortaklık kurmak konusunda birbirini önemli bir düşman olarak görmüştür. Nisan 1996'da ise, İran Dışişleri eski bakanı Velayeti, İran'ın bölgede Moskova'yı rakip görmediğini belirtmiştir. Fakat Orta Asya devletleri Moskova'dan yeni bağımsızlıklarını kazandıklarından dolayı, bu devletlerin İran ile ilişkilerine bazı rezervler koyduğunu gören Moskova için İran ile stratejik işbirliği kurmak, kısa dönemde mümkün değildir. Fakat yine de, Moskova-Tahran ilişkileri diplomatik, askeri ve ticari yönde başarılı bir şekilde gelişmektedir. Rusya, İran'ın gittikçe büyüyen teknolojik ve askeri ürün ihracatçısı ve en hızlı gelişen ticari ortağıdır. Son olarak, bu eski rakipler ortak projelerini geliştirmektedirler. Örneğin, Moskova, Rusya'nın Hazar Denizi'ne çıkışındaki Volga Irmağı koyunda bulunan Astrahan'da Olya Limanı'nın inşasında İran'ı desteklemektedir. Birkaç yıl önce böyle bir alanda işbirliği düşünülemezdi. Bu gelişmeler, bazı gözlemcilerin, Amerikan petrol şirketlerine karşı iki ülke arasında birleşik bir cephe oluşturulduğu yönünde yorumlar yapmasına yol açmaktadır.

Türkiye

İran'ın ASEAN modeline karşılık, Türkiye, bölgede entegrasyona yönelik olarak NAFTA modelini önermektedir. ABD, Kanada ve Meksika'yı kapsayan bir serbest ticaret bölgesi kurulmasına ilişkin Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) Ağustos 1992'de üç ülke lideri arasında imzalandı. NAFTA ile dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesi kurularak, 360 milyon insan için yılda 6 trilyon dolarlık mal ve hizmet üretilmeye başlanmıştır. Anlaşmanın üç ülke arasındaki ticarete engel olacak tarifeleri ve tarife dışı engelleri kaldıracağı için söz konusu üç ülkede büyüme hızını arttıracağı ve buralarda yeni iş olanakları yaratacağı düşünülmektedir. Anlaşama aynı zamanda çevre korunması ile ilgili hükümler içermesi hasebiyle en kapsamlı ticaret anlaşması özelliğini de taşımaktadır.[20]

20) Pınar Alap, 'NAFTA Yeni Bir Başlangıç Mı?', *Uluslararası ilişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, No.6, Ekim 1992, s.43.

Güneybatı ve Orta Asya'da NAFTA türü bir entegrasyon öneren Türkiye ile OAC'nin ekonomileri, üretim yapısı, ihracat potansiyeli ve ithal etmek istedikleri maddeler bakımından kıyaslandığında, birbirini tamamladıkları görülmektedir. Bir başka ifadeyle, teorik olarak, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü kazanan ürünlerini OAC'ye ihraç etmesi, buna karşılık ihtiyaç duyduğu endüstriyel hammaddeler ile ham petrol ve doğal gazı bu ülkelerden ithal etmesi mümkündür. Ancak, ticari ilişkilerin bu anlamda gelişmesi için bazı önemli kurumsal ve finansal düzenlemeler ile altyapı tesislerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse, OAC'de bankacılık sisteminin oluşturulması ve ticaret bankacılığı sistemine işlerlik kazandırılması, sağlam milli para sisteminin iyi bir şekilde işler hale getirilmesi, haberleşme sistemiyle birlikte ulaşım imkanlarının geliştirilmesi gerekir. Bunlara ek olarak, kısa dönemde ticari ilişkilerin geliştirilmesi bakımından öncelikle üzerinde durulması gereken iki konu vardır: 1-Türkiye ile OAC arasında bir ödemeler birliğinin kurulması. Ödemeler birliği, bu ülkeler arasındaki ticaretin döviz kullanılmadan finanse edilmesini sağlayacak mekanizmaları geliştirmelidir. 2-OAC'ye verilecek kredilerin miktarının artırılması ve bu kredilerin Türk Lirası cinsinden verilmesidir. Böylece, Türkiye ile OAC arasında kurulacak ödemeler birliğinin ve uzun dönemde kurulması düşünülecek para birliğinin temeli atılmış olacaktır. Ticari ilişkilere ek olarak, teknolojik işbirliği konusunun da, Türkiye ile OAC ekonomileri arasında, büyük bir işbirliği potansiyelinin olduğu görülmektedir. Türkiye ulaştığı sanayileşme seviyesi yanında sahip olduğu nitelikli insan gücü, teknolojik bilgi birikimi, piyasa ekonomisi ve uluslararası ilişkilerde kazandığı tecrübesi ile OAC'ye çeşitli alanlarda teknik yardımda ve teknoloji ihracında bulunabilecek durumdadır.[21]

Türkiye'nin OAC ile ekonomik ilişkilerine, Türkmenistan ve Kırgızistan ile geliştirilen ilişkiler örnek olarak verilebilir. Türkmenistan'da inşaat, iplik, tekstil, konfeksiyon, gıda, sanayi, turizm, taşımacılık, petrol ürünleri, süper market, mağaza, bankacılık, oto tamir servisi, lokantacılık gibi alanlarda faaliyet gösteren 1997 itibariyle 178 Türk firması vardır. 199'te üstlenilen önemli projelerin mali portresi 1.8 milyar dolara çıkmıştır. 2000 yılına kadar toplam taahhüdün 5 milyar dolara çıkması beklenmektedir. 1996'da büyük Türk firmalarının üstlendikleri işlerin toplam hacmi 598.2 milyon dolara, orta ve küçük ölçekli firmalar ile birlikte toplam 625 milyon dolardır. Aynı yıl gerçekleşen yatırımların %85'i Türk firmalarınca üstlenilmiştir. Söz konusu firmalar tarafından yüklenilen işler genelde pamuk ve petrol takası yolu ile veya 1997 itibariyle Türk Eximbank'ı tarafından sağlanan 89.19 milyon dolar krediyle karşılanmıştır.[22]

Kırgızistan ile Türkiye arasında 29 Mayıs 1991'de Ankara'da imzalanan "Eko-

21) Sami Güçlü ve Cengiz Ceylan, 'Değişen Uluslararası Dengeler Karşısında Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin Arasındaki İşbirliğini Geliştirmenin Önemi', *Yeni Türkiye*, No.3, Mart-Nisan 1995, s.336.

22) *Avrasya Dosyası*, No.87, Kasım 1997/2, s.5.

nomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol" çerçevesinde başlayan ekonomik ve ticari ilişkiler bugüne kadar artan bir hızla gelişme göstermiştir. Bu ilişkiler yaklaşık 200 Türk firmasının ticari faaliyette bulunması ile beklenilen seviyeye ulaşmıştır. 200 firmanın yaklaşık 100'ü Türk-Kırgız ortaklığı veya Türk firması olarak Kırgızistan'da ofis ve işyeri açmış durumdadır. Firmalarımızın bu ülkede yüklendiği işlerin veya yaptıkları yatırımların toplam tutarı yaklaşık 250 milyon dolara ulaşmıştır. Daha çok küçük ve orta ölçekli firmalarımızdan 20'si ekmek fırını iken, 50'si mağaza işleterek toptan ve perakende ticaret yapmaktadır. Altın madenciliğinde Kanada ve Amerikan firmalarına bir Türk firması taşeronluk yapmaktadır. Üstlenilen işin maliyeti yaklaşık 160-200 milyon dolardır.[23]

Türkiye Orta Asya için ön gördüğü NAFTA türü bir entegrasyonu yukarıda da belirtilen ekonomik temellere dayandırmaya çalışsa da, ilişkilerin siyasal ve kültürel boyutları ihmal edilemeyecek kadar önemlidir. Bu kapsamlı ilişkinin iki temel sebebi vardır:

1-Ülkeler arasındaki tarihi ve kültürel bağlar vardır. Aynı soydan gelen, aynı dili konuşan, aynı dine mensup ve halen yaşayan kültür olarak birbirine çok yakın olan bu ülkelerin insanları, doğal olarak birbirini tanımak, işbirliği yapmak, sevinç ve kederlerini paylaşmak isteyeceklerdir. Son yıllarda sağlanan önemli gelişmelerde, bu ülkelerin hükümetleri arasındaki artan ilişkiler yanında, halkın ve gönüllü kuruluşların çabalarının da büyük payı vardır.

2- Dış unsurlar çok yönlü ilişkiyi gerektirmektedir. Uluslararası sistem ve dengelerde meydana gelen değişmeler sonucunda, Türkiye ve OAC güvenliklerini sağlamak ve ulusal çıkarlarını korumak için yeni denge arayışları içine girecekler ve aralarındaki ilişkileri çok yönlü olarak geliştirerek, birlikte hareket etme ihtiyacını duyacaklardır.[24]

Türkiye ile OAC arasındaki siyasal ve kültürel yakınlaşmanın en iyi örneği 1991 yılında faaliyete başlayan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA)'dır. 1992 yılından itibaren OAC'den gelen diplomatlara mesleki eğitim kursları düzenleyen TİKA, Manas Destanı'nın 1000. Yıl kutlamaları ve Nevruz şenlikleri de tertip etmiştir. Ayrıca OAC'de ortak yazı dilinin esaslarının tespitine yönelik çalışmalar özenle sürdürülmekte ve bu projeyi destekleyecek çeşitli yayın faaliyetleri bulunmaktadır. Türk kültürünün korunması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla Kültür Kitapları Serisi başlatılmıştır. Bu kapsamda Manas Destanı, Orhun Abideleri, Fuzuli, Orta Asya Mimarlık Tarihinden İzlenimler, Kazakistan ve Avrasya Türkleri kitaplarının her biri 5000 adet bastırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde OAC'den gelen uzmanların katılımıyla oluşturulan komisyonlar marifetiyle ortak lise tarih ve edebiyat ders kitaplarının yazım çalışmalarının eşgüdümü de TİKA tarafından sağlanmaktadır. Muhtelif müzelerde bulunan eski Türk kültürüne

23) *Avrasya Dosyası*, No.77, Temmuz 1997/2, s.4.
24) Güçlü ve Ceylan, *Değişen Uluslararası Dengeler Karşısında Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin Arasındaki İşbirliğini Geliştirmenin Önemi*, ss.337-338.

ait eserlerin teşhir edilmesini sağlayacak bir Türk Kültür Sergisi Projesi üzerinde halen çalışılmaktadır. Diğer taraftan Türk Dünyası Üniversite Rektörleri Daimi Konferansı çalışmaları da yapılmaktadır. Konferansın amacı OAC üniversiteleri arasında işbirliğini geliştirmek, eğitim düzeylerini ve kalitesini birbirine yaklaştırmak ve diplomaların karşılıklı olarak tanınmasını kolaylaştırmaktır. Diğer taraftan TİKA kimi zaman ülke bazında, kimi zaman da bölgesel ölçekte bankacılık, girişimcilik, muhasebe, vergi, gümrük ve teknoloji konularında meslek edindirme kursları da düzenlemektedir. Eğitimin yanı sıra iletişim de önemli bir işbirliği alanıdır. Türkiye ile OAC posta idarelerinin işbirliği ile düzenli posta ve telefon haberleşmesi sağlanmıştır. TRT yayınları Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Nahcivan'da izlenebilmektedir. Çevrenin korunması konusunda da işbirliğine gidilmiştir. Avrasya ülkeleri Çevre Bakanları toplantıları sonucunda gündeme gelen Bölgesel Çevre Merkezi'nin Türkiye'de kurulması için çalışmalar TİKA, Çevre Bakanlığı ve BM Kalkınma Programı işbirliğinde sürdürülmektedir.[25]

Sonuç

Mackinder'in jeostratejik teorisine göre Heartland Orta ve Güneybatı Asya'dır. Heartland'e hakim olan güç Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını kapsayan World Island'a da hakim olabilir. World Island hakimiyeti de dünya hakimiyetini peşi sıra getirecektir. Bu teori dikkate alındığında bölgede gerçekleştirilmek istenen bu entegrasyonun ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü bölgede sağlanan entegrasyon, dünya hakimiyetine kadar varabilecek bir hakim gücün ilk nüvesi olabilir.

Bölgedeki entegrasyonun sadece ekonomik boyutlu olması yeterli görülmemelidir. Entegrasyonda siyasal ve kültürel yönlerin ihmal edilmesi mümkün değildir. TİKA'nın kültürel girişimlerine rağmen, Türkiye'nin ekonomik ilişkileri geliştirmeye önem vermesi tarihsel sebeplerden dolayı olağan görülebilir. Çünkü 70 yıllık SSCB yönetimi boyunca Batı Bloku'nun ileri karakol ülkesi konumundaki Türkiye, ideolojik olarak bölgeden uzak kalmıştır. Ayrıca, dış Türklerle ilgilenmek de irredantist ve faşist bir yaklaşım gibi değerlendirilmiştir. Fakat bugün artık eski konjonktür kalmamıştır. SSCB'nin dağılması ile tek kutuplu bir dünyaya doğru gidilirken bölgeselleşme, küreselleşme ile birlikte gelişmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin de Orta ve Güneybatı Asya'daki soydaş ve dindaşları ile daha yakın ilişkiler kurması gereği ortaya çıkmıştır. Tabii ki ilk entegrasyon girişimlerinin ekonomik nitelikli olması doğaldır. Zaten entegrasyon teorileri de tercihli ticaret anlaşmalarını ilk safha olarak göstermektedir. Ancak ilişkiyi sadece ekonomik düzeyde tutmak günümüz uluslararası ilişkileri için makul değildir. Kültürel, siyasal ve güvenlik içerikli kaygılarla entegrasyonun daha ileri safhalara taşınması gerekmektedir.

Henüz genç birer bağımsız ülke olan OAC'nin Rusya'nın hegemonyasından

25) *Avrasya Dosyası*, Haziran 1997, Özel Sayısı, ss.3-5.

kurtarılarak, gerçekten egemen birer uluslararası birim haline getirilmesi bölgede sağlanacak entegrasyonun en önemli amaçlarından biri olmalıdır. Ne Türkiye, ne de İran OAC'ye karşı egemen bir tavır sergilemelidir. OAC'nin bağımsız varlıkları tanınarak eşit birer entegrasyon birimi olarak kabul edilmelidir. Tabii ki OAC'nin dış dünyaya uyum sağlayabilmesi için pek çok yönden bölgenin iki güçlü devleti olan İran ve Türkiye'ye ihtiyacı olacaktır. Ancak bu ihtiyaçların giderilmesi yeni bir bağımlılık durumu geliştirmemelidir.

Bölgede bir çok acıdan varlığını hissettiren ve bölge dışı güçlerle de işbirliğine girerek, birbirine karşı daha güçlü bir konuma geçmek isteyen Türkiye ve İran, çatışmacı ve düşmanca bir rekabete girmektense, her iki ülkenin de ulusal çıkarlarına hizmet eden bir formül arayışı içine girmek zorundadırlar. Günümüzde dünyanın en başarılı entegrasyon girişimi gibi görülen AB'nin uygun yönleri örnek alınıp, bölgedeki Türkiye-İran rekabeti daha uyumlu bir hale getirilmeli ve siyasal açıdan daha demokratik, ekonomik açıdan ise daha liberal bir birliktelik sağlanmalıdır. Böyle bir birliktelik bölgenin hem gelişmesine, hem de dünya ile bütünleşmesine önemli katkıda bulunacaktır. Aksi takdirde çatışmacı rekabeti esas alan Arap devletleri örneğinde olduğu gibi, gelişmenin ve ilerlemenin önündeki engelleri aşmak, bölgedeki Arap olmayan ülkeler için de çok zor olacaktır.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ: İKİ BÖLGESEL GÜCÜN STRATEJİK ORTAKLIĞI

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım *

Giriş

Soğuk Savaş döneminden sonra gelişme gösteren Türkiye-İsrail ilişkilerinin hem bölgesel yansımaları hem de Ortadoğu dışına taşan etkileri oldu. İsrail Ortadoğu'da her zaman 'radikal' diye nitelediği Arap rejimlerine karşı müttefikler bulma politikası izlemiş ve bu çerçeve içerisinde Türkiye ve İran ile yakın ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Bu ülkelerden İran 1979 devriminden sonra İsrail'in en fazla tehdit algıladığı ülkelerin başında yer aldı. Türkiye A.B.D. ile olan yakın ilişkileri ile İsrail için güvenilir bir ülke konumundaydı. Bunun yanında Türkiye ile yapılacak stratejik işbirliği Suriye ve Irak gibi İsrail'in tehdit algıladığı ülkelere gözdağı verecek ve İsrail'i Ortadoğu'daki yalnızlığından kurtaracaktı. Türkiye açısından ise terörizmle mücadele, ABD'deki Yahudi lobisinin desteğinin sürmesi gibi konularda İsrail ile olan işbirliğinin yararları vardı. Türkiye'nin de Suriye ve Irak ile olan ilişkilerinde sorunlar dikkate alındığında İsrail ile işbirliği bu ülkelerden gelebilecek tehdit algılamasını da zayıflatacak faktör olarak gürüldü. Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca geleneksel dış politika olarak adlandırılan bir politika ile Ortadoğu'dan ve bölgenin sorunlarından mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalıştı. Türkiye, Arap-İsrail çatışmasında genelde dengeli bir politika izledi. İsrail'i ve onun varolma hakkını tanıyan Türkiye, İsrail'in toprak işgallerini ve işgal altındaki topraklardaki uygulamalarını ise eleştirdi ve bunları eleştiren BM Kararları yönünde oy kullandı. İsrail ile Büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişki kuran Türkiye, İsrail Parlamentosunun Kudüs'ü İsrail'in daimi başkenti ilan etme kararından

* Abant İzzet Baysal Universitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

sonra temsilciliğini ikinci katiplik düzeyine indirdi. Türkiye-İsrail ilişkilerindeki ilerleme ancak Körfez Savaşı ve Ortadoğu'da onu izleyen gelişmeler, Filistin sorununun çözümü yolunda adımların atılması ve Soğuk Savaş dönemi sonunda yeni bir uluslararası ortamın ortaya çıkmasıyla mümkün oldu. 1991 yılında Büyükelçilik düzeyinde ilişkiler yeniden kuruldu. Ardından Türkiye ve İsrail arasında yoğun bir diplomatik ziyaret trafiği görüyoruz. İlerleyen ilişkiler 1996 yılında askeri işbirliği anlaşmasıyla birlikte stratejik bir işbirliğine kadar vardı. Türkiye-İsrail arasında gelişen ilişkiler stratejik ortaklık, stratejik işbirliği, stratejik ittifak gibi sözcüklerle tanımlandı. Makovsky, tarafların birine yönelik bir saldırı durumunda diğerinin savaşa girme zorunluluğu bulunmaması ve Suriye, Irak ve İran'dan tehdit algılaması açısından Türkiye ve İsrail arasında farklılık bulunduğu için, Türkiye-İsrail arasında stratejik ilişkiler olduğunu ancak bunun bir ittifak (alliance) olmadığını belirtiyor.[1] Türkiye-İsrail arasındaki işbirliği ister stratejik işbirliği isterse stratejik ittifak olarak adlandırılsın, Soğuk Savaş dönemi sonrası uluslararası ortamın ortaya çıkardığı ve Ortadoğu'daki dengeleri etkileyen bir birlikteliktir.

Bu makalede Türkiye ve İsrail ilişkileri, bu ilişkileri etkileyen uluslararası ortam açısından incelenecek ve iki ülke arasındaki işbirliğinin taraflara olan etkileri tartışılacaktır. Filistin sorunundaki gelişmelerin iki ülke ilişkilerine etkisi, Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarda ve bu çerçevede özellikle Kafkaslarda Türkiye ile İsrail'in işbirliğinin etkileri değerlendirilecektir.

Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Gelişen İlişkiler

Türkiye ve İsrail arasında Soğuk Savaş dönemi sonunda gelişen işbirliği 1996 askeri anlaşmasına ve bunu takip eden stratejik ortaklığa kadar uzandı. Türkiye ile İsrail arasındaki stratejik ortaklıkta terörizm ile mücadele temel vurgu noktalarından birisiydi. Ortadoğu'da özellikle ABD tarafından "serseri devletler" (rough states) olarak nitelendirilen ülkeler ile sorunları bulunan Türkiye ve İsrail'in bu ülkelerden ortak tehdit algılaması işbirliğini hızlandırdı. Türkiye açısından İsrail, silahlı kuvvetlerin modernizasyonu için iyi bir kaynaktı. Ayrıca teknoloji transferi konusunda da işbirliği yapılabilirdi. Türkiye'nin önem verdiği diğer bir konu ise ABD'deki Yahudi lobisinin desteğinin sürdürülmesiydi. İsrail için Türkiye nüfusu ile iyi bir pazar ve Suriye, Irak ve İran gibi İsrail'in tehdit algıladığı ülkelere komşu konumuyla stratejik açıdan önemli bir ülkeydi. Türkiye ayrıca zengin su kaynaklarıyla İsrail'in su temin edebileceği bir ülke olarak görülüyordu. İki ülke arasındaki işbirliğini doğuran ise Soğuk Savaş dönemi sonrası uluslararası ortam oldu. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle birlikte bölgesel güçler ön plana çıktı. Soğuk Savaş döneminde süper güçlerin kontrolleri nedeniyle su yüzüne çıkamayan bölgesel sorunlar, etnik ve dinsel temelli çatışmalar şeklinde belirdi. Bu durum bölgesel güçleri bölge olayları ile daha fazla ilgilenmeye yöneltti. Soğuk Savaş döneminde Türkiye geleneksel dış politika çizgisiyle bölgesel kriz ve çatışmaların uzağında durmayı tercih etti. Ancak Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte

Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlardaki yeni yapılanma bir bölgesel güç olan Türkiye'yi de güvenliğini sağlamak için bölgesel politikaya daha aktif olarak katılmaya zorladı. Bu çerçevede Ortadoğu'da bölgesel güç olan İsrail ile işbirliği stratejik açıdan yararlı görüldü. İsrail açısından da Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte ABD'nin gözünde stratejik değer olarak nitelendirilen konumunu kaybetmiş olmanın verdiği yeni ittifak arayışlarına Türkiye ile işbirliği bir yanıt olabilirdi. Filistin sorununda Madrid Konferansı ve Oslo Anlaşması ile başlayan barış süreci Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasını kolaylaştırdı. Bunun yanında Kafkaslar ve Orta Asya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkması ve Türkiye ve İsrail'in bunlara yönelik ilgisi iki ülkenin işbirliğine girebileceği yeni bir alan oluşturdu. 1998'de İsrail Başbakanı Netanyahu Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra uluslararası güvenlik alanında oluşan istikrarsızlığın Türkiye ve İsrail'i işbirliğine gitmeye zorladığını belirtti.[2]

İki ülke üst düzey yetkilileri arasındaki temas trafiği 1993 yılından itibaren yoğunlaştı. 1993 yılının önemi bu yılın 13 Eylülünde Oslo barış sürecini teyit eden anlaşmanın imzalanmış olmasıdır. Bu Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirme konusunda daha rahat hareket etmesini sağladı. Kasım 1993'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsrail'i ziyaret eden ilk Türk Dışişleri Bakanı oldu. 1994 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizmann Türkiye'yi ziyaret etti. Aynı yıl İsrail Savunma Bakanının ziyaretinde F-4 ve F-5 uçaklarının modernizasyonunun İsrail tarafından yapılması gündeme geldi. Yine aynı yıl İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez Türkiye'ye geldi. Başbakan Tansu Çiller Kasım 1994'de İsrail'i ziyaret etti. 1995 yılında 54 adet F-4 uçağının modernizasyonunun İsrail'in IAI kuruluşuna yaptırılması için anlaşma imzalandı. 23 Şubat 1996'da ise iki ülke arasında Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile iki ülkenin uçakları birbirlerinin ülkelerinde eğitim amaçlı uçuşlar yapabileceklerdi. Anlaşma ayrıca iki ülke arasında askeri bilgi, tecrübe ve personel değişimine olanak sağlamaktaydı.[3] ABD'deki silahların kontrolü ve insan hakları lobisi tarafından Türkiye'ye silah satışının önlenmesine çalışılması İsrail'i silah alımında Türkiye'nin gündemine taşıdı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin 150 milyar dolarlık modernizasyon programı çerçevesinde ihtiyacı olan silahların alımı ve mevcutların modernize edilmesinde İsrail değerli bir kaynak olarak görüldü. 900 milyon dolarlık F-4 ve F-5'lerin modernizasyonu yanında İsrail'den 200 adet Popeye 1 füzesinin alımı ve Popeye 2 füzelerinin ortak üretimi gündeme geldi.[4]

Türkiye ve İsrail, askeri güçlerinin diğer Ortadoğu ülkelerinden çok ileride ol-

1) Alan Makovsky, 'The Turkish-Israeli-Syrian Triangle', *Peace Watch, Special Policy Forum Report*, 15 March 2000.
2) Ilknur Çevik, 'Interview with the Israeli PM', *Turkish Daily News*, 3 September 1998.
3) Alan Makovksky, 'Turkish-Israeli Cooperation, The Peace Process, And The Region', *Policy Watch*, No.195, 26 April 1996.
4) Amikam Nachmani, 'The Remarkable Turkish-Israeli Tie', *Middle East Quarterly*, Vol.2, No.2, June 1998, ss.23-24.

ması yanında, ekonomik açıdan da bölgenin en dinamik iki ülkesidir. Bu iki ülkenin askeri işbirliği, Suriye ve İran'ı stratejilerini yeniden gözden zorlayacak önemdeydi. 1996 yılında yapılan anlaşma ile başlayan askeri işbirliği, 2001 yılında ortak füze savunma kalkanı kurulması projesine kadar ilerledi. İsrail Savunma Bakanı Binyamin Ben Eliezer Ankara'ya yaptığı ziyarette Arrow füzelerinin temelini oluşturacağı bir savunma kalkanı oluşturulması konusunda Türkiye ve İsrail arasındaki işbirliğine değindi. Hatta İsrail'in Arrow füzelerinin üretim programına Türkiye'nin de dahil edilmesi için Washington'da lobi yaptığı iddiaları ortaya atıldı.[5]

Türkiye ve İsrail arasında ticari ilişkilerde de hızlı bir ilerleme görülüyor. 1980'lerin sonlarına kadar toplam ticaret hacmi 50 milyon dolar seviyesindeyken 1990'ların sonunda 1milyar doları geçti. Turizm de iki ülke ilişkilerinde ilerleyen bir alandır. 1986 yılında 7000 İsrailli Türkiye'yi ziyaret ederken bu sayı 1990'ların ortalarından itibaren yılda 350,000'i buldu.[6]

Türkiye ve İsrail aralarındaki işbirliğinin herhangi bir üçüncü ülkeyi hedef almadığını sıkça dile getirseler de bu özellikle Arap ülkeleri tarafından kime yöneldiği belli olan bir ittifak olarak algılandı. Haziran 1996'da Kahire'de yapılan Arap ülkeleri zirvesinde Türkiye'nin İsrail ile yaptığı ittifakı bir daha gözden geçirmesini isteyen bir karar çıktı.[7] Suriye, Türkiye-İsrail işbirliğinden en çok etkilenen ülke oldu. İsrail ile problemli olan ve uzun bir sınıra sahip olduğu Türkiye ile de iyi ilişkileri olmayan Suriye, Akdeniz'de Türkiye-ABD ve İsrail donanmalarının ortaklaşa düzenledikleri 'Güvenilir Deniz Kızı' adlı tatbikattan da en çok rahatsız olan ülkeydi.[8] Türkiye, İsrail ile olan işbirliği nedeniyle İslam Konferansı Örgütü'nün 1997 yılında Tahran'da yaptığı toplantısında da eleştirildi. Ürdün, Türkiye-İsrail yakınlaşmasına soğuk bakmayan hatta ABD-Türkiye ve İsrail'in Akdeniz'de 1998'de yaptıkları tatbikata gözlemci yollayan tek Arap ülkesi oldu. Türkiye ile İsrail arasındaki işbirliği Yunanistan'da da rahatsızlığa neden oldu. Yunanistan eski Dışişleri Bakanı Pangalos, Türkiye-İsrail ittifakını bölgesel güvenliği tehdit edici olarak yorumladı.[9]

Türkiye-İsrail ittifakının her iki ülkenin diğer Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri açısından da sonuçları vardır. İsrail için Türkiye ile ittifak Arap ülkelerine karşı, barış sürecinde elini güçlendirecek bir unsurdur. Türkiye için ise Suriye ile ilişkilerindeki problemler dikkate alındığında İsrail ile ittifak Suriye üzerinde caydırıcı bir etki yapacaktır. Ancak Türkiye-Suriye ilişkilerinde bir ilerleme olmadan İsrail-

5) Metehan Demir and John D. Morrocco, 'Israel, Turkey Eye Joint Missile Shield', *Aviation Week and Space Technology*, Vol.155, Issue.3, 16 July 2001.
6) Raphael Israeli, 'The Turkish-Israeli Odd Couple', *Orbis*, Vol.45, Issue.1, Winter 2001; Amikam Nachmani, 'The Remarkable Turkish-Israeli Tie', *Middle East Quarterly*, Vol.2, No.2, June 1998, ss.24-25.
7) *BBC Summary of World Broadcasts*, 10 April 1996
8) Alan Makovsky, 'Israeli-Turkish Cooperation: Full Stream Ahead', *Policy Watch*, No.292, 6 January 1998. Aynı türde iki tatbikat daha yapıldı.
9) *Christian Science Monitor*, 3 March 1998.

Suriye ilişkilerindeki ilerleme ve Golan tepeleri konusunda bir anlaşma sağlanması, Suriye'nin İsrail sınırındaki bazı birliklerini Türkiye sınırına aktarmasına neden olabilir. Suriye-İsrail ilişkilerindeki bir ilerlemenin, Türkiye-Suriye ilişkilerine yansıması olacaktır. Ancak bunun ikili ilişkilerin gelişmesi yönünde mi yoksa tersine İsrail sınırında rahatlayacak olan Suriye'nin daha da uzlaşmaz bir politika izlemesi yönün de mi olacağını kestirmek güçtür. İsrail'de Ehud Barak'ın Başbakanlığı sırasında Suriye ile Golan tepeleri sorununun çözümü için adımlar atıldı. Bu sırada İsrail ziyaretinde bulunan eski Cumhurbaşkanı Demirel, İsrail ile Suriye arasındaki yakınlaşmadan Türkiye'nin kaygı duymadığını belirtti.[10] Suriye-İsrail görüşmelerinde Türkiye'yi rahatsız eden husus Türkiye'den Suriye'ye su aktarımının gündeme getirildiği yolundaki soylentilerdir.[11] Suriye ile İsrail arasındaki barışın, Türkiye-İsrail ilişkilerinin geldiği noktaya bakıldığında, ikili ilişkileri etkilemeyeceği söylenebilir.

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki hızlı ilerlemenin Soğuk Savaş dönemi sonrası ABD'nin Ortadoğu politikasının bir sonucu olduğu yorumları da yapılmaya başlandı. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve onun müttefiki Arap ülkelerine karşı İsrail'in varlığının korunması gerekçesiyle bu ülkeye yardım eden ABD, Soğuk Savaşın sona ermesiyle İsrail'e aktarılan yardımı haklı gösterecek gerekçeler bulmakta zorlandı. Zaten komşularına göre çok güçlü bir devlet haline gelen İsrail'in yapacağı bölgesel ittifaklar ile güvenliğini garanti altına alması ve ABD'ye bağımlı olmaması yeni Amerikan stratejisiydi. Nitekim 1996 Türkiye-İsrail askeri anlaşması bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanmasına yardım edici olarak yorumlandı.[12]

Ancak burada incelenecegi gibi Türkiye ile İsrail arasında stratejik ortaklığa varan yakınlaşmanın sınırlamaları vardır. Filistin sorununda barış sürecinin aksaması ikili ilişkilerin ilerlemesine sınırlama getirebilir. Bazı bölgesel kriz durumlarında İsrail'in Türkiye'ye destek vermekte çekingen davranması da iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinde sınırlamaların olduğuna işaret etmektedir. Ekim 1998'de Türkiye ile Suriye arasındaki krizde İsrail taraf olmaktan kaçındı. Yine Rusya'nın Kıbrıs'a SS 300 füzelerini satmasıyla oluşan krizde de İsrail Türkiye'ye açık destek vermekten kaçındı.[13] Makovsky'nin de belirttiği gibi Türkiye'nin Ortadoğu dışında kalan Rusya ve Yunanistan ile olan problemlerine taraf olmak İsrail'in çıkarına değildir.[14] Yine Türkiye-İsrail stratejik ortaklığında taraflardan birisi aleyhine dengesiz bir ilişki biçiminin ortaya çıkması da ikili ilişkileri olumsuz etkileyecek sonuçlar doğurabilir.

10) Jolyon Naegele, 'Turkey: Demirel's Israeli Trip Spotlights Turkish-Syrian Relations', *RFE/RL*, 15 July 1999.
11) Alan Makovsky, 'Syrian-Israeli Negotiations And Turkey', *Peace Watch*, 17 December 1999.
12) Hillel Kuttler, 'U.S. Backs Israeli-Turkish Cooperation', *Jerusalem Post*, 11 May 1997.
13) Efraim Inbar, 'Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership', *Middle East Review of International Affairs*, Vol.5, No.2, June 2001.
14) Alan Makovsky, 'Syrian-Israeli Negotiations And Turkey', *Peace Watch*, 17 December 1999.

Filistin Sorunu ve Türkiye İsrail İlişkilerine Etkisi

Filistin sorunu ve bu sorunun çözümü yolundaki tıkanıklık Türkiye-İsrail ilişkilerinin ilerlemesi önündeki en önemli engeldi. Madrid Konferansı ve bunu izleyen Oslo Anlaşması ile başlayan barış süreci, Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumlu etkiledi. Türkiye Aralık 1991'de İsrail ile ilişkilerini Büyükelçilik düzeyine çıkardı. Bunda Ekim 1991'den itibaren başlayan barış sürecinin ve yeni uluslararası ortamın payı vardır.

Türkiye, Arap İsrail gerginliğinde genel olarak dengeli bir politika izlemeye özen gösterdi. Filistin sorununda da böyle bir politika izleyen Türkiye, bir yandan terörist eylemleri, diğer yandan da İsrail'in işgal ettiği topraklardaki uygulamalarını eleştirdi. 1948 Arap-İsrail çatışmasında tarafsız kalan Türkiye, 1949 yılında İsrail'i de facto olarak tanıdı. 1952'de karşılıklı olarak Büyükelçiler atandı. 1958 Irak Devrimi ve Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin etkisinde kalan Arap milliyetçiliğinin canlanmasıyla Türkiye-İsrail arasında da bir yakınlaşma oldu. Ancak 1967 Savaşı ve İsrail'in toprak işgalleri ikili ilişkilerde bozulmaya neden oldu. Türkiye 242.sayılı İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören BM karar tasarısı lehine oy kullandı. Buna karşın Türkiye 1969 İslam Konferansı Örgütü zirvesinde İsrail ile her türlü ilişkilerin kesilmesini öngören kararı reddetti. 1975 yılında siyonizmin ırkçılık olduğunu belirten BM karar tasarısını destekleyen Türkiye, Filistin Kurtuluş örgütünü (FKÖ) de Filistin halkının temsilcisi olarak tanıdı. Türkiye'nin Filistin sorununda hem dengeli bir politika izlediğini hem de aslında soruna pek fazla karışmak istemediğini söylemek mümkündür. Ancak Arap-İsrail gerginliğinde yumuşamanın başlaması ve Camp David süreci ile birlikte Türkiye hem İsrail ile ilişkilerini geliştirme çabasına girdi hem de FKÖ ile temasları sürdürdü ve Ekim 1979'da FKÖ Ankara'da ofis açtı. Aralık 1980'de İsrail'in Kudüs'ü daimi başkent olarak ilan etmesiyle birlikte Türkiye İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini ikinci katiplik düzeyine indirdi. Türkiye, İsrail'in hem Kudüs hem de Golan tepelerini İsrail toprağı kabul eden girişimini uluslararası hukuka aykırı ve geçersiz kabul eden Kudüs'le ilgili 476 ve 478 sayılı ve Golan tepeleriyle ilgili 497 sayılı BM kararı lehine oy kullandı.[15] Türkiye, Filistin sorunuyla ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 242 ve 338 sayılı ve Filistin halkının devlet kurma hakkı dahil tüm haklarını güvence altına alan kararlarını destekleyen bir çizgi izledi.[16] Kasım 1988'de Bağımsız Filistin Devletinin kuruluşu ilan edildi. Türkiye bu devleti tanıdı.

Körfez Savaşı, Sovyetler Birliği'nin dağılması Ortadoğu'daki stratejik parametreleri değiştirdi. İsrail'e tehdit olarak görülen Irak askeri gücünü büyük ölçüde kaybetti. Bu arada Körfez ülkeleri tarafından desteklenen FKÖ Irak'ı destekleyen

15) Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt II 1980-1990*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, ss.6-7.
16) Bakınız Bülent Aras, *Palestinian-Israeli Peace Process and Turkey*, NY: Nova Science Pub., 1998.

tutumuyla bu ülkeler nezrinde prestijini kaybetti. İsrail'in topraklarına yönelik füze saldırısına rağmen savaş dışında kalması ABD gözünde itibarını arttırdı. Bunlar İsrail açısından Körfez savaşının olumlu etkileridir. Fakat İsrail'in askeri gücüyle bölgedeki "pro-Amerikan" rejimleri "radikal" devletlere karşı koruduğu yönündeki görüşün doğru olmadığı görüldü.[17] Körfez Savaşı "radikal" Suriye'ye ekonomik yardım alacak kadar Körfez ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme fırsatı verdi. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'ten çekilme şartı olarak İsrail'in Filistin topraklarından çekilmesini öne sürmesi ve Filistinli nüfusun yoğun olarak yaşadığı Ürdün'ün savaş esnasındaki sıkıntılı durumu Filistin sorununu gündeme getirdi. A.B.D. yönetimi de Filistin sorunun çözümünün Ortadoğu'da istikrarın anahtarı olduğu görüşüyle tarafları görüşme masasına getirtmek için girişimlere başladı. 30 Ekim–3 Kasım 1991'de Madrid'de Ortadoğu Konferansı toplandı. Böylece Filistin sorunun çözümü için kapsamlı bir adım atılmış oldu. Bush yönetimi öncelikle İsrail'in yeni yerleşim yerleri açma ve Filistinlileri sınır dışı etme politikasından vazgeçmesini istiyordu. ABD 1992 Ocak ayında BM Güvenlik Konseyinde İsrail'in bazı Filistinlileri sınır dışı etmesini kınayan karar tasarısına olumlu oy verdi.[18] Dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker İsrail'in Batı Şeria ve Gazza'da yeni yerleşim yerleri açma politikasını barış süreci önünde en önemli engel olarak değerlendirdi.[19] İsrail'i daha uzlaşmacı olmaya zorlamak isteyen ABD yönetimi İsrail'e verilmesi kararlaştırılan krediyi geciktirdi. Clinton dönemi ile birlikte İsrail-ABD ilişkilerinde yumuşama olurken, barış sürecinde de ilerleme devam etti. 13 Eylül 1993'de imzalanan Oslo Anlaşması ile Filistin sorununun çözümünde yeni bir aşamaya gelindi. Oslo Anlaşması ve bunun oluşturduğu Ortadoğu'da barışa yönelik umut ortamı Türkiye-İsrail ilişkilerinin ilerlemesine de yardım etti. Bu nedenle Oslo Anlaşması ve bu anlaşma ile Filistin sorununda gelinen noktaya değinmek gerekir.

Oslo Anlaşması ile İsrail ve FKÖ karşılıklı olarak birbirlerini tanıdılar. İsrail'i tanıyan FKÖ şiddet kullanmayı reddederken, İsrail'de terör örgütü diye nitelediği FKÖ'yü Filistin halkının yasal temsilcisi kabul etti. Anlaşma ayrıca işgal altındaki topraklarda Gazza ve Şeria'dan başlamak üzere Filistin Özerk Yönetimi ile ilgili görüşmelere temel oluşturacak prensipleri belirtti.[20] Anlaşmanın imzalanmasını takiben oluşan olumlu ortama rağmen, uygulanmasında karşılaşılan zorluklar, İsrail'in FKÖ ile terör örgütlerini özdeşleştirmesi ve anlaşmayı yeniden gözden geçireceği vaadinde bulunan Likud ve onun lideri Netanyahu'nun İsrail'de iktidara gelmesi

17) İsrail'in 'pro-Amerikan' rejimleri koruduğu görüşü özellikle Ürdün'de FKÖ ile Kral Hüseyin arasındaki 'Kara Eylül' adlı gerginlikte İsrail'in Ürdün sınırına birliklerini yığarak FKÖ'yü destekleyen Suriye ve Irak'ın Ürdün'e müdahalesini önlediği öne sürülerek ortaya atılmaktadır. Bakınız, AFK Organski, *The $ 36 Billion Bargain: Strategy and Politics in the US Assistance to Israel*, Colombia University Press, 1990, ss.30-36.

18) *Newsweek*, 20 Ocak 1992, ss.38-39.

19) Jonathan Rynhold, 'Labour, Likud, the Special Relationship and the Peace Process, 1988-1996', *Israel Affairs*, Special Issue, Vol.3, No.3-4, Spring-Summer, 1997, p.245.

20) Avi Shlaim, The Oslo Accord, *Journal of Palestinian Studies*, Vol.23, No.3, Spring 1994, ss.24-25.

barış sürecindeki engelleri yeniden ön plana çıkardı. Netanyahu, Batı Şeria'dan İsrail askerlerinin üç aşamalı bir plan ile geri çekilmesi konusunda belirlenen tarihe itiraz etti. Ayrıca anlaşmanın ruhuna aykırı olarak İsrail Doğu Kudüs'te yeni yerleşim yerleri açmaya devam etti.[21] Buna rağmen barış süreci, Oslo Anlaşmasında ortaya konan prensipler etrafından sürdürüldü. Türkiye'de Oslo Anlaşmasını ve barış sürecinin devamını destekledi. Bu çerçevede İsrail ile ilişkiler geliştirilirken Filistin Yönetimi ile de temaslar sürdürüldü. Filistin'e 2 milyon dolar yardım yapan Türkiye 50 milyon dolarlık da kredi sözü verdi. Hem İsrail hem de Filistin tarafı Türkiye'nin barış sürecine daha aktif katılımını istemekteydi. Örneğin, Aralık 1996'da Filistin Temsilcisi Fuad Yaseen Türkiye'nin barış sürecine yeterince katılmamasından şikayet etti.[22]

Oslo ile hız kazanan barış sürecinin, Şaron'un izlediği politika ve artan şiddet olayları sonucu rafa kaldırılması Türkiye-İsrail ilişkilerine de olumsuz yansımaları olabilecek bir durum ortaya çıkardı. İntihar saldırılarının artmasıyla birlikte Arafat'a bağlı Filistin polis teşkilatı binalarına İsrail'in yaptığı saldırılar ve FKÖ Karargahı Doğu Evi (Orient House)'un kuşatılması ve buradan Filistin bayrağının indirilip İsrail bayrağının asılması gerginliği arttırıcı bir hareket olurken, bu uygulama İsrail'de de eleştirildi.[23]

Şaron'un Türkiye'ye ziyareti sırasında, Türkiye, İsrail'in misilleme politikasıyla yetinmeyip daha yapıcı adımlar atmasını ve Filistin'e uyguladığı ambargoyu kaldırmasını istedi. Şaron'un terör son bulmadan Filistinlilerle masaya oturmama görüşüne karşı Türkiye sıfır şiddetin olamayacağını ve terörle mücadele ederken müzakerelerinde sürmesi gerektiğini belirtti. Nitekim çatışmalardaki tırmanma karşısında Türk diplomasisinin ağırlığını Filistin'den yana koyduğu yorumları yapıldı.[24] İsrail basını da Arafat ile görüşmeme politikası nedeniyle Şaron'un Ecevit tarafından eleştirilmesine değinilerek, Şaron'un Türkiye ziyaretinde zor durumda kaldığını ifade etti.[25] Aslında ziyaret talebi uluslararası kamuoyundan gelen eleştiriler karşısında Türkiye ile olan ittifaka vurgu yapmak isteyen İsrail Başbakanından gelmişti. Başbakan Ecevit İsrail'de yayınlanan Ha'retz gazetesine verdiği demeçte İsrail'in aşırı güç kullanmaya devam etmesinin Türkiye'yi bölgede zor durumda bırakacağını ve iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyebileceğine dikkat çekti. Ecevit, Türki-

21) Gregory S. Mahler, 'The Forming Netanyahu Government: Coalition Formation In a Quasi-Parliament Setting', *Israel Affairs*, Special Issue, Vol.3, No.3-4, Spring-Summer, 1997, ss.18-19.

22) Turkish Daily News, 30 December 1996. Ayrıca Bakınız, Kemal Kirişçi, 'Post-Cold War Turkish Security and the Middle East', *Middle East Review of International Affairs*, Vol.1, No.2, July 1997.

23) Ben Lynfield, 'Israel Strikes At Palestinian Nationalism Itself', *Christian Science Monitor*, Vol.93, Issue.182, 13 August 2001.

24) Bakınız, Sami Kohen, 'Türkiye Devrede Kalıyor', *Milliyet*, 10 Ağustos 2001. Türkiye 20 Ekim 2000'de BM Genel Kurulunda yapılan ve İsrail güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanımı ve yerleştirilen İsraillilerin Filistinlilere yönelik yasadışı şiddete başvurmasını kınayan karar tasarısına olumlu oy vermişti.

25) 'Turkish PM Slams Israel's No-Talk Policy', *Jerusalem Post*, 9 August 2001.

ye'nin Filistin sorununun çözümünde arabuluculuk yapmak değil, görüşmeler için uygun koşulları sağlamak istediğini belirtti.[26]

İsrail Doğu Kudüs'te yeni yerleşim yerleri açması ve işgal altındaki topraklarda güvenlik güçlerinin uygulamaları ile ilgili olarak AB tarafından Netanyahu döneminden beri eleştirilmektedir. 1997 yılında Avrupa Parlamentosu İsrail'in Doğu Kudüs'te yeni Yahudi yerleşim yerleri açmasını kınadı. İsrail Soğuk Savaşın sona ermesini takip eden yıllarda Avrupa'ya yönelik açılımlar yapmaya çalıştı ve hatta İsrail'in İspanya Büyükelçisi tarafından İsrail'in içerisinde bulunduğu bir Akdeniz ittifakı önerisi ortaya atılmıştır. Ancak 1996 yılından itibaren Avrupa'dan gelen eleştiriler karşısında İsrail AB'nin Ortadoğu barış sürecinin dışında kalmasını istemektedir.[27] Haziran 2001'den itibaren daha da artan şiddet olayları ve İsrail'in belli hedeflere yok etme amaçlı saldırılar düzenlemesi karşısında AB'nin eleştirileri arttı. Belçika Hükümeti İsrail'in suikast düzenleme politikasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve AB üyelerinin bunu kabul etmediğini açıkladı.[28] Türkiye AB ile İsrail'den çok farklı bir ilişki biçimine sahiptir. Türkiye'nin ekonomik ilişkileri Avrupa'ya odaklanmıştır ve AB üyeliğine aday ülke konumundadır. Dolayısıyla dış politikasında da AB ile ilişkilerini dikkate alan bir çizgiye yönelmesi beklenebilir. AB-İsrail arasındaki gerginlik Türkiye-İsrail ilişkilerine de yansıması olabilecek bir boyuta gelebilir. Aslında Türkiye hem İsrail ile olan stratejik işbirliği hem de AB üyeliğine aday ülke konumuyla İsrail ile AB arasında köprü olabilir. Türkiye-AB ilişkilerinin seyrinin de Türkiye-İsrail ilişkilerine etkisi vardır. Türkiye-AB ilişkilerindeki ilerleme, tam üyelik veya buna çok yakın ayrı bir statünün Türkiye'ye verilmesi, Türkiye'nin dış politikasında Ortadoğu'nun önemini azaltacaktır. Yine AB'nin de istikrarsız bir Ortadoğu'nun problemleriyle Türkiye'nin iç içe olmasını istemeyeceği açıktır. Böyle bir senaryo Türkiye-İsrail stratejik ortaklığının önemini azaltır. Bunun tersine Türkiye-AB ilişkilerindeki bozulma ve Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin rafa kaldırılması, Türkiye'yi Ortadoğu ile veya Soğuk Savaş dönemi sonrası uluslararası ortamında giderek "Kuzey" ve "Güney" diye bölünen dünyada, "Güney" ülkeleri ve onların sorunlarıyla yüz yüze getirebilir. Bu durumda giderek istikrarsız Ortadoğu ("Güney")'ya kayacak Türkiye, çatışmaların eksik olmadığı bir coğrafyada rol oynarken, işbirliği yapabileceği ve kuruluşundan beri gerilim ve çatışmayla birlikte yaşayan İsrail ile olan stratejik ortaklığa çok büyük önem atfedecektir.

Türkiye, İsrail ile olan yakın ilişkilerini barış sürecinin devamı konusunda İsrail'i ikna etmek için kullanabilir. İsrail'in FKÖ'yü yıpratıcı politikası, terör örgütlerine daha rahat hareket imkanı sağlamakta ve FKÖ'nün Filistin Halkı gözünde otoritesini zayıflatmaktadır. Nitekim 19 kişinin öldürüldüğü Tel-Aviv yakınların-

26) *Hürriyet*, 'İsrail Bizi Zora Sokar', 30 Ağustos 2001.
27) De La Gorce and Paul Mare, 'Europe and the Arab Israel Conflict', *Journal of Palestine Studies*, Vol.26, No.3, Spring 1997, ss.15-17.
28) 'European Union Strongly Criticizes Israel For Targeted Assassinations', *Associated Press*, 2 August 2001.

da bir eğlence merkezine düzenlenen saldırıdan sonra Arafat tek taraflı ateşkes ilan etmiş, ancak bazı Filistin örgütleri ateşkesin kendilerini bağlamadığını açıklamıştır.[29] Şaron'un Türkiye ziyaretinde de görüldüğü gibi Filistin sorununda gerginliğin artması Türkiye–İsrail ilişkilerine de zarar vermektedir. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm uluslararası toplum İsrail'in Oslo Anlaşmasını ihlal etmesinden ve sivillere yönelik uygulanan şiddetten kaygı duymaktadır. Türkiye Şaron'un terör tamamen durana kadar Arafat ile görüşmeme politikasını değiştirmek için daha fazla çaba sarf etmelidir. Bu iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın daha sağlam temellere oturması için de gereklidir.

Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı ve Türkiye-İsrail İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye bağımsızlığını yeni kazanan Kafkaslar ve Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik izlediği politika ile diğer bölgesel güçlerle rekabet içerisine girdi. Türkiye, diğer bölgesel güçlerden farklı olarak bölge dışı ülkeler ile işbirliği içerisinde bir politika izledi. ABD ile Bakü-Ceyhan petrol boru hattının Azerbaycan petrolünün taşınmasında ana boru hattı olması konusunda ve Türk Cumhuriyetlerinin Rusya'nın etkisinden çıkması için işbirliğine giden Türkiye tarafından İsrail, Kafkaslar ve Orta Asya'da işbirliği yapabileceği bir ülke olarak görüldü. İsrail, İran ve Arap ülkelerinin yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler üzerinde etkili olup onları Filistin sorununun içine taraf olarak çekme çabasından kaygılıydı. FKÖ'nün de bu yönde doğrudan girişimlerde bulunması İsrail'in kaygısını artırdı. Arafat'ın Ocak 1992 yılında Kazakistan'a yaptığı ziyaret sonunda Kazakistan ve Filistin yönetimi en üst düzeyde temsil konusunda anlaştılar. Kazakistan'ın nükleer silahlarının İran ve Arap ülkelerine satılmasından da kaygı duyan İsrail bu ülke ile ilişkilere özel bir önem verdi. 1992 yılında Kazakistan Başbakanı Sergei Tereschenco'nun İsrail'e yaptığı gezi sırasında Kazakistan'ın nükleer silahlarının başka bir ülkeye satılmasının mümkün olmadığını açıklaması İsrail'in bu konudaki kaygılarını giderdi.[30] İsrail'in Kazakistan ile olan ekonomik ilişkilerinde de hızlı bir gelişme görüyoruz. İki ülke arasındaki ticaret 1999 yılına göre ikiye katlanarak 2001'de 17 milyon dolara erişti.[31] İsrail yeni bağımsızlığını kazanan ülkeleri tanıdı ve bu ülkeler arasında ilk büyükelçisini Özbekistan'a atadı. İsrail'in bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirme yolundaki politikasının temel nedenlerinden birisi İran ve Arap etkisini önlemek ise diğer bir neden de Soğuk Savaş döneminden sonra ABD ile olan ilişkilerindeki değişimdir. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD tarafından 'stratejik değer' olarak kabul edilen İsrail, Ortadoğu'ya yönelik Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla bu özelliğini yitirmeye başladı.[32]

29) Cengiz Çandar, 'Arafat, Şaron, Amerika, Türkiye ve Açmazlar...', *Yeni Şafak*, 5 Haziran 2001.
30) *Jerusalem Post*, 8 Eylül 1992.
31) Antoine Blua, 'Israel Emerges As a Player In Central Asia', *Turkestan Newsletter*, 15 August 2001.
32) Bakınız, Kamer Kasım, 'Soğuk Savaş Dönemi Sonrası ABD-İsrail İlişkileri', *Avrasya Dosyası*, Yaz 2000, ss.121-138.

Kafkaslar ve Orta Asya'ya yönelik politikasıyla bu bölgede ABD için faydalı bir müttefik olduğunu gösterme çabası içerisine giren İsrail, ABD'deki Yahudi lobisi ile birlikte İran'ın yeni cumhuriyetler üzerinde etkili olmasının ABD'nin bölgedeki çıkarlarına büyük zarar vereceğini gösteren bir propaganda çalışması içerisine girdi.[33] Türkiye'de İran'ın özellikle Kafkaslardaki politikasından rahatsızdı. Türkiye yanlısı politikaları ile ön plana çıkan Elçibey döneminde Azerbaycan ile İran arasında yaşanan gerginlik, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ çatışmasının tüm şiddeti ile sürdüğü bir dönemde Türkiye'yi kaygılandırdı.[34] Türkiye'nin Kafkaslardaki stratejik müttefiki olan Azerbaycan ile İsrail arasında da yakın ilişki kuruldu. Hatta İsrail'in Türkiye ile birlikte Karabağ çatışmasında Azerbaycan'a askeri malzeme sattığı iddia edildi.[35] Elçibey, İsrail'i Azerbaycan dış politikası için önemli dört veya beş ülkeden biri olarak görüyordu. Elçibey, İsrail'i ABD üzerinde Dağlık Karabağ çatışmasında Azerbaycan'ın pozisyonunu anlatmak konusunda etkili olabilecek bir ülke olarak gördü.[36] ABD Kongresi 1992 yılında Özgürlükleri Destekleme Sözleşmesi (Freedom Support Act) 907. bölüm adı altında bir karar ile Dağlık Karabağ çatışmasından dolayı, ABD'nin Azerbaycan'a insani yardım göndermesini yasakladı.[37] Özellikle Clinton döneminde Yahudi lobisi Bölüm 907'nin kaldırılması için girişimlerde bulundu.

1997 yılında Natenyahu'nun ziyareti sırasında Türkiye-İsrail ve Azerbaycan arasında İran'a karşı bir işbirliği tartışıldı. Türkiye ve İsrail'in bölgeye yönelik aktif denebilecek politikasına rağmen iki ülke arasındaki işbirliği ortak bazı projelerin yürütülmesinin ötesine gitmedi.[38] Bunun temel nedeni İsrail'in bölgesel çatışmalarda taraf olmaktan kaçınmasıdır. Şaron'un Türkiye ziyareti sırasında İsrail'in Kafkaslarda Türkiye ile işbirliğine gitme ve Azerbaycan'a destek konusunda daha açık bir politika izlemeye başlayabileceği izlenimi veren açıklamalar oldu. Aslında Filistin sorunu ile ilgili Türkiye ve İsrail arasındaki görüş ayrılıkları dikkate alın-

33) Leon Hadar, 'The Last Days of Likud: The American-Israeli Big Chill', *Journal of Palestine Studies*, Vol.21, No.4, summer, ss.87-89.

34) Bakınız, Kamer Kasım, 'Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers', Bülent Gökay (ed), *The Politics of Caspian Oil*, London: Palgrave, 2001, pp.185-198. Kamer Kasım, 'The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process', *Armenian Studies*, Issue.2, 2001.

35) Jane Hunter, 'Israel and Turkey: Arms for Azerhaijan?', *Middle East International*, 23 Ekim 1992,*s.12.

36) Aryeh Wasserman, 'A Year of Rule by the Popular Front of Azerbaijan', Yaacov Ro'I (ed.), *Muslim Eurasia Conflicting Legacies*, the Cummings Centre for Russian and East European Studies, Tel Aviv University, s.144.

37) Ariel Cohen, 'US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity', *Backgrounder*, No.1132, 24 July 1997, s.3. Bölgeye yönelik A.B.D. politikası için bakınız, Kamer Kasım, 'The US Policy Towards Caspian Oil and Its Implications on Turkish-American Relations', Mustala Aydın and Cagri Erhan (ed.), *Turkish-American Relations, 200 Years of Convergence and Divergence*, London: Frank Cass,(Forthcoming).

38) Bakınız, Bülent Aras, 'Post-Cold War Realities: Israel's Strategy In Azerbaijan and Central Asia', *Middle East Policy*, Vol.5, No.4, January 1998, ss.68-81.

dığında, Kafkaslardaki bir işbirliğinin her iki ülke için çok daha sorunsuz olacağı söylenebilir. Yukarıda belirtildiği gibi Filistin sorunu gibi doğrudan ulusal çıkarlarını etkilemeyen bir konuda Türkiye'nin İsrail'in karşısında veya yanında yer alarak taraf olması Ortadoğu'nun gergin ve çatışma olasılığı yüksek olan ortamına doğrudan karışmak anlamına gelecektir ki bu Türkiye'nin çıkarına olmayan sonuçlar doğurabilir. İsrail'in Türkiye ile işbirliği ile gerek Ortadoğu'daki izole edilmiş konumundan kurtulmak gerekse askeri kontratlar vasıtasıyla elde ettiği ekonomik kazançlar açısından daha avantajlı konumda bulunduğu düşünülürse Kafkaslardaki bir işbirliği bu durumu Türkiye lehine değiştirebilir. İsrail açısından ise Türkiye ile Kafkaslarda işbirliği, İran'ın Kafkaslarda çevrelenmesi ve Türkiye-İsrail Azerbaycan ve hatta Gürcistan işbirliği ile bölgede İran'ın etkisinin iyice azaltılması anlamına gelmektedir. Kuzeyinde müttefikleri olan güçlü bir Azerbaycan, İran silahlı kuvvetlerinin dikkatini daha fazla Kafkaslara yöneltmesine neden olabilir. Burada ise orta ve uzun vadede iki temel sorun karşımıza çıkmaktadır. Birincisi İsrail'in Kafkaslarda güvenlik merkezli bir oluşumun içerisinde olmak konusunda istekli olup olmadığı belli değildir. Türkiye'nin Kafkaslarda birincil öncelikli çıkarları mevcutken, İsrail Ortadoğu'ya odaklanmıştır. İkincisi Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak Kafkaslarda Rusya ve İran ile rekabet ederken, bu ülkelerden herhangi birinin Kafkaslar dışındaki bir ülkeyle olan problemine taraf olarak katılması hareket sahasını sınırlandıracaktır. Zira Kafkaslarda bölgesel güçlerden herhangi ikisi arasında değişken ittifak ilişkileri kurulabilir. Örneğin, İran ile Rusya'nın bazı durumlarda işbirliği içerisinde oldukları söylenebilir. Ancak Kafkasların istikrarsız yapısı dikkate alındığında bu işbirliklerinin sürekli olmayabileceği düşünülmelidir. Böyle bir ortamda Türkiye'nin Kafkaslardaki diğer iki bölgesel güç ile işbirliği olanaklarını tamamen kapatıcı bir ittifak içerisine girmesi bölgedeki uzun vadeli çıkarlarını zedeleyebilir.

Sonuç

Türkiye-İsrail arasında gelişen ilişkiler Soğuk Savaş dönemi sonunda yeniden şekillenen uluslararası ortamın ürünüdür. İki bölgesel güç olan Türkiye ve İsrail stratejik işbirliğine giderek hem kendilerine yönelik bölgesel tehditleri azaltacaklarını hem de uluslararası alanda dikkate değer bir güç oluşturarak çıkarlarını daha iyi savunacaklarını hesapladılar. Türkiye ve İsrail arasındaki askeri işbirliğinin her ne kadar üçüncü bir ülkeyi hedef almadığı vurgulansa da, bu işbirliği İran, Suriye ve Irak gibi Türkiye ve İsrail ile problemli ilişkilere sahip olan ülkeleri stratejilerini yeniden gözden geçirmeye zorladı. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmasıyla hem Türkiye hem de İsrail için ilişki kurulacak yeni devletler ve işbirliği olanakları ortaya çıktı. İsrail bu yeni devletlerin Filistin sorununda FKÖ'nün destekçisi olarak taraf olmasından ve İran'ın bunlar üzerinde etkili olmasından kaygılıydı. Türkiye'de bölgede diğer bölgesel güçler olan Rusya ve İran ile rekabet halindeydi. Bu durum Türkiye ve İsrail için işbirliği yapılabilecek yeni bir alan oluşturdu.

Bu makalede incelendiği gibi Türkiye ile İsrail arasındaki işbirliğinin sınırları ve bu işbirliğini zedeleyebilecek unsurlar mevcuttur. Bunların başında Filistin sorununda barış sürecinin sekteye uğraması ve artan şiddet olayları karşısında ortaya çıkan tablo gelmektedir. Şaron yönetiminin terör olayları tamamen durana kadar FKÖ ile görüşmeyi reddetmesi ve işgal altındaki topraklardaki uygulamalar Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasının önündeki engelleri kaldıran Madrid Konferansı ile başlayıp Oslo Anlaşmasıyla devam eden barış sürecine zarar vermektedir. Şaron'un ziyareti sırasında Türkiye bu konudaki hassasiyetini dile getirdi. İsrail'e yönelik AB tarafından yapılan eleştirilerinde AB ile üyelik sürecinde özel bir ilişkiye sahip olan Türkiye üzerinde etkili olması mümkündür. Oslo Anlaşmasını çiğnenmesi ve barış sürecinden geriye dönüş Ortadoğu'da bölge ülkelerinin karıştığı bir çatışmaya neden olabilir. İsrail ile yaptığı askeri işbirliği ile Türkiye'nin Ortadoğu'daki bir çatışmaya doğrudan veya dolaylı olarak taraf olması çıkarına değildir. Türkiye hem İsrail ile ilişkilerini kullanarak hem de ABD ile olan müttefik ilişkilerinden faydalanarak barış sürecinin yeniden işletilmesi için diplomatik çabalarını hızlandırmalıdır. Türkiye'nin bu yöndeki çabalarının başarısı Türkiye-İsrail işbirliğinin bölgede istikrarsızlığa neden olduğu yönündeki eleştirilere de iyi bir yanıt olacaktır.

BEŞİNCİ KISIM

GÜVENLİK VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

21. YÜZYILIN BAŞLANGICINDA NATO, AVRUPA VE TÜRKİYE

*E. Tümgeneral Armağan Kuloğlu**

Dünyamız ve özellikle önemli bir parçasını oluşturduğumuz Avrasya kıtası 1990'larda hızlı ve evvelce tahmin dahi edilemeyecek değişiklikler geçirmiştir. Türkiye'nin üyesi olduğu Kuzey Atlantik Paktı (NATO) bu değişim sürecine uyum sağlamakta da ön planda yer almıştır.

Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku'nun savunma örgütü olan Varşova Paktı, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortadan kalkmıştır. Batı Bloku'nun savunma örgütü olan NATO ise, Varşova Paktı'nın aksine varlığını devam ettirmiş ve dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden organize olma faaliyetlerine girişmiştir. Varşova Paktı, iki kutuplu dünya düzeninde Doğu Bloku'nun savunma ihtiyacını karşılamaktan öteye gidemeyen ve bir anlamda NATO'ya karşı kurulan savunma işlevli bir örgüt niteliğinde iken NATO, Varşova Paktı'na karşı Batının savunma ihtiyacını karşılamakla sınırlı kalmamıştır. "NATO'nun bir savunma örgütü olma özelliği kadar önemli diğer bir özelliği de, üye ülkeler arasındaki askeri, siyasi ve sistem içi ilişkileri koruma, geliştirme ve düzenleme işlevlerini yerine getirmeye çalışmasıdır."[1]

NATO, öncelikle 1991 yılında, Avrupa'daki eski bölünmüşlüğü gidermek, işbirliğine dayalı yeni ortaklık ilişkileri tesis etmek için temelde istikrar ve güvenlik üzerine oturttuğu yeni stratejik konseptini kabul etmiş ve eski bölünmüş Avrupa'dan çok farklı bir değerlendirme yapmıştır.

NATO, aynı yıl, eski hasım, yeni dost ve ortaklarına işbirliği elini uzatarak Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ni (KAİK) kurmuştur. Bu girişimi daha operasyonel

* E. Tümg. Armağan Kuloğlu, ASAM Jeopolitik ve Strateji Araştırmaları Başkanı

1) Mustafa Türkeş, 'Doksanlı Yıllarda NATO'nun öncelikleri ve Türkiye', Gencer Özcan ve Şule Kut (Der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'deki Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayıncılık, 2000, s.194.

boyutlara taşımak, ortaklarının NATO ile uyumlarını güçlendirmek amacıyla 1994 yılında Barış İçin Ortaklık (BİO) programı kabul edilmiştir. Nihayet güçlendirilmiş BİO ve KAİK'i mecz eden, KAİK'in eşitlik, BİO'nun farklılaşma özelliklerini bünyesinde barındıran, ayrıca NATO ile ortak olmak isteyen ülkeleri politik, askeri ve teknik yardımlarla desteklemek, Merkezi Doğu Avrupa ve Avrasya'daki reform sürecine yardımcı olmak maksadıyla kurulan Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve daha sonra Madrid Zirvesi'nde davette bulunulması ve ayrıca NATO ile Rusya Federasyonu arasında karşılıklı ilişkilere, işbirliğine ve güvene dair kurucu senet ile NATO-Ukrayna ortaklık şartı, yukarıda ifade edilen gelişmelerin doğal bir sonucunu teşkil etmiştir.

Ayrıca Soğuk Savaş sonrasındaki gelişmeler, riskler ve belirsizlikler, bir istikrar ve denge unsuruna ihtiyaç olduğunu göstermiş ve bunun da NATO ile sağlanabileceğini, yaşanan olaylar belirginleştirmiştir. Özellikle Balkanlarda, Yugoslavya'nın dağılması sürecindeki soykırıma varan çatışmalar, Avrupa haritasının yeniden belirlenmesinde yaşanan gerginlikler, Sovyet etkisinde olan ülkelerin baskıdan kurtulmaları ile ortaya çıkan belirsizlikler bu ihtiyacı teyit etmiştir.[2]

Yaşamakta olduğumuz dönemin şartları Soğuk Savaş günlerinden çok farklıdır. Bugünün en önemli meselesi barış ve istikrarı sürekli kılmaktır. Soğuk Savaş sonrasında özellikle NATO ve BAB güvenlik örgütleri, bu amacın gerçekleşmesinde her zamankinden daha büyük önem kazanmıştır. NATO'nun varlığını aynen devam ettirmesine karşın, AB'nin derinleşme sürecinde BAB'ın AB'ye entegrasyonu düşünülmüş ve 2000 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Nice Zirvesi'nde, tüm BAB fonksiyon ve güçlerinin AB faaliyetlerine dahil edilmesi hususunda karar alınmıştır.

Çeşitli bölgelerde ortaya çıkan bölgesel problemler, NATO'yu Soğuk Savaş sonrasında meşruiyet zemini hazırlayacak imkanlar yaratmıştır. Bunun en tipik örneği NATO'nun Bosna'da oynadığı rol olmuştur. Yine aynı şekilde Körfez Savaşı ve sonrasındaki Körfez krizleri, NATO kaynaklarının kullanılması ve operasyon eğitimi deneyimlerinden yararlanılması bakımından NATO'ya yeni zemin oluşturmuştur. Bu nedenle, NATO Soğuk Savaş sonrası dönemde de önemini değişik bir boyutta arttırarak devam ettirmiştir.[3]

NATO'nun askeri yapısının esnek bir niteliğe kavuşturulması çalışmaları, Avrupalı müttefiklerin savunma alanında daha görünür bir rol üslenme çabaları, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'nin ittifakın içinde geliştirilmesi konuları, yaşanmakta olan dönüşüm sürecinin ağırlıklı boyutları olarak ön plana çıkmıştır.

Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'nin NATO içerisinde geliştirilmesi esas alınmakla birlikte, Avrupalı müttefikler savunma alanında daha görünür bir rol üslenme çabası içindedirler. Bu çabanın nedeni Avrupa güvenliğinin salt NATO ve Batı Avrupa Birliği vasıtasıyla sağlanamayacağı, bu konuda karşılıklı olarak birbi-

2) *Ibid.*, s.195.
3) *Ibid.*, s.197.

rini tamamlayan, takviye eden kurumlardan oluşan bir Avrupa Güvenlik Mimarisi'nin teşkil edilmesi düşüncesinden kaynaklanmaktadır. NATO, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi ve Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik Mimarisi'nin köşe taşları durumundadır. Ancak bu oluşum, kendi momentumunu harekete geçirinceye kadar yapılacak çok şey vardır. Bunu sağlarken bir grup ülkeye diğerine göre ayrıcalıklı davranarak bölgesel dengesizlikler yaratılmaması önem arz etmektedir. Bu durumda NATO ve Avrupa Birliği'nin genişleme sürecine davet edilen ülkeler incelendiğinde bu kuşkularımızın nedenleri ortaya çıkacaktır. Özellikle NATO'nun genişleme süreci, Avrupa'da adı demirlerde olmayan, ancak Batı tarafından çizilen yeni bir bölünmeye gidecek önemli ipuçları vermektedir.

Böyle bir bölünmenin gelecekte Avrupa'nın oluşturmaya çalıştığı güvenli bölge için önemli sıkıntılar ve yeni gerginlikler yaratacağı değerlendirilmektedir. AB'nin 12-13 Aralık 1997'de yapılan Lüksemburg Zirvesi'nin sonuçları da bu değerlendirmenin doğruluğunu kanıtlamıştır. 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi sonucunda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesi durumu ise, son iki yılda meydana gelen jeopolitik ve jeostratejik gelişmelerin bir sonucudur.

Halihazırda, Avrupa'da Soğuk Savaş döneminin ve klasik tehdit ortamının kaybolduğu bir gerçektir. Ancak bilinmelidir ki, yeni dönem klasik tehdit algılamasının çok ötesinde ve alışık olmadığımız yepyeni risk olasılıklarını gündemimize getirmiştir. Bunlar, hepimizin bildiği çevre ülkelerde yaşanan istikrarsızlıklar, kitle imha silahlarının ve uzun menzilli füzelerin yayılması ve bunlara sahip olan ülkelerin konum ve durumlarının belirsizliği, uyuşturucu ve her türlü silah kaçakçılığı, güvenlik ve istikrarı tehdit eden terörizm, kitlesel göç hareketleri, etnik milliyetçilik, doğal kaynakların dengesiz dağılımı, ekonomik sorunlar ile radikal dinci akımların güvenliğe etkisidir. Nitekim yeni geliştirilen NATO tehdit stratejisi de bütünüyle bunları içermektedir.

Avrupa, bu yeni risk kavramları ile kapsamlı bir mücadele yapacak ise burada yalnız kendi Merkezi Avrupa boyutu yaklaşımının çok ötesinde geniş bir alanı içine alan bir stratejik vizyonu oluşturmak mecburiyetindedir. Avrupa "Ben önce Merkezi Avrupa'daki oluşum ve entegrasyonu sağlayarak kendimi emniyete alayım" diye düşünüp, geniş çevreye ilgi göstermediği taktirde, kendi çizdiği Avrupa iç sınırının hemen yanında çok sancılı ve istikrarsız bir kuşak oluşmasına göz yummuş olacaktır. Bu durum, NATO'nun temelinde geliştirilmiş BİO faaliyetleri dahil, Avrupa Güvenlik Mimarisi için istenmeyen bir durumdur.

Günümüzün güvenlik koşullarında NATO'nun sadece üyelerinin topraklarını koruyan bir örgüt olmasının ötesine geçip, Avrupa-Atlantik bölgesinin genel istikrarına katkıda bulunması da önem taşımaktadır. Nitekim, NATO bu amaçla geçtiğimiz yıllarda, asli özelliğini ve temel görevlerini kaybetmeksizin, geniş çaplı bir adaptasyona tabi olmuş,ortaklık ve işbirliği ilişkilerini geliştirmiş, genel anlamda barışı koruma faaliyetlerinde görev üstlenmeye başlamıştır. Aynı şekilde Avrupa is-

tikrarına katkıda bulunmak amacıyla, ittifakın genişlemesi yolunda kararlar alınmış ve ilk aşamada üç ülke; Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya 1999 yılında ittifaka katılmıştır.[4]

1999'da yapılan Washington zirvesinde NATO'nun yeni stratejik konsepti onaylanmış ve Romanya, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Slovenya, Slovakya, Estonya, Letonya ve Litvanya'dan oluşan dokuz ülkenin NATO'ya üye olmaya yönelik gayretleri takdirle karşılanmış, ancak hiçbir ülkeye üyelik takvimi ve önceliği verilmemiştir. Bunun yerine, NATO'ya üye olmaya istekli ülkelere, konuya ilişkin hazırlıklarını yönlendirmek için Üyelik Eylem Planı önerilmiştir. Bu plan, üyelik konusunda belli standartlara ulaşmak için yapılması gereken faaliyetleri içermektedir.

NATO'ya aday olmak isteyen bu ülkeler 2001 yılı Nisan ayı içerisinde Brüksel'e gelmişler ve NATO'ya girmek için yaptıkları siyasi, ekonomik, askeri ve adli reformlar hakkında bilgi vermişlerdir. 2001 yılı Mayıs ayı sonunda yapılacak NATO Konseyi'nde de genişleme ve adayların durumu ele alınacaktır. 2002 yılında gerçekleşecek Prag Zirvesi'nde yeni üyelerin daveti beklenmekte, genişlemenin ise 2004 yılından itibaren gerçekleşebileceği değerlendirilmektedir.

Bilindiği gibi Türkiye, NATO'nun genişlemesi alanında, aday ülkelerden hiçbirine karşı olmadığını açıklamış, bölgesel kriz ve istikrarsızlıkların yoğun olarak yaşandığı Güneydoğu Avrupa, diğer bir deyişle Balkan bölgesindeki ortakların, genişlemenin ilk dalgası içinde yer almalarını, sadece Balkan bölgesi için değil, Avrupa'nın istikrarı için de zaruri olduğunu savunmuştur. Ancak ilk dalga tam arzu ettiğimiz şekilde gelişmemiş ve yalnız üç ülke ile sınırlı kalmıştır. Temennimiz Balkan bölgesindeki ortakların biran önce bu oluşum içinde yer almalarıdır.

Bu genişleme sürecinde Rusya Federasyonu, Baltık ülkelerinin NATO'ya üyeliğine muhalefet etmekte ve NATO ittifakının, sınırlarına dayanmasına karşı çıkmaktadır. Adaylık için en şanslı ülkeler olarak Slovenya ve Bulgaristan görünmektedir.

Türkiye ittifakın adaptasyon sürecini ve genişlemesini desteklemektedir. Türkiye adaptasyon sürecinin ittifakın etkinliğini ve asli görevlerini zaafa uğratmaması, aksine Avrupa-Atlantik alanının istikrar, barış ve güvenliğine katkıda bulunması ve NATO'nun bir savunma ittifakı ve bir siyasi istişare forumu olma özelliğini koruması gerektiği yolundaki görüşleri de paylaşmaktadır.

Bugün, NATO liderliğinde geliştirilen Avrupa Güvenlik Mimarisi'nde Avrupa'nın bir bütün olduğu tezinden hareket edilmesi, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya ilave olarak Ukrayna ve Rusya ile ilişkilerin de istenen seviyede geliştirilmesi gerekmektedir. Bu durumun gerçekleşmemesi ve Avrupa'nın oluşturmaya çalıştığı yeni güvenlik mimarisi ile ABD'nin stratejik öncelikleri ve bunların birbirleri ile entegrasyonu arasında giderek artan farklılıkların ortaya çıkması halinde, Atlantik-Asya-Transatlantik bağının sağlanamayacağı da bir gerçektir.

4) Milli Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap Savunma*, 1998, s.10.

Türkiye, NATO'ya girişinden bu yana güvenilir bir müttefik olarak SSCB ile doğrudan sınırı olan bir konumda, çok zor ekonomik koşullara rağmen, çok büyük ve etkin bir silahlı kuvvetler bulundurarak, NATO'nun Varşova Paktı'nı caydırma ve durdurma görevine çok önemli katkılarda bulunmuştur. Bugün dini ve etnik ayrılıkların sıcak çatışmalara yol açabildiği, başta Avrupa olmak üzere dünya barış ve istikrarına temel teşkil edebilecek Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgeninde yer alan Türkiye'nin, NATO içerisinde önemi daha da artmıştır. Türkiye'nin savunma gücünü koruyarak yeni stratejisi ile dikkatleri istikrar ve güvenlik üzerine çeviren ortaklık ülkeleri ile müşterek çalışabilirliğin geliştirilmeye çalışıldığı bugünkü NATO ortamında da, Soğuk Savaş sonrası kanat ülke durumundan cephe ülke konumuna geçmesi sonucu daha da belirginleşen önemi ve bölgede büyük bir güç merkezi ve denge unsuru olmasından kaynaklanan görevleri artarak devam etmektedir.

Bugün dünya coğrafyasına baktığımız zaman Türkiye kadar jeopolitik, jeostratejik ve ekostratejik önemi haiz bir ülkeye rastlamak zordur. Son gelişmeler Türkiye'nin jeostratejik derinliğini de tüm Avrupa'yı etkileyecek şekilde arttırmıştır. Türkiye bölgede bir istikrar unsurudur. Gelecek on yılın jeostratejik olgusu, Avrasya petrol ve doğal gazının Avrupa'ya taşınmasıdır. Hazar Denizi ve Doğu Akdeniz hattının doğusundaki petrol rezervleri tüm dünya petrollerinin % 72'sini teşkil etmektedir. Bu bakımdan da Türkiye'nin bölgedeki rolü ve önemi hiçbir zaman gözardı edilemeyecek durumdadır.

Türkiye dünyadaki yüzseksendört devlet arasında nüfus bakımından onaltıncı, büyüklük bakımından otuzikinci, gayrisafi milli hasıla bakımından yirminci, alım gücü potansiyeline göre ekonomik büyüklük açısından da yirmi ikinci sırada yer almaktadır. Yaşanan son ekonomik krizlerin atlatılıp, yakın bir gelecekte tekrar ekonomik bakımdan istikrara kavuşması ve ekonomik büyüme trendini yakalaması beklenmektedir. Halen uygulanmakta olan ekonomik program şimdilik bu beklentileri doğrulamaktadır. Türkiye, ellibeş Müslüman devlet arasında demokratik ve laik yapıyı içinde barındıran bir hukuk devletidir ve serbest ekonomiyi benimsemiştir. Bu vasıfları ile bölgedeki ülkelere örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, Batı'yı doğudan tehdit eden uyuşturucu trafiğinin, radikal dinci akımların ve bunun beraberinde getireceği dengesizliklerin önlenmesi maksadıyla yürütülecek mücadelelerde Türkiye'nin kilit rolü hiçbir zaman gözden uzak tutulamaz.

Bugün NATO'nun, daha güçlü, operasyona daha yatkın ve karar almada daha fazla katılım ihtiyaçları için getirdiği çözüm, Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyidir. Bu konsey, NATO'nun ortaklarla işbirliğinin daha nitelikli bir düzeye taşınmasında araç olacaktır ve üyelerine bakıldığında bu hedefe ulaşmada Türkiye'nin konumu açıkça görülmektedir. Türkiye, Batı'ya adapte ve entegre olma çabasındaki ülkelere NATO tecrübelerini her fırsatta aktarmakta ve bölgesel barış ve huzurun temin edilerek istikrarın sağlanması yönündeki girişimlerine devam etmektedir. Türkiye, bölge güvenliği ile ilgili birçok girişimi desteklemekte ve hatta öncülük

yapmaktadır. Balkanlar'daki barış gücü çalışmaları, BİO eğitim merkezinin Türkiye'de oluşturulması çalışmaları ve Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi gayretleri bunlara örnek teşkil etmektedir.

Ayrıca Türkiye'nin savunma sanayi alanında bölge ve çevre ülkeleriyle ilişkileri giderek artmaktadır. Eğitimin yanında silah, teçhizat ve malzemede çevre ülkeler ile müşterek çalışabilirlik için gerekli standardizasyon sağlanmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan Akdeniz ve Ortadoğu'da barış için istikrarın arttırılmasına yönelik Ortadoğu barış süreci başta olmak üzere Akdeniz Diyaloğu gibi faaliyetlere büyük önem vermekte ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmektedir.

Türkiye konumu itibariyle dünyada istikrar ve güvenliğin sağlanmasında, NATO liderliğinde geliştirilen BİO faaliyetlerinde ve Avrupa güvenliğinin tesisinde demokratik, laik ve pazar ekonomisini benimsemiş yapısı ve caydırıcı güce sahip silahlı kuvvetleri ile Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi NATO'da kilit ülke olma durumunu muhafaza etmektedir.

Türkiye; NATO, AB ve AGİT arasında, NATO liderliğinde sağlanmaya çalışılan Avrupa Güvenlik Mimarisi'nde, Avrupalı müttefiklerle 1963 Ankara Anlaşması ile gelecekte AB'ye girme konusunda bir anlaşma yapmıştır. Bundan yirmidört yıl sonra 1987'de AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve 1996'dan itibaren de Gümrük Birliği'ne girmiştir. Aralık 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nden Türkiye'yi Avrupa Mimarisi içine alan net bir karar çıkmamış, ancak buraya kadar sıralanan sebepler ve yeni oluşumlara dayanarak 1963 Ankara Anlaşması'nı takiben tam otuzaltı yıl sonra 10 Aralık 1999'da Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak davet edilmiştir.

Bir jeopolitik düşünceye göre, Avrasya'yı siyasi, askeri ve ekonomik olarak kontrol eden, dünyanın geri kalan kısmına da hakim olabilir. Avrasya dünyanın en dinamik üç ekonomik merkezi olan ABD, Avrupa ve Güneydoğu Asya'dan ikisini, henüz hacmi tam olarak belli olmayan büyük enerji kaynaklarını ve yeni açılmaya başlayan potansiyel pazarları kapsamaktadır. Türkiye'nin, Avrasya'daki enerji kaynaklarının büyük bir bölümünü bünyesinde bulunduran Kafkaslar ve Orta Asya üzerindeki etkisini ve bu enerji kaynaklarından özellikle petrolün Batı ülkeleri tarafından kullanılabilmesi için güvenilir geçiş yolu üzerinde bulunmasını ve bölgeyi kontrol altında tutabilmesini gözönünde bulunduran Avrupa, son iki yılda Türkiye'ye karşı düşüncelerinde bir değişim sürecine girmiş ve Türkiye'siz yapamayacağını anlamıştır. Ancak Avrupa, Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne davet ederken bazı şartlar ileri sürmekten de geri kalmamıştır. Hatta, AB dışında tutmakla uygulayamadığı yaptırımlarını, aday ülke konumuna getirmekle yaptırabileceğini düşünmek de mümkündür. Diğer bir deyişle, ne Türkiyesiz, ne de Türkiye ile yapabilmektedir. Ancak ibre artık Türkiye ile olma yönünde değişmiştir. Tabii bu değişimde ABD'nin kendi menfaatleri gereği Türkiye'ye verdiği desteği de unutmamak gerekir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme süreci, Hazar petrolünün Türkiye üzerin-

den Batı pazarlarına açılışı, Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya üzerindeki tarihten kaynaklanan etkisi nedeniyle yeni pazar imkanlarının potansiyel olarak varlığı, önümüzdeki on yıl içinde ekonomik açıdan da çok büyük bir hareketlilik yaşanacağını göstermektedir.

Bu konudaki en önemli gelişme, Haziran 2000 tarihinde AB zirvesinde, Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası bağlamında kabul edilen başkanlık raporudur. Bilahare yapılan Nice Zirvesi'nde de bu rapordaki hususlar kabul görmüştür. Ancak bu rapor, Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır.

AB zirvelerinde kabul edilen politikalardan önemli olanlarından biri AB'nin karar verme yetkisidir. AB, NATO'nun bir bütün olarak angaje olmadığı durumlarda, askeri faaliyetlerde bulunmak üzere otonom karar verme yetkisine sahip olmaktadır. Bu durum NATO üyesi olup AB üyesi olmayan Avrupalı ülkelerini AB karar mekanizmasından dışlamaktadır. Türkiye de NATO'ya üye, ancak AB'ye tam üye olmayan bir ülke durumundadır. Otonomi, prensibi çerçevesinde bu ülkelere sadece danışma ağırlıklı bir katılım öngörülmektedir. Türkiye bu durumda AB'nin NATO imkan ve kabiliyetlerine otomatik erişimine izin vermeyeceğini defalarca belirtmiştir.

Diğer önemli bir konu da Acil Müdahale Gücü'nün oluşturulmasıdır. Türkiye bu güce karar mekanizmasında yer alması şartı ile kuvvet tahsis edilebileceğini belirtmiştir.

Türkiye'nin AGSK ile ilgili görüşleri NATO nezdinde bildirilmiş ve gelişmeler takip edilmektedir. Türkiye'nin AB'ye tam üye oluncaya kadar BAB içinde elde ettiği haklarını en azından muhafaza etmesi gerektiği dile getirilmektedir.[5] Nitekim, 15 Mayıs 2001 tarihinde NATO ve AB üyesi ülkelerin dışişleri ve savunma bakanlarının bir araya geldikleri bir toplantı gerçekleştirilmiş,[6] fakat bu toplantıda da bir gelişme kaydedilmemiş ve gerek AB, gerekse Türkiye tezlerinden geri adım atmamıştır. Türkiye kendisinin seyirci olarak kalacağı bir oluşuma evet demeyeceğini her fırsatta ifade ederken AB, Türkiye'nin bu tutumundan vazgeçmesini beklemektedir.

NATO'nun önde gelen üyesi ABD'nin bu konudaki tutumu gerek kendi içinde, gerekse Türkiye ile ilgili olarak çelişkiler içermektedir. ABD, Avrupa'da cereyan eden ve edecek olan olaylar için, ABD vatandaşlarının müdahalede yer alarak riske girmesini istememekte ve hatta bu hususta iç politika kapsamında sıkıntılara da düşmektedir. ABD ayrıca Avrupa'nın barış ve istikrarı için gereken masrafların Avrupa tarafından yapılmasını arzulamakta, bu maksatla artık masraf yapmak istememektedir. Bu nedenlerle ABD, AGSK'nın oluşumunu desteklemekte ancak NATO'nun etkinliğini azaltacağı endişesini de taşıdığından, özellikle AGSK'nın kontrolünü elinde tutmak istemektedir.

Türkiye'nin AGSK ile ilgili kararları önce kabul etmesi telkin edilmiş, ancak ye-

5) Yılmaz Tezkan, *Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik*, İstanbul: Ülke kitapları, 2000, s.44.
6) *Hürriyet*, 16 Mayıs 2001, s.26.

ni yönetim Türkiye'yi bir nebze haklı bularak Türkiye'den yana tavır almıştır. Son yaşanan gelişmeler, bu konuda ABD ile Türkiye arasında tam bir mutabakat olmadığını da ortaya koymuştur. Son alınan bilgilere göre ABD Yönetimi'nin, Türkiye'nin karar mekanizmasında kısmi olarak yer almasını sağlayacak bir formül bulunması düşüncesini getirerek dengeli bir çözüm arayışında olduğu değerlendirilmektedir.

Bu gelişmelerin ışığı altında, özellikle dış politika ve ekonomi alanlarında, milli menfaatlerimizi çok iyi değerlendirerek yeni stratejiler geliştirme ihtiyacında olduğumuzu önemle belirtmek gerekir. 21. yüzyılın başlangıcında olduğumuz bu dönemde Türkiye, bölgesinde bir istikrar adası olması özelliği ile Avrupa Güvenlik Mimarisi'nin tesisinde NATO'nun öncülük yaptığı organizasyonlara olumlu katkılara, dün olduğu gibi gelecekte de devam edecektir. Bu tutumu ve istikrarlı davranışları Türkiye'nin Avrupa'nın bütünlüğüne, bölge ve dünya barışına olan inancının bir ölçüsüdür. Ancak aynı sorumlu davranışın Avrupalı dostlarımızdan da beklenmesi doğaldır. AB'nin, Türkiye'nin jeopolitik konumunu göz ardı etmeden ve mevcut tehditlerin ciddiyetini göz önünde bulundurarak, Türkiye ile daha yoğun bir işbirliğine gitmesi her iki tarafın da menfaatlerine daha uygun olacaktır. Bu nedenle AB, AGSK konusunda Türkiye'nin isteklerinin gerçekçi temellere dayandığını göz ardı etmemelidir.

TÜRKİYE VE AGSK: BEKLENTİLER, ENDİŞELER

*Prof. Dr. Hüseyin Bağcı**

Giriş

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin ulusal güvenlik garantisini sağlayan NATO'ydu ve Türkiye NATO'ya güneydoğu kanadındaki önemli konumuyla güvenilir ve caydırıcı bir katkı sağlamıştı.[1] Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri, Türkiye'yi sadece ekonomi, politika ve kimlik olarak değil, güvenlik açısından da Batı'ya bağlayan bir üyelik amacı olan 1963 Ankara Antlaşması temelinde gelişti.

Sovyetler Birliği tehdidi, 1949'da ortak savunma organizasyonu olan NATO'nun kurulmasına yol açtı. 1991'de SSCB'nin yıkılmasından sonra ise Avrupa güvenliği köklü bir değişime uğradı. Yeni tehdit Orta ve Doğu Avrupa'nın değişime uğraması sonucu ortaya çıkan istikrarsızlıktan kaynaklanıyordu. NATO'ya önemli bir meydan okuma olan Bosna-Hersek ve Kosova krizleri gösterdi ki, günümüz krizleri kollektif savunmadan çok daha fazla şeye ihtiyaç duyuyordu: Bu krizler daha fazla genişletilmiş kapasiteli kriz yönetimleri ve önlemlerine gereksinim duymaktadır. Orta Avrupa ve Balkanlar'daki rolünün bu kademeli tanımı olan Yeni Stratejik Konsepti nedeniyle NATO, Atlantik İttifakı'nın doğrudan müdahalesi olmaksızın Avrupalıların güvenlik müdahalelerini kuvvetlendirmek için yeni kurumlar oluşturma göreviyle ilgilenmeye başladı. Avrupa Birliği, NATO ile aynı düşünceyi paylaşarak krizlerle ilgilenme konusunda sorumluluk alma ve güvenliğe yönelik güçlü ve kapsayıcı bir yaklaşım konusunda çözüm olarak, NATO, AB ve

* ODTÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Aslı İngilizce olan bu makalenin Türkçe'ye çevirisi Polis Akademisi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çufalı tarafından yapılmıştır.

1) Heinz Kramer, *A Changing Turkey: Challenge to Europe and the United States*, Brookings Institution Press, Inter-American Development Bank, 2000, s.202.

BAB içinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği/İnisiyatifi (AGSK)'ni oluşturmayı buldu. Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın güvenlik yönleri ile ilgili olarak Avrupalılar, uluslararası meydan okumalara cevap verme gücünü artıracak Acil Müdahale Gücü ve çatışmaları önleme ağı gibi bazı araçlar geliştirmeye başladılar. Tüm bu araçlar Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası kavramı altında birleştirildi.

1998 St. Malo İngiliz-Fransız deklarasyonu ve 1999'daki Kosova krizinden sonra Avrupalıların girişimleri, Helsinki (Aralık 1999), Santa Maria da Feira (Haziran 2000) ve Nice (Aralık 2000)'te toplanan Avrupa Konseyi'nde biçimlenmeye başladı. AB üyesi olmayan NATO müttefiklerini Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (AOGSP)[2] karar alma mekanizmasından dışlayan bu durum, Avrupa'nın öncülük ettiği operasyonlardaki katkılarını ve NATO'daki önemli konumunu vurgulayan Türkiye'de huzursuzluğa yol açtı. Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle Avrupa güvenlik uzmanları tarafından hızlı değişimlerin olduğu bölgeler olarak tanımlanan bölgenin tam ortasında bulunduğunu belirterek bu karara değişik platformlarda itiraz etti. Buna rağmen Avrupa güvenliği çerçevesinin daha da belirginleştiği çalışmalarda Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını ilgilendiren çok az gelişme oldu.

Bu makalede Avrupa güvenliği ile ilgili çalışmalar çerçevesinde Türkiye'nin güvenlik algılamalarının öncelikleri analiz edilecektir. Türkiye Soğuk Savaş boyunca NATO'nun güneydoğu kanadında önemli rol oynamıştı. Şimdi Soğuk Savaş sonrası güvenlik yapısı içinde de Avrupa'nın güvenliğine yönelik tehditlere karşı önemli role sahip olacağını düşünüyor. Güvenlik kavramının ayrılmaz doğal bir parçası olarak da burada tartışılan konu, Türkiye ve diğer AB üyesi olmayan müttefiklere AB adaylığına uygun bir statü verilmesidir ki böylece AGSP'nın karar verme mekanizmasından dışlanmasınlar. Bu nedenle bu makale önce güvenlik açısından Türkiye'nin milli güvenlik kültürü içinde Atlantik İttifakı'nın ve Türkiye-AB ilişkilerinin önemi hakkında özetle duracaktır. Makalenin ikinci bölümünde Avrupa'nın Soğuk Savaş sonrası güvenlik yapısının genel görünümü ve Kosova krizi etkisi bağlamında AGSK ve AOGSP'nın gelişiminin kısa tarihçesi verilecektir. Daha sonra Türkiye ile AOGSP'nın karşılıklı konumu ve Türkiye'nin Avrupa güvenliği ile ilgili rolü tartışılacaktır. Sonuç olarak bu makale Türk resmi tezinin öneminin altını çizmektedir. Bu tez de şudur: Eğer güvenlik birden fazla organizasyona bırakılacaksa ve üyelik gerçek bir güvenlik çerçevesi için gerekliyse, AB üyeliğine aday bir devlet olan Türkiye'ye, milli güvenliği Avrupa Birliği tarafından yapılacak operasyonlarla tehlike altına girmeyecek uygun bir statü verilmelidir.

2) AOGSP Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının resmi kısaltmasıdır. Buradaki 'Ortak' kelimesi ile Avrupa Birliği'nin savunma direği olan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın bir parçası olmasına atıfta bulunuluyor.

Türkiye ve Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası

Türk milli güvenlik kültüründe NATO'nun önemi

Türkiye kendine has coğrafi konumu nedeniyle cumhuriyet döneminden beri güvenliğini ittifaklar yoluyla sağlama yolu aramış, ihtiyatlı bir dış politika izlemiş ve Batı ile bütünleşmek için yoğun çaba harcamıştır.[3] Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Sovyet tehdidi nedeniyle NATO'ya katılmak istemiştir. Sonuçta NATO üyeliği, Türkiye'nin Batı'ya yönelişini kendisini Batı'ya bağlayacak uzun süreli kurumsal ve fonksiyonel bağlarla kuvvetlendirmiştir.[4] Türkiye açısından NATO, Avrupa-Atlantik güvenlik ve istikrarının en önemli unsurudur. "Atlantik İttifakı, Atlantik ötesi zaruri bağı, asıl fonksiyonları ve bütüncül askeri yapısı ile Avrupa-Atlantik güvenliğinin temelini oluşturur."[5]

Güvenlik politikası ile ilgili olarak Türkiye, Soğuk Savaş sonrası yeni jeopolitik durumunu etkileyecek stratejik ortaklık ve stratejik işbirliği kavramlarını şöyle sıralamıştır: Bölgesel problemlerde ve dünyanın diğer bölgelerinde meydana gelen olaylarda ortak faaliyetler ve işbirliği, askeri ortaklık anlaşmaları, iki taraflı devletlerin anlaşmaları sonucu ekonomik, askeri, siyasal ve sosyal alanlarda sürekli komisyonlar kurmak.[6] Türkiye için NATO üyeliği önceki komşularıyla birlikte yeni bölgelere ulaşmak için Türkiye'nin güvenlik politikasının temelini oluşturur, çünkü NATO sadece Avrupa güvenliğine tehlike oluşturan dahili problemlere müdahale etmez, bunun yanında Avrupa dışındaki çatışmalara ve uluslararası krizlere de müdahale eder. Bu nedenle Ankara AB'yi değil, NATO'yu Avrupa'da başat bir güvenlik teşkilatı olarak görmek ister. NATO'nun güneydoğu kanadında istikrarı sağlayacak NATO'dur.[7]

Türkiye'nin milli güvenlik politikasının anlaşılmasını iki ilke belirler: Vatan topraklarını ve milli bütünlüğü korumak, meşru hakları ve özgürlükleri savunmak.[8] Bu ilkeler gözönünde tutulursa Türkiye'nin şimdiki güvenlik politikası sadece şiddet içermeyen anlaşmazlıkları çözmek ve uluslararası çok tarflılık konularına dayanmaz. Türk yetkililer için Avrupa'nın güvenliği askeri ve sosyo-ekonomik boyutları da içerir. Birincisi NATO'nun genişlemesiyle, ikincisi ise genişletilmiş bir AB ile mümkündür.[9] Bu nedenle "bu tür bir milli güvenlik politikası, çok milletli

3) Ali L. Karaosmanoglu, 'The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey', *Journal of International Affairs*, Güz 2000, Cilt.54, No.1, s.199.
4) *Ibid.*, s.209.
5) European Security and Turkey- NATO and Turkey <www.mfa.gov.tr/grupa.al/secure.htm>
6) Erol Mütercimler, 'Security in Turkey in the 21st Century', *Insight Turkey*, Cilt.1, No.4, Ekim-Aralık 1999, ss.16-17.
7) Ludger Kuhnhardt, 'On Germany, Turkey and the United States', Huseyin Bagci, Jackson James and Ludger Kuhnhardt (Eds.), *Parameters of Partnership: The US-Turkey-Europe*, Baden-Baden: Verlagsgesellshaft, 1999, ss.234.
8) Heinz Kramer, *A Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2000, s.212.
9) Omur Orhun, 'Turkey and the West: Tension Within Cooperation', Paper presented for an IISS-SAM Conference; *Turkey-NATO Relations After Enlargement*, Ankara, 1997, Heinz Kramer'den alıntı; Kramer, *A Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*, s.204.

ve çok yönlü güvenlik politikası teşkilatlarının şekil verdiği bütün bir Avrupa gelişimine çok iyi bir şekilde uymaz."[10]

Türkiye 1952'den beri NATO üyesidir ve Soğuk Savaş boyunca NATO'nun güneydoğu kanadında çok önemli rol oynamıştır. Soğuk Savaş sonrası güvenlik yapısı Türkiye'nin stratejik önemini azaltmamış, aksine Avrupa güvenliğine yönelik herhangi bir tehdit durumunda daha önemli hale gelmiştir. NATO uzmanları tarafından tespit edilen ve Avrupa güvenliğini ilgilendiren 16 sıcak noktanın 13'ü[11] Türkiye'nin hemen çevresindedir. Bu nedenle bu sıcak noktalardaki herhangi bir çatışma ve bunu takip edecek askeri operasyon Avrupalıları olduğu gibi Türkiye'nin milli güvenlik çıkarlarını da ilgilendirecektir. Dahası bu alanlar söz konusu olduğunda, çatışma alanları açısından Türkiye ile Avrupa arasındaki algılama farklılığı muhtemelen genişleyecektir. Örneğin, Türkiye'nin Dağlık Karabağ çatışmasına yönelik dış politika tavrı Türkiye'nin Azerbaycan ile politik, ekonomik ve kültürel ilişkileri nedeniyle Avrupalılardan hatta Amerika Birleşik Devletleri'nden tamamen farklıdır. Aynı şekilde, Kuzey Irak meselesine de Türkiye ve Avrupa tarafından farklı açıdan bakılıyor. Bu mesele Türkiye için dış politika, güvenlik ve ekonomik bir meseleyken Avrupa için daha çok insan hakları meselesidir. Bu açıdan özellikle Kıbrıs çekişmesi anlamlıdır, çünkü AB ile Kıbrıs arasındaki görüşmelerde Avrupa Birliği için problemin kaynağı Türkiyenin kendisidir. Görüşmeler Avrupa Birliği üyesi Yunanistan'ın desteğiyle Güney Kıbrıs yetkilileriyle başlamış durumdadır.

Avrupa Güvenliği Çerçevesi İçinde Türkiye

1960'ların başından beri Türkiye'nin AT/AB ile ilişkilerini Avrupa açısından, güvenlik politikası tayin ediyordu. İki kutba ayrılmış dünya koşulları altında Türkiye, Sovyet tehdidine karşı yardım için Batı kampına sımsıkı bağlı olmalıydı. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında 1963'te, taraflar arasında ekonomik ilişkiler kuran ve daha sonra üyeliği öngören Ortaklık Anlaşması (Ankara Anlaşması) imzalandı. Ankara Antlaşması'nda öngörüldüğü gibi 1995 yılında Türkiye AB ile Gümrük Birliği'ne girdi. Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ise 1989'da reddedildi, sonra 1997'de Lüksemburg'da Avrupa Konseyi tekrar reddetti. Bunun sonucunda da Türkiye üçüncü sınıf bir statüyü kabul etmeyeceğini ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini askıya alacağını açıkladı. Türkiye'ye en büyük engel Yunan vetosuydu. Ayrıca sessiz 'hayır'lar da vardı. Clinton yönetimi, Avrupa Birliği'nin tam üyelik başvurusunu devamlı olarak kabul etmemesi yüzünden Türkiye'nin Avrupa'dan uzaklaştırılmaması gerektiğini ileri sürdü. 1999 yazında Yunan Dışişleri Ba-

10) Kramer, *A Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*, s.212.

11) Bu 16 bölge Bosna-Hersek, Sancak, Kosova, Karadağ, Arnavutluk-Makedonya sınırı, Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Gürcistan-Abhazya, Gürcistan- Güney Osetya, Kuzey Irak, İran, Suriye, Kıbrıs, Voyvodina, Prevleka, Belarus. Kaynak: Güldener Sonumut, 'Turkey Amidst Crisis Regions', *NTV-MSNBC*, 23 Kasım 2000. <http://www.ntvmsnbc.com/news/46105.asp

kanı Yorgos Papandreou ile Türk Dışişleri Bakanı Ismail Cem'in girişimleriyle Yunanistan ve Türkiye arasında buzlar erimeye başladı. İki ülkede 1999 yılında meydana gelen depremler ve karşılıklı arama ve kurtarma çalışmaları bu diyaloğu artırdı. Nihayet Aralık 1999'da Avrupa Konseyi Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi Avrupa Birliği tam üyeliğine aday olarak ilan etti. Helsinki Zirvesi sonuçları sadece Türkiye'nin adaylık statüsü bakımından değil, ayrıca AB'nin savunma ve güvenlik yapısını açıklığa kavuşturması bakımından da önemlidir. Bununla beraber Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Avrupa'nın yeniden yapılanması hakkındaki esas tartışmalarda, Avrupa güvenlik yapısı içinde Türkiye'nin yerinin neresi ve nasıl olduğu konusunda açık olarak bir yer bulunmuyor. Yine de Avrupa'nın gelecekteki güvenlik yapısı ve Türkiye'nin bu yapıdaki yerinin nasıl olacağının cevabı Ankara için hayati önemi haizdir.[12]

AB-Türkiye güvenlik ilişkilerinde diğer bir mesele de güvenlik risklerinin algılanışındaki farklılıklardır. Avrupa'nin çağdaş askeri politikası geleneksel milli savunma politikasından farklıdır. Yeni politikaya göre AB, herhangi bir şekilde Avrupa'nın güvenliğini etkileyecek NATO'nun ilgi alanının dışındaki çatışmalara asker destekli müdahalelerde bulunulacaktır. Ayrıca güvenlik kavramı Avrupa'nın istikrarını tehdit edecek değişik riskleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bir kaç tanesini söyleyecek olursak, bu riskler "belirsiz sınır anlaşmazlıkları veya etnik çekişmelerden kaynaklanan sınırlı silahlı çatışmalar; özellikle Ortadoğu ve Güney Asya'da kitle imha silahlarının yayılması ve bunların dağıtımı; uluslararası terörizm, organize suçlar, uyuşturucu trafiği ve kontrol edilemeyen kanunsuz göçler; modern endüstriyel fabrikalar ve tehlikeli materyallerin nakliyatından veya askeri nedenlerle çevreye zarar vermeden kaynaklanan çevreye yönelik risklerdir."[13] Bu güvenlik riskleri hem askeri olmayan veya yarı askeri yarı sivil, hem de ülkeleri aşan bir karaktere sahiptir. Bu nedenle Avrupalı hükümetler bu meydan okumaların, genel güvenlik politikası kurumları tarafından yürütülen uluslararası işbirliği çabalarıyla bertaraf edilmesi gerektiğine inanıyorlar. Öte yandan bu yeni risklerin Türkiye'yi de etkilemesine rağmen Türkiye'nin güvenlik politikası gündemi Avrupalılarınki ile ancak bazı konularda örtüşüyor.[14]

Türkiye, Avrupalı müttefiklerine oranla daha fazla ve kesin tanımlı güvenlik riskleriyle karşı karşıyadır. Sovyet İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasına rağmen Rusya hala Türkiye'nin bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerle ilişkileri gibi birçok alanlarda Türkiye'nin güvenlik ilgisine yol açıyor. Sovyet İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasına rağmen Rusya, Türkiye'nin Yeni Bağımsız Devletler'le ilişkileri gibi birçok bakımdan güvenlikle ilgili endişelere yol açıyor. Dahası, Hazar petrollerinin ve doğal gazın 'Doğu-Batı' koridoruyla nakliyatı konusunda en büyük itiraz, güney koridoru değil de Türkiye'yi dışlayan kuzey koridorunu amaçlayan Rus-

12) Kramer, *A Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*, ss.204-205.
13) *Ibid.*, s.206.
14) *Ibid.*, s.207.

ya'dan geliyor. Ayrıca Rusya'nın aleyhine olan NATO'nun doğuya yönelik genişlemesi Türkiye'yi de ilgilendiriyor. Türkiye güney komşularından kaynaklanan kitle imha silahları, uyuşturucu trafiği, kanunsuz göçler ve terörizm gibi birleşik güvenlik tehditleriyle de karşı karşıyadır. Bunlardan başka, Türkiye ile Yunanistan arasında olan ve Avrupa güvenlik boyutunda da önemli yeri olan Kıbrıs ve Ege anlaşmazlıkları ciddi güvenlik riskleri içeriyor.

Avrupa'nın güvenliği girişimleriyle ilgili olarak BAB'a da göz atmak gerekir. BAB'ın temelleri 1948 Brüksel Antlaşması ile atılmıştır. Gözden geçirilmiş 1954 Brüksel Antlaşmasıyla da BAB, Batı Almanya'nın yeniden silahlanmasına yol açacak NATO üyeliğine izin vermeksizin NATO'nun güvenlik garantisini sağlamak amacıyla kuruldu. Bu antlaşmaya göre sadece Avrupa Birliği üyeleri BAB'a tam üye olabilirdi. Türkiye BAB'a Roma Antlaşmasıyla 1992'de Ortak Üye oldu. Yasal olarak bir antlaşma temeli üzerine oturmasa da Ortak üyelik statüsü Türkiye'ye, BAB sınırları içinde Avrupa güvenliğini ilgilendiren kararlarda söz sahibi olma gibi birtakım 'kazanılmış haklar' sağladı. Bununla beraber BAB, Kasım 2000'de ilga edildi ve görevleri de AB'ye verildi. Böylece Ortak üyelikle elde edilen haklar havada kalmış oldu.

Reforme edilmiş ve genişletilmiş Avrupa Birliği etrafında gelişen güvenlik politikası çerçevesi Türkiye'yi AB ile ilişkilerinde belirsiz durumda bırakıyor. Bu durum gelişen Avrupa güvenlik yapısına katılma konusunda Türkiye için en önemli problemi teşkil ediyor.[15] Eski Yugoslavya'daki kriz ve sonrasındaki Avrupa'nın gerçek güvenlik politikası ve savunma kabiliyetleri hakkındaki hayal kırıklığı, Birleşik Devletler ve NATO'nun Avrupa meselelerine katkıları ile ilgili önemini doğrulamış oldu. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, AB'nin krize cevap verme ve siyasi kapasitesini geliştirmeyi amaçlamıştır, fakat üye devletler tarafından verilen yetersiz politik taahhütler ve uygun politika araçlarının eksikliği ODGP'nın etkisini önemli şekilde engelliyor. Özellikle AB'nin 1990'lı yılların başında Yugoslavya'daki savaşın genişlemesini engellemekteki başarısızlığı, birliğin beklentilerine önemli bir meydan okumaydı.[16] 1990'lı yılların ortalarındaki Bosna ve sonlarındaki Kosova çatışmaları ODGP'nın kredisini ve etkisini test eden gelişmelerdi. Birleşik Devletler müdahale edinceye kadar Avrulalılar, Bosna'da ne savaşı durdurabildi, ne de ciddi bir müzakere başlatabildi. Kosova savaşı da gösterdi ki NATO, Avrupa güvenliği üzerine önemli politik ve tatbiki kararlar alabilecek tek organizasyondur.[17]

Yakın zamanda Avrupa'nın güvenliğini riske atma ihtimali olan Balkanlar'ın güvenliği konusunda Türkiye herhangi bir Balkan ülkesinin yerel problemleri içine çekilmek istemiyor, Çünkü Türkiye dışarıdan tek başına bir çözüm empose edemeyeceğinin farkındadır. Kosova krizi şu bakımdan örnektir ki "Türkiye, Ko-

15) *Ibid.*, s.216.

16) Raimo Vayrynen, 'The European Union's New Crisis Management Capability', policy brief to the Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame, Şubat 2000: <http://www.nd.edu/~krocinst/polbriefs/pbrief3.html.

17) Kramer, *A Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*, s.216.

sova'da askeri müdahale yanlısı Batılı kurumlar gibi tavır alma konusunda gönülsüz olan Yunanistan'ın bu konuyu politik malzeme yapmasından çekiniyordu."[18]

Türkiye uzun süreli görüşmelerde tüm Balkan meselelerinin halledilmesini ve bu şekilde istikrarlı bir gelecek olmasını savunuyor. Balkanların istikrarına katkıda bulunmak için Türk hükümeti tüm Balkan ülkeleriyle ortak ilişkiler kurma ve çok uluslu bölgesel planlar geliştirme yollarını araştırıyor. Diğer yönden Türkiye'nin katkıları olmadan bunun mümkün olmadığını bilmelerine rağmen Avrupalı güçlerin Balkanlar'da barışın sağlanmasına Türkiye'yi de dahil etme istekleri pek bulunmuyor.[19]

Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Güvenlik Yapısı ve Avrupa Güvenlik İnisiyatifinin Ortaya Çıkışı

Soğuk Savaş sonrası dönemde artık güvenlik, tarif edilebilir bir düşmana karşı kitlesel ortak savunma olarak tarif edilemez. İstikrarsızlık, milliyetçi hareketler ve karışık bölgelerdeki doğal kaynakların kontrolü Avrupa güvenlik çıkarlarının ilgisi altındadır. Yeni direnişlere karşılık vermek için Avrupalılar'ın askeri olarak kendine yeterli olmaları ve kendi güvenliklerini doğrudan tehdit eden krizlerle ilgilenmek için de sorumluluk üstlenmeleri konusunda geniş bir mutabakat vardır. Bu amaçla 1991 Maastricht Antlaşması, AB'nin ikinci ayağı olan ve genel savunma politikası da dahil Avrupa Birliği'nin güvenlikle ilgili tüm sorunlarını kapsayan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)'nı kurdu.[20] Avrupa Birliği ODGP'nın uluslararası seviyede karşı koymalara cevap vermek ve dış ilişkiler alanlarında faaliyette bulunan yeni vasıtaların üretilmesi amacıyla kurulduğunu açıkladı. İstikrarın temel amaç olması yanında ODGP'nın en önemli gündemini ihtilafları önleme ve üstesinden gelme oluşturmaktadır. Bu ihtilafları önleme ve üstesinden gelme görevleri şunlardır: İnsani yardım, seçimleri gözleme, polis eğitimi, sınır kontrolleri, kurumlar kurma, mayın temizleme, silah kontrolü ve imhası, kaçakçılık, ambargo yürürlüğe koyma ve terörizme karşı mücadele. Bununla beraber kriz durumlarında karar alma mekanizması hantal olur ve bütçeleme prosedürü de müsait olmaz.[21] Avrupa Birliği Antlaşması güvenlik ve savunma konuları ile ilgili değişikliklere çözüm bulmak için, AB ile Batı Avrupa Birliği arasında birkaç hat kurmuştu, böylece Birlik, savunma konularıyla ilgili AB kararlarının ve uygulamalarının yerine getirilmesi için BAB'a öneride bulunabilecekti. 1997 Amsterdam Antlaşması AB'nin güvenlik yaklaşımını bir adım daha ileri götürerek, Avrupa Konseyi'nin kabul etmesi durumunda BAB ile AB'nin mümkünse bütünleşmesi gerektiğini bildirdi."[22] Böylece Avrupa'nın gereksinim duyması halinde şartların zorlamasıyla AGSP'nın

18) *Ibid.*, s.154.
19) *Ibid.*
20) Avrupa Birliği Antlaşması'nın V. başlığı.
21) Christopher Patten, 'The Common Foreign and Security Policy', European Institut'te yapılan konuşma, Washington, DC, 11 Eylül 2000.
22) Amsterdam Antlaşması, 1997, Madde 17.

bunu yapacağı konusundaki Avrupa görüşünün sinyalini vermiş oldu.[23] Sonuç olarak AB, AGSP'nı BAB'nin yerine geçmek üzere oluşturmaya başladı.

Bu arada 1994 yılında NATO, kollektif savunma yerine, krizlere karşılık verme eylemleri için Avrupa öncülüğünde oluşturulacak Birleşik Ortak Görev Güçleri ve 'ayrılahilir fakat ayrı olmayan kuvvetler' kavramlarını desteklediğini belirtti. 1996'da Berlin'de NATO Dışişleri Bakanları, İttifak içinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'ni kurmaya karar verdiler. AGSK, Avrupalı müttefiklerin atlantik ötesi ortaklığını kuvvetlendirerek ve AB öncülüğünde operasyonları yürütmesine izin vererek Avrupalıların bu yükün önemli bir kısmını üzerine almasını amaçlıyor. Berlin kararları ayrıca NATO'nun politik kontrolü ve stratejik yönlendirmesi altında yapılacak muhtemel operasyonlarda BAB'nin NATO olanaklarını kullanmasına müsade etmek amacıyla NATO ile BAB arasında birtakım düzenlemeler yaptı.

Bununla birlikte 1998'de St. Malo'da İngiltere ve Fransa, AB çerçevesi içinde Avrupa savunma kapasitesini geliştirme niyetlerini deklare edince dikkatler BAB'nden uzaklaştı.[24] Balkan krizinden sonra 1998 yılında Avrupa hükümet ve devlet başkanları, Avrupa'nın savunma sorumluluklarını yerine getirmediğini ve bu nedenle ODGP'nın bundan zarar gördüğünü belirtince, Avrupa savunması ve güvenliği konusunda yeni bir tartışma başladı. Aralık 1998'de tarihi St. Malo toplantısında Fransa ve İngiltere ortak bir deklarasyon yayınladılar. Buna göre "Avrupa Birliği uluslararası seviyede önemli roller üstlenebilecek bir konumda olması gerekir. (...) Bunun için Birlik, uluslararası krizlere cevap vermek için, gerektiğinde kullanma kararı verilebilecek ve eyleme geçebilecek tarzda askeri güçle desteklenmiş ve özerk eylemler yapabilecek kapasiteye sahip olması gerekir"[25] İngiltere ve Fransa, AB askeri harekatının başlaması kararının Avrupa Birliği Konseyi tarafından alınması konusunda da anlaştılar. "...Avrupa Birliği'nin İttifak'ın tam olarak dahil olmadığı yerlerde askeri müdahayi onaylamak ve kararlar almak için, BAB'ın halihazırdaki olanakları ve AB ile ilişkilerinin gelişimi göz önünde tutularak, Birlik'e olayları analiz etmek, istihbarat kaynakları, gereksiz tekrardan kaçınmak ve ilgili stratejik planları yapabilme kapasitesi konusunda uygun yapılar ve yetkiler verilmesi gerekir. Bununla ilgili olarak AB, uygun askeri yollara başvurma ihtiyacı da duyacaktır."[26]

St. Malo deklarasyonunu önemli kılan şey, Atlantik İttifakı çerçevesi dışında, örneğin NATO olanakları kullanılmadan Avrupa askeri harekatının yapılabilmesine açık kapı bırakmasıdır.

---

23) *The European Security and Defense Identity (ESDI) and Turkey*, Konferans Raporu, The Institute of Turkish Studies, Mayıs 2000. <http://www.turkishstudies.org/reportsb.html>

24) *Strengthening European Security and Defense Capabilities*, <http://www.expandnato.org/eunato.html>

25) *Avrupa Savunması üzerine İngiliz-Fransız Deklarasyonu*, 2. fıkra, 4 Aralık 1998.

26) *Ibid.*

Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın esası Avrupalılar tarafından NATO'yla ilgili genel savunma harcamaları kalitesinin artırılması kararının alınmasıyla başlamıştır. NATO liderleri, Nisan 1999'da Washington'da İttifakın 50. Kuruluş yıldönümü zirvesinde biraraya geldiler ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliğini fikrini onayladılar. Washington zirvesinde 19 NATO devlet ve hükümet başkanları, NATO'nun bir bütün olarak askeri faaliyet göstermediği yerlerde kriz yönetim operasyonlarıyla ilgili NATO gücü ve olanaklarının Avrupa Birliği tarafından kullanılabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmaya hazır olduklarını ifade ettiler. Washington'da benimsenen ve NATO olanaklarının kullanılarak BAB siyasi otoritesi altında yapılacak Avrupa operasyonlarının desteklenileceğini belirtilen NATO'nun Yeni Strateji Konsepti, Berlin kararında da teyit edildi. Avrupalı müttefiklere yapılacak destek her durumda ayrı ayrı ve ittifak halinde yerine getirilecektir.[27] NATO, dolaysız bir NATO-AB ilişkisi yaratılırken halihazırda mevcut olan BAB-NATO mekanizmalarını da geliştirmek istediğini ifade ederek, "askeri olarak içinde bulunmadığı operasyonlarda İttifak'ın müşterek olanakları ve kapasitesinin Avrupa Birliği tarafından kullanımıyla ilgili gerekli düzenlemelerin tanımlanması ve uygulamaya konması için" hazır olduğunu bildirdi.[28] AB üyesi olmayan Avrupalı müttefiklerin, AB güvenlik boyutuna aktif katılımı paralelinde NATO'nun AB'ye desteğinin genişleyeceği üzerinde de duruldu. AB üyesi olmayan altı Avrupalı müttefikin BAB içindeki kazanımlarının AB'ne transferi konusunda prensip anlaşmasına de varıldı.

ODGP, AB'nin politik ve krize cevap verme yeteneklerinin artırılmasını amaçladı, fakat üyeler tarafından verilen yetersiz politik vaatler ve uygun politika enstrümanlarının yokluğu etkisini önemli ölçüde etkiledi. Avrupa Kosova'da krizin üstesinden gelmek için ABD askeri kapasitesine güvenmişti.[29] Kosova krizi, Avrupa savunma gücündeki eksikliklerin ne olduğunu ortaya çıkardı ve aciliyeti konusunda katalizör görevi gördü. "Avrupalılar, Amerikan çıkarları içine girmeyebilen fakat Avrupa çıkarlarına dokunan uluslararası krizlerle başedebilmek için kendi askeri kapasitelerini artırmaları gerektiğini kabul ettiler."[30]

Haziran 1992'de Almanya'nın Petersberg şehrinde toplanan BAB bakanlar konseyi bazı kriz yönetimi görevleri formüle ettiler. Bunlar, kriz yönetiminde barışı sağlamak dahil insani yardım ve kurtarma görevleri, barışı muhafaza ve bununla ilgili görevler ve askeri güç bulundurma görevleridir. Petersberg görevleri Amsterdam Antlaşması metnine dahil edilip Mayıs 1999'da yürürlüğe girdiği zaman Birli-

27) Alfred van Staden, 'Same Bed, Same Dream? Europe's Search for Autonomy in International Security', *The Bologna Center Journal of International Affairs*, 2000, <http://www.jhubc.it/bcjournal/print2000/2000vanstaden.cfm>

28) *Washington Zirvesi Bildirgesi*, Nisan 1999.

29) Avrupa'daki çarpışma operasyonlarında en büyük yükü Amerika Birleşik Devletleri taşımıştır. Yugoslavya'ya yönelik 1999 hava savaşlarında 1,058 uçağın 731'i ABD'ye aittir. Hava savaşının ABD'ye maliyeti 5.5 milyar dolardır.

30) *Washington Zirvesi Bildirgesi*, Nisan 1999.

gin genel savunma politikası önemli bir güç kazandı. Dahası, Haziran 1999'da Köln'de ve Aralık 1999'da Helsinki'de toplanan AB Konseyi, AB'nin Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nın güçlenmesi ve 2003 yılına kadar hızlı reaksiyon gücünün geliştirilmesi konusunda önemli kararların alınmasına vesile oldu. Kosova ihtilali sonucunda Haziran 1999'da Köln'de toplanan Avrupa Konseyi, Petersberg görevlerini, Avrupa genel güvenliği ve savunma politikasının kuvvetlendirilmesi sürecinin merkezine aldı ve AB içinde yeni bir güvenlik ve savunma karar alma yapısı oluşturulması üzerine odaklandı. Köln'de toplanan Avrupa Konseyi, İngiliz-Fransız deklarasyonunda belirtildiği gibi "özerk eylemler yapabilecek kapasite"nin oluşturulması fikrini benimsedi. Ayrıca "uygun karar alma mekanizmaları ve güvenilir bir askeri güçle desteklenen özerk eylem kapasitesi"ne gerek duyan savunma ve güvenlik konusunda genel bir Avrupa Birliği politikasının geliştirilmesi kararı üzerinde de anlaşmaya varıldı. Bundan sonra kriz durumlarında harekete geçme konusunda kararı bütün politik, ekonomik ve askeri araçlar hizmetinde olarak Avrupa Birliği Konseyi alabilecek. Ayrıca iki organizasyonun birleşmesine hazırlık olarak BAB'nin işlevlerinin AB'ye transferi çağrısında da bulunuldu. Köln'de dört tane ana karar alma organı tespit edildi:

1. Esas sorumlu olarak bakanlık düzeyinde dışişleri bakanlarından oluşan "Genel İlişkiler Konseyi".
2. Bakanların kararlarını hazırlayan anahtar organ olarak "Politik ve Güvenlik Komitesi".
3. Askeri konularda tavsiyelerde bulunan "Askeri Komite."
4. Savunma ile ilgili konularda PGK ve Askeri Komite'nin müzakerelerinin hazırlanması ve bu konularda bilgi verilmesiyle görevli "AB askeri elemanlar."

Aralık 1999'da Helsinki'de toplanan Avrupa Konseyi, Köln'de alınan kurumsal kararları ayrıntılı olarak ele aldı. Helsinki'de AB liderleri, kriz yönetimlerinde müttefiklerin rolünü açıklayarak AB acil müdahale kapasitesinin geliştirmelerinin amacının Müttefikler'in tamamen ilgilenmediği yerlerdeki uluslararası krizlere cevap olarak kriz yönetim operasyonlarını AB'nin öncülük etmesi olduğunu belirtti.[31] Helsinki Zirvesi'nde AB, Petersberg görevlerinin tam olarak yürütülebilmesi için üye devletlerin 60 gün içinde en az bir yıllık 50,000-60,000 kadar kuvvet göndermeleri görevi veren Avrupa'nın ortak öncelikli hedefleri üzerinde anlaştı. Bu amaç AB'nin ODGP'nı askeri olarak destekleyecek Avrupa ortak güvenlik ve savunma politikasını geliştirme tasarısının önemli bir parçasıdır. Ayrıca AB, NATO ile danışma, işbirliği ve şeffaflık konularında düzenlemeler geliştirme ve Avrupa güvenlik ve savunma politikası ve kriz yönetimiyle ilgili konularda AB üyesi olmayan Avrupalı NATO üyeleri ile gerekli diyalog, danışma ve işbirliğini sağlayan uy-

31) Staden, *Same Bed, Same Dream? Europe's Search for Autonomy in International Security.*

gun yapılar oluşturma kararı aldı.[32] 1999'un sonlarında ABD'nin baskısıyla İngiltere, "özerk" kavramının kaldırılması ve ABD'nin dahil olmayacağı alanlarda bu kavramın yerine başka bir formül bulunması konusunda AB'ni ikna etme yolları aradı. Bunun sonucunda Helsinki Zirvesi sonuçları, AGSP'nın gelişiminde gereksiz tekrarlardan kaçınacağı ve "Avrupa ordusu"nun oluşturulması sonucunu doğurmayacağı üzerinde önemle durdu.

Haziran 2000'de Feira'da toplanan Avrupa Konseyi'nde, Avrupa devlet ve hükümet başkanları kriz yönetimi, insani yardım ve barışı koruma operasyonları ile NATO olanakları ve kapasitesine ihtiyaç duyulan zamanlarda karar vermek yetkisinin AB'nde olması konusunda karar verdiler. AB üyesi olmayan Avrupalı müttefiklerinin endişelerini gidermek için de aynı Konsey, Feira'da bu üyelerin statüsü ve yardımlarıyla ilgili Başkanlık bildirisine bazı maddeler de koymuştu, fakat bu, üyeleri tatmin etmedi. Bunu Amerikalı yetkililerin bu ülkelerin itirazlarını ve isteklerini destekleyen resmi açıklamaları takip etti.[33] Başkanlık sonuç bildirgesi, iki kurum arasında tam şeffaflık ve işbirliği sağlamak ve AB üyesi olmayan NATO üyeleri ile danışma ve diyaloğu devam ettirme konusunda NATO ile işbirliği yapmak için dört tane AB çalışına grubu kurulmasını kuvvetle önerdi. Nihayet NATO Müttefikleri, AB'nin Haziran 2000'de dört özel alanda görev yapacak AB-NATO geçici çalışma grupları kurulması teklifini kabul etti ki bunlar güvenlik düzenlemeleri, iki örgüt arasında danışma ve işbirliği için kalıcı düzenlemeler, AB'nin NATO olanaklarını kullanma usulu ile ilgili tanımlamalar ve AB'nin hedefleridir.[34]

2000 yılının Kasım ayında Marseilles'de BAB Bakanlar toplantısında Petersberg görevlerini yerine getirecek BAB'nin fonksiyonları AB'ne, modifiye edilmiş 1954 Brüksel Antlaşması'nın ortak savunma konusundaki taahhütleri de BAB sekreteryasına devredildi Bu nedenle Türkiye'nin Ortak üye olduğu BAB ilga edilmiş oldu. Bunu Nice'te toplanan Avrupa Konseyi ve Nice Antlaşması'nda Avrupa Birliği'nin savunmasına daha iyi bir biçim vermesi izledi. Avrupa Konseyi Nice zirvesinde ABD ve İngiltere, AB üyesi olmayan NATO üyelerinin statüsü ve İttifakın önemi üzerinde anlaştılar. Başkanlık sonuç bildirgesi, NATO üyelerinin taahhütlerine zarar verebilecek tartışmalı ifadelerin İngiltere Başbakanı Tony Blair'in son dakika girişimleriyle çıkarılmasıyla "basitleştirildi".[35] Nice'te üye ülkeler, askeri planların kontrolünü NATO'nun elinde bulundurmaya devam etmesi ve yeni Acil Müdahale Gücü'nün barışı koruma ve barış yapma görevleri için NATO olanaklarını kullanması garantisi üzerinde anlaştılar. Son resmi bildiri, bu yeni kuvvetin kumanda yapısı ve planlama kapasitesi itibarıyla NATO'ya bağlı olmasının altını çizdi. Buna göre, AB askeri kadrosunun kendi operasyonel misyonu olmayacak ve NATO bir

32) NATO factsheet <http:www.nato.int>
33) Savunma Bakanı William Cohen Brüksel'de Aralık 2000 başlarında Batı Avrupalılar'dan NATO'yu tahrip etmemelerini istemiştir.
34) *Strengthening European Security and Defense Capabilities*, <http://www.expandnato.org/eunato.html>
35) 'The NATO rift in the (Nice) Summit', *Milliyet*, 11 Aralık 2000.

misyona katılmayı reddetme hakkı olan ilk merci olacak.[36] Nice Başkanlık bildirisindeki (9 Aralık 2000) Avrupa Güvenliği ve Savunma Politikası ile ilgili bölümün taslak metni AB'nin, NATO'nun müttefik olarak katılmadığı karar alma ve kriz yönetimini yürütme konularında özerk olacağını da bildiriyor.

AB üyesi olmayan Müttefiklerle birlikte ABD de, sadece Avrupa'nın güvenlik ve savunmasının Atlantik ötesi ile ilgisinin zayıflaması taraftarı olmadığı için değil, aynı zamanda Türkiye ile stratejik ortaklığa çok önem vermesinden dolayı bundan rahatsızlık duyuyor. ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright Aralık 1998'de NATO bakanlar toplantısında Amerika'nın pozisyonunu değerlendirmiş ve ABD ve Avrupa'nın İttifak içinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'ni geliştirmek için beraber çalışması gerektiğini bildirerek şöyle demiştir: Biz Avrupa'nın gücünü artıracak her türlü önlemleri şevkle destekliyoruz. ABD, Avrupa'nın kendi çevresindeki yanan ateşi söndürecek ve ortak çıkarlarımızı savunmak için İttifak yoluyla beraber çalışacak kapasitede modern ve esnek askeri kuvvetlere sahip daha güçlü Avrupalı ortağı iyi karşılar. AGSK'yı NATO'dan ayırarak İttifak'ın karar almasının önemini azaltacak herhangi bir girişimden, halihazırdaki çalışmaların tekrarından ve AB üyesi olmayan üyelere karşı ayırımcılıktan kaçınılmalıdır...

Kasım 1999'da NATO Genel Sekreteri Lord Robertson, Albright'ın 3 D (decoupling, duplicating, discriminating)'si yerine, daha pozitif olan "üç I"yi koymayı tercih ettiğini belirtti: İttifakın bölünmezliği (indivisibility), geliştirilmiş (improved) Avrupa yeteneği, tüm tarafların kapsanması (inclusiveness). Bu durumla ilgili olarak ABD, Türkiye'nin korku ve rahatsızlığını paylaşmaktadır. 21 Şubat 2001 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Alman meslektaşı Joschka Fisher ile yaptığı görüşmede Avrupa Gücü'nün planlama fonksiyonunun NATO içinde olması gerektiğinin altını çizdi ve bu gücün kesinlikle NATO'ya paralel ve rakip bir planlama ve icra yapısı üzerine oturtulmaması gerektiği uyarısında bulundu.[37]

Dahası, Türkiye'nin AGSP hakkındaki rahatsızlığı hakkında Reagan yönetimi zamanında üst düzey bir Pentagon yetkilisi olan Richard Perle'ün yorumları dikkate değerdir: Ona göre Türkiye AGSP hakkındaki endişelerinde şu bakımdan haklıdır ki "Türkiye Avrupa Birliği'nin girişimini bütün olarak NATO'dan uzaklaşmak gibi görüyor" ve "kendisiyle ilgili bir yarar da görmüyor ve ilgilenilmek konusunda da haklılar."[38]

Nice Antlaşması henüz onaylanmadı. ABD de, AB'nden iki kurum arasında şeffaflığı sağlayacak resmi kurumsal bağların oluşturulmasına başlamasını istiyor. ABD yaklaşımının bir parçası olarak Washington, AB kuvvetinin NATO planlarına bağımlı olmasını istiyor. Resmi olarak bu bağlar Avrupa'nın acil durumlarında tüm

36) John C. Hulsman, 'Good News at Nice: The EU Backs a Defense Plan in US Interests', Executive Memorandum, *The Heritage Foundation*, No.707, 20 Aralık 2000.
37) 'Powell'dan Türk Tezine Tam Destek', *NTV-MSNBC*, 21 Şubat 2001: <http://www.ntvmsnbc.com/news/65663.asp>
38) Michael R. Gordon, 'Turkey offers troops for new European Force, with a proviso', *New York Times*, 22 Kasım 2000.

müttefikler arasında tam bir diyalog ve şeffalık sağlayacak. Ayrıca Mons (Belçika)'daki Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Karargahı (SHAPE) ve diğer çok uluslu askeri karargahlar gibi NATO planlama tesislerine bağlı olan Avrupa kuvvetlerinin, Brüksel'de NATO'nun rakibi olabilecek büyük miktarda askeri kadro bulundurma ihtiyacı olmayacak.[39] Bu bağlamda ABD, hem NATO hem de Avrupa önderliğindeki operasyonlarda aynı işi yapmaktan kaçınmaları için NATO ve SHAPE'in tek komuta altında birleşmesini istiyor. Bununla beraber Avrupa kuvvetleri konusundaki rahatsızlığı nedeniyle Türkiye, görüşmeleri erteleyerek AB-NATO kurumsal bağlarının kurulmasını engelliyor. Türkiye, AGSP içinde tatmin edici bir mekanizma düzenlenmediği müddetçe NATO-AGSP görüşmelerini engellemek için veto yetkisini kullanacağını belirtiyor. Bunu göstermek için bir sonraki bölümde Türkiye'nin argümanları ve gelişmeler detaylı olarak incelenecektir.

AOGSP'nın Gelişim Sürecinde Türkiye'nin Konumu Açısından Argümanları

Avrupa güvenlik inisiyatifinin etkili ve güvenilir olabilmesi için Avrupa Birliği'nin uygun askeri araçlara ihtiyacı vardır. Buna ek olarak planlama ve istihbarat üniteleri de bu araçları harekete geçirmek için gereklidir. NATO olanaklarını kullanma imkanı olduğundan ve savunma harcamalarını kısan üyelere[40] ayrı bir yük getirmemek için AB, NATO'nun olanaklarına ve kapasitesine ihtiyac duyuyor. Bu bağlamda AB üyesi olmayan müttefiklerin AB'nin güvenlik ve savunma politikasının ortaya çıkmasındaki rolü tartışmalara yol açacak. OGDP'daki karar alma süreci Avrupa Birliği'ndeki süreçten farklı olduğu için AB üyeleri, üye olmayan devletlerin kural koymadaki katılımlarının kaçınılmaz olarak az olmasında ısrar ediyorlar.[41]

Bu bağlamda Türk hükümetinin resmi görüşünü NATO üyeliği ve BAB ortak üyeliği olma durumu belirliyor. Aralık 1999'da Helsinki'deki Avrupa Konseyi toplantısından (ki burada Türkiye'ye AB'ye tam üyelik adaylığı statüsü verilmişti) ve Kasım 2000'de BAB'ın AB ile birleşmesinden sonra Türkiye görüşlerini yeniden gözden geçirerek Avrupa güvenlik girişimi konusunda daha sert tutum sergilemeye başladı. Soğuk Savaş sonrası güvenlik şartlarına intibak sürecinde Türkiye, Avrupa güvenlik yapısı konusunda gerçek bir işbirliğin temelinde NATO'nun bulunması girişimlerini destekledi. Türkiye AGSK konusundaki kanaatlerini şöyle belir-

39) Joseph Fitchett, 'Turkey puts roadblock in EU force Negotiations', *International Herald Tribune*, 26 Ocak 2001.

40) Avrupalı NATO müttefiklerinin büyük çoğunluğunu da kapsayan Avrupa Para Birliği üyelerinden hükümet açıklarının milli gelirlerinin %3'ünün altında tutmaları istendiğinden, belli başlı tüm Avrupa ülkeleri (Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere) gelecek yedi yıl için askeri harcamalarını azaltmayı planladılar. Almanya 2000 mali yılında 23 milyar dolarlık savunma bütçesinden 1 milyarını kesmiştir. Members of the European Union

41) Gilles Andreani, 'Why Institutions Matter', *Survival*, Cilt.42, No.2, Yaz 2000, s.91

tiyordu: "... Bu yaklaşım son 50 yılda istikrarlı ve güvenli bir Avrupa yaratılmasındaki etkisini kanıtlamış olan NATO'ya alternatif olmamalı. Türkiye'nin ısrar ettiği şey, AGSK fikri salt birleşme ve kurum-kurma tasarısı olmaması, fakat stratejik durumlara ve değişebilen güvenlik çevresi gereklerine gerçek ve realist cevap niteliğinde olmasıdır. Türkiye politik olduğu kadar operasyonel durumlarda da AGSK'yı desteklemeye hazır olduğunu teyit eder."[42]

Türkiye önce, Avrupa güvenliği çerçevesi ile ilgili kararlar üzerinde söz söyleme hakkına sahip olmak için Batı Avrupa Birliği içinde ortak üye statüsü ile ilgili bir formül geliştirme yolu aradı. Türkiye için Ortak üye statüsü herhangi bir antlaşma temeline dayanmadığından tatmin edici değil ve Türkiye BAB'ın Maastrich'te kabul edildiği gibi "özerk, antlaşmaya dayalı bir örgüt olarak kalması ve NATO'nun 'Avrupa kanadı' olmaya devam etmesi" düşüncesini taşıyor.[43] Amsterdam Antlaşması BAB'ın rolünün AB'nin gelişmesinin değişmez bir parçası olduğunu kabul etmiş ve AB'ye operasyonel kapasite sağlayan sorumluluklar yüklemiştir. Bu nedenle Türkiye sıklaşan BAB-AB ilişkilerinde ortak üyelerin katılım seviyesinin kuvvetlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye ayrıca NATO'nun Avrupalı üyelerine BAB'a tam üyelik fırsatı verilmesini istiyor. Dahası Türkiye BAB'ın hızlı bir şekilde "ODGP mekanizması içine alınması ve uygulama safhasında ortak üyelerinin rolünün açık olarak sınırlı kalacağı kararlarda ODGP'nın boyunduruğu altına girmesi" gerçeğinden rahatsızlık duymaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik adaylığı kabul edilince, resmi görüşünü gözden tekrar geçiren Türkiye, gerçek bir güvenlik çerçevesi için iki kuruma da üyeliğin elzem olduğu düşüncesini daha açık ifade etmeye başladı: "...Türkiye'nin dileği tam üyeliğe geçiş aşamasında olan ortak üyeler dahil İttifak'ın Avrupalı üyeleri BAB yapısını belirleyecek ve politika oluşturacak ODGP organlarının çalışmalarına resmi ve kurumsal olarak kısa zamanda katılmalıdır. Türkiye, AB ve BAB'ın tam üyeleri ve NATO'nun Avrupalı üyelerinin bir ve aynı olması gerektiğine inanıyor ki bu, gerçek bir AGSK'nın gelişmesini kolaylaştıracak."[44]

Türkiye için şeffaflık, kapsamlı olma ve bölünmezlik güvenliğin temel prensipleridir. Dahası, Avrupa'nın müdahalesine gerek duyabilecek esas krizler büyük bir olasılıkla Türkiye'nin etrafındaki çalkantılı bölgelerde çıkacak. Bu nedenle bu bölgelerde AB Konseyi'nde kararlaştırılacak Petersberg türü herhangi bir operasyon Türkiye'nin milli güvenlik çıkarlarıyla doğrudan ilgili olacaktır. Türkiye'yi ilgilendiren diğer bir konu da Kıbrıs'ta bir Avrupa müdahalesi gibi en kötü senaryolarda NATO olanaklarının ve gücünün kullanılması konusunda bazı Avrupa Birliği ülkeleriyle çıkar çatışması içine girmesidir. Türkiye'nin tüm rahatsızlıklarının arkasında Yunanistan'ın AB üyeliğinden kaynaklanan problemler yatıyor.[45] Türkiye,

42) ESDI and Turkey: mfa.gov.tr
43) *Ibid.*
44) *Ibid.*
45) Fitchett, *Turkey puts roadblock in EU force Negotiations.*

AB'nin Türkiye'ye danışmadan Akdeniz'in Kıbrıs gibi hassas bölgelerine müdahale etmesinden çekiniyor.[46]

Kendi çıkarlarının aksine işleyecek herhangi bir AB eylemini engelleyememe endişesinden dolayı Türkiye, AGSK'nın karar alma mekanizması dışında kalmaktan rahatsızlık duyuyor. Bu nedenle Türkiye, özellikle AB üyesi Yunanistan ile Ege ve Kıbrıs üzerindeki farklılıkları yüzünden bölgedeki AB askeri operasyonları üzerinde bazı kontrollere sahip olmayı sağlamak istiyor.[47] Ocak 2001'in sonlarında bir NATO-AB toplantısında Türkiye'nin NATO Büyükelçisi Onur Öymen "politik olarak Türkiye'nin stratejik pozisyonunda olan ve onlarca yıldan beri Batı İttifakı'na bağlı bir ülkenin, milli çıkarlarını zedeleyecek düzenlemeleri kabul etmesi tasavvur olunamaz" dedi"[48] Öymen, AB'nin Türkiye'nin söz sahibi olduğu NATO'yu kopya ederek NATO'nun işlevlerinin Türkiye'nin içinde yer almadığı AB askeri konseyi tarafından tasarlanması ve uygulamaya geçirmesiyle ilgili Türk endişelerini anlattı. Bunun yanlışlığını göstermek için de Kasım 2000'de Yunan savaş uçaklarının Ege'de Türkiye'ye ait bazı adacıkların üzerinde uçması dolayısıyla Ankara ile Atina arasındaki çözümlenmeyen ihtilafların tekrar gündeme gelerek krizin eşiğine gelinmesine yol açan NATO eğitim uçuşunu örnek olarak verdi. Öymen'e göre "eğer bu gibi olaylarda bir problem yaşamadıysak bu ikimizin de NATO ittifakına tam üye olarak beraberce çalışmamız yüzündendir."[49] Türkiye'nin tavrının güvenlik çıkarlarından kaynaklandığını söyleyerek "Türkiye Avrupa'da ve çevresinde gelecekte çıkabilecek 16 çatışmanın 13'ünden etkilenebileceğinin" altını çizdi.[50] Bundan dolayı AB tarafından yürütülen operasyonel kararların Türkiye'nin milli güvenliği üzerinde güçlü bir etkisi olabileceği için Türkiye, AGSP'nin karar alma sürecine tüm NATO ülkelerinin tam olarak katılmasını savunuyor.

Ayrıca Türkiye kendisini ikinci sınıf statüye itebilecek düzenlemelere de karşıdır. Türkiye Avrupa Birliği tam üyeliğine aday ülke olarak, politik-stratejik değerlerine göre her müstakbel üye ile görüşmeler yoluyla Maastricht formüllerinin değiştirilmesini savunuyor. Türk yetkililer hem görüşmelerden önce hem de görüşmeler sırasında AB Acil Müdahale Gücüne katkıda bulunma isteğini bildirmişlerdir. Türkiye'nin bu konumu önemlidir, çünkü Türkiye'nin Acil Müdahale Gücü'ne katkısı AB'nin 15 üyesinden de fazla olabilecek: Türkiye Avrupa'da en büyük silahlı kuvvetlere sahip ülkelerden biridir ve Avrupa kuvvetleriyle beraber hareket etmeye müsait 20,000 kişilik kuvveti vardır.[51] Dahası, Türkiye'nin iddiaları, Avrupa'nın güvenlik ve savunmasına NATO içinde 50 yıldır destek vermesinden dola-

46) Michel Evans, 'Turks Block development of EU army', *The Times*, 15 Aralık 2000: <http://www.thetimes.co.uk/article/0,,20-51726,00.html>
47) Gordon, *Turkey offers troops for new European Force, with a proviso.*
48) Fitchett, *Turkey puts roadblock in EU force Negotiations.*
49) *Ibid.*
50) *Ibid.*
51) *Ibid.*

yı bu konuyla ilgili her türlü girişimlere katkıda bulunmasının da Türkiye için gerekli olduğu tezine dayanır.[52]

Türkiye "NATO'nun Avrupa direğinin, Avrupa Birliği değil Avrupa İttifakı" olduğunu kabul ediyor.[53] NATO'nun Washington'daki Yıldönümü Zirvesi toplantısından önce Türkiye, Avrupa amaçları için ittifakın olanaklarını kullanma konusundaki NATO Konseyi'nin herhangi bir kararının Türkiye tarafından da açık kabulünün gerekliliği üzerinde durmuştur.[54] Zirve'de de, Türkiye AGSK'nın karar alma mekanizmasının dışında tutulursa, AGSK hakkında alınan kararların hayata geçirilmesine yardım etmek amacıyla alınacak NATO varlıklarını ve gücünü kullanma kararlarını veto edeceğini ilan etti. Bundan sonra Türkiye "Washington'daki NATO Zirvesi resmi tebliğine göre stratejik planlama, savunma planlamaları, uydu iletişimi, ulaştırma, kumanda ve kontrol düzenlemeleri ve istihbarat gibi NATO varlıklarını ve gücünü kullanması konusunda AB'nin Türkiye'nin rızasına ihtiyaç duyduğu ve her durum için ayrı ayrı ve oybirliğiyle karar alınması gerektiği" gerçeğine dikkat çekti.[55] Bu vetoyu kaldırmak için Türkiye'nin şartı, Balkanlar ve Doğu Akdeniz dahil, komşularıyla ilgili herhangi bir Avrupa askeri harekatı konusunda söz söyleme hakkına sahip olmasıdır. Diğer yönden AB liderleri, AB üyesi olmayan Türkiye'ye askeri komitelerinde yer vererek AB'nin yeni savunma rolünün siyasi meşruiyetinin tartışılmasına yol açılması riskini kabul etmiyor.[56]

Haziran 2000'de Feira'da Avrupa Konseyi'nde AB üyesi olmayan Avrupalı Müttefiklerin (İzlanda, Norveç, Türkiye, Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti) Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın karar alma mekanizmasına alınmayacağı anlaşılınca, Türkiye'nin öncülüğünde bu altı ülke muhalefet sesini yükselterek, kendi güvenlik çıkarlarıyla ilgili olan AB tarafından ODGP adıyla alınacak kararları NATO'da veto edecekleri konusunda AB'yi uyardılar. Özellikle Türkiye, güvenliğin hassas bir konu olduğunu ve güvenlik tehdidinin büyük bölümünün Türkiye'nin komşu çevresinden[57] geleceğinden dolayı "masada emniyetli bir yer" istediğini ifade ederek bu girişime "yumuşak veto"sunu bildirdi. Türkiye, AB öncülüğündeki NATO planlama araçlarının kullanılacağı veya kendisinin katkıda bulunacağı kriz yönetimi operasyonlarına aktif olarak katılmayı savunuyor. Türk yetkililer, içinde bu tür bir mekanizmanın bulunduğu BAB'ı da örnek olarak gösteriyorlar.[58] Ayrıca savunma ve güvenlik konularında AB-NATO ilişkilerinin NATO-BAB düzenlemelerini de geliştireceği konusunda anlaşmaya varıldığı Washington'daki NATO Zirvesi'ne de işaret ediyorlar. Her şeye rağmen, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ile ODGP'nın AB içinde beraber devam ettiği ve Öncelikli Hedefler

52) Dışişleri Bakanlığı *web sitesi*.
53) *The ESDI and Turkey*.
54) Kramer, *A Changing Turkey: Challenge to Europe and the United States*, s.217.
55) *The ESDI and Turkey*.
56) Fitchett, *Turkey puts roadblock in EU force Negotiations*.
57) NATO tarafından tespit edilen 16 sıcak noktadan 13'ü Türkiye'nin etrafındadır. Bkz dipnot 11.
58) Dışişleri Bakanlığı sözcü vekili Huseyin Diriöz tarafından yapılan açıklama.

de Avrupa formülü olduğundan dolayı. AB, üye olmayan devletlerin ODGP mekanizmasının içinde yer almasını istemiyor.

Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği/Politikası karar alma yapısından (Siyasi ve Askeri Komiteler'den) dışlanmış bulunan Türkiye, AB üyesi olmayan Avrupalı bazı müttefiklere resmi ziyaretler yapma ve NATO üyesi olan 11 AB üyesi ülkelere notalar verme gibi diplomatik kanalları kullanarak Zirve sonuçlarına tepki gösterdi.[59] Bu 6'ların etkisi ABD'nin NATO Büyükelçisi Alexander Vershbow tarafından şöyle ifade edildi: "AB'nin öncülük ettiği bir kriz durumunda AB üyesi olmayan altı NATO müttefikinin AB güçlerinin etkisini artıracak önemli kapasiteleri vardır. Dahası, AB tarafından idare edilen bir kriz NATO'nun 5. maddesindeki taahhütleri harekete geçirecek noktaya kadar tırmanabilir. AB üyesi olmayan müttefiklerin Avrupa Birliği'nin onbir üyesine olan bu taahhütleri, AB üyesi olmayan altı ülkenin AGSP'nın yapısında özel bir statüye sahip olması için yeterli bir sebeptir. AB Feira kararlarıyla AB üyeliğine aday olan fakat NATO üyesi olmayan dokuz ülkeyle beraber bu altı ülkeye de danışmalar konusunda temel bir şablon ortaya koymuştur. AB şimdi altı ülkenin AGSP'nda birinci sınıf ortak oldukları ve kriz yönetim bölgelerinde AB kararlarının biçimlendirilmesinde gerçek söz sahibi oldukları konusunda güvence vermek için bu düzenlemelerin uygulamada nasıl çalışacağını açıklaması gerekir."[60]

Avrupa Konseyi'nin Helsinki ile Nice toplantıları arasında geçen bir yıl boyunca Avrupa Birliği, Türkiye'nin liderliğindeki AB üyesi olmayan ülkelerin muhalefetine, Öncelikli Hedefler'i daha somut hale getirmek amacıyla AGSP içinde uygun mekanizmalar kurulmasıyla ilgili çalışmalar kadar önem vermedi. Türkiye ise, kendisine ODGP'nın içeriğinde umulan rolün verilmediğini ve halihazırdaki düzenlemelerin kendi güvenlik endişelerini hafifletmediğini ileri sürdü.

Türkiye'nin kriz durumundaki rolü üzerine ayrılıklar, problemin kilit noktasını oluşturuyor. Türkiye'ye göre, kendi kuvvetlerinin de yer aldığı Avrupa Birliği'nin herhangi bir askeri harekat planında Türkiye tam rol oynamalıdır. Dahası NATO'nun askeri planlamacılarının kullanılması konusu da dahil, NATO'nun Avrupa Birliği'ne desteğinin düzenlenmesinde Türkiye'ye açık bir rol verilmelidir. Öte yandan NATO, askeri operasyonları planlaması için AB'ye NATO görevlilerinin kullanılmasını teklif etti ki bu formülün açık olarak Birliği NATO'ya daha yaklaştıracağını tüm üyeler kabul eder.[61]

Kendi politikasının bir parçası olarak Türkiye, Nice Zirvesi'nden hemen önce 21 Kasım'da bir jestte bulunarak Acil Müdahale Gücü'ne asker vermeyi önerdi. Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoğlu, özellikle barış dönemi planlaması ve krize müdahale konularında AB ile müzakere anlaşmaları gibi Türkiye'ye AGSP çerçeve-

59) AB, NATO ve BAB üyeliği tablosuna bakınız.

60) Alexander Vershbow, 'NATO-Europe Partnership', *Norveç Atlantik Komitesi'nde yaptığı konuşma*, Oslo, 25 Eylül 2000.

61) Gordon, *Turkey offers troops for new European Force, with a proviso.*

si içinde etkili bir görev ve sorumluluk vermelerine karşılık olarak, Türkiye'nin 5,000 kişilik mekanize birlik, 36 tane F-16 savaş uçağı, iki nakliye uçağı ve bir küçük filo vermeye hazır olduğunu bildirdi. Çakmakoğlu, tatmin edici bir formül bulunursa Türkiye'nin daha fazla katkıda bulunabileceğini de ekledi.[62] ABD ve diğer NATO üyeleri ise Türkiye'nin çıkarlarının korunması için yeterli korumaların bulunduğu konusunda ısrar ettiler ve Türkiye'yi uzlaşmaya çağırdılar.

Nice Zirvesi yaklaşırken Türkiye daha sert bir tutum izlemeye başladı: Savunma Bakanı, Nice'teki Avrupa Konseyi'nden önce "...(AGSP ile ilgili) düzenlemeler Türkiye'yi tatmin edecek derecede gözden geçirilmezse NATO imkanlarının (Avrupa önderliğindeki operasyonların NATO imkanlarının kullanılmasını gerektireceği yerlerde) 'kullanılması garantisi' konusunda adım atılmasının mümkün olmadığı" uyarısında bulundu.[63] Buna rağmen Nice Zirvesi sonuç bildirgesinde, NATO'nun müttefik olarak yer almayacağı Avrupa öncülüğündeki operasyonlarda AB'nin karar alma mekanizmasının özerk olacağı açıklandı. Ama NATO olanaklarının kullanılıp kullanılmayacağı konusu açık bırakıldı. Zirve, AB ile NATO arasındaki ilişkilerin önemine dikkat çekerek, Belçika başkanlığında toplanacak Laeken Zirvesi'nin, savunma konuları ile ilgili son düzeltmeler konusunda anlaşmaya varılacak son görüşme olacağı bildirildi.

Nice zirvesi sonuçları ABD ve NATO hariç olmak üzere, Avrupa savunma kimliğinin farklı bir şekilde geliştirilmesi çabalarının sert bir biçimde reddi anlamını taşımasına rağmen, Türkiye zirve kararları hakkındaki endişelerini ifade etmeye devam etti. Türkiye, Avrupa Acil Müdahale Gücü'nün sevki konularında karar vermedeki rolü ve Kıbrıs'ı içeren kararlar gibi kendi çıkar alanlarını etkileyecek AGSP kararlarına dahil olma garantisi üzerindeki ısrarını devam ettirdi. AB ise, özellikle Türkiye'nin kendi güvenliğini etkileyebilecek durumlarla ilgili AB güçlerinin kullanılması konusunda Türkiye'ye danışacaklarını, ama bunların kullanılma kararını sadece AB'nin vereceğini belirtti.[64] AB, Türkiye'nin çıkarlarıyla ilgili konularda Türkiye'yle istişarede bulunacağını belirtirken yeni acil müdahale gücünün sevkiyle ilgili karar alma sürecine AB üyesi olmayan devletlerin dahil olmaması konusundaki görüşünü ısrarla korudu. Askeri operasyonlarda NATO olanaklarının kullanılması garantisi AGSP'nın temel prensiplerinden biridir ve Nice Zirvesi'nde 15 üyenin hepsi tarafından kabul edilmiştir. Zirve'den kısa bir süre sonra 14 Aralık'ta Türkiye NATO'nun planlama kapasitelerini AB'nin kullanabilmesine engel olmak için, Nice sonuçlarının kabul edilmesiyle ilgili NATO bakanlarının teklifini veto etti. Böylece Türk muhalefeti, dışişleri bakanlarının NATO-AB diyaloğunun kurumlaşması ile ilgili çalışmalarını engellemiş oldu.[65]

62) *Ibid.*
63) *Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoğlu'nun konuşması*, Brüksel, 5 Aralık 2000.
64) 'Turkey force Euro army out of NATO structure', *EUObserver*, 18 Aralık 2000: <http://www.euobs.com/index.phtml?selected_topic=13&action=view&article_id=1183
65) Evans, *Turks Block development of EU army'Michel Evans.*

Nisan 2001 başlarında, AB Savunma Bakanları Brüksel'de Savunma Konseyi toplantısında biraraya geldiler. Burada Alman Savunma Bakanı Rudolph Scharping, AB askeri gücü karar alma mekanizmasında söz sahibi olmak istiyorsa, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile işbirliği yapmasının kendi lehine olacağını bildirdi. Ayrıca Fransız meslektaşı Alain Richard da AGSP ile ilgili ilk adımın Türkiye tarafından atılması gerektiğini, Türkiye'nin somut adımlar atmaması halinde bundan Türk-AB ilişkilerinin zarar göreceğini vurguladı.[66]

Beklentiler

Bu sorunun Avrupa Birliği ve NATO üyelerinin güvenlik ve savunma politikaları üzerinde önemli etkisi vardır. Avrupa Birliği'nin amacı, Atlantik ötesi ittifaka zarar vermeden Avrupa güvenliği ve savunması konusunda sorumlulukları paylaşmaktır. AB-NATO resmi ilişkileri Atlantik ve Avrupacılık konumlarının arasında bir konumdadır. Fakat, Türk vetosu, NATO dışında ayrı bir planlama yapısı oluşturulması konusundaki Fransız arzularını tekrar canlandırmıştır. ABD bu nedenle hem AB'yi, hem de Türkiye'yi uzlaşmaya varmaları konusunda teşvik ediyor. Yakın gelecekte Türkiye'nin AGSP'nın karar mekanizmalarına alınabilmesi için tek çözüm, 2010 yılından önce gerçekleşmesi zor olan üyeliğe kabul edilmesidir. Dahası Avrupa güvenliği ile ilgili Avrupa'nın artan rolü hakkında ABD'nin rahatsızlığı henüz tam olarak giderilmedi. Tahmin edilebilir ki Avrupa güvenlik boyutunda iyileşmelerin ne kadar başarıldığı konusu bir sonraki krizde test edilecek.

Türkiye'nin Avrupa güvenlik yapısındaki etkisinin azaltılması önemli bir engel teşkil ediyor. Eğer Avrupalılar politik ve ekonomik olarak istikrarlı bölgelerle çevrili istikrarlı bir Avrupa güvenlik yapısı tasarlama stratejisi izleyecekse, Türkiye ve onun Avrupa Birliği ile ilişkileri bu stratejide yer almalıdır. Avrupa Birliği için açık olmalıdır ki Türkiye'nin statüsü çözümlenmedikçe Avrupa güvenlik girişimleri etkili bir şekilde planlanamaz.

Soğuk Savaş sonrası Avrupa güvenliği, gerçek bir güvenlik çerçevesi yaratılması için tüm güvenlik sorunlarını çözülmesini içeren belirsizlikler gösteriyordu. Türkiye Avrupa güvenliğine 50 yıldır NATO çerçevesinde katkıda bulunuyor. Coğrafik konumu Türkiye'yi bir taraftan bölgesinde önemli bir devlet yaparken, öte yandan güvenlik risklerine karşı da duyarlı hale getiriyor. Türkiye'ye, Avrupa Birliği'ne aday ülke olduğu da göz önüne alınarak uygun bir statünün verilmesi gerekir. Bunun karşılığında Türkiye, Avrupa Birliği'nin arka kapısından girmeye çalışmadığının, bunun yerine esas ilgisinin milli güvenliğini riske sokacak konular üzerinde olduğunun altını çizmesi gerekir.

66) 'ESDP Message form Europe to Turkey', *NTV-MSNBC*, 6 Nisan 2001: <http://www.ntvmsnbc.com/news/75552.asp>

Ekler:

Tablo.1: AB, NATO ve BAB Üyeleri

	NATO	AB	BAB
ABD	X		
Almanya	X	X	X
Avusturya		X	
Belçika	X	X	X
Birleşik Krallık	X	X	X
Çek Cumhuriyeti	X		
Danimarka	X	X	
Finlandiya		X	
Fransa	X	X	X
Hollanda	X	X	X
İspanya	X	X	X
İsveç		X	
İrlanda		X	
İtalya	X	X	X
İzlanda	X		
Kanada	X		
Lüksemburg	X	X	X
Macaristan	X		
Norveç	X		
Polonya	X		
Portekiz	X	X	X
Türkiye	X		
Yunanistan	X	X	X

Tablo.2: BAB Üyeliği

Üyeler	Ortak Üyeler	Gözlemciler	Ortak Partnerler
Modifye Edilmiş 1947 Brüksel Antlaşması	**Roma 1992**	**Roma 1992**	**Kirchberg 1994**
Almanya	Çek Cumhuriyeti	Avusturya	Bulgaristan
Belçika	İzlanda	Finlandiya	Estonya
Birleşik Krallık	Macaristan	Danimarka	Letonya
Fransa	Norveç	İrlanda	Litvanya
Hollanda	Polonya	İsveç	**Romanya**
İspanya	Türkiye		Slovakya
İtalya			Slovenya
Lüksemburg			
Portekiz			
Yunanistan			

Tablo.3: Savunma Göstergeleri (1999)

	Kişi başına savunma harcamaları	**Silahlı güç miktarının tüm nüfusa oranı**	**Sermaye harcamalarının savunma harcamalarına oranı**
Maksimum	İngiltere: $ 589	Yunanistan: 1.56 %	İsveç: 52.8% (İngiltere: 39.6%)
AB Ortalaması	$333 (ABD: $1,016)	0.48 %	26.4% (ABD: 32.7%)
Minimum	İspanya: $153	Lüksemburg: 0.18%	**Irlanda**: 3.4 %
Sapma oranı	1: 3.9	1:8.7	1:15
Kaynak: IISS			

Tablo.4: NATO Savunma Harcamaları'nın GSMH'ya Oranı

Ülke	1994	1995	1996	1997	1998
Belçika	1.7	1.6	1.6	1.5	1.5%
Danimarka	1.8	1.7	1.7	1.7	1.6%
Fransa	3.3	3.1	3.0	3.0	2.8%
Almanya	1.8	1.7	1.7	1.6	1.5%
Yunanistan	4.4	4.4	4.5	4.6	4.8%
Italya	2.0	1.8	1.9	2.0	2.0%
Lüksemburg	0.9	0.8	0.8	09	0.9%
Hollanda	2.1	2.0	2.0	1.9	1.8%
Norveç	2.8	2.4	2.2	2.1	2.1%
Portekiz	2.6	2.7	2.5	2.5	2.4%
İspanya	1.5	1.5	1.5	1.4	1.3%
Türkiye	4.1	3.9	4.1	4.1	4.4%
Birleşik Krallık	3.4	3.1	3.0	2.8	2.7%
NATO-Avrupa	2.4	2.3	2.3	2.2	2.2%
Kanada	1.8	1.6	1.5	1.3	1.2%
Birleşik Devletler	4.3	4.0	3.7	3.5	3.3%

(kaynak: NATO)

Katılım taahhütleri:

Basit bir gerçek var ki halihazırdaki Avrupa savunma harcamaları öncelikleri, Petersberg görevlerinin tamamen yerine getirilmesi gibi Helsinki'deki Avrupa Konseyi'nin önerdiği ana hedeflere ulaşmayı imkansız hale getiriyor. Bir kolorduya eşit gücün bulundurulması, hava ve deniz güçleri hariç halihazırdaki gücün üç katından daha fazlaya çıkarılması veya 150,000-200,000 asker bulundurulması demektir. 200,000'e varan askeri bir araya getirme uzun süren ve pahalı bir görev olacaktır ve halihazırdaki şu duruma göre çok büyük bütçeye ihtiyaç duyacaktır:

-AB'nin alımları ve maddi harcamaları 52 milyar dolarlık ABD'nin seviyesinin % 40'ı civarındadır.

-Avrupa'nın operasyon ve ikmal harcamaları ABD'nin % 40'ı kadardır. Cephe gücünün hazır durumda olma ve bakımı bu şartlarda uygun bir biçimde gerçekleşemez.

-Avrupa'nın asker başına sermaye yatırımı ABD'nin üçte biri kadardır.[67]

67 Francois Heisbourg, 'Europe's Strategic Ambitions: The Limits to Ambiguity', *Survival*, Vol.42, No.2, Summer 2000, pp.10-11.

DÜNYA DENİZ ULAŞIMINDA MARMARA DENİZİ VE TÜRK BOĞAZLARININ XXI. YÜZYILDA DEĞİŞEN STRATEJİK VİZYONU

*Yrd. Doç. Dr. Mesut Hakkı Caşın**

Giriş

Türk Boğazları, ülkenin güvenlik ve savunmasında daima stratejik önceliğe sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde Avrupa'ya yapılacak seferlerde taarruzi, buna karşılık geri çekilmenin başlamasını takiben, Tuna hattı ile birlikte en önemli savunma hattını teşkil etmiştir.[1] Nitekim, Trablusgarp Savaşı ertesinde İtalyan Donanması, Balkan Savaşı esnasında Bulgar Orduları ve Rus donanması İstanbul'u ele geçirmeyi arzu etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında ise, İngiliz, Fransız, Rus savaş gemilerinden teşekkül eden müttefik Deniz gücü tarafından "Kuvvet Kullanımı" yoluyla, Türk Boğazlarını geçip Almanya'nın Fransa Cephesini zayıflatabilmek amacı ile, Rus ordusunun Avrupa Cephesini takviye etmeyi planlayan Müttefik Orduları, Çanakkale Boğazında büyük bir yenilgi ile karşı karşıya kalmışlardır. Ancak; aynı ülkeler Avrupa'da güçler dengesinin değişiminin ardından muhtemel bir Almanya-İtalya-Japonya İttifakına karşı, II. Dünya Savaşı öncesinde Boğazların kapalı tutulmasını amaç edinen bir strateji sergilemiş-

* Yeditepe Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1) Çar Büyük Petro zamanında bir Rus Diplomatının Boğazlar konusunda Türkiye'nin politikası hakkındaki değerlendirmesi için bakınız, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Çev: Attila Tokatlı, Cilt.1, İstanbul: May Yayınları, Eylül 1977, s.318; 'Hiç kimsenin el sürme hakkına sahip olamayacağı erden ve ari bir genç kız gibi koruyor Karadeniz'i Babiâli. Öyle ki, bir yabancının kendi özel dairesine girmesine belki katlanabilir de Osmanlı padişahı, yabancı bir geminin Karadeniz'e girmesine katiyen göz yumamaz ve izin vermez. Böyle bir şey ancak Türk İmparatorluğu'nun altüst olmasıyla olanak kazanabilir'.

lerdir. Bu strateji, Soğuk Savaş döneminde Sovyet Karadeniz Donanması'nın NATO'nun Akdeniz ve Ortadoğu petrollerinin savunulmasında, Türkiye'nin, ittifakın Güneydoğu Kanadı'nın en önemli ülkesi konumuna yükselmesine ve aksi yönde tehdide maruz kalmasına yol açmıştır.[2]

Ürün ve sermayenin toprağa bağlı statik yapısına mukabil, aktörlere mobilize ve sürat kazandıran denizaşırı ticaret rejimi içerisinde Türk Boğazları, aynı zamanda farklı uygarlıkları ve dolayısıyla da uluslararası piyasaların entegrasyonunu sağlayan ana arterler olma misyonunu yerine getirmiştir. Böylelikle, I. Dünya Savaşı sonrasında 1923 tarihli Lozan Andlaşması ile belirlenen Türk Boğazları'nın hukuki rejimi, 1936 Montrö Sözleşmesinin düzenlemesine bağlı olarak II. Dünya Savaşı'nın ve İki Kutuplu Kuvvetler Dengesine hakim Soğuk Savaşın en kritik uluslararası siyasal dokümanı olma özelliğini sürdürmüştür. Soğuk Savaş sonrasında ortaya atılan "Yeni Dünya Düzeni" fenomeninin getirdiği değişim, aynı zamanda ekonomik, siyasal ve askeri anlamda Türk Boğazlarını da etkilemiştir. Bilindiği üzere, Türk Boğazları, Avrupa Güvenlik Mimarisi içerisinde, Büyük devletlerin güvenliklerini yakından ilgilendiren ve kaleleri sürekli değişen nitelikteki "Satranç Tahtası"nı oluşturmuştur. Gerçekten, Çarlık Rusya'sının "Sıcak Denizlere Açılma" stratejisinden endişe duyan İngiltere-Fransa-Avusturya-Almanya-Japonya; Boğazlar Rejimi ile ulusal güvenlikleri açısından yakından ilgilenmişlerdir. Boğazların, egemenliğini elde edebilmesi halinde Rusya'nın Akdeniz güç dengesini bozmasından kuşkulanan büyük güçler, bu maksatla Osmanlı İmparatorluğu ile Kırım Savaşında ittifak ederek, Rusya'nın Karadeniz deniz gücünü etkisiz kılmayı amaçlamışlardır. Bu itibarla, ilk ve orta çağlarda Türk Boğazlarını kontrol eden Roma İmparatorluğu, dünya egemenliğini en uzun süre muhafaza ederken, Türklerin Çanakkale ve İstanbul'u kontrolüyle, Osmanlı İmparatorluğunun yükselişi, Yeni Çağın stratejik güç dengelerine hakim değişim unsurlarının başında gelmiştir. Amerika kıtasının keşfi ile Okyanus deniz ticaretinin devreye girmesi, bu defa önce Avrupa, müteakiben ise Anglo-Sakson egemenliğinin küresel boyutta güçlenmesine sebebiyet vermiştir. XXI. yüzyıla girerken insan medeniyetinin yaşadığı küreselleşme süreci, uluslararası pazar ekonomisi düzleminde, -hammadde, enerji, ürün, sermaye, yatırım hizmetlerinin- değişim sürecini artırması, aynı zamanda coğrafi düzlemin de kara-deniz-hava ulaştırmasındaki temel dinamiklerini hızlandırmıştır. Bu fevkalade ciddi farklılaşmanın ardından, dünya deniz ticareti hacmi, 1997 yılında rekor düzeyde 5.074 milyon tona ulaşmıştır. Bununla birlikte, dünya deniz ticaretinin %30'nu, petrol ve doğalgaz ulaştırmasının sebebiyet verdiği enerji-üretim-pazarlama arasındaki stratejik denge içerisinde, "Deniz Gücü"nün fevkalade dikkat edilmesi gereken değişen koordinatlara sahip olduğu düşünülmektedir. Böylece, coğrafi düzlemde ülkeler arası sınırları aşan Deniz Gücü, aynı zamanda devletlerin

2) Steven Runciman, *Konstantiniye Düştü*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972; Lawrence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, Çev. Tevfik Alanay, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972; Edward Gibbon, *Bizans*, Çev. Asım Baltacıgil, Cilt.I-II, İstanbul, 1995.

stratejik egemenlik ve güç arayışlarında dünyada "güç ve refahın" itici motor kuvveti rolünü de üstlenmiştir. Toplumlararası güçler mücadelesinde, ordular ve lojistik ihtiyaçların muharebe bölgelerine denizaşırı faaliyetler ile ulaştırılmasında fevkalade öneme haiz bir güç faktörü olan deniz gücü, aktörlerin, dış politika ve güvenlik stratejilerinin uygulamalarında, deniz egemenliğinin, çevre denizlerin ve ülkelerin kontrol altına alınmasında dinamik bir stratejik enstrüman olarak ön plana çıkmıştır.

Türk Boğazlarının Stratejik ve Jeo-Ekonomik Yapısına Hakim Temel Dinamiklerinin Analizi

"Türk Boğazları" terimi, bu boğazlarla ilgili uluslararası düzenlemelerde, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazını kapsayan bir terim olarak kullanılır.[3] Marmara Denizi, iç sular rejimine tabi olan bir deniz olmasına rağmen, bu değerlendirme, ulaştırma dışında kalan hususlarda önem kazanır. Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, geçiş açısından, her zaman bir bütün sayılmıştır.[4] İki açık denizi birbirine bağladığı için de uluslararası bir su yolu mahiyetindedir. Bu niteliği sebebiyledir ki, Türk Boğazları'ndan geçiş ulusal değil, uluslararası düzenlemelere tabidir.[5] Marmara Denizi, İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı arasında kalan ve Marmara Bölgesi olarak adlandırılan coğrafi bölgenin iç kısmını kaplayan 11350 kilometrekare yüzölçümüne sahip bir denizdir. Marmara Denizi'nde, İstanbul Boğazı çıkışından Çanakkale Boğazı girişine kadar olan mesafe, gemiler için intikal rotaları üzerinden 109 mil, Çanakkale Boğazı çıkışından İstanbul Boğazı girişine kadar olan mesafe ise yine intikal rotaları üzerinden 111.7 mildir.[6] İlgili uluslararası düzenlemelerde Marmara Denizi; Boğazlar Bölgesi veya Türk Boğazları kapsamında mütalaa edilmekle birlikte, bu durum geçiş açısından bir anlam ifade etmektedir. Ulaştırma dışında kalan hususlar bakımından Marmara Denizi, Türkiye'nin iç sular rejimine tabi bir denizdir.

Tarihi, askeri ve jeo-stratejik açıdan irdelendiğinde, esasen Orta Asya'da "kara hakimiyeti" stratejisine dayalı Türk devletlerinin denizci devlet olabilmek yolunda en önemli açınımları, Marmara Denizi ve Boğazlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Gerçekten, XI. yüzyılda Selçukoğlu Süleyman Şah'ın, Bizans hakimiyetindeki İznik şehrini fethi sonunda, İznik'i başkent olarak seçmesi, denizlere yönelik politikaların ilk basamaklarını teşkil etmiştir. 1084'de Türkler'in Karadeniz'i fethini müteakip, Çaka Bey, Süleyman Şah'ın emri ile Ege'de ilk defa Türk Donanmasını kurmuştur. Alaeddin Keykubat'ın, Alanya Kalesinde ikinci Türk tersanesini kurması

3) Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, İstanbul, 1996, s.154.
4) *Ibid.*, s.156.
5) Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, İstanbul, 1998, s.487.
6) *T.C. Dz.K.K. Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Bşk.lığı'nın 29 numaralı Seyir Haritası*, İstanbul, 1998, Ölçek 1:75.000

ile, Akdeniz'de Türk Denizcileri yelken basmaya başlamışlardır. Müteakiben kurulan Osmanlı Donanması ile Osmanlılar, İzmit Deniz Üssü'nü kullanarak "Avrupa Hakimiyeti" stratejisinde, Çanakkale Boğazları'nın kontrolünü amaç edinmişlerdir. Bu maksatla, hem Marmara'nın korunabilmesi, hem de Bizans'ın fethinin nihai aşamasını gerçekleştirebilmek gayesi ile Gelibolu fethedilerek, bu kritik su yolu üzerinde bölgeye hakim konumda önemli bir deniz üssü kurulmuştur. Nitekim, Osmanlı Deniz Stratejisinin haklılığı, Sarucapaşa komutasındaki Türk Donanması'nın 1399'da ilk Venedik Donanmasını mağlup etmesi ile doğrulanmıştır. Bu kritik başarı, Türk Denizciliğinin önemli zaferlerinin başında gelmiştir. Buna rağmen, Ceneviz-Venedik-Rodos Müttefik Donanması, ikinci muharebede Sarucapaşa Donanmasının savunma hattını yararak, İstanbul'a ulaşmıştır.[7]

Modern çağın başlarında Avrupa'ya yönelen en büyük tehdit, kuşkusuz, Osmanlı Türklerinden, daha doğrusu, Osmanlıların heybetli ordularından ve sahip oldukları, çağın en ileri muhasara kuvvetleri ve araçlarından geliyordu. Osmanlı egemenliği, daha 16. Yüzyılın başlarında Kırım'ı (buradaki Ceneviz ticaret bölgelerini ele geçirmişlerdi) ve Ege'den (burada da Venedik İmparatorluğunu yıkmaktaydılar) Levant'a[8] kadar uzanıyordu. 1516'ya gelindiğinde, Osmanlı kuvvetleri Şam'ı almıştı; ertesi yıl ise, Memluk kuvvetlerini Türk toplarıyla perişan ederek Mısır'a girdiler. Hint Adalarından gelen baharat yolunu böylece kapadıktan sonra, Nil boyunca hareket ederek Kızıl Denizden Hint Okyanusuna doğru, buralardaki Portekiz saldırılarına karşılık vererek ilerlediler. Bu durum İberyalı gemicileri rahatsız ediyordu ama onların duydukları rahatsızlık, Türk ordularının doğu ve güney Avrupa'daki prenslere ve halklara verdiği korku yanında hiç kalırdı. Bulgaristan ve Sırbistan zaten Türklerin elindeydi; Türkler Eflak'ta ve tüm Karadeniz çevresinde en büyük nüfuza sahiptiler; ama güneyde Mısır ve Arabistan'a karşı yapılan saldırılarının ardından Süleyman döneminde (1520-1566) Avrupa'ya karşı baskılar başladı.[9] Fatih'in Boğazlar ve Marmara Denizi'nin stratejik ve taktik kontrolünde dikkatle takip ettiği "Çevreleme Stratejisi" gereğince, öncelikle, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına inşa edilen kaleler ile teşkil edilen Savunma Hattı, İstanbul'un muhasarasına karşı Akdeniz-Ege ve Tuna-Karadeniz hatları vasıtası ile Avrupa'dan Bizans'a gelebilecek askeri yardım hatları kesilmiştir. Fethi müteakiben, Karadeniz-Ege-Adriyatik eksenlerindeki Deniz Harekatı ile, Karadeniz bir Türk gölü haline getirilmiş ve taarruzi yeteneği takviye için, Haliç Tersanesi inşa edilmiştir. Marmara ve Türk Boğazları'nın güvenliğini sağlayabilmek için, Boğazönü Adaları (1456

7) İhsan Tuncer, 'Türkiye'de Denizcilik ve Türklerin Denizciğe Verdiği Önem', *İkinci Denizcilik Sempozyumu, Harp Akademeleri Komutanlığı*, İstanbul, 1999; Chester G. Starr, *Antik Çağda Deniz Gücü*, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul: Homer Kitabevi, 2000; Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981, ss.321-354; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Ankara, 1981.

8) Levant: Akdeniz'in doğu sahilleri ve burada yer alan ülkeler

9) Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, Ankara, 1991, s.11.

İmroz-Semadirek-Tavşan, 1479 Limni, 1462 Midilli) alınmıştır. Batılı uzmanlara göre, pek çok yönden aynı ölçüde ürkütücü olan bir başka şey de Osmanlı deniz gücünün genişlemesiydi. Çin'deki Kubilay Han gibi, Türkler'de sırf denizle çevrili bir düşman kalesini fethetmek uğruna bir donanma oluşturmuşlardı-bu düşman kalesi, Sultan Mehmet'in 1453 tarihli saldırısına yardım etmek üzere- büyük kadırgalar ve küçük çapta yüzlerce tekneyle abluka altına aldığı İstanbul'du. Muazzam kadırga filoları, daha sonra da, Karadeniz'deki harekatta, güneye, Suriye ve Mısır'a doğru yönelen saldırılarda ve Ege adaları, Rodos, Girit ve Kıbrıs'ın denetimi için Venedik'e karşı girişilen bir dizi çatışmada kullanıldı. 16.yüzyılın başlarında birkaç on yıl boyunca Osmanlı deniz gücü Venedik, Ceneviz ve Habsburg filolarınca fazla yaklaştırılmadı; ama yüzyılın ortasına gelindiğinde Müslüman deniz kuvvetleri tüm kuzey Afrika kıyısı boyunca etkili durumdaydılar ve İtalya, İspanya ve Balear Adalarındaki limanlara akınlar düzenliyorlardı; sonunda 1570-1571'de Kıbrıs'ı almayı başardılar; daha sonra da İnebahtı Savaşı sayesinde durduruldular.[10]

Türk Boğazları'nın stratejik önemi, sadece Türkiye ve Karadeniz ülkelerini değil, uluslararası güvenlik stratejileri ve dış politika eksenlerini de XX. yüzyılda doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Özellikle, endüstriyel devrimin sonucu olarak I. Dünya Savaşı öncesinde başlayan İngiliz-Alman-Japon deniz güçleri arasındaki "Dretnot Sınıfı" gemilerin, en güçlü silah sistemi olarak savunma politikalarında yerini alması, beraberinde "Petrol Savaşları"nı da getirmiştir. XX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğunun hem Türk Boğazları ve Doğu Akdeniz su yollarını hem de Ortadoğu petrol rezervlerini kontrol etmesi, zayıflayan ekonomik-askeri gücünün varlığına karşılık, ortaya atılan "Şark Meselesi" fikri altında, Osmanlı topraklarının paylaşımını da gündeme getirmiştir.

Buna göre, ilk çatışma boyutu 1908 Rus-Japon Savaşı esnasında gündeme gelmiştir. Türkiye'nin Boğazları kontrolü neticesinde, Kuzey Denizinde Japon Donanmasının baskın taarruzu ile yok edilen Rus Donanması'nın Karadeniz Filosu, savaşta gereken misyonunu yerine getirememiştir.

İkinci olarak, İtalya'nın Çanakkale'ye taarruzu, Osmanlı Devleti'nin donanma ve savunma hatlarını güçlendirmesine ve Çanakkale Savaşı öncesi hazırlıklarını hızlandırmasına yol açmıştır.

Üçüncü olarak, Balkan Savaşında, Bulgar Ordusu'nun taarruzlarından endişelenen Rus Ordusu'nun İstanbul ve Çanakkale'yi işgal planları, Osmanlı Diplomasisinin manevraları ile etkisiz hale getirilmiştir.

Dördüncü önemli nokta, İngiliz-Fransız-Rus müşterek donanmasının, Çanakkale'de başarısız olmasıdır. Ancak, Alman-Osmanlı mecburi ittifakı ile "Savunma

10) A.C. Hess, 'Osmanlıların 1453-1535 Okyanus Keşifleri Çağında Deniz Yoluyla Kurdukları İmparatorlugun Evrimi'. *American Historical Review*, Cilt.75, Sayı.7, ss.1892-1919; *Braudel Mediterranean*, Cilt.75, s.918; Reynold, *Command of the Sea*, s.112; J. F. Guilmartin, *Gunpower and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Cambridge, 1974.

Stratejisine" dayalı politikaların üstün düşman kuvvetlerini bozguna uğratması, yeterli deniz gücüne sahip olmayan ve İngiltere'nin Sultan Osman ve Sultan Reşat Harp gemilerine uyguladığı haksız ve tek taraflı ambargo neticesinde, Türk Donanması, yeterli harekat ve savaş gücünden mahrum kalmıştır. Bu durum, Osmanlı topraklarının savunmasında, yeterli deniz gücü desteği ile takviye edilemeyen Kara ve Hava Kuvvetlerinin muharebe ve lojistik gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. İngiltere'nin Türk Donanması'na karşı uyguladığı ve uluslararsı hukuk açısından bugün dahi hesap sorulmayan bu haksız ambargo, staratejik sonuçları itibari ile Deniz Kuvvetleri'nin desteğinden yoksun kalan Osmanlı Ordusu'nun jeopolitik olarak savunmaya oldukça elverişsiz Ortadoğu cephesinde yenilgiye uğramasındaki en önemli sebeplerden birini teşkil etmiştir. Bağdat demiryoluna rağmen, İngiltere'nin Mısır ve Süveyş Kanalını ele geçirerek, Akdeniz'de uyguladığı deniz ablukası sonucunda lojistik destek harekatını yeterince yürütemeyen Osmanlı Devleti sonuçta, dünyanın en önemli petrol kaynaklarını elinden çıkarması ile sonuçlanan ağır mağlubiyet ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece, "Birinci Petrol Savaşı"nı, İngiliz Donanması kazanmış ve Deniz Gücü hakimiyetini güçlendirmiştir.[11]

Beşinci önemli stratejik projeksiyon, Atatürk'ün başlattığı ulusal bağımsızlık hareketi ile Sevr Andlaşması'nı etkisiz kılan Lozan Barış Andlaşması, bizzat Türk Silahlı Kuvvetlerinin zaferi sonrasında kurulan genç Türk Devleti'nin temellerini teşkil eden önemli siyasal ve hukuki belge olarak varlığını sürdürmüştür. Wilson prensipleri gereğince, Türk Boğazlarının "Serbestliği" ilkesini hukuken teminat altına alındığı bu Andlaşma ve Boğazlar Ek Sözleşmesi gereğince Boğazlar Komisyonunun ve Boğazların askerden arındırılması meseleleri, yaklaşan II. Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye'nin güvenlik endişelerinin uluslararası toplum tarafından haklı görülmesi ile sonuçlanmıştır.

Altıncı temel stratejik nokta, Atatürk ve İnönü'nün yürüttüğü müşterek barışsever politikanın gerekleri neticesinde ortaya koydukları savaş öncesi akıllı ve rasyonel dış politika stratejileri, Avrupa'da yükselen Alman ve İtalyan faşizminin yayılmacı emellerine karşı, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin güvenliği aleyhindeki eksikleri ulusal güvenlik öncelikleri bağlamında Montrö Sözleşmesi ile dengelenmiştir.

Yedinci ve dünya barışı için en önemli nokta, Atatürk'ün "Yurtta sulh, Cihanda Sulh" ilkesi gereğince, Cumhuriyet hükümetlerinin takip ettikleri barış ve istikrara dayalı dış politika stratejileri, İnönü'nün mükemmel liderlik ve denge politikaları sonucunda, tüm baskılara rağmen Türkiye'nin savaşa girmemesinde boğazlar fevkalade önemli manivela olmuştur. Esasen bir Casus Belli teşkil eden Sovyet notalarına karşı Türkiye'nin takip ettiği hukuki savunma, Türkiye'nin NATO İttifakı üyeliğini kolaylaştırdığı gibi ABD donanmasına ait Missouri zırhlısının İstan-

11) Selahattin Çetiner, *Çanakkale Savaşı Üzerine Bir Inceleme*, İstanbul, 1999; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Ankara, 1993; David Walder, *Çanakkale Olayı*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.

bul'u ziyareti, Türkiye'nin Batı kanadında yer almasının kanıtı olarak diplomasi tarihinde yerini almıştır.

Sekizinci açınım ise, Soğuk Savaş sonrasında, Karadeniz'in, Akdeniz-Avrupa-Pasifik- eksenine açılarak, dünya ekonomisi ile entegrasyonunda, Türk Boğazları yeni bir ekonomik model teşkil eden Karadeniz Ekonomik İşbirliği sürecini hızlandırmıştır. Bu yeni model, tarihi İpek Yolu ticaretinin yeniden canlanarak, Hazar petrollerinin dünya pazarına açılmasında dünya enerji arterlerine taze kan pompalanmasına yol açarken, çevre güvenliğini tehdit eden petrol tankerlerinden Boğazların korunabilmesi için, sahildar ülkeler ve UNEP başta olmak üzere, yepyeni bir çevre koruma işbirliğini getirmiştir. Böylelikle, Boğazlar, artık, savaş gemilerinin değil, mavi yolculuk için turizm, ekonomik kalkınma için ülkeler arası yeni işbirliği modellerini gündeme getirmiştir.

Türk Boğazlarına Hakim Uluslararası Hukuki Rejimin Genel Analizi

Türk Boğazlarının genel hukuki rejimine hakim konjonktürel trend analiz edildiğinde, Türk Ordularının, 1356'da Çanakkale, 1453'de ise İstanbul Boğazı'nın kontrolünü müteakiben, 1841 Londra Konferansına kadar geçen süre zarfında "Mutlak Kapalılık" ilkesi geçerli olmuştur. Kısaca "Ancient Rule of Ottoman Empire-Osmanlı İmparatorluğu'nun Eski Kuralı" olarak tanımlanan bu süre içerisinde; Azak-Karadeniz-Marmara, "İç Deniz" statüsünde yabancı askeri ve ticari gemilere kapalı tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Rusya karşısında güç kaybına uğraması karşısında, Rusya kademeli olarak boğazlardan geçiş için bazı ekonomik ve askeri imtiyazlar elde etmiştir.[12] Gerek Çar Nikola, gerekse Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrode, Türkiye-Rusya arasında bir askeri ittifakın kurulmasının gerekli olduğunu, bu ittifak sayesinde Türkiye topraklarında asker bulundurmasının meşru olacağı, aksi yöndeki en küçük bir tereddüdün, çok kötü sonuçlar doğurabileceği görüşlerini öne sürmüşlerdir.[13] İkinci Dönem, "sözleşmeli kapalılık" evresidir ki, Kaynarca Andlaşması sonrası akdedilen 1841 Londra Sözleşmesi bu yöndeki ilk andlaşmadır. Müteakiben 1855 Viyana Konferansı sonrasında akdedilen 1856 Paris Boğazlar Sözleşmesi ile, Rusya Karadeniz'e sahildar olmayan ülkelerin Karadeniz'e çıkışına razı olmuştur. Rus Donanmasının, Osmanlı Donanmasını baskın taarruzla Karadeniz'de batırması üzerine, 1871 Londra Konferansı toplanmıştır. 1878 Barış Andlaşması ile teyid edilen değişen koşullara göre, Türkiye dost ve müttefik ülkelerin savaş gemilerine Boğazları açma yetkisini uhdesinde muhafaza etmiştir. Çanakkale Savaşlarına kadar devam eden 37 yıllık kritik süreç içerisinde Türkiye meşru müdafaa hakkını kullanarak, Boğazları bütün ülkelerin savaş gemilerine kapayabilmek yolundaki hür iradesini kullanarak,[14] I. Dünya Sa-

12) Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1999; *Lozan Montrö, Sevr Tehlikesi*, Lefkoşa, 1985.
13) Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İstanbul, 1948, ss.32-34.
14) *Ibid.*, ss.34-37.

vaşı'na taraf olmak stratejisi ile karşı karşıya kalmıştır. Bir başka ifade ile Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesine kadar mevcut uluslararası konjonktüre bağlı olarak, Türk Boğazları konusunda barış zamanında ticaret gemilerine açıklık, buna mukabil savaş gemilerine kapalılık kuralını uygulamıştır. Ancak, Türkiye'nin taraf olduğu bir savaş durumu halinde, hiçbir kısıtlama mevcut olmamıştır.[15] Doktrinde, bu hususun Frederick Dö Martens tarafından yapılan hukuki yorumunda, Türkiye'nin Karadeniz'in bütün kıyılarına sahip olduğu zamanlarda Boğazlardan gemi geçişini keyfine göre düzenleme hakkı itiraz götürmez surette mevcut olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Rusya'nın Kuzey Karadeniz'i zapt etmesinden sonra ise, Rus gemilerinin padişah iznine tabi olmasına itirazları karşısında, Babiali bütün ticaret gemileri için genel olarak serbest olmasına razı olmuştur. Fakat, bu müsaadenin yabancı harp gemilerine de verilmesi ile İmparatorluk payitahtının maruz kalabileceği tehlike sebebi ile Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını tüm milletlerin harp gemilerine kapayabilme hakkından vazgeçmemiştir. Rusya da bu noktada hiçbir itirazda bulunmamıştır.[16] Nitekim, Lord Campell, Lordlar Kamarası'nın 7 Mayıs 1885 tarihli toplantısında, Rusya'ya en tesirli darbenin Karadeniz'den indirilebileceğini söyledikten sonra "boğazların kapalılığı" meselesinin yeniden gözden geçirilmesi ve kendi fikrine göre Babiali'nin boğazları açmak hususunda tam bir yetkisi bulunması sebebiyle, Türkiye'den "izin alınarak", İngiliz Donanması'nın Karadeniz'e girmesi lüzumunu belirtmiştir.[17] Bütün bu hukuki tespitlerin ötesinde aşağıda, Boğazlar hakkındaki metodolojik çözümlemede, kronolojik sırası ile Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve nihayet Soğuk Savaş ve sonrası projeksiyonlar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Balkan Savaşı

Balkan Savaşı esnasında, Ortodoks Slav Dünyasının, Osmanlı Devleti'ne karşı "Koruyucu Hami"si rolünü üstlenen Çarlık Rusya'sı, Bulgaristan Kralı Ferdinand ile Türk Boğazları ve Trakya üzerinde toprak paylaşımı pazarlıklarında bulunmuşlardır. Balkan Savaşı'nın başlangıcında, Türk Boğazları'nın kontrolünü tamamen elinde bulunduran Türkiye'nin stratejik konumu; savaşın ilerleyen safhalarında, Rusya'nın farklı diplomatik ve askeri politikalar izlemesine sebebiyet vermiştir. Bilindiği üzere, 1878 Ayastefenos Andlaşması ile 1880 tarihinde bağımsızlığını kazanan Bulgaristan Kralı Ferdinand, Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan Yunanistan-Karadağ -Bulgaristan İttifakı ile başlattığı Balkan Savaşları esnasında, Edirne'nin yanı sıra, Meriç nehri güneyinde Marmara Denizi üzerinde kıyıdan mahreç taleplerini Rus makamlarına iletmişlerdir.[18] Rusya, Bulgaristan'ın bu taleplerini ihtiyat-

15) *Ibid.*, s.36.
16) *Traite de Droit International*, Vol.2, pp.356-358.
17) Tukin, *Boğazlar Meselesi*, ss.392-393.
18) Sazonov, *Letter 262 to Neklivdov*, 22 March 1913, AUPRI, f.138, op.467, a. 318/321, ll. 4-5, Sazonov Tel. 724 o Benckendorff, 27 March 1913, PSI, No. 390.

la karşılayarak, temel bağlamda İstanbul'un Türkiye'nin idaresi altında bırakılarak, mevcut "statükonun devamı" yolunda bir denge stratejisini izlemiştir.[19] Rusya, Bulgaristan'ın bu teklifini red ettiği gibi, harbin ilerleyen safhalarında, Bulgar ordularının Edirne savunma hattını geçerek, Çatalca savunma hattına 17 Kasım 1912'de ulaşması üzerine, daha önce Dib Sazonov ve Denizcilik Bakanı Kokovtsov tarafından müştereken hazırlanan "İstanbul'u işgal planı" harekete geçirilmiştir. Buna göre, Odessa Limanında hazır bekletilen Rus Karadeniz Filosu alarma geçirilmiştir. İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi M. K. Giers ile Odessa Donanma Komutanlığı arasına bir özel telgraf hattı çekilmiştir. Buna göre, Donanma, Bulgar Ordusu İstanbul'a girmeden önce harekete geçerek, St. Petersburg'un emrini almadan derhal İstanbul'u işgal yetkisi ile donatılmıştır.[20]

Sazonov'un planı gereğince, Rusya Ordusu, İstanbul ve Boğazların "tarafsızlık" statüsü içerisinde tutulmasını Rusya'nın hayati çıkarlarına yeterli ölçüde garanti teşkil etmemesi gerekçesi ile uygun görmemiştir. Bunun yerine, "Akdeniz'in anahtarı" olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın müştereken işgal edilerek, Anadolu yarımadasına geri çekilen Türkler yerine geçebilecek Bulgar Ordusunun işgal edeceği topraklarının Trakya'daki Bulgaristan sınırını oluşturması ve Rus işgali sonrası Çanakkale Boğazı'nın en modern silahlarla donatılması öngörülmüştür.[21] Sazonov'un hipotezinin ilk argümanına göre, uluslararası toplumun öngöreceği bir uluslararası yazılı andlaşma, Rusya'nın ekonomik, askeri ve kültürel hayati çıkarlarını yeterli ölçüde korumaya elverişli değildir. Bu nedenle, Rusya'nın Karadeniz'deki filosu, Rusya'nın Boğazlardan geçişini sağlayacak "en önemli" enstrümandır. Rus planının asli çekim noktası ise, Bulgaristan'dan daha ziyade, Osmanlı güç boşluğunun Balkanlar ve Boğazlar üzerinde yaratacağı krizden istifade edecek Alman-Avusturya İmparatorluğu'nun Balkanlardaki Slav halklar üzerindeki "Rus Liderliği" rolünü ele geçirmesi ve böylelikle boğazlar üzerinde hakimiyet kurabilme gücünün artması endişesi teşkil etmiştir.[22] Öte yandan Rusya, Boğazlara yönelik olarak icra edilecek muhtemel bir taarruzu hesaba katarak, Türk başkentini hedef alan Rus işgalinin "geçici" olarak sürdürebileceği, buna mukabil, barışın tesisini müteakiben Rus Ordusunun geri çekileceği, Türk Ordusu'nun ise Anadolu topraklarına çekilmesinden sonra, Boğazların askerden arındırılacağını ileri sürmüştür.

19) Helmreich, 'Diplomacy of the Balkan Alliance', C.3-4, University Park, PA, 1965, Nekliuv Letter to Sazonov, July 20, 1912, MO, 20.1, No.216, Doucet tels. 443 and 444 to Poincare, 14 Sept. 1912, DDF, 3.3, NO:402.

20) Sazonov tel. 2426 to Geers, 2 November 1912, AVPRI, f.151, op.482, d. 3700, 1.30; Sazonov tel. To Nicholas II, 4 November 1912, ibid., 1.57; Nicholas's Approval on Telegram of Same Date, ibid.1.58; Grigorovich tel. 320 to Nicholas II, 8 November 1912, inla. Zakher, 'Konstantinopol' I prolivy,' KA,6,51.

21) *Sazonov Letter to Kokovstsov*, 12. Nov. 1912, AVPRI, f.151, op.482, d.3700, ll. 242-249.

22) Louis dep. 330 to Poincare, 20 Nov. 1912, DDF, 3.4, no. 506. Zotiades also takes note of this intimation by Sazonov but makes more of it than is warranted by the context of Sazanov's writings in November, the full text of the despatch, and the military and naval preparations on the Black Sea ('Russia and the Question of Constantinople', 292).

Rus planından Paris ve Londra'nın haberdar olmasından sonra, Rusya işgalin birinci amacının Osmanlı topraklarındaki Hıristiyan azınlığın korunması, ikinci nedeninin ise Boğazlar üzerindeki Rusya'nın hayati çıkarlarından kaynaklandığını ileri sürmüştür.[23] Fransa ve İngiltere'nin, "Çatalca Hattı"nı kabul etmedikleri ve Bulgaristan'ın Ayastafenos Andlaşması sınırlarına geri dönmesinde ittifak ettikleri yolundaki beyanlarına rağmen, Rusya, İngiltere Büyükelçisine beyanında, Boğazların, Türklerin veya Rusya'nın kontrolünde olmasını nazarı dikkate almaksızın, üçüncü bir gücün bölgede nihai nitelikte kalıcı bir tavır içerisine girmesini "Casus Belli-Savaş Sebebi " olarak kabul edeceklerini açıkça ifade etmiştir.[24] Ancak, Türkiye'nin diplomatik bir atakla Bulgaristan ile barış masasına oturması ile Türk Boğazları'nın Bulgar istilasından kurtulması, Rusya tarafından pozitif bir başarı olarak telakki edilmiştir. Bu gelişim her şeyden önemlisi, Rusya ve Fransa ilişkilerinin soğuklaşmasına sebebiyet verse dahi; netice olarak Avusturya'nın Boğazlara ve uyuşmazlığa müdahalesini önlediği görüşüne yol açmıştır. Rusya'nın Bulgar Kralı Ferdinand'a yaptığı "Boğazları Kontrol" eden yeni bir güç olması teklifini de çıkmaza sürüklediği görüşünü öne süren Ronald Bobroff; bu diplomatik manevranın aynı zamanda Rusya'nın XX. yüzyılın sonunda takip ettiği Balkan politikasının anlaşılmasında Balkan Slavlarına verilen desteğin yanı sıra Rusya'nın bölgeye yönelik hayati çıkarlarının devamı olan Türk Boğazları hakkındaki politikalarına da ışık tutabileceği fikrini savunmuştur.[25]

Birinci Dünya Savaşı ve Sevr'den Lozan'a Geçiş

Osmanlı İmparatorluğu, teknoloji, lojistik, silah ve ateş üstünlüğü, hareket yeteneği, personel, motivasyon, finansman ve ekonomik yetersizlikler içerisinde I. Dünya Savaşı'na taraf savunma konumunda kalacağını ve toprakları üzerindeki güçlerin muhtemel beklentilerini tahmin ederek, kendi arzusu dışında savaşa taraf olmuştur. Zira, Osmanlı toprakları üzerinde gizli paylaşım andlaşmaları yapan; İngiliz-İtalyan-Fransız-Yunan-Rus müttefik donanmalarının üstünlüğü karşısında, Osmanlı Ordusu çok ciddi bir şekilde Alman kara-deniz-hava silahlarına bağımlı konumda idi. İngiliz ambargosu, silah lojistiğindeki bu kritik uçurumu dengeleme çabası içindeki Osmanlı Ordusu'nu tek merkeze bağlı kalmaya adeta mecbur kılmıştır. Savaşın sıklet noktasının Türk Boğazları-Kafkasya-Ortadoğu ekseni olacağını tahmin eden Türkiye, savunma planlarını da bu yönde şekillendirmiştir. Ancak, konumuz açısından dikkatle altı çizilmesi gereken hususların, doktrinde "Great War-Büyük Savaş" olarak tanımlanan I. Dünya Savaşında, Türk Boğazları'nın, Avrupa

23) Sazonov letter to Kokocvtsov, (Service chiefs), 12 November 1912, AVPRI, f. 151, op. 482, d. 3700, ll. 242-49; Sazonov letter to Giers, 14 Nov 1912, AVPRI, f. 138, op. 467, d. 459/478, ll.22-24.

24) Buchanan private telegram to Grey, 2 Nov 1912, BD, 9.2, No.98.

25) Ronald Bobroff, 'Behind the Balkan Wars: Russian Policy Toward Bulgaria and the Turkish Straits, 1912-1913', *The Russian Review*, Vol.59, Issue.1, January 2000, pp.77-95.

güçler dengesinin şekillenmesinde önemli rol oynamasıdır. Buna göre, İngiltere'nin deniz gücü stratejisinin sonucundaki yeni modern deniz kuvvetleri ve dreknot sınıfı harp gemilerinin petrol talebinin 20.000 tondan 1911 yılında 200.000 tona çıkmasına neden olmuştur. Kendi topraklarında yüzyılın en stratejik ham maddesi petrolün olmadığını ve tek çözümün Osmanlı İdaresi altındaki topraklardaki petrolün ne pahasında olursa olsun ele geçirilmesi, İngiltere'nin dünya egemenliğinin devamı olarak gördükleri deniz üstünlüğünün asli politikalarını teşkil etmiştir. Bu beklenmedik değişim, önceden jeolog ve petrol uzmanları tarafından yapılan Mezopotamya petrolünün ele geçirilmesi maksadı ile stratejik olarak Rusya'ya karşı denge unsuru olan bölgedeki önemli müttefiki Türkiye'yi, terk ederek Rusya ile ittifakı tercihine neden olmuştur.[26] Nitekim, Lord Curzon bu realiteyi "müttefikler zafere doğru bir petrol dalgası üzerinde yüzmüşlerdir" şeklinde tanımlamıştır.[27] Ancak, donanma yarışının ikinci müsabıkı konumundaki Almanya'nın karşı gücü oluşturan donanmasının petrol ihtiyaçlarının 1911 yılı itibariyle 300.000 tondan 450.000 tona ani sıçrayışı, Almanya'nın politikasında değişikliğe neden olmuştur. Gerçekten, Bakü-Ortadoğu petrol rezervleri ekseninde, Osmanlı topraklarının stratejik üstünlüğü, Almanya'nın Osmanlı Ordusu'nun mevcut lojistik ihtiyaçları nedeni ile kendisine getireceği yüke itiraz eden muhalafete rağmen, Almanya-Osmanlı zoraki ittifakı kurulmuştur.[28] Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye'nin en önemli müttefiki konumundaki İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü yolundaki siyasetinde önemli bir değişikliğe giderek, savaş öncesinde yapılan gizli pazarlıklar neticesinde, Rusya ile ittifak kurmuştur. İngiliz-Rus İttifakı'nın en önemli iki pazarlık unsuru, İngiltere'nin Ortadoğu'daki petrol rezervleri üzerindeki nüfuzuna karşılık, Osmanlı Devleti'nin "kalbi", Rus Devleti'nin ise sıcak denizlere açılacak "altın anahtarı" konumundaki stratejik dengenin ağırlık merkezi olan Türk Boğazları teşkil etmiştir. Çok zeki ve o denli ihtiraslı bir devlet adamı olan Churchill'in İngiliz Donanmasına "Petrol" bulmak ve "İstanbul Fatihi" olmak arzuları, İngiliz-Rus İttifakı'nın önemli ortak paydalarını teşkil etmiştir.[29] Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşına taraf olmadan önce Türkiye, kendi savunma stratejileri içerisinde, Boğazlar için en ciddi potansiyel değerlendirmelerindeki öncelik faktörü olarak İtalyan Donanmasının Ege ve Akdeniz'deki toprak emellerini devamı olarak Mare Nostrum-Bizim Deniz arayışını tırmandırmasını dikkatli bir tarzda izlemeye almıştır. Buna göre, Türkiye, İtalya'nın savunma önceliklerini deniz gücünü kullanarak Çanak-

26) Winston Churchill, 'Oil Fuel Supply for His Majesty's Navy', 16 June 1913, PRO Cab, 37/115/39.

27) George Wu. Stocking, Middle East Oil, A Study in Political And Economic Controversy, Kingsport Tenn: Vaderbilt Uni. Press, 1970, p.53.

28) Dana G. Munro, 'The Proposed German Petrolleum Monoply', *The American Economic Review*, Vol.4, Issue.2, June, 1914, pp.315-331.

29) Mesut Hakkı Caşın, 'Strategic Effects of WW-I to International Security and Power Balances in the Middle East', *The First World War: Middle East Perspective, Israeli-Turkish Int. Colloquy*, Telaviv, 3 April, 2000.

kale üzerinden yapabileceği muhtemel taarruzi harekat seçenekleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim, Türk Hükümeti, Akdeniz-Ege su hattını kullanarak İtalya'nın muhtemel saldırılarına karşı Boğazların güvenliği yolunda büyük güçlerden garanti talebinde bulunmuştur. Buna rağmen, İtalya'nın Çanakkale'yi bombardıman etmesi üzerine, Türkiye bir yandan süratle Çanakkale hattının istihkam, kıyı savunma ve muhabere sistemlerini takviye ederek, diğer yandan da meşru müdafaa hakkını kullanarak boğazları deniz trafiğine kapatmıştır.[30] Savaş öncesinde yapılan gizli pazarlıkların, Sovyet 1917 İhtilali ile ortaya çıkması sonrasında boğazlar konusunda genel manzara analiz edildiğinde ise, İtalya 1912 Çanakkale blokajından sonra, Üçlü İttifak'a 1.8 milyon askeri personel ile iştirak etmeyi ve Avusturya Donanmasını, İngiltere ile beraber etkisiz hale getirmeyi teklif etmiştir.[31] Rusya ise, "Askold" Kruvazörü ile Çanakkale muharebelerine iştirak etmiştir.[32]

Üçüncü önemli aktör olarak Çanakkale ve İstanbul'dan pay alabilmeyi amaçlayan Yunan Genelkurmayı'nın, İngiltere'ye Yunanistan'ın Ege-Akdeniz Donanması ile Yunanistan ve Ege Adalarındaki limanlarının kullanımı yolunda yaptığı teklifitir. Ayrıca, Yunan Genelkurmayı'nın Gelibolu yarımadasına Maydos'un doğu tepelerinden Türk Ordusuna taarruz için asgari 4-5 Yunan Kolordusu gücünde askeri personel tahsisini teklif etmiştir. Yunanistan, bu suretle, uluslararası hukuk açısından savaşa Müttefik Orduları yanında muharip ülke sıfatı ile bizzat iştirak ederek, savaş sonucunda elde edilecek diplomatik ve askeri sonuçlara gerekli zemini hazır edebilmeyi ve tarihi Megalo İdea hedeflerine ulaşılmasında bu savaşı bir enstrüman olarak kullanabilmeyi amaçlamıştır. Ancak, Bulgaristan'ın bu taarruz konusunda ikna edilmesinde İngiltere-Fransa ve Rusya garanti vererek, müttefik askeri desteğine mukabil bedel olarak Kavala bölgesi teklif edilmiştir. İşte bu kritik noktadaki Yunan Ordusunun fedakarlıklarına karşılık Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması pazarlıkları yapılmıştır.[33] Ancak, çok enterasandır ki, İngiltere; Rusya'nın ve İtalya'nın taleplerine, İstanbul ve Boğazları dikkate alarak karşı çıkmıştır.[34] Buna mukabil, Rus Genelkurmay'ı, Yunan Krallığı'nın İstanbul'da tekrar kurulabilir endişesini, "stratejik tehlike olarak" değerlendirerek Yunan teklifini ret etmiş, bunun yerine kendi hayati çıkarları açısından Karadeniz Donanmasını takviye etmiştir.[35]

30) 'The Closing and Reopenning of the Dardanelles', *American Journal of International Law*, Vol.6, Issue.3, July 1912, pp.706-709.
31) Mallet to Grey, No.1048, 29 December 1913, pp.168-171.
32) A. Mete Tunçoku, 'Çanakkale Muharebelerinde Bir Rus Kruvazörü-Askold', *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, Ankara: Gnkur. ATASE Bşk.lığı, 1990, ss.130-132.
33) George Rendel, Third Secretary Athens Legation, *Notes on the Proposed Greek Participation in the War*, St. Anthony's College, Centre For Middle East Studies, DR 701.66, p.15; George Rendel, *Notes*, St Natone's College, Oxford, Third Secretary British Legation, Athens Speech by Venizelos, 26 August 1917, p.89; *The Vindication of Greek National Policy*, p.80.
34) Winston Churchill, *The World Crisis*, Charles Scriber's Sons, 1949, p.386.
35) Alan Bodger, 'Russia and the End of the Ottoman Empire', Kent (Ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*', pp.84-89, pp.300-400 million roubles worth of exports passed the Stratis annually between 1908 and 1913.

Herhalde, Türk Boğazları'nın uluslararası ilişkiler teorileri açısından, "Bottom Actor" konumundaki son tamamlayıcı halkası, eski İngiliz İmparatorluğu'nun sömürgesi konumundaki Hindistan ve A.N.Z.A.C- Australian and New Zealand Army Corps birliklerinin, Pasifik-Hint Okyanusu-Mısır-Akdeniz Eksenini kullanarak, "Çok Uluslu" Çanakkale Harekatı'na iştirak etmesidir.[36] Bu tespitin, araştırmamız açısından önemli bir stratejik sonucu ortaya koyduğu değerlendirilmektedir. Buna göre, öncelikle, Türk Boğazları'nın kontrolü amacına yönelik savunma planlamalarında deniz kuvvetleri Marmara'da tertiplenmiştir. Boğaz önündeki İngiliz ablukasını yırtabilecek yeterli deniz gücüne sahip olamayan Osmanlı Donanması, İngiltere'nin Akdeniz deniz gücünü yok edememiştir. Ortadoğu cephesindeki Osmanlı Ordularına lojistik ve ateş desteği sağlayamayan Osmanlı Donanması, İngiliz Akdeniz Donaması'nın karşı taarruzi lojistik hatlarını kesintiye uğratamayınca, savunma hattını kendi ulusal toprakları içerisinde kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu tercihte, kuvvet unsurunun yanı sıra, Karadeniz Rus Donanması'nın muhtemel taarruzuna karşı, ikinci ihtiyatın hazır tutulması olasılığının dikkate alındığı düşünülmektedir. Savaş sonrasında müttefiki Almanya ile yenik duruma düşen Türkiye'nin topraklarının paylaşılmasının yanı sıra, Müttefik donanması tarafından işgal edilen İstanbul ve Türk Boğazları'nın kontrolü, uzun tartışmalara neden olmuştur. Galip Devletler, Türk Donanmasını enterne etmelerini müteakiben, sahil koruma bataryalarının tümü sökülerek, Boğazlar askerden tamamen arındırmış ve İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdir. Hukuki statü olarak "Tarafsız" ve "Uluslararası" rejime tabi tutulan Türk Boğazlarından geçiş yapan gemiler, Macellan-Süveyş ya da Panama Kanallarının "Boğazlardan Serbest Geçiş Rejimine" tabi olduğu hususları 1922 San Remo Andlaşması'nda prensip olarak kabul edilmiştir. Müteakiben, Sevr Andlaşması'nın 37. maddesi gereğince askeri ve ticari gemiler ile uçak gemilerinin, bayrak takma zorunluluğu olmaksızın Türk Boğazlarından geçiş serbestisi getirilmiş, buna karşılık, kurulacak Komisyon'un, Milletler Cemiyeti'ne geçişler hakkında periyodik raporlama keyfiyeti getirilmiştir. Sevr'in 57 ve 61. maddeleri ise geçişlerin tabi olacağı süre ve usul esaslarını düzenlemiştir.[37]

Bununla birlikte, Sevr Andlaşması'nın Türkiye ve Boğazlar için getirdiği düzenlemenin, Türkiye'nin Boğazlar konusundaki egemenlik ve toprak bütünlüğü için en ciddi olumsuz yönü şüphesiz ki, Yunanistan topraklarının Çatalca sınırına kadar Türkiye aleyhine genişletilmesidir. Böylece yaratılan yeni statüye göre, Marmara ile Çanakkale Boğazı iki ayrı devlet ülkesi arasına konmuştur. Anadolu'da Kocaeli, Bursa ve Balıkesir şehirlerini içine alan yerlerin idaresi, geniş yetkilerle donatılmış Boğazlar Komisyonuna devredilmiştir.[38] 10 Ağustos 1920 tarihinde imza-

36) Michael Hickey, *Gallipoli*, London, 1998; Nigel Steel & Peter Hart, *Defeat At Gallipoli*, London: Macmillan, 1994.

37) Mesut Hakkı Caşın, 'Turkish Straits and Strategic Visions of Dardanelles Operation', Military History And Strategic Studies Turkish General Staff, Israeli-Turkish International Colloquy, Istanbul, 3-12 April, 2000.

38) Bilsel, *Türk Boğazları*, s.48.

lanan ve/fakat taraf devletlerce onaylanmadığı, Ankara hükümetince kabul edilmediği için hiçbir zaman hukuki geçerlilik kazanmayan Sevr Antlaşmasında; Kocaeli yarımadası, İzmit, Bursa vilayetinin Kuzey tarafı, Edremit'ten geçen hattın kuzeyinde kalan deniz ve kara alanı Boğazlar Bölgesi sayılarak Türk üyenin dışındakilerin başkanlığını yapacağı Boğazlar Komisyonu'nun idaresine verilmiştir. Komisyon, ticaret ve savaş gemilerinin geçişlerine bir sınırlama koymadığı gibi, söz konusu toprak ve deniz sahasında bir otorite makamı durumunda olmuştur.[39] Öte yandan, Türkiye ile doğrudan muharip devlet sıfatına girmeyen ABD, zamanın Devlet Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Kongresinde açıkladığı tarihi "On dört İlke" çerçevesinde, Türk Boğazları konusunda takip edilecek uluslararası hukuk rejimi hakkında "Serbestlik İlkesi"ni benimsediği görüşüne yer vermiştir. Söz konusu ilkeler dahilinde tanımlanan 12. ilke çerçevesinde, Türkiye'nin egemenliği kabul edildikten sonra, Türk Boğazları hakkında "Çanakkale Boğazı sürekli olarak açık tutulacak ve uluslararası güvenceler altında tüm ulusların gemileri ve ticaretleri için serbest bir geçit oluşturacaktır." hükmüne yer verilmiştir.[40]

Burada dikkat edilmesi gereken çok önemli stratejik bir değişim, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin en güvenilir müttefiki olan ABD'nin, Monroe Doktrini dışında, uluslararası hukuk ve güvenlik stratejileri açısından, Boğazlar Rejimi konusundaki genel tavrını ortaya koymasıdır. Nitekim, ABD'nin Türk Boğazları ve Karadeniz konusundaki stratejik bakış açısı, Soğuk Savaş döneminde NATO savunma politikalarının da esasını teşkil ettiği gibi, Sovyet donanmasının Ortadoğu petrol rezervlerinden uzak tutulması, NATO savunma ve güvenlik stratejilerine yön veren asli koordinatların da başında gelmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Hükümeti, ABD'nin yaklaşımına kayıtsız kalmamış, uluslararası hukukun ve uluslararası ticaretin genel konjonktürüne giderek hakim olan serbesti ilkesi yolunda ticaret gemilerine ayrıcalık tanınmasının lüzum ve önemi hassasiyetle takip olunmuştur. Nitekim, Misak-ı Milli'nin 4. maddesinde, atıfta bulunularak, "Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin emniyeti, her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartı ile, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının, dünya ticaret ve münakalalerine küşadı hakkında bizimle sair bütün ilgili devletlerin ittifakla verecekleri karar muteberdir"[41] hükmü ana prensip olarak kabul edilmiştir. Atatürk ise, Wilson Prensiplerinin öngördüğü düzen hakkında "Boğazların serbestisi meselesine gelince: bu güzergahta payitahtımız, kalpgahı devletimiz vardır. Bunun emniyetini bedel istihsal, umum emniyete amade olarak küşat edilmesi de lazımeden görülür." demiştir.

Türk Ulusu, Sevr ile kendisine vurulmak istenen zincirleri, hukuken ve fiilen

39) Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, ss.162-163; Sermet Gökdeniz, 'Türk Boğazlarının Resimleri', *474 Sayılı Donanma Dergisi*, İstanbul, 1968, ss.31-32; Numan Özdalga, *Türk Boğazlarının Tarih İçindeki Yeri*, İstanbul, 1965, ss.26-27.
40) David Lloyd George, *War Memories of David Lloyd George, 1916-1917*, Boston: Little Brown, 1934, pp.549-550.
41) Bilsel, *Türk Boğazları*, pp.26-49.

tanımadığını, Türk İstiklal Savaşı ile tüm hür dünya uluslarına ispat etmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları, yeni Türk Devleti'nin "resmi beratı" ve Türk topraklarının egemenlik haklarının "onaylı mührü" olan Lozan Andlaşması'nı imzalamışlardır. Boğazlar meselesi, bu andlaşmaya ekli sözleşme ile esasa bağlanmıştır. Bu sözleşmenin temel esasları gereğince, Boğazlardan "serbest geçiş" ilkesinin teyit edilmesinin yanı sıra, Boğaz Bölgesi "Askersizleştirilmiş" ve Türk Boğazlarının yönetim ve idaresi, Türk siyaset ve hukuk tarihinde ilk defa Uluslararası Boğazlar Komisyonu'na bırakılmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi; Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya), Rusya ve Bulgaristan arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Lozan Barış Andlaşması'na taraf olmamakla beraber Karadeniz'e kıyıdaş devlet olmaları nedeniyle Rusya ve Bulgaristan da görüşmeci ve imzacı devletler arasında yer almıştır. Rusya ile Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, imzalamış olmalarına rağmen Sözleşmeyi onaylamamışlardır. Ancak, Rusya Sözleşmenin uygulanmasına karşı çıkmamış, çıkamamıştır.[42] Bununla birlikte, burada dikkat edilmesi gereken fevkalade önemli noktanın, Türk Rus dostluğunun Atatürk dış politikasına yansıyan olumlu sonuçlarıdır. Zira, Genç Sovyet Hükümeti, Lozan'da Türkiye'nin tezlerini desteklediği gibi, Çiçenin, Lozan Konferansı müzakereleri esnasında Sovyetler Birliği'nin resmi görüşü olarak, Boğazların harp gemilerine "Mutlak Kapalılığı" ilkesinin savunmasıdır. Nitekim, Çiçerin, Konferans hakkında Rusya'nın görüşlerini "Çarlık tarafından tanzim edilen İstanbul'un cebren işgali andlaşması yırtılmış atılmıştır. Sovyet Rus Cumhuriyetleri memleketlerinizin zorla işgalini red ile ilan eder ki İstanbul Müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türk topraklarında bir Ermenistan teşkiline dair olan andlaşma yırtılmış ve yok edilmiştir"[43] şeklinde net ve günümüz siyasal gelişmelerine ışık tutacak bir şekilde ifade etmiştir. Nitekim, Sovyetler Birliği ve Ankara hükümeti arasındaki 1921 tarihli Moskova Andaşması'nın 5. maddesinde yüksek akit taraflar, "Boğazların açık bulundurulmasını ve bütün milletler arasında ticari münasebetler için boğazlardan serbest geçişi temin zımnında iki akit taraf, Karadeniz ile boğazların milletlerarası statüsünün kat'i olarak ihzarını, konferansın alacağı kararlar Türkiye'nin tam hükümranlığına ve başkenti İstanbul'a halel iras etmemesi şartile, sahildar memleketler murahhaslarından mürekkep özel bir konferansa tevdii hususunda mutabıktırlar"[44] ilkesini benimsemişlerdir. Ek Sözleşme'nin, 19. maddesi gereğince diğer devletlerin de katılımına açık tutulmuş, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği 9 Kasım 1926 tarihine kadar boğazlardan geçiş ve ulaşımı düzenleyen belge olarak yürürlükte kalmıştır.[45] Lozan Barış Andlaşması'nın 23. maddesiyle kabul edilen serbest

42) İsmail Soysal, *Türk Boğazları ve 1936 Montreux Sözleşmesi: Boğazlardan Geçiş Güvenliği ve Montreux Sözleşmesi*, İstanbul, 1994, s.2.
43) Bilsel, *Türk Boğazları*, s.18.
44) *Nutuk, Cilt II*, s.750.
45) Ali Kurumahmut & Sinan Azmi Tosun, *Uluslararası Boğazlardan Geçiş ve Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü*, İstanbul, 1999, s.28.

geçiş ve ulaşım ilkesini ayrıntılı olarak düzenlemek amacıyla hazırlanan sözleşmede, boğazlardan geçiş serbestliği, ticaret gemileri ve savaş gemileri ayırımı yapılarak düzenlenmiştir. Ayrıca, barış zamanı, Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı ve Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı durumları da göz önünde bulundurularak ayırım yapılmıştır.

1936 Montrö Rejimi ve İkinci Dünya Savaşı Krizi Sonrası Uluslararası Siyasal Konjonktür İçerisinde Türk Boğazlarının Rolü

Montreux Rejimi ile birlikte, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle kurulmuş olan Boğazlar Komisyonu Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile kaldırılmış ve Komisyonun yetkileri Türk Hükümeti'ne aktarılmıştır (md.24/1). Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile bölgeyi askerileştirme hakkı elde eden Türkiye'nin Boğazlar Bölgesinde egemenliği yeniden kuruluyordu. Boğazlar Komisyonu'nun fonksiyonu 1 Ekim 1936'dan itibaren sona ermiştir.[46] Ancak, Montreux Sözleşmesine zemin teşkil eden uluslararası konsensus ve güçler dengesinin dinamiklerinin, uluslararası hukukun genel andlaşmalar ruhu ve teamülsel kaidelerinin yanı sıra, zamanın siyasal ve askeri konjonktüründeki değişim irdelenmesinin, günümüz ve gelecekteki kriz ve çatışma hallerine yönelik alternatiflerin objektif olarak görülebilmesinde yarar mütalaa edilmektedir. Evet, gerçekten II. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası toplumun "Genel Bir Silahsızlanma" zemini üzerinde son derece ciddi hukuki ve siyasal arayışlar içerisinde olduğu hakim görüşe rağmen,[47] niçin Türkiye'nin Boğazlar Bölgesini silahlandırma talebine, diğer aktörler destek vermişlerdir? Bu tür bir silahlanma stratejisinin getireceği savunma dengeleri hangi tehdit endişeleri dolayısıyla şekillenmiştir?

Şüphesiz, 1936 Londra Konferansı esnasında, bütün büyük deniz gücü ülkelerinin deniz güçlerini artırmaları karşısında boğazların güvenliğini yeterince karşılayamayacağını belirten Türkiye'nin Lozan Andlaşması ile tabi olduğu Türk Boğazları'nın askeri kuvvetlerden arındırılması, Türkiye'nin ulusal güvenliğine ters düşmekle kalmayıp, hükümranlık haklarına da ters düşmekte idi. Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti ve Londra Silahsızlanma Konferansında dile getirdiği bahse konu görüşleri, Sovyetler Birliği tarafından desteklenmiştir. Ancak, Avrupa ve Akdeniz'de asıl endişe kaynağı teşkil eden yükselen tehlike, Berlin-Roma mihverinin, Faşizmin siyasal ideolojisini esas alan dostluk andlaşması olarak netlik kazanmaya başlamasıdır. Gerçekten, Mussoloni'nin "Bakışlarını Doğu'ya Çevirdiği" yolundaki beyanının, İtalyan Deniz ve Hava Gücü'nün, Ege-Akdeniz ve Anadolu'ya tevcih edildiğini sezinleyen Türkiye'nin, İtalya'ya karşı ekonomik önlemler alınmasına katılması, Türk-İtalyan gerginliğini artırmıştır. Bu koşullarda, Doğu Akdeniz'e hakimiyeti ve boğazlardaki stratejik önemi, Balkanlar'daki konumu dolayısıyla, Türkiye, İngilte-

46) H.N. Howard, *Turkey, the Straits and U.S. Policy*, Baltimore, 1974, pp.133-134.
47) Mesut Hakkı Caşın, *Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma*, Ankara, 1995.

re için büyük önem taşımakta idi.[48] Türk Genelkurmayı, ordu ve mevcudunu toplam 22 tümenden teşekkül eden 120.000 personele çıkartarak, zırhlı birliklerini Anadolu'dan Trakya'ya kaydırmıştır. İtalya'nın bu dönemin başında başlıca tehlike unsuru olarak değerlendirilmesi neticesinde, denizden yapılacak muhtemel bir çıkarma harekatına karşı savunmayı amaç edinen tatbikatlar bu nedenlerle İzmir bölgesinde yoğunlaştırılmıştır.[49] Nitekim, harbin hemen başında; İtalya'nın Arnavutluk ve Yunanistan'a saldırması, Türkiye'nin stratejik beklentilerini doğru çıkarmıştır. 10 Haziran 1940 günü, İtalya; Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan etmiştir. İngiltere ve Fransa, savaş ilanından iki saat sonra, Türkiye'nin İtalya'ya savaş ilan etmesini ve Boğazlar'ın kapatılmasını talep etmişlerdir.[50]

Montreux Sözleşmesinin imzalanmasından sonra, 26 Şubat 1937'de Almanya Türkiye'ye verdiği bir notada sözleşmenin bazı hükümlerinin, özellikle Sovyet savaş gemilerinin Akdeniz'e serbestçe çıkabilmeleri ile ilgili olanlarının ve sözleşmedeki yardımcı savaş gemisi tariflerinin Alman hükümeti tarafından tasvip edilmediğini açıklamıştır. Türkiye 9 Mart 1937 tarihli cevabi notasında, Almanya'nın Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olmaması ve Akdeniz'de sahili bulunmaması sebepleriyle Boğazlar rejimine müdahale hakkı olmadığını bildirmiştir. Türk- Alman diplomatik görüşmelerinin her defasında Montreux konusu gündeme gelmişse de bir sonuca ulaşmamış bu durum savaş sonuna kadar devam etmiştir. Taraflar, kendi ulusal çıkarları açısından meseleye farklı yaklaşmışlardır. Almanya, boğazlardan bir şekilde geçebilmeyi, Türkiye ise, Almanya'nın savaş gücüne rağmen uluslararası hukuk kaidelerine uymayı prensip edinen barışa yönelik politikaları savunmuştur.[51] Daha II. Dünya Savaşının başlarında, 23 Eylül 1939'da Sovyetlerle dostluk andlaşması yapılması konusunda görüşmeler için Moskova'ya giden Türk Dışişleri Bakanı Ş. Saraçoğlu'na Molotov ve Stalin Montreux rejiminin kimi hükümlerinin değiştirilmesinin gerektiğini bildirmişlerdir.[52] Nitekim, Almanya'nın II. Dünya Savaşı esnasında, boğazlardan yardımcı gemileri sokmak girişimleri ve ticari gemileri geçirmek istemesinde bu nota ile Sovyet notasının mukayesesi, Türkiye'nin hukuken haklılığını güçlendirmektedir. Milli Şef'in Montrö mukavelesinin tasdik edildiği gün, Büyük Millet Meclisinde yaptığı açıklamada: "Hukuken boğazlara kayıtsız hakim olduğumuz zaman, yani teslih etmiş olduğumuz zamanda dahi söylüyorum ki, beynelmilel siyasette müstakim, sulhçu bir yol takip etmekten ayrılmayacağız. Bizim bu siyasetimizi hoş görenler bizimle beraber çalışmaktan istifade edeceklerdir. Bizim bu siyasetimizden ayrı bir siyaset takip edeceğimizi umanlar elbette inkisara uğrayacaklardır"[53] demiştir. Savaşın son yıllarına doğru,

48) *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, ss.300-303.
49) Selim Deringil, *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.32.
50) Zeki Kuneralp, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış* Siyaseti, Üçüncü Telgraf, İstanbul, 1982, ss.39-45.
51) Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri*, Ankara, 1991, s.118.
52) F.C.Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, ss.140-143.
53) Mümtaz Faik Fenik, *1939 Harbi*, Ankara, 1941, s.66.

ülke o kadar fakirleşmiştir ki, erin günlük et istihkakı 250 gramdan 150 grama indirilmiştir. Bu yüzden Yavuz Zırhlısında çalışan erlerin bir çoğunun tüberküloza yakalandıkları rivayet edilmiştir. Gerçekten ülkede zehirli sıtma ve tüberküloz yaygın hale gelmiştir. Tahran ve Adana görüşmelerinden sonra (Türkiye, Almanya'ya karşı savaşa sokulmak istendi) İngiltere, Türkiye'ye silah, araç ve uçak vermeye başlamıştır. Churchill'in sözü ünlüdür; "Türkiye atlı, arabalı öküz nakliye kollarıyla panzerlere karşı savaşamaz" demiştir. İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte, İstanbul boşaltılmaya başlanmıştır. Askeri okullar, Askeri Müze, Harp Akademileri, Arşiv Genel Müdürlüğü vb. Anadolu içerlerine taşınmıştır. Bu boşlatmaya Anadolu'da akrabaları olan halk da bir oranda katılmıştır.[54] Hitler Almanyası'nın Versaillies Antlaşması (7 Mayıs 1919)'na aykırı olarak silahlanmaya başlaması (1934) ve Mussolini İtalyası'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması ile birlikte Türkiye, boğazlarının savunmasız durumunu gündeme getirmiştir.[55] Hitler'in Versaillies antlaşması hükümlerine aykırı olarak zorunlu askerlik sistemini kabul etmesi ile ortaya çıkan durum için 17 Nisan 1935'te toplanan Milletler Cemiyetinde Dışişleri Bakanı Dr. T. Rüştü Aras "Türkiye'nin güvenliği ve her devlet gibi savunma hakkının tanınması" noktasından hareketle boğazların askersizleştirme hükmünün iptalini istemiştir. Yapılan temaslar sonucu Türkiye Cumhuriyeti, sözleşmeye taraf ülkelere 11 Nisan 1936 tarihinde bir nota göndererek mevcut Boğazlar Rejiminin günün koşullarına uymadığını belirterek değiştirilmesini talep etmiştir.[56] Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmadan önce yeni bir konferansın hazırlık çalışmalarının yapıldığı 1934 yılında, Cenevre'de bulunan ABD Büyükelçisi Robert Skinner, yeni bir sözleşme imzalamadan önce, ABD ile Türkiye arasında, boğazlardan geçiş hakları ile ilgili bir anlaşma yapılmasını talep etmiştir. Bu talebe göre, "Amerikan savaş gemileri ve uçakları ile ticaret gemileri ve uçakları; Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'ndan, en çok gözetilen ulusa tanınan haklarla aynı statüde olmak üzere tam bir geçiş ve uçuş serbestisinden yararlanırlar"[57] isteği askıda kalmış ve uygulamaya geçmemiştir.

ABD'in boğazlar konusundaki ağırlığı, II. Dünya Savaşı'nın mutlak galibi ve bipoler kuvvetler dengesinin asli aktörlerinden biri olmak sıfatı ile öncelikli öneme haiz olmuştur. Nitekim, Postdam Konferansı kararına uygun olarak, özellikle Montreux Sözleşmesinin günün koşullarına uydurulmasını, Japonya'nın Sözleşmeden çıkarılmasını ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan transit olarak serbestçe geçmelerini Türkiye'ye öneren ilk nota 2 Kasım 1945 tari-

54) Nurettin Türsan, *İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998, ss.84-85.
55) Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt.I, Ankara: A.Ü. Yayını 509, 1982, ss.125-127; Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Cilt.I*, Ankara, 1987, ss.60-67; 14 Kasım 1935-25 Mart 1936 tarihlerinde toplanan 'Deniz Konferansı' ile Kara Suları Boğazlarla İlgili Hukuki Statüler saptanmaktadır. Türkiye bu konferansa katıldığı gibi konferansta alınan kararlardan Boğazlar Sözleşmesi yönünde yararlanmıştır. Mayıs 1936.
56) Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meseleleri*, ss.63-64.
57) Howard, *Turkey, the Straits and U.S. Policy*, pp.133-134.

hinde ABD'den gelmiştir.[58] Türkiye cevap olarak "egemenlik ve güvenliğini" çiğnemeyecek bir görüşmeyi kabul edebileceğini bildirmiştir. Bunu, 7 Ağustos tarihini taşıyan ve 8 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye verilen ve ABD ile İngiltere'ye de bildirilen Sovyet notası izlemiştir.[59] Anılan Sovyet notası Montreux Sözleşmesinin Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin güvenliğini sağlamaya yeterli olmadığının, II. Dünya Savaşı sırasında kanıtlandığını bildirdikten sonra şu önerileri içermektedir:

i) Boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olması
ii) Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerine açık olması
iii) Özel olarak belirlenmiş durumlar dışında öteki devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması
iv) Boğazlar geçiş rejiminin düzenlenmesinin Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin yetkisinde olması
v) Boğazların savunmasının Türkiye ve Sovyetler Birliğince birlikte gerçekleştirilmesi

Sovyetler Birliği önceki notasındaki iddia ve önerilerini yenilediği ve özellikle 4. ve 5. önerileri üzerinde direndiği ikinci bir notayı 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye vermiştir. Sovyetler bu notada 4. önerilerine ilişkin olarak Karadeniz'in bir kapalı deniz olduğu tezini geliştirmiştir. Türkiye bu notaya cevap notasını 18 Ekim 1946'da vermiştir.[60] Bu notasıyla Türkiye'nin Karadeniz'in bir kapalı deniz olduğunu reddettiği ve Türk Boğazlarına ilişkin çözümlerin bu konuda çıkarları olan bütün devletlerin rızası ile ve Montreux Sözleşmesi'nin öngördüğü değiştirme usulüne uygun olarak ele alınmasını kabul ettiğini tekrarladığı görülmektedir.[61] Şu husus asla unutulmamalıdır ki, II. Dünya Savaşı esnasında Alman askeri gücü, Balkanlar'da Bulgaristan ile stratejik açıdan önem arz eden Romanya petrolünün varlığı ve askeri ittifak desteği ve birliklerinin yakıt ihtiyacını önemli ölçüde sağlamıştır. Alman işgal orduları, Karadeniz cephesinde ileri harekata başlamış ve savaşın ileri safhalarında Bakü petrolüne ulaşılması hedeflenmiştir. Alman Orduları, Ege Adalarına yaptığı baskın taarruz ile, Yunanistan topraklarını da işgal etmek sureti ile "Ege-Karadeniz-Trakya" ekseninde; Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının hemen yanına kadar gelmiştir. Buna mukabil, Rusya cephesinde savaşın ileri harekat planları, Kafkaslar'da Bakü petrol kaynaklarını hedef alan Transkafkasya harekatının tamamlanmasını hedef alan "Kıskaç" operasyonunun son aşaması, Sovyet Kızılordusu tarafından son anda Stalingrad Cephesi'nde durdurulmuştur. Yeterli lojistik destekten yoksun kalan Alman Orduları, hareket sonunda elde edilecek esas stratejik hedeflerine ulaşamadan trajedik geri çekilme harekatını uygulamak zorunda

58) *Türk Dış Politikasında 50 Yıl- İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1973, s.283.
59) Notanın tam metni için bkz. *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, ss. 284-286.
60) *Ibid.*, ss.294-301.
61) Hüseyin Pazarcı, 'Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar', *Prof. Dr. Ernst E. Hirsch'in Hatırasına Armağan, (1902-1985)*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Kasım 1986, ss.869-871.

kalmıştır.[62] Nitekim, Almanya Devlet Başkanı Adolf Hitler'in, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği 8 Mart 1941 tarihli mesajında, Almanya'nın; İngiltere'nin Avrupa ve Yunan arazisine nüfuzunu önlemeyi gaye edindiğini, ancak Alman askeri harekatının Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığına asla yönelik olmadığı, bu nedenle Alman kuvvetlerini Türkiye sınırları dışında tutmaya özenle dikkat gösterdiğini beyan etmiştir.[63]

İsmet İnönü, 20 Mart 1941 tarihli cevabi mesajında ise, Türkiye'nin siyasetinin milli mücadelenin başında çizildiği üzere, Türkiye'nin bağımsızlığının muhafazası ve barış içinde gelişme prensibine dayandığına atıfta bulunarak; milli topraklarına karşı her tecavüze karşı koymaya azimli olduğunu, Türkiye'nin siyasal ve askeri ittifaklar arasındaki zafer mücadelesi açısından meseleyi değerlendirmediği, Türkiye topraklarını harbin yıkımından başka siyaseti bulunmayan Türkiye Cumhuriyeti orduları ile Alman ordularını karşı karşıya getirecek hiçbir sebep mevcut bulunmadığı ve bu nedenle Alman kıtalarına karşı aynı hareket tarzını muhafaza etmeye devam edeceğini ifade etmek sureti ile[64] barışçı bir dış politika izleyen Türkiye'nin savaşa iştirak etmeye istekli olmadığını ancak, Almanya'nın her ne şekilde olursa olsun Türk halkının geçmişte olduğu üzere meşru müdafaa hakkını kulanacağını ancak böyle bir sonuçtan tarafların hiç bir kazançlarının olmayacağını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, iki ülke arasındaki diplomatik teatilerin ötesinde, Türkiye'nin, Alman savaş makinesinin Avrupa'yı ateş altında tutan entegre ateş gücü karşısında mütekabiliyetten oldukça uzak güçlükler içerisinde bulunduğu, İngiliz diplomatik ve askeri makamlarınca raporlandırılmıştır. Nitekim, İngiliz Büyükelçisi'ne göre, Türk Kara Kuvvetleri ciddi silah, teçhizat, lojistik ve ulaşım zorlukları içerisinde idi. Hava Kuvvetleri'nin toplam 131 uçağının yarısı eski, pilot ve uçuş bakım teknisyenlerinin eğitimlerinin yetersiz olduğu İngiliz Hava Amirali Elmhrist tarafından belirtilmiştir. İngiliz mukabil propaganda servisi yetkilisi Philips, 1942'de, Alman Hava Gücü karşısında; Türk Hava Kuvvetleri'nin yetersiz kalacağını, Almanların daha fazla sayıda uçak kaldırarak, Libya üzerinden yapılacak takviye taarruzların Süveyş savunma hattını tehlikeye sokabileceği belirtilmiştir. İngiliz Deniz Ataşesi ise, toplam 1 zırhlı, 4 muhrip, 5 denizaltıdan oluşan Türk Deniz Kuvvetlerinin mevcut konumu itibari ile, çağdaş deniz kuvvetlerinin en küçükleriyle kıyaslandığında dahi, donanmanın tatmin edici olmaktan çok uzak olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde birkaç hafta içerisinde Trakya Savunma Hattı ve ülke topraklarının büyük yetersizliklerle karşı karşıya kalacağının gerçeğinden[65] hareketle, savaş dışında kalabilmek dış politikanın önündeki yegane çare olarak geriye kaldığı aşikar bir durum arz etmiştir.

Yukarıda belirtilen genel siyasal, askeri ve hukuki gelişmeler ışığında Montre-

62) Rosemarie Forsthe, *The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia*, Adelphi Paper, p.300.
63) Kuneralp, *Ikinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti-Beşinci Telgraf*, s.51.
64) *Ibid.*, Altıncı Telgraf, ss.57-64.
65) Deringil, *Denge Oyunu-Ikinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, ss.30-37.

ux Sözleşmesi ele alındığında, müteakip mülahazaların önem arz ettiği düşünülmektedir. Buna göre, Türkiye'nin, Boğazlar Bölgesindeki güvenliğinin yanında, Karadeniz'e en fazla kıyısı bulunan bir kıyıdaş devlet olarak Karadeniz'deki güvenliğine de hizmet eden sözleşmenin, savaş gemilerinin statüsünü düzenleyen II. Kısım hükümleri (md.8-22), Türkiye'ye önemli avantajlar sağlamaktadır. Şöyle ki; sözleşme, boğazlardan geçecek gemiler için sınıf ve tonaj sınırlaması getirmiş ve bu gemilerin geçişlerini ön bildirimde bulunma koşuluna bağlamıştır. Karadeniz'e açılacak gemiler için sınıf, tonaj ve süre sınırlaması getiren sözleşmeye göre Karadeniz, kıyıdaş olmayan devletlerin denizaltıları ve uçak gemilerine kapalı tutulmuştur. Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin uçak gemilerinin boğazlardan geçmesini yasaklayan sözleşme, anılan devletlere ait denizaltıların bazı istisnai durumlarda satıhtan geçmelerine müsaade etmiştir. Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı ile Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidine maruz görmesi durumlarında, savaş gemilerinin boğazlardan geçişini dilediği gibi belirleme inisiyatifi Türkiye'ye verilmiştir. Türkiye, boğazları tüm savaş gemilerine kapatabileceği gibi, bazı devletlerin savaş gemilerinin geçmesine müsaade edebilir. Sözleşmenin Türkiye'nin lehine olan bu hükümlerine mukabil 2, 4 ve 6. maddelerinde yer alan kılavuzluk ve yedekçiliğin isteğe bağlı kalması, kılavuzluğun zorunlu kılınabileceği hallerde (Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması) ise ücrete tabi olmamasına ilişkin düzenlemeler; ekonomik gerekçeler, can ve mal emniyeti ile seyir ve çevre güvenliğine yönelik tedbirlerin yeterince alınamaması nedenleriyle gelişen dünya koşulları çerçevesinde, Türkiye'nin aleyhinde olan maddeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözleşmede kılavuz alma mecburiyeti olmamasına rağmen, geçiş yapan gemilerin kayda değer bölümü kılavuz almaktadırlar. İstanbul Boğazı'ndan geçiş yapan gemilerin yaklaşık %40'ı, Çanakkale Boğazı'ndan geçiş yapan gemilerin ise yaklaşık %30'u kılavuz kaptan almaktadırlar. Bu oran İstanbul Boğazı'ndan geçiş yapan tankerler için %60'ın üzerine çıkmaktadır.

Sözleşmenin lehte ve aleyhte olan hükümlerinin mukayesesi yapıldığında; Türkiye'ye uluslararası platformlarda çok önemli ve tekrar elde edilmesi zor ve hatta imkansız gibi görülen avantajlar sağlayan lehteki hususlar yanında; can ve mal emniyeti ile seyir ve çevre güvenliğine yönelik olarak alınacak tedbirlere genel bir uygulama niteliği kazandırmak amacıyla, Montreux platformları dışında, devletler, uluslararası kuruluşlar ve acenteler nezdinde yapılacak teşvik niteliğindeki girişimlerle, sözleşmenin Türkiye'nin aleyhinde olan hükümlerinin yarattığı dezavantajlar, kısmen ortadan kaldırılabilecektir. Statüleri özel andlaşmalarla veya örf ve adet hukuku kurallarıyla belirlenmiş olan uluslararası boğazların hiçbirinde, Montreux'de Türkiye'ye verilen nitelikte bir yetkinin kıyı devletine tanınmamış olduğu dikkate alınacak olursa, Türkiye'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile kazandığı avantajların önemi daha kolay anlaşılabilecek ve değerlendirilebilecektir.[66]

66) Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara, 1995, s.75.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, geçiş nedeniyle ortaya çıkabilecek tüm hukuki durumları düzenlememektedir. Sözleşmede öngörülen açık sınırlayıcı hükümlere (örneğin, 2. maddenin lafzına) ters düşmemek, genel uluslararası hukuk ilkelerine bağlı kalmak ve boğazlardan geçiş hakkının özüne dokunmamak şartlarıyla; Türkiye'nin zabıta ve yargı yetkisi ile geçişin zararsız olmasını isteme ve geçişi düzenleme yetkileri vardır. Montreux'de saklı tutulan ve uluslararası hukukun teyit ettiği bu yetkisini kullanarak Türkiye, ulusal düzenleme (tüzük) yapmış ve uygulamaya koymuştur. Türkiye, kıyıdaş devlet olarak, ulaştırma güvenliğini sağlama ve deniz trafiğini düzenleme yetkisini kullanmıştır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi bir bütün olarak incelendiğinde; Türkiye'ye, uluslararası platformlarda çok önemli ve tekrar elde edilmesi zor ve hatta imkansız gibi görülen avantajlar sağlayan öneli hükümler içerdiği görülecektir. Sözleşmenin, ekonomik gerekçelerle Türkiye'nin aleyhinde görülen hükümlerinin yarattığı dezavantajları kısmen ortadan kaldırabilecek niteliktedir.[67]

XXI. Yüzyılda Boğazlardaki Stratejik Değişimin Muhtemel Boyutları

Değiştirilmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik çeşitli girişimlere ve sözleşmeyi gündeme getirip ciddi tartışmalara yol açan önemli olaylara rağmen Montreux Boğazlar Sözleşmesi; hiç bir değişikliğe uğramadan, Türkiye'nin gözetiminde 64 yıldır yürürlükte kalabilen XX. Yüzyılın en önemli siyasal ve hukuki andlaşmalarından biridir. Sözleşme barış zamanı uygulamasına ilaveten Türkiye'nin tarafsız ve muharip olduğu savaş zamanı koşullarında da uygulanmıştır. Sözleşmeye taraf SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması ile sözleşme'nin akit devletlerinin siyasal statülerinde değişiklikler olmuş; Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Gürcistan ile Yugoslavya yerine Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan yeni Yugoslavya akit devlet statüsünü kazanmıştır. Günümüzde, ülkelerin menfaatleri deniz aşırı bölgelere kadar uzanmaktadır. Türkiye, hammadde kaynakları ile teknolojik potansiyeli bağlayan bir eksen üzerinde, çıkarların düğümlendiği Avrasya'nın merkezinde ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan önemli stratejik ve jeopolitik önemi nedeniyle üzerinde emeller beslenen bir ülke olmaktadır. Coğrafi olarak Akdeniz koridorunun sonunda bulunan Türkiye, açık denizlere çıkabilmek için, Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalını kontrol eden ülkelerin tehditlerine açıktır. Buna mukabil, Türkiye, Karadeniz'e sahildar bütün ülkelerin ve Karadeniz'e kanal ve nehirler ile bağlanan Orta Avrupa ve Baltık devletlerinin, Akdeniz ve Ortadoğu'ya ulaşan deniz yollarını kontrol altında tutabilen, Ege Denizi'ni, Orta ve Doğu Akdeniz'i de etkileyebilecek coğrafi bir konuma sahiptir. Sadece ticari açıdan bakıldığında; Orta Avrupa, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Devletleri ile Akdeniz ve Süveyş ötesi ülkele-

67) Ali Kurumahmut, *Uluslararası Boğazlardan Geçiş ve Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1999, ss.79-80.

rin ticari ulaşım mihverinin Karadeniz, Türk Boğazları ve Ege Denizi ile Anadolu Yarımadası'ndan geçmekte olduğu görülmektedir.[68]

Bununla birlikte, İstanbul Boğazı'nın tabii coğrafik yapısı, iki boğaz köprüsü ve enerji nakil hatlarının suni engelleri ile de karşı karşıyadır. Ancak, Türk Boğazları'nın fiziki açıdan en kritik üç temel özelliği, dünyanın en dar su yollarından birisi olmasıdır. İkinci husus olarak, sis ve yağışın seyir güvenliğini kısıtlamasına karşılık, birbirine ters istikametteki iki güçlü dip akıntı sistemi ile yüzey ve dip akıntı arasındaki ayırım yüzeyinin derinliği değiştirmesidir. Nitekim, İstanbul Boğazı'ndan kuzey-güney doğrultusunda ya da aksi yönde zararsız geçiş hakkını kullanan bir gemi bazen 45 dereceyi zorunlu kılan asgari 12 kez rota değişikliğini zorunlu kılmaktadır. Üçüncü hayati özellik ise, bir metropol şehir olan İstanbul Boğazı'nın kalabalık nüfusunun, Boğaz'ın her iki yakasında boğaz transit geçiş rotasını dik istikamette kesen yoğun deniz trafiğidir. İki kıyı arasındaki taşımacılık, 2000 yılı itibariyle her iki kıyı şeridindeki toplam 49 iskeleden operasyonel olarak günlük 800 seferin üzerinde aşırı yoğun bir trafik hacmine dayalı olmasıdır. Balıkçı tekneleri, limanlarda yükleme/boşaltma için bekleyen ve hareket halindeki tanker/kuru yük ve RO-RO gemileri de eklendiğinde, boğazlardaki trafik, seyir, can, mal ve çevre güvenliğinin sınırlarını aşan bir kritik düzeye ulaşmasına neden olmuştur. Boğazlar Deniz Trafiğinin, değişen koşullara cevaben yeniden düzenlenebilmesi maksadı ile 11 Ocak 1999 Tarih ve 21815 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni'nin faaliyete geçirilmesi kanun koyucu tarafından esasa bağlanmıştır. Sözkonusu Tüzük ile, gemilerin Türk Boğazlarından geçişlerinde seyir insiyatifi gemi kaptanından alınarak, gemiler belirli şeritleri izlemekle yükümlü kılınmıştır. Denizde Çarpışmayı Önleme Tüzüğü (COLREG) 10. kuralı uyarınca, gemilerin geçişlerinde uymakla yükümlü olacakları Trafik Ayırım Şemalarının (TSS) seyir ve çevre güvenliğinin sağlanması amacıyla Türk Boğazları'nda da tesis edilmesi, Türkiye'nin önerisi üzerine, 1995 yılında gerçekleştirilen Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) Genel Kurul toplantısında onaylanmıştır. TSS'lere ilave olarak benimsenen kural ve tavsiyelerde, Türkiye'nin TSS'lere uyamayan büyük gemilerin boğazlardan geçişi sırasında, seyir güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla, çift yönlü trafiği askıya alarak tek yönlü trafik uygulayabileceği belirtilmiştir.

Boğazlar Tüzüğü, 4 yıllık uygulama döneminden edinilen tecrübeler ışığında, 1998 yılında gözden geçirilmiş ve yeni Tüzük 6 Kasım 1998 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Tüzük, Türk Boğazlarında seyir güvenliğinin sağlanmasında önemli bir etken olmuştur. Mayıs 1999'da yapılan IMO Deniz Güvenliği Komitesi 71. Dönem toplantısında, Türk Boğazlarında 1994 yılından beri uygulanan rotalandırma sisteminin ve buna bağlı IMO kural ve tavsiyelerinin etkin ve başarılı olduğu, seyir güvenliğine büyük ölçüde katkıda bulunduğu ve Boğazlarda kaza ris-

68) Yılmaz Aklar, 'Denizcilik Gücünün "Milli Güç" İçindeki Yeri', *İkinci Denizcilik Gücü Sempozyumu* İstanbul: 15-16 Haziran 1999, s.29.

kini azalttığı kabul edilmiş, boğazlarda 1994'den bu yana yürürlükte olan trafik düzeninin devamı ve çabaların Türk Boğazlarından geçişte raporlama sistemi ve kılavuzluk hizmetlerinden yararlanılmasının etkin şekilde teşvik edilmesi ve boğazlarda kısa zamanda modern bir Gemi Trafik Hizmetleri (Vessel Traffic Services-VTS) tesisi üzerinde yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır. Türkiye, Türk Boğazlarındaki ekolojik sistemin, çevredeki tarihi ve kültürel varlıkların korunması, seyir, can ve mal güvenliğinin sağlanması için bütün tedbirleri alma hak ve kararlılığına sahiptir. Bu aynı zamanda Türkiye'nin bir görevidir. Bu çerçevede, alınan ve almakla olduğumuz önlemler Montreux Sözleşmesi ve IMO Sözleşme kuralları ile de uyumludur.[69] Boğazlar'daki gemi trafiğinin 1960 yılından itibaren geçiş hakkını kullanan gemilerin sayısal mevcudunda %150, gemi tonajında ise %400'lük bir artış meydana gelmiştir. Gelecek 10 yıl zarfında Hazar Havzası petrollerinin Karadeniz ve Türk Boğazlarından sevkinde, mevcut trafiğe ilaveten 45 milyon Ton'luk ilave petrol 100.000 Tonluk 450 tankerin, 100 milyon ton taşınması halinde ise 1000 tankerin Türk Boğazlarından 900-200 gidiş-geliş yapmasına sebebiyet verebilecektir. Bu yoğun trafik, İstanbul'un yukarıda izah olunan özel statüsü nedeniyle, Boğaz Trafiği'nin yılda ortalama 150-200 defa kesintiye uğraması ihtiyacını gündeme getirebilecektir. Boğazlarda son yıllarda ortaya çıkan kazaların yılda ortalama olarak %35 oranındaki artışı dikkate alındığında, VTS'nin faaliyete geçmesi halinde dahi "Çevre Felaketleri"ni önlemekte yetersiz kalabilecektir.[70]

Nitekim, istatistiki resmi rakamlar dikkatle analiz edildiğinde, Türk Boğazlarında geçen 50 yıl zarfında 502 kazanın meydana geldiği ortaya çıkmaktadır. Bilgiler, bu kazaların 386'sının İstanbul, 86'sını ise Çanakkale Boğazında yer aldığını göstermektedir. Yılda ortalama 50.000 geminin geçiş yaptığı boğazlardan geçişlerde, 50 yılda toplam 22.000 farklı teknenin sebebiyet verdiği değişik kazalarda son yıllarda artan petrol taşımacılığı sonucunda binlerce ton ham petrol dökülmüş ve 136 kişi hayatlarını kaybetmiştir.[71] Bütün bu rakamsal verilerin yanı sıra, 17 Ağustos 1999 Depremi esnasında Marmara'da parçalanarak batan "Volganeft" borda isimli Rus tankerinin sebep olduğu petrol kirlenmesi, hukuken Force Majeure olasılığının da deprem kuşağı olan Marmara'daki risk potansiyelinin ciddiyetini ortaya koymaktadır. Bir dünya şehri olan İstanbul ve Türk Boğazları, dünyada benzeri bulunmayan bir coğrafi yapı sergilemektedir. İstanbul Boğazı, 3000 yıllık tarihe ve 10 milyonu aşkın nüfusa sahip bir metropol olan, UNESCO tarafından "dünyanın kültür mirası" olarak ilan edilen İstanbul'un ortasından, şehrin en tarihi mekanlarının arasından geçmektedir. Boğaz, denizden ziyade adeta bir "nehir" niteliğindedir. Türk Boğazlarının seyir açısından dünyanın en zor ve tehlikeli bu yollarından

69) 'Türk Boğazları Seyir Güvenliği', *II. Ulusal Denizcilik Şurası*, Başbakanlık Denizcilik Müşteşarlığı, İstanbul: 28-30 Eylül, 2000, ss.28-29.
70) *Kafkasya ve Orta Asya Petrollerinin Akdeniz'e Ulaştırılması ve NATO Güvenliğine Etkileri*, İzmir: Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Yayın No. 8, 1997.
71) 'Turkish Straits Record 502 Accidents in 50 Years', Ankara: April 11, 2000, XIN World Affairs, 04.11.2000.

biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Petrol dahil, tehlikeli yük taşıyan gemi sayısında ve taşınan tehlikeli yükteki artış, Türk Boğazlarının seyir güvenliğinin temini amacıyla geçici şekilde tek yönlü olarak deniz trafiğine kapatılma süresini ve dolayısıyla boğaz girişlerinde bekleyen gemi sayısını da arttırmıştır. Tehlikeli yük taşıyan gemi sayısındaki tartışın devamı halinde boğazlarda gemi beklemelerinin daha da artması kaçınılmazdır.[72] Belirtilen temel hususlar ışığı altında, yeni stratejik gelişme parametrelerinin aşağıdaki temel koordinatlara esas teşkil edebileceği düşünülmektedir:

1. Türk Boğazları'nın, dünya denizlerini birbirine bağlayan değişik su yolları ve boğazlardan farklı olarak, uluslararası önemi, nevi şahsına münhasır olarak dünyada eşine rastlanmayan jeopolitik, askeri, stratejik, siyasal, kültürel, ekonomik, ticari ve ekolojik özelliklerinden kaynaklanmaktadır.
2. Türk Boğazları, jeopolitik olarak, Asya-Avrupa kıtalarını bağlamasının yanı sıra, Tuna-Dinyeper-Volga nehirlerinin ulaşımında yer aldığı, Orta-Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri ile Karadeniz'e sahildar konumdaki, Rusya-Ukrayna-Gürcistan-Romanya ve Bulgaristan'ın dünya pazarlarına ticaret linkini entegre eden son derece işlek bir su yoludur. Özellikle, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, Avrupa Birliği, Karadeniz Ekonomik Topluluğu ve Asya-Pasifik ekonomik/ticari merkezlerinin ortak kavşak noktasını teşkil eden Türk Boğazları, aynı zamanda, "Avrasya" Hinterlandı'nın deniz sektöründeki şok noktasıdır.[73]
3. Türk Boğazları, NATO İttifakı içerisinde, Türkiye'nin taraf olduğu savunma örgütü olarak, kolektif güvenlik şemsiyesinin güvencesi altında fevkalade stratejik öneme sahiptir. Nitekim, bazı argümanların aksine olarak, Kosova'da Nisan 1999'daki NATO Harekatı esnasında, Rus Donanmasının Adriyatik'e açılma girişiminin NATO ve Türkiye'nin barışçı girişimleri ile krize dönüşmeden atlatılması, bu gerçeği bir kez daha ortaya koymuştur.
4. Türkiye'nin jeopolitik ve siyasal anlamda, bir Ortadoğu ülkesi olmasının yanı sıra, Türk Boğazları'nın birleştirdiği Avrupa kıtasındaki sınırlarını teşkil eden Trakya toprakları, ülkemizin aynı zamanda bir "Avrupa" ülkesi statüsüne sahip olmasını da sağlamıştır. Özellikle, Avrupa'nın Büyük Devletleri arasında Kırım Savaşı ile şekillenen bu siyasal yaklaşım Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş Avrupa ülkesi olarak XX. yüzyıldaki kabulünü pekleştirmiştir. Soğuk Savaş dönemi içerisinde, Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa Parlamentosu, NATO, Avrupa Konseyi, AGİT vb. diğer uluslararası örgütlerle entegrasyona ivme kazandırmıştır.
5. Türk Boğazları, savunma güvenliği açısından, İstanbul'un 1453'deki fethini müteakiben, Türkiye'nin savunma miğferinde "En Önemli Stratejik Güvenlik" hattını oluşturmuştur. En kuvvetli orduların ve dünyanın en güçlü do-

72) 2. *Ulusal Denizcilik Şurası Çalışma Grubu Raporları*, 28-30 Eylül 2000, s. 55.
73) F. Muhtar Katırcıoğlu, *Yeryüzü Suretleri*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2000.

nanmaları, "Use of Force-Kuvvet Kullanımı" yolu ile bu savunma hattını, I. Dünya Savaşı'nda geçememiştir. Milli Kurtuluş Savaşı, Boğazlar'ın savunulması prensibinde Misak-ı Milli'de ana hedeflerden birini teşkil etmiştir. Montreux Rejimi ile Türkiye'nin talep ettiği askeri gemilere uygulanan kısıtlayıcı hükümleri, Almanya ve İtalya'nın savaşa girmesi neticesinde Rusya'nın Karadeniz güvenliğini de destekleyici olumlu bir sınav teşkil etmiştir. O halde, Türk Boğazları, sadece Türkiye'nin güvenliğini değil, aynı zamanda Karadeniz'e sahildar ülkelerin de güvenliğini sağlayan, fevkalade önemli bir savunma hattıdır.

6. Türk Boğazları, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını müteakiben oluşan uluslararası ortamdaki gelişmelere bağlı olarak, Hazar-Karadeniz-Akdeniz üçgeninde yer alan enerji koridorunun kritik bir dar boğazı haline gelmiştir. Türk Boğazlarında petrol ve doğalgazın tankerlerle taşınmasını öngören uluslararası deniz taşımacılığının tehlikeli yüke dayalı gemi trafiğinin yükselen trendleri, seyir güvenliğinin sınırlarını aşan yeni bir projeksiyonu gündeme getirmiştir.
7. Türk Boğazları, XXI. yüzyılın başında artan deniz trafiğine bağlı olarak ortaya çıkan deniz kazalarının yarattığı potansiyel tehlike riski ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Sonuç ve Muhtemel Gelişmeler

Bir ülkenin dış politikasının esası, o ülkenin uluslararası toplum ile "barışçı" esaslara dayalı siyasal ve hukuki stratejilerinin mevcudiyetine bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti dış siyaseti, Atatürk'ün koyduğu temel esaslar dahilinde daima "barışçı" bir vizyonun dinamiklerini Montreux Rejimi ile Türk Boğazlarına başarı ile tatbik edebilmeyi başarmış, II. Dünya Savaşı'nın tüm baskılarına rağmen, uluslararası hukukun üstünlüğünü muhafaza etmiştir. Soğuk Savaş döneminin getirdiği kamplaşmanın en uç noktasında, Varşova Paktı ve Sovyet Deniz Gücü'nün askeri tehdit potansiyeline karşı; NATO'nun Karadeniz ve Akdeniz'deki en güvenilir barış köprüsünü, yine Türk Boğazları eksenlerinde muhafaza etmiştir. Bu değerlendirmenin hukuki ve siyasal varlığının objektiflik kıstasının, 1936 tarihli Montreux Sözleşmesi'nin bazı teknik ihtiyaçların varlığına rağmen; XXI. yüzyılın başında varlığını muhafaza etmesi gerçeği projeksiyonu açısından bakılması gerektiği düşünülmektedir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 24. maddesi gereğince, Türkiye Cumhuriyeti, Türk Boğazlarından transit geçiş hakkına haiz ticari ve muharip gemilerine ait istatistikleri toplamak ve malumatı vermek, bunların "Boğazlardan geçişine dair olan her hükmünün icrasına nezaret" etmek hakkını elde etmiştir.[74] Ancak, XX. yüzyılda eski SSCB'nin ve Varşova Paktı'nın dağılmasının ardından, Avrupa Güvenlik Mimarisindeki yeni yapılanmalar ve Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin

74) Edip Çelik, *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969, ss.82-83.

Liberal Demokrasiler yolundaki siyasal ve stratejik tercihleri, araştırmanın başında da ifade edildiği üzere, NATO'nun genişleme sürecini hızlandırmıştır. NATO ve AB'ye aday üyeler arasında yer alan Bulgaristan-Romanya-Ukrayna-Gürcistan'ın özel koşullar altında yeni bir demokratikleşme sürecinin aktörleri konumuna getirilmiştir. Şüphesiz, günümüzde ve gelecekte Rusya'nın Avrupa ve dünya konjonktüründeki konumu, Karadeniz ve bölge güvenliğinin en önemli gelişmelerinin başında yer alacak değişimleri içermeye devam edecektir. Bu bağlamda, değişen uluslararası kuvvet dengeleri kapsamında, Soğuk Savaş sonrasında aynı zamanda askeri – ekonomik-kültürel boyutlardaki önemli farklılıkları ön plana çıkarmıştır. Nitekim, geçmişte NATO için en ciddi tehdit oluşturan Sovyet Karadeniz Filosunun Ukrayna-Bulgaristan-Romanya'yı kapsayan planlı deniz tatbikatları, geleneksel olarak uygulama safhasına girmiş ve taraflar birbirlerini tanıma fırsatına sahip olmuşlardır. Orta ve uzun vade kapsamında bu genel stratejik konjonktürel eğilimin mevcudiyetini muhafaza edeceği varsayıldığında, Karadeniz'e sahildar ülkeler ile Türkiye'nin komşu ülke sıfatıyla desteklediği NATO İttifakı içerisinde müşterek hedefler doğrultusunda "Müttefik Üye" statüsüne sahip olmaları beklenmektedir.[75]

Öte yandan, Karadeniz'e sahildar ülkelerin, küreselleşen uluslararası ekonomi ile entegrasyonu; Boğazlardan geçiş hacmini kademeli olarak artırmıştır. Bu durum, Soğuk Savaş sonrasında, Montreux ve Karadeniz ile Avrupa'nın genel uluslararası ilişkiler bütününde "Ticari Fenomen Güvenlik Fenomeninin Yerini Almıştır" hipotezi giderek güçlenmektedir.[76] Montreux Sözleşmesi, boğazlardan geçiş rejimini düzenlemesinde, Türkiye'nin ulusal yetkisinin 29. madde kapsamında, çevre ve geçiş güvenliği konularında çözüm arama yetkisini tanımıştır.[77] Türkiye'nin 1982 Deniz Hukuku Konvansiyonu'nun 35/c. maddesine göre, eski uluslararası andlaşmalar ile düzenleme altındaki boğazların hukuki rejimlerini etkileyemeyeceği yolundaki düzenlemesi, Türk Boğazlarının Montreux Rejimi ile düzenlenen statüsünün de muhafazası esasını hüküm altına almıştır.[78] Transit Geçiş Rejiminde, 1982 Konvansiyonu ile, boğazlardan geçiş yapan devletler lehinde bir eğilim mevcut ise de, gelecekte Türk Boğazları konusunda bir uyuşmazlık ortaya çıkması her zaman muhtemeldir. Toluner'in ifade ettiği üzere, zararsız geçiş serbestisi, kıyı devletinin bu ilkeye aykırı düşmeyen egemenlik haklarını ortadan kaldırmayacağı gibi,[79] Türkiye'nin Montreux'den haklarını saklı tutması bu tezi güçlendirecektir.

75) Mesut Hakkı Caşın, 'Transforming NATO Security Strategies and Alliance's New Role', Antalya: 9-12 March NATO Conference, 2000.

76) Mesut Hakkı Caşın, 'Turkish Straits and Black Sea Countries, Geopolitics In the XXI the Century', Ukraine And Turkey Security And Cooperation In the Black Sea Region Conference, Kyiv: April 10-11, 2000.

77) Sevin Toluner, 'The Regulation of Passage Through The Turkish Straits And The Montreux Convention', Annales de la Faculte de Droit d'Istanbul, 1981, pp.79-81.

78) Ferit Hakan Baykal, '1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonunda "Boğazlardan Geçiş Rejimi"', *Belik'e Armağan*, 1994, ss.52-53.

79) Toluner, *The Regulation of Passage Through The Turkish Straits and The Montreux Convention*, s.81.

Zira, temelde Lozan Rejimi sonrasında Türkiye'nin ileri sürdüğü "Rebus Sic Stantibus" hakkı, Hüseyin Pazarcı'nın da ifade ettiği üzere, uluslararası hukuka temel teşkil eden asli maksadının, Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'de kıyıdaş devletlerin güvenliği çerçevesinde Türk Boğazları'ndan geçişin düzenlendiği belirtilmiştir.[80] Rusya Federasyonu, mevcut Montreux Rejimi ve uluslararası hukuk gereğince serbest geçiş rejiminin boğaz ülkesinin çevre ve seyir güvenliği çerçevesinde Türkiye tarafından düzenlenen Boğazlar Tüzüğü hakkındaki bazı endişelere rağmen, uygulama ve genel konjonktür açısından yaptığı değerlendirmelerde, Montreux Sözleşmesi'nin devamı yönünde statükonun muhafazasını istemektedir.

Diğer yandan, her milletlerarası andlaşma ve sözleşmede olduğu gibi Montreux'da ruhunu ve menşeini, önce Devletler Hukuku'ndan ve sonra da bu hukukun bir parçası olan Deniz Hukuku'dan alır ve almalıdır. Montreux, Devletler Hukukuna ve Deniz Hukukuna uygun olduğu müddetçe ömürlü olur. Aksi yöndeki uygulamalar tatbik kaabiliyetini azaltır. Alakalı devlet/devletlerin menfaatlerine uygun geldikçe yürürlükte kalır, menfaatleri haleldar olmak ihtimali belirince şikayetler ortaya çıkar. Uluslararası hukuk ve uluslararası güvenlik stratejileri açısından şu üç hususun, Türk Boğazları'nın geleceği hakkındaki asli kriterleri teşkil edeceği düşünülmektedir. Öncelikle, Türkiye'nin ve dünya barış ve güvenliğinin sürekliliği açısından, 548 yıldır Türk hakimiyetinde bulunan Türk Boğazları, Türkiye'nin ülke bütünlüğü ve bağımsızlığının kalbi, ticari, siyasal ve kültürel açıdan yaklaşıldığında ise XXI. yüzyılda süratle küreselleşen "Yeni Dünya Düzeni" rejimi içerisinde Avrupa ve dünya ticaret yollarını birleştiren kıtalararası evrensel manada dostluk ve kardeşlik köprüsüdür. İkinci olarak, Türk Boğazları'nın değişen siyasal, ticari ve askeri konjonktürel dengeler açısından ele alındığında, jeopolitik olarak değişmeyen boğazların mevcut coğrafi konumunun varlığının dikkate alınmasıdır. Bir başka ifade ile, uluslararası andlaşmalar hukuku açısından, özellikle çok taraflı andlaşma ve sözleşmelerde geçerli olan Viyana Andlaşmalar Sözleşmesi'nin 64. maddesinin öngördüğü jus cugens-ilkelere aykırılık nedeniyle bir değişiklik Montreux Rejimi için mevcut değildir. Statükonun devamı yolunda, Rusya eski Ankara Büyükelçisi Albert Çerniçev'in "...masaya oturmayız" beyanatı bu yönde önemli bir mesajdır.[81] Söz konusu yorum, bu konuda, Rusya'nın da akit ülke olarak iradesini açıkça yansıtmaktadır. Ancak, Montreux Sözleşmesinin mevcut statüsü ile -pacta contra bonos morem- andlaşmanın konu bakımından olanaksızlık yada ahlaka aykırılık hali de bulunmadığı; 64 yıldır, akit ülkelerin, sözleşmenin konusu ve esasına ilişkin olarak hukuken "rebus sic revision-Yeniden Gözden Geçirme" altında "denuciation-fesih", "retrait-geri çekilme" yolunda resmi beyanlarının mevcut olmamasına ilaveten, aynı noktalardan bahisle "ius tractatus-andlaşma yapma hakkını kullanmamak" suretiyle, "pacta sund servanda-ahde vefa" kaidesinde serbest

80) Pazarcı, *Boğazlar Reijmine ilişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar*, ss.860-864.
81) Oğuz Karaca, 'Boğazlar ve Montreux Sözleşmesi', *Dz. K. Dergisi*, Sayı 558, Ankara: Kasım 1993, s.59.

iradelerini statükonun muhafaza edilmesi suretiyle kullanmalarının, kendi ulusal çıkarları ve dünya barışının muhafazası bakımından daha mütenasip bulunduğu tezini teyit ettiğini ortaya koymaktadır.[82]

Türk Boğazları'nı düzenleyen Montreux Rejimi hakkında üstad Cemil Bilsel'in, "Hukukta kaide koyan andlaşmalar, zıt menfaatleri düzenler. Boğazlar işinde menfaatlerin birbirine zıtlığı giderilerek yeni kaideler konmuştur. Durumun icaplarına bugünkü şartlarda en uygun olanları kabul edilmiştir" yorumunun, bugünde tüm farklı söylemlere rağmen muteberliğini muhafaza ettiği değerlendirilmektedir. Üçüncü önemli nokta ise, her ne kadar Montreux Sözleşmesi, akit Tarafların mevcut statükonun devamında, geçen 64 yıllık süre zarfında "Clause de Tacite Reconduction-Süreyi Zımni Uzatma" usulü ile uygun gördükleri ortada ise de, devletlerin irade özgürlüğü kuralı gereği, bu durumun aksi yönde hukuki tasarrufta bulunabilmek hakları da her zaman için saklıdır. Nitekim, Viyana Andlaşmalar Sözleşmesi'nin 64. maddesi, Uluslararası Andlaşmaların, "Her an, bütün tarafların isteği" ile sona erdirilebileceğini belirtmiştir. Buna göre, Montreux Sözleşmesi, akit taraflar arasında "mutuus disensus-karşılıklı bozma" yolu ile veyahut tek taraflı olarak denuciation yolu ile doğrudan sona erdirilebilir. Ancak bu hakkın ortaya konulmasında, çok taraflı bir sözleşmenin, taraf devletlerin ortak istekleriyle sona erdirilmesinde önemli güçlükler ortaya çıkacağının sürpriz bir sonuç teşkil etmeyeceği düşünülmektedir. Zira, bilindiği üzere, gerek doktrinde ve gerekse uygulamada, uluslararası bir düzen kuran andlaşmalarla, değiştirilmeleri ya da kaldırılmaları konusunda bütün bağıtlı devletlerin ortak isteğini koşul koyan andlaşmalar bakımından, yeni bir andlaşmanın değişiminde takip olunacak metodolojileri net çizgileri ile kesin bir çözüme bağlanmış değildir. Bununla birlikte, sezilebilen genel eğilim, önceki, andlaşmanın, bağıtlı bütün tarafları kabul etmedikçe, "değiştirilememesi" ya da "sona erdirilememesi" yönündedir.[83] Bu bağlamda, uluslararası andlaşmalar hukuku açısından, yürürlükteki bir andlaşma, bağıntılı tarafların karşılıklı olarak anlaşmasıyla sona erdirilebilir. Viyana 1969 Sözleşmesinin 54. maddesinde de, andlaşmanın, "her an, bütün tarafların isteğiyle" sona erdirilebileceği belirtilmektedir. Andlaşmanın sona erişi konusunda özel bir hüküm yoksa, genel ilke, bu andlaşmanın yarattığı yükümlerin, aynı bağıtlı devletler arasında yeni bir andlaşma yapılıncaya kadar yürürlükte kalmasıdır. Taraflar arasında yapılacak yeni bir andlaşma, önceki bir andlaşmayı, doğrudan doğruya ve açık bir biçimde sonra erdirebilir. Böyle durumlarda, andlaşmanın karşılıklı bozma -mutuus disensus yoluyla sona erdirilmiş olduğu söylenmektedir.[84] Ancak, değişiklik talebinde bulunan akid tarafın, Viyana Sözleşmesi'nin 60. maddesinin 3. fıkrasında benimsenen "une violation substantielle-köklü bir aykırı davranış" gerekçesini ortaya koyması iddi-

82) Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, Cilt.II, Ankara: AÜSBF, Yayın No. 206, 1975, ss.79-159.
83) *Ibid.*, s.145.
84) *Ibid.*, s.144.

anın hukuken kabul edilebilirliği bağlamında zorunluluk arz etmektedir. Nitekim, Sovyet Hükümeti'nin, Türk Boğazları'nın 1936 Montreux Sözleşmesi'yle saptanmış düzeninde, yalnız kendisiyle Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin katılacağı bir andlaşmayla değişiklik yapılması istediğini öne süren 24 Eylül 1946 tarihli notasına, Türk Hükümetinin 18 Ekim 1946 da verdiği karşılıkta, bu konuyla ilgili olarak şöyle denilmektedir. "... Tartışılan nokta, Türk Boğazları'ndan geçiş rejimine ilişkin olduğundan ve Montreux Sözleşmesi de imzacı devletlere bu belge hükümlerini ancak bağıtlı devletleri toplayan uluslararası bir konferansta ve sözleşme metninin öngördüğü yöntem uyarınca değiştirebilmek zorunluluğunu yüklediğinden, Sovyet görüşünü Devletler Hukukunun ilkeleriyle uzlaştırmak güçtür" denilmiştir.[85]

Bu itibarla, bu çalışmada özetlenen uluslararası ortamda değişen genel konjonktürel dengeler ile kronolojik kriz ve çatışma hallerinin ortaya koyduğu geleneksel belirsizlik hallerinin muhtemel parametreleri dikkate alındığında, Türkiye'nin bu tür değişim taleplerine uygun projeksiyonlar içerisinde gerekli hazırlıkları yapmasında olumlu faydaların mevcut bulunduğu değerlendirilmektedir. Dikkat edilmesi gereken hayati nokta, gelecekte de ortaya çıkabilecek kriz ve muhtemel uyuşmazlık hallerinde, XX. yüzyılda olduğu üzere, "Multi-Poler" güçler dengesini gündeme getirebileceği hususudur ki, bu tür bir uç kırılma noktasının mevcut Birleşmiş Milletler rejimini ciddi ölçüde çöküntüye uğratabilecek sakıncaları bünyesinde muhafaza edebileceği varsayılmaktadır. Bütün bu fenomenlerin analizinde, altının çizilmesi gereken en önemli ortak paydanın, "Barış ve Güvene Dayalı Statükonun Muhafazasında", bölgesel ve küresel istikrar unsuru teşkil ettiği düşünülmektedir. Yukarıda özetlenmeye çalışılan genel hukuki, siyasal, stratejik, ekonomik ve çevresel faktörlerin analizleri dikkate alındığında, boğazlar meselesinin geçmişte olduğu üzere, Türkiye ve uluslararası toplumun ilgi odağı olmayı sürdüreceği gerçeği kendiliğinden ortaya çıktığı gibi, gelişmeler de hazırlıklı olmayı mecbur kılmaktadır. Bu itibarla, Türk Boğazları'nın gelecek 10 ve 25 yılda maruz kalabileceği olası risk analizlerinin yapılarak, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne muhtemel etkilerinin Uluslararası Hukuk açısından araştırılması, Türkiye'nin takip edebileceği hal tarzlarının ortaya konulabilmesi maksadıyla, Dışişleri Bakanlığı Koordinatörlüğünde, Üniversiteler, Genelkurmay Başkanlığı, deniz Ticaret Müsteşarlığı, Deniz Ticaret Odası, ilgili Bakanlıklar ve Araştırma Gruplarının katılacağı bir "Türk Boğazları Hukuk ve Stratejik Araştırmalar Merkezi" kurulmasının, son derece yararlı neticeler getirebileceği varsayılmaktadır. Söz konusu araştırma merkezinin, yayın ve araştırmalarının uluslararası literatürdeki gelişmeleri takip ederek özellikle, BM, NATO, IMO, KEİB gibi uluslararası örgütler ile koordineli olarak çalışmasının, Boğazlar konusundaki tezlerimizin uluslararası kamuoyuna etkili ve zamanında ulaştırılmasında "Enformasyon Çağı" olan XXI. yüzyılda, ulusal stratejik hedefler ve dünya barışı açısından faydalı sonuçlar getirebileceği düşünülmektedir.

85) *Ayın Tarihi*, Sayı.155, Ekim 1946, s.58.

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN TERÖR VE ORGANİZE SUÇLAR

*Yrd. Doç. Dr. Mesut Hakkı Caşın**

Demokrasi barışseverdir. Savaşa girme yanlısı değildir. Kışkırtmanın (provokasyon) artmasını yavaşlatıcıdır. Kılıca sarılma noktasına gelecek ölçüde kışkırtıldığı vakit ise, bu durumun yaratılmasına neden olan düşmanını kolay kolay affetmez. Kışkırtmanın vukuu halinde, sorunun asli unsuru haline gelir. Demokrasi kızgınlıkla savaşır, savaşmak zorunda bırakılmış olma nedeniyle savaşır. Kendisini kışkırtmış olan cüretkar kuvveti cezalandırmak, o kuvvete unutamayacağı bir ders vermek için mücadele eder. Böyle bir savaşın bir kez daha tekrarının önlenebilmesini sağlayabilmek için, böyle bir mücadele sonuna kadar götürülmelidir.

George KENNAN, 1951.[1]

Giriş

Bilindiği üzere, evrensel bilim, kişi ve toplum yaşantısından soyutlanamaz. Her bilim dalının konusu da, yöntemi de, yaşanan çağın özellikleri, gerçekleri ve çatışmaları içinde anlam kazanır. Her siyasal rejim, varlığını saklı tutmak ve sürdürmek için kurumlar imal eder, adeta salgılar. Rejimin yaşama gücü, yaratıcı çabasına bağlıdır.[2] Demokrasi tartışması, yerel ve bölgesel kültürler, azınlık hakları hep bu sorunun uzantısı niteliğindedir.[3] Yıldızhan Yayla'ya göre, bugünün Türkiye'sinde te-

* Yrd.Doç. Dr. Mesut Hakkı Caşin; Yeditepe Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1) George F. Kennan, *American Diplomacy 1900-1950*, New York, 1951, p.66.

2) Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, ss.9-110.

3) Atilla Nalbant, *Üniter Devlet-Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, ss.13-344.

rör bir bakıma "Ateşli Hasta" gibidir. Anayasa ve idari reformların önünde bölücülük, örgütlü suçlar ve terör tehlikesi vardır. Ancak, tarihinde hep zor zamanlarda reformlar yapmak mecburiyetinde kalan Türkiye, kolay olmasa da sorunları soğukkanlılık ve akademik düzeyde yaklaşım ile aşabilecektir.[4]

Terör olayları mahiyet olarak devletler ile halklar arasındaki dostça ilişkileri bozarak, devletlerin ülke bütünlüğü ile güvenliğini tehdit edici boyuta yükselmiştir. Bu bağlamda, güvenliğin bozulması insan haklarının tanınmasını ve uygulanmasını zorlaştırarak, insan haklarının ciddi ve sistematik şekilde ihlal edilmesine, kitlesel huzursuzluklara ve neticede güvenliğin bozulmasına yol açmaktadır.[5] Bireysel ve örgütlü terör, temel hak ve özgürlükleri zedeleyen, kamu düzenini bozan, devlet aleyhine cürüm niteliğini taşıyan en ağır suç türüdür. Söz konusu suçlar, tüm ulusa ve insanlığa karşı işlenmektedir. Terör olayının sosyal, ekonomik boyutlarını göz ardı etmeksizin, terörün yönetim ve yıkıcı metodolojilerinin irdelenmesi, yıkıcı unsurlarına karşı uluslararası hukukun koruyucu masum insan katmanlarının adalet ve barışçı tedbirlerin koruması altına alınabilmesi, aynı zamanda bu maksada uygun parametrelerdeki mukabil tedbirlerin aydınlatılabilmesine de yardımcı olabileceği var sayılmaktadır. Zira, terörün kaynaklarını tespit edip, bu ağır insanlık suçunun cezası önerilirken, caydırıcılığı, suçu oluşturan kaynakları yok etmeye çalışmak, temel hak ve özgürlüklerin bu amaçla sınırlarının zorlanmasından daha önemlidir. Zaten her kanun hizmetinde hastalıktan korunma, hastalığı tedavi etmekten hem daha kolay hem de daha az maliyetlidir.[6]

Terör Olgusunun Terminolojik Tanımlamasındaki Güçlükler

Uluslararası terörizmi önleme çabalarını güçleştiren en önemli sorunlardan bir tanesi de, ulusların uluslararası terörizmin tanımı konusunda henüz müşterek bir uzlaşmaya varamamış olmalarıdır. Bir ulusun terörist kabul ettiği kimse diğer uluslar tarafından özgürlük savaşçısı olarak kabul edilmektedir. Böylece tanımlanamayan suçu cezalandırmak olanaksız olmaktadır. Uluslararası hukuk alanında tüm terör eylemlerini öngören ve kapsayan genel bir kural henüz oluşturulmamıştır.[7] Terör kavramının Türkçedeki karşılığı "Yıldırma, korkutma"dır.[8] Terör eylemlerinin, yayılmacı karakterinin Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan kargaşanın yarattı-

4) Yıldızhan Yayla, 'Terör Suçlarının Yargılanmasında Karşılaşılan Sorunlar ve İfade Özgürlüğü', Ömer Batırel (Der.), *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, İstanbul, 1996, s.239.

5) Aslan Gündüz, 'Hukuk Devletinde Terörle Mücadelede İnsan Hakları ve Güvenlik İkilemi: Bir Milletlerarası Perspektif', Ömer Batırel (Der.), *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, İstanbul, 1996, s.190.

6) Ömer Batırel, *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, İstanbul, 1996, ss.7-8.

7) Hasan Köni, 'Uluslararası ve Ulusal Alanda Terörizmi Önleme Çabaları', *Prof.Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan*, Ankara: AÜSBF Yayın No.168, 1981, s.163.

8) *Temel Türkçe Sözlük, Ş. Sami Kamus-I Türki, C.III*, İstanbul, 1986, s.1325. Türk Dil Kurumu 'tedhiş' sözcüğünü 'yılgı' olarak kabul etmektedir. 'Terör' ve 'Tedhiş' kelimeleri aynı anlama gelmektedir.

gı kontrolsuz kaos ve şiddete dayalı kimliğinden etkilendiği yolunda görüşler mevcuttur.[9] Fransız İhtilali'ni takip eden 1793 yılı Mart ayından 1794 yılı Temmuz ayına kadar geçen sürenin "terör rejimi" olarak isimlendirildiği görülmektedir.[10] Wardlaw da terörü 3 ana grup altında incelemektedir: Bunlardan birincisi, kişisel amaçlar uğruna yapılan hareketler ki, bunlara adi suçlar girmektedir. İkinci olarak, askeri amaçlar için yapılan hareketler, bunlara da savaş sırasında yapılan gerilla operasyonları girmektedir. Son olarak da, politik amaçlar doğrultusunda yapılan hareketlerdir. Bunlara da psikolojik savaş hareketleri girmektedir. Wardlaw'a göre terörizm, politik hareketler sınıfına dahil olmaktadır.[11]

Uluslararası terörizmin ana özelliği, takip edilen gayenin siyasi olmasıdır. Siyasi birtakım amaçlara ulaşmak, birtakım siyasi değişiklikler yaratmak amacı güdülmektedir. Bütün milletleri ürküten uluslararası terörizm, nasıl ve nereden geleceği belli olmayan bir düşman gibi devletlerin huzurunu kaçırmaktadır. Uluslararası terörizm, bir devletin ülke hudutları dahilinde meydana gelen ve diğer devletlerin veya diğer devletlere mensup fertlerin haklarını ihlal eden birbiriyle bağlantılı yürütülen şiddet hareketleridir. Yapılan eylemin sonucundan muhtelif milletlere mensup

9) Walter Laaqueur, *Terrorism*, Boston, 1977, s.6, Zikreden Kaynak, Şükrü Alpaslan, *Tedhişçilik*, İstanbul, 1983, s.4, 1793-1794 tarihleri arasında Fransa'nın geçirdiği bu dönem 'terör dönemi' olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde ölen insan sayısının 40.000'i bulduğu söylenmektedir. Politik gayelere erişmek amacıyla kontrollü korku ve şiddet kullanılması yöntemleri daima mevcut olmuştur. Bir bakıma Fransa'nın geçirdiği bu dönem terör olaylarının başlangıç noktası olmuştur. Dönmezer, terörizmin veya diğer bir tabirle tedhişçiliğin değişik bakımlardan tasniflere tabi tutulduğunu belirterek şöyle demektedir: a. İç tedhişçilik, milletlerarası tedhişçilik, b..Adi hukuk çerçevesinde tedhişçilik, siyasi ve sosyal tedhişçilik, c. Doğrudan doğruya ve dolayısıyla tedhişçilik, d. Bireysel tedhişçilik, hükümetler veya devletler tarafından yapılan tedhişçilik ayrımlarını öne sürmüştür.

10) Sulhi Dönmezer, *Milletlerarası Tedhişçilik*, İHFM. Yayın No.1978, C.XLIV, ss.1-4.

11) Grant Wardlaw, *Political Terrorism: Theory, Tactics and Countermeasures*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982; p.9; Sottile, terör hareketlerini üç ana gruba ayırmaktadır: Subjektif yönden, hareketlerin gerçekleştirildiği yer yönünden ve gerçekleştirilme biçimi yönünden. Subjektif yönden terör hareketleri, saik veya psikolojik unsur açısından düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında da umumi terör hareketleri, sosyal terör hareketleri ve siyasal terör hareketleri karşımıza çıkmaktadır. Umumi terör hareketleri, failin sırf şahsi menfaatini düşünerek yapmış olduğu adi suç niteliğindeki eylemlerdir. Bu eylemlere, yol kesmek, adam kaldırmak, soygun hareketleri gibi örnekler verilebilir. Sosyal terör hareketleri ise, toplum düzeni ve ekonomik düzenin değiştirilmesini hedef almaktadır. Siyasi terör hareketleri, failin gayesinin siyasi olduğu, bu amacın gerçekleştirilebilmesi için kullanıldığı vasıtaları ifade etmektedir. Mesela bir devlet ülkesinden bir kısmının ayrılması veya başka bir devlet ülkesine katılması için yapılan hareketler veya eylemler örnek olarak gösterilebilir. Hareketlerin gerçekleştirildiği yer yönünden ulusal terör hareketleri ve uluslararası terör hareketleri şeklinde bir ayırım yapılmaktadır. Fiilin gerçekleştirilme biçimi yönünden ise, doğrudan doğruya terör, dolayısıyla terör ayırımı yapılmaktadır. Levasseur ise, terör hareketlerini ulusal ve uluslararası olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır. Yerli terör hareketleri, bir devletin ülkesi hudutları içinde cereyan eden ve dış kaynaklı hiçbir terörist örgüt veya örgütlerce işbirliği yapmadan gerçekleştirilen, başka bir devletin ya da şahsın menfaatini veya zararını hedef almayan terör hareketleridir. Levasseur'a göre, ülke dahilindeki milli terör hareketleri, adi suçluların terörü, siyasal terör ve devlet terörü olmak üzere üçlü bir ayırıma tabi tutulmaktadır. Milletlerarası terör hareketleri de umumi ve ideolojik terör olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

fertlerin çıkarları olursa, veyahutda bu eylemden etkilenirse, terörizm o zaman "uluslararası" vasfını kazanmış olur. Uluslararası terörizmin genellikle siyasi maksatla başvurulan bir eylem olması nedeni ile uzun bir müddet siyasi suç kavramıyla karıştırıldığı görülmüştür. Uluslararası terörizmin uzun bir süre tanımı yapılamamış, ancak bilimsel kongrelerde bir tanım yapılmaya çalışılmıştır. Ezcümle ilk defa 1930 yılında Brüksel Ceza Hukukunu Birleştirme Konferansı'nda terörizm kavramının tanımına teşebbüs edilmiştir. Buna göre: "Müşterek tehlike yaratabilecek nitelikte herhangi bir aracın kasten kullanılması" şeklinde bir tanımlama yapılmıştır.[12]

1934 yılında yapılan Madrid Konferansı'nda da şöyle bir tanım verilmiştir: "Sosyal düzeni yıkmak amacıyla, ne suretle olursa olsun halkı dehşet içine sürükleyecek araçları kullanan kimse cezalandırılacaktır... Böylece milletlerarası hukuka aykırı bir cürüm sıfatıyla tedhişçilik bir tür anarşizm suçunu oluşturur..." 1935 yılında Kopenhag'ta toplanan Ceza Hukukunu Birleştirme Konferansı'nda, konferansın kabul ettiği metnin, 1. maddesinde şöyle bir tanım verilmiştir: "Bir devlet reisi ya da eşinin, veyahut devlet reisi imtiyazlarına sahip bulunan diğer kişi ve eşlerinin, veliahtın, hükümet üyelerinin, diplomasi muafiyetinden yararlananların, anayasal kuruluşlar, yasama ve yargı organları mensuplarının hayat, beden tamamiyeti, sağlıklarına yönetilmiş kasti hareketler." Keza, milletlerarası ilişkileri bozacak, yahut devlet organlarının işlemesini engelleyecek ya da bu konuda bir değişikliği tahrik edecek tedhiş hali ya da müşterek tehlike yaratan fiiller de tedhişçiliktir.

Görüldüğü gibi verilen tanımlamalarla kapsam genişletilmekte, ne gibi fiillerin kavrama dahil olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir.[13] Yine başka bir tanımlamada Milletler Cemiyeti'nce meydana getirilen "Tedhişçiliğin Önlenmesi ve Cezalandırılması" hakkındaki 1937 tarihli sözleşmede verilmektedir. Sözleşmenin 1. Maddesinin 2. fıkrasında "işbu mukavelenamede kullanılan tedhişçilik fiilleri tabirinden maksat muayyen şahsiyetlere, eşhas gruplarına veya halka dehşet vermek gayesiyle yahut bu mahiyette olarak bir devlete karşı tevcih edilen cürmi fiillerdir" denilmektedir.[14] Sözleşme, devletlerin birbirine karşı terör eylemlerinden sakınmalarını ve bu eylemleri önleyici tedbirler almalarını öngörmektedir. 1973 yılında toplanan Birleşmiş Milletler "Uluslararası Terörizm Özel Komitesi"nde Fransız temsilcisinin "Uluslararası terörizmi "... bir yabancı tarafından üçüncü bir ülkenin topraklarında, failin milliyetinden olmayan diğer bir şahıs üzerinde, tamamen bir iç mesele olduğu söylenemeyecek olan bir uyuşmazlıkta baskı yaratmak amacıyla girişilen iğrenç barbarlık eylemi"[15] şeklinde tanımlamıştır.

12) Dönmezer, *Milletlerarası Tedhişçilik*, s.59.
13) *Ibid.*, s.60.
14) *Ibid.*, s.61. Bu sözleşmenin geniş bir tahlili için bknz. Tahir Taner, *Tedhişçilik ve* Mukavelenameler, Cemil Bilsel'e Armağan, İstanbul, 1939, s.468.
15) U.N. General Assembly, Report of The Ad Hoc Committee On International Terrorism, Offical Record: 28 th Session, Supplement No. 28 (A/9028), 1973, Zikreden Kaynak, Metin Tamkoç, *Uluslararası Terörizmin Rusya ile Bağlantısı, Uluslararası Terörizm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, 1984, s.52.

Nitekim, terörizmin değişen stratejik ve taktik yapısı, farklı akademik yorumları da beraberinde getirmektedir. Buna göre, terör toplum katmanları üzerinde yarattığı bilinçli korku ve yıldırma taktikleri nedeniyle "Psikolojik Silah",[16] amaçlarını silahlı propaganda ile uluslararası topluma yaygınlaştırabildikleri için "Enformasyon Yöntemi",[17] terörist eylemlere esas teşkil eden kast ve maddi unsurun yarattığı şiddet ve tehlike unsuru dolayısıyla "Cezai Şiddet Davranışı",[18] Devletin kurulu sosyal düzeninin hukuki ve idari yapısını sistematik olarak yıkmayı amaçlayan siyasal hedefleri nedeniyle "Siyasal Savaş" türü, silahlı mücadelede uyguladığı taktik ve stratejinin, klasik savaş hukuku kuralları dışında yöntemleri içermesi sebebiyle de "Yeni Bir Savaş Türü"[19] olarak nitelendirilmiştir. Bu çerçevede, terörizmin nisbiliği ve ex post facto tabiatından dolayı tanımının yapılamadığı ileri sürülmüştür. Nitekim, yapılan araştırmalarda, uluslararası akademik çevrelerde 109 ayrı tanımlamanın yapıldığı terörizmin, halen çözüm bekleyen mevcut konumu hakkındaki nedensellik bağına ait değerlendirmelerde, %83,5'nun cebir ve şiddet, %65'nin politik, %51'nin korku, %47'nin tehdit, %41,5'nun psikolojik etkileşim ve planlı reaksiyon, %37,5'nun mağdurlar ve hedefler arasındaki anlaşmazlık, %32'nin planlı organize ve amaca dayalı olduğu, %30,5'nun ise muharebe metodolojisi, taktik ve stratejisi olarak tanımlandığı müşahede edilmiştir.[20]

Benzeri açıdan, terör aynı zamanda, tedhişçilik ve siyasal bir hedefe ulaşmak amacıyla Devlete, halka ya da bireylere karşı sistemli şiddet eylemlerine başvurma,[21] baskı veya tehdit yoluyla mevcut kamu düzeninin ciddi olarak bozulması maksadıyla bireysel veya toplumun çeşitli kesimlerinin korku içinde bırakılması maksadıyla şiddet kullanılması[22] tarzında tanımlanmıştır. Gerçekten de teröre, temelde, siyasal ve top-

16) Brian Jenkis, *International Terorrism: A New Mode of Conflict*, Research Paper No.48, California Seminar on Arms Control And Foreign Policy, California: California Crescent Publications, 1974, p.4.
17) Francis Hoeber, 'Terrorism Sabotage and Telecommonications', *International Security Review*, No.2, February 1982, p.289.
18) Jeanne J. Kirkpatrick, 'Defınning Terrorism, Catholicism in Crisis', From an address originally presented at the Jonathan Institute's Conference on International Terrorism, *WDC*, 25 June 1984, p.56.
19) Stephen Sloan, *The Anatomy Nonterritorial Terrorism; An Analytical Essay*, Clandestine Tactics and Techcnology Series, Gaithersburg, 1981.
20) Alex P. Schmid and Albert J. Jongman, *Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, data Bases, and Literature*, Amsterdam: Transaction Books, 1988, p.5.
21) *Ana Britannica*, Cilt.20, s.549.
22) 'Siyasal hedeflerine ulaşmak için toplumun demokratik ikna ve eylem yoluyla barışçı davranışına karşı, hukukun üstünlüğü ve devlet otoritesini tanımayan, güçsüzlüklerini gizlemek için demokratik otoriteleri kitlelerden koparark halka karşı şiddet kullanmaya yöneltmeyi amaçlayan, kendi güç ve doktrinleri için tarihsel görevlerinin olduğuna inandırılmış çeşitli unsurlardan oluşan ve uluslararası destek gören örgütlerin, tahripkar silahlarla donanmış olarak gelişmiş taktikler kullanan, insanlığı hakir gören, ahlaki hiçbir temeli bulunmayan, siyasal hedeflere ulaşmak için insan hayatını hiçe sayan, masum insanları hedef alan ve hiçbir savaş kuralı tanımayan, geleneksel politik suçlardan farklı, metodik, örgütlü, sistematik öldürme, adam kaçırma, korkutma ve tahrip eylemleridir. Dünyanın müşterek bir tarif yapamadığı terörü; Politik davranışlara olağandışı yollarla etki yapmak amacıyla tedhiş veya tehdit kullanımı gerektiren sembolik bir harekettir şeklinde açıklamak mümkündür'. Zikreden Kaynak: Nezih Tavlaş, 'Terörü Tanımlamak', *Strateji*, No.2, 1995, ss.125-131.

lumsal düzen üzerine verilen kavga dolayısıyla başvurulmaktadır. Terörist örgütler bir siyasal ve toplumsal düşünceyi ya da düzeni ihanet, suç ya da haksızlık saydıkları için, o düzeni ya da düşünceyi ve onun temsilcisi, yandaşı saydıkları kişi ve örgütleri ortadan kaldırmak isterler.[23] Terörizm, düşük masraflı, düşük riskli ve geleneksel savaşa kıyasla düşük gerilimli bir savaş biçimidir. O yüzden, küçük fakat iyi donanımlı bir grup, asgari imkanlara, seçilmiş hedeflere büyük zararlar verebilir. Bu imkanı iyi kullanan bir terörist örgüt, kendi azınlık iradesini, çoğunluğa, hatta hükümetlere zorlayabilir. Bütün bir toplumun sosyal ve siyasal istikrarını tehdit edebilir.

Düzensiz (irregular) bir savaş biçimi olan terörizm, kural ve yerleşik değerleri tanımaz. Zayıf tarafın bir mücadele aracı olduğu için de, uygun zamanı kollayarak, daha kuvvetli hasmının en zayıf ve en savunmasız yanlarına ve üyelerine saldırma ilkesini benimser. Teröristin amacı, davasına dikkat çekmek, haklılığını kanıtlamak ve derleyebildiği ilgi ve destekle ödünler koparmaktır. Terörizm, siyasal mücadelede bir amaç değil, araçtır. Terörist için insanlar, amacın değil, aracın parçalarıdır. Bu bakış açısı, masum insanların "yüce" bir dava adına kurban edilmeleri için yeterli nedendir. Kitlesel cinayetlerin, soğukkanlılıkla ve törensel bir eda ile işlenmesi bu yüzdendir.[24] Terör olaylarının mutlaka bir hazırlık safhası vardır. Bu hazırlık safhasında mutlaka bir örgütlenme vardır ve önce fikri planda eğitim, daha sonra da bu eğitimin silahlı safhaya kaydırılması, yani bir minik çekirdek vardır. Bu çekirdek yavaş yavaş büyüyerek etrafında genişleyerek yeni elamanlar kazanır. Elemanlar teknik tabiriyle önce siyasi eğitimden geçirilir. Siyasi eğitimden geçirilirken de bu kimselerin, fiilen teröre katılmaya yetenekli olanları yavaş yavaş basit terör suçlarından başlamak suretiyle yani önce basit bir saldırı, afişleme, pullama, sokak yazıları, kavgalar, taşlı sopalı kavgalara, daha sonra gitgide bu olay bombalı, silahlı saldırılara kadar dönüşür.[25] Bu nedenle terör suçları diğerlerinden, diğer kriminal olaylardan daha iyi düzenlenmiş, daha iyi tertiplenmiş planlı ve organize fiillerdir.[26]

---

23) Özer Ozankaya, 'Türkiye'de Terörün Etkenleri ve Çözüm Yolları', *AÜSF Dergisi*, No.1-4, Ocak-Aralık 1979, s.51.

24) Doğu Ergil, 'Teröristlerce Rehin Alınma Durumunda Öneriler', *AÜSBF Dergisi*, No.1-2, Ocak-Haziran 1988, s.157.

25) Hayri Kozakçıoğlu, *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, İstanbul, 1996, s.344.

26) Ergil, *Teröristlerce Rehin Alınma Durumunda Öneriler*, ss.159-167. Eylemlere yönelmeden önce teröristler, yoğun bir propaganda kampanyasına girişirler. Tıpkı bir malı piyasaya sürmeden önceki reklam kampanyası gibi, kendilerini ve amaçlarını tanıtırlar. Hedeflerini tehdit ederler, davalarının haklılığını ve yüceliğini vurgularlar. Kendilerine yer ve zaman ayıran elektronik veya yazılı yayım araçları yoluyla stratejik hedeflere saldıracaklarını, önemli kişileri kaçıracaklarını veya öldüreceklerini duyururlar. Kamuoyunu merak ve heyecanla bekleme sürecine sokarak ilgiyi sıcak tutmaya, güçlerini abartmaya çalışırlar. (Örnek: Yunan T.V.sinde konuşma imkanı verilen bir ASALA üyesi; yakında önemli bir Türk'ün öldüreceğini söylemiş, dört gün sonra Yugoslavya Büyükelçimiz öldürülmüştür). O halde, terörizme, kitlelerin çoğulcu ve demokratik örgütlenmeleriyle sağlayabilecekleri bir siyasal gelişmenin aracı olarak bakmak son derece hatalıdır. Buna rağmen, teröristler, özgürlüğün, adaletin ve hukukun üstünlüğünün propagandasını yapmaktadırlar. Çünkü ancak bu ideallerin bayrakları olarak görünerek ilgi ve destek sağlayabilirler. Söz konusu propaganda yoluyla sağlanan ilgi ve destek olmasa, terörizm yaşayamaz. Kamu vicdanında kriminal bir davranış olarak hüküm giyer.

Uluslararası terörizmin, tanımlanmasında yaşanan paradigmanın "birinin terörist, diğerinin "özgürlük savaşçısı" olarak tanımlanması, uluslararası hukuk ve uluslararası barışın korunmasına yönelik işbirliği çabalarını zora sokan asli unsurlar olarak ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir.

Nitekim, John Deutsch'a göre, terörizm, uluslararası platformlarda daha çok faaliyet göstermektedirler ve bu sadece bir bölge ya da bir ülke ile sınırlı kalmamaktadır. Ayrıca teröristlerin eskisinden farklı olarak daha çok "toplu gurupları" hedef alan patlayıcılar kullanmaları sebebiyle, verdikleri zararlarda da büyük bir artış söz konusudur.[27] Terörü terminolojik olarak tanımında bile bir birliktelik sağlanamamasının ardında, terörü uluslararası ilişkilerinde bir araç olarak kullanan devletlerin, bu katkılarının ortaya çıkmaması içi ortaya attıkları "kavram", "dini motif" ve "sloganlar" büyük rol oynamaktadır. Terörü tanımlamayı önleyen bu eğilimlerin, söylemleri çok farklı görünse de aslında "yanlılık" ve "kullanma/kullanılma" ortak paydalarında buluştukları gözlenmektedir. Terör, günümüzde uluslararası ilişkilerde ne kadar etkili bir araç olduğunu kanıtlamış ve çok sayıda devlet tarafından politikalarını yaşama geçirme yöntemi olarak, yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur.[28]

Terör ve "Low Intensity Conflict-Düşük Yoğunlukta Çatışma" Teorisi

Diğer taraftan terörizm, günümüzde uluslararası kuvvet dengeleri ve güvenlik stratejilerindeki değişime paralel olarak, büyük devletler ve savunma paktları arasında bir savaş olasılığının zayıflaması karşısında; "Düşük Yoğunlukta Çatışma-Low Intensity Conflict" sınıflandırması karşısında; bir "savaş taktiği" olarak da yorumlanmıştır.[29] XX. yüzyıl sona ererken düzenli, devlet kontrollü askeri kuvvetler arasındaki konvansiyonel harbin terk edilmesini savunan bakış açısına bağlı olarak kutlama yapmak veya matem tutmak için henüz çok erkendir. Soğuk Savaş döneminde süper güçler ve onların müttefikleri, gerçekte konvansiyonel savaştan muaf olmuşlardır. Örneğin, Doğu Almanya Krizi, Macaristan ve Çekoslavakya'daki uyuşmazlıklar, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, nükleer olmayan geniş ölçüde gerçekleştirilen konvansiyonel harp örnekleri olarak süper güç çatışmaları örneklerini teşkil etmiştir.

Süper güçlerden başka, nükleer ülkelerin konvansiyonel savaş yaptıkları vaka sayısı bir elin parmakları ile sayılabilir. İngiltere, Süveyş'in ötesine savaşmaya git-

27) John Deutch, 'Terörizmi Yeniden Düşünmek', *Strateji Dergisi*, Sayı.4, 1996, ss,131-134.
28) Tavlaş, *Terörü Tanımlamak*, ss.126.
29) Robert H. Bolling, *The Joint Theater Level Simulation In Military Operations Other Than War*, Virginia 23651, USA: Technology Division Joint Warfighting Center Ft. Monroe, August 1995; Larry Cable and Ralph Millsap, *Small Wars and Insurgencies, Excerpted Blayy Wars and Insurgencies*, London: Frank Cass, 1996; Lieutenant Colonel Walter E. Wright and Major Ronald Fiegle, 'Civil Affairs Support in Operations Other Than War', *Military Review*, January 1991.

mesinden dört yıl önce 1952'de nükleer silahları elde ettiği halde, onların varlığının konu dışı olduğunu göstermiştir. Belki diğer iki örnek yalnızca, 1973 Arap-İsrail Savaşı ve 1982 Falkland Adaları Savaşıdır. Bu iddiayı desteklemek için, şu kaydı değerlendirmek gerekir. 1945'den beri dünyada 160 silahlı çatışma-hatta Fransızların Korsikalı ayrılıkçılara, İspanyolların Bask'lılara karşı yaptıkları mücadeleler dahil edildiğinde daha fazla çatışma olmuştur. Bunların belki de dörtte üçü "düşük yoğunluk" tipindedir. (Bu terim 1980'lerde ortaya çıkmıştır, ancak aynı zamanda pek çok eski savaşı da tanımlamaktadır.) Düşük yoğunluktaki çatışmanın (LIC-Low Intensity Conflict) temel karakteristikleri aşağıdaki gibidir:

Dünyanın "gelişmiş" ülkelerinde yer alan küçük ölçekli silahlı çatışmalar terörizm, basit polis vakaları ya da Kuzey Irlanda durumundaki gibi problemler olarak değişik isimler altında bilinmektedir. İkinci olarak düzenli orduların, diğer tarafı kadınlar ve çocuklar dahil sivillerin, gerillaların ve teröristlerin oluşturduğu durumlar olarak gerçekleşen çatışma modelleridir. Üçüncü olarak LIC'lerin çoğu modern silahlı kuvvetlerin grubunda olan ileri teknoloji ve kollektif silahların kullanıldığı durumlardaki çatışmalarda, uçaklar, tanklar, füzeler, ağır toplar ve karışık diğer cihazların hariç tutulmasıdır. Sayıca çok olmalarının yanında 1945'ten bu yana diğer topyekün savaş türlerinden çok daha kanlı çarpışmalar gerçeklemiştir. 1947-1949 yıllarında Hindistan Müslümanları arasındaki çatışmalarda 1 milyondan fazla kayıp olmuştur. 1966'dan 1969'a kadar süren Nijerya İç Savaşı sırasında 3 milyona yakın insanın öldüğü olduğu söylenmektedir. Vietnam'da otuz yıl süren karışıklıkta, 1 milyon kişi ölmüş ve belki de Kamboçya ve Laos'u kapsayan Hind-i Çin'in geri kalan bölümünde de 1 milyon kişi ölmüştür. Muhtemelen 1 milyon kişi Cezayir'de ve 1 milyon kişi de yaklaşık 5 milyon mültecinin olduğu Afganistan'da hayatlarını kaybetmiştir. Nitekim bu görüşe göre, uluslararası terörizm, uluslararası güçler mücadelesinin bir "örtülü faaliyet biçimi" olarak tanımlanmış olup, uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde, diplomatik ve politik manada "pazarlık kartı" tarzında kullanılan bir araç olarak, metodları ve sonuçları itibariyle son derece etkili olan uluslararası terör savaşı, sofistike ve global planlamayı gerektiren bir yer altı faaliyet alanı olarak da nitelendirilmiştir.[30] Bir diğer yoruma göre ise, terörizm, zayıfların, "kuvvetliye karşı" kullandıkları bir silah olarak tanımlanmıştır.[31]

Anarşizm- Terör- Propaganda Arasındaki Korelasyon

Terör konusundaki bir diğer ciddi analiz ise, uluslararası hukuk ve uluslararası ceza hukuku açısından eski Yunan'dan günümüze kadar geçen evrimsel süreç içerisinde, "Terörizm" ve "Anarşizm" arasındaki siyasal ve hukuki illiyet bağının

30) Mehmet Atay, 'Ortadoğu'da Terör Savaşı ve Barış Arayışları', *Avrasya Dosyası*, Yaz 1996, s.117.
31) Ian O. Lesser, 'Countering the New Terorism: Impications For Strategy', *The New Terorism*, RAND Corp. 1999, p.85.

yakın ilişkisidir. Zira, eski Yunan'da düşman topluluklarına karşı kullanılan terörizm, Roma İdaresine karşı çıkanlara idam ve sürgün cezasının uygulanmasına mukabil İspanyol Enginizasyon Mahkemeleri, Kilise'ye ve dini buyruklara karşı gelmekle suçladıkları kimselere açık şekilde işkence ve idama başvurarak açık bir terörizm uygulaması sergilenmiştir. Ancak, Fransız İhtilalinde Robespierre döneminde, rejim karşıtlarına karşı uygulanan yaptırımlar, ırkçı Amerikan örgütü Klux Klan'lar tarafından, ABD İç Savaşında siyahlara karşı kullanılmıştır. Bu eğilim, aynı zamanda Avrupa, Rusya ve ABD'deki anarşizm yanlıları tarafından da benimsenmiştir. Anarşistler, devrimci siyasal ve toplumsal görüşlerine uygun rejimleri yaratabilmek uğrunda, Devlet görevlilerine karşı suikast ve silahlı saldırılar düzenlemişlerdir.[32] Devlet otoritesine karşı hukuki düzenin yok edilmesi ve siyasal iktidarın mevcut düzenini yıkmayı amaçlayan anarşik hareketlerin, XIX. yüzyılda artması neticesine, uluslararası alanda çözüm arayışlarını mümkün kılacak yasal düzenleme yolları aramışlardır.[33]

Anarşizm, mevcut yönetimlerin hür demokratik devlet düzenini hedef alan ideolojik savaşında silahlı mücadele ve psikolojik harp taktiklerini de uygulayarak; toplumsal düzeni, devletleri parçalayarak, "ulus devlet" kavramına karşı mücadele eder. Liberal ekonomik ve hukuk düzenini de ret eden yıkıcı faaliyetlerin yoğun olarak silahlı mücadele ile desteklendiği hukuk dışı ve insan medeniyetine karşı işlenen toplumsal suçların ütopik bağımsızlık fikrinin yansımasıdır. Nitekim, Anarşistlere göre; insanlar, bağımsızlıklarını devlete teslim etmemelidir; devlet kavramı akla aykırı olup, her hükümet kötüdür ve bu anlamda hukuk dahi aklın düşmanıdır. Otoritenin, her tür yönetim biçiminin ortadan kaldırılması gerektiği ve bireyin davranışlarını sınırlayan ve kişi güvenliğinin en büyük düşmanı olan mevcut devletin yok edilmesinin askeri güçler değil, doğrudan halk kitlelerince cebirle ve şiddetle olması gereği savunulmuştur. Böylelikle, Anarşizm, terörle olan ilintisinde, demokratik hukuk düzeni ile bağdaşmayan, ulusal toplum yapısına şekil veren devlet mekanizmasını şiddet yoluyla yıkarak, uluslararası barış ve istikrarı tehdit eden iki asli öğe olarak; ideolojik ve siyasal karakteri itibariyle insanlığa karşı işlenen suçların manevi kast ve maddi fiil öğelerinin birlikte organize oldukları evrensel suçlar olarak tüm insanlığı tehdit eden yıkıcı unsurlar olmuşlardır.

Batı dünyasında 1960 sonrasında baş gösteren anarşizm hareketi, otoriteyi red eden, ona karşı savaşan öğrenci ayaklamalarında; bir devrim hareketinin öncüleri olduklarını ileri sürmelerine rağmen, temelde kollektif değerlerin devlete karşı ve otoriteye karşı bir isyan ve protesto şeklinde bir direniş hareketi olmuştur. Nitekim, Anarşizmin kimliği bu anlamda; "Provokasyonu (kışkırtmayı) otoritenin maskesini indirmek için kullanırız. Bizim için hazırladıkları üniformalar, çizmeler,

32) *Ana Britannica*, Cilt.20, ss.549-550.

33) H. Topçuoğlu, *Türk Hukuk Ansiklopedisi*, *C.II*, Ankara, 1962, s.996; Çetin Özek, *Siyasi İktidar Düzeni ve Fonksiyonları Aleyhine Cürümler*, İstanbul, 1967, s.21; M. Ş. Alpaslan, *Kriminoloji ve Hukuk Açısından Tedhişçilik*, İstanbul, 1983, s.25.

miğferler, süvari kılıçları, coplar, yangın hortumları, polis köpekleri, göz yaşartıcı bombalar ve tüm diğer baskı araçları ortaya çıkarılmalıdır. Otoriteler ölkeden kudurmaya zorlanmalıdır; bize emrederek, her yönden tehditler savurarak, yasak koyarak, bizi suçlayıp mahkum ederek... Giderek gözden düşecekler ve devrimci ruh olgunlaşacaktır. Yine devrimci bir duygu egemen olacaktır: Kriz. Provoke edilen otoritenin krizi. Enternasyonal Provotarya'dan istediğimiz böyle muazzam bir provokasyondur"[34] tarzında tanımlamaları, modern dünyaya bırakılan mirasın kimliğini ön plana çıkarmıştır.

Ülkemizdeki bazı yasa dışı örgütlerin büyük şehirleri :izin kenar semtlerinde meydana getirdikleri "Kurtarılmış Bölge"leri, Brezilya'lı profesyonel gerillacı Carlos Marigella'nın el kitabından aynen uyguladıkları dikkat çekmektedir. Marigella kitabında, "Büyük şehirlerin giriş yollarına yerleşin. Daima gelişmekte olan ülkelerde köyden şehire akın vardır. Fakir ve iş arayanları buraya alın, kendisine gecekondu vererek kendinize bağlayın. Giriş çıkışları kontrol edin, elektrik-su-kanalizasyon ve yol gibi alt yapının gelmesini engelleyin. Bilhassa yolların bozuk olması sayesinde güvenlik kuvvetlerinin gelip bölgeyi kontrol etmelerini önleyiniz. Soygun, sabotaj ve tedhiş gibi eylemleri bölgenizde planlayın, büyük şehirlerde icra edin. Genel ayaklanmada şehire buradan hakim olacaksınız"[35] tespiti ile günümüz de yaşanan bazı olumsuzlukların metodolojileri konusunda bizlere yön vermektedir.

Uluslararası toplumda, terörden en fazla zarar gören ülkelerin başında da ABD gelmektedir. Tarihsel olarak yaklaşıldığında, esasen ABD terörle XIX. yüzyılda tanışan, demokratik ülkelerin başında gelir. Nitekim, kronolojik açıdan incelendiğinde 1865'de ilk defa bir ABD Başkanı, Abraham Lincoln, Washington'da öldürülmüştür. Müteakiben 1881 tarihinde başkan James Garfield, 1910 tarihinde ise başkan William McKinley öldürülmüşlerdir. 1912 yılında başkan Theodore Roosevelt suikastte yaralanmıştır. 1950 yılında başkan Truman'a, 1981 yılında ise başkan Reagan'a suikast girişimleri başarısız olmuş, buna mukabil 1963 yılında başkan John Kennedy Dallas'da öldürülmüştür. Görüldüğü üzere ABD siyasal tarihi içerisinde 4 Devlet Başkanı öldürülmüş, 3 Devlet Başkanına ise suikast düzenlenmiştir.[36] ABD'nin müttefiki olduğu NATO ülkelerinde son zamanlarda ABD vatandaşları ve tesislerini hedef alan taarruzlar içerisinde olan uluslararası organize terör örgütleri, bu saldırılarını haklı kılabilmek için yaptıkları propaganda faaliyetlerinde, ABD'nin "Yayılmacı", "Emperyalist" ve "Ekonomik Sömürge" ülkesi olduğundan bahisle, uluslararası kamuoyunu yanıltma arayışlarını yoğunlaştırmışlardır.[37]

Saldırgan terörist faaliyetlerin en yoğun olarak yaşandığı uyuşmazlık ise, Milo-

34) George Woodcock, *Anarşizm, Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, Alev Türker (Çeviren), İstanbul: Kaos Yayınları, 1998, s.9.
35) Carlos Marigella, *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, Ankara, Nisan 1983, s.53.
36) Emin Demirel, *Terör*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, ss.949-951.
37) Max G. Manwaring: 'Security of the Western Hemisphere: International Terörism And Organized Crime', *Strategic Forum*, No.137, April, 1998; US Department of State, *Patterns of Global Terorism*, 1995.

seviç rejiminin, aşırı ırkçı Sırp militanları ve terörist unsurlarını yönlendirme, Bosna ve Kosova'daki Barış Gücü personeline karşı silahlı taarruzları ve Kosova Hava Harekatı'na iştirak eden ABD Hava Gücü ve NATO ülkeleri hava unsurlarını "Saldırganlık" ve "Emperyalistlik" suçlamaları ile işledikleri insanlık suçlarının, uluslararası yargının haklı adaletinden kurtulmak için öne sürdükleri faaliyetler olarak gerçekleşmiştir.[38] Yine, eski Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından; sol ideolojik merkezli terörist faaliyetlerde, eskiye nazaran bir azalma söz konusu iken, Almanya-Avusturya'da özellikle gençler arasında yeniden kitlesel şiddet eylemlerine taraftar bulan ırkçı ve aşırı milliyetçi "Neo Nazi" hareketi Almanya'da yaşayan Türklere ve Avrupa'daki Musevi cemaatine karşı ölümcül saldırılarını artırarak, yangın, sabotaj, kundaklama tarzında terörist faaliyetlerini giderek yaygınlaştırmaktadırlar.

Uluslararası Terörün Jeopolitik Nedenleri

Geçmiştekinden farklı olarak terör, uluslararası harekat sahasında nisbi bir genişleme gayreti içerisine girmekle kalmayıp aynı zamanda takip ettiği ideolojik hedefler uğrunda yol açtığı kanlı eylemler sonucunda mağdur ettiği masum insanlara karşı kullandığı silahların yayılmacı kimliği itibariyle de uluslararası evrensel barışı tehdit etmektedir. Terörizmin potansiyel tehdit kimliğindeki sözkonusu tehditkar kimliği, tüm insan medeniyetinin müşterek bir ciddi sorunu olarak XXI. yüzyılın belli başlı gündem başlıkları arasında arzu edilmeyen yerini almaktadır. Nitekim, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası arenada yükseliş kaydeden dört önemli eğilim, Globalizm, Tribünalizm, Komünalizm ve Etnik Milliyetçilik akımları arasındaki ideolojik ve politik mücadelenin muhtemel boyutlarının aynı zamanda, gelecekte uluslararası ortama hakim konumdaki barış ve çatışma arasındaki hassas dengelerin sonuçlarını etkileyecek dinamikleri bünyesinde muhafaza ettiği değerlendirilmektedir. Bir başka ifade ile ulus devlet kavramı ile bu kavrama karşı ideolojik ve silahlı mücadele veren etnik, dini, ırkçı, milliyetçi ayrımcı terörist yöntemleri kullanan güçlerin Tribünal Devlet kavramı arasındaki ilkel kabile arayışları, demokrasi ve özgürlüklerin sınırlarını zorlayan tehdit unsurları olarak sınanacaktır.

Terörist faaliyetler günümüzde Avrupa'da değişik ülkeleri etkisi altına almaktadır. Buna göre, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri toprakları ile Fransa, İtalya, İspanya ve İngiltere jeopolitiğini kapsayan terörizmin ideolojik hareket noktası farklı nedensellik bağlarına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Soğuk Savaş sonrasındaki kuvvetler dengesinin neden olduğu siyasal belirsizlik ortamı içerisindeki jeopolitik istikrarsızlık; Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa-Balkanlar eksenlerinde aşırı de-

38) 'War Crimes: Will Milosevic Face His Accusers?-The Courtroom: Why Hasn't Milosevic Been Indicted?', *Time*, Vol..153, No.15, April 19, 1999, pp.32-36, 'Tears and Terror' Special Report, Joshua Hammer, 'Eyewitness to Terror', *Newsweek*, April 26, 1999.

mografik baskının getirdiği işsizlik ve istihdam yetersizliği, etnik ve dinsel ideolojik, sosyo-kültürel çatışmalar, toplumsal düşüncenin bütünü içerisindeki yerleşik "Eşitlik Anlayışı" bünyesinde çatlaklıklara neden olmaktadır. Endüstriyel ve kalkınmış Batı Avrupa ülkeleri ile eski Doğu Bloku ülkeleri arasındaki ekonomik dengesizlik ve Avrupa Birliği'nin "Genişleme Stratejileri" kapsamında, siyasal ve ekonomik kaygıların ağır basması neticesinde, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Batılı Müttefiklerine uyguladığı "Marshall Yardımı" benzeri stratejilerin uygulanmasını engellemektedir. Bu kavram kargaşası ve eksikliği, sosyalist rejimin hatalarına karşı kin ve nefret besleyen insanları ekonomik çıkış yolu olarak kitlesel göçe itmektedir.

S. Huntingon'un farklı yorumlara yol açan farklı kültürel fay hatlarını içeren hipotezleri, Avrupa ülkelerinin bir yandan kitlesel göçe karşı idari ve polisiye tedbirleri artırması karşısında, kültürler arasındaki gerilim giderek potansiyel şiddetini yükseltmektedir. Nitekim, eski Yugoslavya Federasyonu'nun parçalanması sonucunda ortaya çıkan etnik-dini kökenli ideolojik çatışmanın, Federasyon Birliği'ni parçalayan güçlü dinamikleri; Batı Avrupa ülkelerine göç hareketini şiddetlendirmiştir. Müteakip dalganın Arnavutluk'a sıçraması, İtalya ve Yunanistan'ın sınır ve gümrüklerini kapayarak "Arnavut Göçmenleri" kabul etmemesi, yaşanan trajedinin vahametine rağmen Arnavutların Avrupa dışında kalmaları ile sonuçlanmıştır. Nitekim, bu durumu fırsat bilen Sırbistan'ın Miloseviç Rejimi'nin Kosova üzerindeki baskılarını giderek artırması, Avrupa'nın reaksiyoner tutumundan cesaret alarak bu defa Bosna'daki "Etnik Terörü" Kosova'da çok daha şiddetli olarak uygulaması sonucunda; yüzyılın en kanlı ve insanlık aleminin ayıplarından birini teşkil eden kaos ve çatışmanın yaşanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ancak, 1960'lı yıllardaki Berlin-Küba Krizleri sonucunda eski Sovyet peyklerinden Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'nın, Batı ile entegrasyon çabalarının giderek artış kaydetmesi, ekonomik ve sosyo-kültürel olarak, diğer Doğu Avrupa ülkelerine nazaran daha müspet koşullara sahip olması "Yumuşak Geçiş" arayışlarını ön plana çıkarmıştır.

Buna karşılık, Yeni Avrupa Evi'nde Rusya'ya karşı mukabil tamponun, tarihin her döneminde olduğu üzere genel kabul görerek; önce NATO İttifakı içerisinde kısaca "Visegrad Ülkeleri" olarak tanımlanan bu aktörlerin kabulüne, müteakip aşamada ise BAB ve AB ile "Tam Üyelik" entegrasyonundaki bütünleşme çabalarına ivme kazandırarak, başvuru taleplerinin somut hale gelmesine yol açmıştır.[39] Şüphesiz, Avrupa'nın bu dengesizlik ve kargaşa ortamından en iyi istifade eden ve mevcut eğilimleri kendi ulusal çıkarları açısından değerlendiren Aktör, yüzyılın başında iki büyük savaş sonucunda İngiltere, Fransa, Rusya, ABD İttifakı ile cezalandıran Almanya olmuştur. İki Almanya'nın birleşerek, Berlin duvarının yıkılması, Almanya'nın Versay Andlaşmasına ve II. Dünya Savaşı sonrası kayba uğradığı

39) Willam, Hartung and Richard Kaufman, 'NATO Expands East', *The Progressive Response*, Vol.3, No.27, July 30, 1999.

topraklarındaki dengesizliğin, Alman strateji ve devlet uzmanlarının tahmin dahi edemedikleri bir anda ansızın ve bir gecede; fakat, bu defa "Savaşsız" olarak; iki Almanya birleşmiştir.[40] Ancak, genel sosyo-kültürel yapı dikkatle incelendiğinde, aynı stratejinin, Slovakya, Beyaz Rusya, Bulgaristan, Romanya, Moldavya, Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna'nın görünüşte farklı, ancak temelde benzeri jeopolitik gerekçeler ışığında yeni yapılanmanın dışında tutuldukları müşahade edilmektedir.[41]

Devlet Dışı Aktörler (silahlı gruplar artı yabancı devlet desteği) hem doğrudan doğruya adam öldürmek ve tahrip etmek suretiyle insan haklarını ciddi ve sistematik olarak ihlal etmekte, hem de insan haklarının normal olarak kullanabileceği ortamı ortadan kaldırılarak insan haklarının sınırlandırılmasına dolaylı olarak yol açmaktadırlar. Buna, iki yönlü veya çifte insan hakları ihlalleri de diyebiliriz. Yugoslavya'da bugüne kadar 200.000 yetişkin Müslüman ve 17.000 Müslüman çocuğun öldürüldüğü ve kaybolduğu bildirilmiştir. Ruanda'da yarım milyondan fazla insan katledilmiştir. Tamil Gerillalarının Siri Lanka'ya verdiği zarar çok ciddidir. Azerbaycan'da 20.000 kişi hayatını kaybetmiştir, 1.000.000 insan kendi ülkesinde mülteci durumdadır. Çeçenistan'da durum daha iyi değildir. Kosova, Arnavutluk, Sırbistan, Moldavya, Gürcistan, Osetya, Baltık Ülkeleri, hatta Romanya, Slovakya ve Çekya gibi bölgelerde azınlıklar fiili veya potansiyel istikrarsızlığın odak noktasıdır.[42] Uzmanlar, bu çerçevedeki "Anarşizm" ve "Komünalizm" eksenli terörist faaliyetlerin giderek artmasından endişe duymaktadırlar.[43]

Çağdaş uluslararası toplumun birbirinden çok farklı kültürleri ve ideolojileri içermesi, uluslararası politikada fikri ve manevi unsurların değerini artırarak, mevcut programlardaki boşluğu daha da hissedilir duruma getirmektedir. Zamanımızda, Uluslararası Politika'nın bir alt dalı olan savaş ve strateji düşüncesi, XVIII. yüzyıl sonlarında da aynı sorunla karşı karşıya kalmıştır. Alman İdealizmi ve Fransız İhtilali'nin ürünü olan Aydınlanma Felsefesinin "Bilimsel İyimserliği"ni temellerinden sarsması, zamanın savaş ve strateji düşüncesine de yansımıştır.[44] Bu sebeple "Gerçek Savaş", Clausewitz'in tanımlaması ile, salt şiddetin ötesinde bir anlam taşıdığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu itibarla, savaşın siyasi bir amacı vardır. Bu sebeple savaş, devletin daha önceki hayatı ile bağlantısı olmayan, birdenbire patlak veren örgütlenmiş bir olay değil, fakat siyasi ve toplumsal bir olaydır. Savaş, "kendi şahsına münhasır" bir bütünlüktür. Fakat, daha geniş bir bütünlüğü, ulusal ve uluslararası hayatın içerisinde yer alır. Bu nedenle, savaş ve diplomasi, uluslarara-

40) 'Ten Years On, Europe After Communism-Ten Years Since The Wall Cell', *The Economist*, 6 November 1999, pp.13-24.

41) Col. Samuel Jason Arnold, 'NATO Enlargement-Issues And Answers', INSS,tp. Airchronicles/apj/apj p.98.

42) Gündüz, *Hukuk Devletinde Terörle Mücadelede İnsan Hakları ve Güvenlik İkilemi: Bir Milletlerarası Perspektif*, ss.190-191.

43) Fred Charles Ikle, 'The Second Coming of Nuclear Age', Foreign Affairs, Vol.75, No.1, 1996, p.119-128.

44) Ali L. Karaosmanoğlu, 'Clausewitz ve Savaşın Evrensel Yapısı', *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan*, Ankara: AÜSBF Yayın No.468, 1981, ss.142-144.

sı politika denen bütünlüğün birbiriyle bağlantılı iki ayrı parçasıdır ve bu anlamda uluslararası toplumun iki temel sürecini ifade eder. Savaş ve siyasi ilişkiler nasıl bir bütün teşkil ediyor ise, daha üst düzeyde diplomasi, savaş ve dış politika amaçları da aynı şekilde bir bütün oluşturur. Siyaset, diplomasi ve savaşı bünyesinde geliştiren bir "rahim" gibidir. Diplomaside de, tıpkı savaşta olduğu gibi, sürekli bir karşılıklı hesaplaşma söz konusudur. Uluslararası politika iç içe girmiş bütünlüklere bağlı olarak anlam kazanır. Uluslararası politika olayları her şeyden önce bireyin hayatı içinde yer alır ve hayatı etkilediği oranda ve nitelikte anlam ifade eder.[45]

Kanaatimizce, uluslararası terörizmin "sınıraşan yayılmacı" karakteri, uluslararası terör örgütlerinin faaliyet alanlarının uluslararası hukukun öngördüğü yargı düzeni içerisinde daraltılıp, suçluların adil yargı önüne çıkarılamaması ve devletlerin evrensel savaş kaidelerinin öngördüğü genel ahlak ve çatışma kuralları dışında masum insanları ve dünyamızı hala önlenemez bir şekilde tehdit etmektedir. Liddell Hart'ın tanımladığı üzere; stratejideki en dolaşık yolun, hedefe ulaşma bakımından çok kez en kısa yol olarak tanımladığı "Dolaylı Strateji" kapsamında, aktörlerin ulusal güvenliklerini tehdit olarak tanımladıkları[46] terör örgütleri ve anarşist odakların devletlere karşı kullandıkları, gayrı resmi bir "Dolaylı Savaş Stratejisi" haline dönüşmüştür. Söz konusu tanımlama kapsamında, XXI. yüzyıla hızla girerken, insan uygarlığını kuşatan terör hastalığını taşıyan virüslerin üretildiği bataklıkların kurutulması, sivrisineklerle yakın komşulara bulaştırılmasına seyirci kalınması, arkaik toplumlarda olduğu üzere kitlesel felaketlere yol açabilecek tehlikeyi giderek güçlendirecektir. Bir başka ifade ile, teröre dolaylı destek veren ülkeler, birgün terör mikrobunun kendilerine bulaşmasını önleyemeyecekleri düşünülmektedir. Zira, terörün mevcut, taktik ve stratejisi kapsamında sonuçları giderek "sınır aşan" karakteri ile mobilizasyon, yıkım şiddeti ve en önemlisi toplumlararası ahlak kurallarını ağır şekilde ihlal edici bir evrensel suça dönüşmüştür. İşte, teröre karşı gerekli reaksiyonun ve duyarlılığın gösterilmemesinde, insanlık aleminin tüm üyelerinin, gelecekte, bu tarihsel "ihmal suçu"na iştirak nedeniyle kademeli olarak, uluslararası hukuk önünde sorumluluk taşıyacaklar ve insanlık onları suçlu olarak etiksel açıdan da af etmeyecektir.

Zira, geçmiş savaşlarda düşman ve dost kuvvetlerin; mevki, güç, ateş ve silah yeteneğine bağlı nisbi ve fonksiyonel kavramların teşhis ve tanımlaması belirli olması ve muharebe neticesinde "galip" ve "mağlubun" tabi olacağı hukuki statünün esaslarının tespit olunmasına rağmen, günümüzde "Terör Savaşına" karşı uygulanacak hukuki ve cezai yaptırımın objektif kriterleri müşterek bir konsensusla tespit edilememiştir. Tabiatıyla, bu kısır döngünün genel manadaki jeopolitik ve jeostratejik kavram tanımlamasında "Gizli Düşman" sınıflamasının ön plana çıkması, cephe kavramını ortadan kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda "dost ve düşman" ikileminde, XX. yüzyıla şekil ve yön veren "Ulus Devlet" felsefesinin asli te-

45) *Ibid.*, ss.152-153.
46) Liddell Hart, *Strateji-Dolaylı Tutum*, Ankara: Gn..Kur. Yayınları, No.8, 1973, ss.6-7.

melini oluşturan "Kollektif Güvenlik" kavramını da felce uğratan bir dizi deprem ve sarsıntıların da okyanus ötesi eksenlere ulaşabilmesi kuvvetle muhtemel görülmektedir. Gerçekten; "Anarşi ve Terörün" ayrılmaz öğeleri, silah ve beyaz kadın kaçakçılığı ile ideolojik motivasyonun uluslararası örgütlerin kullandıkları sabotaj, silahlı saldırı, suikast, tehdit ve propaganda taktiklerinin uygun ortamdan beslenmeleri, yayılmacılık karakterinin uzun ömürlü olmasını desteklemektedir.

Uluslararası terörizmin "Post-Modern" yeni kimliğinin bir diğer dikkat çekici yanı, dini, ırkçı ve aşırı etnik milliyetçi, ideolojik kökenli terörist hareketlerin, masum sivil hedeflere yönelerek, çocuk, yaşlı, kadın ve savunmasız insanları kendisine mağdur olarak seçmesidir. Bosna-Hersek, Kosova ve Çeçenistan'da yaşanan "etnik-terörizm", tüm uluslararası toplumun gözleri önünde kitlesel cinayetler şeklinde cereyan ederken Rus ordusu 1994-1996'da 50.000 Çeçen vatandaşını öldürmüş, 6.000 Rus askeri hayatını kaybetmiş ve 1 milyon Çeçen yurtlarından edilmesinin ardından Eylül ayında yeniden başlayan çatışmalarda Rus Ordusu 1500 sivil Çeçenistan'lıyı öldürmüştür.[47] Terörist örgütlere karşı sivil halkı savunma görevini üstlenen güvenlik kuvvetleri ve askeri güçlere karşı, terörist gruplar "kara mayınları" kullanılması suretiyle, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Afrika ile Orta Amerika ve Uzakdoğu'da yüz binlerce kişinin, "Kara Mayınları" ile hayatlarını kaybetmeleri veya sakat kalmalarına yol açmaktadırlar.[48]

İslami Radikalizmin Terör İle İşbirliği

Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde, terörün bir başka değişiklik eğilimi, Ortadoğu'da faaliyet gösteren ve sosyalist ideoloji doğrultusunda faaliyet gösteren örgütlerin, Sovyetlerin dağılması sonrasında; eylem ve planlarını İslam'a mal etme çabalarının yoğunluk kazanmasıdır. Ely Karmon, Körfez Savaşında Irak'ın Koalisyon Kuvvetleri karşısında aldığı yenilgi sonrasında "Barış Süreci"nin ortaya getirdiği kuvvet dengeleri içerisinde, ABD ve İngiltere'yi hedef alan eski Sovyet askeri/ideolojik yardımından yoksun kalan sol gruplar ile Suriye/Iran destekli İslami terör hareketlerinde nisbi bir azalma görülmesine karşılık, Usame Bin Ladin önderliğindeki Taliban gruplarının Mısır ve Sudan'daki eylemlerine devam ettiklerine dikkat çekmiştir.[49] Suudi Milyoner terörist Usame Bin Ladin'in, 1998'de Museviler ve Müttefiklerine ilan ettiği cihat çağrısının, Kenya-Tanzanya-Mısır'da destek gör-

47) 'Yugoslav Military and Serbian Police Commit War Crimes in Kosova', *Human Rights Watch*, June 1998; Global Beat, Martin Kettle, Ian Traynor, 'Chechen War Outrage Grows', *Washington Post-The Guardian Weekly*, Vol.162, No.20, November 17, 1999, p.31; Paul Quinn Judge, 'The Fatal Frontier Russia's Escalating War Against Chechen Güerrilas Is Taking Toll A Bitter On The Region's Civil Population', *Time*, 1 November 1999, p.26; Patrick Cocburn, 'Starving Chechens Scramble to Flee Homeland', *The Independent*, 29 October 1999, p.19; Patrick Cocburn & Colin Brown, 'Blair Intervenes On Chechen Crisis', *The Independent*, 5 November 1999, p.1.

48) 'Basic Facts About the United Nations,' New York: UN, 1995, p.124.

49) Ely Karmon, 'Will Operation Desert Fox Generate a Wave of Terrorism Against the US and Britain?', www.ict.org.il/articles/articledct. Cfm. December, 28, 1998.

düğünü belirten Yoram Schweitzer, Remzi Yusuf'un ABD Federal Mahkemesince 240 yıl hapse mahkum edilmesinin arkasından,[50] ABD'nin Doğu Afrika'daki Büyükelçiliklerinin bombalandığını belirtmiştir.[51] İslami Radikalizm'in etkili olduğu önemli eksenlerden bir tanesi de şüphesiz ki Kuzey Afrika, Magrib Bölgesidir. Mısır, Tunus, Cezayir ve Fas'a kadar uzanan bu önemli coğrafyada, terörle en önce tanışan ülkelerin başında Mısır gelmektedir. 1981 yılında, Cemiyet-i İslami ve İslami Cihad Örgütleri tarafından Devlet Başkanı Enver Sedat'ın öldürülmesi en kritik suikastlardan birini teşkil etmiştir. Ancak, Mısır'da müteakip aşamada Usame Bin Ladin liderliğindeki yeni terörist örgütlerin, Sovyetlerin dağılmasının ardındaki siyasal ve askeri değişiklik içerisinde, radikal grupların, ABD'yi hedef seçmeleri, Ortadoğu Uzmanlarından Reuven Paz'a göre, sosyo-politik nedenlere dayanmaktadır ve İslami kültüre karşı tehdit oluşturan "Batı Kültürü'nün Liderliğini" ABD'nin üstlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu yeni düşman tanımlaması içerisinde "zayıfların dayanışması" içerisinde şekillenen terörist aktivasyonlar, "dini esaslara" dayalı ideolojik yaklaşımlarla Müslüman Kardeşler Örgütü uzun dönemde Hüsnü Mübarek Rejimini tehdit eden terörist grup olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim, günümüzde, İslami Cihat Örgütü'nün sadece Mısır'da 3 milyon üyesinin bulunduğu tahmin olunmaktadır. Bununla birlikte, Cezayir'de yaşanan dramatik iç savaş, bu ülkede, Başkan Bencedid Rejiminin 1991 seçimlerini iptali ile başlayan siyasal ayaklanmalar, ülke geneline yayılım göstermiştir. 1994 yılında, devlet başkanlığına getirilen Amin Zervalin'in kurduğu hükümet de olayları önlemekte yetersiz kalmıştır. Sonuçta 4 yıl süren iç savaşta 50.000'den fazla sivil hayatını yitirmiştir. ABD'nin, Kuzey Afrika kökenli terörist eylemlerin Avrupa'ya intikalini önleyebilmek için, Fransa-İtalya-İspanya, IMF ve AB ile müşterek politikalar üretmesinin gerekliliğini vurgulayan, ABD Ulusal Strateji Enstitüsü uzmanlarından William H. Lewis ve Judith S. Yaphe, Hamas Örgütü'nün, Lübnan, Ürdün, Körfez Ülkeleri ile Orta Asya ve Afganistan'da faaliyetlerini sürdürdüğünü ileri sürmüşlerdir.[52] Washington Stratejik Araştırmalar Enstitüsü uzmanlarından Eyton J. Fisch'in yorumuna göre, "Global Terörizm" in dört önemli aktörü, İran, Libya, Suriye ve Sudan'dır. Ancak, ABD açısından bu dört ülke arasında İran, "en aktif" role haizdir.[53]

Görüldüğü üzere, Radikal İslami Terörizm, mahiyet ve içerik olarak, başlangıcı Soğuk Savaş dönemindeki Sovyet ideolojik ve askeri periferisinin devamıdır. O halde, dün komünizmi savunan teröristler, bugün İslam'ı kendilerine bayrak etmeğe özen göstermektedirler. Hukuki açıdan haklı görülmeyen bu yapılanma, politik

50) Yoram Schweitzer, 'Patterns of Global Terrorism 1998-What Has Changed?', www.ict.org.il/spot light/det cfm, May 10, 1999.

51) 'Usame Bin Ladin and the US. Embassy Bombings', www. Ict. Org. il/articles/bombing.cfm.

52) William H. Lewis, Judith S. Yaphe, 'Islamic Radicalism in North Africa Force Works, For Now', National Defense University, *Strategic Forum*, No.88, October 1996.

53) Eytan J. Fish, *A Chronology of the Middle East State Sup for International Terrorism, 1997, A Supplement to the State Department Paterns of Global Terrorism*, Research Note 5, November 1998.

ve sosyolojik açıdan da terörün giydiği eldiven ve silahların farklı ancak suçun maddi ve manevi unsurları açısından mağdurlarının devleti hedef edinmesine rağmen masum insanların hak ve menfaatlerini çok ağır şekilde ihlal etmeleridir. Zira, bilindiği üzere, İslam dini diğer bütün dinler gibi, insan hayatının bütünlüğünün korunması, barış, kardeşlik ve sevgiyi öngörmekte olup, esasen bir insanlık suçu teşkil eden teröre asla geçit vermediği bilinen bir gerçektir. Gerek semavi dinlerin kültürler arasındaki hoşgörü ve sevgiye dayalı düzenleri ve gerekse insanlığın ortak mirasını teşkil eden mevcut evrensel değerler manzumesinin öngördüğü toplumların barış içinde bir arada yaşama gereksinimlerinin aksine olarak, terör silahını masum insanlara karşı tevcih etmek sureti ile kin ve nefretin siyasal maksatlarla yönlendirilmesi suçu, günümüz uluslararası düzenini tehdit eden kimliğini muhafazaya devam etmektedir.

Nitekim, yine ABD'nin 1999 yılı Terör Raporuna göre, İran, Irak, Suriye, Libya, Sudan, Kuzey Kore ve Küba, uluslararası terörü destekleyen ülkeler arasında yer almaktadır. Buna göre, Lübnan 'da faaliyet gösteren Hizbullah, Hamas, İslami Cihad Örgütleri ile Halkın Mücahitleri örgütlerine İran, doğrudan ve dolaylı olarak, silah, cephane ve üs desteği vermektedir. Sudan ise, Usame Bin Ladin, Hizbullah, Cihad, Hamas, Abu Nidal ve Filistin İslami Cihad Örgütlerine yardımda bulunmaktadır. Yine aynı rapor kayıtlarına göre, Pakistan'ın, Keşmir bölgesinde faaliyetlerini yoğunlaştıran Taliban ve Usame Bin Ladin Örgütlerine yardımda bulunduğu ifade edilmektedir. Adı geçen raporda işaret edilen istatistiki bilgilere göre, 1998 yılında dünyada gerçekleşen toplam terör olaylarında, 741 kişi hayatlarını kaybetmiş, 5922 kişi ise yaralanmıştır. Buna mukabil, 1999 yılında, 233 kişi hayatlarını kaybetmiş ve 706 kişi yaralanmıştır. Yine, 1998 yılında gerçekleşen toplam 274 terörist saldırı, 1999 yılında %43 oranında artış kaydederek, 392'ye yükselmiştir. Bölgesel anlamda Ortadoğu'da azalma kaydeden terör olaylarının, dünya genelinde Güney Amerika, eski Doğu Avrupa'da yükselim trendi içerisine girdiği belirtilmiştir. Terörist faaliyetlerin kurban olarak seçtikleri hedef kitlenin analizinde ise, iş adamaları, diplomatlar, devlet görevlileri ile askerlerin tefrik edildiklerine de ayrıca dikkat çekilmiştir.

Aynı yıllarda, ABD'ye karşı düzenlenen terörist faaliyetlerin giderek artış kaydettiği hususunun yer aldığı rapora göre, özellikle, Kolombiya, Yunanistan, Nijerya ve Yemen'de ABD'ye karşı toplam 169 taarruzun gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Raporda, Yunanistan'da özellikle NATO'nun Kosova Harekatı sonucunda Sırp mevzilerini bombalamasına karşı mukabil tepkiye bağlı olarak ABD'ne yönelik terörist faaliyetlerin artış kayd ettiği belirtilmiştir. ABD vatandaşlarına karşı düzenlenen terörist saldırılarda, 1998 yılında 12 ölü, 11 yaralının mevcudiyetine mukabil, 1999 yılında bu rakamın 5 ölü, 6 yaralı şeklinde gerçekleştiği kaydedilmiştir.[54] Görüldüğü üzere, uluslararası terörizm yukarıda özetlenen sansasyonel hedeflerine ulaşabilmek gayesi ile tüm dünyada farklılaşım kaydeden bir yapılanma içerisi-

54) www.usis.usemb.se/terror7rpt1999.

ne girmiş olup, terörle mücadelede tüm ülkelerin uluslararası hukukun öngördüğü müşterek işbirliği içerisinde birlikte hareket etmelerinin ve bağlayıcı yasal düzenlemelerin süratle hayata geçirilmesinin çok önemli bir gereklilik arz ettiği değerlendirilmektedir.

XXI. yüzyıla tek süper güç statüsü ile başlayan ABD, 11 Eylül 2001 sabahının erken saatlerinde, medeniyet tarihinin en sistematik, acımasız, planlı ve ani kitlesel terörist baskınına maruz kalmıştır. New York'daki Dünya Ticaret Merkezi'nin kulelerine, Washington'da Pentagon binasına Japon Kamikazi taktiklerinin farklı bir versiyonu olarak, sivil yolcu uçakları ile düzenlenen teknoloji ve insanın canlı bomba olarak kullanıldığı havacılık tarihinin bu en dramatik intihar saldırıları, Dışişleri Bakanlığı önündeki bomba yüklü bir aracın patlamasını kapsamına alan bir dizi eylem sonucunda onbinlerce masum insan hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle, tüm ABD halkı ve ABD Silahlı Kuvvetleri'nin acılarını içtenlikle paylaştığımızı ve terörü lanetlediğimizi ifade etmenin insani bir görev olduğuna inanıyorum. Uluslararası sistemde, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel olarak çok önemli tektonik değişiklikler yaşanmasına neden olacak bu hazin olay, aynı zamanda uluslararası güvenlik kavramını da dünya gündeminin birinci sırasına oturtmuştur. 11 Eylül 2001 sabahının erken saatlerinde gerçekleştirilen saldırı ise, sadece ABD tarihinde değil aynı zamanda küresel anlamda, uluslararası terörizme karşı topyekün mücadelesini gündeme getiren yeni bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. ABD'nin tıpkı felaket filmlerinin kurgularında olduğu üzere, Manhattan'da masum sivil insanların hayatlarının felce uğradığı, haberleşme, ulaşımın kilitlendiği, panik ve kurtarma çabaları içerisinde, bir başka ifade ile adeta bir anda dünyanın zenginlerinin hapishanesi haline dönüştüğü, ancak ABD'nin asla aynı olmayacağı ifade edilmiştir.[55]

Mevcut gelişmeler dikkate alındığında, ABD'nin ve dünya genel savunma harcamalarında ani bir yükselişin muhtemel sonuçların başında geleceği ve demokratik açıdan da anayasal temel hak ve özgürlüklerde genel bir kısıtlama eğiliminin güç kazanabileceği düşünülmektedir. Nitekim, Cumhuriyetçi Senatör Richard Shelby, ABD sadece savunma harcamalarını artırmakla yeterli kalmayıp, istihbarat servislerinin terörizm tehditine karşı koyarak takviye edecek, enformasyon sistemlerinin geliştirilmesinin gerekli olduğunu öne sürmüştür.[56] Bütün dünyayı şaşkına çeviren saldırıların ardından geçen panik ve sivil halk arasında yaşanılan şok atlatıldıktan sonra yapılan değerlendirmeler ve açıklanan mevcut delillerin çeşitli analitik yorumları uzmanlar ile "sonuçtan-nedene" ulaşılmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Nitekim, George Shultz'a göre, saldırı, planlı, eğitimli ve sistematik olarak yürütülmüştür. Perle'ye göre ise, bir başka devlet veya devletlerin yardımı olmaksızın Boeing-767 tipi bir uçağın kullanımı mümkün değildir.[57]

55) Michael Elliott, 'America Will Never Be the Same', *Time*, 12 September, 2001, www.time.com.
56) Frank Tiboni, 'Calls For Increased Counterterrorism Efforts Follow Attacks in U.S', *Defense News*, September 11, 2001, www.defensenews.com.
57) Steven Mufson, 'U.S. Urged to Target Nations That Aid Terrorism', *Washington Post*, September 12, 2001.

ABD Savunma Bakanı Rumsfeld'e göre; terörist örgütler ve teröristlerin kaybedecek çok fazla bir şeyleri, başşehirleri bulunmamaktadır. Teröristlerin kara-deniz-hava kuvvetleri de bulunmamaktadır. Bununla birlikte, başşehirlere ve ordulara sahip bazı ülkeler kaybedecek değerleri olduğu gibi, gerçekte bakıldığında terörist unsurlara yardım ederek onlara üs sağlamaktadır.[58] Rumsfeld'e göre, teröristlerin taarruzda kullanacakları tipik silahlarının olmaması, önemli bir hedef teşkil etmelerini önlemektedir. Ancak, teröristler savaş cephesinde olmaktan daha ziyade apartmanların içinde dizüstü bilgisayarlar, cep telefonları kullanarak gölge altında faaliyetlerini sürdürmektedir.[59] Mevcut gelişmeler, muhtemel harekatın öncelikle Afganistan topraklarında icra edileceği varsayımını kuvvetlendirmektedir. Fransız strateji uzmanlarından Francois Heisbourg, terörizme karşı hava gücünün kullanılabileceği ancak, basit olmayan bir mücadelede cruise sınıfı füzelerin unutulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle, müşterek harekatın yürütülmesinde, silahlı insanların teröristlere karşı gönderilmesinin yüksek riski kabul etmek anlamına geldiğini belirtmiştir. İngiliz harp tarihi uzmanı John Keegan ise, demokrasileri yumuşak sistem olarak tanımlayan terörizme karşı hava gücünün kullanılmasının gerekli bir unsur olduğunu, ancak konvansiyonel anlamda bir düşmanla karşılaşmayan birliklerin, bu tür bir mücadelede zayiat vermelerinin kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmiştir.[60] Hedeflerin siviller ve teröristler arasına tefrik edilmesini güçlüğünü kabul eden Richard Perle, hedeflerin çok dikkatle seçildiğini ve tahrip edileceğini, bu teröristleri ve desteleyen ülkelere ödetilecek ağır bedelin sonucunda saklanmaları ve kaçabilmelerinin mümkün olamayacağını ileri sürmüştür.[61] Bu noktada, Taliban'ın Afganistan'daki hakimiyetine karşı muhalif alternatif gücü teşkil eden, Tacik, Özbek, Hazar ve Türkmen gruplarının komutanı durumundaki Ahmet Şah Mesut'a düzenlenen bir suikast sonucunda öldürülmesi, Taliban'a karşı oluşturulan Kuzey İttifakı içerisinde ciddi bir kayba sebebiyet vermiştir.[62] Ancak, Taliban'ın yaptığı son açıklamalar ile muhtemel diplomatik çözümden daha ziyade, uzun menzilli bir mücadeleyi öngören Cihat çağrısında bulunmasının, mevcut uyuşmazlığın kriz yötetiminden çıkarak, her an sıcak savaşın çıkması ile neticelenecek daha uzalaşmaz bir boyuta süratle tırmandırmaktadır.

Terör ve Organize Suçların İllegal İşbirliğinin Lojistik Kaynağı Olarak Silah-Uyuşturucu Kaçakçılığı

Terörizmin yaşaması ve uluslararası örgütsel entegrasyonunun yaygınlaşma-

58) Michael R. Gordon, 'A New War and It's Scale', *The New York Times*, 17 September, 2001.
59) Robert Burns, 'Rumsfeld Previews Terrorism Battle', *Washington AP*, September 17, 2001.
60) Michael R. Gordon, 'U.S. Force vs. Terrorists: From Reactive to Active', *The New York Times*, 14 September, 2001.
61) Jim Wdlf, 'U.S. Unconventional Forces to Play Big Role in Fight', *Reuters*, Washington, 17 September, 2001.
62) Scott Baldauf, 'Afghanistan's Lion of Panjhir', *Christian Science Monitor*, 12 September, 2001.

sındaki döngüsel hareketliliğin alt yapısını teşkil eden yasa dışı mafia teşkilatları; silah ve uyuşturucu ticaretini birlikte yürütmek suretiyle hedef ülke üzerindeki baskılarına bağlı olarak, örgütsel yapıya yeni finansal yaşam kaynaklarının temini faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Zira, terör örgütleri, uluslararası ortamdaki mobilizasyon ve yer değiştirme faaliyetlerini yürütülmesinde sahte kimlik-pasaport düzenlemesi, silah-patlayıcı-uyuşturucu trafiği ile örgütün ihtiyaç duyduğu yüksek harcamaların yürütülebilmesi için faaliyet gösterdikleri ülkelerin yeraltı dünyasının yasadışı örgütleri ile yakın temas içerisinde organize suçlara iştirak ederler. S. Huntingon'un analizlerine göre, Soğuk Savaş döneminde, eski Sovyetler Birliği ve Çin, bu silahı ABD'ne karşı kullanmıştır. Uyuşturucunun giriş kapısı olarak "Marco-State" olarak tanımlanan küçük orta Amerika ülkeleri, sosyalist ideolojinin görünürdeki doktrinal mücadele kaynağı olarak, Meksika, Peru, Panama, Venezuella, Ekvator, Brezilya ve Kolombiya ülkelerini uyuşturucu-terör trafiğinin kuşak noktaları olarak kullanılmış, benzeri şekilde de PKK, aynı metotları kullanarak, Afganistan-İran-Suriye-Kıbrıs-Bulgaristan ve eski Demir Perde ülkeleri üzerinden uyuşturucuyu Avrupa'ya sokarak; gelişme imkanlarını canlı tutabilmiştir.[63] Uyuşturucu madde ticaretinin, dünyada askeri harcamalardan sonra ikinci büyük endüstri haline gelmiş olduğu belirtilmektedir. Uyuşturucu madde satın almak için işlenen suçlar basit suçların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Uyuşturucu maddeler kullanan ülkeler içerisinde İtalya, Avrupa'da birincidir. İngiltere bunu takip etmektedir. Uyuşturucu madde satıcılarıyla polisin mücadelesinde ilk aşamada polis bunları gözetlemekte fakat yakalamamakta ve buradan patrona gitmek istemektedir. Gençlerin uyuşturucu madde kullanması ve temin etmeleri, alkolde olduğu gibi yasaklanmalıdır. Halbuki çeteler kendilerine hedef olarak okul çocuklarını seçmiş bulunmaktadır. İşin diğer bir yanı, çocukların okulda birbirlerine uyuşturucu madde satmalarıdır. Uyuşturucu madde ticareti, dünyada bazı insan kitlelerinin esas geçim kaynağını oluşturmaktadır. Mesela Bolivya'nın dış ticaret gelirinin %80'ni kokainden kaynaklanmaktadır.

Amerika uyuşturucu madde ile mücadelede yeni bir yöntem uygulamakta ve uyuşturucu maddeyi tarlasında iken satın almaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında, Avrupa Topluluğu'nun tek pazara inmesiyle, büyük bir mal akışı ortaya çıkmıştır ve burada da tır kamyonlarının kontrol edilmeden sınırı geçmeleri, kaçakçılık işini kolaylaştırmaktadır. Devlet zayıflarsa, uyuşturucu madde suçları ve örgütlü suç artmaktadır. İkinci önemi konu, suçun siyasi yönüdür. Devletteki çürüme neticesinde, mafia grupları sosyal yaşamdaki elit tabakaya sızmaya çalışırlar ve onları farkında olmaksızın, kendine tabi olarak hareket etmeye zorlarlar. Elit tabaka çoğunlukla bu olgunun bilincine sahip olmaz. Üçüncü bakış açısı ise, adli alanda-

63) James L. Zakkruon & Eileen Bradley, 'Colombian Sovereignty Under Siege', *Strategic Forum*, National Defense University, WDC, May 1997; Samuel Huntingon, *The Clash of Civilizations and Remaking of Warld Order*, New York: Simon and Schuster, 1996; Walter Laqueur, 'Postmodern Terrorism', *Foreign Affairs*, Vol.75, No.5, September-Octoher 1996, pp.26-27.

ki işbirliğidir. Bu tür uyuşturucu madde örgütlerinin mensuplarını izlemek ve soruşturmak yıllar alır. Bunu takip eden ikinci problem kara paranın aklandırılması ile ilgilidir. Rusya dağılınca, askerler ellerindeki silahları sattılar ve böylece bir gece içinde düzenli orduda asker iken örgüt mensubu haline dönüştüler. Rusya'da yaşayan halkın örgütlü suça teslim olmaktan başka bir seçeneği kalmamış durumdadır. Bu yola mecburen girmektedirler. Çeçenistan'daki durum buna benzetilmektedir. Bununla birlikte, örgütlü suç grupları pahalı avukatlar tutarak, birçok faaliyeti bu yönden yürütmek imkanını bulmaktadırlar. Sahte, paravan şirketler kuruyorlar ve uyuşturucu madde ticaretinden elde ettikleri parayı, Afganistan üzerinden mal getirerek, Rusya'da ellerinde kimyasal maddeler olduğu için, malı kolaylıkla uyuşturucuya çevirmektedirler.

Rusya'da uluslararası organize suç örgütleri, Avrupa ve diğer ülkelerde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Örneğin, yurtdışında İngiltere'de çalınan otomobiller Moskova'ya gönderilmektedir. Bunların bir kısmı da yedek parça haline getirilmektedir. Rus ekonomisi bugün örgütlü suç grupları tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Londra'da öldürülen iki Rus kardeşin çok para harcadıkları tespit edilmiştir. Bu iki kardeşin iki Ermeni tarafından öldürüldükleri belirlenmiştir. Faillerden biri hapishanede intihar etmiş diğerinin kardeşi ise öldürülmüştür. Rus örgütleri parayı İngiltere'nin dışında, Kıbrıs'ta da aklamaktadır. İsrail'de de bunların etki alanları gittikçe artmaktadır. Rusya'daki rejimin çökmesi neticede, Rus örgütlü suçluluğunu doğurmuştur. Bu örgütler kazandıkları parayı aklamak için İngiltere'yi seçmişlerdir. Bu arada Rusya'dan İngiltere'ye olan iltica taleplerinde de önemli bir artış gözlenmektedir. Rusya'dan silah gelmekte ve İngiliz suçlularına bu silahlar satılmaktadır.[64]

1980'li yıllarda, Varşova Paktı ülkeleri ve Sosyalist ülkeler, ideolojik amaçlı terörist faaliyetlere yakın lojistik destek vermişlerdir. Örneğin, Çekoslovakya; patlayıcı madde yapımında kullanılan kritik "Semtex" kimyasal hammaddesinin 1000 tonunun Libya'ya, yaklaşık 40.000 tonunun ise Suriye, Kuzey Kore, İran ve Irak'a satıldığını belirtilmiştir. Nitekim, Çek Cumhuriyeti Devlet Başkanı Vaclav Havel, söz konusu kimyasal patlayıcının 200 gramının bir uçağı havaya uçurabilecek kapasiteye sahip olduğunu belirterek, sadece Çekoslovakya yoluyla III. Dünya ülkelerine gerçekleştirilen patlayıcı sevkiyat miktarının, yaklaşık 150 yıl yetecek kadar stok oluşturduğuna dikkat çekmiştir.[65] 1995 yılında Tokyo Metrosuna sarin gaz atağı, Oklahoma'da Alfred P.Murrah federal binasının bombalanması, Bombay'da 1997'de araçtaki bombanın patlamasıyla 317 kişinin ölmesi, Boenes Aires'de 1994 yılında Musevi Cemaati Merkezinin bombalanması neticesinde 96 kişinin hayatını kaybetmesi[66] kitlesel ölümlere bazı çarpıcı örneklerdir.

64) Feridun Yenisey, *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, Ankara, 1995, ss.399-403.
65) Glenn Flankel, 'Sale of Explosive to Libya Detailed', *Washington Post*, 23 March 23, 1990.
66) New Kind of Terrorism: 'Silence is Deadlier', *Los Angeles Times Sunday Opinion Section*, August 18, 1996; James Bone and Alan Road, 'Terror By Degree', *The Times Magazine*, 18 October, 1999.

Organize Suçların Yayılım Eksenlerine Hakim Esaslar

Soğuk Savaş sonrasında artan organize suçların takip ettikleri stratejiler ve politikalarda da değişiklikler ortaya çıkmıştır. Terörist Örgütler kuvvetler dengesinde meydana gelen değişim ve devletin kontrol mekanizmalarında oluşan farklı çelişkileri ve zamanlama avantajlarını kullanarak uluslararası harekat ve iletişim alanlarını da yeni eksenlere kaydırmışlardır. Nitekim, iki Süper gücün irdelenmesi, bu değişikliğin kimliğine ışık tutabilecek mahiyette olduğu değerlendirilmektedir. Eski Sovyetler Birliği'nin dağılması, uluslararası organize suçların, tüm Avrupa-Akdeniz Uzakdoğu ve Pasifik ekseninde önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Sovyet Komünizminin enkazından doğan en tehlikeli güç olarak ortaya çıkan Rus Organize Suç Örgütleri, aynı zamanda şiddet hareketlerinin artması neticesinde ekonomik/politik reformları etkisiz kılmıştır. Devletin zaafiyetinin avantajlarından yararlanan ultra milliyetçi suç grupları, Sovyet sonrası demokrasinin en ciddi tehdidini oluşturmuştur. Rusya'da faaliyet gösteren organize suç örgütlerinin toplam sayılarının 100.000 civarında olduğu ileri sürülmektedir.

Rusya İçişleri Bakanlığı'na göre, Rus Organize Suç Örgütleri, mal ve hizmet cirosunun, 1993 yılı itibariyle, %40'nı kontrol etmiştir. Silah ticaretinden, banka ve borsalar, uyuşturucu ve rock müzik endüstrisine kadar geniş bir yelpaze içerisinde hareket eden suç kartelleri, hızla dünyanın yeni narkotik merkezi olma yeteneğine haiz bulunmaktadır. KGB ve Devlet Erkanı ile de yakın çalışma içerisinde hareket eden Rus Mafia'sı ABD, İtalya ve Orta Amerika'da da faaliyet göstermektedir ve resmi kayıtlara göre, batı Bankalarına 1993 yılında organize suç örgütleri tarafından 25 milyar dolar transfer edilmiştir.[67] Organize suçlar konusunda, ABD'ye bakıldığında ise, narkotik trafiğinin ABD ulusal güvenliğini tehdit eder boyuta yükseldiği gözlemlenebilmektedir. Nitekim, 1960 yılı itibariyle ABD'de uyuşturucu suçlarından takibe alınan 30.000 sanık sayısı, 1999'da bir milyonu geçmiştir ve uzmanlar, 2010 yılında bu rakamın iki milyonu geçeceğini ileri sürmektedirler. Buna mukabil, söz konusu uyuşturucu ticaretinin 300 milyar dolarlık mali portresi, 1996 yılında 450 milyar doları geçmiştir. Ayrıca, ABD Narkotik Büro uzmanlarının tahminlerine göre, 1992 yılı itibariyle, ABD'de uyuşturucu kullananlarının sayısı 6.2 milyondur. Dr. Brian Sullivan'ın araştırmalarına göre, terörist örgütler ile normal suç gruplarının işbirliği nedenleri,

- Hiyerarşik örgütlenme,
- İdeolojik görüş eksikliği,
- Süreklilik,
- Mukabil kuvvet kullanmakta devletlerin isteksizlikleri,
- Dikkatli ve uzun dönemli hedef planlamaları yapmaları,
- Finans ve bankacılık sistemlerinin yeterli kontrole sahip olmaması,

67) Stephen Handelman, 'Rus Mafia'sı', Mesut Hakkı Caşın (Çeviren), *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.1, s.2, Aralık 1997, ss.310-318.

- Kamuoyundan şiddet ve sindirme yoluyla destek almaları,
- Devletin bürokratik kademelerinde ve siyasal partilerdeki zaafiyetlerden yararlanabilmeleri,
- Örgütsel yapı içinde gizliliğe önem vermeleri,
- Kriminal faaliyetlerin avantajlarından yararlanmaları,
- Piyasadaki bazı sektörleri monopolize edebilmeleri,
- Özellikle eski demir perde ülkelerinin yargı organları ve kolluk kuvvetlerinin, problemin çözümünde isteksiz davranmaları gerekçelerine dayandırmıştır. Sullivan'ın görüşüne göre, dünyadaki en önemli organize suç örgütleri:
- ABD-Kanada (Cosa Nostra)
- Meksika (Meksika Kartelleri)
- Kolombiya (Medellin ve Cahin Kartelleri)
- İtalya (Sicilya Mafiası)
- Rus Mafiası
- Türk Mafiası (Bölücü terörist gruplar ve Türk Organize Suç Örgütleri)
- Çin Mafiası (Hong-Kong Taiwan-Şankhay Mafiası)
- Japonya Mafiası (Yakuza)'dır.[68]

Organize suçlar sonucunda, Türkiye'nin coğrafyasından kaynaklanan ve halen, devam eden PKK terörünün uyuşturucu kaçakçılığından kaynaklanan ciddi sorunları mevcuttur. Türkiye, jeopolitik yapısının sonucu olarak, kıtalararası yoğun uyuşturucu trafiği içerisinde bir doğal transit geçiş merkezi oluşturmaktadır. Buna göre, Türkiye'deki uyuşturucu trafiği, Eroin, Esrar ticaretinde, Balkan, Kuzey Akdeniz ve Doğu Akdeniz eksenlerinde Doğu-Batı, buna mukabil, (kokain-sentetik uyuşturucu-kimyasal uyuşturucular) trafiğinde Batı-Doğu yönlerinde ters bir trafiğe sahne olmaktadır. Mevcut kriminal istatistiki bilgilere göre, 1988 yılında Türkiye'de yakalanan 6121 sanıktan, 2851'i içici, 3270'i ise satıcı olarak yakalanmıştır. Yine 1998 yılında, Türkiye'de 602 kg. kokainin yakalanması, Mersin-Akdeniz-Avrupa hattının potansiyel gücünü ortaya koymaktadır.

Terör örgütlerinin finans ve silah tedarik kaynağını oluşturan organize suçlar, ülkemizdeki şiddet ve terör eylemlerinin, müşterek bir insanlık suçu teşkil eden uyuşturucu kaçakçılığı suçunu meslek edinen PKK Terör Örgütü ardındaki bazı uluslararası benzeri illegal örgütlerin de bu suça iştirak ettiklerini de ispat etmektedir. Nitekim, PKK Terör Örgütü'nün bazı Avrupa ülkelerine sevk etmek üzere, adli makamlara intikal eden kriminal kayıtlara göre, 1984 yılından itibaren 181 uyuşturucu madde kaçakçılığı vakasında, toplam 659 sanık yakalanmıştır.

Bu sanıklar ile birlikte ele geçirilen toplam uyuşturucu miktarı, 1988 yılı itibariyle, 45 ton, OHAL bölgesinde yapılan aramalarda ele geçirilen toplam uyuşturucu miktarı ise 10 tondur. PKK Terör Örgütü'nün silah kaçakçılığında 1992-1998

68) Brian Sullivan, 'International Crime: A Growing Security Threat', *Strategic Forum*, No.74, May 1996.

yıllarında tespit edilen 9 kaçakçılık suçunda 24 sanık ile birlikte, 53 uzun namlulu silah, 108 tabanca, 19.960 tüfek, 1 dürbün, 1 telsiz ele geçirilmiştir.[69] Buradan da açıkça görüldüğü üzere, PKK Avrupa'daki yerleşimini uyuşturucu ve silah ticaretine dayandırırken, aslında Avrupa Gençliğinin geleceğini dolayısıyla da insanlığın geleceğini ciddi bir şekilde tehdit ettiği değerlendirilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'deki PKK terörü sürdüğü müddetçe Avrupa Gençliği'nin uyuşturucu trafiğinin hukuk dışı her türlü suçun mağduru olacağı açık ve kesin bir realitedir. Aynı gerçekten hareketle, sınır ve kanun tanımayan uluslararası terör ve örgütsel suçların, motor kuvvetini oluşturan uyuşturucu ve silah ticaretinin, Amerika kıtasını da etki alanına almasının, beklenilen bir netice olacağı mütalaa edilmektedir.

Terörizm Sorunu Karşısında Uluslararası Hukukun Kodifikasyonu ve Mukayeseli Hukuk Açısından Düzenlemeler

Uluslararası Terörizmin, yeni hedef önceliğine maruz kalan ülkelerin mevcut caydırıcılık stratejileri farklı boyutlar arz edebilmektedir. Nitekim, 1986 yılında ABD'ne ait Boing 747 tipi sivil yolcu uçağının düşürülmesi sonucu 278 yolcunun hayatını kaybetmesinden, Berlin'deki bir diskoya düzenlenen bombalı taarruz neticesi ABD askeri personelinin hayatlarını kaybetmesinden ve yine Pan-Am Havayolları firmasına ait yolcu uçağının 1988 yılında bombalanması olaylarında 103 kişinin hayatını kaybetmesinden sorumlu tuttuğu Libya'ya karşı, ABD müşterek deniz-hava destekli bir mukabil askeri harekat düzenlenerek Libya'ya ciddi hasar verdirmiştir. Benzeri şekilde; ABD diplomatik makamlarına yapılan silahlı taarruzlardan sorumlu tuttuğu Afganistan ve Sudan'a karşı "Cruise" sınıfı seyir füzeleriyle taarruz ederek, benzeri hareketlerin caydırılması yolunda askeri eylem planlamalarını harekete geçirmiştir.[70]

Terörizm ile Uluslararası Mücadele yolunda Terörizme karşı ilk önemli uluslararası tavır 1937 yılında yapılan "Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Milletlerarası Andlaşma"dır. Bu anlaşma 26 devlet tarafından imzalanmasına rağmen yalnızca biri tarafından tasdik edilmiş ve hiç uygulamaya konulmamıştır. Teröristleri yargılamak üzere uluslararası bir suç mahkemesi kurulmasını öngören bir başka anlaşma tasarısı ise doğmadan ölmüştür.[71] 1960 yıllarından sonra başlayan hava korsanlığı ve uçak kaçırma eylemlerinde anormal artış görülmesi üzerine, 1963 Eylülünde Tokyo'da toplanan Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu Konferansı "Uçakta İşlenen Suçlar ve Diğer Eylemler Andlaşması" nı kabul etmiş ve bu anlaşma 1969 yılı Aralık ayında yürürlüğe girmiştir.[72] Ancak bu sözleş-

69) *Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele-98*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, 1999, ss.2-85.
70) David A. Charters, *The United States Response to International Terorism*, 1994.
71) Mehmet Ağar, 'Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele', İstanbul: Marmara Hukuk Fakültesinde Sempozyumda sunulan bildiri, 16-18 Haziran 1995, ss.35-36.
72) Köksal Bayraktar, 'Uçak Kaçırma Suçu', *İHFM*, Cilt.XXXVII, ss.1-4, 1972, s.169.

mede uçak kaçırma fiilleri bir suç olarak gösterilmemiş, sadece uçakta herhangi bir suç işleyen kişilerin koğuşturulması, yargılama yetkisi gibi hükümler düzenlenmiştir.

Bilahare Andlaşma, 1970 yılında Lahey ICAO Konferansı'nda "Bir Uçağın Yasal Olmayan Şekilde Ele Geçirilmesi" adı altında tekrar düzenlenmiş ve 1971 yılında yeniden uygulanmaya başlamıştır. Bu arada Eylül 1970 tarihinde Montreal'de tekrar toplanan ICAO Konferansı "Sivil Havacılığa Karşı Girişilen Tedhiş Hareketlerinin Önlenmesi" başlığı altında beni bir anlaşmayı da kabul etmiştir. Uçak kaçırma olaylarının yanısıra terörist grupların devlet otoritesine karşı giriştikleri eylemlere nedeniyle, çeşitli komitelerde yapılan uzun görüşmelerden sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1973 yılında diplomatik temsilciler dahil olmak üzere uluslararası dokunulmazlığı olan kişilere karşı "İşlenen Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması" adı altında bir sözleşme taslağı hazırlanarak, bilahare yürürlüğe konulmuştur. Sözleşmenin başlangıcında diplomasi memurları aleyhine işlenen suçların normal milletlerarası ilişkiler bakımından önemli bir tehdit oluşturduğu ve bu yüzden söz konusu alanda uygun tesirli tedbirlere ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Sözleşmede bahsi geçen kişiler aleyhine işlenecek adam öldürme, kaçırma ve diğer özgürlüklere karşı saldırıların, resmi binalara karşı yapılacak şiddetle orantılı saldırıların, keza adı geçenlerin oturdukları özel yerlere, taşıtlara saldırıların ve gene adı geçenlerin kişilik ve özgürlüklerini tehlikeye sokacak kasti eylemlerin, bütün bunlara teşebbüsün, bütün bu hususlardaki tehditlerin, bu fiillere iştirak yoluyla katılmanın devletlerce, iç mevzuatlarında suç haline getirileceği belirtilmektedir. Netice olarak bu sözleşmeyi imzalayan her devlet kendi topraklarında bu tip bir suç işlenmesi halinde ve işleyenin kendi vatandaşı olması, işlenen suçun da devlet başkanları, diplomatlar ve uluslararası organizasyonların temsilcilerine karşı işlenmesi halinde, her türlü kanuni takibatı yapacağı hususunu kabul etmiş olmaktadır. Sözleşme 20 Şubat 1977 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[73]

Terörizmi önleme gayretleri içerisinde 2 Şubat 1971 tarihli Washington'da imzalanan "Tedhiş Hareketlerini Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi"nde önemlidir. Bu sözleşme, Amerikan devletleri arasındaki teşkilata dahil üye devletler tarafından imzalanmıştır. Sözleşme ile devletler hukukunun özel himaye tanıdığı kimselere karşı işlenen fiiller ve özellikle adam kaçırma, katl ve diğer hayata ve fizik tamamiyetine karşı işlenmiş suçlara yönelik olarak devletlerin, etkin sayacakları önleme ve cezalandırma uygulamalarına girişecekleri taahhüt ve beyan edilmektedir. Söz konusu fiiller hangi saikle işlenmiş olurlarsa olsunlar devletler bunları milletlerarası öneme taşıyan adi suçlardan saymayı kabul etmektedirler. Bu suçların faillerinin iade edileceği, prensip olarak kabul edilmektedir. Iadenin kabul edilmediği hallerde, suç iade istenilen devletin ülkesinde işlenmiş gibi takip edilecektir.

Nihayet terörizmin önlenmesi konusunda yapılan çalışmalar arasında önemli

73) Köni, *Uluslararası ve Ulusal Alanda Terörizmi Önleme Çalışmaları*, ss.163-175; Dönmezer, *Milletlerarası Tedhişçilik*, s.65.

bir yer tutan diğer bir sözleşme de "Tedhişçiliğin Tenkili Hakkında Avrupa Sözleşmesi" dir. Avrupa Konseyi'nde hükümetlerce seçilen bir heyet, tedhişçiliğin cezalandırılması hakkında Avrupa Sözleşmesi'ni 27 Ocak 1977 tarihinde hazırlamış ve bu sözleşme aynı tarihte Avrupa Konseyi'ne dahil devletlere imzaya açılmıştır. Sözleşmenin esas amacı, "tedhişçilik eylemlerinin faillerinin cezalandırılması ve Avrupa Konseyi'ne üye devletler arasındaki iade ve adli yardım anlaşmalarını tamamlama ve gerektiğinde değiştirmeyi sağlamaktır. Özellikle terörist bir eylem nedeni ile itham olunan veya mahkum olan kişileri iadesi ve bu konudaki adli yardımlaşmada çıkacak güçlükleri aşabilme ve 13 Aralık 1957 tarihli "Avrupa lade Sözleşmesi" ve 20 Nisan 1959 tarihli "Cezai Alanda Adli Yardımlaşma Avrupa Sözleşmesi Hükümlerini Tamamlama" teşkil etmektedir.[74] Sözleşmenin 1. ve 2. maddelerinde söz konusu edilen nefret ve infial uyandıracak suçların devletler tarafından siyasal nitelikte sayılmasını engelleyici bir amaç güdülmüştür. Sözleşme yalnız suçluların değil, suçtan zarar görenlerin de mağduriyetlerinin önlenmesi gereğini hedef almıştır. Avrupa Konseyi'nde yapılan çalışmalar sonucunda, terör eylemlerinin bastırılması hususunda alınan kararları kısaca özetleyebiliriz :

- Bakanlar Komitesi'nin 24 Ocak 1974 tarihli 53. birleşiminde kabul edilen, "Terörizm hakkında (74) 3 sayılı tavsiye kararı.
- Bakanlar Komitesi'nin 23 Kasım 1978 tarihli 63. birleşiminde kabul edilen, "Terörizm Deklerasyonu".
- 27.8.1978 tarihinde yürürlüğe giren "Terörizmin Önlenmesi Hakkında Avrupa Sözleşmesi".
- Terörizm fiillerinin kovuşturulması ve cezalandırılmasında uluslararası işbirliği hakkında Bakanlar Komitesi'nin 15.1.1982 tarihli 342. toplantısında kabul edilen (82) 1 sayılı tavsiye kararı.
- Avrupa Konseyi İstişari Asamblesi'nin 9 Mayıs 1984 tarihinde kabul ettiği, "Avrupa'da Terörizme Karşı Demokrasinin Savunulması Hakkında 1982 (984) sayılı kararı.
- Madrit' te 29-31 Mayıs 1984 tarihlerinde toplanan Avrupa Adalet Bakanları 14. Konferansı'nda, "Terörizm ve Uluslararası Organize Suça Karşı Mücadele İşbirliği" konusunda alınmış bulunan 4 numaralı karardır.[75]

BM Sözleşmesinin 2. maddesinin 4. fıkrasının resmi yorumu olarak anlaşılan 1970 tarihli Milletlerarası Hukuk ilkeleri Hakkında Bildiri, "Her Devletin, diğer herhangi bir Devletin ülkesine akın düzenlemek üzere, düzenli kuvvetlerin veya paralı askerler de dahil silahlı çetelerin örgütlenmesini yapmaktan veya örgütlen-

74) Süheyl Donay, 'Tedhişçiliğin Cezalandırılması Hakkında Avrupa Sözleşmesi,' *IHFM*, Cilt.XLII, ss.1-4, *Charles Crozat'a Armağan Özel Sayı*, 1979, s.419.
75) Ilhan Akbulut, 'Terör ve Tasnifleri', *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl.110, s.327, Ocak 1991, ss.162-170.

mesini teşvik etmekten kaçınma görevi vardır." "Her Devletin, diğer bir Devletteki bir iç savaşı veya terörist hareketlerini örgütlemekten, tahrik etmekten, onlara yardım etmekten veya bu hareketlere katılmaktan veya kendi ülkesinde böylesi hareketlerin yapılmasına yönelik organize faaliyetlere göz yummaktan kaçınma görevi vardır" esasını benimsemiştir. 1974 tarihli BM Genel Kurulu'nun, Saldırganlığın (Tecavüzün) Tarifi Kararına, bir devlet tarafından veya devlet adına başka bir devlete karşı saldırganlık fiilini teşkil edecek ölçekte silahlı kuvvet fiilleri icra eden silahlı çetelerin, grupların, gayri nizami askerlerin veya paralı askerlerin gönderilmesi veya bu gibi fiillere önemli ölçüde karışılması saldırganlığı teşkil eden hareketler olarak kabul edilmiştir. Bu duruma dolaylı saldırganlık da denilmektedir. Saldırganlık teşkil eden fiiller arasında ise, bir ülkenin topraklarına karşı silahlı saldırıda bulunma, bombalama veya silah kullanma yer almaktadır. BM Sözleşmesi, yukarıda belirtildiği üzere, milletlerarası sistemin aktörleri olarak sadece devletleri kabul etmektedir. Getirdiği haklar ve yasaklar da temelde devletler içindir. Terörizmin bir evrensel suç olması için girişimler olmasına rağmen bu konuda evrensel bir anlaşma yapılması sağlanamamıştır. Bölgesel düzeyde Avrupa Sözleşmesi yapılmış, global düzeyde ise konuya spesifik içerikli olarak, uçak kaçırma veya rehin alma konusunda sözleşmeler imzalanmıştır. Terör suçu henüz soykırım suçu gibi her görüldüğü yerde yargılanacak bir suç haline getirilmemiştir. Evvela, devletler terörün tarifi üzerinde anlaşamamışlardır. Nitekim, bu Devletlerin bir kısmı Devletlerin diğer terör yolunu benimseyen örgütleri kurtuluş örgütleri ve özgürlük teşkilatları olarak görme eğilimindedir.

Bir kısmı ise terörü bir siyasi politika aracı olarak görmekte, hedef devletleri bu yolla vurmayı menfaatlerine uygun görmektedir. Self-determinasyon hakkının kapsamı konusunda da aynı belirsizlik hakim olduğundan kimine göre terörist olan kimine göre özgürlük savaşçısı muamelesi görmektedir. Milletlerarası sistem normatif düzeyde dahi meseleyi çözememiştir. İkinci olarak, sözleşmelerin imzalandığı alanlarda dahi iyi netice alınmamaktadır. Terör suçları çok defa siyasi suçlar olarak kabul edilmekte ve siyasi suçlular ise iade edilmemektedir. Böylece bir ülkede insan öldürdüğü için cani muamelesi gören birisi bir Avrupa ülkesinde prestijli bir sığınmacı, bir özgürlük savaşçısı olarak tanımlanabilmektedir. Bununla beraber, bir devletin ülkesini teröristlere açmasını, onlara yardım etmesini ve hele hele başka ülkelere terörist eğitip göndermesini yasaklayan açık kurallar vardır. Bunların ihlali, milletlerarası sorumluluğa yol açar. Ancak, günümüzde BM bu gibi durumlarla mücadeleye yetkin ve istekli de olmadığı için, hedef devletlerin tek taraflı olarak kuvvet kullanmaları tek etkili alternatif olarak kalmaktadır. Terör hareketleri, bir devlet tarafından yönlendirilip başka bir devletin üzerine gönderilirse, bu silahlı saldırı olduğu için meşru müdafaa hakkına yol açar.

Terör hareketlerinin kümülatif etkileri dikkate alınarak sadece son terör hareketi değil bütün terör hareketlerinin etkisi ile mütenasip bir güç kullanılması doğrudur. Hatta, kimine göre karşı gücün caydırıcı olması için dişe diş şeklinde değil

dişe-karşı-göz şeklinde olması gerekir. Dış destekli terörist faaliyetlerle karşılaşan devletler buna karşı ya destekleyen ülkenin kendisine karşı kuvvet kullanabilir veya başka ülkelerdeki terör üslerine karşı tahrip edici darbeleri indirebilir. Yani, tek taraflı kuvvet kullanma hakkı bu ülkede kullanılabilir. Eğer buna izin verilmediyse, terör yoluyla başka devletlere karşı kuvvet kullanan devletler yaptıkları ile kalacak ve kendilerine karşı silah kullanıldığında kullanan devlet "mütecaviz" olacaktır.[76] Uluslararası terörizm ile ilgili uluslararası Antlaşmalar 6 ayrı başlık altında incelenebilir.

- *Uçak Kaçırma ve Rehine Almaya Karşı Andlaşmalar:*

Uçak İçinde İşlenen Suçlar ve Diğer Eylemler Hakkında Sözleşme, Tokyo 14 Eylül 1963. Uçağın Hukuka Aykırı Olarak Ele Geçirilmesinin Ortadan Kaldırılması Hakkında Sözleşme, La Haye 16 Aralık 1970 Sivil Havacılık Güvenliğine Karşı Hukuk Dışı Eylemlerin Ortadan Kaldırılması İçin Sözleşme Montreal 23 Eylül 1971. Uluslararası Sivil Havacılık Hizmeti Veren Havaalanlarında Hukuk dışı Şiddet Eylemlerinin Kaldırılması Hakkında Protokol, Montreal Sözleşmesine Ek, Montreal 24 Şubat 1988.

- *Diplomatik Kişilere Karşı Yapılan Eylemler:*

Diplomatik Görevliler dahil Uluslararası Koruma Altındaki Kişilere Karşı Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme, New York 14 Aralık 1973.

- *Rehine Alınması:*

Rehine Alınmasına Karşı Uluslararası Sözleşme New York 17 Aralık 1979.

- *Nükleer Maddeler:*

Nükleer Maddelerin Fizik Korunması Hakkında Sözleşme Viyana 3 Mart 1980.

- *Deniz Ulaşımı:*

Deniz Ulaşımının Güvenliğine Karşı Hukuk Dışı Eylemlerin Kaldırılması Hakkında Protokol, Roma 10 Mart 1988.

- *Deniz Petrol Kuleleri:*

Kıta Sahanlığı Üzerine Yerleştirilmiş Sabit Platformların Güvenliğine Karşı Hukuk Dışı Eylemlerin Kaldırılması Hakkında Protokol, Roma 10 Mart 1988.

76) Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar*, İstanbul, 1998, ss.52-54.

- *Plastik Patlayıcılar:*

Arama Amaçlı Plastik Patlayıcıların Markalanması Hakkında Sözleşme, Montreal 1 Mart 1991.

- *Genel:*

Terörizmin Cezalandırılması Hakkında Avrupa Sözleşmesi, Strasbourg 27 Ocak 1977.[77] Uluslararası terörizmin önlenebilmesi maksadıyla, uluslararası hukukun bağlayıcılığı altında düzenleyici müşterek hükümlerin kodifikasyonu, ortak bir anlaşma forumunun düzenlenmesini 1990'lı yıllarda bir ölçüde hızlandırmıştır.[78] Bu bağlamda BM Örgütünün Aralık 1994'deki 49/60 sayılı nihai kararı ile başlatılan "Uluslararası Terörün Yasaklanması Deklarasyonu" Aralık 1996'da 51/210 sayılı kararla kabul edilmiştir. Yine, BM çalışmaları içerisinde hazırlık faaliyetleri halen devam etmekte olan "Uluslararası Terörist Bombalamaların Yasaklanması Konvansiyonu", kapsam olarak toplu yerleşim yerleri ve kamuya ait ulaşım araçlarında her türlü bombalama faaliyetlerinin uluslararası işbirliği ile önlenerek, terörist eylemleri işleyen faillerin, mağdur ülkenin iç hukuk kurallarına göre yargılanmasını (Md.2:6), terörist örgütün vatandaşı olduğu ülke temsilcisinin yasal savunma hakkı dahilinde, Kızılhaç Örgütü Temsilcisinin gözetimini (Md.7) öngörmektedir. Ayrıca, Taslak Deklarasyonunun 20. maddesi kapsamında, uyuşmazlığa Taraf Devletlerin "Hakeme Başvura Yolu" getirilmektedir. Ancak, Taraf Devletlerin 6 ay zarfında hakem konusunda bir çözüme varamamaları halinde, Uluslararası Adalet Mahkemesi'ne başvuru yolunu taraflara açık tutmaktadır.[79]

Terörle Mücadele konusunda ülkeler hukuki yönden farklı çözüm metodlarını takip edebilmektedirler. Örneğin Alman Ceza Kanununa, 1976 yılında yapılan Te-

77) Tekin Akıllıoğlu, *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, İstanbul, 1996, s.141.

78) 'Her devletin, diğer bir devletteki bir savaşı veya terörist hareketini örgütlemekten, tahrik etmekten, onlara yardım etmekten veya bu hareketlere katılmaktan veya kendi ülkesinde böyle hareketlerini yapılmasına yönelik organize faaliyetlere göz yummaktan kaçınma görevi vardır'. Bkz. Gündüz, *Temel Metinler*, s.52.

AGİK'in Viyana Belgesine göre ise, 'Katılan Devletler, kim tarafından işlenmiş olursa olsun devletler arasında dostça ilişkileri ve güvenliği tehlikeye koyanlar da dahil olmak üzere, tüm terörizm hareketlerini, yöntemlerini ve uygulamalarını kayıtsız ve şartsız bir şekilde kınarlar ve terörizmin hiçbir şart altında haklı kılınamayacağı konusunda mutabıktırlar'. Viyana Sonuç Belgesi, Prensipler, parag.8. 'Toprakları üzerinde diğer bir katılan devletin rejimini şiddetle devirmeye yönelmiş terörizm eylemleri ve başka türlü faaliyetleri başlatan, organize eden veya bu gibi faaliyetlerin hazırlık hareketlerine girişen şahısların, grupların veya örgütlerin gayri-hukuki faaliyetlerini önlemeleri.' Viyana Sonuç Belgesi, Prensipler, parag.9. 'kendi toprakları üzerinde terörizmi veya yıkıcı faaliyetleri veya diğer herhangi bir faaliyeti başlatan, organize eden veya bu gibi fiillerin işlenmesine iştirak eden kişilerin hukuk dışı faaliyetlerini önlemeyi ve terörist faaliyetlere karışan kimselerin iadesini sağlamayı ve birkaç devletin müdahil olduğu hallerde çeşitli yetki uyuşmazlıkları konusunda işbirliği yapmayı' taahhüt etmişlerdir.

79) United Nations: 'Measures to Eliminate International Terrorism Report of the Sixth Committee', A/52/653, 25 November, 1997, www.un.org/law/terrorism.htm.

rörle Mücadele Kanununa eklenen 129 (a) maddesi kapsamında kodifiye edilmiştir. Buna göre, 129. maddesi, terör örgütü kurmak, böyle bir örgüte üye olmak, örgütün propagandasını yapmak ve onu desteklemeyi cezalandırmaktadır. Alman Federal Yargıtayı' nın ihtiyacına göre, terör örgütü, belli bir süre devam etmesi öngörülen ve en aşağı üç kişinin belirli ağır suçları işlemek üzere örgütsel olarak bir araya gelmeleri ile oluşur. Bu çerçevede, terör örgütü kurma ve örgüte üye olma suçunun cezası, 1-10 yıl hapis cezası olarak düzenlenmiştir. Uçak kaçırma, rehin alma, Ceza Kanununun 129 (a) maddesinde sayılan suçları işleyecekleri vaktinde ihbar etmeme, kamu düzenini tehlikeye düşürebilecek nitelikte suç işlemenin yolunu gösterenler (sabotaj ve bomba imalinde yol bilgi vermek v.b.) toplantı ve yürüyüşlerde maske takarak pasif silahlanma cezalandırılır. Aynı çerçevede, ateşli silahlar kanununa eklenen 52(a) maddesi ile yarı ve tam otomatik silah bulundurmak 1-5 yıl, örgütsel mevsuf suç hali de 10 yıl süreli hapis cezası ile cezalandırılması esası getirilmiştir. Ayrıca Alman Savaş Silahları Kontrol Kanunundaki değişiklikler ile, yarı ve tam otomatik tüfekler, mayın, bomba ve el bombalarını bulundurmak suçları, 1-10 yıl cezalandırılmıştır. Ceza Muhakemeleri Usul Hukuku Açısından yaklaşıldığında ise, arama yetkisi genişletilerek, terör eylemcisi olduğundan şüphelenilen şahısların ve onunla ilişkide bulunan kişilerin haberleşmeleri kontrol altında tutularak banda kaydedilir. Bu çerçevede, cezaevinde terör sanıklarının müdafaa bilgilerinin aktarılmasını önlemek maksadıyla; avukatıyla haberleşmeleri hakim tarafından denetlenir. Aynı bağlamda, rehin alma olaylarında, temasın kesilmesi kanunu gereğince, sanıkların müdafileriyle görüşmeleri önlenir ve acil hallerde teröristler ile pazarlık yapılmaksızın, rehine olaylarına müdahale edilir. Bu kanun doğrultusunda, 1977 yılında Lufthansa uçağının Mogadişu Hava Alanına kaçırılması dolayısıyla yapılan rehine kurtarma operasyonu ile Landshut uçak kaçırma olayından sonra, bu tarihten itibaren siyasi amaçlı rehine alma olayı gerçekleşmemiştir.[80]

ABD yargı sisteminde ise terörle ilgili cezalar çok ağırdır. Bir Amerikan vatandaşının, ABD dışında bir terörist eylem sırasında öldürülmesi halinde, öldürme eyleminin cezası ölüm veya ömür boyu hapistir. İnsan yaşamı için tehlike arz eden eylemleri içeren, sivil toplumları korkutmak veya sindirmek, korkutma ve sindirme ile Devlet politikasını etkilemek ve bu eylemleri yer açısından ulusal sınırlar dışında şiddet eylemlerinin işlenmesi hallerindeki suçlar, 1990 tarihli Anti-terör kanununda, "uluslararası terör" olarak tanımlanmıştır. Kongre ayrıca terör eylemleri içi, bombalar, el bombaları, bazı roketler, mayınlar gibi "imha silahları"nı içine alan kitle imha silahlarını kullanmaya teşebbüs eden, ya da bu konuda, bir ABD vatandaşına ya da eylem planı yapan bir bireyin ABD yargı bölgesi içerinde yakalanmasına yardım edenlere, Başsavcı onayı ile 500.000 ABD Doları para ödülü veril-

80) Kurt Rebmann (Federal Almanya Federal Başsavcısı), 'Hukuk Devletinde Terörle Mücadele Federal Alman Deneyimi: Yasal Durum, Uygulama ve Beklentiler', İstanbul: *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, Sempozyum 16-18 Haziran, 1995, ss.64-76.

mesi hakkı tanınmıştır.[81] Nitekim, 1993 New York Ticaret Merkezinin bombalanması eylemini yapan 4 terörist, 60 yıl eyleme verilen ceza, 180 yıl ise bombalamada ölenlerin beklenen yaşam süresine tekabül etmek üzere, toplam 240'ar yıl ömür boyu hapse mahkum etmiştir.[82] Ülkemizde terör ile ilgili mevzuat, bazı yabancı ve yerli hukuk uzmanları tarafından anti-demokratik hükümler içerdiği gerekçesi ile eleştirilmektedir. Buna göre, Türkiye'de terör suçlarını yargılayan DGM, Sıkıyönetim Mahkemelerinin, kuruluş ve işleyişlerinin, temel insan hak ve özgürlükleri için tehlikeli, engelleyici bir yapıya ve Anayasa ve uluslararası sözleşmelerde güvence altına alınan tarafsız adil yargı hakkı ile bağdaşması mümkün olmayan kuruluşlar olarak[83] tanımlanmıştır.

Buna karşılık, 1970'li yıllarda Alman Freiburg ve Max-Planck Enstitülerinde yapılan bilimsel araştırmalarda, dünyadaki usul kanunları incelenerek, sanık hakları açısından puanlamada, Türkiye'de yürürlükte bulunan Askeri Yargılama Kanunu, Alman Kanunundan daha demokratik olduğu tespit edilmiştir. Müteakiben, bu rapora karşı Enstitü "siz, Türkiye'deki askeri Yargılama Usulünün nasıl daha demokratik olduğunu söylersiniz" şeklinde eleştirilere tabi kılınmıştır. Bu bağlamda, DGM'lerinin usul hükümleri, genel ceza yargılamasına tabi olmasına rağmen, bazı sanık haklarının uygulanmadığı iddia edilmiştir.[84] Bu bağlamda, Tolstoy'un anarşist düşüncelerini öğrenmek ve yaymak için bir dernek kurma hakkının varlığına dikkat çekerek, bu hakkın ancak dernek üyelerinin barışçı propagandayı aşarak toplum düzenini zor kullanarak yıkmak istediklerinde eyleme dönüşüp, cezalandırma hakkının doğacağını savunan Yargıtay Başkanı Sami Selçuk, zor eylemine açıkça kışkırtma ile zor eylemi arasındaki "nedensellik" bağı kurulduğunda ceza hukuku çevrimine girebileceğini ileri sürmüştür. Selçuk'a göre, metin ve sözcük hataları ile dolu olan Terörle Mücadele Kanununun 8. maddesi kapsamında korunan asli değer, aslında vatanın bölünmezlik değil, bilakis bütünlük unsurudur. Propagandanın, her türlü iletişim metodunu kullanarak, insanları yeraltına inmeğe sevk ettiğini belirten Selçuk, 8. maddenin kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, hukuk adına hukuktan özveride buluna buluna hukuksallıktan çıkmış yasalarla sağlıklı düzenlemeler yapılamayacağını belirten Selçuk, TCK'nun 311 ve özellikle 312. maddelerinin, ihtiyaca cevap verebilir yeterlilikte olduğu görüşünü savunmuştur.[85]

---

81) Lawrence D. Finder, 'Amerika Birleşik Devletlerinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele", İstanbul: *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, Sempozyum 16-18 Haziran, 1995, ss.106-116.

82) Vural Savaş, Yargıtay İnci D. Üyesi, 'Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele', İstanbul: *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, Sempozyum 16-18 Haziran, 1995, s.121.

83) Akın Atalay, 'Türkiye'de Terör Suçlarını Yargılayan Mahkemeler', İstanbul: *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, Sempozyum 16-18 Haziran, 1995, s.282.

84) Feridun Yenisey, Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele, İstanbul: *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele*, Sempozyum 16-18 Haziran, 1995, ss.320-321.

85) Sami Selçuk, *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss.382-385.

Güneydoğu'daki terör olaylarının önlenebilmesi için alınması gereken hukuki tedbirlerin başında hızlı ve etkin bir adalet sisteminin işletilmesi, bunun için de mevzuatta yapılacak değişiklikle cezaların caydırıcılığının sağlanması ve infaz sisteminin toplum yararını da gözetecek şekilde düzenlenmesi, görevlilere yörenin tüm unsurlarının yeterince tanıtılması ve teknik imkanların sağlanması gerektiği öne sürülmüştür.[86] Karşı yöndeki görüşler ise Fikret Eren tarafından savunulmuştur. Eren'e göre bu gün bir çok batılı ülkede teröre karşı kanun düzeninin sağlanması, terörist gruplarla mücadele, şiddet suçlarının önlenmesi konularında antiterör kanunları çıkartılmıştır. Ülkemizde de teröre karşı mücadele amacıyla çıkartılmış Terörle Mücadele Kanunu bulunmaktadır. 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 12.4.1991 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, hukuk devleti ve insan haklarıyla bağdaşan, anayasa ve demokratik hak ve özgürlüklere uygun yasal bir düzenlemedir. Terörle Mücadele Kanunu'nun 1. maddesi "terör suçunu" tanımlamıştır. Buna göre "Terör; baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal ve laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletini ve Cumhuriyetini varlığı tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemdir." Aynı çerçevede, Türk Ceza Kanunu'nun 125, 131, 146, 147, 148, 149, 156, 168, 171 ve 172. maddelerinde yazılı suçlar terör suçlarıdır.[87] Maddenin, "terör suçu" olarak nitelendirildiği suç, ilke olarak örgüt mensubu olarak işlenen suçtur. Ancak, söz konusu maddede sayılan suçlar, aynı maddede sayılan amaçların gerçekleştirilmesi için örgüt mensubu olmayan kimseler tarafından örgüt adına işlendiği takdirde de "terör suçu"nu oluşturmaktadır. Kanımızca Terörle Mücadele Kanunu'nun kapsamına yalnız örgütlü terör suçları değil, bireysel terör suçları da alınmalıdır. Bu nedenle, bu Kanun'un kapsamına örgüt adına işlemedikleri terör suçlarını da eklemek gerekir. Aksi halin kabulü, terörle mücadeleyi zayıflatır, özellikle bireysel teröre, tabiri caiz ise, "yeşil ışık" yakılmış olur. Terör suçlarında, zorunlu olmadıkça temel hak ve hürriyetlere dokunmamak kaydıyla, "ön soruşturma" seri olmalı, delillerin sağlıklı bir biçimde toplanması mümkün kılınmalıdır. Bu mücadeleden olmak üzere; Terör Suçlarında, haberleşmeye el koyma, telefon dinleme vs. yolu ile delil elde etme usulleri kolaylaştırılmıştır.

Bu amaçla, usul kanunlarında gerekli değişiklikler yapılmalı ve delillerin "önsoruşturma" aşamasında toplanıp bitirilmesini sağlayıcı düzenlemeler getirilmeli-

86) Aykut Kılıç, 'Hukuki Açıdan Alınması Gereken Tedbirler', İstanbul: *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Terör Sorununun Milli Güç Unsurları Açısından İncelenmesi ve Alınması Gereken Tedbirler Sempozyumu*, 14-16 Mayıs 1997, ss.288 .

87) Bknz. Terörle Mücadele Kanunu madde3.

dir. Cumhuriyet Savcılıkları ve kolluk arasına "hiyerarşik" tam bir uyum sağlanmalıdır. Bu amaçla, Devlet Güvenlik Mahkemesi savcılarının yetkileri ve teminatları arattırılmalıdır. Öte yandan, savcılar, hakimler, güvenlik güçleri, memur ve bu teşkilatta hizmet yapan kimseler, terör odaklarının her çeşit saldırılarına karşı ciddi bir biçimde korunmalıdır. Bugünkü infaz mevzuatımızın, gerek sıradan, gerekse terörist mahkumlar yönünden ihtiyacı karşılar nitelikte değildir. Avrupa ülkeleri, esaslı bir infaz mevzuatı geliştirmişlerdir. Mesela İtalyanlar cezaların infazını yüz maddelik bir kanunla düzenlemişlerdir. Oysa bizim Ceza infazı Hakkındaki Kanunumuz, yaklaşık 20 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerin birçoğu da infazla değil, cezanın ferdileştirilmesi ile ilgilidir. İnfazı büyük ölçüde tüzük, yönetmelik ve genelgelerle düzenlenmiştir. Yetersiz düzenleme, çarpıklıkları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, kanunsuz infaz olmaz ilkesine tam uyularak çağın şartlarına uygun bir infaz kanunu çıkarılmalıdır. İnfaz kanunu infazın genel ilkelerini koyduktan sonra, sıradan ve terör suçluları için kurallar getirilmelidir. Bu kural ve uygulamalara uygun mimari yapılar oluşturulmalıdır. Aksi halde terörle başa çıkmak mümkün olmaz. Terörist cezaevini "üs" yapar ve savaşı ceza evinden yönetir.[88] Nitekim, son zamanlarda "F Tipi Ceza Evi" uygulamalarını protesto amacına yönelik olarak yurdumuzda meydana gelen cezaevlerindeki toplu eylem girişimleri ve tutukluların topluca cezaevleri yönetimlerine karşı ayaklanmaları esnasında ortaya çıkan olaylar, kamuouyu vicadanını ve adalet kavramını sarstığı gibi, devletin prestij ve adalet kavramlarına da ciddi zararlar vermekle kalmayıp, uluslararası kamuoyu açısından da olumsuz kanaatin gelişimine yol açmıştır.

Sonuç ve Muhtemel Gelişmeler

Uluslararası organize suç örgütleri ile terörist örgütler arasında, örgütsel yapı, amaç, hedef ve taktik farklılıklarına rağmen, içinde bulundukları ittifak, kapsam ve sonuçları itibariyle, sınırların güvenliğine karşı tehdide sebebiyet vermektedir ve transnasyonal yapısı, sivil ve askeri güvenlik kuvvetlerinin, fonksiyonel olarak "Çok Uluslu" işbirliği ihtiyacını ön plana çıkarmaktadır. Bir başka ifade ile, devleti ve demokrasiyi hedef alan terörizm tehditine karşı, demokratik ülkeler ortak bir çözüm yolu geliştirmek sureti ile, şiddetin özgürlük ve demokrasiyi alt etmesi önlenmelidir. Çağdaş demokratik hukuk devletinin güvenlik ve istikrarını tehdit eden bu yeni stratejik ortamda, orta ve uzun vadede, terörist örgütlerin sofistike ve yıkım kudreti yüksek silahlara haiz olması tehlikesi, hedef olarak doğrudan doğruya devleti ve toplumu hedef almaktadır. Bu noktada, bölgesel ve küresel kimlikte bulaşıcı karaktere haiz bulunan bu yeni tehdidin hukuk devletinin temel ilkeleri içerisinde etkisiz hale getirilebilmesi ise, tüm uluslararası toplumu ve devletle-

88) Fikret Eren, 'Hukuki Mevzuat Yönünden Alınması Gereken Tedbirler', *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Terör Sorununun Milli Güç Unsurları Açısından İncelenmesi ve Alınması Gereken Tedbirler Sempozyumu*, İstanbul: 14-16 Mayıs 1997, ss.294-300.

rin hak ve menfaatlerini ağır şekilde ihlal etmesi[89] ve temel anayasal özgürlüklere kısıtlama getirmesi nedeniyle, uluslararası boyutlarda faaliyet gösteren ve yeterli uluslararası yetki ile donatılmış bir "Enternasyonal Terör ve Organize Suçlarla Mücadele" örgütünün, BM'in koruyucu şemsiyesi altında faaliyet göstermesinin gereklilik arz ettiği değerlendirilmektedir.

Terörist örgütlerin, kitle imha silahlarını kullanma riskinin Rusya'da devlet otoritesinin zayıflamasından istifade ederek, İran vasıtasıyla nükleer füzyon elementlerini elde edebilmeleri ve gelecekte Irak-İran-Libya-Kuzey Kore ve Suriye gibi ülkelerin kimyasal silah üretebilme yeteneğine sahip olabilmeleri dolayısıyla yükselme kaydettiğini öne süren Cambridge Üniversitesi'nden Jessica Stern'e göre, Ortadoğu'nun terörizmin merkezi olarak gösterilmesine mukabil, Kolombiya'daki terörist faaliyetlerin, dünya ülkelerinden daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir. Stern, Samuel Huntıngon'un "Medeniyetler Çatışması" kuramına göre, gelecekte Batı yarım küresi devletlerinin askeri açıdan İslami Radikal Gruplar tarafından tehdit edileceği yolundaki varsayımına karşılık, Oklahoma City ve Atlanta Olimpiyatlarındaki terörist eylemleri ABD vatandaşlarının gerçekleştirdikleri, Gandhi Suikastini bir Sih ve Tamil'li teröristin, Başbakan Rabin'in de yine bir Musevi tarafından öldürülmesinin dikkat çekici olduğunu belirterek; Arap dünyasının terörist eylemlerinin ABD-İsrail askeri işbirliğine yönelik olduğunu ileri sürmüştür.[90]

Demokrasinin her alanında uygulanması gereken temel ilkesi, açıklık ve eşitliktir. Vatandaşların devlete güvenmeleri ve kendi kişiliklerini rahatça geliştirebilmeleri ancak hukuk güvenliğinin sağlandığı bir hukuk devleti sistemi içinde gerçekleşebilir.[91] Demokrasi için geniş kapsamlı bir tehlike meydana gelmediği bilinen terörün altında yatan nedenlerin açıklığa kavuşturulması önemlidir. Günümüz dünyasında da devletler arasındaki rekabet, bazı ülkelerin teröristlere aktif ya da pasif destek vermelerine neden olmaktadır.[92] Uluslararası toplumun çok renkli kültürel mozaiksel yapısı, sosyal düzenin gerektirdiği disiplin barış ve istikrar içerisinde ortak yaşamlarını sürdürebilmeleri, ancak evrensel değerlerin muhafazasına, hukukun üstünlüğü ve adaletin eşitlik ilkesi içerisinde müşterek ahlaki kurallar normu kapsamında toplumsal ahengin tesis edilebilmesi ile mümkün olabilir. Bir başka ifade ile, Devletler arasındaki mütekabiliyete dayalı sosyal düzen ve disiplinin uluslararası andlaşmaları "Pacta Sund Servanda" ilkesine riayet, ve BM rejiminin gerekli kıldığı dış müdahale olmaksızın, içişlerine müdahale etmemek esas

89) Max G. Manwaring: 'Security of the Western Hemisphere, International Terrorism and Organized Crime', *Strategic Forum*, No.137, April 1998.

90) Jessica Stern, 'The Ultimate Terrorists', Cambridge: Harvard Uni. Press, 1999, p.204, Reviewed by Melvin A. Goodman, 'The Terrorist Threat', *Issues in Science and Technology Online*, Summer 1999.

91) Nazire Dedeman, *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele Sempozyumu*, İstanbul: 16-18 Haziran 1995, s.1

92) İsmet Gürbüz Civelek, 'Terörizm ve Kuzey İrlanda Örneği', *Stratejik Araştırmalar Vakfı*, Ankara, 1996, ss.1-7.

olup, normatif anlamda terörün ne olduğunu Kriminolojik metotlarla araştırmalar yaparak analiz ederek, sosyal ve psikolojik cephesiyle ortaya konulması gereklidir. Bir hukuk devletinde terörizmle mücadele nasıl yapılacaksa onun şartlarını, ama mücadele eden güçlerin elini kolunu bağlamayan, mücadeleyi mümkün kılabilen birtakım yetkileri ihtiva eden bir hukuk sistemi tespit edilmelidir.

Cezaevine koyulan teröristlerin ıslahı için yeni bir suç siyaseti gereklidir. Polisin hukuk içinde hareket ederken, yargısız infaz olarak tanımlanması, kitle olaylarında Gazi Mahallesi olaylarında olduğu gibi, medyanın en azından ahlaki esaslar itibariyle, hemen nakletmemesi lazımdır.[93] Hukuk devleti üç sütun üzerinde kuruludur. Bunlardan birincisi insan haklarının gerçekleştirilmesi, ikincisi adaletin sağlanması ve nihayet üçüncüsü de hukuki güvenliğin, barışın, düzenin temin edilmesidir. O halde insan haklarında, adaletin yanında ülkesinde düzeni, hukuki güvenliği ve barışı sağlamak her hukuk devletinin varlık sebebidir. Ne var ki suçlarla mücadele etmeyen veya edemeyen, işlenen suçları kovuşturmayan veya kovuşturamayan bir devlet, adaleti ve kamu düzenini, barışı sağlayamaz ve böyle bir devlet de hukuk devleti olarak nitelendirilemez.[94]

Çağdaş uluslararası hukukun temel taşını teşkil eden "İnsanın Yaşam Hakkına" tecavüz ve saldırının en ilkel şeklini teşkil eden uluslararası terör, tüm insanlığa karşı işlenen müşterek bir suçtur. Zira, bu suçu azmettirenler, asli maddi failler kadar, bu suçun işlenmesine yardım ve destek verenler ile bu suçun önlenmesine yeterli desteği vermeyip, seyirci kalanlar da aynı ölçüde medeniyet tarihi önünde suçludurlar. Vicdan Hürriyetini baskı ve korku unsurlarıyla tenkil ederek, insan haklarını en ağır şekilde ihlal eden uluslararası terörün bu yeni kimliğine karşı, insanlığın mutlaka galip geleceğine inanılmaktadır. Aynı çerçevede Sözleşme, AİHS'nin 8 ve 9. maddelerde alınabilecek tedbirlere ait tasarruf yetkisinin, "demokratik bir toplumda gerekli nitelik" olması ön koşulunu aramıştır. Divan, bu konuda yaptığı değerlendirmelerde, "zorlayıcı toplumsal ihtiyaçlar ve "uygun ve yeterli gerekçe" motifs pertinents et suffisants, relevant et sufficient reasons" koşulu çerçevesinde, alınan tedbirin "güdülen meşru amaç ile oranlı olması", bireysel yarar ile genel yarar arasındaki denge ve tercih ölçütlerini somut olaya uygulayarak karar cihetine gitmektedir.[95]

Bununla birlikte, toplumsal meseleler, sadece teori ve temennilerle çözümlenemez. Bu itibarla, zaman kaybetmeksizin Türkiye toplumsal konsensusunu ortaya koymalıdır. İşte bu noktada, hukuk ve adalet fikri, en kritik ortak payda olarak, devlete karşı güven ve sadakatin temelini teşkil edecektir. Türk aydınının farklılık arz eden demokratik siyasal yelpazesi içerisindeki arayışının özünü teşkil eden bu engelin aşılması, müteakip tedbirlerin süratle hayatiyete geçirilmesine vesile teşkil

93) Sulhi Dönmezer, *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele Sempozyumu*, İstanbul: 16-18 Haziran, 1995, ss.47-48.

94) Savaş, *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele Sempozyumu*, ss. 117-118.

95) Feyyaz Gölcüklü & Şeref Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara, 1994, ss.284-285.

edecektir. Terörizm, nerede ve kim tarafından yönlendirilirse yönlendirilsin, insan hakları ve uluslararası hukukun normatif şemsiyesi altında terörle mücadele mükellefiyeti, tüm ulusların, dolayısıyla tüm insanlığın ve fertlerin asli görevleridir. Aksine tutum ve davranışlarla, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü korkusuzca tehdit eden terörizmin caydırılamaması ve ihlallere dolaylı prim verilmesi, meşruiyet ve adalet kavramlarının, anarşi ve kargaşaya üstünlük sağlanması tehlikesini ön plana çıkaracaktır. Şüphesiz bu tehlikeli potansiyel varlığı ile terörizm, BM'in 17 Nisan 1998 tarihli "İnsan Hakları ve Terörizm" kararında belirtildiği üzere, insan haklarını ve temel özgürlüklerini ve demokrasiyi yok etmeye yönelik bir eylemdir; bu eylem devletlerin toprak bütünlüğünü tehdit etmektedir. Meşru bir şekilde göreve gelmiş hükümetleri sarsmaya, çoğulcu sivil toplum ve hukukun üstünlüğü ilkesini yok etmeye yöneliktir. Devletlerin ekonomik ve toplumsal gelişmesine olumsuz etki yapan terörizm, XXI. yüzyılda değişen çehresi ile uluslararası barış ve güvenliğin tesisinde en önemli engel ve kural tanımayan anarşik işlevler kümesidir.

Sonuç olarak, devletler hem iç hem de dış güvenliklerini korumak istiyorlarsa önce iç barışı sağlamalı ve dışarıdan sömürülecek fırsatları yaratmamalıdırlar. Dış karışmaların önlenmesi içeride baskı yaparak kati şekilde sağlanamaz. İnsan haklarını inkar etme yoluyla sağlanan güvenlik geçici ve sorunlu olmak zorundadır. Bu anlamda güvenlik ve insan hakları birbirlerinin alternatifi değil tamamlayıcılarıdır.[96] Bu maksatla, hukuki, idari, ekonomik, sosyo-kültürel, teknolojik, tedbirlerin yeniden gözden geçirilerek, insiyatifin kullanımında gerekli üstünlük ve caydırıcılığın mutlaka ele geçirilmesinin gerekli olduğu değerlendirilmektedir. Evet, uluslararası terör ve organize suçlar birer hukuki gerçektir. Küreselleşen dünyada, ülkeler, değişik kimlikler altında da olsa, bu trajedik kirli çatışmaların mağdurları olabileceklerdir. Ancak, bu çatışmadan en talihsiz anlamda zarar gören en şüphesiz ki, masum insanlar, çocuklar ve onların sevdikleridir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, XXI. yüzyılda, Türk Devlet geleneği ve Türk insanının adalet, hoşgörü, sevgi ve insanlığa hürmet anlayışına paralel olarak, terörizme geçit vermeyen, terörist örgütlerin arkasındaki çıkar odaklarının hareket mesnetlerine imkan vermeyecek demokratik, adil ve hukuka uygun olarak gerçek manada mazlumları koruyucu anlamda çağdaş insan haklarını geliştirecektir. Gerek Türk Aydını ve gerekse Devlet erkanı, yasamayı, yürütme ve yargı erklerinin müşterek entegrasyonunu, halkın arzularını da dikkate alarak, çağdaş ve yüzyıla yön verebilecek politik ve hukuki reformları, yine Türk insanının hür ve serbest iradesi doğrultusunda kodifiye ederek, tüm mazlum uluslara örnek olmayı başarabilecek kudret ve irade cesaretinde olduğunu ispat edebilecektir. Bu itibarla, Türkiye'nin terörizmle mücadele konusundaki tutum ve kararlığı, uluslararası toplumun baskı ve yanlı tutumlarından vareste olup, Avrupa ile entegrasyonunda terör-

96) Gündüz, *Hukuk Devletinde Terörle Mücadelede İnsan Hakları ve Güvenlik İkilemi: Bir Milletlerarası Perspektif*, s.205.

le haklı mücadelesi bizatihi gelecekte aynı rahatsızlığa maruz kalabilecek mağdurların dikkate almaları gereken hukuki meşruiyet ve adalet normlarıyla teçhiz edilmiştir. Kısacası kalıcı barışın ve demokrasinin muhafazasının, onu korumak, kollamak karar ve azmine sahip egemen devletlerin, hukukun üstünlüğü ilkesinden ayrılmaksızın, barışı ihlal etmek arzu ve fiillerini benimseyen terörün failleri ile muhtemel şeriklerine karşı hukuki ve cezai caydırıcılığı uluslararası çağdaş normlara uygun olarak harmonize edilebilmesi ile muktedir olabileceği mütalaa edilmektedir.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİ DÜŞMAN TANIMLAMALARI BAĞLAMINDA TERÖRİZM SORUNUNUN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

*Yrd. Doç. Dr. İhsan Bal & Önder Aytaç**

Yeni bin yılda sorun çözme politikaları ve ulusal hâkimiyet (egemenlik), özgürlük ve insan hakları kavramına bakıştaki gelişmeler aynı zamanda, bir iç sorun olarak algılanan ülkelerin terörle mücadele politikalarını ve küreselleşme ile birlikte ülkelerin dış politikalarında daha belirleyici bir unsur halini almaktadır. Özellikle terör sorunuyla yakından ilgilenen ülkelerin başında gelen Türkiye'nin dış politikasında, terörizmle mücadele oldukça etkin olmuş ve küresel boyuttaki gelişmelerden sürekli etkilenmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloğunun Türkiye'deki terör örgütlerine verdiği açık destek, Türk dış politikasını, bu blokta yer alan ülkelere karşın sürekli güvensizlik ve düşman ülke konsepti çerçevesinde geliştirmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, eski Sovyetlerin yerinde kurulan Rusya Federasyonu ile daha güvenli ve işbirliğine dayalı ilişkiler kurmayı hedefleyen Türk dışişleri, özellikle Rusya'nın PKK terör örgütüne olan desteğini kesmesine müteakip önemli gelişmeler göstermiştir. Ancak Orta Asya ülkeleri söz konusu olduğunda iki ülkenin farklı çıkarlarından dolayı, güvene ve ortak iş birliğine dayalı politikaları istenen seviyeye çıkarılamamıştır.

Türkiye'nin terör sorununu bir koz olarak kullanmak isteyen ve bunu dış politikasına da yansıtan İran, Suriye ve Yunanistan'ın Türkiye ile olan ilişkileri sürekli terörün gölgesindeki tartışmalarla şekillenmiştir. Özellikle Öcalan'ın Suriye'de barındırılması terör sorununu iki ülke arasında savaş sebebi haline getirmiştir. Ay-

* Yrd. Doç. Dr. İhsan Bal, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, Hukuk Dersleri Bölüm Başkanı. Avukat Önder Aytaç, TADOC Uyuşturucu Kullanımı ve Talep Azaltımı Merkezi Başkanı.

nı şekilde gerek PKK terör örgütüne eğitim kampları veren ve gerekse Öcalan'ı Suriye'den çıktıktan sonra barındırmaya çalışan Yunanistan, kendisini teröre direk ve açık destek veren ülke konumuna getirme riskini üstlenecek kadar katı bir tutum içersinde olmuştur. İran'ın rejim farklılığından ve Orta Asya'daki nüfuz mücadelesinden kaynaklanan dış politika stratejileri de Türk-İran ilişkilerini kaygan bir zeminde tutmuştur.

Türkiye'nin gerek Avrupa Birliği ve gerekse Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerinde de terörizm sorunsalı önemli rol oynamıştır denilebilir. Her ne kadar ABD Türkiye'nin terörle mücadelesine genelde siyasal destek verse de, Avrupa Birliği'nin ve özellikle Birlik içerisinde yer alan, Fransa, Almanya, İtalya, İsveç gibi ülkeler; özgürlükler ve insan hakları kavramlarını ön plana çıkararak Türkiye'yi sıklıkla eleştirmişlerdir. Bu eleştiriler karşısında genelde duygusal davranan Türkiye, AB ile olan ilşkilerinde önemli sorunlar yaşamış ve AB'yi çifte standartla suçlamıştır. AB'nin Türkiye'deki terör sorununa yaklaşımı genelde "teröre karşıyız" söylemiyle başlamakla birlikte, "ancak" kelimeciği ile sıralanan bir çok 'teröründe haklı nedenleri olabilir' algılamasını çağrıştıran talepleri sıralamıştır.[1]

Bu makale biri alan örneklemeli diğer ikisi genel tartışma olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde terör sorununun Soğuk Savaş Sonrası dünya düzeninde, yani diğer ifadesiyle globalizmde terör ve terörizmle mücadele nasıl gelişmekte olduğu ve Türk dış politikasının bundan nasıl etkilenmekte olduğu incelenmektedir. İkinci bölümde spesifik bir örnekten hareketle, PKK terörünün Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini nasıl etkilediği analiz edilmektedir. Burada terör olgusunun uluslararası ilişkilerde bir silah olarak kullanılması özel olarak ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise Amerika Birleşik Devletlerine yönelik 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen uçaklı intihar saldırıları ele alınmaktadır. Makale'nin orijinal yazımında olmayan, ancak dünya tarihinin en büyük terör (eğer öyle tanımlanacak ise) saldırısı bu çalışmanın üçüncü bölümünda zorunlu olarak yer almıştır. Bu trajik saldırıların Dünya'daki terörizm, insan hakları, özgürlükler ve egemenlik gibi kavramların yeniden tanımlanmasını ve buna bağlı olarak terörle mücadele konseptlerini yeniden belirleyebileceği üzerinde çeşitli öngörülerde bulunulacaktır. Soğuk Savaş sonrasının da sonrasında, globalizmden sonra hangi kavramla tanışacağız?

Türk Dış Politikasında Terörizmin Belirleyici Rolü ve Küreselleşme

Küreselleşmenin sloganları demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları olarak kendini göstermektedir. Geçen yüzyılı ulus devlet, medenileşme kavramaları ve kapitalizm-komünizm arasındaki gerginlikle geçiren dünyamız, bu gerginliğin 1990'lı yıllardan sonra ortadan kalkmasıyla yeni kavramları üreterek dünya toplumlarının yaşamlarına sunmaktadır. Dünyanın yönelimini zorlama ve eline geçirme gücü oranında bu yeni kavramlar Türkiye tarafından doğru algılanabildiği

1) Mehmet Özcan, 'Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Terörün Etkisi', *Terörizm ile Mücadele*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

ölçütte, ülke sorunlarına doğru çözümler üretilebilecek, tersi bir durumda ise yanlış kararlar sonucunda dünyanın dominant ailesinin dışında kalma riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Özellikle 19.yüzyıl milliyetçilik akımlarını zamanında ve doğru olarak algılayamayan Osmanlı devleti parçalanmak tehlikesi karşısında ortaya koyduğu yanlış stratejiler sonucu, en çok korktuğu başına gelmiş ve bölünmüştür. Burada tarihi tersine çevirerek tekrardan Osmanlı devletinin hangi politikalarla dağılma riskini önleyebileceğini tartışmaktan öte, yaşanan sorunların kaynaklarının doğru analiz edilememesinin sonuçlarının ne denli korkulanı başa getirdiği bağlamında konuya bakmaktayız. 20.yüzyılda özellikle II. Dünya savaşı sonrasında kendi çıkarları bakımından Batı dünyası ile birlikteliği tercih eden Türkiye, tercihinde doğru ve fakat uygulamada önemli yanlışlar yapmıştır. Bu yanlışlıkların başında ise sorun çözme aşamasında halkıyla devletini aynı politikalar doğrultusuna getirememe veya buna gereksinim duymaması olmuşturda denebilir. Bunun sonucu olarak Türkiye'de halk genellikle, ortada bir sorun varsa bunu çözmek devletin işidir düşüncesiyle hareket etmekte ve dolayısıyla da ülkede katılımcı demokrasi istenilen düzeyde gelişme sağlayamamaktadır. İç sorunlar Türk dış politikasını dışa bakmaktan ve çevresinde olup bitenleri yerinde ve zamanında algılamasını, anlamasını ve bunlara uygun etkin bir dış politika üretmesini de çoğu zaman engellemiştir.

Bin yılın Birleşmiş Milletler zirvesine katılan Türkiye Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer demokrasi, hukuk devleti ve uluslararası işbirliğinin önemine vurgulamakta ve öngörülerini şöyle özetlemektedir; "Bu bağlamda halkın iradesine güvenmeyi ve ona saygı göstermeyi her şeyin üzerinde tutulacak en önemli değer olarak görmekteyiz. Diğer değerler yalnız bu kaynaktan doğabilirler ve hukuk devleti böyle egemen kılınır. ... Özetle, Sayın Başkan, uluslarımız arasında giderek artan karşılıklı bağımlılık bir zayıflık değil, bir zorunluluk olup, bu süreci besleyen evrensel değerleri gözetmemiz gerekmektedir. Bu hedefler ise ancak ortak emellerimizi yansıtmaları durumunda ve gerekli uluslararası işbirliği sağlandığında varılabilir."[2]

Küreselleşme fikrinin öncüleri olan ülkeler, dünya güvenlik sistemini sağlamanın ve özgürlükleri korumanın artık ulusların bireysel işlerinden çok, insanlığın ortak menfaatleri doğrultusunda yine ulusların ortak hareket etmesiyle olacağını deklere etmiş ve egemenlik kavramını yeni boyutlarıyla tartışmaya açmışlardır. Tony Blair dünyanın yeniden şekillenmesinde BM'nin daha etkin bir rol oynamasını ve gerektiğinde ulusal orduların bu uluslar üstü kurumun emrine verilmesini önermektedir.[3] Cüneyt Ülsever'in dile getirdiği Blair'in anlatımına benzer bir diğer değerlendirmeyi de, Bill Clinton yapmakta ve "ülkelerin hükümranlık haklarına bağlı kalınmak temel koşulunu benimsemekle birlikte, yeni binyılın dünyasında insan hakları ihlâllerini sürdüren baskıcı idarelerin bu yöntemlerini de hoş görmek veya tarafsız kalmak da olası değildir" ifadesiyle küreselleşmede elde edilecek ortak değerlerin bütün dünya çapında, askeri yaptırım gücü olan bir BM tarafından denetlenmesinin

2) Cüneyt Ülsever, *Kendini Arayan Dünya*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2001, ss.36-37.
3) *Ibid.*

gereği üzerinde durmakta ve şöyle devam etmektedir; 'Bu eğilim bize kaskatı, müşterek bir iddia armağan eder. Devletlerin hakimiyetine ve bütünlüğüne saygı göstermek zorundayız. Ama diplomasi, uygulanacak müeyyideler veya kullanılacak ortak kuvvetler ile bile olsa; sınırlar kadar insanları da korumanın yollarını bulmalıyız.'[4]

Soğuk savaş sonrası dönemin en belirleyici kavramları olan demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları, yirminci yüzyılın ulus devletlerinin tavizsiz sınır hakimiyetine karşı da bir koruma doktrini önermektedir. Bu bağlamda terörizmle mücadeleye uluslararası bir cephe açılmakla birlikte ülkelerin terör sorununu sadece kendi iç sorunları olarak tanımlamalarına da karşı çıkılacağı anlaşılmaktadır. Son on yıl içersinde Türk dış politikası özellikle Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinde bu tanımlama farklılığı dolayısıyla yoğun sorunlar yaşamıştır. Gerçi bu çalışmanın üçüncü bölümünde buradaki tartışmalarımıza aykırı bazı öngörüler de getirilecektir. Ancak şu anda geçerli olan ve bireyselliği öngören Küreselleşme, devletlerin iç politikalarını ve uygulamalarını uluslararası ekrana ve arenaya taşımayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, ülkeler terörizm dahil sorunlarını çözme durumunda yukarıda sayılı üç kritere aykırı davranmakta ısrar etmeleri halinde, küreselleşmenin öncüleri (ABD'deki son gelişmelerden sonra fazla taraftarı kalmayabilir) tarafından yalnızlığa ve fakirliğe itilme riskiyle karşılaşabilirler.

PKK Terörünün Türk Dış Politikasına Yansımaları

Ulusal ve uluslararası boyutlarıyla PKK terör örgütünün Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli etkilerinin olduğunu söylemekte yarar vardır. Özellikle son on yıllık sürece (Soğuk Savaş'ın bittiği döneme) bakıldığında dünya genelinde dışa açılımın ve yukarıda ifade edilen değerlerin artışının Türkiye ölçeğinde istenilen verimliliğe taşınamamasının arkasında PKK terörüyle mücadelenin varlığı inkar edilemez. Bu dönemde, dünya daha fazla bireyselliğe yönelip, ekonomik refaha ulaşırken Türkiye beşeri yaratıcılığını ve ekonomik üretiminin çoğunu terörle mücadeleye harcamak durumunda kalmıştır. Bu gelişme doğal olarak ülkenin içine kapanıklığını beraberinde getirmiş ve sonuç olarak uluslararası ilişkilerinde de güçlü, aktif, inisiyatif üreten Türkiye yerine, çoğunlukla terör sorunlarını pazarlık haline getiren dış komşularıyla sıkıntılı dönem yaşayan bir Türkiye şekillenmesi söz konusu olmuştur. Türkiye'yi bu bağlamda en fazla zorlayan gelişmelere özel olarak aşağıdaki şekliyle bakmakta yarar olacaktır.

PKK terör örgütünün 20 yıllık aktif yaşamında adına savaştığını iddia ettiği kitlelerin geniş desteğini alamamasına rağmen[5] bu süre içerisinde Türkiye'ye önemli zararlar verdiği söylenebilir.[6] Birçok önemli nedenin yanında güçlü dış desteğin

4) *Ibid.*

5) N. B. Criss, 'The Nature of PKK Terrorism in Turkey', *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol.18, January-March 1995, ss.17-37.

6) Ihsan Bal, *Prevention of Terrorism in Liberal Democracies, A Case Study of Turkey*, PhD.Thesis, Leicester: University of Leicester 1999.

PKK terör örgütünün ayakta kalmasında önemli etkisi olduğu araştırmacıların gözünden kaçmamaktadır. Ülke içerisinde ve hatta sınırlı sayıda da olsa sınıraşan bölgelerde örgüte yönelik başarılı operasyonlar gerçekleştirilmesine karşın, PKK'nın Suriye, İran, Irak, Yunanistan ve Rusya gibi ülkelerden farklı nedenlerle aldığı destekler dolayısıyla ayakta kalabildiği, en azından örgütün yaşamını sürdürebilmesinde önemli bir etken olduğu, Türkiye içersinde şiddetle savunulan ve hatta belgelerle ispatlanan bir gerçek olarak karşımıza çıkmıştır. Bu gelişmeler Türk dış politikasının özellikle yukarda sayılı komşularına karşı güvensizlik ve bir kuşatılmışlık yaklaşımını benimsemesine yol açmıştır.[7]

Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikasını önemli ölçüde etkileyen ve hatta bazı gelişmelerle belirleme aşamasına gelen PKK örneklemesindeki uluslararası boyut ülkelerin destek verme nedenleri ve Türkiye'nin bu uluslara karşın geliştirdiği stratejilerin analizi üç ana grupta toplanabilir.

Birinci grupta sayılabilecek ülkeler Türkiye'nin güney komşuları Irak ve Suriye'dir. Bu ülkelerin Türkiye'deki terör sorununu maniple etmeye ve bundan çıkar sağlamaya çalışmasının temelinde sınır ihtilafı ve su sorunu yatmaktadır. Suriye bakımından konu değerlendirildiğinde yukarıdaki iki gerekçe de geçerliliğini korumaktadır.[8] Ancak Soğuk Savaş sonrası ABD'nin terör karşıtı politikalarının daha bir netlikle ortaya çıkması bu ülke karşısında Türkiye'yi güçlü konuma getirmiştir. Sonuçta Öcalan'ı barındıran Suriye, Türkiye tarafından savaşla tehdit edilmiş ve Öcalan 1999 yılında bu ülkeyi terk etmek durumunda bırakılmıştır. Irak'ın Dicle ve Fırat'ın sularının kullanımına itirazının sonucu PKK terörüne desteği Körfez savaşını takip eden yıllarda bu ülkeye uygulanan uluslararası ambargonun da etkisiyle gücünü kaybetmiştir. Bununla birlikte Kuzey Irakta otorite boşluğundan yaralanan örgüt, ülke dışında militanlarını barındırabilecek güvenli bir alan bulma şansını da yakalamıştır. Burada Türk dış politikası bakımından ironik bir durum söz konusudur. 1991 Körfez Savaşına destek veren Türkiye, taraf olduğu ABD eksenli ülkelerin oluşturduğu Kuzey Irak'taki otorite zafiyetinin ülkesine verdiği zararın önüne geçememiştir. Terörle mücadelede kendi çıkarlarının ABD ile ayrıştığı noktada kendi lehine olanı gerçekleştirememiş ve bu fırsatı değerlendiren örgüt Kuzey Iraktan Türkiye topraklarına, özellikle 1997 yılına kadar, etkin saldırılar gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Sovyetler Birliğinden aldığı açık destekle uzun yıllar Türkiye içersindeki örgütlere aktif alt yapı hazırlayan Suriye, bu politikasını Soğuk Savaş sonrası dönemde de (1999 yılına kadar) sürdürmekte kararlı davranmıştır.

---

7) *The Times Daily*, London, UK, 18.08.1998; S. Dilmaç, *Terörizm Sorunu ve Türkiye*, Ankara: EGM Yayınları 1997; *Fact Book On Turkey: Kurds and PKK Terrorism*, Ankara: Turkish Democracy Foundation Yayınları, 1996; M.M. Gunter, *The Kurds and The Future of Turkey*, London: MacMillan, 1997; H.J. Barkey and G. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, New York: Rowman Inc, 1998; S.C. Pelletier, 'Turkey and the US in the Middle East: The Kurdish Connection', Blank, *Turkey's Strategic Position at the Cross Roads of World Affairs*, 1993.

8) Gunter, *The Kurds and The Future of Turkey*; M. Muslih, 'Syria and Turkey: Uneasy Relationship', H.J., Barkey, *Reluctant Neighbour, Turkeys Role in the Middle East*, Washington DC: The United States Institute of Peace Press, 1996, pp.113-129.

Terör örgütlerine Suriye'nin açık desteği (teröristlere barınak sağlaması, eğitim alanları vermesi, para ve silah yardımında bulunması ve sahte kimlikler düzenlemesi gibi birçok alanda) sürekli bu ülke tarafından yalanlanmıştır.[9] Ancak Türk istihbarat birimleri tarafından kesin kanıtlarla Öcalan'ın Şam'da barındığı ispatlandıktan sonra, Suriye ve Türkiye arasında tansiyon yükselmiş ve 1998 yılı sonlarında diplomatik trafik hızlanmıştır. Türkiye'nin kararlı tutumu ve bu ülkenin PKK'ya desteğini sürdürmesi halinde, iki ülke arasında savaşın yaşanabileceğinin ima edilmesi, Rusya'nın da Soğuk Savaş sonrası dönemde, Eski Sovyetler Birliğinin ideolojik güdülerle şekillenen dış politika desteğini bu ülkeye vermemesi, Suriye'yi Türkiye karşısında geri adım atmaya zorlamış ve PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ı ülkesinden çıkarmak zorunda bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrası dünyasında, terörizme karşı ortak politika geliştiren başta ABD olmak üzere batılı ülkelerin; yeni dünya düzeninde Soğuk Savaş döneminin gizli mücadele metodu olan terörizmin küreselleşme sürecinde yeri olamayacağını belirlenmesi, Türkiye'nin dış politikasındaki sertleşmede etkin olmuştur. Birçok terör trajedisinin yanında özellikle 1998 Ağustosunda Kuzey İrlanda da18 kişinin ve 1995 Nisan'ın da ABD'nin Oklohama kentinde 168 sivilin terör saldırıları sonucu yaşamlarını yitirmeleri, Batı ülkelerini terörizmle mücadelede birlikte adım atmaya yönlendirmiştir. Bu gelişme Türkiye'nin terörle mücadelede, dış politikasını belirlemede önemli bir yön değişikliğinin de habercisi olmuştur. Zira müttefikleri Türkiye'nin terörle mücadelesine saygılı olduklarını sürekli deklere etmekle birlikte, bu sorunu kendi topraklarında yaşamayan bir kısım batı ülkeleri, terörle mücadeleye 'evet' demenin hemen ardından 'ancak' demeyi de sakıncalı görmemişlerdi.

İkinci gruptaki ülkeler ise İran, Rusya ve Ermenistan olarak sıralanabilir. Soğuk savaş dönemi sonrasında PKK terör örgütüne destek vermeyi sürdüren İran'ın dış politikasını belirleyen önemli öğe yönetim farklılığı olmuştur. Türkiye ve İran arasındaki temel sorun sistem ve ideoloji ayrımından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin laik ve demokratik cumhuriyet yönetimine karşın, İran'ın 1979 devriminden sonra teokratik bir yönetim şeklini benimsemesi ve kendi sistemini bölgeye yayma çabaları iki ülke ilişkilerini sorunlu hale getirmiştir.[10] Her iki ülkenin de bölgesinde ve özellikle Soğuk Savaş sonrası bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türki devletlerine yönelik model olma çabaları, iki ülkeyi işbirliğinden çok, gizli bir çekişmeye doğru itmiştir. İran'ın devrim ihracı haritasına Türkiye'yi de dahil etmesi, ülkede meydana gelen hem dini hem de etnik terörün arkasında, İran'ın olduğu kuşkularını arttırmıştır. Bununla birlikte İrandaki Devrim sonrası Türk İran ilişkileri, Şahlık dönemindeki yakınlaşmayı kuramamakla birlikte, şiddetli bir sıcak çatışma alanı da doğurmamıştır denilebilir. Ancak 1990'lı yıllarda Türkiye karşıtı terör eylemlerine destek verdiği kanısı yurtiçinde güçlenmeye başlaması ile birlikte, Tür-

9) *Fact Book On Turkey: Kurds and PKK Terrorism*, Ankara: TDF, 1996.

10) Graham E. Fuller, '*The Faith of the Kurds*', *Foreign Affairs*, Vol.72, Spring 1993, pp.108-121; H.J. Barkey and G. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*.

kiye İran ilişkilerinin de hızla esneksizliğe doğru gittiği görülmüştür. Ayrıca Orta Asya üzerindeki nüfuz mücadelesi, Soğuk Savaş dönemi sonrası dünya genelinde yaşanan barış ve sıkı işbirliği yaklaşımlarının Türk-İran ilişkilerine yansımayıp, aksine iki ülke arasında ki negatif ve yıpratıcı rekabetin gelişmesine yol açmıştır.[11]

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, Türkiye Rusya ilişkilerinde büyük canlılık yaşanmaya başlamıştır. Artık Türk iş adamları Rusya'nın merkezindeki müteahhitlik hizmetlerinden, tekstile, turizmden eğitime kısa (10 yıl) bir sürede önemli gelişmelere imza atabilmişlerdir. Soğuk ve tehlikeli Moskof imajı kısa sürede erimiş ve neredeyse ortadan kalkmıştır. Artık Türkiye'den toprak taleplerinde bulunan ve her türlü terör örgütünü destekleyen Sovyetler yerine, tekstilimizi alan bize gaz veren bir Rusya ile tanışılmıştır. Yeni Rusya eski Sovyetlere göre çok daha sıcak, iletişim kurulabilir ve ortak projeler üretilebilir durumda gözükmektedir. Eski Cumhurbaşkanlarından (1989-1993) T. Özal'ın Türk-Rus ilişkilerini ortak menfaat paydası etrafında şekillendirmeye çalışması, iki ülke arasındaki ilişkileri pozitif yönde geliştirdiği ileri sürülebilir. Özellikle Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde Türkiye tarafından atılan adımlar bölgesel barışa önemli ölçüde hizmetler yapmıştır. Ancak bu birlik Özal sonrası dönemde aynı aktivitesini koruyamamıştır.[12]

Soğuk Savaş sonrası Türk Rus ilişkilerinde dikkat çekici iyileşmenin yanında terörizm önemli bir handikap oluşturmaktadır. Rusya'nın özelikle kendi iç çatışmalarında Çeçenlerin arkasında Türkiye'nin olabileceği şüphesini taşıması, Sovyetler dönemindeki boyutlarda olmasa bile, bu ülkenin Türkiye'ye karşı kuşkuyla bakmasına ve PKK terör örgütünü iki ülke ilişkilerinde bir koz olarak kullanmasına yol açmıştır. Bunun en önemli kanıtı Rusya İstihbarat Başkanının resmi bir ziyaretle 1995 yılında Türkiye'ye geldiğinde ifade ettiği "siz Çeçenleri desteklemeyin biz de PKK'yı desteklemeyelim" açıklamasıdır.[13]

Füller ve Pahlaven'a göre; Türkiye, Rusya ve İran arasında bölgesel işbirliğini geliştirmek zordur. Çünkü bu ülkelerin politik bir işbirliğine gidebilmeleri için gerekli ortak ulusal çıkarlar, ortak yönetim tarzları ve birleştirici kültürel alt yapıları yoktur.[14] Dolayısıyla özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri üzerindeki nüfuz alanı çatışması, Türkiye ile komşuları olan Rusya ve İran arasındaki işbirliğini istenen düzeye çıkarmamakta ve hatta aralarında rekabete yol açmakta ve bu ülkelerin PKK terörünü Türkiye ile ilişkilerinde bir koz olarak kullanmalarınıda beraberinde ge-

11) H. T. Pahlaven, 'Turkish Iranian Relations and Iranian View', H.J. Barkey (Ed.), *Reluctant Neighbor, Turkeys Role in the Middle East*, Washington Dc.: The United States Institute of Peace Press, 1996, pp.129–152; A, Eralp, 'Face in the Challenge: Post-Revolutionary Relations with Iran', Barkey (Ed.), *Reluctant Neighbor, Turkeys Role in the Middle East*.

12) Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994, s. 74.

13) *Sabah* ve *Milliyet*, 16 Mart 1995.

14) Paul B. Henze, 'Turkey: Toward the Twenty-first Century', G.E. Fuller & I.O. Lesser, (Eds.), *Turkey, New Geopolitics*, London: Westview Press, 1993; Pahlaven, *Turkish Iranian Relations and Iranian View*, pp.129–152.

tirmektedir. Ancak Soğuk Savaş dönemi uluslararası politikalarda terörizmin bir pazarlık aracı olarak kullanılmasının her geçen gün biraz daha zorlaşması ve ülkelerin teröre vermeyi düşündükleri destekleri daha gizli ve dikkatli olmasını ve hatta bu tutumlarından vazgeçmelerini getirmekte olduğuda göz ardı edilmemelidir.

Gerek Rusya'nın, gerekse Suriye ve Yunanistan'ın, uluslararası baskılar sonucu Öcalan'ı topraklarında barındırmaktan vazgeçmeleri (ve hatta İtalya'nın bu konuda kısa bir süre yanlış tutumda bulunduktan sonra Öcalan'ı başka bir ülkeye gizlice göndermesi,) dünya kamuoyunun terörizme eskisi kadar sempatik bakmadığı yönünde yorumlanabilir. Bu da Türkiye'nin terörizme karşı uluslararası işbirliği savını güçlü kılmakta ve terör örgütlerinin devletler tarafından desteklenmesini güçleştirmektedir. Günümüzde de terör örgütlerine sempatiyle bakan ve hatta destek veren ülkeler elbette vardır ancak bu Soğuk Savaş dönemindeki boyutlarda değildir. Türkiye'nin komşularından olan ve teröre destek vermede üçüncü kategoride yer alan Yunanistan, Türkiye ile aynı paktlarda bulunmasına rağmen, Öcalan'ın Türkiye tarafından Kenya'da yakalanmasına kadar PKK terör örgütüne desteğini sürdürmüştür. Türk Yunan ilişkilerinin sürekli gerilim içerisinde olması ve Yunanistan'ın aşırı bir Türk fobisiyle dış politikasını yönlendirmesi ve Türkiye'deki her türlü olumsuzluktan maksimum yarar sağlamaya çalışmasıda iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen diğer ayrıntılardır.[15]

Bu bölümün sonucunda şunları söylemek olasıdır: Dünyanın en istikrarsız bölgelerinden birinde yaşamını sürdüren Türkiye devleti, kendi topraklarında aktif olan ve dış destekle beslenen PKK terörizmine karşı çok fazla enerji harcamak durumunda kalmıştır. Yukarıda sayılı komşularının PKK terör örgütüne verdiği destekler ile ilgili daha birçok örneklmede bulunulabilir. Türkiye'nin coğrafyasında ve bölgesinde daha etkin bir dış politika oluşturmasını engelleyen en önemli unsurların başında ülkesine yönelen terör saldırılarına fazla zaman harcamak zorunda olmasıdır. Türkiye'nin coğrafyasından kaynaklanan kazanımlarını etkin ve yönlendirici bir dış politikaya dönüştürebilmesi, terörün kendisine karşın bir koz ve şantaj aracı olarak kullanılması sonucunda önlenmiştir. Günter'in de ifade ettiği üzere; terör sorunuyla yurt içinde ve dışında önemli zorluklar çeken Türkiye, gerek Balkanlar'da ve gerekse Kafkaslar ve Orta Asya'da istenen ve özlenen düzeyde etkin olamamıştır.[16]

Ross ve Miller'in bir komünikasyon aracı olarak terör profilinde öngörülen ve uluslararası işbirliğini amaçlayan devletler ile, terör örgütlerini gizli bir savaş metodu olarak kullanan devletlerin bu işbirliğine karşı tutumları, kanımızca gelecekte Türkiye'nin dış ilişkilerinin şekillemesinde önemli işaretler verecektir. Soğuk Savaş sonrası yalnız kalan ve açıktan terörü desteklemesi olanaksız gözüken ülkeler Türkiye'nin bu sorunun kendi dış politikasının en önemli pazarlık malzemesi olmasından kurtulmasının bir habercisi olabilir. Nitekim Türkiye ve komşuları, Yunanistan, Suriye, Rusya arasındaki işbirliği eskisiyle kıyaslanamayacak kadar önemli aşamalar kaydetmiştir denebilir.

15) *The Economist*, 18-24 March 1995; *Time Magazine*, 30 March 1998.
16) Gunter, *The Kurds and the Future of Turkey*.

Bölgeselden Denizaşırı İlişkilere ve ABD' deki Uçaklı İntihar Saldırılarının Türk Dış Politikasına Etkileri

Makalenin girişinde de ifade edildiği üzere bu çalışma Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasına terörün etkilerini tartışmak amacıyla ortaya çıkmıştı. Ancak çalışmamızın ilerleyen aşamasında 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin New York ve Washington kentlerine yönelik gerçekleştirilen uçaklı intihar saldırıları uluslararası ilişkilerde yeni bir döneme girildiğinin işareti olarak algılanmaktadır.[17] Doğal olarak Amerika'nın müttefiki Türkiye'nin de dış politikası, bu yeni uluslararası ilişkiler konseptinden doğrudan etkilenecek ülkelerin başında gelmektedir.

Bu trajik saldırının sonunda 6000 kişinin öldüğü açıklanmaktadır. Saldırının aynı zamanda dünyanın en güçlü ülkesinin sembol binalarından olan Dünya Ticaret Merkezine ve Savunma Bakanlığına karşı gerçekleştirilmiş olması da can kaybının yanında başka sembolik anlamlar da ifade etmektedir. Kendi ülkesinin merkezine, hem de en önemli merkezlerine karşı gerçekleştirilen bu saldırılar karşısında ABD'nin nasıl bir karşılık vereceği uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından merakla beklenmekte ve gelişmeler analiz edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısı ile biz de bu makalede ABD'nin hangi yolda hareket edeceğinin ilk ipuçlarını ABD Başkanı Bush'un olayı müteakip yaptığı ilk ulusa sesleniş konuşmasını inceleyerek öngörülerde bulunmaya çalışacağız.

Ulusal güvenlik kuruluyla toplantısını bitiren ve son istihbarat raporlarını alan Bush Amerikan halkına şöyle seslenmiştir; "Dün ülkemize karşı planlı ve öldürücü (acımasız), terörden daha öte anlam ifade eden saldırılar geçekleştirilmiştir. Bunlar bir savaş ilanıdır. Bu saldırı ülkemizin çok hızlı bir şekilde tek vücut olmasını ve sorunu çözmesini gerektirmektedir. Özgürlük ve demokrasi tecavüz altındadır."[18]

Bush'un konuşmalarının çok dikkatle seçildiği gözden kaçmamaktadır. Zira böylesine bir saldırıyı bugüne kadar bildiğimiz terör tarifine sığıştırmak olanaksız olduğuna göre, ya terörizmin tanımlaması değişmeli veya bu saldırıya başka bir anlam verilmelidir. Bush da ikincisini seçerek bunu bir "savaş ilanı" olarak ön görmüştür. Kanımızca bunun iki temel nedeni olabilir. Birincisi savaş durumunda ABD'nin yapabilirlikleri ile terör saldırısı karşısındaki yapabilirlikleri arasında önemli bir olanak, teçhizat ve hukuksal farklılıklar olmasıdır. İkincisi ise ABD bu saldırılara uluslararası destekle çıkmak durumunda ve bu desteğin terörle sınırlı tutulması ile savaş açılması arasındaki önemli farkların olmasından kaynaklanmaktadır. Hukuksal açıdan NATO'nun 5. maddesinin gündeme getirilmesi ancak ittifak üyelerinden herhangi birine bir savaş açılması durumunda söz konusudur.

17) J.I. Ross and R.R. Miller, *The Effects of Oppositional Political Terrorism, Five Actors Based Model, Low Intensity Conflict & Law Enforcement*, Vol.6, No.3, Winter, pp.76-107.
18) http://www.nytimes.com/aponline/national/AP-Bush-Text.html Erişim Tarihi: 13/09/2001.

Bu nedenle de yapılan saldırıların bilinçli olarak savaş tanımlamasına sokulduğu söylenebilir. Eğer bu saldırılar terör tanımlaması içersine sokulacak ise, bunun için yeni bir anlatım gerekecektir. Zira terör acımasız ve vahşidir, hukuk tanımaz, ölenler semboliktir hedef ayrımı gözetmez buraya kadar bütün unsurlar bu saldırıda söz konusudur. Ancak terörizmin bir diğer en önemli öğesi olarak, yapılan saldırıların bir komünikasyon aracı olarak kullanılmasıdır. Bir başka ifade ile, bombayla propaganda ve bu saldırı sonucunda herhangi bir terör örgütünün bunu yaptığını, olayı üstlendiğini veya bu saldırı sonrasında karşı tarafın geri adım atma olasılığını ortadan kaldırdığını görmekteyiz. Bu saldırı gece binalar boş iken geçekleştirilmiş olsaydı literatürdeki terör tanımlamasına ve terörizmin günümüze değin devam eden felsefesine ve tanımlamasına daha uygun olabilecekti.

Başkan Bush'un 12 Eylül tarihli konuşmasının ikinci kısmında da birincisi kadar önemli mesajlar vermektedir: "Amerikan halkı bugüne kadar karşılaştığımız düşmanlarımızdan çok daha farklı bir düşmanla karşı karşıya olduğumuzu bilmelidir. Bu düşman gölgede saklanmakta ve insan yaşamını hiçe saymaktadır. Bu, taraflsız ve masum insanların avcısı düşman, eylemini müteakip saklanmakta, fakat sürekli saklanmayı başaramayacak... Bu gizlenebileceğini düşünen bir düşman, ancak sürekli gizlenemeyecek... Bu sığındığı mekanları güvenli sanan bir düşman, ancak oralar onu sürekli koruyamayacak... Bu düşman sadece bizim insanlarımıza değil ve fakat tüm özgürlük sever insanlara saldırmıştır. Ve bunun karşılığını alacak..."[19]

Bu paragrafta üç önemli konu üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi henüz çalışmalar devam ettiği için düşman tanımlaması spesifik olarak verilmemekle birlikte, bunun bugüne kadar olandan farklı bir düşman olduğu üzerinde dikkatle durulmaktadır. Düşman; gerilla, terörist veya uluslararası hukuktaki tarifiyle savaş anlamına gelmemektedir. Bu düşmanın gizlenme, insana saygısız olma ve sürekli yeraltında olma gibi özelliklerinden bahsedilmekle birlikte; herhangi bir din, ırk, medeniyet veya devlet ifade edilmemektedir. Buradan hareketle düşman tanımlamasında hedef büyütmemeye dikkat edilmekte ve yüz milyonları içersine alacak bir cepheleşmeden kaçınılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Yeni, bilinmeyen düşmanla mücadelede, yeni bir strateji geliştirmenin gereği ortaya konmaktadır. İkinci önemli nokta ise; bu düşmana karşın mutlaka başarılı olunacağı yolundaki kesin ifadelerin yer almasıdır. Bu mücadelenin kesin sınırları ise verilmemektedir. Üçüncü vurgulanan konu ise, taraflardan birinin yani saldırıyla karşı karşıya olan mağdurların ve onun yanında yer alanların özgürlük taraftarı olmalarıdır. Bunun bir önceki paragrafla birleştirilmesi halinde de mücadelenin özgürlük ve demokrasi taraftarları ile bunun karşıtları arasındaki bir savaş olacağı anlaşılmaktadır. "Amerika Birleşik devletleri bütün kaynaklarını kullanarak bu düşmanı teslim alacaktır. Tüm dünyayı dolaşacağız. Sabırlı olacağız. Dikkatli olacağız ve amacımıza ulaşmak için çabuk olacağız. Bu mücadele zaman alacak, fakat hiçbir hata yapmadan kaza-

19) http://www.nytimes.com/aponline/national/AP-Bush-Text.html Erişim Tarihi: 13/09/2001

nacağız. ... Dünyanın özgürlükten yana olan ulusları bizimle birlikte. Bu "iyi" ile "şeytanın" zorlu bir mücadelesi olacak ve sonunda "iyi" kazanacak."[20]

Burada ortaya konan iki önemli politika söz konusudur. Birincisi "hedefler tam belirlenecek, düşman tam olarak saptanacak, hata yapılmayacak" ifadeleridir. Yani intikam Japonların ödediği bedel gibi olmayacak. Kim suçlu ise onun üzerine gidilecek. Bu mücadelede alan daraltma stratejisi uygulanacak. Amacı aşan davranışlardan kaçınılacak denilmektedir. Bununla birlikte şu andaki cepheleşmede sınırlar çok belirsiz tutulmuştur. İkinci önemli konu ise, "özgürlük" ve "iyi" tanımlamasına karşın "şeytanın" kimler olduğu ilerleyen günlerde ve haftalarda belirginleşemeye başlayacak olmasıdır. Burada başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin bu tanımlamalara hangi sıfatları ekleyecekleri de önem taşımaktadır. Çünkü tanımlamalar spesifik hale geldikten sonra, savaşan taraflar da daha bir netlik kazanabilecektir. Burada umulan ABD'nin reaksiyonel hareket etmesi değil ve fakat görünmez düşmanı görünür hale getirdikten sonra, iyinin en önemli özelliği olan evrensel hukukun üstünlüğüne uyması, demokrasi ve özgürlüğün teminatı olan hukuk devleti kurallarını işletmesidir. Öfkeyle, karanlıktaki düşmanla mücadele edebilmek birçok hatayı beraberinde getirebilir. Ancak biz bu makalemizde; "Bush'un hata yapmayacağız, sabırlı olacağız, görünmez düşmanı bulacağız, onun barınağına ulaşacağız" sözlerinin bilinçli olduğunu anlıyor ve böyle davranılması halinde iyi, özgürlük aşığı ve demokrasi taraftarı insanların ve ülkelerin bu mücadelede Amerikan halkının yanında olacağı kanısındayız.

Terörizmin miladı veya yeni tanımlamasıyla alışılmışın dışında bir düşmanla yine alışılmışın dışında bir savaş stratejisi mutlak surette Türk dış politikasını da etkileyecektir. ABD'nin müttefiki olan ve demokrasinin, iyinin ve özgürlüğün yanında yer alacak olan Türkiye, bu mücadelenin sınırlarının belirlenmesinde ve stratejilerinin oluşumunda aktif olmak durumundadır. Tamamen edilgen durumda hareket eden bir Türkiye, rüzgarın yönü Batıya eserken arada fırtınayla karşılaşma riskini üstlenmek durumunda kalır ki bu Can Dündar'ın anlatımıyla; "İncirlik-Kabil hattında kalkışa hazırlanan uçaklar, Ortadoğu'da bütün dengeleri altüst edecek çok büyük bir temizlik kampanyasının habercisi.... Burada asıl zor olan Türkiye'nin durumu. Uluslararası terörizme haklı bir karalılıkla karşı çıkan Türkiye, şimdi o terör gerekçe gösterilerek Ortadoğu'da girişilecek, sonuçları kestirilemeyen bir maceraya sürüklenme tehlikesini göz ardı etmemelidir. Bu kampanya, ABD'de yaratılan psikoloji doğrultusunda Ortadoğu halklarına karşı yeni bir Haçlı seferine dönüşecek ve Ankara, 'Bunun İslam dünyasını hedef almadığının yegane kanıtı' olarak kullanılacaksa, vah Türkiye'ye."[21]

Türkiye'nin katılacağı mücadelede, ABD Başkanı'nın ifadesiyle; "farklı düşmanın" kimliğinin tanımlanması çok önemlidir. 1992 Körfez savaşından büyük zararlarla çıkan Türkiye, bu yeni savaştan da zararla çıkmamalıdır. Bizim istediğimiz

20) http://www.nytimes.com/aponline/national/AP-Bush-Text.html Erişim Tarihi: 13/09/2001
21) Can Dündar, *Milliyet*, 15 Eylül 2001, s.15.

uluslararası terörizm ile mücadelede ülkelerarası işbirliğidir. Kanımızca; Amerika'daki trajediyi İstanbul Kapalıçarşı'daki veya Başbağlar'daki trajediden farklı görmek olanaksızdır. Türkiye terörizmle mücadelede çok kayıplar vermiş bir ülke olarak, bu mücadelede yer alacaktır. Ancak burada önemle üzerinde durulması gerekli konu, tanımlamalarda ve düşmanın belirlenmesinde ve uygulanacak kıstaslarda Türkiye'nin de aktif rol almasıdır. Eğer Can Dündar'ın kaygıyla ifade ettiği gibi Türkiye sadece mücadelenin operasyon boyutuyla sınırlı tutulacak ise ve Soğuk Savaş sonrasının da sonu olabilecek bu süreçte hiçbir inisiyatif hakkı olmayacaksa, mücadele sona erdiğinde düşmanın ortasında unutulan ve kendi sorunlarıyla baş başa bırakılan bir Türkiye'nin dış politikasının sınırları sadece kuşatmayı yarma stratejileriyle sınırlı olacaktır.

Sonuç

Ülkede sıklıkla yaşanan terör olayları, Türk dış politikasını olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin uluslararası alanda yönlendirici ve sorun çözücü olmak yerine, ülke içi sorunlardan kaynaklanan eleştirilere, uluslararası alanda yanıtlar yetiştirmeye çalışan ve enerjisinin çoğunuda içe dönük politikaları analiz etmekle geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası düzeyde etkin politikalar üretmesinin önüne geçildiği anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde genellikle Batı blokunun önceliklerine göre hareket eden Türkiye, bu önceliklerin kendi ulusal çıkarlarıyla ne kadar örtüştüğü konusunda önemli çelişkiler yaşamıştır. En önemli çelişki ise, Batı blokunda yer almasına rağmen ülkesinde faaliyet gösteren terör örgütlerine bir kısım Batı ülkelerince destek verildiği kuşkusunun taşınmasıdır. Gerçi bu kuşkudan da öte, birçok teröristin Batı ülkeleri tarafından politik sığınmacı olarak kabul edilmesi sonucunda, sanki bir gerçekliği de ortaya koymaktadır. Doğu Blok ise zaten düşman olduğundan Türkiye'ye karşı her türlü terör örgütünü açıktan desteklemiş ve Türk dış politikasında hasmane tutum izleyen ülkeler kategorisinde yeralmıştır.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin Türkiye'ye yansımaları çok hızlı olmamıştır. Özellikle terörle mücadele alanında komşu ülkeleri Türkiye'nin dış politikasını zaafiyete uğratmak için ülke içersindeki terör örgütlerine destek vermişlerdir. Fakat bu trend küreselleşmenin ortaya koyduğu kavramlar çerçevesinde oluşan terörizme karşı uluslararası işbirliği, teröre destek veren ülkeleri zor durumda bırakmış ve Türkiye'nin elini güçlendirmiştir. Küreselleşmenin pozitif kazanımlarını terörle mücadelede kullanan Türkiye, dış politikasında da teröre destek veren ülkeleri geri adım attırmış ve sonuçta PKK terörüne karşı önemli başarılar kazanmıştır.

Ancak terörle mücadelede dış sorunlarını bir ölçüde de olsa çözebilen Türkiye yurt içersinde terörle mücadele uygulamalarından ötürü Küreselleşmenin mucidi dostları tarafından sıklıkla eleştirilmekten kurtulamamış ve hatta bu eleştriler bazen Türkiye'ye silah satımını dahi engeller boyutlara ulaşmıştır. Türk Dışişleri ise

çifte standart uygulamalardan yakınan ve hakkaniyetle haraket edilmesi gerektiğini vurgulayan tezlerle dış politikasını yönlendirmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemi, dış politika bakımından teröre karşı başarılı şekilde kapattığı ileri sürülebilecek olan Türkiye'nin, ABD'deki son uçakla intihar saldırıları sonucunda nasıl bir geleceğe hareket ettiği çoğumuzun meçhulüdür.

Yeni bir dönem mi? yoksa küreselleşmede revizyon mu? sorusu günümüz için önem arz etmektedir. Küreselleşme kavramı bireyi ön plana alan ve onun önceliklerine göre otoriteyi çeşitli sınırlar aralığında hareket yetisi veren bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Soğuk Savaş sonrasının düşmansız bir dünya ürünü olan bu tanımlama, New York ve Washington D.C. kentlerine gerçekleştirilen ve binlerce sivilin ölümüyle sonuçlanan uçaklı intihar saldırıları sonucu aranan yeni düşmanın kimliği ile orantılı olarak mutlak bir değişim geçirecektir. Bu düşmanın tanımlanması özgürlük, demokrasi ve insan hakları kavramlarının da yeniden tanımlanması ölçütüne ulaştığında dünyada Soğuk Savaş sonrası dönemin de sonunun geldiğini ve ömrünün çok kısa sürdüğünü hep birlikte görmüş olacağız. ABD başkanının halka seslenişindeki ana örgüye baktığımızda, bu düşmanın çok geniş bir cephede olmayacağı yönündedir. Ancak eğer düşman halen dünyadaki tanımlamalardan geniş bir grubu içerecek şekilde nitelendirilir ise, bu durum Türk dış politikasını da çok büyük ölçüde değiştirecektir. Eğer Türkiye bu yeni oluşumda uygulamada yeralacak ise karar verme mekanizmasında da bulunmak durumundadır. Karar verme ve politikaların üretiminde söz sahibi bir Türkiyenin olabilmesinin temel koşulları ise neler olup bittiğini analayan ve analiz eden bir Türkiye olmasıyla doğru orantılıdır.

Kanımızca Türkiyede bu yeni dönemin doğru anlaşıldığı yönünde önemli kuşkularımız vardır. ABD Başkanı'nın düşman tanımlamasında teröristten veya terörizmden hiç bahsedilmekte ve doğrudan bir savaş halinden söz edilmekte ve hemen arkasından da çok daha ileri boyutlarda NATO'nun beşinci maddesinin yürürlüğe konulması, ortada terörle mücadeleden öte bir durumun olduğunu göstermektedir. Çünkü bugüne kadar ülkelerinde terörle mücadele eden yalnızca ABD değil, aynı zamanda İspanya, Birleşik Krallık ve Türkiye gibi NATO üyesi ülkeler de uzun yıllardır terörle mücadele etmektedir. Dolayısı ile burada farklı bir fiili durum ve bu durumun yansıması olarak farklı hukuksal süreçler, buna uygun tanımlamalar ve savaş stratejileri söz konusu olabilecektir. Bu durumda Türkiye gelişmelerin salt terörle mücadele kapsamının dışına taştığını fark etmeli ve sonuçta doğru zamanlamayla, doğru yere gitmeli ve kazananın kazandığından elde etmesi gerekenleri elde etmelidir.

ORTADOĞU'DA İSTİKRARSIZLIĞA YOL AÇAN FAKTÖRLER VE PKK'NIN KATKISI*

*Yrd. Doç. Dr. İdris Bal***

Giriş

Ortadoğu bölgesi dünyanın istikrarsız bölgelerinden biridir ve bu istikrarsızlık Osmanlı imparatorluğu'nun bölge üzerindeki hakimiyetinin sona ermesinden bu yana devam etmektedir. Ortadoğu'da birçok güç istikrar sağlamayı denemiş fakat başarısız olmuşlardır. Bölge stratejik konumu, sahip olduğu kaynaklar ve bölgenin sosyal, kültürel, beşeri yapısı gibi sebeplerden dolayı bölge iç ve dış kaynaklı birçok mücadeleye ve güç oyununa sahne olmuş ve olmaktadır. Ortadoğu istikrarsız ortamıyla dünyadaki terörist örgütler için güvenli bir sığınak haline de gelmiştir. Bu örgütlerin bölge ülkeleri ve bölge dışı ülkelerce dış politika aracı olarak değerlendirilmeye başlanması bölge istikrarsızlığına katkıda bulunmuştur. Bölge ve dünya barışı için bölgede istikrarsızlığı hazırlayan faktörlerin belirlenmesi ve analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bu makalenin amacı bölgede istikrarsızlığı hazırlayan faktörleri tesbit etmek, çerçevelerini çizmek ve bölgede aktif olan PKK örgütünün bölge istikrarsızlığına katkısını vurgulamaktır.

Ortadoğu'da İstikrarsızlık

Bölgede istikrarsızlığa yol açan bir çok faktör vardır. Bunlar üç grup altında toplanabilir. Birinci grup faktörler bölgenin siyasi, coğrafi, kültürel, etnik ve tabiî yapısı ile ilgilidir. İlk olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesinden sonra

---

* Bu makale, Bilgi Toplum Dergisi Sayı.3, 2001'de yayınlanan makalenin gözden geçiriliş şeklidir.

**) Yrd. Doç. Dr. Idris Bal Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesidir.
E-posta: idrisbal@hotmail.com

bölgede birçok yeni devlet ortaya çıktı veya oluşturuldu. Fakat haritaların çizimi ve yeni milletler oluşturma sürecinde bölgenin sosyal etnik ve kültürel yapısı yeterince dikkate alınmadı. Bu nedenle oluşturulan milletler ve çizilen haritaların suniliği gündeme gelmeye başladı. Bu durum ise gelecekteki problemler, çatışmalar ve revizyonist akımlar için uygun bir zemin oluşturdu. Özellikle Arap İsrail çatışması sona erdiğinde, bölgeye dış etki ve müdahaleler azaldığında, bölgede başta suni sınırlar ve tabi kaynakların bölüşümü konularından kaynaklanacak yeni problemlerin, çatışmaların, belki yeni savaşların çıkma olasılığı çok yüksektir.

İkinci olarak, bölge dinler ve mezhepler açısından zengindir. Bölge İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik için önemli bir yerdir. Örneğin Kudüs her üç din için de önemli, kutsal bir yerdir ve her üç dinin mensupları buraya sahip olmak istemektedirler. Bölgede birçok mezhep vardır ve halklar farklı ve bazen de birbirine karşıt guruplardan oluşmaktadırlar.[1] Bölge ülkelerinde genel olarak, milletleşme süreci tamamlanamamış ve bölgedeki halklar millet olma seviyesine erişememişlerdir. Halkın bağlılıkları milletten ziyade faklı gruplara yöneliktir. Bu durum da Ortadoğu'da istikrarsızlığı hazırlayan önemli bir etkendir. Örneğin Irak'ın nüfusu, Güneyde Şiiler, Ortada Sünniler, Kuzeyde ise Kürt ve Türkmenlerden oluşmaktadır ve aşiretlere bağlılık önemini tamamen yitirmemiştir.

Üçüncü olarak, her ne kadar Hazar Denizi'nde ve Orta Asya'da yeni petrol rezervleri keşfedilse de, Ortadoğu bölgesi hala stratejik öneme sahiptir. Dünya petrol rezervlerinin neredeyse yarısının Ortadoğu'da yer almakta olduğu ve işleme maliyetinin düşük olması gerçeği, dış güçlerin bölge politikasına müdahale etmelerini teşvik etmektedir. Soğuk Savaş döneminde blok liderleri SSCB ve ABD Ortadoğu politikasına dahil olmuşlardı. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise temel olarak ABD ve diğer Batı güçleri Ortadoğu politikasına ilgi gösterdiler. Fakat Rusya gibi diğer güçlerin de bölgede yer edinme çabaları vardır. Bu ülkeler petrol rezervleri, petrol üretimi ve fiyatlandırması üzerinde etki sahibi olmak istemektedirler. Ortadoğu rejimlerinin olgunlaşmaları, gelişimlerini tamamlayabilmeleri, bölgesel işbirliği, gibi konularda dış güçlerin bölgedeki bu etkisi negatif bir faktör olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, dış güçlerin çıkarları ile bölge ülkelerinin çıkarları her zaman örtüşmeyebilir. Bu durumda, dış müdahaleler bölge ülkeleri arasında çatışmaları teşvik edici olabilir. Ortadoğu ülkeleri arasında gerçek ve somut bir işbirliği dış güçlerin çıkarına değildir. Çünkü istikrarlı ve bütünleşmiş bir bölge dış müdahaleyi reddedeceği için bölgedeki stratejik kaynakları kontrol etmek ve ilgili politikaları etkilemek de çok zor olacaktır. Bu nedenle Ortadoğu'da zengin petrol rezervlerinin bulunması dış güçlerin bölgeye müdahalesini teşvik eden çok önemli bir etken olduğundan bölgedeki istikrar çabaları için olumsuz bir faktör kabul edilebilir.

---

1) See Mehmet Atay, 'Ortadoğuda Terör Savaşı ve Barış Arayışları', Ümit Özdağ ve Osman Metin Öztürk, *Terörizm İncelemeleri*, Ankara: Avrasya Stratejik Araşurmalar Merekezi Yayınları, 2000, ss.203-204.

Dördüncü olarak, Ortadoğu'da su kıtlığı bölgede istikrasızlığa yol açan ve ileride açabilecek diğer bir faktördür. Örneğin, Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat ve Dicle nehirlerinin bölüşümü ile ilgili olarak problem vardır. Benzeri problemler İsrail, Ürdün, Suriye ve Lübnan arasında da vardır. Yine Mısır ve Sudan arasında Nil'in sularının bölüşümü ile ilgili olarak anlaşmazlık vardır. Gelecekte savaşların petrol için değil fakat su için yapılacağına dair senaryolar üretilmektedir. Fakat bölge ülkelerinin çıkarına olan savaş ve çatışma değil, tam tersine, hem petrolü, hem suyu ve diğer tabi kaynakları işbirliği içerisinde ve israf etmeden, etkin bir şekilde kullanmak, üretmek ve oluşacak refahı adaletli bir şekilde bölge halklarına bölüştürmektir. Bunun örneği Avrupa'da görülmüştür. Almanya ve Fransa'yı iki defa savaşa sürükleyen tabi kaynakları beraber üretme ve nimetlerden de beraber yararlanma mantığı içerisinde Avrupa Kömür ve Çelik Örgütü kurulmuş ve daha sonra bu süreç devam ederek günümüzdeki Avrupa Birliği şeklini almıştır.[2] Avrupa ülkelerinin acı tecrübelerle geldikleri bu işbirliği noktasına Ortadoğu ülkelerinin aynı acı tecrübeleri yaşamadan gelmeleri bölge barışı için çok gereklidir.

Beşinci olarak, Ortadoğu'da demokratik rejimler yoktur. Genellikle diktatörlükler veya sınıf yönetimleri mevcuttur. Ortadoğu Arap ülkelerindeki rejimleri genelde kısıtlı sayıdaki insanlar kontrol etmektedir. Bu durum istikrarsızlığa katkıda bulunan bir faktör olarak değerlendirilebilir. Ayrıca gelecekte yeni problemler oluşturabilecek potansiyel bir faktördür. Günümüzdeki rejimlere muhalefet genelde İslami radikal hareketlerden gelmektedir. Bu hareketler tamamen veya kısmen yer altına inmeye zorlanmışlardır.[3] Bu nedenle bölgedeki rejimlerin istikrarı ve gücü tartışmaya açıktır. Geçmişte bölgede ayaklanmalar, çatışmalar görüldü. Örneğin 1980'lerde Suriye kendi halkını İslami radikal muhalefet oldukları için bombaladı. Diğer taraftan Cezayir sivil savaşla yüz yüze geldi ve problemler devam etmektedir. Bu durum Ortadoğu'daki istikrarsızlığın diğer bir yüzüdür. Rejimler genelde kendilerini halklarından izole etmektedirler ve kendi halklarını halihazırdaki rejimler için tehdit olarak algılamaktadırlar. Temel problem muhalefetin sisteme barışçı bir şekilde nasıl entegre edilebileceğidir. Eğer muhalefet sisteme entegre edilemezse, bölgede Cezayir benzeri yeni örnekler ortaya çıkma ihimali yüksektir. Problemin diğer bir yönü ise demokratik rejimlerin olmayışı bölgede uluslararası işbirliğinin önünde bir engel, olumsuz bir faktör olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu tür rejimler her şeyden önce kendi ülkelerini kontrol etmek ve gücü tamamen ellerinde tutmak isterler ve uluslararası işbirliğinden geri dururlar. Bu ilişkilerden dolayı iktidarlarını kaybetme, kontrolü kaybetme kaygıları vardır. Genelde bu tür rejimler, uluslararası işbirliğinin muhalefetin yükselmesine yardım edebileceğinden veya muhalefetin gelişmesi için uygun bir ortam oluşturarak güçlenmesine yol

2) Avrupa Birliği ile ilgili olarak bakınız; Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Bursa: Vipaş AŞ, 2001.

3) Ersin Kalaycıoğlu, 'Yeni Demokratikleşme Dalgası ve Ortadoğu', Sabahattin Şen (ed.), *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s.85.

açabileceğinden çekinirler. Özetle, Ortadoğu'nun istikrarı bu rejimlerin muhalefeti sisteme entegre edebilme yeteneklerine bağlıdır.[4] Eğer başarılı bir şeklide muhalefet sisteme entegre edilebilirse, bölgenin istikrarı bağlamında çok ciddi olumlu bir adım atılmış olacaktır.

İkinci gurup faktörler Arap İsrail çatışması ile ilgilidir. Ortadoğu'nun merkezi problemi Arap İsrail çatışmasıdır.[5] 1948'de İsrail kurulduğundan beri Araplar ve İsrailliler birçok defa savaştılar ve her seferinde Araplar savaşı kaybettiler. Bu durum onları silahlanmaya teşvik etti ve bu gelişmenin istikrasızlığa katkı sağladığı iddia edilebilir. 1967'de İsrail'e karşı altı gün savaşlarını kaybeden Araplar kötümser olmaya başladılar. Terörizm zayıfın silahıdır ve İsrail'i düzenli savaşla yenemeyeceklerini anladıktan sonra bazı Arap ülkeleri veya gruplar terörizmi İsrail'e karşı bir silah, bir etkili araç olarak benimsediler ve bu silahı daha sonra başka ülkelere karşı da kullanmaya başladılar. 1968 Ortadoğu'da uluslararası terörizmin doğduğu yıldır. 1968'in tohumları günümüzün terörist gruplarına ve terörist faaliyetlerine kaynaklık etmiştir.[6] Ortadoğu'da faaliyette bulunan birçok terörist grup vardır. Bu gerilla gruplarının faaliyetleri Ortadoğu'nun daha da istikrarsızlaşmasına katkıda bulundu. Bu gelişmeler İsrail'i güçlü bir istihbarat servisi kurmaya ve terör karşıtı stratejiler geliştirmeye teşvik etti. Diğer taraftan İsrail'in de Arap ülklerine yönelik terör tanımlamasının içerisine girebilecek örtülü operasyonlar düzenlediği de bir gerçektir. Arap İsrail çatışmasının, bölgedeki istikrarsızlık için uygun bir zemin hazırlayan en önemli çatışma ve problem olduğu söylenebilir. Dolayısı ile bölgede istikrar aryışlarının hedef alması gereken en önemli noktalardan biri de bu çatışma olmalı ve çözüm yolları bulunmaya çalışılmalıdır.

Üçüncü gurup sebepler Körfez savaşı, İran ve ideolojik konular ile ilgilidir. İlk olarak, 1979'daki devrim ile İran'ın istikrasızlık için uygun bir zemin hazırladığı ileri sürülebilir. Şah döneminde ABD'nin bölgedeki en yakın müttefiki olan İran devrim sonrası ABD ve Batı karşıtlığının bayraktarlığını yapmaya başladı. Batı ve ABD ise, İran'a yönelik yıpratma politikları uygulamaya başladılar.[7] Irak İran'a saldırdı ve sekiz yıl süren bir savaş başladı. Herkes tarafından özellikle Humeyni döneminde İran'ın Müslüman nüfuslu ülkelere rejimini ihraç etme çabası içerisinde olduğuna inanıldı. Rafsancani ve Hatemi dönemleri için geçerli olmasa da, Humeyni dönemi için bu aslında doğru bir inanıştı. Humeyni döneminde diğer İslam ülklerindeki radikal guruplar İran tarafından desteklendi ve İran bu doğrultuda bir propoganda faaliyeti içerisine girdi. Şen, Batı'nın ve ABD'nin politikalarını etkile-

4) Cemil Oktay, 'Soğuk Savaş Sonrasında Ortadoğuyu Okumak', Sabahattin Şen (ed.), *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, op.cit., s.100.
5) Ihsan Gürkan, '1989-1990 Demokrasi Devrimi ve Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ortadoğu ve Türkiye', Sebahattin Şen, (ed.) *Su Sorunu , Türkiye ve Ortadoğu*, op.cit. s.56.
6) Sabahattin Şen, 'Ortadoğuda Terör', Sabahattin Şen (ed.), *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, op.cit., s.260.
7) İdris Bal, 'ABD'nin Orta Asya Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler', *Stratejik Analiz*, Sayı. 12, Nisan 2001.

yebilmek için İran'ın diplomasinin yanında terörizmi kullandığını, önemli Amerikan, İngiliz ve Fransız kişileri terörist gruplara kaçırtarak pazarlık kartı olarak kullandığını ileri sürmektedir.[8] Bu durum ise İran'ın uluslararası arenada ekonomik ve politik olarak izolasyonuna yardım ettiği gibi diğer taraftan Ortadoğu'daki istikrarsızlığa da yardım etmiş oldu. Daha sonra İran milli çıkarı ideolojik çıkarın önüne koymaya başladı ve ideoloji ihracı politikası önceliğini kaybetti.[9] 1997 Mayıs'ında Hatemi iktidara geldi ve Hatemi'yle beraber İran'da büyük bir değişim olacağını dünya ümit ediliyordu. Fakat şimdiye kadar dış politikaya yönelik, İran'a olumlu imaj kazandıracak adımların dışında ciddi gelişme olmadı. Bu durum siyasi gücün sadece reformcu Hatemi'nin elinde olmayıp dini lider Hameney'in etkisinin önemli olmasından kaynaklanıyordu. İran güvenlik bağlamında hala ABD ve İsrail'i önemli bir yere oturtmaktadır ve silahlanma çabası Hatemi döneminde en yüksek seviyeye çıkmıştır. İran, Rusya ve Çin ile işbirliği içerisindedir. Bu işbirliklerinde silah satışı ve nükleer silah teknolojisi gibi konular önemli bir yeri işgal etmektedir. Örneğin Mart 2001'de ki Rusya ziyaretinde Hatemi Rusya'dan yedi milyar dolarlık silah satın alma husunda anlaşmaya varmıştır. Çin ile ise nükleer silah geliştirme konusunda işbirliği içerisindedir. Bu durum ise bölgenin istikrarı bağlamında olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

İkinci olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası barışı sağlamak ve dünyadaki kendi konumlarını koruyabilmek amacıyla ABD ve Batı'lı güçler bölgesel güç merkezlerinin gücünü azaltmayı, nükleer teknolojinin yaygınlaşmasını önlemeyi, bölgesel tehdit faktörlerinin gelişimini engellemeyi ve sınırlamayı amaç edindiler.[10] İran-Irak savaşının 1988'de sona ermesinden sonra Irak Kuveyt'i Ağustos 1990'da işgal etti. İşgal sonrası Türkiye Amerika'nın liderliğindeki BM koalisyonunu en aktif ve coşkulu destekleyen güçlerden biri oldu. Önce Irak'a ambargo uygulandı, daha sonra Ocak 1991'de Irak'a karşı savaş açıldı. Tüm yolların kapatılması, Türk topraklarından geçen petrol boru hatlarından petrol sevkiyatının kesilmesi gibi Irak'a yönelik bu gayretli politikada Özal'ın şahsî eğilimi belirleyici olmuştu. Özal Amerikalılara Türkiye'de, Adana'nın Doğu'sundaki İncirlik hava üssünü Irak'ı bombalamak için kullanma izni verdi. Kendi güvenlikleri ve bölgesel barış için Saddam idaresini tehdit olarak algıladıklarından Arap ülkeleri de genelde Irak'a karşı koalisyon gücünü desteklerken, Suudi Arabistan gibi bazı ülkeler aktif olarak Irak'a karşı savaştılar. ABD liderliğindeki koalisyon Irak'ı cezalandırdı ve Kuveyt'i kurtardı. Buna karşın bu gelişme problemin sonu olmadı. Kuveyt kurtarıldı fakat istikrarsız bir Irak ortaya çıkarak yeni bir problem başladı. Fiili olarak Irak üç parçaya bölündü; 36. Paralelin Kuzeyi, 32. Paralelin Güneyi, ve 32. Parelel ile 36. Paralel ara-

8) Şen, *Ortadoğu'da Terör*, s.262.

9) İdris Bal, *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics, The rise and fall of the Turkish Model*, Aldershot (Ingiltere): Ashgate Publishing Limited, 2000, ss.118-120; Detaylı bilgi için bakınız Edmund Herzig, *Iran and the Former Soviet South*, London: Royal Institute of International Affairs, 1995.

10) Oktay, *Soğuk Savaş Sonrasında Ortadoğu'yu Okumak*, s.96.

sı Irak. Irak Kuzey'de ve Güney'de otoritesini kullanamamaktadır. Güney'de İran'a yakın Şii muhalefet baskınken, Kuzey'de Kürt guruplar, Mesut Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokrat Partisi ve Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği bölgeyi kontrol etmektedir ve de facto bir devlet oluşturmuşlardır. Irak'ın geleceği bölge barışı açısından önem arz etmektedir. Irak'ın parçalanması durumunda kukla yönetimlerin kurulması ve Afganistan benzeri çatışmaların çıkma ihtimali mevcuttur. Irak dünya petrol rezervlerinin yüzde onuna sahiptir ve çevresinde de petrol rezervleri açısından zengin ülkeler mevcuttur. Bölgenin istikrarsızlığı bölge enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan diğer ülkeleri de rahatsız edecektir. Ayrıca bu gelişmelerin İran'ı bölgede daha fazla sivriltme ihtimali de mevcuttur.

BM Güvenlik Konseyi Irak'a ambargo uygulamaktadır. Bu ambargo Irak'ın ekonomisini ve Irak'la ekonomik ilişkileri olan ülkelerin ekonomilerini zayıflatmaktadır. Bu nedenle sadece Irak değil Türkiye gibi diğer ülkelerde cezalandırılmış ve cezalandırılmaktadır. Örneğin, uluslararası camia şimdiye kadar Türkiye'nin ambargodan kaynaklanan kayıplarını karşılamış değildir. Bu durum Ortadoğu'da istikrarsızlık için diğer bir olumsuz faktördür. Bölgede Kürt devletinin oluşma ihtimali vardır ve bu devletin bölgedeki etnik Kürtler için cezp ediciliği ve Kürt milliyetçiliğine ivme kazandırması ihtimali bölge istikrarı açısından olumsuz bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmeler bölgedeki istikrarsızlığın artmasına yardım edebilecek potansiyele sahiptir. Genel olarak Irak'taki istikrarsızlığın bölgede yeni problemler oluşturabileceği açıktır.[11]

Üçüncü olarak, Lübnan kendi topraklarında otoritesi olmayan sözde bir devlettir: Aslında, gerilla grupları bu ülkenin topraklarının bir kısmını fiili olarak kontrol etmektedirler. Lübnan'ın bu zafiyeti terörist gruplar için uygun bir zemin hazırlamakta ve terörist gruplar bu toprağı güvenli bir sığınak olarak kullanmaktadırlar. Lübnan din, mezhep, politika, ideoloji, ve terör faktörlerine göre bölünmüş durumdadır. Lübnan'ın topraklarının yarıdan fazlası Suriye, İran, İsrail, Filistin Kurtuluş örgütü gibi dış güçlerin veya onların desteğindeki örgütlerin etkisi altındadır.[12] Buna karşın, hukuken Lübnan devlet olma özelliğini korumaktadır. Lübnan Ortadoğu'nun istikrarsız bölgelerinden biridir ve istikrarsılığın devamı için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Ortadoğu'da istikrarın tesis edilebilmesi için yapılması gerekenlerden biri de Lüban'daki güç boşluğunun ortadan kaldırılmasıdır. Bu başarılabilirse, bu ülke toprakları terörist örgütlerce güvenli bir sığınak ve eğitim alanı almaktan çıkacaktır.

Dördüncü olarak, 1950'den beri Suriye, Irak ve Libya ve diğer bazı ülkeler

11) Bu konuda detaylı bilgi için bakınız; Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*, İstanbul: Alfa, 1999; Ramazan Gözen, *Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2000; Süha Bölükbaşı, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Yıl(?). Ümit Özdağ, *Türkiye Kuzey Irak ve PKK*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 1999.

12) İhsan Gürkan, '1989-1990 Demokrasi Devrimi ve Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ortadoğu ve Türkiye', *op.cit.*, s.55.

SSCB'den ekonomik ve askeri yardım aldı.[13] Soğuk Savaş döneminde Suriye SSCB ile işbirliği içerisindeydi, bazı terörist grupları barındırıyordu ve Soğuk savaş sonrasında bu terörist grupları desteklemeye devam etti. Bölgedeki Suriye'nin aktiviteleri bölgenin istikrarsızlığına katkıda bulunmuş ve bölge ülkeleri arasındaki işbirliği çabalarını zayıflatmıştır. Suriye bu tür terörist grupları pazarlık unsuru, dış politikasında bir araç olarak kullanma eğilimindedir. Örneğin Türkiye'ye yönelik PKK ve radikal İslami terör gurupları Suriye ve İran tarafından desteklenmiştir. Suriye Türkiye ilişkileri düzelme yolundadır ve bu durum bölge barışı için olumlu bir gelişmedir. Günümüzde Araplar Rusya'nın aktif olarak bölge politikalarına dönüşünü arzu etmektedirler. ABD ve İsrail'i dengelemek için bu eğilimde oldukları ileri sürülebilir. Rusya da özellikle Putin sonrası dönemdeki çizgisiyle bölge politikasında aktif olmaya isteklidir. Rusya, Çin ve İran ile yakınlaşmaktadır ve Avrupa Birliği ve Almanya ile diyolok içerisindedir. Bu durum ABD'yi rahatsız etmektedir.[14] Bu gelişmeler ise Ortadoğu politiklarını daha karmaşık hale getirebilir.

Üçüncü grup faktörler yeni problemlerin, çatışmaların çıkmasına yol açabilecek potansiyel sebepler olarak nitelendirilebilir ve burada Türkiye'nin de bölge için önemi ve rolünden de bahsedilmelidir. İlk olarak Balkanlar'da olduğu gibi Ortadoğu'da da Soğuk Savaş haritayı dondurmuştu. İsrail ve komşuları arasındaki durum ve İran Irak savaşı bunun istisnalarıydı. Arap-İsrail ve İran-Irak savaşları dışında bolgede sınır problemleri savaşa neden olmamıştı. Buna karşın, Körfez savaşı (1991) bölgede yayılmacılığın ve sınır problemlerinin diğer bir yönünü ortaya çıkardı.[15] Baas hareketi bölgede suni ülke haritalarını reddetmektedir. Her ne kadar Arap ülkeleri İsrail'e karşı birleşseler de, aslında birbirlerinin aleyhine toprak talepleri vardır. Bu bağlamda, Kuveyt'in Irak tarafından işgali bir örnektir. Araplar ve İsrail arasındaki sorunlar, Arap ülkeleri arasındaki sorunları gölgelemektedir. Aslında bölge ülkeleri arasında ileride çatışmalara sebep olabilecek potansiyel problemler vardır. Lübnan Suriye ilişkileri bir örnek olabilir.[16]

İkinci olarak, bölgedeki ülkelerin tamamına yakını eski Osmanlı imparatorluğu topraklarında yer almaktadır. Geçmiş olaylardan, emperyalist güçlerin Türkiye aleyhine propagandalarından, yeni rejimlerin Osmanlı aleyhine propogandalarından dolayı bölge ülkelerinde Türkiye'ye yönelik genelde soğuk bir eğilimin olduğu ileri sürülebilir. Bu durum ise bölgedeki istikrarsızlığa katkıda bulunmaktadır ve bölgede Türk ve Arap ülkeleri arasında gerçek bir yakınlaşmanın önünde bir engel oluşturmaktadır. Türk kamuoyunun da tabii olarak yine tarihten kaynaklanan bazı şüpheleri ve küskünlükleri olduğu bir gerçektir. Türk halkı Arapların I. Dünya Savaşı'nda düşman İnglizlerle birlik olduğunu ve Osmanlıların en zor durumda bulunduğu, yardıma muhtaç olduğu bir zamanda Osmanlı aleyhine bir çok ayak-

13) *Ibid.*, s.50
14) İdris Bal, 'ABD'nin Orta Asya Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler'.
15) Oktay, *Soğuk Savaş Sonrasında Ortadoğu'yu Okumak*, s.98
16) *Ibid.*

lanma yaptığını hatırlamaktadır. Aslında hem Osmanlı döneminde ve hatta daha sonraları bile Türk halkında Hz. Muhammed'in Araplar arasından çıktığından, Müslümanlar'ın kıblesi olan Kabe'nin bölgede bulunmasından ve genel olarak bölgenin kutsal kabul edilmesinden dolayı Araplara yönelik bir yakınlık saygı ve sevgi duyduğu açıktır. Osmanlının politikaları, Arapçanın Osmanlı döneminde çok önem kazanması ve her yıl düzenlenen hac merasimleri gibi olaylar bu sevgi ve saygının delillerinden birkaçıdır. Türklerin Araplara yönelik eğilimi böyleyken, Arapların İnglizlerle birlik olmaları ve benzeri olaylar, ayaklanmalar Türklerin Arap kardeşleri tarafından arkadan bıçaklanması olarak değerlendirilmektedir. Haklı olarak Türk kamuoyunda bu ülkelere yönelik şuur altında bir güvensizlik, dargınlık ve küskünlük yatmaktadır. Bu psikolojik şartlar, Türk ve Arap tarafların bu negatif faktörleri ortadan kaldıracak ve unutturacak faliyetlere girme husundaki isteksizlikleri Ortadoğu'daki istikrarsızlığın devamına katkıda bulunmakta ve işbirliğinin önünde engellerden biri olmaktadır. Türkiye ve Arap ülklerinin arasında bölgedeki hiçbir konu üzerinde ciddi bir diyalok ve işbirliği yoktur. İstikrarsız olan bu bölgede Türkiye mukayeseli olarak sorunsuz bir ülke iken, Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) ortaya çıkması Türkiye'yi de problemli hale getirmiştir.

Bölgede PKK'nın İstikrarsızlığa Katkısı

Abdullah Öcalan PKK'yı Kasım 1979'da kurdu. Askeri rejimin aldığı önlemlere karşın PKK lider kadrosu ülke dışına kaçmayı başardı. Eylül 1980'de Öcalan Şam'a yerleşti ve Suriye hükümetinin desteğiyle Bekaa vadisinde elemanlarını eğitecek kampları kurdu. 1981 Temmuz'unda PKK'nın ilk resmi kongresi Suriye Lübnan sınırında gerçekleştirildi.[17] PKK Güneydoğu Anadolu'da gerilla faaliyetlerine 1984'de başladı. PKK faaliyetlerinin derecesi tedrici olarak arttı. 1989'da PKK aşırı sol gerilla gruplarıyla (Dev Sol, TİKKO, DHKP-C ve diğerleri) ittifak kurdu. Bu sayede PKK Türkiye'nin büyük şehirlerinde eylem yapma yeteneğini artırdı.[18] PKK ile Türk güvenlik güçleri arasındaki çatışmalarda ve PKK'nın faaliyetleri neticesinde yaklaşık 30.000 kişi hayatını kaybetti. Genel olarak bölgedeki ekonomik problemler, askeri darbeler ve Türkiye'nin yaptığı Kürt dilini yasaklama gibi bazı hatalar bölgedeki probleme olumsuz etki etti ve PKK'nın eline kendini ve propagandasını meşrulaştıracak iyi araçlar verdi. Her ne kadar Abdullah Öcalan 1999'da yakalansa ve bu gelişme PKK'yı olumsuz etkilese de, PKK hala önemli bir örgüttür ve faaliyetini politik zemine çekmeye çalışmaktadır.

PKK Türkiye'nin ve bölgenin istikrarına bir çok açıdan olumsuz etki yapmıştır. İlk olarak, en önemli altı çizilmesi gereken konu, PKK bölgede ortaya çıktığında gelişmek için uygun bir ortamı hazır bulduğudur. Bölgede toprakları üzerinde kontrol sahibi

17) Erik J. Zürcher, *Turkey A Modern History*, London: I.B. Tauris & Co Ltd Publishers, 1994, ss.312-313.
18) *Ibid.*, s.314.

olmayan sözde devlet Lübnan vardı. Lübnan hazır güvenli bir sığınak ve eğitim alanı idi. Bölgenin Suriye gibi bazı devletlerinin dış politikalarında terörizmi kullanma tecrübesi vardı. Bu uygun şartlar altında PKK hızlı bir şekilde gelişme fırsatı buldu.

İkinci olarak, bölgede temel olarak çoğunlukla Lübanan'da yerleşmiş ve İsrail ve diğer devletlere karşı faaliyet gösteren terörist gruplar vardı. İstikrarsız bir Ortadoğu'da, PKK istikrarsızlığa katkıda bulunan bağımsız bir aktör halini aldı ve gerilla savaşı için eğitilmiş binlerce adama sahip oldu. PKK bölgede oluşan güç boşluklarını doldurmaya başladı. 1982'den sonra İran-Irak savaşında Irak kuvvetlerini güneyde kullanmak zorunda kaldığı için Kuzey Irak'taki KDP ve KYP'ye hareket imkanı verdi. Marksist PKK ile Barzaninin muhafazakar KDP'sinin ilişkileri asla samimi ve candan değildi. Fakat buna rağmen KDP, PKK'ya Irak Türkiye sınırının güneyinde kendi kontrolünde bulunan bölgede faaliyette bulunma izni verdi. Bu durum PKK'ya Türkiye'ye sızmak için ikinci bir yola sahip olmasını sağladı. PKK elemanları Suriye'den Türkiye'ye sızabilirken artık ikinci bir yolla Kuzey Irak'tan Türkiye'ye sızmak mümkün hale geldi.[19]

Ocak 1991'deki Körfez Savaşı Irak'ın kuzeydeki toprakları üzerinde kontrolünü ortadan kaldırdı. Barzani ve Talabani bölgeyi kontrol etmektedir. 36. Parelelin üzerinde bir güç boşluğu oluştu ve bu durum PKK'ya Kuzey Irak'ta eğitim kampı ve üst kurma imkanı verdi.[20] Bu bölünmüşlük gelecekteki istikrar beklentileri için iyi bir gösterge değildir. Özellikle bu bölgede yüksek dağlar olmasından dolayı PKK'nın organize olması ve Türkiye'ye sızması için Türk-Suriye sınırından daha uygundur.[21] Kuzey Irak'ta de facto Kürt devleti vardır. Eğer bu devlet uluslararası destek alır ve tanınırsa, tabi olarak Türkiye, Suriye ve İran'daki Kürtleri bağımsızlık için teşvik edecektir. Tabii olarak bu durum Ortadoğu'daki istikrarsızlığa katkıda bulunacak, yeni problemler ve çatışmalar çıkmasına neden olabilecek ve bazı güçler tarafından bu durum dış politika aracı olarak kullanılabilecektir.

Üçüncü olarak, Kürt milliyetçileri genellikle Türkiye, Irak, Suriye ve İran'daki Kürt bölgelerininin bütününden oluşan "Büyük Kürdistan"dan bahsetmektedir. Körfez Savaşı'ndan beri Kuzey Irak'ta de facto bir Kürt devleti vardır. PKK'nın yükselmesi ile büyük Kürdistan'ın Türkiye ayağı da istikrarsız hale geldi ve PKK Türkiye'nin Güneydoğu bölgesi üzerinde hak iddia etmeye başladı. Bu durum Suriye ve İran'daki Kürtler üzerinde katalizör rolü oynayabilir ve milliyetçiliğin yükselmesine katkıda bulunabilir. Bu tür gelişmeler için psikolojik zemin bölgede PKK, KDP ve KYB tarafından hazırlanmaktadır.

Dördüncü olarak, PKK Türkiye'yi her açıdan kötü bir şekilde yıprattı. Genel olarak, Türk imajı ve Türk modeli[22] uluslararası arenada yıprandı. Böylece, Türki-

19) *Ibid.*, s.313.
20) *Ibid.*, s.314.
21) Gürkan, *1989-90 Demokrasi Devrimi ve Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ortadoğu ve Türkiye*, ss.53-60.
22) Uluslararası İlişkilerde Türk modeli için bakınız: İdris Bal, *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics, The rise and fall of the Turkish Model*, Aldershot (UK): Ashgate Publishing Limited, 2000.

ye'nin bölgedeki cazibesi azaldı. Bu durum diğer ülkelerin Türkiye'ye yönelik politikalarını olumsuz yönde etkiledi. Türkiye'nin istikrarlı bir politika üretemeyeceği, kendi topraklarının bütünlüğünü sağlamada bile zorluk çektiği ve bölünmenin eşiğinde olduğu izlenimi verilmeye çalışıldı. Türkiye'nin dış poltikası yıpratıldı ve PKK konusu Türkiye'nin tüm bölgelerle ilişkilerinde bir engel olmaya başladı. Bir taraftan ABD ve AB konuya insan hakları bağlamında yaklaşırken, Orta Asya ülkeleri aynı konuyu (PKK faliyetlerini) Türkiye'nin zayıflığı ve Türk modelinin zaafiyeti olarak değerlendirdiler. Türkiye kısıtlı kaynaklarını terörle mücadele için harcamak zorunda kaldı ve Türk dış politikasının hareket alanı daraltıldı. Genel olarak Türkiye'nin istikrarı zarar gördü. Bazı araştırmacılar PKK'nın Türkiye'ye maliyetinin 100 milyar dolar civarında olduğunu ileri sürmektedirler.[23] Eğer problemin sebep olduğu uluslararası arenadaki Türkiye'nin imaj kaybı, kaçırılan fırsatlar, gerçekleştirilemeyen potansiyel işbirliği imkanları, gibi dolaylı etkileri de hesaba katılacak olursa, bu problemin Türkiye'ye maliyetinin çok büyük olduğu bir gerçektir. Bunun yanında bu problem Türkiye'de ciddi acılara ve halk arasında psikolojik ızdıraplara yol açmıştır.

Aslında, Türkiye bölgenin bazı problemlerinin çözülmesi konusunda bir umut olabilirdi ve belki halen eğer problemlerini halledebilirse olabilir. Türkiye İslam dünyasında önemli bir konuma sahiptir. Türkiye'nin batılılaşma tecrübesi vardır ve Batı ile işbirliğini ve Batı'ya yakınlığı savunmaktadır. Ayrıca Türkiye geçiş süreci hala devam etmekle beraber bir pazar ekonomisi oluşturmuştur ve çok partili bir demokrasiye sahiptir. Bu nedenle Türkiye geri kalan İslam dünyası için Batı ile barışçı ilişkiler kurmada ve genel olarak dünya ile bütünleşmede bir örnek olarak değerlendirilebilir. 1999'da Clinton TBMM'deki konuşmasında Türkiye'nin İslam dünyasında bir köprü olarak rolünden bahsetti. Buna karşın, Güneydoğudaki olaylar Türk demokrasisini ve demokratikleşme sürecini zedeledi. Türk iç ve dış politika gündeminin tepesini Güneydoğu sorunu işgal etti ve daha önemli konular ve yeni fırsatlar daha arka sıraları almak zorunda kaldı. Tabii olarak yeni fırsatlardan yeterince yararlanılamadı. Türk politikacılar, akademisyenler, medya, iş çevresi ve kamuoyu bu sorunla ister istemez ilgilendi. Eğer böyle bir problem olmasaydı, bu kesimler Sovyetler'den sonra oluşan yeni cumhuriyetler ile yakın ilişki kurmak veya alternatif işbirliği seçenekleri için farklı ortaklar bulma arayışı gibi daha faydalı konular üzerine eğilebileceklerdi. Türkiye bu yerel problemle meşgul olmak zorunda kaldı, yeteri kadar Sovyetler sonrası oluşan uluslararası çevreye eğilemedi ve kendisinden beklenen ilişkileri yeterli derecede geliştiremedi. Netice itibariyle, bölgenin barış adası olabilecek, belki de Ortadoğu'nun Batı ile barışmasında, işbirliğinde önemli rol oynayabilecek bir ülke olan Türkiye, istikrarsız olan bölgeye bir umut olacağı yerde, olumsuz bir unsur olarak Ortadoğu'ya ilave edilmiş oldu.

23) PKK ile ilgili olarak bakınız: Nihat Ali Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi)*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999; Ümit Özdağ ve Osman Metin Öztürk, *Terörism Incelemeleri*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2000.

Beşinci olarak, her ne kadar PKK faaliyetleri Güneydoğu Anadoluda yoğunlaşsa da, Türkiye'nin diğer bölgelerini de istikrasızlaştırmayı başardı. Bunun ötesinde, bögeden göçlerle PKK istikrarsızlığı Avrupaya da taşıdı. Bir çok gösteri ve çatışmalar Avrupada etnik Kürtlerin ve Türklerin yoğunlaştığı Almanya ve Hollanda'da görüldü. PKK aynı zamanda bu insanları kendi faaliyetlerini finanse edebilmek için kullanmakta, Avrupadaki etnik Kürt ve Türklerden yardım toplamaktadır. PKK aynı zamanda Avrupada etkili bir baskı grubu oluşturmayı ve Avrupa kamu oyunu Türkiye aleyhine yönlendirmeyi başarmıştır. Bir örgütün yaptığını Türkiyenin yapamaması, çok büyük harcamalar yapan Türkiyenin dış temsilciliklerinin etkinliğini gündeme getirmekte, sorgulanmaları gerektiğini hatırlatmakta ve sadece kokteyllere katılarak bu işin yapılamayacağını göstermektedir. PKK'nın aktif faaliyetlerine karşın Türkiyenin dış temsilciliklerinin aynı ölçüde gayret içerisinde olmaması, Avrupa kamuoyunda Türkiye ile ilgili olumsuz bir imaj oluşmasına yardımcı oldu.

Altıncı olarak, Türkiye'yi yıpratmak isteyen guruplar ve ülkeler PKK'yı kendi dış politikalarının aracı haline getirmeye uğraşmaktadırlar. Türkiyenin yıpratılmasını kendi çıkarlarına gören bu ülkeler ve gruplar, PKK'yı bir pazarlık kartı olarak tutmaktadırlar. Rusya Çeçenistana karşı kullanmaya kalkerken, Suriye PKK'yı su konusu ile ilgili pazarlık yapmak için kullanmıştır.[24] Suriye'yi Türkiyeye karşı olumsuz tavır almaya ve PKK'yı desteklemeye teşvik eden iki konu vardır. Bunlar Hatay ve su konularıdır. Türkiye sahip olduğu sulardan dolayı bölgedeki diğer devletlerin de hedefi haline gelmiştir. Suriye PKK'yı destekleyerek Türkiye üzerinde baskı yapmayı denedi ve Suriye topraklarını PKK elemanlarının kullanmalarına izin verdi. İma edilen pazarlık şuydu; su akışıyla ilgili garanti verilirse, Suriye de PKK'ya desteğini kesecekti.[25] Diğer taraftan Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi PKK'yı Türkiye'yi yıpratmanın bir yolu olarak değerlendirdiler. 1988'den sonra, Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi Türkiyeye karşı PKK ile işbirliğine başladı. Çünkü SSCB'nin ve Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Yunanistan'ın artık Türkiye'ye ihtiyacı kalmadı.[26] Başka bir değişle, bir nebze bile olsa bu iki ülkeyi birleştiren ortak düşman SSCB de ortadan kalkmıştı. Kıbrıs Rum kesimi Yunanistan ile uyumlu bir şekilde hareket ediyordu. 1998 sonrası Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi PKK ve ASALA ile işbirliği yaptı. PKK ve ASALA kampları Güney Kıbrıs'ta açıldı. Diğer taraftan İran devrimi sadece politik yapıyı değişitirmedi, fakat Sosyalism ve Kapatalism'in dışında üçüncü bir yol olarak değerlendirildi. İslami devrimi ihraç edebilmek için İran bölgedeki ülkeleri hedef aldı. İslami devrimden sonra, her ne kadar ne İran ne de Türkiye itiraf etse de, bu iki ülke bölgede rakip iki güç haline geldi. Bu nedenle Türkiyenin gücünü zayıflatmak için bazı kişiler İranın

24) Şen, *Ortadoğu'da Terör*, s.264.
25) Zürcher, *Turkey a Modern History*, s.316.
26) Erol Manisalı, 'Orta-Doğu'da Yeni Dengelerin Doğu Akdenizden İç Asya'ya Uzanan Eksene Oturması ve Türkiye', Sabahattin Şen, *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, s.27.

PKK'yı barındırdığını ve desteklediğini ileri sürmektedirler. Zayıf bir Türkiye'nin Iran'ı her şart altında memnun edeceği açıktır.

Bölgeden ve bölge dışından bölgenin geleceğiyle ilgili senaryosu olan ülkeler yukarıda belirtildiği gibi, PKK'yı dış politika aracı olarak görmeye başladılar ve bu örgütü kendi milli menfaatleri doğrultusunda kullanma çabası içerisine girdiler. Fakat farklı ülkeler tarafından PKK'ya verilen roller de birbiri ile çatışabilir. Bu durum da bölge için bir istikrarsızlık unsuru olabilir.

Yedinci olarak, PKK'nın yükselmesi ile kırılgan olan Türk Arap ilişkilerinin daha da zarar gördüğü ileri sürülebilir. Bazı Arap ülkeleri PKK'yı Türkiye'ye karşı etkili bir pazarlık silahı olarak kullanmaya başladı. Yukarıda temas edildiği gibi, Türkler ve Araplar arasında zaten soğuk eğilimler vardı. Bu soğuk eğilimlerin daha da kötüleşme ve belki de düşmanlıklar haline dönüşme ihtimali mevcuttur. Bu nedenle bu ortam, bölge barış ve istikrarına katkı sağlayacak Türkiye ve Arap ülkeleri arasında gelecekte muhtemel olabilecek işbirliği imkanları için psikolojik bir engel oluşturmaktadır. Örneğin, eğer Suriye Abdullah Öcalan'ı ülkesi dışına çıkmaya zorlamasa idi, Türkiye Suriye ve belki sonunda Arap Türk savaşı çıkma ihtimali vardı. Bu nedenle, PKK Türk Arap ilişkilerinin önünde yeni bir engel olarak kabul edilebilir ve aslında Türkiye'nin tüm ilişkilerinin önünde bir engel oluşturmuştur.

Sekizinci olarak, önemli gelişmelerden biri de Türkiye'de Kürt milliyetçiliğinin yükselişe geçmesidir. PKK'nın faaliyetleri ve propagandalarının etkisiyle sadece aydın kesim değil sıradan Kürt kökenliler, okuma yazma bilmeyenlerin bile Kürt milliyetçiliğini kabullenmeye başladıkları yönünde eğilimler gözlemlenmektedir. Bu çok önemli bir konudur ve PKK tamamen yok edilse bile, milliyetçiliğin gücü nedeniyle bölgede Türkiye yeni problemlerle yüz yüze gelebilir.

Son olarak, PKK Türkiye'nin tüm yerel ve uluslararası projeleri için bir zayıflık haline geldi. Uluslararası arenada Türkiye'nin imajını sarsmak, ve Türk ekonomisine zarar vermek amacıyla Kerkük Yumurtalık boru hattını patlatma girişiminde bulunuldu. Faaliyetleri ile PKK, Türkiye'nin projeler için güvenli bir yer olmadığı havasını estirmeye çalıştı. Örneğin, Türkiye'nin Bakü Ceyhan boru hattı projesi için PKK bu projeyi zayıflatan negatif faktörlerden biridir.[27] Aynı durum diğer projeler için, örneğin barış suyu projesi için de geçerlidir.

Sonuç

Ortadoğu'da istikrarsızlığa yol açan birçok faktör vardır. İlk grup faktörler bölgenin ekonomik, kültürel, sosyal ve etnik yapısı ile ilgilidir. Bu bağlamdaki temel faktörler şunlardır; suni haritalar ve milletler, bölgenin mezhep ve dinler açısından zenginliği ve milletleşme sürecinin tamamlanamaması, kabileciliğin önemi, bölge-

27) Bu proje ile ilgili olarak bakınız; Nejdet Pamir, *Bakü-Ceyhan Boru Hattı*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999.

de zengin petrol yataklarının bulunması, suyun az olması ve bazı sınır aşan sular konusundaki sorunlar, demokratik rejimlerin bulunmaması ve muhalefetin sisteme entegre edilmesi gerekliliği. Bölgede istikrarsızlığı hazırlayan ikinci grup faktörler İsrail Arap çatışması ile ilgilidir. Bu merkezi problemden dolayı bölgede bir çok savaş çıkmış ve bu probleme bağlı olarak terörist ve gerilla grupları oluşarak bölgeyi daha da istikrarsız hale getirmişlerdir. Üçüncü grup faktörler, Körfez savaşı, İran ve ideolojik konularla ilgilidir. İran'ın Batı ve ABD karşıtı bir İslami rejim olarak bölgede ortaya çıkışı, Körfez savaşı sonrası Irak'ın fiilli olarak bölünmesi, Lübnan'ın sözde bir devlet olarak bölgede bulunması, bazı bölge ülkelerinin Soğuk Savaş döneminde SSCB ile yakın ilişki içerisinde bulunması ve bazı ülkelerin terörü dış politika aracı olarak kullanmaları bu grupta yer alan önemli faktörlerdir. Dördüncü grup faktörler istikrarsızlık yaratabilecek potansiyel faktörlerdir. Soğuk Savaş'ın bazı istisnalar dışında bölgede haritayı dondurması, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki güven bunalımı ve soğuk eğilimler bu bağlamda sırlanabilir. Yukarıda özetlenen faktörler bölgede isatikrarsızlığı hazırlamıştır ve gelecekte de sorun yaratabilecek köklü problemler mevcuttur. PKK'nın yükselmesi bölge istikrarını olumsuz etkiledi ve Türkiye'nin gücünü her açıdan yıprattı. Genel olarak, Türk imajı ve Türk modeli zayıflatıldı. Bu durum Türkiye için olduğu kadar bölge için de bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Unutulmamalıdır ki, coğrafi, stratejik, politik, ekonomik ve kültürel potansiyelleri ile istikrarlı bir Türkiye bölge için demokratik rejimler kurmada, işbirliğini artırmada, özetle istikrarlı bir bölge oluşturmada bir lokomatif olabilir. Buna karşın devletler arasında samimi işbirliği, anti-terör stratejileri için çok önem arz etmektedir. Uluslararası camia terörizmin dış politika aracı olarak kullanılmasının önüne geçmelidir. Bu çözüm için önemli bir adım olacaktır. Aksi takdirde, dünya düzeni ve uluslararası barış kötü bir şekilde yıpranacaktır.

ERMENİ SORUNUNA İLİŞKİN POLİTİKALAR VE STRATEJİLER*

Doç. Dr. Nurşen Mazıcı **

"Ermeni Sorunu, Ermeni ulusunun gerçek çıkarlarından çok, dünya kapitalistlerinin ekonomik ve politik çıkarlarına göre çözülmek istenmiştir..."

Mustafa Kemal (Atatürk) 1919

Giriş

Ermeni Sorunu'na ilişkin politikalar ve stratejiler saptamak için öncelikle bu sorunun çıkış nedenlerini doğru biçimde ortaya koymak gerekmektedir. Bilindiği üzere,19.yüzyılda emperyalist amaçlarla yayılmacı bir politika izleyen İngiltere, Fransa ve Rusya, yüzyılın yükselen değerleri olan milliyetçilik akımını kullanarak, tıpkı Balkanlar ve günümüz Ortadoğu'sunda olduğu gibi, Osmanlı devletinin çok sayıdaki etnik tebaasını bağımsızlık yönünde kışkırtmışlardır. Savaş sırasında bu vaadlere inan ve böylelikle askeri terminolojiyle düşmanların saflarına geçen Ermeniler, Türklere saldırı başlatmışlardır. Bu yüzden de Osmanlı hükümetince tehcire uğratılacaklardır. Bağımsız bir devlet kurabilmenin zorunlu üç sosyolojik, (belirli bir toprak parçası, bu toprak parçası üzerinde türdeş bir nüfus ve bu nüfusun o toprak üzerindeki egemenliği) ve iki hukuksal ögesini (devletin sürekliliği ve diğer devletlerce tanınması) yerine getiremeyen Ermeniler'i savaş sonu yüz üstü bırakan İngiltere ve Fransa, kendi çıkarları için Ankara hükümetiyle pazarlığa başlayacaklardır.

---

* Bu makale yazar tarafından 24 Nisan 2001 tarihinde Avrasya Startejik Araştırmalar Merkezi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

** Akdeniz Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Aralık 1920 tarihli, Ankara hükümetiyle Ermenistan arasında imzalanan ve sonra 13 Kasım 1921'de Kars Antlaşması adını alacak olan Gümrü Antlaşması'nın maddeleri, Ermenilerin Osmanlıya karşı nasıl ayaklandıkları, Erivan Başbakanı Hadisyan, İçişleri Bakan Yardımcısı Gurgaryan, Maliye Bakanı Külhandanyan tarafından doğrulanmakta böylece, Ermenilerin emperyalist ülkelerin kışkırtmaları sonucu Türklere nasıl saldırdıkları teyit edilmektedir. Bu sağlamlaştırmayı, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara ve sonsal antlaşma Lozan'da da görmek mümkündür.

Bu antlaşmaların üzerinden yaklaşık 80 yıl geçmesine karşın, yukarıdaki anlaşmalarda hiç dile getirilmeyen Ermeni soykırımı iddialarını, "insan hakları" ve "Batı uygarlığının gerekleri" olduğunu iddia eden başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı ülkelerin gerçek amacı şudur: Yaklaşık 10 yıl önce, Doğu Bloku'nun çökmesi sonucu Gevşek İki Kutuplu Uluslararası Sistemin çözülmesiyle uluslararası rekabet, sosyalistlerle kapitalistler arasındaki ekonomik savaşımı, kapitalistlerle kapitalistler arasındaki ekonomik savaşıma dönüştürmüştür. Yeni oluşacak uluslararası sistemde, Kafkaslardan Kıbrıs'a değin uzanan bölgede kısa erimde Batı Avrupa ülkeleriyle Kuzey Amerika ülkeleri, uzun erimde de Uzakdoğu ülkelerinin rekabeti sürecektir. Bu bağlamda, ABD'nin bölgedeki çıkarları, AB ülkeleriyle sürekli çakışacaktır. Bu da olağandır, çünkü uluslararası ilişkiler dostluğa değil, çıkarlara dayanır. Nitekim Fransız yazar, "de Maleville, La Tragédie Armenienne 1915" başlıklı kitabında ve Ermenistan Sosyalist Birlikler Partisi Siyasi Sekreteri Aşot Mançuryan da, Batılı ülkelerin soykırım iddialarının arkasında yer almalarının insan hakları savunuculuğuyla değil, Kafkaslardaki zengin yer altı kaynaklarıyla ilişkilendiriyorlar.

Bu bağlamda Ermeni sorunu için oluşturulacak politikalar ve stratejilere gelince: 36 yıl önce Ermeni soykırım iddiaları ortaya atılmasına ve bu yönde bir dünya kamuoyu yaratma girişimleri başlatılmasına karşın, ne yazık ki ülkemizde, ancak gecikerek bu yıl (2001), sözde soykırım tasarısının Fransız Ulusal Meclisi'nde yasallaştıktan sonra, sorun Türk kamuoyunun gündemine ciddi bir biçimde oturmuştur. Böylelikle, bu konuda, toplantı enflasyonu yaşanacak biçimde çok sayı ve sıklıkta Türk-Ermeni ilişkileri ele alınmaktadır. 11 tanesine kişisel olarak katıldığım bu toplantılarda dile getirdiğim ve bu makalede de yineleyeceğim gibi, Ermeni soykırım iddiaları, PKK, İslamcı hareketler ya da radikal sol örgütler gibi, Türkiye'nin iç dinamiklerinden çok, dış dinamiklerinden kaynaklanan bir sorun olduğundan, bu yöndeki etkinliklerin yurtdışına yönelik olması gerekmektedir.

Atatürk'ün hümanist yaklaşımıyla biz Cumhuriyet kuşaklarına, Rumluk, Ermenilik düşmanlığı öğretilmemiş, hatta 200 yıl sürekli Osmanlı ülkesine saldırmasına karşın, Rusya'dan "kuzey komşumuz" olarak söz edilmiştir. Bu nedenle, soykırım iddiaları, ortaya çıktığında, Türk kamuoyu, hatta akademik çevreler ve Dışişleri Bakanlığı bile neyden sözedildiğini uzunca bir süre anlamakta zorluk çekmişlerdir. Daha sonraki yıllarda da bu sorun, günü birlik çözümlerle ele alınarak Türk hükümetlerince kalıcı bir çözüm yolu aranmamıştır.

Konunun ulusal önemi anlaşılıp, Türklerle Ermenilerin 900 yıllık dostluğunu anlatan Türk-Ermeni ilişkileri konulu toplantılar düzenlendiğinde de, dünya kamuoyu Türklerin Ermenileri soykırıma uğrattıkları yönünde öylesine biçimlenmiştir ki, artık Türkiye'nin dışa dönük toplantılar yapmasının da soykırım iddialarıyla kemikleşen bu kitle üzerinde bir etki yaratacağı, ne yazık ki mümkün görünmemektedir. Bu toplantıların en son düzenleneni ve Ermenistan'dan üç olmak üzere yurtdışından çağrılan altı bilimadamından dördünün katılmadığı 13-14 Nisan 2001 tarihlerinde TBMM'deki uluslararası sempozyumdur. Bu gecikmişlik, yabancı ülkelerce, Türklerin suçluluk duygusundan kaynaklanan suskunluğu olarak algılanmıştır. Görülmektedir ki, dostluk üzerine yapılan vurgular, 19.yüzyıl Emperyalist Avrupa ülkelerince yapay olarak çıkarılan ve Osmanlı devletine mal edilen Ermeni sorununu çözemeyeceği gibi, bu yapaylığa karşın, son Osmanlı hükümetlerinin kendi dönemlerinde bu yapay sorunun doğurduğu sorunları çözmeye çalışmaları da dikkate alınmamaktadır. Oysa Ahmet İzzet ve Tevfik Paşa hükümetlerinin başlattığı ulusal kovuşturmanın yanı sıra, Batılı gazetelerin Ermenilerin katliama uğradıkları yönünde yaptıkları yayınlar ve dış baskıların sonucunda Osmanlı hükümeti, İspanya, Danimarka, İsviçre, Felemenk ve İsveç hükümetlerine başvuruda bulunmuş,aralarında Türk ve Ermeni temsilcilerin de bulunduğu kurul, soruşturma yapmaya başlamıştır. Dokuz yerde (Erzurum, Harput, Adana, Bitlis, Van, Diyarbekir, Mamur-et-ülaziz, Sivas ve Trabzon) yapılan inceleme sonucu, henüz Ermeni tehciri başlamadan ve Çar ordularının Doğu Anadolu'yu işgalinden sonra Ermeni çetelerinin 1.000.000'un üzerinde Müslüman öldürdüklerini ortaya çıkarmıştır.

Benzeri konuda araştırma yapmak için 30 kişilik bir kurulla Türkiye'ye gelen Amerikan Generali James G.Harbord, Yakındoğu'daki Bağlaşık Devletler Başkumandanı General Sir Charles Harington, İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck 1919 ve 1920'de yaptıkları araştırmada uluslararası kurulla benzeri sonuçları elde etmişlerdir.[1] Ayrıca,İttihatçı hükümet 1916'da Divan-ı Harpte 1390 kamu görevlisini tehcir sırasında görevlerini ihmal ve kötüye kullandıklarından dolayı yargılayıp, idam dahil çeşitli cezalara çarptırmıştır. Bu raporlar ve mahkeme tutanakları da gereği kadar, soykırım iddiasında olan çevrelere duyurulamamıştır. Böylece, Türkiye'nin bu yöndeki çalışmaları, yabancı bir tanıtım firması aracılığıyla, özellikle, Filistin–İsrail sorunu bağlamında, Türkiye'nin arabulucu rolü kullanılarak Amerika'daki etkin Yahudi gazete ve televizyon kanallarıyla bağlantılar kurularak, belgeseller yaptırarak dünya kamuoyuna duyurulmalıdır.

Bu Tanıtımda Neler Yapılmalıdır

Tarihteki Ermeni ayaklanmaları ve Tehcir uygulamaları üzerinde durmak yerine, günümüzdeki Türkiye'nin yüz yüze geldiği sorunu çözmek üzere bugünden iti-

1) Nurşen Mazıcı, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, İstanbul: Der Yayınevi,1987, ss.105-107.

baren nasıl stratejiler oluşturarak, ne tür politikalar izleneceği konusuna eğilmek gerekmektedir.

Öncelikle, Ermeni soykırımı konusunda yapılan yayınların sayılarının sanıldığı gibi 10 binlere ulaşmadığı, Türkçe, Ermenice, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça ve Arapça dillerinde yazılmış, 824 kitap olmak üzere toplam 1545 adet yayın bulunduğu bilinmelidir.[2] Bunlardan Batı dillerinde yayınlananların büyük bir çoğunluğunun da tarihçi akademisyen olmayan kişilerce yazıldığı, Ermenilerin 1915'te soykırıma uğratıldıkları iddialarına dayandığı, birkaç sayfa farklılaşarak bir diğerinin benzeri oldukları, ancak bu iddia doğrultusunda belge gösterilmediği, söylentilerle konunun ele alındığı açıklanmalı, oysa Batılı ülkelerin arşivlerini de içerecek biçimde Türklerin ve bazı Batılı bilimadamlarının belgesel çalışma yaptıkları, bu çalışmalarda Ermeni soykırımına ilişkin bir belge ve bilgiye rastlanılmadığı, ortaya konmalıdır.

Soykırım iddialarını içeren yayınlar, internetteki www.cilicia.com adresinde bulunmaktadır. Bu yayınlar incelenmeli, kısa özetleriyle bilimsel olmadığı ve gerçekleri yansıtmadıkları, Kilikya denen Doğu Akdeniz kıyılarımızın, tarihin hiçbir evresinde Ermeni yurdu olmadığı Batılı belgelerle gösterilmeli, bunlar "k" harfleriyle yazılmış bir kilikya web sayfasıyla yayınlanmalıdır. Ayrıca, Batılı emperyalist ülkelerce böl-yönet taktiğine hizmet etmek için yapay olarak adlandırılmış vilayeti sitte (Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Sivas) için altı Ermeni ili denmemelidir. Başta, National Arcives'dan elde ettiğim Batılı ülkelerce yapılmış nüfus grafiğinin, bu illerdeki Ermeni nüfus oranını %21, Anadolu'da ise toplam %9 olarak gösterdiği, bu illerde Ermenilerin bağımsız bir devlet kurmalarının bu nüfus oranıyla mümkün olamayacağını, başta Amerikan King-Krane Komisyonu olmak üzere Amerikan generallerinin de dile getirdiği bilinmelidir.

Edimsel (fiili) nedenlerle Ermeni soykırımının mümkün olamayacağını, çünkü 1914-1917 yılları arasında Doğu Anadolu'nun Rus işgali altında bulunduğu anımsatılmalıdır. Dahası, 1918 Ateşkesiyle tüm Osmanlı ordularını dağıtıp, İstanbul hükümeti ve Sarayı kıskıvrak eden İngilizlerin İstanbul'da kurduğu ve bağımsızlık yanlılarını hiç sorgulamadan yargılayıp Malta'ya sürdüğü mahkemede, eğer varsa, soykırımdan sorumlu olanları da yargılamış olduğuna ilişkin belgelerin İngiliz arşivlerinde bulunması, ya da mahkeme kayıtlarına geçmiş olması gerektiği anlatılmalıdır.

Hatta, 13 Temmuz 2000'de, İngiliz Lordlar Kamarası'nda, Lord Walpole'un, İngiliz Hükümeti'nin 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin ölümünü, Birleşmiş Milletler Soykırımı Engelleme ve Soykırım Suçunu Cezalandırma Anlaşması'na göre soykırım olarak tanımak yönünde istekli olup olmadığını sorduğu, Barones Asthal'in ise, Hükümet sözcüsü olarak şu yanıtı verdiği dile getirilmelidir: "Bu konuyu Lordlar Kamarası 14 Nisan 1999'da tartışmış, 1915–1916'daki katliamı ayıplamış ve kötü bir trajedi olarak Ermeni halkının acı çektiğini düşünmüş-

2) Erdal İlter, *Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1997.

tür. Ancak, Osmanlı yönetiminin Ermenileri yok etme yününde özel bir karar aldığına ilişkin açık bir belge yoktur. Bu yüzden İngiliz Hükümeti 1915-1916 olaylarını bir soykırım olarak tanımamıştır". 15 Ocak 2001'de ise aynı konu İngiliz Avam Kamarası'nda tekrar gündeme geldiğinde, bu kez de Bayan Lait İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın ve İngiliz Uluslar Topluluğu İşleri'nin 1923'e kadar olan Ermeni soykırımını tanıması konusundaki politikasını sorduğunda, eğer soykırım varsa İngiliz Hükümeti'nin bu konuda bir açıklama yapmasını istemesi üzerine, Bay Vaz'in hükümet adına şunları söylediği yinelenmelidir: "O dönemin hükümeti katliamları kınamıştır. Bu günkü hükümet de, bu görüşü paylaşır. Ancak günümüz İngiliz Hükümeti de geçmişteki hükümetler de, Ermeni olaylarını, 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın soykırım tanımı kapsamına almak için yeterli açık delil bulamamışlardır". Bu bilgi, soykırım iddialarını yalanlayan en güçlü kanıt olarak gösterilmeli ve Batılı ülkelerin kendileriyle çeliştikleri ortaya konmalıdır.

Batılı ülkelerin soykırım iddialarına Batılı bilimadamı, devletadamı, general ve I.Dünya Savaşı sıralarında Türkiye'de görev yapmış olan diplomat ve misyonerlerin ülkeleriyle yaptıkları yazışma, mektup ve gözlemlerinden örnek verilmelidir. Örneğin, bunlardan birisinin ABD Yüksek Komiseri olarak İstanbul'da bulunan Amiral Mark. L. Bristol'ün Ermenilerin Türkleri nasıl katlettiklerini, ancak konunun çarpıtılarak Batı kamuoyuna Ermenilerin soykırıma uğradıkları yönünde yalan propaganda yapıldığını, bu tür asılsız haberleri ortaya çıkaran Kars'taki Amerikan askerlerinden Ermenilerin nefret ettiğini kanıtlayan Document XLVII: U.S. Library of Congress, Bristol's Papers, Correspondence, Container No:34, ss.123-124 gösterilmelidir. Ayrıca, Amerikan Amiral Arthur T. Chester'ın, I.Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ermenilerinin Ruslarla işbirliği yaparak, Türkleri katlettiklerini ve Ermenilerin vatana ihanet eden hainler olduğunu, eğer ABD'de böyle bir durum olsa nasıl acımasız önlem alacaklarını dile getirdiği Document XLIX, New York Times Current History Journal, February, 1923, ss.130-131, gözler önüne serilmelidir. Washingon D.C.'deki National Arcives II'de bulunan, belgelerde Ermenilerin onbinlerce Türkü nasıl katlettiklerini gururla anlattıkları, ortaya çıkarılmalı, Ermenilerin Türkleri katlettiklerine ilişkin Batı arşivlerinde daha yüzlerce belge olduğu belirtilmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin uygulamalarından bir biçimde haksızlığa uğrayanların asılsız soykırım iddialarını körükörüne destekleyerek devletten öç alma duygusu, ya da Batı dünyasına fetişizm ölçüsünde hayranlık duyarak Batılıların söyledikleri herşeye sorgulamadan inanma eğiminde olanlara da, Fransız yazar Georges de Maleville'in "La Tragedie Armenienne de 1915", başlıklı yapıtında, dürüst bir gözlemcinin savaşta kayıplara karışanların ölmüş olduklarını kabul edemeyeceği, Ermeni soykırımının Türklerden değil, asıl Taşnak Partisi liderlerinden kaynakladığı açıklamasına ve başta Fransa olmak üzere Batılı ülkelerin yaptıkları katliamlara hiç değinilmediği halde, neden yalnızca Türklerin yapmadıkları bir soykırımdan dolayı sorumlu tutulmalarının asıl nedeninin, Batılı ülkelerin yayılmacı politikalarıyla ilgili olduğu görüşüne, dikkat çekilmelidir.

Yahudi soykırımı için Almanlar değil, parti adıyla sanki Alman değillermişçesine Naziler sorumlu tutulurken, Ermenileri soykırıma uğratanların Türkler olduğu söylenmekte, İttihatçı hükümet ve savaş döneminin koşullarından ısrarla kaçınılmaktadır. Batılı ülkelerin Türk sözcüğünü kullanmalarındaki amaçlarının, sorumluluğu kısa süreli bir hükümete yüklemek yerine, olayda bir süreklilik sağlayarak sorunu günümüze taşımak olduğuna vurgu yapılmalıdır.

Tüm bu çalışmalar, Ermeni soykırım iddialarını savunan devletlerin Ankara büyük elçiliklerine bir nota olarak verilmeli ve soykırıma ilişkin ellerinde bir belge varsa sorulmalı, değilse neden hükümet/parlmentolarının böyle bir tutum içine girdikleri yönünde açıklama yapmaları istenmelidir.

Özellikle hangi taraftan daha çok insan öldü tartışmasından çok, I.Dünya Savaşı ve 1918 Ateşkes döneminde emperyalist ülkelerin kendi çıkarları için Osmanlı Devletinin iki etnik kökenli tebaasını birbirlerine karşı kışkırtarak kırdırdığından dolayı bu ülkelerden Lahey Adalet Divanı'na açılan bir davayla, Osmanlı Türkleri ve Ermenileri için tazminat istenmesi yönünde girişimde bulunulmalı, Türklerle Ermenilerin uzun yıllar dostça ilişki sürdürdüğü ve sürdürme isteğinde olduğu vurgulanmalıdır.

Türkiye Bu Konuda Nasıl Bir Politika İzlemelidir?

İlk olarak, akıllıca ve uzun vadeli dış politika stratejilerinde, tehlikeli görülen ülkeleri karşımıza alma yerine, denetlenebilmesi daha kolay olduğundan yanımıza alma yolları aranmalı, ulusal çıkarlar gözeten bir anlayışla, yönetim biçimine bakılmaksızın Ermenistan, İran ve Rusya'yla ikili ya da çoklu ittifaklara girilmelidir. Çünkü, bu politikanın, Ermeni teröristlerle Kürt teröristlerin bağlantılarını keserek Türkiye için Ermeni soykırım iddialarının getireceği sonsal ve en ağır çözüm yollarından daha vahim olan PKK–ASALA bağlantısını zayıflatabeleceği hesaplanmalıdır. Olağanüstü Hal Bölgesiyle Vilayet-i Sitte'nin %60 oranında çakıştığı unutulmamalıdır. Ayrıca Ermenistan'la kurulan her iyi ilişkinin, diasporadaki Ermeni soykırım propagandasını zayıflatacağı bilinmelidir.

İkinci olarak, Türk Ermeni Cemaati ve Patrikhane'nin Türk hükümeti doğrultusunda yaptıkları soykırım iddialarını kınama açıklamalarının, bu yöndeki en değerli verilerden biri olduğu bilinmeli, Cumhuriyet döneminde Amerika, Kanada ve Batı Avrupa ülkelerine göçmüş olan ama hala TC yurttaşlığı süren ve Türkiye'yi kendi yurdu olarak gören Türkiye Ermenileriyle yurtdışında kültürel etkinliklerin yolu aranmalıdır.

Üçüncü olarak, düşmanlıkları fazla abartmadan dostluklara da fazla güvenmeden uzun soluklu bir Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanlar politikası oluşturmalı, bu üç bölge politikasının bütünsel ve ayrılmaz olduğu bilinmeli, Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin yolları zorlanmalı, ancak bu birliğe, ulusal çıkarlarımızı zedelercesine ve kişiliksizce hayranlık duyulmamalı ve AB Türkiye'nin tek seçeneğiymiş gibi görülmemelidir.

Dördüncü olarak, Türkiye coğrafyasının jeopolitik ve jeostratejik önemi, negatif bir yaklaşımla sürekli komplo teorileri üretmemiz için değil, dünya çıkarlarının her dönem çatışma merkezi olduğu bilinciyle pozitif bir öge olarak ele alınmalı, bu konumumuz ikili ve çoklu ilişkilerimizde sürekli koz olarak kullanılmalıdır.

Beşinci olarak, İstanbul ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestraları ile Güher Süher Pekinel, İdil Biret, Fazıl Say, Suna Kan gibi dünyaca ünlü sanatçılarımızın yurtdışında konserler vermesi, konser programlarına da kısa ve çarpıcı bir biçimde Ermeni sorununun gerçek anlatımı sunulmalı,Batılıların ilgisini çeken Osmanlı hat, takı, resim vb. sanat sergileri düzenlenerek bunların arasına Doğu Anadolu'da yapılan Müslüman mezar kazı resimleri ve ölülerin antropolojik bulguları eklenmelidir.

Bu Süreçte Neler Yapılmamalıdır?

"Bu olay, 1915'te olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sorunudur" denmemelidir. Çünkü bu yaklaşım, dolaylı olarak soykırımı üstlenmek anlamına geldiği gibi, yapmadığı bir soykırımdan Osmanlı hükümetini sorumlu göstermek de hem bilimsel ahlaka hem de bilimadamı sorumluluğuna aykırıdır.

Osmanlı paşalarının kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, sosyolojik ve devlet olarak, Osmanlının uzantısıdır. Türkiye'ye Osmanlı mirasını reddetmenin, onu kabullenmekten çok daha fazla sorun çıkaracağı bilinmelidir. Örneğin, bu savın, 1000 yıldır bu topraklarda egemen olduğumuz görüşünü de kendimizce tartışmaya açma sürecini başlatabileceği akıllardan uzaklaştırılmamalıdır. Ancak, Osmanlıyla birebir özdeşleşilerek Erivan'ın tarihsel Türk toprakları olduğu savında da bulunulmamalı, egemenlik haklarından asla vazgeçemeyeceğimiz toprakların Misak-i Milli sınırları olduğu belirtilmeli, başta Fransa olmak üzere Batılı ülkelerin Kafkaslardan Kıbrıs'a uzanan bölgede nüfûz alanları yaratma girişimi için asılsız Ermeni soykırım iddialarıyla Ermenistan'ı kullandığı belirtilmelidir.

Aşiret tepkisiyle kısasa kısas yöntemi kullanılarak, Cezayirlilere uyguladıkları soykırımdan dolayı Fransa'ya karşı, benzeri tasarıyı Türk Parlamentosu'nda yasallaştırmanın bir yaptırımı olamayacağı bilinmelidir. Fransız aydınları Cezayirlilere uygulanan soykırımı itiraf etmelerine karşın, ülkelerinde bu yönde bir kamuoyu oluşturmayı başaramadıkları halde, Türkiye'nin bu çabalarının beklenen sonucu vermesi, olası görünmemektedir. Çünkü, Fransa'ya bir yaptırımda bulunmak için, kararı Türk parlamentosundan değil, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden geçirmek gerekmektedir. Tıpkı Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler gibi Avrupa Parlamentosu ve onun alt ve yan birimleri Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerce kurulduğu için, her üç sözde uluslararası aktör olan bu kuruluşlarda şimdiye değin Batılı ülkeler aleyhinde karar çıkmamıştır. Yani, Batılı ülkeler, sözde evrensel olan bu kuruluşları, kendi çıkarları için hem savcı, hem yargıç, hem de mahkemenin kendisi olmak koşuluyla kurmuşlardır. Kaldı ki, böyle bir kararı çıkarmak başarılsa bile Cezayir Fransa toprakları içinde yer almamaktadır. Tıpkı, II.Dünya sa-

vaşı sırasında Almanlara karşı her hangi bir ayaklanma, örgütlenme ve silahlı çatışmaya girmeyen Yahudilerin soykırımını kabul eden Almanya'nın sınırları içinde İsrail'in bulunmadığı gibi.

Tehcir sırasında, hastalık, iklim koşulları, yerel yöneticilerin görevlerini savsaklamaları, aşiret saldırıları ve kendi aralarındaki çatışmalar sonunda ne yazık ki, ölen 38 bin Ermeni için "öldürüldü" sözcüğü kullanılmamalıdır. Çünkü, öldürmek, kasıtlı olarak bir canlının yaşamına son verme eylemi anlamına geldiğinden, askeri terminoloji kullanılarak savaşta insan öldürülmeyeceği, düşman vurulacağı belirtilmeli, sıcak savaşın acımasızlığına dikkat çekilmeli, etnik kökeni ve dini ne olursa olsun savaş sonucu ölümlerinin hümanizmle bağdaşmayacağı açıklanmalıdır.

Soykırım suçunun, zaman aşımına uğramayan suçlardan olduğu bilinmeli, bu tür iddiaların daha uzun süre Türkiye'ye yöneltileceği bilinciyle,yılgınlığa düşmeden, ödün vermeden ve tipik Türk alınganlığı olan küskünlük ve kızgınlık göstermeden sabır ve soğukkanlılıkla bu iddiaların doğru olmadığı yönündeki etkinlikler, bilimsel bir çerçevede ilgili çevrelere sunulmaya devem edilmelidir.

Tarihlerini efsanevi bir biçimde Nuh Peygamber'den başlatan ve bu nedenle tufanda Nuh'un gemisinin Ağrı Dağı'na oturmasının bir simgesi olarak Ermenistan bayrağı üzerindeki Ağrı Dağı figürleri bulunmasına, adı Ermenice "zafer" anlamına gelen Vartan adlı bir Ermeni'nin Van'da açtığı bir otele kendi ismini vermesine vb.paranoyak tepkilerle yaklaşılmamalıdır.

Sonuç

1945'ten beri Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu'da tutarlı bir dış politika üretemediği gibi, ekonomik açmazları bulunan Türk hükümetlerine de bir uyarı yapılmalı, ekonomik gücü olmayan bir devletin uluslararası ilişkilerde siyasal bir yaptırımı olamayacağı vurgulanmalıdır. Ermeni soykırım tasarısının bir araç olduğu, asıl amacın devletimizin egemenlik haklarını zedeleyici yönde girişimler doğuracağı noktasından hareketle, biraz karikatürize, biraz da dramatize edeceğim şu sonucun kaçınılmazlığına, dikkat çekilmelidir: 100 milyonluk Arap ülkelerinin kendi aralarındaki açmazları ve çağdaş politikalar üretememeleri, II.Dünya Savaşı sonrası tam ortalarına kurulan Batı'nın Ortadoğu karakolu üç milyonluk İsrail'le baş edememeleri trajik sonucunu nasıl yaratmışsa, yeniden biçimlenen dünyada etkin bir siyasal yer edinemezse, Türkiye ve Türki cumhuriyetlerin ortasına da 1,5 milyonluk[3] Batı'nın Kafkas karakolu Erivan Ermenistan'ı çıkartılarak, Türkiye'nin yeni açmazlara sürüklenebileceği, basite indirgenmiş bir abartı olarak nitelenmemelidir.

3) Sovyetler Birliği'nin dağılışından sonra 3.6 milyon nüfusa sahip olan Ermenistan Cumhuriyeti, işsizlik nedeniyle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerine göçün artamsıyla şimdilerde 1.5 milyonluk bir nüfusa sahiptir.

KATKIDA BULUNAN YAZARLAR

Birol Akgün (Yrd. Doç. Dr.),

1968 yılında Soma'da doğdu (Koyundere'li). Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi mezunudur (1993). Milli Eğitim Bakanlığı bursuyla ABD'nin Ohio eyaletindeki Case Western Reserve Üniversitesinde Yüksek Lisans (1996) ve Doktorasını tamamladı (2000). Halen Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesidir. Uzmanlık alanı Karşılaştırmalı Siyaset Bilimi olan yazarın yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış çok sayıda makalesi ve bildirisi bulunmaktadır. Çalışmalarının bazıları şunlardır: "Democratization and Minority Rights in the Post-Communist Balkan States", Perceptions: Journal of International Affairs, Vol.VI, No.2, 2001, "Aspects of Party System Development in Turkey", Turkish Studies, Vol.2, No.1, 2001, "Turkish Diaspora in the United States and Its Role in Promoting Turkish-American Relations", Mustafa Aydın (Ed.), 200th Years of Turkish American Relations, London: Frank Cass, (Baskıda), "Türkiye'de Siyasal Güvensizliğin Boyutları, Nedenleri ve Sonuçları", A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.56, Sayı.4, 2001, "Küreselleşme Çağında Terör ve Karşı Terör: Amerika'nın İşi Neden Zor?", Stratejik Analiz Dergisi, Ekim 2001. İletişim için e-posta adresi: bakgun@selcuk.edu.tr.

Tayyar Arı (Doç. Dr.),

1983'te ODTÜ İdari Bilimler Fakültesinden mezun olarak 1984 yılında Bursa'da Araştırma Görevlisi olarak göreve başlayan Tayyar Arı, 1991'de İstanbul Üniversitesinden doktor ünvanını almış, 1991'de ise Yardımcı Doçent olarak atanmıştır. 1996'da Doçentliğe yükseltilen Tayyar Arı halen Uludağ Üniversitesi'nde öğretim üyeliğini sürdürmektedir. Tayyar Arı, 1995 yazında Washington D. C.'de Georgetown Üniversitesi'nde, 2000 yazında ise Ortadoğu ülkelerinden Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail'de araştırmalarda bulunmuştur. Tay-

yar Arı'nın şimdiye kadar yayınlanmış, "Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika", "2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi", "Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika" ve "Global Politika ve Güney Asya" adlı dört kitabı, baskı aşamasında olan "Ortadoğu" ve "Uluslararası İlişkiler Teorileri" konularında iki kitabı ve ayrıca çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Önder Aytaç (Araştırma Görevlisi),

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra Ankara Barosunda avukatlık stajını yaptı. İngiltere Loughborough Üniversitesinde yüksek lisans çalışmasını tamamladı. Hull Üniversitesi Güvenlik Çalışmaları Merkezinde başladığı 'Güvenlik-Güçleri ile Medyanın Terör Üzerindeki Etkileşimi' konulu doktora çalışmasına halen ODTÜ Sosyoloji Bölümünde devam etmekte ve 'bitirme tezini yazmaktadır. Yayınlanmış 3 kitabı ve onlarca bilimsel makalesi bulunan yazar; medya, terör, asker, polis, hapishaneler, alternatif cezalandırma sistemleri, halkla ilişkiler ve iletişim konularında çalışmalar yapmakta, konferanslar vermektedir. Önder Aytaç halen Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığınca kurulan TADOC'da uyuşturucu kullanımının azaltılması merkezinin başkanıdır.

Hüseyin Bağcı (Prof. Dr.),

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı 1959 yılında Uzunköprü/Edirne'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Uzunköprü'de tamamladıktan sonra 1979 yılında Almanya'ya giden Prof. Dr. Bağcı Alman Konrad Adenauer Vakfı'nın verdiği Zeki Talebeleri Destekleme Bursu (Stipendium für Begabtenförderung) ile tüm üniversite eğitimini Bonn Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde yaptı ve aynı bölümde doktorasını tamamladı. İngiltere, Belçika, ABD ve Avusturya'da araştırmalarda bulunan Prof. Dr. Bağcı'nın üç kitabı ve uluslararası dergilerde 8 dilde yayınlanmış 60'dan fazla bilimsel makalesi bulunmaktadır. Dünyanın birçok kıtasında 65 ülkede uluslararası alanda yüzlerce konferansa katılmış olan Profesör Bağcı ayrıca aralarında merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Stratejik Araştırma Enstitüsü (IISS), Brüksel'deki Avrupa Strateji Grubu (European Strategy Group) ve Bonn'daki NATO Derneği üyesidir. Türkiye'de ise Dış Politika Enstitüsü Başkan Yardımcılığı görevini sürdürmektedir. Almanya'da Öğrenim Görmüşler Derneği'nin yanı sıra Edirne Kültür ve Yardımlaşma Derneği üyesi de olan Prof. Bağcı ayrıca Türkiye'deki birçok akademik dergide yayın kurulunda da yer almaktadır. 2000 yılından itibaren Uluslararası Kim Kimdir'de (International Who is Who) yer alan Prof. Bağcı yine 2000 yılında ODTÜ Üstün Akademik Başarı Ödülüne de layık görülmüştür. Prof. Dr. Hüseyin Bağcı halen Ortadoğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmakta ve üniversitedeki Avrupa Araştırmaları Merkezi eşbaşkanı olarak bilimsel çalışmalarını sürdürmektedir.

Abdulkadir Baharçiçek (Yrd Doç. Dr.),

1961 yılı Pütürge doğumludur. İstanbul Bozdoğan Ortaokulu ve İstanbul Şehremini Lisesini bitirdi. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümünden 1983 yılında mezun oldu. 1984 yılında İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1987 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Yüksek Lisans programından mezun oldu. 1988 yılında lisansüstü eğitim için İnönü Üniversitesi tarafından İngiltere'ye gönderildi. İngiltere'nin Nottingham Üniversitesinden 1990 yılında Yüksek Lisans, 1993 yılında ise Doktora derecesi elde ederek yeniden İnönü Üniversitesine döndü. 1994 yılında Yardımcı Doçent olarak atandıktan sonra halen aynı görevine devam etmektedir. Türk Dış Politikası, Uluslararası İlişkiler, Güvenlik, Terör ve Avrupa Birliği üzerine yazılmış on dört makalesi bulunmaktadır.

Selahaddin Bakan (Yrd. Doç. Dr.),

Yazar Yüksek lisansını İngiltere'de Nottingham Üniversitesi Politika Bölümünde tamamladı (1992). Doktora çalışmalarını ise yine aynı üniversite de 1995 yılında tamamladı. Uluslararası ilişkiler, Dış Politika, Türk dış politikası ve Avrupa Birliği ile ilgili makale ve bildirileri bulunmaktadır. Yazar halen İnönü Üniversitesi Kamu yönetimi bölümü öğretim üyesidir.

İdris Bal (Yrd. Doç. Dr.),

1968 yılı Kütahya (Dumlupınar) doğumludur. Orta ve lise eğitimini Savaştepe Öğretmen Lisesinde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu olan yazar, Yüksek Lisans çalışmasını İngiltere'nin Nottingham Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamladı (1992). Doktora çalışmasını ise İngiltere'nin Manchester Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Bölümünde gerçekleştirdi (1997). Yazar 1998 yılında Yardımcı Doçent ünvanını aldı. İdris Bal'ın İngiltere'de Ashagate yayınevi tarafından yayınlanmış "Turkey's Relations with the West and Turkic Republics: The Rise and Fall of the Turkish Model" başlıklı kitabı bulunmaktadır. Türk Dış Politikası, Orta Asya ve Kafkaslar, Türk Dünyası, Güvenlik, Ortadoğu, Terörizm, İnsan hakları, AB, Batı ve ABD'nin Avrasya Politikası konularında yurtdışında ve yurt içinde farklı bilimsel dergilerde İngilizce ve Türkçe olarak yayınlanmış veya bilimsel sempozyumlarda sunulmuş 30'dan fazla makalesi ve bildirisi bulunmaktadır. İdris Bal halen Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesidir. E-posta: idrisbal@hotmail.com GSM: 0532-375 44 69

İhsan Bal (Yrd. Doç. Dr.),

Polis Koleji ve Polis Akademisi mezunu olan yazar, 1992 yılında İngiltere Leicester Üniversitesinde master (MA) çalışması yaptı. Aynı Üniversite de 'Demokratik Sistemlerde Terörizmle Mücadele Yöntemleri ve Türkiye Örneği' başlıklı teziyle 1999 yılında doktorasını tamamladı. Halen Polis Akademisi Öğretim üyesi ve Hukuk Dersleri Bölüm Başkanı olan yazar aynı zamanda TADOC Suç Önleme Mer-

kez Başkanlığını da yürütmektedir. İlgi alanındaki terörizm ve organize suçlar konularında bilimsel makaleleri ve onlarca konferansı olan yazar, evlidir ve 2 kız çocuk babasıdır.

Enver Bozkurt (Doç. Dr.),

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans ve aynı yerde başladığı doktorasını görevi nedeniyle Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladı. 1998 yılında Devletler Umumi Hukuku Ana bilim Dalında Doçent oldu. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi iken 2000 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümüne geçti. Halen aynı yerde Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. "Devletler Hukuku Bakımından Türkiye'nin Sınır İlişkileri", "Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı", "Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı" gibi kitapları, Avrupa Birliği, Uluslararası Akarsular, Türk-Yunan İlişkileri gibi konularda makaleleri bulunmaktadır.

Veysel Bozkurt (Prof. Dr.),

Halen Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi olan Veysel Bozkurt'un çalışmaları arasında, "Türkiye ve Avrupa Topluluğu" (İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992), "Avrupa Birliği" (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayını, 1993), "Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Araştırma Geliştirme" (S. Aytaç'la birlikte, İstanbul: Tügiat Yayını, Ocak 1996). "Deprem ve Toplum" (İstanbul: Alfa Yayınevi, 2000), "Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği" (Bursa: Alesta Yayınları, 2000), "Avrupa Birliği ve Türkiye" (Bursa: Vipaş, 2001) vardır.

Mesut Hakkı Caşin (Yrd. Doç. Dr.),

1956 yılında İzmir'de doğdu. 1983 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden, 1986 yılında Ankara Gazi Üniversitesi Kamu Hukuku Master Programından mezun oldu. 1988 yılında Teksas San Antonio College'da Amerikan Anayasa Hukuku disiplini konularında eğitim aldı. 1994 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi "Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma" konulu doktora tezi ile mezun oldu. Uluslararası ilişkiler konularında yayınlanmış değişik kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Halen Yeditepe Üniversitesi bünyesinde lisans ve yüksek lisans dersleri vermektedir. Amerikan Barosu ve İstanbul Barosunun üyesidir. Ayrıca Arı Hareketi ve TÜDAV Vakfının uluslararası ilişkiler danışmanıdır.

Şaban Çalış (Yrd. Doç. Dr.),

1986 yılında Mülkiye'den (AÜ. SBF) mezun oldu. Yüksek Lisansını Reading, doktarasını da Nottingham Üniversitelerinde tamamladı. Halen Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesidir. Mediterranean Quarterly, Central Asian Survey, Pakistan Horizon, Perceptions, Turkish Studies ve Liberal Dü-

şünce gibi ulusal ve uluslararası dergilerde makaleleri yayınlandı. Balkanlar ve AB üzerine tebliğleri bulunmaktadır. "Hayalet bilimi ve Hayali Kimlikler" ile "Türkiye-AB İlişkileri" konusunda yayınlanmış iki kitabı bulunuyor. Ayrıca Türk dış politikası, Uluslararası İlişkiler Teorisi, Kimlik ve Güvenlik konuları üzerinde çalışmaktadır.

Birgül Demirtaş-Coşkun,

1974 yılında Sakarya'da doğdu. Lisans eğitimini, Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 1995 yılında tamamladı. 1995 – 1997 yılları arasında Yeni Yüzyıl gazetesi Dış Haberler Servisi'nde çalıştı. 1999-2000 tarihleri arasında Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde uzman olarak çalıştı ve Perceptions dergisinin editör yardımcılığını yaptı. Uluslararası İlişkiler alanındaki yüksek lisans derecesini 1999 yılında Bilkent Üniversitesi'nde tamamladı. Yüksek lisans eğitimi sırasında "Balkanlar'da Örnek İlişki: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri" konusunda tez yazdı. Halen Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora yapmakta ve Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), Balkan Masası'nda araştırmacı olarak çalışmaktadır. Ayrıca Stratejik Analiz adlı aylık uluslararası ilişkiler dergisinin editörlüğünü yapmaktadır. "Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri" adlı kitabı ASAM tarafından 2001'de yayınlanmıştır. "Balkan Diplomasisi" adlı kitabın derleyenlerinden biridir. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, Bulgaristan'ın dış politikası, Makedonya, Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs konularında yazılmış makaleleri bulunmaktadır. İngilizce ve Almanca bilmektedir.

Mustafa Çufalı (Yrd. Doç. Dr.),

1962 yılında Zonguldak'ta doğdu. 1988 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. 1990 yılında Polis Akademisi'ne araştırma görevlisi olarak başladı. 1990-1995 yılları arasında İngiltere'de bulundu. 1992 yılında İngiltere'nin Nottingham Üniversitesi Politika Okulu'nda Uluslararası İlişkiler dalında yüksek lisansını, 1999 yılında da aynı yerde doktorasını tamamladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları, İstiklal Harbi ve Lozan Konferansı dönemlerinde Türkiye'nin iç ve dış politikasıyla ilgili Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Yolu, Türk Yurdu ve Yeni Türkiye dergileri ile Yeni Türkiye Yayınları'nda çıkan The Great Ottoman-Turkish Civilization adlı 4 ciltlik kitabında İngilizce ve Türkçe makaleleri bulunmaktadır. Halen Polis Akademisi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Ertan Efegil (Yrd. Doç. Dr.),

Yazar Lisansını Bilkent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde 1992 yılında, Yüksek Lisansını Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana bilim Dalında 1994 yılında, doktora çalışmasını ise Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası

İlişkiler Ana bilim dalında 1999 yılında "Körfez Krizi sırasında Türk Dış Politikası Karar Verme Mekanizmasının İşleyişi" adlı doktora tezi ile tamamladı. Yazarın Kıbrıs Tanıtma Fonu desteğiyle, Dr. İrfan Kaya Ülger ile birlikte, "Avrupa Birliği Kıskacında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)" isimli edit kitap çalışması mevcuttur. Yazarın Rusya'nın Orta Asya Politikası, Yeni Dünya Düzeni, Hazar Enerji Havzası ve Uluslararası Petrol ve Doğal Gaz Projeleri, Türk Dış Politikası Karar Verme Mekanizması, Türkiye - İran İlişkileri, Türkmenistan ve ABD'nin Orta Asya politikası üzerine yurt içinde ve yurt dışında yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. Yazar, 1994 yılında Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi, 1994 - 1996 Özel bir TV kanalında Dış Politika Muhabirliği, 1997-1999 Türkmenistan'da öğretim üyesi ve özel sektörde Ar - Ge Birimi Koordinatörü görevlerinde bulunmuştur. Yazar halen Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir.

Çağrı Erhan (Dr.),

1972 İstanbul doğumludur. Çağrı Erhan, 1993'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun oldu. Aynı üniversitede, 1996'da uluslararası ilişkiler yüksek lisansını, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu" başlıklı tezi savunarak tamamladı. 2000 yılında da, "Osmanlı-Amerikan Siyasi İlişkileri" başlıklı teziyle, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde doktor unvanını aldı. Nisan 2000'den bu yana, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim görevliliği yapan Çağrı Erhan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakülteleri ile Çankaya Üniversitesi'nde, "Osmanlı Diplomasi Tarihi", "Uygarlık Tarihi", "Amerikan Diplomasi Tarihi" ve "Siyasi Tarih" derslerini vermektedir. Çağrı Erhan, Ekim 2000'den bu yana, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi müdür yardımcılığı görevini de sürdürmektedir. Öğretim hayatı sırasında, "Sasakawa Genç Liderler Yurtdışı Bursu", "İsrail Hükümeti Araştırma Bursu" ve "Türkiye Bilimler Akademisi Yurtdışı Doktora Araştırma Bursu"nu kazanan Çağrı Erhan, ABD'de Georgetown Üniversitesi, Ulusal Arşivler ve Kongre Kütüphanesi, İsrail'de ise Tel Aviv Üniversitesi Moşe Dayan Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi'nde çalışmalarda bulunmuştur. Çağrı Erhan'ın, "Greek Occupation of Anatolia and Adjoining Territories, Report of the Interallied Commission of Inquiry", "American Documents of Greek Occupation of Anatolia", "Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu", "Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri" ve "Yunan Toplumunda Yahudi Düşmanlığı" başlıklı kitapları bulunmaktadır.

Hamit Ersoy (Yrd. Doç. Dr.),

1988 tarihinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitiren Hamit Ersoy, 1989'da ODTÜ'de ve Oxford'da altışar ay dil eğitimi aldı. 1990'da University of Durham'da M.Phil. ve 1991'de Ph.D. programı-

na başlayan Ersoy, 1994 yılında "1950'lerde Batı'nın Ortadoğu'daki Savunma Girişimlerinde Türkiye'nin Rolü" konulu doktora tezini başarıyla tamamlayarak Türkiye'ye kesin dönüş yaptı. Avrupa Birliği Komisyonu'nun "Ortadoğu Üzerine Uzman Kişiler ve Kuruluşlar Rehberi" (The European Expertise on the Middle East and North Africa; A Directory of Specialists and Institutions, EURAMES, Exeter, UK, 1993)'nde ismine yer verilen Ersoy, İsviçre'nin Cenevre kentinde bulunan CIFEDHOP, Uluslararası İnsan Hakları ve Barış Öğretisi Eğitim Merkezi (International Training Centre on Human Rights and Peace Teaching), tarafından organize edilen ve Avrupa Konseyi ile UNESCO tarafından finanse edilen eğitim kursuna katılarak İnsan Hakları Eğitimcilik Sertifikası aldı (1994). Ayrıca, 2001-2005 yıllarına ait Türkiye'nin 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raportörlüğü ve Siyasi-Hukuki Küreselleşme Alt Komisyon Başkanlığı yaptı (2000).

Turkut Göksu (Yrd. Doç. Dr.),

1968 yılında Sivas'ta doğdu. İlk ve Orta okulu kasabasında okudu. Kayseri lisesinden sonra girdiği Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde Lisans eğitimini bitirdi. Nottingham Üniversitesi'nden Master, Sakarya Üniversitesi'nden Kamu Yönetimi dalında doktorasını aldı. Göksu'nun "Toplumsal Psikoloji", "İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler" isminde iki kitabı, Göç, Yabancıların Siyasal Katılımı, Panik Yönetimi, Stratejik Yönetim, Örgütsel Davranış, Milli Birlik, Medya konularında makale ve bildirileri vardır.

Ramazan Gözen (Yrd. Doç. Dr.),

14.12.1965 yılında Denizli'de doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdi. 1416 sayılı kanun çerçevesindeki Milli Eğitim Bakanlığı bursuyla, önce O.D.T.Ü.'de ve İngiltere'de yabancı dil eğitim aldı, daha sonra da Reading Üniversitesi'nin Uluslararası ve Avrupa Çalışmaları Yüksek Lisans Programından "Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Birliği" konusunda Yüksek Lisans ve Siyaset Bilimi Bölümünden "Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi" konusunda Doktora derecelerini kazandı. Türkiye'de, Kırıkkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümünde Kurucu Başkanlık ve aynı zamanda Öğretim Üyeliği yaptı. 1998 yılında Doçentlik unvanını aldı. Halen, Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Öğretim Üyesi olarak çalışıyor. "Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası" başlıklı bir kitabı ve Uluslararası İlişkiler, Dış Politika, Türkiye'nin Avrupa Birliği, Ortadoğu ve A.B.D. ile ilişkileri üzerine Türkçe ve İngilizce dillerinde yayınlanmış 20'nin üzerinde bilimsel makaleleri vardır.

Yaşar Kalafat (Dr),

İlk ve orta tahsilini 1939 yılında dünyaya geldiği Kars'da, Yüksek tahsilini 1961 - 1962 yıllarında mezun olduğu Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde zootek-

nist olarak yaptı. 1986 -1987 Güz döneminde Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden fark derslerini vererek mezun oldu. 1987 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yakın Çağ Tarihinden "Şeyh Sait" konulu, 1989 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Halk Edebiyatından "Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının izleri" konulu ve 1991 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi'nden "Kuzey Azerbaycan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta eski Türk Dini izleri, Dini Folklorik Tabakalaşma" konulu mastırlar yaptı. 1992 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı'ndan "Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar" konulu Çalışması ile bilim doktoru ünvanı aldı. Irak, İran, Türkmenistan, Afganistan, Özbekistan, Karakalpakistan, Kırgızistan, Kazakistan, Nahçıvan, Azerbaycan, Gürcistan, Karaçay-Çerkez, Kabartay-Balkar, Dağıstan, Kırım, Çuvaşistan, Tataristan, Başkurdistan, Makedonya, Bulgaristan, Gagauzeli, Kıbrıs, Dağlık Altay gibi Türk Bölgelerinde, Suudi Arabistan'da bulundu ve buralarda alanında yaptığı çalışmaları sürdürmektedir. Başbakanlıktan emekli olan Yaşar Kalafat halen ASAM'da Kafkasya Araştırmaları Masası Başkanı ve ASAM Yönetim Kurulu üyesi olarak çalışmaktadır.

Fatih Karaosmanoğlu (Yrd. Doç. Dr.),

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1987 yılında mezun oldu. 1990 yılında lisansüstü çalışmalar yapmak amacıyla İçişleri Bakanlığı tarafından gönderildiği İngiltere'de; 'An Evaluation of the Human Rights Guarantees and Procedures under the CSCE Process' tezi ile Nottingham Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Master (1992), 'Human Rights Norms in CSCE and the Behaviour of A State: Perceptions of Elities in Turkey' tezi ile Surrey Üniversitesi'nde Doktora (1997) yaptı. 1998 yılında yardımcı doçentlik kadrosuna atanan yazarın, uluslararası ve ulusal konferans ve sempozyumlarda sunduğu bildirileri yanında, yakın zamanda 'Human Rights,the OSCE Process, Law and Foreign Policy: the Case of Turkey'(2000) başlıklı yayınlanan kitabı ile uluslararası hukuk, dış politika ve insan hakları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları, polis ve insan hakları, hesap verebilirlik (accuntability) konularında İngilizce ve Türkçe makaleleri bulunmaktadır. Avrupa Konseyi'nde 'Polis ve İnsan Hakları 1997-2000' programının Türkiye temsilciliğini yapan yazar, halen Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesinde uluslararası hukuk ve insan hakları dersleri vermekte ve aynı zamanda Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Müdür Vekilliği görevini yapmaktadır.

Kamer Kasım (Yrd. Doç. Dr.),

Kamer Kasım, 1993 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler bölümünü bitirdi. 1996 yılında Manchester Üniversitesi, Government bölümünde Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisans yaptı. 2000 yılında Manchester Üniversitesinde Doktora öğrenimini tamamladı. Halen Abant İzzet

Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümünde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yapan yazar, Ermeni Araştırmaları (Armenian Studies) adlı derginin co-editörlerindendir. Yazarın yayınlanmış makalelerinden bazıları şunlardır: 'The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers', Bülent Gökay (ed.), The Politics of Caspian Oil, London: Palgrave, 2001, pp.185-198. 'The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process', Armenian Studies, Issue, 2, June-July-August, 2001, pp.170-185. 'Soğuk Savaş Dönemi Sonrası İngiltere-ABD İlişkileri', Sedat Laçiner (Der.), Bir Başka Açıdan İngiltere, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, ss.265-284. 'Soğuk Savaş Dönemi Sonrası ABD-İsrail İlişkileri', Avrasya Dosyası, Yaz, 2000, ss.120-138.

Meryem Hakim **Kırımlı (Yrd. Doç. Dr.)**,

Yazar lisans öğrenimini Hacettepe Universitesi Tarih Bölümünde tamaladıktan sonra Yüksek Lisans çalışmasını University of Wisconsin-Madison'da, Doktora çalışmasını ise Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamladı. Yazar, BBC Monitoring Service, Reading-İngiltere'de 1983-1984 yılları arasında, Radio Free Europe / Radio Liberty, Münih-Almanya 1984-1987 yılları arasında çalışmış, University of Wisconsin-Madison'da 1987-90 yılları arasında Kazakça ders vermiştir. 1991-1995 arasında ise Bilkent Üniversitesi uluslararası İlişkiler bölümünde ders vermiştir. Halen Çankaya Üniversitesi Uluslararası Ticaret Bölümü Öğretim Üyesidir. Kırımlı'nın Eurasian Studies, Görüş, Journal of the Turkish Foreign Policy Institute, Central Asian Survey, Yeni Türkiye dergilerinde Orta Asya üzerine makaleler yazmıştır.

Armağan Kuloğlu (E. **Tümgeneral**),

Emekli Tümgeneral Armağan Kuloğlu, ASAM Jeopolitik ve Strateji Araştırmaları başkanıdır. Türk dış politikası ve güvenlikle ilgili çok sayıda makalesi ve bildirisi bulunmaktadır.

Erol Kurubaş (Yrd. Doç. Dr.),

Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi, lisans üstü eğitimini ise Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamladı. "Başlangıçtan 1960'a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu" adlı bir kitap yayımlayan yazarın ayrıca, ABD'nin uluslararası konumu, uluslararası politikada etnik sorunlar, küreselleşme ve kimlik, Avrupa'da azınlık sorunları ve modelleri ile Türk-Yunan ilişkileri konularında çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Şu anda Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Nurşen Mazıcı (Doç. Dr.),

Lisans öğrenimini Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültelerinde tamamladı. Yüksek Lisans çalışmasını İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi dalında, Doktora çalışmasını ise

İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi dalında tamamladı. Post doktora çalışmalarını ise Wisconsin Üniversitesi, The Middle East Studies ve Michigan Üniversitesi, Near East and North African Center'da gerçekleştirdi. Yazarın "Belgelerle Atatürk Dönemi'nde Muhalefet 1919-1926", (İstanbul: Dilmen Kitapevi, 1984); "Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918", (İstanbul: Der yayınevi, 1987); "Türkiye'de Askeri Darbelerin Sivil Rejime Etkileri", (İstanbul: Gür Yayınevi, 1989); "Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi 1937-1939", (İstanbul: Der Yayınevi,1996) başlıklı kitap çalışmaları bulunmaktadır. Yazarın seçilmiş makaleler ve bildirileri şöyledir: "1933 Üniversite Reformu", "931 Matbuat Kanunu", "Af Yasalarında 150'likler", "DP'nin Din Politikası ve Samsun'da Nurcular", "Fıransa'nın Sömürgecilik Politikası", "Türkiye'de Ermeni Cemaati", "Amerikan Belge ve Kamuoyunda Ermenistan Mandası Sorunu 1919-1920", "Menemen Olayı". Yazar 1985-1990 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmıştır. 1990-1993 Wiskoncin ve Michigan Üniverselerinde Araştırmacı-Öğrenci olan yazar, 1994'ten beri Akdeniz Üniversitesi'nde Öğretim Üyesidir.

Nejdet Pamir,

Hidrokarbon uzmanı olan yazarın Türkiye'nin uluslararası boru hatları projelerine ve stratejisine yönelik çok sayıda Türkçe ve İngilizce bildirisi yayınlandı. Yurt dışında, başta Bakü Ceyhan Projesi olmak üzere, çeşitli konularda sunumlar yaptı (NATO, AIOC, Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan, ABD, ve benzeri). ABD'de; CSIS ve Washington Institute for Near East Policy'de davetli konuşmacı olarak bulundu. John Hopkins Üniversitesi Bolonya Merkezi ve IBC'nin davetlisi olarak tebliğleri yayınlandı. Yurt içinde; ODTÜ, İTÜ'de seminerler verdi. Uğur Mumcu araştırmacı gazetecilik vakfında dersler verdi. Yazarın enerji, Türk dış politikası, dünya enerji politikaları ile ilgili çok sayıda makalesi ve bildirisinin yanında "Bakü Ceyhan Boru hattı" başlıklı kitap çalışması da mevcuttur. 1980-1994 yılları arasında TMMOB Genel Yönetim Kurulu üyeliği, Petrol Mühendisleri Odası Genel Sekreterliği ve Başkanlığı yaptı. Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komütesi üyesidir. Evli iki çocuk babasıdır.

H. Bülent Olcay (Yrd. Doç. Dr),

1960 yılında Savur'da doğdu. Eğitim Enstitüsünü ve Hukuk Fakültesini bitirdi. İngiltere'de Birmingham Üniversitesi'nde "Diplomasi" dalında Master yaptı. Doktorasını İngiltere'de Leicester Üniversitesi'nde "Diplomasi" alanında yaptı. İngilizce ve Türkçe yayınlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır. Bir tebliği kitapta bölüm olarak basılmıştır. Uluslar arası Su Anlaşmazlıkları, Diplomatik İlişkiler, Uluslararası Anlaşmazlıklar ve Bölgesel Sorunlarla ilgili çalışmalarını sürdürmektedir. Halen Ankara'da Güvenlik Bilimleri Fakültesinde Devletler Hukuku Dersleri vermektedir. E-postası: hbolcay@hotmail.com

Mim Kemal Öke (Prof. Dr.),

1955 yılında İstanbul'da doğdu. 1973'de Robert Kolej'den mezun olduktan sonra İngiltere'ye giderek, Cambridge'de İktisat ve Tarih fakültelerini bitirdi. Sussex (MA), Cambridge (M.Phil) ve İstanbul (Ph. D.) üniversitelerinde uluslararası ilişkiler ihtisasını yaptı. Boğaziçi Üniversitesi'nde 1984'te Doçent, 1990'da Profesör oldu. Aralarında İngilizce, Arapça ve Urduca olmak üzere Türk Dış Politika tarihi kapsamında 30 dan fazla kitabı vardır. Öke, Birleşmiş Milletler (1979) ve TRT'de (1983-1989) danışmanlık yapmıştır. Üç romanı, ayrıca çeşitli TV belgesel, drama ve tartışma programları olan Öke evli ve iki çocuk babasıdır.

Mehmet Özcan (Yrd. Doç. Dr.),

1966 yılında Manisa-Turgutlu'da doğan Mehmet Özcan, ilköğretimini bu ilçede, Lise eğitimini İzmir Atatürk Lisesi'nde tamamladıktan sonra 1985 yılında başladığı Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini 1989 yılında bitirdi. Ankara Barosu'nda Avukatlık stajını tamamladıktan sonra 1990 yılında Adli Yargı Hakim adayı olarak Adalet Bakanlığında memuriyet hayatına başladı. 1991 yılında bu görevden ayrılarak Polis Akademisi'nde Araştırma Görevlisi olarak akademik yaşama adım attı. Mehmet Özcan 1991 yılında lisans-üstü eğitim için gittiği İngiltere'de, Wales Üniversitesi Hukuk Fakültesinde "Kablolu ve Uydu Yayınlarında Telif Haklarının Korunması" adlı tez ile yüksek lisansını tamamlayarak aynı üniversitede doktora çalışmalarına başladı. 1995 yılında Türkiye'ye dönen Özcan, Doktora çalışmalarını "Avrupa Birliğinde Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarının Malların Serbest Dolaşımına olan Etkisi" adlı tez çalışması ile Sakarya Üniversitesi'nde 1999 yılında tamamladı. Mehmet Özcan 1995 yılından bu yana Polis Akademisinde Özel Hukuk dersleri vermektedir. Ayrıca Ocak 2001'den itibaren Birleşmiş Milletler ve Kaçakçılık ve Organize Suçlar Daire Başkanlığı'nın işbirliği ile kurulan ve uluslararası bir kuruluş olan TADOC (Turkish Academy Against Drug and Organised Crime) Bilişim Suçları Araştırma Merkezi Başkanı görevini de yürütmektedir. Özcan'ın "Avrupa Birliğinde Fikri ve Sınai Haklar", (Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 1999); "Avrupa Birliği Hukuku", (Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Enver Bozkurt ve Arif Köktaş ile birlikte, 2001) başlıklı iki kitabı yayınlanmıştır.

Vefa Toklu (Öğretmen Kıdemli Albay),

Yazar 1976 yılında Kara Harp Okulundan mezun olmuştur. Değişik birlik ve kurumlarda görevini sürdürdüğü sırada 1991 yılında Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 1993 yılında Kara Harp Okulu Dekanlığına Hukuk Öğretim Elemanı olarak atanmıştır. 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi Hidropolitik ve Stratejik Araştırma ve Değerlendirme Merkezinde Yüksek Lisansını tamamlayan Vefa Toklu, halen Kara Harp Okulu Dekanlığı Temel Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmekte, Uluslararası İlişkiler ve Hukuk derslerine girmektedir. Toklu'nun, "Uluslararası İlişkiler" (Bahadır Sönmez ile beraber), (Anka-

ra, Kara Harp Okulu Basımevi, 1996) ve "Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye", (Ankara, Turhan Kitabevi, 1999) başlıklı iki yayınlanmış kitabı vardır.

Nasuh Uslu (Yrd. Doç. Dr.),

1988 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünü bitirdikten sonra Yüksek Lisansını İngiltere'de Birmingham Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde, doktorasını da yine aynı ülkede Durham Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezinde yaptı. Nisan 1995 yılında yardımcı doçent olarak göreve başladığı Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyeliği görevine halen devam etmektedir. "Türk-Amerikan İlişkileri" ve "Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs" başlığını taşıyan yayınlanmış iki kitabı bulunmaktadır. Basılmış makalelerinde genel olarak Türk-Amerikan ilişkileri, Kıbrıs sorunu, Türk dış politikasının güncel gelişmeleri ve iç etkenleri, Türk-İngiliz ilişkileri ve güvenlik gibi konuları ele almıştır.

İrfan Kaya Ülger (Dr.),

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini 1989 yılında bitiren Ülger, yüksek lisans derecesini "Yugoslavya'nın Parçalanması" konulu çalışması ile almıştır. Ankara Üniversitesi AT Uluslararası İlişkiler programındaki doktora tezinde "Avrupa Birliğinde Ortak Dış Politikası ve Güvenlik Politikasının Oluşumu"nu inceleyen Ülger, ayrıca Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya'da SSCB sonrasında kaydedilen ekonomik ve siyasal gelişmelerin ele alındığı Profile 1999 ve Profile 2000'de editör olarak görev yapmıştır. Avrasya Dosyası dergisinin muhtelif sayılarında makaleleri yayınlanmıştır. Halen Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim görevlisidir.